UNIVERSAL
LIBRARY

OU_190144

UNIVERSAL
LIBRARY

اللہ الہدیٰ من یشاء یہدی الیہ من ینیب

در ربیعہ حمد و ثنا نثار بارگاہ کبریا کہ درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب

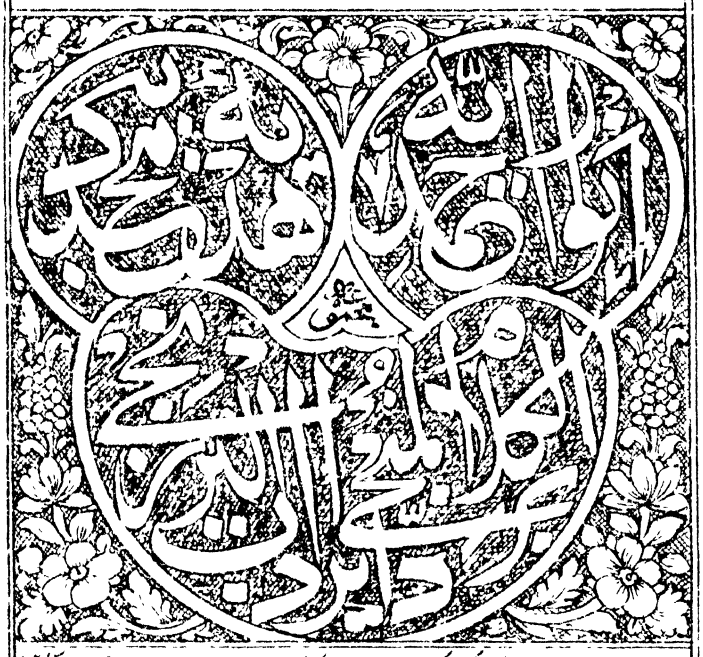

از افادات علیہ حضرت مولانا حکیم وکیل احمد صاحب سکندرپوری دام فیوضہ بماہ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ

دلہا ز مطلع مجتبیٰ واقف مطلوع شد

مختصر فہرست کتب تصوف موجودہ کتبخانہ تجارت مطبع مجتبائی دہلی

احیاء العلوم عربی کشوری

انیس الارواح ملفوظات حضرت خواجہ عثمان ہارونی رح مرتبہ حضرت خواجہ معین الدین چشتی رحمہ اللہ

اسرار العارفین ترجمۂ اردو دلیل العارفین۔

اسرار الاولیا فارسی ملفوظات حضرت بابا فرید گنج شکر مرتبہ حضرت بدر اسحٰق رحمہ اللہ

افضل الفوائد ملفوظات حضرت سلطان نظام الدین اولیا محبوب الٰہی مرتبہ حضرت امیر خسرو رح۔

آداب الطالبین مع رسالہ رفیق الطالبین الباب ثلاثہ وغیرہ

اخلاق جلالی فارسی

اخبار الاخیار فی اسرار الابرار فارسی از حضرت مولانا شیخ عبد الحق محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالیٰ

انیس العاشقین فارسی مجتبائی

در بیان معرفت و تصوف از مولانا حسام الدین مانکپوری۔

ارشاد الطالبین فارسی از قاضی ثناء اللہ پانی پتی رح

اکسیر ہدایت ترجمۂ کیمیائی سعادت۔

اصول السماع عربی مع ترجمہ فارسی از مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ

انیس الغربا مصنفہ حضرت شاہ نور قطب عالم پنڈوی۔

انوار التہذیب منظوم

اخلاق ناصری فارسی۔

ارشاد رحمانی ملفوظات حضرت قطب دوران حضرت فضل الرحمن گنج مرادآبادی۔

اخلاق محسنی فارسی۔

انوار العیون فی اسرار المکنون

اعجاز غوثیہ وحکایات اصفیہ بزبان اردو۔

ارشاد مہدی از مولانا شیخ محمد صاحب محدث تھانوی رح

ارشاد مرشد از حاجی امداد اللہ صاحب اردو مجتبائی۔

انوار احمدیہ فارسی از مولوی حکیم وکیل احمد صاحب سکندرپوری

انیس الارواح ترجمۂ اردو مولس الارواح ملفوظات حضرت خواجہ معین الدین چشتی رح

ارشاد الطالبین از خوندہ درویزہ

بحر الحقیقت اردو اصلاح نفس میں عجیب کتاب ہے

بحر العلم شرح عین العلم اردو

بحر المعانی مصنفہ حضرت سید کلی رحمہ اللہ

پندنامہ حضرت شیخ فرید الدین عطار

پیر اہن یوسفی ترجمۂ اردو مثنوی مولانا روم منظوم کامل۔

پدماوت اردو بھاکا ملک محمد جائسی

تحفۃ الاسرار از مولوی ولی اللہ صاحب

تذکرۃ الاولیا فارسی از حضرت شیخ فرید الدین عطار۔ رحمہ اللہ

تذکرۃ الاولیا اردو مطبوعہ بمبی مجلد۔

تحفۃ العشاق منظوم از حاجی امداد اللہ صاحب

تحائف رشیدی۔

تحفۂ احمد لحاجی منظوم از مولانا عبد الرحمن جامیؒ فارسی

تحفۃ العاشقین کلان مع تحفۃ العارفین اردو۔

تذکرۃ الفقرا۔ اردو دہلی

تذکرۃ المشایخ اردو لاہوری

جذب القلوب الی دیار المحبوب از حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی

تصفیۃ القلوب ترجمۂ ضیاء القلوب

ایک کالم میں ضیاء القلوب بالفارسی اور دوسرے کالم میں اردو بالمحاورہ اردو ترجمہ ہے۔

جمال العارفین ترجمۂ اردو رسالۂ حق نما۔

جواہر غیبی فارسی در بحث وحدت وجود وغیرہ

جامع الاخلاق ترجمۂ اردو اخلاق جلالی

جہاں نما کبر از حاجی امداد اللہ صاحب

چشمۂ فیض ترجمۂ پندنامہ عطار

حکایات الصالحین

حکایات الصالحین اردو مجتبائی

حدیقۃ الاولیا اردو کشوری

حدیقۂ حکیم ثنائی فارسی

حسنات العارفین فارسی معروف بہ شطحیات اراشکوہ قادری۔

دلیل العارفین ملفوظات حضرت خواجہ معین الدین چشتی رح مجتبائی جمع کردہ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی اوشی رح

در المعارف از مولانا رؤف احمد صاحب برادر حضرت شاہ ابو سعید صاحب اس میں ملفوظات حضرت شاہ غلام علی رح کے بقید تاریخ ماہ وسن تفصیل کیفیت مقامات

صحت نامہ متن انوار احمدیہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶	۱۲	گُل	کُل
〃	۱۳	ازمۃ	اَزِمّۃ
۷	۷	متخلّقون	متخلَّقون
۸	۱۷	تنزلہٗ	تُنَزِّلُہٗ
۹	۳	ابراھیمُ	ابراھیمَ
۱۰	۱۹	ستین	آستین
۱۲	۱۶	ام	ایم
۱۳	۱۱	است کہ	است
۱۶	۲	وامعارف	والمعارف
〃	۱۵	وعلما	اولیاء وعلما
۱۷	۱۴	عین الیقین	عین الیقین وحق الیقین
۲۰	۱۶	پیشتر	بیشتر
۲۱	۵	واین	وآن
۲۴	۳	مجید	مجیبۃ
۲۵	۶	بغیر	تعبیر
۲۸	۱۴	بکمال	بکمل
۳۰	۸	بعضُھا	بعضَھا
۳۱	۱۴	صحت	صحبت
۳۲	۲	سارانند	سالارانند
〃	۱۳	واول	واواول
۳۳	۸	تفصیل	تفضیل
۳۶	۱	صورت	درصورت
۴۱	۶	آورند	آوردند
۴۲	۱	نمے دارند	نمے دارند
〃	۲	کمال	کلام
۴۴	۴	از	ازو
۴۵	۱	وھم	واوھم
〃	۱۲	اگر	
۵۲	۱۰	العاقبۃ	العافیۃ
〃	۱۱	نمود	نمودن

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵۴	۱۶	مبازک	مبارک
۵۵	۱۸	نصب	نصیب
۵۹	۷	باعتبار	وباعتبار
۶۰	۹	نموده	نمود و
۶۱	۱۲	جنب	جنت
۶۵	۱۸	قوم آنحضرت	قدوم آنحضرت
۶۶	۹	تشکیکا نبکه	تشکیکا تیکه
۶۷	۱۶	اگر	اگر حقیقت محمدی و
۷۷	۱۳	تغیر	تعبیر
۸۱	۱۰	تحسین	سختین
۸۳	۱۸	دوری	دردی
۹۲	۳	جیو	حضرت جیو

صحت نامه حواشی انوار احمدیه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۷	۹	فریقین	فریقتن
	۱۹	مبالغه	ومبالغه
	۲۰	ر	را
۱۲	۲۲	ولی حل	داخل
۱۵	۶	لقب	نصب
″	۷	به انکه	بدانکه
″	۲۱	وجدان	فقدان
۳۹	۱۰	الولایه است	الولایة
۴۰	۱۹	شمارا	شما
۵۸	۹	باسم	باسم اند
۸۴	۷	خود غیر	خود و غیر
۸۶	۲۱	درین	ازین
″	۲۴	متعرضین	معترضین
۰	۰	۰	۰

اللہ الیہ من یشاء و یھدی الیہ من ینیب

الحمد للہ کہ دریں زمانۂ فرخی اقتران رسالۂ حاوی نکات شفیعہ محتوی بہ برکات سورۂ یٰسین

انوار احمدیہ

۱۳۰۹

از عمدۃ افاضل صاحبزادہ جناب مولانا ابو الکمال احمد سکندر پوری مجددی صاحبہا الرحمانی عن البلیات تاکم جانپوری محمد اللہ تعالیٰ بہ

در مطبع مجتبائی واقع دہلی شد مطبوع

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد مر واحدی را سزد کہ وجود را آئینہ تجلیات ساختہ و شہود را در دیدۂ بصیرت از قیود
تعینات پرداختہ وجود را در مقامات تجلیات ذات او بازیست و شہود را
در آئینہ تعینات او سروکاری صفاتش عین ذات است مگر از حیثیات تعینات
اتصافش بذات مبدع کائنات است مگر نہ در مقام ذات و نعت مر رسولی را
زیبد کہ شاہد حقیقت محمدی را حلیہ محبوبیت و محبیت پوشانیدہ و از افق حقیقت
احمدی انوار ذات بیچونی درخشانیدہ شہباز فضای مشرقین و مغربین چنان
قاب قوسین سید اولاد آدم اصل وجود فرع عالم صلی اللہ علیہ وعلی آلہ واصحابہ
اما بعد میگوید فقیر **وکیل احمد نقشبندی مجددی** عفی عنہ
ربہ بلطف السرمدی کہ چون بطبیعت مردم از جوہر شناسی حقائق و معارف مہ میباشد
بعض احیان بدام مکر شیطانی افتادہ بناحق لدد و عناد و شورش و فساد اہل اللہ را
کہ مرجع کمالات صوری و معنوی باشند می خراشد از ین جا است کہ آتی عبث
در انکار کلام معارف نظام سلطان طریقت برہان حقیقت کاشف اسرار
صنع شانی بحر مواج ہمہ دانی شمع بزم عرفانی مقتدای ارباب معانی امام ربانی

حضرت شیخ احمد سہرندی مجدد الف ثانی قدس سرہ الروحانی افتادہ آب و دہان را بہ کلمات مزخرفات از سبّ و شتم کشادہ با آنکہ او را ادراکی کجا است کہ بال طیرانی در ہوائے نکاتش بزند و قوت تخیل کوکہ در حول کعبہ مضامینش طوافی کند زنگار جہالت آئینۂ خیالش را نہ چنان مظلم کردہ است کہ غیر ضلالت و گمراہی حرفی بزبانش آید و او از عضال جہل مرکب نہ بوجھی او را از گلشن ہدایت دور افگندہ کہ کاہے بکلمات حق ترنم نماید ؎

آن مجدد کہ داشت احمد نام	آن نہنگ محیط بحر آشام
آسمانی است بر مہ و پروین	بوستانی است بر گل و نسرین
رحمت ایزدی بجانش باد	لعنت حق بدشمنانش باد
ہر کہ او دشمن خدا باشد	دشمن جملہ اولیا باشد

چون خود را دید کہ یاوہ گوئیش را از حرکات مجنونانہ انگارند و سنجید کہ بیہودہ مقالاتش را مثل پرکاہ بمقابلہ کوہ ہیچ نمانداز مکتوبات شریف عبارات چند را حسب فہم کاسد خود تحریف نمودہ با دہ ہزار روپیہ پیش سید محمد برزنجی فرستادہ کہ حسب مرام او جواب نگارد تا بذریعہ این تحریر دست آویزی شگرف بدست آرد برزنجی این عطیہ را از مغتنمات انگاشتہ رسالہ قدح الزند بکمال جد و جہد نگاشتہ و در توہین و تکفیر حضرت ممدوح دقیقہ از دقائق فرو نگذاشتہ مگر قاضی و مفتی مدینہ طیبہ با وصف الحاح برزنجی بر و راضی نگردیدند و از مہر و دستخط ابا ورزیدند پس برزنجی بہمہ معظمہ رسیدہ از مفتی و قاضی و دیگر علماء حرم محترم التجاء مہر و دستخط نمودہ مگر احدی از علماء مشار الیہم بالبنان بسوئی او التفات نفرمودہ چار ناچار

از سوقیان کہ معرفتی و شہرتی نہ داشتہ اند آن رسالہ را حسب مرام خود بمحرود دستخط مستجل کنانیدہ پیش گجراتی فرستادہ گجراتی ترجمہ شبھاتش نمودہ و امور ی چند بر آن افزودہ مکاشف الاسرار نامش نھادہ و درین رسالہ بما و منی گرفتار و از عجز و زاری بیزار بودہ زبان تعنت بر حضرت امام ربانی کشودہ و لب و دہان را بدشنام زشت و تکفیر و تفسیق و اضلال آلودہ ؎

یارب چہ بلائی است کہ در مذہب خوبان ✤ دشنام حلال است و شکر خندہ حرام است

بخاری از انس و ابی ہریرہ روایت می کند انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عن اللہ تبارک و تعالی من اھان لی ولیا فقد بارزنی بالمحاربۃ یعنی ہر کسی کہ اہانت ولی خدای تعالی کرد پس از وی تعالی جنگ کرد ابن حجر مکی در زواجر میفرماید این وعید شدید در حق ربا خوار و معاندین اولیاء اللہ واقع است اینچنین کس از فلاح محروم است بلکہ بر کفر خواہد مرد قول زرکشی نیز چنین است در فتاوی بدیعی است کہ از استخفاف عالم زن مطلقہ گردد گویا این را قائم مقام زدت گردانیدہ ؎

واعظ بدر میکدہ از پا نے در آمد ✤ باد رد کشان ہر کہ در افتاد بر افتاد

ابن عساکر گوید کہ گوشت علما مسموم است و انچہ عادت باری تعالی در پاداش منتقصین واقع است معلوم است کسی کہ نسبت عالم ارتکاب بی ادبی کند قبل موت طبعی قلب وی بمیرد پس کسانیکہ از حکم باری تعالی می ترسند باید کہ از فتنہ یا عذاب الیم خائف باشند ؎

ہیچ قومے را خدا رسوا نکرد ✤ تا دلی صاحب دلی نا مد بدرد

در قوت القلوب گفتہ ہر کہ منقبتی و مقامی از مقامات عارفان را منکر شود احسن حال او ضعف یقین است و بدترین احوال او کفر و نفاق و کینہ

۵ چون بعض رسالہ نام خود بین رسالہ قابل رسانا نمود امام ہمایون بر حسب ذوق و شوق خود بر آن رسالہ قابل رسانا نمود و عید شدید در باب اہانت اولیاء اللہ

عقوبت او حرمان وجد و فقدان شهود ؎

ما آبگینه ایم شویم از شکست تیز ❊ آزار یابد آنکه بود در شکست ما

نقل است جوانی بر صوفیان انکار داشت روزی ذوالنون مصری انگشتری خود را بوی داد که بر فلان نان بائی برده بیک دینار گرو کن چون نزد او رفت بگرو نگرفت پیش شیخ آمد و ماجرا عرض کرد گفت پیش جوهری برتا قیمت کند جوهری هزار روپیه قیمت کرد شیخ گفت علم بحال صوفیان چون علم نان پز است بدین انگشتری جوان انتباه گرفت و مخلص شد طرفه این است که این گجراتی از عین عرفان هم خبر نه دارد مگر خود را عارف می شمارد و باوصف آنکه بر اصطلاح صوفیه صافیه قدس الله اسرارهم الوافیه صلا اگاه نیست لیکن تحریر بهفوات مزخرفات خویشتن را از متصوفین متالهین می انگارد بنای تصوف بر تزکیه نفس نهاده اند نه بر قیل و قال و اساسش بر فنا و بقا حضور قلب و تواضع و انکسار داشته اند نه بر جنگ و جدال ؎

تو نقش نقشبندان را چه دانی ❊ تو شکل و پیکر جان را چه دانی

گیاه سبز و اند قدمباران ❊ تو خشکی قدر باران را چه دانی

هنوز از کفر و ایمانت خبر نیست ❊ حقائقهای ایمان را چه دانی

از ملا عبد الرحمن جامی پرسیدند که سبب چیست که شما از تصوف کم میگوئید بپاسخش گفتند این راه جستجو است نه راه گفتگو حضرت جنید فرموده این تصوف بقیل و قال نگرفتم و این علم را بجنگ و جدال بدست نیاورده ام بلکه از گرسنگی و ترک دنیا و مجاهده یافته ام حق این است که قدر این گل ندانند تا آنکه نبوید

وایں راہ را نیابد تا آنکہ نجوید ؎

قدر گل و مل بادہ پرستان دانند	نہ خودمنشان و تنگ دستان دانند
از نقش تو ان لبسوی بی نقش شدن	کیں نقش غریب نقشبندان دانند

چون فقیر حقیر نقشبندی است اورا با امام کاروبار نیازمندی است ؎

از برای سجدۂ عشق آستانی یافتم	سر زمینی بود منظور آسمانی یافتم

پس درخود برای استماع اینچنین سخنان تضلیل و تکفیر نیافتہ ناچار قلم برداشتم و نگاشتم انچہ نگاشتم ؎

آزردہ شد از چشم من امشب کف پایت	ای وای کف پای ترا چشم رسیدہ است

معہذا بحول اللہ و قوتہ مہما امکن و بولہ خاطر را ضبط نمایم و زبان قلم را بتکفیر و تفسیق نیالایم

سینہ ام کسب صفا از خاکساری میکند	از غبار آئینہ مشق بی غباری میکند

دعا کنم کہ حق تعالی جل شانہ اورا ہدایت فرماید و راہ راست برویش کشاید ؎

زمین عشق بکونین صلح کل گردم	تو خصم کردہ زما دوستی تماشا کن

و این رسالہ را بہ **انوار احمدیہ** نامیدم و من اللہ التوفیق و الیہ الطریق و ہو حسبی و نعم الوکیل

قبل از انکہ باز احت ہفوات گجراتی متوجہ شدم بر رفع چند اشتباہات می پردازم تا طالب را اطمینان بدست آید **اشتباہ** چون بزرگان دین را با خداوند سبحانہ نسبت درست باشد و او تعالی شانہ برین طائفہ عنایت خاص لہ و پس چرا نسبت ایشان بر السنۂ عوام ہرناسزا جاری نماید **انتباہ** این از اسرار غیب است ہکذا یفعل باولیائہ و لا یبالی لا یسئل عما یفعل و ہم یسئلون

نمی بینی کہ انبیاء مرسلین را علیہم السلام بجنون و سحر و کہانت نسبت نمودند و ملائکہ

ف ۱ یعنی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ (۱۲ منہ)

ف ۲ زیرا کہ با کفر ہیچ گونہ مناسبتی نتواند کرد (۱۲ منہ)

ف ۳ ایں چنین سخنان از مومن صادر نمی شود (۱۲ منہ)

ف ۴ خود را در سلک کسانی کہ بزرگان دین را بد میگویند منسلک نمودہ و بر ایشان طعن کردہ و بزرگان دین را بد گفتہ

مقربین را با نوشت و کورت بانواع اهانت یاد کردند سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِیْ قَدْ خَلَتْ فِیْ عِبَادِهٖ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكٰفِرُوْنَ عزیزی از جفار اعداء بدرگاه باریتعالی بنالید او را گفتند اَلَمْ تَرَ اَنَّ جَعَلْنَاكَ خَلِیْفَةً اِلَّا اَنْبِیَاءَ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِیٍّ عَدُوًّا شَیَاطِیْنَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ یُوْحِیْ بَعْضُهُمْ اِلٰی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوْرًا وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوْهُ فَذَرْهُمْ وَمَا یَفْتَرُوْنَ

اشتباه در اظهار چنین مقالات شور انگیز مقتدایان دین را چه نفع است و در کتمان آنها کدام ضرر

انتباه این بزرگواران درین گفتگو معذور اند بلکه ماجور زیرا که مخلوقون باخلاق الله و اسمه تعالی ظاهرًا و باطنًا و کلامه سبحانه بَیِّنٌ وَّمُشْكِلٌ وَّمُتَشَابِهٌ یُضِلُّ بِهٖ كَثِیْرًا وَّیَهْدِیْ بِهٖ كَثِیْرًا لیس هذا اول قارورة کسرت فی الاسلام از بزرگان عظام و مشائخ کرام چنین کلمات و این چنین شطحیات که بحسب ظاهر مخالفت بشریعت غرا داشته باشد از اول تا آخر بظهور آمده است و اهل تعسف و تعنت در ره دهان در تشنیع و تقبیح آنها کوشیده اند و راه تاویل و حسن ظن مسدود ساخته بی تکلف به تضلیل و تجهیل آنها جرات نموده اند در تکفیر شیخ ابو سعید ابو الخیر محضر نوشتند و بر الحاد و زندقه معروف کرخی و ذو النون مصری فتوی دادند و در رد مذهب صوفیه علیه کتب و رسائل تصنیف نمودند و امعنی را از ضروریات دین متین شمرده هر جا که اشتها روا دند ابن جوزی که کتب تواریخ و طبقات محدثین از مدائح او مالا مال است درین باب سالوسانه از تلبیس ابلیس نام کرده و ران سر حلقه صوفیه کرام شیخ بایزید بسطامی و عبد الله تستری و ابو بکر شبلی و امام غزالی علیهم الرحمه را نسبت بکفر کرده و بر ولایت حضرت سیدنا عبد القادر جیلانی علیه الرحمه انکار نموده

اشتباه چون آن جماعه متعدین زبانها بچنین کلمات ناشایسته دراز نمودند چرا بستر از نرسیدند

وبعقوبت کردار خویش گرفتار نگشتند **انتباہ** این مقام دم زدنی نیست لیس ھذا
دار الجزاء انما ھو دار الابتلاء نوح علیہ السلام را قریب ہزار سال ایذا رسانیدند
فلم یعجل بجزاء جرائمھم وشنائعھم **اشتباہ** بعضی ازان جماعہ بحسب صورت
بصلاح موصوف اند ودر ظاہر بتعبد وتشرع معروف اند **انتباہ** قراد خوارج ہم
بصلاح وعبادت مشہور بودند معہذا برامام برحق علی بن ابیطالب خروج نمودند وسائر
قتال وجدال برپا ساختند پس ازینچنین صلاح باعث فلاح نخواہد بود **اشتباہ** چون
آن جماعہ کمر جرأت بچنین باطل بستند چرا مردم دیگر کہ خود را از اہل حق می گفتند مدد و
معاون آنہا گشتند وچون تقویت مفاسد آنہا نمودند **انتباہ** ھذہ ایضا سنۃ
اللہ التی قد خلت فی عبادہ الم تقرأ ان الذین جاؤا بالافک عصبۃ منکم لا تحسبوہ شرا لکم
بل ھو خیر لکم لکل امرء منھم ما اکتسب من الاثم والذی تولی کبرہ منھم لہ عذاب عظیم
بشنو بشنو طریقہ مرضیہ وشیوہ پسندیدہ دانشوران عالی فطرت وساکنان دار الحکمت ایست
کہ چون در کلام یکی از بزرگان دین ومقتدایان شرع متین برحرفی اطلاع یابند کہ بحسب ظاہر
مخالف شریعت غرا باشد مہما امکن در توجیہ وتاویل آن سعی نمایند ودر اصلاح وتطبیق
آن بقوانین ملت بیضا حسب المقدور کوشش فرمایند اگر پی بمقصود نبرند تہمت بر فہم
قاصر وادراک ناقص خویش نہند وسوء ادب را در حق اکابر راہ ندہند قال العارف الشعرانی
فی الیواقیت اذا وجدت فی کلام احد من القوم ما یخالف ظاہرہ بالکتاب والسنۃ
یجب علیک ان تنزلہ او لا علی سبعین محملا فبعد ذلک تنزل علی قصور فہمک لا لغیر
ازینجا بلند تر رو وقول ملیین کہ در جواب انی جاعل فی الارض خلیفۃ گفتند اتجعل فیہا
من یفسد فیہا ویسفک الدماء ونحن نسبح بحمدک ونقدس لک یاد کن ازینجا بالاتر

این کار را از فرزند بگذار
زنانی از اقارب شوہر
بیچارہ در کردار قصور ما
بایشان بدگمانی ایشان
نفس دروغ بسیار
امام شوکانی در
قیمت عمر
سلام اعرابی از دربار
اشعری بانی کہ نعمان
معاونین این جماعت چرا دیگران شدند
توجیہ کلام بزرگان دین

حرام وقول کلیم اللہ علیہ السلام راکہ در مناجات گفتہ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَآءُ مِنَّا اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ برخوان ازینجا ہم نظر راوسیع کن وقول خلیل الرحمان راعلیہ السلام کہ درجواب مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَا اِبْرٰهِيْمُ فرمود بَلْ فَعَلَهٗ كَبِيْرُهُمْ بنگر وبرین ہم قناعت مکن وحدیث فَوَجَدَتْ بَرْدَ اَنَامِلِهٖ بَيْنَ ثَدْيَيَّ وَضِحْكَ الرَّحْمٰنِ حَتّٰى بَدَتْ نَوَاجِذُهٗ ملاحظہ نما وبرین ہم اکتفا مکن وعینک دوربین برچشم انصاف داشتہ کریمہ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ تلاوت فرما پس چنانچہ درین نصوص سلوک راہ تاویل لازم است کلام مشائخ عظام راکہ نابنان ووارثان انبیاء کرام اند علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات نیز ازظاہر صرف نمودہ برمحامل حسنہ فرود آر فَاِنَّهُمْ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَآءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ حَاشَاهُمْ ثُمَّ حَاشَاهُمْ اَنْ يُّخَالِفُوْا فِيْ اَمْرِهِمْ حریفان بزم قدم باہمہ دانی وآشنائی کہ بہ حفظ مراتب نتوانستند وسر یار را باغیار بر ملا گفتند بیگانہ وجہش این ست کہ چون بمشاہدۂ آفتاب جمال بیتاب گشتہ عنان اختیار دست دادند ساقی ازل از خمخانہ محبت بکمال اخفا واستتار جرعہ ہوش ربادر جام جانشان انداختہ ایشان رادر خلوت گاہ انس کشید پس درحالت سکر وبیخودی قدم ایشان لغزش نمود وافتاد آنچہ افتاد تا آنکہ گستاخانہ بربساط قرب گفتند آنچہ گفتند باز چون محبوب عشوہ ساز کرشمہ باز جلوۂ ناز درمیان آورد ونقاب استغنا وکبریا بروی انداخت پس بحر متواج مستی از تموج بازماند وزورق ہستی ایشان راازعمان لاہوت بساحل ناسوت انداخت آنینک بزوال سکر وبیخودی آثار عبودیت واستار بشریت راد ریافتہ وحقائق اشیا را کماہی شناختہ بلوازم بندگی وآداب سرافگندگی سُبْحَانَكَ اِنِّيْ تُبْتُ اِلَيْكَ برزبان آوردند گاہی نیاز است وقتی نماز یٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى مشعر مقام اول است وکریمہ فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ مشعر مقام ثانی یکی

از ملوک پیشین بر توسن سپهر قرین بر سر مستی بگذشت مست گستاخانه بملک خطاب کرد و
گفت ای ملک این اسپ خود بمن بفروش ملک از راه وقار لب بجواب آن نجنبانید و چون
بدولت سرا رسید حکم داد تا آن مست را حاضر کردند همان مستی او پرواز کرده بود و آب سرخوشی
او بر خاک ریخته آداب بندگی بجا آورد و دعا و مدح و ثنا داد ملک پرسید که سمند بادپیمای
ما را میخری گفت شاها آنکه خریدار او بود از اینجا رخت بیرون کشید و آنکه حریف این گستاخی
بود مهرهٔ اقامت برچید اکنون که تواند چنین جرات نمود و گلگون شاه را که تواند خرید
ملک بخندید و آن اسپ برق رفتار بوی بخشید جان برادر پارهٔ از تنگنای عقل بیرون
ای واندکی از خودبینی و خویشتن پرستی پای بیرون گذار تا بسر منزل مقصود رسی

قال بعضی ملحدان از معجزهٔ انبیاء و کرامت اولیاء منکر اند همچنین عقائد باطل این
قوم بسیار است اما در ملک هند در قصبهٔ سهرند از طائفه مذکوره در وقت جهانگیر بادشاه
پیدا شده بود که دعوے اباطیل بسیار می نمود و لافهائے دروغ میزد که در آن ارشاد
انبیاء هم سری ایشان بود و اهانت انبیاء و اولیاء و علمای فرمود و این همه بمریدان خود
می نوشت چون بادشاه آنوقت بعضے ازین عقائد خبر یافت ریش او کندید و بر قلعه
گوالیار قید نمود

اقول این چه طعنهٔ بے سر و پا و افترای بے اصل است که بر فتراک
اهل الله بر بسته ؎

خدا که خواری اهل وفا نخواسته باشد ✤ چرا تو خواسته باشی خدا نخواسته باشد

سر حلقهٔ طائفهٔ علیهٔ مجددیه را از ملحدان منکرین معجزهٔ انبیاء و کرامت اولیاء گفتن و منسوب
به عقیده باطل نمودن دل را در حرکت و اضطراب می آرد ؎

چون آستین همیشه جبینم ز چین پر است ✤ یعنی دلم ز دست تو ای نازنین پر است

منتقم حقیقی بکرد اراین بدزبانی و دشنام دہی بسزایش رساند
ناحقم گر کشتۂ از قتل من منکر مشو + خون چون من بے کسی خوش قابل انکار نیست

واقعۂ جان گداز حبس چنان نیست کہ دین داری بآن ابتہاج و فرح ظاہر سازد انبیاء اللہ از دست کفرہ چہا چہا روئے مصائب دیدہ اند و اولیاء اللہ از فسقۂ فجرہ چہ قدر مرارت اذیت چشیدہ اند بر سر حضرت یحییٰ و یوسف علیہما السلام چہ گذشت و با حضرت عیسیٰ چہ معاملہ پیش آمد مگر تن بہ قضا دادند و لب بہ گلہ نہ کشادند

ای خوش آندم کہ من کشتہ بہ خون می گشتم + او زدہ تکیہ بشمشیر تماشا می کرد
چاک پیراہن یوسف کہ گاش تہمت بود + خندہ بر سستی تدبیر زلیخا میکرد

اصل واقعہ تاریخی بہ پہلوئے دیگر بیان کردن از بد دیانتی است تا مردمان را بفریبد و قلوب صادقین و راسخین فی العلم را بدرد آرد

یاد در حریم محفل دلہا شمردہ نہ + آہستہ پاش تا نزنی شیشہا بہم

اصل واقعہ این است کہ حضرت مجدد علیہ الرحمہ در ابتداء اکثر احوال خود را بہ پیر خود می نوشتند تا صحت و سقم احوال را معلوم کنند چنانچہ داب پیری و مریدی است کہ مرید ہر واقعہ و حالی کہ بر و ظاہر شود واجب است کہ بشیخ خود ظاہر کند تا بصحت او مطلع شود والا او را مرید خائن میگویند کہ از ترقی میماند لہذا وقتی حضرت ایشان را عروجی شدہ بود و دران عروج از مقام اولیاء و اصحاب گذشتہ بحضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم رسیدہ مراد خود را یافتند پس این احوال و عروج خود را بہ مرشد خود نوشتہ بودند قضارا این مکتوب بدست روافض افتاد و در آن زمان وزیر و خادمان بادشاہ اکثر روافض بودند ہمین عروج ایشان را انگشت نما کردند و شہرہ دادند کہ فلان شیخ خود را از صدیق اکبر بہتر گفتہ وزیران بنا بر مصلحت خود بادشاہ را

فتاوی خانیہ

درسکر غافل میداشتند درعین مستی همین قصه را به بادشاه عرض کردند و گفتند که شما اعتقاد دارید
که حضرت ابوبکر صدیق افضل الاولیا است الحال شیخ احمد سهرندی خود را بر حضرت ابوبکر
افضل نوشته است ازین سخن بادشاه جفا کشیده برای تحقیق این سخن حضرت ایشان را از سهرند
طلبیده بحضور خود این واقعه را پرسید ایشان دیدند که بادشاه درسکر است حقائق و دقائق
سخن برای فهمد تنزل کرده جواب عالیانه قریب لفهم عام گفتند که من خود را بر سگ افضل نمیدانم
چگونه بر حضرت صدیق اکبر خود را افضل گویم اما چون حالی و عروجی وارد شده بود شیخ خود
مخفی نوشتم تا صحت و سقم آن را معلوم کنند الحال دشمنان آرزو فهمیدگی بحضرت بادشاه
معروض داشته اند جواب بسیار است آسان تر جواب آن است که بادشاه مرا بعد از پنجاه
سال امروز یاد کرده بحضور خود طلبیده اند و از مقام امیران و شاهزادها گذشته اینک
قریب شما ایستاده ام نمیتوان گفت که من از پنجهزاری و ده هزاری افضل شدم مقام
همان خانه کهنه است که در سهرند معروف است بعد از مدتی یکبار مرا بحضرت بادشاه
رسانیدند و از مقام امرایان گذرانیده بشما مقرب ساختند و همین زمان تنزل کرده
بخانه خود میروم و تمام عمر در مقام اصلی خود می باشم و زیر آن شما همیشه از مقربانند و
مثل ما در عمری یکبار برای حاجتے آمدم و رفتم هم چنین اصحاب کرام همیشه از مقربان حضرت
پیغامبرانند مثل طالبان در تمام عمر یکبار بحضرت رسیدیم و حاجت خواسته زود رجوع کردیم
و در مقام اصلی خود مانده ایم تا زنده ام ازین جواب ساده بادشاه خوشوقت شد ایشان را
با عزاز و اکرام رخصت کرد دشمنان دیدند که شیخ ازین بلا خاص شد بلای دیگر ترتیب
دادند و مکرها آغاز کردند و بادشاه درعین مستی گفتند که شیخ احمد اینقدر مریدان دارد اگر خواهد
دعوی بادشاهی کند و در تواریخ نوشته اند که فلان شیخ بادشاهی بزور گرفت و خود بادشاه

گشت آرین سخن بادشاه برسید و ایشان را حبس فرمود مصاحت ایزدی این بود تا ایشان ترقی نموده بمقام اعلی رسند و اهل حبس هم از ایشان مستفید شوند آری طالبان صادق شیخ کامل را بخود جذب می کنند منقول است که حضرت مجدد رح روزی فرمودند که ما بین خمسین و ستین بر من بلا خواهد آمد که از من ترتیب جلالی خواهد شد مقامی کمالی که بی نظیر و بی نهایت است بی این محنت و مصیبت مرا میسر نخواهد شد به تقدیر الهی و صدق این مکاشفه حاسدان فتنه انگیزی کردند تا آنکه بادشاه ایشان را حبس کرد و در آن حبس بکمالات عالیه رسیدند و کافران محبوس را مسلمان کردند و می فرمودند اگر بادشاه بر من غضب نمیکرد این محبوسان کی ارشاد می یافتند و من بدرجات عالی و مقامات متعالی کی میرسیدم آرین سببها حضرت مجدد رح از بادشاه راضی بودند و او را بدعا نه کردند و ضرر او را نخواستند بعضی از صوفیان ایشان خواستند که به بادشاه ضرر رسانند انها را در خواب و بیداری منع کردند و گفتند که بدی بادشاه بدی بتمام خلق است که بر بادشاه ضرر رساند من از وی بیزارم ؎

قضا از خاک ظالم رفته رفته ٭ کند تعمیر دلهای شکسته

قال یکی از دعوی های او این است که من مجدد الف ثانی ام اگرچه بر سر هر مائة مجددی گذشته است اما مجدد مائة دیگر است و مجدد الف دیگر چنانکه میان مائة و الف فرق است همچنان در مجددین نیز فرق است بلکه زیاده از آن بر سر هر مکتوب او همین دعوی است و این خلاف حدیث ست قال النبی صلی الله علیه وسلم ان الله تعالی یبعث لهذه الامة علی راس کل مائة سنة من یجدد لها دینها یعنی مجدد آن است که بر سر هر صدی حق تعالی بر می انگیزد در این امت مرحومه شخصی را که تجدید کند برای این امت امر دین را پس دعوی او خلاف حدیث است

مجدد بر صد سال خواهد بود نه بر هزار سال و برین دعوی هم دلیلی نیست که در مجدد مائة و الف
در مرتبه فرق است و این دعوی هم باطل است که آنچه درین مدت فیضان بامتان رسد از
توسط مجدد باشد و اگرچه دران وقت اقطاب و غوث و ابدال و اوتاد و نجبا و نقبا بوده
باشند و این دعوی او نیز باطل است که دلیل نه دارد و قصد او درین دعوی آن است که
سلاسل مشائخ برهم نزند **اقول** چون شریعت محمدیه علی صاحبها الصلوة والسلام
تا قیام قیامت باقی خواهد بود و بسبب مرور دهور مداهنتی در دین پیدا می شود
مصلحت الهی مقتضی شد تا بر سر هر مائة مجدد دین پیدا کند تا تجدید مراسم دین متین نماید
و گرهی از احوال عالم و عالمیان کشاید حضرت مجدد علیه الرحمه چنانکه بر سر مائة بود همچنان
بر سر الف و دورهٔ الف از دورهٔ مائة قوی باشد و قوت تجدید حضرت مجدد رح بس قوی
بود لهذا ارباب علم حضرت ایشان را مجدد الف ثانی گویند و بمقام خود بیان شده است
که مجدد را بقرینهٔ حال مجدد میگویند پس بقرینهٔ حال حضرت را مجدد الف ثانی گفتند
در حدیث انکار این معنی یافته نمی شود که مجدد الف نخواهد بود بلکه در حدیث لفظ کل مائة واقع
است و کل گاهی مجموعی باشد گاهی افرادی اگر کل افرادی مراد گرفته شود بر صدر هر مائة
مجددی خواهد بود اگر مجموعی مراد داشته باشد بر سر الف مجدد خواهد بود و این معنی خود
ظاهر است که چنانکه در مائة و الف فرقها است همچنان درمیان مجدد مائة و مجدد الف
چه مجدد مائة را همین قدر لیاقت کافی است که آنچه در عرصهٔ صد سال مداهنت واقع شده
آنرا دفع کند یا درین مائة آنچه ضرورت داعی باشد بآن متوجه گردد یا آنکه فیض او در مائة ساری
باشد و مجدد الف را لیاقتی درکار است که در امور مذکوره بالا به همچو امور قوتی داشته باشد
تا هزار سال را کافی باشد پس ظاهر است که قوت مجدد الف افزون تر از قوت مجدد

مائۃ باشد و این معنی کہ آنچہ درین مدت فیضان بامتیان رسد از توسط مجدد باشد امری است متعلق بکشف و الہام و اثرش بہ قطع سلاسل مشائخ نہ رسد چہ اگر مصلحت ایزدی مقتضی آن باشد کہ بھر سلاسل بذریعہ شخص واحد کہ او را تعلق خاص بھر سلاسل بوده است فیضی رسد درین ہیچ محذوری لازم نیاید چنانکہ از مبدء فیاض فیضان بذریعہ حضرت غوث الاعظم رضی اللہ عنہ بہ مشائخ برسد و سلاسل چشتیہ و سہروردیہ و نقشبندیہ ازان منقطع نہ گردد این را ارباب نظر و صاحب حال و قال دانند ہر کسی کہ از خدمت مشائخ بہرہ ندارد و بجز انکار و استحالہ چہ نگارد

حدیث عشق چہ داند کسی کہ در ہمہ عمر ✤ بسر نکوفتہ باشد در سرائی را

باقی ماند این معنی کہ درین دورہ الف ظہور حضرت عیسیٰ و امام مہدی علیہ السلام خواہد بود گجراتی جوابش ناقلا از حضرت مجدد رح میگوید کہ در امت یکی راہ قرب بنوتست و دوم راہ قرب ولایت در راہ قرب بنوت معاملہ توسط مفقود است ہر کہ این راہ رفتہ است ہیچ جائے توسطی درمیان ندارد و بے توسط احدی اخذ فیوض و برکات می نماید حیلولت در راہ دویمی است فقط معاملہ این موطن علیحدہ است و حضرت عیسیٰ علیہ السلام و حضرت امام مہدی علیہ الرضوان براہ اول داخل اند انتہی فالحمد للہ علی ذلک حق بزبان جاری است

عشق آن چاک کہ در پیرہن یوسف زد ✤ پردۂ بود کہ از کار زلیخا بر داشت

قال لاف دیگر آنست کہ علوم و معارف من مقتبس از انوار مشکوۃ نبوت اند این علوم و معارف مرا از حیطۂ ولایت خارج اند ارباب ولایت در رنگ علمائی ظواہر در ادراک آن عاجز اند این نیز باطل و خلاف شرع چہ ہما ولیا اقتباس از مشکوۃ نبوت دارند از کجا ثابت شد کہ بجز مدعی دیگر را اقتباس نیست میگوید صاحب این علوم و معارف مجدد این الف است کما لا یخفی علی الناظرین فی علومہ و معارفہ الّتی تتعلق بالذات و الصفات

وَالْاَفْعَالِ وَالتَّلَبُّسِ بِالْاَحْوَالِ وَالْمَوَاجِيْدِ وَالتَّجَلِّيَاتِ وَالظُّهُوْرَاتِ فَيَعْلَمُوْنَ اَنَّ هٰؤُلَاءِ
الْعُلُوْمَ وَالْمَعَارِفَ وَرَاءَ عُلُوْمِ الْعُلَمَاءِ وَوَرَاءَ مَعَارِفِ الْاَوْلِيَاءِ بَلْ هُوَ بِالنِّسْبَةِ اِلٰى تِلْكَ
الْعُلُوْمِ قِشْرٌ وَتِلْكَ الْمَعَارِفُ لُبٌّ ذٰلِكَ الْقِشْرِ ازیں عبارت فضلیت
او بر ائمہ اربعہ وعلماء کرام واولیاء عظام لازم می آید کہ بدون شاہد کتاب وسنت واجماع
امت کسی چگونہ قبول نماید علاوہ بریں اگر علوم ومعارف بزرگواران قشر است علوم و
معارف ایشان لب ازیں اہانت ونقص ہمہ علماء وانبیاء لازم می آید کہ در سلف اول
گذشتہ اند وہر کہ انبیاء وعلماء علم ایشان را بنظر حقارت نگرد ویا ذکر ایشان باہانت کند
کافر شود وجای دیگر برعکس این میگوید کہ چنانچہ انبیاء علیہم السلام علوم از وحی میگیرند ہمچنان
اولیا آن علوم را از اصل اخذ می کنند وعلماء ان علوم را از شرائع اخذ کردہ اند وبطریق اجمال
آوردہ اند ہمان علوم ست چنانچہ انبیاء را تفصیلا وکشفا حاصل میشود ایشان را نیز بر ہمان
نہج حاصل میشود اصالت وتبعیت درمیان ست این قول ودعوی اورا کہ بالا کردہ بود رد میکنند
چون علوم ومعارف انبیاء واولیاء وعلماء یکی باشد وفرق اصالت وتبعیت درمیان بود پس علوم
ومعارف کسی کہ ورائی علوم علماء وورای معارف اولیا باشد حکم او چہ خواہد بود وچون ہمان
علوم ست کہ انبیاء علیہم الصلوات از وحی گرفتہ اند وہمان علوم ست کہ اولیا از الہام میگیرند
وعلماء از شرائع اخذ می کنند ازینجا تحقیق گشت کہ علوم ومعارف انبیاء وعلماء یکی ست فرق
اصالت وتبعیت درمیان ست وعلوم ومعارف او مخالف ایشان ست پس کسیکہ علوم ومعارف
ایشان را بہ نسبت علوم ومعارف خود قشر داند وعلوم ومعارف خود را لب خواند اہانت علوم
ومعارف انبیاء واولیاء وعلماء کردہ باشد چنانچہ خود قائل شدہ **اقول** حضرت مجدد
علیہ الرحمہ در مکتوب چہارم از جلد ثانی کہ بمیر محمد نعمان صدور یافتہ می فرماید بدانند کہ علم الیقین

عبارت از شہود ایات است کہ افادہ یقین علمی نماید این شہود فی الحقیقت استدلال است
از اثر بمؤثر پس آنچہ از تجلیات و ظہورات و مرایای آفاق و انفس دیدہ شود ہمہ از قبیل
استدلال اثر بمؤثر است اگرچہ آن تجلیات را تجلیات ذاتیہ نامند و آن ظہورات را بی کیف
خوانند چہ ظہور شئی در مرأت حصول اثر لیست از آثار آن شئی بحصول عین آن شئی پس سیر
آفاقی و انفسی تمام قدم از دائرہ علم الیقین بیرون نگذشتہ و غیر از استدلال از اثر بمؤثر نصیب
آن نباشد قال اللہ تبارک و تعالیٰ سنریہم ایاتنا فی الآفاق و فی انفسہم حتی یتبین لہم انہ الحق
دیگران سیر آفاقی را از علم الیقین دانستہ اند و عین الیقین و حق الیقین در سیر انفسی ثابت نمودہ اند
و بیرون انفس سیر نگفتہ ؎ آن ایشانند من چنینم یارب ؎
میدانند کہ حضرت حق سبحانہ تعالیٰ بہ بندہ از بندہ نزدیکتر است پس از بندہ تا حق جل و علا
در جانب اقربیت سیر دیگر متخلل است کہ وصول بقطع آن منوط است این سیر ثالث نیز
فی الحقیقت مثبت علم الیقین است ہرچند از دائرہ ظلیت بیرون است اما از شائبہ ظلیت
پاک و مبرا نیست زیرا کہ اسماء و صفات و اجمی جل سلطانہا فی الحقیقۃ ظلال حضرت ذات تعالیٰ
و تقدس و ہر جا شوب ظلیت ہست داخل آثار و ایات است پس ایشان از ہمہ سہ سیر علم الیقین
یک سیر اول را مخصوص بعلم الیقین ساختہ اند و سیر دوم را مختص عین الیقین گردانیدہ اند و
بسیر ثالث لب نکشادہ تا دائرہ علم الیقین تمام شود عین الیقین و حق الیقین ہنوز در پیش است ؎
قیاس کن ز گلستان من بہار مرا ؎ از عین الیقین و حق الیقین چہ گوید و اگر گوید کہ فہم
کند و کہ دریابد این معارف از حیطۂ ولایت ارباب ولایت در رنگ علماء ظواہر در ادراک
آن عاجز ند و در درک آن قاصر این علوم مقتبس از مشکوۃ انوار نبوت اند علی ربابہا الصلوٰۃ
و السلام و التحیۃ کہ بعد از تجدید الف ثانی بہ تبعیت وراثت تازہ گشتہ اند و بطراوت ظہور یافتہ

صاحب این علوم و معارف مجدد این الف است کما لا یخفی علی الناظرین فی علوم معارفہ التی
تتعلق بالذات والصفات والافعال وتتلبس بالاحوال والمواجید والتجلیات والظہورات فیعلمون
ان ہؤلاء المعارف والعلوم وراء علوم العلماء ووراء معارف الاولیاء بل علوم ہؤلاء
بالنسبۃ الی تلک العلوم فتر ق تلک المعارف لب ذلک القشر سبحانہ الہادی

و بدانند کہ بر سر ہر مائہ مجددی گزشتہ است اما مجدد مائہ دیگر است و مجدد الف دیگر چنانچہ درمیان
مائہ و الف فرق است در مجددین اینہا نیز ہمان قدر فرق است بلکہ زیادہ ازان مجددان
است کہ ہر چہ دران مدت از فیوض باستان برسد بتوسط او برسد اگرچہ اقطاب و ائمہ آن
وقت بوند و بدلا و نجبا باشند ؎ خاص کند بندہ مصلحت عام را ۔ انتہی اعتراضی کہ معترض
کردہ مبنی بر نافہمی اوست انچہ حضرت مجدد میفرماید این معارف از حیطۂ ولایت ارباب ولایت
در رنگ علما ظواہر و ادراک ان عاجز ندازین عبارت ظاہر است کہ ارباب ولایت کہ بر رنگ
علما ظاہر اند بدرک ایشان این معارف در نہ آید و درین ہیچ شبہ نیست کہ پایۂ این معارف عالیہ
ہمچنان است قطع نظر از دقائق کہ طائر ادراک بکنگرہ بلندش نرسد ہر سخنی از سخنان مشائخ
ظہری و بطنی دارد و ہر بطنی بطنی دیگر تا اول بر مقتضای فہم ظاہر عمل بجای نیارند از فہم بطن اول
نصیبی نیابند و تا بر مقتضای فہم بطن اول عمل نکنند از فہم بطن ثانی بی بہرہ مانند و علی ہذا ہر فہمی
دلیل علمی و ہر علمی سبیل فہم دیگر تا انگاہ کہ بمنتہای بطون کلام برسند و امکان رسیدن بدان و قتی
بود کہ امکان رسیدن بمقام متکلم و درجہ علم او باشد و ازینجا معلوم شود کہ وصول بمنتہای بطون
کلام الٰہی و حدیث نبوی مقدور کسی نباشد و اما کلمات مشائخ ہر کہ اقتضای بطون اشارات
ایشان نماید و یا بپایہ از مدارج و معارج اعمال و فہوم آن ترقی کند و قوت وصول بمقام متکلم دارد
یمکن کہ بمنتہای بطون کلام ایشان رسد پس ہر گاہ صاحب این علوم و معارف مجدد الف

باشد و آن سخن از حیطہ فہم اولیا کہ بزنگ علما ظاہر اند خارج باشد چہ باک بود و ازان چہ محذور لازم آید و تشبیہ معارف بہ لب عموماً در اصطلاح رائج است مولانا رومی فرماید ؎

من ز قرآن مغز را برداشتم ✤ استخوان پیش سگان انداختم

و سوق عبارت حضرت مجدد رح دلالت بر اولیا ز مان خود میکند پس ہیچگونہ فضیلت بر ائمہ اربعہ وغیرہ لازم نہ آید و ازین کلام اہانت و منقصت انبیا ء اللہ علیہم السلام فہمیدن سخت نادانی است چہ ہیچ جا ذکر انبیا ء اللہ یافتہ نمی شود پس این را کفر قرار دادن چہ اسلام است ؎ اگر ملا جلالم کرد تکفیر ✤ چراغ کذب را نبود فروغے ✤ مسلمانش نخوانم در مکافات ✤ دروغی را جواب آید دروغے

و انچہ تقریر دیگر در باب اہانت انبیا ء اللہ پیش کردہ از تقریر اول سخیف تر است چہ اصل مدعا ہمین است کہ این معارف از حیطہ ادراک ارباب لایت کہ در رنگ علما ظاہر اند خارج است پس ازین تقریر اہانت و منقصت ہیچ نبی از انبیا ء اللہ لازم نہ آید و ادعای مساوات علوم و معارف انبیا ء و اولیا ء و علما ء با وصف اظہار فرق ہم پایہ ہذیان است ہر گاہ بفحوائے تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ پایہ فضل رسولان متفاوت است پس بہ تفاوت حالات و مقامات اولیا ء اللہ و علما ء چہ رسد ؎ ہست بر مقتضائے فیض ازل ✤ بعض از بعض افضل و اکمل

در ہمچو مواقع از تکفیر بزرگان دین اجتناب کلی باید و الا ہر شب را فردائی است ؎

پند حکیم عین صواب ست و محض خیر ✤ فرخندہ بخت آنکہ بسمع رضا شنید

قال از مکتوبات ششم از جلد ثانی و مکتوب نود و چہارم از جلد ثالث مراد آن است کہ خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ولایت ابراہیمی حاصل نکردہ بودند و بہ ولایت خود متحقق نگشتہ بودند و بہ غیب الغیب نرسیدہ بودند و انچہ برای حصول این دولت در دعائی اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَىٰ

محمد کما صلیت علی ابراهیم تا هزار سال می خواستند مستجاب نشد مگر از توسط فرد است که بعد از هزار سال آمده و به راه دیگر کسب کرده خواجه عالم را صلی الله علیه وسلم بولایت ابراهیمی و ولایت محمدی و غیب الغیب رسانید بعد ازآن مقام محبوبیت خواجه عالم صلی الله علیه وسلم بدرجه علیا رسید و اظهار بزرگی خود میکند که مقصود از آفرینش من این بود که کمالات مذکوره خواجه عالم را صلی الله علیه وسلم حاصل آید و برکات حضرت ابراهیمی تحصیل نماید و درین چند قباحت پیدا می آید

اول آنکه خود بآن مقرر کرده بود که در راه نبوت حیلولت و توسط نیست **دوم آنکه** حصول محبوبیت و خلت و محبیت آن حضرت صلی الله علیه وسلم از کتاب و سنت و اجماع امت ثابت است و کمال همه انبیا خواجه عالم را صلی الله علیه وسلم در شب تولد عطا شد و کمال انبیا علیهم السلام وهبی است نه کسبی و ایشانرا اول ولایت عنایت میکنند بعد ازآن نبوت **سوم آنکه** مراد از صباحت و ملاحت حسن ظاهر است نه ولایت و این نیز غلط صریح است که نسبت صباحت بحضرت یوسف است علیه السلام نه بحضرت ابراهیم علیه السلام **اقول** اینهمه تقریر مبنی بر نافهمی است

عاقلی گر شنود طعنهٔ نادان صد بار ✤ لائق آنست که آشفته و برهم نشود
ز آنکه این بیت کمال است بعالم مشهور ✤ اینچنین بیت چرا شهرهٔ عالم نشود
سنگ بد گوهر اگر کاسهٔ زرین شکند ✤ قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود

بر ما ضرور افتاد تا عبارت هر دو مکتوب بقدر ضرورت در نیمقام نقل کنم و پیشتر اشکالے که در نیمقام وارد می کنند جواب یگان یگان که حضرت مجدد رح و منتسبان حضرت ایشان تحریر فرموده اند بر نگارم تا مسلک از خار و خاشاک پاک و صاف گردد در مکتوب ششم از جلد ثانی که بحضرت خواجه معصوم قدس سره صدور یافته مذکور است انگارم که مقصود از آفرینش

من آنست کہ ولایت محمدی بولایت ابراہیمی علیہما الصلوٰۃ والتحیات منصبغ گردد و حسن
ملاحت این ولایت باجمال صباحت آن ولایت ممتزج شود و وَرَدَ فِی الْحَدِیْثِ اَحِبُّوْا یُوْسُفَ
اَصْبَحُوْا وَاَنَا اَفْلَحُ و باین انصباغ و امتزاج مقام محبوبیت محمدیہ بدرجۂ علیا رسد ما کہ مقصود
از امر باتباع ملت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام حصول این دولت عظمی بودہ است
وطلب صلوٰۃ و برکات مماثل صلوٰۃ و برکات حضرت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام برای
این غرض بودہ در مکتوب نود و چہارم از جلد ثالث کہ نیز بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد معصوم
صدور یافتہ تحریر فرمودہ اند حضرت حق سبحانہ تعالی فی حد ذاتہ جمیل است و حسن و جمال ذاتی
او را ثابت است نہ آن حسن و جمال کہ مکشوف و مدرک ما گردد و در تعقل و تخیل ما در آید مع ذلک
در آنحضرت مرتبہ ایست اقدس کہ این حسن و جمال ہم از غایت عظمت و کبریای آن بآن مرتبہ
نمیتواند رسید و بحسن و جمال متصف نمی تواند ساخت تعین اول کہ تعین وجودی است تعین آن
کمال و جمال ذاتی است و ظل اول آنہا و از ان مرتبہ اقدس کہ کمال و جمال را ہم آنجا گنجایش نیست
کہ او از غایت عظمت و کبریای بہیچ تعینی متعین نمی گردد و در کدام آئینہ در آید و مع ذلک
سرے و نشانہ از ان مرتبۂ اقدس در مرکز دائرہ این تعین اول ودیعت نہادہ اند و نشانی
انجا تعبیہ نمودہ اند چنانچہ تعین اول نشانہ ولایت خلیلی است آن سر و آن نشانہ کہ در مرکز این
تعین نہادہ اند نشانہ ولایت محمدی ست علی صاحبہا الصلوٰۃ والتسلیمات و این حسن و
جمال ذاتی کہ تعین اول ظل آنہاست شباہت بہ صباحت دارد کہ در عالم مجاز از قبیل حسن
خد و جمال خال است و آن سر و نشانہ کہ در مرکز ودیعت نہادہ اند مناسبت بملاحت دارد
کہ ورا ز رشاقت قد و صباحت خد ست و ورای حسن چشم و جمال خال امری است ذوقی تا ذوق
ندہند در نیابد شاعرے گوید ؎

ولایت کہ دارد است کہ بالا
من بالا منصبغ شد بالا
و من بالا منصبغ شد بالا
۱۲
۱۲

آن وارد آن نگار کہ آن ہست ہر چہ ہست + آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجاست

ازین بیان تفاوت درمیان این دو ولایت دریاب ہر چند ہر دو از قرب حضرت ذات تعالیٰ و تقدس نا شی میگردند اما مرجع یکی کمالات ذات ست و معاد دیگری صرف ذات تعالیٰ و چون ملاحت فوق صباحت است پس وصول بملاحت بعد از طی مراتب صباحت صورت بندد و تا وصول بجمیع مقامات ولایت ابراہیمی میسر نشود وصول بحقیقت این ولایت کہ ذروۂ علیای ولایت محمدی ست میسر نیاید علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام ازینجا تواند بود کہ خاتم الرسل علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والتسلیمات مامور بمتابعت ملت حضرت ابراہیم گشت علیہما الصلوٰۃ والسلام تا بوسیلۂ این متابعت بحقیقت ولایت او برسد و ازینجا بحقیقت ولایت خود کہ تعبیر ازان بملاحت رفتہ است متحقق گردد و چون حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم را بمرکز دائرہ ولایت خلت مناسبت ذاتی است کہ بحضرت اجمال ذات اقرب ست و بمحیط آن دائرہ مناسبت کمتر است کہ روبہ تفصیل کمالات ذات دارد تعالیٰ پس تا بکمالات محیط آن دائرہ ہم متحقق نشود ولایت خلت تمام نگردد و ازینجاست کہ در صلوٰۃ منطوقہ آمدہ است کَمَا صَلَّیْتَ عَلٰٓی اِبْرَاھِیْمَ تا کمالات ولایت خلت تمام او را میسر آید چنانچہ صاحب آن ولایت را میسر شدہ بود علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام و چون مکان طبیعی ولایت محمدی مرکز دائرہ ولایت خلیلی است علیہما الصلوٰۃ والتحیات سیر او نیز مقصور بر سیر مرکزی آن دائرہ ناچار ازانجا برآمدن و بمحیط آن دائرہ درآمدن و اکتساب کمالات آن کردن متعسر شد و خلاف مقتضائے طبیعت بود پس متوسلی باید از افراد امت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ بتبعیت او علیہ الصلوٰۃ والسلام در عین آن مرکز بود و از راہ دیگر مناسبت بمحیط آن دائرہ داشتہ باشد تا او اکتساب کمالات آن مرتبہ نماید و بحقیقت آن مرتبہ متحقق گردد و بہ پیغمبر متبوع او بحکم

مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهٗ اَجْرُهَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا بتوسط وصول او بآن کمالات نیز متحقق شود و مراتب ولایت خلیلی تمام کند پس آن سرور را علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بتوسط آن فرد کمالات محیط آن دائرہ نیز میسر شدہ ولایت خلیلی و رحق او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ و السلام نیز تمام گشت و دعای اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ کَمَا صَلَّیْتَ عَلٰی اِبْرَاھِیْمَ بعد از ہزار سال باجابت مقرون گشت و مسئول مستجاب شد آن سرور را علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بعد از تمامی ولایت خلت کار و بار بآن سرو نشار است کہ در مرکز ودیعت نہادہ اند و تعیین آن بملاحت یافتہ است و آن فرد را از برای حراست و محافظت است از انمقام بعالم باز گردانیدہ خود در خلوتخانہ غیب الغیب با محبوب خلوت داشتہ ؎

ھَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا ✤ وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْکِیْنِ مَا یَتَجَرَّعُ

باید دانست کہ محیط مرکز ثالث ہر چند نسبت بہ محیط مرکز تعین اول اصغری نماید اما اجمع است چہ ہر چہ بحضرت ذات جل شانہ نزدیک تر است جامع تر است صغر آن در رنگ صغر انسان باید دانست کہ باوجود صغر جامعترین جمیع اصناف عالم است ایضاً شخصی کہ بکمالات این محیط متحقق گشت از جمال مرکز تبفصیل محیط آید آن بی مناسبتی کہ بہ محیط و تفصیل داشت زائل شد و بی تکلف از تفصیلی فرد و بکمالات آن تفصیل نیز متحقق گشت بشنو با وجود کمال اقتدار چون نظام عالم بحکمت منوط ساختہ اند در تربیت محبوبان نیز از وجود اسباب چارہ نبود ہر چند وجود سبب بیش از بہانہ بنا شد و زیادہ از رو پوش قلم رشت نبود سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِیْ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِیْلًا انتہی قبل ازان کہ بذکر ایرادات واجوبہ آن متوجہ شوم مناسب آنست کہ از رخ بعض عبارات نقاب اجمال بردارم قولہ رضی اللہ عنہ انکارم کہ مقصود از آفرینش الخ میگویم کہ چون بعض امور شرطیا

موقوف علیہ امری باشد تحقق مشروط و موقوف را محتاج الیہ باشد لیکن این معنی مستلزم افضلیت
شرط بر مشروط یا موقوف علیہ بر موقوف نباشد نمی بینی کہ اکثر صفات اضافیہ کہ تحقق آنہا موقوف
بر وجود ممکن است چنانچہ حق تعالیٰ خویش را در کلام مجید رَبُّ الْعٰلَمِیْنَ می ستاید و معنی تربیت
رسانیدن شی است بتدریج بمرتبہ کمال و اثر تربیت بی مربی صورت نہ بندد و کذلک
مضمون معیت ہم بغیر طرفین یافتہ نمی شود وَھٰکَذَا حَالُ الرَّزَّاقِ وَالرَّحِیْمِ وَالْقَرِیْبِ وَالْمُجِیْبِ
اِلٰی غَیْرِ ذٰلِکَ مِنَ الصِّفَاتِ الْاِضَافِیَّۃِ و نمی توان گفت کہ این ہا صفات کمال نیستند
نَعُوْذُ بِاللّٰہِ مِنْ تِلْکَ الْاَوْھَامِ چہ خدای تعالیٰ از ہمچنین صفات خود را می ستاید پس
بی کمال انہا چہ گنجایش است اگرچہ این ہمہ صفات در تحقق وجود محتاج ممکنات ہستند
لیکن ازین توقف احتیاج فضل ممکن ثابت نمی شود بلکہ فضل و کمال مر حضرت باری را ثابت
است کہ بندہ ہای عجزہ خود را بنواز شہای بوقلمون مرہون منت فرمود کذلک سیری و
سیرابی و شفا ہمہ فعل حق است تعالیٰ شانہ و عادات او سبحانہ تعالیٰ بران جاریست کہ بی طعام
و شراب و دوا این امور صورت نمی بندد پس ازین توسط تقصی بافعال و تعالیٰ لاحق نمی شود
و ہمچنین است ارادات ازلیہ حق تعالیٰ کہ باوقات و کیفیات منوط اند مثلاً ارادہ موجودیت
زید در فلان وقت بودہ باشد و تا آن وقت نیاید ارادہ او تعالیٰ در کمین بطون خواہد بود
پس وقت آن ہم واسطہ موجودیت زید شد و این ہم مستدعی فضل آن وقت نیست پس عالم
نیز باعتبار ترتب آثار ایزدی متوسط است ازین توسط فضل عالم بر خدای تعالیٰ ثابت
نمی شود معاذ اللہ۔ قولہ رضی اللہ عنہ تا وصول بجمیع مقامات ولایت ابراہیمی میسر نشود وصول
بحقیقت این ولایت کہ ذروہ علیای ولایت محمدیست میسر نیاید می گویم مقصود ازین
عبارت این است کہ ولایت ابراہیمی بمنزلہ سلم و نردبانست برای عروج بذروہ علیای

ل اینجا نسخہ
حال دلالت دارد
بر تعریف و تغیر
صفات اضافیہ

حقیقت محمدی پس امر باتباع ملت او فرمودتا بواسطہ اتباع ملت مناسبتی بولایت ابراہیمی
حاصل شود آن را زینہ ساختہ عروج بمقام ارفع خود فرمایند پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از ہمان راہ بمقام خویش رسیدند و ازان ولایت بقدر اجمال در ممر طریق بہرہ بر داشتند
چنانچہ این عبارت پس ناچار از انجا برآمدن و بہ محیط آن دائرہ درآمدن دلالت صریح دارد
بر آن کہ آن سرور در عین مرکز کہ اقرب است بذات تعالیٰ رسوخ و استقرار دارند و مراد
از نفط حقیقت نہ عین آن مرکز است کہ بغیر از آن بملاحت رفتہ بلکہ مرکز با جمیع کیفیات
خصوصیات و عوارض مراد است و تحیل کہ ظہور بعضی قوائق آن مقام منوط بطے جمیع مراتب محیط
بود و درین ہیچ محذور لازم نمی آید کہ حاصل آن مقام کہ در مراتب قرب خداوندی از پیش
قدمی نسبت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را ثابت است چون کہ حاصل آن مقام کہ عبارت
از محبوبیت و ملاحت است آن سرور را حاصل است و کذلک محیط کہ عبارت از صباحت و خلت است
بطریق اجمال حاصل است پس محقق شد کہ آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام بمقام خلت صباحت
و محبوبیت و ملاحت متحقق و ممتاز ند تحقیق مقام اینکہ مراد از حقیقت محمدی عین مرکز نیست بلکہ
مراد از مرکز با متممات و لواحق است و یکی از متممات محیط دائرہ است و موید است این تحقیق را
آنچہ کہ در مکتوب بیان طریق برنگاشتہ اند کہ مرکز آن مقام کہ مقام اجمال است نصیب خاتم
الرسل است و باقی ہمہ مفصل بحضرت خلیل مسلم تا آنکہ پیمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم ان اجمال طلب
فرمودند پس آن سرور را مقام محبوبیت کہ خاصہ او است بالفعل حاصل است قولہ وچون
حضرت پیغمبر ما را بمرکز دائرہ ولایت خلت مناسبت ذاتی است الخ میگویم مرکز اینجا نہ
بمعنی جزء لا یتجزی است بلکہ بمعنی غایۃ رفیع است چہ شی عظیم ہر چند دور تر میرود خرد می نماید
و آویزش آن است کہ در مثال مرکز اول نوشتہ اند چون دران مرکز دور تر رفتہ می شود آن

مرکز بصورت دائرہ می نماید الخ نمی بینی کہ آفتاب در حساب اہل تنجیم سہ صد و شصت و چند ضعف زمین است و از دوری و بلندی اوست کہ این قدر مرئی می شود و این مرکز چون مقابل مبدء تعالی واقع شدہ است برنگاشتہ و برآمدہ است کہ او سبحانہ بسیط حقیقی است مع ذلک سعت مجہول الکیف نیز دران نزہتگاہ کائن است اِنَّ اللّٰہَ وَاسِعٌ عَلِیْمٌ و نیز اگرچہ محیط اوست لیکن ازان ہیچ قباحت نیست ظل اگرچہ از اصل باشد ہیچ مقدار ندارد و نسبت باصل نمی بینی کہ سایہ ہر چیز کہ در ابتداء طلوع آفتاب مشاہد میگردد قریب غروب دہ چند آن میشود اکنون بذکر اشتباہات و اجوبہ آن متوجہ می شوم ؎

زان مہ تا من زمان میان بوس و کنارم آرزوست ✦ نیست چیزی در میان و صد ہزارم آرزوست

اشتباہ اول مقام محبیت ارفع است از مقام خلت پس با وجود حصول مقام محبیت تحصیل مقام خلت چہ درکار است **جوابش اینکہ** بشب معراج بجناب حضرت خاتمیت مقام محبیت عطا شدہ بود در حدیث صحیح وارد شدہ اِنَّ اللّٰہَ اتَّخَذَنِیْ خَلِیْلًا کَمَا اتَّخَذَ اِبْرَاہِیْمَ خَلِیْلًا پس معلوم شد کہ با وجود حصول مقام محبیت کہ ارفع از مقام خلت است حصول مقام خلت درکار بود والا بحصول آن فخر نمی فرمودند و نمی گفتند اِنَّ اللّٰہَ اتَّخَذَنِیْ خَلِیْلًا کَمَا اتَّخَذَ اِبْرَاہِیْمَ خَلِیْلًا و نیز از احادیث صحیحہ ثابت است کہ جمیع کمالات از خاتمیت و اولوالعزمی و رسالت بآنجناب عطا شدہ است ظاہر است کہ درین کمالات بعضی ارفع اند و بعضی غیر ارفع پس معلوم شد کہ با وجود حصول ارفع حصول غیر ارفع ہم درکار میشود خصوصاً وقتی کہ آن غیر ارفع طریق حصول ارفع باشد و در راہ آن واقع شود کہ درین صورت حصول آن غیر ارفع موقوف علیہ حصول ارفع است اگر نظر بآن کنند کہ آن غیر ارفع فی نفسہ کمال است نیز مطلوب است و اگر نظر بآن کنند کہ آن غیر ارفع طریق حصول ارفع است پس نیز مطلوب است مثل آنکہ جسم را نامی بودن کمال است

۵ اگر تعالی ما را خلیل بگوید چہ باک ابراہیم چہ اسلام ۱۲

وحساس بودن کمالیست دیگر ارفع ازان و نطق و عقل کمالیست رای این دو کمال و آن
ہر دو کمال در طریق این کمال آخر واقع اند پس آن ہر دو کمال بھر دو وجہ مطلوب اند
بذاتہما و بغیرہما و ہمچنان مقام خلت را نسبت با مقام محبیت باید فہمید **اشتباہ دوم**
مقام خلت آنحضرت را حاصل بود چنانچہ احادیث صحیحہ بآن ناطق است پس حصول آن
بعد از ہزار سال چہ معنی دارد جوابش بچند وجہ داده می شود **وجہ اول** حصول مقام
خلت آنجناب را بلا شبہہ یقینی و قطعی است بدلیل احادیث صحیحہ و ہم باین دلیل کہ در راہ مقام
محبیت واقع است موقوف علیہ مقام محبیت است وَحُصُولُ الْمَوْقُوفِ بِدُونِ الْمَوْقُوفِ عَلَيْهِ مُحَالٌ
لیکن بتصرف دران مقام فرمودن و طالبان را بالاصالہ بآن مقام رسانیدن طریق تحصیل آن
مقام را مدون و مفصل ساختن موعود بود کہ بعد از ہزار سال حاصل خواہد شد مانند آنکہ موافق
حدیث صحیحہ متواتره خلافت تمام روی زمین از مشرق تا بمغرب از جنوب تا شمال آنحضرت
را بالطریق اجمال حاصل بود بدلیل اُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ كُنُوزِ الْأَرْضِ و در روایت دیگر است کہ فِي يَدَيَّ و در صحیحین وارد است کہ زُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَشَارِقُهَا
وَمَغَارِبُهَا وَيَبْلُغُ مُلْكُ أُمَّتِي مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا و در روایت دیگر اِنَّ اللّٰهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضَ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا
وَأُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ كُنُوزِ الْأَرْضِ و در بعضے روایات کہ در غیر صحاح آمدہ جَاءَنِي جِبْرِيلُ بِمَفَاتِيحِ كُنُوزِ
الْأَرْضِ عَلَى فَرَسٍ أَبْلَقَ حال آنکہ ایشان در زمان سعادت نشان آن جناب و در عہد کرامت مہد
خلفاء راشدین واقع نہ شد بلکہ فتح ہندوستان بر دست سلطان محمود غزنوی و فتح ترکستان
بر دست دیگران و فتح روم بالکلیہ بر دست عثمان ترکمان و اولاد او بوقوع آمده و ہنوز
ملک حبشہ و ملک سیع چین و خطا از قلمرو آنحضرت خارج است انشاء اللہ تعالی در عہد امام مہدی
و حضرت عیسی بوقوع خواہد آمد و خلافۃ الارض کہ میراث ابو البشر است کما لیست عمده در انوار

ع۱ حصول
ع۲ موقوف بودن
ع۳ حاصل
ع۴ بین
ع۵ در
ع۶ بر
ع۷ در
ع۸ از مشرق تا مغرب
ع۹ پیش
ع۱۰ بر
ع۱۱
ع۱۲

آن جناب را بتوسط بعضی از افراد امت کہ عوان مہدی و عیسی علیہ السلام خواہند بود حاصل خواہد شد
چنانچہ در جامع صغیر بایں معنی اشارتی واقع شدہ کہ خَیْرُ اُمَّتِیْ عِصَابَتَانِ عِصَابَۃٌ تَغْزُو الْھِنْدَ
وَعِصَابَۃٌ تَکُوْنُ مَعَ عِیْسَی بْنِ مَرْیَمَ حالا مثل آفتاب روشن گشت کہ آنحضرت را جمیع کمالات حاصل بود
و تصرف دران کمالات بتوسط بعضی افراد امت واقع شدہ ورنگ آنکہ آنحضرت را علوم
اولین و آخرین حاصل بود چنانچہ در صحاح ستہ وارد است کہ اُعْطِیْتُ عِلْمَ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ
لیکن تصرف در کلام مثلا بتوسط شیخ ابوالحسن اشعری و شیخ ابو منصور ماتریدی و استاد
ابو اسحاق اسفرائی و امام غزالی و امام رازی و امثال این مردم آنجناب را حاصل شد و ہمچنین
تصرف در علم فقہ و تفصیل احکام شرعیہ از کتاب طہارت گرفتہ تا کتاب سلم و الشفعہ و فرائض و
وصایا بتوسط حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ و امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ آنجناب را حاصل شد ہمچنین
تصرف در آداب طریقت و مقرر کردن اشغال و اوراد و ذکر جہر و خفیہ و طور مراقبہ آن حضرت را
بتوسط حضرت سید عبد القادر جیلانی و حضرت خواجہ بزرگ معین الدین چشتی و امثال این
بزرگواران حاصل شدہ و کمال آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقتضی آن بود کہ تہذیب
ظاہر با اعمال جوارح و تہذیب قلب و نفس و عقل با اعمال باطن فرمایند و تصرف در ماد ران
تفویض بکمال امت نمایند زیرا کہ اہم المقاصد و موقوف علیہ جمیع کمالات ہمین را میدانستند
و ایمنی بروا قفان سیرت مصطفوی صلی اللہ علیہ وسلم از شغل جہاد و تعلیم ارکان اسلام و قواعد
اجمالیہ سلوک از مداومت ذکر لسانی و تکثیر مناجات و ادعیہ و اذکار و تفقد احوال قلب
از حب و بغض و احوال مدرکہ از یقظہ و غفلت و توجہ آن قوت دراکہ در ضمن ہر تعبیر و تجرد
خواہ نفسی باشد خواہ آفاقی بسوئے مبدء و ایثار حب اللہ بر ماسوی و بذل مال و اہل و اولاد
در حب او و مانند این اعمال اوضح من الشمس است و ابین من الامس چنانچہ در تفسیر لَکَ فِی النَّھَارِ

۵۱ بایں معنی است من دو قسم مردمان بودند مرد مان کہ مدتہا عمر گذشتہ و مرد مان کہ بعد از نزول عیسی علیہ السلام ابن مریم خواہند بود ۱۲

۵۲ عصبہ مردان ۱۲

سبحانہ طویلاً در احادیث مروی مذکور است قاعدہ مقرر ہست کہ شغل مالوف بحکم العادۃ طبیعۃ ثانیۃ مقتضی طبیعت میشود و خلاف آن خلاف طبیعت انیست دلیل انی این مطلب ما دلیل نقلی پس در احادیث صحاح موجود ست کہ مَرَّ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ بِمَجْلِسَیْنِ فِیْ مَسْجِدِہٖ فَقَالَ کِلَاھُمَا عَلٰی خَیْرٍ وَاَحَدُھُمَا اَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِہٖ اَمَّا ھٰؤُلَاءِ فَیَدْعُوْنَ اللّٰہَ فَاِنْ شَاءَ اَعْطَاھُمْ وَاِنْ شَاءَ مَنَعَھُمْ وَاَمَّا ھٰؤُلَاءِ فَیَعْلَمُوْنَ الْفِقْہَ وَالْعِلْمَ یُعَلِّمُوْنَ الْجَاھِلَ فَھُمْ اَفْضَلُ وَاِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا ثُمَّ جَلَسَ فِیْھِمْ و دلیل اصرح ازین مقدمہ آنست کہ حق تعالیٰ در مقام عتاب میفرماید وَاصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّھُمْ بِالْغَدٰوۃِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْھَہٗ اگر خلاف مقتضی طبیعت آن حضرت نمی بود امر بصبر چرا میفرمود و همچنین آیہ وَلَا تَطْرُدِ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّھُمْ بِالْغَدٰوۃِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْھَہٗ و دلیل اعلی ازین مقدمہ آنست کہ تعلیم این یعنی تہذیب ظاہر و اینچہ در حکم ظاہر ست از عقل و قلب و نفس موقوف علیہ جمیع کمالات ست و بنیاد تمام کارخانہ ولایت اگر دریں امور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قدم نمی نہادند و بکمال جہد تصرف دران نمی نمودند بنیاد کارخانہ خراب بودو ہیچکس از امت قائم مقام آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریں تعلیم نمی توانست شد زیرا کہ این امور بغیر تصوص صاحب شریعت نمی توان یافت و کشف و عرفان بدریافت این مطالب نمی رسد بخلاف کمالات دیگر کہ دریافت آن بہ کشف و فراست میتوان شد و شدہ است لیکن کشف و معرفت ہم موقوف بر تہذیب ظاہر و مانی حکمہ ست پس تعلیم تہذیب ظاہر و مانی حکمہ مغنی ست از تعلیم تفاصیل مکشوفات اگر گوئی این کلام و این آیات و احادیث بلکہ متبع سیرت جناب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم دلالت میکند بر ترک تصرف ایشان در تسلیک طریق علت ہمچنان دلالت میکند بر ترک تصرف ایشان در جمیع ولایات گویم فی الواقع

شغل و قصر فیکہ آنجناب دارد تہذیب ظاہر و ما فی حکم الظاہر بودہ در تہذیب باطن باطن ہ بود چنانچہ از تتبع سیر ہویدا است لیکن در مقام خلت و دیگر ولایات فرق بدیہی است

وجہ اول آنکہ از مقامات دیگر نشان دادہ اند و طریق تحصیل آن بیان نمودہ تارۃً صریحاً و تارۃً کنایۃً مثلاً یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ وَرَجُلٌ يُحِبُّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ إِنَّ اللّٰهَ أَمَرَنِي بِحُبِّ أَرْبَعَةٍ مِنْ أَصْحَابِي وَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يُحِبُّهُمْ إِلَى غَيْرِ ذٰلِكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالْأَحَادِيثِ الدَّالَّةِ عَلَى أَنَّ بَعْضَ الْأَفْعَالِ وَالْأَشْغَالِ عَلَامَةُ حُبِّ اللّٰهِ لِكَوْنِ الشَّخْصِ مُحِبًّا لِلّٰهِ وَبَعْضُهَا مُوصِلٌ إِلَى مَحْبُوبِيَّةِ اللّٰهِ بخلاف مقام خلت کہ ہرگز از طریق تحصیل و علامات حصول آن نشان نداده اند

وجہ دوم ولایات دیگر در زمان قریب زمان سعادت نشان آن حضرت رائج و متداول شدند و صحابہ و تابعین و تبع تابعین وَهَلُمَّ جَرًّا إِلَى زَمَانِ الْجُنَيْدِ وَأَقْرَانِهِ ثُمَّ هَلُمَّ جَرًّا إِلَى زَمَانِ رُؤَسَاءِ الْقَادِرِيَّةِ وَالْچِشْتِيَّةِ كثير التداول و طریق تحصیل آن مدون مبوب و مفصل گردید بخلاف مقام خلت کہ درین عہود متطاولہ اصلا کسی مذکور آن نکرد و نہ طریق تحصیل آنرا کسی بیان نمود تا ہزار سال گزشت طریق تحصیل آن مقام در پردۂ اختفا و احتجاب ماند تا آنکہ حق تعالی حضرت مجدد را بر روی کار آورد و ایشانرا نشانہ ظہور این مقام کہ در جوہر شریف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مودع و مکنون بود گردانید و ہزاران طالبان را بطفیل ایشان سلوک این طریقہ میسر شد الحمد للہ حالا بیان این طریقہ بوجہی نمایم کہ اختصاص آن باتباع مجدد کالشمس فی رابعۃ النہار منکشف گردد قبل از حضرت مجدد طرق سلوک ہم از راہ محبیت و محبوبیت بودہ اند اول راہ محبیت

سے پیمودند و آخر بمرتبۂ محبوبیت فائز میشدند و انچہ لوازم محبیت ہست از ذکر جہر و وجد و شوق
و انکسار و تضرع و صبر و توکل و رضاجوئی او و مراقبہ صفات خصوصًا احاطہ و معیت و
استغراق در توحید فعلی و خود را کَالْمَیِّتِ فِی یَدِ الْغَسَّالِ داشتن و صفات خود را و غیر
خود را مستہلک در صفات او دیدن بلکہ ذات خود را در ذات او مندمج ساختن و
حسن و جمال او را در ہر مظہر مشاہدہ نمودن و دران کوشش بلیغ می نمودند تا آنکہ بانوار
و تجلیات در ابتدائی سلوک و فنا و بقا در انتہا آن فائز می گشتند و دم اتحاد میزدند کہ
اَنَا مَنْ اَھْوٰی وَمَنْ اَھْوٰی اَنَا تا آنکہ حضرت خضر بحضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی
کہ ارباب طریقہ مجددیہ بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در عہد حضرت خواجہ نقشبند این معنی
برگ و بار پیدا کرد لیکن در عہد حضرت عبید اللہ احرار علوم توحید با این نسبت ممتزج
شدند و غلبہ پیدا کردند تا آنکہ حضرت مجدد قدس اللہ سرہ آن ہمہ را در بطون بطون سایند
و از چاک سینہ خود سراغی بہ محبوب خود پیدا کردند حالا غایت ساری موقوف شد و شوق
و اشتیاق و وجد و مناجات و تضرع بکیطرف ماند ہر چہ ہست در قلب و روح و سر خفی و اخفی
و عناصر دیدن ہست تا آنکہ انوار تجلیات از باطن خود می افتد در رفتہ رفتہ بمقام خلت
می کشد معنی محبیت عاشقی ہست و معنی محبوبیت معشوقی ہست و معنی خلت یارانہ اینجا صحبت
یارانہ ہست و سابق عاشقی و معشوقی بودہ در اینجا راز و نیاز از جانبین ہست و سرگوشیہا
از طرفین واقع میشود و در عاشقی نعرہ و بیتابی و سر بر در و دیوار کشتن و در معشوقی ناز و
دلال و فخر و مباہات بودہ است این ہست طریق خلت بطریق اجمال اگر تفصیل آن
کسی خواہد باتباع مجددیہ چند سال نشست و برخاست نماید و در وجدان خود نظر کند کہ
چہ رنگ پیدا شود و رای طرق سابقین و از بسکہ اُلُوجْدَانُ لَا یَکُوْنُ دَلِیْلًا عَلَی الْغَیْر

اگر غیر منکر شود باکی ندارد

نقشبندیہ عجب قافلہ سارانند ✤ کہ برند از رہ پنہان بحرم قافلہ را
حاسدی گر کند این طائفہ را طعن قصور ✤ حاش للہ کہ برآرم بزبان این گلہ را
ہمہ شیران جہان بستہ این سلسلہ اند ✤ روبہ از حیلہ چسان بگسلد این سلسلہ را

وجہ سوم خلت حالتی است ممتزج از محبیت و محبوبیت من الجانبین پس نسبت او با مقام محبیت و محبوبیت نسبت مرکب بسیط است وَالْبَسِیْطُ مُقَدَّمٌ عَلَی الْمُرَکَّبِ طَبْعًا فَقَدِّمْ وَضْعًا اول درین است محبیت صرفہ و محبوبیت صرفہ رائج شد باین طریق کہ در اوائل سلوک محبیت باشد و اخر آن محبوبیت کَمَا فِی السَّالِکِ الْمَجْذُوْبِ یا بالعکس کَمَا فِی الْمَجْذُوْبِ السَّالِکِ چون دورۂ بسائط تمام شد دورۂ مرکب شروع شد

چون فراغت ز مفردات آمد ✤ وقت مشق مرکبات آمد

و عجب آنست کہ ہر چند این طریقہ مجددیہ در رواج و شیوع و فیضان فیوض الٰہی در ضمن آن بر امت مصطفویہ متاخر است از طرق دیگر لیکن مبدأ آن مقدم است ہر مبادی طرق دیگر زیرا کہ این طریقہ منسوب است بحضرت صدیق رضی اللہ عنہ و اول خلفا است وَاَوَّلُ مَنْ اَسْلَمَ مِنَ الرِّجَالِ الْبَالِغِیْنَ است و نیز در حق او استحقاق خلت منصوص است جائیکہ پیغمبر فرمودہ است لَوْ کُنْتُ مُتَّخِذًا مِّنْ اُمَّتِیْ خَلِیْلًا لَاتَّخَذْتُ اَبَا بَکْرٍ خَلِیْلًا اِلٰی اٰخِرِ الْحَدِیْثِ و اگر کسی را بخاطر خطور کند کہ درین صورت لازم می آید کہ عوام اتباع مجددیہ افضل باشند از اولیای سابقین سُبْحَانَکَ ھٰذَا بُھْتَانٌ عَظِیْمٌ گویم جوابش سہ وجہ است **اول** آنکہ این وقت لازم می آید کہ طریق خلت را افضل از جمیع طرق انگاریم حال آنکہ چنین نیست بلکہ مقام محبوبیت افضل است از مقام خلت بدلیل لَاُفَوِّزَنَّ حَبِیْبِیْ عَلٰی خَلِیْلِیْ

دوم آنکه افضلیت به علوی مرتبه است در هر مقام که باشد خواه خلت خواه محبوبیت مثالش آنکه بادشاهان و امرا را یاران و مصاحبان باشند که مدام در حضور حاضر باشند و از و نیاز با آنها در میان و امرا و صوبه داران عمده و رسالداران و داروغهای کارخانجات و متصدیان دفاتر نیز میباشند و مرتبه اینهمه اشخاص بسیار بلندتر از مرتبهٔ یاران و مصاحبان میباشد گو دوام در حضور و صحبت دائمی مخصوص بیاران و مصاحبان مجلس است بلکه باخواص و خدمتگاران **سوم** آنکه منتهیان هر طریقه را این معنی یعنی دوام حضور و قرب دائمی حاصل است پس بسبب این قرب دائمی نیز از منتهیان طرف دیگر نمیتوانند شد آری مبتدیان این طریقه را باین وجه ترجیح و تفضیل میتوان بود که در مجاهدات و ریاضات و کشف و کرامات و ظهور خوارق عادات به مبتدیان طرق دیگر ارجح باشند و لهذا گوینده گفته است

اول ما آخر هر منتهی است ✤ ز آخر ما جیب تمنا تهی است

حاصل آنکه فضل جزئی را بجای کلی گرفتن و ملاحظه وجوه فضل نکردن کار قاصر فهمان ست

تنبیه نبی هر چند بعضی کمالات را بتوسط فردی از افراد امت خود حاصل نماید و بتوسل او بعض مقامات برسد اما نقص آن نبی ازین راه لازم نه آید و آن فرد را مزیتی باین توسط بر آن نبی حاصل نه شود چه آن فرد این کمال را بمتابعت آن نبی یافته است و بطفیل او باین دولت رسیده پس آن نبی فی الحقیقت ازان نبی است و نتیجه متابعت اوست و آن فرد بمثل از خادم او نیست که از خزائن او خرج کرده لباسهای مزیت طیار کرده می آرد که باعث مزید حسن و جمال مخدوم میگردد و در عظمت و کبریای او می افزاید اینجا کدام نقص مخدوم است و کدام مزیت خادم امداد و اعانت از همکنان نقص است اما از خدام و غلمان که امداد و اعانت واقع شود عین کمال است و موجب ازدیاد جاه و جلال

باقصی باشد کہ یکی را بدیگری خلط کند و در توہم منقصت افتد بادشاہان بامداد خدم و حشم
ملکہا میگیرند و قلعہا فتح می نمایند و ازین امداد غیر از عظمت و ابہت بادشاہان ہیچ معلوم
نمی شود و نیز از شرف عزت خدم و حشم ہیچ ظاہر نمیگردد امتان خدام و غلمان انبیا اند
علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات اگر ازینہا امدادہا باین بزرگواران برسد چہ جای توہم منقصت
شان است و آنکہ گویند این بزرگواران اصلا محتاج بامداد نیستند و جمیع مراتب کمال
ایشان را بالفعل حاصل است مکابرہ صریحہ است چہ بزرگواران نیز بندگان خدا اند
جل شانہ و ہمواره از فیوض و برکات فضل و رحمت او امیدوار اند و ہمیشہ خواہان ترقیات
اند در حدیث آمدہ مَنِ اشْتَاقَ بَوَّأَهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ و آن سر و رمراتب خود فرمودہ است
علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام سَلُوا لِيَ الْوَسِيلَةَ و ایضاً در حدیث صحاح آمدہ است
كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيكِ الْمُهَاجِرِينَ
یعنی پیغمبر خدا علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام در جنگہا طلب فتح میکرد بتوسل فقرای مہاجرین
این ہمہ طلب و امداد و اعانت ہست جمعی کہ امداد و اعانت امتان را در حق این بزرگواران
تجویز نمی نمایند و این بزرگواران را محتاج بامداد ایشان نمی دانند نظر شان بر بزرگی
انبیا افتادہ است علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات و علوی درجات شان در نظر انہا آمدہ مع
ذلک اگر نظر شان بر عبودیت این بزرگواران نیز می افتاد و احتیاجات ایشان کہ
بمولای خود دارند جل شانہ معلوم شان می گشت از امداد امتان انکار نمی نمودند و از
اعانت خدام و غلمان شان استبعاد نمیکردند **وجہ چہارم** کشف اہل اللہ راست
و درست است لیکن در بعض اوقات حقیقت الامر بطریق اجمال در می یابند و در بعض اوقات
بہ تفصیل و در بعض اوقات مشیخ بشیخی و در بعض اوقات بغیر حجاب و مستبعدان کلام صوفیہ لاجرم

ل صعلوک
بالضم فقیر و
درویش صعالیک
جمع ۱۲

از دانستن اجمال و تفصیل و اغماض نظر از مخالفتی که قائل را درمیان کلام مجمل و کلام مفصل میباشد
پس ما شک نداریم که در هر طائفه از زمان فیضی دیگر فتح میکنند و درین زمانه فیضی دیگر
درمیان مردمان مفتوح شد و چون روح حضرت خاتم النبیین علیه الصلوة والتسلیمات بسبب
علوی مبدأ تعین ایشان و عموم فیضی است که برایشان القا شده است هر فیضی جدید که در عالم
پیدا می شود و تبازگی بروی کار می آید ضمیمه خطیرة القدس میشود و اهل دل بسا است که این
امر را اجمالا ادراک کنند و باین لفظ تعبیر نمایند که این کمالات الحال آنجناب را حاصل شده
است و تفصیل این کلام و ایفای حق آن آنست که گفته شود که مصلحت کلیه الهیه تقاضا کرده است
که بعض شروح و تفاصیل و عکوس تجلی اعظم در هر عصری پیدا شود و منشا آن شخصی باشد از
کمل که بآن نور مجدد بمنزله شعاع تجلی اعظم و بمثابه اعراض آن جوهر افخم گردد و آن تلهور
خود است بحسب اطوار و ادوار و تطور خود است بحسب اشخاص و ازمان چون این مقدمه
ممهد شد باید دانست که حقائق اجمالیه که براصل الله ظاهر میشود چون لغت و عرف از
تعبیر آن کوتاه است این طائفه لفظی از کتاب و سنت که بحسب فن اشارة و اعتبار
بران حمل توان کرد میگیرند و آن را عنوان آن حقائق اجمالیه قالبه بر قلب ایشان
میگردانند و سخن را بآن مربوط میسازند و آن معارف غامضه را در پرده آن لفظ ادا
می فرمایند متفرسان از مطالعه کنندگان را لازم است که از خصوصیت این لفظ اغماض
نظر کنند و مطمح نظر خود همان حقیقت اجمالیه و معرفت غامضه سازند پس فیما نحن فیه
اقامت لفظ صلات و استجابت دعای اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ کَمَا صَلَّیْتَ
عَلٰی اِبْرَاهِیْمَ و تصویر دائره که مرکز صرف ذات است و محیط آن کمالات ذات و
باز صیرورة آن مرکز دائره تامه که مرکز آن محبوبیت است و محیط آن امتزاج محبوبیت

ہمہ نیرنگ فن اشارہ و اعتبار است اعتراض بمثل این مقدمات وارد نمی شود چنانکہ صورت
رأیت اسکاہین رمی اعتراض بفقدان ثیاب و اظفار اسد و یا و بروز ذنب وجھی ندارد
و ہمچنین است سخن در حقیقت قرآن و حقیقت کعبہ و حقیقت محمدیہ و بیان و دائر و اقواس
علاوہ برین بدانند کہ ہر پیغمبر را با پروردگار خویش معاملہ علیحدہ است و سری جدا کہ ہیچ احدی
را در ان معاملہ بالاصالت شرکت نیست مثلاً نسبتی و قربی کہ سید اولین و آخرین صلی اللہ
علیہ وسلم است غیر او را میسر نیست و ہمچنین قربی کہ مخصوص حضرت ابراہیم است دیگری
نہ و علی ہذا القیاس اما آن نسبت و قرب مجہول الکیفیۃ است و چون عارفی را خواہند کہ
بعلم آن نسبت و قرب کہ ہریکی را ازین ہا کابر ثابت است سرفراز سازند آن قرب و نسبت را
در صورت مثالی بامریکہ مناسب آن قرب و مشابہ آن نسبت است ظاہر میسازند چہ اطلاع
بر حقائق آن نسبت بی صورت مثالی متعسر است پس غایت قرب و اتصال را بصورت مرکز
می نمایند و قرب دیگر را بصورت محیط و علی ہذا القیاس پس خلاصہ کلام آن است کہ بعد از الف
فتح دورہ دیگر شدہ است کہ بہ بعض اعتبارات اجمال فیوض متقدمہ است مثلاً احوال قلب و روح و
سر و غیر آن ہمہ مجمل شدہ ہیئت جمعیت پیدا کردہ و بہ بعض اعتبارات التفصیل فیوض متقدمہ است و
بالجملہ حضرت مجدد را ہاص این دورہ اند و بسا معارف مختصہ این دورہ از زبان شیخ بطریق رمز و ایما سرزدہ و شیخ قطب
ارشاد این دورہ است و بر دست وی بسیاری از گمراہان بادیہ بدعت خلاص شدہ اند تعظیم
شیخ تعظیم حضرت مدور ادوار و مکون کائنات است و شکر نعمت شیخ شکر نعمت مفیض اوست
اعظم اللہ تعالیٰ لہ الاجور **وجہ پنجم** مبدأ تعین محمد صلی اللہ علیہ وسلم محبوبیت صرفہ است و
مبدأ تعین ابراہیم علیہ السلام خلت کہ زینہ پایہ تعین محمدی ست صاحب ولایت محمدی را
ولایت ابراہیمی ضرور است کہ زینہ پایہ وی است لیکن چون محبوبیت صرفہ می خواہد کہ محبوب

۵ باب دوازدہم ۱۲

برزینہ پایہ توقف نہ نماید و در مقام خلت ہم فضیلتی عظیم است گو کہ زینہ پایہ از محبوبیت صرف است رب العالمین خواست کہ تفصیل مقام خلت ہم بعضی پیروان محمد صلی اللہ علیہ وسلم و اتباع او کنند تا آن منصب عالی زیر نگین آن سرور محبوبان باشد فَاِنَّ الْعَبْدَ وَمَا فِیْ یَدِہٖ مِلْکٌ لِمَوْلَاہُ یعنی غلام و آنچہ در دست اوست ملک خداوند اوست حق تعالی بعد ہزار سال این مستجاب گردانید و حضرت مجدد را کہ یکی از اتباع آن سرور است بدولت متابعت آن سرور علیہ السلام باین سرفراز کردہ **اشتباہ سوم** ہر چہ گفتہ شد کہ متوسطی از افراد است آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را باید کہ از راہ دیگر مناسبت بہ محیط داشتہ باشد تا اکتساب کمالات آن مرتبہ نماید و بحقیقت آن مرتبہ متحقق گردد این الفاظ ناشی از کدام عالم است منجر بہ تشویش می شود گو کہ جای تشویش نیست زیرا کہ مراد از راہ دیگر راہ محبوبیت است و ازین ہر دو راہ مناسب بہ محیط دائرۂ خلت میتوان شد لِمَا سَبَقَ اَنَّ الْخُلَّۃَ مَاھِیَّۃٌ مُمْتَزِجَۃٌ مِنَ الْمَحَبَّیَّۃِ وَالْمَحْبُوْبِیَّۃِ وَبِحُصُوْلِ اَحَدِ الْجُزْئَیْنِ مِنْ شَیْءٍ یَحْصُلُ مُنَاسَبَۃٌ مَّا مَعَ ذٰلِکَ الشَّیْءِ وَھٰذَا الْاَمْرُ کَالْبَدِیْھِیِّ ظَاھِرٌ معترض از راہ دیگر راہ ورای اتباع پیغمبر علیہ السلام فہمیدہ و بہ تشویش افتادہ حال آنکہ خود در کلام سابق اقرار نمودہ کہ جناب پیغمبر ما صلی اللہ تعالی علیہ وسلم جمیع راہ ہا کشادہ بودند و ہیچ راہی از حیطۂ جمعیت ایشان بیرون نماندہ باز این توہم چہ معنی دارد و ہر چند ازین عبارت بصراحت مستفاد نمی شود کہ مراد ازین فرد ذات شریف خود را مراد داشتہ باشند لیکن واقع چنین است و ہر کہ از احوال حضرت ایشان آگاہ ست میداند کہ جمیع قیود در ذات حضرت ایشان متحقق بودند زیرا کہ ایشان را قبل از آنکہ این طریقہ عنایت شود از والد بزرگوار خود شیخ عبد الاحد قدس اللہ سرہٗ طریقہ قادریہ کہ بنا بر آن محبوبیت ست باستیفا کسب فرمودہ بودند

ف ۲ زینہ پایہ گزشت ... محبوبیت محض ... سبب جزو ... ان شی را او ... ازین ... ازالہ ... مثل ... ۱۲

بودند و حضرت شیخ عبد الاحد از شاه کمال کیتهلی و ایشان از سید فضیل و ہلم جرا الی آخر
السلسلہ عجب تر آنکہ حضرت ایشان را بعد ازان کہ این طریقہ عنایت شد و سالہا
تسلیک طالبان درین طریقہ فرمودند باز حضرت شیخ سکندر بنیرہ حضرت شاہ کمال
کیتهلی قدس اللہ سرہما بامر و اجازت از صاحب طریقہ محبوبیت خرقہ را آوردہ در سرہند بحضرت
ایشان پوشانیدند پس از راہ مقام خلت بمقام محبوبیت رسیدند چنانچہ سابق از راہ
محبوبیت بمقام خلت رسیدہ بودند و این قسم نیز نگہا از عجائب معاملات خدا است با
بندگان برگزیدہ خود چنانچہ حضرت پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم در ابتدا بوضع حجر اسود و
شرکت در بنا کعبہ و مقام ابراہیم حاصل شدہ بود بعد ازان در مدینہ منورہ بسبب اشتغال
بجہاد و مقابلہ با یہود و نصاری مقام موسوی و عیسوی حاصل شد بلکہ از شب معراج و
وقوع اسراء بسوی بیت المقدس آغاز انبیعنی شدہ بود تا غزوہ تبوک کہ اول غزوات
شام است انبیعنی تضاعف و تزاید پذیرفت تا آنکہ در حجۃ الوداع باز بکمال ابراہیمی معنی
مشرف شدند و مقام ابراہیمی دران روز جلوہ عظیم نمود وَالنِّهَايَةُ هِيَ الرُّجُوعُ
إِلَى الْبِدَايَةِ متحقق گشت **اشتباہ چہارم** و در بعض جا حضرت مجدد نوشتہ اند
آن فرد خضر باشد یا الیاس درینجا خود را صریح مراد داشتہ اند **جواب** درین کلام
تناقض نیست زیرا کہ در مکشوفات اکثر شی مبہم التمامی شود باز تعین آن مبہم میفرمایند و در وقتی
کہ شئی مبہم التمامی شود عقل را در تعین ما صدق آن مبہم جولانی روی میدہد چنانچہ از آنحضرت
صلی اللہ تعالی علیہ وسلم این قسم ابہام و تعین واقع شدہ در صحیحین موجود است إِنِّي رَأَيْتُ
فِي الْمَنَامِ أَنِّي أُهَاجِرُ مِنْ مَكَّةَ إِلَى أَرْضٍ بِهَا نَخْلٌ فَذَهَبَ وَهَلِي أَنَّهَا الْيَمَامَةُ
أَوْ هَجَرُ فَإِذَا هِيَ الْمَدِينَةُ يَثْرِبُ ہمچنین است حال حضرت مجدد درین کشف

۵۱ وصل بالفتح از وصل بالضم یشیا فتین الام بخلاف وصل بالکسر
۵۲ اگاہ یاقوت ان بحر بلد بالیمن ہذا اولی بالتقدیم بہما یمین الیمامۃ لان الیمامۃ بنجد والیمن ۱۲

اول ایشانرا بطریق ابهام معلوم شد که فرد متوسط چنین و چنان می باید چون دیدند که اساس
این طریقه حضرت خضر نهاده اند خیال آنطرف رفت باز ملاحظه نمودند که حضرت خضر با مردم
اختلاط بسیار دارند و طریقهٔ خلت را خلوت و انزوا لازم است خیال بطرف حضرت الیاس
رفت و اینهمه بنا بر این بود که متوسط در حصول کمالی برای پیغمبر عالی مقدار خبر پیغمبر نمی تواند شد
و در افراد این امت غیر ازین دو بزرگ پیغمبری نیست آخرها معلوم فرمودند که این متوسط را
پیغمبر بودن ضرور نیست بلکه کمال متابعت پیغمبر خود کافی است درین امر و نیز مقصود انزوا
و خلوت در انجمن است که بنا بر طریقهٔ حضرت خواجگان بر آنست نه خلوت جسمانی و بهر حال
بالیقین معلوم شد که آن متوسط ذات شریف ایشان است تحدیثا بنعمة الله که بآن هر کسے
مامور است اَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ و اشگاف بآن معنی و انمودند این قسم
اختلافات را تناقض فهمیدن کار کسی است که با مکشوفات این مردم آشنا نیست و الا از کلام
شیخ اکبر در جا بهای بسیار مستفاد میشود که خاتم الاولیا را این امت امام مهدی است و
در جا های بسیار خود را خاتم الاولیا قرار داده ؎

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطا است ✣ سخن شناس نئی دلبرا خطا اینجا است

اشتباه پنجم حضرت مجدد فرموده منم که این کمالات را بر رسول خدا صلی الله علیه وسلم
کسب کنانیدم **جوابش** این است که ازین عبارت صریح خیانت در نقل و تحریف
واقع شده زیرا که مبتدا را از کسب کنانیدن آنست که این فرد بجای شیخ و مرشد باشد و
رسول خدا حاشا من ذلک بجای تلمیذ و طالب باشند و هرگز مفاد کلام حضرت ایشان
اینمعنی نیست حق عبارت آن بود که منم این کمالات را کسب کرده منسوب بجناب رسول
خدا صلی الله علیه وسلم ساخته ام و در کمالات بی نهایت آنجناب بطریق نیاز گردانیده ام

المطلقة عیسی خاتم الولایة
المحمدیة و طالعن الخوجه
بکسب تابعیان عیسی خاتم
الولایة اتی للانبیاء و الرسل
المذکورین لیظهر الولایة المحمدیة
بخصوصیة المصطفی صلی الله علیه وسلم دون
دایة سائر الانبیاء و الرسل
فی الاعتقاد هو خاتم الولایة
الکل و الاشارة فی بعض مواضع
الفتوحات من کونه خاتم
فلا ولایة فی نهایة و لا ولایة
فی زمانه مهدی

ودر جریدۂ اعمال آنجناب نویسانیدہ ام اگر بزبان طالب علمانہ این معنی را ادا کردہ شود باید
گفت ہرگاہ گفتہ شود کہ این صفت فلانی بواسطہ فلان چیز حاصل شد دو معنی بہم میرسد
اول آنکہ واسطہ واسطی الثبوت باشد یعنی آن صفت اولا واسطہ را حاصل شد واز ان
بطریق سبب مثل آن چیز بذی الواسطہ حاصل شد کحرارۃ الماء بواسطۃ النار فان
ھناک حرارتین احداھما قائمۃ بالنار والاخری قائمۃ بالماء ناشیۃ عن حرارۃ
النار واین معنی ہرگز مراد حضرت ایشان نیست **دوم** آنکہ واسطہ واسطہ
فی العروض باشد یعنی صفت واحدہ قائم شود بواسطہ حقیقۃ وہمان صفۃ واحدہ قائمہ بالواسطہ
منسوب گردد بذی الواسطہ مثل حرکۃ جالس السفینۃ بواسطۃ سفینۃ فان
ھناک حرکۃ واحدۃ قائمۃ بالسفینۃ لا بالجالس نعم ینسب ھذہ الحرکۃ الی
جالس السفینۃ بالعرض والمجاز ومراد حضرت ایشان ہمین معنی است یعنی کسب این کمالات
من کردم وآن کمالات بمن قائم شدہ منسوب بجناب رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم گشتہ اند
بحکم آنکہ اعمال امت در جریدۂ اعمال پیغمبر محسوب میشود وآن حضرت مستغنی اند از کسب
این کمالات بحصول کمال ارفع منہ واین معنی ہیچ قباحت ندارد ونیز این را بدلائل
بسیار ثابت کردہ ایم بعون اللہ وتوفیقہ از آنجملہ قصہ مفاتیح کنوز ارض وتصرف تمام
زمین از مشرق تا مغرب بدست تابعان آن حضرت بآن حضرت منسوب گشت بعد از
صدہا سال بلکہ زیادہ بر ہزار سال وعدہ زویت لی الارض مشارقہا ومغاربہا
متحقق خواہد شد واز انجملہ آنکہ فتح فارس وروم وہلاک کسری وقیصر از دست شیخین رضی اللہ عنہما
واقع شد وبعد از چند سال از وفات آن حضرت بآن جناب منسوب گشت واز انجملہ آنکہ
در حدیث صحیح وارد است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حضرت علی را فرمودند یا علی انک

ف اللہ ۵ ۴۰ ۹۰

تقاتل علی تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله

و این معنی بعد از سی سال از دست حضرت مرتضی علی بوقوع آمد و در جریدهٔ اعمال آن حضرت محسوب گشت اینجا نمی توان گفت که قتال علی تاویل القرآن کمالی بود عمده و آنحضرت را حاصل نه شده مگر بواسطه علی مرتضیؓ زیرا که کمال آنجناب که قتال علی تنزیل القرآن بود ارفع و اکمل بود از قتال علی تاویل القرآن لیکن چون این قتال یعنی تاویل القرآن آنحضرت را بی واسطه متوسطی از افراد امت ممکن نبود ناچار متوسطی را بروی کار آوردند که بواسطه او این قتال منسوب بآنحضرت گردد و وجه عدم امکان آنست که در عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم قتال علی تاویل القرآن متصور نیست زیرا که هر تاویلی را که آنحضرت بر زبان خود فرمایند آن تاویل تنزیل میگردد پس قتال بر آن قتال بر تنزیل می شود نه بر تاویل و منکر آن تاویل کافر می شود گویا که منکر نص صریح قرآن شد پس لابد متوسطی باید و وجهتین من جهته خلیفه و مجتهد باشد تا انکار تاویل او کفر نگردد و بانکار تنزیل منجر نه شود و من جهته متحد الحکم با پیغمبر که خلیفه حکم مستخلف دارد چون انکار حکم او یا بالعرض انکار حکم پیغمبر است انکارش منسوب بآن حضرت میشود و در جریدهٔ اعمال آن حضرت این کمال هم ثبت گردد کذا ابدا بعینه

ششتا

ششم آن راه از کجا آوردند **گویم** مراد از عالم دیگر عالم امتزاج محبیت و محبوبیت است که تعبیر ازان بمقام خلت کرده میشود ازین راه از نزد خدا آوردند چنانچه حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه قتال علی تاویل القرآن را از نزد خدا آوردند و آن قتال از عالم دیگر است از قبیل جهاد کفار هم نیست و از قبیل قتل مسلمین هم نیست هیئت ممتزجه دارد این معنی ایشان را بحکم خلافت بنود و متابعت آن جناب حاصل شده چنانچه حضرت ایشان را نیز بسبب کمال متابعت آنجناب روزی شده و عجب است از کسانی که بر حضرت ایشان

طعن میکنند باین حیله که حضرت ایشان دم استقلال میزنند و برزخ را از میان برنمی دارند
و نمی شنوند و نمی بینند که کمال حضرت ایشان در مکتوبات وغیر آن مشحون و مملو است از
تحریص بر کمال متابعت پیغمبر و جابجا برای خود و تابعان همین معنی را از خدا طلب دارند و
جابجا میفرمایند که بنا، طریقه ما بر کمال متابعت سنت است و اجتناب از بدعت **اشتباه**
هفتم برزخ محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم از میان برنمی خیزد و خلیلی تمام بواسطه آن
باشد از ولایت موسوی حاصل شدن معنی ندارد **گویم** فی الحال گذشت که تصرف ولایت
خلیلی آن حضرت را حاصل بود و تصرف در آن نه فرموده بودند بسبب شغل مهم تر از آن
حضرت ایشان را محض بکمال متابعت آن حضرت حاصل شد از پیشگاه جناب الهی و
منسوب بآن حضرت گردید چنانچه تصنیف مثنوی شریف که پر از جواهر گوناگون علم سلوک و علم
معرفت است از حضور خداوندی لمولانا رومی قدس الله سره محض بکمال متابعت پیغمبر خود
عنایت و منسوب بحضرت رسالت گشت بی آنکه تصنیف مثنوی از آن حضرت ممکن باشد بقوله
وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ لاظهار ارتفاع برزخ را فهمیدن از قبیل اوهام شیطانیه
است مَعَاذَ اللهِ مِنْ ذٰلِكَ وحل شبه بالکلیه آنکه معنی و مضامین مثنوی همه ماخوذ از
مشکوة نبوت است و کسوت شعر پوشانیدن محض بمولانا جلال الدین رومی است چنانچه
اجزاء مقام خلت یعنی محبیت و محبوبیت همه ماخوذ از جناب ختمی است و تصرف در هیئت ممتزجه
مخصوص بحضرت ایشان است و تصرف در هیئت ممتزجه در اختصاص کافی است چنانچه واضع
سکنجبین اگر دعوی اختصاص سکنجبین بخود کند سزاوار است که سرکه و شهد از دیگری باشد و
خواص سرکه و شهد را از دیگر آموخته باشد کذا هذا **اشتباه هشتم** دعاء اللهم صل
علی محمد کما صلیت علی ابراهیم بعد از هزار سال مقرون باجابت گشت و امبذول مستجاب شد

لہ اوم اور اس کو نفی کرنا اور اس کو نفی کرنا

گویم درین ہیچ استبعاد نیست لقولہ تعالی یُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَآءِ اِلَی الْاَرْضِ ثُمَّ یَعْرُجُ اِلَیْهِ فِیْ یَوْمٍ کَانَ مِقْدَارُهٗۤ اَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ ۝ ازین آیہ صریح معلوم میشود کہ بعض کارہای خدا بامتزاج فیض سماوی وارضی صعوداً وہبوطاً در مدت ہزار سال تمام میشود فلیکن من جملتہا ہذا الدعاء وایضاً دعا روسیلہ ومقام محمود بعد ہزاران سال مستجاب خواہد شد اگر این دعا ربعد یک ہزار سال مستجاب شد چہ عجب وایضا بعض مواعید الٰہی درباره پیغمبر وامت پیغمبر در زمان حضرت امام مہدی علیہ السلام بوقوع خواہد آمد اگر دعا را این مطالب کرده شود وقبول آنرا قطعاً زیاده تر بر ہزار سال خواہد گذشت ودر تفاسیر وروایات صحیحہ آمده است کہ حضرت آدم در حق خود وذریت خود دعاہای بسیار فرموده بودند وبعض ازان دعاہا در عہد حضرت سلیمان علیہ السلام مستجاب شد وایضاً دعا حضرت ابراہیم وحضرت اسمعیل علیہما السلام رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَیْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّیَّتِنَآ اُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ اِلٰی قَوْلِهٖ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِیْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ یَتْلُوْا عَلَیْهِمْ اٰیٰتِكَ وَیُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَیُزَكِّیْهِمْ بعد ہزار سال مقرون باجابت شد وہمچنین وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِی الزَّبُوْرِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ یَرِثُهَا عِبَادِیَ الصّٰلِحُوْنَ ۝ بعد ہزار سال مقرون باجابت شد **شنیدہ** درین مدت ہزاران اولیا وخلفا راشدین بوده اند از ہیچ یکی این کار نہ شد تعجب است **گویم** محل تعجب کلام بیہودہ این شخص است نمی فہمد کہ ارادہ الٰہی مخصص بعض حوادث بہ بعض اوقات وبہ بعض امکنہ واشخاص سوال لم در آن جاری نیست وچون وچرا در آن گنجایش نیست نمی توان گفت کہ حضرت خواجہ بزرگ خواجہ معین الدین چشتی چرا مخصوص بارشاد اہل ہند شدند تا آنکہ شہرہ آفاق است کہ ایشان را

۴ ربط ذریت بنی نوع انسان کہ بعد از طوفان نوح علیہ السلام بسر کشتی نشستہ بودند بہ ذریت آدم علیہ السلام

۴ نگارنده را در ایجاد ما یلیق بما دارد زمین چرا نہ شود ۱۲

۵ حضرت معین الدین چشتی در گذشتہ وفات یافتہ شد ۱۲

ولی الهندی گویند قبل ازیشان از وفات آنحضرت قریب ششصد سال گزشته بود و
در نیمدت هزاران هزار اولیا و خلفا راشدین بودند از هیچ یک این کار نشد تعجب است
و فتح ظاهری ملک هندوستان بر دست سلطان محمود[۱] غزنوی انار الله برهانه مخصوص شد
حالانکه قبل از مدت چارصد و سال تقریباً گذشته[۲] بود و در آن مدت سلاطین عظام و خلفای
ذوی الاحترام از هیچ یک این کار نه شد جای تعجب است **اشتباه دهم** آثار آن
اکتساب که بر رسول خدا صلی الله علیه وسلم بسته می کند کجا است خیلی تعجب **گویم** معنی نسبت
کردن بر رسول الله صلی الله علیه وسلم سابق گذشت این شخص واسطه فی العروض در لحوق صفتی
از صفات اضافیه بجناب حضرت رسالت مآب صلی الله علیه وسلم متوسط واقع می شود و امت
ایشان را ازان کمال مکسوب خود بهره ور سازد و آثار آن جز تهذیب باطن که عبارت از
لطائف است بحصول ملکه یاد داشت و حضور دائمی و نسبت بیرنگی در جمع کثیر از امت
مصطفویه صلی الله علیه وسلم امری دیگر نیست و بحمد الله این معنی کالشمس فی رابعة النهار
مشخص است و اگر یقین نمکان این جماعت کثیر که سوال کجا ازان بود می توان گفت که بخارا
و سمرقند و بلخ و بدخشان و قندهار و کابل و غزنی و تاشکند و یارکند و شهر سبز و حصار شادمان
که مسکن اهل اسلام است بی مشارکت هنود و روافض و نصاری است موجود است بغیر ازین طریقه
طریقه دیگر در آن رائج نیست الا شذوذاً و ندوراً **اشتباه یازدهم** این فرد را برای
حراست امت چگونه فرستاد **گویم** دلیل اتی این دعوی پر ظاهر است که از وجود ذات شریف
حضرت ایشان شبهات ملاحده و روافض و غالیان توحید و مبتدعیان طرائق و معتقدان
شرک خفی و جلی بالکلیه برطرف شد و تابعان ایشان بفضله تعالی در اتباع سنت سرگرم و
اجتناب از بدعت پیش قدم پس بمنزله آن شد که شخصی بیاید و دعوی کند که مرا فلان حکیم

[۱] سلطان محمود غزنوی در الکامل ابن اثیر ۱۲ ۱۲

[۲] حیف سلطان در آئین اکبری ۱۲ ۱۲

نائب خود درین شهر ساخته و مردم از معالجهٔ او منتفع شوند و هم طریق دوا و تشخیص را بخوبی بسر انجام
و بدقیقی گردد که این شخص صادق القول است از عهده خدمت خود بوجه احسن برآمد و سر انجام
مهمات این خدمت نمود و اگر سند فرمانی از دفتر حکیم مطلق مطلوب است آن هم موجود است
جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع حدیث آورده است یَکُوْنُ فِیْ اُمَّتِیْ یُقَالُ لَهٗ صِلَةُ
یَدْخُلُ بِشَفَاعَتِهِ الْجَنَّةَ کَذَا وَکَذَا شیخ بدرالدین در کتاب حضرات القدس
آورده شاید که این بشارت اشارت بوجود مسعود حضرت ایشان باشد چه ایشان در میان
علما و صوفیه بودند که اختلاف فریقین را در وحدت وجود بلفظ راجع داشته اند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ
جَعَلَنِیْ صِلَةً بَیْنَ الْبَحْرَیْنِ وَمُصْلِحًا بَیْنَ الْفِئَتَیْنِ و آن حضرت از سرور صلی الله علیه وسلم
مبشر شده اند که فرد اچندین هزار کس را بشفاعت تو بخشند منطوق حدیث و مضمون بشارت
بران حضرت صادق می آید و درین مدت هزار سال دیگری باین لقب نگذشته و این
استنباط موید به نقلیات و کشفیات ست **شمتاه دوازدهم** اگر شکر نعمت است
کدام قبول خواهد کرد طرفه ماجرا است **گویم** اگر شکر نعمت را صاحب نعمت باید که قبول کند
از قبول ما قبول دیگران چه می کشاید فَقَدْ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ
پس مدعی که قبول شکر در جناب الٰهی ست بموجب وعدهٔ او تعالی حامل ست از قبول کسان
دیگر کاری نیست

اِذْ رَضِیَتْ عَنِّیْ کِرَامُ عَشِیْرَتِیْ ✿ فَلَا زَالَ غَضْبَانًا عَلَیَّ لِیَامُهَا

اشتباه سیزدهم در بعضی مکاتیب جلد ثالث واقع شده است که حقیقت محمدی
حقیقت الحقائق است و حقائق دیگران اجزا را اندمراور یا جزئیات و ازین بیان ظاهر
می شود که جامع جمیع حقائق ابراهیمی است و حقیقت ولایت محمدی هم جز آن نبود که مرکز است و مرکز

جز جزیئت چارہ نیست پس فضل کلی باید کہ نصیب خلیل باشد **گویم** دائرہ تعین اول مشتمل بر دو
چیز است مرکز و محیط مرکز مبدء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و محیط مبدء تعین خلیل نہ آنکہ مبدء
تعین خلیل کل و مبدء تعین حبیب جز آن باشد و چون مرکز حکم اصل دارد و محیط ظل آن فضل کلی آن
مرکز را بود و از ینجا است کہ در مکتوب صد و بست و دوم از جلد ثالث باین عبارت
نوشتہ اند حقیقت محمدی کہ ظہور اول است حقیقت الحقائق است حقائق دیگران
کانظلال اند مر او را و او اصل آن حقائق است پس ناچار آن حقیقت واسطہ بود میان سایر حقائق و
میان حق جل و علا و صول احدی بی توسط او علیہ الصلوۃ والسلام محال باشد فَهُوَ نَبِيُّ
الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ وَإِرْسَالُهُ رَحْمَةٌ لِّلْعَالَمِينَ و ازین جاست کہ انبیاء اولو العزم با وجود
اصالت بعثت متوسط او می خواہند و آرزوی اشتراک امت او می کردند فَهُوَ عَلَيْهِ وَعَلَى
آلِهِ الصَّلَوٰةُ وَالسَّلَامُ كَمَا هُوَ أَفْضَلُ مِنْ كُلِّ فَرْدٍ مِّنَ الْأَنْبِيَاءِ الْكِرَامِ
وَالْمَلَائِكَةِ الْعِظَامِ أَفْضَلُ مِنَ الْكُلِّ مِنْ حَيْثُ هُوَ كُلٌّ زیرا کہ اصل را
بر ظل خود فضل است **اشتباہ چہاردہم** مراد از صباحت و ملاحت حسن ظاہر است
نہ ولایت و این نیز غلط صریح است کہ نسبت صباحت بہ حضرت یوسف است علیہ السلام
نہ بہ حضرت ابراہیم علیہ السلام **گویم** مراد از صباحت و ملاحت ہمان صباحت و ملاحت
است کہ آن سرور فرمودہ علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام أَخِي يُوسُفُ صَبِيحٌ وَأَنَا أَمْلَحُ
ملاحت از برای خود اثبات فرمودہ و صباحت را بحضرت یوسف منسوب ساخت
کہ از پدر کلان خلیل الرحمن است بایشان رسیدہ است علی نبینا و علیہما الصلوۃ والتسلیمات
اگر خادمی خدمت کاری نماید و مشاطگی کند و حسن صاحب جمال را طراوت دہد و زینت
بخشد و مرتب سازد و بحسن دلالت خود صاحب جمال را جمع کند و حسن یکدگر را بہم گر

۵۱ پس او نبی انبیاء است و اسلیمن است برای رحمت عالم الشہ تعالیٰ او را فرستادہ ۱۲
۵۲ آن سرور

ممتزج سازد چہ قصور آن دو صاحب جمال است و کدام نقص است در حسن شان خلد منگاری
الحمد للہ کہ بنای شبہات منہدم گردید و چون گرد باد سر بھوا کشید ؎

از آہ حسرتم جگر شعلہ آب شد وز آتش دلم دل آتش کباب شد
چندین قفس ز شوخی بال و پرم شکست آہ از کجا نصیب من این اضطراب شد

قال در مکتوب نود و پنجم از جلد ثالث می نویسد کہ ولایت این فقیر ہر چند مرآیہ ولایت
محمدی و ولایت موسوی است و بہ طفیل این دو اکابر مرکب از نسبت محبوبی و محبی است
کہ رئیس محبوبان حضرت رسالت است صلی اللہ علیہ وسلم و راس محبان حضرت کلیم اللہ علیہ
الصلوۃ والسلام اما بواسطۂ متابعت حضرت خاتم الرسل علیہ الصلوۃ والسلام در ولایت
من کار و بار دیگر است و معاملہ من علاحدہ با آن مربوط است اگرچہ اصل این ولایت
ولایت پیغمبر خود است کہ ولایت محمدی باشد کہ منشأ آن بالاصالت ناشی از محبوبیت
صرفست لیکن چون ولایت موسوی کہ منشاء آن بالاصالت ناشی از محبیت صرفست
با این ولایت ضم گشتہ و منصبغ بزنگ آن شدہ ہیئتی دیگر پیدا کردہ بلکہ توان گفت کہ
حقیقت دیگر گشتہ و ثمرۂ دیگر دادہ و نتیجۂ دیگر بخشیدہ از ین عبارت او افضلیت ولایت
او از ولایت خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم و از ولایت حضرت موسیٰ علیہ السلام صریح
پیدا است و این دعوی باطل محض است **اقول** این شبہہ ہیچ و پوچ است کدامی
لفظ دال بر ہمچنین افضلیت نیست مطلب نیست کہ ولایتم مرباہی ولایت محمدی و ولایت
موسویست علیہما السلام و از طفیل این ذوات متبرکات ولایتم از نسبت محبیت و محبوبیت
ترکیب یافتہ است اما از میامن متابعت خاتم الرسل در ولایت من امر آخر لائح شدہ
اگرچہ کہ ملاک این ولایت ہم ولایت محمدیست کہ منشاء او محبوبیت است لیکن ولایت موسوی

ولایت موسوی و محمدی محبیت و محبوبیت

کہ محبت صرفست بہ نسبت ولایتم الصباغ و تلوین و ولایت محمدیہ یافتہ است ازین ہیئت امتیزاجی
و صورت الصباغی اطلاق ثمرۂ آخر بر و بجای خود است و این مستدعی اصالت آن
ہر دو ولایت و فرعیت ولایت امام است چنانکہ بر عاقل فطین مخفی نیست درین ہیچ شک
نیست کہ ولایت اولیا جزئیات و ظلال ولایات انبیا است علیہم السلام چنانچہ درین مقام
از لفظ مرباد اصل این ولایت و ولایت پیغمبر خود است صاف ظاہر است پس ولایت ایشان
در رنگ کوزہ باشد کہ از دو دریاے مختلف الطعم پر کردہ باشند این کوزہ اگرچہ امتزاج
کیفیتے جداگانہ بہم رسانیدہ است و خصوصیتی علحدہ بدست آوردہ است لیکن فضل ہمان دو دریا
راست الہی بود کہ این کوزہ را بریں دریاہا تفضیل و ہدیا بمساوات گمان برد چہ این کوزہ
را با آن بحار ذخار ہیچ مقدار نیست و اگر بالفرض ازین کلام ادعای مزیت و خصوصیت
مفہوم می شود پس آن بہ نسبت انبا رجنس خود است کہ اولیا باشند نہ انبیا معاذ اللہ عنہ
و این منجملہ تذکار تحدیث بہ نعمت اللہ است و درین مقام شبہۂ دیگر ناشی می شود تقریرش
این است کہ حضرت رسالت مآب علیہ الصلوٰۃ والسلام ہم محبوب است و ہم محب و این
ہر دو مرتبہ بکمال دارد پس جامع مراتب محبوبیت و محبیت باشد پس بطفیل این دو اکابر
ترکب در نسبت محبوبی و محبی گفتن چہ معنی ازین ظاہر می شود کہ در ولایت محمدی نسبت
محبیت نیست و لیس کذلک جوابش از مکتوب نود و ششم جلد ثالث ظاہر میشود نوشتہ اند
کہ حضرت پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم مسمی بدو اسم است احمد و محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہر کدام ازین دو اسم مبارک
را ولایت علحدہ است ولایت محمدی اگرچہ ناشی از محبوبیت اوست علیہ السلام اما انجا
محبوبیت صرف نیست مزجی از نشاء محبیت نیز دارد ولایت احمدی پیش قدم است از ہر یک
مرحلہ بمطلوب نزدیکتر الخ ازین بیان ہویدا گشت کہ آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم ہر دو

مقام محبوبیت ممتاز است غایة الامر آن است که محبوبیت صرف تعلق باسم مبارک
احمدی صلی الله علیه وسلم دارد و محبوبیت ممتزجه به محبیت باسم مبارک محمد صلی الله علیه وسلم متعلق و آنچه
نوشته اند که مزجی از انشعاب محبیت نیز دارد و بنابران است که با وجود امتزاج غلبه مر محبوبیت راست بر محبیت و ازین
تقریر گمان نبری که محبیت حضرت کلیم الله علیه الصلوة والسلام بر محبیت آن سرور صلی الله
علیه وسلم غالب باشد چه انجا محبیت خالص است و اینجا محبیت با محبوبیت ممتزج گردیده
است فافهم

تعیین وجودی

کار دنی نیست فروغ رخ عالم سوزش ✤ این چراغیست که از خون من افروخته اند

قال در مکتوب نود و سوم از جلد ثالث تعیین اول را تعین وجودی قرار داده است
و آنرا دائره دانسته تعین حضرت ابراهیم و خلت و میداند و مرکز این دائره را مبدء تعین
حضرت حبیب و محبیت او می خواهد و نویسد که این مرکز رفته رفته بصورت دائره شد که محیط
آن صرف محبیت و مبدء تعین حضرت موسوی است و مرکز آن مبدء ولایت محمدی است
و این مرکز نیز رفته رفته بعد هزار سال بصورت دائره بر آمد که محیطش جامع خلت و
محبیت و محبوبیت گشته و این مبدء ولایت فرد است شده بود و مرکزش صرف محبوبیت
مانده که مبدء ولایت محمدیست صلی الله علیه وسلم در آخر مکتوب نود و چهارم جلد ثالث
نوشته است که محیط این مرکز ثالث که مبدء ولایت فرد است هر چند بنسبت
تعین اصغر مینماید اما اجمع است چه هر چه بذات جل شانه نزدیک تر است جامع تر است
صغر آن در رنگ صغر انسان که با وجود صغر جامع ترین جمیع اصناف عالم است درین
عبارت از هر سته انبیاء اولی العزم کمال او زیاده معلوم میشود اگر در خاطر ساده لوحی بگذرد
که فضل جزئی انبیاء بر غیر انبیا آمده است گویم آمده است از سبب متابعت خواجه عالم

صلی اللہ علیہ وسلم در خبر است فضلت علی الانبیاء بستۃ جعلت لی الارض مسجدا و ترابھا طھورا و احلت لی الغنائم و نصرت بالرعب و اعطیت الشفاعۃ و بعثت الی الخلق کافۃ وختم بی النبیون پس از سبب متابعت خواجہ عالم علیہ السلام ازین ہمہ دو ستہ چیز این امت را نیز میسر شد کہ انبیاء سابق را نبود و این حقیقت فضل رسول است نہ فضل امت **اقول** ازین ہر دو مکتوب فضل بر ستہ انبیاء را اولی العزم دانستن جہالت است حضرت مجدد در مکتوب نود و چہارم از جلد ثالث می فرماید نبی ہر چند بعضے کمالات را بہ توسط فردی از افراد امت خود حاصل نماید و بہ توسل او بہ بعض مقامات برسد اما نقص آن نبی ازین راہ لازم نیاید و آن فرد را مزیتی باین توسط بران نبی حاصل نشود چہ آن فرد این کمال را بمتابعت آن نبی یافتہ است الی آخرہ چنانچہ سالم عبارت پیش ازین مذکور شدہ است ؎

عرق نشستہ زپیندم رخ نکوئی ترا زمن مرنج کہ میخواہم آبروئی ترا

و سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم را بر دیگر انبیاء فضل کلی بود نہ جزی اگر ہمان فضائل یا برخی از آن بامت اگرچہ بطفیل حاصل شود آنہم فضل کلی خواہد بود پس از تقریر معترض فضل کلی امت بر انبیاء لازم می آید با آنکہ باتفاق امت فضل کلی مر انبیاء را است علی نبینا و علیہم الصلوۃ والسلام ؎

سخت میخواہم کہ در آغوش تنگ آرم ترا ہر قدر افسردہ دل را بیفشارم ترا

بعد ازین انچہ بر مکتوب ہشتاد و ہشتم ایراد پیش کردہ چون شرحش در رسالہ ردیہ مجددیہ برنگاشتہ شد لہذا درین مقام ذکرش ترک کردیم **قال** در مکتوب نود و ہم از جلد ثالث مینویسد وَاجْتَنِبُوْا عَنِ الْبَلَاءِ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَاِنَّ الْفِرَارَ مِمَّا لَا یُطَاقُ

مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِيْنَ وَنَحْنُ فِيْ عَيْنِ الْبَلَاءِ مَعَ الْعَافِيَةِ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ
سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی مکتوب از ہمہ انبیاء بتفضیل جستہ **اقول** این اعتراض محمول بر نادانیست
بقتل من کشد شمشیر ۔۔۔ از بیم جان تبسم کہ طفل است و چو بیند کشتہ ام ترسد زان تبسم
معنی این است بہ پرہیز بد از بلا بقدر طاقت خود زیرا کہ فرار از چیزیکہ انسان طاقت
آن ندارد از سنت رسولان علیہم السلام است چون عذاب بر قوم نوح آمدہ بر کشتی
سوار شد و لوط علیہ السلام با اہل خود بہ شبیکہ صباح آن عقاب نازل شد از بلد خروج
نمود و چون فرعون ارادہ قتل موسیٰ علیہ السلام کرد از مصر بطرف مدین بگریخت چنانچہ
خدای تعالیٰ در قرآن شریف از موسیٰ حکایت میکند فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ
و ذکریا علیہ السلام از اندیشۂ قوم بگریخت و در درخت مستور شد و درخت را بریدند و او
دو پارہ شد و یونس علیہ السلام چون مایوس از ایمان قوم خود شد و عذاب
بر ایشان نمایان شد خروج کردہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تعوذ از
بلا خواستہ اند بخاری در صحیح خود از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت کردہ کَانَ
رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَعَوَّذُ مِنْ جُهْدِ الْبَلَاءِ **قولہ** الْجَهْدُ الْمَشَقَّةُ
قال ابن بطال وغیرہ جُهْدُ الْبَلَاءِ كُلُّ مَا أَصَابَ الْمُؤْمِنَ مِنْ شِدَّةٍ وَمَشَقَّةٍ وَمَا لَا طَاقَةَ
لَهٗ بِحَمْلِهٖ لَا يَقْدِرُ عَلٰى دَفْعِهٖ حافظ ابن حجر عسقلانی گفتہ و فی الحدیث دلالۃ لاستحباب
الاستعاذۃ من الاشیاء المذکورۃ و اجمع علی ذلک العلماء فی
جمیع الاعصار و الامصار و شذت طائفۃ من الزہاد
و در جامع الصحیح البخاری از عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ روایت کردہ اذا سمعتم
بالطاعون بارض فلا تقدموا علیہ و اذا وقع بارض و انتم بہا فلا

ع رسول
ع انبیاء
ع ۱۲
ع ۱۲

تخرجوا فرارًا منه وقتیکه وبا در شام واقع شد عمر رضی الله عنه از انجا برگشت و اهل
بلده نشد بر استفسار ابو عبیده بن الجراح گفت یا ابا عبیدة نعم نفر من قدر
الله التی قدرا الله الحدیث رواه البخاری ازین احادیث بعضی دلالت
بر اجتناب از بلاء دارند و قول عمر رضی الله عنه صاف دلیل است بر فرار در الاشباه
والنظائر از بزازیه نقل میکند قیل الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین
پس ازان نوشته روی العلاء فی فتاواه ان صلی الله علیه وسلم مر هدف
مائل فاسرع المشی فقیل له اتفر من قضاء الله تعالی فقال علیه
الصلوة والسلام فراری الی قضاء الله تعالی ایضًا

ازین روایت ثابت شد که فرار از بلاء مالا یطاق سنت مرسلین است و این فرار
بمحو ففروا الی الله بسوی خدای تعالی است نحن فی عین البلاء مع العافیة الخ
این جمله مستانفه است متعلق بما قبل نبوده است محض شکر بارتعالی و رباعافیت بجا آرد که باوجود مبتلا نمود
در بلاء ما را بعافیت گذاشته بلاهائی که بر حضرت مجدد رح گذشته معظم ترین آن جور سلطان
وقت و وفات صاحبزاده عالی مقام شیخ محمد صادق علیه الرحمة بعارضهٔ وبا بوده است و اما
با وجود مبتلا شدن باین بلیات ها بعافیت اند شکریه آن بجا می آرد اگر گوییم این جمله
متعلق بجا قبل بوده است هم هیچ قباحت لازم نمی آید زیرا که در عافیت و فرار منافات
نیست جائز است که در عین بلا فرار نماید و با عافیت باشد و یا صابر در مقام باشد و با عافیت
باشد بلکه اولیاء را در مقام بلا با عافیت بودن دلیل بر عدم اشدیت بلا بوده است چه
فرار انبیا بوجه بلاء مالا یطاق است و بر ایشان آنچنان بلا نازل نشده که باعث بر فرار
شود آری درین قول که انبیا از بلاء فرار نموده اند و ما در عین بلا مقیم ایم اگرچه بظاهر

تناقض یافته شود اما بفحوای حدیث اشد الناس بلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل
چون کم و زیادتی در بلا متصور است فی الواقع درین هم تناقض نیست و نه موجب تنقیص مرتبهٔ
انبیاء ما دام که تصریح باشدیت بلا مثل انبیا کنند باین طور که بگوید انبیا از بلا فرار نموده اند
و ما با وجود مبتلا شدن بمثل بلائیکه بر انبیا نازل شده فرار نمودیم و مقیم هستیم و انبیا صبر
نه کردند و فرار نمودند ما صبر کرده ایم درین صورت البته موجب تنقیص شان انبیا متصور
می شد علاوه برین خوش گفت آن کس گفت ؎

نزل عنا عافیت انبیا است ✽ وانکه ترا عافیت آمد بلا است

قال اینچه در مکتوب دویست و هشتم از جلد اول تحریر نموده بر آن چند اعتراض عائد
شود **اول** حقیقت محمدی و احمدی زبده و خلاصه و منشأ همه حقائق است پس حقیقتی که
از روی کتاب و سنت و اجماع است اول و اقرب و اشرف و اعلی و زبده و مبدء و منشأ
و معاد جمیع حقائق باشد و ابعد از هزار و چند سال عروج کردن و بحقیقت کعبه متحد شدن
چه معنی باشد حقیقت کعبه را مسجود حقیقت محمدی را ساجد دانستن بکدام دلیل بود که بالائے
آن حقیقت جزء ذات حضرت احد نیست ازین عبارت صریح اهانت حقیقت محمدی لازم
می آید **دوم** اینچه گفته شد که حقیقت محمدی حقیقت احمدی نام یابد و هر دو اسم مبارک بمسمی متحد شوند
این نیز خلاف واقع است برین برهان چیست اتفاق همه علماء و مشائخ برین که حقیقت
محمدی و احمدی یکی است از تعداد اسماء ذات مسمی متکثر میگردد **سوم** اینچه نوشته که حقیقت
محمدی بعد از هزار و چند سال مظهر ذات احد گردد بطلان صریح و دعوی قبیح است زیرا که حقیقت
محمدی از ازل تا ابد مظهر ذات احد است و همه حقائق مظهر او است **چهارم** اینچه نوشته
مقام سابق از حقیقت محمدی که خالی ماند در آنوقت حقیقت عیسوی از مقام خود عروج نموده

حقیقت محمدی و احمدی و حقیقت کعبه

بمقام حقیقت محمدی کہ خالی ماندہ بود استقرار کند نیز خطائی عظیم و ناصواب جسیم است معلوم شد
کہ اصلا از حقیقت محمدی بہرہ ندارد حقیقت محمدی برزخ است میان احدیت و احدیت
اگر این برزخ درمیان نباشد ہیچکس را وجود ماندنہ شہود و خالی ماندن حقیقت محمدی کہ
تعین علمی اجمالیست و بجای او در آمدن حقیقت عیسوی کہ تعین علمی تفصیلی است چون
راست آید زیرا کہ در علم الٰہی تغیر و تبدل نیست آنجا میر محمد نعمان سوال کردہ کہ چون حقیقت
محمدی و حقیقت عیسوی کہ تعین علمی اجمالی و تفصیلی است عروج و نزول او چگونہ راست آید
در جواب میگوید کہ مراد من از حقیقت محمدی و احمدی عالم خلق و امر است نہ تعین وجوبی
کہ عروج تعین وجوبی معنی ندارد پس عالم خلق او رجوع بعالم امر او نمود ازین جا نیز قباحت
عظیم پیدا میشود چون بالا مقرر کردہ بود کہ حقیقت کعبہ و حقیقت احمدی یکیست و گفتہ کہ حقیقت
کعبہ مسجود حقیقت محمدیست از ینجا لازم می آید کہ تن مبارک او روح مطہر خود را سجدہ میکردہ خدای
را سبحانہ ازینہمہ عندیات او است کہ خلاف کتاب و سنت و اجماع امت است در کنز الہدایہ
بہدایہ ہیزدہم برعکس این مینویسد کہ تعین اول حقیقت محمدی است کہ ظہور اول است
و حقیقۃ الحقائق است بالمعنی کہ حقائق دیگر چہ حقائق انبیاء کرام و چہ حقائق ملائکہ عظام کالظل اند مر
او را و اصل ہمہ حقائق است قال علیہ السلام اول ما خلق اللہ نوری ایضا خلقت
من نور اللہ والمؤمنون من نوری و باید دانست کہ چون مراد او از
حقیقت محمدی تن مبارک آنحضرت است از حقیقت احمدی روح مطہر او پس حقیقت
عیسوی را چہ قرار دادہ باشد و چہ گفتہ پنجم چون نزد او حقیقت محمدی و احمدی یکی
بنا شد حقیقت کعبہ و حقیقت احمدی چگونہ یکی باشد کہ خلاف اجماع است و از کتاب و سنت
اثبات نیافتہ و اتفاق ہمہ برین است کہ حقیقت محمدی و احمدی یکیست چنانچہ از اسم مبارک

۵ در نسخہ اصول خدا علی اشرف علوم اسلم اول چیزی کہ افتتاح پیدا کرد نور من بود دیگر

احمد ذات با برکات خواجۂ عالم صلی اللہ علیہ وسلم مراد است ہمچنان از اسم مبارک محمد
ذات با برکات آن خلاصۂ موجودات مراد است و حقیقت کعبہ از پرتو نور او است
و ظل او و جزو او چنانچہ او نیز در کنز الہدایۃ بہ ہدایۃ یازدہم مقرر کردہ است بلکہ گویم کہ
چون حقیقت بانی کعبہ ربانی از پرتو نور او باشد چرا حقیقت کعبہ ربانی از پرتو نور او
بنا شد پس حقیقتی کہ از پرتو نور او بود و ظل جزو او باشد چگونہ مسجود وی گردد و او ظل و
ساجد آن شود بلکہ تواں گفت کہ حقیقت کعبہ ساجد او است و ظل او است زیرا کہ ہر جزو
ساجد کل خود است ششم اجماع اہل سنت و جماعت بر آنست کہ در بقعۂ کہ وجود شریف
خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم مدفون است بر کعبہ فضل و شرف دارد بلکہ بر عرش و کرسی نیز
گفتہ اند و حدیث شریف بر بطلان او شاہد است کہ المؤمن افضل من الکعبۃ
ایضاً قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم المؤمن اعظم حرمۃً من الکعبۃ اخرجہ ابن ماجۃ
عن ابن عمر رضی اللہ عنہ قول سلطان العارفین بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ زیارۃ
اہل القلب خیرٌ من زیارۃ الکعبۃ سبعین مرۃً ہفتم آنچہ در سوال و
جواب نوشتہ است پر از قباحت می نماید و فساد بر فساد می افزاید چہ حقیقت ہر شی
بطن بطون آن شی است علی ما لا یخفی علی الناظرین پس حقیقت محمدی را نہایت نزول
محمد صلی اللہ علیہ وسلم گفتن و حقیقت کعبہ را نہایت عروج کعبہ دانستن خلاف عقل و نقل
است ہر گاہ حقیقت کعبہ اصل و مسجود حقیقت محمدی گفتہ پس ظاہر است کہ اصل و مسجود
چگونہ ظل و ساجد را زینۂ اول خواہد بود و چون اولیا را است او را از عروجات آن سرور
صلی اللہ علیہ وسلم نصیب تمام است و در ویژہ نمودن حقیقت کعبہ از برکات این بزرگواران
علی الدوام نہ بعد از مضئ الف عام پس موقوف نمودن عروج حقیقت محمدی و اتحاد آن

بحقیقت کعبہ وحقیقت احمدی ومعطل داشتن مظہر تمش مرذات احمدی را تا ہزار وچند سال
از کدام کس معذور ت بندد وچون حقیقت کعبہ وحقیقت احمدی یکی باشد پس بطواف اولیاء
امت آمدن واز ایشان درویزہ نمودن وبطواف آمدن چسان رہست آید و
چگونہ معذورت بندد **ہشتم** چون بالا از حقیقت محمدی جسد مبارک آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مراد داشتہ واز حقیقت احمدی روح مطہر او مقرر نہادہ ازینجا لازم
می آید کہ چون تن مبارک او عروج میکند واولیاء راست ازو بہرہ می یابند پس
روح مقدس او از ایشان درویزہ می نماید وبطواف می آید **نہم** جای او وپسر او
محمد معصوم گفتہ است کہ مراد پدر من از حقیقت کعبہ ذات حق است و فسادہ اظہر
من الاول چہ برین تقدیر لازم می آید کہ ذات حضرت حق تعالی از عروج اولیاء
خود درویزہ می نماید وبطواف ایشان می آید درین قول ہم اہانت حقیقت احمدی
لازم می آید وہم سوء ادب جناب حضرت احمدی نعوذ باللہ منہا **دہم** آنچہ در مکتوب
دویست وششم جلد اول نوشتہ است کہ کمالات ومقامات حقیقت کعبہ فوق کمال
بشری وملکی است فوق کمالات نبوات ورسالات وولایات است خلاف آنست کہ
بالا گذشت چون بطواف اولیاء راست می آید واز ایشان برکات میجوید ودرویزہ می نماید
بکدام کس باشد کہ کمالات او را فوق کمالات نبوات وولایات ورسالات خواندہ وفوق
کمال بشری وملکی داند **یازدہم** آنچہ گفتہ کہ این کمالات حضرت ابراہیم را مفصل
حاصل بودہ وخواجہ عالم علیہ السلام او را مجمل حصول نمودہ بعد از ہزار سال ان حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم نیز مفصل تحصیل فرمودہ ہیچ اصلی ندارد دلیل برین چیست چون حقیقت کعبہ زینہ
اول حقیقت محمدی است واز اولیاء راست او درویزہ می نماید وبطواف می آید چگونہ کمال

مفصل از خواجہ صلی اللہ علیہ وسلم بعد از ہزار سال تحصیل فرماید **اقول** این ایرادات از مکتوب دویست و ہشتم از جلد اول تعلقی ندارد در حوالہ غلطی واقع شدہ ؎ بے عربدہ از من سخن آغاز نمیکرد ٭ یک حرف نمی گفت کہ صد ناز نمیکرد تعلقش از مکتوب دویست و نہم از جلد اول معلوم میشود کہ بہ میر محمد نعمان بدخشی در حل بعضی از عبارات مبدء و معاد صدور یافتہ پس اولاً در ین مقام عبارت مکتوب مذکور نقل کردہ می شود عبارت آن رسالہ این است کہ بعد از ہزار و چند سال از زمان رحلت آن سرور علیہ و علی الہ الصلوٰۃ والسلام زمانی می آید کہ حقیقت محمدی از مقام خود عروج فرماید و بمقام حقیقت کعبہ متحد گردد و این زمان حقیقت محمدی حقیقت احمدی نام یابد و مظہر ذات احد جل سلطانہ گردد و ہر دو اسم مبارک بہ مسمی متحقق شود و مقام سابق از حقیقت محمدی خالی ماند تا زمانیکہ حضرت عیسی علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام نزول فرماید و عمل بشریعت محمدی نماید علیہم الصلوٰۃ والتحیات در آنوقت حقیقت عیسوی از مقام خود عروج فرموده بمقام حقیقت محمدی کہ خالی ماندہ بود استقرار کند باید دانست کہ حقیقت شخصی عبارت از تعین وجوبی است کہ تعین امکانی آن شخص ظل آن تعین است و آن تعین وجوبی اسمی است از اسماء الٰہی جل سلطانہ کالعلیم والقدیر والمرید والمتکلم و امثالہا و آن اسم الٰہی جل شانہ رب آن شخص است و مبدء فیوض وجودی و توابع وجودی او و این اسم را نسبت بحضرت ذات تعالی شانہ مراتب شتی است و در مرتبہ شان صفت کہ وجود آن زائد است بر وجود ذات این اسم اطلاق می یابد و در مرتبہ شان کہ زیادتی آن بر ذات بہ مجرد اعتبار است نیز این اسم صادق می آید و فرق در میان صفت و شان در مکتوبیکہ در بیان سلوک و جذبہ نوشتہ شدہ بتفصیل ذکر یافتہ است اگر خنای

باشد آن رساله رجوع نمایند و شک نیست که حصول شان اگرچه مجرد اعتبار است نیز
تقاضا آن میکنند که فوق آن معنی زائد دیگر باشد مناسب آن شان که مبدء وجود
اعتباری او گردد پس این اسم را از ان مرتبه نصیبی حاصل شده و در فوق آن معنی زائد
نیز این احتمال جاریست اما قوت بشری از ضبط آن عاجز است این فقیر کم بضاعت
یکمرتبه دیگر را هم گذرانیده است اما در فوق آن مرتبه غیر از استهلاک و اضمحلال نصیب ندارد
وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ۝ شعر

هَنِيئًا لِأَرْبَابِ النَّعِيمِ نَعِيمُهَا وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْكِينِ مَا يَتَجَرَّعُ

و تفاضل اقدام اهل سلوک باعتبار طی این مراتب شتی ست علی تفاوت الاستعداد
والقابليات والواصلون الى الاسم قليلون من الاولياء فان اكثرهم
واصلون الى ظل من ظلال ذلك الاسم بعد ان عرجوا من المراتب
الامكانية باسرها بطريق السلوك والسير التفصيلي وقد
يتوهم الوصول الى ذلك الاسم في طريق الجذبة الصرفة
ايضا لكنه غير معتبر ولا يعتد به والذين عرجوا من ذلك الاسم وقطعوا مراتبه
المتفاوتة قلت او كثرت فهولاء اقل قليل منهم بر سر اصل سخن رویم و گوئیم که حقیقت
شخص چنانکه تعین وجودی او را گویند تعین امکانی او را نیز گویند چون این مقدمات
معلوم شد گوئیم که محمد رسول الله علیه وعلی آله الصلوات والتحیات در رنگ کافه انام مرکب
از عالم خلق و عالم امر است و اسم الهی جل شانه که رب عالم خلق اوست شان العلیم است و
آنکه تربیت عالم امر او میفرماید آن معنی است که مبدء وجود اعتباری آن شان است کما مر حقیقت
محمدی عبارت از شان العلیم است و حقیقت احمدی کنایه از آن معنی که مبدء آن شان است

وحقیقت کعبہ سبحانی نیز ہمان معنی است بنوعیکہ پیش از خلق حضرت آدم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام آن سرور را حاصل بودہ واز آن مرتبہ خبر دادہ وگفتہ کُنتُ نبیًّا وآدمُ بین الماء والطین باعتبار حقیقت احمدی بودہ است کہ بعالم امر تعلق دارد وہمین اعتبار حضرت عیسی علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کہ کلمۃ اللہ بودہ اند وبعالم امر بیشتر مناسبت داشتہ بشارت قدوم آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات باسم احمد دادہ وفرمودہ وَمُبَشِّرًا بِرَسُوْلٍ یَّاْتِیْ مِنْ بَعْدِی اسْمُہٗ اَحْمَدُ ونبوتی کہ بنشاء عنصری تعلق دارد باعتبار حقیقت محمدی است بلکہ باعتبار حقیقتین است وربانی در نیمرتبہ آن شان است ومبدا آن شان لہذا دعوت باینمرتبہ اتم است از دعوت مرتبہ سابق چہ در آن مرتبہ دعوت او مخصوص بعالم امر بودہ وتربیت او مقصور بر روحانیان ودر نیمرتبہ دعوت او شامل خلق وامر است وتربیت او مشتمل بر اجساد وارواح غایت مافی الباب درین نشاء نشاء عنصری او را علیہ وعلی آلہ الصلوات والسلام غالب ساختہ بودند بر نشاء ملکی او تا مناسبت کہ سبب فادہ واستفادہ است بیشتر پیدا شود ومخلائق کہ جانب بشریت در ایشان غالب است حضرت حق سبحانہ وتعالی حبیب خود را صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم باکدوجہ امر میفرماید باظہار بشریت خود کما قال سبحانہ وتعالی قُلْ اِنَّمَآ اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُکُمْ یُوْحٰٓی اِلَیَّ ایتان لفظ مثلکم از برای تاکید بشریت است وبعد از ارتحال از نشاء عنصری جانب روحانیت او علیہ الصلوٰۃ والسلام غالب آمد ومناسبت بشریت رو بنقص آورد ونورانیت عوت تفاوت پیدا کرد وبعضی از اصحاب کرام فرمودہ اند کہ ہنوز از دفن آنسرور علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام فارغ نشدہ بودیم کہ در دلہای خود تفاوت یافتیم بلی ایمان شہودی بایمان غیبی مبدل گشت ومعاملہ از آغوش بگور کشید واز دیدن بشنیدن آمد واز زمان رحلت او علیہ وعلی آلہ

الصلوٰۃ والسلام چون ہزار سال گذشت کہ مدت مدیدہ است و از منہ شطا و لہ جانب
روحانیت برنہجی غالب آمد کہ جانب بشریت را بتمام متلون بلون خود ساخت کہ عالم خلق را
منصبغ عالم امر گردانیدہ پس ناچار اینچہ از عالم خلق او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام رجوع
بحقیقت خود نمودہ بود یعنی حقیقت محمدی عروج فرمودہ ملحق بحقیقت احمدی گشت حقیقت
محمدی با حقیقت احمدی متحد شد مراد از حقیقت احمدی و حقیقت محمدی درینجا تعین امکانی
خلق را مراد است علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام نہ تعین وجوبی کہ تعین امکانی او ظل آن است
چہ عروج تعین وجوبی را معنی نیست و متحد گشتن آن تعین معقول نہ چون حضرت عیسی علی نبینا و
علیہ الصلوٰۃ والسلام نزول خواہد فرمود و متابعت شریعت خاتم المرسل علیہما الصلوٰۃ والسلام
خواہد نمودہ از مقام خود عروج فرمودہ بتبعیت بمقام حقیقت محمدی خواہد رسید تقویت
دین او علیہما الصلوٰۃ والتحیات خواہد نمود ازینجا است کہ نقل میکنند از شرائع ماتقدم کہ بعد
از ہزار سال از ارتحال پیغمبران اولی العزم از انبیاء کرام و رسل عظام مبعوث می شدند کہ تقویت
شریعت آن پیغمبر فرمایند و اعلاء کلمہ او نمایند و چون دورۂ دعوت شریعت او تمام میشد
پیغمبر اولی العزم دیگر مبعوث می گشت و تجدید شریعت خود میفرمود و چون شریعت خاتم الرسل
علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والتسلیمات از نسخ و تبدیل محفوظ است علماء امت او را حکم انبیاء داده کار
تقویت شریعت و تائید ملت را بایشان تفویض فرمودہ مع ذلک یک پیغامبر اولی العزم را
متابع او ساختہ تروج شریعت او نمودہ است قال اللہ سبحانہ تعالیٰ انا نحن نزلنا الذکر
وانا لہ لحافظون بدانند کہ بعد از ہزار سال بعد از ارتحال خاتم الرسل علیہ وعلیہم الصلوٰۃ
والسلام اولیاء امت او کہ بمظہور آیند ہر چند اقل ما یشند اکمل لوند تا تقویت این شریعت بروجہ
اتم نمایند حضرت مہدی کہ خاتم الرسل علیہ وعلیہم الصلوات والسلام از قدوم مبارک او بشارت

فرمودہ اند بعد از ہزار سال بوجود خواہند آمد و حضرت عیسی علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام خود نیز بعد از ہزار سال نزول خواہند فرمود و بالجملہ کمالات اولیاء این طبقہ شبیہ کمالات اصحاب کرام است ہر چند بعد از انبیاء افضل مر اصحاب کرام راست علیہم الصلوات والسلام اما جای آن دارد کہ از کمال تشابہ یکی را بر دیگری فضل نتوان داد از ینجا نتوانست بود کہ آنسرور فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوات والسلام لا یدری ایّ قرنٍ لھم خیرٌ ام اخرھم نفرمود لا ندری اوّلھم خیرٌ ام اخرھم لعلمہ بحالِ کلٍّ من الفریقین لھذا قال خیر القرون قرنی اما چون از کمال مشابہت جای تردد بود فرمود و لا یدری اگر پرسند کہ آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوات والسلام بعد از قرن اصحاب قرن تابعین را خیر ساختہ است و بعد از قرن تابعین قرن تبع تابعین را پس خیریت این دو قرن نیز برین طبقہ متیقن باشد پس تشابہ این طبقہ در کمالات با اصحاب کرام چہ بود در جواب گوئیم تواند بود کہ خیریت آن دو قرن برین طبقہ باعتبار کثرت ظہور اولیاء اللہ باشد و قلت وجود اہل بدعت و ندرت ارباب فسق و معصیت و ہو لا ینافی کون بعض الافراد من اولیاء اللہ فی ھذہ الطبقۃ خیرا من اولیاء ذینک القرنین کخفرۃ المھدی مثلا فیض روح القدس ار باز مدد فرماید سہ دیگران ہم کنند آنچہ مسیحا میکرد اما قرن اصحاب از جمیع وجوہ خیر است انجا سخن کردن از فضولی است سابقان سابقانند در جنب نعیم مقربان ایشانند کہ انفاق کرد ذہب دیگران بمد شعیر ایشان نرسد واللہ یختص برحمتہ من یشاء باید دانست کہ از بیان سابق واضح گشت معنی آن عبارت کہ در رسالہ مبدء و معاد فوق این مذکور مسطور گشتہ است کہ حقیقت کعبہ ربانی مسجود حقیقت محمدی گشت چہ حقیقت کعبہ ربانی بعینہا حقیقت احمدی است کہ حقیقت

محمدی فی الحقیقة ظل او است پس ناچار مسجود حقیقت محمدی باشد اگر سوال کنند که کعبه بطواف اولیا راست او می آید و از ایشان برکات می جوید چون حقیقت او را تقدم باشد بر حقیقت محمدی یعنی چگونه جائز باشد در جواب گوئیم که حقیقت محمدی نهایت مقامات نزول محمدیست از اوج تنزیه و تقدیس و حقیقت کعبه نهایت مقامات عروج کعبه است زینهار اول مرعروج حقیقت محمدی را بر مرتبه تنزیه حقیقت کعبه است و نهایت عروجات او را غیر از حق سبحانه اطلاع ندارد و چون اولیا را اکمل است او را از عروجات آن سرور علیه و علی آله الصلوة والسلام نصیب تام است اگر کعبه از برکات این بزرگواران دریوزه نماید چه عجب

زمین زاده بر آسمان تاخته ❊ زمین و زمان را پس انداخته

و عبارت دیگر از ان رساله که در اینمقام واقع شده بود نیز حل شد و آن عبارت اینست که صورت کعبه همچنانکه مسجود صور اشیاء است حقیقت کعبه نیز مسجود حقائق آن اشیاء است چه از مقدمات سابق معلوم شده است که حقائق اشیاء عبارت از اسماء الهی است جل سلطانه که مبادی فیوض وجودی و توابع وجودی ایشان است و حقیقت کعبه فوق آن اسماء است پس هر آئنه حقیقت کعبه متبوع حقائق اشیاء باشد آری اگر کمل اولیاء را سیر بالاتر از حقیقت کعبه واقع شود و انوار بالا را گرفته بمرتبه حقائق خود که شبیه باحیاز طبعی اشیاء است در مراتب عروج فرود آیند کعبه از برکات ایشان توقع خواهد نمود کما مر سابقا و ایضا در رساله مبدا و معاد چند فقره نوشته است در بیان افضلیت انبیاء اولی العزم صلوات الله تعالی و تسلیماته علیهم معنی افضلیت ایشان را از بعض دیگر و چون مبنای آن بر کشف و الهام است که ظنی است از آن نوشتن و تفرقه نمودن در فضل نادم و مستغفر است چه دران باب سخن کردن جز بدلیل قطعی جائز نیست انتهی اکنون بدفع ایرادات متوجه میشوم

ساقی بیار بادہ و بنواز عود را ❊ یکدم مبند کن نخمات سرود را
جامی بہ تشنگان حیات ابد رسان ❊ می بر زمین زنا ہد خشک حسود را

جواب امر اول جای تحریر نیافتہ کہ حقیقت احمدی بعد از ہزار و چند سال عروج کردہ بحقیقت کعبہ متحد شود ان ھذا الا افتراء بلا امتراء البتہ این معنی مذکور است کہ حقیقت محمدی با حقیقت احمدی و حقیقت کعبہ متحد شود و تصریح این معنی خود در مکتوب مذکور اندراج یافتہ و این معنی را اہانت گفتن محمول بر نافہمی است او معنی حقیقت احمدی و حقیقت کعبہ حضرت مجدد رح در رسالہ مکاشفات غیبیہ میفرماید کہ شیخ محمد طاہر بدخشی استفسار نمودند کہ در رسالہ مبدء و معاد واقع است کہ صورت کعبہ چنانچہ مسجود الیہ صورۃ محمدیست حقیقت کعبہ نیز مسجود الیہ حقیقت محمدیست علیہ و علی آلہ الصلوات التسلیمات ازین عبارت فضیلت حقیقت کعبہ معظمہ لازم می آید از حقیقت محمدیہ علی منظہرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ حال آنکہ مقرر است کہ مقصود از خلقت عالم و عالمیان او است علیہ الصلوۃ والسلام و آدم و آدمیان ہمہ طفیلی وی اند علیہ الصلوۃ والسلام لولاہ لما خلق اللہ الافلاک ولما ظہر الربوبیۃ کما ورد باید دانست کہ صورۃ کعبہ عبارت از سنگ و کلوخ نیست چہ اگر فرضا سنگ و کلوخ در میان نباشد کعبہ کعبہ است و مسجود خلائق است بلکہ صورت کعبہ با آنکہ از عالم خلق است در رنگ حقائق اشیاء امری است مبطن کہ از حیطہ حسی و خیال بیرون است از عالم محسوسات است و ہیچ محسوس و متوجہ الیہا است مر اشیاء را و ہیچ در توجہ نہ ہستی است کہ بلباس نیستی پوشیدہ است و نیستی است کہ بکسوت ہستی خود را وانمودہ در جہت بے جہت است و در سمت بے سمت است بالجملہ این صورت حقیقت منشش اعجوبہ است کہ عقل در تشخیص آن عاجز است و عقلا در تعیین آن حیران گویا نمونہ از عالم بیچونی و بیچگونگی دارد و

نشاز بے شبہی و بی نمونی در وی تعبیہ است بلی تا چنین نباشد شایان مسجودیۃ نبود و بہتر ز
موجودات علیہ الصلوٰۃ والتسلیمات بشوق و آرزو او را قبلۂ خود اختیار نفرمودی
فِیْہِ اٰیٰتٌ بَیِّنٰتٌ درشان آن نص قاطع است وَمَنْ دَخَلَہٗ کَانَ اٰمِنًا
در حق وی قرآن مادح بیت اللہ است کہ کنونہ خاص مر صاحب را جل شانہ باوی است و
نسبت مجہول الکیفیت بچون و بچگون را باو وَلِلّٰہِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی در عالم مجاز کہ قنطرہ
حقیقت است بیت مبنی اربیتوتہ است کہ جائی قرار و آرامگاہ صاحب خانہ است ارباب
دول را ہر چند نشستگاہ بسیار ست و امکنہ نشست و خواہش بے شمار اما خانہ است کہ از
مزاحمت اغیار بیگانہ است و مسکن و آرامگاہ جانانہ است اگرچہ بحکم حدیث قدسی لَا یَسَعُنِیْ
قَلْبُ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ قلب عبد مومن گنجائش ظہور بچونی پیدا کند لیکن نسبت بیتیۃ کہ
مبنی اربیتوتہ است از کجا پیدا کند و منع مزاحمت اغیار کہ از لوازم بیت است از کجا آرد
و چون غیر و غیریت را در آن موطن و مدخل نبود ناچار سجود گاہ خلائق باشد کہ غیرے را سجدہ
نبود و غیریۃ منافی مسجودیۃ بود و محمد رسول اللہ بجانب خود سجدہ تجویز نفرمودند و بجانب
بیت اللہ بشوق و رغبت سجدہ نمودند و سر تفاوت را از اینجا دریاب شَتَّانَ مَا بَیْنَ
السَّاجِدِ وَالْمَبْنِیِّ ای برادر چون شمہ از صورت کعبہ معلوم نمودی اکنون نبختی از حقیقت
کعبہ معظمہ بشنو حقیقت کعبہ عبارت از ذات بچون واجب الوجود است جل سلطانہ کہ گردی
از ظہور ظلیت بوی راہ یافتہ است و شایان مسجودیۃ و معبودیۃ است این حقیقت را جل سلطانہ
اگر مسجود حقیقت محمدی گویند چہ مخدور آید و افضلیت آن از زین چہ قصور دارد حقیقت محمدی از
حقائق سائر افراد عالم افضل ست اما حقیقت کعبہ معظمہ از عالم عالم نیست تا بوی این نسبت
نمودہ آید و در افضلیت او توقف کردہ شود عجب است کہ تفاوت صور این دو صاحب

۵ دین ایا ہ
بنیات است
۱۲
۵ ہر کہ ازا
داخل شود مامون
باشد ۱۲
۵ برای اشرفیت
است مثل ۱۲ منہ
۵ لیکن بخبائش
۵ دل مومن
فرق

دولت بہ ساجدیۃ و مسجودیۃ عقلای ذوفنون رائی بہ تفاوت حقائق ایشان نبردہ است
کہ در مقام اعتراض ملامت کنند و لب بطعن تشنیع کشادہ حضرت سبحانہ تعالی انصاف شان بدہد
کہ نافہمیدہ ملامت نکنند انتہی **جواب امر دوم** این خدشہ محمول است برین
غلط فہمی کہ حقیقت محمدی احمدی یکیست و آنچہ گفتہ شد کہ برین اتفاق علماء مشائخ است
ہرگز صحیح نیست عبارت قوم نگاشتنی است با این اتفاق از عبارت کدامی از علماء مشائخ
نقل کردنی است و برہان کشفی در مکتوب مذکور است پس استدلال عجب است ؎
فریاد از آن لحظہ کہ در دل آنشوخ ❊ پرسد زمن و قوت گفتار نباشد

ل ظ فعل نقصان آمدن

جواب امر سوم این معنی صحیح است کہ بعد از ہزار سال حقیقت محمدی احمدی
گردد حضرت مجدد رح در رسالہ مکاشفات غیبیہ می فرماید کہ نوشتہ بودند کہ بعد از ہزار سال
حقیقت محمدی احمدی گردد و تتمہ عبارت ننوشتند کہ بعد این فقرہ واقع است و مسمی
بھر دو اسم متحقق گردد و بعد از ملاحظہ این عبارت بہ بینند کہ آن خدشہ می ماند یا نہ چہ ممکنست
کہ یک مسمی بدو اسم خود کہ عبارت از دو کمالات مخصوصہ اند متعاقب یکدیگر بعد از ازمنہ
متطاولہ متحقق شود و از کمالی بکمالی دیگر کہ بالقوہ داشت ترقی فرماید سخن فلاسفہ است
کہ در مجردات حصول جمع کمالات را بالفعل اعتبار کردہ اند و ترقی از قوہ بفعل تجویز ننمودہ
این از کوتہ نظری ایشانست مَنِ اسْتَوٰی یَوْمَاہُ فَھُوَ مَغْبُوْنٌ از اینجا توان بود
کہ حضرت عیسی علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام کہ نزول او بعد از ہزار سال از بعثت آن
سرور است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام آنحضرت را علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام باسم
احمدیاد کردہ است و قوم خود را بشارت قوم آنحضرت باین اسم دادہ کہ ایام دولت آن
اسم است والا این اسم غیر مشہور یاد کردن چہ گنجایش داشت کہ خلقی در اشتباہ افتد و از اسم

به مسمی مهتد نگردند و ازین نیز قیاس باید کرد که نام آن سرور علیه و علی آله الصلوة و السلام
بر زمین محمد است و در آسمان احمد چه کمالات محمدی مناسبت باهل زمین دارد و کمالات
احمدی مناسبت باهل آسمان و ملاء اعلی و چون از رحلت آن سرور علیه و علی آله الصلوة و
السلام هزار سال بگزرد که آن مدت را مدخلیتی تمام داده اند در تغیر و تبدیل امور و مناسبت
مراد را علی نبینا و علیه الصلوة و السلام باهل زمین کم ماند کمال احمدی طلوع کند و علوم و معارف
آن کمال ظهور فرماید خدشه چیست و تردد کدام انچه در خدشه نوشته اند انجا که حقیقت
است زمان نیست و تغیر و تبدیل نه تا از حقیقت چه مراد داشته باشد و از تغیر و تبدیل چه
خواسته قلب حقیقت نیست تقلب حقیقت است از کمالی بکمالی و انصباغ او است از
رنگی برنگی ازین بیان حل گشت تشکیکا بنیکه نموده بود که مراد او حقیقت خود است والا قید
هزار چرا است و چرا گفت که مسئول هزار ساله باجابت رسید چه حقیقت احمدی واضح گشت و
فائده هزار سال بوضوح انجامید انتهی مگر انچه در تقریر اعتراض برنگاشته شد که حقیقت
محمدی بعد از هزار و چند سال مظهر ذات گردد الخ مبنی است بر عدم فهم معنی حقیقة محمدی
حقیقة محمدی عبارت از شان العلم است و حقیقت احمدی کنایه از آن معنی که مبدء آن شان
است و همین است حقیقة کعبه و فرق میان شان و صفات آن است که صفات در خارج
موجود ند بوجود زائد بر ذات تعالی و تقدس و شیونات مجرد اعتبار انند در ذات عز سلطانه
این مبحث بمثالی روشن گردد آب مثلاً بالطبع از بالا به پایان فرود می آید این فعل
طبعی در وی اعتبار حیات و علم و قدرت و ارادت پیدا میکند چه ارباب علم بواسطه
تعقل خود بمقتضای علم از بالا به پایان می آیند و توجه فوق نمیکنند و علم تابع حیوة است و
ارادة تابع علم است و قدرت نیز ثابت شد چه ارادت تخصیص احد المقدورین است این

اعتبارات در ذات آب اثبات کردہ شود بمنزلہ شیونات است اگر با وجود این اعتبارات
صفات زائدہ در ذات آب اثبات کردہ شود بمنزلہ صفات موجود است بوجود زائد
آب را با عتبارات اولی حی و عالم و قادر و مرید نمیتوان گفت از برای این اسامی ثبوت
صفات زائدہ درکار است پس در صورت اتحاد و انطباق حقیقت محمدی با حقیقت احمدی
و حقیقتہ کعبہ مظہر ذات احد گردد و در صورت عدم اتحاد و انطباق مظہر شان احد باشد
و ہذا ظاہر **جواب امر چہارم** وجہ عروج حقیقتہ عیسوی بمقام حقیقتہ محمدی
بکمال بسط در مکتوب مذکور است فلا احتیاج الی اعادتہ و بر زخیت را مدخلی در ایراد
نیست ہمچنین تعین علمی اجمالی را و آنچہ صورت سوال از میر محمد نعمان مذکور شد غلط است
و آنچہ گفتہ کہ ہرگاہ حقیقت کعبہ و حقیقت احمدی یکی است حقیقت کعبہ مسجود حقیقت محمدی
از ینجا لازم می آید کہ تن مبارک او بر روح مطہر خود سجدہ میکرد نہ خدا را سبحانہ ہمہ اش
ہذیان است و محمول بر نافہمی محو حیرتم کہ تن مبارک و روح مطہر از کدام عبارت مراد
داشتہ اگر حقیقت محمدی را تن مبارک و حقیقت احمدی را روح مطہر فہمیدہ پس اعجوبہ
است بہر حال این اعتراض عائد بر فہم معترض است افسوس کہ عبارت منقولہ کنز الہدایہ را
ہم نفہمیدہ ہرگاہ تعین اول حقیقت محمدی باشد پس تن مبارک چگونہ مراد خواہد بود
معہذا کنز الہدایہ از تصانیف حضرت مجدد رح نیست این انتساب از اوہامات فاسدہ
برزنجی است **جواب امر پنجم** این چہ ضرور است کہ اگر حقیقت احمدی یکی نہ باشد
حقیقت کعبہ و حقیقت احمدی چگونہ یکی باشد و آنچہ دعوی خلاف اجماع نمودہ شد پس اولاً
اجماع یا اتفاق بر نمعنی از کتب قوم نقل نمودہ شود قدوہ نہ خرطہ القتاد و منشاء غلط فہمی
این ست کہ معنی حقیقت نہ فہمیدہ و بر اصطلاح متصوفین بے نبردہ می گوید کہ چنانکہ از اسم

مبارک احمد ذات با برکات خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم مراد است ہمچنان از اسم مبارک
محمد ذات با برکات آن خلاصہ موجودات مراد است انتہی ای برادر حقیقت محمدی و حقیقت
احمدی مراد از اسم مبارک نیست ہرگاہ معنی حقیقت و حقیقت محمدی و حقیقت احمدی
بہ تفصیل بیان کردہ شد پس این قول از معترض محمول بر کمال نافہمی و بلادت است و العجب
کل العجب کہ حقیقت کعبہ را پرتو نوری صلی اللہ علیہ وسلم می گوید ہرگاہ حقیقت کعبہ مبدر
شان علیم باشد پس آنرا پرتو نوری صلی اللہ علیہ وسلم گفتن بعید از عقل و گیاست است و
اینچہ نگاشتہ کہ چون حقیقت بانی کعبہ ربانی از پرتو نور او باشد چرا حقیقت کعبہ ربانی از پرتو نور او نباشد الخ
محض سفسطہ است ندانم کہ مراد از حقیقت بانی کعبہ بانی صیت اگر حضرت ابراہیم علی نبینا و علیہ الصلوۃ
مراد داشتہ شوند پس اگر ازان لازم خواہد آمد ہمین کہ کعبہ ربانی از پرتو نور او باشد نہ آنکہ
مبدر شان علیم لَعَوْذُ بِاللّٰہِ مِنْ تِلْکَ الْخُرَافَاتِ وَالْھَذَیَانَاتِ
پس ہرگاہ میان کعبہ و رب کعبہ فرقہا است حضرت ابراہیم علیہ السلام بانی کعبہ باشد
نہ معاذ اللہ خالق رب کعبہ پس اگر کعبہ از پرتو نور مصطفوی علی صاحبہا الصلوۃ والسلام
باشد رب کعبہ پرتو نوری نہ خواہد بود و چون حقیقت کعبہ از تحقیق سابق مبدر شان
علیم بود پس چگونہ مسجود نخواہد بود فَاِنَّ ذَاتَ اللّٰہِ تَعَالٰی مَسْجُوْدٌ اِلَیْہِ الْبَتَّۃَ

جواب امر ششم در کعبہ و حقیقت کعبہ فرقہا است چنانکہ میان کعبہ و رب کعبہ
پس اگر بقعہ کہ وجود شریف خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم دران مدفون است بر کعبہ و
عرش و کرسی تفضیل و شرف دارد یا مومن افضل بر کعبہ باشد دران بحث نیست بحث در حقیقت
کعبہ است کہ بمعنی مبدر شان علیم است بر آن ہیچ چیز را مزیتی نیست این اعتراض نیز مبنی است
بر نافہمی از معنی حقیقت کعبہ **جواب امر ہفتم** اولاً معنی حقیقت کہ نگاشتہ شد خلاف

مصطلح است ثانیاً درین شک نیست کہ حقیقت کعبہ اصل و مسجود حقیقت محمدی است مگر حقیقۃ کعبہ را ظل و ساجد را زینۂ اول قرار دادن محض نافہمی است عبارت حضرت مجدد رح ازین پاک و صاف است عبارت حضرت مجدد رح این است زینۂ اول مرعروج حقیقت محمدی را بر مرتبہ تنزیہ حقیقت کعبہ است معترض این عبارت را مطلقاً نہ فہمیدہ پس اعتراضش راجع بر فہم وے خواہد بود تا لشاً در ویزہ نمودن حقیقت کعبہ امر یست عجیب آ فسوس ست کہ معترض میان کعبہ و حقیقت کعبہ فرقی نہیدانم وچون یکی را بجای دیگری استعمال میکند در تحیری افتد منشا غلط این ست کہ اولاً در ویزہ نمودن حقیقت کعبہ نگاشتہ درین مقام کعبہ تحریر کردنی بود پس بر آن تفریع کردہ کہ چون حقیقت کعبہ و حقیقت احمدی یکی باشد پس بطواف اولیا راست آمدن و از ایشان در ویزہ نمودن و بطواف آمدن چسان راست آمد در ویزگی کعبہ مستلزم جواز در ویزگی حقیقت کعبہ نسبت کہ مساوی حقیقت احمدی است **جواب امر ہشتم** حقیقت محمدی را جسد مبارک و حقیقت احمدی را روح طیب قرار دادن از ہذیانیست

جواب امر نہم اعتراض بے سر و پا است ؎

زبانِ شوخِ من ترکی و من ترکی نمیدانم ✧ چہ خوش بودی اگر بودی زبانش در دہان من

بر معترض لازم بود نشاندہی عبارتیکہ بر و اعتراض عائد کردہ میشود **جواب امر دہم** در نقل غلطی واقع شدہ تصحیح نقل مطلوب است لاکن درین شبہ نیست کہ آیین النَّاسُ و ربُّ النَّاسِ حقیقت کعبہ بطواف اولیاء اللہ نمی آید تکرار خطا محمول بر غشاوت بصری معترض است **جواب امر یازدہم** ندانم کہ عبارت منقولہ کجا است و از ما نحن فیہ کدام تعلق دارد و حقیقت کعبہ را زینۂ اول حقیقت

محمدی گفتن محمول بر نافهمی است کما بینّاه مسابقاً چه ازان ظاهر است که زینهٔ اول مرتبهٔ تنزیه حقیقت کعبه است با این غلط فهمی دراز نفسی معترض محل شکایت است ؎

بعد ازین ما و لبرما عربده جو خواهد بود ✣ همه را از همه رو روی بدو خواهد بود
چکند خاطر من صبر و تحمل دارد ✣ تا ترا جور و جفا عادت و خو خواهد بود

تحقیق مقام و توضیح مرام این است که مراد از حقیقت ذات شئی و ما به الشئی هو هویت بلکه حقیقت شئی بطور این طائفه علیه عبارت از اسم الهی است که مبدء تعین وجود آن بوده است و آن شئی کانظل و العکس نسبت آن اسم واسطه فیوض از حضرت قدسیه برای آن شئی باشد و همچنانکه شان ذاتی واسطه میان آن اسم مقدس و ذات منزه جل شانه تعالی و عبرها نه است ازانکه توسط و وسائط در عالیات مناسبات در میان مفیض و مستفیض عادة الله جاری است چون این دانستی اکنون بدان که پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم را کمالات و مقامات اند که استقصاء و احاطت آن مستحیل میماند و مر آنحضرت را صلی الله علیه وسلم دو اسم اند و هر کدام را ولایت علاحده پس باعتبار وجود عنصری او وارث اسم عالم ظلمانی را اسم مقدس او محمد است صلی الله علیه وسلم و ولایت این اسم مبارک ناشی است از اسم الهی که مناسب به تربیت این عالم سفلی دارد و مسمی است بحقیقت محمدی و باعتبار وجود روحانی او که مربی عالم ملکوت و روحانیات عالم علویست و پیش از وجود عنصری آن وجود نبی بود نام پاک او احمد است و ولایت این نام ناشی است از شان جامع که مبدء وصل است مر حقیقت محمدیه را و مناسب است مر تربیت آن عالم نورانی را که مسمی به حقیقت احمدیه است و نیز معبر بحقیقت کعبه ربانیه است و مر آنحضرت را صلی الله علیه وسلم ورای این هر دو تعین که بمنزله مکان طبعی او است باعتبار هر دو اسم مبارک او

عروجات لا تعد ولا تحصی اند کہ نہایت آنرا علام الغیوب داند چنانچہ در قول آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بہ آن اشارت رفتہ لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی
مرسل و بآن مومی است قول اللہ تبارک وتعالی فکان قاب قوسین او
ادنی و این است ثمرہ سر اصطفائی و محبوبیت صرفہ و این است مناط فضل و مدار تفوق
ازین تحقیق لائح گشت کہ این تفوق فی الحقیقت تفوق بعض کمالات آن سرور است
صلی اللہ علیہ وسلم بر بعض دیگر او و نیز حقیقت کعبہ جزئی است از حقیقت جامعہ اصلی اللہ
علیہ وسلم کہ جامع است مر کمالات جسمانیہ و روحانیہ خلق و امر او را صلی اللہ علیہ وسلم پس
توہم تفوق باطل شد و حدیث افضلیت مضمحل گشت معلوم باید کرد کہ فضیلت حقیقتی بر حقیقتی
دیگر موجب فضیلت صورتی بر صورتی نمیشود چہ جائز است کہ صورت را با حقیقت او کہ رب
است قرب اتصالی باشد کہ آن قرب اتصال بصورت دیگر با حقیقت او کہ رب است
نباشد و این در ما نحن فیہ اظہر است و ان خفائی نبودہ است زیرا کہ کمال قرب نیست
مگر بفناء و بقاء و عروج مخصوص بہ بشر و غیر انسان کامل را مقامی است معلوم حضرت خواجہ معصوم
قدس سرہ میفرمایند تفوق یک حقیقت بر حقیقت دیگر موجب افضلیت صاحب حقیقت
اولی بر صاحب حقیقت ثانیہ نیست چہ می تواند کہ صاحب حقیقت تحتانی را عروجات
بر حقیقت فوقانی شود و مراتب قرب رود و ہد و صاحب حقیقت فوقانی محبوس حقیقت خویش بود
عروج از حقیقت خود نہ نماید و مراتب قرب کہ مدار فضل بر آنست حاصل نکند نمی بینی کہ
ولایت ملاء اعلی فوق ولایت خواص بشر است و فضل مر خواص بشر را است باعتبار
عروج از حقائق بلکہ ملک را عروج از حقائق خود ہا نیست وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ
در شرح مواقف مذکور است اِنَّ الْمَلَائِكَةَ وَاِنْ كَانُوْا فَوْقَ الْبَشَرِ فِيْ بَعْضِ الْاُمُوْرِ

ملک اگرچہ در بعض امور فوق بشر بود نہ لیکن افضلیت بحسب کثرت قرب بقرب است ۱۲

ملک مقرب و نبی مرسل را بر ولی نیست ۱۲

معلوم است ۱۲

لکن الافضلیۃ بمعنی کثرۃ الثواب للبشر ونیز عالم امر فوق عالم خلق است وفضل مر عالم خلق را است چہ قرب عالم خلق اصلی است وقرب عالم امر ظلی عنصر خاک پائین تر لطائف عالم خلق وعالم امر است وپستی او سبب رفعت او گشتہ است وقربی کہ خاکیان را است قدسیانرا نہ

زمین زادہ بر آسمان تاختہ ÷ زمین وزمان را پس انداختہ

انتہی باید دانست کہ لفظ حقیقت محمدی در عبارت حضرت امام ربانی قدس سرہ بمعانی مختلفہ وانحاء شتی وارد شدہ چون بحقیقت احمدیہ و باحقیقت کعبہ تقابل شود مراد ازان اسم الٰہی جامع باشد کہ مناسبت بہ تربیت این عالم سفلی دارد وچون تقابل بہ حقیقت الٰہی شود مراد ازان شان ذاتی جامع باشد کہ متولی تربیت عالم علوی گردد واین جامع جمیع شیونات ذاتیہ واصل ومبدء اسم جامع باشد کہ متضمن جمیع اسماء است واین شان وکل بود برای سائر حقائق واین شان کہ حقیقت کعبہ ربانی است نیز دران حقیقت جامعہ داخل وجزء او باشد وہمین است معبر بحقیقۃ الحقائق وتدافع مندفع بود چنانچہ در اخیر مکتوب دفتر ثالث بہ آن ذکر رفتہ کہ حقیقت محمدیہ فوق جمیع حقائق است تذییل حضرت امام ربانی در مکتوبیکہ مذکور شد میفرماید حقیقت محمدی نہایت مقامات نزول محمدی است از اوج تنزیہ وتقدیس وحقیقت کعبہ نہایت مقامات عروج کعبہ است زیرا اول مرعروج حقیقۃ محمدی را مرتبۂ تنزیہ حقیقۃ کعبہ است ونہایت عروجات او را علیہ السلام غیر از حق سبحانہ اطلاع ندارد وچون کمل اولیاء امت آن سرور را علیہ الصلوٰۃ والسلام از عروجات او علیہ السلام نصیب تمام است اگر کعبہ از برکات این بزرگواران دریوزہ نماید چہ عجب انتہی درین مقام مراد از حقیقت کعبہ اسم الٰہی است کہ حقیقۃ احمدی ہم ہمان است تا مخالفت بما سبق لازم آید

بلکہ مراد روحانیت کعبہ است نہ احجار و اخشاب حضرت مجدد در مکتوب صدم از جلد ثالث
کہ بہ شیخ نور الحق ابن شیخ عبد الحق دہلوی کہ یکی از مقتبسان انوار افادت حضرت مجدد
بود تحریر میفرمایند غایت مافی الباب منشاء ظہور قرآنی از صفات حقیقیہ است و منشاء
ظہور محمدی از صفات اضافیہ ناچار آنرا قدیم و غیر مخلوق گفتند و این را حادث و مخلوق
و معاملہ کعبہ ربانی ازین در ظہور اسمی ہم عجیب تر است کہ آنجا ظہور معنی تنزیہی است
بی کسوت صور و اشکال چہ کعبہ کہ مسجود الیہ خلائق است از سنگ و گلوخ نیست و ہمچنین
جدران و سقف نیست چہ اگر اینہا بنا شند کعبہ کعبہ است و مسجود الیہ است پس آنجا ظہور
ہست اما ہیچ صورت نیست و این از عجب عجائب است انتہی حضرت عروۃ الوثقی در
مکتوب بست و چہارم فرماید کہ حقیقت کعبہ برزخست میان حقائق مخلوقات و حقیقت
واجبی جل سلطانہ کہ مرتبۂ احدیت ذاتست تعالی چہ کعبہ مسجود الیہ خلائق است حقیقت آن
از حقائق سائر خلائق البتہ باید کہ ممتاز باشد چہ مسجود ذات حق است سبحانہ کعبہ باید کہ
ناشی از ان مرتبہ مقدسہ بود حضرت ایشان قدس اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس
در مکتوبیکہ داخل سہ جلد مکتوبات نیست نوشتہ اند کہ حقیقت کعبہ ذات واجبی است
تعالی چہ مسجود فی الحقیقت ہمان مرتبۂ مقدسہ است ہذا آبیدو انست کہ مسجود ہر چند ذات
بیچون است لیکن باعتبار مسجودیت با ملحوظ گشتہ است لاجرم از مرتبۂ احدیت ذات
کہ میرا از نسب و اعتبارات متنزل باشد و در دیدۂ دانش و گرفتاری متمیز بود و در مکتوب
صد و ہشتاد و سوم میفرماید کہ آنکہ از بعضی عبارات آنحضرت مستفاد میشود کہ حقیقت
کعبہ فوق اعتبار شیون و صفات است و از ما سبق خلاف آن مفہوم گشت **جواب**
مراد از صفات و شیون کہ حقیقت کعبہ را از آن تفوق است صور علمیہ و صفات است

که در مرتبهٔ یقین علمی ثبوت دارند چه در اصطلاح قوم مقام صفات و شیون عبارت
از همین صور علمیه تفصیلیه است چنانچه اجمال این مرتبه را مرتبهٔ ذات میگویند و تجلی آنرا تجلی
ذات میدانند و نیز مراد ازان صفات حضیض تفصیل مرتبهٔ تعین وجودی است که حضرت
ایشان باثبات این تعین ممتازند و نزد حضرت شیخ محی الدین عربی و تابعان او قدس
اسرارهم این مرتبه مرتبهٔ لاتعین و مرتبهٔ اطلاق ذات است تعالی چه فوق تعین علمی جملی که
تعین اول است نزد شان مرتبهٔ لاتعین است و وجود بحت و نزد ما این مرتبه که مرتبهٔ
وجود بحت است بتعین موصوف است و تعینات صفات نیز درین مرتبه ثابت است
که از جملهٔ آن تعینات تعین علمی است لیکن چون علم اجمع صفات است در انجا نیز در رنگ
وجود صفات و شیونات ذاتیه کائن است و آن را نیز در رنگ وجود و مرتبه است
مرتبهٔ اجمال که از اوایگران تعین اول و حقیقت محمدی میدانند و مرتبهٔ تفصیل آزین تحقیق
لائح گشت که تعین علمی جملی تعین اول صفت علم است که از صفات حقیقت زائده است
نه تعین اول حضرت ذات تعالی بلکه در تعین اول بودن آن مر صفت علم را نیز سخن است
چه فوق تعین وجودی دران مکتوب اخیر تعین جمی اثبات کرده اند که در انجا نیز اجمال
و تفصیل است بر سر اصل سخن رویم حقیقت کعبهٔ ربانی چنانچه فوق صور علمیه واحدیت
که نزد قوم مقام شیون و صفات است و فوق اجمال علم که نزد شان مقام وحدت و
تجلی ذات است همچنین فوق تفصیل کمالات مرتبهٔ حضرت وجود است که نزد حضرت ایشان
ماهر حصه ازان کمالیست از کمالات حضرت ذات موصوفی است از صفات او تعالی و
نیز فوق اجمال حضرت وجود است که تعین اول و حقیقت محمدی است بقول قدیم آنحضرت
و در قول اخیر آنحضرت تعین اول و حقیقت محمدی تعین جمی است که فوق تعین وجودیست

چہ حب است کہ سلسلہ وجود و ایجاد را جنبانیدہ است چنانچہ فلجبت ان اعرف
رمز یست ازان اگر گویند کعبہ ہر چند بیت اللہ است اما قلب مومن بحکم یسعنی ارحیدت
نیز حکم آن دارد پس تفوق ان برین از کدام رو بود گوئیم وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی
در عالم مجاز سلاطین را ہر چند اماکن و نشستگاہ بسیار است لیکن خانہ است کہ از مزا
اغیار بیگانہ است و آرام گاہ جانانہ است نشستگاہ دیگر را با خانہ چہ نسبت و کدام
مساوات ہذا ماند صفات حقیقت زائدہ کہ اصلا انفکاک شان از ذات تعالی جائز
نیست اگر از بیت اللہ فوق بودند گنجایش داشت واللہ اعلم عند اللہ سبحانہ فَاسْلَفَعَ
الْمَنَافَاتُ وَزَالَ الْاِشْتِبَاہُ **تنبیہ** از بیان سابق لائح گشت کہ
حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت محمدی است چہ حقیقت محمدی علی صاحبہا الصلوۃ و
السلام والتحیۃ ناشی از مراتب تعینات است و حقیقت کعبہ فوق مراتب تعینات
است ماند حقیقت قرآن مجید سبحانی کہ بحقیقت کعبہ ربانی چہ نسبت دارد در رسالہ
مبدا و معاد کہ از مصنفات حضرت ایشان ما است آنست کہ حقیقت قرآنی
و حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت محمدیست و حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت قرآنی و
در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث بر نگاشتہ اند کہ حقیقت قرآنی فوق حقیقت کعبہ است
و انچہ در ماسبق از انحضرت منقول شد نیز مشعر ہمین معنی است تطبیق میان این دو تحقیق
انچہ بخاطر فاتر راہ میدہد ناشی است از تحقیق سابق کہ در شیون و صفات و اجبی تعالت
مشروح ساختہ چہ قرآن مجید ناشی از صفت یا شان اوست سبحانہ و در شیون و
صفات دو اعتبار مبین گشت اعتبار تعین و اعتبار اطلاق و لاتعین پس نظر باین
دو اعتبار حکم بسبقت ہر کدام از حقیقتین بر دیگری میتواند کہ بودہ باشد یک حکم بیک اعتبا

بود وحکم دیگر باندازۂ اعتبار دیگر فلا تخالف فی الحقیقۃ و آنچہ در مکتوب صدم از جلد ثالث
اندراج یافتہ است کہ معاملہ کعبہ ربانی آرین و ظہور اسمی یعنی ظہور قرآنی و ظہور محمدی
ہم عجیب تر است کہ انجا ظہور معنی تنزیہی است بی کسوت صور و اشکال چہ کعبہ کہ مسجود الیہ
خلائق است عبارت از سنگ و کلوخ نیست و ہمچنین جدران و سقف نیست چہ اگر اینہا
نباشد کعبہ کعبہ است و مسجود الیہ ست پس آنجا ظہور ہست اما ہیچ صورت نیست و این از
اعجب عجائب است انتہی و لالت بر تفوق این حقیقت بر حقیقت قرآنی ندارد چہ معنی
تنزیہی یا ہر چہ در انحضرت جل سلطانہ اعتبار نمودہ آید از الوہیت و ربوبیت و وجوب
و وجود و غیرہا از صفات حقیقت کہ بشرافت وجود خارجی پیوستہ اند از متنزل است چنانچہ
در مکتوب ثالث از جلد ثانی این معنی مبین و مشروح است آری ظہور این حقیقت بی کسوت
صورت است بخلاف ظہور کلام مجید و ظہور محمدی کہ بکسوت حرف و صوت و صورت
انسانی ست و این از غرائب ست و حقیقت محمدی چون اسمای اضافیہ است ناچار از
ہر دو حقیقت متنزل بود **سوال** ازین بیان لازم آمد کہ کعبہ حسنای از حضرت پیغمبر
ما صلی اللہ تعالی وسلم افضل باشد **جواب** گویم ممنوعست زیرا کہ تفوق یک حقیقت
بر حقیقت دیگر موجب افضلیت صاحب حقیقت اولی بر صاحب حقیقت ثانیہ نیست
چہ میتواند کہ صاحب حقیقت تحتانی را عروجات بر حقیقت فوقانی شود و مراتب قرب دہد
و صاحب حقیقت فوقانی محبوس حقیقت خویش بود عروج از حقیقت خود ننماید و کثرت مراتب
قرب کہ مدار فضل بر انست حاصل نکند نمی بینی کہ ولایت ملائکہ اعلی فوق ولایت خواص بشر است
و فضل مر خواص بشر راست باعتبار عروج از حقائق ملک و ملک را عروج از حقائق خود ہا
نیست وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ و در ما نحن فیہ نیز انمعنی ظاہر ست و نیز عالم امر فوق عالم

خلق ست و فضل مر عالم خلق راست چه قرب عالم خلق اصلی است و قرب عالم امر ظلی عنصر خاک پائین از لطائف عالم خلق و عالم امر ست و بپستی او سبب رفعت او گشته و قربی که خاکیان راست قدسیانرا نه

زمین زاده بر آسمان تاخته ✤ زمین و زمانرا پس انداخته

فَافْهَمْ وَلَا تَكُنْ مِّنَ الْقَاصِرِيْنَ اگر گویند که آنحضرت قدس سره تعالی سره الاقدس در مکتوبی که به شیخ طاهر جونپوری نوشته اند و آن مکتوب داخل جلدهای مکتوبات قدسی آیات نه شده بر نگاشته اند که حقیقت کعبه عبارت از ذات بیچون و حبل لوجود ست حبل سلطانه که گردی از ظلیت و ظهور بوی راه بنافته است و شایان سجودیت و معبودیت ست ازین عبارت تفوق این حقیقت از صفات حقیقیه و حقیقت قرآنی مطلقا لازم می آید که خلاف تحقیق سابق است گوییم اولا چون مقرر قوم ست که فوق مراتب تعینات که مراتب ظلال و ظهور اند ست مرتبهٔ اطلاق ذات تعالی بنا بران آنحضرت نیز ازین مرتبه تغیر بذات بیچون نموده باشند و این تحقیق و تفصیل را که فوق تعین علمی و وجودی وجمعی ست بعد ازان افاده فرموده و ثانیا آنکه میتواند که ان حقیقت را ذات بیچون مجاز باعتبار ملابستی که صاحب بیت را با بیت است فرموده باشند چه فی الحقیقت مسجود ذات بیچون ست تعالی و بیت واسطه است و این حقیقت که در اینجا سخن ازان میرود معنی بیت ست و ازان ملحوظ ست و ثالثا آنکه توان بود که مراد از ذات بیچون ذات مقید باعتبار معبودیت و مسجودیت و مانند آن بود نه ذات مطلق مع از نسب و اعتبارات چنانچه لفظ سلطان در خانه منست که در اول کتاب مسطور شد مشعر باین معنی ست یعنی سلطانرا قطع نظر ازانکه نسبت بخانه دارد باید

وبیرون ازین اعتبارات باید طلبید وصفات حقیقیہ را وہمچنین شیونات را کہ کالاصول اند
مراین صفات را از سائر اعتبارات ذات تعالی تفوق است چہ ذات مقید باعتبار ملحوظ
در آنجا ہمان اعتبار است نہ ذات چنانچہ ارباب معقول در علم شئی بوجہ گفتہ اند کہ معلوم
ہمان وجہ است نہ شئی وحقیقت قرآنی جامع جمیع کمالات ذاتیہ است کہ اولا در مرتبہ
صفت ملک شان کلام فائض می شوند ثانیا از انجا بعالم افادہ می آیند وآن حقیقت
بتوسط این شان صورت لفظی گرفتہ جلوہ گر گشتہ است چنانچہ حضرت ایشان نوشتہ اند
کہ در مرتبہ شیونات کہ زائد بر ذات نیستند الا بالاعتبار شان کلام بایں معنی مخصوص گشت و
ہر چہ از کمالات در مرتبہ ذات وشیونات متحقق بود تمام در شان کلام فائض گشت وحاصل
تمام حقیقت آن شان ہمین قرآنست وبس بہ ہمین عبارت عربی وترتیب معہود مکتوب
در مصاحف وہر کتابی کہ بحر بنی منزل شدہ است جزویست از اجزای این قرآن کہ
از بعض عبارات او بعض وجوہ مستفاد است وتخلیق جمیع مکنونات من الاول
الی الاخر ہم مستفاد ازان اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَیَكُوْنُ
مصداق این قول است حاشا وکلا کہ کعبہ سنگین را افضل گفتہ باشند اگر گفتہ اند کعبہ حقیقی را
افضل گفتہ باشند کہ آن سر اول شان ربانیست ومنشا معبودیت وقابلیت مسجودیت
است این بنا جمادی را افضل نگفتہ اند واین قول در مجلدات ثلثہ مکتوبات داخل نخ شدہ
البتہ در رسالہ مبدء ومعاد نوشتہ اند کہ حقیقت کعبہ فوق حقیقت محمدیست فوقیت مستلزم
افضلیت نیست بلکہ میان این عموم وخصوص است فکلُّ اَفضلَ فوقٌ صوریۃً ومعنًی
ولَیسَ کلُّ فوقٍ اَفضلَ بنگرند کہ عالم ملائکہ فوق عالم انسان است ولیکن بشر افضل است
از ملک وعالم امر فوق عالم خلق ست اما عالم خلق افضل است از عالم امر پس بقول اول

حضرت ایشان حقیقت احمدی وحقیقتہ کعبہ فوق حقیقت محمدی ہست اما حقیقت محمدی افضل است از حقیقت احمدی و کعبہ پس ثابت شد کہ فوقیت مستلزم افضلیت نیست و بقول آخر ایشان حقیقت محمدی مطلقا افضل ست بر کعبہ و غیرہا چرا کہ او حقیقتہ الحقائق ست حضرت مجددو اصطلاح دارند و بہر دو اصطلاح حقیقت محمدی افضل ست از کعبہ اہل حرمین چند ملحظ دارند نظر بجانب خانہ مومن را افضل میگویند و نظر بروحانیت کعبہ انبیا و اولیا را افضل میگویند و نظر بشان مسجودیت و اسرار الوہیت و منشار عبودیت حقیقت کعبہ را افضل می گویند ہر کہ کعبہ را افضل گفتہ ست مراد کعبہ حقیقی ست کہ آن سر اول شان ربانی ست و منشار معبودیت و قابل مسجودیت است و ہر کہ مومن را افضل گفتہ ست مراد او کعبہ جمادی ست اینجا مراد ملحظ ست ہر کس بہ نظر خود حکمی فرمودہ ست کہ باعتبار ہر وجہ صحتے دارد کجا بودم و از کجا بکجا رسیدم

ہمسایہ شنید نالہ ام گفت ❊ خاقانی را دگر شب آمد

امیدہا دارم کہ بسمع قبول در آید و شاہد مقصودم در بر آید

خوشم بہ سنگدلیہائی او کہ ورد مرا ❊ دل ار نہ سنگ بود طاقت شنیدن نیست

قال انچہ در مکتوب نود و ششم از جلد ثالث مینویسد کہ خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم بدو اسم مسمی ست الخ ہمہ از عندیات اوست کہ خلاف علوم علما و درائی معارف اولیاست و ہر دو اسم مبارک محمد احمد در قرآن مجید ست و بعضی مفسران بر آنند کہ طہ نیز اسم مبارک او ست و در حدیث دیگر آمدہ اَنَا اُسَمّیٰ عَلَی الارضِ بمحمدٍ و فی السماء باحمد و فی الثری بمحمودٍ و علی العرش باحد و در حدیث دیگر ست انا احمد بلا میم ازین ہر دو حدیث معلوم شد کہ احد ہم نام مبارک او ست کہ از احمد ہم

۵۱ از نوافر تکوینیہ ۱۲

نزدیک تر است ومقصود از ینهمه نامها ذات مبارک او است صلی الله علیه وسلم پس آنچه صاحب مکتوب حقیقت محمدی را بجسد مبارک نسبت کرده وحقیقت احمدی را بروح مطهر قرار داده خلاف همه است وآنچه گفته که از تعین جسدی آن حضرت صلی الله علیه وسلم بعد از هزار سال هیچ اثر نماند غلط محض است وخلاف اجماع وحدیث واتفاق همه بزرگانست که وجود شریف انبیاء علیهم الصلوات والتسلیمات در قبر بوسیده وریزیده نشود وتعین جسدی خواجه عالم صلی الله علیه وسلم همیشه بحال خود است ومحمد احمد نام ذات مبارک او است وتن آنحضرت صلی الله علیه وسلم صفت روح گرفته است **اقول** درینمقام اولا عبارت مکتوب نود وششم از جلد ثالث که بخواجه هاشم کشمی شرف صدور یافته نقل میکنم حضرت پیغمبر ما علیه وعلی الہ الصلوٰة والسلام مسمی بدو اسم است که هر دو اسم مبارک او در قرآن مجید مسطور است فرمود محمد رسول الله ونیز فرمود در حکایت بشارت روح الله اسمه احمد وهر کدام این دو اسم مبارک را ولایت علیحده است ولایت محمدی هرچند ناشی از مقام محبوبیت او است علیه الصلوٰة والسلام اما انجا محبوبیت صرف کائن نیست مزجی از نشأة محبیت نیز دارد اگرچه آن مزج بالاصالت او را ثابت نباشد اما مانع مقام محبوبیت صرف است وولایت احمدی ناشی از محبوبیت صرف است که شائبه محبیت ندارد واین ولایت از ولایت سابق پیش قدم است ویک مرحله بمطلوب نزدیک تر است وبه محبیت مرغوب تر چه محبوب هرچند در محبوبیت تمام تر بود استغنا دلیل نیازی او را کامل تر باشد ودر نظر محب زیباتر در آید ورعناتر نماید وبیشتر محب را بخود جذب سازد وشیفته ووالهتر گرداند ؎

نه تنها آفتم زیبائی او است ✻ بلای من زناپروائی او است

مراد از بلا افراط عشق است که مطلوب عاشق است سبحان الله احمد عجب اسمی است

که مرکب از کلمه مقدسه احد است و از حلقهٔ حرف میم که از غوامض اسرار الٰهی جل شانه
در عالم بیچون گنجایش ندارد که در عالم چون تعبیر ازان سر مکنون بغیر از حلقهٔ میم توانکرد
اگر گنجایش میداشت حضرت حق سبحانه وتعالی به آن تعبیر میفرمود و احد احد است که
لاشریک له است و حلقهٔ میم طوق عبودیت است که بنده را از مولی متمیز گرداند و است
پس بنده همان حلقهٔ میم است و لفظ احد از برای تعظیم او آمده است و اظهار اختصاص
او کرده است علیه وعلی آله الصلوة والسلام

چو نام اینست نام آور چه باشد ❊ مکرم تر بود از هر چه باشد

بعد از هزار سال که آنرا تاثیری نهاده اند در تغیر امور عظام معاملهٔ آن ولایت
باین ولایت کشیده و ولایت محمدی بولایت احمدی انجامید و کار و بار از
دو طوق عبودیت بیک طوق رسید و بجای طوق تحسین حرف الف که رمزی
از رب او است متمکن گشت تا محمد احمد شد علیه وعلی آله الصلوة والسلام بیانش آن است
که دو طوق عبودیت عبارت از دو حلقهٔ میم است که در اسم مبارک محمد صلی الله تعالی
علیه وآله وصحبه وسلم وبارک اندراج یافته است تواند بود که آن دو طوق اشارت
بدو تعین او باشد علیه وعلی آله الصلوة والسلام یکی از آن دو تعین جسدی بغیری است
و دوم تعین روحی ملکی و در تعین جسدی هر چند بواسطهٔ عروض موت فتور رفته بود تعین
روحی قوت گرفته اما اثر آن تعین باقی مانده بود و هزار سال بایست تا آن اثر نیز زائل شود
و نشانی ازان تعین نماند و چون هزار سال آخر آمد و اثری ازان تعین نماند و یک
طوق عبودیت ازان دو طوق گسسته شد و زوالی و فنای به آن طاری گشت
الف الوهیت که آنرا در رنگ بقای بالله توان گفت بجای آن بنشست تا چار

محمد احمد گشت و ولایت محمدی بولایت احمدی انتقال فرمود پس محمد صلی الله تعالی علیه آله وصحبه وسلم عبارت از دو تعین آمد و احمد کنایت از یک تعین باشد پس این اسم بحضرت اطلاق اقرب باشد و از عالم دورتر بود سوال فنا و بقا که مشائخ قرار داده اند و ولایت را بآن مربوط ساخته بچه معنی است و این فنا و بقا که در تعین محمدی گفته شد بکدام معنی جواب فنا و بقا که ولایت به آن مربوط است فنا و بقا شهودی است اگر فنا و زوال است باعتبار نظر است و اگر بقا و ثبات است هم باعتبار نظر آنجا صفات بشری را استتار است نه زوال و فنای این تعین اینچنین است بلکه اینجا صفات بشری را زوال وجودی متحقق است و انخلاع از جسدی بروحی کان و در جانب بقا اینجا نیز هر چند بنده حق نشود و از بندگی برآید اما بحق نزدیکتر می افتد و معیت بیشتر پیدا میکند و از خود دورتر گشته احکام بشری از وی مسلوب تر میگردد باید دانست که این عروج محمدی که مربوط بانتفای صفات بشریست هر چند کار و بار او علیه و علی آله الصلوة والسلام بالاتر برد و بذروهٔ علیا رسانید و از کشاکش غیر و غیریت وارهانید اما معامله بر امتان او علیه و علی آله الصلوة والسلام تنگ تر گشت و نور هدایت او که بواسطهٔ مناسبت بشریت بود کمتر شد و توجهی که بحال این و پس ماندگان داشت قلت پیدا کرد و بکلیت به محبوبیت خود متوجه شد و از اینجاست که بعد از هزار سال ظلمات کفر و بدعت مستولی گشته است و نور اسلام و سنت نقصان پیدا کرده انتهی از عبارت معترض دو شبه مفهوم میشود و هر دو شبه مثل اعتراضهای سابق ناشی است از عدم معرفت فن تصوف ؎

هر عضو تنت ساده تر از عضو دگر بود ✤ موی که بر اندام تو دیدیم کمر بود

شبهٔ اول محمد و احمد نام ذات مبارک ست پس آنچه حقیقت محمدی را

بجسد مبارک نسبت کردہ و حقیقت احمدی را بروح مطہر قرار دادہ خلاف ہمہ است جوابش
این است کہ این شبہ ناشی از نافہمی معترض است سلمنا کہ محمد و احمد نام ذات مبارک است
صلی اللہ علیہ وسلم مگر حقیقت محمدی را جسد مبارک نسبت کردن و حقیقت احمدی را روح
مطہر یعنی چہ مضمون عبارت را نافہمیدہ شبہ بیان کردن باعث کمال تعجب است

شبہ دوم وجود شریف سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم در قبر پوسیدہ نہ شود
از اینجا این است کہ این انتساب مبنی بر فہم معترض است حاشا کہ حضرت مجدد رح
قائل آن بودہ باشند بلکہ بضمن سوال و جواب تقریری در توضیح معنی فنا و بقا بیان
فرمودہ تا معنی تعین جسدی و روحی ظاہر گردد و متعہد الب با عتراض کشادن محمول
بر نادانستگی است از معارف ؎

صالح بزہد و توبہ و تقوی مزین است ❊ چون نیست نیست نشۂ او و غرور نیست

حضرت مجدد رح در رسالہ معارف لدنیہ فرماید فنا عبارت از نسیان ماسوی حق است
سبحانہ بواسطۂ استیلای شہود ہستی او جل ذکرہ بیانش آنست کہ روح انسانی مع ما یتضمنہ
مِنَ الْمَرَاتِبِ مِنَ السِّرِّ وَالْخَفِیِّ وَالْاَخْفٰی پیش از تعلق بہ بدن بصانع خود جل سلطانہ
علمی داشت و نحوی از توجہ بہ آنجناب قدس او را متحقق بود و چون در نہاد او استعداد ترقیات
نہادہ بودند و ظہور آن استعدادات منوط بود بتعلق بہ بدن عنصری لاجرم اولا او را صفت
تعشق و محبت عطا فرمودند و روی او را ثانیا باین پیکر ہیولانی گردانیدند و ارتباطی بروجہ
کمال در اینہا پیدا آوردند پس روح بواسطۂ این تعلق حبی بسبب کمال لطافت خویش خود را
درین محبوب ظلمانی گم ساخت و وجود خود را با توابع آن دوری خانی گردانید لہذا بسیاری
از عقلا خود را غیر از جسد نمی انگارند و ورای جسد امری دیگر اثبات نمیکنند و حضرت

حق سبحانہ کہ ارحم الراحمین ست از کمال رحمت خویش بالسنۂ انبیا کہ رحمتہای عوالمند
صلوٰۃ اللہ تعالیٰ و تسلیماتہ علی جمیعہم عموماً و علی افضلہم و خاتمہم خصوصاً
ایشانرا بجناب قدس خود دعوت فرمود و ازان تعلق ظلمانی منع نمود و قال اللہ سبحانہ
قل اللہ ثم ذرہم ہر کسی راکہ سعادت ازلی در کار گشت رجوع قہقری نمود و وداع
مودت عالم سفلی کرد و روی بعالم علوی آورد و ساعت فساعت محبت قدیم غلبہ کرد
و دوستی حادث روئے بزوال آورد تا آنکہ نسیان تام نسبت این محبوب ظلمانی میسر شد
و اثری از محبت او نماند این زمان فنای جسدی متحقق گشت و ازدو خطوہ کہ درین
راہ اعتبار نمودہ اند کہ خطوتان و قد وصلت بک خطوۃ بانجام
رسانیدہ بعد ازان اگر بہ محض فضل ایزدی جل سلطانہ ترقی ازان مقام واقع شود شروع
می افتد در نسیان وجود نفس روح و توابع وجودی و آنا فانا این نسیان از زیادی پیدا میکند
تا آنکہ خود را بتمام منسی میگرداند و خبر عشق و حضرت واجب الوجود جل جلالہ ہیچ نمیماند این نسیان
معبر بفنای روحی ست کہ خطوہ دوئمی ست ازان دو خطوہ مقصود از فرود آمدن او بعالم
سفلی تحصیل این قسم اخیر فنا بود و بدون آن این دولت میسر نمیشد اللہ الغامض
فی ذلک غیر مخفی علی کل اہل اللہ و ذلک السر ہو ان الروح لابد
لہ لنسیان نفسہ من شدۃ المحبۃ و کمال المودۃ مع الغیر و المحبۃ
کما تکون غلبتہا فی الشہادۃ لا تکون فی الغیب مثلہا فالتسبب
فی الشہادۃ کمال المحبۃ المفنی نفس الروح اولا ثم اعمالہ فی الغیب بفنا
نفسہ ثانیا و ہذا سر غامض لا یعرفہ الا الاکابر من العرفاء انتہی
پس این اعتراض و این دراز نفسی محمول بر بے خبری ست از علم تصوف

ف ۵ الخفی و پوشیدہ
درین بر تمامی اہل اللہ
پوشیدہ نیست آن
کہ آن اصل است از خطہ
محبت و کمال مودت
رسد را بیکدیگر از
خود و فراموشی نسیان
دست دہد و بغیر
محبت چنانکہ در تمام
سالکان مشہود و در

از خودای بے خبر اکنون کہ شدی پیر برآ ❊ جمع کن خاطر و چون روغن ازین شیر برآ
خود نمائی است گزشتن ز لباسیکہ ترا است ❊ از تہ پیرہن خویش چو تصویر برآ

تحقیق منصب نبوت

قال در مکتوب دویست و شصتم از جلد اول مینویسد باید دانست کہ منصب نبوت ختم بر حضرت خاتم الرسل صلعم شدہ است اما از کمالات آن منصب طریق تبعیت با قیست متابعان او را صلی اللہ علیہ وسلم نصیب کامل است این کمالات در طبقہ صحابہ بیشتر است و در تابعین نیز این دولت بر سبیل قلت سرایت کردہ بعدہ روباستتار آوردہ و غلبہ کمالات ولایت ظلی جلوہ گر گشتہ اما امید است کہ بعد از مضی الف این دولت از سر نو تازہ گردد و غلبہ شیوع پیدا کند و کمالات اصلی رو بظہور آورد و ظلی استتار پیدا کند و حضرت مہدی علیہ الرضوان بظاہر و باطن ممزوج این نسبت علیہ باشند وجہ آن چیست کہ تبعیت ہمیشہ باقی است و بعد از آنکہ رو باستتار آوردہ و غلبہ کمالات ظلی جلوہ گر گشتہ چہ نقص پیش آمد و غلبہ کردن ولایت ظلی چہ معنی دارد و بعد از مضی الف کمالات اصلی در سر تازہ گردد و ظلی استتار پیدا کند و چہ حکمت است از این عبارت ہمسری او با نبیا پیدا می شود **اقول** در حدیث است خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ بعد خیر القرون انواع انواع بدعات شیوع یافتند چون در الف ثانی انشاء اللہ تعالی ظہور امام مہدی علیہ السلام گردد دین از سر نو رونق یابد از شرک و کفر و بدعات دنیا پاک صاف گردد و از شعاع اسلام و اتباع سنت چار دانگ عالم منور گردد و این را بر ہمسری محمول کردہ یاوہ گوئیہا نہ شاید ؎

ز شوخی پشت بر من کردہ بر رو نمی آرم ❊ کنی گر جانب من پا دراز آن نیز بردارم

با بزرگان دین اینچنین بد بودن و بد گفتن چہ حاصل ؎

نمیدانم چہ بد کردم کہ برخود کردہ لازم ✤ کہ من از بزم تو ہر بار ناخوشنود برخیزم

تسلیم کردم کہ تبعیت ہمیشہ باقی ست مگر این معنی را باور ندارم کہ تبعیت در ہر زمانہ یکسان باقی ست چہ تبعیتی کہ در خیر القرون بود در ازمنۂ مابعد آن نباشد بلکہ در ہر ازمنہ مابعد در بہ انتقاص دارد تا آنکہ درین ازمنہ متاخرہ چہا چہا بدعات شائع و ذرائع گشتہ اند این منقصتی ست عظیمہ و ولایت ظلی عبارت از نہایت عروج ولایت صغری ست چنانچہ در مکتوب افادہ میفرماید کہ چون سالک رشید محمدی المشرب پنجگانہ عالم امر را بہ ترتیب طی کردہ سیر در اصول اینہا کہ در عالم کبیر ست فرماید و بہ بلند فطرتی بلکہ بہ محض فضل ایزدی جل سلطانہ آنہمہ را بہ ترتیب و تفصیل طی کردہ بہ نقطۂ آخر آن برسد ہر آئینہ دائرہ امکان را سیر الی اللہ تمام کردہ باشد و اطلاق اسم فنا بر خود حاصل کردہ شروع در ولایت صغری کہ ولایت اولیا ست نمودہ بود و بعد از آن اگر سیر در ظلال اسماء وجوبی تعالت و تقدست کہ فی الحقیقت آن ظلال اصول این پنجگانہ عالم کبیر ست و شائبہ عدم آنجا راہ نیافتہ واقع میشود و آنہمہ را بالفضل خداوندی جل سلطانہ بطریق سیر فی اللہ طی کردہ بہ نہایت آن برسد دائرۂ ظلال اسماء وجوبی را نیز تمام کردہ باشد و وصول بمرتبۂ اسماء و صفات واجبی جل سلطانہ حاصل نمودہ بود نہایت عروج ولایت صغری تا اینجا ست در ہمو طن بشروعی در حقیقۃ فنا متحقق میگردد و قدمے در بدایت ولایت کبری کہ ولایت انبیا ست علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات نہادہ می آید انتہی در خاتمہ کتاب گجراتی اسماء چند علماء کہ بر و حضرت مجدد علیہ الرحمۃ گام پیمودہ اند تحریر نمودہ از آنجملہ شیخ عبد الحق دہلوی و شیخ احمد قشاشی و شیخ ابراہیم کردی و سید محمد برزنجی از مشاہیر وقت بودند و دیگر مردمان از مجاہیل و مناکیر بجوابش ہمین قدر گذارش کافی ست کہ این حضرات از علم تصوف بہرہ نمیداشتند ۵

۵ در ہمین مقام دانستنی ست کہ از طرف اہل حق رسالہ بجواب ہفوات مخالفین نگاشتہ شد و چون لاجوابی از معتقدان حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ سر زد ہمہ بجاری

یک نالۂ مستانہ زجای نہ شنیدیم ٭ ویران شود آنشہر کہ میخانہ ندارد
و ہرکسی کہ صوفی نباشد کلام صوفی کے فہمد مہذا اینقدر میگویم کہ جواب رسالۂ شیخ عبد الحق
بہ ہدیہ مجددیہ ورد بر زبخی در الکلام المنجی بر ردایرادات البرزنجی پرداختہ ام و تحریر کردی
در رفقہ بودہ است برای جوابش تحریرات فقیر کہ بمقابلۂ وہابیان است کافل است ؎
زمن مپرس کہ از دست او دلم چون است ٭ از و بپرس کہ انگشتہایش پرخون است
رسالۂ اسرار المناسک قشاشی از نظر فقیر نگذشتہ فاما وجہ خصومت قشاشی مذکور
میشود کہ خالی از لطف نیست ؎
خوبان ہزار سنگ جفا بردلم زدند ٭ این شیشۂ شکستہ ہنوز از وفا پرست
قصہ اش چنان است کہ چون حضرت سید ادم بنوری علیہ الرحمۃ در کعبہ رسیدند شش ماہ
اقامت نمودند در ہمدت کشفیا تیکہ از کعبۂ مکرمہ ظاہر میشد گاہی بیان میکردند روزے
فرمودند کہ چنین می بینم کہ این بیت طواف میکند حقیقت خود را و نورانیت او غالب است
بر نورانیت طائفان درین اثنا بعضی پرسیدند کہ انسان افضل است یا کعبہ فرمودند
کہ بر انسان ہیچ چیز افضل نیست درین ایام چیزی در معرفت افضلیت حقیقۃ و ماہیۃ
محمدی صلی اللہ علیہ وسلم بر حقیقت و ماہیۃ کعبہ بر ایشان ظاہر شدہ بود و در ورقی نوشتہ
بودند و اصول حقائق محمدی و سائر انبیا بر کعبہ بیان میکردند علیہم الصلوۃ والسلام چنانچہ
تفسیر این مطالب در تفسیر فاتحہ مشروحا مبین نمودہ اند چون بمدینہ منورہ رسیدند اکثر
درون مسجد مخصوص با یاران می نشستند گاہے نزدیک حجرہ حضرت پیغمبر علیہ الصلوۃ والسلام
حلقہ نمودہ در مراقبہ میرفتند گاہے کلام میکردند و از کشفیات و ملہمات و معارف خود بیان
میکردند اکثر اہل مدینہ بایشان مخلص شدند و جمعی از طالبان مرید گشتند و طالبان یاران

ایشان واقعات خوب و احوالات نیک مشاهده میکردند بعضی از علمای ترک و سند هی اول
با ایشان مناظره کرده آخر در خواب بشارت یافتند و داخل طریقه شدند روز بروز شهرت
و جمعیت بسیار میشد چندی از خادمان و مریدان شیخ قشاشی نیز اخلاص ورزیده بعضے
مرید شدند ازین شهرت و تفرقه خادمانش قشاشی را حسد زیاده شد و همیشه پیش حاضران
مجلس خود تاسف نموده پیچ و تاب میخورد و میگفت که به بینید این شیخ هندی را که نزدیک
حجره حضرت پیغمبر علیه الصلوة والسلام بی ادبی نموده همیشه با مردم سخن میکند و گاهی بر پا نموده
به حلقه مراقبه می نشیند و تکبر او را ببینید که با ملاقات هم نکرد و دعا گفته نفرستاد آخر از فرط
حسد در فکر آن بود که اهانتی با ایشان رساند تا شهرت ایشان را کم کند هیچ علاجی نیافت
الا آنکه کتابها پر از سوالات مشکل نوشته می فرستاد به نیت آنکه اگر جوابی بگوید شاید نکته
یابد که بهر آن اعتراف کند و اگر جواب نگوید باسم جهالت و نادانی مشهور سازد روزی از
توحید و مسئله همه اوست سوالی نوشته فرستاد به نیت آنکه اگر جواب بحسب ظاهر گوید او را
باصطلاح اهل باطن رد کنم و اگر موافق صوفیه پاسخ دهد او را باصطلاح شرعیه جواب دهم حضرت
شیخ رحمه الله از نیت های خبیثه و دعاهای شیطانیه وی مطلع گردیده هیچ یکی را جواب مفصل نگفتند
و عذر نمودند که من عربی نمیدانم تا جواب شافی بنویسم جواب این مسئله ها با قیل و قال
در کتابها نوشته اند بجواب ما حاجت نیست ازین اعتذار ایشان بهانه یافت و در
مجلسها شهرت داد که فلان شیخ هندی مردی جاهل است هیچ یکی سوالهای ما را جواب
نتوانست گفت باز سوالی نوشت که ما شنیده ایم که شیخ شما کعبه را بر انبیا افضل گفته است
شما چه میگوئید ایشان جواب نوشتند حاشا و کلا شیخ ما قدر سره کعبه و دیوار را بر احدی
افضل نگفته است بلکه شیخ محی الدین عربی در کشف خود همین دیوار را بر عزیز انبیا افضل

یافته است و این قصه در فتوحات یکیه مکتوب ست اما عقیدهٔ ما آنست که بر انبیا علیهم
الصلوات والتسلیمات هیچ چیز افضل نیست بلکه ایشان افضل اند بر کعبهٔ غیرها و مسودهٔ که در مکه
در حقیقت محمدی و حقیقت کعبه نوشته بودند و افضلیت حقیقت محمدی و حقایق انبیاء
دیگر را بر حقیقت کعبه ثابت نموده بودند طلبیده پیش ایشان خواندند رسولان رفتند و باز
باز رسولان آمدند همان مسوده را نقل نموده بردند چون شیخ قشاشی هیچ موقع طعن نیافت
خدشاتی چند در عبارت برآورده بمجالس تمسخری نموده و بجهالت شهرت میداد و
حضرت شیخ جیو در همین ایام که قرب رمضان بود نیت اعتکاف اربعین کردند از شیخ الحرم
حجرهٔ از حجرها مسجد طلبیدند اتفاقاً همان حجرهٔ قشاشی را که گاه گاه در وی می نشست و کتابهای
او نیز همان جا بود بایشان دادند ایشان درون حجره در نیامدند اما پیش دروازه قناعت
کشیده با فقرا اعتکاف نشستند چون این خبر بقشاشی رسانیدند که حجرهٔ ترا شیخ فلانی
گرفته است و در مقام تو نشسته است آتش حسد در سینه اش در گرفت پگاه آمد قناعتها را
بینداخت فقرا را میخواست که براند نتوانست پس طعن و تشنیع نموده بشیخ الحرم کس فرستاد
او جواب گفت مسجد ملک کسی نیست بلکه جای مصلیان مشترکفانست ازین جواب نتوانست
که ایشانرا دور کند پس بحث و مجادله را پیش کرد تا بیزار شوند و از ینجا بروند همان نقل مسودهٔ
ایشانرا برآورده گفت که چرا از مومنان سکوت کرده و حال آنکه ایشان بر کعبه افضل اند ایشان
گفتند درین محل سکوت اولی است او گفت لا غلط کرده این حدیث صحیح است که مومن افضل است
از کعبه یا کعبة الله ما اطیبك و اطیب ریحك و ما اعظم حرمتك المؤمن اعظم حرمة
منك قشاشی گفت که در عبارت خود مینویس که هر مومن افضل است بر کعبه ایشان گفتند
من نمی نویسم تا همه علماء اتفاق نکنند حدیث و کلام ایشانرا پیش علماء مفتی فرستادند

مفتی شافعی شیخ عبدالرحمان عنباری کراهت کرد و هیچ جواب نگفت و گفت شیخ قشاشی
فضولی نگیرست همیشه فتنه و شر میخواهد درین مسئله مباحثه چه حاجت است و درینباب سکوت
لازم است پیش مفتی روم حنفی المذهب که اباید افندی بوده است برو و او نیز در جواب
گفت درینباب سکوت اولی است اما این حدیث صحیح نیست بر تقدیر ثبوت مراد از
المؤمن اعظم مومن کامل ست که انبیاء اند علیهم الصلوات والتسلیمات زیرا که کلام
عهد از برای کمال می باشد پیش مدرسان برو و ند از ایشان ملا نافع که از علماء رتزک بود
جواب خوب داد که من خود را از سگ افضل نمیدانم چه گونه بر کعبه که قبله عالمیانست افضل
دانیم و حال آنکه تعظیم و احترام او بر انبیاء روا و لیا فرض است و تعظیم هر مومن فرض نیست
بلکه مستحب است اگر مومن صالح باشد حدیث را نمودند گفت این حدیث منقول از
صحیحین نیست تا معتبر باشد و بر تقدیر ثبوتش مراد از مومن مومن کامل ست که انبیاء
باشند هر مومن افضل نخواهد بود و بعضی از مومنان از گاو و خر بد تر اند و دیگر آنکه بر ما لازم نیست
بهر حدیث عمل کردن و عقیده گرفتن تا ثابت شود و علما قبول کنند خصوصا درین مسئله
که باب عقائد است تا حدیث صحیح نباشد اعتماد نباید کرد اما طالب علمان رومی و شامی
با مدرس بحث کردند که مومن چرا افضل باشد از کعبه ما قبول نداریم جمیع علماء و صلحا جانب
کعبه شب و روز سجده می کنند و بزاری و نالها طواف میکنند و رو های خود را بر خاک حرم
می مالند تا از طفیل او بخشیده شوند با این همه خواری عاجزی گوئیم که همه افضل از کعبه ایم اینچه
عقل است و چه انصاف است مدرس گفت لا مومن کامل افضل است ما و تو افضل نیستم
هر که بر کعبه افضل است سجده و طواف را لامر الله میکند اگر امر میکرد جانب این گنبد همین
طرف سجده می کردیم سجده لامر الله است نه از جهت افضلیت طالب علم گفت پس سجده

ملائکہ حضرت آدم را لامر اللہ باشد و مسجود الیہ افضل نباشد بریں تقدیر حضرت آدم بر ملائکہ
افضل نباشد بلکہ ساجد بر مسجود الیہ افضل باشد ازین لازم می آید کہ ملائکہ بر انبیاء افضل باشند
و این مذہب معتزلہ است مذہب سنی آنست کہ مسجود الیہ افضل است بر ساجد مدرس ہمین
قدر گفت شاید کہ این قاعدہ کلیہ نباشد و سکوت کرد غرض آنکہ میان طالب علمان
و علماء بحثہا پیدا شد و گفتگو در شہر منتشر گشت آخر چون علماء و مفتیان تقویت
قول حضرت جیو را کردند شیخ قشاشی ترسید اند کی ترک کرد اما تعصب و عداوت کی می گذارد
کہ سخن او پس ماند شیخ قشاشی از خجالت و عجب سرخ و زرد میشد حضرت جیو ہم تبسم مینمودند
و میگفتند اگر مراد تو از کعبہ ہمین بناء و احجار است ہیچ کس توقف نمیکند کہ مومن از سنگ
افضل نباشد و اگر مراد تو از کعبہ و قبلہ اصل کعبہ و حقیقت اوست ناچار در افضلیت مسلمان
سکوت میکنم قشاشی گفت کعبہ نیست الا ہمین بناء و دیوار دیگر را نمیدانم ما و تو و ہمہ اہل
مجلس از کعبہ افضل ایم حضرت جیو تبسم نموده فرمودند یا شیخ غلاف کعبہ را متبرکی می برند
جامہ شما را کسی تبرک نمیبرد ازین تبسم و مشابہ در قہر و غضب شد و در ون حجرہ رفت
الغرض چون علماء و مفتیان تقویت کلام حضرت جیو کردند بلکہ بر سکوت ایشان تحسین
نمودند و شیخ الحرم و اعوان و خادمان حرم اکثر اہل مسجد مخلص بودند ہیچ علاجی نتوانست کرد
الا اگر حکمی بدست او بود فتنہ را بیشتر میکرد و اہانت میرساند ہمان مثل کہ خدای تعالیٰ
نگہبان غریبان است ہیچ یک سر مو اہانت نتوانست کرد بلکہ خود شرمندہ و ملعون
اہل مدینہ شد حسد و عداوت او بین الخاص و العام ظاہر گشت بعد ازین یک نیم ماہ حضرت
جیو در قید حیات بودند از جانب قشاشی آوازی و حرکتی و سوالی ہیچ ظاہر نشد زیرا کہ
بعداوت مشہور شد ہیچ کس سخن او را قبول نمیکرد و بعد وفات حضرت جیو قشاشی رسالہ نوشتہ

در رد کلام حضرت جیو کہ حاصل مدعا یک ورقی اوست باقی ہمہ مکرر و عبث و کذب و افترا و کج فہمی است لیکن بر رسالۂ خود را بر اہل مدینہ نہ نمود زیرا کہ ایشان حسد و عداوت او را حقیقت کلام جیو را میدانستند اما رسالہ را بہ پنہانی بہندیان می نمود و نوشتہ می داد و اعانت خرچی میکرد و بصد لباس غیبت جوی می نمود بدین وجہ بعضی ہندیان انمعنی را وسیلہ یافتند و باسم عداوت شیخ با او ملاقات می کردند و حجرہ و طعام می یافتند و رسالۂ او را نوشتہ منتشر میکردند در سال ہفتم از وفات حضرت ایشان شیخ سورتی شطاریہ بمقابلہ از دشمنان طریقہ نمود و رسالہ خود را بمعاینہ علما در آورد و حقیقت اینحال را ظاہر ساخت ملا نافع کہ اعلم علمای مدینہ منورہ بود رسالہ را دید و مضمون رسالہ را بحاضران تقریر کرد در مسجد جمعی از مخلصان قشاشی نشستہ بودند ہمہ بتعظیم ملا برخاستند ملا نافع افندی ایستادہ ماند و ایشان را مخاطب نمود کہ فلانی رسالہ بر رد رسالۂ شیخ شما نوشتہ است از انجملہ ملا عنایت اللہ جواب داد بلی در مکہ از ایشان تحقیق کردہ ام حق جانب حضرت جیو است و شیخ قشاشی سہو کردہ است و اعتراضہای بی محل نمودہ اکنون تقریر را بانجام رسانم و سمند قلم را

در پی ہفوات نہ دوانم ؎

گر مست در جفا و ہمچنان من ✤ شرمندہ ام کہ حوصلہ محنتم نماند

دست بہ دعا بردارم کہ او تعالی او را بجزائی این یاوہ گوئیہا و طعن و تشنیع بزرگان دین ہر آنچہ مقتضای عدلست فرماید ؎

آن کشتہ ہیچ حق محبت ادا نکرد ✤ کز بہر دست و بازوی قاتل دعا نکرد

مناجات بدرگاہ وہاب العطیات بتوسل بزرگان نقشبند علیہم التسلیمات

خداوندا بحسن بے مثالت — برآنے کرمے تا بد جمالت
بحق سرورِ ارض وسموات — بچشم نور بین جلوۂ ذات
بصدقِ ثانی صدیق اکبر — بسلمانِ حقیقت یاب داور
بنورِ قاسمِ نیکو سرشتہ — بصدقِ جعفرِ والا فرشتہ
بحق بایزید پیر بسطام — بحق بوالحسن نیکو سرانجام
بخواجہ بوعلی پیر کامل — بہ یوسف داشت کو آئینہ سان دل
بہ عبد الخالقِ ارشاد ایجاد — بخواجہ عارفِ توحید بنیاد
بہ محمود یکہ از اسرارِ باری — شدہ وردش ہر بحرِ فیض جاری
بحق فیض آن خواجہ عزیزان — زبانِ اوز وحدت نکتہ ریزان
بہ آن بابا سماسی پیرِ حق بین — دلش جوہر کشِ آئینۂ دین
بہ آن سید امیرِ پیرِ عارف — کہ بود از نکتہ ہای راز واقف
الٰہی از فیوضِ پیرِ پیران — کہ ہست او دستگیرِ دستگیران
بہار الدین چو باب فیض گشاد — درونِ عالمی شد وحدت ایجاد
از و سرِ حقیقت را پناہے — وزو توحیدِ حق را دستگاہے
بعالم تافت زو خورشیدِ اسرار — نمایدسینہ ہا سرمشقِ انوار
بہ اوزیبد خطابِ نقشبندی — کہ میدارد بعرفان ارجمندی
گشد بر لوحۂ دل نقشِ اسرار — بہر سو جلوہ آرا گشت انوار

بدل تا نقش بندِ راز گردید — زبانِ من ز وحدت باز گردید

بہ آن خواجہ علاء[۱۷] الدین عطار — کہ در عالم فشاند او عطرِ اسرار

بہ آن یعقوب[۱۸] چرخی پیرِ عارف — کہ دستش بود از اسرار کاشف

بہ آن خواجہ عبید[۱۹] اللہ احرار — کہ چشمش بود دائم محو انوار

از و زیبا طریقِ نقشبندی — ز رو والا مقامِ ارجمندی

دلش دریای انوارِ حقیقت — لبش گویای اسرارِ طریقت

محمد زاہد[۲۰] آن پیرِ صفا خیز — دلش از نورِ عرفانی جلا خیز

بہ ورویش[۲۱] محمد کز معارف — حقائق راز بانش بود کاشف

بہ آن خواجہ[۲۲] محمد کز ہدایت — عیان میکرد اسرارِ ولایت

بہ آن سرمستِ نشۂ خمِ ساقی — حقیقت کیشِ عالم عبدِ[۲۳] باقی

دلش سیّاحِ دریائے حقیقت — تنش سیّاحِ صحرائے طریقت

بہ انوارِ مجدد[۲۴] الف ثانی — کہ بود او عارفِ راز نہانی

بہ اسرارِ ولایت راز گوئی — بہ ابوابِ حقیقت نکتہ جوئی

دلش از لوحۂ آفاق و انفس — تماشا بینِ انوارِ تقدس

بادراکات جانِ خواجہ معصوم[۲۵] — کہ بود او حافظِ اسرارِ قیوم

بہ سیف[۲۶] الدین و آن نورِ محمد[۲۷] — کز ایشان قصرِ ایمان شد مشید

بہ آن منظر[۲۸] کہ بودہ جانجانان — بچرخ زہد و تقوے ماہِ تابان

بہ عبد اللہ[۲۹] آن بحرِ ہدایت — کز و سرسبز شد باغِ ولایت

بہ سعد اللہ[۳۰] آن پیرِ ملک خو — کہ جانش بود محو معنے ہو

به آن اشرف علی پیر طریقت — دلش جوہر کشش راز حقیقت
دل او مخزن انوار سبحان — زبانش مطلع اسرار سبحان
بحق این وفا کیشان جانباز — دل و جانم ز عشق خویش بگداز
به این مستان بزم شاہدیت — به این گلہائے باغ زاہدیت
الٰہی سینہ ام آئینہ ساز کن — درون از نور خود چو ہر نما کن
الٰہی من بغفلت آشنایم — بزلف مکر شیطان مبتلایم
دل من از مئی غفلت چو نوشید — بصد خواری بروئے خاک غلطید
ز عصیان در دل خود شرمسارم — ز آہ و ریج و درد دل نالہ کارم
شرر ہای خجالت سینہ ام سوخت — بن مویم ہزاران برق افروخت
بہر اشکے کہ از چشمم چکیدہ — شرر بر خاک چون برقی طپیدہ
گناہانے کہ من دانستہ کردم — ز خجلت ہا نمودہ رنگ زردم
ز حیرانی پریشان کارم امروز — نگاہے بر غزالان دارم امروز
ز من جز خفتن و خوردن نیامد — ز من کارے نکو کردن نیامد
تمنایم ز لطفت بیکرانست — ازین دستم بہ سوی آسمانست
بلطفت احتیاجی دارم اینک — ز فضل تست یارب کارم اینک
خدایا عاجزم از دست عصیان — خدایا بودہ ام سرمست عصیان
مبین کردار عصیان خیزئے من — ببین کار ہوس انگیزئے من
مرا در غفلت و عصیان مپسند — کشا از دست و پائی من غل و بند
بہ این عاجز بدہ دستی کہ خیزد — ز دیدہ اشک خون نابی بریزد

ل غل بند کہ بر گردن بندند

به آید سوے تو افتان و خیزان ۔۔۔ زدام مکر شیطانی گریزان
امیدم باشد از فیضت هزاران ۔۔۔ بمن زا بر عنایت قطره باران
طپان چون برق از سوز خش دلم را ۔۔۔ چراغ طور گردان حاصلم را
ز عشق این و آن جانم تهی ساز ۔۔۔ بهر من کن به عشق خود جنون تاز
دلم محو رموز ناز گردان ۔۔۔ زبانم ترجمان راز گردان
چراغ معرفت بر سینه بر کن ۔۔۔ بهر مویم تجلی پر شرر کن
ضمیرم کن تهی از ماسوایت ۔۔۔ دلم پر کن ز سر نکته زایت
مرا در عشق خود مخمور گردان ۔۔۔ دلم دریاد خود مسرور گردان
خیال ماسوی باشد نه مارا ۔۔۔ زبالم کن تجلے آشکارا
خدایا بر دلم بکشای راهی ۔۔۔ نگاهی آز رودارم نگاهی
خدایا کن نگاه لطف بر من ۔۔۔ ازین ماؤ منی نگذار در من
دماغم را نه باشد جز خیالت ۔۔۔ حدیث نفس من باشد وصالت
دل عاجز بر نگ شرق بکشا ۔۔۔ رگ عرفان من چون برق بکشا
طپان بر جان عاجز برق تنویر ۔۔۔ دلش را کن بدام قدس تسخیر

تمت

الحمد لله والمنة که کتاب انوار احمدی از تصنیفات سرآمد فضلا مولانا وکیل احمد صاحب سلمه الله تعالی باهتمام جناب مولوی حافظ محمد عبدالاحد صاحب در مطبع مجتبائی واقع دهلی طبع گردید فقط

ماه رمضان المبارک سنه ۱۳۰۹ ه

فہرست انوار احمدیہ تصنیف مولوی وکیل احمد سکندپوری نقشبندی مجددی

صفحہ	مضمون
۲	خطبہ
۳	وجہ تالیف
۴	وعید شدید در باب اہانت اولیاء اللہ قدس اسرارہم
۵	نقل انگشتری ذوالنون مصری رحمہ اللہ
۶	اشتباہ کہ بزرگان دین را چرا عوام ناسزا گویند مع جواب
۷	اشتباہ در اظہار مقالات شور انگیز متقدایان دین را چہ نفع و در کتمان کدام ضرر مع جواب
۸	اشتباہ جماعت منکرین چرا بسزا نرسیدند مع جواب
۸	اشتباہ بعضے از منکرین بہ صلاح موصوف اند مع جواب
۹	اشتباہ معاونین این جماعت چرا دیگران شدند مع جواب
۹	توجیہ کلام بزرگان دین رح
۱۱	جفاے جہانگیر پادشاہ
۱۳	تحقیق مجدد الف ثانی ۔
۱۵	تحقیق علوم و معارف
۴۲	تحقیق ولایت ابراہیمی
۴۵	ولایت محمدی و ولایت موسوی و محبیت و محبوبیت
۴۷	تعین وجودی

۵۱	فرار از محالات ایطاق
۵۳	حقیقت محمدی و حقیقت احمدی و حقیقت کعبه
۸۵	تحقیق منصب نبوة
۸۷	وجه خصومت قشاشی

صحت نامہ ہدیہ مجددیہ

صفحہ	ح	غلط	صحیح
۲	۵	نازشکدہ	نازشکدہ
۶	۱۳	اشارت	اشارات
۱۳	۲	بیش	پیش
〃	۱۵	نغز	ولغز
۱۴	۸	دگرے	دیگرے
۱۵	۳	یواقیت	الیواقیت
۲۰	۱۳	بیارامند	بیارامند
۲۱	۸	بدانند	انبیابدانند
۲۲	۱۵	مگرنبود	مگربود
〃	۲۴	مرادر	مراورا
۲۳	۱۱	دوست	دوست است
۲۵	۱۶	نعمہائے	نعمای
۲۷	۳	نعمت باشد	نعمت باشد وشکر نعمت ماموربہ باشد پس اظہار نعمت
۲۹	۱	خلقنی	خلقنی ورزقنی
〃	۱۱	الافکار	الانکار
۳۰	۱۸	خطیرہ	حظیرۂ
۳۴	۱۲	اگر	اگرچہ
〃	۱۷	نجشتے	بجشتے
۳۸	۱	اگر	اگرچہ
〃	۶	شد	باشد
۳۹	۵	تابع	تابع لہ
〃	۸	عقد	عقائد
۴۴	۷	فرہ	نرہ
۴۷	۳	الاتحاد	الاتحاد بل شبہ الاتحاد
۵۵	۱	سرد	سرہ گفتہ
۵۶	۲	مشرک	شرک
۶۶	۶	نیز	نیز
〃	۱۰	ایمانہم	ایمانہم
۷۱	۱	لمحمد	لمحمد
〃	۱۱	مصباح	مصابیح الاقوال
۷۳	۳	آنگہ	آنکہ
۷۵	۱۲	اوو	اورا
۸۰	۱۸	بجشی	نخشبی
۸۹	۴	فلق	قلق
۹۳	۱۲	اوستادنا	استادنا
۹۵	۱	وصحابہ	دورزمان صحابہ
〃	۲	والچشتیہ	والچشتیہ کثیرالتداول
۱۰۶	۷	ایرادت	ایرادات
۱۰۹	۱۵	آستہ	آنہ
۱۱۰	۱	الزرائیل	الرذائل
۱۱۲	۱۲	ہدائیت	ہدایت
〃	۱۹	حضرت	مقولہ حضرت
۱۲۱	۳	مجاہات	ومجاہدات
〃	۱۱	ازین	ازین راہ
۱۲۷	۱۸	نوشتہ	ناقص نوشتہ
۱۲۸	۲	مقربان	مقربان
〃	۱۲	معاملہ	ومعاملہ
۱۳۶	۱۴	اطمینان	اطمینان نفس

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۳۹	۹	اطاعت عین	عین اطاعت
۱۴۰	۲	ریاضت	ریاضات
〃	〃	نمائید	می نمایند
〃	۸	شرط	شرط راہ
۱۴۲	۱۵	ظاہر شد	ظاہر خواہد شد
۱۴۶	۱۹	منکہ	کہ من
۱۴۷	۴	زغیر	غیر
〃	۸	بر	با
۱۴۸	۹	متوازی	متواری
〃	۱۶	الکرا	الکبرار
۱۴۹	۴	الکرا	الکبرار
〃	۱۷	الہی	الہی واصل شدند.
۱۵۱	۲	والمعرفۃ والمتعلقۃ	والمعرفۃ المتعلقۃ
۱۵۲	〃	قص	فص
۱۶۱	۱۱	میدان	مندان
〃	۴	المحض	المخلص
۱۶۹	۲	یا اللہ	با اللہ
۱۷۰	۷	دادلش	داولش
۱۷۵	۶	افروا	افرد
۱۷۶	۱	زبید	نہ زبید
۱۸۲	۱۳	اَنہ	اِنہ
۱۸۵	۳	تقلبد	وتقلید
۱۸۷	۸	بیج	بیچ دقیقہ
۱۸۸	۱۲	بربائی	مربائی
۱۹۲	۷	بحث	بحث

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۹۲	۱۲	صبر	سیر
۱۹۳	۱۳	بمستے	تبسمی
۱۹۵	۹	یارسول	بارسول
〃	۱۰	ہم رسول	ہم پیرہ رسول
۱۹۶	۵	تحال	.
〃	۱۰	ملاحلان	ملاحان
۱۹۷	۷	لعنت	تعنت
۲۰۱	۵	شد	شدہ
۲۰۲	۱۱	یاعبد	باعبد
۲۰۹	۱۳	تخسیہ	تخییلیہ
〃	۱۸	رین	درین
۲۱۰	۲	پیر	بدپیر
۲۱۲	۱۰	برہر	ہرہر
۲۱۳	۱۳	آرای	آری
۲۱۴	۲۰	گردد	نگردد
۲۱۷	۱۶	بامریدان	یامریدان
۲۲۱	۱۴	نیافتند	نیافند
〃	۱۶	مخدومان	مخدوما
۲۲۲	۳	درراہ اصلاح	دراصلاح
۲۲۴	۸	سیر	شیر
〃	۱۵	ندہن	بندہن
۲۲۵	۱	گردد	کرد
۲۲۶	۹	سیکنم	کنم
۲۳۰	۲	نشایئد	شایئد
۲۳۱	۱۹	اورا	اوراز
۲۴۰	۲۰	در	.

صفحہ	ح	غلط	صحیح
۲۴۱	۴	وصفائند	اوصفاتند
۲۴۳	۱۲	را	راکہ
۲۴۶	۲	ابتدا او مذکر	ابتدار مذکر
۲۵۵	۱۰	یُلہِمُ	یُلہَمُ
۲۶۹	۱۹	گو	کو
۲۷۱	۶	واسطہ	واسطہ صفات
۲۷۲	۱۳	ودر	وارد
۲۷۸	۱۹	نداشت	بداشت
۲۸۳	۱	مقاصد	درمقاصد
۲۸۴	۲	درظاہر	ازظاہر
״	۶	بدرجۂ	کہ ہیچ ولی بدرجہ
۲۸۸	۵	دوراس ست	دورنیست
״	۱۴	فال	قال قال
۲۸۹	۳	درین صورت	درین وقت صورت
״	۵	مرئیات	مرئیات است
״	۱۸	خطا	خطاہم
۲۹۰	۱	غلیط	غلبتہ
۲۹۵	۵	الااہی	الاہی
۳۰۱	۱۶	تقدیر سکر	تقدیر سکرہم
۳۰۵	۲۰	نشاند	نشائد
۳۰۶	۴	انکشف	انکشفت
״	۵	انثرٔ	اثرا
״	۶	فاتاد	فافاد
۳۱۲	۸	بسرش	بشرش
۳۱۳	۱۰	سرچشمہ	سرچشمہ سکر
۳۲۴	۱۱	گیربیان	گربیان
۳۲۵	۱۱	ہو	ہوا
۳۲۷	۴	مشارت	اشارت
۳۲۸	۴	مادت	تامدت
۳۲۹	۹	اہتزار	اہتزاز

صحت نامہ حاشیۂ ہدیہ مجددیہ

صفحہ	ح	غلط	صحیح
۸	۱۸	سنہ ۱۶۴	سنہ ۲۴۲
۱۱	۷	اسلام	سلام
״	۱۹	گفتہ	گفت
״	۲۴	سنہ ۱۲۷	سنہ ۱۶۷
۱۴	۱۲	الربا	الربا
۱۵	۸	سنہ ۹۷۲	سنہ ۹۷۶
۱۹	۳	قرص	دو قرص
۲۴	۱	غرامت	سزم
״	״	غرم	غرامت
״	۵	علت	عدت
۲۸	۱۰	شرحی است	عمدۂ شرحی است
۳۳	۷	نمی نشود	نمی شود
״	۱۸	ابن وبد	ابن درید
۳۹	۲۳	سنہ ۳۸۰	سنہ ۷۲۹
״	۲۴	صولی	اُصولی
۴۰	۱۱	چیست	نیست

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۲	۲۷	نہ چنان نیست	نہ چنان است
۴۳	۵	بمعنی	یعنی
۴۶	۱۲	کر	سکر
۴۷	۱	سلہ	؛
″	۵	شا اتحاد	شبہ اتحاد
″	۱۸	سلہ	؛
″	۲۳	شود	شود کہ
۴۹	۲۲	استادن	استادند
۵۱	۴	قرمات	قریات
″	۲۴	لو	او
۵۵	۲۷	زبد	زید
۵۹	۳	دانستہ	دانستہ عام ازیں کہ بران ثواب مترتب میشود یا نشود مثل مباح و فضل کلی عبارت از کثرت و زیادتی ثواب استحقاق
″	″	″	
۶۹	۵	در	فی
۷۱	۸	شوی	شود
۷۴	۱	سنہ ۲۶۸	سنہ ۴۶۸
۷۹	۴	کہ	لکہ
۱۰۰	۵	قصوص	فصوص
۱۲۲	۱	ربا	ربا
۱۱۲	۱۰	گر اگر نہیتی	اگر نہیتی
۱۲۴		باجرو	ربا خوار
۱۲۵	۱۰	ما شتہ	مانشتہ
″	۲۱	بر قصہ	ز قصہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۵۰	۲	بکمال	بکمال تصرف
۱۷۲	۱	ضد	سد
″	۲	حایل	حائل
″	۴	مردم	کہ مردم
۱۷۷	۳	مغربگیر	مغربا
۱۷۸	۱	سنہ ۱۹۳	سنہ ۱۵۳
۱۸۶	۱۳	سنہ ۵۸۱	سنہ ۱۱۵۸
۲۳۴	۴	متعرض	معترض
۲۷۱	۴	فقہ	فقر
″	۱۷	درعیال	وانتنان
۲۷۳	۱۹	از	در
۲۷۴	۱۶	اسہ	آئینہ
۲۸۲	۶	محدوین	مجددین
۲۸۵	۲	بندہ	بندہ در نماز
۲۹۰	۱	معنی از	معنی از شرط
۳۱۱	۳	الجنتہ	الجنتہ
۳۱۳	۲۶	سنہ ۲۹۹	سنہ ۲۹۷
۳۱۵	۱۴	نیگرید انتہی	انتہی نیگرید
۱۲۵	۳	النظام	آن ظالم
۳۳۱	۱۲	سعید	سعد
″	۱۶	حسن	حسن
″	۱۷	علمائی	از علمائی

اللہ یجتبی الیہ من یشاء ویھدی الیہ من ینیب

در ربیعہ حمد و ثنا نثار بارگاہ کبریا کہ در ین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب گلزار احمدیہ اعنی

مدینہ محمدیہ

از افادات علیہ مبطالوا حضرات اخوجگان نقشبندیہ جناب مولوی وکیل احمد صاحب سکندرپوری دام فیوضہ المجلبیہ الخفیہ ہمام می مولوی محمد عبد الاحد

در مطبع مجتبائی واقع دہلی شد مطبوع

بسم الله الرحمن الرحیم

حمد ذاتیکه مظاهر کونی را آئینه تجلیات حقیقت محمدیه ساخته و شکر مبدعیکه مشارق ذرات عالم ناسوت را از خورشید لاهوت حقیقت احمدیه تافته رایات عروس غیب هویت را از پرده های قاب منصه بقا کشیده و نثار خفای اتحاد را بپیرایه عالم شهادت بخشیده ازل پرده ایست از جلوه نخستین گنجینه ذات او و ابد منزلیست از لا انتهائی مدارج صفات او حال حجله ایست از نار شکده ظهور او و مقام جلوه ایست از تجلی کده نور او فنائی بحت فقر حقیقی ست و سواد الوجه فی الدارین رجوع بسوئے عدم اصلی در بارگاه رفیعش سکر انبساط آرد * و صحو بعد غیبت و زوال احساس عارف را بعالم اساس دارد غیبت آئینه ایست از جلوات انوار او و قبض و بسط نزهتکده ایست از گلستان اسرار او تا خیالات بطون را در آئینه های ارواح کشیده مقامات لاتعینے به تعینات رسیده الهی حرفے از ثنائے

بے منتہائے تو بر زبانِ خویش نمی آرم بکمال عجز و فراوان نیاز ثنائی تو بر تو می پیارم

بیت آنجا کہ کمالِ کبریائے تو بود	عالم نمے از بحر عطائے تو بود
ما را چہ حد حمد و ثنائے تو بود	ہم حمد و ثنائے تو سزائے تو بود

ونعت مر رسولے کہ دریائی حقیقت قطرہ ایست از تموج شہود وش و تجلی گاہ معرفت ذرہ ایست از صیقل طرازی وجود وش پیکرش ظہور ایست در مظاہر حقائق امکانی وذاتش جوہر ایست از گنجینۂ نہانی خلوت سرمدی نغمۂ ایست از ارغنون حقیقتش ونوائی کن اشارتیست از عشرتکدۂ معرفتش نہال وجود او آرائش بوستان کائنات وگل شہود او پیرایۂ گلزار تجلیات مشاہد کمالش شہادت گاہ شاہد اطلاق ونمائشگاہ بازار ظہورش تجلی فروش جواہر اشراق صیقلگری لمعات انظارش جوہر نمائی شمشیر امکانی وآئینہ خیزی اشعات توجہاتش خورشید بار مطلع اکوانی گوہریست کہ نیستان کن بجوہر نمائش باریدہ ومشرقیست کہ آفتاب احدیۃ از منظرش درخشیدہ عالم اجمال خلوتگاہ شاہد کمال اوست وعالم تفصیل جلوت کدۂ ظہور جمال او وآثار کبریائیش در ہر صدی شخصی پدید آید کہ تجدید دین متین فرماید وگرہی از احوال پر اختلال عالم وعالمیان کشاید نفوس آل اطہارش در انجمن گاہ ملکوت چندان گوشۂ کلاہ نہ شکستہ اند کہ سیمای نورانیان جبین سای بارگاہ شان نتوان گردید وذوات اصحابش در تجلی گاہ تقدیس آن قدر سر نکشیدہ اند کہ دیدہ روحانیان را غبار کف پای این بزرگواران جلا نخواہد بخشید اما بعد فقیر حقیر **وکیل احمد سکندرپوری** نقشبندی مجددی عفا عنہ بہ بلطفہ السرمدی می گوید کہ بر مرایای ضمائر اولو الابصار کہ مقتبس اشراقات علم وکمال اند مخفی نخواہد بود کہ آفتاب فیضان مبدء فیاض تا لمعہ بر

معادن قلوب انسانی گردیدہ ہر جوہر بمقتضائی صفاطینتی خویش در بازار کمال تابیدہ آنرا کہ در نگارستان ازل نوز بنیش داده اند از لمعات آن آفتاب عالم تاب در خشید و کسے را کہ در میثاق التفاتی کردہ اند از ضیائی مہر انجلائی باطنش آفاقی منور گردید مصداق این ذات تقدس مآب کمالیت انتساب سلطان طریقت برہان حقیقت مہبط انوار الٰہی مورد برکات نامتناہی امام ربانی حضرت **شیخ احمد** سہرندی **مجدد الف ثانی** علیہ الرحمۃ ہست کہ از ظہور انکشاف صبح شعور در اقتباس انوار تقدیس بودہ و ہر جلوہ انوار قدس کہ در دیدۂ تکوین مخفی بود از آئینہ خویش وانمودہ

قصیدہ

زہی خیالِ تو مرآتِ قدس نورانی
ز ہی جمالِ تو مصباحِ نور یزدانی

لوامعِ دلِ تو نور بار صبحِ وجود
سواطعِ رخِ تو آفتابِ عرفانی

نگارِ صورتِ تو کارنامۂ ایجاد
صریرِ خامۂ تو نقشبند اکوانے

خمیر مایۂ تو آب و رنگِ نورِ بقا
ضمیرِ پاکِ تو مرآتِ رازِ حقانی

دقائقِ تو ہم آوازِ لوحِ محفوظ است
حقائقِ تو ہم آہنگِ رازِ قرآنی

دمیکہ نورِ ضمیرِ تو لمعہ ریزان شد
خرد چو دیدۂ خفاش گشت ظلمانی

ہوائی مقدمِ تو صبح جنت فردوس
در آی محملِ تو عندلیب رضوانے

نسیم گلشن فیضِ تو مایۂ اشباح
شمیم گیسوئے خلقِ تو طبع روحانی

شہود از رخِ تو رازدانِ نقطیکے
وجود از دلِ تو محو سرِ وحدانے

ثباتِ کون ز تکوینِ تو بقا پایہ
ابد شکوہ ز علمِ تو جوہر فانی

زہی جمالِ تو الماع آفتاب قدیم
خہی جلالِ تو اشراق نور رحمانی

تکلم تو نوا سنج از ترانه کن ۔ تبسم تو شکر خند صبح امکانی
رموز لوحهٔ غیبی عیان ز فیض دمش ۔ خطاب تو ز حق آمد امام ربانی
لموع نیر فیض تو لمعهٔ اشراق ۔ سطوع اختر خلق تو لطف یزدانی
بآن خدائے کہ در کارگاہ لم یزلے ۔ گزید جوہر ذاتت بشرف روحانی
بلمعه ریزی اشراق تیز ذہن عقول ۔ کہ کارگاہ جہان را کنند نورانی
بسطح باطن وقعر محدب افلاک ۔ کہ سقف گشتہ باوج خیام اکوانی
بعقل نقش طرازی کہ بر صفائح خاک ۔ کشید از قلم صنع نقش بلدانے
بصانعی کہ کشد بر لوائح اصلاب ۔ شیون منقلبات طباع دلدانی
بجوش تلبیهٔ محرمان بیت اللہ ۔ بزمزمهٔ طلبتی عاکفان لبنانی
بگرمی لمعات شرار سوزش عشق ۔ بشوخی ازلی جمال نورانی
کہ ذات لیست ز مشکوٰة احمد مرسل ۔ فروغ بخش دل کائنات امکانی
مقام پاک تو اورنگ کعبهٔ دیدار ۔ مسیر قدس تو افرنگ بزم یزدانی
مقاصد تو تحیر دہ مزاج عقول ۔ مطالب تو دقائق فروش یونانی
نگاہ فیض تو اشراق آفتاب کمال ۔ فروغ روی تو خورشید نور سبحانی
نکات تو کہ رموز کتاب محفوظ است ۔ بکر دطبع خرد خون ز فکر معانی
معاقدت ہمگی عقدہائے لاینحل ۔ غوامض تو تحیر فروش لقمانی
کسی راز تو دی می برد بعالم کون ۔ کہ گشت مرشناس موز قرآنی
شہا بہ بین بدل من کہ نسخهٔ عصیان ۔ بود ظہور علامات لوح پیشانی
دمی نگاہ بکن بر غبار سینهٔ من ۔ کہ تا بداند خ پر نور ضوء عرفانی

گدازِ جوهرم از بارقاتِ الهامی	بتابِ سینه ام از ساطعاتِ عرفانی
مطالعِ تنِ من ساز محوِ جلوهٔ ذات	طوالعِ دلِ من کن شروقِ سبحانی
شوارقِ ازلی از دلم درخشان کن	بوارقِ ابدی از تنم بتابانی
مواطنِ طلبم جلوه گاهِ موکبِ تو	بوطنِ دلِ من با تو در قدم رانی
امیدهست مرا کز فروغِ لمعهٔ خویش	رخم بدشتِ قیامت چو خور درخشانی
برین فسانه **عاجز** ز التفات بین	کشا بروئی دلش باب ملکِ عرفانی

از انجا که بعض اعیان[1] مشار الیهم بالبنان بسبب غشاوت بشری ایراداتی چند بر کلام حضرت مجدد علیه الرحمة نگاشته باهتزاز نسیم توفیق ایزدی ازان رجوع آورده آن را قابلِ تلف انگاشتند فاما درین زمان به تمسک همان کلمات مرجوع عنها بعضی حضرات بر صبح طرازی جوهر وجودش التفات نکرده زبان به بی گوهرے ذاتش کشادند و حجب نکوهش را مانع سواطع آفتاب کمالاتش گردانیدند صفای طینتش را نه دریافته اند که بچه مرتبه درخشیده است و کلام معجز نظامش را ندانسته اند که بچه پایه رسیده اشارت پر معنیش را نسنجیده اند که چه بلاغت دران صرف کرده و مجازات عبارتش را نه فهمیده اند تا چه حقائق دران ودیعت نهاده لهذا بنده مسکین که جاده حقیقت شناسان را بپای دل پیموده است و عقده های غوامض عبارات شان بناخنِ خرد خرده دان کشوده خواست که ترشحات و مزخرفات از لوحهٔ اعتبار برانداز و جادهٔ این نگارستان با صفا را از خس و خاشاک بپردازد پس بعون الله و کرمه درین رساله که به **هدیه مجددیه** نامیده شد در حل غوامض کنایات مکتوبات شریف متوجه گردید و طریق را آنچنان از خارستان اشکال پاک کرد که سالکان بی سعی

[1] بحواشی شیخ نجم الدین الکبروی و شیخ صدر الدین القونوی و رساله صدر الدین و مکتوبات شیخ با شیخ صدر الدین و نگارشهای شیخ عبد الرزاق کاشی و رساله دانشمند شاه پیر

پای فکرت بمنزل معنی تواند رسید اَللّٰهُمَّ احْفَظْنَا مِنَ الْاِشْتِغَالِ بِالْمَلَاهِیْ وَاَرِنَا حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ کَمَا هِیَ

یارب دل پاک وجان آگاہم دہ	آہِ شب وگریۂ سحرگاہم دہ
در راہِ خود اول ز خودم بیخود کن	انگہ پئ خود ز خود بخود راہم دہ

مقدمہ در بیان بعض امور ضروریہ

امر اوّل علم حقیقت علمیست کزان بہ اسرار علوم شرعیہ پی می برند چہ این علم باطن ست مر علوم ظاہریہ را و تا آنکہ از آب زلال فیض الٰہی سیراب نگردند قطرۂ ازین بکام احدی نہ ریزند کار ہر کس نیست کہ گامی درین گلشن جاوید بہار نہد یا درین بحر ناپیدا کنار غوطہ زند پس افضل علوم باشد وَعَنِ الْحَسَنِ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِكُلِّ اٰيَةٍ ظَهْرٌ وَّبَطْنٌ مراد این ست کہ برای ہر آیت ظہر ست کہ بارباب علم ظاہر از معانیش ظاہر گردد و اسرار یست کہ بران ارباب حقائق مطلع شوند اَخْرَجَ اَبُوْنُعَيْمٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُوْدٍ قَالَ اِنَّ الْقُرْاٰنَ اُنْزِلَ عَلٰى سَبْعَةِ اَحْرُفٍ مَا فِيْهَا حَرْفٌ اِلَّا لَهٗ ظَهْرٌ وَّبَطْنٌ وَاِنَّ عَلِيَّ بْنَ اَبِيْ طَالِبٍ عِنْدَهٗ مِنْ عِلْمِ الظَّاهِرِ وَالْبَاطِنِ وَاَخْرَجَ الدَّيْلَمِيُّ فِيْ مُسْنَدِ الْفِرْدَوْسِ بِسَنَدٍ مُسَلْسَلٍ مِنْ طَرِيْقِ اَحْمَدَ بْنِ غَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ حُذَيْفَةَ مَرْفُوْعًا سَاَلْتُ جِبْرَئِيْلَ عَنْ عِلْمِ الْبَاطِنِ مَا هُوَ فَقَالَ قَالَ اللّٰهُ هُوَ سِرٌّ بَيْنِيْ وَبَيْنَ الْحَبَائِبِ

اَوْدَعْتُهُ فِي قُلُوْبِهِمْ هر گاه علم باطن این چنین سرے باشد پس رفعت پایه اش
باید سنجید تا آنکه طلب زیادتی علم باطنی از فرائض آمده قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَقُلْ
رَبِّ زِدْنِيْ عِلْمًا ابو طالب مکی رحمه الله تعالی در قوت القلوب[1] بگو اے رب مرا علم زیاده کن[12]
می فرماید علمائے ظاهر زینت ارض و ملک هستند و علمائے باطن زینت آسمان و ملکوت
و علمائے ظاهر اهل جزو لسان هستند و علمائے باطن ارباب قلوب و اعیان بعضے
عارفین گویند علم ظاهر محکوم ست و علم باطن حاکم و محکوم موقوف ست تا آنکه
حاکم در انجا آید بعضے عارفین گویند که چون بر علمائے ظاهر بسبب اختلاف ادلّه
مسئله مشکل افتد ایشان از اهل علم باطن سوال کنند زیرا که ایشان قریب تر اند بسوئے
توفیق و بعید تر اند از هوا احمد بن حنبل[2] و یحیی بن معین رح بیشتر بخدمت حضرت معروف
کرخی رح حاضر می شدند با آنکه علم ظاهر ایشان به نسبت کرخی رح هزاران درجه زائد بود
از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم از بر و اثم سوال کردند فرمود اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ
وَاِنْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُوْنَ یعنے مفتیین بر تاویل و ترخیص اعتماد کنند و قلبی که از
ایمان منور ست از الله تعالی فتوی حاصل کند پس اگر علم قلب اصل حقیقت فقه
نمی بود سرور عالم صلی الله علیه وسلم سائل را از فتاوائی اهل ظاهر بسوئے قلب رجوع
نمی فرمود و آن را قاضی قرار نمی داد پس علم باطن اصل علم و علم العلم باشد و عالم باطن
عالم اصل و عالم العلما باشد اگر قلب فقیه علم باطن حاکم بر علم ظاهر نمی بود سرور عالم
صلی الله علیه وسلم هدایت بسوے علم باطن که علم قلوب ست نمی فرمود وَقَالَ
قَالَ ابْنُ مَسْعُوْدٍ رض لَمَّا مَاتَ عُمَرُ اِنِّيْ لَاَحْسِبُ اَنَّهُ قَدْ ذَهَبَ بِتِسْعَةِ اَعْشَارِ
الْعِلْمِ قِيْلَ لَهُ تَقُوْلُ هٰذَا وَفِيْنَا جُمْلَةٌ مِّنَ الصَّحَابَةِ قَالَ لَيْسَ اَعْنِي الْعِلْمَ

---

[1] قوت القلوب در معاملات و اصول طریق الی المحبوب و وصف طریق المرید الی مقام التوحید و صفت وجود مشتمل بر نصایح و مواعظ ابو طالب محمد بن علی بن عطیه الحارثی المکی المتوفی سنه ۳۸۶ ه ثم الحلبی پیش ازان مکی این کتاب را در بغداد املا کرده بود و نسخه قدیم که بخط خود مصنف بود پیش خود داشت و نام ابو طالب محمد بن علی بن عطیه الحارثی ست شاگرد و مستفید ابو بکر محمد بن عبد الله احمد بن سالم بصری و فا شاگرد ابو الحسن محمد بن احمد بن علی مقری و او شاگرد ابو طالب مکی بود ۱۲

[2] امام ابو عبد الله احمد بن حنبل ... ۱۲

الَّذِیْ تُرِیْدُوْنَ وَاِنَّمَا اَعْنِیْ الْعِلْمَ بِاللّٰهِ تَعَالٰی قَالَ ابْنُ مَسْعُوْدٍ لَیْسَ الْعِلْمُ بِکَثْرَةِ
الرِّوَایَةِ اِنَّمَا الْعِلْمُ الْخَشْیَةُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ اِنَّمَا الْعِلْمُ نُوْرٌ یَقْذِفُهُ اللّٰهُ فِی الْقُلُوْبِ
علمائے باطن علم باطن را بر کتاب و سنت عرض کنند زیرا که نزد اهل حقائق و ارباب لایات در
شریعت و حقیقت منافات نیست از پیشینیان بسی ارباب صدق و صفا جامع حقیقت و
طریقت گذشته اند مثل جنید بغدادی و شیخ عبدالقادر جیلانی و ابن فارض
و شمس الدین بساطی مالکی و علی بن وفا شاذلی و شیخ محی الدین بن عربی و شیخ شهاب الدین
سهروردی و خواجه محمد پارسا نقشبندی و شیخ مجدد الف ثانی و دیگر اکابر رحمة الله
علیهم که ذکر شان موجب اطناب ست در حدیث وارد ست اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِیَاءِ
معنایش اینست که علمای ظاهر و معارف وارث انبیا بوده اند زیرا که وراثت نبوة بر دو
قسم ست **اول** وراثت ظاهری **دوم** وراثت باطنی پس اهل شریعت صاحب
علوم کسبیه ظاهریه اند و اهل حقیقت وارث علوم وهبیه باطنیه شریعت منع عبارات
ظاهره است و حقیقت منع اشارات باطنه زیرا هر عبارات شرعیه من حیث الاشارات
احکام و معارف و حقائق بوده اند که حق تعالی جل شانه اصفیا و صدیقین را بران اطلاع داده
پس از باطن عبارت اشارت لائح شود نه از ظاهر عبارت در حدیث وارد ست فَضْلُ
الْعَالِمِ عَلَی الْعَابِدِ کَفَضْلِیْ عَلٰی اُمَّتِیْ درین حدیث مراد از علم علم بشعار و طلاق
و عتاق و غیره نیست بلکه علم بالله تعالی و قوت یقین ست امام شافعی با وصف جلالت و رتبت
با شیبان راعی می نشست و از و مسائل می پرسید از امام شافعی پرسیدند که مثل شما
ازین بدوی سوال کند امام فرمود هٰذَا اَوْفٰی لِمَا عَلِمْنَاهُ شیبان بدوی رضی الله عنه
اُمی بود چون از اُمی مثل شافعی امام الائمه سوال کند پس عظمت شان ائمه اهل تصوف نگر چیست

ابن تیمیه حنبلی انکار این اجماع وارد و می گوید که شیبان بعهد شافعی نبود مگر این انکار قابل اعتداد نیست زیرا که ائمه اسلام مثل قشیری و ابن جوزی قائل باجماع بوده اند چنانچه ابن جوزی نقل کرده که امام احمد و شافعی بر شیبان گذشتند امام احمد گفت که ازین راعی سوالی می کنم ببینم چه جواب میدهد شافعی منع کرد امام احمد باز نیامد و پرسید که اگر شخصی چار رکعت نماز گزارد و در سجدات اربعه سهو کند پس کدام امر او را لازم می شود شیبان گفت بر مذهب من یا بر مذهب ایشان امام احمد گفت که این هر دو یک مذهب بوده اند شیبان گفت که نزد شما لازم ست که دو رکعت نماز گذارد و سجده سهو کند و نزد من این شخصیست که قلب او غافل ست بر و واجب ست که قلب خود را عقاب کند تا مرتکب این غفلت نشود امام احمد پرسید که اگر کسی مالک چهل گوسفند گردید و بر و یکسال گذشت پس چه کند شیبان فرمود که نزد شما بر و یک گوسفند لازم آید و نزد من بنده با وجود مالک نیهار مالک کدامی شئی نمی شود از استماع این کلام امام احمد از هوش رفت هرگاه به هوش آمد امام احمد و امام شافعی را خود گرفتند ائمه مجتهدین مثل شافعی وغیره بر ین معنی اعتراف دارند که علمای باطن را بر علمای ظاهر فضل ست **امر دوم** تابعین رضی الله عنهم چنانکه جمله علوم را از صحابه آموختند و فنون را به تبع تابعین تعلیم کردند همچنان علم زهد و معامله و احوال و اجتهاد و عبادت را حسن بصری و مالک بن دینار و ثابت بنانی و مطرف بن عبدالله و اویس قرنی و ربیع بن خیثم رحمهم الله از ائمه زهد و عبادت و حفاظ طریق معامله بودند حسن بصری رح امام الائمه بود و بر و علوم اختصاص و خصوص و محبت غالب بود و بر مذهب تصوف باشارات و عبارات شاهد بود و برای علم باطن و تصوف و نسک اصحاب خاص داشت مثل عبدالواحد بن زید و مالک بن دینار و غیره بعد حسن بصری در علوم خصوص و محبت و وجود و صفائی اذکار علوم

امر دوم در بیان وضع علم تصوف و ذکر طبقات و رواج این علم

اسرار و استتار عبدالواحد بن زید بر دیگران گوئی سبقت ربود و عتبة الغلام و رباح قیسی
و حبان حریری و موسی الاسیح و احمد بن عطاء الهجیمی و غیره متصوفین و نساک اقتدائش
فرمودند ازین بزرگواران در علوم محبت و تصوف اخبار و حکایات بر زبانها مشهور و معروف
است بعد عبدالواحد بن زید احمد بن عطاء هجیمی بر مسند تصوف نشست و استاذ این فن
گردید و در احوال و تصوف تکلم فرمود و در بیجم خانقاهی وقف کرد که در و متعبدین و مریدین منقطعین
عن الدنیا گرد آمدند و مذهب تصوف مذهب متفرد بر سومه و احواله و حقائقه ظاهره و باطنه
گردید و طرق تصوف از طرق دیگر علوم و مرسومات متمائن گشت پس متصوفین در جمیع هم
و افراد توحید و معامله و اسرار و حضور و اذکار و شواهد و انوار و وجود تکلم فرمودند پس
مذهب تصوف از وقت تابعین رواج یافت و مریدین آن را دست بدست گرفتند و در صدد
ترویج و انتقاد شدند پس حقائق تصوف طبقة بعد طبقة و عصرا بعد عصر و وقتا بعد وقت
هل من مزید در امصار و دیار رواج کلی یافت بعد احمد بن عطاء احمد بن غسان بر سجاده
تصوف نشست متصوفین و نساک دست بیعت و اتباع دادند احمد بن غسان از احمد بن
عطاء در حسن عبارت و رقت معنی گوئی سبقت ربود و ذات مقدس خود را به مذهب
تصوف نصب کرد و مکانی که خانقاه گویندش بر مریدین وقف کرد و بر ایشان مذهب تصوف
بیان می فرمود خلیفه بمعتصم حضرت ایشان را طلب داشت تا بخلق قرآن زبان کشاید مگر حضرت
ایشان انکار فرمودند پس به بغداد محبوس کرد او با احمد بن حنبل و ابی یعقوب بویطی در حبس بود
در زمان احمد بن غسان در بصره جماعتی از متصوفین بودند مثل حمویه و ابی بکر عطشی و ابی عبدالله
الجمال و غیره که خود را غسانیه می گویانیدند نسبة الی الغسان و ابو حاتم عطار در بصره در آن وقت
و بعد ایشان بوده و در عبارت تصوف و اشارت توحید کلام حسن بر زبان می آورد و منفرد

احوال تعالیت
دوا احسن البصری
الاسیح بود
بشیخ حسن بصری
دریای
اوان
ای
کوی
می
است
بوده ۱۲ ه

مَنْ ذَكَرَ نِعْمَةَ اللهِ وَقَدِيمَ مِنَّتِهِ نَسِيَ عَمَلَهُ وَمَنْ ذَكَرَ اللهَ

هر که یاد کند الله تعالی و منت های سابقهٔ او را یاد کند عمل خود را فراموش کند و هر که الله تعالی را

نَسِيَ نَفْسَهُ وَمِيخواند يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ

یاد کند نفس خود را فراموش کند اے اهل کتاب بیائید بسوئے کلمه که میان

بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ وَإِلَّا اللهَ بعد از حمد و ثنا حسن مسوحی در بغداد بود

ما و شما برابر است پرستش کنید مگر خدائے تعالی را + + + +

که در حسن کلام و تصوف و تعبد مدید طولانی داشت درین وقت سری سقطی و اسحاق

لبان و حداد کبیر و ابو حمزه بغدادی و حارث بن اسد المحاسبی و احمد بن مسروق

و ابو الحسن نوری و ابن ابی الورد و نصر بن رجا و حسن بن المثنی و احمد بن عمرو بن ابی عاصم

و شماخی و بن حلیمه رحمهم الله بودند که هر یکی از ایشان در سماء تصوف آفتابی بود

و بسبب صحت مذهب و حقائق تصوف قبولیتی در خاص و عام می داشتند و جنید

بن محمد رح درین وقت از مریدین به مجالس حسن مسوحی رح بود بعد مسوحی ابو حمزه

که از شاگردان حسن مسوحی بود و مسوحی ابو حمزه را استاد می گفت ابو حمزه مقبول و

معروف در تصوف بود و او را حلقه در جامع بود که در آن متصوفین جمع می شدند و

اهل این مذاهب بگرد می آمدند و با ابا حمزه را امام بن حنبل در مسالت باین طور خطاب

می کرد یَا صُوفِيُّ مَا تَقُولُ فِي مَسْئَلَةِ كَذَا وَكَذَا اکمال

تصوف و غرائب امور درین وقت بشر بن حارث و معروف کرخی و سری سقطی

و محمد بن منصور طوسی و حسن مسوحی را بود هر گاه ابو حمزه در جامع نشست در مجالس

او حارث بن اسد محاسبی و احمد بن مسروق و جنید بن محمد و غیره رحمهم الله

جمع می شدند و تصوف در کمال بود و ابو حمزه در بسط علوم معارف از استاد
خود که حسن سوجی بود قدمی بیش داشت بعد وفات ابو حمزه ابو القاسم
جنید بن محمد رح در جامع بجائش نشست تمامی متصوفین در حلقهٔ اتباعش در آمدند
کلامش اجمع و اعرف و احسن از کلام استاد و استاد استادش بود و بر
اقران خود گوئی سبقت بود معاصرین بر امامت و جلالت او در فن تصوف
اقرار نهادند درین وقت بر صوفیه از دست فرقهٔ طاغیه که قصه اش
طویل است حیفی رفت تا آنکه گروهی از متصوفین محبوس گردیدند این سانحه در
سنه ۲۶۴ بحری اتفاق افتاد درین فتنه محنتی عظیم بر اصحاب بشر بن الحارث
و معروف کرخی و سری سقطی و غیره افتاد چون فتنه فرو نشست جنید بن
محمد رح زیب ده مسند مذاکره مذهب تصوف گردید بقیه مشائخ پروانه وار
گردش جمع آمدند مثل ابی العباس بن مسروق و اسمعیل بن بکر السکری و موسی الخفاف
و ابی جعفر الحائک و ابراهیم النباذ و ابی جعفر بن مذهب و ابی محمد الحریری و ابی
احمد القلانسی و یعقوب الزیات و ابی العباس بن عطاء و غیرهم رحمهم الله الی آن
افصح مشائخین در علم تصوف بودند و در صفائی احوال و توحید و معارف و مشاهد
و حضور کلام کردند و در علوم خود اشارات نغز وضع کردند تا بجز ایشان کسی دیگر
نه شناسد و حقائق تصوف از نااهل محفوظ ماند این وقت سری دنیا از ائمه متصوفین
و مشائخ کبری معمور بود و آفتاب علم تصوف بر دائره نصف النهار تابان بود
طالبین در اکتساب بتجرد و اخلاص و توکل و زهد و صبر و اجتهاد فی المحبة
و المحبة جهد بلیغ می کردند هرگاه بایشان در معرفت بحقائق تصوف ملکه تام حاصل شد

واضح رود جنید رح بود

اشارات دقیق در توحید و معرفت بیان فرمودند تا آنکہ در غرائب علوم تصوف یکے بر دیگرے مے افزود و در اندک زمان علم[۱] تصوف بہ رموز و اشارات مثل سائر علوم بلکہ ادق و اخفی و اعز از ان گردید و این علم مخصوص بہ متصوفین گشت پس ایشان در جمع و تفریق و فرق اول و فرق ثانی و فنا و بقا و صحو و سکر و مشاہدہ و حضور و مراقبہ و خفا و کشف و مواجید و شواہد و مطالع و احوال کثیرہ کہ متعلق بمعانی قلوب و اسباب غیوب ست کتب و رسائل مدون فرمودند و این علم در بلاد و امصار شائع گشت و کثرت جماعت مشائخ تصوف گردید و مکاتبات و رسائل میان عارفین تحریر یافتند و ہر یکی از ایشان بر دیگرے در تفوق باظہار دقائق اشارات تصوف جہد بلیغ می فرمود تا آنکہ بعہد فیض مہد سید عبید بن محمد[۲] شرقا و غربا و جنوبا و شمالا از انوار تصوف منور گردید تقریبا تا سنہ ۳ ہجری کرہ بسیط رشک مطالع شمس بود مگر چون ہر کمالی را زوالی ست اکثری از مشائخ قبل و بعد سنہ مذکور بسیر روضہ رضوان تشریف فرما شدند +

امر سوم علمائے باطن کہ ایشان را حق تعالی جل شانہ بر حقائق و معارف حکم اطلاع دادہ گاہی تصنیفی کنند کہ بر سر بعض مقامات ش سوائے اہل باطن ہیچ یکے از اہل ظاہر نرسد چہ در ظاہر عبارات ش اشکالات و رموز مغلقہ باشد کہ بجز ناخن علمائے باطن دیگرے آنرا نہ کشاید مثل غنیۃ[۵] الطالبین و بعض قصائد حضرت سیدنا شیخ عبد القادر جیلانی رح و مصنفات شیخ محی الدین بن عربی و ابن فارض و ابن سبعین و این جلاد عفیف[۶] تلمسانی و مہلکات احیاء غزالی و منفذ و نفحہ[۷] و تسویہ و مصونہ علے غیر اہلہا و خفیۃ علی اہلہا و مصونہ علی اہلہا و معراج السالکین

---

[۱] اسم تصوف محمد بن منتشر از عبد الرحمن بن مسور رض روایت ست قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان خیوط عباد اللہ اہل التصوف اصحاب الجوع والعطش فان اللہ ینظر الیہم ویرحم ایاہم بہم سبحان فوری زاید فوق کل ابوہا الصوف فی فمہا عن انس رض قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان اکبر الزاہد فی الدنیا ہم اہل التصوف

[۲] بقول کسے ایشان از اصحاب حضرت خضر علیہ السلام اند

[۳] عبید بن محمد ابن اسماعیل بن ابی الفوارس شیخ ابو سعید بن ابی الخیر قدس سرہ العزیز

[۴] انتقال نمودند ۱۲

[۵] حسب صاحب کشف الظنون از سایر شیخ محی الدین عربی رح و تتمہ از فتوحات شیخ ابو الحسن علی السفر تعالی کند و از تتمہ ابن امام عز اعلاء یگوید شیخ عبد القادر جیلانی رح در رسالہ تحصیل التصرف این پارہ غزالی منسوب کردہ مصنوع از صاحب کشف ترک شد و این رسالہ ایست مختصر پیاد عبرانی الذہر الی السفر فی الصلاح المصنوع عن الاحوال المسائل عز ایست

[۶] عفیف تلمسانی

[۷] نفحہ و تسویہ

از رسائل غزالی و آداب المریدین شیخ نجیب الدین سهروردی و قوت القلوب
ابی طالب مکی و بعض مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف ثانی و دیگر ائمه سلوک رح
امام شعرانی در لیواقیت و الجواهر این بیان را بکمال وضاحت نگاشته چنانچه
از شیخ محی الدین عربی نقل می کند اعلم ان اهل الله لم یضعوا الاشارات
التی اصطلحوا علیها فیما بینهم لانفسهم فانهم یعلمون
الحق الصریح فی ذلک وانما وضعوها منعا للخیل
بینهم حتی لا یعرف ما فیه شفقة علیه ان یسمع شیئا لم یصل
الیه فینکره علی اهل الله فیعاقب بحرمانه فلا ینال الله
بعد ذلک احدا طرفة عین که هر که در زمرهٔ صوفیه نشسته محنتی می کشد بران
اصطلاحات خود بخود بداهة مکشوف می گردد حتی کانه الواضع لذلک الاصطلاح

ع مر اهل هر صفتی را و ارباب هر معاملتی را با یکدیگر اندر جریان اسرار خود عبارات ست و کلماتیکه بجز ایشان معنی
آن ندانند و مراد از وضع آن عبارات دو چیز باشد یکی حسن تفهیم بسهل غوامض تا بفهم هر مبتدی یک باشد و دیگر کتمان
سر از کسانیکه اهل آن علم نباشند و دلائل آن واضح ست چنانکه اهل لغت مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فعل ماضی و مستقبل و صحیح و معتل و
اجوف و لفیف و ناقص و انچه بدان ماند و اهل نحو مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون رفع و ضم و نصب و فتح و خفض و کسر و جزم و جر و
منصرف و نامنصرف و انچه بدین ماند و اهل عروض مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون بحور و دوائر و سبب و وتد و فاصله و انچه بدین ماند و محاسبان
مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فرد و زوج و ضرب و قسمت و کسور و جذر و اضافت و تضعیف و تنصیف و جمع و تفریق و انچه بدین ماند و فقها
مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون علت و معلول و قیاس و اجتهاد و دفع و الزام و انچه بدین ماند و محدثان نیز مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون
و مرسل و احاد و متواتر و جرح و تعدیل و انچه بدین ماند و متکلمان نیز مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون عرض و جوهر و کل و جزء و جسم و شکل و غیر
و توالی و انچه بدین ماند پس این طائفه را نیز الفاظ موضوعست مر مظهر سخن خود را تا اندر طریقت خود بدان تصرف کنند و از آنکه خواهند
تحصن خود دارند و باندوازانکه خواهند بپوشانند ۱۲

ع ان اصطلاحات الصوفیة لیست بمقصودة لذاتها بل هی کالاسوار للبساتین
والحیطان للدور والقصور فلا ینبغی ان یشتغل بها الا من وصل الی البساتین
والدور والقصور وانما یشتغل بها من وقف بالباب متحیرا لا یدری ما یصنع
ع ۱۲ منه

ع ۱۲ منه

بخلاف دیگر علوم مثل نحو و منطق و حکمت که بدون زحمت تعلیم و تعلم عبور بر اصطلاحات آن
امکانے ندارد اگر اهل انکار از جادهٔ حسد برآیند و طریق اهل الله برگزینند
این انکار و حسد دور شود و همان اصطلاح بر زبان حال و قال ایشان جاری گردد
که بر زبان این طائفه جاری ست آنچه این قوم می گویند همه از تعلیم الٰهی ست
که بر قلوب شان از مبدء فیاض مطابق شریعت می ریزد حق جل شانه افزاید
علّم الانسان ما لم یعلم کسانیکه زهد را گزاشته مدار علم بر ظاهر حال
داشته اند در ایشان استعداد این معنی نیست که از مبدء فیاض الکتاب انوار
علوم نمایند فکر هر کس بقدر همت اوست **اشتباه** اگر علوم صوفیه مقصود
می بود پس ائمه مجتهدین درین باب توجه می کردند لیکن از ائمه مجتهدین هیچ یکے
در تصوف رساله نه نگاشته **انتباه** ائمه مجتهدین بوجوه التفات باشاعت
علم تصوف نکردند **اوّل** امراض قلوب در زمن ائمه شائع نشده بود تا ضرورت
بیان طرق علاج داعی باشد چون ریا و حسد و کبر و عجب و غل و حقد ظاهر شد
درین باب رسائل مستقله مدون کرده شد **دوم** ائمه مجتهدین با مر عظیم متوجه بودند
ازان فرصتی نیافتند تا بامرے دیگر متوجه شوند همچون جمع اولهٔ شریعت
و بیان ناسخ و منسوخ و مفصل و مجمل و تمهید قواعد تا مردم بآن متوجه شوند اگر قواعد شریعت
که آنرا مجتهدین ممهد کردند نمی بود کسے اعمال ظاهره و باطنه را نمی شناخت
پس اشتغال ائمه مجتهدین باین سو اهم بود به نسبت تالیف رسائل بعلم تصوف **اشتباه**
صوفیه بظاهر کتاب و سنت چرا متوجه نشدند آیا این امر ایشان را کافی نه بود
انتباه چون صوفیه صافیه بتحصیل علم باطن پرداختند لهذا توجه این طائفه

اشتباه اگر علوم صوفیه مقصود می بود پس ائمه مجتهدین درین باب توجه می کردند

صوفیه چرا بر اظهار کتاب و سنت متوجه نشدند

بباطن کتاب و سنت گردید ۵ هر کسے را بهر کارے ساختند ٭ میل او در خاطرش انداختند ٭ مگر شریعت و حقیقت باهم مثل شیر و شکر ند فَحَقِیقَةٌ بِلَا شَرِیعَةٍ بَاطِلَةٌ وَشَرِیعَةٌ بِلَا حَقِیقَةٍ عَاطِلَةٌ یعنی ناقصه اشتباه چرا قوم رمزها گفتند که ورائے ارباب تصوف کسی نه فهمد تا آنکه از ایشان نه شنود و چرا مطالب را بعبارات واضح بیان نه کردند اشتباه برائے رفق خلق و بمقتضائے رحمت و شفقت بر ایشان چه فهم ظاهر پرستان بآن نرسد از نجاست که حسن بصری و جنید و شبلی علیهم الرحمة علم توحید بر ملامتی گفتند بلکه در خانه بسته پیش کسانیکه در ایشان اهلیت و لیاقت مے یافتند بیان می فرمودند تا آنکه قلب صافی از کدورت بود و دران میل شهوات و آثام نباشد زیرا این مدارک در و بگنجد لیکن چون سنت برین جاری ست و بتجربه در آمده که کُلُّ عِلمٍ لَیسَ فِی القِرطَاسِ ضَاعَ اهل تصوف بتدوین آن متوجه شدند و بعض امور را برمز گزاشتند تا نااهل بسبب تصوف فهم از جاده اعتدال برنگردد اگر صاف صاف بیان می شد در مسائل غامضه اهل الله نااهلان خوض می کردند و بسبب نااهلی خود گمراه می شدند و دیگران را در ورطه ضلالت می افگندند حضرت امام زین العابدین رحمة الله علیه فرماید ۵

اَنِّی لَاَکتُمُ مِن عِلمِ جَوَاهِرَهٗ	کَیلَا یَرَی ذَا الجَهلِ فَیفتِنَنَا
وَقَد تَقَدَّمَ فِی هٰذَا اَبُو حَسَنٍ	اِلَی الحُسَینِ وَوَصّٰی قَبلَهٗ الحَسَنَا
یَا رُبَّ جَوهَرِ عِلمٍ لَو اَبُوحُ بِهٖ	لَقِیلَ لِی اَنتَ مِمَّن یَعبُدُ الوَثَنَا
وَلَاستَحَلَّ رِجَالٌ مُسلِمُونَ دَمِی	یَرَونَ اَقبَحَ مَا یَاتُونَهٗ حَسَنَا

شیخ عبدالقادر جیلانی رح فرماید ؎

فِیْ بَاطِنِیْ مِنْ نُوْرِکُمْ مَا لَوْ بَدَا	اَفْنٰی بِسَفْتِ دَرْمِ الَّذِیْ لَا یَعْلَمُ
لَوْ اَنَّنِیْ اُبْدِیْ سَرَائِرَ وَدِّکُمْ	قَالُوْا لَعَوَاذِلُ لَیْسَ هٰذَا مُسْلِمُ

امر چہارم ہر ولی را اظہار کرامت ضرور نیست فرق درمیان معجزہ و کرامت آنست کہ نبی را واجب ست تا معجزہ را ظاہر فرماید و ہر ولی ضرور ست کہ کرامت را مخفی و مستتر دارد مگر بوقت ضرورت یا اذن یا حال غالب کہ در و اختیار نباشد یا برائی تقویۃ یقین بعض مریدین وغیرہ امور حضرت شیخ عبدالرشید جونپوری قدس سرہ در رسالہ محکم مربوط فرمودہ کہ اصل کرامت و اعظم آنخالذت گرفتن ست باطاعت در خلوت و از جملہ کرامات ست رعایت انفاس مع اللہ تا بغفلت نگزارد و از انجملہ راضی ماندن از خدا در ہر حال و از انجملہ اطلاع بر عیوب جسمیہ و روحانیہ و معنویہ ہر یک ازین مذکور کرامات خاصہ ست مگر کشف حسی چنانکہ دیدن مکانہا و شہرہا بعید المسافت کہ این از برائے خلق ست بدانکہ کرامتی کہ عطا می کند اللہ تعالیٰ اہل احوال را بسیار اند ولکن ضابطہ کہ جامع کل باشد این ست کسی کہ خرق عادت نفس خود کند از ان چیزہا کہ نفوس خلق بران معتاد ست خرق کند اللہ تعالیٰ او را عادت خود مشتمل آنکہ در کون ست و این را در عامہ کرامت می نامند و اما خواص پس کرامت عنایت الٰہی را می گویند کہ موجب استقامت بر احوال سنیہ و اعمال صالحہ باشد و ازین خوارق کہ عالم آن را کرامت نامند مردان خدا ننگ می کنند از برائے آنکہ اہل استدراج اندران مشارکت دارند و از انکہ عارف بقدرے کہ حظوظ در دنیا می یابد در آخرت محروم می ماند مگر آنکہ مقرون باشد با و بشارت

یا آنکه خارق زائدست ناقص نمیکند حظ اقرب را آن هنگام او را کرامت نامند انتهی
بهر حال خرق عادات از لوازم ولایت نیست بعضی مردان اولیاء الله اند و مقربان
درگاه و خرق عادات از ایشان ظاهر نشده چنانکه از اکثر اصحاب رسول الله صلی الله
علیه وسلم خرق عادت مروی نیست حال آنکه ادنی اصحاب از دیگر اولیاء الله
افضل اند پس معلوم شد که فضیلت بعضے اولیاء بر بعضے بکثرت خوارق نیست چه
فضل عبارتست از کثرت ثواب و خوارق از خطوظ است نه از ثواب نیست مگر
عبادت و قرب الٰهی ولهذا محدثین کرامات اصحاب را و مناقب را کرنه کرده اند بلکه کرامات
را بابی علیحده آورده اند بعد ذکر معجزات و خرق عادات در جوگیان هم می باشد

---

[1] اندرین معنی حکایتی آرند از ابراهیم خواص رحمة الله علیه و آن سخت اندر خور بود اینجا ابراهیم گفت من بباویه فرود رفتم
بر تجرید بر حکم عادت خود چون نخلی بشدم یکے از گوشهٔ بیفاست واز من صحبت خواست اندروی نگاه کردم از نومیدی وی
رنجی بدل من باز آمد گفتم این چه شاید بود مرا گفت یا ابراهیم رنجه دل مشو که من یکی از نصاری ام و صابیان ایشان کرا از آنصای
بلا دروم آمده ام با میدصحبت تو گفتا چون بدانستم که بیگانه است دلم برآسود و طریق صحبت و گزاردن حق وی بر من آسان تر گشت گفتم یا
راهب النصاری با من طعام و شراب نیست و ترسم که ترا اندرین بادیه رنج رسد گفت یا ابراهیم چندین با نگ نه اند عالم دو تو هنوز اندوه طعام و
شراب میخوری گفتا که عجب داشتم ازان ابتساط وی بصحبتش قبول کردم مرتجرید را اندر دعوی خود بچه حالست چون هفت شبانروز بر تجرید تنگی مارا
دریافت وی با ایستاد و گفت یا ابراهیم چندین طبل تو اندر گرو جهان می زنند بیا تا چه داری از گستاخی بهاربرین درگاه که مرا طاقت نماند از تشنگی
گفتا من سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا مرا در پیش این کافر سوا مگردان که وی اندرین عین بیگانگی بمن لطف و نظر نیکوست چه باشد که
ظن کافری بر من وفا کنی گفتا چون سر برآوردم طبقے دیدم در دو قرص و دو کاسه شربت آب برآن نهاده بخوردیم و از انجا برخیزیم چون هفت روز
دیگر برآمد باخود گفتم که من این تن سارا تجربه کنم تا ذل خود ببینند پیش از انکه وی چیزی دیگر مرا امتحان کند یا من معارضه کند گفتم یا ابراهیم
النصاری بیا که امروز نوبت تست تا چه داری از ثمرهٔ مجاهده وی نیز سر بر زمین نهاد و چیزی گفت طبقی پدید آمد چهار قرص و چهار کاسه
شربت آب بروی نهاده من ازان سخت عجب داشتم و رنجه دل شدم و از روزگار خود نا امید گشتم و با خود گفتم که من ازین سخنرم که این از برای کافرے
پدید آمده است معونت وی باشد من این کی خورم با من گفت یا ابراهیم بخور گفتم نخورم گفتا بچه علت گفتم از انچه اهل این مستی اویند این از جنس حال تو
نیست و من اندکار تو مشغولم اگر این را بر کرامت حمل کنم بر کافر کرامت روا نباشد و اگر گویم معونت است تو مدعی را شهرت افتد با من گفت
یا ابراهیم بخور و بشارت ترا بدهم چیزی با سلام من اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله و دیگر آنکه ترا
نزدیک عزوجل خطری بزرگ ست گفتم چرا گفت از انچه ترا از ین جنس هیچ چیز نباشد من از شرم تو سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا اگر

خوش گفت آنکه گفت

ز ابلیس لعین بے شهادت — شود پیدا هزاران خرق عادت
گر از دیوارت آید گاه از بام — گهی بر دل نشیند گه بر اندام
کرامات تو اندر حق پرستی ست — جز آن کبر و ریا و عجب مستی ست
کرامات تو گر در خود نمائی ست — تو فرعونی و این دعوی خدائی ست
همه روئی تو در خلق ست زنهار — مکن خود را درین علت گرفتار

حضرت مخدوم الملک بهاری رح در مکتوب هشتم می فرماید کسے که در محل ولایت باشد با کرامت آرام نگیرد و خود را اهل کرامت نشناسد از بهر آنکه ضد اند هر دو چیز و هر چیز که ضد این باشد رد انبا شد که حکم این یکے حکم آن دیگرے باشد تحقیق ضدیت را بزرگان بکرامات بدین چشم نگرند و یکے از ایشان گفته است که بت اند عالم بسیار ست یکی از بتان کرامت ست تا کافران به بت تعلق کنند اعدا باشند چون از بت تبرا کنند اولیا گردند بت عارفان را کرامات ست اگر با کرامات بیارایند محجوب و معزول گردند و اگر از کرامات تبرا کنند مقرب گردند و موصول گردند عزیزے گفته است **قطعه**

زاهدان را جنت الفردوس باید نزلگاه — عاشقان را لذت اندر قعر زندان و بس
لطف او را حام و خاص و نیک و بد یابند — قهر او را پیش فتن کار مردان ست و بس

ازینجاست که چون خدائے عزوجل مر ایشان را چیزے از کرامات پدید آرد اندر دل ایشان خضوع و خشوع زیاده گردد و ذل و تواضع بیش ازان باشد که بود و ترس و خوف زیاده ازان گردد که بود سلطان العارفین ابو یزید بسطامی قدس الله سره العزیز

ملا بزرگ شیخ ابو یزید بسطامی قدس سره العزیز فرماید که بندگی بزرگی مخدوم الملک بهاری است و فقیر در تصوف و سلوک مرید اوست و ناچیز کار حضرت مجدد رح نشر بعض مقاماتش کرده و خود را نیز شیخ از حضرت مخدوم الملک بهاری است و مجددی از حضرت مجدد است از مقامات بهاری ارشاد و هدایت و از مکتوبات مجددی بهره دارد و بهره کسب کرده و بجذب این نزدیکی بود سبب ارادت یاران پر ملفوظ بسر برده ۱۲ × ۱۲ ×

در سفر خویش بر لب آبے رسیده که کشتی نداشت در خاطرش گزشت که نبی
کشتی چون گزرم در حال راهی در میان آب پدید آمد فریاد بر آورد که المکر المکر
و باز گشت و اینجا سریست لطیف و آن آنست که صحت ولایت متعلق ست
باعراض از غیر دوست و ترک ما دون الحبیب و ترک و اخذ ضد اند و اقبال و اعراض
مخالف یکدیگر اند چون بکرامات اقبال کرد و کرامات دید و بران اعتماد کرد از
مکرم اعراض نمود و بغیر دوست اقبال کرد و لا ولا یذهب الاعراض ولایت
باعراض هرگز نبود در **مکتوب دهم** مذکورست در معجزه اظهار شرطست
و در کرامت کتمان شرطست و دیگر آنکه بدانند که این معجزات ست و پیش از
آمدن خبر دهند از معجزات اما اولیا ندانند که این کرامات ست و از فتن کرامات خبر
ندارند و پیش از آمدن کرامات خبر ندهند و این بدان اصل ست که ولی را محل
ولایت ثابت نگردد تا خویشتن را کمترین همه خلق نداند چون خویشتن را چنین داند
او را دعوی کرامت کی بود و چون دعوی نباشد از آمدن و رفتن کرامت چه
خبر دارد و گفته اند هر کرا از حق جز حق چیزے باید او را مقام ولایت نیست چون
دعوی کرامت کند از دوست غیر دوست خواست پس این نفی ولایت باشد
نه ثبوت ولایت باز در همان مکتوب می فرماید اما اتفاق کرده اند مشائخ این طائفه
و جمله اهل سنت و جماعت بر انکه روا باشد که فعلی تا قض عادت مانند معجزهٔ انبیا
و کرامات اولیا پدید آید بر دست کافرے و کسے را اندر کذب وی شک نیفتد
و این چنان بود که فرعون چهار صد سال عمر یافت که وے را اندران میان
هیچ بیماری نبود و آب از پس وے ببالا رسید و چون او بایستاد آب

ف
کرامات ست اندر تواند
نفس با مخالفت و انتقام حال
باعوان او بدو از اظهار آن
و کرامات بغیر از ارادت
از مدعی کمونی اصطلاحات
الشیخ الاکبر ۱۲

بالیستاد و چون او برفت آب برفت و هیچ عاقل را اینجا شبه نیفتد در آنکه او دعوی
خدائی می کرد زیرا که همه عقلا متفق و مقرند که خداوند جسم و جوهر و خورنده و خپیدنی
و رونده و آینده و گوشت و پوست نیست و اگر چنین افعال ناقض بروی بسیار
پدید آمدی هیچ عاقل را بر کذب دعوی او شک نبودی و شبه نیفتادی
زیرا که اگر چنین چیز از خلاف عادت که بروی پدید آمد کسی را شبه خواهد افگند
هزار چیز ظاهر که بروی پدید آمده است شاهد است بر کذابی وی آن شبه را
دفع کند و مانند این را حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم که سرصادقانست
خبر داده است که اندر آخر الزمان دجّال خواهد آمد و دعوی خدائی خواهد کرد و کوه
آتش یکی بر راست وی و یکی بر چپ وی می رود این کوه که بر راست بود
جانگاه نعیم بود و آنکه بر چپ وی بود جانگاه عذاب بود گوید این بهشت و آن
دوزخ هر که بمن ایمان بیارد او را اندرین بهشت اندازم و هر که بمن ایمان نیارد او را
اندرین دوزخ اندازم و حق تعالی بدست وی یکی را بمیراند و یکی را بزیاند
این همه که یاد کردیم مانند معجزه و کرامات ست و حق تعالی همه مر دشمن را بدهد
از بهر آنکه اینجا شبه نیفتد که هر که هست داند که هر که بر خر نشیند خدائی نبود و اگر
خدائی نبود و خورنده و خپنده خدائی نبود پس این استدراج و مکر بود و معنی استدراج
آن بود که ایشان هر چند بی حرمتی کنند ایشان را با آسانی و برادگزارد تا در
بی حرمتی و تمردی خویش هلاک شوند چنانکه با فرعون کرد اگر مرا در آب روان
نکردی او دعوی خدائی باز گشتی و معنی مکر آن باشد که نجات نماید و هلاک آرد
و عز نماید ذل آرد هدی نماید و ضلال آرد و بالعکس این صفت باشد یعنی هر گه که دشمن را

چیزے ازین معنی بدہند ہمہ استدراج و مکر باشد پس این سہ گونہ از انبیا را دہند و اولیا را دہند و اعدا را دہند اما انبیا را معجزات باشد و اولیا را کرامات باشد و اعدا را مکر و استدراج باشد باز درہمین مکتوب تحریر می فرمایند تا یکے از مشائخ چنین گفتہ است رحمہ اللہ علیہ کہ بت اندر عالم بسیار ست یکی از بتان این طائفہ کرامات ست تا کافران را بابت تعلق بود اعدا باشند چون از بت روے گردانند و تبرا کنند اولیا گردند ہمچنین بت عارفان کرامات ست اگر با کرامات سکون گیرند محجوب گردند و اگر از کرامات اعراض نمایند و تبرا کنند مقرب و مکشوف گردند ؎

ہرگز نشود دلے بت بگزیدہ بمن	مہرت زدل و خیالت از دیدۂ من
گر از پس مرگ من بجوئے یابی	آن ذوق در استخوان بوسیدۂ من

و این سر آنست کہ در مکتوبے تحریر افتادہ ست کہ صحت ولایت متعلق باعراض از غیر دوست و ترک ما دون الحبیب و ترک و اخذ ہر دو ضد اند چون بکرامات اقبال کرد و کرامات دید و بر کرامات اعتماد کرد از دوست اعراض کرد و بغیر دوست اقبال نمود وَلَا بَقَاءَ لِلْوَلَايَةِ مَعَ الْاِعْرَاضِ عَنِ الْحَبِيْبِ وَالْاِقْبَالِ اِلٰى غَيْرِ الْحَبِيْبِ نقل ست کہ وقتی سلطان العارفین خواجہ بایزید بسطامی را در سفر آبی پیش آمد کہ بکشتی باید گذشت و کشتی حاضر نبود در خاطرش آمد کہ چگونہ گزرم در حال بدید کہ در میان آب راہ پدید آمد فریاد بر آمد و گفت المکر المکر و باز گشت و گفت ؎

من بگرمائی قیامت خون خورم بر یاد دوست	جوی شیر آنرا نماکو تشنۂ کوثر بود

و دیگرے بریں معنی اشارت کردہ ست ؎

حاشا کہ دلم از تو جدا خواہد شد	یا با کسی دیگر آشنا خواہد شد

ما لی لا اعرض عن دوست و اعرض بغیر دوست و توجہ کردہ و دلا پیش تو باقی نماند

از مهر تو بگسلد کرا دارد دوست	وز کوی تو بگذرد کجا خواهد شد

اے برادر آخر شنیدہ کہ اِنَّ الْحُبَّ اَوَّلُہٗ حَیٰوۃٌ وَّاٰخِرُہٗ مَمَاتٌ وَاَوَّلُہٗ خَطَلٌ وَّاٰخِرُہٗ قَتْلٌ اول محبت حیوۃ ست و آخرش ممات و اول محبت کمرست و آخرش قتل و اوّلہ کرامۃ و اٰخرہ غرامۃ و اولش کرامت ست و آخرش غرامت حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این مسئلہ را در مکتوب صد و ہفتم از جلد اول کہ بہ محمد صادق کشمیری صدور یافتہ و در صد و شانزدہم از جلد اول کہ بمرزا حسام الدین شرف تحریر یافتہ بکمال بسط تحریر فرمودہ اند بآن رجوع آوردہ شود کہ حل بیشترے از شبہات کند در باب ہشتاد و پنج از فتوحات[1] مکیہ مذکورست کَمَا اَنَّ الْاٰیَاتِ وَالْکَرَامَاتِ وَجَبَ عَلَی الرَّسُوْلِ اِظْہَارُھَا مِنْ اَصْلِ دَعْوَاہُ لَکَ یَجِبُ عَلَی الْوَلِیِّ التَّابِعِ سِرُّھَا ھٰذَا مَذْھَبُ الْجَمَاعَۃِ لِاَنَّہٗ غَیْرُ مُدَّعٍ لَا یَنْبَغِیْ لَہُ الدَّعْوٰی فَاِنَّہٗ لَیْسَ بِمُشَرِّعٍ

[1] فتوحات مکیہ فی اسرار المالکیۃ والملکیۃ از عمدہ و اواخر تصانیف شیخ محی الدین بن عربی المتوفی سنہ ۶۳۸ ست شیخ فرمایدہ کہ ہرگاہ برائی حج و عمرہ رفتم در دلم گزشت کہ کتابے در معارف نگارم و دران آنچہ حق تعالیٰ بما اطلاع دادہ بر نگارم تا ارباب ولایۃ ازان فائدہ بردارند ترتیب ابواب بمقتضائے فکر و نظر نیست بلکہ بہدایت ملک الہام ست گاہی کلامی بوجہی مذکور می شود کہ آنرا علاقہ از ما قبل و مابعد نے باشد و این مشابہ ست بقول حق تعالیٰ حافظوا علی الصلوات و الصلوۃ الوسطیٰ کہ در آن آیات طلاق و نکاح و عدت وفات ذکر فرمودہ در سنہ ۱۲۹۱ از تحریر فتوحات فراغ دست داد افسوس کہ بے دینان در فتوحات امورے چند خلاف مسلک اہل سنت و جماعت درج کردہ اند و نادانان آن را پسند و انکار می سازند الہام شعرانی حین تلخیص فتوحات اصل نسخہ فتوحات یافتہ کہ ازین عبارات پاک و صاف بود ۱۲ منہ

۱۲ ۱۲ ۱۲

بعد ازان می طراز د ثم[1] ان ترک الکرامة قد یکون ابتداء من الله وهو ان الحق سبحانه تعالی لا یمکن هذا الولی فی نفسه بشیء من ذلک جملة واحدة مع کونه عنده من اکابر عباد الله واعنی خرق العوائد الظاهرة بالله وقد یکون هذا الولی قد اعطاه الله فی نفسه التمکن من ذلک فیترک ذلک کله لله فلا یظهر علیه منه من شیء اصلا بعد ازان شیخ فرقهٔ ملامتیه آثار کرامت تحریر فرمودمی طراز د و[2] اما الصوفیة فیظهرون بها وهی عند الاکابر من رعونات النفوس الا علی حد ما ذکرنا امر نجم وحدث بنعمة الله علی تفاوت حالات گاهے مستحسن باشد گاهی واجب حق تعالے جل شانه فرماید واما بنعمة ربک فحدث درین لفظ دلیل ست بر انکه نعمتهائے خدا را که بر خود باشند بیان کردن مستحب ست لیکن وقتیکه غرض صحیح درمیان باشد مثل اشاعت شکر پروردگار بزبان یا حصول اقتدا مردم دیگر باشد شیخ سلیمان[3] جمل در حاشیهٔ جلالین می نگارد وعن الحسن بن علی قال اذا عملت خیرا فحدث به اخوانک لیقتدوا بک یعنی حضرت امام حسن رضی الله عنه فرموده که هرگاه نیکو کاری کنی ببرادران خود ازان اطلاع کن تا بتو اقتدا کنند ازین تقریر نمایان ست که در اظهار نعمهائے الهی نه صرف تادیه شکر مقصود می باشد بلکه گاهی اقتدا ملحوظ می باشد تا دیگران بوے اقتدا کنند علامه جلال الدین سیوطی در تفسیر درّ[4] منثور درین باب احادیث کثیره آورده چند احادیث درین محل مذکور مے شود +

---

[1] از نعمت پروردگار خود ذکر کن ۱۲

[2] ببر ۱۱ سپرد غم مکن که بپذیرم سپرد تست

عَنْ[1] أَبِي نَضْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ الْمُسْلِمُونَ يَرَوْنَ أَنَّ
مِنْ شُكْرِ النِّعْمَةِ أَنْ يُحَدِّثَ بِهَا هرگاه نزد اہل حل وعقد ذکر نعمت شکر نعمت
باشد پس چہ النعم الٰہی بر زبان نرود عَنِ[2] النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ
قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ مَنْ لَمْ يَشْكُرِ
الْقَلِيلَ لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيرَ وَمَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللهَ وَالتَّحَدُّثُ
بِنِعْمَةِ اللهِ شُكْرٌ وَتَرْكُهَا كُفْرٌ وَالْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ[3] یعنی سرور عالم صلی اللہ علیہ
وسلم بر سر منبر فرمودہ ہر کہ شکر قلیل نکرد شکر کثیر نکرد وہر کہ شکر انسان نکرد
شکر خدا نکرد تحدث بنعمۃ اللہ شکرست وترک آن کفر وجماعت رحمت ست
ازین حدیث صریح ظاہرست کہ نعمائے باری تعالیٰ را مخفی داشتن فی نفسہ کفرست
پس تحدث بنعمۃ اللہ کہ شکرست امری باشد ضروری اگرچہ این حدیث ضعیف
ست مگر چون درین باب احادیث کثیرہ وارد اند ونیز در فضائل اعمال عمل بحدیث
ضعیف صحیح ست لہذا لائق احتجاج باشد امام[4] شعرانی در لطائف المنن والاخلاق
فی بیان وجوب التحدث بنعمۃ اللہ علی الاطلاق می طراز د وقد[5] رَوَى
الطَّبَرَانِيُّ وَالْبَيْهَقِيُّ وَغَيْرُهُمَا مَرْفُوعًا التَّحَدُّثُ بِالنِّعْمَةِ شُكْرٌ، زَادَ فِي
رِوَايَةِ الْبَيْهَقِيِّ وَتَرْكُهُ يَعْنِي الشُّكْرَ كُفْرٌ یعنی تحدث بنعمت اللہ
شکرست وترک آن کفر وَأَخْرَجَ ابْنُ جَرِيرٍ فِي تَفْسِيرِهِ وَغَيْرُهُ عَنْ أَبِي
نَضْرَةَ الْغِفَارِيِّ قَالَ كَانَ الْمُسْلِمُونَ يَرَوْنَ أَنَّ مِنْ شُكْرِ النِّعْمَةِ
إِظْهَارُهَا وَالتَّحَدُّثُ بِهَا بِقَوْلِهِ تَعَالَى لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ
وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ فَتَوَعَّدَهُمْ عَلَى كُفْرِهِمْ

---

[1] ابی نضرہ گوید کہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم گمان می کردند کہ از شکر نعمت آن ست کہ بحدیث نعمت کردہ شود
[2] نعمان بن بشیر گوید کہ از خود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم شنیدم کہ بر منبر می فرمود کہ شکر قلیل نکرد شکر کثیر نکرد وہر کہ شکر انسان نکرد شکر خدا تعالیٰ بجا نیاورد تحدث بنعمت حق تعالیٰ شکرست وترک آن کفر وجماعت رحمت ست
[3] امام محب الدین طبری شافعی در ریاض النضرۃ فی مناقب العشرۃ
[4] شیخ عبد الوہاب شعرانی در کتاب مذکور
[5] شیخ ابراہیم البیجوری در حاشیہ خود بر شمائل ترمذی

بالنعمة بالعذاب الشدید یعنی طریقه مسلمانان آن بود که اظهار نعمت را شکری دانستند
حق تعالی فرماید لئن شکرتم الآیه درین آیه کفران نعمت را به عذاب شدید
وعده می فرماید هر گاه شکر نعمت اظهار نعمت باشد مامور به باشد از همین جاست
که حضرات انبیاء علیهم الصلوة والسلام و اولیاء الله و علمای کرام رضی الله عنه تحدیث
به نعم کرده اند بلکه فرشتگان نیز از تحدیث فرشتگان ست ونحن نسبح
بحمدك ونقدس لك و نیز انا لنحن الصافون وانا لنحن المسبحون
واز تحدیث انبیاء الله قول حضرت یوسف علیهم السلام ست اجعلنی علی
خزائن الارض انی حفیظ علیم وقول حضرت داود وسلیمان علیهما
السلام ست الحمد لله الذی فضلنا علی کثیر من عباده المؤمنین وقول
سلیمان علیه السلام ست علمنا منطق الطیر واوتینا من کل شیء ان هذا
لهو الفضل المبین وقول عیسی علیه السلام انی عبد الله اتانی الکتاب
وجعلنی نبیا وجعلنی مبارکا اینما کنت الآیه وقول حضرت نبینا
صلی الله علیه وسلم انا اول شافع واول مشفع وانا اول من تنشق عنه
الارض وانا سید ولد آدم یوم القیامة ولا فخر آنحضرت صلی
الله علیه وسلم که سیادت خود را مخصوص به یوم حشر فرمود منشا آن اینست
که بروز قیامت مجمع اولین و آخرین خواهد بود پس سیادت وی صلی الله علیه
وسلم بر تمامی اولین و آخرین متحقق خواهد گشت چون علو آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از سیادت ولد آدم نبود بلکه فخر از عبودیت می باشد فرمود ولا فخر ولطائف المنن
مذکورست قال بعض العارفین لم یبلغنا ان احدا من العارفین ترکی

نفسه رياءً وسمعةً وانما زكاها لغرض صحيح شرعي كما قال
صلى الله عليه وسلم انا سيد ولد آدم الحديث يعني نمي دانم كه كدامي از عارفين
تزكيه نفس خويش از رياء كرده باشد بلكه هر كه چنين كند لغرض صحيح شرعي كند نه از رياء
سرور عالم صلى الله عليه وسلم فرمايد من سردار اولاد آدم هستم آما تحديث ولياء الله رضي الله
عنهم پس شنيدني ست كه از ديلمي وابو نعيم مروي ست ان عمر بن الخطاب رضي الله
عنه صعد المنبر يوما فقال الحمد لله الذي صيرني ليس فوقي احد
ثم نزل فقيل له في ذلك فقال انما قلت ذلك اظهارا للشكر
يعني عمر رضي الله عنه روزے بر منبر آمد و فرمود كه شكر مر خداي راست كه مرا بوجهي گردانيد
كه فوق من كسي نيست پس از منبر فرود آمد صحابه درين باب پرسيدند حضرت عمر
رضي الله عنه فرمود كه براے اظهار شكر گفته ام ملاحظه فرمودني ست كه اين
چنين جمله تعلي را براي اظهار شكر گفته قيصري در شرح فصوص از امير المؤمنين
علي عليه السلام نقل كرده كه در خطبه فرموده انا نقطة باء بسم الله انا حبّ
الذي فرطتم به وانا القلم وانا اللوح المحفوظ وانا العرش وانا
الكرسي وانا السموات السبع والارضون الى آخر ما قال حضرت
شيخ ابو الحسن شاذلي فرمايد لا يكمل شكر العبد حتى يرى نعمة ملوك الدنيا
دون نعمه يعني شكر عبد تا وقتي كامل نمي شود كه نعمت ملوك دنيا را از نعمتي كه بوے
عطا شده كمتر نداند حضرت سري السقطي فرمايد لا فرق بين قول العبد ان
الله خلقني ورزقني وصورني وعلمني العلم والقرآن وجعلني
مباركا وبين ان يقول انا ولي الله وانا من العلماء العاملين

---

۱ محمد باقم نشوئين عمل خود را بر كه چنانكه ريا مبوزين عمل خود را بر كه
۲ خصوصي الكلام وقيل في الفرق بين هذين الكلامين ان الاول كلام صادر عن
الشيخ في الدين وهذا كلام صادر عن الشيخ في الدنيا فان الاول كان في مقام
التحدث بنعمة الله تعالى وهذا كان في مقام التحدث بنعمة الله تعالى على
غيره ولهذا ذكر في هذا الكلام ما لم يذكر في الاول كذا في شرح فصوص
الحكم للشيخ عبد الرزاق القاشاني ۱۲ منه
۳ قيصري شارح فصوص الحكم شيخ محي الدين ابن عربي ست كه شرحي بر فصوص
الحكم نوشته ۱۲
۴ شكر بنده كامل نمي شود تا آنكه نعمت پادشاه دنيا را از نعمتهاي خود كمتر نداند ۱۲
۵ فرق نيست درميان اين كلام كه الله تعالى مرا پيدا كرد و ميان اين كلام كه الله تعالى مرا پيدا كرد

وَنَحْوُ ذٰلِكَ چون بخیال مردم میان این الفاظ فرق هاست در خلقتی وصورتی باکے
ندارند فاما بر قائل انا ولی الله لب تعنت کشایند مگر از اندک تامل آشکارا گردد که انا
ولی الله گفتن باکی ندارد الله تعالی هر مومن را ولی گفته می فرماید اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا
پس هرگاه الله تعالی ولی مومنان باشد مومنان ولی باری تعالی باشند پس در انا
ولی الله گفتن باکی نخواهد بود شیخ علی شاذلی بر سبیل شیخ ابی المواهب می گوید که چون
شاذلیه به ثنائے نفوس خود لب می کشادند از شیخ ابی المواهب که مریدش بودم
می گفتم که به فقیر کی روا بود که زبان خود را به ثنا کشاید تا آنکه بمقامی رسیدم که
بعد فوز آن مقام شاذلیه ثنائی خود می کردند پس دیدم که بعد رسیدن آن مقام
بر فقیر واجب ست مدح خود کردن و شکر قلبی درین مقام کافی نمی باشد بلکه
بر اظهارش مجبور می شود تا عام و خاص بران اطلاع یابند امام شعرانی در لطائف
می نگارد فَیَا لَكَ یَا اَخِیْ اَنْ تُبَادِرَ الْاَفْكَارَ عَلٰی اَحَدٍ مِنَ الْعَارِفِیْنَ
اِذَا مَدَحَ نَفْسَهٗ وَتَحْمِلَهٗ عَلَی الْاَغْرَاضِ النَّفْسَانِیَّةِ بَعْدَ اطِّلَاعِكَ
عَلٰی هٰذِهِ الْاَدِلَّةِ وَالْمَقُوْلِ الَّتِیْ ذَكَرْنَاهَا وَعَلَیْكَ اَنْ تَحْمِلَهُمْ
عَلٰی اَحْسَنِ الْمَحَامِلِ یعنی اگر کسی از عرفا مدح سرائی کند بران انکار نشاید و بر اغراض
نفسانی محمول نباید کرد بلکه آن را بر احسن محامل حمل باید کرد و بیشتری از علماء اعلام
مناقب و مدائح خود در کتب و رسائل تحریر کرده اند چنانچه نام نامی شان مذکور میشود
شیخ امام فقیه محدث عبد الغفار الفارسی علامه عماد کاتب اصفهانی شیخ امام مقری
الفقیه یاقوت المحوی شیخ علامه لسان الدین بن الخطیب شیخ ابو عبد الله القرشی
شیخ ابو الربیع المالکی شیخ صفی الدین بن ابی المنصور شیخ ابو شامه شیخ حافظ

سنی ولی الله شیعه

ولی الله دوست کسانیست که ایمان آورده اند

عماد فقیه ادیب بود در تاریخ آن خلفان تبحر دارد بکمال بسط بر کورست در ۵۱۹ هجری در اصفهان متولد شد در ۵۹۷ در دمشق انتقال کرد ۱۲

تقی الدین فارسی شیخ ابوحیان حافظ ابن حجر شیخ جلال الدین سیوطی
عبد الوہاب شعرانی وغیرہم در لطائف المنن مذکورست وکان الحسن
البصری یقول فی قولہ تعالیٰ اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّہٖ لَکَنُوْدٌ ای
بعد المصائب التی یصیبہ وینسی التحدث بالنعم یعنی حسن بصری رح
در تفسیر آیہ کہ ترجمہ اش اینست بتحقیق انسان برائے رب خود ناشناس
ست می فرمود کہ صورتش اینست کہ چون از انسان مصیبت دور شود و رنج
براحت مبدل گردد وروی آسائش بیند واو تحدث نعمت را فراموش کند
وروی ابو نعیم فی الحلیۃ عن وھب بن منبہ انہ سئل عن سبب
سلب بلعام باعور ربہ تلک الآیات والکرامات فقال ان بعض
الانبیاء سال ربہ عن سبب ذلک فاوحی اللہ تعالیٰ الیہ انہ لم یشکرنی
یوما قط علی ما اعطیتہ ولو شکرنی علی ذلک مرۃ واحدۃ لما
سلبتہ نعمتی ولکن جری بذلک قضائی وتمت فیہ ارادتی ومشیتی
یعنی از وہب بن منبہ سوال کردہ شد کہ بعد این چنین آیات وکرامات از
بلعم باعور چرا نعمت سلب کردہ شد گفت کہ بعض انبیاء علیہم السلام از
حق تعالے جل شانہ از سبیش سوال کردند وحی آمد کہ او گاہے شکر نعمای
الٰہی نہ کرد اگر یکبار شکر می کرد از و سلب نعمت من نمی شد منشائی قضا وقدر
ہمین بود ہر گاہ بسبب عدم تحدث بنعمۃ اللہ محنت سابقہ را انگان ومردم از
خطیرۂ قدس دور افگندہ شود پس چرا تحدیث نہ کنند بہجۃ الاسرار از ذکر
نعمائے حضرت غوث الاعظم رح مالا مال است روزے بعد ذکر نعمائے کثیرہ فرمودہ

۵ در اخبار الاخیار در ذکر شیخ علی متقی مذکور است کہ در مرض موت گفتند کہ من علم و معرفت مکرمات موت ندارم تا چہ خجالت است بیکار رفتم در جواب پس اگر بہ من شدت سکرات موت بیفتد اعتقاد کم مکنید ۱۲ منہ

یَا عَزِیْزُ اَنْتَ وَاحِدٌ فِی السَّمَآءِ وَاَنَا وَاحِدٌ فِی الْاَرْضِ یعنی تو در آسمان
یکتا ہستی و من در زمین و در مرض موت بہ اولاد خود فرمودہ بَیْنِیْ وَبَیْنَکُمْ
وَبَیْنَ الْخَلْقِ کُلِّهِمْ بُعْدُ مَا بَیْنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ لَا تَقِیْسُوْنِیْ بِاَحَدٍ
وَلَا تَقِیْسُوْا عَلَیَّ اَحَدًا یعنی درمیان ما و شما و خلق فرق میان آسمان و
زمین ست ما را بر کسی و کسی را بر ما قیاس نکنید روزے فرمودہ مَا مِنْ نَبِیٍّ
خَلَقَهُ اللّٰهُ تَعَالٰی وَلَا وَلِیٍّ اِلَّا قَدْ حَضَرَ مَجْلِسِیْ هٰذَا الْاَحْیَآءُ بِاَبْدَانِهِمْ
وَالْاَمْوَاتُ بِاَرْوَاحِهِمْ یعنی تمام انبیاء و اولیاء در مجلس ما حاضر شدہ اند
زندہ بذات خود و مردہ با رواح خویش روزی ارشاد فرمودہ وَکُلُّ
رِجَالِ الْحَقِّ اِذَا وَصَلُوْا اِلَی الْقَدَرِ اِمْسَکُوْا اِلَّا اَنَا وَصَلْتُ اِلَیْهِ وَفُتِحَ لِیْ
فِیْهِ رَوْزَنَةٌ فَاَدْخَلْتُ فِیْهَا وَنَازَعْتُ اَقْدَارَ الْحَقِّ بِالْحَقِّ لِلْحَقِّ فَالرَّجُلُ
هُوَ الْمُنَازِعُ لِلْقَدَرِ لَا اللَّوَافِقُ لَهُ یعنے دستور تمامی اولیاء اللہ این ست
کہ چون بقدر رسند خود را باز دارند مگر من کہ بقدر رسیدم و برائے من روزنے
گشادہ شد پس در آمدم در آن و کشیدم اقدار حق را مردِ ہمانست کہ منازعت
با قدر کند نہ آنکہ با قدر موافق باشد درین مقام دو تا شبہ عویص وارد می شود

اوّل خلاف قضاء مبرم چون واقع شود جوابش آنیست کہ حضرت مجدد رح در
مکتوب دو صد و ہفدہم از جلد اول کہ بملا طاہر قدسی صدور یافتہ چنان
تحریر فرمودہ اند کہ قضائی معلق بر دو گونہ است قضائیست کہ تعلیق او را در لوح
محفوظ ظاہر ساختہ اند و ملائکہ را بران اطلاع دادہ و قضائیکہ تعلیق او نزد خدا ست
جل شانہ و بس و در لوح محفوظ صورت قضائی مبرم دارد این قسم اخیر از قضائے

معلق نیز احتمال تبدیل دارد و در رنگ قسم اول از اینجا معلوم شد که سخن سید رح
مصروف باین قسم آخر ست که صورت قضائی مبرم وارد نه بقضائے که
بحقیقت مبرم ست که تصرف و تبدل در آن محال ست عقلاً و شرعاً کما لایخفی
والحق که کم کسی را بر حقیقت آن قضا اطلاع ست فکیف که در اینجا تصرف نماید انتهی
دوم آنکه در باب سی و نهم از فتوحات مکیه مذکور ست فکل صاحب
الادلال فی هذه الدار فقد نقص من المعرفة بالله علی قدر ادلاله
ولا یبلغ درجة غیره ممن لیس له ادلال ابدا فانه فاته انفاس
کثیرة فی حال ادلاله غاب عما یجب علیه فیها من التکلف الذی یناقض
الاشتغال به ادلال فلیست الدنیا بدار ادلال الا تری عبده القادر
الجیلی مع ادلاله لما حضره الوفاة وبقی علیه من انفاسه فی هذه
الدار ذلک القدر الزمانی وضع خده فی الارض واعترف
بان الذی هو فیه الان هو الحق الذی ینبغی ان یکون العبد
علیه فی هذه الدار وسبب ذلک انه کان فی اوقات صاحب
ادلال فما کان الحق یعرف به من حوادث الاکوان
این شبه را دفع جواب بخیال می گزرد **جواب اول** هر ادلالے کز ان
شکر باری مقصود نباشد موجب نقص معرفت ست و ادلالے کز و شکر
باری مطلوب باشد نقص نیست بلکه مامور به است کما فصلنا و حکایت حضرت
غوث پاک رضی الله عنه بطور شکر ست **جواب دوم** ادلالے که از مقام
الفنا باشد منقصت نیست ایمنعنی ادلال از انبیاء الله و خاصان خداوند تعالے

ع بر کرد و بنا صاحب ادلال ست
در رفع نقص خود می کند بقدر
ادلال در معرفت وی انقصان
پیدا شود این چنین دلی نباشد
بایه شخصی از اولیای نمی تواند رسید
که گاهی ادلال نموده باشد
زیرا که صاحب ادلال بمعرفت
ادلال ضرورت تکلفی افتد که
اشتغال ست بر انفاس که
در اشتغال صرف شدن ادلال
و دعوی دنیا طلبی ادلال کرده شود

ع ۱۲ منه

هم شده است حضرت خواجه محمد پارسا رحمه الله تعالی در فصل الخطاب می فرماید
باید دانست که چنین گفته اند که توسعات در عبارات و تجوزات در کلمات بطریق
مرخص اهل معرفت را بیشتر در سه حالت ست استغراق فنا و سکر حال و انس
اولال و قد انشدوا فی وصف المستانسین من المحبوب ؎

قوم یخاجلهم (۱) وهو لسیدهم (۲)	والعبد یزهی علی مقدار اذلاله

وقال بعض العارفین الحبیب لا یحاسب والعدو لا یحسب له ولا
یحب الله هذا النوع من الاذلال الا لمن اقامه مقام الانس ولا
یحسن ذلک الا منه انچه سبب وضع خط تحریر فرموده شد امریست قیاسی
چه حضرت غوث پاک این را بیان نفرموده و کیفیت اولال که در مرض موت
خود فرموده و در بهجة الاسرار مذکورست پیش ازین بیان کرده شد شنیدنی
است که تزکیه نفس و اظهار نعمت در صورت باهم التباس دارند لیکن در حقیقت متغایر
اند اگر کمالات را بنفس خود نسبت کند و نسبت آن را بخالق فراموش نماید آن
تزکیه نفس ست حق تعالی فرماید لا تزکوا انفسکم یعنی نفس خود را به پاکی یاد
مکنید این چنین تزکیه نکیر و مذموم ست و اگر آن را نسبت بخدای تعالی کند
و خود را فی نفسه هیچ داند و انصاف خود بوجه رعایت بحول و قوت الهی بآن
کمالات دانسته شکر الهی بجا آرد آن را اظهار نعمت گویند این معنی هر چند در نظر
عوام التباس دارد لیکن نزد خدای تعالی التباس ندارد و الله یعلم المفسد
من المصلح حق تعالی می داند مفسد را جدا از مصلح آزاد اولیاء الله که از رذائل نفس
پاک اند متصور نیست مگر اظهار نعمت پس این امر اگر از اتقیا بظهور آید بر او اعتراض نشاید که

حسن ظن ما مورد بهاست و درین شبهه نیست که اولیاء الله بحالت احتضار انوارے ببینند
که بملاحظهٔ آن کیفیت وصل دنیاوی را که مناط عبادت می دانستند هیچ انگارند و این
معنی را بزبان حال و قال آرند پس ضرورست که برای وی محلی صحیح برآورده شود
تا صورت منقصت کبار اولیاء الله نگردد حضرت سید آدم بنوری در خلاصة المعارف
می طراز د که حضرت سلطان العارفین بایزید بسطامی در آخر جمعهٔ خود نزدیک باحتضار
در آخر وقت در مناجات خود فرموده اند الٰهی ما ذکرتک الا عن غفلة و
ما خدمتک الا عن فترة چون معلوم ست که ذکر و خدمت طل و اصل
عبارت از مشهود و حضور آنهاست و نماز شان در حالت کانک تراه است
خواه واصل ظل شد خواه واصل اصل زیرا که واصل هر مرتبه خود را واصل نفس
ذات می داند و اگر چنین ندانندی آرام نبودی و در دانش خود هم صاحب تمکین نبود
پس حضرت شیخ بایزید در آن وقت آخر حضورهاے سابق خود را که شهودی
بوده باشند اگر مجهول الکیفیت باشند هم غفلت دانست که حضور اصل مطلوب
نبود فلاجرم از واجب تعالی خود را غافل گفت که گفت ما ذکرتک الا عن غفلة

انتهی ۵ گفتگوئی عاشقان در کار رب	جوشش عشق ست نی ترک ادب

امر ششم شطح در لغت حرکت را گویند و طاحونه را شطاح خوانند بکثرت تحرک
وی چون آب غلبه کند و در نهر نگنجد گویند شطح الماء فی النهر فحرکت اسرار
واجدین را گویند چون بایشان قوت گیرد بجنبشے که بریزد از انائے استعدادات
ایشان بمیاه معارف و اسرار الٰہی بعبارتے که عقل از ادراک آن عاجز باشد کذا
فی اللمعات ۶ در کواکب می نگارد و اعلم ان الشطح من جملة ما امر و اباحه

۵ خداوندا
گاهی ذاکر تو بجز غفلت نبودم
و گاهی خدمت تو بجز سستی نبودم ۱۲
۶ ذره یا نقطه ۱۲
۶ الکواکب الدریة فی مناقب السادة النقشبندیة
مجموع اولیاء السید الدنیا و الآخرة
مشیخ ابی الفضل جمال الحق و الدین
بن علاء الشیخ ذاکی ۱۲ اول ایست
نیاب و پس مخصوص بخشیدن
مرقوم در شجرهٔ ۱۲ این کلیدم
بافت ۱۲
۶ بر ۱۲ شیخ
بآن پس باشد ۱۲
آنجا در شجرهٔ ۱۲
شان بزرگ ۱۲
بیان
و الله تعالی ۱۲
سکند و توسل جوید ۱۲
بنوشتن خط ۱۲

فصد رعنهم امتثالا للامر ویکون ذلک الامر تنویها لفضلهم
وبیانا لعلوشانهم وتعریفا للخامل لکبیر قدرهم وارشادا الی
التعلق لهم والتوسل برفیع جاههم وسببا لمصلح العباد ونفعهم امام یا نبی
درنشر می فرماید که امر با علام الله بالهام شود یا کشف یا سماع خطاب یا غیر آن بعض
شطح تاویل قبول کند چنانچه برائے ملاقات ابی الغیث بن جمیل رح جماعت فقها
آمدند ابی الغیث بمعائنه حال ایشان فرمود مرحبا بالعبیدی فقها ناخوش
شدند واز اسمعیل محمد حضرمی شکایت آوردند حضرمی جواب داد راست گفت
انتم عبید الهوی والهوی عبیده یا مفعے گوید
وبعض له التاویل فی الشطح ظاهر | وبعض لتعریف ونصح لیقتدے
شیخ ابی الغیث ابن جمیل گوید الارض ارضی والسماء سمائی بعض جهال
یمن بوے نگاشتند
جزت الصفوف الی الحروف الی الهجا | حتی انتهیت مراتب الابداع
یعنی مقامات اولیا یا ملائکه را تجاوز کردی و به سوی علم حروف واسما واطلاع
علی الاسرار شدی تا آنکه بمقام تکوین خلق واختراع شدی ابوالغیث بجوابش
فرموده
وحیانی الملات المهیمن واجتبے | فالارض ارضی والسماء سمائی
تخریب بالشطح آن راگویند که حالی عظیم بیان کند تا از قلوب مردم اعتقادش
زائل شود وباو سوئے ظن کنند ومقصودش که عدم التفات مردم ست حاصل شود
شیخ محی الدین بن عربی فرماید

وَمِنْ شَاطِحٍ لَمْ يَلْتَفِتْ لِحَقِيقَةٍ ۔۔۔ قَدْ اَنْزَلَهُ دَعْوَاهُ مَنْزِلَةَ الْهُبَا

ابراہیم خواص رضی اللہ عنہ در کدامی شہر بسبب خوف شہرت زیادہ قیام نمیکرد چون در شہری داخل شد و ذکرش بر زبانہا رفت طبعش ناگوار گشت و خواست تا ضرے دریابد پس در حمام داخل شد دید کہ لباس فاخرہ شاہزادہ نہادہ است کہ بحمامی تفویض بود و حمامی غافل ست پس آن لباس را پوشید و برد لباس خود پوشیدہ و بسرعت بیرون آمد تا آنکہ او را اگر فتند و لباس از تنش برآوردند و سُمُّوهُ فِي تِلْكَ الْبَلْدَةِ لِصَّ الْحَمَّامِ فَقَالَ لِمَنْ فِيهِ هُنَا مَآبُ الْمُقَامِ

اشتباہ ایا برائے این فعل دلیلی فقہی ست **انتباہ** بلی ہرگاہ دوائے امراض جسمانی بہ محرمات جائز ست پس تدادی قلوب کہ محل معرفت و نور ست بشئی محظور بدرجۂ اولی جائز باشد با آنکہ در ہر دو مرض فرقی بیّن ست مرض اجسام رحمت و حسنات ست و مرض قلوب لعنت و ہلکات وَاَيْنَ هٰذَا مِنْ هٰذَا لِاَنَّ هَلَاكَ الْاَبْدَانِ مِنْ هَلَاكِ الْاَدْيَانِ امام یافعی فرماید

بجاست ہلاکت ابدان بمقابلۂ ہلاکت ادیان ۱۲

وَبَعْضُهُمْ اِلَى التَّجْرِيبِ مَالَ تَسَتُّرًا ۔۔۔ لِكَيْلَا يُرَى فِيهِ الصَّلَاحُ وَيُجْدَا

يُدَاوِي لِقَلْبٍ فِي حَرَامٍ مُخَفَّفٍ ۔۔۔ لِجِسْمٍ وَهَلْ اَوْلَى جَوَازًا مُؤَكَّدَا

لِاَنَّ سَقَامَ الْجِسْمِ اَجْرٌ وَرَحْمَةٌ ۔۔۔ وَبِالضِّدِّ سَقَمُ الْقَلْبِ لِلدِّينِ مُفْسِدَا

كَمَا فَعَلَ الْخَوَّاصُ فِي لُبْسِ خِلْعَةِ ابْنِ مَلِكٍ بِحَمَّامٍ لِغَسْلٍ تَجَرَّدَا

لِيَدْعُوهُ لِصًّا ثُمَّ تُذْهِبُ شُهْرَةً ۔۔۔ فَلَا قَطُّ يُدْعَى صَالِحًا مُتَعَبِّدَا

قید حرام مخفف ازان ست کہ علاج بحرام مغلظ جائز نیست و اقدام بر حرام وقتی جائز خواہد بود کہ بنور معرفت دریابد کہ اگر مرتکب حرام نشود او را ضرری از ارتکاب

---

۱ بعض ۲ شیخ اگر بادہ بسری یا حقیقت انشقاق نکند دعوی او ۳ بعض از بیان شاطحان بخاطر نمیرسد ۱۲ ۴ سیاہا بالفتح بخار کہ از زمین برآید و بشود ۱۲ ۵ و دران خواص را زدند حمام می گفتند آرے بیشتر ۱۲ ۶ خواص از عبادت اکسیر میخورد ۱۲ ۷ حضرت سلطان الخافقین ۸ بسلطانی مراد ابوالمظفر محمد بہادر خان کہ سلطان ہمایون و سلطان سلیمان ۹ بسلطانی مراد ابوالمظفر محمد بہادر خان کہ سلطان ہمایون و سلطان سلیمان

۱۰ در سفر افطار رخصت دادہ ایشان جمع خلق را نخواستند کسی کہ جمع باہی شاہ جمع غیر را نخواہد در سنہ ۹۶۱ از استقبال مرحوم بسلطان لقیع تا شہر بست مشہور ۱۲
خواص رح خلعت شاہزادہ کہ در حمام بود پوشیدہ تا او را دزد گیرند و بنائی وی گردد دیگر او را صالح عابد نگویند ۱۲

حرام زیادہ تر خواہد رسید معہذا از تلافی گناہ استغفار کردہ می شود تا وقتیکہ کار از
از کاب بکردہ برآید از ارتکاب حرام جائز نیست درین مقام چند اقوال شطح نگاشتہ
می شود اَلْوَلَایَۃُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّۃِ توجیہاتے دارد **اول** آنکہ
عموماً ولایت از نبوت افضل باشد زیرا کہ ولایت نسبت مع اللہ و استفاضہ
از حضرت تقدس و تعالی است پس دران رو بحق باشد و نبوت اخبار بخلق
و افاضت برکت بر ایشان ست کہ دران رو بخلق باشد و رو بحق افضل ست از
رو بخلق پس ولایت افضل باشد از نبوت این کلام منافی شرع ست زیرا کہ
بالاتفاق انبیاء افضل اند از اولیاء رح چہ نبوت تقصی مراتب فرد بشر ست درین
جہان مرتبہ بالاتر ازان نیست ہر درجہ و مرتبہ کہ ولی امید دارد لامحالہ نبی را
حاصل ست در نبوت صرف رو بخلق نیست کہ توہم مفضولیت نبوت از ولایت
گردد بلکہ در نبوت رو بخلق ست و ہم رو بحق ظاہرش با خلق ست و باطنش با حق
پس انبیا جامع و شامل ہر دو نسبت مذکورہ اند چہ ولایت جزو نبوت ست و نبوت
کل و وجود نبوت بدون وجود ولایت غیر ممکن کہ اَلْکُلُّ اَعْظَمُ مِنَ الْجُزْءِ
پس نبوت افضل باشد از ولایت **دوم** آنکہ ولایت افضل ست بعد از نبوت
درین فقرہ مِن بمعنی بعد ست چنانکہ در اَطْعَمَہُمْ مِنْ جُوْعٍ گوئیم کہ این توجیہ خلاف
قواعد ادب ست زیرا کہ در فقرہ اَلْوَلَایَۃُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّۃِ مِن تفضیلیہ است
و من تفضیلیہ بمعنی بعد نمی باشد پس چگونہ استعمالش بمعنی بعد جائز خواہد بود **سوم** آنکہ
ولایت نبی افضل از نبوت تشریعی و رسالت است ہمین ست مسلک شیخ
محی الدین بن عربی رح ولایت عام ست مر جملہ موجودات کاملہ را تا آنکہ ہر مومن من وجہ

ولی ست اگر بسبب دو نو رتبہ عرفا ہر مومن را ولی نخوانند ہمچنان ہر نبی ولی اند
اگرچہ عرفا نبی را ولی نہ گویند و حق تعالی جل شانہ خود را ولی خواندہ چنانچہ می فرماید
اَللّٰہُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا و جای می فرماید وَھُوَ الْوَلِیُّ الْحَمِیْدُ پس ولایت منقطع نہ شود
زیرا کہ کمالات عموماً منتفی نہ شوند اگرچہ نبوت بمعنی تشریع بعد ختم الانبیاء
منقطع گردید مگر نبوت عامہ و ولایت عامہ باقی ماند چون ایشان بقوت احکام
بقوت اجتہادیہ نمایند در تشریع بایشان وراثت حاصل شد در حدیث ست اَلْعُلَمَاءُ
وَرَثَۃُ الْاَنْبِیَاءِ وراثت احکام منصوصہ ظاہر ست اما در احکام اجتہادیہ ہر
مسئلہ را کہ مجتہد بقوت اجتہاد استخراج نماید مجتہد را بران فتوی و عمل
واجب باشد ہرگاہ نبی کلامی کند کہ از قبیل تشریع نباشد یعنی آن کلام از قبیل
احکام فرعیہ و صلیہ کہ عامہ را بران اعتقاد واجب ست نباشد بلکہ غیر آن
باشد مثل ذکر احوال صوفیہ و مقامات ایشان و غیر آن این چنین ذکر بہ حیثیت
نبوت تشریعی نباشد بلکہ بحیثیت ولایت و عرفان باشد و مقام او من حیث
ھُوَ عَالِمٌ وَّ وَلِیٌّ اتم و اکمل باشد از ولایت من حیث ھُوَ رَسُوْلٌ وَّ ذُوْ تَشْرِیْعٍ
و نص عزیز یہ در شرح داؤد قیصری مذکور ست اَلْوَلَایَۃُ جِھَۃٌ حَقَّانِیَّۃٌ
فَھِیَ اَبَدِیَّۃٌ وَالنُّبُوَّۃُ جِھَۃٌ خَلْقِیَّۃٌ فِیْھَا مُنْقَطِعَۃٌ غَیْرُ اَبَدِیَّۃٍ فَاِذَا
سَمِعْتَ اَحَدًا مِنْ اَھْلِ اللّٰہِ تَعَالٰی یَقُوْلُ اَوْ یُنْقَلُ اِلَیْکَ عَنْہُ
اَنَّہٗ قَالَ الْوَلَایَۃُ اَعْلٰی مِنَ النُّبُوَّۃِ فَلَیْسَ یُرِیْدُ ذٰلِکَ الْقَائِلُ
اِلَّا مَا ذَکَرْنَاہُ مِنْ اَنَّ الْوَلَایَۃَ اَعْلٰی مِنْ نُبُوَّتِہٖ لَا اَنَّ وَلَایَۃَ
الْوَلِیِّ اَعْلٰی مِنْ نُبُوَّۃِ النَّبِیِّ وَذٰلِکَ کَمَا نَقُوْلُ فِیْمَنْ یَکُوْنُ عَالِمًا

۵۱ ولایت بہ ست خالی از نبوت پس آن ہمیشہ باشد و نبوت بہ ست خالی از ولایت پس منقطع گردد و سلسلہ رسالت و نبوت منقطع گردید و ولایت باقی ماند و ہمیشہ باشد اگر از کسی ایراد ایراد شنیدی یا کسی از تو سوال کرد گفت کہ ولایت اعلی از نبوت ست پس این چہ معنی دارد جواب آنکہ ولایت اعلی از نبوت ست نہ آنکہ ولایت ہر ولی اعلی از نبوت ہر نبی و رسول ست این ست اگر کسی عالم تر از نبی یا رسول نیست و نہ می گوید کہ ولی از نبی اعلم ست

۱۲

تاجرًا خیاطًا هو من حیث انه عالم اعلی مرتبة من حیث انه تاجر
وخیاط ومن حیث انه تاجر اشرف من حیث انه خیاط
او یقول ان الولی فوق النبی والرسول فانه یعنی بذلك
فی شخص واحد وهو ان الرسول من حیث انه ولی اتم منه
من حیث هو نبی ورسول لان الولی تابع ش ای للرسول اعلی
منه فان التابع لا یدرك المتبوع ابدًا فیما هو تابع له فیه
اذ لو ادرکه لم یکن تابعًا امام شعرانی در الیواقیت والجواهر فی
بیان عقد الاکابر ے طراز داد انما قال الشیخ اختلف الناس
فی نبوة النبی وولایته ایهما افضل والذی اقول له ان
ولایته افضل بشرف المتعلق ودوامها فی الدنیا والاخرة
بخلاف الرسالة فانها متعلق بالخلق وتنقضی بانقضاء التکلیف
انتهی ووافقه علی ذلك الشیخ عز الدین بن عبد السلام فی الکلام
فی رسالة النبی مع ولایته لا فی رسالته ونبوته مع ولایة غیره
شیخ علاء الدین قونوی در شرح تعرف می نگارند که در ولایت ونبوت
عموم خصوص مطلق ست هر نبی ولی ست ولا عکس پس مطلب این ست که
النبی من حیث کونه ولیًا افضل من حیث کونه نبیًا
واز ین محظور لازم نمی آید زیرا که تفضیل ولی بر نبی وقتی قابل تسلیم بود که
کدامی نبی ولی نمی بود پس در نبی ولایت ست ونیز نبوت که اجل واشرف
ست علامه عز الدین بن عبد السلام گوید که مقام نبوت افضل از مقام رسالت

۴ شیخ عبد الحق محدث دهلوی در اشعة اللمعات شرح مشکوة در باب کرامات اولیا فصل دوم در بیان ولایت وتحقیق آن وفرق میان ولایت ونبوت ورسالت وبیان مراتب ولایت وتفاوت درجات اولیا در ولایت وبیان آنکه ولایت اعم ست از نبوت ورسالت وبیان آنکه ولایت اشرف ست از نبوت ورسالت بنابر اطلاق وبیان آنکه ولایت افضل ست از نبوت ورسالت بنابر تقیید وبیان آنکه ولایت مختص ست بامت محمدیه وبیان آنکه ولایت مختص ست بامت اسلامیه وبیان آنکه ولایت مختص ست بامت سنیه وبیان آنکه ولایت مختص ست بامت حنفیه وبیان آنکه ولایت مختص ست بامت حنفیه هندیه وبیان آنکه ولایت مختص ست بامت حنفیه نقشبندیه مجددیه الفی ثانی قدس سره العزیز

۵ قولہ تعرف لمذہب الصوفیہ شیخ ابی بکر محمد بن ابراہیم بخاری کلابازی المتوفی سنہ ۳۸۰ مختصری ست مشتمل بر تعریف مذہب صوفیہ واز شروح واعظ است شرح قاضی علاء الدین علی بن اسمٰعیل سنہ ۷۵۰ شرح قونوی کہ اصولی واز شاگردان قونوی ست سنہ ۷۳۵ چون شیخ اصولی واز شاگردان شیخ اصطلاح اہل صوفیہ نیز دانست شرح او بہتر نوشت ۱۲ منہ

است چنانکه ابن الجاعه در شرح جمع الجوامع حکایت کرده زیرا که نبوت مقام عمل است پس این از طرفین متعلق باللہ تعالی ست و رسالت مقام تبلیغ ست پس این متعلق بخلق ست ازین مقاله تفضیل نبی بر رسول لازم نمی آید زیرا که هیچ رسول غیر نبی نباشد شیخ محی الدین ابن عربی در کتاب مقام القرب در تحقیق قول اَلْوَلَایَةُ هِیَ النُّبُوَّةُ الْکُبْرٰی وَالْوَلِیُّ الْعَارِفُ مَرْتَبَةُ الرَّسُوْلِ می نگارد و درینجا اعتبار اشخاص من حیث هو انسان نیست و فضل و شرف درین نیست بلکه تفاضل بمراتب ست انبیاء صلوات الله علیهم سایر خلق تفضیل بمراتب ست پس برای نبی صلے الله علیه وسلم مرتبهٔ ولایت مع معرفت و رسالت بوده است و مرتبهٔ ولایت و معرفت همیشه باشد و مرتبهٔ رسالت بسبب انقطاع تبلیغ منقطع گردد و فضل دائم باقی ست وَالْوَلِیُّ الْعَارِفُ مُقِیْمٌ عِنْدَهٗ وَالرَّسُوْلُ خَارِجٌ وَحَالَةُ الْاِقَامَةِ اَعْلٰی مِنْ حَالَةِ الْخُرُوْجِ فَهُوَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مِنْ کَوْنِهٖ وَلِیًّا وَعَارِفًا اَعْلٰی وَاَشْرَفُ مِنْ کَوْنِهٖ رَسُوْلًا وَهُوَ الشَّخْصُ بِعَیْنِهٖ وَاخْتَلَفَ مَرَاتِبُهٗ لَا اَنَّ الْوَلِیَّ مِنَّا اَرْفَعُ مِنَ الرَّسُوْلِ نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْخُذْلَانِ چهارم آنکه این کلام از شطحیات ست همین ست مسلک حضرت مجدد علیه الرحمة در مکتوب صد و هشتم از جلد اول مذکور ست بعضی از مشائخ در سکر وقت گفته اند که ولایت افضل از نبوت ست و بعضی دیگر ازین ولایت ولایت نبی خواسته اند تا وهم افضلیت ولی بر نبی رفع شود اما فی الحقیقت کار برعکس ست زیرا که نبوت نبی از ولایت او افضل ست و ولایت از تنگی سینه رو بخلق نمی تواند آورد و در نبوت او بکمال انشراح صوری نه توجه حق سبحانه مانع توجه خلق ست

ل این کلمه ست ظاهرا از اینجا گرفته شده ۱۲ منه

ل دل عارف نیم قبا باشد در رسول تابع و عالمی کاملیت فروع اعلی باشد پس رسول ما صلے الله علیه وسلم عارف اکمل و محبوبیت و ولایت عارف اشرف باشد از رسالت و رسالت در تحقق واحد است اما مراتب و جهات متغایر است از اینجا محبوبیت کبری ای ولایت از دیگر اسرار رسول افضل باشد فتدبر منه ۱۲

ونه توجه خلق مانع توجه حق تعالی در نبوت تنها رو بخلق نیست تا ولایت را کر رو بحق دارد
ترجیح بروی بدهند عیاذاً باللہ سبحانہ رو بخلق تنها مر عوام کالانعام راست
شان نبوت ازان برتر است فهم این معنی ارباب سکر را دشوار است الا کابر مستقیم الاحوال
باین معرفت ممتاز اند هنیئاً لارباب النعیم نعیمها حضرت بایزید بسطامی قدس سره
فرموده خیمه بر پهلوئی عرش زده ایم همانا مراد از عرش قلب مومن باشد یعنی متصل عرش
هستیم حضرت بایزید فرماید لوای اعرفع من لوائی محمد برای تصحیح این کلام
چند توجیهات کرده اند توجیه اول آنست که لوای محمد جبریل بود و لوای
بایزید محمد صلی اللہ علیه وسلم پس لوای بایزید از لوای محمد برتر باشد این قول بقول
حضرت موسی علیه السلام می ماند که در مناجات خود فرموده است الهی آنچه در کلبه گدائی
هست در خزانهٔ خسروی تو نیست ندا شنید که ای موسی آن چیست که تو داری
من ندارم عرض نمود الهی همچو توئی دارم و تو همچو خودی نداری می گویم که این توجیه
صحیح نیست زیرا که جبریل علیه السلام بلسان شرع یا عرف معتبر بلوای محمد نیست توجیه
دوم آنکه این احکایته عن الحق سبحانه تعالی گفته همچو ظهور کلمه انی انا اللہ از
درخت مر موسی علیه السلام توجیه سوم من بمعنی بعد است چنانکه اطعمهم من
جوع یعنی طعام داد ایشان را بعد از جوع نزد راقم این توجیه نیز راست نمی آید زیرا که
من بمعنی بعد در کتب نحو و تفاسیر موجوده از نظر نگذشته و این من تفضیلیه است
و درین محل زینهار من بمعنی بعد صحیح نخواهد بود توجیه چهارم ولایت افضل است از
نبوت پس معنی چنین باشد که لوای ولایت من افضل است از لوای نبوت این توجیه
هم صریح البطلان است زیرا که ولایت هیچ ولی بر نبوت فاضل نیست و در لطائف اشرفی

۱۲ لوای ابابکر صدیق رضی اللہ عنه
۱۳ علمدار حضرت صلی اللہ علیه وسلم
۱۴ ظاهر است که نبوت افضل است

مذکورست امّا قولہ یکون الناس تحت لواء محمد یوم القیامۃ محمد صلی اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام یکون تحت لوائنا وقولہ لوائی اعظم من لواء محمد صلی اللہ علیہ وسلم فقالوا قیل لابی یزید یکون الناس تحت لواء محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام یوم القیامۃ قالہ وھو فی غلبۃ الحال وقوۃ السکر فاجراھا اللہ تعالیٰ علی لسانہ من غیر قصدہ فیکون مضافا الی اللہ تعالیٰ لا الی ابی یزید وقال الجامع اللواء علی نوعین لواء یکون للہ تعالیٰ وھو لواء الخاص وھم الفقراء والعارفون ولواء یکون لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وھو لواء العوام فھم یکونون تحت لواء محمد صلی اللہ علیہ وسلم ومحمد علیہ الصلوٰۃ والسلام مع الخواص یکون تحت لواء اللہ تعالیٰ واحشرنی فی زمرۃ المساکین علی سبیل التواضع فقولہ ابی یزید لوائنا ولوائی اراد بہ اللہ تعالیٰ الا انہ اضاف الی نفسہ بسبب الاختصاص لاجل الفقر والمعرفۃ وقد یضاف الشیء الی الشیء بادنی ملابسۃ بینھما **حضرت بایزید بسطامی فرموده** سُبْحَانِی مَا اَعْظَمَ شَانِی علامہ قطب الدین سطلانی گوید وتکلم اھل الطریق فی ایضاحہ فمن تکلم فی شرح معناہ الجنید وسواہ فنقل عن الجنید انہ قال فیہ جرت علیہ اوقات الغفلۃ ثم صحا فقال ذلک یعنی حیث صحوت برّی وقیل نظر الی ذکر اللہ تعالیٰ القدیم لہ فغاب بذلک عن حدوثہ وصفاتہ فقال سبحانی اذ کنت محمودا فی الذکر المصئون ولا ماء ولا طین قال القسطلانی قلت ویحتمل ان یکون قامت بہ فی ذاتہ صفۃ من العظمۃ والجلال فتلاشی معھا

ملخص ترجمہ آنکہ مذکور شد امّا قولہ یکون الناس تحت لواء محمد یوم القیامۃ محمد صلی اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام یکون تحت لوائنا وقولہ لوائی اعظم من لواء محمد صلی اللہ علیہ وسلم پس گفتند کہ قیل لابی یزید یکون الناس تحت لواء محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام یوم القیامۃ قالہ وھو فی غلبۃ الحال وقوۃ السکر فاجراھا اللہ تعالیٰ علی لسانہ من غیر قصدہ فیکون مضافا الی اللہ تعالیٰ لا الی ابی یزید وقال الجامع اللواء علی نوعین لواء یکون للہ تعالیٰ وھو لواء الخاص وھم الفقراء والعارفون ولواء یکون لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وھو لواء العوام فھم یکونون تحت لواء محمد صلی اللہ علیہ وسلم ومحمد علیہ الصلوٰۃ والسلام مع الخواص یکون تحت لواء اللہ تعالیٰ واحشرنی فی زمرۃ المساکین علی سبیل التواضع فقولہ ابی یزید لوائنا ولوائی اراد بہ اللہ تعالیٰ الا انہ اضاف الی نفسہ بسبب الاختصاص لاجل الفقر والمعرفۃ وقد یضاف الشیء الی الشیء بادنی ملابسۃ بینھما **حضرت بایزید بسطامی فرموده** سُبْحَانِی مَا اَعْظَمَ شَانِی علامہ قطب الدین سطلانی گوید وتکلم اھل الطریق فی ایضاحہ فمن تکلم فی شرح معناہ الجنید وسواہ فنقل عن الجنید انہ قال فیہ جرت علیہ اوقات الغفلۃ ثم صحا فقال ذلک یعنی حیث صحوت برّی وقیل نظر الی ذکر اللہ تعالیٰ القدیم لہ فغاب بذلک عن حدوثہ وصفاتہ فقال سبحانی اذ کنت محمودا فی الذکر المصئون ولا ماء ولا طین قال القسطلانی قلت ویحتمل ان یکون قامت بہ فی ذاتہ صفۃ من العظمۃ والجلال فتلاشی معھا

ملخص ترجمہ آنکہ مذکور شد امّا قولہ یکون الناس تحت لواء محمد یوم القیامۃ محمد صلی اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام یکون تحت لوائنا وقولہ لوائی اعظم من لواء محمد صلی اللہ علیہ وسلم پس گفتند کہ قیل لابی یزید یکون الناس تحت لواء محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام یوم القیامۃ قالہ وھو فی غلبۃ الحال وقوۃ السکر فاجراھا اللہ تعالیٰ علی لسانہ من غیر قصدہ فیکون مضافا الی اللہ تعالیٰ لا الی ابی یزید وقال الجامع اللواء علی نوعین لواء یکون للہ تعالیٰ وھو لواء الخاص وھم الفقراء والعارفون ولواء یکون لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وھو لواء العوام فھم یکونون تحت لواء محمد صلی اللہ علیہ وسلم ومحمد علیہ الصلوٰۃ والسلام مع الخواص یکون تحت لواء اللہ تعالیٰ واحشرنی فی زمرۃ المساکین علی سبیل التواضع فقولہ ابی یزید لوائنا ولوائی اراد بہ اللہ تعالیٰ الا انہ اضاف الی نفسہ بسبب الاختصاص لاجل الفقر والمعرفۃ وقد یضاف الشیء الی الشیء بادنی ملابسۃ بینھما **حضرت بایزید بسطامی فرموده** سُبْحَانِی مَا اَعْظَمَ شَانِی علامہ قطب الدین سطلانی گوید وتکلم اھل الطریق فی ایضاحہ فمن تکلم فی شرح معناہ الجنید وسواہ فنقل عن الجنید انہ قال فیہ جرت علیہ اوقات الغفلۃ ثم صحا فقال ذلک یعنی حیث صحوت برّی وقیل نظر الی ذکر اللہ تعالیٰ القدیم لہ فغاب بذلک عن حدوثہ وصفاتہ فقال سبحانی اذ کنت محمودا فی الذکر المصئون ولا ماء ولا طین قال القسطلانی قلت ویحتمل ان یکون قامت بہ فی ذاتہ صفۃ من العظمۃ والجلال فتلاشی معھا

کہ بایزید نظر بذکر اللہ قدیم انداختہ پس محمود و صفات خود بلی خبر گشتہ پس سبحانی گفتہ قسطلانی گوید کہ در ذات بایزید عظمت و جلال باری تعالیٰ جوہری
محیط کہ بایزید ذات خود را فراموش کرد پس این قول بلحاظ آن صفت قائم گفتہ و تنزیہ آن صفت نمود سامع اند کہ خود را می ستاید با آنکہ چنان نیست ۱۲

عِنْدَهُ وَجُودُ ذَاتِهِ فَشَهِدَ تِلْكَ الصِّفَةَ وَغَابَ عَنْ وُجُودِهِ فَنَطَقَ مُعَبِّرًا عَنْ تِلْكَ الصِّفَةِ
الْمُشَاهَدَةِ مُنَزِّهًا لَهَا بِعَظَمَةِ شَاهِدِهَا فَظَنَّ السَّامِعُ اَنَّهُ يَعْنِي نَفْسَهُ وَهُوَ
لَمْ يَرَ لَهَا وُجُودًا فَيَكُونُ مُعَبِّرًا عَنْهَا بَلْ عَبَّرَ عَنْ تِلْكَ الصِّفَةِ الْقَائِمَةِ فِيهِ

خواجه مگو که من منم من نه منم نه من منم | جان من اوست در تنم من نه منم نه من منم
قالش و نهان او منم گنج و روان او منم | گوهر کان او منم من نه منم نه من منم

بایزید بسطامی فرماید لا اله الا انا فاعبدونِ در تاویل این کلام
مولوی معنوی در مثنوی می فرماید

بامریدان آن فقیر مختشم | بایزید آمد که یزدان نک منم
گفت مستانه عیان آن ذوفنون | لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا هَا فَاعْبُدُونِ
چون گزشت آنحال گفتندش صباح | تو چنین گفتی و نبود آن صلاح
گفت این بار اگر کنم این مشغله | تیغ ها بر من زنید آندم هله
حق منزه از تن و من با تنم | چون چنین گویم بباید کشتنم
چون وصیت کرد آن آزاده مرد | هر مریدی کاردی آماده کرد
مست گشت او باز و استغراق رفت | آن وصیت ها ش از خاطر برفت
عشق آمد عقل او آواره شد | صبح آمد شمع او بیچاره شد
عقل خود شحنه است چون سلطان رسید | شحنهٔ بیچاره در کنجی خزید
عقل سایه حق بود حق آفتاب | سایه را با آفتاب او چه تاب
چون پری غالب بود بر آدمی | گم شود از مرد وصف مردمی

هر چه گوید آن پری گفته بود — زین سر سے نه زان سرے گفته بود
چون پری را این دم و قالون بود — کردگار آن پری خود چون بود
ادی خود رفته پری خود او شده — ترک بی الهام تازی گو شده
چون به خود آید نداند یک لغت — چون پری راست این ذات و صفت
پس خداوندی پری و آدمی — از پری کی باشدش آخر کمی
شیر گیر از شیر کے ترسد بگو — شرح راه از کور کے پرسد بگو
شیر گیر[۱] از خون فره شیر خورد — تو بگوئی او نکرد آن باده کرد
در سخن پرواز از راز کهن — تو بگوئی باد گفت ست آن سخن
بادهٔ را چون بود این شر و شور — نور حق را چیست آن فرهنگ و زور
گر ترا از تو بکل خالی کند — تو شوی لیست[۲] او سخن عالی کند
گرچه قرآن از لب پیغمبر ست — هر که گوید حق نه گفت او کافر ست
چون همای بی خودی پرواز کرد — آن سخن را بایزید آغاز کرد
عقل را سیل تحیر در ربود — زان قوی تر گفت کاول گفته بود
نیست اندر جبه ام الا خدا — چند جوئی در زمین و در سما
آن مریدان جمله در هم آمدند — تیغها بر جسم پاکش می زدند
هر یکی چون ملحدان در گرد کوه[۳] — کار دمی زد پیر خود را بی ستوه
هر که اندر شیخ تیغے می خلید — باز گونه او تن خود می درید
وانکه او را از خم اندر سینه زد — سینه اش بشگافت شد مرده ابد
یک اثر نی بر تن آن ذوفنون — وان مریدان خسته و غرقاب خون

---

[۱] کسی که او را شراب موسط باشد و معطلات و شیشه کبک کوش باشد و از جا در نیاید خود داری نماید
[۲] نام کوهیست در دنیا که گمان میکنند اسمان بر آن خم زده و ازی بالای آن رفته شده و ندانند که فلک الافلاک

هرکه او سوی گلویش زخم برد — حلق خود بدریده دید و زار مرد
وانکه آگه بود زان صاحبقران — دل نداد اش که زند زخم گران
نیم دانش دست او را بسته کرد — جان به برد الا که او را خسته کرد
روز گشت و آن مریدان کاستند — نوحها از جان شان برخاسته
پیش او آمد هزاران مرد و زن — که دو عالم درج در یک پیرهن
این تن تو گر تن مردم بدی — چون تن مردم ز خنجر کم شدی
با خودی یا بیخودی دو چار زد — با خود اندر دیدهٔ خود خار زد
ای زده بر بیخودان (یا مبهوش را) تو ذوالفقار — بر تن خود میزنی آن هوشدار
زانکه نی خود فانی ست و ایمن ست — تا ابد در امنی او ساکن ست
نقش او فانی و او شد آئینه — غیر نقش روی غیران جا نه
گر کنی تف سوی روی خود کنی — ور زنی بر آئینه بر خود زنی
ور به بینی روی زشت آنهم توئی — ور به بینی عیسی مریم توئی
او نه اینست و نه آن او ساده است — نقش تو در پیش تو بنهاده است
چون رسید اینجا سخن لب در بست — چون رسید اینجا قلم در هم شکست
لب به بند از چه فصاحت داد داد — دم مزن والله اعلم بالرشاد
بر لب بامی تو اے مست مدام — یا بنشین یا فرود آ والسلام
هر زمانی که شوی تو کامران — آن دم خوش را کنار بام دان
هر زمان خود را هراسان باش تو — همچو بخشش خفیه کن نی فاش تو

تمه اقوال ذال اندر بزلی خودی و بی اطلاعی حضرت سلطان العارفین

ابو یزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ در گویائی حضرت حق از زبان او حضرت خواجہ یارسا

در فصل الخطاب می فرماید کہ بایزید گفتہ سُبحانی ما اعظم شانی یعنی جزاے ذلک علی لسانہ فی معرض الحکایۃ عن اللہ تعالی فی سکر وغلبات حال کما ورد فی الحدیث الصحیح خبرا عن اللہ سبحانہ فبی یبطق وبی یعقل وبی یسمع وبی یبصر در آداب المریدین شیخ ابو النجیب عبد القاہر بن محمد السہروردی مذکورست واما الشطحیات المحکیات عن ابی یزید وغیرہ فذلک عن غلبۃ الحال وقوۃ السکر وغلبات الوجد فلا قبول لہا ولا رد امام غزالی در مشکوۃ الانواری فرماید العارفون بعد العروج الی سماء الحقیقۃ اتفقوا علی انہم لم یروا فی الوجود الا الواحد الحق لکن منہم من لہ ہذہ الحال عرفانا علمیا ومنہم من صار لہ ذلک حالا وذوقا واستغرقت علیہم الکثرۃ بالکلیۃ واستغرقوا بالیزدانیۃ المحضۃ فاستوفیت فیہا عقولہم فصاروا کالمبہوتین فیہ ولم یبق فیہم متسع لذکر غیر اللہ ولا لذکر انفسہم ایضا فلم یکن عندہم الا اللہ فسکروا واسکروا رفع دونہ سلطان عقولہم فقال احدہم انا الحق وقال الاخر سبحانی ما اعظم شانی وقال الاخر ما فی جبتی الا اللہ وکلام العشاق فی حال السکر یطوی

فصل الخطاب شرحی فارسی از حافظ شاہ محمود بن محمد بخاری اولاد سید الطریقۃ نقشبندی بخاری مسروق بخواجہ یارسا نقشبندی بخاری کہ بزبان فارسی ست نقش فص فتوحی پیش فہم تست در اسکندریہ از تصانیف مشغول شدہ عرض نمودہ بود در سنہ ۸۲۳ انتقال فرمودہ

درص یعنی بسبب آن

در شکوۃ الانوار

در ص یعنی بسبب آن

در ص یعنی بسبب آن

در ص یعنی بسبب آن

وَلَا يُحْكٰى فَلَمَّا خَفَّ عَنْهُمْ سُكْرُهُمْ وَرُدُّوا اِلٰى سُلْطَانِ الْعَقْلِ
الَّذِىْ هُوَ مِيْزَانُ اللّٰهِ فِىْ اَرْضِهٖ عَرَفُوْا اَنَّ ذٰلِكَ لَمْ يَكُنْ
حَقِيْقَةَ الْاِتِّحَادِ مِثْلُ قَوْلِ الْعَاشِقِ فِىْ وَقْتِ فَرْطِ عِشْقِهٖ اَنَا مَنْ
اَهْوٰى وَمَنْ اَهْوٰى اَنَا وَلَا يَبْعُدُ اَنْ يَّرٰى الْاِنْسَانُ مِرْاٰةً
فَيَنْظُرُ فِيْهَا وَلَمْ يَرَ الْمِرْاٰةَ قَطُّ فَيَظُنُّ اَنَّ الصُّوْرَةَ الَّتِىْ رَاٰهَا هِىَ
صُوْرَةُ الْمِرْاٰةِ مُتَّحِدَةً بِهَا وَيَرَى الْخَمْرَ فِىْ زُجَاجَةٍ فَيَظُنُّ
اَنَّ الْخَمْرَ لَوْنُ الزُّجَاجِ فَاِذَا صَارَ ذٰلِكَ عِنْدَهٗ مَالُوْفًا وَرَسَخَ
فِيْهِ قَدَمُهٗ اسْتَغْرَقَهٗ وَقَالَ ؎

رَقَّ الزُّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ	فَتَشَابَهَا فَتَشَاكَلَ الْاَمْرُ
فَكَاَنَّهٗ خَمْرٌ وَلَا قَدَحٌ	وَكَاَنَّهَا قَدَحٌ وَلَا خَمْرٌ

وَفَرْقٌ بَيْنَ اَنْ يَّقُوْلَ الْخَمْرُ قَدَحٌ وَبَيْنَ اَنْ يَّقُوْلَ كَاَنَّهٗ
قَدَحٌ وَهٰذِهِ الْحَالَةُ اِذَا غَلَبَتْ سُمِّيَتْ بِالْاِضَافَةِ
اِلٰى صَاحِبِ الْحَالَةِ فَنَاءَ الْفَنَاءِ لِاَنَّهٗ فَنٰى عَنْ نَفْسِهٖ
فَاَفْنٰى عَنْ فَنَائِهٖ فَاِنَّهٗ لَيْسَ يَشْعُرُ بِنَفْسِهٖ فِىْ تِلْكَ الْحَالِ
وَلَا بِعَدَمِ شُعُوْرِهٖ بِنَفْسِهٖ وَلَوْ شَعَرَ بِعَدَمِ شُعُوْرِهٖ بِنَفْسِهٖ
لَكَانَ قَدْ شَعَرَ بِنَفْسِهٖ وَيُسَمّٰى هٰذِهِ الْحَالَةَ بِالْاِضَافَةِ
اِلَى الْمُسْتَغْرَقِ بِهٖ بِلِسَانِ الْمَجَازِ اِتِّحَادًا وَبِلِسَانِ الْحَقِيْقَةِ
تَوْحِيْدًا وَوَرَاءَ هٰذِهِ الْحَقَائِقِ اَسْرَارٌ يَطُوْلُ الْخَوْضُ
فِيْهَا حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمۃ گوید ✤

خضت بحرا وقف الانبیاء بساحله در نشر المحاسن مذکورست
کیف یقال عنه انه قال خضت بحرا وقف الانبیاء بساحله فان
صح هذا القول عنه فینبغی ان یحمل علی صدوره عنه فی حال
السکر او علی انهم وقفوا لیعبروا فی ذلک البحر من راوا
فیه اهلیة العبور ویمنعوا من لیس فیه اهلیة او لیدرکوا
من راوه اشرف علی الغرق او نحو ذلک مما فیه نفع الغیر
کما یقف الافضل یشفع فی دخول الجنة ویدخل المفضول
او ما قال بعضهم ان وقوفهم وقوف صدور لا وقوف
ورود از حافظ ابن حجر سوال کردند که ازین قول بایزید نقصت انبیا لازم
آید جواب دادند القول لم یصح عنه وان صح فمعناه جمیع ما اعطی
الاولیاء مما اعطی الاولیاء کزق ملاء عسلا فرشحت
منه رشحات هی ما اعطی الاولیاء وما فی باطن الزق هو
ما اعطی الانبیاء ووقوفهم بساحله لیعبروا من راوا فیه
اهلیة او لیدرکوا من راوه اشرف علی الغرق فهذا
القول ان لم یکن صدر منه حال السکر یعین تاویله
بما یلیق بجلالة الانبیاء بمثل ما ذکرت مما فیه نفع
للغیر کما یقف الافضل یشفع فی دخول الجنة ویدخل
المفضول حافظ سیوطی در رسالة تنبیه الغبی تبنز ابن عربی مے نگارد ٭

ف اشراف واقف شدن بر چیزی ۱۲ ف این رسالة ایست مختصر از حافظ سیوطی ۱۲ منه عفی عنه جلال الدین سیوطی

قال الصفدی وحکی لی بانه ذکر للشیخ تقی الدین بن تیمیة ان فی دمشق انسانا یصرف کلام ابن عربی بالتاویل الی ظاهر الشرع فقد رایته اجتمع به فقال له بلغنی عنک کذا وکذا فقال نعم فقال کیف تعمل فی قوله خضت لجة بحر والانبیاء وقوف علی ساحله فقال ما فی ذا شیء یعنی انهم واقفون لانفساد من تغرق فیه من امتهم فقال وهذا بعید فقال والله الذی تفهمه انت ما هو المقصود فتبسم حقیر گوید که جواب بر تقدیر تسلیم بود والا انچه ابن تیمیه این کلام را منسوب بشیخ محی الدین ابن عربی کرده غلط ست اصل کلام از بایزید ست رحمه الله تعالی در کواکب زاهره مذکور ست قال قطب الدائرة الشیخ ابو العباس المرسی مراده ان الانبیاء خاضوا بحر التوحید ووقفوا من الجانب الاخر علی ساحل الغرق یدعون الخلق الی الخوض انی فلو کنت کاملا لوقفت حیث وقفوا قال الشیخ تاج بن عطاء الله فی لطائف المنن وهذا الذی فسر به الشیخ کلام ابی یزید هو اللائق بمقام ابی یزید نیز شیخ بایزید بسطامی رح گوید اراد موسی ان یری الله تعالی وانا ما اردت ان اری الله بل هو الذی اراد ان یرانی سبحانی نیز شیخ ابو یزید بسطامی قدس سره گوید حق بمن فرمود همه بنده اند جز تو نیز شیخ بایزید گفته توبه مردم از گناهان ست وتوبه من از قول لا اله الا الله است وهم شیخ بایزید گفته

ف ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰

لوح محفوظ منم در جواب شخصی که گفت حق تعالی را لوح محفوظ است و هم شیخ
بایزید بسطامی از موذن شنید الله اکبر گفت انا اکبر و هم شیخ بایزید
بسطامی گفته برآمدم از پوست بشریت چنانچه مار از پوست خود برآید پس
دیدم که من اویم قال السجنید حِینَ سُئِلَ عَنِ الْمَعْرِفَةِ بِاللهِ وَالْعَارِفُ
لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ یعنی رنگ آب رنگ ظرف ست چه آب در حد ذات
خود رنگے مخصوص ندارد و برنگ ظرف ها ظاهر میشود آنچنانکه ذات مطلقه
حق تعالی در حقیقت خود از جمیع قیود و لوازمی که اذهان و افهام در تصور کرده
مطلق ست و بحسب قابلیات اذهان و افهام او را تصور کرده اند نه آن حق ست
که ذات مطلقه است و او مبدأ آثار و احکام ذهنیه و خارجیه است چه او عین جمیع
اشیاء است ابن عقیل گوید شیخ شبلی گوید اِنَّ مُحَمَّدًا یَشْفَعُ فِی اُمَّتِهٖ
وَاَنَا اَشْفَعُ بَعْدَهٗ فِی اَهْلِ النَّارِ حَتّٰی لَا یَبْقٰی مِنْهَا اَحَدٌ نیز
حضرت شبلی گوید لَیْسَ فِی الدَّارِ غَیْرُهٗ دَیَّارٌ السید الطایفه
جنید رحمه الله روزے وے را عتاب کرد که انچه ما در سر دو بها میگفتم
تو بر سر منبر گوئی شبلی رح گفت اَنَا اَقُوْلُ وَاَنَا اَسْمَعُ هَلْ فِی الدَّارَیْنِ
غَیْرِیْ از شبلی رح پرسیدند تصوف چیست گفت تصوف شرک ست
از حضرت شبلی رح ابو محمد رویم قدس سره پرسید که توحید چیست گفت کسیکه
جواب از توحید دهد او ملحد ست و کسیکه تعریف کند او مشرک ست و کسیکه
توحید را بداند کافر ست و کسیکه بتوحید اشارت کند بت پرست ست و کسی که از
توحید سوال کند جاهل ست حضرت ابو بکر شبلی رح سکر غالب داشت و بسیارے

ازین قبیل ازوی صادر شد حضرت غوث الاعظم حکایۃً عن اللہ تعالیٰ فرماید انا مکوّن مکان المکان لیس لی مکان سوی سرّ الانسان فی قلب الانسان و فی الغوثیۃ ناقلاً عنہ سبحانہ و من اراد العبادۃ بعد الوصول فقد اشرک باللہ العظیم منصور حلاج رحمہ اللہ گوید انا الحق و نیز گفتہ ما فی الجبۃ الا اللہ و بعضے این را منسوب بہ جنید رحمہ اللہ کنند امام ابو حامد غزالی در مشکوۃ الانوار می نگارد ھذا من فرط المحبۃ و شدۃ الوجد یعنی این کلام از کثرت محبت و شدت وجد است چنانچہ می گویند

انا من اھوی و من اھوی انا	نحن روحان حللنا بدنا
فاذا ابصرتنی ابصرتہ	و اذا ابصرتہ ابصرتنا

درین شبہ نیست کہ حلاج را محویت محض و استغراق تام بود ازین رو بے تحاشا این چنین کلمات از زبانش سری زد

ما ز دریائیم و دریا ہم ز ماست	این سخن داند کسے کو آشناست

امام یافعی در نشر المحاسن از عوارف نقل می کند سبحانی حاشا ان یعتقد فی ابی یزید انہ یقول ذلک الا علی معنی الحکایۃ عن اللہ تعالیٰ و ھذا ینبغی ان یعتقد فی الحلاج قولہ انا الحق

حضرت معین الدین چشتی رحمہ اللہ فرماید

من نمی گویم انا الحق یار مے گوید بگو	چون نمی گویم مراد دلدار می گوید بگو

حسین بن منصور گوید ما صحت الفتوة الا لاحمد و ابلیس ابی طالب مکی گوید لیس علی الخلق اضر من الخالق

نیست بر خلق ضرر رسان زیاده از خالق ۱۲

چو خود کردند سر خویشتن فاش	عراقی را چرا بدنام کردند ✤

ابو سعید خراز رح گوید اکبر ذنبی الیه معرفتی ایاه

گناه کبیره من همین ست که او را شناختم ۱۲

مشائخ طریقت و حقیقت در فتوت سخن بسیار گفته اند بعضے از ان یاد کرده میشود شیخ حسن بصری رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که دشمنی کنی با نفس خود از جهة حق جل و علا حارث محاسبی رحمة الله علیه فرمود که فتوت انصاف است که انصاف همه خلق بر خود واجب دانی و انصاف خود از کسے نستانی فضیل عیاض رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که فرق نکنی که نعمت تو که میخورد یعنی در مقام خدمت و ایثار نعمت حق به بندگان او میان مومن و کافر تمیز نکنی و میان دوست و دشمن تفاوت نکنی ابو القاسم جنید قدس الله سره فرمود که فتوت دادن عطا است و باز داشتن بذل است یعنی حقیقت فتوت آنست که چند انکه طاقت داری وجود خود را سبب خیر و احسان و واسطهٔ راحت بندگان حق سازی و بر بساط احسان مقابلهٔ بدان شطرنج بد نبازی شیخ سهیل ابن عبد الله تستری رحمة الله علیه فرمود که فتوت متابعت سنت است یعنی از هیچ سنت از سنتهای رسول علیه السلام فرو نگذارد و بزرگترین سنتی از سنتها حقارت دنیا است پس هر که خواهد که دنیا را اهل دنیا را بزرگ دارد مقام فتوت از دست ندهد باید بایزید قدس الله سره العزیز فرمود که فتوت آنست که هر چه از تو بدیگران رسد از احسان اگرچه بسیار بود آن را اندک شمری و هر چه از دیگران بتو رسد اگرچه اندک بود آنرا بسیار دانی یحیی بن معاذ رازی قدس الله سره فرمود که فتوت سه قسم ست خوبروئی با پارسائی و خوب سخنی با امانت داری و خوب خوئی با وفاداری یعنی نهاد که ایزد تعالی بندگان خود را بدان مکرم گرداند سه نوع است یکی جمال نعمت ست که نتیجه غلبات رحمت و عکس انوار سبحات است نعمت دوم فصاحت و بلاغت است و این از جملهٔ نعمتهای بی نهایت ست نعمت سوم مال است که آن محبوب اغلب دل ست از بیم معاش

(بقیه بصفحه ۵۳)

کتاب السرای سعید احمد بن عیسی خراز از شطحیات مملوست جماعت علما بر وی زبان انکار کشاذند نیز شیخ ابو سعید خراز قدس سره گفت مدتی اورامی جستم خود را می یافتم اکنون خود را می جویم اورا می یابم در نفحات مذکورست که امام احمد غزالی گوید که شیخ ابو القاسم گرگانی ابلیس را ابلیس نمی گفت بلکه خواجهٔ خواجگان سرور مهجوران می گفت عین القضاة همدانی از بزرگے حکایت می کند که فرمود جوان مرد آنجا که ابلیس ست ترا راه نیست و این دولت از کجا آوردی جبریل صفتی باید که دیدهٔ او در جمال ابلیس نظر نکند عبد الکریم جیلی در کتاب مناظر الهیه در بیان فرق میان خاذ و غفور مے نگارد ❊

(بقیه صفحه ۵۳)

تا بدان بدار معاد مشغول شود و اسباب طاعت مهیا دارد پس اخی باید که این هر سه نعمت را مطیهٔ سعادت ابدی و سرمایهٔ تجارت نعیم سرمدی سازد و در جمال پارسائی و پاک دامن بود و در فصاحت حق گوئی ناصح و در برادری با بذل و وفا ابو حفص حداد رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که ایزد تعالی اختیار کرده است در قرآن از برائی پیغمبر خود فرموده که یا محمد بگیر یعنی نگهدار صفت حلم و درگذار از برادران خود گناه ایشان را و نکافات کن به نیکی و رو بگردان از جاهلان یعنی جهل ایشان را بجهل مقابله مکن ابو علی دقاق رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که بر دم نزد یک باشی و در میان ایشان غریب یعنی اخی باید که آمیزگار باشد بنجابت و با همه بندگان حق بشفقت و نصیحت و مودت و احسان زندگانی کند و با خلق از همه بریده بود و در سر پیوسته بحق مشغول باشد ابو الحسن نوری قدس سره فرمود که فتوت آنست که تحمل کنند نه بخشش و لیکن آنچه تراد شوار آید ندانم که درین مقام از فتوت کدام معنی مراد است که

منصور با ابلیس نسبت کرده ۱۲

إِنَّ اللّٰهَ الْغَافِرُ هُوَ الَّذِي يَغْفِرُ جَمِيعَ الذُّنُوبِ إِلَّا الشِّرْكَ وَالْغَفُورُ هُوَ الَّذِي يَعْفُو الشِّرْكَ

ایضاً

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

بیان حال الغافر وان الله یغفر الذنوب جمیعا بیان حال العفو

وهذا القول ناظر لعدم خلود الکفار فی النار

شیخ روزبهان فضیلی در تفسیر العرائس تصریح بآن کرده چنانچه شیخ محی الدین عربی هم بآن قائل ست نیز شیخ عبدالکریم جیلی می گوید که جمیع عباد حق عبودیت ادا می کنند از انکه بر مراد حق تم احسانه بر پا ایستاده اند وهمین ست معنی عبودیت وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون و این قول مبنی برآن ست که امر الهی تعالی مبنی ارادہ است وتخلف مراد از ارادہ محال ست پس همه طاعت امری نمایند وعصیان متحقق نه شیخ محی الدین عربی نیز تصریح باین معنی کرده از مخدوم بهاء الدین ذکریا منقول است

دنیا چراگاه تحمیه خران ماست	عقبی شکارگاه شکاری سگان ماست
من عرش ولوح پیچم وزیر قلم نهم	اسلام وکفر سوزم این امتحان ماست
مرسل نبی طفیل من انبیا شدند	موسی وخضر ویونس از پس روان ماست
جمله بشر کواکب وافلاک وانجمن	جبریل با ملائک از چاکران ماست

سجود خود بدیدم زان اولیا شدم
فرمان شد که جنت تو لامکان ماست

تصانیف ست انسان کامل الخ تصانیف وی در فارسی توحید وجودی شهرت کتابیست ۵ بن وجیه الدین ملتانی بود مدرس علوم ظاهر باطن فقه وحدیث اصول فروع عامل وکامل ومطلع

فضیل عیاض قدس سرّه عرش و کرسی و لوح و قلم منم جبرئیل و میکائیل منم ابراهیم و موسی و عیسی و محمد علیه السلام منم +
از سهیل بن عبد الله تستری پرسیدند که مرد کی صوفی شود گفت
آنگاه که خوشش حلال و مالش مباح گردد و هر چه بیند از حق بیند و رحمت خدای را
عز و جل بر همه خلق شامل داند **ابو حمزه خراسانی** آواز گوسفندی شنید
و در وجد آمد گفت لبیک جلّ جلاله حارث کاردی کشید که اینچه حالت است
اگر بیان نکنی ترا بکشم گفت برو چندین سال خاکستر و سبوس با هم آمیخته بخور تا این
مسئله بر تو روشن شود **ابو الحسن نوری** قدس سره گوید الله تعالی
چون نظر بر لطافت خود کند حق ماند و چون بر کثافت خود نظر کند خلق ماند -
شیخ ابو الحسن نوری را روزی آواز موذن شنید گفت هلاکت باد ترا در ان اثنا
آواز سگ شنید گفت لبیک و سعدیک گفتندای شیخ این چه حال ست گفت
موذن از سر غفلت برای مزد خود گفت و سگ بی غرض گفت وَاِنْ مِنْ شَیْءٍ
اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ +

---

۵۱ فضیل عیاض مرید و خلیفه خواجه عبد الله زید ست چنین گویند که فضیل رهزنی می کرد میان مرو و زوزان بود و در بیابان با یاران
بسیار ماندی و یاران فضیل رهزنی می کردند و در بیابان نشسته قرآن خواندی و قرآن خواندن را دوست داشتی و گویند سبب
توبه وی آن بود که شبی کاروانی می گذشت و حافظی را بمزد گرفته بود تا همه شب قرآن بخواند از انکه شنیده بود که فضیل عیاض قرآن
خواندن دوست دارد فضیل چون بر کاروان رسید حافظ این آیت می خواند اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ
این آیت چون تیر بر دل فضیل رسید بی خود و بی قرار شده روی بجزا به نهاد کاروانیان خوشحال شدند که بروند یکی گفت کجا می روید که فضیل
یاران ابنوه در راه خواهد بود فضیل این سخن بشنید گفت ای کاروان بشارت باد شما را که فضیل توبه کرده از شما گریزد چنانکه شما ازوی
می گریزید فضیل صدا می رفت و می گریست و می گفت الهی فضیل گنه کار بمعصیت توبه کرد و بحضرت پاک تو آورده قبول کن و فضیل را یاران
و خصمان او از خراسان و گرگان هر کجا که خصم او بود فضیل آنجا می رفت و او را خوشنود می کرد مگر یک جهود خوشنود نمی شد و سوگند خورد تا زنده ی
خوشنود نشوم و زر او صد دینار بود فضیل گریه و زاری بسیار کرد آنگاه آن جهود صد سفاله ابر نموده دینار تر اشیده در میان کریه بالین خود نهاد

فارس بن عیسی بغدادی قدس سره گفت لذت طاعت و شرک برابرست و در تاویل کریمه واعبد ربک حتی یاتیک الیقین می گوید هر که معبود را دید از عبادت بگذشت و هر که از عبادت گذشت از معبود گذشت عباس بن یوسف شکلی رحمة الله علیه گوید هر که با خدا مشغول است از ایمان او نباید پرسید

پستی و بلندی همه شد هموارم | من مذهب هفتاد و سه ملت دارم

از مظفر کرمان شاهی پرسیدند که فقیر کیست گفت کسیکه حاجتش بخدا بود شیخ ابوالحسن خرقانی که غوث وقت خود بود قدس سره گفت من بدو سال خردترم از پروردگار خود شیخ ابوسعید ابوالخیر گوید

تا روی ترا ندیدم ای شمع طراز | تا کار نکنم نه روزه دارم نه نماز
چون با تو بودم فخار من جمله نماز | چون بی تو شوم نماز من جمله فخاز
جسمم همه اشک گشت چشمم گریست | در عشق تو بی جسم همی باید زیست
از من اثری نماند این عشق از کیست | چون من همه معشوق شوم عاشق کیست

شیخ الاسلام عبدالله انصاری گوید زاهد بزهد خویش نازد و عالم بعلم از صوفی چه گویم که او الله است و نیز عبدالله انصاری گفته ربوبیت عین عبودیت ست امام محمد غزالی در رساله مصونة علی غیر اهلها و خفیة علی اهلها نعیم جنت و عذاب قبر را از قبیل خیال قرار داده اند شیخ احمد غزالی روزی در نیت نماز گفت کافر شدم زنار بستم الله اکبر شیخ برکة قدس سره گفت هفت صد بار پیغمبر خدا صلے الله علیه وآله وسلم را بخواب دیدم امروز

تکرار ورق ۵۲
در رساله مصونه انکار ادراک مجرد و عود او بهشت از کامل و مشوب و غیر مرتاض و قرار داده شد حسی فقهی خیالی حسی ظاهر است در بیابانی می آید و ما الخیالی فلا یخلو امکانه و لان تتمایز النوعان النوع الاول منتظر لا انقطاع له و قرب فلو کانت دائمة لم یظهر فرق بین الحسی و الخیالی انتهی و در باب ثانی گوید ان تکاثف هذه المحسوسات لا مشاحة فی وجود الذات المجردة لیست محسوسة الخ لیست غایة بعید ان در رساله مصونه و غیره ذکر کرده بعضهم الجنة و النار روحانیتان بعد الموت و بعضهم جسمانیتان بعد الموت و بعضهم بالتفصیل و التخییر و کل فی ذلک اولی و الی القبر و کل فی القیامة قال الشیخ

لا یبعد ان یکون بعض الاجسام السماویة موضوعا لتخیل النفس بعد الموت ۱۲ منه

معلوم شد کہ خود را مے دیدم۔

عین القضاۃ ہمدانی گوید ہر کہ خدائی را شناخت عزوجل نمی گوید و ہر کہ اللہ گوید حق را شناخت نیز عین القضات گفتہ از دیدن نور محمد صلے اللہ علیہ وسلم جملہ مؤمنان کافر شدند و ہیچکس را ازان خبر نیست

شیخ روزبہان بقلے گوید از ہر کہ مے پرسی جز تو کس نیست سبحانی گوئی کہ مارا انا الحق بس نیست و نیز روزبہان رحمہ اللہ گفتہ عارف در معروف غائب ست و نیز روزبہان در تاویل آیۂ کریمہ وَلَا یَرْضٰی لِعِبَادِہِ الْکُفْرَ گفتہ است کہ حق تعالی کفر را خلق نکردہ است در روی زمین و راضی نیست کہ کسے کافر شود پس کافر موجود نباشد

شیخ سعد الدین حموی قدس سرہ گوید

آنم کہ جہان چو حقہ در مشت منست	این قوت حق ز قوت پشت منست
کونین و مکان ہر انچہ در عالم ہست	در قبضۂ قدرت دو انگشت منست

از سلطان المشائخ مشہور و معروف ست کہ گفت یاد دارم در روز میثاق کہ اللہ تعالے از من عہدی کہ گرفت در نغمۂ زیر و بم بود ازین جہت شیخ این نغمہ را از افراد ان دوست داشتی شیخ عبد اللہ بلیانی گوید خدا باشید و اگر خدا نباشید خود نباشید چون خود نباشید خدا باشید

شرف الدین یحیی منیری در ارشاد الطالبین می آرد کہ اگر کسے وجود عالم ظاہر را منکر شود کہ این وجود وجود او تعالی نیست کافر شود زیرا کہ آن وجود حقیقی است کہ بہ کسوت وجود ظاہر پیدا شدہ است پس منکر چگونہ کافر نشود شیخ عبد اللہ گوید

۱ راضی نیست الخ
۲ بندگان خود را کفر
۳ فرمان نمی دہد
۴ شری و فتنہ
۵ وفعال امر بشر و بدی
جملہ اللہ در زبان پیغمبر
راضی نیست الخ

با جمله خدائے پاک پاکیم ؛	نه زآتشم و باد و آب و خاکیم
تا حق بدو چشم سر نه بینم هردم	از پائے طلب نمی نشینم هردم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید	آن ایشانند و من چنینم هردم

مولانا ی روم قدس سره در وحدت و اتحاد بسے اشعار دل پذیر و غزلیات موزون گفته است بیک بیت ازان اکتفا نمایم ؎

علم حق در علم صوفی گم بود	این سخن کے باور مردم بود

شیخ شرف الدین پانی پتی بسے سکریات در غزلیات خود آورده است که ناظر را جز حیرت نمی افزاید از آنجمله این بیت ؎

چه موسیٰ چه عیسیٰ و چه میر مرسلان احمدؐ	چه ترسا و چه مغ انجا همه یکسان شده برابر بین

بالجمله ازین جماعه سکارے در دلولهٔ عشق و سطوت ظهور وحدت حقیقی که از خود گذشته اند و غیر محبوب حقیقی ندیده کلمات شطحیه فزون از شمار سر زده است و همچنین صوفیه وجودیه بخصوص از زبان شیخ محی الدین بن عربی جماعات و طبقاتے که خارج از احصا اند بر مسلک توحید رفته اند و سوائے آن کمالے نه انگاشته و این مشرب را باب و تاب چه در نظم و چه در نثر بیان نموده اند که کتب و رسائل بے شمار ازان مملو است یک چندے ازان کلمات که نقل شد و بعضی اشعار دیگر را اینجا ایراد نمایم تا معلوم همگنان شود که ازین طائفه علیه صاحب تصرفات و خوارق عادات که عقل بر کنگرهٔ مقام شان بلند پروازی نے تواند کرد چه سان الفاظ زشت که ظاهر شرع متین آن را برنتابد صادر شده است تا قاصر نظرے جرأت و دراز نفسی نه نماید و پا از

شاهزاده محی پژوهنده دارا شکوه در رساله حسنات العارفین با شاهزاده قرآن بین میرزا از خطوات صوفیه و اولا شطح الهی ذکر کرده و بعد ازان شطح رسالت پناهی پیش ازان شطحیات صوفیه تا بین پایه فرق ان شطحیات

جادهٔ مراعات آداب بیرون نبرد ؎

غیر تشویش غیر در جهان نگذاشت ؎ لاجرم عین جمله اشیا شد

؎ تا صومعه و مدرسه ویران نشود ؎ این کارگه قلندری به سامان نشود

؎ بت اینجا مظهر عشق ست وحدت ؎ بود زنار بستن عین خدمت

؎ چه کفر و دین بود قائم بهستی ؎ بود توحید عین بت پرستی

؎ می گفت در بیابان رندے دهن دریده ؎ عارف خدا ندارد او نیست آفریده

؎ گنجے که طالب اوست عالم مائیم ؎ ذاتے که صفات اوست آدم مائیم

اے آنکه توئی طالب اسم اعظم ؎ از ما بگذر که اسم اعظم مائیم

؎ چه غیر و کجا غیر کو نقش غیر ؎ سوی الله و الله ما فی الوجود

ملا اسمعیل صوفی اصفهانی می گوید ؎

بشکستم هر بتے که در راهم بود + باقی ست بت خدا پرستیدن من

میر فخر الدین محمد تفریشی بنکوهش و سرزنش ملا متوجه شد ملا جواب داد که دین نشان از دنیا دست برداشته ایم در دنیا با تو انباز نه گشتیم و همچنین در آخرت چون بزعم تو ملحدیم به دوزخ رویم به بهشت با تو در نیائیم پس باید تو از ما راضی و شاکر باشی که دنیا و آخرت را بتو باز گذاشتیم ؎

زاهد ار سامان پرستان خوانی انداز ما که ما + خود شریک هیچ در دنیا و در عقبی نه ایم

دشمنی خیزد ز شرکت ما به قصد دوستی ؎ آخرت را باختیم و در پے دنیا نه ایم

امر هفتم اتفاق جمهور بران ست که فضل جزئی معارض فضل کلی نمی تواند شد و الفضل الجزئی عبارة عن زیادة شیء قلیل مما حسنه الله

أعمّ من ان یترتب علیه الثواب اولا کالمباح والفضل الکلی
عبارة عن کثرة الثواب وزیادته باید دانست که فضل کلی مر انبیاء
علیهم السلام راست واحدی از اولیائی کرام بجنب رتبهٔ انبیائی عالی مقام نتوان رسید
زیرا که انبیاء علیهم السلام معصوم اند از جمیع معاصی و مامون اند از خوف خاتمه
مکرم اند بوحی ومشاهدهٔ ملک ومحکوم اند بارشاد انام وتبلیغ احکام بعد از
اتصاف بکمالاتی که اولیائے عظام بآن متصف اند ملا علی قاری در شرح فقه اکبر
میگوید اجماع العلماء علی ان الانبیاء افضل من الاولیاء در شرح عقاید نسفی
مذکورست لا تبلغ ولی درجة الانبیاء بالجملة افضلیت انبیاء علیهم السلام از
اولیائی کرام از قطعیات دین ست هر که بخلاف آن اعتقاد دارد از دائرهٔ ایمان بیرون
رود شیخ محی الدین عربی در طبقات صوفیه می طراز غلطت فی النبوة والولایة
وزعمت ان الولایة اعلی والتمر وذلک انهم نظروا الی قصة موسی
والخضر علیهما السلام فی قوله تعالی فوجدا عبدا من عبادنا الی قوله
لن تستطیع معی صبرا وتوهمت هذه الطبقة ان حال الولایة افضل
من حال النبوة لرجوع موسی الیه ولم یعلموا ان الله یخص من یشاء
بما یشاء خص الانبیاء بالمعجزات ثم خص مریم علیها السلام بقوله تعالی
وهزی الیک بجذع النخلة تساقط علیک رطبا جنیا ولم یکن هذا لاحد
من انبیاء ولم تکن هی نبیة وما هی افضل من نبی واصفین

مشهورست مگر فقه اکبر که متن وی بوده است از امام اعظم رح نیست فقه اکبر امام همام ابو مطیع بلخی مروی ست از بیشتر
راقم شده تفصیل این مقام در رسالهٔ مقدمهٔ مهر انور نگاشته شد ۱۲ منه ۵۲ اجماع علما بر آن ست که انبیاء افضل اند
هیچ رسد کدامی ولی در رجهٔ پیمبران ۱۲۱ منه ۵۲ این رساله ایست از ابن عربی خیلے کمیاب در کشف مذکور نیست دین

برخیا کان عندہ علم من الکتاب فأتی بعرش بلقیس قبل ان یرتد
الی سلیمان طرفہ ولم یکن نبیا ھذا ولا انہ افضل من سلیمان
علیہ السلام من ھذا وذکروا ان الانبیاء یوحی الیھم بواسطۃ
والاولیاء یتلقفون من الحق وذلک غلط فان الانبیاء علیھم السلام
لضرورۃ رسالۃ بالواسطۃ والتلقف جمیعا وانہا بعیدۃ من الاغترارات
والاعترارات وقعت فی احوال الاولیاء فی احوال الانبیاء والولایۃ
والصدیقیۃ انما تمامہما واشراقہما بانوار النبوۃ ولو القی علی
الخضر علیہ السلام ذرۃ مما شاھد موسی من سماع الکلام
او رویۃ النور لاحترق حتی لا یبقی منہ شئ وصحب الخضر عن موسی
تھذیبا وتادیبا لا تعلیما ولحسانا حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری
رحمۃ اللہ علیہ در مکتوب بستم مے طراز ند اندر ہمہ اوقات واحوال بالاتفاق
جملہ مشائخ طریقت رضوان اللہ علیہم اولیا متابعان پیغمبر اند وانبیاء
افضل تر اند از اولیا از انچہ نہایت ولایت بدایت نبوۃ است وجملہ انبیاء
ولی باشند اما از اولیا کسے نبی نباشد وہیچکس را از علمائے اہل سنت
وجماعت ومحققان این طریقت اندرین مسئلہ خلافے نیست مگر گروہے
از ملحدان کہ گویند اولیا فاضل تر از انبیا اند وتمسک بدین کنند کہ گویند
اولیا ہمہ وقت با خداوند تعالی مشغول اند وانبیاء بیشتر وقت بدعوت
خلق مشغول اند پس کسے کہ ہمہ وقت بحق مشغول باشد فاضلتر بود
از کسیکہ او در بعض وقت مشغول بود وگروہے از جہال کہ

دعوی محبت این طائفه کردند و بدلیشان گمان نیکو کردند و ایشان را متابعت
کردند گفتند مقام ولایت برتر از مقام نبوة است و مر نبی را علم وحی باشد
و مر ولی را علم سر باشد و ولی بسر خبرها داند که پیغامبران را ازان خبر نباشد
و مر آن علم را علم لدنی نام کردند و این لقب را اشتقاق از قصه موسی و خضر
گرفتند صلوة علیهما و گفته که خضر ولی بود و موسی نبی موسی دانائی وحی ظاهر بود تا او را
بوحی ظاهر خبر نکردندے ندانستی باز خضر علیه السلام را علم لدنی بود غیب
بدانستے بے وحی تا موسی را بشاگردی حاجت آمد و استاد فاضلتر از شاگرد بود
اما آنکه پیران این مذهب اند و بر دین ایشان اعتماد ست ازین بیزارند و روا ندارند
که هیچکس را مقام برتر از مقام انبیا باشد یا برابر مقام انبیا باشد
اما جواب آن شبه که ایشان گفتند آنست که خضر را فضل مقید بود آن علم لدنی
و موسی را فضل مطلق بود و فضل مقید مبطل فضل مطلق نیست چنانکه فضل مریم
پارسا رضی الله عنها و آن فرزند بے مماس بشریت باطل نه کند فضل عائشه رضه
و فاطمه رضه را که ایشان را فضل مطلق بود بر جمله نساء عالم انتهی و فضل جزئی مجال
معارضه با فضل کلی بوجه کلی ندارد چه ظاهر ست که هر اهل حرفه مثل حائک و حجام
و خیاط و نجار بلحاظ صناعات خود ها فی الجمله زیادتی بر علماء دارند چه علماء ازین فنون
و دستکاری واقف نباشند لیکن ایشان را فضلی بر عالم نباشد چه صرف
زیادات موجب شرف نمی باشد شیخ محی الدین ابن عربی رحمة الله علیه در باب
ثالث و سبعین از جزء ثانی فتوحات مکیه مے نگارد فَقَدْ یَزِیْدُ
وَیَفْضُلُ بَعْضُ النَّاسِ غَیْرَهٗ بِشَیْءٍ مَّا فِیْهِ فَذٰلِكَ الْفَضْلُ فَاِنَّ الْفَضْلَ

گاہی بعض آفاقی را بر بعض
مردمان بزیادتی
و فضیلت غالب میشود

فِی هٰذَا الْوَجْهِ لَا یُنْظَرُ مِنْ حَیْثُ اَنَّہٗ زِیَادَۃٌ وَلٰکِنْ یُنْظَرُ مِنْ حَیْثُ اِعْتِبَارِ زِیَادَاتٍ لَھَا شَرَفٌ فِی الْعُرْفِ وَالْعَقْلِ کَالْعِلْمِ بِالتِّجَارَۃِ وَالْخِیَاطَۃِ وَالْعِلْمِ بِالْاَحْکَامِ الشَّرْعِیَّۃِ وَالْعِلْمِ بِمَا یَنْبَغِیْ بِجَلَالِ اللّٰہِ وَکُلُّ وَاحِدٍ مِنْھُمْ لَا یَعْلَمُ عِلْمَ الْاٰخَرِ فَیُقَالُ قَدْ فَضَلَ التَّجَّارُ عَلَی الْمُوَحِّدِ بِالدَّلِیْلِ بِالتِّجَارَۃِ وَھٰذَا لَا یُقَالُ عَلٰی جِھَۃِ الْفَخْرِ وَالْمَدْحِ بَلْ عَلٰی جِھَۃِ الزِّیَادَۃِ وَیُقَالُ فَضْلُ الْعَالِمِ بِاللّٰہِ عَلَی التَّجَّارِ عَلٰی طَرِیْقِ الشَّرَفِ وَالْفَخْرِ فَمِثْلُ ھٰذِہِ الْمُفَاضَلَۃِ ھِیَ الَّتِیْ تُعْتَبَرُ وَھِیَ اَنْ یَّزِیْدَ کُلُّ وَاحِدٍ عَلٰی صَاحِبِہٖ بِرُتْبَۃٍ تَقْتَضِی

المجد والشرف ۵

آن یکی نحوی بکشتی در نشست — رو بکشتیبان نهاد او خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا — گفت نیمی عمر تو شد در فنا
دل شکسته گشت کشتیبان ز تاب — لیک آندم گشت خاموش از جواب
باد کشتی را بگرداب افگند — گفت کشتیبان بآن نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگوی — گفت ازمن تو سیاحی مجوی
گفت کلی عمرت ای نحوی فناست — زانکه کشتی غرق این گرداب هاست

از قصهٔ حضرت موسی و حضرت خضر علیهما السلام که در کلام حضرت ملک العلام مذکورست نیک ظاهرست که باوصف نبوت حضرت موسے علیہ السلام باکتساب بعضی از علوم از حضرت خضر محکوم و مامور شد قَالَ سُبْحَانَہٗ تَعَالٰی حِکَایَۃً عَنِ الْخَضِرِ وَمُوْسٰی قَالَ ھَلْ اَتَّبِعُکَ

عَلٰی اَنْ تُعَلِّمَنِیْ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا وَقَالَ الْقَاضِی الْبَیْضَاوِی رح لَا یُنَافِیْ
نُبُوَّتَهٗ وَکَوْنَهٗ صَاحِبَ الشَّرِیْعَةِ اَنْ یَّتَعَلَّمَ مِنْ غَیْرِهٖ مَا لَمْ یَکُنْ شَرْطًا فِیْ
اَبْوَابِ الدِّیْنِ فَاِنَّ الرَّسُوْلَ یَنْبَغِیْ اَنْ یَّکُوْنَ اَعْلَمَ مِمَّنْ اُرْسِلَ اِلَیْهِ فِیْمَا
بُعِثَ بِهٖ مِنْ اُصُوْلِ الدِّیْنِ وَفُرُوْعِهٖ لَا مُطْلَقًا وَقَدْ رُوْعِیَ فِیْ ذٰلِکَ غَایَةُ
التَّوَاضُعِ وَالْاَدَبِ فَاسْتَهْجَنَ نَفْسَهٗ وَاسْتَاْذَنَ اَنْ یَّکُوْنَ تَابِعًا لَهٗ وَسَاَلَ
مِنْهُ اَنْ یُّرْشِدَهٗ اَنْ یُّنْعِمَ عَلَیْهِ بِتَعْلِیْمِ بَعْضِ مَا اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاز حضرت سرور
عالم صلے اللہ علیہ وسلم منقول ست کہ بعضے از درجات ظاہرہ وکمالات باہرہ
در افراد امتان باشد کہ انبیاء علیہم السلام بآن غبطہ کنند علامہ شیخ جلال الدین
سیوطی رحمۃ اللہ علیہ در بدور سافرہ فی امور الآخرہ آوردہ عَنْ مُعَاذِ بْنِ
جَبَلٍ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَلْمُتَحَابُّوْنَ فِی اللّٰهِ عَلٰی
مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ فِیْ ظِلِّ الْعَرْشِ یَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّهٗ یَغْبِطُهُمْ
بِمَکَانِهِمُ النَّبِیُّوْنَ وَالشُّهَدَاءُ
این چنین احادیث بیشتر در جامع صغیر وغیرہ کتب حدیث مذکور است
بروز قیامت از صعقۂ اولے تمامے انبیاء را حالت غشے طاری
شود بجز حضرت موسے علیہ السلام - در بدور سافرہ مذکور ست
وَهٰذِهِ الْغَشْیَةُ لِلْاَنْبِیَاءِ اِلَّا مُوْسٰی فَاِنَّهٗ حَصَلَ فِیْهِ تَرَدُّدٌ فَاِنْ لَّمْ یَحْصُلْ
لَهٗ فَیَکُوْنُ قَدْ حُوْسِبَ بِصَعْقَةِ الطُّوْرِ وَهٰذِهٖ فَضِیْلَةٌ عَظِیْمَةٌ
فِیْ حَقِّهٖ وَلٰکِنْ لَا یُوْجِبُ اَفْضَلِیَّتَهٗ عَلٰی نَبِیِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ
وَسَلَّمَ لِاَنَّ الشَّیْءَ الْجُزْئِیَّ لَا یُوْجِبُ اَمْرًا کُلِّیًّا

فضیلت عظیم ست مر حضرت ایشان را اگر ازین فضیلت وی بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لازم نیاید زیرا کہ شیٔ جزئی موجب امر کلی نمی شود ۱۲

ف۱ این رسالہ لیست
ف۲ مشہور از سیوطی ۱۲
ف۳ انصاف آن جلیل رفیع وفروتنی ست کہ خویشتن را غلام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را کہ خود محبت کنندگان بخدا را محبوب خواہند بود دوست میدارد
ف۴ عرش در آن روز سایہ
ف۵ بندگان ایشان انبیاء
ف۶ صعقہ این

و در تفسیر ابو مسعود رومی مذکورست یجوز تفضیل المفضول علی الفاضل فضلا جزئیا آمدی در بدایع می آرد یجوز فضل الجزئی للولی علی النبی ملا جامی در فقد النصوص فی شرح الفصوص مے آرد الفاضل یجوز ان یکون مفضولا من وجه علامه دوانی رحمة الله علیه در رساله تشبیه مے آرد تفضیل الشئ علی الشئ قد یکون من بعض الوجوه دون البعض چون این امر ثابت شد که فضل کلی مر انبیاست علیهم السلام پس دستنی است که بعد نبی فضل کلی مر صحابه رست رضوان الله تعالی علیهم اجمعین که بے واسطه جمال باکمال حضرت سرور انام علیه الصلوة والسلام بچشم سر دیده و باو صحبت داشته اند و دین و قرآن مبین از زبان فیض ترجمان وے شنیده اند بامر و نهی الهی مخاطب گشته و صرف مال و جان در راه وے بدون ریا و سمع نموده اند حضرت مجدد رحمه الله در مکتوب دو صد و هفتم از جلد اول فرماید هیچ ولی بمرتبه صحابه نرسد او سبس قوتی بآن رفعت شان که بشرف صحبت خیر البشر علیه و علی آله الصلوة والتسلیمات نرسیده بمرتبه ادنی صحابه نرسد شخصی از عبد الله بن المبارک رضی الله تعالی عنه پرسید ایهما افضل معاویة ام عمر بن عبد العزیز در جواب فرمود الغبار الذی دخل انف فرس معاویة مع رسول الله علیه وعلی آله وسلم خیر من عمر بن عبد العزیز کذا مرة انتهی فما فضل جزئی بدیگران هم ثابت ست لیکن ازین فضل جزئی غباری فضیل کلی صحابه رضے الله عنهم نه نشیند حق تعالی جل شانه فرماید یؤمنون بالغیب یعنی آن جماعت که ایمان مے آرند بغیب و مراد ازین امتانند

۱ این تفسیری ست مشهور
۲ این تفسیر ابو مسعود رومی است
۳ دلیل بر تفضیل مفضول بعض فضل جزوی
۴ این بیان فضل جزوی است
۵ تفضیل بعض وجوه دیگر
۶ کلام افضل است معاویه را
عمر ۱۲ شه غبار سم اسپ معاویه رضی الله عنه که در غزوه تبوک داخل شده بهتر است از عمر بن عبد العزیز ۱۲

که بغیبت حضرت خیر البشر علیه الصلوة والتحیة یعنی بعد وفات آن سرور کائنات
علیه افضل الصلوة واکمل البرکات ایمان مے آرند وبدون مشاهدهٔ معجزه ظاهره
مصدق بجمیع ما جاء به النبی صلی الله علیه وسلم می شوند وقلب ایشان
مطمئن بایمان مے گردد واز نور ایمان منور وروشن می شود وحاجت معاینه
معجزات ظاهره وکرامات باهره نمی افتد از سرور عالم صلی الله علیه وسلم سوال
کرده شد یا رسول الله احد خیر منا اسلمنا وجاهدنا معک قال
نعم قوم یکونون من بعدکم یؤمنون بی ولم یرونی سلا علی قارے
در شرح مشکوة می نگارد ولا یخفی ان الصحابة کانوا مؤمنین بالغیب
لکن باعتبار بعض المؤمن به مع مشافهته بعضه بخلاف التابعین
فان ایمانهم بالغیب کله فمن هذه الحیثیة ایمانهم اعجب
وافضل شاه عبد العزیز در تفسیر عزیزی می طراز ند قدما صحابه ایمان بالغیب را
درین آیه بر معنے دیگر حمل فرموده اند از حضرت عبد الله بن مسعود بروایت امام احمد
در مسند خود بروایت حاکم ودیگر محدثان معتبر ثابت ست که حارس بن قیس
روزے با ایشان گفت که ما خیلے حسرت وافسوس می کنیم بر انچه از ما فوت شد
وشمارا حاصل گشت ای یاران محمد که بدیدار آن ذات مشرف شدید
عبد الله ابن مسعود فرمودند که ما نیز افسوس وحسرت می کنیم بر چیزے که از ما فوت شد
وشمارا حاصل گشت که نادیده به محمد ایمان آوردید قسم بخدا که بنوت محمد نزد کسی
که او را دیده باشد از آفتاب ظاهر تر ست ایمان شما ست باز سوره
بقر را تلاوت آغاز نهادند تا آنکه بمفلحون رسیدند واین مضمون را ابزاز وابو یعلے

۱ یا رسول الله کیا ہم سے بہتر آدمی ہیں اسلام لائے ہیں ہم نے جہاد کیا ہے
۲ آپ نے فرمایا ہاں میرے بعد کچھ لوگ ہوں گے کہ میرے تو نہ ہوں گے لیکن وہ مجھ پر ایمان لائیں گے
۳ مشکوٰۃ شریف صحبت ۱۲
۴ تفسیر عزیزی پارہ الم

پوشیدہ نیست کہ صحابہ ایمان بالغیب آوردند لیکن بعض ایشان بمشاہدہ بعض ایمان آوردند
وتمامی ایمان باعیان بعد ایشان بالغیب ست پس ازین

وحاکم بروایت امیرالمؤمنین عمر بن الخطاب رض آورده اند که ایشان فرموده اند که من
روزے همراه آنحضرت نشسته بودم فرمودند که پیش من بذکو کنید که افضل
انواع ایمان ایمان کدام مردم ست عرض کردند یارسول الله ایمان فرشتگان
آن حضرت فرمودند که ایشان را چرا نعمت ست منزلت فرشتگان را نزد خدا می دانید
مردم عرض کردند یارسول الله ایمان پیغمبران فرمودند از ایمان پیغمبران چه عجب که
حق تعالے ایشان را بر رسالت و نبوت خود ممتاز فرموده است عرض کردند
یارسول الله ایمان کسانیکه همراه انبیا حاضر شدند و بردین جان خود را نثار کرده شهادت
یافتند فرمودند ایمان ایشان چه عجوبگی دارد که همراه انبیا صحبت داشته اطوار و اوضاع
آنها را دیده یقین تام حاصل کرده اند مردم عرض کردند یارسول الله پس بفرمائید
که ایمان کدام فرقه افضل ست فرمودند که ایمان آن فرقه که هنوز در پشت پدران اند و بعد
از من خواهند آمد و بر من ایمان خواهند آورد و مراندیدند چند ورق سیاه کرده
در نظر ایشان افتاد و بسبب قوت ایمان موافق آن نوشته عمل نمودند این گروه
در ایمان افضل اند از دیگران انتهی و شیخ عبد الحق دهلوی رحمه الله در تکمیل الایمان می طراز
ابن مسعود رضی الله عنه فرموده است که امر محمد صلی الله علیه ظاهر و روشن بود بر هر که
او را دیده است ایمانی فاضل تر ازان نباشد که در غیب بوی ایمان آرند و بعضے از
مفسران یومنون بالغیب را هم بدین معنی تفسیر کردند و نیز در حدیث آمده است که در
آخر زمان چنان شود که تمسک بدین و سنت من مثل گرفتن اخگر سوزان باشد بدست
هر که در آن زمان متمسک بسنت بود اجر و سے مقدار اجر پنجاه کس باشد پرسیدند
یارسول الله پنجاه کس از ایشان یا از ما فرمودند بلکه از شما انتهی فقیر حقیر گوید که بر

واقفان غموض کلام و رموز مقام نیکو روشن ست کہ این حدیث اشارتے بفضل
جزئی می کند زیرا کہ فضل کلی مر صحابہ راست رضی اللہ عنہم حق سبحانہ تعالے
ایشان را برائے صحبت و نصرت و اعانت حضرت خاتمیت برگزیدہ و تفویت دین
قدیم و ارائۃ صراط مستقیم از ایشان رضا شدہ دیگران را چہ یارا کہ بہ جنب و مقابل
ایشان در آیند در اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ مذکورست نزد جمہور آنست کہ فضل
کلی ثابت ست مر صحابہ را و این منافات ندارد بہ ثبوت فضل بوجوہ جزئیہ مر دیگران را
انتہی و نیز در تکمیل الایمان مے آرد تحقیق و مختار ہمان ست کہ جمہور علماء بر آنند
و مراد باین خیریت کہ پسینان را اثبات کردہ اند از وجہ خاص ست کہ ایمان
بہ غیب باشد و لیکن فضل کلی صحابہ راست و فضل جزئی منافات با فضل کلی ندارد
انتہی در رسالۂ سبعہ، و معاد حضرت مجدد رحمہ اللہ مے فرماید اگر ولی را فضلے
از فضائل جزئیہ حاصل شود کہ نبی را حاصل نبود و درجۂ خاص از درجات علیا میسر
شدہ کہ نبی نداشتہ نبی را نیز ازان فضل جزئی و ازان درجۂ خاص نصیب
کامل ست چہ حصول آن کمال بواسطۂ متابعت نبی ست و نتیجہ ایست از نتائج
اتباع سنت او پس ناچار نبی را ازان کمال بہرۂ تام باشد قال علیہ الصلوٰۃ والسلام
مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهٗ اَجْرُهَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا لیکن ولی
در حصول این کمال سابق ست و در وصول این درجہ مقدم ست و این قسم فضل ولی بر
نبی جائز داشتہ اند کہ جزئی ست کہ مجال معارضہ بکلی ندارد انتہی یعنے اگرچہ
بنظر ظاہر در بعض فضیلت جزئیہ سبقت و تقدم ولی بر نبی پیدا مے شود کہ ناچار
راجع بفضل جزئی ست فاما در حقیقت بہیچ وجہ فضل ولی بر نبی ہرگز لازم نمی آید چہ نبی را

۱۲ منہ
کہ حاصل شود نیکی ایجاد کنندہ
را بمثل ثواب آن کس کہ بران عمل
کند بی آنکہ از ثواب ایشان
چیزے کم شود

ازان فضل خاص نصیب کامل و حظ وافر حاصل ست زیرا که فضل کلی که مناط افضلیت
و مدار محمدیت ست این حضرات را حاصل ست و مهذا آن نبی را ازین کمال مخصوص
استثناء تام حاصل ست چه کما لیکه ارفع و اعلی ست حضرت ایشان را ثابت ست
لیکن باوصف این استثناء وی بپردائی از ثواب آن کمال و از ثمره آن در جبه
حضرت ایشان را نیز علیه السلام بهره کامل حاصل ست چه کمال امت در جریده
اعمال پیغمبر محسوب ست بدانکه واسطه دو قسم ست واسطه فی الثبوت و واسطه فی
فی العروض واسطه فی الثبوت عبارت ست از صفتیکه واسطه و ذی الواسطه هر دو
متصف شوند ولیکن اول سبب حصول ثانی شود کحرکة[۵۱] المفتاح بواسطة
الید فان هنالک حرکتین احدهما قائمة بالید و ثانیهما
ثابتة فی المفتاح ناشیة عن حرکة الید واسطه فی العروض
عبارت ست از صفتیکه واسطه متصف شود حقیقة و بالذات و ذو الواسطه متصف
گردد مجازا و بالعرض کحرکة[۵۲] جالس السفینة بواسطة السفینة فان
حرکة واحدة قائمة بالسفینة حقیقة و ینسب الی جالسها
مجازا و همین معنی در ما نحن فیه مراد ست زیرا که کمال مذکور که موهم افضلیت
مسطور ست در حقیقت کسب آن از ولی و بواسطه ایشان منسوب بجناب نبی می گردد محمد
بن نصیر الدین جعفر مکی در بحر[۵۳] المعانی فرماید جمیع شاهدان نبوت در درجه افضل از

---

۵۱ مثل حرکت کلید ست بواسطه ست وقت کشادن قفل و حرکت می باشد یکی از ان ست بدست کشاینده قائم می باشد دیگری بکلید که از حرکت دست پیدا می شود ۱۲ ۵۲ مثل حرکت کشتی نشینده که بواسطه کشتی می شود و یکجا یک حرکت ست که بسفینه قائم ست حقیقة و مجازا به سوی جالس سفینه منسوب می شود ۱۲ ۵۳ نصیر الدین جعفر مکی حسینی از اعاظم خلفای شیخ نصیر الدین محمود ست در تقریر و توجیه مقام عالی دارد و از افراد اولیاست در خلق ظاهر و باطن وی عقل حیران ست انچه از احوال خود بیان کرده ست محقق می شود که دعوی وحی عمر دراز یافته بود از زمان سلطان محمد تغلق تا زمان سلطان بهلول و حیات بود حسن شریفش از صد متجاوز بود آبا کرام او

از شاهدانِ ولایت باتفاق جمیع مشائخ قدس الله اسرارهم اما بعضے اولیا امت
حضرت رسالت علیه السلام که در مقام قربت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم اند
نزدیک حضرت عزت جلت قدره فضل مقید دارند بر انبیاء دیگر چنانکه حضرت
علیه السلام رمزے ازین مقام اولیاء خود نموده است وگفته اِنِّی رَاَیْتُ رِجَالًا
مِنْ اُمَّتِی فِی لَیْلَةِ الْمِعْرَاجِ یَرَاهُمُ اللّٰهُ فِی مَقَامِی اینک قربت اولیاء
حضرت رسالت علیه السلام ازو جه تا به قربت معلوم است پس مقام رویت الله تعالے
که خواجه عالم علیه السلام دارد هیچ پیغامبرے را نیست هم در رویت مشاهده دنیاوی
بین که رمزے نموده است وفرموده که لِی مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِی فِیْهِ مَلَکٌ
مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ اما وَلِیٌّ نگفته زیرا که ایشان را در مقام و در وقت
خود مشاهد کرده وکلام خود که با حضرت خداوند اعلی است باز نموده وهم درین معنی شیخ
شیوخ شهاب الدین سهروردی قدس الله سره نیز در رساله خویش نوشته
که یَرَاهُ الْمُؤْمِنُوْنَ فِی الْاٰخِرَةِ کَمَا یَرَاهُ الْاَوْلِیَاءُ فِی الدُّنْیَا
وَیَرَاهُ الْاَوْلِیَاءُ فِی الْاٰخِرَةِ کَمَا یَرَاهُ النَّبِیُّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی الدُّنْیَا
وَیَرَاهُ النَّبِیُّ فِی الْاٰخِرَةِ وَهُوَ الْمَقَامُ الْمَحْمُوْدُ الَّذِی لَا یُشَارِکُهُ
فِیْهِ لَهُ مِنَ الْاَنْبِیَاءِ وَالرُّسُلِ اِلَّا اَوْلِیَاءُ اُمَّتِهٖ پس چون قربت
خویش را مشاهده ومعاینه خواهی کرد انگاه معلوم خواهد شد که از درجه تا به قربت
چند مقدار تخصیص است ودیگر ازین درخواست موسی وتمنای عیسی مسیح علیه السلام کن
که هیچ کس نکرده است وآنکه سلف معلوم کرده اند درین رسیده اند اما از ذهن ما
مستقیم وعقل های عقیم پوشیده اند

۱ دیم بعض امتیان خودرا درپیش سراج بمقام خود ۱۲
۲ باضافه تعالی ما اراد قی فیما شد کردان آن آنچه مقرب نبی مرسل را باید قی باشد ۱۲
۳ یعنی خواهند دید اولیاء مسلمان را در آخرت چنانکه مسلمانان دررا آخرت بینند آن را اولیاء درد نیا و خواهند دید اولیاء را در آخرت

اِعْلَمْ اَنَّ تِلْكَ الْوِلَايَةَ مَخْصُوصَةٌ لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلِمُحَمَّدِيِّينَ
وَلِهٰذَا قَالَ عِيسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مِنْ اُمَّةِ مُحَمَّدٍ
عَلَيْهِ السَّلَامُ ثُمَّ قَالَ فَوَاللّٰهِ لَا تَحْصُلُ لِي اِلَّا بِمُتَابَعَتِهٖ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاِنَّهٗ كَمَا قَالَ اَبُوْ بَكْرِ الصِّدِّيْقُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يَنْزِلُ
عِيْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ الرَّابِعِ اِلَى الْاَرْضِ لِاَجْلِ تِلْكَ الْوِلَايَةِ
الَّتِيْ هِيَ مُعَانَقَةُ الْحَقِّ بِمُتَابَعَتِهٖ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَمَا
قَالَ مُوْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِيْ مِنْ اُمَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پس این خواستن موسے کلیم اللہ و تمنا بردن عیسیٰ مسیح علیہما السلام
ہمین ولایت حضرت رسالت علیہ السلام است کہ خواجۂ عالم علیہ السلام فرمودہ است کہ
اَلْوِلَايَةُ مِنِّيْ وای محبوب گمان نبری کہ اولیاء را بر انبیا فضل می کنم گوش دار
اَلْمَثَلُ مُصْبَاحُ الْاَقْوَالِ یعنی اگر تو در درون خلوت با حضرت معشوق در قربت
مشاہدہ در آن مقام مخصوص باشی برادران ترا معیشت نباشند کیکہ محرمیت
برگردن خود دارند ایشان درون محرم و برادران بیرون نامحرم پس خوش آمد
و بہ آمد افضل بر برادران کہ در دلہیز اند کے باشد و روا بود همچنین همہ انبیا علیہم
السلام برادران حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم اند و اولیا بہ آمد و خوش آمد
آن حضرت اند لامحال در مقام خواجۂ عالم علیہ السلام قربت مشاہدہ یابند همدرین معنی
حضرت رسالت علیہ السلام رمزے از قربت ایشان بیرون دادہ است کہ یُرِيْهِمُ
اللّٰهُ تَعَالٰى فِيْ مَقَامِيْ وانیک فرمودہ اَلْوِلَايَةُ مِنِّيْ یعنی اَنَا مَدِيْنَةُ
الْعِلْمِ اَيِ الْوِلَايَةِ یعنی گفت من شہرستان ولایت ام وَعَلِيٌّ بَابُهَا

۱ اعلم ان تلک الولایۃ مخصوصۃ لمحمد علیہ السلام ولمحمدیین ولہذا قال عیسی علیہ السلام یا لیتنی کنت من امۃ محمد علیہ السلام ثم قال فواللہ لا تحصل لی الا بمتابعتہ صلی اللہ علیہ وسلم وانہ کما قال ابو بکر الصدیق رضی اللہ عنہ ینزل عیسی علیہ السلام من السماء الرابع الی الارض لاجل تلک الولایۃ التی ہی معانقۃ الحق بمتابعتہ صلی اللہ علیہ وسلم وکما قال موسی علیہ السلام اللہم اجعلنی من امۃ محمد صلی اللہ علیہ وسلم پس این خواستن موسے کلیم اللہ و تمنا بردن عیسیٰ مسیح علیہما السلام ہمین ولایت حضرت رسالت علیہ السلام است کہ خواجۂ عالم علیہ السلام فرمودہ است کہ الولایۃ منی وای محبوب گمان نبری کہ اولیاء را بر انبیا فضل می کنم گوش دار المثل مصباح الاقوال یعنی اگر تو در درون خلوت با حضرت معشوق در قربت مشاہدہ در آن مقام مخصوص باشی برادران ترا معیشت نباشند کیکہ محرمیت برگردن خود دارند ایشان درون محرم و برادران بیرون نامحرم پس خوش آمد و بہ آمد افضل بر برادران کہ در دلہیز اند کے باشد و روا بود همچنین همہ انبیا علیہم السلام برادران حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم اند و اولیا بہ آمد و خوش آمد آن حضرت اند لامحال در مقام خواجۂ عالم علیہ السلام قربت مشاہدہ یابند همدرین معنی حضرت رسالت علیہ السلام رمزے از قربت ایشان بیرون دادہ است کہ یریہم اللہ تعالی فی مقامی وانیک فرمودہ الولایۃ منی یعنی انا مدینۃ العلم ای الولایۃ یعنی گفت من شہرستان ولایت ام وعلی بابہا

۱ اعلم ان تلک الولایۃ مخصوصۃ لمحمد علیہ السلام ولمحمدیین
۲ ولہذا قال عیسی علیہ السلام یا لیتنی کنت من امۃ محمد علیہ السلام
۳ ثم قال فواللہ لا تحصل لی الا بمتابعتہ صلی اللہ علیہ وسلم وانہ
۴ کما قال ابو بکر الصدیق رضی اللہ عنہ ینزل عیسی علیہ السلام
۵ من السماء الرابع الی الارض لاجل تلک الولایۃ التی ہی
۶ معانقۃ الحق بمتابعتہ صلی اللہ علیہ وسلم وکما قال موسی
۷ علیہ السلام اللہم اجعلنی من امۃ محمد صلی اللہ علیہ وسلم

۱ ولایت حضرت رسالت علیہ السلام است
۲ ولایت از آن محمدیین است
۳ مثال چراغ اقوال است
۴ خواہندہ دیدار الہ
۵ ولایت از آن محمدیین است
۶ علم ولایت است
۷ علی دروازۂ آن شہر است

یعنی در آن شهرستان علم پسر عم من ست که علی ابن ابی طالب ست کرم الله وجهه
پس این مدینه شهرستان کدام ست که دربان این شهرستان همچون علی کرم الله وجهه
آمد اگر من این مدینه را تمامی بر حکم مشاهده عیان کنم و اسرار علی را کرم الله وجهه
بیانی دهم کار نبوت همه انبیا بر زبان رود اے محبوب فضل مطلق مر اہل نبوت
راست المقصود این تفاضیل نبوت وقتی ست که ولایت و نبوت را در دو شخصی
اعتبار کنی اما ای محبوب هرگاه که نبوت و ولایت در یک ذات باشد باتفاق
جمیع مشائخ قدس الله اسرارهم ولایت را فضل ست بر نبوت وَلِهٰذَا قَالُوا
اَلْوِلَایَةُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّةِ لِاَنَّ الْوِلَایَةَ عِنْدَهُمْ عِبَارَةٌ عَنْ
شُهُودِ الْحَقِّ وَالنُّبُوَّةُ عِبَارَةٌ عَنْ دَعْوَةِ الْخَلْقِ پس از اعلام شهود
افضل ست درین کلمات من چندین کسان چون در فهم قاصر بودند گمراه گردند چنانچه
در کلام مجید و فرقان حمید عالمی ضلالت یافته اند که یُضِلُّ بِهٖ کَثِیْرًا وَّیَهْدِیْ بِهٖ کَثِیْرًا

ہر کہ زلفش دید کافر شد بحکم	ہر کہ رویش دید ایمان باز یافت
آفتاب ہر دو عالم آشکار	زیر زلف دوست پنہان باز یافت
چون تباریکی زلفش غوطہ خورد	زندہ گشت و آب حیوان باز یافت
طالب درد ت الم چون شد بجان	کز میان در دور مان باز یافت

اگر عالمان عصر و شیخان دہر درین کلمات من سالہا بسیار و قرنہائے بیشمار
تامل شافی کنند و الله ذرہ مقصود این فقیر را در نیابند انتہے ✤ ✤ ✤

اہر شتم از زمان پارستان ہیچ یکے از حضرات انبیا یا اولیا نگذشتہ اند
کہ ایشان را از دست اعدا اذیتی نرسیدہ ملا خطہ رود کہ برائے حضرت آدم علیہ السلام

ف ۱ از نبی ست اگر گفت از نبوت افضل از نبوت معرفت یزدان و ولایت نزد ایشان عبارت از شہود حق ست و نبوت عبارت از دعوت خلق است
ف ۲ گمراہ ے کند بآن اگر شے را دہد ہدایت نمی کند بآن اگر شے را

ابلیس بود و بہ حضرت نوح علیہ السلام حام کہ ایذا می رسانید و در پئے داؤد علیہ السلام
جالوت اُفتادہ بود و برائے سلیمان علیہ السلام صخر بود حضرت عیسی علیہ السلام را
دو حیات ست یکے حیات دنیے در آن وقت بخت نصر عدو بود و دیگرے
حیات ثانی در آن دجال علم مخالفت خواہد برافراخت در پئے ایذا رسانی حضرت
ابراہیم نمرود کمر بستہ بود و بحضرت موسی علیہ السلام فرعون چہا چہا ایذا ہا رسانید
و بہ سرور صلی اللہ علیہ وسلم ابوجہل دقیقہ از ایذا رسانی فرو نگذاشت فرمود آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مَا اُوْذِیَ اَحَدٌ مِّثْلَ مَا اُوْذِیْتُ فِی اللّٰہِ عَزَّ وَجَلَّ
چنانچہ سخاوی در مقاصد حسنہ نگاشتہ نماز عبد اللہ بن زبیر علیہ السلام را بریا و نفاق
منسوب کردند و در حالت نماز وے آب گرم شدید الحرارت ریختند تا آنکہ چہرہ
اش سوخت او را رضی اللہ عنہ بغایت استغراق خبرے نہ شد و بعد سلام واقعہ
پرسید چون مطلع شد فرمود حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ و تا زمانہ دراز در سر
و رو در ذاک بود سعد بن ابی وقاص کہ از مشہورین بہ باکبنہ بود جہال کوفہ اذیت
می دادند تا آنگہ گلہ پیش حضرت عمر رضی اللہ برند کہ او نماز بہ حسن نمی گزارد از
ائمہ اربعہ امام ابوحنیفہ را تازیانہ زدند و حبس کردند [illegible] جفا ہا رسید کہ
کہ بست و پنج سال برائے جمعہ و جماعت بر نیامد و امام شافعی اہل عراق و مصر بکفر و ا
رسانیدند و امام احمد حنبل را ضرب و حبس کردند و بخاری رحمہ اللہ را از بخارا خارج
کردند حضرت بایزید بسطامی را بواسطہ جماعتے از علمائے ہفت بار از بسطام خارج
کردند حضرت ذوالنون مصری را مقید کردہ زنجیر انداختہ از مصر سوئے بغداد فرستادند
و اہل مصر جوق جوق با وے بودند تا شہادت زندقہ او اسازند

سمنون را از استخوان زدند و زنی را پول دادند تا برود استغاثه زنا کرد سمنون یک سال مختفی ماند سهل بن عبد الله تستری را از تستر خارج کردند که بسوی بصره رفت و تکفیر کردند ابا سعید خراز را از استخوان زدند و علمائی عصرش از تصنیفاتش که در علم توحید بود کلمات چیده فتوی تکفیر دادند و جنید رحمة الله علیه وقتی که درس علم توحید میگفت علی رؤس الاشهاد چند بار حکم به تکفیر دادند تا آنکه در خانه خود بیان می فرمود از اشد منکرین حضرت ایشان بسمنون و ابن عطا ابن دانیال بود تا آنکه پیش دانیال اگر مذکور ایشان می شد رنگ چهره اش متغیر می شد حسین بن منصور حلاج رحمه الله را بمجلس حامد بن عباس وزیر مقتدر با قاضی ابی عمر اتفاق بحث افتاد قاضی فتوی بقتلش نگاشت و دستخط فقها که در آن مجلس حاضر بودند برگرفت حلاج گفت چرا در پی قتل من شدید من از اهل سنت و جماعت هستم عقیده سنیان دارم تصانیف من موجود اند بنگرید این کلام را حلاج بار بار می گفت مگر ایشان اصغا نکردند و بتکمیل جواب همان وقت حلاج محبوس شد وزیر فتوی پیش مقتدر فرستاد و حکم قتل در داد اولا حلاج را هزار تازیانه زدند پس دست و پایش را بریده سرش از تن جدا کردند و جسمش سوخته خاکستر در دجله انداختند و سرش بر پل بغداد آویختند ابا عثمان مغربی را با وصف کثرت مجاهدات و علم و حال از مکه خارج کردند و سخت زدو کوب و مجروح نمودند تا آنکه به بغداد اقامت ورزید و همدرا نجا بحق پیوست و بر سبکی چند بار شهادت کفر داده شد امام ابو بکر نابلسی از مغرب بسوی مصر خارج کردند و شهادت زندقه دادند پس سلطان حکم کرد تا او را سرنگون کشیده پوستش برآورند در حالیکه پوستش برمی آوردند او قرآن بکمال تدبر و خشوع میخواند حتی قطع قلوب الناس تا آنکه قلوب مردمان خفته کرد و رشد

غلام خلیل آمد و تهمتی چنانکه زمان نهند بروی نهاد و چنانکه اعدا شهر بند شبیه دعلیات بر دست گرفت و خلیفه را بر دی مشهیر کرد تا بفرمود که دیر ابکشند چون سیاف را برآورد اند و خلیفه فرمان خواست ۱۲ داد از نهادش بگرفت چون آن شب بخفت بخواب دید که زوال ملک تو اندر زوال جان سمنون بسته است دیگر روز عذر خواست و بخوبی باز گردانیدش ۱۲

وکادوا ان یفتنوک عن الذی اوحینا الیک (وقریب بود که بآن در فتنه انداخته شوند ۱۲)
چون منکرین را جواب قاطع میداد مخالفین حیلهٔ ایذارسانی چنین کردند که سورهٔ اخلاص
نگاشتند و کفش دوز را مبلغی دادند تا در پاپوش دوخته پس آن را خریده از
مقام بعیده به پیش وی بطور تحفه فرستادند نسیمی که ازین معامله ناواقف بود
چون پاپوش در پا کرد به نائب حلب اطلاع کردند که نسیمی سورهٔ اخلاص نویسانیده
در پاپوش دارد چون نعلین به حکم نائب حلب پاره کرده شد ازان سورهٔ اخلاص
برآمد نسیمی هیچ جوابش نداد پس حکم به سلخ وی دادند او در توحید اشعار میگفت
و پوستش را می آوردند و او روی سلخ می دید شیخ ابادین را منسوب زندقه
نمودند و از یجانه خارج کردند تا به سوی تلمسان رفت شیخ ابوالحسن شاذلی هرگاه
در دیار مغرب بود وصیت کمالاتش در اقصای مغرب افتاد مردمان آتش حسد
افروختند و از استخوانش زدند و در ایذائش دقیقه نگذاشتند تا آنکه مردمان را
از ملاقات وی باز داشتند و او را زندیق می گفتند هرگاه شیخ عزم مصر کرد
به سلطان مصر نگاشتند که از زنادقهٔ مغرب شخصی عازم آن نواحی ست که او را از بلاد
خود خارج کرده ام او عقائد اهل اسلام را ضائع می کرد چنان نشود که از زبان درازی
خود سلطان را فریبد او از کبار ملحدین ست و قصه اش بس دراز ست مختصر این ست
که خداوند کریم او را از کید ایشان محفوظ داشت بر شیخ عزالدین بن عبدالسلام
فتوی کفر دادند و برای تنقیح عقیدهٔ وی مجلسے قرار دادند بر شیخ تاج الدین
سبکی فتوے کفر دادند و شهادت دادند که او مسیح خمر ست و لواط و در شب
زنار می بندد و او را از بخیر انداخته از شام بمصر مقید آوردند عظیم شان و رفعت مکان

امام ابو حامد غزالی نه چنان ست که درین ایام کسے لب بانکار او کشاید امام یافعی در نشر المحاسن می فرماید ومنها حکی واشتهر وروینا عن الشیخ العارف باللہ ابی الحسن الشاذلی رضی اللہ عنہ انہ رای النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی النوم فقال ای امتکما احب هذا فقال لا الشیخ ابن حوازم روزے کتاب احیا را دیده گفت این بدعت مخالف سنت ست چون شیخ مذکور معتقد علیه تمامی سکان بلاد مغرب بود از جمع مردمان کتاب احیا طلب داشت وبه سلطان آن زمان تحریص نمود سلطان مغرب منادی عام کنانید

حکایت کرده شده مشهور نیست وازابی الحسن شاذلی روایت کردن دیدن رسول خدا صلی اللہ علیه وسلم بخواب که ذکر داد امام غزالی بوی وفرمود صلی اللہ علیه وسلم که ایا دوست ایشان است این در نشنیده کسی بود جواب داد که نه ۱۲

احیاء علوم الدین کتابی ست مشهور در تصوف می گویند که احیا چنان حاوی ست که اگر مبادا تمامی کتب اسلام ضایع گردد واحیا باقی ماند کافی خواهد بود ابن جوزی در اغلاط احیاء (اعلام الاحیا باغلاط الاحیا) کتابی دارد ودر تلبیس ابلیس هم تعاقب نموده سبط ابن جوزی گوید که چون غزالی احیاء را بر مذهب صوفیه تصنیف کرده وقانون فقه را گزاشته واحادیث غیر صحیحه آورده ازین رو زبان انکار بر دکشادند ابوالخیر گوید که ایراد این چنین احادیث در ترغیب وترهیب جایز ست صاحب کشاف فرماید بشرطیکه حدیث موضوع نباشد حافظ زین الدین عراقی در تخریج احادیث احیاء دو کتاب دارد یکی ضخیم دیگری دو چیز در وچیز احادیثی درج کرده که از ضخیم متروک شده بود کبیر ۸۰۱ھ تصنیف فرموده صغیر بعد ۸۰۶ھ تصنیف شده نامش المغنی عن حمل الاسفار فی تخریج ما فی الاحیاء من الاخبار بوده است چون هنوز چند احادیث متروک بود حافظ ابن حجر در تخریج احیا کتابی نگاشته حافظ ابن حجر در ۸۵۲ھ انتقال فرموده حافظ قطب بغا حنفی المتوفی ۸۷۹ھ تحفة الاحیاء فیما فات من تخاریج احادیث الاحیاء نگاشته غزالی کتابے دارد در حل مشکلات احیاء جمهور علماء بسبب قبولیت احیاء اختصارے کرده اند احیاء در پنجهزار ویست وپنج یوم تصنیف شده ۱۲

منه سلمه اللہ تعالے

که بروے لعنت خدائے تعالے باد کہ کتاب احیا پیش خود داشتہ حاضر نیارد
مردمان جوق جوق نسخ موجودہ باتمثال امر شیخ و سلطان حاضر آوردند بروز پنجشنبہ
مجلسے انعقاد یافت فقہائی وقت دیدہ فتوے باحراق دادند و چنان قرار یافت
کہ صباح آن بروز جمعہ سوختہ شود در شب جمعہ کہ بمیان بود شیخ ابوالحسن کہ مشہور
بابن حوازم ست بخواب می بیند کہ از باب جامع مسجد کہ ازان باب داخل مسجد
می شد بہ مسجد میرود و در رکن مسجد نورے دید و دریافت کہ سرور عالم صلی اللہ علیہ
وسلم و ابوبکر و عمر نشستہ اند و پیش این حضرات غزالی کتاب احیا در دست
گرفتہ ایستادہ است و ابوالحسن را دیدہ گفت کہ خصم ماست پس غزالی ہر دو زانو
بر زمین نہادہ و چون کودکان بزانو نزد ابوبکر و عمر رضے اللہ عنہما رسید تا آنکہ
نزد سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم فائز گشت و کتاب احیا پیش کردہ عرضداشت
کہ ملاحظہ فرمودہ شود کہ اگر این بدعت و مخالف سنت ست چنانکہ ابوالحسن
می فہمد توبہ کردم و اگر شئے مستحسن ست ازان بمن برکتے حاصل کن و از خصم من
انصافی بفرما سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم ورق ورق تا آخر ملاحظہ فرمودند
وارشاد فرمودند وَاللّٰہِ اِنَّ ھٰذَا شَیْءٌ حَسَنٌ پس ابوبکر او را گرفت ہمچنان
معائنہ ساخت و بر زبان آورد وَالَّذِیْ بَعَثَکَ بِالْحَقِّ یَا رَسُوْلَ اللّٰہِ
اِنَّہٗ لَحَسَنٌ پس عمر گرفت و بعد معائنہ ہمچنان گفت پس سرور عالم صلی اللہ علیہ
وسلم حکم کرد تا پارچہ از جسم ابوالحسن برآرند و بر و حد مفتری نافذ کنند چون حسب حکم
بعد تجرید از ثوب پنج تازیانہ زدہ شد ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ لب بہ شفاعت
کشادہ کہ ابوالحسن انچہ گفتہ بطریق اجتہاد در سنت و بہ تعظیم سنت گفتہ غزالی ہم

۵۱ قسم بخدا کہ این ہم دروغ ست

۵۲ قسم خدائے او را بجز دروغ چیزے نیاموختہ باشد

مغفرت ساخت که ابوالحسن بیدار شد و به صبح جمعه از اصحاب خود واقعه
بیان ساخت و قریب یک ماه باین درد مبتلا بود پس احیارا معاینه کرد مطلبی
صافی موافق کتاب و سنت بدهنش در آمد پس سرور عالم صلی الله علیه وسلم را بخواب
دید که از دست مبارک خود به جائے ضرب مسح فرمود که درد زائل شد بعد بست و پنجروز
چاق شد آنام یافعی بعد ذکر این حکایت می طراز د ولولا ان هذا الشیخ
المذکور ادرکه اللطف بالتوبة والهدایة وشفع فیه
الصدیق وسبقت له العنایة لکان بمقت علی ذلک الحال
ویلقی العذاب الشدید والنکال نه بینی که ابن جوزی که از حفاظ
واکابر محدثین ست چه قدر در تعصب حضرت محبوب سبحانی رضی الله عنه افتاده
در تاریخ یافعی مذکورست قد سمعت فیما مضی انه حبس بسبب الشیخ
عبد القادر بانه کان ینکر علیه وکان بینه وبین
ابنه عداوة بسبب انکار المذکور اخبرنی من وقف
علی کتاب له ینکر فیه علی قطب الاولیاء وتاج المفاخر الذی
خضعت بقدمه رقاب الاکابر الشیخ محی الدین عبد القادر قدس
سره ونور ضریحه در تکفیر شیخ محی الدین بن عربی مردمان دقیقه نگذاشتند

۵۱ اگر ابن شیخ را توبه و هدایت نصیب نمی شد و حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه لب به شفاعت وی نمی کشاد و ندد عنایت بوی
مسبوقه نمی شد وی احوال وی و بتند اشد و عقوبت مبتلا می ماند ۱۲ ۵۲ نکال بالفتح عقوبت ۱۲ ۵۳ ابن جوزی عالم عراق او عظ آفاق بود
ذهبی تاریخ کبیر مید لا یوصف ابن جوزی یا حفظ عندنا با عتبا کثرة الطلاعه وجمعه در ۵۹۷ انتقال فرمود در ۵۹۵ از مجلس اسطاعی یافت از
بعضے اولاد سید نا شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله عنه تخم عداوت کاشت تا بیاد اش وی روئید و دید در انکار سید نا جیلانی رح رساله دارد ۱۲

۵۴ مراة الجنان تاریخی ست مشهور از علم یافعی در این تاریخ در بعض مواقع بر وی ایراد کرده و اصاب فیه این تاریخ از ذکر صلحا خالی است ایشان نیز یافعی عارف کامل بود تصنیف وی خصوصا در تصوف معتول لوب اقتدا وده در ۷۶۸ انتقال کرد ۱۲ منه

۵۵ در زمان بچستان شنیدم که میان ابن جوزی و فرزند حضرت شیخ عبد القادر جیلانی بسبب انکار وے عداوت بود و شخصے که اطلاع داد که ابن جوزی بر انکار شیخ نسبت بدو رساله دارد عبد القادر جیلانی رضی الله

عَلِیِّ الْخَوَّاصِ رَحِمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰی یَقُوْلُ لَنَا کَثِیْرًا لَا یَکْمُلُ الْفَقِیْرُ
حَتّٰی یَکُوْنَ قُطْبًا یَدُوْرُ عَلَیْهِ الْاَذٰی مِنْ اَهْلِ اَقْلِیْمِهٖ کُلِّهِمْ
کَمَا تَدُوْرُ الرَّحٰی عَلٰی قُطْبِهَا شیخ ابوالحسن شاذلی فرماید کہ طریقہ انبیاء اللہ
واولیاء اللہ چنان جاریست کہ در ابتدائے امر شان مردمان اذیت ہا رسانند
واز اوطان ایشان را خارج کنند وبہتان ہا بر زور بر بندند ایشان صبر کنند تا بدولت
رسند نکتہ لطیف در ایذاء اولیاء اللہ این ست کہ چون زمرۂ اولیاء اللہ بہ عبادت
وزہد بسر برند دبر دست شان خوارق عادات ظاہر شود احتمال بود کہ مردمان بعبادت
شان متوجہ شوند چنانکہ نصاری حضرت عیسی علیہ السلام را پرستش می کردند پس
حق سبحانہ وتعالی منکرین را گماشت تا بایشان ایذا رسانند ومورد مطاعن سازند
تا مردمان نفور کنند نظیر مثل آن ست کہ برای چشم زخم انواع حیل بکار می برند بر
زنخ اطفال حسین وشکیل نقطہ سیاہ می زنند در کشت زار جماجم عظام مے آویزند
دیلمی مرفوعا روایت کردہ اجعلوا فی ذروۃ علم الجماجم پس این مطاعن بطور
دفع چشم زخم ست شیخ سراج الدین مخزومی کہ شیخ الاسلام شام بود در باب انکار شیخ
محی الدین عربی می فرماید ان لحوم الاولیاء مسمومۃ وھلاک الادیان
مبغضھم معلومۃ وبعضھم تنتصر ومات علی ذلک ومن اطلق
لسانہ فیھم بالسب ابتلاہ اللہ تعالی بموت القلب ابو عبد اللہ
المقرشی رضی اللہ عنہ می فرماید من عض فی ولی اللہ عز وجل ضرب بہ فی
قلبہ بسھم مسموم ابو تراب نخشبی گوید اذا الف القلب الاعراض عن اللہ
صحبہ الوقیعۃ فی اولیاء اللہ امام یافعی در نشر المحاسن الغالیہ فی فضل

---

۱ از بخارست کہ علی فرماش پاشا الکرشی گفت کہ رفیقہ کامل نمی شود تا آنکہ بیخی باشد کہ بر اذیت وتکلیف بگرود در زمانی اہل قلیم چنانکہ آسیائی بگرود بر قطب خود ۱۲

۲ رحا آسیا ۱۲

۳ قطب میخ کہ آسیا بر آن می گردد ۱۲

۴ درکشت زار خود را نخوان کہ بیاید علی الدماغ ۱۲ منہ

۵ جامع مختصر الدرس المتصل بکار الاذکار گوشت ہای

۶ اولیاء اللہ را باشد موصوف

۷ بر کہ عداوت از اولیاء اللہ دارد

۸ بر کہ خود را بشیخ نصاری شبیہ

۹ در نظر ایشان مبغوض قلبا ۱۲

۱۰ شام مرد ولی اللہ را آزار بود

۱۱ فضل اللہ تعالی بر بندہ در دنیا ۱۲ منہ

مشائخ الصوفیۃ اصحاب المقامات العالیۃ از اقوال مشائخ مے فرماید اَقَلُّ عُقُوْبَۃِ الْمُنْکِرِ عَلَی الصَّالِحِیْنَ اَنْ یُّحْرَمَ مَبَرَّتَھُمْ قَالُوْا وَتُخْشٰی عَلَیْہِ سُوْءُ الْخَاتِمَۃِ شیخ مجد الدین فیروز ابادی صاحب قاموس گوید کہ ہیچکس را نمے رسد کہ انکار اولیاء کند بہ بادی الرای چہ ایشان در فہم و کشف مراتب عالی دارند گاہے نہ شنیدہ ام کہ کسے از اولیاء اللہ حکمی کردہ باشد کہ ہادم دین باشد مثلاً وضو یا نماز یا دیگر فرائض و مستحبات را منع کردہ باشد البتہ ایشان کلام دقیق میگویند کہ فہمیدن آن دشوار باشد و نیز گفتہ کہ قوم گاہے بمقامات و درجات علوم مجہولہ رسند کہ تصریحے ازان در کتاب و سنت نیست لیکن علماء عاملین گاہے بمقتضاے استنباط و حسن ظن ایشان باز مرہ صالحین آن را بر کتاب و سنت عرض کنند کار ہر کس نیست کہ ہر گاہ کلامے بہ شنود کہ از دائرہ فہم او خارج باشد بآن خیال نیک پیدا کند بلکہ برخے از ایشان بر صاحب آن قول لب انکار مے کشاید وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا ابی العباس بن سُریج کہ منکر صوفیہ بود در مجلس ابے القاسم جنید آمد تا از و کلامے شنود کہ از صوفیہ شائع گشتہ بعد سمع کلام ہر گاہ مراجعت کرد کیفیتش پرسیدند گفت من ہیچ نہ فہمیدم اِلَّا اَنَّ صَوْتَ الْکَلَامِ لَیْسَ بِصَوْلَۃِ مُبْطِلٍ نیز گفتہ کہ چنان کہ بہ اولیاء اللہ کرامات عطا کردند کہ فرع معجزات است پس درین چہ باک است کہ با ایشان عبارتے عطا فرمودہ کہ از فہم آن فحول علماء قاصر بودہ اند شیخ الاسلام مخزومی گفتہ کہ ہرگز جائز نیست ہیچ عالمے را کہ بر صوفیہ انکار کند تا آنکہ بر طریقہ ایشان رود و افعال و اقوال ایشان را مخالف کتاب و سنت یابد صرف بر بنای کلامی کہ مردمان بایشان منسوب کنند انکار ایشان روا بود و بر منکر ضرور است کہ اقل درجہ ہفتاد امر را نگہدارد پس ازان او را انکار میرسد

ع ۱ اولیاء اللہ شکر از
ع ۲ کسے از عقوبت
ع ۳ شان این است
ع ۴ قوم
ع ۵ پیدا
ع ۶ شان
ع ۷ کہ
ع ۸ از کلام
ع ۹ مبطل ۱۲

ازانجملہ آن است کہ در معجزات انبیاء اللہ علی اختلاف طبقاتہم وکرامات اولیاء علی اختلاف طبقاتہم غور نماید وبآن ایمان آرد واعتقاد کند کہ اولیاء اللہ در جمیع معجزات باستثناء بعضے ازآن وارث انبیاء بودہ اند ازان جملہ آن است کہ بر کتب تفسیر سلفاً وخلفاً حاوی باشد تا اسرار کتاب وسنت واختلاف ائمہ مجتہدین وتفسیر وتاویل وشرائط ولغات عرب ومحاورات واستعارات را دریابد ازان جملہ ان است کہ مقامات سلف وخلف در معنے آیات صفات واخبار آن بہ فہمد وبشناسد کہ کدام معنے ظاہر گرفتہ وکدام راہ تاویل پیمودہ ودلیل کدام ازایشان راجح است ازانجملہ است تبحر در علم اصول ومعرفت منازعات علم کلام وازانجملہ است معرفت اصطلاحات قوم از تجلی ذاتی وصوری وماہو الذات وذات الذوات ومعرفت حضرات الاسماء والصفات وفرق میان حضرات وفرق میان احدیت وواحدیت ومعرفت ظہور وبطون وازل وابد وعالم الغیب والکوان وشہادت وشیون وعالم الماہیتہ وہویتہ وسکر ومحبت وَمِنْهُمُ الصَّادِقُ فِي السُّكْرِ حَتّٰى يُسَامَحَ وَمِنْهُمُ الْكَاذِبُ حَتّٰى يُؤَاخَذَ وَغَيْرُ ذٰلِكَ پس ہر شخص کہ از اصطلاحات قوم واقف نباشد چگونہ بر حل کلام یا انکار بامری کہ مراد ایشان نیست قادر باشد شیخ[1] ابن حجر شرح بعض آیات ابن فارض رضی اللہ عنہ کردہ بہ شیخ ابی مدین فرستاد تا کہ اجازت نگارد شیخ تحریر فرمودہ

سَارَتْ مَشْرِقَةً وَسِرْتُ مُغَرِّبًا	شَتَّانَ بَيْنَ مَشْرِقٍ وَمُغْرِبٍ

[1] شیخ الاسلام شہاب الدین احمد عسقلانی ثم المصری در ۷۷۳ھ متولد شد اولا بہ فن ادب متوجہ شد پس در ۷۹۴ھ بہ تحصیل فن حدیث مصروف شد امام حفاظ محدثین بود کتب نافعہ در فن حدیث دارد فتح الباری از عمدہ تصانیف حضرت ایشان است در ذی قعدہ ۸۵۲ھ انتقال فرمود ۱۲

ونزد حافظ بن حجر فرستاد ابن حجر برامرے کہ از و مخفی بود انتباہ گرفت و تا موت ملازمت شیخ اسے بے مدین گزید +

امر نہم حضرت قطب الاقطاب شیخ احمد بن عبد الاحد[1] از خطۂ پاک سہرند خاستہ کہ او شہری است میان دہلی و لاہور +

مثنوی

سوادش زلف رخسار فتوح است	غبارش توتیائے چشم روح است
ازان شہرے کہ نامش مضمر آمد	برائے ما عجب کانے برآمد
چہ معدن معدن قند مانے	بہ شکر او است این شکر فشانی
از و پیدا بہ ہر شہری دکانہا	روان در دشت جانہا کاروانہا

نسبت آن جناب بہ بست و ہشت واسطہ بامیر المومنین سیدنا عمر رضے اللہ عنہ می رسد در ۹۷۱ھ قدم بعالم شہود نہادہ در کمتر ایام از تحصیل علوم فراغ حاصل کردند جامع معقول و منقول بودند و حافظہ قوی می داشتند بہ اندک زمان قران شریف یاد گرفتند بیشتر علوم از والد ماجد خود و برخی از علماء کبار آن زمان تحصیل کردند و بسیالکوٹ کہ شہری است از ملک پنجاب نزد مولانا کمال[2] الدین کشمیرے کہ از فحول دانشوران متورع بود و از باطن نیز بہرہ داشت بعضے کتب مشکلہ را چون عضدی و اشالہ

---

[1] شیخ عبد الاحد رح در عنفوان جوانی بخدمت شیخ عبد القدوس گنگوہی رح حاضر شدند و بکند ارادت درآمدہ تلقین اذکار و تعین اطوار فراگرفتند و طلب مصاحبت نمودند حکم شد کہ بعد تحصیل علوم بلاحظہ کبر سن شیخ بر زبان آورد نگفتہ رسم پس از اتمام و انصرام علوم دینیہ این گرامی صحبت را دریابم شیخ فرمودند آن وقت بفرزندم رکن الدین رجوع کن پس بعد از تکمیل علوم ظاہری بسبب انتقال شیخ از شیخ رکن الدین خرقہ خلافت قادریہ و چشتیہ پوشیدند و گرامی حیات را بہ افادات و افاضات بانجام رسانیدند و از کمال بی نفسی و تفرید با وجود کثرت تلامذہ و ہیچ یکی انجا دمی خود قبول نکردند و حوائج خانہ از بازار خود می آوردند و خیلی متبع سنت بودند و سنتے را متروک نگذاشتند در ۱۱۰۶ھ انتقال فرمودند مزارش پرانوارش بیرون سہرند بجانب غربی واقع است

آن شیخ کہ بود عالم اندر ہر فن	اسباقش گہر سر انزل دامعدن	چون شیخ زمانہ بود در علم و عمل	تاریخ وصال او بگو شیخ زمن

[2] حلال دقائق و کشاف حقائق بود نسبت علمی غالب داشت مجموعہ علم و عمل مند بود و تقوی بود در سیالکوٹ و لاہور مسند افادہ مدام

خوانده اند و بعضے کتب احادیث را نزد مولانا یعقوب کشمیری علیه الرحمه گزرانده بودند و
این شیخ یعقوب از خلفاء بزرگ شیخ معظم و قطب مکرم شیخ حسین خوارزمی بودند و هر دو
محترمین زادهما الله شرفا نزد کبار محدثین انجا تصحیح حدیث نموده و نیز حضرت ایشان اجازت
تفسیر واحدی[۱] را با جمیع مولفاتش چون بسیط و وسیط و اسباب[۲] نزول و نیز تفسیر بیضاوی
را با جمیع مصنفاتش چون منهاج[۳] الوصول و غایة[۴] القصوی و غیرهما و صحیح بخاری را
با جمیع مولفات او چون ثلاثیات[۵] و ادب المفرد[۶] و افعال العباد[۷] و تاریخ و غیر ذلک و مشکوة
تبریزی و شمائل ترمذی و جامع صغیر سیوطی و قصیدهٔ برده از عالم ربانی قاضی بهلول
بدخشانی یافته بودند و قاضی مذکور اجازت این کتب مذکوره از شیخ معظم عبدالرحمن بن
فهد داشته که او و آباے او در بلاد معظمهٔ عرب از کبار محدثین بوده اند پس حضرت مجدد
حدیث مسلسل الراحمون یرحمهم الرحمن تبارک وتعالی ارحموا من فی الارض
(رحم کنید کسانے را که) (الله تعالی رحم فرماید) (برحم کنندگان) (زمین بوده اند)
یرحمکم من فی السماء بیک واسطه قاضی از شیخ عبدالرحمن یافته حضرت
(رحم کند شما را) (الله تعالی)
مجدد روح در علم ادب ید طولانی داشتند روزی حضرت ایشان بمنزل فیضی درآمدند
او در تحریر تفسیر بے نقطه بود حضرت ایشان را دیده مسرور گشته التماس کرد که موضعی از تفسیر
پیش آمده که آن را بحروف غیر معجمه تاویل و تفسیر نمودن متعسر شده بسیار دماغ سوختم اما عبارت
دل خواه بدست نیامد حضرت ایشان در ساعت مطالب کثیره در کمال بلاغت بر نگاشتند
که فیضی در حیرت رفت حضرت ایشان را بیعت و ارادت از قطب زمانه شاهباز بلند آشیانه

---

[۱] امام ابی الحسن علی بن احمد واحدی نیشاپوری در شش سنه انتقال کرده ۱۲ [۲] در کشف الظنون مذکور است هو شهر مصنفه ۱۲ [۳] منهاج الوصول
الی علم الاصول رساله ایست مختصر از محاصل و حاصل ماخوذ است از محصول فخر رازی و محصول ماخوذ است از مستصفے غزالی و معتمد ابی الحسن بصری منهاج
کتابی است که علمای مشاهیر بشرح آن متوجه شده اند تفصیلش در کشف الظنون مذکور است ۱۲ [۴] غایة القصوی در فروع شافعیه است شرح
عدیده وارد کما هو مبسوط فی الکشف ۱۲ [۵] در کشف الظنون مذکور است المراد بها ما اتصل بنا الی رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم من الحدیث
بثلثة روات وتنحصر الثلاثیات فی صحیح البخاری فی اثنین وعشرین حدیثا الثناء عن مکی بن ابراهیم وهو من خمسة عن التابعین وهم

م فی الطبقة الاولی من شیوخه مثل محمد بن عبد الله الانصاری وابی عاصم النبیل وابی نعیم فضاد بن دکین وعلی بن عباس وعلیه مشی روح بن صالح المتوفی سنه ۲۱۹ ج ۲ ص ۱۲

حضرت خواجه محمد باقی بالله اویسی نقشبندی قدس الله سره حاصل بود منقول است
که حضرت خواجه قدس سره فرمودند که حضرت مخدوم ما مولانای بزرگ خواجه امکنکی
قدس سره ما را امر کردند که بهندوستان شوتا این سلسله شریفه را انجا از تو رواجی پدید آ
گردد ما خود را شایان این معنی ندیده تواضع نمودیم ایشان امر باستخاره کردند دران
استخاره دیدم که گویا طوطی بر شاخ نشسته و ما در دل خود نیت کردیم اگر آن طوطی
ازان شاخ آمده بر دست ما نشیند پس ما را کشایش ها درین روے خواهد نمود بمجرد
این خطور آن طوطی پرواز نموده آمده بر دست ما نشست و ما آب دهان خود در منقار او
کردیم و آن طوطی در دهان من شکر ریخت فردای آن شب این واقعه را چون بعرض
حضرت مولانا خواجگی قدس سره رسانیدم فرمودند که شما را زود تر متوجه هندوستان
میباید شد که طوطی جانور هندی است در هندوستان از دامان شما عزیزی بوجود آید
که عالمی ازو منور گردد و شما را نیز بهره رسد منقول است که حضرت خواجه فرمودند که چون
بشهر سهرند شما رسیدیم در واقعه نمودند که تو در جوار قطبیت فرود آمدهٔ و از حلیه آن قطب
نیز اگاه گردانیدند هم صباح آنروز بدریافت درویشان و گوشه نشینان آن بلده رفتم
جماعه را که دیدیم نه ایشان را بران حلیه یافتم و نه آثار و حالت قطبیت از هیچ یک معائنه

---

۱ ولادت حضرت خواجه در کابل بظهور پیوسته در شش سالگی بمکتب رسمی شاگردی مجمع علوم و دانای مولانا صادق حلوای که از اعلام آن ایام بوده اختیار نموده و بر فاقت مولانا از کابل بماوراء النهر شده و باندک روزگار از سمو فطرت ایشان را بین الاقران امتیازی پدید آمده و از فضائل بهره تمام روزی گشته اگرچه از تحصیل علوم صوری بقیه ماند و که بسلوک این ... راه درآمده اند فاما از ذکای فطرت و صفای نسبت و انش ایشان پایه بلند داشته تا آنکه بر تدریس کتب مشکله و حل مطالب غامضه قدرت تمام داشت از ایام تحصیل علوم صوری جوش مناسبت این راه گاه بصحبت یاینگان محفل لی مع الله میرسانید تا آنکه در بلاد ماوراء النهر که معدن این طائفه عزیز الوجود ست بسیاری از مشائخ ان عهد دریافته و نزد بعضی بعد دس توبه و انابت نیز هم آغوش گردیده چون حضرت خواجه اویسی بودند و تربیت از روحانیت حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم و حضرت

نمودیم گفتیم شاید کسی از اهل این شهر قابلیت این معنی داشته باشد که بعد ازین بظهور آید
همان روز که شما را دیدیم هم حلیه شما را موافق یافتم و هم نشان آن قابلیت در شما مشهود گشت
منقول است که حضرت خواجه فرمودند که در بلدهٔ سهرند دیده شده بود که ماچراغ عظیم آنجا
افروختیم و مشاهدی گشت که ساعت بساعت نور آن چراغ افزون شد و نیز مشهود میگردید
که مردم ازان یک چراغ افروخته ماچراغهاے کثیره برافروخته اند این را نیز اشارت بمعامله
شما میدانیم حضرت خواجگی بیکے از مخلصان خود تحریر فرمودند شیخ احمد نام مردی است از
سهرند کثیر العلم و قوی العمل روزی چند فقیر با او نشست و برخاست کرده عجائب بسیار از
روزگار اوقات او مشاهده نموده بآن ماند که چراغ شود که عالمها ازو روشن گردد الحمد لله
تعالی احوال کامله او مرا بیقین پیوسته و این شیخ مشار الیه برادران و اقربا دارد همه
مردم صالح و از طبقه علماے چندی را دعاگوی ملازمت کرده جواهر عالیه دانسته استعدادهاے
عجیب دارند فرزندان آن شیخ که اطفال اند اسرار آلهی اند بالجمله شجرهٔ طیبه است انبتهم الله
نباتا حسنا و نیز حضرت خواجه فرمودند که شیخ احمد آفتابی است که مثل ماهزاران
ستارها در سایه او گم اند الحاصل حضرت ممدوح ازین نظر تربیت و برکات و هدایت
حضرت خواجه را بکمال و تکمیل واصل گردیدند پس در ساعتی که مشتری از وکسب
سعادت نماید حضرت ایشان را خلعت اجازت کامله پوشانیدند و بسهرند که وطن مالوف
آنحضرت بود رخصت فرمودند جمعی از طالبان صادق خود را در خدمت ایشان تعین
نمودند پس حضرت ایشان بانعمت هاے فراوان بوطن باز گشتند و با مرحضرت خواجه
در آن بلده بتربیت طالبان پرداختند همدران اندک ایام آوازه حضرت بلند شد
و آستان فیض نشان محط رحال و مجمع اصحاب کمال گشت علما از دور و نزدیک

سله رحمة الله تعالی رحمة واسعة

سلہ مولوی غلام مرتضی در فوز المقال فی ذیل الخیر الظلال و اخبار تکمیل خلیل سه شاخ گوید ببدایاتی از و قوف کامل راتب عالیات بندی

پرین نامت نوشتم سرخ بیان در کشیخ ابانی ہم بیان در اصحاب ما اصحابی کالنجوم در آرد و تکمیل عالم دین نمود و دعوتم ہم برای استعداد در فضل توجہ دی شد فیضی آرد و دیگر مود کہ شیخ احمد اسکہ ہر دو عالم از انوار فیض و فضل وی منور است ہمہ

بخدمت رسیدند و امرا از ترک و تاجیک بشرف حضور بہرہ ور گردیدند مشائخ عہد ارادت آوردند اکابر زمانہ بتواضع برخاستند بدولت ایشان مس ہا طلا شد و ذرہ ہا آفتاب گردید ذات بابرکات ایشان آیتے بود از آیات الٰہی و نعمتی بود از نعمائے الٰہی ؎

ہر لطافت کہ نہان بود پس پردۂ غیب	ہمہ در صورتِ خوبِ تو عیان ساختہ اند
ہر چہ بر صفحہ اندیشہ کشد کلک خیال	شکل مطبوع تو زیبا تر ازان ساختہ اند

اطلاع بر مغیبات و اشراف بر خواطر و تصرفات در مکنونات ادنی صفتے بود از صفات جمیلہ ایشان شمارۂ خوارق و کرامات کہ در کسب مقامات مروی شدہ بہ ہفت صد میرسد ہر چند بحکم کلام ذی الاحترام قطب وقت ابوالحسن نوری نور اللہ مرقدہ کہ فرمودہ وَاَعْظَمُ الْعَلَامَاتِ فِیْ زَمَانِنَا شَیْئَانِ عَالِمٌ یَعْمَلُ بِعِلْمِہٖ وَعَارِفٌ یَنْطِقُ عَنْ حَقِیْقَتِہٖ ہمان کثرت علم و عمل و معرفت اکمل حضرت ایشان کرامت شگرف بود و نیز بحکم آن گفتہ اند

؎ اشرف معجزات قرآن است ؎

دقائق حقائق آن غوث الخلائق عظیم ترین خوارق است فاما چون بعض متصدیانند کہ شمۂ از کرامات بشنوند لہذا کراماتے چند بمعرض بیان در آوردہ میشود تولد حضرت مجدد حسب بشارت شیخ الاسلام احمد نامقی است در نفحات مذکور است کہ از حضرت شیخ الاسلام احمد پرسیدند کہ مقامات مشائخ شنیدہ ایم و کیفیت ایشان دیدہ از ہیچ کس مثل این حالات کہ از شما ظاہر میشود ظاہر نشدہ است فرمود کہ ما در وقت ریاضت ہر رائیت کہ دانستیم کہ اولیاء خدا کردہ بودند بجا آوردیم و بر آن مزیدی نیز کردیم حق بفضل و کرم خود ہر چہ پراگندہ بایشان دادہ بود یکبارہ بہ احمد داد و در چار صد سال چون احمد شخصے پدید آید آنرا عنایت ایزد تعالی در باب او این باشد کہ ہمہ خلق بینند ہٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّیْ وفات شیخ احمد

ایں ہمہ فضل خدای ہست ۱۲

۵ در نزہۃ الخواطر شیخ الاسلام مشہور بہ نامقی از مصنفات شیخ علی ہجویری است و در نفحات الانس جامی بسیار ذکر او کردہ و از وی حکایات نقل نمودہ و در ہر سہ کتاب ذکر شیخ احمد نامقی بہ نیکی است و در ہیچ کدام از ذکر او بقرن خود و ایشان یا از وی علو طبقہ و کمالات او مثل ذکر منصور ساکت ۱۲

در سنه ۵۳۶ بود منقول است که آن حضرت بقصد سیر و گشت بیابان و دشت کابل متوجه شدند
روزی از قریه به قریه اخری تشریف فرما بودند که درمیان راه آفتاب گرمی کرد و از حرارت
هوا و گرد و غبار تشنگی و ماندگی بر مخدوم زاده بزرگ رحمه الله و دیگران که پیاده در عنان
میرفتند غلبه نمود اما از غایت ادب جرأت عرض نداشتند درین میان حضرت ایشان بمرحومی
مولانا محمد یوسف سمرقندی که از قدما اصحاب آنحضرت بود خطاب نموده فرمودند همانا حرارت
آفتاب و تراکم غبار یاران را ایذا میدهد مولانا معروض داشت چون معلوم و مکشوف حضرت
ایشان است چه حاجت بعرض مخلصان است حضرت ایشان تبسم نموده گوشه چشم
حق بین جانب آسمان کرده چیزی در زیر لب گفته قدمی چند نرفته بودند که قطعه ابر ظاهر شد و
محاذی ایشان و اصحاب ایشان آمده سایه افگند و بهمان مقدار که غبار فرو نشیند و به وجهی
نه انجامد متقاطر شد و شمالی بغایت اعتدال وزیدن گرفت منقول است یکی از مرازادها
را سلطان در وقت به غضب تمام از لاهور طلبید که از و تقصیرات بوقوع آمده از مشاهده کثرت غضب
سلطان حاضران را عقیده آن بود که بمجرد رسیدن او را بزیر پاے پیل افگند وی نیز این
معنی را دریافته سخت هراسان گردیده بود چون بشهر ندرسید بخدمت ایشان که غائبانه
اخلاصی داشت آمده بزاری تمام التماس حمایت نمود ایشان فرمودند انشاء الله سبحانه
خاطر جمع باشید که هیچ مکروهی نمیرسد بل سلطان التفات و مهربانیها خواهد نمود وی از
غایت اضطراب معروض داشت که انچه در حق این مخلص بزبان مبارک رفت آن را
بزبان قلم نیز بیارند و آن رقیمه را به من بسپارند که مرا اطمینان تمام حاصل گردد چون مبالغه
نمود حضرت ایشان تبسم نموده نوشته دادند که چون فلان از خوف غضب سلطان که
نمونه غضب الهی است به فقرا رجوع نمود فقرا او را در ضمن خود گرفته ازین مهلکه رهانیدند بعد از

مرخص فرمودن او بچندین روز یکی ناگاه خبر آورد که این شخص را سلطان آزار ها داده
بزندان فرستاد چون خبر بسمع حضرت ایشان رسید تبسم نموده فرمودند در نظر بعض فقرا
چون قلق صبح درآمده که دمی از سلطان شفقت و عنایت بینید این خبر که میگویند صدقی
ندارد تا بعد از دو سه روز خبر رسید که آن مرد همین که بنظر سلطان درآمد سلطان بخندید و
از روی نصیحت کلمه چند با او در میان آورد ناگاه با لتفات تمام خلعتش داد و رخصت فرمود
منقول است یکی از سلاطین زاده ها را بادشاه وقت در زندان کرد و رای ملک بقتل آن
مقرر شد آن بیچاره هر سو دست و پا می زد به فقرا نیز رجوعی نمود در ان اثنا حضرت
ایشان به آگره تشریف فرمودند محبوس مایوس یکی از مخلصان منظور حضرت ایشان را
که آشنای قدیم او بود طلب نمود و بزبان او از حضرت ایشان توجه خاص الخاص
برای رهائی و خلاص خود نمود آن عزیز آمده به نهایت تضرع و الحاح التماس او را بعرض
رسانید ایشان آن شب متوجه شده فرداش فرمودند که باو مژده رسان که از قتل
خلاص شدی و از حبس عنقریب رهائی خواهد یافت این مژده باو رسانید اما ویرا غلبه
اضطرابی که داشت اطمینان تمام روی نداد بیکی از مجاذیب معتبر کس فرستاده
التماس خلاصی خود از توجه او نیز نمود و آن مجذوب را برزبان رفت که خاطر جمع دار
که دیدم که قلاب یکی از اکابر نقشبندیه آمده ماهی او را از گرداب هلاکت کشید مقارن
آن سلطان زاده از حبس خلاص یافت و به منصب رسید منقول است که در سفری حضرت
ایشان به رباطی فرود آمده بودند بناگاه بیاران فرمودند که مری گردید درین شهر امروز
بلیه روی خواهد داد و در عامه اهل شهر سرایت خواهد نمود یاران مایکدیگری را خبر کنند که
هریک دعای ماثوره بسم الله الذی لا یضر مع اسمه شیء فی الارض ولا فی السماء گویند

بکلمات اللہ التامات من شر ما خلق را تکرار نمایند کہ ہر کہ این دعا را بخواند بعنایت اللہ سبحانہ وی و اسبابش محفوظ ماند ازین فرمودہ ایشان دو ساعت نرفتہ بود کہ در بعضی خانہ ہای آن رباط آتش در افتاد و بہ شدتے ہر چہ تمام تر مشتعل شد چنانکہ مردم از اطفاے آن عاجز گشتند و بسا خانہ ہا بسوخت و بسا امتعہ چہ بحرقت و چہ بسرقہ رفت مولانا عبد المومن لاہوری کہ فاضل بود از مخلصان ایشان اسباب او نیز محروق گشت و او خود را بصد محنت بخدمت ایشان رسانید حضرت ایشان بمولانا فرمودند کہ مگر شما را کسے بخواندن دعا ماثورہ مذکورہ خبر نہ کرد گفت نہ حضرت ایشان یاران را از عدم اخبار مولانا عتاب نمود و ہر یاری کہ آن دعا خواندہ بود اسبابش بسلامت رہائی یافت منقول است شیخ محمد مسعود کہ برادر خرد حضرت ایشان بود و از مریدان مقبول صاحب کشوف حضرت خواجہ عالیشان قدس اللہ سرہما جہت کفاف معیشت بر سبیل تجارت بہ قندہار رفتہ بود دران ایام بیخبری حضرت ایشان بخادمی کہ حاضر وقت بود فرمودند کہ عجب معاملہ است متوجہ احوال مسعود شدم ہر چند بدیدۂ مکاشفہ جست و جو نمودم وی را ہیچ جا در زمین نیافتم بعد ازان چون نیک متوجہ شدم صورت قبر او کہ بتازگی فوت شدہ در نظر آمد سامعان در حیرت رفتند بعد ازین فرمودۂ ایشان بچند روز رفیقانش رسیدہ خبر وفات او رسانیدند منقول است از شاہزادۂ حق پژوہ دارا شکوہ کہ در سفینۃ الاولیا

سلہ این شاہزادہ بادشاہ صورت درویش سیرت بود خرقہ خلافت از دست عارف حق آگاہ ملا شاہ پوشید و بخدمت حضرت میان میر باللہ ہم حاضر شدہ مستفید گردید و در فقر شانی عالی و مرتبہ بلند داشت سفینۃ الاولیا سکینۃ الاولیا اکبر دیوان اکسیر اعظم رسالہ حق نما رسالہ معارف آگہ و ہست بخش دریای توحید ہست از دست او رنگ زیب عالمگیر برادر خویش بہ قتل رسیدہ ؎

آنکہ شاہ بلند اقبال است — رتبہ اش در مقام ابدال است — شاہ دارا شکوہ نامش بود — بمقام ولی مقامش بود

شد چو زین دام گاہ حزن و ملال — شد بفردوس با دل خوشحال — جمعہ و غرۂ مہ عاشور — بود تاریخ وصل آن منفور

سال تاریخ نقل آن شہ دین — شد رقم صاحب بہشت برین — مرقد آن قتیل عشق الہ — ہست در گنبد سلیمان شاہ

در ذکر حضرت مجدد رح می طراز دازمتاخرین مشائخ و صاحب ریاضت و مجاهدت
و خوارق و تصانیف اند در او اخر حال بعضی بر شیخ تهمت کردند که شیخ میگوید مرتبهٔ من
زیاده است از خلفاے راشدین رضی الله عنهم اما این محض بهتان و افترای مخالفان
است بر شیخ چرا که این فقیر خود شنیده از سیادت و نقابت پناه فضائل و کمالات
دستگاه حقائق و معارف آگاه افضل فضلای عصر علامی فهامی استاذی حضرت
میرک شیخ بن شیخ فصیح الدین که میفرمودند که وقتے[1] مارا عبور بسهرند واقع شد و کیف
ما اتفق ملاقات شیخ احمد روی داد در اثناے ملاقات بخاطر گذشت که اگر شیخ را
کرامتی است باید که مردم انچه از ایشان بیان میکنند خاطر نشان من سازند و دیگر آنکه
شنیده بودم که خواجه باقی که پیر ایشان است بے اجازت مولانا خواجگی امکنکی مرید
میگرفتند دیگر آنکه بخواجه خاوند محمود چه اعتقاد دارند چون ساعتے پیش شیخ نشستم
جزوی از زیر مسند خود بمن دادند که مطالعه نمایند چون آنرا تمام بدیدم بمن گفتند ازین
چیزی ظاهر میشود گفتم ازین خود هیچ ظاهر نمی شود و آنچه درینجا است درست است

[1] روزی در سفر گلبرگه فقیر حقیر را از جناب شاه معروف صاحب قادری که از مشاهیر مشائخ حیدرآباد نظام دکن بوده اند اتفاق صحبت
افتاد و قال قال ذکر تحریر هدیه مجددیه بمیان آمد جناب شاه صاحب برمحنت فقیر لب تحسین کشادند و فرمودند که در ملت مشائخ انتصار پیران طریقت
از واجبات است و از واقعات خود بیان فرمودند که ایشان در عنفوان شباب بر وادی افادات حضرت مجدد الف ثانی علیه الرحمة متوجه شدند و بمدت
نه سال جلدی ضخیم برنگاشتند اتفاقاً نواب لشکر جنگ بهادر که از امرای حیدرآباد بودند برای ملاقات شاه صاحب تشریف فرما شدند و مجلد ضخیم را
که پیش نظر شاه صاحب بود برداشته از کیفیتش استفسار نمودند چون معلوم شد که تحریر شاه صاحب است برد حضرت مجدد رح نواب صاحب فرمودند
که صدور این فعل از حضرت شاه صاحب خیلی مستبعد است مناسب است که در ینباب استخاره کرده بر بشارت عمل نموده شود شاه صاحب استخاره شرعیه کردند
چون بخواب رفتند می بینند که ایشان در صحراے لق و دق وارد اند و در انجا دوازده تن از اقطاب سر برهنه و قبا بر دوش انداند ایشان السلام علیکم گفتند یکی
از اقطاب اثنا عشر سر از جیب مراقبه برآورده جواب سلام دادند چون از ملاحظه حال معلوم میشد که این اقطاب باقطار کسی نشسته اند که بزرگی نوساز
صبیح وضیه بلند بالا با لباس سفید وارد حال ایشان شدند اقطاب خوش حال شده به تعظیم برخاستند شاه صاحب را معلوم شد که حضرت مجدد علیه الرحمة
بوده اند همان قطب که بجواب سلام پرداخته بودند جسارت نموده اشارت به شاه صاحب کرده عرض داشتند که این شاه معروف اند که تجرید را ایراد
حضرت مصروف انه حضرت مجدد رح نظر غیظ بر ایشان انداختند تا آنکه از فوط ندامت غرق عرق شدند چون بیدار شدند همان وقت مجلد ضخیم در آب شستند

دفتر فقیر بر نواب بهادر از بیوه اطلاع یافته

گفتند پس بدانید که انچه ازما واقع شده همین ست وباقی افتراست وباز بعدازساعتی گفتند که روزی خواجه
خاوند محمد بانجا آمده بود گفتند که خواجه باقی اجازت صریح از پیر خود ندارد بجهت آنکه روزی مولانا خواجگی
امکنگی خربزه می خوردند وقاچ قاچ راخود بریده بدست حاضران ومریدان میدادند
وبخواجه باقی ندادند اصحاب گفتند خواجه نیز حاضراند مولانا خواجگی امکنگی فرمودند ما خربزه
باو درست دادیم خواجه باقی ازین استنباط کردند که مرا اجازت ارشاد دادند من گفتم
این چنین نیست چرا که ما هرگز این چنین سخنی از پیر خود واز دیگر مردم نشنیده ایم بلکه خواجه
باقی ابا می کردند که این کار از دست من نمی آید واین بار را من نمیتوانم برداشت ومولانا
خواجگی میفرمودند که ما اجازت دادیم وترا این کار را باید کرد درین اثنا چندی از ریش
سفیدان نیز گفته اند که ما دران مجلس حاضر بودیم که مولانا خواجگی اجازت ارشاد بخواجه باقی
دادند خواجه خاوند محمود گفتند بس ما غلط شنیده بودیم وبعد ازان شیخ احمد فرمودند که انچه
از مریدان خواجه خاوند محمود به ایشان اعتقاد دارد خواجه آنچنان نیستند ومن آن اعتقاد
بخواجه ندارم هرسه سوالی که در خاطر حضرت اخوند گذشته بود شیخ جواب دادند منقول است
چون علامة الزمان شیخ الاسلام هندوستان مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی در اوائل
سیکے از معاندان حضرت شیخ بود شبی شیخ را بخواب دید که روبروی وی آیه قُلِ اللّٰهُمَّ ذَرْهُمْ
(بگو بارخدایا بگذار ایشان را)
همی خواند به مجرد شنیدن این آیت جذب شیخ وشوق الٰهی مجددی در دل وی اثر کرد و
قلب وی ذاکر گردید چون از خواب بیدار شد دل خود را ذاکر یافت چند روز به تصور
شیخ ذکر حق کرد وخود را اویسی شیخ میگفت آخر بخدمت حاضر آمد وبدرجات والا رسید
منقول است شیخ ظاهر لاهوری قدس سره که از اعاظم خلفای حضرت مجدد است اوستاد
شیخ محمد سعید ومحمد معصوم هردو صاحب زاده شیخ بود قبل ازین بیعت به خاندان شاه

کمال کیتھلی قادری داشت چون عالم متحیر بود هر دو صاحبزاده تعلیم علم ظاهری ازوی
میکردند روزے در محفل خلد منزل حاضر بود که حضرت شیخ مجید را از راه مکاشفه احوال
شیخ ظاهر ظاهر شد و فرمود که مرا معلوم شده است که شخصے از حاضرین این حلقه طوق کفر
بگردن خود خواهد انداخت و از راه هدایت و طریق دین متین خواهد برگشت و من بر پیشانی
وی بلفظه هو الکافر نوشته می بینم باستماع این معنی یاران که حلقه بندگی و اخلاص بگوش
جان میداشتند نهایت ترسان و لرزان شدند و از شیخ بزرگ مستفسر این حال شدند
که ایا ازین تمام اهل حلقه آن بے نصیب که باین بلا مبتلا خواهد شد کیست و نامش چیست
فرمود که آن شیخ ظاهر است یاران مجلس بظهور این معنی متاسف شدند مگر احمدے این
سخن بگوش شیخ ظاهر نرسانید آخر کار بعد چند ماه شیخ ظاهر بر زنے کافره عاشق شد و طهارت
اسلام را مبدل بنجاست کفر ساخت و زنار ارتداد بگردن جان آویخت چون شیخ
ظاهر اوستاد حضرتین عالمین بود از وقوع این حال بسیار غم و الم دامنگیر حال هر دو صاحبزاده
بلند اقبال شد آخر روزی بوقت خوش بخدمت والد بزرگوار عرض کردند که اوستاد ما
غریق دریاے کفر شده است توجه فرمایند که باز مشرف باسلام گردد فرمود که هر چه شدنی بود
شد که در لوح محفوظ بحق او همین مکتوب بود آخر هر دو فرزند سعادت مند در باب مغفرت
شیخ ظاهر از بس اصرار کردند حضرت شیخ بخاطر داری فرزندان دلبند دست دعا بجناب
کبریا برداشت و عرض کرد که الهی حضرت غوث الاعظم شیخ عبد القادر جیلانی فرموده است که
هیچ کس را بر قضای مبرم دست قدرت نیست مگر مرا چون یکی از دوستان خود را این
مرتبه عالی کرامت فرمودی من هم امید دارم که بواسطه من از شیخ ظاهر این بلای ازلی
بگردد فی الحال تیر دعا بهدف اجابت رسید و شیخ ظاهر از خواب غفلت و مستی عشق مجازی

بیدار شده افتان وخیزان بخدمت شیخ حاضر آمد و دوباره خلعت اسلام پوشیده دست ارادت بدامان شیخ زد و در اندک زمان بدین مراتب عظمی رسید حضرت ایشان بعمر سه وشصت سال سنه ۱۰۳۴ از ین خاکدان به بهشت جاودان نقل فرمودند تفصیل حالات در برکات احمدیه وحضرات القدس وغیره مذکور است عاجز گوید ؎

به سوی باغ جنان شد امام ربانی	ز سوز عشق دل عالمی کباب شده
به سال رحلت او گفت عاجز خسته	بسیر انفس و آفاق کام یاب شده ۱۰۳۴

اکنون دریافتنی است که ذات بابرکات حضرت شیخ مجدد رح از حلیه جمیع کمالات ظاهری وباطنی واز سائر شرائط مجددیت محلی ومجلی ومزین بود و تجدید وتائید دین متین از حضرت ایشان بوجهی ظاهر شده که ظلمت کفر و بدعت بانوار ایمان وسنت متجلی گشت وعماد سداد درشاد درهمگی قریه وبلاد برپا شده بنای اسلام استحکام یافت وتمامی دیار عرب وعجم از شام و روم وحجاز ویمن وحبش وتکرور وهند وسند وغیره از خلفاء حضرت ایشان رح فیضیاب گردید تا آنکه مشائخ وقت از مشیخت استعفا داده به ملازمت صحبت بابرکت حضرت رح افتخار دارین درزیدند واولیاء عصر بانقیاد وفرمان برداری باوج بلندی وقرب صمدی رسیدند وسالکان طریقت برمدارج ولایت ومعارج هدایت اناً فاناً ترقی می نمودند وعجائب انوار وغرائب روزگار در اندک زمانه مشاهده می کردند که به صحبت دیگران سالها میسر نبود وبعضی از کمالات ومقامات که برکملین سابقین رضوان الله علیهم اجمعین منکشف نه شده بود از زبان حضرت ایشان ظاهر شد چنانچه مولانا شاه عبدالعزیز[1] دهلوی رح درینباب تحریر می فرماید ولایات در

[1] امام المحدثین مقتدای مفسرین جامع علوم ظاهری وباطنی بود در علم وحلم ودرع وتقوی وتدریس وتلقین رتبه بلند ومقامی ارجمند داشت خلق به تصدر وبیشمار بشاگردی آن زبدة الابرار بهره یاب شده وبمقام فضیلت وتکمیل رسیدند درین زمانه اخیر اگر ذات بابرکات دیر اغاثم الاولیا گفته آید بجا است سراج الشهاوتین بستان المحدثین تفسیر عزیزی تحفه اثنا عشریه وغیره از تصانیف وی متبول عالم وعالمیان است تعلیقات بجواب شیخ عبدالحق دارد وفتاوی ومکاتیب

زمان قربت از زمان سعادت نشان آنحضرت رائج و متداول شدند و صحابه و تابعین و
تبع تابعین وَهَلُمَّ جَرًّا اِلٰی زَمَانِ الْجُنَیْدِ وَاَقْرَانِہٖ ثُمَّ هَلُمَّ جَرًّا اِلٰی زَمَانِ رُؤُسَاءِ الْقَادِرِیَّۃِ
وَالْچِشْتِیَّۃِ وطریق تحصیل آن مدون و مبوب و مفصل گردید بخلاف مقام خلت که درین
عهود متطاول له اصلا کسی مذکور آن نکرد و نه طریق تحصیل آن از کسی بیان نمود تا هزار سال گذشت طریق
تحصیل آنمقام در پرده اختفا و احتجاب ماند تا آنکه حق سبحانه تعالی حضرت مجدد را بر روی
کار آورد و ایشان را منشاء ظهور این مقام که درجوهر شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم موضوع
و مکنون بود گردانید و هزاران طالبان را بالطفیل ایشان سلوک این طریقه میسر شد الحمد لله
حالا بیان طریقه بوجهے نمایم که اختصاص آن باتباع مجددیه کالشمس فی رابعة النهار منکشف
گردد قبل از حضرت مجدد طرق همه از راه محبیت و محبوبیت بوده اند اول راه محبیت می پیمودند
و آخر بمرتبهٔ محبوبیت فائز میشدند و انچه لوازم محبیت است از ذکر جهر و وجد و شوق و انکسار
و تضرع و صبر و توکل و رضا جوی او و مراقبه صفات خصوصاً احاطه و معیت و استغراق در
توحید فعلے و خود را کَالْمَیِّتِ فِیْ یَدَیِ الْغَسَّالِ (مثل مرده در دست غسال) داشتن و صفات خود را و غیر خود را مستهلک
در صفات او دیدن بلکه ذات خود را در ذات او مندمج ساختن و حسن و جمال او را در هر مظهر
مشاهده نمودن دران کوشش بلیغ مینمودند تا آنکه با انوار و تجلیات در ابتدا سلوک و
فنا و بقا در انتهاء آن فائز می گشتند دوم اتحادی زدند که اَنَا مَنْ اَهْوٰی وَمَنْ اَهْوٰی اَنَا (من محبوب ام و محبوب من است)
حضرت خضر بحضرت عبد الخالق غجدوانی که ارباص طریقه مجددیه بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در
عهد حضرت خواجه نقشبند این معنی برگ و بار پیدا کرد لیکن در عهد حضرت خواجه عبید الله احرار
علوم توحید باین نسبت ممتزج شدند و غلبه پیدا کردند تا آنکه حضرت مجدد قدس الله سره آن
همه را در بطون رسانیدند و از چاک سینه خود سراغی به محبوب پیدا کردند حالا عنایت ساری

موقوف شد وشوق واشتیاق ووجد وجناحات وتضرع یکطرف ماند هرچه هست در قلب روح
وسر وخفی واخفی وعناصر بدن است تا آنکه انوار وتجلیات از باطن خود می افتد ورفته رفته بمقام
خلت میکشد معنی محبیت عاشقی است ومعنی محبوبیت معشوقی است ومعنی خلت یارانه است
وسابق عاشقی ومعشوقی بود در اینجا آرزو ونیاز از جانبین است وسرگوشیها از طرفین واقع
میشود ودر عاشقی نعره وبیتابی وسر بر در ودیوار شکستن ودر معشوقی غنج ودلال وفخر ومباهات
بوده است اینست طریق خلت بطریق اجمال واگر تفصیل آن کسے خواهد بااتباع مجددیه
چند سال نشست وبرخاست نماید ودر وجدان خود نظر کند که چه رنگ پیدا میشود ورای
طرق سابقین انتهی علماء مشار الیهم بالبنان که در طول باع نظیر خود نداشتند بملاحظه
براهین ساطعه وحجج قاطعه به مجددیت حضرت ایشان رجحان کشادند چنانچه مولانا عبد الحکیم
سیالکوٹی ومولانا جان محمد لاهوری ومولانا عبد السلام دیوکی وغیرهم رحمة الله علیهم اجمعین
در تحریرات وتقریرات خود ها حضرت ایشان را مجدد الف ثانی[1] گفته اند صاحب جواهر الحقائق
در کتاب خود می آرد امام ربانی شیخ احمد سهرندی از اکابر صوفیه است وجامع علوم ظاهری و
باطنی وصاحب مقامات علیه وکرامت جلیه است اکثری از علماء وعرفا او را بزرگ داشته اند
فاضل محقق مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی بر مجددیت وی رفته ومجدد حادی عشر گفته است ومشاهیر
عرفا در سلسله وی در هند وسند وعرب وعجم خصوصاً در روم وشام وعراق وکردستان ودیگر

[1] معنی مجدد الف ثانی نزد ایشان وتوابع ایشان اینست که واسطه فیض ولایت درین هزار دوم وجود مبارک ایشان است چنانچه تحریر
فرموده اند که بر من بکشوف ساخته اند که حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه وجناب سیده رضی الله عنها واسطه فیض ولایت مطلقا اند اگرچه اولیای
امم سابقه باشند وبعد از ایشان تا ائمه اثنا عشریین منصب قائم است پس حضرت شیخ عبد القادر جیلانی قدس سره نیز ازین دولت عظمی سرفراز
شده اند وبعد از ایشان بر سر الف ثانی حق سبحانه تعالی مراسم ازین منصب نائب ایشان فرموده وسرفراز بایشان خلعت نموده لهذا درین هزار دوم
هر کس که بدرجه ولایت میرسد واسطه فیض او من می باشم بجز توسل من هیچ ولی بولایت نخواهد رسید ۱۲ در المعارف

ذکر مجدد الف ثانی بودن حضرت

بلدان درین زمان اشتہار تمام دارد اوست کہ نشر انواع علوم و اسرار فرمودہ در شرح مقامات طریقہ از سابقین سبقت بردہ است و اوست کہ بفہم مقطعات قرانیہ معزز گشتہ و بحصول اسرار متشابہات فرقانیہ امتیاز یافتہ است و اوست کہ اسماء انبیاء بہ ہندوستان و تابعان ایشان بروی مکشوف گشتہ و مقامات و درجات ایشان را مبین ساختہ است و اوست کہ باعلام الٰہی جلشانہ مراتب ولایت و نبوت و رسالت و کمالات اولی العزم و مقامات خلت و محبت بیان فرمودہ و مخصوصات سید انبیاء علیہ و علیہم الصلوۃ والسلام ظاہر نمودہ است قدس اللہ تعالی روحہم و افاض علینا فتوحہم انتہی مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی در مکتوب اسمی حافظ صدر الدین حیدر آبادی می طراز د ہرگاہ این معرفت پختہ شد و رفتہ رفتہ در فہم کلمات عارفان طریقہ مردم کج فہم راہ الحاد پیمودند و این معرفت غامضہ را وسیلہ ابطال شرائع و تکلیفات نمودند و مذہب شیخ محب اللہ الہ آبادی کہ ظاہرش قدم در وادی الحاد میزند شیوع تمام و رواج مالا کلام یافت عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد سہرندی را بر روی کار آورد و علوم غریب بر ایشان القا فرمود من قبیل تعدیل الحار بالبارد و الرطب بالیابس تا ہیئت اعتدالیہ در اذہان مردم جاگیر د و باطل ممزوج بحق ارتفاع و امضا پذیرد و ہمین است مصداق معنی مجددیت انتہی اول کسے کہ حضرت را مجدد الف ثانی گفت مولانا عبد الحکیم[1] سیالکوٹی رحمۃ اللہ علیہ بود و در برکات احمدیہ میطراز د راقم حروف گوید مرا بر دل خطور میکرد اگر یکے از اعاظم علماے وقت این معنی را کہ حق سبحانہ حضرت ایشان را مجدد الف ساختہ مسلم میداشت تائید تمام بود تا روزی باین خطرہ بخدمت

[1] وی از اکابر علماء و اعاظم علمای عہد خود بود در علوم باطنی وحید عصر و در علوم ظاہری فرید دہر در تمامی علوم ماہر بود و در زمان وی در جامعیت کسے ہم پایہ او نبود در میرزاہد ہروی و ملا محمود جونپوری غالب آمدہ عاقبت حضرت مولانا کمال الدین کشمیری است تصانیف مفیدہ دارد کہ ہمہ بحلیہ قبول افتادہ حاشیہ بیضاوی حاشیہ مقدمات تلویح حاشیہ خیالی حاشیہ شرح شمسیہ حاشیہ مطول حاشیہ عبد الغفور تر جمہ غنیۃ الطالبین وغیرہ مولانا سالم

حضرت ایشان رسید باین حقیر خطاب نموده فرمودند که مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی که در علوم
عقلیه ونقلیه وتصانیف علیه چون وی در دیار ہند نمی نماید کتابے بمانوشته بود تبسم نموده
فرمودند یکی ازان فقرات مدحیه این بود که مجدد الالف الثانی انتهی حضرت مجدد اشتغال با
تصانیف هم داشتند از تصنیفات[1] حضرت ایشان هست رساله تهلیلیه ورساله اثبات النبوة
ورساله المبدء والمعاد ورساله مکاشفات غیبیه ورساله اداب المریدین ورساله معارف لدنیه
درین ذکر احوال ومقامات خاصهٔ خود بیان فرموده ورساله رد شیعه وتعلیقات عوارف و
شرح رباعیات خواجه عبدالباقی علیه الرحمه ورای آن مکاتیب حضرت ایشان رساله هاست
که هر رساله ازان محتوی اسرارها است هیچ یکے از متقدمین مثال آن بچشم سر ندیده واحدی
از متاخرین بگوش حقیقت ومعرفت نظیرش نه شنیده اشتهار وقبولیت آن امری است
خداداد وتحریرش همان واشتهارش همان مکتوبات وتصانیف هیچ ازنکلین باین غائت مشتهر
نگردیده اگرچه در زمان حضرت مجدد بعض حضرات لب باعتراض کشادند وبعد ازان نیز سلسله
رد وانکار دراز بود مگر بقدر انکار بلکه مزیدی بر آن تائید غیبی درجه شهرت وقبولیت افزود حضرت
مجدد علیه الرحمه باوصف کمالی که داشتند به جواب هیچ معترض متوجه نه شدند بلکه در مکتوب دوصد
وچهلم از جلد اول تحریر می فرمایند از سخنان پریشان ارباب خسران محنت نه کشند وکُلٌّ یَعْمَلُ عَلٰی
شَاکِلَتِهٖ لایق آنکه بمکافات ومجازات متعرض نشوند دروغی را فروغی نیست باعث کساد
بازار آنها کلمات متناقضه آنها خواهد بود وَمَنْ لَّمْ یَجْعَلِ اللّٰهُ لَهٗ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُّوْرٍ شغلے که پیش دارند
درهمان کوشند واز غیر ان چشم پوشند قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِیْ خَوْضِهِمْ یَلْعَبُوْنَ انتهی ازانجا که از زمان
پاستان چنان معمول است که مردمان در پے ایذا رسانی خاصان خدا افتند چنانکه ذکرش کرده
شد باحضرت مجدد رح نیز دقیقه از عداوت نامرعی نه گزاشتند وبیشتر سبب هیجان این فتنه انکار

[1] مجموعه رسائل شیخ احمد فاروقی سرهندی مطبوعه نولکشور لکهنؤ ۱۲۹۳ھ

توحید وجودیست و اثبات توحید شهودی است چرا که از چهار صد سال یعنی از عهد حضرت شیخ
بن عربی رحمة الله علیه تا عهد مبارک ایشان ادعیه اسماع و اذهان مردم از مسله وحدت وجود
مملو بوده است و انکار حضرت مجدد بر توحید وجودی نه مثل انکار علمای ظاهر است بلکه از مقامی
که وجودیه تکلم می کنند تصدیق و تسلیم آن مینمایند این قدر هست که مقصود اصلی را فوق این مقام
میفرمایند و غیریتی فی الجمله بین الحق و الخلق بنهجی که منحل وحدت وجود حقیقی که متحقق در خارج
حقیقی است نگردد و ثابت می کنند به خلاف وجودیه که درمیانه حق و خلق عینیة اثبات مینمایند و
نیز چون بنا بر طریقه حضرت ایشان بر اتباع سنت است بلکه بتدعین در پی انکار حضرت
ایشان شدند و چون جهانگیر[1] بادشاه بیشتر اوقات در حالت سکر می بود و وقت را غنیمت
دانسته باو اطلاع دادند که حضرت مجدد رح مقام خود را فوق مقام صدیق اکبر گوید چون جهانگیر
تفتیش حال کرد حضرت امام ربانی لب به پاسخ گشادند که شما خدام را برای خدمتی خاص بایوان
خود طلب می سازید و آن خادم بعد طی مقامات امر اپیش شما میرسد باز به محل خود عود می کند
ازین خادم را تفوقی بر امر انمی باشد جهانگیر خاموش شد پس شخصے از حضار به جهانگیر گفت که تکبر
این شیخ نگر یستنی است که ترا سجده نه کرد و شما که ظل الله و خلیفة الله هستی بلکه تواضع معمولی هم
بجا نیاوردند پس جهانگیر حکم کرد تا به قلعه گوالیار مقید کردند

حال درویش همان به که پریشان باشد | پر شود خانه ز خورشید چو ویران باشد

[1] بعض اهل تواریخ این رافضه انگیزی روافض قرار داده که در عهد جهانگیر سر بر داشته بودند چنانچه تفصیل در رساله انوار احمدیه مذکور گشته در
خزینة الاصفیا از مولوی غلام سرور چشتی مذکور هست ۱۲ [2] جهانگیر بن اکبر بادشاه چغتای بتاریخ چاردهم سبع الثانی ۱۰۱۴ بر تخت سلطنت نشست
و تا بست و یکسال و هشت ماه و سیزده یوم بادشاهی نمود و پنجاه و هفت سال و یازده ماه و ده یوم عمر یافت سلطان را با نور جهان زوجه شیر افگن خان
تعلقی بود چون شیر افگن خان بمرواز مکه معظمه گردید و نور جهان بدین غایت بر مزاج شاهی مسلط شد که حکومت بادشاه محض برای نام بود اجرای
احکام مالی و ملکی و فیصلجات و مهمات سلطانی صرف متعلق ذات نور جهان بیگم بود بحدیکه سکه زر هم بنام نور جهان بیگم بدین بیت مضروب شد

شاہ جہان کہ عقیدتے با حضرت امام میداشت افضل خان وخواجہ عبدالرحمن را کہ از مقربان ومعتمدان شاہ جہان بودند با بعض کتب فقہیہ پیش حضرت فرستاد کہ چون علماء سجدہ تحیت را برای سلاطین جائز داشتہ اند اگر وقت ملاقات بہ سلطان سجدہ کنی من ضامن ہستم کہ ضرری بہ حضرت نہ نواہد رسید حضرت قبول نداشتند وفرمودند کہ این رخصت است وعزیمت دران است کہ سجدہ بہ غیر اللہ نہ کردہ شود چنانکہ این واقعہ را سید غلام علی آزاد بلگرامی در کتاب سبحۃ المرجان فی آثار ہندوستان نگاشتہ ؎

فِی طَرِیقِ الْعِشْقِ اَنْوَاعُ الْبَلَا	اَیُّهَا الْقَلْبُ الْحَزِیْنُ الْمُبْتَلَا
لَا یُکْرِمُ الْقَلْبُ الْعُشُوْقُ الْمُمْتَحَنْ	لَا اُبَالِی فِی الْبَلَایَا وَالْمِحَنْ
سہل باشد در رہ فقر و فنا	گر رسد جان را تعب تن را عنا
رنج راحت دان چو شد مطلب بزرگ	گرد گلہ لوتیاے چشم گرگ
کے بود در راہ عشق آسودگے	سر بسر در دست و خون آلودگے
تا نہ سازی بر تو آسائش حرام	کے توانی زد براہ عشق گام
غیر ناکامی درین رہ کام نیست	راہ عشق است این رہ حمام نیست

از بعض ثقات شنیدہ شد کہ ہر گاہ جہانگیر حکم نہب خانہ حضرت مجدد علیہ الرحمہ داد حضرت بہ احفاد خود امر فرمودند تا زینہار نسبت بادشاہ اسلام بہ دعاے بد لب نہ کشایند ؎

شنیدم کہ مردان راہ خدا	دل دشمنان ہم نکردند تنگ

چون حضرت مجدد رح مہما امکن ہیچ سنت انبیا علیہم الصلوۃ والسلام را از دست ندادہ بودند تقدیر الٰہی مقتضی حبس وی گردید تا سنت یوسف علیہ السلام مودی گردید ؎

آنہا کہ پاے در رہ مولا نہادہ اند	کام نخست ہر سہ دنیا نہادہ اند

آوردہ اند پشت برین آشیان دیو	پس چون فرشتہ روی بہ عقبی نہادہ اند
آن طوطیان رہ چو قدم برگرفتہ اند	طوبے لہم کہ بر سر طوبی نہادہ اند
زادرہ و ذخیرہ این وادے مہیب	در طشت سر بریدہ چو یحییٰ نہادہ اند
اول بزیر پاے سگان خوار گشتہ اند	وآخر چو باد سر سوے مولا نہادہ اند

امر دہم اول کسے کہ درین وادی قدم اعتراض نہادہ شیخ عبدالحق[1] دہلوی اند کہ از مشاہیر علمای حنفیہ دیار ہند بود شیخ معاصرت با حضرت مجدد علیہ الرحمہ داشت و این معاصرت را باین وجہ کہ ہر دو از مقتبسان انوار بارگاہ حضرت خواجہ باقی باللہ علیہ الرحمہ بودند قوتی گردیدہ پس شیخ بحکم اصل المعاصرۃ المنافرۃ در بدو امر رسالہ بر د حضرت مجدد تحریر کردہ چنانکہ حضرت شیخ در آخر رسالہ ناخوشی خود باین عبارت ظاہری فرمایند یکباری شنیدہ شد کہ نسبت بہ فقیر این آیت می خواندند وَاِنْ یَّكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهٗ وَاِنْ يَّكُ صَادِقًا يُّصِبْكُمْ بَعْضُ وظاہر است کہ طعنہای معاصر قابل اعتماد نباشد چنانکہ حافظ ذہبی کلام اقران را قابل مؤاخذہ نداند در سیر اعلام النبلا مذکور است ھٰذَا مِنْ كَلَامِ الْاَقْرَانِ الَّذِيْ لَا يُسْمَعُ (این از کلام معاصرین است کہ شنیدہ نمی شود) ابن فہد در حاشیہ ضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع در تحت ترجمہ علامہ سیوطی نگارد وَالَّذِيْ اَدِيْنُ اللّٰهَ بِهٖ اَنَّ مَا قَالَ كُلٌّ مِّنْهُمَا فِيْ صَاحِبِهٖ لَا يُجْتَحُّ بِهٖ كَمَقَالَةِ الْعَصْرِيِّيْنَ بَعْضِهِمْ فِيْ بَعْضٍ ہرگاہ در علامہ سیوطی و سخاوی بسبب معاصرت این چنین اتفاق افتد بہ دیگران چہ رسد و علامہ ابن حجر مکی در خیرات الحسان از ابن عباس روایت کردہ اِسْتَمِعُوْا كَلَامَ الْعُلَمَاءِ وَلَا تُضَدِّقُوْا بَعْضَهُمْ

[1] شیخ عبدالحق از مشاہیر علمای دہلی است در محرم ۹۵۸ قدم در دنیا نہادہ قبل بلوغ بیشتری از علوم حاصل کردہ و بعمر بست و دو سالگی قرآن شریف یاد کردہ و بر مسند افادہ نشستہ و در عنفوان شباب بحرمین محترمین رسیدہ از عبدالوہاب متقی بہ تحصیل علم حدیث پرداخت بوطن مالوف خود مراجعت نمودہ تا بچہار دو سال بہ تعلیم اولاد و طالبین مشغول شدہ تصانیف صغار و کباری تا صد میرسد و در ۱۰۵۲ بخدمت شیخ موسی قادری خرقہ قادریہ زیب تن ساختہ در ۱۰۵۲ رحلت فرمودہ عمرش قریب بصد سال رسیدہ بود ۱۲ منہ

[2] الضوء اللامع تصنیف شمس الدین سخاوی است المتوفی سنہ ۹۰۲ سیوطی

فِی بَعْضٍ وَهُوَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهٖ لَهُمْ اَشَدُّ تَغَایُرًا مِنَ التُّیُوسِ فِی زُرُوبِهَا وَکَذَالِکَ
جَاءَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِینَارٍ وَمِنْ ثَمَّ ذَکَرَ فِی الْمَبْسُوطِ فِی مَذْهَبِ مَالِکٍ اَنَّهٗ لَا یَجُوزُ شَهَادَةُ
الْقَارِیِ یَعْنِی الْعُلَمَاءَ لِاَنَّهُمْ اَشَدُّ النَّاسِ تَحَاسُدًا وَتَبَاغُضًا ۵

از صحبت دوستی برنجم	کا خلاق بدم حسن نماید
عیبم هنر و کمال بیند	خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم بیباک	تا عیب مرا بمن نماید

شیخ درین رساله که بمقابله حضرت مجدد است اولاً رجماً بالغیب نوشته درصد وجواب مکتوب هشتاد و هفتم از جلد ثالث گردیده که حضرت مجدد علیه الرحمه بمولانا صالح کولابی در اسرار مرادی و مریدی زیب تسطیر فرموده پس ازان بر دمکتوب یکصد و بست و یکم از جلد ثالث مگر شیخ به تقاضای همزمانی درین رساله راه تحقیق گذاشته در بادیه تعصب گام پیما شد بادنی تامل پیدا میشود که اولا چون شیخ از علمای ظاهر بود بنای اعتراض را بر علوم ظاهری نهاده است وازان غباری بر دامان علوم حقائق ومعارف نمی نشیند ۵

کاین ره که تو میروی به ترکستان است

ثانیا بیشتر بنای اعتراض بر مسموعات نهاده اند با آنکه در مکتوبات شریف اثری ازان پدید نیست بلکه بعض جا خلاف آن یافته میشود واین معنی از داب مناظره بمراحل دور است چه کدامی الزام برخصم عائد نمی توان شد تا آنکه منشاء الزام را در کلامش نیابند ثالثا الزامی که عاید کرده شد حضرت مجدد رح آن اعتراض را بطور خود دفع فرموده اند درین صورت نیز

ثانیا الزامی که عاید کرده شد حضرت مجدد رح آن اعتراض را بطور خود دفع فرموده اند درین صورت نیز

۵ تیوس جمع تیس بزنر آهوی نر ۱۲ ۵ زروب جمع زرب جانگاه گوسفند ۱۲ ۵ مولوی غلام سرور چشتی در خزینة الاصفیا می نگارد پس بادشاه باز شیخ را نزد خود خواند و سجده تحیت خواست چون شیخ مرتکب ازین امر نشد معاندان باز سر بشورش برداشتند و بر مضمون مکتوب که سابق ذکر کرده شده در گرد مضامین مکاتبت که فهم ظاهر بینان بان نمیرسد اعتراضها بوقوع آوردند خصوصا مولوی عبد الحق دهلوی قدس سره هم درین بحث مکتوبها نوشت وجوابهای

کلام محل اعتراض نخواهد بود رابعا اعتراض بر کلامی کرده شد که مثل آن کلام یا بالاتر از آن بروایت ثقات بلکه بروایت شیخ از حضرات صوفیه مشار الیهم بالبنان منقول است پس اعتراض بر کلام حضرت مجدد عین اعتراض است بر حضرات صوفیه صافیه قدس الله اسرارهم و از ینجا است که اکابر علماء متوجه شده داد جواب شیخ[1] دادند ؎

عنقا شکار کس نه شود دام باز چین	کانجا همیشه باد بدست است دام را

مگر الحمد لله که آخر الامر غشاوت بشری زائل گردید و شیخ رح از تحریر خود نادم و پشیمان شد حضرت شاه غلام علی رح در رساله خود تحریر می فرمایند اگرچه شیخ در اوائل حال بے تحقیق اعتراضها نموده اما در آخر ازان باز مانده در واقعه رسالت پناه صلی الله علیه وسلم را دیده که میفرمایند هر که اخلاص بما دارد با ایشان نیز داشته باشد و اشارت بحضرت مجدد فرمود پس شیخ از انکار استغفار نموده بخدمت خواجه حسام[2] الدین احمد خلیفه حضرت خواجه باقی بالله رح باین عبارت نوشته که درین ایام صفای باطن فقیر بخدمت میان شیخ احمد سلمه از حد متجاوز است اصلا پرده بشریت و غشاوه جبلیت درمیان نماند نمی داند که ازکجا است قطع نظر از رعایت طریقه انصاف و حکم عقل که باچنین عزیزان و بزرگان بدنباید بود در باطن بطریق

[1] در رساله کشف الخطاء مذکور است وقد رأیت بخط سند العلماء افضل الفضلاء مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی فی رسالة بعض شکوکه الخالفین علی کلامه قدس سره العبادة قدح کردن در سخن بزرگان بے مراد ایشان جهل است و نتیجه نیک ندارد پس رد کلام شیخت پناه عرفان دستگاه شیخ احمد از جهل و نافهمیدگی است کتبه العفیر عبد الحکیم وان اردت تصدیق ذلک فعلیک بمراجعة الخط عند امام العصر الشیخ محمد النقشبندی خلف قدوة العلماء الشیخ محمد معصوم فعلیک به انتهی علمای زمان بملاحظه تصانیف فضیلتے که شیخ الاسلام مولانا عبد الحکیم رح داشت نیک میدانند ام

[2] خواجه حسام الدین از مخلص احباب و اجله اصحاب حضرت خواجه باقی بالله بود اول بقید امارت و جاه مبتلا بود پس از دو فوز مناسبتی که او را بطائفه علیه اولیا بود بخدمت حضرت خواجه باقی رح رسیده از ممین برکت صحبت حضرت ایشان پرده غبار ایکسو نهاده او هم دار لباس محشی در پوشید و از سر موالی و اموال و جاه و جلال برخاست و بر تصدیقات امرا التفات نکرده پای همت برجاده استقامت بیفشرد حضرت خواجه باقی رح تربیت ایشان بشیوه جلال میفرمودند بظاهر عتابها مینموده می براند از ظاهر و باطن خطابها فرموده میخوانده اندسه چه خوش نالیست ناز خوبرویان ؛ ز دیده رانده را از دیده جویان ؛ بچشمی نازبے اندازه کردن

ذوق و وجدان وغلبه چیزی افتاده است که زبان از تقریر آن لال است اَللّٰهُ مُقَلِّبُ الْقُلُوْبِ
وَمُبْدِلُ الْاَحْوَالِ شاید ظاهر بینان را استبعاد است من نمیدانم که حال چیست وبچه مثال است
ودر مکتوبی طولانی باولاد خود بدین مضمون نوشته انچه مسودات اعتراضات بر کلام میان
شیخ احمد سلمه الله تعالی نوشته ام همه را در آب بشویند غباری که بنسبت ایشان بخاطر رسیده
بود بصفا انجامید انتهی حضرت شیخ در آخر رساله می فرماید بعد ازانکه آوازهٔ کمالات شما
در میان است آن نیز میگویم خداوندا این مرد از کمالات خود این چنین خبر میدهد اگر صادق
است ما را دلیل صدق وحقانیت او الهام فرمایا او را تصرفی در ما پیدا آید که رفع شبه والتباس
کند انتهی همانا حق تعالی جل شانه دعای او را قرین اجابت فرمود تا آنکه بسبب انکشاف حقیقت
امر از تحریرات خود رجوع نموده شیخ در رساله تحصیل التعرف فی معرفة الفقه والتصوف که بطور
شرح قواعد شیخ عبد الوهاب متقی است می نگارد که انکار از اقوال متصوفین گاهی بمقتضاے
اجتهاد معترض میباشد گاهی برای قطع ذریعه یعنی ضلالت عوام که ظاهر شریعت را از دست
دهند گاهی بسبب عدم فهم تحقیق مطلب مگر این را علما بنسبت خود کے باور دارند گاهی بسبب
قصور مواد علمیه گاهی بسبب جهل از علت گاهی بسبب بودن مقام از مبهمات گاهی بسبب عناد
واستکبار بر ناظرین رساله شیخ نیک پیداست که باستثنای صورت اول وثانی همه دواعی انکار
در ایرادات شیخ موجود است رجوع وی محض از توفیقات باری تعالی است جل شانه واضح باد که
هرگاه پیش حضرت شیخ اعتراضها از غبار خاطر سر برداشته اند وبعد صفای قابل شستن متصور
شدند پس لیاقت آن ندارند که در معرکه اهل صدق وصفا پیش کرده شوند که کیفیت رجعت
شیخ رحمه الله از انکار از همان عصر مشهور ومعروف است وبعض کملین سلسله چشتیه در همان قرب
زمان تصدیق آن کرده اند شاه فتح محمد فتحپوری چشتی در مناقب العارفین آورده که چون بر ارقام

ع فتح محمد فتحپوری چشتی در مناقب العارفین سلسله چشتیه
حضرت شیخ احمد را پیش از انکار
استدلال معه الانکار نباشد

احوال شیخ احمد کابلی رسیدم و مکتوبات او را مع معارضات شیخ عبدالحق دهلوی ملاحظه کردم تحریر
افزود که چه نویسم باوجود صدور چنین کلمات کفر در حق ختم المرسلین صلے اللہ علیہ وسلم واہانت
اولیاء را که ارض و سما بر علوّ مرتبهٔ آنها شهادت میدهد همچنین اکابر مثل شیخ آدم بنوری و دیگر
کسانیکه در سلسلهٔ وی داخل اند اکثری علما و محدثین صاحب حال و قال اند چسان اتباع
کردند خصوصاً علماء بلخ و بخارا و کابل که در تدین و صلابت دین نظیری ندارند اکثری بهمین
سلسله متمسک اند پس برای تفتیش حال وی قصد دهلی کردم و از شیخ نورالحق بن شیخ دهلوی
ملاقی شده استفسار حال وی نمودم به تحقیق پیوست که شخصے حسن خان نامی از قوم افغان از
مریدان شیخ کابلی چیزی از وی آزردگی پیدا کرده مسودات مکتوبات شیخ را که نزد وی بود از آن
تحریف کرده بسته نسخه نویسانیده جا بجا منتشر گردانید چون نقل مکتوبات شیخ دهلوی که از خلفاء شاہ
عبدالباقی بود رسیده کمال متوحش شده مکتوباتی در رد آن اقوال کاذبه بشیخ کابلی نوشت و بسیار
زجر و توبیخ کرد از انجا شیخ کابلی مسودات خود را که دستخطی بوده بجنسه نزد شیخ دهلوی فرستاد و
نوشت که معاذ اللہ که از من چنین کلمات بصدور پیوسته باشد یکی از مریدان من مردود
بطریقت گشته این فتنه برپا ساخت و مرا هدف بر ناوک پیر نمود و آخر بدعای من گرفتار شده در بخارا
در تهمت ارتداد کشته شد بعد دریافت آن شیخ دهلوی در توصیف آن مقال و اعتذار عدم
علم بدین حال مکتوبی نوشت چنانچه آن مکتوب شیخ دهلوی دستخطی شان ملاحظه کردم والحمد لله
علی ذلک واگرچه نزد وی زمرهٔ اهل وجد و سماع از جنس فساق ایم لیکن بحکم ظنوا بالمؤمنین خیرا
راه انصاف پیموده در پے تفتیش حال وی شدیم انتهی همانا وجه رجوع همین باشد که مولوی
غلام سرور چشتی در خزینة الاصفیا می نگارد شیخ عبدالخالق سرهندی میفرماید که شیخ عبدالحق محدث
دهلوی که اعلم علماے دهلی بود بحضرت شیخ مجدد نزاع داشت روزی من بتقریب ملاقات

۱۲ نورالحق فرزند ارجمند شیخ عبدالحق محدث دهلوی است که در علوم ظاهری و باطنی از پدر بزرگوار خود بهره وافر داشت و در سلسله نقشبندیه مجددیه از پدر بزرگوار خود خلافت یافت و در سنه ۱۰۷۱ هجری در گذشت

۱۳ شیخ آدم بنوری از مریدان حضرت شیخ مجدد سرهندی است و در سنه ۱۰۵۲ هجری در گذشته و در بنور مدفون است

۱۴ حاضر شده باتفاق مقالات سلسلهٔ نقشبندیه مجددیه را بسیاری از کاملان وقت آن زمان مثل شیخ آدم بنوری و شیخ محمد یار عمری و شیخ بهلول و شیخ محمد افضل کنبوهی و شیخ محمد فاضل قصابی و غیرهم از اکابر وقت یافته اند و وفات وی بروز دوشنبه دوم ماه ربیع الاول سنه ۱۰۷۱ واقع شده است ۱۲

۱۵ گمان بد بمؤمنین

نزدش رفتم وذکر کرامت آنحضرت شروع شد شیخ عبدالحق برسر انکار آمد جواب دادم که
بابزرگان دین عداوت داشتن خوب نیست منصف ما وشما قرآن است تجدید وضو کنیم ومصحف
مقدس بکشائیم هرآیتی که باول صفحه برآید فال حال شیخ احمد مجدد خواهد بود شیخ عبدالحق قبول
کرده بعد تجدید وضو دوگانه ادا نمود ومصحف را بدست گرفته بتواضع وتکریم تمام بکشاد سر
ورق مصحف این آیت برآمد رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ از خواندن این آیت
علامهٔ مذکور تائب شد وباز برسر نزاع وعداوت نرفت چون از تحریر مقدمه فارغ نشستم
وقت آنست که باظهار اصل مرام کمر همت بربندم ویگان یگان از ایرادات شیخ نقل نموده بجواب
آن متوجه شوم اهل ارادت عینک انصاف پیش نظر داشته ملاحظه فرمایند **قال** سالها است
که از بعضے کلمات ومقالات که در مکتوبات شریف مذکور است واز قبیل موهمات ومبهمات است
استفسار کند واستکشاف نماید مشرف نشد **اقول** هرگاه کلام از موهمات ومبهمات باشد ضرورت
موشگافی چیست مقتضای حزم واحتیاط همین است که درهمچنین مواقع سپر انداز نزد واشتباب
خیال را درجولان گاه تقریر نتازند خود شیخ رح در رساله غایة الانصاف والاعتدال فی اعتقاد
الصوفیة من ارباب الاحوال میطراز دبالجمله توقف درمحل اشتباه واجب است همچنانکه حزم در
مقام وضوح لازم وکتاب فصوص الحکم را بعضی مردم هم ازین قبیل میدانند ودر رد وانکار وقرار
آن توقف مینمایند انتهی ونیز درهمان رساله بجای دیگر می نگارد شیخ ذکره الله بالخیر ورباب

---

۱ مردمانی بوده اند که ایشان را تجارت وبیع از ذکر خدا باز نمی دارد **۲** در خزینة الاصفیا مذکور است چون شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی
قدس سره معاصر بود شیخ عبدالحق از منکران وی بود بر مضامین مکتوبات شیخ احمد بسیار اعتراضات از وی ظاهر نگاشت وباهم جواب وسوال بسیار
بوقوع آمد آخر باهم هر دو نزد گوار صفای کلی بوقوع آمد وشیخ عبدالحق از معتقدان آنحضرت شده **۳** در بعض نسخ بیست بوده است **۴** رسالات
مختصر از شیخ عبدالحق دهلوی رح درین کتاب بدیه مجدد یه بیشتر بعرض عبارات رسائل شیخ داد جواب داده شده تا حجت کافی باشد **۵** در
اخبار الاخیار در ترجمه شیخ علی متقی مذکور است وطریقه ایشان در باب کتب حقائق وتوحید مثل فصوص وامثال آن توقف وتسلیم انتهی را درس نگویند

دیوان اشتغال نکنند وانکار هم نکنند وبه شرگویند وچنانچه عادت فقرا است بلطف وتشفع پیش نیایند وخود را مستحق نشمارند وبه کرامت دل نبندند واعتقاد وحسن ظن را بهیچ طایفه از طوایف مسلمین از دست ندهند وبعد از سوال این عقیده از هرچه ایشان گفته اند وشنیده اند آنرا نگزارند

کتب ایشان را که در عقائد واسرار از شطحیات خالی باشد بنظر انصاف مطالعه کنند وانچه بکشف وشهود از بزرگان دین ثابت شده از ایشان نگزارند وبه تاویل وتوجیه آنرا بر وجه صحیح حمل نمایند وبه انکار وتعصب نپردازند

نه آیند اول خود بشنوند که چه میگوید وبفهم سخن نیک در روند که قائل آن چه مقصود دارد بعد ازان اگر توانند آنرا موافق حق سازند وبه سازند وبه رد کنند واگر این را نتوانند ازسر آن

فصوص و فتوحات و امثال آن میفرمودند که از واضحات آن محظوظ باید شد و در مبهمات و موهمات آن خوض نباید کرد و میفرمودند در ینجا زهرها است شکر اندوده کرده اگر کسے را از آنها احتراز ممکن باشد مطالعه آن مبارک است والا محل خطر است انتهی و در رساله صدق التعطش والدوام فی طلب المقصد والمرام تحریر میفرمایند در مشکلات و مبهمات و موهمات قوم در نیفتد چون سخن بدینجا رسد ورق بگردانند و نظر بر درک واضحات و متفقات برگمارند حفظ و سلامت در نیصورت است و باقی محل خطا و خطر است و ذالک اصل عظیم (و این اصل عظیم است ۱۲) انتهی چون شیخ رحمه الله در تالیفات خود از منع تاویل مبهمات و موهمات اعتراف کرده است پس استفسار مبهمات و استدراک از چه معنی اختیار نموده است و همین است مسلک شیخ محی الدین بن عربی حیث قال فی الباب العاشر من الفتوحات المکیة فینبغی للعاقل المنصف ان یسلم لهؤلاء القوم ما یخبرون به فان صدقوا فی ذالک فذاک هو الظن بهم وانتفع من سلموا بالتسلیم حیث لم یردوا ما هو حق فی نفس الامر وان لم یصدقوا فالمریض هو الذی انتفع حیث ترکوا الخوض فیما لیس لهم به قطع ورد واعلم ذالک الی ان یتبع موفو الربوبیة حقها واذا کان ما قاله اولیاء الله یعنی عاقل منصف را باید که انچه از ایشان می شنود آن را تسلیم کند مقتضای ظن با ایشان همین است که قول ایشان تصدیق نموده شود ازین تسلیم منتفع به شوند چه امر حق را تسلیم نمودند و اگر تصدیق نکنند و علمش تفویض بر باری تعالے نمایند درین هم مضائقه نیست اگر اقوال اولیاء الله ممکن بود و در آن محال نباشد پس تسلیم اولی است هر گاه کار عاقل این است که اقوال اولیاء الله را تسلیم کند هر انچه ممکن باشد والا در ان خوض نکند و علمش مفوض بجناب باری نماید پس احتیاجی باستفسار و استکشاف نماند در حقیقت منشاء صدور مبهمات حال صحیح و نسبت درست و نیت صادق میباشد که مشاهده آن جمال سوخته بلبل وار در سخن می آرد ؎

دل که دلبر دید کے ماند ترش	بلبلی گل دید کے ماند خمش

پس تسلیم یا توقف ضرور افتاد چه بسبب غلبهٔ حال واستیلای وجد قدم ثبات از جای می لغزد وعنان ضبط واختیار از دست میرود ونظر صرف بمعنی در روح عمل که حضور واخلاص است مقصور میگردد وهیچ لحاظ بر قبیح شرعی نمی باشد ومنشا عروض این احوال واقوال مختلف باستعداد وطباع است بعضی را از صفای عمل وذکای نفس میخیزد وبرخی را از نور ذکر وتصفیه قلب وبندی را از سلطان مشاهده وجلاء روح کَمَا هُوَ فِی مَحَلِّهٖ مشرح وفح انصاف آنست که اول در شان قائل مقالات نظر کنند اگر متبع کتاب وسنت است واکثر اعمال واقوال او موزون بمیزان شریعت است پس متشابهات کلام او را موافق محکمات کلام او تاویل کنند یا بعالم السر والعلانیه واگزارند واورا معذور دارند چرا که این قوم را عذرهای بسیار عارض میشوند گاه در غلبهٔ حال عبارات ایشان بمرادات ایشان مساعدت نمی کند وگاه در معلومات کشفی بنا بر غلط وهم وخیال خطا واقع میشود ودر آن خطا مثل خطای اجتهادی معذورند وگاه اطلاع بر اصطلاح ایشان میسر نمی آید پس برعایت این امور ترک اعتراض لازم است **قال** خواه بلاحظه خاطر شریف که در عایت نزاکت است وخواه بجهت خوف گفتگوی بعضی از مریدان ایشان که در نقل اقوال وذکر حکایات بے صرفه وبے احتیاط اند

اقول ؎

او ز من از بیم بدنامی گریزان وکسے	زد نمی پرسد من بیچاره بدنام از چه شد

اگر ضرورت استدراک تسلیم کرده شود پس میگویم کسانیکه بمطالعه مکاتیب شریف بهره اندوز سعادت شده اند نیک میدانند که بیشتر کسان از حضرت امام ربانی رح استکشاف حقائق می نمودند وحضرت ممدوح بفصاحت بیانی تفهیم میفرمودند وکدامی از مریدان وعقیدتمندان

ه چنانکه این در مقام خود بیان کرده شده است ۱۲ منه

حضرت ایشان جهل مرکب نه داشت یا کج بحث نبود تا خوف گفتگو در خاطر خطور کند اگر تسلیم نموده آید که خاطر مبارک حضرت مجدد رحمة الله علیه در غایت نزاکت بود که ادنی استدراک ناگوار طبع شریف میگردید این هم مانع استدراک امر حق نیست چه هرگاه از انکشاف این چنین امور از سلاطین باک نمی کنند پس از حضرت مجدد رحمة الله علیه کدام اندیشه بود شیخ در آداب الصالحین تحریر می فرمایند اگر ناصح بداند که سخن او نفع میکند اما ضرر بهم لاحق میشود از نصیحت و موعظت باز نه آید چنانچه محتسب شیشه شراب یا مزامیر بشکند ولکن میداند که سرش را خواهند شکست احتساب درین صورت حرام نیست بلکه کمال دین و تقوی در آنست که این قدر ضرر در راه خدا تحمل کند و در حدیث شریف از برای کلمة الحق در پیش سلطان جائر فضیلتی که واقع است مطالعه آن در امثال این محل کمال نافعست انتهی

دانسته ام که بر سر خشم و بهانه ئ	گر می کشی که از تو شکایت نمی کنم

ابو سلیمان دارانی رحمة الله علیه گوید که از بعضی خلفاء سخنی شنیدم خواستم که انکار کنم و میدانستم که مرا خواهند کشت کشته شدن مانع نبود اما دیدم که نفس من در آن گفتن خوشی پیدا کند پس ترسیدم که مبادا بی اخلاص کشته شوم و همین است مسلک اکابر صوفیه قدس الله اسرارهم الوافیه خصوص در غنیة الطالبین که بحضرت غوث الاعظم محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله عنه منسوب است تحریر یافته اِذَا ثَبَتَ اَنَّهُ یَجِبُ عَلَیْهِ الْاِنْکَارُ فَهَلْ یَجُوْزُ اِنْکَارُهُ اِذَا غَلَبَ عَلٰی ظَنِّهِ الْخَوْفُ عَلٰی نَفْسِهِ فَفِیْهِ نَظَرٌ یَجُوْزُ ذٰلِکَ وَهُوَ الْاَفْضَلُ اِذَا کَانَ مِنْ اَهْلِ الْعَزِیْمَةِ وَالصَّبْرِ

باقی ماند خوف این معنی که بعد گفتگو و ظهور حق شاید مریدان حضرت مجدد رح به نقل حکایات و اقوال از جادهٔ توسط و اعتدال دگر رند و از بے احتیاطی مرتکب اهانت و غیبت یا شوند و شغب شوند واضح باد که مستفیدان خدمت حضرت مجدد رضی الله تعالی عنه متحلی بفضائل

ومتخلی عن الرزائل بودند از اخلاق حسنه ایشان که بان مجبول بودند این چنین مظنه بمراحل دور است اگر معاذالله سوء ظن نسبت این بزرگان نبوده باشد پس میگویم که این مظنه سنگ راه استدراکی و استکشافی از امور خفیه نمی تواند شد که در آن امر بالمعروف ونهی عن المنکر مقصود بالذات است زیرا که خود شیخ در آداب الصالحین میفرماید وهمچنین خوف غیبت واهانت لسانی به تجهیل وتحمیق ونسبت بریا ونفاق عذر نیست زیرا که اگر مثال این مومعتبر باشد وجوب از احتساب افتد و خلوی احتساب از امثال این ممکن نیست قوله تعالی لا یخافون لومة لائم انتهی **قال** تفصیل این حکایت، آنکه ایشان بعد از انکه در خدمت حضرت خواجه محمد باقی قدس سره افتادند واز صحبت شریف ایشان استفاده این نسبت کردند وروی بترقی نهادند در حیات وبعد از وفات ایشان از حالات وکمالات خود خبر دادن گرفتند زیاده از حد حصر وقیاس چنانکه وچندانکه مردم حیران شدند وچه جای حیرت است والله یختص برحمته من یشاء **اقول** الحق در همچو مواقع حیرت گنجایش ندارد هرگاه حق تعالی جل جلاله وعم نواله بفضل عمیم خویش بندهٔ خاص رامی نوازد وبه او مواهب عظمی عطا میسازد بنده باظهار ان زبان حال میکشاید کما مر فی المقدمة حضرت خواجه محمد پارسا علیه الرحمه در تحقیقات می فرماید از نوری پرسیدند که تصوف چیست گفت که تصوف نشر مقام است واتصال بقوام نشر مقام آنست که صوفی از حال خود سخن گوید یعنی از سر حال گوید نه از علم واتصال بقوام آنست که حال او او را در حال خود از حال غیر نگاهدارد یعنی چنان مستغرق حال خود بود که پروای غیر ش نباشد **قال** وچون در ضمن آن تنقیص وتخطیه بزرگانی که اتفاق است بر بزرگی ایشان مثل سید الطائفه جنید بغدادی وسلطان العارفین بایزید بسطامی و امثال ایشان بود وگفته اند که این بیچاره ها حقیقت کار در نیافته وباصل نرسیده وگرفتار ظل مانده اند وامثال آن وادعا آنکه انچه ایشان را داده اند هیچکس را نداده اند موجب

حکایات
۱ قوله تعالی لا یخافون لومة لائم
۲ قوله تعالی یختص برحمته من یشاء
۳ کما مر فی المقدمة

وحشت مردم شد اقول درکدامی از رسائل ومکاتیب حضرت مجدد رضی اللہ عنہ تخطیہ و تنقیص این چنین بزرگان دین وراہ یابندگان حضرت سید المرسلین اندراج نیافتہ بلکہ جا بجا در تقریرات وتحریرات حضرت مجدد رضی اللہ عنہ تاویل وتوجیہ مقالات وحالات بزرگان مشار الیہ بالبنان یافتہ میشود بہ تخطیہ وتنقیص چہ رسد واگر در مسئلہ از مسائل تصوف کہ از وجدانیات ارباب کشف است رای حضرت مجدد رح خلاف مسلک کبرای متقدمین باشد ہیچ محل اعتراض واستبعاد نیست چہ اگر احدی از کبرای متاخرین در مسئلہ از مسائل ودلیلی از دلائل خلاف آرا ورد کشف احدی از کبرای متقدمین افادہ فرماید باک نیست واین تخطیہ محمول بر تنقیص نمی توان شد ؎ کَمْ تَرَکَ الْاَوَّلُ لِلْاٰخِرِ

اقوال امتیان وکبرا بریک وتیرہ نیست مروی است مَثَلُ اُمَّتِیْ مَثَلُ الْمَطَرِ لَا یُدْرٰی اَوَّلُہٗ خَیْرٌ اَمْ اٰخِرُہٗ وَقَالَ الْمُنَاوِیْ نَفْیُ تَعَلُّقِ الْعِلْمِ بِتَفَاوُتِ طَبَقَاتِ الْاُمَّۃِ فِی الْخَیْرِیَّۃِ وَاَرَادَ بِہٖ نَفْیَ التَّفَاوُتِ لِاخْتِصَاصِ کُلِّ طَبَقَۃٍ مِنْھُمْ بِخَاصِّیَۃٍ وَّفَضِیْلَۃٍ تُوْجِبُ خَیْرِیَّتَھَا کَمَا اَنَّ کُلَّ نَوْبَۃٍ مِنْ نُوَبِ الْمَطَرِ لَھَا فَائِدَۃٌ فِی النَّمَاءِ لَا یُمْکِنُ اِنْکَارُھَا وہمین است مسلک شیخ محی الدین بن عربی رحمۃ اللہ علیہ کما قال فی الفتوحات المکیۃ فی الباب الثالث والسبعین من الجزء الثانی فَاِنَّ اللّٰہَ قَدْ جَعَلَھُمْ فَاضِلًا وَّمَفْضُوْلًا فَمِثْلُ ھٰذَا لَا یُنْکَرُ ہرگاہ کیفیت طبقات وفاضل ومفضول چنین باشد پس ممکن است کہ امری از امور کشفیہ بر احدی از کبرای متاخرین ظاہر شود کہ خلاف رای احدی از کبرای پیشین باشد شیخ در مرج البحرین مسطر از دبلکہ خود نا امید نباید بود کہ حقیقت محمدی را دورات است مثل دورات فلکی تا وضع ہر دورہ نسبت بکہ نشنید ونظر کو کبی از کواکب صفات وکمالاتش بر کہ افتد وبر روی کہ تابد تا نور کمال از ناصیۂ حالش

ذکر خوبی تنقیص وتخطیہ بعض اکابر ازان

لم کہ گذشت از نوشتہ اول ع مثال

برای آنچہ گفتہ ایم امت من مثل باران است

دانستہ نمیشود کہ اول آن

خیر است یا آخر آن مناوی

کہ میگوید نفی تعلق علم بسبب

تفاوت طبقات امت است

نفی تفاوت

بنسبت خیریت کہ ہر طبقہ را ازان

بجہت خصوصیت وفضیلتی حاصل

گردان موجب خیری است

چنانکہ ہر نوبت از نوبہای

باران فائدہ در نماء دارد کہ

خالی از فائدہ نمی باشد

ع اللہ تعالیٰ ایشان را

وفضول آنرا وصل ایشان

لائق انکار نیست ۱۲

ظهور یابد در معنی عزت اسلام و رجوا هر ذاتش پیدا گردد انتهی هرگاه کیفیت دورات حقیقت محمدیه
چنین باشد پس اگر بمقتضای دوره نوری از کشف براحدی از امتیان چنان تابد که قربتے یا
مساواتی بر عهد متقدمین داشته باشد محالی نیست و نه اظهار آن موجب تنقیص باشد و نیز شیخ
در رساله اتحاف الاجبه فی بیان حدیث المجته میفرماید که درین زمانه که مأته حادی عشر است نوری
جدید از مشرق ولایت و هدایت می تابد بیشک درینجا سری از اسرار الهی مضمر است که توقف و
انکار را در اینجا مجال تنگ است و دلائل حقانیت و ظهور نورانیت لائح و بارع است و جمعی از
طالبان که در ظل تربیت و حوزهٔ تصرف و عنایت این مظهر حق مشغول اند و کشف حقیقت حال
و استغراق و استتار ایشان در ذکر الهی و ظهور انوار و اسرار شگرف از حیطهٔ تعبیر و تقریر بیرون است
امروز مثل این حلقه و اجتماع اهل ذکر در زیر طاس فلک نباشد و اگر باشد کمتر باشد انتهی بالجمله عادت
باری تعالی بدین نمط جاری است که چون یک دوره از ولایت باختتام میرسد و ابتدای
دورهٔ دیگر رو مینماید شخصی اکمل و افسر انسان و لایق لفبیض رحمان در آن خبر دی از زمان
متحقق باشد بوجود برکت آمود و هدایت دوره سابقه را به نهایت میرساند و او را ترجمان
خود قرار داده تشئید و تائید امر دین و تجدید و ترویج سنت سید المرسلین و افاضت و اشاعت
انوار و فیوضات حضرت رب العالمین و ارشاد و هدایت ناس اجمعین که بحقیقت چنین صفتی و کارے
که باعث قبول و سفیدروی مرد در بارگاه عزت و درگاه نبوت باشد و ثمر سعادت ابدی و دولت
سرمدی گردد بالاتر ازان نتوان یافت از زبان فیض بنیان او میفرماید و او را حسب اعیه
حکمت و اقتضای مصلحت گاهی معزول میگرداند و گاهی فاضل و بهتر از سابق و فائق از
لاحق کما یقول بکلامه القدیم فوق کل ذی علم علیم هر که محرم این اسرار است و واقف ازین کار
ناچار بقدر استعداد معرفت خود حضرت مجدد رضی الله عنه را که نسبت حضرت جنید بغدادی

لہ چنانکہ حق تعالیٰ میفرماید کہ بالاے ہر صاحب علم دانشمندیست

و بایزید بسطامی رحمة الله علیهما فرموده اند از جادهٔ شریعت و احاطهٔ طریقت بیرون نخواهد یافت
و تنقیص و تضعیف نخواهد پنداشت اما بیرونیان که باین وادی حرکت ارادی نداشته اند
و بسکون جمادی ساکن اند لامحاله در حیرت و تعجب خواهند افتاد که این چیست و از کجا است
فَلَا بَأْسَ بِهٖ فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ بِهِ الْأَعْلَامُ اگر منشا اعتراض شیخ مکتوب دهم از جلد ثانی است این هم
قابل تسلیم نیست چه دران تنقیص این بزرگان درج نیست خصوصاً باین نهج که این بیچاره
حقیقت کار در نیافته و به اصل نرسیده گرفتار ظل مانده اند درین شک نیست که لفظ بیچاره
کلمهٔ تنقیص است که در کلام حضرت مجدد رح یافته نمیشود بحث همین است که حضرت مجدد رح ظهور فوق
عرشی را اصلی میفرماید و دیگر ظهور را ظلی و سلطان العارفین و سید الطائفه قلب را قدیم گویند
و لمعه اش را اصلی و حضرت مجدد رح دعوی خود را بدلیل واضح بیان فرموده فَانْظُرْ إِلَى مَا قَالَ
وَلَا تَنْظُرْ إِلَى مَنْ قَالَ اگر دعوی حضرت مجدد رح بمیزان عقل نمی سنجد بخلاف آن دلیلی پیش
کردنی بود یا برو منع یا نقض وارد میفرمود در مقامی که محل استدلال باشد این قدر تحریر
کافی نیست عبارت مکتوب دهم از جلد ثانی این است در بیان آنکه هر ظهوریکه باشد بی شائبه
ظلیت نیست بخلاف ظهور فوق عرشی و چون قلب به نهایت خود رسد لمعه از انوار عرشی
اقتباس مینماید شیخ ابو یزید بسطامی گوید اگرچه عرش و آنچه در عرش است در زاویه قلب عارف
بنهند عارف را از فراخی قلب هیچ احساس بآن نشود شیخ جنید تائید این سخن مینماید و بدلیلی
اثبات آن میکند و میگوید که حادث چون بقدیم مقرون گردد آنرا اثر نماند یعنی عرش و ما فیه
حادث است قلب عارف که محل ظهور انوار قدم است چون آن حادث را بآن قلب اقتران
واقع شود مضمحل و متلاشی گردد فکیف که محسوس شود و عجب هزار عجب روسای صوفیه که
سلطان العارفین و سید الطائفه باشند هرگاه چنین گویند و عرش مجید را در جنب قلب عارف

هیچ اعتبار نه نهند و عرش را خالی از ظهورات انوار قدم دانسته حادث میگویند و قلب را بواسطه
ظهور انوار قدیم نامند از دیگران چه گوید و چه نویسد نزد این فقیر که مربای جذبات الهی است
آنست که قلب عارف چون بمقتضای استعداد خاص خود بنهایة النهایة رسد و کمال حاصل
کند که فوق آن متصور نباشد قابلیة آن پیدا کند که لمعه از لمعات بی نهایت ظهور انوار عرشی بروے
فائض گردد و این لمعه نسبت بآن لمعات قطره باشد نسبت بدریای محیط بل اقل عرش
آنست که حضرت سبحانه تعالی آنرا عظیم میگوید و سر استوی آنجا اثبات میفرماید و قلب عارف را
بواسطه جامعیت بر سبیل تشبیه و تمثیل عرش الله میگویند یعنی چنانچه عرش مجید برزخ است
درمیان عالم خلق و عالم امر و عالم کبیر جامع است هر دو طرف خلق و امر را قلب نیز برزخ است
میان عالم خلق و عالم صغیر و جامع است هر دو طرف خلق و امر آن عالم را پس قلب را نیز بر سبیل
تشبیه عرش میتوان گفت بشنو و بشنو قابلیت ظهور انوار قدم که از شائبه ظلمت منزه و مبراست
مخصوص بعرش مجید است هیچکس نه از عالم خلق و نه از عالم امر و نه از عالم کبیر و نه از عالم صغیر این
قابلیت دارد در غیر از عرش مجید قلب عارف کامل بواسطه علاقه جامعیت و برزخیت ازان
انوار اقتباس مینماید و غرفی از بحر بدست می آرد و بعد عرش و قلب عارف بتمام المعرفت هر جا ظهور
است بداغ ظلمت متسم است و بوی از اصل نیافته بایزید اگر ذکر این چنین گوید میرسد اما از
جنید بغدادی که مدعی صحو است این سخن زیبا نیست چه کند که از حقیقت معامله آگاهی نیافتند
و از گرداب دریای ظلمت بساحل نشافتند این سخن هر چند امروز در نظر اکثر خلق مستبعد می نماید
اما امروز را فردا نزدیک است استعجال نه نمایند اَتٰۤی اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوْهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی عَمَّا یُشْرِکُوْنَ ۝
انتهی باقیماند ادعا بر این معنی که حضرت مجدد رح دعوی کرده اند که انچه ایشان را داده اند هیچکس را
نداده اند این امر هم تصحیح طلب است که این چنین هیچ تحریر یا تقریر حضرت رح از نظر نه گذشته

پس در ان ظلمت بایزید آگاه است
خداوند تعالی را بآگاهی بایزید
از ان ظلمت را بر بایزید پیشتر فرستاد

بر تقدیر تسلیم میگویم که این قول نسبت به معاصرین است نه بلحاظ تمامی متقدمین و متاخرین تا مورث وحشت گردد و درینباب هیچ شبهه نیست که انچه از کمالات و حالات حضرت مجدد رح را حاصل بود هیچ کس از معاصرین وی نصیبے ازان نداشت برای ثبوت این دعوی تحریرات و تقریرات حضرت باقی باللہ قدس سره شاهد عدل است که کتب و دفاتر ازان مالا مال است از انجمله آنست که میفرمودند که شیخ احمد آفتابی است که مثل ما هزاران ستارگان در سایهٔ او گم اند و امروز مثل ایشان زیر فلک نیست و درین امت مثل ایشان چند کس گزشته اند و ایشان از کمل محبوبان و مرادان اند از انجمله آنست که میفرمودند که درین دو سال شیخی نکرده ایم و دکانداری کردیم و بازی کردیم الحمد للہ که چنین گوهر بے قیمتی بدست آمد از آن جمله آنست که میفرمودند که تخم پاک این نسبت عزیز الوجود از زمین سمرقند و بخارا آورده در خاک هند کشتیم الحمد للہ که بعنایت الهی شجرهٔ طیبهٔ اصلها ثابت و فرعها فی السماء ظاهر شده و البسط فی المبسوطات

بالجمله هرگاه حضرت مجدد رضی الله عنه حسب بشارت فیض اشارت حضرت مرشد برامثال و اقران خود سرفراز و ممتاز بودند بلکه در امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والتحیة مثل حضرت ایشان رح چند کس گزشته اند تا آنکه حضرت مرشد رح خود را ستاره و حضرت ایشان را آفتاب فرمودند پس اگر بطور تحدیث بنعمة الله ایما فرمودند که انچه بایشان داده اند از معاصرین هیچکس را نداده اند جاے وحشت نیست

در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند	انچه استاد ازل گفت همان مے گویم

قال و بیشتر غوغا مردم بر سر آن بود که ازیشان نسبت بحضرت خواجه که پیر و مربی ایشان بودند تقصیرها در رعایت آداب مریدی و حق نعمت شناسی سر بزد و اگرچه باصطلاح این قوم ممکن است که مرید در کمال از پیر در گزرد لیکن رعایت ادب و بندگی و نیازمندی و فروتنی

ع وحق آن نعمت است که بشناسی
وی رسد بر سلیمان

وحق نعمت شناسی باقی است شیخ علامہ البدوله سمنانی رحمۃ اللہ علیہ کہ در کشف و تحقیق معاملات و وقائع آیتی بود و معلوم میشود کہ در ینباب از پیران خود درگزرانیدہ است میگوید اگر سر من برآسمان سایدہنوز خاک آستانہ شیخ عبدالرحمن اسفرائنی و شیخ ابوعلی لالا یا شد ؎

بلند مرتبہ زین خاک آستان شدہ ام	غبار کوے تو ام گر برآسمان شدہ ام

اقول غوغای عوام کالانعام قابلیت این معنی ندارد کہ برآن گوش داشتہ شود و مفتریات ایشان نسبت باکابر دین باور پنداشتہ شود ؎

بدل فگار دارم گلہ بے نہایت از تو	بکدام امید داری نہ کنم شکایت از تو

بسا است کہ مردمان جاہل نابلد از کوی معارف غوغای بردارند و امری خلاف واقع کہ

لہ حق اینست کہ اگر مریدی کامل کدامی امر واقعی نسبت پیر بزرگوار خود بمعرض بیان در آرد آنرا بر منقصت محمول کردن سخت نادانی است حماد و باس رح کہ در طریقت پیرو شنضیر حضرت پیران پیر علیہ الرحمہ بودہ اند کما یظہر من بہجۃ الاسرار و غیرہا نسبت ایشان حکایتی مشہور نقل میکنم ملاحظہ فرمودہ شود منقول است از شیخ ابی الحسن علی بن محمد بن احمد بن حسین بغدادی صوفی معروف بہ سقا رحمۃ اللہ علیہم کہ شیخ ما شیخ محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ زیارت مقبرہ شونیزی رود چہار شنبہ بیست و ہفتم شہر ذیحجہ سنہ پانصد و بست و نہ کرد و باوی رضی اللہ عنہ گروہی از فقہا و فقرا بودند و نزد قبر شیخ حماد و باس قدس سرہ زمانی و راز ایستادتا کہ گرمی آفتاب سخت شد و مردم پس وے رضی اللہ عنہ ایستادہ بودند چون از انجا باز گشت سر در و چہرہ وی معلوم میشد باران از سبب طول قیام پرسیدند فرمود برآمدہ بودم از بغداد روز جمعہ منتصف ماہ شعبان سنہ چار صد و نود و نہ با جماعۂ از یاران شیخ حماد برای ادای نماز جمعہ و جامع رصافہ و شیخ حماد نیز دران جماعۃ بود چون بقنطرہ نہر رسیدیم شیخ حماد مرا از دست خود دفع کردہ در نہر فرو انداخت و ایام شدت سرما بود پس بسم اللہ گفتہ نیت غسل جمعہ نمودم و بر بدن من جبہ صوف و در آستین اجزای کتاب بودند دست بلند کردم تا اجزای کتاب تر نشوند و آنہا مرا گذاشتہ رفتند پس از آب برآمدم و جبہ را شپلیدم و از پس ایشان روان شدم و از سر ما سخت اذیت یافتم و یاران شیخ حماد حقارت من کردند آنہا را زجر کرد و گفت کہ اذیت نداد م او را مگر برای امتحان او پس دیدم او را کہ ہمیشہ استوار کہ جنبش نمیکند امروز شیخ حماد را در قبرا دو دیدم کہ جملہ جواہر در بر و تاج یاقوت بر سر و در ہر دو دست سوار زر و در ہر دو پای او نعلین زر ہست و دست راست او در اختیار او نیست گفتم این چیست گفت این ہمان دست است کہ بمان تر در نہر انداختہ بودم آیا عفو میکنی گفتم آری گفت سوال کن از خدا یتعالی تا دست من بمن باز دہد پس ایستادم برای سوال از بار یتعالی پنج ہزار ولی در قبور خود با ایستادند و از بار یتعالی اجابت مسالت من خواستند و نزد من شفاعت میکردند برای اتمام مسالت پس قائم ماندم در مقام سوال تا کہ عطا فرمود وی تعالی دست او باد و با من از آن دست مصافحہ نمود و کامل (بقیہ در صفحہ ۱۱۷)

عقل و دوربین زنهار با درش نه کند بمعرض بیان آرند مکاتیب شریف از مدائح و شکرگزاری حضرت مرشدرح مالامال است پس این چنین غوغای بی سروپای غوغائیان روسیاه زنهار قابل اعتبار نباشد عرضداشت های حضرت مجدد که به پیر بزرگوار خود تحریر فرموده نگرستنی است که چها از آداب مملو است در مکتوب هجدهم از جلد اول به پیر و مرشد عرض میکنند امیدوار توجه و عنایت است از خرابی خود چه عرض نماید و هرچه خود می یابد از عنایات توجه عالی است

والامن همان احمد پارینه که هستم هستم

در مکتوب چهل و دوم از جلد ثانی موسوم خواجه جمال الدین تحریر است انچه مرا از علم و معرفت حاصل شده است همه ببرکت تربیت پیران است در علم باطن از الف با تا بملکهٔ مولویت بمحض توجهات علیهٔ ایشان آن یافته ام که اهل مجاهده را در سنین حاصل نیست ؎

هر که به تبریز یافت یک نظر شمس دین	طعنه زند برد هنه خنده کند بر چله

همچنین انچه الفاظ فروتنی و کسر نفسی و شکرگزاری بخدمت هر دو پیرزاده های خود یعنی حضرت خواجه عبید الله و خواجه عبد الله رحمهما الله تحریر فرموده اند نگرستنی است در مکتوب دوصد و شصت و ششم از جلد اول موسوم به خواجه عبد الله رح تحریر یافت بعد الحمد و الصلوة و تبلیغ الدعوات

شد سرود او رد وات مذکور این سخن مشهور شد در بغداد جمع شدند مشائخ صوفیه بغداد از اصحاب شیخ حماد تا مطالبه کنند از شیخ محی الدین عبد القادر رضی الله عنه تحقیق انچه گفته است در حق شیخ حماد و بسیاری از فقرا تابع ایشان گشتند و بمدرسه وی رضی الله عنه آمدند لیکن هیچ یکی بنا بر اجلال وی رضی الله عنه سخن نکرد پس وی رضی الله عنه خود بیان مقصود ایشان نمود و فرمود که انتخاب کنید دو کس را از مشائخ تا ظاهر شود شمار انچه گفته ام بر زبان آنها همه اتفاق کردند بر شیخ ابی یعقوب یوسف بن ایوب بن یوسف همدانی که آن زمان به بغداد آمده بود و بر شیخ ابی محمد عبد الرحمن بن شعیب بن مسعود کردی که مقیم بغداد بود و هر دو صاحب کشف خارق و حال فاخر بودند و همه گفتند که برای بیان آن بر زبان هر دو شیخ مهلت یک جمعه دادیم وی رضی الله عنه فرمود که از مقام خود ما نخواهید برخاست که این سخن مرشمار استحقق خواهد شد پس سر فرو کرد و همه سرها فرو کردند پس فقرا از اطراف مدرسه بانگ برآوردند ناگاه شیخ یوسف پا بر برهنه سخت دوان آمد بمدرسه درامد و گفت که شهود گردانید بر من خدا تعالی درین ساعت شیخ حماد را وی بمن گفت که ای یوسف زود رو بمدرسه شیخ عبد القادر رض و مشائخ را گو در آن جمع شده اند که شیخ

عبد القادر را دست گفت انچه در حق من گفت همه بر من فتح شد و بر من گشاده شد و کرامتی که شیخ عبد القادر رض را دست گفت همه بر من آشکارا شد و من

بجناب مخدوم زادهای کرام مینماید که این فقیر از سر تا قدم غرق احسانهای والد بزرگوار شما است درین طریق سبق از الف و ب را از ایشان گرفته است و تهجی حروف این راه از ایشان آموخته و دولت اندراج النهایة فی البدایة را ببرکت صحبت ایشان حاصل کرده و سعادت سفر در وطن را بصدقه خدمت ایشان یافته توجه شریف در دو نیم ماه این ناقابل را بنسبت نقشبندیه رسانیده و حضور خاص این اکابر را عطا فرموده و درین مدت قلیل انچه از تجلیات و ظهورات و انوار و الوان و بے رنگیها و بے کیفیها که بطفیل ایشان روی داده چه شرح دهد و چسان تفصیل آن نماید بمین توجه شریف کم دقیقه مانده باشد که در معارف توحید و اتحاد و قرب و معیت و احاطه و سریان که برین نکشادند و از حقیقت آن اطلاع ندادند شهود وحدت در کثرت و مشاهده کثرت در وحدت از مقدمات و مبادی این معارف است بالجمله انجا که نسبت نقشبندیه است و حضور خاص این اکابر نام این معارف بزبان آوردن و نشان این شهود مشاهده را بیان نمودن از کوته نظری است کارخانه این اکابر بلند است بهر زرّاقے ورقاصی نسبت ندارد و هر گاه این طور دولتے رفیع القدر از حضرت ایشان باین رسیده باشد اگر در مدت عمر سر خود را پای مال اقدام خدمه عتبه علیه شما کرده باشد هیچ نه کرده باشد از تقصیرات خود چه عرض نماید و از شرمندگی ها خود چه اظهار کند اما معارف آگاه خواجه حسام الدین احمد را حق سبحانه تعالی از ما خیر از خیرها دهاد که منّت ما مقصران را بر خود التزام نموده کمر همت را در خدمت خدمه عتبه علیه بسته اند و ما دور افتادگان را فارغ ساخته ؎

گر بر تن من زبان شود هر موی		یک شکر ترا از هزار نتوانم کرد	

انتهی رعایت آداب و شکرگزاری ازین تقریر آموختنی است که بسبب فیوضاتی که از پیر و مرشد حاصل شده خود را میخواهند تا پائمال اقدام خدمه علیه پیرزادگان خود کنند شیخ حسام الدین را

دعای خیر و شکر ہا می کنند کہ وی متکفل خبر گیری اند در مکتوب چہل و دویم از جلد ثانی میفرمایند پیران من و بخدا رہنمایان من بتوسل ایشان درین راہ چشم وا کردہ ام و بتوسط شان ازین مقولہ لب کشادہ ام و طریقہ سبق الف و باز ایشان گرفتہ ام و ملکہ مولویت بتوجہ شان حاصل کردہ اگر علم دارم بطفیل ایشان است اگر معرفت است ہم اثر التفات شان طریق اندراج النہایۃ فی البدایۃ را ازین بزرگان آموختہ ام و نسبت انجذاب بجہت قیومیت از ایشان اخذ نمودہ بیک نظر ایشان آن دیدہ ام کہ مردم در اربعین نہ بینند و بیک کلام شان آن یافتہ ام کہ دیگران در سنین نیابند ؎

آنکہ بہ تبریز یافت یک نظر شمس دین		طعنہ زند بر دہنہ سخرہ کند بر چلہ
نقشبندیہ عجب قافلہ سالار انند	؎	کہ بر ندارہ پنہان بہ حرم قافلہ را

انتہی این است کیفیت مکتوبات شریف کہ بطور انموذج گذارش رفتہ معہذا در دیگر رسائل حضرت مجدد رح آنچنان محامد حضرت پیر و مرشد زیب اندراج یافتہ کہ کمتر کسے مرشد خود را باین مناقب عظمی ستودہ باشد ملاحظہ فرمودہ شود حضرت مجدد رح در رسالہ مبدء و معاد میفرماید ما چہار کس بودیم در ملازمت خواجہ خود کہ پیش مردم در میان سائر یاران امتیاز داشتیم و ہر کدام ما را نسبت بحضرت خواجہ اعتقاد علیحدہ بود و معاملہ جدا این فقیر بہ یقین میدانست کہ مثل این صحبت و اجتماع و مانند این تربیت و ارشاد بعد زمان آن سرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات ہرگز بوجود نیامدہ است و شکر این نعمت بجای آورد کہ اگرچہ بشرف صحبت خیر البشر علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف نشد باری از سعادت این صحبت محروم نماندہ و حضرت خواجہ ما از احوال آن سہ دیگر چنین میفرمودند کہ فلانی مرا صاحب تکمیل میداند اما صاحب ارشاد نمی پندارد و نزد او مرتبہ ارشاد زیادہ از مرتبہ تکمیل بودہ و فلانے بما کاری ندارد و آن دیگر را میفرمودند کہ نسبت بما انکار دارد و ہر کدام

مارا باندازہ اعتقاد بہرہ رسید باید دانست کہ اعتقاد مرید بافضیلت پیر و اکملیت او از ثمرات محبت است و از نتایج مناسبت کہ سبب افادہ و استفادہ است اما باید کہ پیر را بر جماعہ کہ فضل آنہا در شرع مقرر شدہ است فضل ندہد کہ موجب افراط است در محبت آن مذموم است شیعہ را خرابی از فرط محبت اہل بیت آمدہ و نصاری از افراط محبت حضرت عیسی را علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام ابن اللہ خواندند و در خسارت ابدی ماندہ لیکن اگر ہر ما سوای اینہا فضل بدہد مجوز است بلکہ در طریقت واجب و این فضل دادن نہ باختیار مرید است بلکہ اگر مرید مستعد است بی اختیار در وی این اعتقاد پیدا میگردد و بوسیلہ ان کمالات پیر را اکتساب میفرماید اگر این فضل دادن او باختیار باشد و بہ تکلف پیدا کند مجوز نباشد و نتیجہ نبخشد حضرت مجدد رح در رسالہ مکاشفات غیبیہ میفرماید امروز قائم مقام این حضرات علیہ و نائب مناب اکابر نقشبندیہ اَلْوَاصِلُ اِلَی نِہَایَۃِ النِّہَایَۃِ الْبَالِغُ اِلٰی اَقْصٰی دَرَجَاتِ الْوِلَایَۃِ قُطْبُ دَائِرَۃِ مَدَارِ الْخَلَائِقِ کَاشِفُ اَسْرَارِ اَہْلِ الْحَقَائِقِ الْفَرْدُ الْکَامِلُ فِی الْمَحَبَّۃِ الذَّاتِیَّۃِ الْمُحَقِّقُ الْجَامِعُ لِکَمَالَاتِ الْوِلَایَۃِ الْمُحَمَّدِیَّۃِ مُسْنَدُ اَہْلِ الرِّشَادِ وَالْہِدَایَۃِ مُرْشِدُ طَرِیْقِ دَرْجِ النِّہَایَۃِ فِی الْبِدَایَۃِ زُبْدَۃُ الْعَارِفِیْنَ قُدْوَۃُ الْمُحَقِّقِیْنَ مثنوی

شرح او حیف است با اہل جہان	ہمچو راز عشق باید در نہان ✤
لیک کشفم وصف او تا رہ بوند	پیش ازان کز فوت آن حسرت خورند

شَیْخُنَا وَمَوْلَانَا وَمَلَاذُنَا الشَّیْخُ الْاَجَلُّ وَالْعَارِفُ الْاَکْمَلُ مُحَمَّدٌ الْبَاقِیْ اَبْقَاہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی

در اوائل حال بے تعلیم شیخ ظاہر بحضور خواجہا مشرف گشتند و بمقام جذبہ ایشان رسیدند و در انجا استہلاک و اضمحلال حاصل کردند و در آن مقام نحوی از بقا و شہود وحدت و کثرت پیدا کردند و سر ایشان بنور نہایت النہایہ کہ مقام قطبیت ارشاد و آن منوط است مملو و مستور گشت

چنانچه بعد از اجازت شیخ ظاهر بآن نور منوط علیه ارشاد یا شهود وحدت در کثرت تربیت
طالبان فرمودند و در مقام ارشاد و تکمیل شان عظیم پیدا کردند در یک صحبت ایشان آنقدر
طالبان را فوائد حاصل می گشت که به ریاضات مجاهدات شاقه حاصل نمیشد با وجود این از
مقام اقطاب اثنی عشر نصیبے کامل حاصل کرده بودند و ایضاً بمسلک خاص حضرت فاروق
متوجه فوق گشته بودند و سلوک آفاقی را نیز تا عین ثابته خود طی کرده بودند درین اثنا عنایت خداوندے
جل شانه در رسید و راه سلوک آفاقی را برایشان واکردند و بآن راه متوجه اسمی که رب ایشان است گشتند
و بآن اسم رسیده در درجات ولایت و شهادت و صدیقیه ترقی نموده از همین راه بغیبت ذات رفتند
و در نقطه نهایت النهایته مستهلک گشتند و بسیادت عظمی که حضرت امیر در شان حضرت امام حسن رضی الله تعالی
عنهما فرموده اند که این ولدی سید است مشرف گشتند و حضرت امام در آن نقطه همین نسبت استهلاک دارند
و در همان نقطه یک قسم بقا که مناسب بقاے قطب مدار است و حضرت خواجه نقشبند همین قسم بقا در آنجا
دارند پیدا خواهند کرد و ازین که ایشان بغیب ذات سید ند از اولیاء الله کم کسے رسیده است در اصل
به رسیدن بآن مطلب عالی مخصوص بعض اکابر الاکابر است خصوصاً تا محبوب نباشد ازین راه بغیب
نمی تواند رفت یا بتصرف محبوب کامل مکمل بی این دو طریق رفتن صورت ندارد و از راه افراد باین مطلب
میرسند یا از راه معینه آما از راه سلوک ترقیات نموده بآن نهایت رسند بسیار دشوار بلکه محال می نماید الا للمحبوب
المراد که به جذبات قویه او را بکشند و بمقصد رسانند فَطُوبٰی لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُهَا قال و یکی از ان
مواضع که بسے خطرناک و از رعائت مقام ادب دور است آنست که در باب حضرت غوث الثقلین
رضی الله عنه گفته اند که کثرت ظهور کرامات از ایشان از جهت آن بود که نزول ایشان ناقص بود
اقول این انتساب صحیح نمی نماید هر گز حضرت مجدد رضی الله عنه نزول حضرت غوث الثقلین رضی الله
عنه را ناقص نفرموده اند حضرت مجدد رحمة الله علیه در مکتوب دوصد و شانزدهم از جلد اول می
فرماید مدار کثرت خوارق بر دو چیز است در وقت عروج بلند تر رفتن و در وقت نزول کمتر فرود
آمدن بلکه اصل عظیم در ظهور کثرت خوارق قلت نزول است جانب عروج بهر کیف که باشد زیرا که

در تردید انتساب نقصان نزول حضرت غوث الثقلین

صاحب نزول العالم اسباب فرود می آید و وجود اشیا را مربوط باسباب می یابد و فعل مسبب الاسباب
را در پس پرده اسباب می بیند و آنگه نزول نکرده است یا نزول کرده و باسباب نرسیده نظر او بر
فعل مسبب الاسباب است و بس زیرا که اسباب بتمام از نظر او مرتفع گشته است لاجرم حضرت
حق سبحانه تعالی بمقتضای ظن هر کدام با هر کدام علی حده معامله میفرماید و کار اسباب بین را
باسباب می اندازد و انکه اسباب نمی بیند کار او را بی توسط اسباب مهیا می سازد و حدیث
قدسی انا عند ظن عبدی بی شاهد این معنی است تا مدت ها به خاطر می خلید
که وجه چیست که اولیای کمل این امت بسیار گذشته اند اما این قدر خوارق که از حضرت
سید محی الدین عبد القادر جیلانی قدس سره ظاهر گشته است از هیچ کدام آنها ظهور نیافته آخر الامر
حضرت حق سبحانه و تعالی سر این معمار اظاهر ساخت و معلوم فرموده که عروج ایشان
از اکثر اولیا بلند تر واقع شده است و در جانب نزول تا بمقام روح فرود آمده اند
که از عالم اسباب بلند تر است مناسب این مقام حکایت خواجه حسن بصری و حبیب
عجمی است منقول است که روزی حسن بر لب دریا ایستاده بود انتظار کشتی میبرد

لہ من نزد ظن عبد خودم که با دارد لہ حبیب عجمی کرامات و ریاضات شاقه داشت در ابتدا مال دار بود دریا دادی
به بصره و هر روزه به تقاضای معاملت خود رفتی دگر ندادی نرفتی الا پای مزدور طلب کردی و نفقه خود از ان ساختی و روزی طلب مال رفته بود آن
مدیون در خانه نبود زنش گفت شوهر غائب است و مرا چیزی نیست گوسفندی کشته بودم جز گردن چیزی از ان نمانده است اگر
خواهی بتو دهم گفت شاید آن گردن گوسپند بگرفت و بخانه رفت و زن را گفت این از سر است زن گفت نان دهیزم نیست
گفت بروم به سود نان و هیزم بیارم برفت و هم بر بن طریق نان و هیزم آورد زن دیگ بر نهاد و چون پخته شد خاست که در
کاسه کند سائلے بر در آواز داد و چیزی خواست حبیب گفت برو که چیزی بتو نخواهد رسید که بدین قدر که بتو دهم تو تنگدل نشوی و
از در خویش شویم سائل نومید باز گشت زن حبیب چون کفچه در دیگ کرد همه خون شده بود شوهر را آواز داد که بیا و ببین
که بشومی تو چه پیدا شد حبیب چون آن بدید آتشی در دلش افتاد که هرگز آن آتش فرو ننشست گفت ای زن از هر چه بد بود توبه
کردم و روزی دیگر بیرون آمد تا بطلب عزیمان رود و سیمها باز گیرد و دیگ به سود نه دهد روزی دینه بود و کودکان بازی میکردند

که از آب بگذرد درین اثنا حبیب عجمی رسید پرسید که چرا ایستاده اید گفت انتظار
کشتی می برم حبیب گفت چه احتیاج کشتی است شما یقین ندارید خواجه حسن گفت
تو علم نداری حبیب بی اعانت کشتی از آب گذشته رفت و خواجه در انتظار کشتی
ایستاده ماند حسن بصری چون بعالم اسباب فرود آمده بود با او بتوسط اسباب معامله
فرمودند و حبیب عجمی چون اسباب را درست از نظر انداخته بود بی توسط اسباب با او
زندگانی میکردند آما فضل حسن راست که صاحب علم است و علی الیقین را بعلم الیقین
جمع کرده و اشیا را چنانکه هست دانسته چه نفس الامر قدرت در سیر حکمت مستور ساخته اند

چون حبیب را دیدند گفت حبیب باخود آمده و رشوید تا گرد پای او بارند که هیچ او بدبخت نشویم حبیب این را بشنید و بهم برآمد و روی بمجلس حسن بصری نهاد
بر زبان حسن چیزی رفت که یکبارگی دل حبیب را غارت کرد پس توبه کرد و بخدمت حسن از مجلس بازگشت که بخانه آید در راه بهمان کودکان رسید با یکدیگر
گفتند دور شوید که حبیب تائب آمد تا گرد ما بر دوزنشیند که در حق عاصی شویم حبیب گفت الهی بین یک دزد با تو آشتی کرد م از این همه لبهای
دوستان سائیدی و نام من بنیکوئی بهیرون انداختی پس ندا دی کرد که هر که را حبیب چیزی می باید داد بیاید و خط خود را باز ستاند جمله جمع شدند و
مالها گرد کرده بود بمردمان داد تا چنان شد که هیچ نماند یکی بیامد و چنین دعوی کرد بیرا هن خود بوی داد دیگری بیامد دعوی کرد چادر زنان بوی داد و هم
برهنه ماند بر لب فرات صومعه ساخت و در انجا بعبادت حق مشغول شد روزی حسن بصری علم می آموخت و شب عبادت میکرد و او را عجمی از آن
می گفتند کمتر آن درست نتوانست خواند چون دزدگاری برآمد زن او بی نوا شد گفت نفقه می باید حبیب گفت بکار دوم هر روز بصومعه می رفت
و بعبادت مشغول شد شب بخانه رفت زن گفت چیزی نیاوردی حبیب گفت آن کس که من از برای او کار کردم کریم ست از کرم او شرم داشتم
که چیزی خواهم او خود چون وقت آید دهد و می گوید که هر بنده که روز مزدی دهم پس هر روز بصومعه می رفت و عبادت می کرد تا کار روز تمام شد روزی
اندیشه کرد که من امشب چه بخانه برم در آن تفکر فرو رفت حق تعالی ملکی را فرستاد و بدر خانه او بانگ زد و ملک بانگ مسلوخ گوشت و ملکی بانگ دیگر نان و ملکی بانگ دیگر
با ایشان با صره سیصد درهم بدر خانه حبیب آمد و در بکوفت و آن چیزها را بزن حبیب بداد و گفت این خداوند کار فرستاده است و می گوید که بنده
بگوئی که در کار ما فزاید تا ما در مزد افزائیم این بگفت و برفت چون شب بامداد حبیب شرمزده بدر خانه آمد بوی طعام از خانه وی می آمد زنش پیش
آمد و تواضع نمود و گفت این کار را برای که میکنی که آنکس نیکوتر از تو هست یا اکرام و شفقت او چنین و چنان فرستاد و چنین و چنین گفت و پیغام چنین و چنین داد حبیب گفت عجب ده روزگار
کردم با من این نیکی کرد که اگر پیش ازین کنم دانی چه کند پس بکلیت دنیا از دنیا بگرداند و عبادت حق بیگزید تا از بزرگان مستجاب الدعوات

وحبیب عجمی صاحب سکرست نفسے بفاعل حقیقی دارد بدلی انکہ اسباب را خلقی بود این بدید مطابق نفس الامر نیست زیرا کہ
توسط اسباب بحسب واقعہ کاین است تا معاملہ تکمیل وارشاد بر عکس ظہور خوارق است زیرا کہ در مقام ارشاد ہر چند نازل تر
کامل تر کہ در ارشاد حصول مناسبتہا میان مرشد و مسترشد در کار است کہ منوط بنزول است و بدانید کہ اغلب
آنست کہ ہر چند بالاتر فرود آید لہذا حضرت رسالت از ہمہ بالاتر رفت و در وقت نزول
از ہمہ فرود آمدہ انتہی پس ازین کلام بوی نقصان نسبت بحضرت غوث انام بمشام
عوام نمی رسد چہ جای خواص زیرا کہ محصل کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ این است
کہ چون عروج حضرت غوث الثقلین از اکثر اولیا بلند تر واقع ست و نزول ایشان
تا بمقام روح فرود آمدہ ست کہ از عالم اسباب بلند تر ست و از خواص این مقام
ست کہ در اینجا نظر بر اسباب نمی باشد بلکہ توجہ بطرف مسبب می ماند لہذا از خصائص
ایشان خوارق عادات کثیرہ بظہور پیوستہ و این نزول امر نسبت کامل فی حد
ذاتہ کہ سبب ظہور خوارق ست حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در ہیچ جا این نزول را
ناقص نہ فرمودہ اند معلوم نیست کہ حضرت معترض از کجا استنباط نمودہ
حضرت مجددؒ در رسالہ مبدء و معاد می فرماید و اصلان نہایۃ النہایہ را در وقت
رجوع قہقری نزول باسفل عنایات است و مصداق وصول نہایۃ النہایۃ ہمین
نزول غایۃ الغایہ ست و چون نزول باین خصوصیت واقع می شود صاحب
رجوع بکلیت خود متوجہ عالم اسباب می گردد نہ آنکہ بعض او متوجہ جناب حق است
سبحانہ و بعضے دیگر متوجہ خلق کہ این علامت عدم وصول ست بہ نہایۃ النہایۃ و عدم
نزول ست بغایۃ الغایۃ انتہی درین مقام شبہ بطور دیگر باین طور ناشی می شود کہ نزد
صوفیہ قدس اللہ اسرارہم نزول تا بمقام قلب غایت نزول ست کہ بعد ازان نزولے
نیست و این ہم در مقررات ایشان ست قدس اللہ اسرارہم کہ ہر کہ نازل تر ست
کامل تر ست پس ہر گاہ حضرت مجدد رضی اللہ عنہ نزول حضرت غوث الثقلین

رضی اللہ عنہ را تا بمقام روح فرمودہ پس گویا درجہ واحدہ از درجات نزول ہنوز
باقی است واین مستلزم نقصان است از احدیت این شبہ باین طریق اسان است
کہ سخن درین نمیرود کہ نزول تا بمقام قلب اکمل نیست صرف درین است کہ ایا
اکملیت او برائے تکمیل و ارشاد است یا برای ظہور خوارق عادات وکثرت کرامات
الحق نزول تا بمقام قلب اکمل است از نزول تا بمقام روح لیکن اکملیت او بلائے ارشاد
وفیضان حق است تعالی شانہ نہ برائے ظہور کثرت خوارق کہ او منوط بہبوط است
تا بمقام روح فقط پس نزولے کہ علت ظہور خوارق است اکمل است بذات خود برابر
است کہ دران وقت مخصوص نزول تا بمقام قلب کہ علت ارشاد است یافتہ می شود
یا نہ اکملیت علت ظہور کثرت کرامت موقوف بر اکملیت علت ارشاد نیست و یکی
بدیگرے متعلق نے ارشاد چیزے دیگر است وکرامت شئ آخر و حضرت مجدد رضی
اللہ عنہ بصدد بیان وجہ ظہور کثرت کرامت اند نہ در پے بیان کیفیت وکملیت ارشاد
توضیح جواب این است کہ معاملہ ارشاد خلاف معاملہ خوارق است زیرا کہ در مقام
ارشاد ہر کہ نازل تر است کامل تر است چہ در ارشاد حصول مناسبت درمیان
مرشد و مرشد از اہم مہمات است وآن منوط بر غایت ہبوط است ازینجا است کہ از
اکثر متوسطان این راہ آن قدر افادہ و افاضہ بہ ظہور آمدہ کہ از منتہیان عشر
عشیر آن بوقوع نرسیدہ زیرا کہ متوسطان بہ نسبت منتہیان بیشتر مناسبت
بمبتدیان دارند پس مدار قلت وکثرت افادہ برجوع و ہبوط قرار یافتہ نہ بر انتہا
وعدم انتہا درین صورت قلب کہ از عالم امر است حق سبحانہ تعالی او را بعالم خلق
تعلق و تعشق دادہ بعالم خلق فرود آوردہ بمضغہ گوشت کہ زیر پستان چپ مایل
بہ پہلو و بفاصلہ دو انگشت است تعلق خاص بخشیدہ و علاقہ مخصوص عطا فرمودہ
پس ہر گاہ مقربان درگاہ حضرت صمدیت و مقبولان بارگاہ حضرت خالقیت

نزول باین مقام فرمایند آنگاہ بالکلیہ متوجہ بعالم اسباب می شوند و فعل مسبب را در پس پردہ اسباب می بینند و این مقامیست کہ افضل است از نزول تا بمقام روح زیرا کہ ارشاد و ہدایت باو مربوط است یعنی اینکہ اغلب ہمین است کہ وقتی کہ نزول پایان تر بود ارشاد بالاتر رود چنانکہ حضرت سرور صلی اللہ علیہ وسلم از ہمہ انبیا علیہم السلام پایان تر فرود آمدہ و در دعوت و ارشاد از ہمہ بالاتر رفتہ کہ بر سائر موجودات و کافہ مخلوقات مرسل گشتہ چہ بواسطۂ نزول تام مناسبت بہمہ پیدا کردہ و راہ افادہ تمام تر گردیدۂ ؎

پیش از ہمہ شاہان عنیور آمدہ	ہر چند کہ آخر بہ ظہور آمدۂ
ای ختم رسل قرب تو معلوم شد	دیر آمدۂ زراہ دور آمدۂ

حضرت آدم علی نبینا و علیہ السلام پایان تر نیست بلکہ فوق تر است اما ارشاد از و مقصود نیست کہ عین مقصود است کما لا یستتر فیہ از ینجا ہویدا گردیدہ کہ نفس ارشاد منوط بر غائت ہبوط نیست البتہ کامل تر بودن آن مربوط بر انست و فرقیکہ در میان اکمل و کامل است مخفی نیست از ینجا است کہ جملہ انبیا علیہم السلام کامل بودند و پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم اکمل قَالَ سُبْحَانَہٗ تَعَالٰی تِلْکَ الرُّسُلُ (خبر دادہ است خدا تعالے) (این پیغمبران اند کہ فضیلت دادہ) فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ پس حاملان اول اول اند و حاملان ثانی ثانی یعنی انانکہ (بعض ایشان را بر بعض ۱۲) تا بمقام قلب نزول نمودہ اند اکمل اند و انانکہ تا بمقام روح نزول آوردہ اند کامل نہ اینکہ ایشان ناقص اند نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ ذٰلِكَ (پناہ مے خواہیم از خدا ازین ۱۲) بالجملہ ہنگام نزول تا بمقام روح تو ہم نقصان صرف بیجا است و حضرت مجدد رضی اللہ عنہ ہرگز نزول حضرت غوث الثقلین رضی اللہ عنہ را ناقص نہ فرمودہ اند و رجوع الی البدایت فی نفسہ کمال است نہ نقص حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در معارف لدنیہ مے فرماید ۔

اِنَّ الْعِنَایَةَ الْاِلٰهِیَّةَ جَلَّ سُلْطَانُهٗ جَذَبَتْنِیْ جَذْبَ الْمُرَادِیْنَ اَوَّلًا ثُمَّ سَیَّرَنِیْ فِی

لہ یعنی عنایت الٰہیہ مرا بسیر اول و بدایت سیر کرد بطور سطحی آن سیر بسیار زود ازان است سیر کسانی کہ بنہایت رسیدہ اند یعنی اول الامر سیر بسیار تند بود بعد ازاں سیر آہستہ شد ۱۲ منہ

طَیِّ مَنَازِلِ السُّلُوْکِ ثَانِیًا فَوَجَدْتُ اللّٰہَ سُبْحَانَہٗ اَوَّلًا عَیْنَ الْاَشْیَاءِ
کَمَا قَالَہٗ اَرْبَابُ التَّوْحِیْدِ الْوُجُوْدِیِّ مِنْ مُنَاخِرِی الصُّوْفِیَّۃِ ثُمَّ وَجَدْتُ
اللّٰہَ تَعَالٰی فِی الْاَشْیَاءِ مِنْ غَیْرِ حُلُوْلٍ وَّسَرَیَانٍ ثُمَّ رَاَیْتُہٗ تَعَالٰی بَعْدَ
الْاَشْیَاءِ ثُمَّ قَبْلَ الْاَشْیَاءِ ثُمَّ رَاَیْتُ اللّٰہَ سُبْحَانَہٗ وَمَا رَاَیْتُ شَیْئًا مِّنَ الْاَشْیَاءِ وَھُوَ
الْمُعَنّٰی بِالتَّوْحِیْدِ الشُّھُوْدِیِّ وَھُوَ الْمُعَبَّرُ بِالْفَنَاءِ وَھُوَ قَدَمٌ
اَوَّلٌ یُوْضَعُ فِیْ اَطْوَارِ الْوِلَایَۃِ وَکَمَالٌ اُسْبُوْعِیٌّ فِی الْبِدَایَۃِ وَھِدَایَۃٌ
الرُّؤْیَۃِ فِیْ اَیِّ مَرْتَبَۃٍ کَانَتْ مِنَ الْمَرَاتِبِ الْمَذْکُوْرَۃِ تَحْصُلُ
اَوَّلًا فِی الْاٰفَاقِ وَثَانِیًا فِی الْاَنْفُسِ ثُمَّ تَرَقَّیْتُ اِلَی الْبَقَاءِ الَّذِیْ
ھُوَ قَدَمٌ ثَانٍ فِی الْوِلَایَۃِ فَرَاَیْتُ الْاَشْیَاءَ ثَانِیًا وَّوَجَدْتُ اللّٰہَ
تَعَالٰی عَیْنَھَا بَلْ عَیْنَ نَفْسِیْ ثُمَّ وَجَدْتُّہٗ تَعَالٰی قَبْلَ الْاَشْیَاءِ
بَلْ قَبْلَ نَفْسِیْ ثُمَّ رَاَیْتُہٗ تَعَالٰی بَعْدَ الْاَشْیَاءِ بَلْ بَعْدَ نَفْسِیْ
ثُمَّ رَاَیْتُ الْاَشْیَاءَ وَمَا رَاَیْتُ اللّٰہَ تَعَالٰی اَصْلًا وَھِیَ النِّھَایَۃُ
ھِیَ الرُّجُوْعُ اِلَی الْبِدَایَۃِ وَالْعُوْدُ اِلٰی مَرْتَبَۃِ الْعَوَامِّ وَھٰذَا الْمَقَامُ
ھُوَ اَتَمُّ مَقَامَاتِ دَعْوَۃِ الْخَلْقِ اِلَی الْحَقِّ سُبْحَانَہٗ وَاَکْمَلُ مَنَازِلِ
التَّکْمِیْلِ وَالْاِرْشَادِ لِاِتِّمَامِ الْمُنَاسَبَۃِ اِلَی الْخَلْقِ الْمُقْتَضِیَۃِ لِکَمَالِ الْاِفَادَۃِ
ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَاءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ وَکُلٌّ مِّنَ الْاَحْوَالِ
الْمَذْکُوْرَۃِ وَالْکَمَالَاتِ الْمَسْطُوْرَۃِ حَصَلَ لِیْ بَلْ لِکُلِّ مَنْ وَصَلَ
بِطُفَیْلِ اَفْضَلِ الْاَنْبِیَاءِ وَاَکْمَلِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا

حضرت غلام علی شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ کہ بجواب حضرت شیخ تالیف
فرمودہ می فرمایند قولہ شمائر ول حضرت غوث الثقلین رضی اللہ تعالیٰ عنہم نوشتہ
اید الیشان وجہ ظہور کثرت خوارق عادات از جناب غوث الاعظم نوشتہ اند کہ

چنانکہ از شما تعین معنوی
ارباب توحید وجودی
شہود بسیط
ارباب توحید شہودی
شہود بسیط
سلوک
فنا
اشیاء
بقا
اشیاء
فنا
بقا
توحید شہودی
اتمیت مقام
کمالات
دعوت
اتمیت مقام
دعوت
بلکہ عین نفس
اشیاء
نفس
اشیاء
نفس
اشیاء
کمالات
مسطورہ
بطفیل
صلوات

عروج ایشان از اکثر اولیا بلند تر واقع شده وجهت کثرت ظهور خوارق گردیده و
هیچ جا نسبت نقصان نزول بآن حضرت نه کرده اند معاذ الله انچه مقربان مے
خواهند میگویند معلوم نیست که حضرت شیخ عبد الحق نقصان از کجا نوشته اند چنانکه
در کلام ایشان تجسس کرده شد هیچ جا نسبت نقصان بانجناب نکرده اند در صورت
نقصان نزول افاضه کم می شود وافادت جناب مبارک حضرت غوث الثقلین
واسطه فیض ولایت اند در عداد اصحاب کبار واهلبیت عظام داخل اند رضی الله
تعالی عنهم وخود را نایب وانجناب را منیب نوشته اند که خلیفه قائم مقام پیرے شود
ودر رساله دیگر می فرمایند قوله شما در باب حضرت غوث الثقلین قدس سره انچه
از مقام ادب نوشتید که نزول ایشان ناقص بود نیز خلاف واقع است هیچ جا
این سخن نفرموده اند بلکه در بارهٔ غوث اعظم در مکتوب آخر جلد ثالث مکتوبات
خود نوشته اند که وصول فیوض وبرکات در راه ولایت بهرکه باشد از اقطاب
ومنجباء به توسط شریف ایشان مفهوم می شود معامله اولین بوجود حضرت
شیخ تعلق دارد ایشان واسطهٔ رشد وهدایت اند ودر همان مکتوب خود را
نایب وایشان را منیب خود نوشته اند که استفاده از طریقه علیهاء قادریه نیز دارند
ودر رسالهٔ مکاشفات غیبیه میفرمایند که واصلان ذات که بافراد ملقب اند
اقل قلیل اند اکابر صحابه وائمه اثنا عشر از اهل بیت رضی الله تعالے عنهم باین
دولت فائز اند واز اکابر اولیا غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله عنه باین دولت
ممتاز اند ودرین مقام شان خاص دارند واولیاء دیگر ازین خصوصیت
قلیل النصیب اند وقرب شان بان خصوصیت از همه زیاده درینباب تشارک
اند ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ودر
رساله مبدء ومعاد میفرمایند که این درویش را درین عروج اخیر که عروج در

ع
ایں عقیدهٔ شیخ الله
نقشبندی
مخالف عقیدهٔ اکابر خود است
بلکه مخالف نصوص قرآن
و حدیث است

مقامات اصلیست بلند از روحانیت حضرت غوث الثقلین محی الدین شیخ عبد القادر
جیلانی بوده بقوت تصرف ازان مقامات گزرانیده باصل الاصل واصل گردانیدند
انتهی ازین هر سه عبارات که حضرت ایشان نوشته اند علو کمالات حضرت غوث
الثقلین وحسن عقیده وادب آن قطب معظم رضی الله تعالے عنهما دریاب اما تحریر
این معنی که نزول ایشان تا مقام روح واقع شده هیچ دور از ادب نیست ظهور
کثرت خوارق که از حضرت غوث اعظم ظاهر گشت از هیچ کدام اولیاء آن
قدر ظهور نیافته بیان نموده اند که عروج حضرت غوث اعظم از اکثر اولیاء الله
بلند واقع شده و در جانب نزول تا مقام روح فرود آمده اند که از عالم اسباب
بلند تر است ازین تحریر هیچ منقصتے بحضرت شیخ قدس سره عائد نمی شود کما لا یخفی
همچنین آن متادب به اداب رسول خدا صلے الله علیه وسلم رعایت آداب جمیع
اولیاء باقصی مرتبه می نمودند در مکتوب چهل و دوم جلد ثانی میفرمایند من کمینه
خوشه چین خرمن های ایشانم در ذیل ذله برداران خوانهای نعم ایشان
ایشان اند که مرا بانواع تربیت مربی شده اند و باصناف کرم واحسان منتفع گردانیده
این بزرگواران در محبت حق عزوجل خود را و غیر خود را باخته اند و از خود و غیر
خود نام و نشان نه گذاشته باطل از سایه ایشان گریزان است اینجا همه حق
است و برای حق علماء ظاهرین از حقیقت اینها چه دریابند و غیر از مخالفت
صوری چه فهمند و از کمالات ایشان چه دریابند و از کمالات ایشان چه فرا
گیرند انتهی و در باره حضرت شیخ محی الدین ابن عربی نوشته اند که شیخ از مقبولان
بنظر می آید منکر او در خطر است ما پس ماندگان از برکات آن بزرگوار استفاده

نموده ایم واز علوم معارف حظها گرفته جزاه الله سبحانه عنا خیر الجزاء
جزا دهاد او را الله تعالی از ما بهترین جزا ۱۲
و در رساله مبدء و معاد نوشته اند که از روحانیت حضرت قطب الدین قدس
سره مرا درین کار مدد ها رسیده پس هندفع شد آنچه میگویند که ایشان تنقیص
اولیاء نموده اند این همه از عدم تتبع کلام ایشان است انتهی درین شک نیست
که افادات حضرت مجدد رح از مدایح بزرگان دین عموماً و محامد حضرت غوث الاعظم
رحمته الله علیه خصوصاً مالا مال است حضرت مجدد رحمته الله علیه در رساله مکاشفات
غیبیه می فرماید که حضرت خواجه نقشبند قدس الله سره الاقدس بعد از تحصیل
جذبه خواجهها قدس الله تعالی اسرارهم سلوک فوقانی رجوع نمودند و سلوک
را تا بنهایت رسانیدند و بفنا فی الله و البقا مشرف گشتند و این مرتبه ولایت
است بعد ازان بمقام شهادت که فوق ولایت است رفتند و نسبت آن
بمقام ولایت نسبت تجلی صوری است به تجلی ذاتی بعد ازان بمقام صدیقیت که
فوق شهادت است به نسبت مذکوره عروج فرمودند تا نهایت بمقام صدیقیت
رسیدند باوجود تحصیل این درجات کمال و تکمل از راه معیت ذاتی که حضرت امیر
کرم الله تعالی وجهه ازان راه به غیب هویت رفته بودند رفتند و در رنگ
حضرت امیر در آن نقطه نهایت مستهلک گشتند حضرت غوث الثقلین نیز ازین راه
به نهایت النهایت رسیده اند و دران نقطه مستهلک گشته اند و ازین استهلاک
در آن نقطه نهایت مراتب ولایت خاصه محمدی است علیه الصلوٰة والسلام و
آله الکرام اگر بقاے درین نهایت پیدا کند از مرتبه رسالت آنحضرت علیه من الصلوات
المهاد من التحیات اکملها نیز بهره یابد این اکابر را نیز از مقام قسمی از بقا هست

کہ افادہ طالبان ازان راہ است انتہی این محامد را بہ عین انصاف نگریستنی است و بہتانات بی سروپا را پس پشت انداختنی ۵

جزاین چہ شکوہ توانم ازان ستم گر کرد	کہ ہرکہ در حق من ہرچہ گفت باور کرد

قال — و آنکہ در بعض مکتوبات نوشتہ اند کہ انگارم کہ حکمت در پیدا کردن من آن ست کہ تا کمال ابراہیمی و محمدی در یک جا جمع شود اشد و اعظم است از ہمہ **اقول** این عبارت بعینہٖ[۵۱] در مکتوبات شریف از نظر فقیر نہ گزشتہ لیکن باید دانست کہ مراد از کمال ابراہیمی خلت است و از کمال محمدی محبوبیت و این بحث بہ کمال توضیح در رسالہ انوار[۵۲] احمدیہ نگاشتہ ام **من** ہرکہ **شاء فلیرجع الیہا** خواہد بان رجوع نماید ۱۲ **قال** و آن سخن کہ ترکیب وجود من از بقیہ جوہر لیست یا خمیر مایہ ایست کہ وجود حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ والہ وسلم ازان ترکیب یافتہ است چنانکہ ایجاد نخل از بقیہ طینت آدم است **اقول** برین کلام ہیچ نقض وارد کردہ نہ شد تا ازآن جواب دادہ شود اگر گفتہ شود کہ این مستلزم مساوات است جوابش بچند وجوہ است اول آنکہ در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ لفظ ترکیب درج است و نہ عبارت ایجاد و نہ لفظ متکلم مذکور است عبارت مکتوب صدم از جلد ثالث کہ بہ شیخ نور الحق صادر شدہ این است لشنو لشنو ہرچند درین دولت خاصۂ محمدی دیگرے را شرکت نیست اما این قدر می باید کہ ازان دولت خاصۂ او علیہ الصلوٰۃ والسلام بعد از تخلیق و تکمیل او علیہ الصلوٰۃ والسلام بقیہ ماندہ بود کہ در خوان دولت ضیافت گریبان زیادہ تہا لازم است کہ اولش گویان نصیب خادمان بود آن بقیہ را

۵ ذکر اجتماع کمال ابراہیمی و محمدی در ذات آن سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام ۱۲ منہ

بر یکے از دولتمندان او علیه وعلی آله الصلوة والسلام دلش گویان عطا فرموده اند
وآن را خمیر ساخته تخمیر طینت او نمودند وتبعیت وو راثت او شریک دولت خاص
او گردانیده اند علیه الصلوة والسلام ۵ برگریبان کارها دشوار نیست
این بقیه در رنگ آن بقیه طینت حضرت آدم است علی نبینا وعلیه الصلوة
والسلام که نصیب خلقت درخت خرما آمده است کما قال علیه الصلوة
والسلام اکرموا عمتکم النخلة فانها خلقت من بقیة طینة
آدم بلے ۵ وللاکرمین من کاس الکرام نصیب انتهی ازین عبارت
ظاهر است که حضرت مجدد رحمة الله علیه بطور عموم می فرماید نه آنکه نفس نفیس خود را
مراد داشته دوم آنکه مراد از طینت درین مقام اخلاق حمیده اصلیه حقیقیه است
برای سرور عالم صلی الله علیه وسلم اگر ازان خاک مراد باشد پس ضرور بود که قبر وے
نزد قبر سرور عالم صلعم می بود چنانکه قبر شیخین است رضی الله عنهما سوم آنکه اگر
تسلیم کرده شود که مراد از طینت خاک است پس شیخ اکبر در فتوحات نوشته که وجود
مبارک سیدنا علی مرتضی از بقیه طینت آن حضرت است صلی الله علیه وسلم فما
تخصیص الاعتراض بلکه خود حضرت شیخ محدث در رساله مبشران با نخبته
در حدیثے در شان اهل بیت رضی الله تعالی عنهم از رسول خدا صلی الله علیه وسلم روایت
کرده انهم خلقوا من طینتی وخطیب از ابن مسعود رضی الله عنه روایت کرده
که رسول خدا صلی الله علیه وسلم فرمود انی وابا بکر وعمر خلقنا
من نربة واحدة مرزا محمد بدخشانی رحمة الله علیه گفته که این حدیث اشواهد انداز عمر و
ابن عباس وابو سعید وابو هریره بعضے را بعض قوت دهد ودر کشف الغطا مذکور است

۱ چنانکه فرمود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم اکرمن کریمه خود را که درخت خرما است زیرا که او پیدا کرده شده است از بقیه خاک آدم ای باشد پس است از جام شراب حصه ۱۲

۲ انشان پیدا کرده شد نداز خاک من ۱۲ من وابو بکر

۳ وعمر پیدا کرده شدیم از یک خاک ۱۲ کشف الغطا

۴ عن وجوه الاصبار رساله است بسیار از ۱۲ پنج محدث ازین رساله است ۱۲ کتاب مذکور است ۱۲

که عینی در شرح صحیح بخاری از ابن سیرین این حدیث آورده و از ابن عساکر مروی
است عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ جَعْفَرٍ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ قَالَ یَا عَبْدَ اللّٰهِ
هَنِیْئًا لَکَ مَرِیْئًا خُلِقْتَ مِنْ طِیْنَتِیْ وَاَبُوْکَ یَطِیْرُ مَعَ الْمَلَائِکَةِ یَنْفُخُ السَّمَاءَ
اشتباه - این معنی معقول نمی شود چراکه هر کس از نطفه والدین خود پیدا می شود
انتباه - اکثر چیزها هستند که به عقل انسان ثابت نمی تواند شد از شرع ثابت می شود
یا کشف والهام چنانچه نفس ولایت که عبارت از قرب بچون است امام محی السنه بغوی
رحمة الله علیه در تفسیر معالم التنزیل در تفسیر آیه کریمه مِنْهَا خَلَقْنٰکُمْ وَفِیْهَا نُعِیْدُکُمْ
وَمِنْهَا نُخْرِجُکُمْ تَارَةً اُخْرٰی اقوال عطای خراسانی ذکر کرده که گفته نطفه
که در رحم قرار می گیرد فرشته پارهٔ خاک می آرد از مکانی که دران دفن کرده خواهد شد
پس در نطفه می اندازد پس از خاک و نطفه آدمی پیدا می شود و خطیب از ابن مسعود
رضی الله عنه روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود فَمَا مِنْ مَوْلُوْدٍ
اِلَّا فِیْ سُرَّتِهٖ مِنْ تُرْبَةِ الَّتِیْ یُوْلَدُ فِیْهَا فَاِذَا اُرِدَّ اِلٰی اَرْذَلِ عُمُرِهٖ
رُدَّ اِلٰی تُرْبَةِ الَّتِیْ خُلِقَ مِنْهَا یُدْفَنُ فِیْهَا وَاِنِّیْ وَاَبَا بَکْرٍ
وَّعُمَرَ خُلِقْنَا مِنْ تُرْبَةٍ وَّاحِدَةٍ وَّفِیْهَا نُدْفَنُ یعنی نیست هیچ مولود
مگر آنکه در ناف او خاکی است که از آن پیدا شده بود پس چون به ارذل عمر یعنی بوقت
مرگ رسد باز گردانیده شود بهمان خاک که ازان پیدا شده بود و دفن کرده شود دران
بدرستی که من و ابو بکر و عمر از یک خاک پیدا شده ایم و یک جا مدفون خواهیم شد و
جائز است که خاکے که حق تعالے برای پیغمبرے مهیا کرده باشد و ازبد و خلقت زمین آنرا
بانوار برکات و نزول رحمت پرورش کرده باشد از جمله آن چیزے بقیه مانده باشد که خمیر

ع از عبد الله بن جعفر روی است
که رسول خدا صلی الله علیه وسلم
بطریق فتوحی یاد
کرده پیدا کرده شدی
از خاک مسن و پرورده
فرشته پاره خاک
دست بکار است
ص ۱۲
ع تفسیر بغوی است
ص ۱۲

ع از زمین پیدا
کردم شما را باز باو خود
خواهم کرد شما را و از نو
خواهم برآورد
ص ۱۲

مایهٔ شخصے از اولیا شود این امر عقلاً محال نیست و از شرع مستفاد و از کشف ثابت می
شود و این را در اصطلاح اصالت گویند و صاحب اصالت در نظر کشفی چنان بنظر می در
آید که گویا جسد او مرصع است از جواہر و اجساد دیگران از آب و گل چہارم انکہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمود و طِينَةُ الْمُعْتِقِ طِينَةُ الْمُعْتِقِ رَوَاهُ ابْنُ النَّجَّارِ وَالدَّيْلَمِيُّ
فِي الْفِرْدَوْسِ و از سیر و تواریخ معلوم می شود کہ آزاد کردہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
قریب چہل کس بودند پس طینت ہمہ آنہا بمقتضی این حدیث طینت آنحضرت باشد
پنجم انکہ درخت خرما کہ از نباتات است بدین دولت سرفراز است در شان آن وارد
أَكْرِمُوا عَمَّتَكُمُ النَّخْلَةَ فَإِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ فَضْلَةِ طِينَةِ أَبِيكُمْ آدَمَ الْحَدِيثُ اخْرَجَهُ
الْبُخَارِيُّ فِي التَّارِيخِ وَابْنُ أَبِي حَاتِمٍ وَالْعُقَيْلِيُّ وَابْنُ عَدِيٍّ وَابْنُ السُّنِّيِّ وَأَبُو نُعَيْمٍ
كِلَاهُمَا فِي الطِّبِّ وَابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُلِقَتِ النَّخْلَةُ وَالرُّمَّانَةُ وَالْعِنَبُ
مِنْ فَضْلَةِ طِينَةِ آدَمَ پس از افراد اکرم موالید کہ انسان است کہ بہ تخمیر طینت بنی خود
شرف اندوزند چہ عجب و کدام مساوات است خدام لباسہای مخدومان را بے تکلف
استعمال می نمایند و از موائد نعم استیفاء تلذذ ذاتی کہ مخصوص بہ مخدومان است می نمایند
ہیچ کس گمان نمی برد کہ خادم مساوات شرکت با مخدوم بہم رساند درین نوع ابہت و
رفعت قدر مخدوم می افزاید ششم انکہ این کلام نہ امرے است بتدع الیشان
بلکہ بسیاری از اولیاء بدین قسم کلمات تکلم شدہ اند غایت امر انکہ الیشان ہم از
مکشوف خود خبر دادہ اند شیخ شعرانی در لواقح الانوار از یکے ازین قوم حکایت می کنند
کہ میگفت خُلِقْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ہم شیخ شعرانی

۵۱ تنظیم کنید عمہ خود را کہ درخت خرما است او را از بقیہ طین آدم علیہ السلام پیدا شدہ ۱۲

۵۲ درخت خرما و انار و انگور از بقیہ طین آدم پیدا کردہ شد

در لواقح الانوار نقل از شیخ ابو الحسن شاذلی که قطب زمان خود بود می آرد اَلْاَوْلِیَاءُ عَلٰی ثَلٰثَةِ اَصْنَافٍ بَیْنَ صَالِحِیْنَ وَصِدِّیْقُوْنَ فَالصَّالِحُوْنَ اَبْدَالُ الْاَنْبِیَاءِ وَالصِّدِّیْقُوْنَ اَبْدَالُ الرُّسُلِ فِیْهِمُ الصَّالِحُوْنَ وَالصِّدِّیْقُوْنَ بِالتَّفْصِیْلِ کَمَا بَیْنَ الْاَنْبِیَاءِ وَالرُّسُلِ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ اِنْفَرَدُوْا فِی الْمَادِّیَةِ مَادَّةٌ مِنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ یَشْهَدُوْنَهَا وَهُمْ قَلِیْلُوْنَ وَفِی التَّحْقِیْقِ کَثِیْرُوْنَ وَمَادَّةُ کُلِّ نَبِیٍّ وَّوَلِیٍّ بِالْاِصَالَةِ مِنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ لٰکِنَّ مِنَ الْاَوْلِیَاءِ مَنْ یَّشْهَدُ عَنْهُ وَمِنْهُمْ اَیْضًا طَائِفَةٌ قَدْ مُدُّوْا بِالنُّوْرِ الْاِلٰهِیِّ فَنَظَرُوْا حَتّٰی عَرَفُوْا اَبَالِیْهِمْ عَلَی التَّحْقِیْقِ وَذٰلِکَ کَرَامَةٌ لَهُمْ لَا یُنْکِرُهَا اِلَّا مَنْ یُّنْکِرُ کَرَامَةَ الْاَوْلِیَاءِ نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْکُفْرَانِ بَعْدَ الْعِرْفَانِ

انتهی ای برادر نیک درین عبارت تامل نمائے تابدانی که شیخ بچه ترانه ترنم می نماید در السنه عالم مشهور شده است حدیث خَلَقْتُ مِنْ نُوْرِیْ این حدیث ناطق است بدانکه هر که سوای سرور کائنات است علیه الصلوٰة والسلام از مومنین از نور او آفریده شده است شیخ درین مقام می فرماید که جماعه باشند که ماده خلقت انها کلا او بعضا بے واسطه نور محمدی نور الهی بود و به جهت تاکید این مقدمه می گوید وذٰلِکَ کَرَامَةٌ لَهُمْ پس حسبان باید گفت که این نیز دعوے شرکت است با فخر بشر صلی الله علیه وسلم ؎

از تو امین نیستم اے بخت ورنه پیش یار	می تواتم حال خود گفتن زبانم لال نیست

قال وجای دیگر گفته اند که متابعت را پنج مرتبه است و همه مراتب را حاصل است

اقول ندانم که این چه اعتراض است ایا مغرض می خواهد که مراتب متابعت بکسے حاصل نه شود ؎

ایضا ۱۲

اولیا ۱۲ منه

کرده که متراکمات شخص انجا مرتکب

این را بخوان

دل از من دیده از من آستین از من کنار از من	نمی دانم ز منع گریه مطلب چیست ناصح را

معهذا در هیچ مقام این تقریر از نظر عاجز نه گزشته البته حضرت مجدد رحمته الله علیه در مکتوب پنجاه و چهارم از جلد ثانی که به سید شاه محمد صدور یافته تحریر می فرمایند که متابعت آن سرور علیه وعلی آله الصلوة والسلام که سرمایهٔ سعادت دینیه و دنیویه است درجات و مراتب دارد درجه اول مر عوام اهل اسلام راست از اتیان احکام شرعیه و متابعت سنت سنیه بعد از تصدیق قلبی پیش از اطمینان نفس که بدرجه ولایت مربوط است و علماء ظواهر و عباد و زهاد که معامله شان باطمینان نفس نه پیوسته است همه درین درجه متابعت شریک اند و در حصول اتباع برابر اند درجهٔ دوم از متابعت اتباع اقوال و اعمال اوست که به باطن تعلق دارد و از تهذیب اخلاق و دفع رذایل صفات و ازاله امراض باطنیه وغیره این درجه مخصوص است بارباب سلوک درجه سوم از متابعت اتباع احوال و اذواق و مواجید آن سرور است علیه وعلی آله الصلوة والسلام که بمقام ولایت خاصه تعلق دارد و این درجه مخصوص بارباب ولایت است که مجذوب یا سالک باشند یا سالک مجذوب چون مرتبهٔ ولایت بانجام رسید نفس مطمئنه گشت درجه چهارم مخصوص به علمای راسخین است که بعد از اطمینان بدولت متابعت متحقق اند درجه پنجم از متابعت اتباع کمالات آن سرور است علیه وعلی آله الصلوة والسلام که علم و عمل را در وصول آن کمالات مدخلی نیست بلکه حصول آنها مربوط به محض فضل و احسان خداوندی است جل سلطانه و این درجه بس عالی است درجات سابق را بآن مساسے نیست این کمالات بالاصالت مخصوص بانبیاء اولی العزم است علیهم الصلوة والتسلیمات و به تبعیت و وراثت تا کرا باین دولت مشرف سازند درجه ششم

از متابعت اتباع آن سرور است علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام در کمال که مخصوص بمقام محبوبیت آن سرور است علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام درین درجه افاضهٔ کمالات بمجرد محبت است وفوق تفضل واحسان است ازین درجه متابعت نیز اقل قلیل را نصیب است درجه هفتم از متابعت است که تعلق به نزول وهبوط دارد واین درجه جامع جمیع درجات سابق است درین مقام تابع بمتبوع به نهجے مشابهت پیدا می کند که گویا اسم تبعیت ازمیان می خیزد وامتیاز تابع ومتبوع زایل می گردد بالجمله هر دولتے که آمده است ازبرای انبیا آمده است علیهم الصلوٰة والتحیات سعادت امتان است که بطفیل انبیا علیهم الصلوٰة والتسلیمات ازآن دولت بهره یابند واز اُولش ایشان تناول نمایند ؎

در قافلهٔ که اوست دانم نرسم	این بس که رسد زدور بانگ جرسم

تابع کامل کسے است که باین هفت درجه متابعت متجلی شود وانتهی مختصراً ازادنی تامل واضح شود که این کلام از نقص پاک وصاف است حضرت غلام علی شاه رحمة الله علیه فرماید شما درجات متابعت رسول خدا صلی الله علیه وسلم پنج مرتبه نوشتید ودعوے حصول نمودکردید وآن بغایت بعید می نماید بلکه ایشان درجات متابعت را هفت درجه ثابت کرده اند درجه اول ایشان احکام شرعیه است بعد تصدیق قلب پیش از اطمینان نفس درجه دوم تهذیب اخلاق است ورفع رذایل صفات وازالهٔ امراض باطنیه درجه سوم اتباع احوال واذواق ومواجید است درجه چهارم حصول اطمینان قلب است که اتباع هو لما جاء به المصطفٰی صلی الله علیه وسلم گردد وبحصول مقام رضا چون وچرا بر مجازی تقدیر نماند درجه پنجم اتباع کمالات آن سرور است صلی الله علیه وسلم که حصول آن مربوط محض بفضل واحسان خداوندیست وعلم وعمل را دران مدخلے نیست درجه ششم اتباع کمالاتے که مخصوص بمقام محبوبیت آن سرور است صلی الله علیه وسلم درجه هفتم متابعت آن است که تعلق به نزول وهبوط

و دعوت خلق دارد حضرت شیخ متابعت را محمول بر اعمال ظاهر دانسته استبعاد و استعجاب حصول این دولت می نمایند الحق اتباع جمیع اعمال ظاهری حبیب خدا صلی الله علیه وسلم نهایت متعسر است بلکه توان گفت که طاقت بشر آن را بر نتابد ما بعد ادای شکل وظایف طاعات بقدر میسور موافق حدیث شریف خُذُوا مِنَ الْاَعْمَالِ مَا یُطِیْقُوْنَ و آیه کریمه وَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ اگر بموهبت الهی بجذبات محبت به تبعیت و وراثت درجات قربت حاصل شود نزد عقل سلیم و شرع قویم مستبعد نیست اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ حدیثی است صحیح درین باب کمل اولیا را آن درجات حاصل است و بتجلیات صفات و تجلیات ذاتیه ترقی بمحبت الهی سرفرازانند اگر حضرت مجدد باین درجات برسند و بفضل الهی مستفیدان خود را برسانند جای تعجب چرا باشد آری اَلْمُعَاصَرَةُ اَصْلُ الْمُنَافَرَةِ انتهی

من بے درد بفتوائے وفا کشتنیم	یار را از گلہ جور پشیمان کردم

قال و گفته اند که همه کمالات محمدیه بے تفاوت در ذات من حاصل است لیکن به تبع و طفیل است مردی ثقه صادق از ایشان شنیدم شخص گفت اینجا فریت شما بر انبیا لازم می آید جواب دادند که انجا باصالت است و اینجا بالطفیل **اقول** حضرت غلام علی شاه صاحب فرماید که این خلاف واقع است این دعوی نه کرده اند این سخن گاهے نه گفته لیکه از هر چه کمالات ملاعنایت شده بمتابعت و طفیل آن حضرت است صلی الله علیه وسلم در کلام ایشان بسیار است آنهی فقیر گوید انصاف فرموده شود بطلان کلام شیخ ازین رد ظاهر است که هرگاه وجود کمالات بالتبع تسلیم کرده شده پس بے تفاوت چگونه خواهد بود در ما بالذات و ما بالتبع فرق آسمان و زمین است

دیدی چه بر سر آمد فرہاد از خسرو	در خاندان کسری این عدل و داد باشد

حضرت خواجه محمد پارسا علیه الرحمة در فصل الخطاب از عمدة العقائد عبد الله نسفی نقل می فرماید اَلْمَسْاَلَةُ عِنْدَنَا ثَبَتَتْ بِالْاِشْتِرَاكِ فِیْ جَمِیْعِ الْاَوْصَافِ حَتّٰی

اقامت فرض ۱۲
سنت مؤکده ۱۲
نوافل ۱۲
مباحات
فضائل اعمال را
بر فرائض و واجبات
و سنن مؤکده و
مستحبات و نوافل
و مباحات
و فضائل اعمال را
بر کمالات محمدیه در ذات مجدد رح

لو اختلفا فی وصف لا تثبت المماثلة لان المثلین ما یسد احدهما
مسد الاخر ودر وجود نفس کمالات بالتبع مخدومی نیست چه ہرگاہ مخدومان اولش
بخادمان عطامی فرمایند ایشان میگویند کہ بتبع وطفیل مخدومان از اطعمۂ متنوعہ حظ وافر
داریم وجمیع آلاء سفرہ مخدومان ما را حاصل است ازان کسی نمی نہند کہ اینہا ادعائے
ہمسری وبرابری آنہا می کنند زیرا کہ اصل اصل است وفرع فرع مخدوم مخدوم وخادم خادم
خادمان کہ بہ بارگاہ رفیع سلاطین بار می یابند واولش از خوان نعمت می خورند وعزت
وحرمت دارند ہمہ اش بہ برکت متابعت مخدومان است ورنہ مشہور است کہ ای ایاز
قدر خود بشناس پس ہرگاہ حضرت مجدد رضی اللہ عنہ بدولت تبعیت واطاعت حضرت خیر البشر
علیہ الصلوٰۃ والتحیہ کہ آن اطاعت عین حضرت رب العزت است از کمالات نبویہ وولایات
محمدیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیۃ بہ طفیل سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم اولش یافتند انگاہ اگر
برای اظہار نعماء پروردگار لب اعلان کشودند واز زبان فرمودند کہ ہمہ کمالات محمدیہ در
ذات من بہ تبع وطفیل حاصل است دران باکے نمی بینیم یعنی کمالاتیکہ حصول آن برائے
امت مرحومہ ممکن ودر حصول آن مخدورے شرعی نیست ونبوت ورسالت من جملہ
کمالاتے است کہ باحدے متوقع الحصول نیست پس باستثناء عقلی وبداہت عقل خارج
باشد لفظ تبع وطفیل از الفاظ معمولی نہ انگاشتہ شود این امرے است کہ بنای طریقۂ
نقشبندیہ بر آن نہادہ اند حضرت مجدد رحمہ اللہ در معارف لدنیہ می فرماید سلسلہ علیہ
نقشبندیہ از سائر سلاسل بوجوہ فضیلت جدا است ومرتبہ این طریق بر سائر طرق بمراتب
ہویدا است این سلسلہ علیہ منتہی بحضرت صدیق است رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ افضل بنی
آدم است بعد الانبیاء بہ خلاف سلاسل دیگر ودرین طریق اندراج نہایت است در بدایت
بخلاف سائر طرق وشہودے کہ معتبر نزد این بزرگواران بشہود دائمی است وبقیہ از آن بہ
یادداشت کردہ اند وشہود کہ دوام نہ پزیرد نزد ایشان از حیز اعتبار ساقط است بخلاف

سایر سلاسل طے منازل این طریق بے متابعت تمام صاحب شریعت را علیہ وعلی الہ الصلوۃ والتسلیمات میسر نیست بخلاف طرق سلاسل دیگر کہ بہ متابعت فی الجملہ بامداد و ریاضت و مجاہدات بانقطاع می رسند این معنی بر ایشان می طلبد بر ہان آنست کہ این بزرگواران بہ مدد جذبہ راہ را طی می کنند و در طریق دیگر بریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ قطع منازل نمایند و جذبہ معنی محبوبیت می طلبد تا محبوب نباشد جذب نمی کند و معنی محبوبیت وابستہ بمتابعت محبوب رب العالمین است علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام والتحیہ آیہ کریمہ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ شاہد این معنی است پس ہر چند متابعت تمامتر جذبہ بیشتر و ہر چند جذبہ بیشتر قطع منازل آسان تر و زود تر پس متابعت تام شرط این بزرگواران آمد لہذا جہا امکن عمل بہ عزیمت اختیار نمودند حتے کہ از ذکر جہر کہ عمدہ این راہ است منع کردند و از سماع و رقص کہ زبدہ ارباب احوال است اجتناب فرمودند و پر ظاہر است کہ کمالے کہ بر متابعت مترتب شود فوق جمیع کمالات خواہد بود لاجرم این عزیزان فرمودہ اند کہ نسبت ما فوق ہمہ نسبتہا است ذٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ پس طالبان حق را اختیار این طریق اولی و انسب باشد کہ راہ بہ غایت نزدیک است و مطلوب در نہایت رفعت انتہی در این مقام شبہ ناشی می شود کہ بعضے از انبیا علیہم السلام نیز در حصول بعضے از کمالات مخصوصہ محمدیہ طفیلی اند کہ بطفیل حضرت خاتمیت علیہ الصلوۃ والتحیہ بآن رتبہ رسیدہ اند ناچار و ہم مساوات میان حضرت مجدد و حضرات انبیا ما سوائے حضرت مصطفی ہنوز باقی است کہ در اینجا ہمگنان طفیلی اند جوابش اینست کہ در حقیقت در اینجا دیگر انبیا ہم طفیلی اند اما ہر طفیلی یکسان نمی باشد بعضی طفیلی ہم جلیس اصیل می باشند و ولی طفیلی خادم اند بلحاظ رتبہ در صورت اول جلیس و ہم لقمہ می گویند و در صورت ثانی تابع و اولش خورفشان بینہما شیخ الشیوخ در عوارف می می فرماید اَقْرَبُ الْاَحْوَالِ اِلَى النُّبُوَّةِ الصِّدِّيقِيَّةُ وَقَالَ اَبُو يَزِيدَ اٰخِرُهَا مَاتَ

---

۱ شیخ شہاب الدین عمر بن محمد بن عبد اللہ البکری السہروردی المتوفی ۶۳۲ھ صاحب عوارف المعارف از سلسلہ شریفہ جنانی قصبہ سہرورد بودہ است

۲ شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحمن بن علی شیرازی ملقب بہ مؤید الدین و معز الدین کاشی در فارسی ترجمہ عوارف نگاشتہ اند بعض ترجمہ ہا سعادت جاوید نام شدہ و اند کہ اطلاق ترجمہ بران بطور مجاز است

۳ اتباع احکام الشیخ الاجل الاکمل شیخ الاسلام والمسلمین قدوۃ العارفین زبدۃ المحققین خواجہ احمد الصدیقی السرہندی قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز

۴ یعنی بعضے از کمالات مخصوصہ محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام

۵ یعنی بعضے از کمالات مخصوصہ محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام

۶ ارشاد ہمگنان بہ طفیلی بودن حضرت خاتمیت علیہ الصلوۃ والتحیہ در حصول بعضے از کمالات مخصوصہ محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام

۷ یعنی در حصول بعضے از کمالات مخصوصہ محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام

التصدیقین اول درجات الانبیاء قال ویکے از یاران ایشان گفت کہ من مقام خود را فوق مقام انبیا می یابم و این را توجیہے کہ موجب اثبات و تصحیح آنست کردہ اند اقول این اتہام است ہرگز در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ اثبات و تصحیح مقولہ مستفرہ موجود نیست ؎

تا بسمت جز دل آوارہ کہ داند	این صبر بجز عاشق بیچارہ کہ داند

چہ بعض اقوال کہ بجواب این سوال در کلام حضرت ایشان رضی اللہ عنہ اندراج یافتہ است دلالت صریحہ می کند کہ نزد حضرت ایشان رضی اللہ عنہ این معنی از قوت متوہمہ است و محض خلاف واقع سالک این مقام را لازم است کہ ہنگام طریان چنین حالات باطلہ و خیالات عاطلہ ربقہ تقلید از دست نگزارد و ہر چہ در شریعت غرا وارد است کہ فضل کلی مر انبیا را است بدان متمسک باشد چنانچہ خود حضرت ایشان درین موقع سالک این مقام را بدین عبارت موعظت فرمودہ اند درین وقت التجا و تضرع و عجز و نیاز بہ حضرت حق سبحانہ تعالیٰ در کار است تا آنچہ حقیقت کار است ظاہر گردد و این مقام از مزلت اقدام سالکان است الخ و ہم در مکتوب دویست و ہشتم از جلد اول این توہم را از جملہ اغلاط صوفیہ شمردہ از حق سبحانہ تعالیٰ تعوذ خواستہ اند درین صورت صاف پیدا است کہ الفاظیکہ موجب اثبات و تصحیح باشد در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ یافتہ نمی شود ؎

بہ صبر دل نہم اما خدارا دارد	کہ این چنین ستمے بر دلم روا داری

اکنون عبارت مکتوب شریف نقل می کنم تا واضح شود کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ چہا چہا تغلیط این فرمودہ اند عبارت مکتوب دو صد و ہشتم از جلد اول انیست فرزندی پرسیدہ بود کہ سالک این طریق در مقامات عروج گاہ انیست کہ خود را در مقامات انبیا علیہم من الصلوات والتسلیمات اتہا داکملہا می یابد بلکہ در بعضے اوقات میداند کہ از ان مقامات

۱۲ منہ

۱۲ منہ

نیز لفوق رفته است سر این معنی چیست و حالانکه مقرر است و مجمع علیه است که فضل
مر انبیا را است علیهم الصلوة والتسلیمات اولیا هر چه می یابند بطفیل ایشان می یابند و
به کمالات ولایت بمتابعت ایشان میرسند جواب آنست که آن مقامات انبیا علیهم الصلوة
والبرکات نهایات مقامات عروج ایشان نیست بلکه عروج این بزرگواران بمراتب از آن
مقامات بالا رفته است چه آن مقامات عبارت از اسماء الهی است جل سلطانه که مبادی
تعینات ایشان است و وسایل فیوض از حضرت ذات تعالی و تقدس چه حضرت ذات را بی توسط
اسماء بعالم هیچ مناسبتی نیست و غیر از غنا هیچ نسبتی حاصل نه کریمه ان اللہ لغنی عن العالمین
شاهد این معنی است و چون این بزرگواران از مراتب عروج نزول می فرمایند و انوار
بالا را با خود گرفته فرود می آیند درین اسماء علی تفاوت مراتبها که شباهت باختیار
طبیعت ایشان دارند اقامت می فرمایند و توطن می نمایند لهذا اگر کسے ایشان را
بعد از استقرار جوید در همان اسماء یابد پس بلند استعداد که متوجه حضرت است تعالی
و تقدس ناچار در وقت عروج بآن اسماء خواهد رسید و از انجا لفوق خواهد گزشت الا
ماشاء اللہ تعالی اما ان سالک چون از بالا فرود آید و باسمے که مبدء تعین وجودی اوست
نزول نماید آن اسم البته پایان تر از ان اسامی که مقامات انبیا است علیهم الصلوة والتسلیمات
خواهد بود و تفاوت مقامات اینجا ظاهر شد که مناط افضلیت است هر که مقام او بلند است
افضل است و تا سالک باز باسم خود نگردد و اسم خود را پایان تر از ان اسامی نیابد افضلیت
آن بزرگواران را بطریق ذوق و حال نتواند دریافت به تقلید ایشان را افضل میگوید
و به یقین سابق حکم باولویت الهامی کند اما وجدان او مکذب حکم اوست در نیوقت التجا
و تضرع و عجز و نیاز به حضرت حق سبحانه و تعالی در کار است تا آنچه حقیقت کار است ظاهر
گردد و این مقام فرلت اقدام سالکان است و این جواب بامثالی واضح گردانیم ارباب
معقول گفته اند که دخان مرکب از اجزای ارضی و اجزای ناریست وقتی که دخان

ل
بر اینکه اسماء
بالا رود از زمانی
فوقیت است ۱۲

صعود نماید اجزاے ارضی بہ مصاحبت اجزای ناری بالاخواہند رفت وبحصول قسر قاسر عروج خواہند نمود گفتہ اند اگر دخان قوی باشد عروج او تا کرہ نار متحقق شود درین صعود اجزاے ارضی بمقامات اجزای آبی واجزائی ہوائی کہ بالطبع تفوق دارند خواہند رسید واز انجا عروج نمودہ بالاخواہند رفت درین صورت نمیتوان گفت کہ رتبہ اجزاے ارضی بلند تر است از مرتبۂ اجزاے آبی واجزاے ہوائی چہ آن تفوق باعتبار قاسر بودہ است نہ باعتبار ذات وبعد از وصول بکرہ نار چون آن اجزاے ارضی ہبوط نمایند وبمرکز طبیعے خود برسند ہر آئینہ مقام اینہا فروتر از مقام آب وہوا خواہد بود پس در ما نحن فیہ عروج آن سالک ازان مقامات باعتبار قاسر است کہ آن قاسر افراط حرارت محبت است وقوت جذب عشق وباعتبار ذات مقام او تحت آن مقامات است این جواب کہ گفتہ شد مناسب حال منتہی است اما در ابتدا اگر این توہم پیدا شود وخود را در فوق مقامات اکابر یابد وجہش آنست کہ ہر مقام را در ابتدا او توسط ظل ومثال است ومبتدی ومتوسط چون بظلال انہا میرسند خیال می کنند کہ بہ حقیقت آن مقامات رسیدند فرق درمیان ظلال وحقایق نمی توانند کرد وہمچنین شبہ ومثال اکابر را چون در ظلال مقامات ایشان می یابند خیال می کنند کہ شرکتے با اکابر در مقامات پیدا کردہ اند نہ چنین است بلکہ اینجا اشتباہ ظل شی است بہ نفس شی انتہی امثال این اقوال کہ دال بر تبین منشاء تغلیط وقت عروض این احوال باشد در مکاتیب حضرت ایشان رضی اللہ عنہ جا بہ جا اندراج یافتہ من شاء فلیرجع الیہا بہ پیشگاہ حضرت غوث اعظم محی الدین عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ نیز این چنین سوال پیش شدہ بود وحضرت ممدوح رض بعد تفتیش واقعہ ازان منع فرمودند در بہجۃ الاسرار مذکور است

هٰكَذَا قِيْلَ لِلشَّيْخِ مُحْيِ الدِّيْنِ عَبْدِ الْقَادِرِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ فُلَانًا وَسَمَّوْا اَحَدَ مُرِيْدَيْهِ يَقُوْلُ اِنَّهٗ يَرَى اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ بِعَيْنِ رَاْسِهٖ فَاسْتَدْعٰى وَسَاَلَهٗ

---

۱۲ ہمچنین از شیخ مفتی انس وجان عبد الحق در فتح المواہب شرح فتوح الغیب مسطور است کہ یکے از مریدان حضرت شیخ عبد القادر قدس سرہ می گوید کہ من بچشم سر خود دیدم کہ شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ در مجلس وعظ خود بر کرسی نشستہ بود ناگاہ دیدم کہ آسمان شکافتہ شد وحضرت پیغمبر صلعم با جمعے از صحابہ رضی اللہ عنہم فرود آمدند وبر کرسی شیخ عبد القادر نشستند وبا او سخن گفتند وبعد از ساعتے بآسمان بالا رفتند وآسمان بہم پیوست وہیچ اثر شکاف نماند شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ بمن گفت کہ این چنین کہ دیدی راست است ولیکن ہیچ کس را از مریدان خود خبر مکن تا زندہ باشم ہمچنین از شیخ ابو الحسن شطنوفی در بہجۃ الاسرار مسطور است کہ یکے از مریدان شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ گفت کہ من بچشم سر خود دیدم کہ شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ در مجلس وعظ خود بر کرسی نشستہ بود ناگاہ دیدم کہ آسمان شکافتہ شد وحضرت پیغمبر صلعم با جمعے از صحابہ رضی اللہ عنہم فرود آمدند وبر کرسی شیخ عبد القادر نشستند وبا او سخن گفتند وبعد از ساعتے بآسمان بالا رفتند وآسمان بہم پیوست وہیچ اثر شکاف نماند شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ بمن گفت کہ این چنین کہ دیدی راست است ولیکن ہیچ کس را از مریدان خود خبر مکن تا زندہ باشم ہمچنین از شیخ مفتی انس وجان عبد الحق در فتح المواہب شرح فتوح الغیب مسطور است کہ یکے از مریدان حضرت شیخ عبد القادر قدس سرہ می گوید کہ من بچشم سر خود دیدم کہ شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ در مجلس وعظ خود بر کرسی نشستہ بود ناگاہ دیدم کہ آسمان شکافتہ شد وحضرت پیغمبر صلعم با جمعے از صحابہ رضی اللہ عنہم فرود آمدند وبر کرسی شیخ عبد القادر نشستند وبا او سخن گفتند وبعد از ساعتے بآسمان بالا رفتند وآسمان بہم پیوست وہیچ اثر شکاف نماند شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ بمن گفت کہ این چنین کہ دیدی راست است ولیکن ہیچ کس را از مریدان خود خبر مکن تا زندہ باشم

عن ذلك فقال نعم فانتهره ونهاه عن هذا القول واخذ عليه ان لا يعود اليه
فقيل له احق هذا ام مبطل قال هو محق ولكن التبس عليه وذلك
انه اشهد ببصيرته نور الجمال ثم خرق من بصيرته
الى بصره منفذ فرأى ببصره ببصيرته وببصيرته يتصل شعاعها بنور
شهوده فظن ان بصره رأى ما شهدته بصيرته
فحسب برفض لقطي پوشيده نيست كه چنانكه تفوق مقام احدے بر
مقام انبيا از محالات است همچنان رويت باري تعالى در دار دنيا و هر دو رويت قابل
تاويل مى باشند قال و در جاى تجلى محمدى و احمدى گفته اند اقول جاى در تصانيف
حضرت مجدد رضى الله عنه تجلى محمدى و احمدى مذكور نيست اگر اين كلام تسليم نموده شود
پس مى گويم كه در صحت كلام محل تردد نيست تجلى يعنى روشن و آشكارا شدن و جلوه كردن
است پس اگر باين معنى تجلى محمدى و احمدى گفته شود گنجايش دارد چنانكه نزد صوفيه
قدس الله اسرارهم تجلى الهى تعالى و تقدس همان معنى مستعمل است در كتاب اخبار الاخيار
مذكور است كه حضرت حبيب رب العالمين صلى الله عليه وسلم و اله اجمعين نيز براے
ترتيب و تائيد تجلى مى فرمودند انتهى از شيخ ابو العباس قريشى منقول است كه مى گفت
وے رضى الله عنه والله اگر پوشيده شود از من ديدار انوار حضرت رسالت خاتميت
عليه الصلوة و السلام ساعتى نمى ثمارم خود را از جمله مسلمانان و اگر منشار اعتراض
اين است كه تجلى احمدى منسوب است بحضرت مجدد رحمة الله عليه كه احمد نام دارد پس
كسے اين را باور ندارد و اين چنين اعتراض از شان معترض بعيد تر باشد قال و دوره
الف يا مجدد الف گفته اند اقول درين تعبير اشاره است باين تقرير كه چون حضرت
ايشان در سر الف مجدد شده اند فيضان ايشان در سالم الف ثانى سارى باشد
و در كدامى حديث شريف نفى آن وارد نه شده الحق هزار سال بايد كه اين چنين مردے بيدا

ذكر كيفيت انتساب ايشان مر مرتبه در جاى تجلى محمدى احمدى گفته اند

ذكر دوره الف يا مجدد

در دنیا بوجود آید و فیض خدا اشاعت فرماید **باقی** مانده این ادعا مجدد را از مجددیت خود خبر دادن و اعلان نمودن درست است یا نه جوابش از تقریرے که بالا بیان کرده شد ظاهر است چه مجددیت الف ثانی نعمت است از نعمت های الهی و تحدیث بنعمت جایز بلکه واجب است از همین جا است که دیگر اکابر دین اظهار مجددیت خود نموده اند چنانچه علامه سیوطی در رسالهٔ تبنیه فی من یبعثه علی راس کل مائة بر مجددیت خود خبر داده است حیث قال اِنِّی الْمَبْعُوْثُ عَلٰی رَاسِ الْمِائَةِ التَّاسِعَةِ لِاِنْفِرَادِیْ بِالتَّبَحُّرِ فِیْ اَنْوَاعِ الْعُلُوْمِ مِنَ التَّفْسِیْرِ وَاُصُوْلِهٖ وَالْحَدِیْثِ وَعُلُوْمِهٖ وَالْفِقْهِ وَاُصُوْلِهٖ وَاللُّغَةِ وَاُصُوْلِهَا وَالنَّحْوِ وَالصَّرْفِ وَاُصُوْلِهِمَا وَالْجَدَلِ وَالْمَعَانِیْ وَالْبَیَانِ وَالْبَدِیْعِ وَالتَّارِیْخِ وَتَصْنِیْفِیْ فِیْ جَمِیْعِ ذٰلِكَ الْمُصَنَّفَاتِ الْبَارِعَةِ الْفَائِقَةِ الَّتِیْ لَمْ اُسْبَقْ اِلٰی نَظِیْرِهَا وَعَدَدُهَا اِلَی الْاٰنَ نَحْوُ خَمْسِ مِائَةِ مُؤَلَّفٍ وَقَدِ اخْتَرَعْتُ عِلْمَ اُصُوْلِ اللُّغَةِ وَدَوَّنْتُهٗ وَلَمْ اُسْبَقْ عَلَیْهِ وَهُوَ عَلٰی نَمَطِ عِلْمِ اُصُوْلِ الْحَدِیْثِ وَعِلْمِ اُصُوْلِ الْفِقْهِ وَسَارَتْ مُصَنَّفَاتِیْ وَعُلُوْمِیْ سَائِرَ الْاَقْطَارِ

و این خطبه خوانی و خوش بیانی را کسے مکروه و مجعول بر ترفع نفسانی نه نموده است بلکه ملا علی قاری گفته است که او در دعوی خود مقبول و مشکور است و امام غزالی هم ادعای مجددیت خود نموده است ازین تقریر ظاهر و باهر شد که اگر حضرت مجدد رحمة الله علیه خود را بمجدد مجدد الف ثانی ملقب فرمودند یا کدامی از علما حضرت ایشان را بخطاب مجدد یا دعوی مجددیت انکار یا استبعاد نخواهد بود **قال** و امثال این کلمات در مکتوبات الیشان مذکور است و این همه را می گزرانیدیم تا نوبت باین مکتوب رسید که باعث این همه نفرت و وحشت گردید **اقول** اصل این است که علم تصوف دریای است ناپیدا کنار عبور بر آن کار هر کس نیست بسا است

رسالة السیوطی مختصر از سیوطی
حضرت امیر علیه ۱۲
یعنی من یبعثه علی رأس کل مائة
مبعوث شده است
خواهد بود یا اس نمی شود
مراد از انواع علوم تبحر
حاصل است تفسیر
و اصول حدیث
و علوم حدیث و فقه و اصول
فقه و لغت و اصول نحو
و صرف
و مناظره و
معانی و بیان و بدیع و
تاریخ و دریں علوم تصانیف
دارم کہ مثل آن کسے نه داشته
چنانچه تا این زمان تخمینه
تصنیف دارم و علم اصول
لغت ایجاد کرده ام و پیش
ازیں بزبان مثل اصول
حدیث و فقه است و تصانیف
من در بلاد شهرت یافته
۱۲

که مردم باصل مراد متکلم نمی رسند و بر اصطلاح صوفیه اطلاع حاصل نمی نمایند و بر اقوال
مشایخ طریقت عرض نمی کنند و بر ظاهر الفاظ به نکته چینی و حرف گیری پیش می آیند
ازین رو ایشان را از کلام صوفیه نفرت و وحشت حاصل می گردد تا انکه قائل به تکفیر
این طایفه یا احد ازاکابر می شوند حضرت شیخ در رساله مرج البحرین می فرمایند از
وجوه اعراض و انکار بر ین طائفه علیه دقت علوم و لطافت اشارت ایشان است که در
فهم هر کس نرود نه در آید انتهی و در همان کتاب بجای دیگر بدین الفاظ نوشته است و گاه
باشد که در نفس الامر دلیلے باشد ولیکن ناظر را قوت دریافت آن نبود انتهی قال گفته اند
که من هم مریدا مدام و هم مرادالله عز شانه سلسله ارادت من بی توسط بالله تعالی متصل
است تعالی و ید من نایب ید الله است سبحانه ارادت من به محمد رسول الله صلے الله علیه وسلم
بوسائط کثیره است و در طریقه نقشبندیه بسبت ۲۱ و یک واسطه درمیان است و در طریقه
قادریه بسبت پنج واسطه و در طریقه چشتیه بسبت و هفت واسطه ارادت من به الله قبول و سلوک
نمی نماید پس من هم مرید محمد رسول الله ام و هم هم پرده پس او صلے الله تعالی علیه وسلم و بخود راه
این دولت هر چند طفیلی ام اما ناخوانده نیامده ام و هر چند تابع ام اما از اصالت بی بهره نیم
و هر چند امتم اما شریکیده لتم نه شرکتے که از آن دعوی همسری خیزد که آن کفر است بلکه
شرکت خادم است یا مخدوم تا نطلبیده اند بر سفره این دولت حاضر نشده ام و تا نخوانده
اند دست باین دولت دراز نکرده هر چند اویسی ام اما مربی حاضر و ناظر دارم و هر چند
در طریقه نقشبندیه پیرم عبدالباقی است رضی الله تعالی عنه اما تکفل تربیت من الباقی
است جل جلاله و عم نواله من بفضل تربیت یافته ام و براه اجتبا رفته سلسله من سلسله
رحمانی است منکه عبدالرحمن ام چه رب من رحمن است جل شانه و عم احسانه و مربی من
ارحم الراحمین و طریقه من طریقه سبحانی است که از راه تنزیه رفته ام و از اسم و صفت
جز ذات اقدس نخواسته این سبحانی نه آن سبحانی است که بسطامی بآن قائل گشته است

مکتوب هشتاد و هفتم از جلد سوم

که آن را باین مساے نیست آن از دائرۂ النفس برآمده است و این ماورای النفس و آفاق است و آن بتشبیه است که لباس تبریه پوشیده است و این تنزیه است که گروے از تشبیه بوی نرسیده و آن از سر چشمه سکر جوش زده و این از عین صحو برآمده است۔ ارحم الرحمین در حق من اسباب تربیت از غیر از معدات نداشته است و علت فاعلی در تربیت من غیر از فضل خود را نشناخته از کمال کرم و اهتمام و غیرت که وے تعالی و تقدس در حق من دارد تجویز نمی فرماید که فعل دیگرے در تربیت من دخل باشد و یا من بدیگرے دیر معنی متوجه گردم من مربای الهی ام جل شانه و مجتباے فضل کرم نامتناهی او تعالی

ے بر کریمان کار ها دشوار نیست ۔

اقول این عبارت مکتوب هشتاد و هفتم است که بمولانا محمد صالح کولابی در اسرار مرادی و مریدی صدور یافته پس اولا شرح این مکتوب می نگارم سپس بدفع شبهات متوجه میگردم

قوله رضی الله عنه من هم مرید اسدام جل و علا و هم مراد اسد عز و جل شانه بدانکه لفظ مرید و مراد از مصطلحات صوفیه کرام است در فصل الخطاب بحواله ترجمه عوارف مذکور است مرید و مراد را بردو معنی اطلاق کنند یکے بر معنی مقتدی و متقدی دیگر بر معنی محب و محبوب اما مرید بمعنی مقتدی آنست که دیده بصیرتش بنور هدایت بینا گردد و به نقصان خود نگردد التش طلب کمال در نهاد او برافروزد و آرام نگیرد الا بحصول مراد و وجود قرب حق سبحانه و هر که بصفت اهل ارادت موسوم بود و بغیر حق سبحانه در رد و کون آن مراد دیگر دارد تا لحظه از طلب مراد بیارامد اسم ارادت بروی عاریت است و اما مراد بمعنی مقتدی آن است که قوت ولایت او در تصرف بمرتبه تکمیل ناقصان رسیده است و اختلاف انواع استعدادات و طرق ارشاد و تربیت بنظر عیان دیده انتهی اندرین صورت میان مرید و مراد لزوم است یکی از دیگری منفک نشود پس هر که مرید است مراد است و هر که مراد است مرید است ۔

مقیدان تو از ذکر غیر خاموش اند	بخالص یکه توئی دیگران فراموش اند

در بهجة الاسرار به کمال بسط تحقیق این الفاظ نموده شد درین مقام بطور اختصار مذکور می شود ارادت ترک چیزی است که عادت آن داشته باشد هرگاه شخص حظوظ دنیوی و اخروی را گزارد اراده اش کامل گردد لایزید پس حقیقت ارادهٔ ذات خدا است عزوجل که در ان لوث زینت دنیا و آخرت نباشد پس مرید عامل کتاب و سنت باشد و بجا سوای آن گوش نه نهد و بنور خداوند تعالی می نگرد و سوائے وی کسی را فاعل حقیقی نه بیند بلکه آله و سبب داند پس هرگاه او مانوس بخلوت مع الله گردد و از معاصی مجتنب باشد و راضی بقضا باشد و امر باری تعالی به پسندد و از و عبرت کند و بذل جهد در محبت وی نماید و سببے که موصل الی الله باشد بان کوشد و کار خود را مخفی و متواری دارد و ثنائے مردمان نه پسندد و نوافل و عبادات خالصاً لوجه الله ادا کند تا انکه بخطیرهٔ قدس رسد و از خاصان گردد او را مراد گویند ؎

تا ترک مراد خود نگیری	یک بار مراد در کنارت ناید

پس از و بار سالکین الی الله کم گردد و معرفت ذاتش و سکون و طمانیت ویرا حاصل شود پس بحکمت و اسرار وی تعالی بعد اذن متنرم گردد و از و خبر دهد و این وقت وی به لقبے خاص که از اقران متمائز باشد ملقب گردد و باسرار خاصه آگاه گردد ؎

در هیچ زمان غیر بدل راه ندادند	قومیکه مریدند و گروهے که مرادند

در لطائف اشرفی مذکور است حضرت قدوة الکرامی فرمودند هر که مرید است حقیقة مراد است چه اگر مراد حق نبودے او را خلعت ارادت نپوشانیدی فرق میان مرید و مراد آنست که مرید مبتدی است و مراد منتهی مرید در تحلست مراد محمول چنانچه موسیٰ گفت رب اشرح لی صدری و محمد را صلے الله علیه وسلم گفت الم نشرح لک صدرک مهتر موسیٰ گفت علیه السلام رب ارنی انظر الیک قال لن ترانی حضرت رسالت پناه صلے الله علیه وسلم را فرمان شد الم تر الی ربک و مرید رونده است و مراد برده شده هر که رونده در پے برده

۱ ای یک سینه من ۱۲
۲ رباعی شد م
۳ سینه شما ۱۲
۴ ای یکدیگر شما
۵ صفت زنهار نی
۶ تو ان دید ۱۲
۷ آرایند پی
۸ سوی پروردگار خود

شدہ است ۵

یکے از جان رود در راہ دادار	دگر را مے برند از جان باسرار
مرید اول بود آخر مراد است	میان این و آن فرقی فتاد است

حضرت قدوۃ الکرامی فرمودند در مرید حقیقی چہار چیز باید تا مرید حقیقی شود **اول** آنکہ مرض وصحت او برابر باشد وہمہ حال بر رضای حق تعالے رود **دوم** حالت فقر وغنا وی را مستوی باشد **سوم** مدحت ومذمت خلق وی را یکسان نماید **چہارم** بہشت ودوزخ او را برابر باشد کما قال المرید لا یرید من الکون شیئا غیرہ ۔ مرید را ارادت خود نباشد ومرید قائم بخود باشد ومراد قایم بحق وحضرت معترض انچہ معنی مرید ومراد برنگاشتہ بیاید انشاء اللہ تعالی در معنی مراد برنگاشتہ کہ نخست ایشان را جذب می نمایند پس معنی عبارت مکتوب شریف چنین باشد کہ من مجذوبم واویسی ام ومجذوب او یسی ہمان طائفہ را می گویند کہ بواسطہ ظاہر وبے تلقین ذکر واصل مقصود شود مثل شجرہ حضرت کلیم اللہ صلوات اللہ علیہ السلام ومثل سیدنا اویس کہ احوال این طائفہ جذبہ بایشان منسوب است واین خود علم لدنی است کہ خدای تعالی گفتہ است وَعَلَّمْنَاہُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا وسلطان العارفین در جواب دانشمندان گفتند کہ اَنْتُمْ اَخَذْتُمْ عُلُوْمَکُمْ مَیِّتًا عَنْ مَیِّتٍ وَنَحْنُ اَخَذْنَا عُلُوْمَنَا عَنْ حَیِّ الَّذِیْ لَا یَمُوْتُ پس معلوم شد کہ مجذوبان کہ اویسیان می گویند مریدان حق شدند بواسطہ وہم مرادان حق شدند چرا کہ بمحض فضل الہی طریقہ وصول بواسطہ را خود او تعالی در قرآن مجید بیان کردہ است فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْہُ اللّٰہِ مَا مِنْ دَآبَّۃٍ اِلَّا ہُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِیَتِہَا اَلَا اِنَّہٗ بِکُلِّ شَیْءٍ مُّحِیْطٌ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ وَاللّٰہُ مَعَکُمْ اَیْنَمَا کُنْتُمْ واین را بزرگان وجہ خاص گفتہ اند حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ معارف لدنیہ می فرماید اعلم اَنَّ الْوِلَایَۃَ الْخَاصَّۃَ الْمُحَمَّدِیَّۃَ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ

وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ مَخْصُوصَةٌ بِالْمَجْذُوبِيَّةِ وَبِأَيِّ السَّالِكِينَ الَّذِينَ سُمُّوا بِالْمُرَادِينَ
وَلَيْسَ لِلْمُرِيدِينَ بِحَسَبِ اسْتِعْدَادِهِمُ الذَّاتِيَّةِ مِنْهَا نَصِيبٌ وَنَعْنِي
بِالْمُرِيدِينَ الَّذِينَ تَقَدَّمَ سُلُوكُهُمْ عَلَى جَذْبَتِهِمْ إِلَّا أَنْ يُرَى الْمُرَادُ
الْمَحْبُوبُ الْمُرِيدَ الْمُحِبَّ وَيَتَصَرَّفَ فِيهِ وَيَجْذِبَهُ بِكَمَالِ تَصَرُّفِهِ نَحْوَ
جَذْبِهِ كَمَا هُوَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ تَعَالَى
وَجْهَهُ فَإِنَّهُ سَالِكٌ مَجْذُوبٌ وَصَلَ إِلَى الْوِلَايَةِ الْخَاصَّةِ تَرْبِيَتُهُ عَلَيْهِ
وَعَلَى آلِهِ الصَّلَاةُ وَالتَّسْلِيمَاتُ لِمَا تَصَرَّفَ فِيهِ وَجَذَبَهُ إِيَّاهُ بِخِلَافِ
الْخُلَفَاءِ الثَّلَاثِ الْمُتَّفَقَةِ عَلَيْهِ فَإِنَّ جَذْبَهُمْ مُقَدَّمٌ عَلَى سُلُوكِهِمْ
كَمَا هُوَ حَالُ حَضْرَةِ الرِّسَالَةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ الصَّلَاةُ وَالتَّسْلِيمَاتُ
فَإِنَّ جَذْبَهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مُقَدَّمٌ عَلَى سُلُوكِهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ
وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ وَلَا يَتَوَهَّمُ أَنَّ كُلَّ مَجْذُوبٍ سَالِكٍ يَصِلُ إِلَى مُلْكِ
الْوِلَايَةِ كَلَّا بَلْ لَوْ وُجِدَ وَاحِدٌ مِنَ الْأُلُوفِ مِنْهُمْ كَذَلِكَ بَعْدَ قُرُونٍ
مُتَطَاوِلَةٍ لَاغْتُنِمَ وُجُودُهُ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو
الْفَضْلِ الْعَظِيمِ وَصَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ السَّالِكُ الْمَجْذُوبُ
لَهُ زِيَادَةٌ فِي الْمَعْرِفَةِ عَلَى الْمَجْذُوبِ السَّالِكِ وَالْمَحَبَّةُ عَلَى عَكْسِ ذَلِكَ لِأَنَّ
الْمَجْذُوبَ السَّالِكَ رَبَّاهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مِنْ أَوَّلِ الْأَمْرِ إِلَى آخِرِهِ بِمَحَبَّتِهِ الْخَاصَّةِ
وَجَذَبَهُ إِلَى جَنَابِ قُدْسِهِ بِعِنَايَتِهِ الْكَامِلَةِ وَنَفَى بِالْمَعْرِفَةِ الْمُتَعَلِّقَةِ بِالتَّجَلِّيَاتِ
الْأَفْعَالِيَّةِ مِنْ مَعْرِفَةِ الْأَشْيَاءِ الْكَوْنِيَّةِ وَالصِّفَاتِ الْإِضَافِيَّةِ الْإِلَهِيَّةِ أَمَّا الْمَعْرِفَةُ

بدانکہ ولایت خاصہ محمدی صلعم مخصوص است بمجذوبین سالکین کہ مرادین باشند و نیست برای مریدین نصیبے سب استعدادات ذاتیہ مرادین و مراد ازین مریدین زمرہ اولیا است کہ سلوک ایشان بر جذبہ مقدم باشد مگر آنکہ ببالد مراد محبوب مرید محب را و در و تصرف کند و بکمال خود جذب نماید بسوی جذب خود مثل امیر المومنین علی بن ابی طالب رض کہ او سالک مجذوب بود و بولایت خاصہ رسید بسبب جذبہ و تصرف رسول اللہ صلعم بخلاف خلفا ثلثہ کہ جذب این حضرات مقدم بر سلوک ایشان است و ہمین است کیفیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ جذبہ وے

المتعلقة بالذات تعالى وهي عبارة عن الجهل والمتعلقة بالصفات السلبية التنزيهية وهي مشتملة على الحيرة والمعرفة والمتعلقة بالصفات الذاتية الموجودة والمتعلقة بالشيون الذاتية الاعتبارية فالمجذوب السالك احق بها واولى بتفاصيلها اما المعارف المتعلقة بالمقامات العشرة من الزهد والتوكل والصبر والرضاء وغيرها فالسالك المجذوب احرى بها وبتفاصيلها لانه قطع تلك المقامات مفصلا وعبر عليها مرتبا يعرف دقائق كل مقام خلا ما لا يحصل للسالك المجذوب والسالك المجذوب اتم في المقامات باعتبار الظاهر والصورة والمجذوب السالك اكمل فيها باعتبار الزبدة والخلاصة ولهذا اطن العوام الناظرون الى الصور ان الاول اكثر من الثاني في مقام الزهد والتوكل والصبر والرضاء وغيرها ولا يعلمون ان وجود الرغبة في الثاني لا ينافي تمامية الزهد وكذا التعلق بالاسباب لا ينافي كمال التوكل ووجود الكراهة فيه لا ينافي الرضاء لان رغبته بالله تعالى وتعلقه بالاسباب ايضا بالله سبحانه وكذا الكره حاصل بالله عز وجل مع ان وجود هؤلاء الاوصاف فيه خالصة لله سبحانه لا يرغب في الدنيا الا لله سبحانه لا لغيره ولو كانت رغبته لنفسه فنفسه لربه فيكون تلك الرغبة في الحقيقة لاجل ربه عز وجل انتهى

ان عبارت از جهل است وانچه متعلق بصفات سلبيه تنزيهيه مي باشد ومعرفتي كه متعلق بصفات ذاتيه موجوده ومتعلق بشيون ذاتيه اعتباريه مي باشد پس مجذوب سالك احق باشد بان واولى باشد به تفاصيل آن ليكن معارف متعلقه بمقامات عشره از زهد وتوكل وصبر ورضا وغيره پس سالك مجذوب بآن وبه تفاصيل آن لائق باشد زيرا كه او آن مقامات را مفصلا قطع كرده وبه ترتيب انسان عبور كرده سالك مجذوب دقايق هر مقام را مي داند باستثناى مقاماتي كه سالك مجذوب را حاصل

خوش گفت آنچہ گفت ؎

دو عالم را بیکبار از دل تنگ	برون کردیم تا جان تو باشد

قولہ رضی اللہ عنہ سلسلہ ارادت من بے توسط باللہ متصل است این عبارت محتمل معانیہا است اولا سلسلہ ارادت من بے توسط باللہ تعالی متصل است دیدہ بصیرتم بنور ہدایتش بینا است و بہ نقصان خودمی نگردد آتش طلب کمال در نہادم برفروختہ و آرام نمیگیرد الا بوصول مراد وجود قرب حق سبحانہ تعالے ؎

مست توام از بادہ و جام آزادم	صید توام از دانہ و دام آزادم
مقصود من از کعبہ و بتخانہ توے	ورنہ من ازین ہر در مقام آزادم

فیض بر دو قسم است فیض وہبی و فیض کسبی در فیض وہبی ضرورت وساطت و حاجت توسل نیست آنچہ حق تعالی جل شانہ بلا واسطہ عنایت فرماید وہبی خوانندش والا کسبی شیخ محی الدین عربی در فصوص الحکم در رقص داؤدی فرماید وَفِيْنَا مَنْ تَأَخُذُهُ عَنِ اللّٰهِ فَيَكُوْنُ خَلِيْفَةً عَنِ اللّٰهِ بِعَيْنِ ذٰلِكَ الْحُكْمِ فَيَكُوْنُ الْمَادَّةُ لَهُ مِنْ حَيْثُ كَانَتِ الْمَادَّةُ لِرَسُوْلِهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

شیخ محی الدین بن عربی رحمۃ اللہ علیہ در باب دوصد و پنجاہ و پنجم از فتوحات مکیہ می نگارد وَمِنْ خَصَائِصِ الْقُطْبِ اَنْ يَتَحَلّٰى بِاللّٰهِ تَعَالٰى وَحْدَهٗ وَلَا يَكُوْنُ هٰذِهِ الْمَرْتَبَةُ لِغَيْرِهٖ مِنَ الْاَوْلِيَاءِ اَبَدًا

در بحر المعانی می طراز د قطب عالم را فیض از حق تعالی بے واسطہ باشد و قطب عالم را قطب ابدال نیز گوئید انتہی بلکہ خود حضرت شیخ رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ تحصیل الکمال الابدی باختیار الفقر المحمدی از حضرت شیخ علی متقی قدس سرہ کہ از شیخ عطا ناقل است نقل میکند قَدْ يُجْذَبُ الْعَبْدُ اِلَيْهِ فَلَا يُجْعَلُ عَلَيْهِ مِنَّةُ الْاُسْتَاذِ ۔ شیخ عبد الوہاب شعرانی نیز ہمین تقریر را از شیخ تاج الدین عطاء اللہ نقل کند مولانا روم مے فرماید

---

۱ یعنی بعضے از ما انسلاخ تمام اضافی خلیہ پس نماند الا رجائی کہ باثر کرامۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زائل گشتہ

۲ واضح باشد کہ قطب ان است کہ کلی اختیارات ما سوی باو تفویض کردہ شود و ہیچ یک از اقطاب دیگر را حصول نشود

۳ شیخ علی متقی ابن حسام الدین حسن بن عبد الملک برہان پوری ثم مکی از مشاہیر علماء ہند است در مکہ معظمہ متوفی شد سنہ ۹۷۵ ہجری

۴ شیخ عطاء اللہ بن عبد الکریم بن عبد الرحمن بن عبد اللہ بن ابی الحسن شاذلی مصری از اکابر علماء و اولیاء است در سنہ ۷۰۸ ہجری وفات یافت

پس فقیر آنست کو بیواسطه است	شغلها را با وجودش رابطه است

مولانا عبد العلی در شرحش می طراز د یعنی بلا واسطه از حق میگیرد و انوار حق را بوجود او رابطهٔ خاص است که انوار حق به او بلا واسطه می رسد و ازینجا ظاهر شد که از اولیاء آن کسان هم هستند که از حق سبحانه فیض بلا واسطه می گیرند و واسطه از میان برمی خیزد اگرچه آن سرور صلی الله علیه وسلم واسطه موصله بودند اما بعد الوصال پس در اخذ حاجت بواسطه نمی ماند و آن کس فقیر است از اولیاء الله و همین را مراد خوانند ثانیاً سلسلهٔ محبت من بے توسط بالله تعالے متصل است ؎

حاصل عشق از سه سخن بیش نیست	سوختن و سوختن و سوختن

این مرتبه الیست که قبول و سائط نخواهد ؎

ای من به منت اگر منی هست توئی	ور در بر من پیرهنی هست توئی
در راه غمت مرا نه تن ماند نه جان	در زانکه مرا جان و تنی هست توئی

در انوار الرحمان تنویر آنجنان ملفوظات مولانا عبد الرحمن صوفی لکهنوی که جامعش مولوی محمد نور الله بوده است تحریر است که ارشاد شد که شیخ رضی الله عنه بکمال تقوی و اتباع سنت فانی فی الرسول آن چنان گشته بود که ذات خود را غیر ذات آنحضرت (یعنی حضرت مجدد) نه پنداشت پس آنچه از خواص آنحضرت صلی الله علیه وسلم بود لا محاله در ذات فانی ظاهر گردد و از جمله صفات نبوی رسیدن بخدا است بیواسطه و همین حال هر ولی است که فانی فی الشیخ شود یعنی میان خدا و طالب مرشد او واسطه است مادامیکه هستی طالب باقی است هرگاه که هستی خود را در هستی شیخ خود فنا کرد و هستی شیخ در خدا فنا گشته واصل خدا شد و وصال او عین وصل فانی اوست ثالثاً سلسلهٔ ارادت بی توسط بالله متصل است توسط دو معنی دارد حیلولت و تبعیت مراد از توسط درین مقام حیلولت است نه تبعیت چنانچه حضرت مجدد رحمه الله این معنی را به عبارت واضح می فرماید که توسط آن سرور کائنات علیه وعلی اله

---

۱۲ منه

ل حضرت غوث الثقلین رضی الله تعالے فرماید ؎ وناد سے من غیر اسطة تو قدة ؛ بنادی جهرا الاحجاب وجاجب

الصلوٰۃ والسلام بدو معنی تواند بود یکے انکہ او صلے اللہ علیہ وسلم حائل و حاجب بود درمیان سالک و درمیان مطلوب و معنی دوم آنست کہ سالک بطفیل او و بتوسط بتبعیت و متابعت او علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام مطلوب را حاصل گردد در طریقہ جذبہ و سلوک پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بہر دو معنی کاین است بلکہ می انگارم کہ درین طریق از شیوخ ہر کہ درمیان آمدہ است متوسط و حاجب شہود سالک است و ای اگر در اواخر حال جذبہ تدارک آن نہ نماید و معاملہ از پردہ بہ بے پردگی نہ کشد زیرا کہ در طریق جذبہ و بعد از رسیدن بہ حقیقت الحقایق توسط بمعنی ثانی است کہ طفیل و تبعیت است نہ حیلولت و حجاب کہ پردہ شہود و مشاہدہ و مانند انہا بود انتہی و این را بمثالی واضح گردانم معلوم است کہ تحصیل علم ظاہری و تکمیل کتب درس یعنی از میزان تا بیضاوی محتاج باستادے کامل باشد کہ او سبقا سبقا روزانہ درس دہد تا انکہ بمدتے خاص و معین بذریعہ استاد اتفاق عبور کتب درسیہ افتد و بدون تعلیم استاد فہم مطالب دشوار تر باشد و بعد از انکہ مرحلہ درس طے شدہ بلکہ راسخ حاصل گردید ہر کتاب را کہ مطالعہ کند بر فہم آن قادر باشد و ضرورت استفسار از استاد نیفتد پس میتوان گفت کہ بحصول بلکہ در فہم کتاب ضرورت حیلولت استفسار و توسط استاد نماند اگرچہ این بلکہ بذریعہ و توسط تعلیم استاد است و ازین قول ناشکری استاد لازم نمی آید رابعا سلسلہ ارادت من بلا واسطہ یعنی بلا واسطہ غیر النبی باللہ متصل است ۵

شرط اول در طریق عاشقی دانی کہ چیست	ترک کردن ہر دو عالم را و پشت پا زدن

قولہ رضی اللہ عنہ یدہ من نائب مناب یداللہ است سبحانہ یعنی ہر گاہ سلسلہ ارادت من بوجہے کہ مذکور شد بے توسط باللہ متصل است یدہ من نائب مناب یداللہ باشد کہ مقتضاے جذب یا اقتدا یا محبت چنین باشد **قولہ** رضی اللہ عنہ ارادت من بہ محمد رسول اللہ بواسطہ کثیرہ است یعنی در فیض کسبے و سلوک نظیرش نزینہ کاخ است کہ رسیدن بہ کاخ بتوسط می باشد **قولہ** رضی اللہ عنہ در طریقہ نقشبندیہ بست و یکے واسطہ درمیان است

در سلسلہ نقشبندیہ بست و یک طریقہ درمیان است

ذیل آله حضرت مجدد رحمه الله ارادت و انابت از حضرت خواجه محمد باقی قدس سره دارند و ایشان از حضرت مولانا خواجگی[۵۱] امکنگی رضی الله عنه و ایشان از حضرت مولانا درویش محمد رضی الله عنه و ایشان از حضرت مولانا محمد زاهد رضی الله عنه و ایشان از حضرت مولانا خواجه عبید الله احرار رضی الله عنه

ذکر حضرت ایشان در حاشیه سابق رفته

۵۱ از فرزندان خواجه محمد درویش بوده اند تربیت ظاهری و باطنی از پدر بزرگوار یافتند و در قصبه امکنگ که از مضافات سمرقند است بسر می بردند و استعداد عابد و زاهد و بزرگ و ساحب سکر و شغل و کرامت و خوارق عادت بودند و همیشه خود را از چشم خلایق می پوشیدند و بسیر حالات خود می کوشیدند در شنبه ۱۰ انتقال فرمودند مزار در امکنگ است عمر شریف بود ۱۲ سال[۵۲] جامع علوم ظاهری و باطنی و واقف رموز صوری و معنوی و ماوصاف جذب و سلوک موصوف بسخاوت و عطا مشهور بود مولانا پانزده سال بریاضت گذرانده بحالت تجرید در ویرانه بسر کرده اند و بهدایت خضر پیش محمد زاهد آمدند به تکمیل رسیدند در سنه ۹۰۷ وفات یافتند مزار در اسفرار است[۵۳] در فقر و تجرید و تفرید و ورع و تقوی و زهد و اتباع سنت مقامات عالی داشتند قبل از حضوری خواجه احرار تا چند سال بریاضت چشم را بخواب آشنا نساختند و باشاره غیبی بخدمت خواجه ماضی شده بشرف بیعت مشرف شدند خواجه منور باطن دریافته باستقبال برآمدند در راه اتفاق ملاقات شد بغل گیر شده در سایه درختی نشسته به بعیف خود سرفراز کردند و همان وقت خرقه خلافت پوشانیده مرخص فرمودند بجز یک صحبت اتفاق صحبت دیگر نیفتاد[۵۴] خواجه ناصر الدین عبید الله احرار بعد تحصیل علوم ظاهر از تاشکند سفر کرده در سمرقند و بخارا و غیره جا بجا سیر نمودند و بسیاری حضرات را از طبقات والا درجات خواجه بهاؤ الدین شاه نقشبند دریافت و صحبت ها داشت و بقبض باطن مستفیض گشتند آخر الامر بخدمت سید قاسم انوار که یکی از اولیای کبار بود رسیده و بملازمت مولانا شرف الدین فاموش صحبت باکمال کردند و نیز خواجه سراج الدین پرتسنی مولانا سام الدین، مولانا حمید شاشی و خواجه علاؤ الدین خجندی وغیرها را دیده بعد ازان بخدمت خواجه یعقوب چرخی حاضر شده دست ارادت و بیعت بدامان او زدند و ده سال بخدمت باعظمت وی حاضر مانده تکمیل یافتند۔

حضرت خواجه بهترین و کامل ترین مریدان مولانا یعقوب چرخی اند و در سلسله خواجه احراری اند و مقتدای طریقت و رهنمای حقیقت بوده اند و اهل ماوراء النهر و خراسان ایشان را بجای بزرگ میدانستند و کرامات و خوارق عادات بی نهایت از ایشان بظهور رسیده۔

وفات در ماه رمضان سنه ۹۰۶ در قریه باغستان که از توابع تاشکند است بوده وفات ایشان شب شنبه بیست و نهم ربیع الاول سنه ۹۰۶ واقع شده مدت عمر شریف نود سال است چند ماه کم و قبر ایشان در سمرقند است

والیشان از حضرت مولانا یعقوب چرخی[۵۵] رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه خواجگان امام الطریقه[۵۶] خواجه بهاء الدین نقشبند رضی الله عنه

۵۵ مولانا یعقوب چرخی عالم بودند بعلوم ظاهری و باطنی وجامع رموز صوری ومعنوی اصل وی از موضع چرخ از مضافات غزنی است در مبادی احوال چندگاه در جامع هرات وچندگاه در دیار مصر به تحصیل علوم پرداختند وبعد آن بتحصیل علوم بجذبه محبت الهی بارادهٔ ارادت بخدمت حضرت شاه نقشبند روانه شدند در راه با فقیرے مجذوبے ملاقی شدند فقیر گفت ای یعقوب زود زود قدم بردار که وقت آن رسیده است که تو از مقبولان حق باشی و بر زمین چند خطوط کشید خواجه یعقوب در دل اندیشیدند که آن خطوط را شمار کنم اگر طاق باشد کار من مبارک خواهد بود پس شمار کردند طاق برآمد بعد ازان در بخارا رسیدند و فال مصحف بکشادند بر سطر اول نوشته برآمد - اولئک الذین هدیهم الله فبهداهم اقتده ازین اشارت غیبی خورسند شدند و بملازمت خواجه آمده دست ارادت بداسن آنحضرت زدند واول بار که بخدمت شریف ایشان رسیدند فرمودند که ما از خود کاری نمیکنم امشب به بینیم اگر تو را قبول کنند ما نیز قبول کنیم مولانا یعقوب چرخی فرمودند که هرگز شبے سخت تر ازان بر من نگذشته است که ایا چه شود چون بامداد بخدمت ایشان رفتم فرمودند قبول کردند والیشان را بخواجه علاء الدین عطار سپردند بعد از وفات خواجه بزرگ در صحبت علاء الدین عطار بمرتبه کمال رسیدند و جامع گشتند در علوم ظاهری و باطنی ولادت ایشان در مغربین است و قبر ایشان در موضع ملقوه که یکے از مواضع حصار شادمان است ۵۶ حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند امام طریقت پیر حقیقت حنفی مشرب بودند بلکه اکثر مشائخین طریق حنفی مذهب بودند حضرت خواجه شرافت و سیادت موروثی داشت نسب آبای حضرت ایشان بچند واسطه بحضرت امام جعفر صادق میرسد حضرت خواجه میفرمودند که من و پدر و مادر من بصنعت کمخاب بافی و نقش و نگار آن شغول بودیم ازین سبب بنقشبند مشهور شدیم حضرت خواجه سوای انکه سلسلهٔ ارادت بمیر سید کلال داشت از روحانیت خواجه عبد الخالق غجدوانی اویسی بود چنانچه از انجناب منقولست که شبے در مبادی احوال در حال جذب و استغراق پس مزارات متبرکه مزارهای بخارا رسیدم و بسر هر مزار چراغے افروخته دیدم که با وجود موجودگی روغن و فتیله روشنی کم داشتند و فتیله ها محتاج بودند که اگر اندک حرکت بایشان داده آید از دهان چراغ بیرون آیند و بخوبی افروخته شوند چراغها را بهمان حال گذاشتم و در بروی مزار آخرین رسیده متوجه بقبله نشستم و از خود غائب شدم و مشاهده کردم که دیوار قبله گورستان شق شد و تختے بزرگ پیدا آمد پرده های سبز فرو هشته دگر باره آن تخت بجماعتے بزرگ ایستاده در میان ایشان خواجه بابا محمد سماسی را شناختم دانستم که از گذشتگان اند پس از انجماعت شخصے مرا گفت که بر این تخت خواجه عبد الخالق غجدوانی رونق افروز انجماعت خلفای ایشان است و هر یک را اشارت کرد که این خواجه احمد صدیق و این اولیاء کبیر و این خواجه عارف ریوگری و این محمود انجیر فغنوی و این خواجه علی رامیتنی اند خواجه محمد سماسی را خود می شناسی پس خواجه عجدوانی عنایت بمجال من کردند و کلاهے عطا فرمودند و گفت که کرامت این کلاه اینست که بلای نازل شده از برکت پوشنده این کلاه دفع شود بعد ازان سخنانے که بمبدء و سلوک و وسط و نهایت آن تعلق دارد با من در میان آوردند و فرمودند که چراغها که باین کیفیت بتو باز نموده اند اشارت است ترا باستعداد و قابلیت این راه که فتیله استعداد را در حرکت می باید آورد تا روشن شوند ولادت حضرت ایشان در محرم ۷۱۸ هجری قصر عارفان بوده و وفات در شب دوشنبه سوم ماه ربیع اول ۷۹۱ هجری واقع شده و مدت عمر شریف حضرت ایشان هفتاد و سه سال بوده و قبر ایشان بتصل شهر بخارا است بمقصر عارفان خواجه بزرگوار علیه الرحمة وصیت کرده بودند که پیش خیازه ما این بیت بخوانند ۵ مفلسانیم آمده در کوئے تو ۵ چیزے لیاقت از جمال روئے تو

والیشان از حضرت سید[۵۷] میر کلال رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه[۵۸] محمد بابا سماسی رضی الله عنه والیشان از حضرت[۵۹] خواجه عزیزان علی رامیتنی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه[۶۰] محمود انجیر فغنوی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه[۶۱] محمد عارف ریوگری رضی الله عنه

۵۷ خواجه میر سید کلال در علم شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت از اولیای عهد خود گوی سبقت برده و شرف سیادت نیز داشت مولد وی قریه سوخار است و به پیشه کلالی مشغول می بود و در ابتدای حال کشتی میل تمام داشت روزی بهنگام کشتی حضرت میر قایم گرم بود و هزارها مخلوق حاضر بودند اتفاقاً محمد بابا سماسی رابدان طرف گذر افتاد بنظاره آن ایستاده خیلی توقف کردند بعضی اصحاب در دل گذرانیدند که باعث چیست که خواجه سماسی بنظاره این بدبختان ناکاره ایستاده اند محمد بابا بر این خطره الیشان بنور باطن واقف شده فرمودند که درین معرکه مردی ست که بسی مردان بصحبت و برکت وی بکمال خواهند رسید پس میخواهم که او را ببینم خود کنم در همین سخن بودند که میر کلال را نظر بجانب خواجه افتاد و از اعانت جذب و کشش خواجه بشتافت و خود را بر پای خواجه انداخت و چون خواجه از انجا روانه شدند بارکاب وی بودند تا بخانقاه آمدند و مرید شدند و بکمالات ظاهری و باطنی رسیدند و باز روی کشتی ندیدند و حضرت بابا ویرا لفرزندی قبول فرمودند و بخرقه خلافت نواخته جانشین خود کردند ولادت الیشان در موضع سوخار است و فات الیشان در وقت نماز بامداد روز پنجشنبه هشتم جمادی الاول سنه ۷۷۲ بوده و قبر الیشان در موضع سوخار است — ۱۲

۵۸ بابا سماسی سماس از توابع قصبه رامیتنی است و از بخارا بفاصله سه کروه واقع است ولادت الیشان در قریه سماسی بوده است که از جمله دیهای رامیتنی است و قبر الیشان نیز در انجا است ۱۲

۵۹ خواجه علی رامیتنی از کبرار مشایخ خاندان نقشبندیه اند لقب وی در سلسله این خاندان خواجه عزیزان علی است مقامات رفیعه و کرامت عجیبه داشت و برای حصول قوت حلال بکسب بافندگی مشغول میماند مولد شریف وی موضع رام تن است که قصبه بزرگ از مضافات بخارا بدو فرسنگ واقع است وفات در سنه ۷۲۱ بوده و مدت عمر یکصد و سی سال و قبر در خوارزم است

۶۰ خواجه محمود ولادت الیشان در موضع انجیر فغنون است و آن دهی است از مضافات بخارا وفات الیشان در سنه ۷۱۵ بوده و قبر الیشان نیز در بخارا است

۶۱ حضرت خواجه ریوگری از عظمای اولیای ترک اند در علم و حلم و ریاضت و متابعت سنت شان عالی داشت مولد و مدفن در موضع ریوگر است و آن دهی است از توابع بخارا وفات الیشان در سنه ۷۵۵ بوده است — ۱۲

والیشان از حضرت خواجه جهان خواجه عبدالخالق غجدوانی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه یوسف همدانی رضی الله عنه والیشان از حضرت ابوعلی فارمدی رضی الله عنه

۱۲ خواجه عبدالخالق غجدوانی نام والد الیشان امام عبدالجمیل است ووالده الیشان از اولاد ملوک روم بوده و سر حلقه سلسله خواجهای بزرگان و بزرگوار الیشان اند وانتساب خواجه بهاؤالدین نقشبند قدس سره بالیشان است عالم بوده اند بعلوم ظاهری و باطنی وطریقه الیشان تمام متابعت شرع شریف وسنت آن سرور صلعم بوده خضر الیشان را در جوانی بفرزندی قبول نموده فرمودند بجوع آب در آی وغوطه خور وبدل بگو لا اله الا الله محمد رسول الله وذکر دل را بالیشان آموختند وچون خواجه یوسف همدانی به بخارا آمدند صحبت الیشان را دریافتند وخرقه از خواجه یوسف پوشیدند ومرتبه ولایت الیشان چنان شد که یک وقت بهر روز برای نماز بکعبه میرفتند ومیخواندند ومی آمدند ولادت الیشان در غجدوانست وآن قصبه الیست در شش فرسنگی از بخارا ونشو ونمای حضرت الیشان نیز بدانجا هست واین کلمات از الیشان است هوش دردم ونظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن وفات الیشان در ۵۷۵ واقع شد وقبر الیشان در غجدوانست ۱۲

۱۳ حضرت خواجه یوسف کنیت الیشان ابویعقوب واصل الیشان از همدان است ومرید شیخ ابوعلی فارمدی اند واز شیخ ابواسحاق شیرازی نیز استفاده نموده اند ولشیخ عبدالله جوینی وشیخ حسن سمنانی صحبت داشته اند وچون ببغداد رفتند حضرت غوث الثقلین را هم دریافتند ودر مجلس حضرت غوث اعظم اکثر حاضر می شدند حنفی مذهب وسر سلسله خواجهای بزرگوار بوده اند ولادت الیشان در ۴۴۰ هجری بوده وفات در راه مرو ۵۳۵ هجری روی داده وقبر الیشان در مرو است ۱۲

۱۴ شیخ ابوعلی فارمدی نام الیشان فضیل بن محمد است وفارمد قریه ایست از مضافات طوس شیخ الشیوخ خراسان بوده اند وشاگرد استاد امام قشیری وانتساب وی در طریقت بدو طرف است یکی بشیخ بزرگوار ابوالقاسم گرگانی طوسی ودوم بشیخ المشایخ ابوالحسن خرقانی قدس الله اسرارهم وباشیخ ابوسعید ابوالخیر ملاقات نموده اند وفات الیشان در ۴۷۷ هجری بوده وقبر در طوس است -

والیشان از حضرت خواجه ابوالحسن[۱۵] خرقانی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه بایزید[۱۶] بسطامی رضی الله عنه والیشان از حضرت امام جعفر[۱۷] صادق رضی الله عنه -

۱۵ شیخ ابوالحسن خرقانی نام نامی وے علی بن جعفر است وخرقان موضعی است نزدیک به قزوین که شیخ در انجا سکونت داشت غوث وقطب روزگار خود بود وسلطان المشایخ وقطب اوتاد وانتساب وے در طریقت بروحانیت شیخ بایزید بسطامی است -

نقل است که شیخ در ابتدا تا دوازده سال نماز خفتن بجماعت در خرقان بگذاردی وروزے بزیارت مزار شیخ بایزید بنهاوند چون آنجا رسید بایستادی وگفتے بارخدایا ازان خلعتے که نصیب بابایزید عطا فرمودے بابوالحسن هم نصیبه عطا کن وازانجا برگشتے وروبخرقان نهادی ونماز فجر بوضوء عشا در خرقان گذاردے وبوقت باز آمدن پشت بخاک بایزید کردے بعد از دوازده سال انه تربت بایزید آوازے برآمد که ای ابوالحسن گاه آن آمد که نشینی وخلق را بحق رهنمائی کنی گفت من امی ام از قرآن وعلم رموز شریعت چیزے ندانم آواز آمد که ای ابوالحسن یافتی انچه از حق خواستی وفاتحه آغاز کن پس ابوالحسن فاتحه آغاز کردند چون بخرقان رسیدند قرآن تمام کردند وباب علوم ظاهری وباطنی برخود مفتوح یافتند وفات الیشان شب شنبه عاشورا ۴۲۵ هجری بوده ۱۲

۱۶ بایزید بسطامی لقب الیشان سلطان العارفین ونام طیفور بن عیسیٰ بن آدم بن سروشان است وجد الیشان گبر بوده بسعادت اسلام مشرف شده واصل الیشان از بسطام است صاحب نفحات نوشته که الیشان اویسی حضرت امام جعفر صادق اند رضی الله عنه وصاحب تذکرة الاولیا گوید که صد وسیزده پیر را خدمت کرده بودند سید الطائفه میفرمود که بایزید در میان ما چون جبرئیل است در ملائکه واز سخنان بلندی که از الیشان نقل میکنند شیخ السلام دران یا میفرمایند که بر بایزید فراوان در وهنا بسته اند ۱۲

۱۷ امام جعفر صادق کنیت الیشان ابوعبد الله است یا ابواسمعیل ولقب صادق جعفر نام وهو ابن محمد بن علی بن حسین بن علی مرتضی رضی الله عنهم الیشان امام ششم ونام مادر الیشان فروه بنت القاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق رضی الله عنهم ومادر ام فروه اسماء بنت عبد الرحمن بن ابی بکر الصدیق است رضی الله عنه ونسبت خرقه حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه از دو جانب یکی از جانب حضرت امام محمد باقر بحضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه میرسد ودیگر از پدر والده خود قاسم بن محمد بن ابی بکر است والیشان از سلمان فارسی والیشان از صدیق اکبر رضی الله عنه ولادت الیشان بمدینه در ۸۰ از هجرت وبقولی ۸۳ در روز دوشنبه هفدهم ربیع الاول بوده است ومدت عمر شریف الیشان شصت وهشت سال وبقولے شصت وپنج سال بوده وفات الیشان نیز در مدینه

والیشان از حضرت امام قاسم[۵۱۸] بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہم والیشان از حضرت صاحب رسول اللہ سلمان فارسی[۵۱۹] رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت امیر المومنین ابو بکر صدیق[۵۲۰] رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خیر البریہ خاتم النبوۃ محمد رسول اللہ[۵۲۱] صلے اللہ علیہ وسلم۔

۵۱۸ قاسم بن محمد از کبار تابعین اند و یکے از فقہاے سبعہ مدینہ و در خانہ عمہ خویش حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا تربیت یافتہ اند یحییٰ بن معاذ فرمودہ اند کہ در مدینہ یکی را افضل تر از قاسم ندیدم و از زیاد مروست کہ ہیچ یکے را عالم تر از وے ندیدم و از عمر بن عبد العزیز رحمہ اللہ منقولست کہ اگر معاملہ خلافت باختیار من مے بود بقاسم میگذاشتم وفات الیشان در ۱۰۶ھ بودہ و بقولے ۱۰۸ھ و بقولے ۱۱۲ھ ہجری و ۱۱۸ھ ہجری نیز گفتہ اند

۵۱۹ حضرت سلمان فارسی کنیت الیشان ابو عبد اللہ است از کبار صحابہ بودہ اند احادیث در مناقب الیشان دارد است در علم باطن مرید حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بودہ اند و فات الیشان بمدائن بودہ است در ۳۳ھ ہجری عمر طویل داشتند واللہ اعلم بالصواب ۱۲

۵۲۰ حضرت ابو بکر صدیق لقب الیشان صدیق اکبر اول کسے کہ بے طلب معجزہ بہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم ایمان آورد الیشان بودند از مناقب جلیلہ حضرت الیشان آنست کہ در غار رفیق آنحضرت بودند خلافت الیشان دو سال و ۳ ماہ بود و وفات در ۱۳ھ ہجری آخر روز دوشنبہ و بروایت صحیح شب سہ شنبہ مدت عمر شریف حضرت الیشان شصت و ۳ سال بودہ و قبر الیشان متصل قبر حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم است ۱۲

۵۲۱ حضرت رسول مقبول صلے اللہ علیہ و علیٰ آلہ واصحابہ وسلم بہترین ماسواے اللہ از اعیان و اشراف قبیلہ قریش اند ہم از جانب پدر و ہم از جانب مادر ولادت باسعادت باتفاق علما و اہل سیر بعد از طلوع صبح صادق و پیش از طلوع آفتاب روز دوشنبہ بودہ لیکن در تعین سال و ماہ و تاریخ اختلافہا واقع است مشہور آن ست کہ بدوازدہم ماہ ربیع الاول واقع شدہ نزول وحی بران سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام اولاً بروز دوشنبہ سیوم یا ہشتم ماہ ربیع اول سال چہل و یکم از ولادت آنسرور صلعم بود سہ ہزار معجزات از آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم ظاہر شدند لیلۃ المعراج بمقام دنی فتدلی سیدند بعمر شصت و سہ سالگی رحلت فرمودند نزد جمہور ارباب سیر ہنگام چاشت روز دوشنبہ دوازدہم ربیع الاول سال یازدہم از ہجرت ۱۲

نقشبندیه عجب طائفه پرکار اند — که چو پرکار درین دائره سر بر کار اند
همه گرد آمده بر مرکز یک دائره اند — همه واقف شده از گردش یک پرکار اند
نقشبندند ولے بند بیک نقش نبند — هر دم از بوالعجبی نقش دگر پیش آرند
در سیه خانه صحرائے فنا کرده نزول — خیمه بر تر زده زین نه تتق زنگارند
پاس انفاس بود خصلت این شاه شئون — پاسبانند ولے بادشه احرارند
خامشانند ولی وقت سخن طوطی وار — همه شیرین حرکات و شکرین گفتارند
هر یکے سد مانند به میدان جهاد — کوه از لومه لائم سبکے انشمارند
شاهد و شاه وجودند درین دار و رے — نه چو منصور سر عربده جوئی دارند
صورتے اند ولی دشمن صورتها اند — ورجهانند ولے از دو جهان بیزارند
سردهانند که تا سر ندهی سر ندهند — ساقیانند که انگور کسے نفشارند
سرمه کوری چشمان ارادت میلان — مردم دیده بینای اولوالابصارند
کره خاک تجلی کند از پرتو شان — همه ذرات جهان مقتبس انوارند

قوله رضی الله عنه دور طریقه قادریه بست و پنج زیرا که حضرت ایشان ارادت و انابت از حضرت شیخ[۱] اسکندر رحمة الله علیه دارند و ایشان از حضرت شیخ کمال[۲] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت شاه فضیل[۳] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت[۴] سید گدا رحمان رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شمس الدین[۵] العارف رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شمس الدین[۶] الصحرائی رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید عقیل[۷] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید بهاء الدین[۸] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت عبد الوهاب[۹] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شرف الدین[۱۰] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید عبد الرزاق[۱۱] رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید محی الدین[۱۲] عبد القادر جیلانی رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه ابو صالح[۱۳] رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه موسی[۱۴] جنگی دوست رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه سید عبد الله[۱۵] رضی الله

در سلسله قادریه بست و پنج واسطه

عنه والیشان از حضرت شاه[۱۷] سید یحیی زاهد رضی الله عنه والیشان از حضرت سید محمد[۱۸] مورث رضی الله عنه والیشان از حضرت سید شاه[۱۹] داود رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه سید[۲۰] موسی رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه سید[۲۱] عبد الله المورث رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه موسی الجون[۲۲] رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه سید عبد الله[۲۳] المحض رضی الله عنه و الیشان از حضرت سید حسن[۲۴] المثنی رضی الله عنه والیشان از حضرت امام حسن[۲۵] رضی الله عنه و الیشان از حضرت امیر المومنین علی[۲۶] مرتضی کرم الله وجهه والیشان از حضرت خاتم النبیین سید المرسلین محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم دارند **قوله رضی الله عنه** و در طریقه چشتیه بست[۲۷] و هفت زیرا که حضرت ایشان ارادت و نیابت از حضرت عبد الاحد[۱] رحمة الله علیه دارند والیشان از حضرت رکن الدین[۲] رحمة الله علیه والیشان از حضرت عبد القدوس[۳] رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ محمد عارف[۴] رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ احمد[۵] رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ عبد الحق ردولوی[۶] رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ جلال پانی پتی[۷] رحمة الله علیه والیشان از حضرت شمس الدین[۸] ترک پانی پتی رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ علاء الدین[۹] مخدوم علی احمد صابر[۱۰] رحمة الله علیه

در سلسله چشتیه بست و هفت واسطه

۱ عبد الاحد بن سید ابو سعید بن سید ابو الفرح بن سید ابو الحسن بن سید ابو الحسین بن سید ابو العلا بن سید ابو الحسن بن سید ابو محمد

و ایشان از حضرت شیخ فرید الدین[۹۱] گنج شکر رحمة الله علیه و ایشان از حضرت[۱۱] خواجه قطب الدین[۹۲] بختیار کاکی رحمة الله علیه و ایشان از حضرت امام الطریقه خواجه معین[۱۳] الدین[۹۳] حسن سنجری چشتی رضی الله عنه

۹۱ حضرت فرید گنج شکر از اعیان اولیا و ارکان اتقیا بودند ولادت شیخ در ۵۸۲ھ شده خطاب قطب الموحدین و قطب الزاهدین و گنج شکر بوده است گنج شکر زان گویند که سوداگری شکر از ملتان بار کرده بعزیمت دهلی میرفت چون بر اجودهن رسید شیخ ازوی بپرسیدند که بر شتر تان چه بار کرده گفت نمک است فرمودند که بهتر است نمک خواهد بود چون بمنزل رسید و بارها را بکشاد همه بار ها پر از نمک برآمد حیران بماند و دانست که وقوع این حال از کرامت و شوع گوئی من است همان وقت روانه خدمت شیخ گشت و حاضر آمده عذرها خواست و نیازمندی نمود فرمودند که اگر شکر بود شکر خواهد شد و همچنان بوقوع آمد چنانچه خان خانان محمد بیرم خان این قصه را نظم کرده است **شعر**

کان نمک جهان شکر شیخ بحر و بر ۔۔۔ آن ز شکر نمک کند و از نمک شکر

وفات حضرت ایشان روز سه شنبه پنجم ماه محرم ۶۶۸ هجری روی داده مدت عمر نود و پنج سال قبر در پتن است مابین ملتان و لاهور[۹۲] حضرت قطب الدین کاکی مولد و اصل حضرت ایشان از اوش فرغانه است و آن قصبه السبت از توابع اندجان کاسے از انجهت گویند که چون در دهلی متوطن شده اند و فتوح از کس قبول نمیفرمودند و خود همیشه مستغرق بیهودند و بر فرزندان ایشان بعسرت میگذشت که از زن بقائے در همسایه ایشان بود بعد از فاقهاے بزوی قرض نموده اوقات گذاری خود می نمودند روزے زن آن بقال گفت اگر من در همسایگی شما نبودمی هرآینه هلاک مے رسیدیم سخن بطبعیت ایشان گران آمد عهد کردند که از و قرض نگیرند روزے این قضیه را بعرض خواجه رسانیدند فرمودند که هرگز من از کسے قرض نمیگیرم مرا در وقت حاجت بطاقیکه در حجره است انداخته بقدر حاجت نان بیرون بیارند و صرف نمایند و هر که خواهند دهند بعد ازان هر گاه که بخواستند از ان طاق نان میگرفتند و این نان را کم نمیگردید در مجلس سماع این بیت احمد جام **شعر** گشته گان خنجر تسلیم را ۔۔۔ هر زمان از غیب جانے دیگر است ۔ بروز دوشنبه چهارم ربیع الاول ۶۳۳ هجری انتقال فرمودند[۹۳] حضرت خواجه معین الدین چشتی رحمة الله علیه قطب وقت و صاحب تصرف و منیر انوار معرفت و شموس حقیقت و مصابیح اهل وقدوه اولیای اکمل بوده اند اهل هند ارادی ارادت بخدمت حضرت ایشان بوده و در تحصیل عادات ظاهری و باطنی یگانه زمان بوده اند کرامات و خوارق عادات عجیب و غریب از حضرت ایشان بظهور آمده زیاده از حصر بیان است گویند که چون حضرت ایشان توفیق توبه کرامت فرمود املاک و اسباب خود را صرف درویشان نموده متوجه سمرقند و بخارا شدند و در آنجا حفظ قرآن مجید و کسب علوم نموده اند و از انجا بطرف عراق و عرب عزیمت کردند چون بقصبه هارون که از نواحی نیشاپور است رسیدند حضرت شیخ عثمان هارونی را ملازمت نموده اند و بیست سال در خدمت شیخ بودند و حضرت خواجه در سیاحی اکثری از مشایخ کبار دریافته اند چنانچه بصحبت حضرت شیخ الثقلین رضی الله عنه در جیلان رسیده چهار ماه بهفت روز با ایشان بوده انواع فوائد ربوده اند و شیخ نجم الدین کبری را در شیخ روزبهان و خواجه یوسف همدانی را در همدان و شیخ ابو سعید تبریزی را در تبریز و شیخ حسین زنجانی را در لاهور دیده اند و از ملیح بلاهو آمدند و از انجا بدهلی و از دهلی باجمیر سنغه متوطن شده اند ولادت حضرت خواجه در ۵۳۷ هجری وفات حضرت ایشان روز دوشنبه ششم ماه رجب ۶۳۳ هجری بوده مزار پر انوار ایشان زیارتگاه و متبرک است و فقیه چند بار بزیارت مشرف شده ۱۲

و ایشان از حضرت خواجه عثمان[۵۱] هارونی رضی الله عنه و ایشان از حضرت حاجی[۵۲] شریف زندنی رضی الله عنه و ایشان[۵۳] از حضرت خواجه قطب الدین مودود[۵۴] چشتی رضی الله عنه

۵۱ حضرت شیخ عثمان هارونی قطب وقت و یگانه عصر خود بوده اند و بموضع هارون که یکی از مضافات نیشاپور است سکونت داشتند و هفتاد سال از عمر خود در ریاضت گذرانیدند و درین مدت آب و طعام سیر نخوردند و شبها خواب نکردند و دعای حضرت ایشان کلاهی از حضرت رب العزت رنگ دید و حافظ کلام ربانی بود نهار روز یک ختم قران کردندے و در سماع ذوق و شوق تمام داشتندی وفات حضرت ایشان در شانزدهم ماه شوال است در سنه ۶۱۷ هجری قبر در مکه معظمه است نود و یک سال عمر داشتند ۱۲

۵۲ خواجه حاجی شریف زندنی صاحب احوال عجیبه و مقامات غریبه بودند و از عمر چهارده سالگی وضوی خود هرگز نشکست و همیشه جامه های کهنه پوشیدندے و فقر و فاقه را دوست داشتندے و روزه حضرت ایشان روزه وصال بود بعد سه روز بسبزی بے نمک افطار کردندے و ازان سبزی بے نمکی دیگر بسیار کسے که خوردے مجذوب گشتے و اکثر سماع شنیدندے و حین سماع پنهان گریستندے که بے هوش گشتندے و اگر دنیادار در مجلس سماع ایشان حاضر شدی تارک الدنیا گردیدی بتاریخ دهم ماه رجب سنه ۶۱۲ هجری وفات یافتند عمر شریف حضرت ایشان یکصد و بست سال بود ۱۲

۵۳ خواجه مودود چشتی ولی مادرزاد بودند و قطب الاقطاب و قطب الدین لقب داشتند و بخطاب شیخ صوفیان و چراغ چشتیان و یگانه روزگار و محبوب پروردگار و صاحب الاسرار و محزن الانوار مخاطب بودند و خرقه فقر و اسادت از پدر بزرگوار خود داشتند و در هنا طیران می نمودندے و در عمر هفت سالگی قران حفظ کردند و در عمر شانزده سالگی بکمال تحصیل علوم رسیدند منهاج العارفین و خلاصة الشریعة تصنیف فرمودند چون بعمر بست و نه سالگی رسیدند پدر حضرت ایشان برحمت حق پیوستند و حضرت ایشان بر سجاده شیخوخت نشستند و بهدایت خلق مشغول گشتند چنانچه از بیت المقدس تا نواحی چشت و بلخ و بخارا وغیره سیر نمودند و دو هزار خلفاے نامدار داشتند و مریدان حضرت را حدے و نهایتے نبود و شیخ الاسلام احمد جام ملاقات داشتند چون خواجه مودود التماس تربیت و اخلاص خویش بخدمت ایشان نمودند حضرت شیخ احمد جام دست حضرت ایشان را گرفتند و بر کنار چار بالش خود بنشاندند و سه بار فرمودند بشرط علم بشرط علم و سه روز بخدمت حضرت شیخ جام بودند و فایده یا حاصل نمودند و سلسله چشتیه از خواجه مودود بحضرت شیخ جام نیز میرسد وفات ایشان در غره رجب سنه ۵۲۷ هـ بوده و قبر حضرت ایشان نیز در مزار متبرکه چشت است ۱۲

والیشان از حضرت خواجہ ناصر الدین ابی یوسف چشتی والیشان از حضرت خواجہ ابو محمد چشتی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت ابو احمد چشتی رضی اللہ عنہ

۵۱ حضرت خواجہ یوسف رحمۃ اللہ لقب ناصر الدین داشتندی و خواہرزادہ و مرید و تربیت یافتہ خواجہ محمد بن خواجہ ابو احمد چشتی اند گویند کہ خواجہ محمد ہمشیرہ داشتند کہ سن او بہ چہل رسیدہ بود و بجہت خدمت برادر ارادت تزوج نداشتند و بطاعت و عبادت خدا تعالی مشغول بودند شبے خواجہ محمد بزرگوار خود خواجہ ابو احمد را در خواب دیدند کہ فرمودند در ولایت شام فلان مرد لیست محمد سمعان نام تحصیل علوم کردہ و صالح است خواہر خود را باو عقد کن خواجہ او را طلب داشتہ ہمشیرہ را باو عقد کردند و خواجہ یوسف در چشت از الیشان متولد شدند و بر الیشان در آخر عمر سکر و حیرت چنان غلبہ کردہ بود کہ گاہ بودے کہ خادم آب در صنوبر یختے در اثنای وضو از خود غائب می شدند و ساعتے دران غلبہ می ماندند و باز حاضر می شدند و وضو را باتمام می رسانیدند وفات الیشان در چہارم ربیع الآخر در ۴۵۹ ہجری رو داده و مدت عمر ہشتاد و چہار سال بودہ ۱۲

۵۲ خواجہ ابو محمد چشتی از اولیای کبار و مشائخ نامدار و مقتدائی روزگار بودند لقب حضرت الیشان ناصر الدین ولی مادرزاد بود شانے عظیم و رتبۂ بلند داشتند خرقہ فقر و خلافت از پدر بزرگوار خود پوشیدند گویند در غزوہ سومنات ہمراہ محمود سبکتگین در سن ہفتاد سالگی بحد دگاری محمود باشارت و بشارت رفتہ بودند و ببرکت اقدام الیشان فتح سہل شدہ وفات الیشان در غزہ رجب ۴۱۱ ہجری بودہ و قبر الیشان در چشت است ۵۳ حضرت خواجہ احمد ابدال چشتی سر حلقہ سلسلہ چشتیانند و مرید شیخ ابو اسحاق شامی اند گویند چون شیخ ابو اسحاق بقصبہ چشت رسیدند خواجہ دست ارادت بدامان شیخ زدند نقل است کہ روزی خواجہ ابو احمد در سن بست سالگی ہمراہ پدر خود سلطان فرسنا بقصد شکار جانب کوہ رفتند و در اثنای شکار از پدر و اتباع جدا افتادند بکوہے رسیدند کہ چہل از رجال اللہ بر سنگی نشستہ بودند و شیخ ابو اسحاق شامی نیز در میان ایشان بجناب بودند حال بر الیشان بگشت از اسپ فرود آمدہ در پای شیخ ابو اسحاق افتادند و سلاح ہر چہ داشتند بگذاشتند و پشمینہ پوشیدہ با الیشان روان شدند ہر چند پدر و مردم طلب کردند الیشان را نیافتند بعد از چند روز خبر آوردند کہ با شیخ ابو اسحاق اند در فلان موضع پدر الیشان جمعی را فرستاد تا بیاورند ہر چند پند دادند و بند ہا زدند باز نیستادند آوردند و سود مند نیفتاد و ولادت الیشان در ۴۰۶ ہجری بودہ وفات در دہم جمادی الآخر ۴۵۵ روی داده و قبر الیشان در چشت است ۱۲

والیشان از حضرت خواجه ابو اسحاق شامی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه ابو اسحاق علو دینوری رضی الله عنه والیشان از حضرت امین الدین خواجه هبیره بصری رضی الله عنه

۵۱ ابو اسحاق شامی جامع میان علوم ظاهری و باطنی بودند و بزهد و ریاضت از خلق بی نیاز و با خالق دمساز و بدرویشان همراز و در اولیا ممتاز و در فقر اسرافراز بودند بعد هفت روز روزه افطار کردندی و فرمودندی که معراج الفقر جوع و در اوائل چون خواستند که مریدی از اولیا الله شوند چهل روز پی در پی استخاره کردند آخر هاتف غیب آواز داد که ای ابو اسحاق برو دوست ارادت بدامان ممشاد دینوری زن که بمراد خواهی رسید پس بخدمت خواجه دینوری حاضر شدند و تا هفت سال بخدمت حاضر ماندند بتکمیل رسیدند و خرقه خلافت یافتند و مبدء فرقه مشایخ اهل چشت نیک سرشت گردیدند چون در بغداد بخدمت پیر روشن ضمیر خود حاضر شدند حضرت خواجه فرمودند که از کجائی و چه نام داری گفتند که بنام ابو اسحاق چشتی موسوم فرمودند که شما خواجه اهل چشت باشید چون خلافت یافتند باز حسب الخصوص پیر خود بمقام چشت تشریف بردند و بخواجه چشت اشتهار یافتند وفات ایشان بتاریخ چهاردهم ماه ربیع الثانی سنه ۳۲۹ هجری است و مزار پر انوار در شهر مکه از بلاد شام واقع شده

۵۲ خواجه علو دینوری در مشایخ عراق حسب ولایت و کشف و کرامت از اقران شیخ جنید و رویم و ثوری بودند و بصحبت خلفای شیخ معروف کرخی نیز شرفیاب شده اند و از ایشان نیز خرقه خلافت داشتند و در سلسله معروف کرخی نیز صاحب اجازت بوده اند بعضی گویند که خواجه علو دینوری و خواجه ممشاد دینوری یکی بوده اند بعضی گویند که هر دو دو برگوار بودند انتقال ایشان در سنه ۲۹۸ هجری بود ۱۲

۵۳ خواجه هبیره بصری در فقر مقام رفیع داشتند در سیزده سالگی بتکمیل علم رسیدند و قرآن حفظ نمودند چنانچه هر روز دو ختم قرآن کردندی و مجاهده و ریاضت شاقه نمودندی روزی از غایت محبت حق بحق نالیدند ندا رسید که ای هبیره ما ترا بخشیدیم باید که برای حصول مقامات فقر نزد حذیفه مرعشی بروی پس وی بارشاد ربانی بخدمت خواجه مرعشی رسیدند و مرید شدند چون قبل از ارادت تا سی سال ریاضت سخت و محنت شاقه بجا آورده بودند در یک هفته بمقام قرب رسیدند و بعد یک سال خرقه خلافت یافتند و از روزیکه خرقه فقر پوشیدند تا زمان شکر بخشیدید و لذائذ دنیا ترک کردند و چندان گریستندی که حاضرین از خوف هلاک حضرت ایشان گشتندی و تمام عمر بیک جو معه بسر بردند و گاهی در خانه دنیا دار نرفتند و روی دنیا دار ندیدند و طعام ایشان نخوردند و تمام عمر در فقر و تجرید گذرانیدند و وفات خواجه در سنه ۲۸۶ هجری بتاریخ هفتم ماه شوال است ۱۲

الیشان از حضرت خواجه حذیفه[۲۱] مرعشی رضی الله عنه والیشان از حضرت سلطان ابراهیم ادهم[۲۳] رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه فضیل بن عیاض[۲۴] رضی الله عنه والیشان از حضرت[۲۵] خواجه عبدالواحد بن زید رضی الله عنه

۲۱ خواجه حذیفه مرعشی فقیه و عالم و عامل بودند و تصانیف نهاد داشتند و تا سی سال وضوی او خرمتوضا نشکست و افطار بعد شش روز کردندے و فرمودندے که غذای اهل دلان و قوت روح الیشان کلمه لا اله الا الله است چوانی از علوم ظاهری فراغت یافتند بر بنهای خضر علیه السلام بخدمت حضرت سلطان ابراهیم آمدند و بمدت شش ماه تکمیل رسیدند و فات خواجه در ۲۷۶ هجری شد ۱۲

۲۳ سلطان ابراهیم ادهم از مشایخ عظام بوده اند نسب کرام حضرت الیشان به پنج واسطه بامیرالمومنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه میرسد بدین طریق که سلطان ابراهیم بن ادهم بن سلیمان بن ناصر بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنه سلطان بلخ بخت بادشاهی سالها بسال اسلاس فرموده حکمرانی بعدل و داد میکردند و شب و روز مشغول الطاعت و عبادت الهی بودند که شبے حضرت سلطان در خوابگاه شاهی بخواب استراحت بودند که سقف خانه بجنبید سلطان از خواب بیدار گشتند و آواز دادند که بالای سقف کیست جواب آمد که من شخصے مسافرم و شتر خود گم کرده ام در بنجا میجویم سلطان فرمود که ای نادان شتر را بر بام خانه میجوئی جواب آمد که از من تو نادان تری که اراده آن داری که خدا را بیابی و دم از بادشاهی میزنی و بر بستر اطلس و دیبا خواب میکنی سلطان علی الصباح فرزند خود را بر تخت سلطنت نشاندند و بکلی ترک سلطنت کرده روانه حجاز شدند در اثنای راه جامه های شاهی بشبانی بخشیدند و جامه های شبانی زیب تن کرده به نیشاپور آمدند و در غار کوه بعبادت حق مشغول شدند روز پنجشنبه بالای غار آمدندی و پشتاره هیزم جمع کرده بر سر برداشته بشهر بردندی و هر چه که از فروخت آن حاصل شدے نیمه آن براه خدا دادندے و نیمه آن بمصرف احتیاج خود آوردندے چون کار ریاضت و مجاهده تمام کردند باشاره غیبی در مکه معظمه رفتند و بخدمت خواجه فضیل بن عیاض مرید گشتند و بکمالات ظاهری و باطنی رسیدند و سوای ایشان از خواجه عمران بن موسی بن زید راعی دارشیخ منصور یمنی و نیز از خواجه اویس قرنی خرقه خلافت و تبرک بعالم باطن داشتند و بعد پنج فاقه افطار کردندی و بوقت افطار گاه ببره بے نمک نخوردندے و تناول کردندی و خواب کم کردندی و جامه پیوندی پوشیدندی و پا برهنه نگشتندے و بامام اعظم کوفی و جنید بغدادی صحبت داشتندے و فات الیشان شام نزد بهلم حلی در ۱۶۲ هجری بوده مدفن حضرت الیشان در اقلیم شام است عمر حضرت الیشان یکصد و دو سال بود ۱۲

والیشان مأذ حضرت خواجہ حسن بصری ۵۱ والیشان از حضرت امیر المومنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ ۵۲

۵۱ خواجہ حسن بصری سرخیل پیران چشت نیکو سرشت عرفہ ارادت از امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ پوشیدند خواجہ حسن بصری را کرامات و مقامات بسیار اند و فضائل بے شمار ولادت باسعادت ایشان بمدینہ واقع شدہ واز غائت حسن و جمال ظاہری مخاطب بخطاب حسن لولوی گردیدند و بعضے برآنند کہ خواجہ حسن بازرگانی و تجارت مروارید میکردند و ازین سبب بخواجہ حسن لولویی موسوم گشتند و از کار بازرگانی دولت بے پایان بہم رسانیدند چون جاذب حقیقی او را بطرف خود جذب کرد دولت دنیا بمساکین و فقرا تقسیم نمودند بحدیکہ برای خود قوت یکروزہ ہم نگذاشتند و بخدمت حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ حاضر شدہ دست ارادت بدامان آنحضرت زدند و از کاملان وقت شدند و کار ریاضت و زہد بدین غایت رسانیدند کہ بعد ہفت روز طعام خوردندے و تا ہفتاد سال وضوی ایشان سوای متوضا نشکست یقال ان خواجہ حسن بصری متولد شدند والدہ ایشان بخدمت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ بردند حضرت عمر رضی اللہ عنہ دعا کردند کہ سموہ حسنا فانہ احسن الوجہ یعنی نامش حسن کنید بدرستی کہ او نیکو خواہد بود نقل است کہ در حالت شیر خوارگی ہمیشہ در خواجہ حسن بکاری مشغول بودندے والیشان بگریستندی حضرت ام سلمہ پستان مبارک خود در دہان ایشان نہادندے و از غیب قطرہ چند شیر پدید آمدندے و در حلق مبارک ایشان رسیدندی و حضرت ام سلمہ ہمیشہ در حق ایشان دعائے خیر کردندے و فرمودندے کہ الٰہی این پسر را مقتدای خلق گردان پس ہمچنان بوقوع آمد و حضرت حسن بصری تن را از اصحاب کبار یافتہ کہ منجملہ ایشان ہفت تن از اصحاب پیر بودند و در یافتند در بیشتر فرقہ علما اختلاف دارند فیما بین مولانا فخر الدین چشتی و مولانا ثناء اللہ پانی پتی قدس سرہما در بیان سلسلہ نقشبندیہ در پانی پت رسیدہ من شاء فلیرجع الی تحریرہما۔ علامہ سیوطی در رسالہ اتحاف الفرقہ بوصل الخرقہ ملاقات حسن بصری را بحضرت امیر علیہ السلام و روایت حدیث بدلایل ثابت کردہ علامہ در رسالہ مسماۃ بتحریر می فرماید کہ جماعتے از حفاظ محدثین سماع حسن بصری را از امیر المومنین علی بن طالب انکار کردہ اند و بعض متاخرین بایں تمسک کردہ اند و بطریق بیشتر خرقہ و تلقین اعتراض کردہ و جماعتے آنرا ثابت کردہ اند ہمین است راجح نزد من بوجوہ و این را ترجیح دادہ اند حافظ ضیاء الدین مقدسی ولادت ایشان در سنہ ۲۱ھ بودہ و مدت عمر شریف ایشان ہشتاد و نہ سال وفات در پنجم رجب سنہ ۱۱۰ھ و قبر ایشان در بصرہ است ۱۲ ۵۲ حضرت امیر المومنین علی مرتضی ولادت حضرت ایشان در مکہ معظمہ بودہ است اول کسیکہ از صبیان ایمان آوردہ حضرت ایشان بودند در سال سی و پنجم عام الفیل و ششم از ہجرت بر خلافت نشستند و مدت خلافت ایشان پنج سال و سہ ماہ بود وفات حضرت ایشان شب دوشنبہ بست و یکم ماہ رمضان سنہ ۴۰ھ است قبر ایشان در کوفہ است چنانکہ مشہور است ابن کثیر را درین باب خلاف ہست چنانکہ در تاریخ الاسلام ابن کثیر بکمال شرح و بسط مذکور است ۱۲

والیشان از حضرت خاتم الرسالت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ واصحابہ وازواجہ وذریاتہ اجمعین الی یوم الدین دارند **قولہ رضی اللہ عنہ** ارادت من بالله تعالی قبول وسائطی کند چہ در جذب ومراد واسطہ نباشد بشنو بشنو کہ مراد از توسط وعدم توسط حیلولت وعدم حیلولت است نہ تبعیت وعدم تبعیت انچہ از حضرت غوث الاعظم قدس سرہ در فتوح الغیب وحضرت معترض در شرح آن وشیخ محی الدین عربی در فتوحات مکیہ ودیگر اکابر انکار توسط مذکور است مراد ازان ہمان معنی اول است زیرا کہ ہیچ دقیقہ از دقایق این راہ وہیچ معرفتے از معارف این درگاہ بے متابعت حضرت خاتم الرسالت علیہ الصلوۃ والتحیۃ میسر نیست [۵]

محال است سعدی کہ راہ صفا	توان رفت جز در پے مصطفےٰ

در ہمچو مقامات از توسط تبعیت مراد گرفتن خطا است پس معنی این است کہ قبول وسائط در طریقہ جذبہ نیست **قولہ رضی اللہ عنہ** پس من ہم مرید محمد رسول اللہ علیہ السلام صلی اللہ علیہ وسلم وہم ہم پرہ پس رو ادیعنی ہرگاہ ارادت من بہ محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بوسائط کثیرہ متحقق است چنانکہ مفصلاً مذکور شد پس من مرید رسول اللہ علیہ السلام صلے اللہ علیہ وسلم در سلوک و مقتدی ومحب وی وہم صف لشکر وپس رو دے پرہ بالفتح وتشدید ثانی صف لشکر را گویند واصحاب ارادت البتہ تشبیہی بہ صف لشکر دارند وپس رو باشند یعنی در طریق جذب وحق سبحانہ تعالی طریقہ جذب را بہ طفیل پیغمبران بامتان ایشان کرامت کردہ است یفعل اللہ ما یشاء واگر گویند کہ این بے ادبی است آری اگر قبول داریم ولاکن از مجذوبان خود قبول کردہ است بلکہ خوش آمدہ است مثل قصہ حضرت کلیم اللہ وچوپان ومثل آن مجذوبے کہ در حرم رسول اللہ گفت کہ لمعام مے دہی ویا قندیل ہاے شما بر شکنم

[۵] در مثنوی مولانای رومی این قصہ بکمال بسط مذکور است چند شعر درین مقام مذکور میشود ؎ دید موسے یک شبانے را براہ ؎ کو ہمی گفت ای کریم وای الٰہ ؎ گر بدانم خانہ تو من بدام ؎ شیر وروغن آرمت ہر صبح وشام ؎ ہم بپیرونا نہانے رہ وعنین ؎ خمریاے جوز عزات نازنین ؎ سازم وآرم بپیشت صبح وشام ؎ از من آور دن تو خوردن طعام ؎ گفت موسے ہاے خیرہ سر شدی ؎ خود مسلمان ناشدی کافر شدی ؎ وحی آمد سوی موسیٰ از خطا ؎ بندۂ ما را ز ما کردی جدا ؎ تو برائے وصل کردن آمدی ؎ نہ برائے فصل کردن آمدی

وقصہ[۵۱] برخ قولہ رضی اللہ عنہ برخوان آن دولت ہرچند طفیلی ام اما ناخواندہ نیامدہ ام الخ در رسالہ کشف العظائم مذکور است چہ مطلوب باشد دعوت محبوبست دیگران را بالطفیل او خواندند و بہ تبعیت او طلبیدند اما جلیس یک سفرہ اند دور یک مجلس علی تفاوت درجات استیفاء تلذذات و تنعمات می فرمایند امتانند کہ ذلہ بردار ایشانند و اولش خوار شان مگر فردے را از افراد امت ایشان کہ بکرم خداوندی جل شانہ مخصوص بود و جلیس مجلس اکابر گردد این عبارت را غیر محل فرود می آرند و استثناء راجع بالطفیل و تبعیت می دارند و خیال می نمایند کہ درین کلام نفی تبعیت ہم نمودہ و این استثناء راجع بہ ذلہ بردار و اولش خوار است یعنی این فرد بصدقہ متابعت پیغمبر خود صلے اللہ علیہ وسلم بدین دولت سرفراز است کہ در رنگ انبیاء دیگر علیہم الصلوۃ والسلام نمنشیں سفرہ است و از اکثر افراد است بدین تشریف ممتاز۔ ۵

اگر بادشہ بر در پیر زن	بیاید تو ای خواجہ سبلت مزن

غایت الامر مساوات این با انبیاء دیگر ازین بیان متوہم می شود لیکن این را در مکتوب دیگر بہ بیان شافی حل نمودہ اند کہ توہم مساوات مطلقاً برمے خیزد حاصل آن بتحقیق پیوست کہ مقصود از دعوت ہرچند محبوبست اما انبیاء دیگر را بالطفیل او خواندند و شریک سفرہ ساختند پس اینہا طفیلے اند بدین معنی کہ مقصود اصلی نیستند اما مقصود بدعوت اند بخلاف امتان کہ اینہا دعوت جداگانہ نیست بلکہ در ضمن متبوع و تبعیت او دران مجلس حاضر شدند و از خوان نعمت شان بہرہ برداشتند و استبعاد اینہا باین دولت بواسطہ عمل شریعت مطہرہ اوست

[۵۱] قصہ برخ این ست کہ در بنی اسرائیل دو سال قحط گردید موسیٰ برای دعای استسقا با ہفتاد ہزار تن بصحرا آمدند وحی رسید کہ ایشان گہنگار بودہ اند کہ گناہان قلوب ایشان را تاریک ساختہ دعای ایشان بدون یقین است ایشان از مکر من ایمن بودہ اند بموسے برخ رجوع کن کہ از بندگان من است از و برای دعا بگو حضرت بتعجیل بہ برخ برآمد و زمی موسی دیدہ می فرشتہ ے حبشی دید کہ بر پیشانی او سجدہ آثار و گلیم پوشیدہ کہ گرہ آن بر گردن است موسیٰ بنور عرفان شناخت و نام پرسید چون معلوم شد کہ بمین برخ بودہ اند موسیٰ الفرمود تا دعاے نزول باران نمودہ نشود برخ استسقا باین طور کرد کہ این چہ کار ست و این چہ حلم ست و ہمچنین سخنان گفت باران ارید برخ گفت دیدی کہ چگونہ او تعالیٰ انصاف کرد موسیٰ از ین کلام مفہوم شد حکم رسید کہ برخ با ہمچنین سخنان و زانہ سہ بار مرا خوش مے کند ۱۲

که اگر درین کارخانه خللے راه یابد ازان دولت سرا محروم مانند و در حق انبیاء علیهم السلام
این تبعیت مفقود است در رنگ آنست که مهمانے به خانه کریمی دارد شود میزبان بواسطه احباء
واصدقاء خود را نیز استدعا نماید و شریک سفره سازد درین صورت این جماعه طفیلی محض اند بے
تبعیت وخادمان مهمان تابع محض اند که اگر از خدمت او یکسو می بودند ازین مائده بهره ور نمی شدند
وانکه گفتیم که این استثنا نه از معنی تبعیت است بنا بر آنست که خود دران مکتوب تصریح کرده اند
که اینجا نیز حیلولت بنی مفقود است وتبعیت موجود و دیگر شبنو که نهایت ازین کلام اینچه لازم آید
آنست که فرد است همنشین سفره حضرت خاتمیت افضل الصلوٰة والتحیه شده وحال آنکه شیخ شعرانی
در مناقب شیخ ابراهیم التبوانی در لواقح الانوار بلند تر ازین می نویسد قَالَ سَمِعْتُ سَیِّدِی
عَبْدَ الْقَادِرِ الدَّسُطُوِی رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ یَقُوْلُ لَیْسَ اَحَدٌ مِّنَ الْاَوْلِیَاءِ
لَهٗ سِمَاطٌ یُمَدُّ کُلَّ سَنَةٍ فَوْقَ سِدِّ الْاِسْکَنْدَرِ ذِی الْقَرْنَیْنِ غَیْرَ سَیِّدِنَا
اِبْرَاهِیْمَ لَا یَتَخَلَّفُ عَنْهُ اَحَدٌ مِّنَ الْاَنْبِیَاءِ وَالْاَوْلِیَاءِ عَنْ
حُضُوْرِهٖ فَیَجْلِسُ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَ
السِّمَاطِ وَالْاَنْبِیَاءُ یَمِیْنًا وَّشِمَالًا عَلٰی قَدْرِ تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهِمْ
وَکَذٰلِکَ الْاَوْلِیَاءُ وَنُقَبَاءُ ذٰلِکَ السِّمَاطِ الْمِقْدَادُ ابْنُ
اَسْوَدَ وَاَبُوْ هُرَیْرَةَ وَجَمَاعَةٌ کَذَا فِیْ مَنْبَعِ الْکَمَالَاتِ
لِلْمُرَادِ الرُّوْمِیِّ اصل این است که جذب الٰهی را تاثیریست عظیم همچنانکه گفت

لہ یعنی از عبد القادر دسطوری شنیدم که می فرمود که برای کدامی ولی دسترخوان نیست که بر سد سکندر ذی القرنین بهر
سال گسترده شود سوای ابراهیم که ایشان را چنین دسترخوان گسترده می شود هیچ یکے از نبی و ولی نیست که برین جا حاضر نشود رسول الله صلے
علیه وسلم صدر نشین این دسترخوان می شود دیگر انبیاء به یمین و یسار آن حضرت می نشینند حسب درجات خود و باهمین حال اولیاء است
که نشست ایشان حسب درجات شان می شود نقباء این دسترخوان مقداد بن اسود و ابو هریره وجماعت بوده اند همچنین
در منبع الکمالات مراد رومے بوده است ا

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَجَعَلْنَا مِنْ
بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ
وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝

اگر خدا ئے نباشد زبندہ خوشنود	شفاعت ہمہ پیغمبران ندارد سود

نہ فہمیدہ اند کہ در عرف طفیلی کہ عزت دارد از برائے خوشنود ضیف می خوانند۔

قولہ رضی اللہ عنہ ہرچند تابعم اما از اصالت بی بہرہ نیم چرا کہ ولایت انبیاء اصل است وولایت اولیا ظل او واز کمال تبعیت از اصل بہرہ مند میشوند بقدر تبعیت در ینجا گفتہ اند بے بہرہ نیم ونگفتہ اند کما ہو ہو **قولہ رضی اللہ عنہ** ہرچند امتم اما شریک دولتم نہ شریک کہ ازان دعوی ہمسری خیزد کہ آن کفر است بلکہ شرکت خادم است بامخدوم واین معنی خود منطوق آیات قرانی واحادیث نبوی است وپروردگار از برائے خوشنودی بندگان مومن ضعیف خود در حق بندگان خاص خود در دولت ایمان شریک گردانیدہ۔

گفتہ است إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَٰقَ نَبِيًّا مِنَ
الصَّالِحِينَ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ
الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ وبر فضل مخلوقات
تبکرار امر کردہ است کہ گوید وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَبِذَٰلِكَ
أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ وکلیم اللہ گفتند وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ
میفرماید وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ
وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا ذَٰلِكَ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ

قولہ رضی اللہ عنہ ہرچند اویسی ام امابر بی حاضر وناظر دارم وہرچند در طریقہ نقشبندیہ پیر من عبد الباقی رضی اللہ عنہ است اما متکفل تربیت من الباقی است جل جلالہ عم نوالہ در عرف اویسی

کسے را میگویند کہ مربی ظاہر و حاضر داشتہ باشد و حضرت بلطافت می گویند کہ من اویسی ام و مربی حاضر و ناظر دارم یعنی اللہ و بامرشد طریقت یعنی در مجاز پیر من یعنی مربی من عبد الباقی است اما متکفل تربیت من در حقیقت اللہ باقیست ہمین مناسبت حضرت گفتہ اند کہ ہم مرید رسول اللہ ام و ہم ہم پرتو او و ذکر پیر باین طور بے ادبی نیست زیرا کہ بمقابلہ نام باری تعالی است چنانکہ می گویند اللہ و محمد صلعم می گوید **قولہ رضی اللہ عنہ** من بفضل تربیت یافتہ ام و براہ اجتبا رفتہ ام سلسلہ من رحمانی است کہ من عبد الرحمن ام چہ رب من رحمن است و مربی من ارحم الراحمین و معلوم است کہ اویسی ام و فضلی و مجتبا بودن را مرجع یکی است یعنی بے ریاضت این کمالات بر من حاصل است و حکمت درین کہ بی ریاضت این کمالات حاصل است این کہ مربی من اسم رحمن است و مقتضای ارحم الراحمین چنین است در باب دو صد و ہفتاد از فتوحات مکیہ مذکور است کہ اقطاب و صالحین را اگرچہ در دنیا اسما می باشند کہ بدان ندا کردہ می شوند مگر پیش حضرت ربوبیت با اسم عبودیت مسمی می باشند حق تعالی جل شانہ فرماید کما قَامَ عَبْدُ اللّٰہِ این اسم جامع است مر اقطاب را و بلحاظ مقامات اقطاب اسما باشند کزان ندا کردہ شوند پس نام موسی عبد الشکور است و نام عیسی عبد الملک و اسم مبارک سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم عبد اللہ پس برای ہر قطب سوائے نام مشہور دنیا و نام جامع کہ عبد اللہ است نامی باشد و نام حضرت مجدد علیہ الرحمۃ عبد الرحمن است مقتضای مقام حضرت مجدد رحمہ اللہ ہمین است **قولہ رضی اللہ عنہ** طریقہ من طریقہ سبحانی است الخ یعنی منسوب بذات باری تعالی بدون لحاظ اسمی و صفتی و این سبحانی را با سبحانی کہ حضرت باتیزفرمودہ مساسے نیست آن از سکر برآمدہ و این از صحو است بدون مزج سکر و معینش صحیح است و ظاہر یای سبحانی یای نسبت است نہ یای متکلم چرا کہ لفظ طریقہ و بعد او از راہ تنزیہ رفتہ ام نمی گذارد کہ یای متکلم باشد معلوم است کہ مرشدان طریقت لطالبان خود تلقین اسمی کردہ نبات بحث متوجہ میگردانند و میگویند بخاطرت ہیچ صفتے ترسد کہ بتاثیرات صفات درماندہ از مقصود اصلی باز مانے و ہمین معنی اشارات کردہ گفتہ اند

بمعنی سبحانی

از اسم و صفت جز ذات اقدس نخواستہ ام و در اینجا تصریح کردہ میگویند کہ سبحانی من بنی سبحانی بسطامی است سبحانی مرا از سبحانی او مساسی نیست چرا کہ سبحانی بسطامی از دائرہ النفس بر آمدہ است و سبحانی من ازورای آفاق و انفس است و یای او یای متکلم است و در سبحانی من یای نسبت است باید دانست کہ در اصطلاح این طائفہ علیہ سیر آفاق و انفس است کہ در ین آیہ کریمہ اشارت است سَنُرِیْهِمْ اٰیٰتِنَا فِی الْاٰفَاقِ وَ فِیْٓ اَنْفُسِهِمْ حَتّٰی یَتَبَیَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ و بعضے نہایت اسیر النفس می گویند و سیر آفاقی را سیر تطویل می گویند یعنی البعید کہ مقصود را از ورای خود جستن است و سیر النفس را سیر مستدیر میگویند کہ یعنی اقرب است یعنی مقصود را در اطراف قلب خود جستن است و جمعی مقصود را ورای آفاق و انفس می دانند و دلیل طائفہ اول کہ اَلَا اِنَّہٗ بِکُلِّ شَیْءٍ مُّحِیْطٌ باحاطہ ذاتی بکیفی قائلند و صفات را زائد بر ذات نمی گویند دلا ہوولا غیرہ میدانند و طائفہ کہ سبحانی گفتہ ہر چند تیز یہ ارادہ نمایند البتہ شائبہ از تشبیہ ہست و طائفہ ثانی میگویند کہ از بس کہ ذات او اعلی و اجل است ممکن را ممکن نیست کہ کسب فیوض بیواسطہ نماید و حق سبحانہ در خارج ذات خود صفات ایجاد نمود کہ قدیم اند تا کسب فیوض از شیون کردہ بمکن رسانند والا بشیونات ذاتی خود مستغنی از صفات است و ازین جہت سبحانی این طائفہ ازورای النفس و افاق است و منزہ از تشبیہ بلا اشتباہ است و از عین صحو بر آمدہ است و سبحانی طائفہ اول از سر چشمہ سکر جوش زدہ قولہ رضی اللہ عنہ ارحم الراحمین در حق بندہ اسباب تربیت را غیر از معدات نداشتہ است الخ از اول این مکتوب تا اخر صریحا و ضمنا ہمین مفہوم شد کہ من مجذوب و اویسی ام در اصل وصول کہ در ظاہر مرا لغیرے احتیاج نشد بہ فضل و کرم خود اجتبا کرد و این ہمہ از مقتضیات اسم رحمن ارحم الراحمین است در کشف الغطاء مذکور است مراد النست کہ بہ پیر ظاہر احتیاج نماندہ است بزرگان فرمودہ اند کہ پیر بمنزلہ دایہ است و بچہ ہنگام فطام کہ تمامی مدت رضاعت باشد حاجت بہم رضعہ ندارد و کذلک سالک چون بہمت و استعداد بمدد مرشد بفنا فی اللہ و بقا باللہ مشرف شود بمقام شیخ خود برسد بحالت فطام میرسد کہ احتیاج او از پیر دور

میشود و بعد ازان آنچه در کمن استعداد او دو بعث نهاده اند ظهور می آید لهذا مریدے به پیر خود گفته است اگر در وقت خاص
من که باحق سبحانه باشد تو در میان در آئی سرت از تن جدا کنم پیر از وے این سخن پسندید و در کنار
گرفت منقول است که حضرت خواجه بزرگ در خدمت پیر خود امیر کلال چون سلوک تمام کردند حضرت
امیر فرمود که آنچه درین راه حاصل کرده بودم نثار شما کردم اما استعداد شما بس بلند افتاده از هر
کجا بوے مطلب بمشام شما برسد از ترک و تاجیک طلب نمایند حضرت غوث الثقلین در فتوح
الغیب باین معنی اشارت می نماید آنجا که می فرماید فَاِذَا بَلَغَ الْمُرِیْدُ حَالَةَ شَیْخِهٖ اَوْرَدَ
عَنِ الشَّیْخِ وَ قَطَعَ عَنْهُ فَتَوَلَّاهُ الْحَقُّ فَیَقْطَعُهٗ عَنِ الْخَلْقِ جُمْلَةً فَیَکُوْنُ الشَّیْخُ
کَالطَّائِرِ وَالدَّایَةِ لِاِرْضَاعِ بَعْدَ الْحَوْلَیْنِ بشرح مکتوب که بفضل الله تعالے موفق شدم اگر
دران ادنی تامل بکار رود واضح میتوان شد که اساس تمامی اعتراضات که دارد کرده میشود
منهدم شده بخاک یکسان اکنون ضرورت ان نبود که هر هر قول نقل نموده بجوابش پرداخته شود
مگر احتیاطاً بان متوجه میگردم البته جابجا شیخ رحمته الله علیه اعتراض بر رفع توسط نموده و این از
اعظم اعتراض شمرده چون شیخ خود در تعریف مجذوب سالک بر رفع توسط قایل است چنانکه مذکور
شود پس هر اعتراض وے بر معترض عاید میگردد فما هو جوابه فهو جوابنا لهذا در بعض مقام از جواب
طی کشیح نموده شد اگر حضرت معترض کلام خود را بغور ملاحظه میفرمود لب اعتراض بر حضرت مجدد
رحمته الله علیه نمی کشود **قال** سبحان الله وله العظمته والکبریاء این چه سخنان و این چه کلمات
است و این چه سلطنت و سطوت است و این چه خطبه خوانی و ثناگستری نفس است **اقول**
اظهار نعمار ربانی را بر خطبه خوانی و ثناگستری نفس محمول نه باید فرمود والا از بسے بزرگان
دین مورث سوء ظن خواهد بود حاشا که ازین سخنان جز تحدیث بنعمته الله ترفع و افتخار بر ابناء
روزگار مطمح نظر بوده باشد و در کلام حضرت مجدد رحمته الله علیه کلمات انکسار که مذکور شد زاید
بران چه توان بود در مکتوب بیازدهم از جلد اول میفرماید و هر که در عالم است حتی که کافر فرنگ
و ملحد زندیق از خود بوجود بهتر می داند و بدترین همه این ها خود را انگارد انتهی فکیف از اکابر دین

با وصف چنین تصریح انتساب باین اقوال بر خطبه خوانی و ثناخوانی و شاگستری زید حضرت شیخ در رساله ایراد العبارت الفصیحة فی قوله الدین النصیحه میفرماید هرچه دران شبه بود توقف دران لازم اگر قائل و فاعل آن مروی است که امام است در علم و عمل و مستقیم است در تقوی و ورع تاویل و توجیه قول و فعل وی باید نمود انتهی پس هرگاه در کلام هیچ محل شبه نبود خواه مخواه بران ایراد پیش کردن کے جائز خواهد بود و همین است مسلک ابن حجر و دیگر اکابر که حسب وقت بتاویل توجیه مقوله بزرگان پرداخته اند بلکه در بعضے مواضع تصحیح شطحیات هم نموده اند قال الله اکبر در ولیشی شکستگی و خاکساری و ادب و تواضع و کم و دونی نفس است حضرت خواجه محمد پارسا رحمة الله علیه رحمة واسعة در اخر رساله قدسیه باین رباعی وصیت کرده اند رباعی

اندرره حق جمله ادب باید بود	تا جان باقی است در طلب باید بود
در هر دم اگر هزار دریا به کشی	کم باید کرد خشک لب باید بود

اقول الحق درویشی شکستگی و خاکساری است ؎

چند پرسی که بندگی چه بود	بندگی جز فگندگی چه بود

کیست که مثل حضرت مجدد رحمة الله علیه تواضع نموده باشد کیست که مثل حضرت ایشان راه انکساری و شکستگی طے نموده باشد در مکتوب دوصد و بست و دوم از جلد اول فرماید بزرگے فرموده که مرید صادق آنست که مدت بست سال کاتب شمال او چیزے ننویسد که بروی نوید و این فقیر بر تقصیر بذوق و وجدان در حق خود می یابد که کاتب یمین معلوم نیست که در مدت بست سال حسنه بیابد که در صحیفه اعمال او درج نماید خدا دانا است جل شانه که این سخن را تصنع و تکلف نمی گوید و ایضا بذوق می یابد که کافر فرنگ از وی بمراتب بهتر

؎ اگر تحدیث بنعمة الله منافی شکستگی و خاکساری نیست حضرت غوث انام رضی الله عنه فرماید ؎ انا کنت قبل القبل قطبا مبجلا ✦ تطوف بی الاکوان و الرب اهمانی ✦ در قصیده می فرماید ؎ وقفت علی الاتخیل جمعا عشیة اتی ورفیقی کان موسی بن عمران ✦ وحلیت رمزا کان عیسی یحله ✦ به کان یحیی الموتی والرمز سریانی ✦

ذکر خاکساری

است واکرم آنرا پرسند از جواب عاجز آید وایضا بطریق ذوق خود را محاط خطیات
مسیداند ومشمول مسیات می انگارد وحسنات که بوجود مے آید کاتب شمال خود را
بکتابت آن حق مے بیند ومی یابد که کاتب شمال وے ہمیشہ در کار است و
کاتب یمین او معطل و بے کار وصحف یمین را خالی وسفید می داند وصحف شمال را مملو و
سیاہ امیدی خیر برحمت ندارد و دست آویزی خیر مغفرت نہ اَللّٰهُمَّ مَغْفِرَتُكَ اَوْسَعُ مِنْ
ذُنُوْبِيْ وَرَحْمَتُكَ اَرْجٰى عِنْدِيْ مِنْ عَمَلِيْ ۵ موافق حال اوست عجب
کار وبار است فیوض وارادت الٰہی جل سلطانہ کہ علی الدوام در مدارج کمال وتکمیل فایض
دوارد ات تائید این دید قصور می نماید وتقویت این عیب بینی میفرماید بجاے عجب منقصت
می افزاید ودر محل ترفع راہ بتواضع وفروتنی می کشاید دور آن واحد ہم بکمالات ولایت متصف
است وہم بدید قصور متصف ہر چند بالاتر میرود پایان تر خود را می بیند بلکہ ہمان بالاتر
رفتن سبب پایان تر دیدہ شدہ است ظرفا انرا باور دارند یا نہ واگر سر آنرا معلوم کنند
باور دارند انتہے ۵

رہ این است سعدی کہ مردان راہ	بہ عزت نہ کردند در خود نگاہ ؛

مگر شکستگی وتواضع منافی تحدیث بنعمۃ اللہ نیست حاشا ۵۲ وکلا والعجب کل العجب کہ
برین انکسار ہم مدعی التفات نہ نماید وزبان بتعنت کشودہ گوید کہ خود را از کافر بدتر دانستہ
سبحان اللہ وبحمدہ در بحر المعانی مذکور است چون عاشق را وصال در آید ہزار لقب بنام ازان
حضرت آید یعنی معشوق حقیقی اسمہای آن محبوب را مختلف گرداند تا آنکہ کافر گویند چون
انرا بدین نامہا ولقب ہا خوانند در خاطر عاطر فتورے ونفورے نیاری بلکہ بہ عیش ابد در

۵ خداوندا مغفرت تو وسیع تر است از گناہان من ورحمت تو بسیار امیدوار تر ہا از عمل من ۵۲ قصائد حضرت
غوث صمدانی رحمۃ اللہ علیہ از تحدیث بنعمۃ اللہ مالا مال است چند شعر درین مقام مذکور میشود ۵ انا الواحد الفرد الکبیر بذاتہ
؛ انا الواصف الموصوف علم الطریقۃ ؛ ملکت بلاد اللہ شرقا ومغربا ؛ وان شئت انبئت الانام بخبتی ؛ ۱۲

رقص وراے وذوق گیری کہ لَیْسَ[۵۱] بِصَادِقٍ فِی حُبِّهٖ مَنْ لَمْ یَتَلَذَّذْ عَلٰی ضَرْبِهٖ
یعنی نیست در حب او کسے صادق کہ در زخم ہاے او لذت نہ گیرد انتہے نقل است
کہ مریدی از مریدان شقیق بلخی[۵۲] قدس اللہ سرہ اتفاق سفر حج افتاد و از شقیق رخصت
طلبید شقیق گفت برو بخدا سپردم اما چون در بسطام رہی باید کہ بپاے بوسِ سلطان العارفین بایزید
مشرف گردی از من او را دعا برسانی چون مرید بہ بسطام رسید بپاے بوس ابو یزید مشرف
شد پرسید تو کیستی و از کجا آمدی او گفت من مریدی ام از مریدان شقیق بلخی بہ نیت حج میروم
پرسید کہ پیر تو چہ کار می کند او گفت پیر من مقام توکل درست می کند و پاے توکل بجاے
رسانیدہ است کہ می گوید کہ اگر آسمان ہمہ ہنین گردد و روی زمین ہمہ سنگستان شود
نہ از آسمان چیزے بارد و نہ از زمین چیزے روید و جملہ خلایق عیال و اطفال من باشند
من از توکل خود نگردم سلطان العارفین گفت انیست صعب کافری و این ست مشرکی
اگر ابو یزید کلاغی باشد در مقام آن مشرک نپرد او را از من بگوی کہ از بہر دو نان خداوند تعالے
را چیرا می آزمایی اگر نزا بنانے حاجت افتد از ہمجنس خود بخواہ و بخور تا از شومی تو آن شہر
و آن ولایت خراب نہ گردد اینجا صاحب سبع[۵۳] سنابل گوید پایۂ توکل شقیق قدس سرہ کہ در دہم
و فہم خلایق نمی گنجد عارفے ہمچو ابو یزید باید کہ بران توکل حرج کند و گرنہ کرا احد و کرا امجال

---

[۵۱] نیست صادق در محبت وے ہر کہ لذت نگرفت بر ضرب وے [۵۲] قلادزاہد طریق ابو علی شقیق یگانہ وقت بود
و شیخ زمان و در زہد و عبادت قدمی راسخ داشت و ہمہ عمر در توکل رفت در انواع علوم کامل بود و تصانیف بسیار داشت
استاد حاتم اصم بود و طریقت از ابراہیم گرفت و با بسیار مشایخ صحبت داشت و یکہزار و ہفت صد استاد را شاگردی کرد
شہادت ایشان در سنہ ۱۹۳ ہجری بودہ قبر ایشان در ختلان بودہ است ۱۲ [۵۳] از تصانیف مشہورہ میر عبد الواحد بلگرامی
است مشتمل حکایات و مسائل تصوف میر عبد الواحد مرید شاہ صفی الدین بود و بخدمت شیخ حسین سکندرہ تعلیم یافت
آنجا بادشاہ دیر بسیار احترام بے کرد شرح تحفۃ الارواح حقایق ہندی شرح قصہ چار برادر چہل شہبات شرح مصطلحات دیوان
حافظ و رسائل در تصوف از و ست از نوادر تصانیف وی شرح کافیہ است کہ بطور حقایق تا بحث غیر منصوف نگاشتہ درین مقام

که درین چنین توکل سخن گوید ۵

منزل عشقت مکانے دیگر است | مرد این ره را نشانے دیگر است
عقل کے داند که این رمز از کجا است | این حکایت را بیانے دیگر است
بر سر بازار صرافان عشق | زیر هر دارے دکانے دیگر است
معرفت در جبه و دستار نیست | وآن عزیزان را نشانی دیگر است

۵ قال وقال بعض العرفاء حقیقة الطریق ان تکون مفلسا ابدا وان تکون طالبا للاعلی ومتی ظننت انک وصلت ما وصلت ومتی ظننت انک ظفرت ما ظفرت ومتی ظننت انک حصل لک حال ۵ لا حال لک حال سالکان این راه ومقبولان ومحبوبان درگاه همه ناظر درین است

منبعی از اوائل آن بطریق اختصار ایرادی رود الکلمة لفظ ای کلمة التوحید ملفوظة علی الستنا وملحوظة بقلوبنا ومحفوظة بیواطنا یعنی کلمه توحید در مرتبه اقرار بر زبان های ما ملفوظ است و در مرتبه تصدیق در دلهای ما ملحوظ است و در مرتبه اعمال و احوال بباطن ما چنان محفوظ است که هر بن موی ذوق و شوق ما ازان مخطوظ است مصنف رح اکتفا بذکر مرتبه اقرار کرد و دو معطوف محذوف فروگذاشت بحکم انکه حکم کردن بر اسلام و سبب جریان تکالیف شرعیه منوط و مربوط بمرتبه اقرار است و قرینه حذف مفهوم از عبارت مصنف است که می گوید وضع لمعنی مفرد نهاده شده است یعنی الزم گردانیده شده قبول کلمه توحید بر رفقا نو نوعی بجهت یحتمل معنی که فرد مجرد است از کفر و نفاق و افراد از معاصی فلا فراد من الکفر مرتبة الاقرار والاقرار من النفاق فی مرتبة التصدیق والافراد من المعاصی فی مرتبة الاحوال الان من تقی به تعالی موحد ایدل امد سیاتیه حسنات وهی اهم وان کلمه توحید ۳ نوع است یکی اهم چه اقرار و تصدیق لفظ اهم توحید صورت اوست وفعل و قول توحید و عمل او آوان دریافت احوال است محرف سوم حرف توحید است و این توحید عظمی است که از استعداد انسانی بر طرف است و از علامات این هر دو توحید کوته بینشان و بی کیفیت انکه علامة الحروف خلوه من علامات الاسم والفعل عمر گرامی از صدسال متجاوز بود وفات شان شب جمعه سیوم ماه رمضان ۱۱۱۸ اتفاق افتاد مزارش در بلگرام در قبه است میر عبدالجلیل بلگرامی از اولاد او بود ۵۱ بدانکه شقیق بلخی از مریدان سلطان العارفین بود پیران معتقد مریدان گاهی نکوهش می کنند گاهی ستایش ۱۲ ۵۲ بعض عرفا گویند که حقیقت طریق است که تو مدام مفلس باشی و طالب مقام اعلی هرگاه گمان بهستی کردی نیستی هرگاه خیال فیروزمندی در دماغ تو منتقش گشت فیروزمند نگردیدی هرگاه تصور نمودی که ترا حال حاصل شد ترا حالی نیست ۱۲

اقول این کلام فی حد ذاتہ صحیح است مگر ازان الزامے عائد نمی شود فلا یصح التقریب زیرا کہ محصل مرام ہمین است کہ طالب را لازم است کہ مدام در عجز و افتقار و تضرع و انکسار بودہ باشد و ہمیشہ استدعا در رتبہ اعلی و درجہ ارفع نمودہ باشد و خود را واصل نہ پندارد و ظاہر است کہ این معنی منافی تحدیث بنعمت نیست کہ او واجب است[1] **قال** نعم از بعضے اقطاب فخر و مباہات بر اہل زمان خود بوقوع آمدہ است و از مقام و از مرتبہ خود خبر دادہ اند گویند کہ آن بام پروردگار است نہ بطریق تکبر و نفسانیت شاید کہ دریغا نیز ازین قبیل خواہد بود و اللہ اعلم **اقول** فی الواقع ہمچو بعض اقطاب حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ نیز فخر و مباہات نمودہ از مقام خود خبر داد اند نہ بطریق کبر و نفسانیت چنانچہ جا بجا در مکاتیب شریف فرمودہ اند کہ با فشاء این ہمہ امر کردند و نیز فرمودہ اند ؎

در پس آئینہ طوطی صفتم داشتہ اند	ہر چہ استاد ازل گفت ہمان مے گویم

و نیز گفتہ مقصود ازین گفتگو اظہار نعمت حق است سبحانہ و ترغیب طالبان این طریقت نہ تفضیل خود بر دیگران الخ **قال** اما ان نسبت با قران و شرکاء گفتہ اند نہ نسبت بحضرت سید کائنات علیہ افضل الصلوات و اکمل التحیات **اقول** این کلام از پایہ اعتبار ساقط است اما اولا پس نقض تفضیلی آن است کہ من این را تسلیم نمی کنم چہ این حضرات رضی اللہ عنہم چنانکہ نسبت با قران و اخوان خود گفتہ اند ہمچنان نسبت با نبیاء عموما و نسبت بسید[2] انبیاء خصوصا علی اجمعہم افضل الصلوۃ و اکمل التحیات شیخ محی الدین بن عربی در جزء ثانی از فتوحات مکیہ ناقل است لَقَدْ حَدَّثَنِیْ اَبُو الْبَدْرِ التَّمَاشَکِی الْبَغْدَادِیُّ رَحِمَہُ اللّٰہُ عَنِ الشَّیْخِ بَشِیْرٍ مِنْ سَادَاتِنَا بِبَابِ الْاَزَجِ عَنْ اِمَامِ الْعَصْرِ عَبْدِ الْقَادِرِ اَنَّہٗ قَالَ مَعَاشِرَ الْاَنْبِیَاءِ اُوْتِیْتُمُ اللَّقَبَ وَاُوْتِیْنَا مَا لَمْ تُوَافَاہُ

---

[1] حضرت غوث الانام فرماید ؎ شربت بکاسات الغرام سلافۃ ۔ بہا انتعشت روحی و حسبی و یکفی ۔ و حضرت انا الساقی لمن کان جالسا و ہر دو علیہم الرحمۃ بعد کتابت ۱۲ [2] حضرت غوث الانام فرماید ؎ علی الدرۃ البیضاء کان اجتماعنا ۔ و فی قاب قوسین اجتماع الاحبۃ ۱۲

بقیہ بر صفحہ (۸۱)

قولہ اوتیتم اللقب ای جعل علینا اطلاق لقب النبی وان کانت النبوۃ العامۃ ساریۃ فی اکابر الرجال واما قولہ واوتینا مالم تؤتوا ھو معنی قول الخضر الذی شھد اللہ لہ بعد الیتہ وتقدمہ فی العلم واتعب الکلیم المصطفی المقرب موسی علیہ السلام فی طلبہ مع العلم بان العلماء یرون ان موسی افضل من الخضر فقال لہ یا موسی انا علی علم علمنیہ اللہ لا تعلمہ انت فھذا عین معنی قولہ اوتینا مالم تؤتوا فی حالہ ونیز در فتوحات می طراز د وکان عبد القادر الجیلی ممن شطح علی الانبیاء والاولیاء بصورۃ حق درین عبارت لفظ انبیاء کہ شامل است مرنبی ورسول را ملاحظہ نمودنی است ونیز در فتوحات مذکور است ومنھم من یتغلب علیہ الشطحات بالحق کعبد القادر فیظھر العلو علی امثالہ واشکالہ وعلی من ھو اعلی منہ فی مقامہ صحابہ وانبیاء اللہ عموما فائز مقام اعلی بودہ اند حضرت غوث انام آنچہ بہ نسبت حضرت سید کائنات فرمودہ اند استقصار آن دشوار است درین مقام بچند اشعار قصیدہ التقامی رد بعضے فضلاء دعوی کردہ اند کہ

بقایا صفحہ ۱۸۰ یعنی مارا لقب نبی عطا نشدہ اگرچہ نبوت عامہ در اکابر اولیاء امد ساری است فافا

عالمیت وتقدم علمی خضر علیہ السلام از شہادت عالم شہادت پیدا است موسی علیہ السلام را حکم شد تا ملاقی

حضرت خضر علیہ السلام کنند باآنکہ نزد علماے حضرت موسی علیہ السلام افضل بود از حضرت خضر علیہ السلام

یا حضرت موسی علیہ السلام خطاب کردہ گفت کہ مرا علمے است کہ اورا آمد تعالے بمن تعلیم فرمودہ واین علم شما را

حاصل نیست ۵۱ شیخ عبد القادر جیلانی رضی امد عنہ بر انبیاء واولیاء شطح می کرد بصورت حق ۱۲ ۵۲

بر بعضے ارباب ولایت شطح غالب آید چنانکہ عبد القادر رضی امد تعالے عنہ کہ علوے فرمود بر امثال خود وکسانیکہ در

درجہ ومقام از وبالاتر بودہ اند ۱۲

کہ آں بروایات متواترہ صحیحہ ثابت شدہ است ؎

انا اول المکنون فی علم خالقی	انا آخر المبعوث فی سرمدیۃ ؎
انا کنت فی العلیاء و نور محمدی	بمکنون سر اسد قبل النبوۃ ؎
نعم نشأتی فی اسحب من قبل آدم	وسری فی الاکوان من قبل نشأتی
وما قلت ہذا القول فخرا و انما	اتی الاذن حتے تعرفون حقیقتے

ازین ظاہر است کہ حضرت غوث انام باذن باری تعالی افشاء این سر می فرمایند کہ حضرت ایشان در علم خالق اول مکنون بودند و آخر مبعوث و ہنوز نور محمدی در سر بود کہ حضرت ایشان در علیا بودند و در حب نشاء حضرت ایشان قبل آدم بود و قبل نشاۃ دیگر سر ایشان در اکوان بود پس ای برادر این را بچشم انصاف بنگر کہ از کجا بہ کجا می رسد و با وصف این قسم ادلال انکار چگونہ روا بود و کے ہمچنین تبری لایق تصدیق باشد ؎

چند پرچین کنی ابرو ستم اغا کنی	خندۂ زن کہ گرہ از دل ما وا کنی

امام شعرانی در لواقح الانوار فی طبقات الاخیار از حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمۃ نقل می کند اَنَّہٗ قَالَ خُضْتُ بَحْرًا وَقَفَ الْاَنْبِیَاءُ بِسَاحِلِہٖ درین عبارت نیز لفظ انبیاء مذکور است کہ جمع نبی است و از حضرت بایزید بسطامی لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ اشتہار تمام دارد و این ترفع خاص نسبت بحضرت رسالت پناہی است صلوٰۃ اللہ علیہ با علان اسم مبارکش صلے اللہ علیہ وسلم و کلمات حضرت غوث انام رحمۃ اللہ علیہ نسبت بہ انبیاء اولی العزم و غیر اولی العزم مشہور ند و بعض فضلا آنرا مروی بروایات متواترہ صحیحہ مدعی بودہ اند چند اشعار بہ طور النموذج تحریر می شود تا بر ہمین قیاس فرمایند ؎

انا کنت مع یعقوب فی حزن یوسف	وما اجتمع الاثنان الا بسرکتی
انا کنت مع نوح بما شہد الوری	بحار او طوفانا علے کنہ قدرتی
انا کنت مع ادریس لما ارتقی العلے	واسکنہ الفردوس احسن بقعۃ

انا کنت فی رویا الذبیح فداؤہ	وما انزل الکبش الا بفتوتے
انا کنت مع ایوب فی زمن البلا	وما شفیت بلواہ الا بدعوتے
انا کنت مع عیسے فی المہد ناطقا	واعطے داؤد حلاوۃ نغمتے

ازین کلام حضرت غوث انام رضی اللہ عنہ ترجیح و تفضیل وے بر حضرت یعقوبؑ و یوسفؑ و نوحؑ و ادریسؑ و ابراہیمؑ و ایوبؑ و عیسےؑ و داؤدؑ علے نبینا و علیہم الصلوۃ و السلام لازم می آید پس انچہ معترض انکار تام فرمودہ مبنی است بر عدم تتبع کلام حضرات صوفیہ

اما ثانیا پس بر تقدیر تسلیم می گوئیم کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بجز اظہار تواضع و تحدیث بنعمۃ اللہ جاے بہ نسبت امثال و اقران خود ترفع ننمودہ با کابر انبیاء اللہ صلوات علیہم و اولیاء اللہ رضی اللہ عنہم چہ رسد بلکہ ہر گاہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ مدارج علیا و مناصب مراتب کبریٰ را بر متابعت حضرت خیر الورے علیہ صلوۃ الملک العلی حاجب ظاہر فرمودہ تا انکہ اگر نیک نگریستہ شود در مکتوب شریف تائیدی کہ در حکم متابعت مذکور است ہم پایۂ آن ذکری دیگر نیست پس انتساب ترفع خانہ انصاف را سوختن است اگر این مبحث را کہ بعبارات مختلفہ در مقامات عدیدہ اندراج یافتہ بطور استقصا انتخاب نمودہ درین مقام بنگارم موجب اطناب خواہد بود معہذا چند مقام را نشان میدہم در مکتوب چہل و چہارم از جلد اول می فرماید چون ان سرور محبوب رب العالمین است متابعان او بواسطہ متابعت بمرتبۂ محبوبیت می رسند چہ محب ہر کہ از شمائل و اخلاق محبوب خود می بیند آنکس را محبوب خود میدارد و مخالفان را از ینجا قیاس باید کرد ؎

محمدؐ عربی کابروی ہر دو سراست	کسیکہ خاک درش نیست خاک بر سراو

در مکتوب صد و دوازدہم از جلد اول می فرماید احوال و مواجید کہ بی تحقیق بحقیقت معتقدات این فرقہ ناجیہ میسر شود خراستد راج ہیچ نمیدانیم و خبر خرابی ہیچ نمی انگاریم با این دولت اتباع فرقہ ناجیہ ہر چہ بدہند منت می داریم و شکر بجاے آریم و اگر ہمین را بدہند ہیچ از

احوال و مواجید ندهند باک نداریم و راضی ایم انتهی در مکتوب صد و چهاردهم از جلد اول میفرماید ذره این متابعت مرضیه از جمیع تلذذات دنیاوی و تنعمات اخروی بمراتب بهتر است انتهی در مکتوب صد و پانزدهم از جلد اول که بملا عبدالحق دهلوی صدور یافته در باب قطع هفت گام می فرماید کُلُّ ذٰلِکَ مَنُوطٌ بِمُتَابَعَةِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْهِ مِنَ الصَّلٰوةِ اَکْمَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَفْضَلُهَا ۵ و در مکتوب شصت و پنجم از جلد اول درین باب بسطی فرموده همچنان در مکتوب صد و هشتاد و ششم و مکتوب صد و نود و یکم و صد و نود و دوم وغیره از جلد اول و دیگر جلدها از حکم متابعت بالا مال است در مکتوب هفتاد و هشتم از جلد اول میفرماید که وصول باین نعمت عظمی وابسته باتباع سید اولین و آخرین است علیه و علی آله من الصلوات افضلها و من التسلیمات اکملها تا تمام خود را در شریعت گم نه سازد و به امتثال اوامر و انتهاء از نواهی متجلی نه گردد بوی ازین دولت بمشامجان او نرسد باوجود مخالفت شریعت اگرچه برابر سر موی باشد اگر بالفرض احوال و مواجید دست دهد داخل استدراج است اخرا و ارسوا خواهند ساخت خلاصی بے اتباع محبوب رب العالمین علیه و علی آله من الصلوات افضلها و من التسلیمات اکملها ممکن نیست درویشانے که قدم راسخ در شریعت دارند و از عالم حقیقت نیک شناسا اند ازیشان همتے باید طلب نمود و مددی باید جست تا عنایت حق سبحانه از دریچهٔ ایشان ظاهر شده تمام بجانب قدس خود تعالی جذب نماید و مخالفت را در روی گنجایش نماند تا سر موے راه مخالفت شریعت کشاده است محل خطر است تمام سبیل مخالفت را باید مسدود ساخت ۵

محال است سعدی که راه صفا	توان رفت جز در پے مصطفی

صلوة الله و سلامه علیه و علی آله انتهی مختصرا و در کتاب مبدء و معاد بدین الفاظ نگاشته اند ولی هر کمال که می یابد و بهر درجه که میرسد بطفیل متابعت نبی خود است علیه الصلوة و السلام حصول آن کمال بواسطهٔ متابعت آن نبی است و نتیجه ایست از نتائج اتباع سنت او

ابن موقوف است بر اتباع رسول الله صلی الله علیه وسلم ۱۲

انتہی و نیز در ہمان کتاب فرمودہ اند حظ وافر از طریق صوفیہ بلکہ از ملت اسلام کسے راست کہ فطرت تقلید و جبلت متابعت در وے بیشتر است بسیار کار ایشان بر تقلید است و مناط امر دین ہمیں متابعت تقلید انبیا علیہم الصلوٰۃ والسلام بدرجات علیا میرساند و متابعت اصفیا بمعارج عظمیٰ می برد الخ و در رسالہ معارف لدنیہ بدین نمط ارشاد فرمودہ و عجب است از بعضے درویشان خام ناتمام کہ کشف خیال خود را اعتبار نمودہ بانکار و مخالفت این شریعت باہرہ اقدام می نمایند الخ پس باوصف چنین تحریرات و تصریحات چگونہ از حضرت ایشان فخر و مباہات خصوص نسبت بحضرت سید کائنات علیہ الصلوٰۃ والتسلیمات باور پذیرفتہ شود **قال** و بعضے از کبرائے مشائخ گفتہ اند انا مامور بأبی لا رسول اللہ[۵۱] و حضرت غوث الثقلین رضی اللہ عنہ فرمودہ اند لیس علیّ منۃ الا للہ و لرسولہ[۵۲] این درست است **اقول** حسب مذاق حضرت معترض رحمۃ اللہ علیہ چگونہ درست باشد انکار نعمت پیران طریقت و ائمہ و صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین لازم متین این کلام است و جائے دیگر مکاتیب و رسائل حضرت مجدد رضی اللہ عنہ انکار نعمت آن حضرات اندراج نیافتہ فشتان بینہما حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در رسالہ مبدء و معاد می فرماید مرید ہر کمالے را کہ می یابد از تقلید پیر خود می یابد خطاء پیر بہتر از صواب مرید است انتہی و نیز در ہمان کتاب مذکور است کہ اعتقاد مرید بافضیلت پیر و اکملیت او از ثمرات محبت است و از نتایج مناسبت کہ سبب افادہ و استقامت است الخ **قال** با آنکہ گویند در قرب وصول تا بمقامے رسیدہ ام کہ ہیچکس واسطہ[۵۳] نیست و ہیچ یکی را دخلے نہ رسول و نہ غیر وے را اگر واسطہ بودند در وقت سلوک بودند حالانکہ سلوک تمام شد و قرب درگاہ حاصل گشت و وصول بحصول پیوست ہیچکس واسطہ نیست

[۵۱] مرا مامور رسول اللہ پروردہ ۱۲ [۵۲] بر ما صرف منت اللہ و رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بودہ است [۵۳]

حضرت غوث صمدانی فرماید ؎ من فی رجال اللہ نال بمکانتی ٭ وحدی رسول اللہ فی الاصل ربانی ٭

بجز از منصب این اکمر ہیچکس واسطہ نیست

وہمہ منقطع شدند اقول حضرت غلام علی شاہ صاحب[۱] رحمۃ اللہ علیہ فرماید العیاذ باللہ
ایں چہ خلاف نویسی است و این چہ بے تحقیق گوئی است در ہیچ مکتوب ایشان این چنین
عبارت نیست یا شیخ عفی اللہ عنک از کلام ایشان چنین معلوم می شود کہ دو راہ قرب الٰہی است
یکے طریق ولایت کہ بکسب و سلوک از توبہ و انابت بمقام رضا روند و از تجلی صفاتی بہ تجلی ذاتی
ترقی نمایند دوم طریق کمالات نبوت و اجتبا کہ موصل اصل الاصل است و بہ تجلیات ذاتیہ
دائمی استمراری میرسد و حصول ہر دو طریق بے تبعیت و متابعت حبیب خدا صلے اللہ علیہ و
سلم ممکن نیست در طریق ولایت در مشہود سالک ذات پاک رسول خدا حامل است و در طریق
کمالات نبوت در شہود سالک ذات مقدس مطہران حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حامل نسبت انتہی تحریر

سال ولادت حال الجمعہ ای رافت ز مال ہ گردن فی برج جوزا دقیقہ ششم شرارد ذی قعدہ از حضرت مرزا مظہر جان جانان الشہید

[۱] از اعاظم خلفای حضرت مرزا جانجانان است و نسب شریف وی بحضرت امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ می رسد والد بزرگوار وی سید عبد اللطیف مرزی مرتاض و اہل مجاہدہ بود کہ بجای طعام بالکل بقوت لایموت اکتفا کردی و در صحرا ذکر جہری نمودی و در سلسلہ قادریہ اعظمیہ مرید ناصر الدین قادری بود منشای او قصبہ ٹالہ پنجاب است و تاس بلوغ در آنجا سکونت داشت بعد ہ در سالگی والد بزرگوار وے را از ٹالہ در دہلی طلبید بارادہ آنکہ او را ہم بخدمت پیر خود حاضر کردہ مرید کند چون غلام علی شاہ در دہلی بود شاہ ناصر الدین فوت کرد و نوبت بہ بیعت نرسید پس والد بزرگوارش فرمود کہ ما شما را برای بیعت شاہ ناصر الدین طلبیدہ بودیم اما تقدیر نبود حالا ہر کہ کہ بوی مقصود بمشام جان شما برسد بیعت کنید پس حضرت شاہ اول بخدمت شاہ ضیاء اللہ و شاہ عبد العلی خلفای خواجہ محمد زبیر حاضر شد بعد ازاں بخدمت میر درد فرزند خواجہ ناصر الدین و مولانا فخر الدین چشتی دہلوی و شاہ نانو و شاہ غلام سادات چشتی و دیگر اعزہ و مشائخ دہلی حاضر شدہ خط صحبتہا برداشت آخر در عمر بیست و دو سالگی بخدمت حضرت مرزا مظہر جانجانان در ۱۱۷۵ ہجری حاضر شدہ دست ارادت بدامان آں حضرت زد و اول بیعت بخاندان عالیہ قادریہ نمودہ بتکمیل رسید خرقہ خلافت سلاسل اربعہ یافت و بعد از وفات پیر روشن ضمیر جانشین و وصی مسجادہ ایشان شد و نہار با کس طالبان حق را الجق رسانید و خوارق و کرامات او حد حساب نیست در علوم ظاہری تلمذ مولانا شاہ عبد العزیز نزد داشتند رسائل تصوف حضرت ایشان مشہور و معروف اند رسائل کہ بجواب ایرادات شیخ عبد الحق رحمۃ اللہ علیہ نگاشتہ اند محتوی تحقیقات بدیعہ بودہ اند ولادت با سعادت وی در قصبہ ٹالہ علاقہ ملک پنجاب بوقوع آمد در ۱۱۱۱ ہجری و وفات در ۱۲۰۱ ہجری سے چون جناب شاہ عبد اللہ قیوم زمان ہفتم زین جہان فرمود در جلت سے و خبات الکریم

رفع توسط و وسائط بسبب حصول طریق این کمالات نبوت و اصطفا است کہ بہ فضل و موہبت الٰہی از کمال متابعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بآن امتیاز یافتند در مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث می فرمایند کہ سادہ لوحی از ین عدم توسط کہ در طریقہ خدیہ و غیرہا گفتہ شدہ استغنا از بعثت خیر البشر صلے اللہ علیہ وسلم اگرچہ بنسبت بعض بود تو ہم نکند و عدم مبعوث احتیاج بمتابعت و تبعیت او گمان نبرد کہ آن کفر و الحاد و زندقہ و انکار است از شریعت حقہ او صلے اللہ علیہ وسلم کہ ہمہ پس رو اویند و بے توسط او کمال اخذ نمی نمایند چہ ہر گاہ وجود شان بے توسط وجود او صورت نہ بندد و کمالات دیگر خود تابع وجود اند بے توسط او چہ صورت دارند بلے محبوب رب العالمین چنین مے باید صلی اللہ علیہ وسلم بکمال صحیح و الہام صریح بہ یقین پیوستہ کہ ہیچ از دقایق راہ و ہیچ معرفت از معارف این قوم بے توسط او و بے متابعت او صلے اللہ علیہ وسلم میسر نیست و منتہی را در رنگ مبتدی و متوسط فیوض و برکات این راہ بے تبعیت و طفیل حاصل نیست ۵

محال است سعدی کہ راہ صفا	تواں رفت جز در پے مصطفے

انتہی پس معلوم شد کہ از کمال متابعت بہ مرتبہ قرب بے رسیدند کہ انجا در شہود ذات پاک آن سرور حائل نیست و عدم توسط در متابعت موجب نقصان نیست چنانچہ عدم توسط ازین آیہ شریفہ کہ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ مفہوم می شود و این آیہ در شان مخلصان و صعالیک مہاجرین صحابہ وارد است رضی اللہ عنہم و رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم از بس علو شان طلب نصرت از جناب الٰہی بواسطہ آنہا مے نمودند چنانچہ بروایت محی السنۃ در حدیث آمدہ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيكَ الْمُهَاجِرِينَ وآن جماعت این مرتبہ از متابعت حبیب خدا صلے اللہ علیہ وسلم یافتہ اند و در حدیث است کہ چون بندہ نماز می خواند حجابے کہ درمیان بندہ و خدا بود رفع مے شود و گفت حضرت عایشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا در وقت نزول آیہ براءۃ از افک لَا نَحْمَدُ اللّٰهَ وَلَا نَحْمَدُ أَحَدًا انتہی درین مقام شیخ محی الدین بن عربی انچہ

۵ صعالیک فقراء ۵۲ افک دروغ بستن و تہمت گفتن ۱۲

در باب هفتاد و سوم از فتوحات مکیه افاده فرموده حاسم مادهٔ اشکال ست مے فرماید و هم علی قسمین طایفه منهم قد ربطت همتهما علی ان الرسول انما جاء بینها و معلما بالطریق الموصل الی جناب الحق تعالی فاذا اعطی العلم بذلک زال من الطریق و خلی بینهم و بین الله فهولاء اذا سارعوا و سابقوا الی الخیرات لم یرد اما مهم قدم احد من المخلوقین لانهم قد ازالوه من نفوسهم فانفردوا الی الحق کرابعة العدویة رحمها الله فهولاء اذا حصلوا فی المجالس و الحدیث خاطبهم الحق بالکلام الالهی من غیر واسطة کلام معین و اما الطائفة الاخری فهم قوم جعلوا فی نفوسهم انه لا سبیل لهم الیه تعالی الا الرسول هو الحجاب فلا یشهدون سنه امرا الا و یرون فی سیرهم قدم الرسول بین ایدیهم و لا یخاطبهم الحق الا بلسانه و لغته این عبارت بدیدهٔ بینا نگریستنی است مفادش این است که در طائفه علیه ضد ارسیدگان دو طایفه بوده اند گروهے بمقامی رسند که واسطه برخیزد و اخری را واسطه در کار باشد فارتفع الاشکال بحذافیره فالحمد لله علی ذلک در کشف الغطاء[۵۱] مذکور است و خیال نکنی که نفی تربیت سرور کائنات علیه افضل الصلوات و التسلیمات کرده باشند حاشا و کلا زیرا که در مکتوب دیگری نوشته اند که ولایت من بر پاے ولایت محمدی و موسوی است یعنی من از بیرد و ولایت تربیت یافته ام و بولایت رسیده چه تربیت یافتن ولایت که عبارت از طوق

---

[۵۱] کشف الغطاء عن وجوه الاغبیاء تصنیف شیخ محمد فرخ رحمة الله است که از نبایر شیخ احمد مجدد بوده اند با وصف زهد و ورع و تقوی و صوف و بعلوم صوری و معنوی معروف و بخوارق و کرامت مشهور بودند تفصیل کرامت چنین است که چون محمد فرخ بحرمین شریفین مشرف شد در اول بمکه معظمه سید محمد برزنجی که در انکار شیخ احمد مجدد تشدد داشت و در مدینه منوره بود و خواست که از مدینه بمکه آمده در معارف مجددی و مضامین مکاتیب احقاقی بحث بشیخ فرخ کرده الزام دهد چون جزا آمدن سید محمد برزنجی بشیخ فرخ رسید دعا بجناب حق برآورد و گفت که الهی عجمی ام و دعوی فی المحادله و مباحثه در حرم کعبه مناسب نیست پس تو شر او را از من کفایت کن تیر دعا بهدف اجابت آمد و وی سخت بیمار شد تا انکه شیخ فرخ بعد طواف کعبه بمدینه رفت و بزیارت روضه نبوی صلی الله علیه وسلم مشرف شده باز بمکه آمد و رجوع بهندوستان کرده کشتی سوار شد در بین راه سید محمد برزنجی هم شفا یافته بمعاصیت شیخ شتافت و در زورقی نشسته خواست که در جهاز یکه شیخ در آن دار بود در آید و مجادله کند شیخ باطلاع این معنی باز برای کفایت شر او بجناب الهی مناجات کرد زورق فی الحال بدریا غرق شد و آن منکر اولیا بسر رسید وفات حضرت ایشان در سنه ۱۱۴۲ است انچنین است در سفینة الاصفیا مگر تحقیق این است که واقعه برزنجی با حضرت سید آدم بنوری اتفاق افتاده ۱۲

واتحاد است باآنکہ از اسماء الٰہی معنی ندارد بلکہ بیشتر اطلاق ولایت در اصطلاح ایشان
بر حقیقت عارف است کہ عبارت است از مبداء متعین او و ہیچ اہلے از آنرا گمان نکنند زیرا کہ
خود در مکتوبات و رسائل سعادت او البتہ باتباع شریعت داشتہ اند مراد ازان نفی تبعیت
نا نگاری بلکہ مراد نفی حیلولت حقیقت اوست در میان ذات تعالی و تقدس میان ایشان
چنانچہ خود در مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث تصریح بدان کردہ اند باین عبارت مخدوما
وصول فیوض بسالک بتوسط و حیلولت خیر البشر علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام تا زمانے
است کہ حقیقت آن سالک کہ محمدی المشرب است بحقیقت محمدی منطبق نگشتہ است و
بآن متحد نشدہ است و چون بکمال اتباع بلکہ بمحض فضل در مقامات عروج این حقیقت را با آن
حقیقت اتحادی حاصل شد توسط برخاست[۱] چہ توسط و حیلولیت در مغائرت است و
اشارت بدین معنی نمودہ است عارف جامی قدس سرہ در شرح فصوص در بیان قول شیخ
تَجَلِّی الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَۃِ الْمُتَجَلِّیْ لَہٗ مے نویسد وَھٰذَا اَعْلٰی
دَرَجَاتِ التَّجَلِّیَاتِ اِلَّا اَنْ یَّکُوْنَ عَیْنُکَ عَیْنَ الْاَعْیَانِ الثَّابِتَۃِ
کُلُّھَا اِلٰی اَنْ قَالَ فَتَعَیَّنَ الْحَقُّ لَکَ کَنَفْسِہٖ فِیْ نَفْسِہٖ چہ این عبارت صریح
دلالت بران دارد کہ از تجلی ذات بی پردہ و خصوصیات سالک بہرہ در گردد و واسطہ
در میان ذات او تعالے نماند و کذلک عبارتیکہ بعد ازین تحقیق آوردہ است قَالَ[۲] فَاَعْلٰی
دَرَجَاتِکَ شُھُوْدُکَ لِلْحَقِّ ھُوَ مَا یَکُوْنُ بَعْدَ تَحَقُّقِکَ بِعَیْنِکَ الثَّابِتَۃِ
فَاِذَا اِنْتَحَدْتَ اَنْتَ بِعَیْنِکَ الثَّابِتَۃِ کُنْتَ اَنْتَ عَیْنُکَ الثَّابِتَۃَ

---

[۱] در کشف المحجوب از ابو سعید فضل اللہ بن محمد منقول است التصوف قیام القلب مع اللہ بلا واسطۃ
تصوف قیام دل بود با حق بے واسطہ ۱۲ [۲] پس اعلی درجات تو شہود اوست بحق او ان است کہ بعد تحقق تو بعین
ثابتہ تو گردد چون بعین ثابتہ خود متحد گشتی در تو و عین ثابتہ تو امتیازی نباشد و خدا او ند تعالی را در خود چنان
خواہی دید کہ نفس خود را مے بینی و نفس خود را بصورت حق بینی ۱۲

مِنْ غَيْرِ امْتِيَازٍ وَرَأَيْتَ الْحَقَّ كَمَا تَرَى نَفْسَهُ فِيكَ وَرَأَيْتَ نَفْسَكَ صُوْرَةً فِي الْحَقِّ وصریح تر ازان است آنچہ ہم عارف جامی در خطبہ شرح فصوص می نویسد

[1] اِعْلَمْ اَنَّ الْحِكْمَةَ الْفَائِضَةَ مِنَ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ عَلٰى قُلُوْبِ مُكَمَّلِ عِبَادِهٖ وَخُلَّصِ عَبِيْدِهٖ اَنْوَاعٌ مِنْهَا مَا يُفِيْضُ عَلَيْهِمْ بِوَاسِطَةِ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِيْنَ بِاَلْفَاظٍ وَعِبَارَاتٍ مَحْفُوْظَةٍ عَنِ التَّغْيِيْرِ وَالتَّبْدِيْلِ وَهُوَ الْقُرْاٰنُ وَمِنْهَا مَا يُفِيْضُ عَلَيْهِمْ بِوَاسِطَةٍ اَوْ بِغَيْرِ وَاسِطَةٍ وَمِنْ هٰذَا الْقَبِيْلِ الْحَدِيْثُ الْقُدْسِيُّ وَهٰذَا النَّوْعُ لَيْسَ مَخْصُوْصًا بِالْاَنْبِيَاءِ بَلْ يَعُمُّ الْاَوْلِيَاءَ وَصَالِحِي الْمُؤْمِنِيْنَ وَفِي مَنْبَعِ الْكَمَالَاتِ حَكَى الْاِمَامُ الشَّعْرَانِيُّ عَنْ بَعْضِ الْعَارِفِيْنَ اَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ اَنَّ الرَّجُلَ لَا يَكْمُلُ عِنْدِيْ فِيْ مَقَامِ الْعِلْمِ حَتّٰى يَكُوْنَ عِلْمُهٗ عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى عَزَّ وَجَلَّ بِلَا وَاسِطَةٍ اِلٰى اَنْ قَالَ كَمَا اَخَذَهُ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفِيْهِ اَيْضًا عَنْ بَعْضِهِمْ اَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ اِذَا كَمُلَ الْعَارِفُ فِيْ مَقَامِ الْعِرْفَانِ اَوْرَثَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى عِلْمًا بِلَا وَاسِطَةٍ وَقَالَ الشَّيْخُ فِي الْفُتُوْحَاتِ الْمَكِّيَّةِ فِيْ بَيَانِ اَحْوَالِ الْاَقْطَابِ اِثْنَيْ عَشَرَ وَاَمَّا الْقُطْبُ الثَّانِيْ عَشَرَ

[1] بدانکہ حکمت از حق تعالے بر قلوب کاملین باقسام مختلفہ فایض می شود بعضے بواسطہ فرشتہ مقربین نازل می شود بعبارائے کہ محفوظ از تغیر و تبدل مے باشد آن قران است و بعضے بواسطہ و بغیر واسطہ ازین قبیل است حدیث قدسی ایں قسم مخصوص بانبیا نیست بلکہ اولیا و صالحین را عام باشد در منبع الکمالات مذکور است کہ شعرانی از بعض عارفین حکایت کردہ کہ مے گفت کہ مرد در مقام علم نزد ما ہرگز کامل نمے شود تا انکہ علم وے از اللہ تعالے بلا واسطہ نباشد و دران است کہ بعضے از عرفا گویند کہ ہرگاہ عارف در مقام عرفان کامل شود اللہ تعالے اورا علم بلا واسطہ عطا سازد و شیخ در فتوحات در بیان احوال اقطاب نگاشتہ کہ قطب دوازدہم بر قدم شعیب می باشد و تمامی علوم وے علوم الہیہ است کہ حاصل نکردہ آنرا مگر از اللہ تعالے ۱۲

عبد اللہ ۱۰۱۵ ۹۳ کر

عشر فهو علی قدم شعیب ع الی ان قال وکل اصناف هذا العلوم عنده علوم الهیة ما اخذها الا عن الله سبحانه وورد مرصاد العباد می نویسد اما تجلی علمی مثمر ظهور حقائق علوم است بی واسطه وعلم آدم الاسماء کلها ومنه ما نه من لدنا علما کاه وانچه بالا نقل کردیم از بعض کبرا که حضرت مقام است انسان باین تحقیق ناظری تواند شد یعنی حضرت مقام است یکی سالکان چون بدان مقام رسند از اصل بی واسطه فیض گیرند چنانچه حضرت علیه السلام میگفت وان را وراثت خضری خوانند وشک نیست که وراثت مقام است ونزدیک باین توجیه شیخ شعرانی از شیخ ابی المواهب شاذلی نقل کرده است ازین عبارات منقوله صریحا او دلالت اخذ فیوض بلا واسطه از اصل مفهوم میشود باید دانست که در کلام محققان صوفیه وصول بذات دایمی واقع شده است بی ازاو وصل عریانی نامند سالکی که سیر او در تفصیل اسماء صفات افتاد چون کلمات الهی لا تتعالت تفاوتیست این سیر او را هم پایانی نباشد ؎

نه حسنش غایتی دارد نه سعدی را سخن پایان	بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

اما سالک رشیدی محمدی المشرب بواسطه حب ذاتی وتعطشی که ازان ناشیست قل الله ثم ذرهم گویان وپویان وجویان آستان قدس میگردد وزبان حالش بدین ترانه مترنم

ذات من نیست جز محبت ذات	ذات بر من زده است اه صفات

صفات او را جل وعلا تعالت هرچند از ذات جدائی متصور نیست لیکن واله ذات تعالی بدان در نمی آویزد واز صفات جز ذات نمی خواهد پس درین حالت بدیهی است که حائل وحاجبی میان این عارف وذات تعالی نمی ماند هرگاه صفات واجبی تعالت وتقدست که نزد علماء اهل حق شکر اصد تعالی سعیهم وهمچنین نزد حضرت ایشان موجود اند بوجود زاید بر ذات تعالی حائل نباشند حقائق ممکنات که از صفات اعتباریه اند اگر حائل نباشند چرا محل استبعاد بود از سحر المعانی نقل است که فردا از تجلی ذات دایمی بهره مند میسازند حضرت خواجه احرار در فقرات می نویسند چون دل از مزاحمت غیر حق سبحانه آزاد شد الوهیت دیگری از پیش بصیرت ادبر خاست

ودریں مقام بشہود تجلیات صفات حق سبحانہ از شہود اوصاف خود و غیر خود نجات یافتہ از تجلی ذات
از پیش پردہ تجلی صفات بہرہ مند شود رسیدن باین دولت کہ بشہود انکشاف ذات از تفاصیل
اسماء وصفات ذاہل شدہ غیر ذات مشہود او نشود بسیار متعذر است مگر کسے کہ از ذات وصفات
خود نیست شدہ باشد و بجلعت ماخاص کہ تعبیر ازان بوجود موہوب صفاتے کردہ اند مشرف
شدہ باشد انتہی در رشحات می آرد کہ حضرت خواجہ احرار فرمودہ اند کہ معنی لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ
پیش بعضے کہ اسد اسم ذات است من حیث ہی آن تواند بود کہ نیت الہ کہ عبارت است از مرتبہ
الوہیت یعنی ذات مع الصفات الا اللہ یعنی ذات بحث معرا عن الکل شیخ عبد الکریم جیلی قدس سرہ
در کتاب مناظرہ الہیہ می نویسد اَلسَّیَّارُوْنَ فِی اللّٰہِ ھُمُ الْاَفْرَادُ الْوَاصِلُوْنَ
اِلَی اللّٰہِ تَعَالٰی یَجِدُوْنَ فِیْہِ لَذَّۃً ذَاتِیَّۃً تَاْخُذُھُمْ بِحُکْمِ الضَّرُوْرَۃِ اِلٰی
قَطْعِ اَفْلَاکِ کُلِّ صِفَۃٍ ذَاتِیَّۃٍ اَوْ اِسْمِیَّۃٍ اَوْ فِعْلِیَّۃٍ فَیَسْتَوْفُوْنَ مَنَازِلَ
کُلِّ بُرْجٍ مِنْ اَبْرَاجِ مُقْتَضِیَاتِ فَلَکِ الصِّفَۃِ بِالذَّوْقِ الْعَالِیْ
انچہ گفتہ شد از صوفیہ وجودیہ منقول است ہمین است کہ عارف اصبر بر تر از مرتبہ صفات
ممکن نیست وَیُحَذِّرُکُمُ اللّٰہُ نَفْسَہٗ بران حجت اند و نیز ذات من حیث ہی اگر متعلق علم
گردد باید کہ در احاطہ در آید و آن ممکن نیست شیخ محی الدین عربی قدس سرہ انچہ در بیان تجلی ذات
مے نویسد کہ اَلتَّجَلِّیْ مِنَ الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَۃِ الْمُتَجَلّٰی لَہٗ فَالْمُتَجَلّٰی
لَہٗ مَا رَاٰی سِوٰی صُوْرَتِہٖ فِیْ مِرْاٰۃِ الْحَقِّ وَمَا رَاٰی الْحَقَّ وَلَا یُمْکِنُ اَنْ یَّرَاہُ
اِلٰی اَنْ قَالَ فَلَا تَطْمَعْ وَلَا تُتْعِبْ نَفْسَکَ فِیْ اَنْ تَرْقٰی اِلٰی اَعْلٰی مِنْ
ھٰذِہِ الدَّرَجِ دلالت بر منع ترقی تا ذات بحث می کند و ہمچنین کلام خواجہ احرار قدس
سرہ کہ در شرح قول حضرت امیر کرم اللہ وجہہ لَوْ کُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ یَقِیْنًا
فرمودہ اند مصرح است بمنع صاحب رشحات نقل می کند کہ فرمودہ اند کشف غطا ہرگز ظاہر نمے
شود ممکن نیست و این پیش ارباب تحقیق مقرر شدہ است کہ ذات ہرگز ظاہر نمی شود الا در پردہ

صفات گوییم انچہ از حضرت خواجہ بشیر افتاد و مختار ایشانست و انچہ در شرح قول حضرت امیر فرمودہ اند مبنی است بر قول صوفیہ وجودیہ و منع صوفیہ سیر و سلوک اتا ذات بحت مبنی بر اصل ایشان است کہ فوق تعین اول مرتبہ لاتعین است نزد ایشان کہ جمیع نسب و اعتبارات انجا ساقط است چہ ہرگاہ صفات و اضافات ازان مرتبہ مسلوب باشد پس اگر علم عارف بدان مرتبہ مقدس متعلق شود ذات تعالی می باید کہ معلوم گردد و اعتبار معلومیت پدید آید مع سقوط جمیع الاعتبارات عنہا و بر مشرب حضرت ایشان ذات تعالی چون موجود خبری تحقیقی است و صفات واجبی تعالت نیز موجودہ اند بوجودات زایدہ پس آن مرتبہ مقدسہ را حقیقت لاتعین نمی توان گفت و اگر اطلاق لاتعین بران مرتبہ واقع شدہ باشد بتسامح و تجوز خواہد بود ہمچنین ہر کہ ازین محققان بتجویز تجلی ذات کردہ است ناظر بہمین تحقیق است دیگر مقرر محققان صوفیہ است کہ تجلی ذات در میان سائر انبیا مخصوص بسرور انبیا است علیہ و علیہم الصلوۃ والسلام و اگر مرتبہ لاتعین بدان معنی باشد کہ اہل توحید وجودی قرار دادہ اند باید کہ آنسرور ہم بدان متحقق نباشد و ہو باطل یکے می گوید ؎

موسیٰ زہوش رفت بیک پرتو صفات	تو عین ذات می نگری در تبسمے ؎

معلوم تو باد کہ این امور کشفیہ اند و ذوق یکے بر دیگرے حجت نیست ؎

تو و طوبیٰ و ما و قامت یار	فکر ہر کس بہ قدر ہمت اوست

جمیع کمالات باز بستہ بمتابعت سید الاولین و الآخرین است و متابعت فرع محبت است و ہر کہ در محبت و متابعت آنسرور پیش قدم است در ترتب ثمرات و نتایج آن پیش قدم پس اگر تجلی ذات در خوان نعمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کردند دوش گویان نیز امیدوار شدند مَا صَبَّ اللّٰہُ شَیْئًا فِیْ صَدْرِیْ اِلَّا وَقَدْ صَبَبْتُہٗ فِیْ صَدْرِ اَبِیْ بَکْرٍ آن را شاید عدل بالجملہ اقوال مشایخ در حیلولت و عدم حیلولت و حصول تجلی ذات و عدم حصول

؎ نہ انداخت اللہ تعالے در سینہ من چیزے مگر آنکہ آنرا در سینہ ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ انداخت ۱۲

آن مختلف بنظر می درآید شیخ در فص شیثی می نویسد فَخَاتَمُ الرُّسُلِ مِنْ حَیْثُ وِلَایَتِہٖ نِسْبَتُہٗ مَعَ خَتْمِ الْوِلَایَۃِ نِسْبَۃُ الْوِلَایَۃِ نِسْبَۃُ الْاَنْبِیَاءِ وَالرُّسُلِ مَعَہٗ یَأْخُذُ خَاتَمُ الرُّسُلِ مِنْ مِشْکٰوۃِ خَاتَمِ الْوِلَایَۃِ وَخَاتَمُ الْاَوْلِیَاءِ الْوَلِیُّ الْوَارِثُ الْاٰخِذُ مِنَ الْاَصْلِ بِلَا وَاسِطَۃٍ وحضرت ایشان ما و اصل بقرب بنوت صحابہ کرام را می دانند کہ حیلولت در انجا مفقود است و در تابعین ہم این دولت را عموماً و خصوصاً معزز می دارند پس اے عزیز تو خود درین مقام انصاف بدہ و بنظر صائب تامل فرما امرے کہ مختلف فیہ این طایفہ باشد و جماعۂ عظیم از صحابہ و تابعین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین و غیرہم بدان سرفراز باشند اگر فردے از افراد است دراز منہ متاخرہ اظہار نماید کہ مرا بطفیل سرور بشر صلی اللہ علیہ وسلم بعضے معاملاتے کہ بسابقان مرحمت فرمودہ اند نواخت چرا شغب نماید امر مبتدع را دعوی نکردہ است قُلْ مَا کُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ آنرا می پرورد بلکہ اگر امرے کہ دیگرے باظہار آن مبادرت نمودہ است (نیستم نو پیدا از پیغمبران) در معرض بیان آرد تا صریح مخالفت بقوانین ملت بیضا نداشتہ باشد نباید ش رد کرد قال بلکہ من مربائے آنہا ام و مجتبائی ادیم فعل دیگرے را در حق من دخلی نیست و من بدیگرے درین معنی متوجہ نیم آن دیگر کدام است رسول خدا حاشا اقول این اعتراض مبنی است بر مراد معترض یا انکہ در مکتوبات این معنی درج است و نہ متفاہم عرف حضرت غلام علی شاہ صاحب فرماید برارباب فکر ظاہر است کہ از کلام قائلان رفع توسط مریدی خدا و پیغمبری رسول خدا لازم می آید اللہ تعالیٰ در آیہ شریفہ یُرِیْدُوْنَ وَجْهَهٗ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِّنْ شَيْءٍ وَّمَا مِنْ حِسَابِهِمْ عَلَيْكَ مِنْ شَيْءٍ جماعہ صحابہ کرام را رضی اللہ عنہم مریدان خود فرمودہ و ارادت بعیت کہ بردست رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم می نمودند درین آیہ منسوب بذات خود نمودہ اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ فَمَنْ نَّكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهٖ کسے کہ در اتحاد این دو ارادت فرقے دارد آیہ کریمہ اَنَّ الَّذِيْنَ يُفَرِّقُوْنَ

بَیْنَ اللّٰہِ وَ رُسُوْلِہٖ تلاوت نکردہ است پس ارادت خدا مستلزم ہمسری رسول خدا گردید
آنچہ از کلام الٰہی و کلام بزرگان بہ استفادہ گردد اگر در کلام کسے یافتہ شود چرا جاے اعتراض و آن
ہمہ غوغا باشد خدا دیدہ انصاف بے پردہ اعتساف کرامت فرماید مردم بعد پانصد سال خود
را مرید غوث الثقلین قدس سرہ می گیرند و از ہمسری مشایخ کہ درین مدت تا بہ آنجناب رسیدہ
کشیدہ اند ہیچ محابا ندارند کہ در حقیقت سلسلہ ارادت بمرشد حقیقی آخر مے شود و مریدی پیران
پیر است ؎ مرد آخر بین مبارک بندہ ایست ✣ انتہی معہذا این بمعنی مسلم حضرت
معترض است کہ مراد ان را نخست کشش می شود پس استبعاد راجع بہ قول وے می شود ؎

کم طالعے نگر کہ من و یار چون دو چشم	ہم سایہ ایم و خانہ ہم را ندیدہ ایم ✣✣

فما ہو جوابکم فہو جوابہ **قال** سبحان اللہ ہیچ کس یا رسول خدا این چنین در مے افتد و گستاخی
می کند و میگوید کہ من ہم رسول اللہ ام **اقول** در مکتوبات شریف لفظ ہم پیرہ نیست این
لفظ معنی ندارد و من ادعی فعلیہ البیان ض اللغۃ و شان حضرت مجدد رحمۃ اللہ ارفع از النست
کہ کدامی لفظ بے معنی استعمال فرماید البتہ لفظ پرہ واقع است بالفتح و تشدید ثانی کہ بمعنی صف
لشکر و برگ کاہ است اگر از پرہ صف لشکر یا برگ کاہ مراد گیرند ہیچ گستاخی نیست بلکہ محمول بر
عجز و انکساری است **قال** در وقتے مریدوے بودم الان مرید خدا ام بے وساطت او و در
قربیکہ با خدا دارم وے صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ نیست و از خلوتیکہ من با خدا دارم وی بیرون
در است **اقول** این قول بوجوہ مخدوش است **خدشہ اول** این ہمہ ناشی است
از خیال حضرت معترض اثرے ازان در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ یافتہ نمی شود **خدشہ**
دوم ہرگاہ در معنی مرید وساطت معتبر نیست چنانکہ عرض داشتہ ام و آن را حضرت معترض
خود بیان فرمودہ چنانکہ مذکور شود پس مرید خدا بے واسطہ گفتن نہ صرف اجتماع متنافیین است
بلکہ ذہول است از معنی مرید ؎

ای بخت من بدست من انداز دامنش	وین سر بہ بین کہ در قدم او چہ میکند

قال باید دریافت کہ مضمون این سخن چیست و از کجا چہ لازم می آید ہیچ عارفے باین طرز سخن گفتہ و دعوے کردہ است ہمانکہ بہ اولیاء خدا در افتادہ بودند بس نبود تا نوبت بپیغمبر خدا رسید بعد ازان نمی دانم بکجا خواہد کشید **اقول** حاشا کہ از کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ حسب مرام حضرت معترض رسائی لازم آید بلکہ آن مبنی است بر مضمونیکہ حضرت معترض بیان فرمودہ حضرت مجدد ازان بری است **وَنَحْمَدُ اللّٰہَ عَلٰی ذٰلِکَ** **قال** معہذا این مطلب عالیہ را کسے نہ داند و نہ شناسد تا آنکہ محنت ہا نہ کشد و این می را نہ چشد کملین اولیاء اللہ کار بخدا می رسانند می داند ہر کہ می داند حضرت سلطان المشایخ مے فرماید اگر دل سالک از غیر پاک نہ گردد در زمرہ سالکان داخل نہ شود چنانچہ نماز در روزہ حج و زکوٰۃ و ظہور کشف و کرامات شرک و نفاق است نماز گزاردن کار بیوہ زنان است و روزہ داشتن کار مریضان است و بحج رفتن کار قاصدان است و زکوٰۃ دادن کار تاجران است و بہ ہوا پریدن کار رنگسان است و بر آب رفتن کار ملاحان است و علم خواندن کار باد فروشان است و مرید بسیار کردن کار جوگیان است و بنای مسجد و خانقاہ و باغ و جاہ کار باغبانان است و جبہ و دستار و ریش دراز این ہمہ اسباب شیطان است و زہد و تقوی و چلہ و گوشہ کار جای ماندگان است و نفی و اثبات کردن کار نیگران است و از عورت باز ماندن کار عنیان و مخواجہ سرایان است و ظہور کشف و کرامات کار بازی گران است و حکایت کم کردن و بعلم مشہور بودن و فتوح گرفتن و خلق را پابوسی کنانیدن کار ساحر النست و مشایخ شدہ پیر و مرشد گویا نیان و سجدہ گرفتن و خدا نمائیدن کار خود نمایان است و از خود رفتن و بخود بودن و تسلیم شدن کار مرد است سالک تواند کہ خدا شدہ ماند بندہ شدن نہ تواند این کار شیخ و مقتدایان است این کہ گفتہ شد کار فاسقان است و خود را گم کردن کار عاشقان است اعلم نکتہ نکتہ ابجہال انتہی این عبارت ابدیدہ امعان نگریستہ شود کہ حل بشتری اشکال نماید و عقدہ اکثری از اشتباہ ہا کشاید در خانہ اگر کس است حرفی بس است **قال** و گفتہ اید اگرچہ استم اما شریکے در ولتم یعنی اگرچہ است محمد رسول اللہ ام اما شریکے در ولت ادیم در منقبت و کمالات و فضیلت و اگر بتعمق نظر نمایند این معنی مفہوم می گردد کہ

که در وقتے امت او و تابع او بودم که در سلوک طریق قرب متابعت و پس روی وے می کردم و بچون مقرب درگاه حق شدم و مرید وے تعالی گشتم شریک او شدم **اقول** این کلام از سر تا سر مخدوش است **خدشه اول** تفسیر شریک دولت من تلقا نفس معترض است از کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه یافته نمی شود بادی النظر نگریسته شود یا با معان نظر **خدشه دوم** حضرت غلام علی شاه صاحب فرماید مسلم داشتیم که مشایخ طریقه در توسط آن سرور صلی الله علیه وسلم اختلاف دارند اما آن گروه که قائل اند بعدم توسط دعوی همسری و شرکت نمی کنند از کلام ایشان مساوات و همسری نمی فهمیدن از راه لعنت است ایشان مساوات و همسری را کفر صریح می فرمایند چنانچه در مکتوب هشتاد و هشتم از جلد ثالث مکتوبات گفته اند شریک دولتم نه شریکے که ازان دعوی همسری خیزد که آن کفر است بلکه شرکت خادم است با مخدوم مراد از دولت فیض است که بطریق اصطفا و اجتبا فائض شود و مخفی نیست که عامه امت شریک دولت فیوض رسول خدا است صلی الله علیه وسلم کما وَرَدَ اللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَکَانَ حَقًّا عَلَیْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِیْنَ وَاُولٰئِکَ لَهُمْ اَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُوْنٍ پس در ولایت و قرب الهی و نصرت و اجر غیر ممنون همه مومنان و انبیا علیهم السلام برحسب مراتب خود شریک اند و در شریک دولت گفتن در شرع قباحتے نیست و هیچ بے ادبی نه انهم طفیلی و خادم جمیع مراتب مخدوم سیر کنند و برابری او با مخدوم هم لازم نمی آید و این مثل این است بادشاهے بوستانے بنا کرده است و انواع اشجار و قصور و عجائب در انجا ترتیب داده است و امرا عظام دارد که ندیده اند بادشاه بر سر لطف و اکرام آمده گفته است شمایان با اصحاب و خدمه خود بارها رفته تفرج بکنید چرا که مردم کلان بے اصحاب و خدمه در سیر حظ ندارند و هر کدام با اصحاب و خدام خود سیر می کنند بمراتب و یک جمعے از خدام هستند که پیش رفته راه می نمایند و موانع راه دور کرده فتح ابواب و غیره می نمایند و جمعے اصحاب برابر مخدوم و با پیش و یا عقب بهشی می نمایند و شک نیست که این اصحاب و خدام همه طفیلی اند بمراتب که مخدوم رفته است همه رفته اند بعقل عاقل خطور نمی کند برابری و یا تفوق

خادم و یا اصحاب را با مخدوم و در دار اخرۃ حوران و غلمان کہ در خدمت سرور کائنات در مقام وسیلہ باشند لازم می آید کہ برابر افضل مخلوقات باشند و یا تفوق بر سائر انبیا داشتہ باشند خدشہ سوم ہر کہ کتب قوم را دیدہ و معنی فنا و بقا فہمیدہ است نیک می داند کہ بعد وصول بمرتبہ فنا غیریت یکسر زائل می شود و مولانا رومؒ قدس سرہ می فرماید ؎

زین نمط بسیار آمد در خبر — کان بنسبت باشد ای جان معتبر
گفت قایل در جہان درویش نیست — در بود درویش آن درویش نیست
ہست از روی بقائے ذات او — نیست گشتہ وصف او در وصف ہو
چون ز بانہ شمع پیش آفتاب — نیست باشد ہست باشد در حساب
ہست باشد ذات او تا تو اگر — برہنی پنبہ بسوزد زان شرر
نیست باشد روشنی ندہد ترا — کردہ باشد آفتاب او را فنا
در دو صد من شہد یک او قیہ خل — چون در افگندی و در وے گشت حل
نیست باشد طعم خل چون می چشی — ہست یک او قیہ فزون گر بر کشی
پیش شیرے آہوی بیہوش شد — ہستیش در ہست او روپوش شد
این قیاس ناقصان بر کار رب — جوشش عشق است بر ترک ادب
نبض عاشق بے ادب بر می جہد — خویش را در کفہ شر می نہد
بے ادب تر نیست ز و کس در جہان — با ادب تر نسبت ز و کس در نہان
ہم بہ نسبت دان و فارق منتخب — این دو ضد با ادب یا بے ادب
بے ادب باشد چو ظاہر ہنگری — کہ بود دعوی عشقش ہمسری
چون بہ باطن ہنگری دعوی کجا است — رو کہ دعوی پیش آن سلطان فنا است

۵۱ ملا جلال الدین محمد بن محمد اسلجی ثم القونوی در سنہ ۶۷۳ قصنا کرد مثنوی مستغنی از توصیف است در کشف الظنون مفصل کیفیت مثنوی مذکور است علامہ بحر العلوم لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ شرحی حاوی و جامع بر نگاشتہ ۱۲

مات زید زید اگر فاعل بود	لیک فاعل نیست کو عاطل بود	
او ز روے لفظ نحوی فاعل است	ورنه او مفعول و مولش قائل است	
فاعلے چه کو چنان مشهور شد	فاعلی ها جمله ازوے دور شد	

درین مقام حضرت معترض بر معنی مراد که ذکرش نموده نظر اندا ختنی است که بنای اشتباه متزلزل مے سازد ؎

آنکه من منع منصور زصهبا مے کرد	لب بگیون تر اکاش تماشا مے کرد

خدشه چهارم لفظ مرید درین مقام غلط است و مبنی بر ذهول از معنی مراد درین جا مراد گفتنی است **اقال** سبحان الله در ارادت خدا امت به پیغمبر شریک نی باشد خصوصاً با محمدؐ که مهتر و بهتر پیغمبر انست صلے الله علیه وسلم **اقول** این معنی هیچگونه محل استبعاد نیست زیرا که شرکت در ارادت نسبت بخواص مثل شرکت در ایمان است نسبت بعوام که بر مذهب منصور حضرت ابو حنیفه نعمان علیه الرحمة والرضوان در ایمان زیادتی و نقصان را بار نیست چنانکه شرکت ایمانیه با حضرت خیر البریه علیه الصلوة والتحیه باعث منقصت نیست همچنان از شرکت ارادیه شناعتے نی محصل این است که نفس شرکت در امری محل استبعاد نیست حق تعالی جل شانه فرماید قُلْ اِنَّمَآ اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ البته شرکتے ممنوع است کزان دعوی همسری خیزد فَاَمَّا هُوَ مَمْنُوْعٌ لَيْسَ بِثَابِتٍ حضرت مجدد رحمه الله در رساله مبدء و معاد می فرماید وے هر کمالے که می یابد و بهر درجه که می رسد بطفیل متابعت نبی خود است علیه الصلوة والسلام اگر متابعت نبی نمی بود و نفس ایمان او نمی بود راه بدرجات از کجا می کشود پس اگر ولی را فضلے از فضایل جزئیه حاصل شود که نبی را حاصل نبوده و درجه خاص از درجات علیا میسر شود که نبی نداشته نبی را هزاران فضل جزئی و ازان درجه خاص نصیب کامل است چه حصول آن کمال بواسطه متابعت آن نبی است و نتیجه است از نتایج اتباع سنت او پس ناچار نبی را ازان کمال بهره تام باشد کما قال علیه الصلوة والسلام

۵۲ بگیون تر
۵۳ مرید
۵۴ اگر
۵۵ ممنوع است
۵۶ ثابت نیست ۱۲
۵۷ چنانکه فرمود رسول خدا صلے الله علیه وسلم اگر کوید که امر نیک را پس برای او و امر ان شخص است و اجر آن کسان حاصل کند ۱۲

مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُهُ وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا

لیکن ولی در حصول این کمال سابق است و در وصول باین درجه مقدم و این قسم فضل ولی بر نبی جائز داشته اند که جزئی است که مجال معارضه بکلی ندارد و انچه صاحب فصوص می فرماید که خاتم الانبیاء علوم و معارف را از خاتم الولایة اخذ می کند راجع باین معرفت است که این فقیر را بآن ممتاز ساخته اند و سراسر موافق شریعت است و شراح فصوص در تصحیح آن تکلف نموده اند و گفته اند که خاتم الولایة خزینه دار خاتم النبوة است اگر بادشاه از خزینه خود بگیرد هیچ نقص لازم نیاید وَحَقِیقَةُ الْاَمْرِ مَا حَقَّقْتُهُ وَمَنْشَاءُ التَّکَلُّفِ عَدَمُ الْوُصُولِ بِحَقِیقَةِ الْمُعَامَلَةِ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُورِ کُلِّهَا وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْبَشَرِ وَاٰلِهِ الْاَطْهَرِ ولایت ولی جزئی است از اجزائے ولایت نبی او علیه الصلوة والسلام ولی را هر چند درجات علیا میسر شود آن درجات جزئی از اجزائے درجات آن نبی خواهد بود و جزء هر چند عظمت پیدا کند کمتر از کل خواهد بود اَلْکُلُّ اَعْظَمُ مِنَ الْجُزْءِ قضیهٔ بدیهیه است احمقی باشد که کل را جزء تخیل نموده از کل افزون داند که کل عبارت ازان جزء و اجزاء دیگر است قال وعجب که با وجود اثبات شرکت گفته اند نه شرکتی که ازان دعوی همسری خیزد که آن کفر است دیگر شرکت کدام است که ازان دعوی همسری نمی خیزد معنی شرکت و هم سری یکی است نزد یک تبرادف یا متلازمان و متساویان اند اقول اطلاق ترادف خواه تلازم و تساوی بر شرکت و همسری صحیح نیست زیرا که میان شرکت و همسری نه توحد در مفهوم است و نه تلازم در تصادق ترادف عبارت است از اتحادی المفهوم و متساوی آنست که در اطلاق یکی بر دیگری تلازم داشته باشد توضیح این مقال و تفصیل این اجمال آنست که شرکت عبارت است از انباز شدن یعنی از یافتن چیزی که محدود و دو چیز می باشد و دو چیز و همسری عبارت است از برابر شدن یعنی بسبب شرکتی که در ذاتیات و تمام صفات یا در ذاتیات و اکثر صفات یا در تمام صفات فقط یا در اکثر صفات فقط یافته شود

تحقیق معنی همسری و شرکت

پس شرکت عام مطلق باشد همسری خاص مطلق زیرا که در مفهوم همسری[۵۱] شرکت معتبر است وتمام مفهوم همسری در شرکت معتبر نیست اما دلیل بر عموم شرکت آن است که شرکت گاهی بجای همسری مستعمل می شود و گاهی بجای غیر آن بوجهی که معنی همسری در آنجا هرگز درست نمی شود اما استعمال اول پس شارح میگوید ؎

دو نوع رد و ابرو شد ثانی دو باطل	شرکت بخدا قول بجاد و سے محمدؐ ؎

چه ظاهر است که تا آنکه در نفس ذات و تمام صفات یا در نفس ذات و اکثر صفات یا در تمام صفات یا اکثر صفات فقط قائل بشرکت نشوند هرگز هرگز اطلاق شرکت بدین معنی بر و روا ندارند و کافر نیش نه پندارند و چون کفار غیر خدا را در امور مذکوره شریک او تعالے جل شانه می کنند و معنی همسریت عیان عیان بزبان قال یا حال مثل سجده و غیر آن مودی می نمایند اطلاق کفر بر ایشان روا شد اما استعمال ثانی پس محقق دوانی در اخلاق جلالی در بیان حکمت عملی می نویسد و آنرا عبارت است از علم باحوال نفس ناطقه انسانی ازین رو که افعال محموده و مذمومه باراده از و صادر تواند شد تا بسبب آن علم از رذائل منخلی و بفضائل متحلی شود و بکمالے که متوجه آن است برسد و افعال مذکوره منقسم بر دو قسم است یکے آنکه راجع شود باهر نفسے بانفراد و آنرا علم اخلاق و فرمنگ خوانند و دیگر آنکه راجع باشد بمشارکت با فراد و این نیز دو قسم است یکی آنکه راجع شود بمشارکت منزل یعنی آنچه سبب انتظام احوال اهل منزل واحد باشد آن را علم تدبیر منزل و تدبیر منزل گویند

[۵۱] بدانکه اگر همسری یعنی برابر است مگر لفظ برابر بهم مقتضی مماثلت کلیه نیست در سبع سنابل هولوی دبلو احد بلگرامی مذکور است شیخ ابو احمد بعهد دوازده سال شیخ محمد را خرقه خلافت پوشانید و دست شیخ محمد گرفته سمت قبله ایستاده شد و گفت الهی محمد چشتی را خرقه درویشی پوشانیدم او را در کار دین استقامت بخشی و فردای قیامت بروی محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم و جمیع پیران ما سرخرو گردانی آوازے شنیدند که خاطر جمع دار ما دعای تو قبول کردیم فردای قیامت محمد چشتی را برابر محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم در بهشت بریم چون محمد چشتی یکی از دوستان ماست هم که محمد چشتی را دوست داشت او را نیز در بهشت ببریم چون شیخ ابو احمد این بشارت یافت خود شمال گشت بشیخ محمد گفت درویشے کار انبیاء و اولیاء خدا آنرا این مقام جز مرد صدیق نتواند شد ۱۲

دیگر آنکہ راجع بمشارکت در بلد و ولایت یا اقلیم مملکت و آنرا علم مملکت داری و سیاست ملن خوانند انتہی و ازین عبارت صاف مستفاد است کہ کسانیکہ مشارکت در منزل یا بلد دارند در ایشان شرکت در منزل یا در بلد یافتہ می شود زیرا کہ مشارکت مصدر است از مفاعلۃ مع ہذا ہمسریت بمعنی مذکور یافتہ نمی شود زیرا کہ در خانہ مولے و عبد مسکن می پزیرند در بلد غنی و فقیر و بادشاہ و رعیت می باشند و در ینہا اصلا رائحہ ہمسریت بمشام خواص و عام در نمی آید اما دلیل بر خصوص ہمسری آن ست کہ معنی ہمسری سوائے مفہوم مذکور جائی مذکور نشدہ و بر السنۂ احدی از خواص و عوام نمی رود و معنی الفاظ با تصریح ائمہ لغت مدرک می شود یا بتفاہم عرف فاذا انتفی انتفی ازین تمہید مقدمات چند امور واضح شد **امر اول** آنکہ نفی شرکت از شرکتے کہ از و دعوی ہمسری خیزد بے تاویل درست است زیرا کہ عام بدین حیثیت کہ در ضمن خاص یافتہ می شود از خاص دیگر مسلوب می شود **امر دوم** آنکہ در بعض شرکت دعوی ہمسری نمی خیزد چنانکہ در شرکت منزل مولے یا عبد یا شرکت در بلد غنی و فقیر و سلطان و رعیت **امر سیوم** آنکہ شرکت عام مطلق است و ہمسری خاص مطلق نہ انکہ نزدیک بترادف و یا متساوی و اتحاد فی المفہوم را ترادف گویند و نزدیک بترادف امرے است مستحدث ۵

گردش لیل و نہار است چہ می باید کرد	فتنہ از چشم نگار است چہ می باید کرد
دوش از ان شوخ جفا پیشۂ خود نالیدم	دل کشید آہ کہ یار است چہ می باید کرد

حضرت غلام علی شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرماید الحق در فیض کسبی واسطہ را دخل نیست نہ در فیض وہبی اگر منصب داری کہ بواسطہ وزیر معروضات خود بہ بادشاہ میرساند پس بنسبت کمال الفضل بادشاہی بیواسطہ بحضور معروض نمایداین از کمالات تقرب و جاہ وزیر است در حضرت بادشاہ کہ بندہ او باین مرتبہ رسیدہ است حضرت شیخ رحمۃ اللہ علیہ ازین رفع توسط ہمسری فہمیدہ متعرض شدند حضرت مجدد رحمۃ اللہ نفی ہمسری نمودہ اند میفرمایند ہمسری کفر است پس ہمسری با خاتم الرسل صلی اللہ علیہ وسلم بر ایشان بستن دور از انصاف است و قول حضرت عائشہ صدیقہ وقت نزول آیہ برائۃ

الیشان از افک در جواب مادر خود گفتہ نحمد اللہ عزوجل و تعالیٰ و آیہ شریفہ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ حِسَابِكَ مِنْ شَيْءٍ رفع توسط می نماید توسط پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم در اتباع عقائد و اعمال و اخلاق ہمیشہ ثابت است بثوت رفع توسط در کلام بزرگان از احوال بزرگان از غلبہ احوال است کہ حیلولت ذات پاک واسطہ کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ در آخر مشہود نمی شود نہ کہ در واقع نیست معاذ اللہ علم و عمل و اخلاق و محبت و قرب ہمہ بواسطہ آنجناب مقدس است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الیشان خود در مکتوبات نفی مساوات می نمایند شریک دولتم نہ شریک کہ ازان ہمسری خیزد کہ آن کفر است بلکہ شرکت خادم با مخدوم بدانکہ در دولت توحید و ایمان و انوار ولایت کہ پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم خازن و قاسم آن است ہر کہ شریک نیست مسلمان نیست پس شریک شدن مرضی حق سبحانہ است اما در نبوت کہ ختم است بر خاتم المرسلین صلی اللہ علیہ والہ وسلم ہیچ مسلمان نمی گویند و نمی اندیشند انتہی

قال و آنکہ گفتہ اند بلکہ شرکت خادم با مخدوم است یعنی اگرچہ این خادم چیزے از خانہ خود نیاوردہ و ہر چہ دارد از مخدوم دارد و لیکن ہر چہ مخدوم داشت بوے داد و شریک خود ہمچو خود گردانید این ہرگز بوجود نمی آید مخدوم بخادم چیزے می دہد کہ مناسب حال وے باشد و مخدوم خادمان بسیار دارد بہر کدام بخشش وے می دہد چنانکہ ذکر اولش در کلام الیشان در بیان این معنی بسیار واقع شدہ است از اولش دادن لازم نمی آید کہ ہر چہ در خانہ داشت داد بلکہ انچہ در خور او است می دہد و خود درین مطالب عالیہ چہ گنجائش این تمثیلات و تقریرات دارد

اقول تقریر شرکت مبنی بر ہمان معنی غلط است کہ بطلانش بتوضیح بیان کردہ شد و الا بر اے شرکت خادم با مخدوم ضرور نیست کہ انچہ مخدوم پیش خود داشتہ باشد بخادم سپارد و ہمچو خود گرداند فی الواقع معمول برین جار است کہ مخدوم بخادم چیزے می دہد کہ مناسب حال خادم می باشد لیکن این قدر اعطاء برائے ثبوت معنی شرکت بسند است و من ہم نمی گویم

---

۵۱ ستایش میکنم اللہ تعالےٰ را ۱۲ ۵۲ نیست از حساب تو بر الیشان چیزے ۱۲

که از اعطار اولش لازم نمی آید که هرچه در خانه داشت داد بلکه آنچه در خور او دست می دهد دگر
در همچو مطالب عالیه ذکر تمثیلات باکی نیست بلکه از تمثیلات انکشاف مدعا بطرز دل خواه مے
گردد نمی نگرند که کلام رب العزت از تمثیلات[۵۱] و تشبیهات مالا مال است قال تعالے و تقدس
مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيْهَا مِصْبَاحٌ[۵۲] علاوه برین آنجا تمثیل و تشبیه نیست که با خادمیم و سرور
با مخدومم با **قال** و مقرر است که دعوی مساوات با انبیا خصوصاً با سید انبیا صلوة الله
وسلامه علیهم باطل است **اقول** بلکه کفر است چنانکه حضرت مجدد رحمة الله علیه بآن تصریح
کرده و خود حضرت شیخ آن را نقل کرده حاشا که در کلام حضرت مجدد رضی الله عنه دعوی مساوات[۵۳]
و برابری با انبیا علیهم الصلوة والسلام واقع شده باشد حضرت غلام علی شاه صاحب فرماید
بدانکه آیه شریفه یُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ جواب اعتراض امریدیه حضرت حق سبحانه می فرماید و آیه
شریفه وَاللّٰهُ يُرِيْدُ وَجْهَهٗ جواب اعتراض امریدیه حق تعالے می فرماید پس آنچه از آیات
ثابت شود جاے اعتراض برآرد انتهی **قال** و تفرقه و تفصیل باعتبار خادمی و مخدومی
و اصالت و فرعیت نیز باطل و عاطل **اقول** این تفرقه باعتبار مخدومی و خادمی و اصالت
و فرعیت ضروری است که انکارش از انکار بدیهیات است هر که پیراست و فیض از حق گرفته
بر خلق پاشیده مخدوم است و در ایصال فیض اصل است و مرید خادم و در اکتساب فیض
فرع مولانا شاه عبد العزیز دهلوی رحمة الله علیه درین باب جواب کے که تحریر ساخته قابل وجدت
می فرماید که رسول اکرم صلے الله علیه وسلم را مخدوم و اصل نداند و خود را خادم و فرع نه پندارد
اگر این تفرقه باطل است پس لازم می آید که فیض انبیا عقیم باشد و بدیگرے نرسد وَهُوَ بَاطِلٌ عِنْدَ[۵۴]

---

۵۱ حق تعالی جل شانه فرماید وتلک الامثال نضربها للناس لعلهم یتفکرون ۱۲ ۵۲ مثال نور او در چه نسبت که
در و چراغ باشد ۵۳ و آنچه در کلام اقطاب کلامی واقع شود آن را بر مساوات یا ترقی محمول نباید فرمود حضرت غوث
انام فرماید ؎ انا کنت مع نوح باعلی سفینته + بحارا وطوفانا علے کف قدرتی :: وکنت وابراهیم ملقی بنارته
+ وما برد النیران الا بعودتی الی آخر القصیدة ۱۲ ۵۴ این باطل است نزد تمامی اهل الله ۱۲

سبحان اللہ انتہی **قال** واز زبان بعض مہدویہ شنیدہ شدہ است کہ ہر کمالے کہ
محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم داشت در سید محمد مہدی نیز بود فرق ہمین است کہ آنجا
باصالت بود و اینجا بہ تبعیت رسول بجائے رسیدہ کہ ہمچو او شدہ و این بعینہ
مقولہ ایشان است **اقول** این بناء فاسد بر فاسد است از تحریرات سابقہ ظاہر است
کہ نسبتے کہ خادم را با مخدوم باشد ہرگز مقتضی مساوات نیست و خود از مہدی این چنین اقوال
منقول نیست غلام معین الدین عبید اللہ الملقب بالخلیفۃ آخوندیکی ہشتی در کتاب معارج
الولایت فی مدارج الہدایۃ مرقوم نگاشتہ سید محمد مہدی نام پدر او یوسف است و اصل او از
جیون پور است و در طریقہ شیخ دانیال است و از اولیاء مسلوب الحال و صاحب سکر بودہ
در حالت سکر چنانکہ بعضے اکابر انا اللہ و انا الحق و سبحانی و قدمی علی رقبۃ کل ولی
و امثال آن گفتہ وے درین حال انا مہدی[1] فرمودہ و در حالت افاقہ چنانکہ اکابر از
دعوی الوہیت استغفار کردہ و گفتہ و ان قلت سبحانی فانا مجوسی فاقطعوا زناری و اقول لا
الہ الا اللہ او نیز از دعوے مہدویت تائب شدہ و بمہدی موعود اقرار نمودہ چنانکہ نزد اکثر
بر این مقدمہ بدیہی است فاما جمعی از جہلا کہ در زمان سکر حاضر بودہ و زبان صحو را ادراک
ندہ معاودت او را اعتبار نکردہ و بر سخن اول اصرار نمودہ او را مہدی موعود دانند و
نہ از جہال کہ معنی سکر و صحو اولیاء اللہ ندانند گفتہ کہ سخن سکر را اعتبارے نیست بلکہ ہمہ
زبان صحو مدعی این معنی شدہ و دعوی خود را باثبات رسانیدہ است و این محض افترا
بہتان است کہ بر آن سید بیچارہ بستہ اند انتہی اگر عقیدت مہدویہ حسب تصریح حضرت شیخ
تسلیم کردہ شود پس می گوئیم کہ حاشا از کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این چنین دعوے
نہ شود معلوم نمی شود کہ از کجا مقولہ مہدویان بعینہ مقولہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ
دیدہ شد **قال** و چنین شنیدہ می شود کہ شیعہ نیز در شان ائمہ اثنا عشر رضوان

---

[1] من مہدی ام ۱۲ سہ [2] اگر سبحانی گفتم پس آتش پرست ہستم ۱۲ پس زنار خود می شکنم و مے گویم لا الہ الا اللہ ۱۲

اللہ تعالے علیہم اجمعین می گویند کہ ایشان شاگرد پیغمبر اند صلے اللہ علیہ وسلم بمرتبہ استاد رسیدہ **اقول** شاید مقولہ شیعان ہمچنان باشد مگر حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ نہ نفس نفیس خود را ہم پلہ پیغمبر علیہ الصلوۃ والسلام می داند و نہ کدامی از ارادتمندان چنین عقیدہ نسبت وی دارد **قال** بر ہر تقدیر این خادم را باید حق نعمت شناخت و نزد مخدوم جز بہ بندگی و نیاز دم نزند و دعوی مساوات نگیرد ع اے ایاز آن پوستین را یاد دار **اقول** ہر گاہ بخیال حضرت شیخ در مطالب عالیہ گنجایش تمثیلات و تقریرات بود پس از خادم و مخدوم چرا حرف زد و چرا حکایت ایاز را بیاد آورد فافہم در نفس صحت این کلام شبہ نیست **قال** و مثال این خادم با این مخدوم کہ دم از برابری میزند و گستاخی میکند حال آن غلام است کہ ہمراہ خواجہ کہ مقرب درگاہ سلطان بود در مجلس سلطان رفت پس خواجہ بمجلس قرب بنشست و غلام نیز انجا بایستاد و چون خود را در مجلس بادشاہ با خواجہ یکجا دید بنازید و مغرور گشت و از بس بے خردی و بیتابی کہ رسم غلامان است خود را گرم کرد با خواجہ شریک و برابر گرفت و گفت من ہم بندہ بادشاہ و مقرب درگاہ او یم و ندانست کہ ہمچنان کہ تخست نزدیک سلوک طریق کہ قرب و وصول بو ساطت و طفیل خواجہ بمجلس بادشاہ رسید و وی واسطہ بود الآن کہ قرب و وصول حاصل شدہ است نیز واسطہ است و لیکن از غایت غرور و بے خردی و کم فکری وجود وساطت از نظر وے ساقط شدہ و در حیطہ کفران نعمت افتاد **اقول** جواب این تقریر را برین کلام قل و دل حضرت مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ ختم کنم کہ ہمہ وہم خود است ہیچ خادم باین صفت موجود نیست انتہی **قال** - و اینجا ہم ہمین جواب بخادم مخدوم داده اند این سخن ہیچ فائدہ نمی کند جز فرق بہ تبعیت و اصالت اما دعوی ہمسری و برابری لازم بین این کلام است بلکہ دعوی ہمسری و برابری از خادم و تابع نامقبول و نامسموع تر است **اقول** الحق دعوی ہمسری و برابری از خادم و تابع نامقبول و نامناسب تر است خصوص با سرور انبیاء محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم کہ الحاد و زندقہ و کفر اکبر است لیکن از ہیچ تحریر و تقریر حضرت ایشان دعوی ہمسری و برابر مستفاد نشدہ کما مر غیر مرۃ و لا سیما

اینجا کہ احدے از عقلا از مقولہ بالا برابر سُنی و ہمسری نمی فہمد و دعوی لازم بین عام ازین
کہ بالمعنی الاعم باشد یا بالمعنی الاخص نظری است محتاج بدلیل و پیش ازین بطلان لزوم کردہ
شد پس این امر محمول است بر عدم فہم معنی لازم بین کما لا یخفی علی ارباب المعقول ؎

تو مہربان نہ شدی ورنہ آنچہ در دل بود	ہزار بار فزون نالہ از زبانم رفت

قال ۔ عجب انکہ فرمودہ اند کہ بر خوان این دولت ہر چند طفیلی ام اما ناخواندہ نیامدہ ام
ہر چند تابعم اما از اصالت بے بہرہ نیم اینچہ معنی دارد طفیلی خود ہمان کس را می گویند کہ ناخواندہ
بیاید و تبعیت ضد اصالت است و اجتماع ضدین محال **اقول** در ہر دو فرق بالذات
و بالتبع است یعنی طفیلی بالذات بودہ ام و مدعو بالعرض و تابع بالذات ام و اصیل بالعرض
و میان ہر دو تبعیت فرق ہا است و تقریر رفع اجتماع ضدین این است کہ در عرف طفیلی
کہ عزت دار در برائے خوشنودی ضعیف می خوانند **قال** و اگر گویند بوجہے تابعم و بوجہے
اصیل این سخن معنی محصلی ندارد و یا نخست در وقت سلوک تابع پیر و مرید بودم اکنون بعد
از وصول بمرتبہ اصالت رسیدہ ام و بسر خودم و ہمہ وسائل و وسایط کہ بودند ساقط شدند و
از میان بدر رفتند چنانکہ اسباب ترتیب خود را بمعدات تشبیہ دادہ اند و پیش ازین مرید
محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یا مرید یکے از خاصہ گان درگاہ وے بودم اکنون مرید خدام
بیواسطہ و ارادت من باللہ تعالی قبول وسائط نمی کند و ارادت من بے واسطہ باللہ تعالی است
من ہم مرید محمد رسول اللہ ام باعتبار سابق و ہم ہم پیرہ اویم بحکم حال تعالی اللہ از تصور این معنی و تکلم
باین کلام موی بر بدن اعتقاد و اخلاص مسلمانے میخیزد سبحان اللہ سوگند بس عظیم است این کلام و
بغایت شنیع است این مرام **اقول** این سخاشی از عدم فہم کلام متکلم است پیش ازین معنی
کلام بتوضیح تمام بر نگاشتہ ام درین تقریر غلطی صریح این است کہ حضرت معترض می نگارند اکنون
مرید خدام بے واسطہ حالانکہ این معنی مرید نیست بلکہ معنی مراد است حضرت معترض در معنی
مرید و مراد خلط ملط می کند حالانکہ او معنی مرید و مراد بر نگاشتہ اند و مراد را بے واسطہ انگاشتہ

کاش اگر در معنی مرید و مراد باسعان نظر ملاحظہ می فرمود این چنین غلطی فاش مضمون می را
ماند منشاء آن نقل بالمعنی است معہذا در ہیچ جا در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ مرید بے
واسطہ تحریر نشدہ نہ از کلامش مستفاد است و آنچہ تحریر فرمودہ من ہم مرید رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ام باعتبار سابق و ہم ہمہ اویم بحکم حال تقیید سابق و حال از اختراعات حضرت معترض
است البتہ این معنی از حضرت معترض باعث تعجب گونہ اعجاب است تعالی اللہ از تصور این
معنی و تکلم باین کلام موہ بر بطلان اعتقاد و اخلاص می چیزد و بخدا سوگند لیس ظلم است این
کلام لباس بشیع است این ہمام ؎

در دل گفتم تغافل کردن خواری را ببین	گریہ کردم خندہ زد بے اعتباری را ببین
صبر کردم سر کشید و شور سر کردم رمید	شکوہ کردم رخنہ شد ناسازگاری را ببین

مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمایا ہی است کہ دخل پیغمبر و مرشد در فیض کسبی
است نہ در فیض وہبی یدل علیہ ذلک ما قالہ عائشۃ رضی اللہ عنہا فیحمد اللہ ولا یحمد احدا
انتہی **اقول** راہ راست آنست کہ اعتقاد کنند و بگویند کہ ہمہ مریدان حضرت رسول اللہ
اند صلے اللہ علیہ وسلم در قبول مرید خدا است جل جلالہ از حق فیض می گیرد و بخلق میرساند یعنی
بنوت و رسالت این است **اقول** ظاہر در این کلام تخاشی است از اطلاق مرید اللہ و مراد اللہ و این معنی
مبنی است بر اصطلاح صوفیہ ہر کہ از اصطلاح صوفیہ واقف است نیک میداند کہ این از مراتب کاملین اولیاء اللہ است
رضی اللہ عنہم پس چنانکہ مرید رسول اللہ گفتن جایز است ہمچنان مرید اللہ و مراد اللہ و آنچہ حضرت معترض
گفتہ ہرگز راہ راست نیست بلکہ راہ راست این است کہ چنانکہ حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ
وسلم را مرید اللہ گویند ہمچنان مراد اللہ نسبت وی صلی اللہ علیہ وسلم انتقاص ہرگز نیست
اعتقاد باید داشت کہ سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم جامع جمیع صفات انسانی و کمالی بودہ
اند **اقول** ہیچ کس را بے وساطت وی صلی اللہ علیہ وسلم راہ نیست بسوی خدا و در درگاہ
وے جائی نہ خواہ در وقت سلوک یا بعد از وصول **اقول** این کلام فی الجملہ منافاتے دارد

از تقریرے کہ حضرت شیخ در رسالہ تبیین الطریق لاہل الارادۃ بالتزام وظایف الخیر والعبادۃ ۔
بدین عبارت نگاشتہ اما احتیاج مردم بمرشد واستاد پس از برای تسہیل طریق وسرعت وصول
است وسلوک طریق بے مرشد واستاد اگر توفیق رفیق گردد فی الجملہ ممکن است بموجب
قولہ تعالے وَالَّذِیْنَ جَاهَدُوْا فِیْنَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا لکن بہ تعب شدید و
مدت طویل وہو نادر جدا واللہ اعلم انتہی وتحقیق مقام این است کہ اگر از وساطت تبعیت مراد
باشد در صحت این کلام شبہ نیست واگر حیلولت مقصود باشد پس در فیض وہبی حیلولت نمی باشد
والا فیض وہبی نخواہد بود قال دیگر اطلاق سلسلہ در ارادت اللہ تعالی کہ بے واسطہ غیری
است عجب واقع شدہ است اطلاق سلسلہ در جاے مناسب است کہ بوسائط باشد ظاہرا
سہو قلم است یا بطریق مشاکلت است این سخن طالب علمی است وَالْاَمْرُ فِیْ ذٰلِكَ سَهْلٌ
اقول جواب اشکال بدو وجہ گزارش می رود اول انکہ از تقریرات سابقہ اطلاع کافی دادہ
شدہ است کہ درین محل از عدم توسط عدم حیلولت مقصود است واین عدم توسط را توسط بمعنی تبعیت
لازم الوجود است وتوسط بمعنی تبعیت از وسایط چارہ نیست پس لفظ سلسلہ را مناسبتے خاص باشد وہم انکہ اینجا
استعارہ تحقیقیہ است ارادت را بارباب تشبیہ دادند وسلسلہ را باو ثابت کردند درین صورت
ضرورت وسائط نیست واین چنین استعارات متعارف است آیات قرانی ازین قبیل بسیار است
حق تعالے جل شانہ فرماید فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوْعِ وَيَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ
وغیر ذلک مِنَ الْاٰيَاتِ الْكَثِيْرَةِ پس حال اعتراض طالب علمی کار طالب علم است سخن از تصوف
راندانی بود این ہوس در دل باقی است ؎

نہ خفت خسرو مسکین ز رین ہوس شب ہا	کہ دیدہ در کف پایت نہند بجواب رود

قال وگفتہ اند کہ یدہ من نائب یداللہ است این فرع ونتیجہ ارادت اللہ است چہ یدمرید
نائب ید پیری باشد اما تلوح می افتد بقول حق سبحانہ اِنَّ الَّذِیْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ
اللّٰهَ الْاٰيَةَ واین بہ حقیقت وقتے راست آید کہ بروے وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ

اعتراض بر لفظ سلسلہ بطور طالب علمی است

۱۲ حسن تبیین الطریق در راہ من بتمامہ ایشان را راہ خود

۱۲ امر درین سہل است

۱۲ کسی بیعت شاہی کند بیعت اللہ تعالے

۱۲ کنند

۱۲ یدہ فوق ایدیہم اللہ فوق ایدیہم

۱۲ انتہی

لیکن اللہ دمی مترتب گردد کہ بیک مشت خاک لشکری را منہدم گرداند و بے آن حکایت زبانی بیش نیست **اقول** انچہ گفتہ شد چہ بدیم مرید نایب پیر می باشد بدو وجہ صحیح نیست اول انکہ حضرت شیخ از مرید معنی متعارف مراد داشتہ نہ مصطلح متصوفین حالانکہ در کلام حضرت مجدد رحمہ اللہ مصطلح صوفیہ مراد است مہندا درین مقام مراد باید گفت نہ مرید دوم انکہ وجہ انابت حسب مذاق اہل فن فنا و بقا است در فصل الخطاب از ترجمہ عوارف منقول است فنا عبارت است از نہایت سیر الی اللہ عزوجل و بقا عبارت است از بدایت سیر فی اللہ سبحانہ و سیر الی اللہ سبحانہ وقتے منتہے گردد کہ بادیہ وجود را بقدم صدق یکبارگی قطع کند و سیر فی اللہ عزوجل انگاہ محقق شود کہ بندہ بعد از فنائے مطلق در عالم اتصاف باوصاف الٰہی و تخلق باخلاق ربانی ترقی نماید انتہے پس ہر گاہ مرتبہ فنا و بقا حاصل گردد دست وی نایب مناب پیر اللہ ربانی شد

آنرا کہ فنا شیوہ و فقر آئین است	نہ کشف و یقین نہ معرفت نہ دین است
رفت او ز میان ہمین خدا ماند خدا	الفقر اذا تم ہو اللہ این است

در حالت فنا دوئے برخیزد

تا زمینیان کہ بقائے خویشتن میخواہی	از خرمن ہستیت جوے کے کاہی
تا یک سر موز خویشتن آگاہی	گردم زنی از راہ فنا گمراہی

در رسالہ مشاہدۃ الانوار بین التجلی والاستتار خود حضرت شیخ در میان عبد و معبود و قاصد و مقصود و طالب و مطلوب و محب و محبوب فرق را دور نمودہ حیث قال آیا عنوانات دیگر کہ طالب و مطلوب و محب و محبوب است بیقین حکم نتوان کرد کہ طالب کیست و مطلوب کہ و محب کیست و محبوب کدام ہر دو ہم طالب اند و ہم مطلوب و ہم محب اند و ہم محبوب بوجہے او طالب

۵۱ فقر ہر گاہ تمام شد ان اللہ ست ۱۲ ۵۲ در کشف المحجوب از شبلی رحمہ اللہ منقول است صوفی آن بود کہ اندر دو جہان ہیچ چیز نہ بیند بجز خدای عزوجل و از علی بن بندار صیرفی نیشاپوری منقول است تصوف آن بود کہ ظاہر و باطن خود را نہ بیند و جملہ بر حق را بیند ۱۲

و این مطلوب و در مرتبہ دیگر او مطلوب باین طالب وفی بگذار کہ حقیقت یکی است مَنْ[۵۱] یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ وَیَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ زیادہ برین چہ گویم کفرہائے حقیقی در سینہ درین باب مضمر است کہ اگر آن را بیرون افگنم صدا ایمان مجازی ازان بر شک آید اسرار در پردہ بہتر و ناگفتہ بہ انتہے انچہ ذکر تلویح نمودہ شد صریح خطا است کہ نزول آیت در باب دیگر است یعنی ہرگاہ غزوہ حدیبیہ پیش بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صحابہ رضی اللہ عنہم کہ یک ہزار چہار صد بودند بیعت گرفت بعضے صحابہ رضی اللہ عنہم برین امر بیعت کردند کہ ما جنگ خواہیم کرد تا انکہ قتل شویم و برخے برین امر کہ از جنگ فرار خواہیم کرد قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ[۵۲] رضی یَدُ اللّٰہِ بِالْوَفَاءِ لِمَا وَعَدَھُمْ مِنَ الْخَیْرِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ در تفسیر ابی سعود رومی مذکور است اِنَّ الَّذِیْنَ[۵۳] یُبَایِعُوْنَکَ ای عَلٰی قِتَالِ قُرَیْشٍ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰہَ یَعْنِیْ اَنَّ مُتَابَعَتَکَ ھِیَ مُتَابَعَۃُ اللّٰہِ عَزَّوَجَلَّ لِاَنَّ الْمَقْصُوْدَ تَوْثِیْقُ الْعَھْدِ بِمُرَاعَاۃِ اَوَامِرِہٖ وَنَوَاھِیْہِ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْھِمْ یَعْنِیْ اَنَّ عَقْدَ الْمِیْثَاقِ مَعَ الرَّسُوْلِ کَعَقْدِہٖ مَعَ اللّٰہِ تَعَالٰی مِنْ غَیْرِ تَفَاوُتٍ بَیْنَھُمَا کَقَوْلِہٖ تَعَالٰی مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ انتہے مختصرا در تفسیر کبیر مذکور است یَدُ اللّٰہِ بِمَعْنٰی نِعْمَۃِ[۵۴] اللّٰہِ عَلَیْھِمْ فَوْقَ اِحْسَانِھِمْ اِلَی اللّٰہِ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْھِمْ اَیْ نُصْرَتُہٗ اِیَّاھُمْ اَقْوٰی وَاَعْلٰی مِنْ نُصْرَتِھِمْ اِیَّاہُ

---

[۵۱] ہر کہ اطاعت کرد رسول را پس اطاعت کرد اللہ تعالے را ۱۲ [۵۲] ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید کہ آنچہ اللہ تعالی باایشان وعدہ خیر کردہ دست او برای وفا بر دست ایشان است [۵۳] کسانیکہ بیعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بر قتال قریش می کنند ایشان بیعت اللہ تعالے می کنند یعنے متابعت رسول متابعت اللہ تعالے است زیرا کہ مقصود استحکام عہد است بمراعات اوامر و نواہی وے تعالے ید اللہ فوق ایدیہم یعنی عقد پیمان از رسول اللہ صلعم چنان است کہ با اللہ تعالے شدہ درین ہر دو ہیچ فرق نیست اللہ تعالی فرماید ہر کہ اطاعت کرد رسول را پس اطاعت کرد اللہ تعالے ۱۲ [۵۴] معنی ید اللہ این است کہ نعمت اللہ تعالی بر ایشان زیادہ از احسانی است کہ انایشان ظاہر شدہ و نصرت خدا تعالی بر ایشان زیادہ تر است از نصرت ایشان کہ می کنند ۱۲

انتهی مختصر آزین تقریر ظاهر است که سوق آیت در امر دیگر است و کلامے که در آن میرود چیزے آخر فشتان بینهما و آیه مَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ بے محل ذکر کرده شده زیرا که معیت گنندگان صحابه اند رضی الله عنهم در امی مشت خاک سرور عالم بوده اند صلے الله علیه وسلم آنچه ذکر اضمار کفر ها بیان فرموده شد از حضرت شیخ رحمه الله این چنین تحریر در ورطهٔ حیرت مانگنده

گله در پیش صیازان گل رعنا کردم ؛	گرسے داشت دلم غنچه صفت وا کردم

قال اکنون بمعارف و حقایق که در تحقیق این دعاوے نوشته اند دست زده دفع این خلجانات و شبهات کنیم و من الله الاستعانة والتوفیق **اقول** آنچه پیشتر ازین نگاشته ام اگر دران تامل کافی رود دفع تمامی خلجانات و شبهات مستکفل خواهد بود مگر چون حضرت شیخ رحمه الله دست بدامان مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث زده ایرادات کرده است پس چنان مناسب دانم که عبارت مکتوب اولا نقل کنم سپس بر هر ایراد ذکر کرده بدفع آن کوشم

به بینیم که تا کرد گار جهان	درین اشکارا چه دارد نهان

عبارت مکتوب این است اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی صحیفه گرامی که از روے شفقت و مهربانی نامزد این فقیر ساخته بودند بمطالعه آن بشرف گشت اندراج یافته بود که عزیزے بر عبارت مکتوبے که در اجمیر نوشته بودے اعتراضها دارد در حل ان باید نوشت و بعضے از یاران چون یقین مواضع اشتباه نوشته بودند باندازهٔ ان چند مقدمه در حل آن اشتباه نوشته آمد وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ یَهْدِیْ مَنْ یَّشَآءُ اِلٰی سَبِیْلِ الرَّشَادِ منه و ما مکرر ما سیر مرادی و سیر مریدی امرے است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد و الزام امرے نیست که بغیر تعلق داشته باشد پس صحبت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و مع ذلک کسے را که حضرت حق سبحانه قوت قریبه داده است اگر در احوال و اوضاع صاحب آن سیر نیک ملاحظه نماید و فیوض و برکات و علوم و معارف

---

۵۱ ستایش مر خدای را است و سلام بر بندگان او که برگزیده اند ۱۲ ۵۲ الله تعالیٰ مینماید هر که را خواهد براه راست ۱۲

الهی بس شانه که او بان ممتاز است مشاهده کند تواند بود که حکم بسیر مرادی او نماید و هیچ محتاج بدلیل نبود در رنگ انکه بعد از ملاحظه قرب و بعد و مقابله و اجتماع که قمر را با شمس است حکم کند که نور قمر مستفاد از نور شمس است اگرچه این معنی بر غیر ارباب حدس حجت نبود و نیز حضرت خواجهٔ ما قدس سره در اوایل حال سیر این فقیر را سیر مرادی مقرر فرموده بودند شاید یاران هم این معنی را از ایشان شنوده باشند و این ابیات مثنوی مطابق حال فقیر دانسته می خواندند ؎

عشق معشوقان نهان است و ستیز	عشق عاشق با دو صد طبل و نفیر
لیک عشق عاشقان تن زه کند	عشق معشوقان خوش و فربه کند
وز مرادان هر که واصل گشته است	او براه اجتبا سے رفته است

راه اجتبا مخصوص بانبیا نیست علیهم الصلوٰة والتسلیمات صاحب عوارف قدس سره در بیان مجذوب سالک و سالک مجذوب بتصریح باین معنی فرموده است و راه مریدان را راه انابت و راه مرادان را راه اجتبا گفته قال الله تعالے اَللّٰهُ یَجْتَبِیْٓ اِلَیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَیَهْدِیْٓ اِلَیْهِ مَنْ یُّنِیْبُ آری راه اجتبا بالاصالت مخصوص بانبیا است علیهم الصلوٰة والتسلیمات و امتان را در رنگ سائر کمالات بتبعیت ایشان است نه انکه اجتبا مطلقا مخصوص بانبیا است علیهم الصلوٰة والتسلیمات و امتان را ازان اصلا نصیب نیست که آن غیر واقع است مخدوم وصول فیوض مر سالک را بتوسط وحیلولت خیر البشر علیه وعلی اله الصلوٰة والسلام تا زمانے است که حقیقت آن سالک که محمدی المشرب است بحقیقه محمدیه منطبق نگشته است و بان متحد نه شد و چون بکمال متابعت بلکه بمحض فضل در مقامات عروج این حقیقت را بان حقیقت اتحادی حاصل شد توسط برخاست چه توسط وحیلولت در مغائرت است و در اتحاد متوسط و متوسط و حاجب و محجوب نبود انجا که اتحاد است معامله بشرکت است اما چون سالک تابع و الحاقی و طفیلی است از قبیل شرکت خادم بود با مخدوم و انکه گفتیم که حقیقت

اورا باحقیقت آن سرور علیہ وعلے آلہ الصلوٰۃ والسلام انطباقے واتحادی پیدا می شود
بیانش آنست کہ حقیقت محمدی علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام جامع جمیع حقایق است و
آن را حقیقۃ الحقایق گویند وحقایق دیگران در رنگ اجزا اند مراورا باجزئیات زیرا کہ اگر محمدی
المشرب است حقیقت سالک در رنگ جزئی است مرآن کلی را ومحمول است بروی وحقیقت
غیر محمدی المشرب در رنگ جزاست مرآن کل را وغیر محمول است بروی واین حقیقت
محمدی المشرب اگر استعدادے در عروج پیدا شود باحقیقت پیغمبری خواہد بود کہ این برقدم
اوست ومحمول برآن حقیقت خواہد شد وشرکتے در کمالات مناسبت اورا پیدا خواہد کرد
لیکن از قسم شرکت خادم بود بامخدوم چنانچہ گزشت وچون این جزئی را بعلاقہ کمال متابعت
بلکہ بمحض فضل محبت خاص بکلی خود پیدا مے شود وشوق وصول آن دامنگیر او میگردد
وآن قید یکہ کلی را بہ جزئی آوردہ بود بفضل خداوندی جل شانہ روبزوال می آرد وبتدریج
بعد از زوال این جزئی را بآن کلی انطباقے واتحاقے حاصل می شود وانکہ گفتیم محبت خاص
پیدا می شود در رنگ انکہ بمحض فضل این فقیر را پیدا شدہ ودر غلبات ان محبت می گفت کہ محبت
مرتبہ حضرت حق سبحانہ ازان جہت است کہ او تعالے رب محمد است صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ
وسلم ومیان شیخ تاج ویاران دیگر ازین مقولہ تعجب میکردند انگارم کہ از خاطر شما ہم نرفتہ باشد
وتا این قسم محبت پیدا نہ شود الحاق واتحاد چگونہ متصور بود ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ وحقیقت توسط وعدم توسط را بیان می نماید نیک استماع فرمایند طریق
جذبہ را چونکہ کشش از جانب مطلوب است وعنایت الٰہی جل شانہ متکفل حال طالب ست ناچار
قبول وساطت نمی کند در طریق سلوک چونکہ انابت طالب است از وجود وسائط چارہ نبود
ودر نفس جذبہ ہر چند وسائط در کار نیست اما تمامی جذبہ منوط بسلوک است کہ اگر سلوک کہ
عبارت از اتیان شریعت است از توبہ وزہد وغیرہما با جذبہ منضم گردد جذبہ ناتمام وابتر
است بسیارے از ہنود وملاحدہ را دیدہ ایم کہ جذب دارند اما چونکہ بمتابعت صاحب

شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام تجلی نگشتہ اند خراب وابتر اند وغیر از صورت جذب نصیب ندارند سوال حصول جذب بخوی از محبوبیت می طلبد پس کفار را کہ اعدا اللہ اند نصیب از جذب چگونہ تجویز نمودہ اید جواب تواند بود کہ بعضے از کفار بخوی از معنی محبوبیت داشتہ باشند کہ باعث حصول جذب شان شدہ باشد وچون آنرا بمتابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام متحلی نساختند خاسر ومخذول ماندند وآن جذبہ غیر از حجت بر ایشان درست نکردہ کہ اعلام استعداد شان نمودہ کہ بجہل وعناد آنرا از قوہ بفعل نہ آوردہ اند وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ودر طریق جذبہ اگر بتوسط متابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ عبارت از سلوک است وصولی بمطلوب میسر شود بیواسطہ و بے حیلولت امری خواہد بود گفتہ اند لَوْ وُلِّيْتُمْ بِدَلْوٍ لَوَقَعْتُمْ عَلَى اللّٰهِ یعنی اگر گشادہ شوید بحضرت حق سبحانہ ورسانیدہ شوید بالبطن لبطون ہر آئینہ درمیان شما ودرمیان حق جل وعلا حیلولت وحجاب امرے نخواہد بود وشاید کہ بخاطر شریف شما ہم ماندہ باشد کہ حضرت خواجہ ما قدس سرہ می فرمودند کہ وصول از راہ معیت کہ حق را جل سلطانہ با بندہ است اگر میسر شود ناچار بے توسط امرے خواہد بود کہ مناسب معیت است واگر واسطہ است در سلسلہ تربیت است کہ عبارت از سلوک است وراہ معیت یکی از طرق جذبہ است وحدیث اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ علی صاحبہ الصلوۃ والسلام نیز تائید این معنی می فرماید زیرا کہ مرد را با محبوب خود چون معیت بہ ثبوت پیوست واسطہ مرتفع گشت استتباع فرمایند ہر ظل را با اصل خود شاہراہ است وہیچ چیز درمیان شان حائل نیست اگر بعنایت خداوندی جل شانہ ظلے را با اصل خود میلے پیدا شود وکششے باو ہویدا گردد بدولت متابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام آن ظل را بآن اصل وصولے واتحاقے حاصل آید ہر آئینہ بے حیلولت امرے خواہد بود وچون آن اصل اسمی است از اسماے الٰہی جل شانہ ناچار درمیان اسم ومسماے او حائلے نخواہد بود ووصول ظل ازین راہ باصل کہ مسماے آن اسم است بے

توسط امرے خواہد بود و ایضا ہر کہ واصل حضرت ذات است تعالی بوصول بے چونی توسط و حیلولت امرے درحق او مفقود است ہرگاہ درصورت وصول بحضرت ذات سبحانہ حیلولت وحجابیت صفات وجہی جل سلطانہ مرتفع گردد و حیلولت وحجابیت غیر صفات چہ گنجایش دارد **سوال** صفات واجبی را جل شانہ ہرگاہ انفکاکے از حضرت ذات او تعالی جائز نباشد ارتفاع حیلولت صفات از میان واصل و موصول البتہ بچہ معنی بود **جواب** سالک را چون وصول وتحققی باصل خود کہ اسمی است از اسمای الٰہی جل شانہ وآن سالک ظل اوست حاصل گردد ہر آئینہ درمیان حضرت ذات تعالی ہیچ توسطے وحیلولتے نخواہد بود چنانچہ درمیان اسم ومسمائے او حیلولت امری کائن نیست پس نہ ارتفاع لازم آمد و نہ انفکاک مثل این تحقیق گزشتہ است درمیان اتحاد حقیقت سالک وحقیقت محمدی علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام ونیز شمۂ ازین بیان دربیان وصول ظل باصل ہم گزشتہ **تنبیہ** سادہ لوحے ازین عدم توسط کہ درطریق جذبہ وغیرہا گفتہ شدہ است استغنای از تبعیت خیر البشر علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام گمان نہ برد کہ ان کفر و الحاد و زندقہ است وانکار است از شریعت حقہ او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام وبالا گزشتہ است کہ جذبہ بہ توسط سلوک کہ عبارت از ایتان شریعت است علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیہ ابتر و ناتمام است ونقمت است کہ بصورت نعمت برآمدہ وحجت را بر صاحب جذبہ ناتمام تمام کردہ بالجملہ بکشف صحیح والہام صریح نیز بیقین پیوستہ است وہیچ دقیقہ از دقایق این راہ وہیچ معرفتے از معارف این قوم بے واسطہ او و بے توسط متابعت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام میسر نیست ومنتہی را در رنگ مبتدی و متوسط فیوض و برکات این راہ بے تبعیت و بے طفیل او حاصل نہ

محال است سعدی کہ راہ صفا	توان رفت جز در پے مصطفے

افلاطون از بے خردی صفائے کہ در نفس خود از ریاضت ومجاہدات یافت خود را از بعثت انبیا علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات مستغنی دانست گفت نَحْنُ قَوْمٌ مُّؤَيَّدُونَ لَا حَاجَةَ بِنَا إِلَىٰ

مَنْ یَّهْدِیْ یَنْدانست که این صفا که بریاضات بے توسط متابعت انبیا حاصل شده است علیهم الصلوة والتسلیمات حکم ان دارد که مس سیاه را زر راند و دساز ند یا زهر را به شکر غلاف کنند متابعت انبیاء است علیهم الصلوة والتسلیمات که حقیقت مس را منقلب گردانیده زر خالص سازد و نفس را از امارگی به اطمینان آرد حکیم مطلق جل وعلا بعثت انبیاء و وضع شرائع اینها را علیهم الصلوة والتسلیمات از برای تجهیز و تخریب اماره مقرر ساخته است و خرابی او را بلکه اصلاح او را در غیر متابعت این بزرگواران نداشته علیهم الصلوة والتسلیمات اگر هزاران ریاضات و مجاهدات بے متابعت این بزرگواران علیهم الصلوة والتسلیمات کرده شود سر موے از امارگی او کم نگردد بلکه از زیادت سرکشی او نماید مصرعه

هر چه گیرد علتے علت شود

ازالهٔ مرض ذاتے او منوط بشرائع انبیاست علیهم الصلوة والتحیات و بدو نهاخطِ القیاد باید دانست که جذبه را هر چند از سلوک چاره نیست مقدم باشد جذبه بر سلوک یا سوخرا ما فضل مر تقدیم جذبه را ست که سلوک خادم او ست و در تاخیر جذبه سلوک مخدوم او ست که بدولت سلوک او را جذب میسر شده است و در تقدیم جذبه نه این چنین است که او بالذات مطلوب و مدعوست لهذا این مراد آمد و آن مرید و راس مرادان و رئیس محبوبان محمد رسول الله صلے الله تعالے علیه وعلے اله وسلم که مقصود ذاتی و مدعو اولے ازین دعوت اوست علیه وعلے اله الصلوة والسلام و دیگران را بطفیلی او طلبیده اند مرادان باشند بامریدان لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ وَلَمَّا اَظْهَرْتُ الرُّبُوْبِيَّةَ كُنْتَ وَرَبُّ چون دیگران همه طفیلی او باشند و او مقصود اصلی ازین دعوت بود علیه وعلی اله الصلوة والسلام ناچار همه محتاج او باشند و بتوسط او فیوض و برکات اخذ نمایند علیه وعلی اله الصلوة والسلام و باین معنی اگر همه را آل او گویند گنجایش دارد علیه وعلی اله الصلوة والسلام که همه پس روا و یند و بے توسط او کمال اخذ نمایند چه هرگاه وجود شان بے توسط وجود او صورت نه بندد کمالات دیگر خود که تابع وجود

ف اگر گفتن سرور عالم صلی الله علیه وسلم منظور نظر باری تعالے شانه بود امت را خلق پیدا کردن چه ضرور بود بمجرد خود ظاهر کردن ۱۲

اند بے توسط او چہ صورت دارند علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بلے محبوب بے العالمین چنین باید استماع فرمایند یکشوف گشتہ است کہ محبوبیت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بآن محبت واجبی جل شانہ کائن است کہ بذات بحت او تعالیٰ بے ملاحظہ شیون واعتبارات تعلق گرفتہ است وحضرت ذات تعالیٰ بآن محبت محبوب گشتہ بخلاف محبوبیت دیگران کہ بآن محبت کاین است کہ تعلق بشیون واعتبارات دارد متلبس باسماء وصفات است یا بظلال اسماء صفات علیٰ تفاوت الدرجات

۵ بخشش رسول اللہ صلعم اسرد یم واسکم اکثرت کہ گمشدہ نتوان خود دیدہ ۱۲

۵ فَاِنَّ فَضْلَ رَسُوْلِ اللّٰہِ لَیْسَ لَہٗ		حَدٌّ فَیُعْرِبَ عَنْہُ نَاطِقٌ بِفَمٖ

علیہ وعلی جمیع اخوانہ من الانبیاء والمرسلین والملائکۃ المقربین الصلوٰۃ والتسلیمات والتحیات والبرکات بتحقیق این مقام آن است کہ توسط آن سرور کائنات علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بدو معنی تواند بود یکے او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم حائل وحاجب بود در میان سالک ومطلوب ومعنی دوم آنست کہ سالک بطفیل او بتوسط تبعیت ومتابعت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بمطلوب واصل گردد در طریق سلوک پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بہر دو معنی کائن است بلکہ می انگارم کہ طریق از شیوخ ہر کہ در میان آمدہ است متوسط وحاجب بشہود سالک است وائے اگر در اواخر جذبہ تدارک آن نہ نماید ومعاملہ از پردہ بیرون پردگی نکشد زیرا کہ در طریق جذبہ بعد از رسیدن بحقیقت الحقائق توسط بمعنی ثانی است کہ طفیل وتبعیت است نہ حیلولت وحجاب کہ پردہ شہود ومشاہدہ ومانند آنہا بود گفتہ نشود کہ این عدم توسط اگرچہ بیک معنی بود قصورے بجناب حضرت خاتمیت علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیہ لازم می ایدگویم کہ این عدم توسط مستلزم کمال انتخاب است علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام نہ مستلزم قصور در وجود توسط است زیرا کہ کمال متبوع آنست کہ تابع او بطفیل وتبعیت او بہ جمیع درجات کمال برسد وہیچ دقیقہ فرو نگزارد واین معنی در عدم توسط کائن است نہ در وجود توسط کہ انجا مشہود بے پردہ است کہ اقتضاے

درجات کمال است وایجا در پرده پس کمال در عدم توسط بود و قصور در توسط از شوکت و عظمت مخدوم است که خادم او در هیچ مقامے از وے تخلف نکند و تبعیت او شریک دولت همگنان او گردد و از آنجا است که ان سرور فرموده است علیه وعلی آله الصلوٰة والسّلام عُلَمَاءُ اُمَّتِی کَاَنْبِیَاءِ بَنِی اِسْرَائِیْلَ علیه وعلیهم الصلوٰة والتسلیمات رویت اخروی بے توسط و بے حیلولت امرے خواهد بود در حدیث صحیح آمده است علی صاحبه الصلوٰة والسّلام که بنده چون به نماز داخل می شود حجابیکه درمیان بنده وخدا است مرتفع می گردد و لهذا صلوٰة معراج مومن آمد و حظ وافر از ان نصیب منتهی واصل گشت چه رفع حجاب مخصوص بواصل منتهی است پس ارتفاع توسط وحیلولت ثابت گشت این بمعرفت از خواص معارف لدنیه این فقیر است که بمحض فضل وکرم آنرا عطا فرموده اند وبحقیقت آن متحقق ساخته ؎

من انچنانکم که ابر نوبهاری	کنداز لطف برمن قطره باری ؎

خوش گفت ؎

اگر بادشه بر در پیرزن	بیاید تواے خواجه سبلت مکن

مشایخ طریقت قدس الله اسرارهم در توسط وعدم توسط آن سرور اختلافها دارند علیه و علی آله الصلوٰة والتسلیمات جمعے بتوسط رفته اند وگروهے بعدم توسط وهیچ کدام شان تحقیق توسط وعدم توسط نه نموده است واز کمال وقصور شان سخن نگفته ارباب ظواهر نزدیک است که عدم توسط را که کمال ایمان است کفر دانند وقایل آنرا نادانسته تضلیل کنند و توسط را از کمال ایمان تصور نمایند وقایل آن را از کمل تابعان شمرند وحال آنکه عدم توسط مبنی از کمال متابعت است وتوسط مشعر از قصور متابعت کَمَا مَرَّ کُلُّ ذٰلِکَ مِنْهُمْ بِعَدَمِ الدِّرَایَةِ عَنْ حَقِیْقَةِ الْحَالِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی بَلْ کَذَّبُوْا بِمَا لَمْ یُحِیْطُوْا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا یَاْتِهِمْ تَاْوِیْلُهٗ کَذٰلِکَ کَذَّبَ الَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۔ تند و ما او لیسی گفتن انکارے از پیر ظاهر نیست زیرا که او لیسی کسے است که روحانیان را در

تربیت او مدخلے باشد حضرت خواجه احرار را قدس سره باوجود پیر ظاهر چونکه امدادے از روحانیت
حضرت خواجه نقشبند قدس سره یافته بودند اویسی می گفتند همچنین حضرت خواجه نقشبند باوجود
پیر ظاهر چون مدد ها از روحانیت حضرت خواجه عبد الخالق قدس سرهما یافته بودند اویسی بودند
علی الخصوص شخصے که باوجود اویسیت اقرار به پیر ظاهر دارد و بزور انکار بر پیر مراد بستن
عجب اضافت است مخدومنا مراد از ترکیب لفظ عبد الباقی معنی اضافی است نه معنی علمی
هرچند بابلغ وجوه اشعاری بمعنی علمی هم دارد یعنے پیر من هرچند بنده باقی است اما متکفل
تربیت من الله باقی است اینجا کدام تحریف است وچه سوء ادب الله تعالی الصافی بدهد مخدومنا
قصورے که در معنی سبحانی که از بسطامی قدس سره در غلبات سکر صادر شده است گفته
باشد لازم نمی آید از انکه آن قصور در قائل آن مستقر و مستمر باشد تا دیگرے از وی افضل بوجه
بسا معارف است که در وقتے بمقتضای حال آنوقت صادر شده است و در وقت دیگر بعنایت
خداوندی جل شانه چونکه قصور آن معرفت را دریافته است ازان درگزشته و بمقام فوق
رسیده در مکتوب شریف اندراج یافته بود که ارباب سکر اگر این قسم سخنان شطح آمیز نویسند
گنجایش دارد ما از ارباب صحو اظهار این سخنان بسیار مستبعد است مخدومنا هرکه این سخنان نوشته
است منشای آن سکر است و بی مخرج سکر درین باب دست بقلم نه برده غایت ما فی الباب
در سکر مراتب کثیره است هرچند سکر بیشتر شطح غالب تر سکر بسطامی باید که بے تحاشی قول
لِوَائِي أَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ ازان بوجود آید پس هرکه صحو دارد گمان نکنند که سکر همراه او
نیست که آن عین قصور است صحو خالص نصیب عام است هرکه صحو را ترجیح داده است مرادش غلبه
صحو است نه صحو صرف وهمچنین هرکه سکر را ترجیح می دهد مرادش غلبه سکر است نه سکر خالص که آن
آفت است جنید قدس سره که رئیس ارباب صحو است وصحو را بر سکر ترجیح می دهد چندان عبارت
سکر آمیز دارد که بتعداد آن نماید فرموده هُوَ الْعَارِفُ وَالْمَعْرُوفُ وگفته وَلَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَاءِهِ
وفرموده اَلْحَدِيثُ إِذَا قُرِنَ بِالْقَدِيمِ لَمْ يَبْقَ لَهُ أَثَرٌ صاحب عوارف که از

۱۲ آن شیخ سنده
۱۲ شده
۱۲ عوارف
۱۲ چنده عوارف
۱۲ فلا

کمل ارباب صحو است در کتاب او چندان معارف سکریہ است کہ چہ شرح آن دہد و این فقیر در ورقے بعضے معارف سکریہ او را قدس سرہ جمع کردہ است از بقایاے سکر است کہ بتجویز افشاء اسرار نمودہ می آید و از سکر است کہ مباہات و افتخار کردہ میشود و از سکر است کہ مزیت خود بر دیگری اظہار کردہ می آید اگر صحو خالص باشد افشای اسرار انجا کفر بود و خود را از دیگرے بہتر دانستن شرک باشد بقیہ سکر در صحو در رنگ نمک است کہ مصلح طعام است اگر نمک نہ باشد طعام معطل و بیکار بود ؎

اگر عشق نبودے و غم عشق نبودے	چندین سخن تحیر کہ گفتی و شنودی

صاحب عوارف قدس سرہ کہ قول فَدَمِیْ ھٰذِہٖ عَلٰی رَقَبَۃِ کُلِّ وَلِیٍّ را کہ از حضرت شیخ عبد القادر قدس سرہ صادر شدہ است بر ہیئت سکر محمول داشتہ است مرادش قصور این قول نیست کما توہم کہ آن عین محمدت اوست بلکہ بیان واقع نمودہ است یعنی صدور این قسم سخن کہ مبنی از مباہات و افتخار است بے بقیہ سکر کاملی نیست کہ در صحو خالص بہ امثال این سخنان بحکم مونون دشوار است این فقیر کہ این ہمہ وفاتر در بیان علوم و اسرار این طائفہ علیہ نوشتہ است ظاہر بخاطر شریف شما قرار یافتہ است کہ از روی صحو خالص نوشتہ است بے مزج سکر حاشا کہ آں حرام و منکر است و گزاف و سخن باقی است سخن با فلان کہ بصحو خالص متصف اند بسیار اند چرا این قسم سخنان نیافتند و دل ہاے مردم را از جا نہ برند ؎

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہر زہ نیست	ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

مخدومان این قسم سخنان کہ مبنی از افشاے اسرار باشد و از ظاہر مصروف در ہر وقتے از مشایخ طریقت قدس اللہ تعالے اسرار ہم بظہور آمدہ است و عادت مستمرہ این بزرگواران گشتہ امرے نیست کہ این فقیر آن را ابتدا کردہ باشد و اختراع نمودہ لَیْسَ ھٰذَا اَوَّلَ قَارُوْرَۃٍ کُسِرَتْ فِی الْاِسْلَامِ پس این ہمہ شور و غوغا چیست اگر لفظے صادر شدہ است کہ ظاہرش مطابقت بعلوم شرعیہ ندارد آن را بہ اندک توجہے از ظاہر صرف نمودہ مطابق باید ساخت و مسلمانی را متہم نباید کرد اشاعت فاحشہ و تفضیح فاسق ہرگاہ در شریعت حرام و منکر باشد تفضیح

مسلمانی بہ مجرد اشتباہ چہ مناسب بود و شہر بشہر آن منادی کردن کدام تدین باشد طریق مسلمانی و مہربانی آنست کہ کلمہ کہ ظاہرش مخالف علوم شرعیہ است اگر از شخصے صادر شود باید دید کہ قائل آن کیست اگر ملحد و زندیق بود در دان باید کرد و در راہ اصلاح آن نباید کوشید و اگر قائل آن کلمہ از مسلمانان بود و ایمانے بخدا و رسول داشتہ باشد در اصلاح سخن او باید کوشید و محمل صحیح از برای آن پیدا باید نمود یا از ان قائل حل آن باید طلبید و اگر در حل آن عاجز آید نصیحتش باید کرد و امر معروف و نہی منکر بر فق اولی است کہ باجابت نزدیک است و اگر مقصود اجابت نباشد تقضیح مطلوب بود امر دیگر است اللہ تعالی توفیق دہاد عجب تر آنکہ از مکتوب شریف مفہوم می شود کہ بعد از استماع کتابت فقیر از ان عزیز اشتباہی و انحرافے در ملازمان شما نیز طاری شدہ بود تا کہ انعکاسے باشد بالیستی کہ منطان اشتباہ را ایشان خود حل می کردند و بریں فقیر نمی انداختند و بتسکین فقیر می فرمودند از یاران دیگر چہ گلہ نماید کہ بعضے از ایشان با وجود قدرت دفع اشتباہ خود را معاف داشتند و سکوت ورزیدند ع

ما ز یاران چشم یاری داشتیم

قال نوشتہ اند کہ سیر مرادی و مریدی امری است کہ بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد پس حجت و برہان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد اینجا کس چہ سخن کند کہ راہ سخن بر بستند لاکن ہر چیز را حجت و برہان باید ہیچ چیز بے حجت و برہان معقول و مقبول نمی افتد مرادان و محبوبان خود در اصطلاح قوم ہمان کسانند کہ نخست ایشان را جذب می نمایند و بدرگاہ می کشند بعد ازان توفیق سیر و سلوک دادہ واصل می سازند کہ معنی مجذوب سالک است و مریدان آنانکہ ایشان را بعد از سلوک می کشند و ایشان را سالک مجذوب می گویند یا این ہم میباشد کہ صاحب سیر مرادی بجای میرسد کہ در ارادت او بحق و قرب و وصول وے بجناب قدس وے تعالے و ساطت حضرت سید المرسلین و سلطان المحبوبین صلے اللہ علیہ وسلم سقوط می پذیرد و بر مے افتد و در جمیع کمالات برابر سید المرسلین می باشد و بہ دعوے شرکت و ہمسری و برابری

می کشد و جامع کمالات ابراهیمی و محمدی می گردد و صاحب این سیر هم پرده محمد رسول الله صلعم می گردد و می گوید که هم چنانکه آن حضرت مرید خداست بیواسطه من هم مرید خدا ام بیواسطه **اقول** برین قول خدشه ها دارد می شود **خدشه اول** مرتبه مریدان و مراد ان اگر با معان نظر دیده شود ازان واضح خواهد شد که تا آنکه مرتبه سلوک و جذب اطے کرده باین مقامات نرسد مرید و مراد و مقامات ایشان را نتوان شناخت ۵

بسے قصهٔ بلقیس و قصهٔ هدهد	کسے رسد که شناسای منطق الطیر است

مَنْ لَمْ یَذُقْ لَمْ یَدْرِ لذت می نشناسی بخدا تا نچشی ❊ در عوارف المعارف تعریف مرید این مذکور است وَالسَّالِكُ الَّذِي نُدْرِكُهُ الْجَذَبَةُ هُوَ الَّذِي كَانَتْ بِدَايَتُهُ الْمُجَاهَدَةُ وَالْمُكَابَدَةُ وَالْمُعَامَلَةُ بِالْإِخْلَاصِ وَالْوَفَاءِ بِالشُّرُوطِ ثُمَّ أُخْرِجَ مِنْ وَهْجِ الْمُكَابَدَةِ إِلَى رَوْحِ الْحَالِ فَوَجَدَ الْعَسَلَ بَعْدَ الْعَلْقَمِ وَتَرَوَّحَ بِنَسَمَاتِ الْفَضْلِ وَبَرَزَ مِنْ مَضِيقِ الْمُعَايَدَةِ إِلَى مُتَّسَعِ الْمُسَاهَلَةِ وَأَنِسَ بِنَفَحَاتِ الْقُرْبِ وَفُتِحَ لَهُ بَابٌ مِنَ الْمُشَاهَدَةِ فَوَجَدَ دَوَاءً وَفَاضَ وِعَاءُهُ وَصَدَرَتْ مِنْهُ كَلِمَاتُ الْحِكْمَةِ وَمَالَتْ إِلَيْهِ الْقُلُوبُ وَتَوَالَى عَلَيْهِ فُتُوحُ الْغَيْبِ وَصَارَ ظَاهِرُهُ مُسَدَّدًا وَبَاطِنُهُ مُشَاهِدًا وَصَلَحَ لِلْجَلْوَةِ وَصَارَ لَهُ فِي جَلْوَتِهِ خَلْوَةٌ فَيَغْلِبُ وَلَا يُغْلَبُ وَيَفْتَرِسُ وَلَا يُفْتَرَسُ وَهَلْ مِثْلُ هَذَا إِلَّا لِلْمَشِيخَةِ لِأَنَّهُ أَخَذَ فِي طَرِيقِ الْمُحِبِّينَ وَدَرَجَ فِي تَعْرِيفِ مُرَادِهِمْ مَسْطُورٌ هَذَا الْمَجْذُوبُ الْمُتَدَارِكُ بِالسُّلُوكِ بِبَادِيَةِ الْحَقِّ بِالْكُشُوفِ وَأَنْوَارِ الْيَقِينِ وَيُرْفَعُ عَنْ قَلْبِهِ الْحُجُبُ وَيَسْتَتِرُ بِأَنْوَارِ الْمُشَاهَدَةِ وَيَنْشَرِحُ وَيَنْفَسِحُ قَلْبُهُ وَيَتَجَافَى عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَيُنِيبُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَيَرْتَوِي عَنْ بَحْرِ الْحَالِ وَيَتَخَلَّصُ مِنَ الْإِغْلَالِ وَالْإِعْلَالِ وَيَقُولُ مَعَنَا لَا أَعْبُدُ رَبًّا لَمْ أَرَهُ ثُمَّ يَفِيضُ مِنْ بَاطِنِهِ عَلَى ظَاهِرِهِ وَيَجْرِي عَلَيْهِ صُوَرُ الْمُجَاهَدَةِ وَالْمُعَامَلَةِ مِنْ غَيْرِ مُكَابَدَةٍ

آن روز که آتش محبت افروخت	عاشق ردش سوز ز معشوق آموخت
از جانب دوست سر زد این سوز و گداز	تا ور نه گرفت شمع پروانه نه سوخت

پس چنانکه مرید و مراد را سالکان راه دریابند همچنان سیر مرادی و مریدی امر نسبت که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد پس محبت و برهان برای اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و درین امر راه سخن بربسته نیست اگرچه راه مراد صعب است و وصول این راه بجز محنت محال است فاما اگر ذوق دارند چرا محنت نکشند و مقامات سلوک را طی نکنند و بمرتبه مریدی فایز نشوند تا این مقام را بچشم بصیرت بنگرند[۵۱] خدشه دوم برای هر چیز ضرورت محبت و برهان در محل نظر است در مرئیات و ندوقات که طفل سیر خوار هم ازان واقف باشد راه استدلال بربسته اند برای عمی تبین انوار شمس هیچ حجت و دلیل نسزاید و کسیکه مدت العمر شکر و نمک را نه چشیده شکل اول بدیهی الانتاج گرسنه ازان نه کشاید خدشه سیوم تعریف مراد و مرید کرد. برنگاشته شد دران قصور است و[۵۲] الامر ما بیناه خدشه چهارم در تعریف مجذوب سالک لفظ نخست تحریر فرموده شد و درمیان لفظ نخست و بواسطه درین مقام فرقی نمی نماید پس این هادم شبهاتی باشد که جا بجا حضرت معترض بر لفظ بواسطه مرة بعد اولی و کرة بعد اخری وارد نموده ۵

وقت مردن دامن قاتل بدست آمد مرا	آخر عمر آرزوے دل بدست آمد مرا

اگر حضرت معترض معنی لفظ نخست را در ذهن خود منقش می فرمود بار بار این اعتراض را اعاده

[۵۱] حضرت معترض در اخبار الاخیار در ذکر حضرت شیخ عبد الوهاب متقی قادری شاذلی که استاد معترض بود می نویسند عرض کرده شد که فنای وحدت چه باشد فرمودند که آن لذتی است به چشیدن تعلق دارد مطلوب حقیقی جمیع عالمیان این را ادراک همان لذت است و هر کس که در عمر خود یکبار آن لذت چشید دیگر تا زنده است ذوق آن باقی است انتهی پس چرا معترض کلام استاد خود را فراموش کند و چرا برآن حجت و برهان نه طلبد و چرا نه گوید که هیچ چیز بی حجت و برهان معقول و مقبول نمی افتد سیر مرادی و مریدی همان مقام فنا است افسوس است که معترض کلام استاد خود را فراموش کرده اعتراضی کرده که راجع بسوی کلام استاد او است ۱۲ منه

[۵۲] امر ان است و سخن همان است که من بیان کردم ۱۲

نمی گردد اندرین صورت تمامی اعتراضش راجع بسوے کلامش خواهد بود

چه بے دردانه امشب در دل با یار می گفتم	که او کم می شنید از ناز و من بسیار می گفتم

خدشه پنجم حضرت معترض در تعریف مراد می فرماید بعد ازان توفیق سیر و سلوک داده واصل می سازند با انکه اول گفته که نخست ایشان را بخود می کشد که بمعنی وصول است والا کلام صحیح نمی شود که معنی مجذوب سالک همین است که اول وصول است بعد ازان سیر و سلوک و سخن معترض رحمه الله که بعد ازان توفیق سیر داده واصل می سازند عکس آنست درین مقام بغایت ادب گزارش میرود که هرگاه حضرت معترض را به فن تصوف چنان ممارست نباشد که تعریف مراد و مرید صحیح بنگارند پس اینجا کس چه سخن کند که راه سخن بر بستند بجز آنکه گفته شود که سیر مرادی و مریدی امرے است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد پس حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد ۵

اے که شور محشر از بے باکیت هنگامه است	از خدا خلقت برای ما سفارش نامه است

خدشه ششم هرگاه خود حضرت معترض در تعریف لفظ نخست ترکیب تحریر فرموده پس در سقوط و ساطت کدام استحاله است و اگر و ساطت است پس نخست چرا تحریر ساخته فعلیه البیان

خدشه هفتم انچه تحریر فرموده برمی افتد انچ هیچ جا از کلام حضرت مجدد یافته نمی شود کما بیناه

پرسید زمن کسیکه معشوق تو کیست	گفتم که فلان کس است مقصود چه پیوست
بنشست و بهای های می گریست	کز دست چنین کسی چسان خواهی رست

خدشه هشتم هرگاه معترض در معنی مرید نگاشته که بعد از سلوک می شنید پس درین قول که انحضرت مرید خدا است بواسطه و مرید خدا ام بواسطه اجتماع متنافیین است و ذهول است از معنی مرید ۵

جای نمی روی که دل بدگمان ما	تا باز گشتن تو بصد جا نمی رود

قال دانکه نوشته اند که کسے را که حق تعالے قوت قدسیه داده اگر در احوال و اوضاع صاحب آن سیر نیک ملاحظه نماید و فیوض و برکات و علوم و معارف الهی جل شانه که او بآن ممتاز است

مشاہدہ کند تواند کہ حکم بسیر مرادی او نماید ہیچ محتاج بدلیل نبود سخن عجبے است یعنی شما این قدر ادراک و شعور ندارید کہ اوضاع و اقوال و جمال و کمال ما را ملاحظہ نمائید و فیوض و برکات و علوم و معارف ما را کہ بدان متفرد و ممتاز یم مشاہدہ کنید و بسیر مرادی ما حکم کنید دیگر دلیل چہ حاجت است **اقول** ندانم کہ این چہ اعتراض است و بجز و اصلان بارگاہ مقربان درگاہ را کہ شناسد و کسیکہ معنی مراد و مریدی نداند نتواند باشد از و توقع ادراک احوال و اوضاع سیر مرادی کے می توان شد مولانا نظام الدین خاموش علیہ الرحمۃ فرمودہ اند کہ چون علامہ سید شریف جرجانی بہ صحبت حضرت خواجہ علاء الدین عطار عطر اللہ تربتہ رسیدند و آنحضرت ایشان را قبول فرمودند ایشان از حضرت خواجہ التماس نمودند کہ مرا بصحبت باکسے فرمایند از اصحاب خود کہ بواسطہ صحبت وی اہلیت این مجالس حاصل کنم و مناسبتے با اہل این نسبت پیدا سازم حضرت خواجہ ایشان را بہ صحبت ما حوالہ کردند و سید بعد از فراغ درس می آمدند و پیش ما می نشستند و سکوت می کردند روزے نشستہ بودند و مراقبہ کردہ ناگاہ بے خودی و بے طاقتی از ایشان ظاہر شد چنانچہ عمامہ از سر ایشان افتاد ما برخاستیم و عمامہ بر سر ایشان نہادیم چون بہ حال خود آمدند سبب آن بے خودی پرسیدم گفتند عمرہا بود کہ آرزوے آن داشتیم کہ یکساعت لوح مدرکہ من از نقوش علمیہ پاک شود و زمانے دل من از اندیشہ معلومات خود خلاص یابد درین ساعت بہ برکت این صحبت آن معنی دست داد از غایت ذوق و لذت آن مرا بے خودی روی نمود

از من بے ادبی صادر شد ؎

نقد حیات خواہی جان کن فدائے جانان	کین است در رہ عشق آئین مہربانان
مستان جام شوقش بر بوی لطف جامش	بر درگہ جلالش آیند جان فشانان ؎
از چشم بد نہانند از خویشتن نہان تر	عالم شدہ سمن بو از بوئے آن نہانان
چون تیرہ روزگاری زنان رہ نشان چہ جوئی	گر رہ روی نشان جو از راہ بے نشانان

قال اینجا آن سخن یاد می آید کہ یکبارے از ہمین یاران یکے بخدمت ایشان نوشتہ بود

که عجب است که با وجود این عظمت و جلالت و مرتبت کرامات از شما ظاهر نمی شود در جواب او نوشتند کدام کرامت بالاتر ازین معارف و حقایق باشد که ما بیان می کنیم و بر ما وارد می گردد دیگران را طاقت بیان آن نیست معجزه حضرت رسول الله نیز سخن بود که بمرتبه اعجاز رسیده بود **اقول** این کلام هیچگونه محل اعتراض نیست که همچنان از بزرگان مروی است منقول است که مولانا اصفهانی که در حدیث بی نظیر روزگار بوده بحضرت عزیزان خدا سے داد قدس سره برسبیل تعریض گفته که شما دعوے قطبی میکرده اید سلطان ماشاء بیگ خان می خواهد که بر سر راه ما رود چند نذر زده و سلاح درکار است پیدا کنید چون قطب هر چه خواهد می کند حضرت عزیزان فرمودند که دعوی از درویشان دور است لیکن اگر بمنصب قطبی قانع باشیم از فرعون و نمرود بدتر باشیم چه منظور این طائفه عالیه غیر از محبوب حقیقی نیست ؎

چه منصب تعلق بود ای پسر		تعلق حجابت بود سر بسر	
تعلق حجاب است و بے حاصلی		چه پیوندها بگسلی واصلی	

پس از مجلس حضرت عزیزان بغضب برخواسته اند و مولانا سے مذکور دامن ان حضرت را برسبیل معذرت گرفته ایشان التفات بوی نه کرده متوجه مزار فائض الانوار حضرت خواجه بهاء الحق والدین قدس سره شدند چون به پل علی سلیمان که در راه مزار آن حضرت است رسیده اند فاتحه بروح پرفتوح ایشان خوانده برگشته اند فرمودند که هر دانشمندے را ولی از اولیاء الله مربی است و هر ولی را نبی از انبیاء الله علیهم السلام مربی است چون مولانا اصفهانی بر ما بے ادبی کرد متوجه شدیم که از اولیا کدامی ولی مربی این مولانا باشد معلوم ما شد که حضرت خواجه بزرگ قدس سره مربی وے بوده اند چون بدینجا رسیدیم روح شریف حضرت خواجه بزرگ پیشوا آمده فرمودند ما از ان مربی که بر شما بے ادبی کرده گزشتیم و از ینجا خبر یاد کرده

سله در رساله واردات علی مهائمی رحمه الله مذکور است مبتدی را غلب کرامت است منتهی طالب استقامت ظهور کرامت مجز استدراج اهل حرمان ثبوت استقامت سراج معراج ارباب ایقان ۱۲

برگشتیم بعد ازان بیکماه نه کشیده که مولانای اصفهانی بعلت جذام مبتلا گشته بهمان علت هلاک
شده است فقط غرض از نقل این حکایت این است که از اولیاء الله اگر خواستگار کرامتے شود
ضرور نیست که حسب تمنای شان ظاهر کرده شود اینجا آن سخن یاد مے آید که یکباری از یاران
یکے بخدمت حضرت خواجه بهاؤالدین نقشبند رحمه الله عرض کرد که عجب است که باوجود این
عظمت و جلالت و مرتبت کرامات از شما ظاهر نمی شود در جواب او فرمودند که دام کرامت بالا
تر ازین خواهد بود که باوجود چندین بار گناه بر روی زمین میتوانم رفت و زمین از بار گناه ما
غرق نمی شود بتحقیق مقام آن است که خرق عادات از لوازم ولایت نیست بعضے مردان
اولیاء الله اند و مقربان درگاه و خرق عادات انها ظاهر نه شد چنانچه از اکثر اصحاب رسول الله
صلے الله علیه واله وسلم خرق عادات مردی نیست حالانکه عموماً اصحاب او از دیگر اولیاء الله افضل
اند پس معلوم شد که فضیلت بعضے اولیاء بر بعضے بکثرت خوارق نیست چه فضل عبارت است
از کثرت ثواب و خوارق در خطوط است مناط ثواب نیست مگر عبادت و قرب الهی و لهذا محدثین
کرامات اصحاب را در مناقب ذکر نه کرده اند بلکه کرامات را باب علیحده آورده اند بعد ذکر معجزات
خرق عادات در جوگیان هم می باشد این چنین حضرت مجدد رحمه الله فرموده صاحب
عوارف گفته که حق تعالے بعضے مردم را خوارق می دهد و دیگران را خوارق نمی دهد و انها
افضل باشند از صاحب خوارق و خرق عادات کمتر است در مرتبه از ذکر قلب بتجدید وے
و شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری گفته که مراتب عارفان بے حد است بدریافت استعدادات
طالبان و مقامات اولیاء و فراست اهل ریاضت و گرسنگی مخصوص بدریافت صورت احوال
اشیاء که غائب از نظر اوست هرگاه که اکثر خلائق بدنیا مشغول اند و از خدا منقطع دلهای
شان بیشتر مائل است بسوی کشف احوال غائبان و این را بسیار عمده می داند انها
باکشف اهل عرفان و حقیقت کار ندارند و می گویند که اگر اینها از اهل الله می بودند از احوال
غیب خبردار بایستے چون این قدر خبر ندارند پس دیگر چه خواهند دریافت این چنین منافقان

امیر
۱۰۱۹
ر ۹۳

در حق سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم می گفتند این سفیهان باین خیالات فاسدہ از برکات دوستان خدا محروم اند و می دانند کہ حق تعالے در بارہ دوستان خود غیرت دارد کہ او شان را بغیر خود مشغول نمی کند ؎

من ندانم فاعلات و فاعلات	شعر می گویم بہ از آب حیات
قافیہ اندیشم و دلدار من	گویدم مندیش جز دیدار من

حضرت مجدد رضی اللہ عنہ از پیر خود روایت کردہ اند کہ شیخ محی الدین عربی بعضے جا نوشتہ است کہ بعضے اولیا کہ از انہا کرامات بسیار ظاہر شدہ وقت رحلت آرزو کردہ اند کہ کاش کہ از ما این قدر کرامت ظاہر نمی شد اگر کسے گوید کہ اگر خوارق شرط ولایت نباشد چگونہ معلوم کردہ شود کہ این ولی اللہ است حضرت مجدد رضی اللہ عنہ ازین سخن دو جواب فرمودہ اند یکے انکہ معلوم کردن ولایت ولی چہ ضرور است ولایت نسبتے است با خدا کسے از ان مطلع باشد یا نباشد اکثر اولیاء اللہ از ولایت خود اطلاع ندارند تا بدیگران چہ رسد بعد مرگ ثمرۂ آن خواہند دید احتیاج بخوارق مر انبیا راست کہ برای دعوت خلق اند ضرور است کہ بر خلق بنبوت خود ظاہر کنند و باثبات رسانند اولیا دعوت می کنند بسوی شریعت پیغمبر خود معجزہ برای دعوت او کافی است علما و فقہا بظاہر شرع دعوت می کنند و اولیاء مریدان را اول بسوے بجا آوردن ظاہر شریعت دعوت می کنند پستر انہا را ذکر تعلیم می کنند و می فرمایند کہ اوقات خود بہ یاد الہی معمور کن تا کہ ذکر الہی مستولی شود و غیر خدا در دل تو خطور نکند و درین دعوت احتیاج کرامت نیست دوم انکہ مرید رشید ہر ساعت و ہر لحظہ کرامت شیخ در ذات خود بہ تغیر احوال خود می بیند کہ دل مردۂ او را زندہ کردہ بمشاہدہ و مکاشفہ سرافراز ساختہ زندہ کردن مردہ نزد عوام عمدہ کار است و زندہ نمودن روح و قلب نزد خواص معتبر است پس کرامت در نظر مرید موجود است و برای عوام دلکا نیست در تحقیقات حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ مذکور است شیخ ابو القاسم گرگانی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ بر آب رفتن و در ہوا پریدن و

واز غیب خبر دادن این هیچ کرامت نبود کرامات آن باشد که کسے را به تمامی عمر بجز اتباع فرمان حرام نرود این اعتماد را نشاید و آن دیگر ممکن باشد که از شیطان بود که شیاطین را نیز از غیب خبر است و کسانے که ایشان را کاهن گویند از بسیار ها خبر دهند و خبر های عجب بر ایشان برود اگر بر شیر نتوانی رفتن باک مدار چون آن سگ غضب را که در سینه تست در زیر پاے زدی و مقهور کردی بر شیر نشستی و اگر از غیب خبر نتوانی زاد باک مدار چون عیب و غرور نفس خویش بدانستی و از آفت تلبیس وے آگاه شدی از غیب خبر یافتی و اگر بر آب نتوانی رفت و در هوا نتوانی پرید باک مدار چون بیرون از حس و خیال ترا مقامے پدید آید و بران برفتی در هوا پریدی انتهی تفصیل این بحث در مقدمه مذکور شد فارجع الیها و برخی از کرامات حضرت مجدد رحمه الله نیز مذکور شده مگر اصل این است ؎

ما برا ے استقامت آمدیم		نے پے کشف و کرامت آمدیم	

قال آمدیم مقصود که در امتیاز شما به بیان علوم و معارف سخن نیست لیکن غایت آنچه ظاهر مے گردد آن است که شما را عالم و فاضل و ماهر و دانشور و سخندان دانیم بلکه عارف و مکاشف هم گوئیم اما آن را از کجا معلوم کنیم که شما بسیر مرادی بمرتبه رسیده اید که وساطت حضرت سید المرسلین و سید کائنات صلی الله علیه وسلم درمیان شما و خدای عزوجل نمانده است تا آنکه هم پیره و پیر بهای آنحضرت شده اید این معنی لازم سیر مرادی نیست و احوال و اوضاع و علوم و معارف شما دلیل نیستند بر آن اقول ؎

پس از عمرے نگاهے گر به سویم کرد جا دارد		شهید زخم شمشیر تغافل اجرها دارد	

اے برادر عدم علم مستلزم علم عدم نیست اگر حضرت را علم این معنی نیست که حضرت مجدد رحمه الله بسیر مرادی رسیده اند پس ازین لازم نمی آید که فی الواقع باین درجه فائز نشده باشند اگر گدا می بزرگ خدا رسیده ظاهر کند که از واهب العطایا اکتساب فیض و هبی می نماید که محض بیواسطه است ضرورت انکار چیست انچه حضرت باقی بالله قدس سره اثبات حضرت می فرمود

حضرت شیخ خود شاہد آن است و این چنین انکار نسبت بہ بیشتر اولیاء اللہ از علماء ظاہر واقع شدہ درین محل احوال و اوضاع حسب دعوی خود پیش کردنی بود تا بہ دفع خلجان متوجہی شدم سکوت در ہمچو مواقع از داب مناظرہ دواست ؎

رحم می آید مرا بر بلبل آن بوستان	کز نزاکت ہائے گل فریاد نتوانست کرد

حضرت خواجہ محمد پارسا رحمہ اللہ در فصل الخطاب می فرماید طائفہ مشائخ اند کہ بجذبات عنایت حق سبحانہ سلوک راہ دین و سیر بعالم یقین حاصل کردہ اند و از مکاشفات الطاف خداوندی علوم لدنی یافتہ اند و در پرتو انوار تجلی صفات حق سبحانہ بنیای حقایق و معانی و اسرار گشتہ اند و بر احوال و مقامات و سلوک راہ حق سبحانہ و تعالی تمام یافتہ و از حضرت عزہ سبحانہ ولایت مشائخ بدلالت و تربیت خلق و دعوۃ بحق عز و علا مامور گشتہ بعد از انکہ عمری واعظ نفس خویش بودہ اند کہ عظ نفسک ثم عظ للناس والا فاستحیی منی واز واعظ اللہ سبحانہ فی قلب کل مومن قبول وعظ کردہ و کمین گاہ مکر و حیلہ نفس نگاہ داشتہ بحکم فرمان بدعوۃ خلق مشغول شدہ اند و خلق را از خرابات دنیا و خمر شہوات و مستی غفلات بخطائر قدس و مجالس انس و مقعد صدق و شراب طہور و تجلی جمال ساقی وسقاہم ربہم میخوانند بحکم وذکرہم بایام اللہ و ایشان را از ذوق مشارب مردان می چشانند و سلسلہ شوق و محبت در دل ایشان می جنبانند و بسبب عقل و شناخت و ذوق و شوق ہر طایفہ از شریعت و طریقہ و حقیقہ بیان میکنند تا ہر کس حظ و نصیب خویش بقدر ہمت خویش برمی دارند کہ قد علم کل اناس مشربہم و اگر مرغ جانی کہ از آشیانہ بجبروت طیران کردہ بر شبکہ ارادت می افتد و بدانہ محبوبہ در دام بلا و عشق بند می شود آن شہباز بلند پرواز را کہ سخت غریب و بدیع افتادہ است در گریزگاہ خلوتخانہ میکنند و چشم ہوائی نفس او را مرادات دو جہانی می دوزند و لطعمہ ذکر پرورش میدہند تا انگاہ کہ آن وحشت التفات بماسوای حق سبحانہ از و منقطع شود و مقام انس حاصل کند و مستعد و مستحق آن شود کہ نشیمن دست ملک اشاید اینہا خلاصہ آفرینش و خلیفہ حق اند سبحانہ و نایب و میراث

دار انبیا اند علیهم الصلوة والسلام که علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل دیده هر کس بر حال و کمال ایشان نیفتند که در زیر قباب غیرة حق متوازی اند ۵

مردان رهش زنده بجانے دگرند	مرغان هواش ز آسمانی دگرند
منگر تو بدین دیده بدیشان کایشان	بیرون ز دو کون در جهانے دگرند

خلق از ایشان همین سر و رئیس بینند که از خویش قیاس احوال ایشان بر خویش و دیگران کنند و ایشان را و اعظمی از واعظان یا عالمی از علمان شمرند و ندانند لا یقاس الملایکة بالحدادین **قال** و با وجود کثرت علوم و معارف ایا متصور نیست که یک جا خطا واقع شود و عصمت مخصوص انبیاء است صلوة الله و سلامه علیه و خطا در کشف بالاتفاق ارباب کشف جایز است و ملازمان که خطاها بر شیخ بن عربی ثابت کرده اند از همین عالم است که با وجود این حقائق و معارف که شیخ دارد خطا کرده است **اقول** تحقیق مقام این است که اگر کشف و الهام مخالف حدیث احاد یا مخالف قیاسی باشد که جامع باشد شرایط قیاس را آنجا حدیث و قیاس را ترجیح باید داد و حکم باید کرد بخطا در کشف و این مسئله مجمع علیه است در میان سلف و خلف چرا که قول رسول الله صلے الله علیه وسلم حجتے قطعی است و احتمال کذب و نسیان در روایت ثقات ضعیف است و در کشف اولیاء خطا بیشتر واقع می شود و وقتے که در میان دو کشف اختلاف واقع می شود پس هر کدام که شرع موید او باشد او لے تر است بقبول و اگر شرع ازان ساکت باشد پس صاحب هر دو کشف اگر یک شخص است پس کشف اخیر او اولے و مقبول است چرا که صوفی دائما در ترقی است پس صاحب کشف در زمان اخیر اقرب است بسوے خدای تعالے و اشمل است بانبیاء و اگر صاحب کشف دو کس باشند پس کشف صاحب صحو اولیٰ است از کشف صاحب سکر چرا که کلام سکران بسیار احتمال غلط دارد و اگر هر دو در صحو و سکر یکسان باشند پس کسیکه کشف او گاهی مخالف شرع نه شده باشد از کشف آنکس بهتر است که نادرا کشف او مخالف شرع افتاده باشد و کسے را که نادرا مخالف شرع افتاده باشد کشف او بهتر است از کشف کسیکه غالبا مخالف افتاده باشد

واگر درین هر دو برابر اند پس ترجیح کشف کسے راست که منزلت او اقرب است بخدائے تعالی این همه
وجوه قوت کشف اند واگر هر دو کشف در قوت برابر باشند ترجیح به کثرت اصحاب کشف است
اگر یک کشف برده کس منکشف شود و دیگر کشف بر یک مرد منکشف شده کشف دوم اولی
ومقبول است لیکن اگر صاحب کشف مردے اقوی باشد کشف اقوے بهتر باشد از کشف
جماعت وحکم الهام همچو حکم کشف است علوی مرتبه کشفهای مجدد الف ثانی رحمة الله علیه در یافتے
ست که گاهے مخالف شرع نه افتاده بلکه بیشتر را شرع مؤید است وبعضے چنان است که
شرع ازان ساکت است واین همه امور بر کسے که در کلام او نظر انصاف بیند مخفی نماند واحتمال
خطا مستلزم خطا نیست و نه ازین احتمال اطلاق خطا جائز است تا انکه خطا ثابت نکرده شود
بدلیلے اگر از شیخ ابن عربی خطا ثابت کرده شد ازان لازم نیاید که تمامی مکاشفات اولیاء الله
خطا باشد **قال** وانکه نوشته اند که حضرت خواجه ماقدس سره در اوائل حال سیر این فقیر
را سیر مرادی مقرر فرموده بودند حضرت خواجه اثبات بسیار می کردند وکسان واقف اند
بران بیشتر از همه این فقیر اما اگر الآن در قید حیوة صوری می بودند یقین است که باین سخنان
از شما راضی نمی شدند وهیچکس باین راضی نخواهد بود امیدواریم که شما هم در باطن راضی
نخواهید بود والله اعلم عبارت در اوائل حال کسے را درین ورطه می اندازد که گوید شاید
در اوائل حال نشانهائے این دریافته باشید بعد ازان حال متغیر شده باشید **وَاللّٰهُ**
يَمْحُوا الْاَحْوَالَ يَمْحُو اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ مقصود شما خود آن است که در ابتداء حال این
حکم می کردند در انتهاء خود چه خواهد بود مسلم سیر مرادی ومقام مرادان ابتداء وانتهاء شما را
حاصل است اما انکه سیر مرادی این نتیجه حضرت رسول الله علیه وسلم این معامله دست داد
وایشین در برابر اقتادند که ایشان ازمیان ساقط شدند ووسطه نماندند قبیح است
اقول حضرت شیخ خود این امر را تسلیم می سازند که حضرت خواجه رحمه الله اثبات حضرت
مجدد رحمه الله بسیار می کردند وبسیار کسان ازان واقف اند وحضرت شیخ به نسبت

ف الله کتابے خبرت کشف احوال است نسبت کے کند الله قائل بهتر کے کشف صحیح خواهد بود کشف را کے صحیح خواهد بود ۱۲

دیگران زیادہ تر اطلاع دارند ۵

وَاللّٰہِ قَدْ شَہِدَ الْعَدُوُّ بِفَضْلِہٖ	وَالْفَضْلُ مَا شَہِدَتْ بِہِ الْاَعْدَاءُ

وظاہر است کہ ہرگاہ حضرت خواجہ رحمہ اللہ سیر حضرت مجدد رحمہ اللہ را سیر مرادی مقرر فرمودہ بودند آن اوائل حال بود پس بآخر چہ رسد انچہ ایما شد کہ اگر الآن در قید حیوٰۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان راضی نمی شدند این محض خطا است حضرت خواجہ دریای معرفت بودند اگر شخصے کہ از فن تصوف بے بہرہ باشد بکدامی کلام معرفت راضی نباشد ازان لازم نمے آید کہ عارف ہم نارضامندی ظاہر فرماید البتہ این خیالش حسب مزعوم وے خواہد بود انچہ قباحت سیر مرادی ذکر کردہ شد ہمان است کہ خود معترض بان قائل است و جذب مرادان را بیواسطہ می انگارد پس ہرگاہ حضرت معترض تعریف مجذوب سالک بزنگاشتہ بود خیال این معنی کردنی بود کہ ازین تعریف مرادان را سقوط واسطہ می گردد و ہمان اعتراض کہ صد بار اعادہ نماید بر معترض عاید می شود پس اگر این کلام باعث نارضامندی حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ در تخیلہ معترض رحمۃ اللہ علیہ مرتکز است پس بہ کمال ادب گذارش می کنم کہ اگر حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ الآن در قید حیوٰۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان از شما راضی نمی شدند و ہیچکس باین راضی نخواہد بود امید واریم کہ شما ہم در باطن ازین تعریف راضی نخواہید بود **قال** باز ہمان سخنان کہ مذکور شد پیش مے آید و مکرر مے شود **اقول** فی الواقع در مکتوب شیخ از بس تکرار واقع است تا انکہ اگر مکررات را حذف کنند بر چند ورق بیش نخواہد بود اگرچہ بمجبوری فقیر حقیر را اتفاق تحریر بعض مضامین بہ تکرار مے افتد مگر مہما امکن بر مکررات شیخ قلم مے زند ۵

مہم از فریاد خود آزردہ مے گردم ولیک	گو بہ بندم لب بہ افغان سینہ روزن میشود

قال و نوشتہ اند کہ اجتباء مخصوص نسبت بانبیاء علیہم السلام و ہمچنین باش کہ اگرچہ در آیات قرآنی اجتباء ہمہ جا نسبت بانبیاء واقع شدہ است قولہ تعالے وَلٰکِنَّ اللّٰہَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِہٖ

مَنْ يَّشَاءُ فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وبعد از ذکر انبیا فرموده است اِجْتَبَاهُمْ وَهَدَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ودر وصف ابراهیم فرموده اِجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ وحقیقت آن است که معنی اجتبا برگزیدن است وحق تعالی برمے گزیند انبیارا بے سابقه کسب و سلوک واولیارا به کسب وریاضت واتباع انبیاء وایخا آن اتباع نیست که در انبیاء است واین است تفسیر قول حق سبحانه تعالے اَللّٰهُ يَجْتَبِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَاءُ وَيَهْدِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ پس وجه مباہات نیست مگر عدم توسط چنانکه ادعا کرده اند **اقول** این کلام از سر تا سر مخدوش است ومبنی است بر عدم اطلاع کلام صوفیه صافیه قدس الله اسرارهم خدشه **اول** آنچه درین مقام حضرت مجدد علیه الرحمه تحریر فرموده از عوارف نقل می فرماید پس حضرت معترض را رجوع بکلام عوارف نمودنی بود بزنا قل تصحیح نقل است لاغیر ۔ ؎

طرفه حالیست که عاشق شب ہجران دارد	خواب نادیدن وصد خواب پریشان دیدن

در عوارف مذکور است وَيَجْمَعُ جُمَلَ حَالِ الصُّوْفِيَّةِ شَيْئَانِ هُمَا وَصْفُ الصُّوْفِيَّةِ وَاِلَيْهِمَا الْاِشَارَةُ بِقَوْلِهٖ تَعَالٰى اَللّٰهُ يَجْتَبِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَاءُ وَيَهْدِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ فَقَوْمٌ مِنَ الصُّوْفِيَّةِ حُظُّوْا بِالْاِجْتِبَاءِ الصِّرْفِ وَقَوْمٌ مِنْهُمْ حُظُّوْا بِالْهِدَايَةِ بِشَرْطِ مُقَدِّمَةِ الْاِنَابَةِ فَالْاِجْتِبَاءُ الْمَحْضُ غَيْرُ مُعَلَّلٍ بِكَسْبِ الْعَبْدِ هٰذَا حَالُ الْمَحْبُوْبِ الْمُرَادِ بِبَادِيَةِ الْحَقِّ بِمَنْحِهٖ وَمَوَاهِبِهٖ مِنْ غَيْرِ سَابِقَةِ كَسْبٍ مِّنْهُ يَسْبِقُ كُشُوْفَهٗ اِجْتِهَادُهٗ وَفِيْ هٰذَا اَخَذَ بِطَائِفَةٍ مِنَ الصُّوْفِيَّةِ رُفِعَتِ الْحُجُبُ عَنْ قُلُوْبِهِمْ وَبَادَرَهُمْ سُطُوْعُ نُوْرِ الْيَقِيْنِ فَاٰثَرَ نَاظِرُ الْحَالِ فِيْهِمْ شَهْوَةَ الْاِجْتِهَادِ وَالْاَعْمَالَ فَاَقْبَلُوْا عَلَى الْاَعْمَالِ بِاللَّذَاذَةِ وَالْعَيْشِ فِيْهَا قُرَّةُ اَعْيُنِهِمْ فَسَهُلَ الْكَشْفُ عَلَيْهِمْ لِاِجْتِهَادِهِمْ قَالَ اَبُوْ سَعِيْدِ الْخَرَّازُ اَهْلُ الْخَاصَّةِ الَّذِيْنَ هُمُ الْمُرَادُوْنَ اِجْتَبَاهُمْ مَوْلَاهُمْ وَاَكْمَلَ لَهُمُ النِّعْمَةَ وَهَيَّاَ لَهُمُ الْكَرَامَةَ فَاَسْقَطَ عَنْهُمْ حَرَكَاتِ الطَّلَبِ فَصَارَتْ حَرَكَاتُهُمْ فِي الْعَمَلِ وَالْخِدْمَةِ عَلَى الْاُلْفَةِ وَالذِّكْرِ وَالتَّنَعُّمِ بِمُنَاجَاتِهٖ وَالْاِنْفِرَادِ بِقُرْبَتِهٖ

اجتباء وانابت

وَقَالَ اَبُوْسَعِيْدٍ الْخَرَّازُ الْمُرَادُ مَحْمُوْلٌ فِيْ حَالِهٖ مُعَانٍ عَلٰى حَرَكَاتِهٖ وَسَعْيِهٖ فِي الْخِدْمَةِ
مَكْفِيٌّ مَصُوْنٌ عَنِ الشَّوَاهِدِ وَالنَّوَاظِرِ وَهٰذَا الَّذِيْ قَالَهُ الشَّيْخُ اَبُوْسَعِيْدٍ هُوَ الَّذِيْ
اِشْتَبَهَ حَقِيْقَتُهٗ عَلٰى طَائِفَةٍ مِّنَ الصُّوْفِيَّةِ وَلَمْ يَقُوْلُوْا بِالْاِكْتِفَاءِ مِنَ النَّوَافِلِ
وَقَدْ رَاَوْا جَمْعًا مِّنَ الْمَشَايِخِ قَلَّتْ نَوَافِلُهُمْ فَظَنُّوْا اَنَّ ذٰلِكَ حَالٌ مُّسْتَمِرٌّ عَلَى
الْاِطْلَاقِ وَلَمْ يَعْلَمُوْا اَنَّ الَّذِيْنَ تَرَكُوا النَّوَافِلَ وَاقْتَصَرُوْا عَلَى الْفَرَائِضِ كَانَتْ
بَدَايَاتُهُمْ بِدَايَاتُ الْمُرِيْدِيْنَ فَلَمَّا وَصَلُوْا اِلٰى رَوْحِ الْحَالِ وَاَدْرَكَتْهُمُ
الْمَكْشُوْفُ بَعْدَ الْاِجْتِهَادِ اِمْتَلَئُوْا بِالْحَالِ فَطَرَحُوا نَوَافِلَ الْاَعْمَالِ فَاَمَّا الْمُرَادُوْنَ
فَتَبْقٰى عَلَيْهِمُ الْاَعْمَالُ وَالنَّوَافِلُ وَفِيْهَا قُرَّةُ اَعْيُنِهِمْ وَهٰذَا اَتَمُّ وَاَكْمَلُ مِنَ
الْاَوَّلِ فَهٰذَا الَّذِيْ اَوْضَحْنَاهُ اَحَدُ طَرِيْقَيِ الصُّوْفِيَّةِ فَاَمَّا الطَّرِيْقُ الْاٰخَرُ طَرِيْقُ
الْمُرِيْدِيْنَ وَهُمُ الَّذِيْنَ شَرَطُوْا لَهُمُ الْاِنَابَةَ فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَيَهْدِيْ اِلَيْهِ
مَنْ يُّنِيْبُ فَطُوْلِبُوْا بِالْاِجْتِهَادِ اَوَّلًا قَبْلَ الْمَكْشُوْفِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَالَّذِيْنَ
جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا يُدَرِّجُهُمُ اللّٰهُ تَعَالٰى فِيْ مَدَارِجِ الْمَكْسَبِ
بِاَنْوَاعِ الرِّيَاضَاتِ وَالْمُجَاهَدَاتِ وَسَهَرِ الدَّيَاجِرِ وَظَمَاِ الْهَوَاجِرِ تَتَاَجَّجُ فِيْهِمْ
نِيْرَانُ الطَّلَبِ وَتَنْجَذِبُ دُوْنَهُمْ لَوَامِعُ الْاَرَبِ يَتَقَلَّبُوْنَ فِيْ رَمْضَاءِ الْاِرَادَةِ
وَيَخْلُوْنَ عَنْ كُلِّ مَاْلُوْفٍ وَّعَادَةٍ وَهِيَ الْاِنَابَةُ الَّتِيْ شَرَطَهَا الْحَقُّ سُبْحَانَهٗ
وَتَعَالٰى لَهُمْ وَجَعَلَ الْهِدَايَةَ مَقْرُوْنَةً بِهَا وَهٰذِهِ الْهِدَايَةُ اِنْفَاهِدَايَةٌ خَاصَّةٌ
لِاَنَّ هِدَايَةً اِلَيْهِ غَيْرُ الْهِدَايَةِ الْعَامَّةِ الَّتِيْ هِيَ الْهُدٰى اِلٰى اَمْرِهٖ وَنَهْيِهٖ بِمُقْتَضَى
الْمَعْرِفَةِ الْاُوْلٰى وَهٰذَا حَالُ السَّالِكِ الْمُحِبِّ الْمُرِيْدِ فَكَانَتِ الْاِنَابَةُ غَيْرَ الْهِدَايَةِ
الْعَامَّةِ فَاَثْمَرَتْ هِدَايَةً خَاصَّةً وَاهْتَدَوْا اِلَيْهِ بَعْدَ اِنِ اهْتَدَوْا لَهٗ بِالْمُجَاهَدَاتِ
فَخَلَصُوْا مِنْ مُّضَيِّقِ الْعُسْرِ اِلٰى فَضَاءِ الْيُسْرِ وَبَرَزُوْا مِنْ وَهْجِ الْاِجْتِهَادِ اِلٰى رَوْحِ
الْاَحْوَالِ فَسَبَقَ اِجْتِهَادُهُمْ كَشْفَهُمْ وَالْمُرَادُوْنَ سَبَقَ كَشْفُهُمْ اِجْتِهَادَهُمْ

ازین تقریر ظاہر است کہ برخے از صوفیہ بہ اجتباء صرف سرفراز باشند و بعض ہدایت خاص
باشند بشرطیکہ انابت مقدم باشد اما طائفہ اولے پس اجتباء محض این طائفہ علیہ منوط بہ موہب
الٰہی باشد ایشان را باصطلاح صوفیہ محبوب مراد گویند کہ بدون سابقہ کسب حق تعالے جل شانہ
بر ایشان ظاہر شود و کشف ایشان بر اجتہاد مقدم باشد چنانچہ بعض از اجلہ صوفیہ چنان
یافتہ شدند کہ اولا بجذب الٰہی محجب از قلوب ایشان زائل شد و شعاع نور الیقین بر قلب ایشان
پرتوے انداختہ تا آنکہ سحاب عنایت تمامی ذخائر ایشان باریدہ و کرامات و بخشایش ہائے
انواع و اقسام بے طلب بایشان بخشیدہ پس ایشان توجہ باعمال و اجتہاد نمودند اعمال ایشان
علت اجتبا نبودہ است بلکہ اجتبا مقدم باشد بر اعمال اما طائفہ ثانی پس قرب ایشان بر کسب
و ریاضت و مجاہدۂ نفس و بیداری شب و روزہ و کم خوردنی منوط باشد این طائفہ را سالک
محب مرید گویند مگر ہدایتے کہ بایشان حاصل بود ہدایت خاصہ باشد نہ عامہ کہ ہدایت بسوے امر بالمعروف و نہی عن المنکر
را گویند این انابت غیر ہدایت عامہ باشد بہ برکت این ہدایت این طائفہ از مضائق عسر برآمدہ
بہ فضاء یسر طیران کنند و بحالات و مقامات فائز گردند خدشہ دوم انچہ اجتبا را اولیاء اللہ
منحصر در کسب و ریاضت گفتہ شد سخن بے دلیل است کہ بمقابلہ کلام شیخ الشیوخ بجوے نہ
ارزد اگر در ینباب اولیاء اللہ را با انبیا مشارکت باشد ہیچ محذورے لازم نیاید و این را
تفسیر قول حق سبحانہ تعالے یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ من ینیب دانستہ بعید است
درین آیۃ یجتبی الیہ من یشاء را بامعان نظر دیدنی است یعنی این است کہ حق تعالے اجتبا می
کند ہر کرا مے خواہد یعنی بدون سعی او برگزیدہ می کند و ہدایت می کند کسے را کہ رجوع می آرد و
جذب مطلق کہ عبارت است از اجتبا چنانچہ انبیا را مے باشد بسبب مناسبت با مبداء
فیاض اولیا را ہم دست می دہد لیکن بعد حصول مناسبت تام با حق تعالے چرا کہ مانع از جذب
مطلق عدم مناسبت بود و آن بمناسبت متبدل باشد پس معلوم شد کہ صوفی چون بسیر
مریدی واصل شود و دیگر منازل طے کردہ بمقام محبوبیت رسد و بمتابعت رسول خدا صلے اللہ

علیہ وسلم محبوب خدا گردد درین وقت اجتباء او بہ نیابت موقوف نباشد پس انسان آنچہ ترقیات
او را خواہد شد بسیر مرادی خواہد شد مراد رومی از شیخ تاج الدین روایت کردہ کہ گفت کہ گاہ
باشد کہ حق تعالے جذب کند بندہ را بسوی خود و ہیچ استادی را بروی نگزارد و از حسن
پرسیدند کہ مرشد تو کیست فرمود پیش ازین عبد السلام بن شیش بود اکنون دہ در دریاست
و پنج در آسمان است و پنج در زمین است از شدت پرسیدہ شد کہ مرشد تو کیست گفت پیش ازین
حماد دباس بود اکنون از دو دریا می خورم دریاے نبوت و دریاے فتوت خدشہ سیوم
وجہ مباہات صرف عدم توسط نیست بلکہ تمامی احوال سیر مرادی کہ بمقام خود مذکور است
موجب ہزاران مباہات است ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ قال قولکم
وصول فیوض سالک ابتوسط و حیلولت خیر البشر تا زمانے است کہ حقیقت سالک بحقیقت
محمدی کہ جامع جمیع حقایق است و آنرا حقیقۃ الحقایق گویند منطبق نگشتہ است و بہ آن متحد
نشدہ است و چون بکمال متابعت بلکہ بہ محض فضل این حقیقت را با آن حقیقت اتحادی حاصل
گشت توسط برخاست چہ توسط حیلولت در مغائرت است انتہی اتحاد حقیقت سالک
با حقیقت محمدی کہ حقیقت الحقائق است چہ معنی دارد و چہ صورت دارد این سخن از مقام ادب
و انصاف دور است و گستاخی صریح و گزاف فضیح و با قطع نظر از حکم عقل کہ اتحاد جزء یکے شدن
انہا ہر چند جزء و کل و جزئی و کلی باشند از محالات است لازم می آید کہ حقیقت ہر سالکے
کہ باین مرتبہ و مقام رسد حقیقۃ الحقائق گردد و ذلک ظاہر البطلان پس اگر از اہل حقیقت
کسے این اطلاق کردہ باشد و حکم باتحاد نمودہ معنیش فناے آن در دو غیبت از خود در
حضور وے خواہد بود بجہت کمال متابعت و غلبہ محبت چنانکہ فنا فی الشیخ می گویند و خود
تمام عالم و پیر جملہ بنی آدم و وجہ تمام کائنات و قبلہ موجودات اوست علیہ افضل الصلوٰۃ
و اکمل التحیات ہمچنانکہ اتحاد نبات مطلق الہی را تفسیر کردہ اند باستغراق در ہستی حق کذا فی
الاقتراب و چون اتحاد اعتبارے و حکمی است با مغائرت حقیقی و لفس الامرے منافات نخواہد

داشت و منافی وساطت وحیلولت نخواهد بود و خود تعین و تشخیص حقیقت سالک و مجزئیت او باقی است چنانچه اهل فنا در توحید میگویند ؎

تو او نه شوی وے اگر جهد کنی	جای برسی کز تو توئی برخیزد

یعنی ان تولی و دوئی که پیش از فنا و گم شدن در وے بود بلکه همین گم شدن و فانی گشتن در وے قرب و وصول بحق است بوساطت وی پس این اتحاد و انطباق که حاصل گشته است عین توسط است اگرچه این واصل بجهت غلبهٔ بیخودی و فنا در یافت این وساطت نمی تواند کرد حقیقت محمدی را عارفان واسطه می دانند و می یابند در وجودات تمام اشیا و صفات و کمالات از جواهر و اعراض که وصول بحق و شهود وے نیز ازان جمله است چه آنها که بآن حقیقت رسیده و در وے فانی گشته و حکم اتحاد گرفته و چه غیر آن بلکه توسط نسبت بطائفهٔ اولے و در یافت ان انسب و اقرب و اظهر باشد و این سخن دقیق است **اقول** این کلام از سر تا پا از عدم تتبع کلام قوم ناشی است اگر حضرت شیخ به کتب قوم رجوع می آورد البته تقریر حضرت مجدد رحمه الله به فهم عالیش می رسید درین مقام از حضرت معترض بسبب علم مزاولت کتب تصوف بیشتر خطاها سرزده که ذکرش باعث تطویل است فاما بطور انموذج بر چند امور اکتفا می رود **امر اول** درین مقام اتحاد بمعنی یکے شدن جزو کل و جزئی و کلی نیست بلکه در اصطلاح متصوفین **اَلْاِتِّحَادُ هُوَ شُهُوْدُ الْوَاحِدِ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ الَّذِیْ الْکُلُّ بِهٖ مَوْجُوْدٌ فَالْحَقُّ سُبْحَانَهُ**

ل اتحاد شهود واحد حق است که کل بوی موجود است پس حق سبحانه متحد می شود با وے کل باین حیثیت که کل شے بوے موجود است و معدوم بنفسه است نه ازین حیثیت که برائے او وجود خاص است که با و متحد شده که این محال است و بعضے گفته اند اتحاد ظهور سلطان حق است بر بنده باین حیثیت که اورا از تصرف باز دارد و قایم مقام او شود و این اشاره است بسوی حدیث صحیح که بطور حکایت است از الله تعالے من گوش او یم و چشم او یم و پرگاه سلطان حق بر بنده باین طور ظاهر شود که اورا از تصرف باز دارد و قائم مقام او گرداند ملاحظه شود در حس ظهور صفات و افعال از بنده وان فی الحقیقت از خدائے تعالی است که در بنده بصفات ذاتیه خود متصرف است چنانچه در حدیث کنت له سمعا الخ او است ۱۲

يَتَّحِدُ بِهِ الْكُلُّ مِنْ حَيْثُ كَوْنِ كُلِّ شَيْءٍ مَوْجُودًا بِهِ مَعْدُومًا بِنَفْسِهِ لَا مِنْ حَيْثُ
اَنَّ لَهُ وُجُودًا خَاصًّا اِتَّحَدَ بِهِ فَاِنَّهُ مُحَالٌ وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْاِتِّحَادُ هُوَ ظُهُوْرُ
سُلْطَانِ الْحَيِّ عَزَّ وَعَلَا عَلَى الْعَبْدِ بِحَيْثُ يَعْزِلُ لَهُ عَنِ التَّصَرُّفِ وَيَنُوْبُ مَنَابَهُ
وَهُوَ اِشَارَةٌ اِلٰى مَعْنَى الْحَدِيْثِ الصَّحِيْحِ حِكَايَةً عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ
وَاِذَا ظَهَرَ سُلْطَانُ الْحَيِّ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى الْعَبْدِ بِحَيْثُ يَعْزِلُهُ عَنِ التَّصَرُّفِ وَيَنُوْبُهُ
مَنَابَهُ يُرٰى فِي الْحِسِّ ظُهُوْرُ الصِّفَاتِ وَالْاَفْعَالِ مِنَ الْعَبْدِ وَهِيَ فِي الْحَقِيْقَةِ لِمَوْلَاهُ
عَزَّ وَجَلَّ الْمُتَصَرِّفِ بِصِفَاتِهِ الذَّاتِيَةِ فِي الْعَبْدِ عَلٰى مَا وَرَدَ فِي نَصِّ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا

چنانچہ حضرت خواجہ پارسا علیہ الرحمہ در فصل الخطاب افادہ فرمودہ پس این چنین اتحاد را
از ادب و انصاف دور دانستن یا گستاخی و گزاف شمردن غلط فہمی است امر دوم حقیقت
محمدی در اصطلاح صوفیہ ھِیَ الذَّاتُ مَعَ التَّعَيُّنِ الْاَوَّلِ وَهُوَ الْاِسْمُ الْاَعْظَمُ كَمَا فِي مُصْطَلَحِ
حضرت مجدد رحمہ اللہ در رسالہ مکاشفات غیبیہ مے فرماید باید دانست کہ قابلیت اولے
کہ معبر بحقیقت محمدی است علیہ الصلوۃ والسلام والتحیہ قابلیت ذات است مر اعتبار علمی را
کہ متعلق شود بر سبیل اجمال بآن ہمہ کمالات کہ در شان کلام بلکہ در قرآن مجید بتفصیل یافتہ و
این قابلیت رب محمد است علیہ الصلوۃ والسلام و تواند بود کہ کلام بعض صوفیہ کہ فرمودہ
اند کہ رب آن علیہ الصلوۃ والسلام شان العلم است راجع بہمین معنی باشد و باعتبار این
قابلیت اولا بہ افادہ لنسبت اولیٰ متحقق گشت و ارباب متابعان کمل او کہ بر قدم
و سند علیہ الصلوۃ والسلام اولا و علیہم ثانیا قابلیات اعتبار مذکور مذکہ کالاجزاء اند مر این قابلیت
جامعہ را و ارباب انبیا اولے العزم و غیرہم من الانبیاء والرسل غیر از پیغمبر ما علیہ و علیہم
الصلوۃ والتسلیمات قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را علی سبیل الاجمال
و ہمین قابلیت بہ بعض اعتبارات متبعض شدہ حقایق متعددہ ایشان گشتہ علی تفاوت در
درجاتہم و جماعہ کہ بر قدم ایشان اند ازین مقدم بہرہ دارند لیکن حقایق ایشان سائر صفات اند

کہ در تحت ہمین قابلیت اخیرہ واقع شدہ اند و این قابلیت برزخست میان ذات و صفات
او جل شانہ و قابلیت اولی برزخ است میان ذات و شیونات ذاتیہ و میان آن قابلیات
کہ کالاجزا اند مر آن قابلیت را و برزخ چون حکم جہتین خود مے کرد لاجرم در قابلیت اخیرہ حکم
حجابیت پیدا شد چہ جہتہ اخیر وصفانند کہ زاید اند بر ذات و موجود اند بوجود زاید بر ذات
کما ہو مقرر عند علمأ اہل الحق شکر اللہ تعالی سعیہم و الحق ہمچنین است و لا معنی للحجاب الزائد علی
الشی و قابلیت اولے چون جہتہ تحتانیہ او قابلیات اند کہ زائد نیستند بر ذات الا بالاعتبار
المحض پس انصباغ ان قابلیت ازان جہتہ موجب حجابیت نباشد آرے اینجا ہم حجاب علمی پیدا
شد بخلاف در صورت اولی کہ حجاب عینی و خارجی است لیکن باید دانست کہ رفع حجاب علمی
ممکن ہست بلکہ واقع است و رفع حجاب خارجی ممکن نیست فَمِنْ ہٰہُنَا وَقَعَ التَّرَقِّیَاتُ
لِلْمُکَمَّلِیْنَ وَالْعُرُوْجَاتُ لَہُمْ مِنْ اَرْبَابِہِمْ اِلٰی رَبِّ الْاَرْبَابِ فَلَا جَرَمَ یَکُوْنُ التَّجَلِّی الَّذِیْ
مَخْصُوْصٌ بِہٖ وَبِمُتَابِعَتِہٖ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّاتُ وَیَکُوْنُ شُہُوْدُہُمْ بِلَا حِجَابٍ فَتَاَمَّلْ
و در جناب صفات و قابلیات ان عروج از خلایق و ارباب خود ممکن نیست چہ این حجاب مرتفع
نمی شود و تا عروج ممکن باشد کما مر و بعضے از صوفیہ کہ حقیقت محمدی را علیہ الصلوۃ والسلام
قابلیت اتصاف ذات بجمیع الصفات علی سبیل الاجمال گمان کردہ اند منشاء ان گمان اینست
کہ اجماعہ در خانہ صفات اند و ازان مقام بہرہ دارند و قابلیت آن مقام مذکورہ
است کما مر پس بضرورت آن مقام عالی را بان سرور نسبت کردہ اند اَلْحَقُّ فَاَذْکُرْ اَوَّلًا وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ
اَعْلَمُ وَہُوَ یَہْدِی السَّبِیْلَ و ہمچنین است حکم ایشان با انکہ این قابلیت فوق شیونات است
و شیونات را در تحت او اثبات نمودہ اند ان شیونات نیستند بلکہ صفات اند کہ در تحت آن
قابلیت اند و چون نظر آن طائفہ ازان خانہ نگذشتہ است صفات را شیونات دانستہ اند و
ازین جہت زیادتی صفات را ہم منکر آمدہ بلکہ شیونات عین ذاتند و صفات زاید بر ذات اند
انتہی چون فرق میان شیون و صفات امرے نیست کہ بخاطر رجوع بعلم تصوف یا تحت بحث

مشائخ نقشبندیه میسر میتوان شد لهذا ذکرش خالی از فائده نیست حضرت مجدد رحمه الله در
رساله معارف لدنیه می فرماید حق سبحانه وتعالے شیون ذاتیه خود را که عین ذات اویند در
خارج در مرتبه واحدیه جدا جدا دانست وچون علم مقتضی تمیز است آن شیونات در خانه علم
تمیز پیدا کردند وهر شانی مقتضی تمیز خاص وتشخیص علاحده گشت واین شیونات متغایره در
علم ممکنات یافتند چه ممکن آنست که وجود وعدم در وے متساوی باشد ورا ایشان همچنین
است زیرا که اینها برازخ اند بین الوجود والعدم لنسبت بذوات خویش روبوجود دارند چه
شیون وهم خارج عین ذات اند ولنسبت به تمیز وتشخیص او بعدم دارند چه تمیز وجود بعدم است وبضدها یتبین الاشیاء
واین صور علمیه اصلا در خارج وجود ندارند واز خانه علم نه برامده اند بلکه حق سبحانه وتعالی باثار واحکام ایشان
در خارج ظاهر است پس این صور در علم باشند واحکام آثار ایشان در خارج لیکن این اثار واحکام در خارج
عین ذات اند زیرا که در خارج جز احدیت مجرد نیست فَمُطْلَقُ الظُّهُورِ عَيْنًا لِلْوُجُودِ وَمُطْلَقُ الظُّهُورِ حُكْمًا لِلْاَشْيَاءِ
وانکه می نماید که این صور نیز در خانه چند توهمی است محض وتصوریست واهی کَمَا يَشْهَدُ
بِهِ ذَوْقُ اَرْبَابِ الْكَشْفِ وَالْعِرْفَانِ ومنشاء این توهم انست که حق سبحانه وتعالی بقدرت
کامله خود این صور علمیه را بظاهر وجود نسبت مجهول الکیفیت بخشید وخلق عبارت از ایجاد آن نسبت است
آن نسبت نمایندگی در خارج شد چنانکه صورت شخصے را نسبتے بآئینه که محاذی اوست پیدا می شود
که سبب نمایندگی آن صور در آئینه می گردد وآئینه همچنان بر بیرنگی وصفائی خود است فَهُوَ
سُبْحَانَهُ الْآنَ كَمَا كَانَ فِي الْأَزَلِ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ اَصْلًا اشیون در علم غیر از تمائز از یکدگر رنگ دیگر
قبول نکرده اند واینچه در خارج سوائے تمائز ایشان ظاهر است از احکام ولوازم خارجیه ایشان است
ولهذا سالک چون بعین ثابت خود میرسد وآن عین ثابته برو منکشف می شود از اشکال
خارجیه هیچ چیز در وے نمی یابد وغیر از شئ متمیز چیز دیگر بروے ظاهر نمی شود واگر وراے تمیز رنگے
دیگر میداشت ظاهر میداشت وانبسالے که می نماید بواسطه اشتمال اوست بر شیونات
متعدده وکرویته بواسطه آنست که شکل طبعی لبسیط کرویست امر سیوم در معارف لدنیه

مذکور است فنا عبارت از نسیان ما دون حق است سبحانہ بواسطہ استیلاء شہود ہستی
او جل ذکرہ بیانش آنست کہ روح انسانی مَعَ مَا یَتَضَمَّنُہٗ مِنَ الْسِّرِّ اَتَبِ مِنَ السِّرِّ وَالْخَفِیِّ
وَاَخْفٰی پیش از تعلق بہ بدن بصنائع خود جل سلطانہ علمی داشت و نحوے از توجہ
بجناب قدس او را متحقق بود و چون در نہاد او استعداد ترقیات نہادہ بودند و ظہور آن
استعدادات منوط بود بہ تعلق بہ بدن عنصری لاجرم اولا او را صفت تعشق و محبت عطا
فرمودند و روے او را ثانیا باین پیکر ہیولانی گردانیدند و ارتباط جبی بروجہ کمال درینہا پیدا
آوردند پس روح بواسطہ این تعلق جبی بسبب کمال لطافت خویش خود را درین محبوب
ظلمانی گم ساخت و وجود خود را با توابع آن و روے فانی گردانید لہذا بسیاری از عقلا خود
را غیر از جسد یعنی انکارند و دور اے جسد امرے دیگر اثبات و حضرت حق سبحانہ کہ ارحم الراحمین
است از کمال رحمت خویش بالسنۂ انبیاء کہ رحمت ہاے عوالمند صلوٰۃ اللہ تعالیٰ و تسلیماتہ
علی جمیعہم عموماً و علے افضلہم و خاتمہم خصوصاً الیشان را بہ جناب قدس خود دعوت فرمود
و ازان تعلق ظلمانی منع نمود وقَالَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ قُلِ اللّٰہُ ثُمَّ ذَرْھُمْ ہر کسے را
سعادت ازلی در کار گشت رجوع قہقری نمود و وداع مودت عالم سفلی کرد و روے بعالم علوی
اورد و ساعت فساعت محبت قدیم غلبہ کرد و دوستی حادث روی بزوال آورد تا انکہ نسیان
تام نسبت باین محبوب ظلمانی میسر شد و اثرے از محبت او نماند این زمان فناء جسدی
متحقق گشت و از دو خطوہ کہ درین راہ اعتبار نمودہ اند کہ خطوتان وفد وصلت یک خطوہ
بانجام رسانید بعد ازان اگر بمحض فضل ایزدی جل سلطانہ ترقی ازان مقام واقع شود شروع
مے افتد در نسیان وجود نفس روح و توابع وجودی او آنا فانا این نسیان باز دیادے
پیدا می کند تا انکہ خود را بتمام منسے می گرداند و جز شہود حضرت واجب الوجود جل جلالہ ہیچ
نے ماند این نسیان عبر بفناء روحی است کہ خطوہ دویمی است ازان دو خطوہ مقصود از
فرود آمدن بعالم سفلی تحصیل این قسم اخیر فناء بود و بدون این دولت میسر نمی شد اَللّٰہُ الْغَامِضُ

فی ذلك غیر مخفی علی کل اهل الله وذلك السر هو ان الروح لا بد له نسیان
نفسه من شدة المحبة وکمال المودة مع الغیر والمحبة کما تکون غیبتها
فی الشهادة لا یکون فی الغیب مثلها فاکتسب فی اشهاده کمال المحبة الغنی لنفس الروح
اولا ثم اعمل فی الغیب بفناء نفسه ثانیا وهذا سر غامض لا یعرفه الا الاکابر من العرفاء بقی القلب المعبر
بالحقیقة الجامعة وهو تابع للروح فلما ارتقی من مکانه الی مکان
الروح حصل له هن النسیان بتبیعة الروح وفناء بفنائه
واما النفس پس تزکیه او برسیدن است در مقام قلب بعد از ارتفاع قلب بمقام روح وصاحب
عوارف که شیخ الشیوخ است نسیان مذکوره را در ماده نفس اثبات نمی کند وکمال طهارت او را
حبر وصول بمقام قلب نمی گوید اما این ضعیف می گوید که نسیان مذکور در ماده نفس نیز متحقق
می شود لیکن بعد از ارتفاع نفس از مقام قلب بمقام روح پس نفس را هم فنا متحقق می
شود چنانکه قلب را این نفس است که بعد از حصول اطمینان رجوع برب خود کرده است
واز مقام قلب بمقلب قلب پیوسته وراضی مرضی گشته حق سبحانه وتعالی در شان او
می فرماید یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربك راضیة مرضیة آرے نادر مقام
(ای نفس المطمئنه رجوع کن بسوی پروردگار خود خوشنود او)
قلب است که شیخ الشیوخ ازان خبر داده است واز اطمئنه نامیده است نسیان مذکور در
حق او منفود است بلکه اسم اطمینان نیز دران موطن اورا نمی شاید مرکبی شده است اما
تا باطمینان نه پیوسته است مقام قلب موطن بقلب است اطمینان ضد اوست پس خروج ازان
مقام شرط اطمینان باشد فهم هر کس اینجا نرسد ذلك فضل الله یؤتیه من یشاء
(ان عشق وخلاصت) (مے دہد) (ہر کرا مے خواہد)
والله ذو الفضل العظیم
(واللہ صاحب بخشش بزرگ است)
ما معامله که با قالب است سوای اعمال جوارح که شریعت مصطفویه علیه
وعلی اله الصلوة والسلام والتحیة بآن ناطق است از دائره ولایت معروفه خارج است
واز هر دو طریق جذبه وسلوک بیرون است زیرا که ورای تصفیه قلب وتزکیه نفس است و
اطلاع نداده بر علوم ومعارف المقام مگر اقل قلیل را از اکابر اولیاء امة وچون هیچکس درین باب

بہ تفصیل سخن نہ راندہ است و در کلام ربانی و احادیث نبوی اگرچہ مذکور است اما باشارت و رموز است این ضعیف نیز درین اوراق از آن مقولہ سخن بمیان[۵۱] راند و اقتصار بر مراتب افینہ مرتبہ ولایت معروفہ مے نماید اگر در ثانی الحال در مستمعان فہم این سخن دریافت باندازہ دریافت خود و فہم مستمعان درین باب خواہد راند انشاء اللہ تعالے وہو سبحانہ الموفق للصواب۔ باید دانست کہ لازم نیست کہ ہر کرا فناء روحی میسر شود فناء قلبی ہم میسر شود این قدر ہست کہ قلب بے اختیار بجانب روح کہ در رنگ پدر است مرادر اپیدا می شود و اعراض از نفس کہ در رنگ مادر است حاصل می گردد و اگر این میل غلبہ کند و تمام او را بجانب پدر بکشد و بمقام او رساند آنزمان بصفت پدر کہ فنا است متحقق می شود و ہم چنین است حال نفس کہ فناء روحی و قلبی مستلزم فناء او نیستند غایۃ مافی الباب نفس را بجانب پسر کہ قلب است میلے و کششے پیدا می گردد و اگر این میل غلبہ کند و بمرتبہ پسر باز کہ بمقام پدر صالح رسیدہ است برساند ناچار بصفت پسر کہ متخلق بخلق پدر است متصف گردد و فنائے حاصل کند و مراتب سہ گانہ کہ فوق روح اند ہمین حال دارند کہ فناء روح مستلزم فناء آنہا نیست آرے در وقت ہبوط روح آن مراتب سہ گانہ کلا او بعضا بمرافقت روح ہبوط کردہ باشند و غلبۂ محبت روح در اینہا سرایت کردہ باشد بمرتبہ نسیان النفس اینہا رسانیدہ بودمی شاید کہ در وقت رجوع قہقری فناء بالنسبت بایشان کلا او بعضا راہ یابد و در رنگ روح خالی کردند پوشیدہ نماند کہ رفع خواطر از قلب بالکلیہ ملامت

---

[۵۱] گروہے را اندرین معنی غلطی افتادہ است و پندارند کہ این فنا بمعنی نقد ذات و نیست گشتن شخص است و این بقاء انکہ بقاء حق بہ بندہ پیوندد و این ہر دو محال است و اند رہندوستان مردے دیدم کہ مدعی بود تفسیر و تذکیر و علم با من اندرین مناظرہ کرد چون نگاہ کردم دے خود فنا را نمی شناخت و بقا را نمی دانست و قدیم را از محدث فرق نمید انست کردن و از جہال این طایفہ بسیار اند کہ فنا را کلیت روا میدارند و این ہمہ از بیگانہ عیان بود کہ ہرگز فناء اجزا طینتی و انقطاع آن روا نباشد مر این مخطیان جہلہ را میگویم کہ بدین فنا چہ میخواہند اگر گویند فناء عین محال بود و اگر گویند فناء وصف روا داریم فناء صفتی ببقاء صفتی دیگر کہ حوالہ ہر دو صفت بہ بندہ باشد و محال باشد کہ کسے بصفت غیری قایم باشد ۱۲ کشف المحجوب ۱۲

نسیان ماسوست هر ماسوی حق سبحانه زیرا که خطره قلبی عبارت از حصول شئی است از اشیاء و خطور آنست در خاطر ابتدا او ندکر او حصول و خطور نفس علم است و چون خطره بالکل منفی شد تا بحدے اگر به تکلف بیارند نیاید و اگر یاد ش بدهند یاد ش نیاید پس علم بالکلیه زایل گشت و نیز ال علم همان نسیان است که در فنا معتبر است نهایت مقام فنا از مشایخ هیچ کس باین تفصیل درین مقام سخن نکرده است و پیش از نسیان ماسوی حق سبحانه از فنا تعبیر نموده و هنوز گنجایش نیست سخن بسیار است اگر توفیق خداوندی جل سلطانه مدد فرماید ازین هم به تفصیل تر سخن خواهد کرد که این مقام محل غلط طلاب است و الله سبحانه اعلم بالصواب گاه باشد که نظر سالک بر عالم ارواح افتد و آن عالم را بواسطه مناسبت بمرتبه وجوب اگرچه آن مناسبت بحسب صورت باشد حق سے انگارد و شهود آن عالم را شهود حق جل سلطانه تصور می نماید بآن مخطوظ و متلذذ می گردد و چون عالم ارواح را بعالم اجساد نحوی از تعلق حاصل است شهود آن عالم را درین عالم شهود وحدت در کثرت می ماند و حکم باحاطه ذاتیت و معیت ذاتیت می کند و باین تخیلات راه ترقی و وصول بمطلوب حقیقی بر سالک مسدود می گردد و احسر تا اگر او را ازین مرتبه بگذرانند و از باطل بحق بعضے از مشایخ درین مقام سی سال روح را بخدائی پرستیدند و چون ازان مقام گذرانیدند شناعته از ادا نستند امر چهارم عبارت فقرات این است اگر پرسند که اتحاد چیست بگو استغراق در هستی حق انتهی این کلام نهایت مختصر و لطیف است مگر مراد ازان همان معنی فنا است که مذکور شد و این فنا منافی وساطت و حیلولت است و لو کان الاتحاد اعتبارا یا تحقیقا

امر پنجم انچه قول اهل فنا مذکور شد ؎

تو او نه شوی و لے اگر جهد کنی		جای برسی کز تو دوئی بر خیزد	

پس هرگاه تو ئی و دوئی که پیش از فنا گم شدن در وے بود زائل شده پس لامحاله این معنی منافی وساطت و حیلولت خواهد بود چه وساطت و حیلولت مقتضی دوئی است فان الواسطة لا تکون بین الشئ و نفسها پس این صریح اعتراف است بقول حضرت

مجدد رحمۃ اللہ علیہ ۵

نقاش ہر نقشم عیان من عاشق دیرینہ ام	دیگر کسے نے در میان من عاشق دیرینہ ام
من ہم زمینم ہم سمامن با تو ہستم جملہ جا	من آفتابم ہم ضیا من عاشق دیرینہ ام

امر ششم اتحاد و اطباق را عین توسط گفتن معنی محصلی ندارد و این عینیت نہ باعتبار ذات است نہ مفہوم امر ہفتم ہرگاہ معنی حقیقت محمدی بیان کردہ شد پس ادعاے این امر کہ حقیقت محمدی را عارفان واسطہ می دانند محمول است بر عدم فہم معنی حقیقت محمدی و انتساب غلط بسوے عارفان مع انہم بریئون عن ھذا الانتساب و این معنی ظاہر است کہ حقیقت محمدی یعنی مذکور نزد عارفان چگونہ واسطہ در وجودات تمام اشیاء و صفات و کمالات از جواہر و اعراض کہ وصول بحق و شہود وے نیز از ان جملہ است خواہد بود چہ انہا کہ بہ آن حقیقت رسیدہ و در روے فانی گشتہ و حکم اتحاد گرفتہ و چہ غیر آن و اعجب کل العجب کہ نسبت توسط بطائفہ اولے و انسب و اقرب و اظہر دانستہ شدہ و این معنی نہ تصور یدہ شد کہ ہرگاہ انتہا بآن حقیقت رسیدہ و در روے فانی گشتہ و حکم اتحاد گرفتہ پس چگونہ حقیقت متحدہ حقیقت متوسطہ خواہد بود فشتان بینہما اللھم الا ان یقال قد خفی ھذا الامر عندہ لعموضہ و دقتہ عندہ و ان کان ظاہرا فی نفسہ عند الفحول

اگر ز کاوش مژگان او دلم خون شد	خوشم کہ بہر من اسباب گریہ افزون شد

امر ہشتم برائے دفع خدشات حضرت معترض رحمۃ اللہ علیہ حضرت خواجہ معصوم رحمہ اللہ

۵ از فرزندان حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بودہ اند و ولایت محمدی المشرب اند در عمر شانزدہ سالگی بہ تحصیل علوم پرداختہ بعلوم باطنی متوجہ شدند و در آخر عمر حضرت مجدد رحمہ اللہ با وصف کم عمری حضرت خواجہ معصوم رحمہ اللہ تربیت مریدان خویش بالیشان تفویض فرمودند و وصیت کردند کہ ہمین کہنہ بوریای خانقاہ را تخت سلطنت دانستہ بہ قناعت پردازند و از صحبت اغنیا و بادشاہ محترز باشند پس ہمچنان بوقوع آمد شاہ جہان بادشاہ بمصاحبت وی بسیار میل کرد لیکن میسر نشد اورنگ زیب معتقد حضرت شد و ارادت آورد و دوام صحبت می خواست میسر نشد حضرت تامل نہ اشتند در کشف مقامات الہیہ حضرت ایشان پایہ بلند داشت نہ صدہ

در مکتوب شیخ ہشتاد و ہشتم کہ بمولانا محمد حنیف شرف صدور یافتہ مے فرماید بگوش ہوش استماع نمائید
قال عز من قائل ونحن اقرب الیہ من حبل الورید ذات حضرت واجب الوجود جل
سلطانہ وہمچنین کمالات ذاتیہ او تعالے از بندہ بہ بندہ نزدیکتر است پس سیر یکہ باین مراتب
متعلق شود ورائے سیر آفاقی و سیر انفسی باشد و نیز ورائے جذبہ و سلوک بود چہ سلوک
سیر آفاق است وجذبہ سیر انفسی سیر آفاقی را بعد در بعد فرمودہ اند و سیر انفسی را ہر چند
قرب در قرب گفتہ اند لیکن آن قرب ظلی است ازین قرب بے اتحاد باید گزشت تا معاملہ اقربیت
روے نماید وچنانچہ زوال علم حصولے اشیاکہ عبارت از فنا قلبی است بے تمامی سیر آفاقی
ممکن نیست وبے شروع در سیر انفسی میسر نہ ہمچنین زوال علم حضوری شخص کہ بذات وصفات
او متعلق است وفی الحقیقۃ فنائے نفس است بانتہائے سیر انفسی واو دخول در مراتب اقربیت
مربوط است و در سیر انفسی علم حضوری عارف برجاست چہ انفس درین ہوطن بعنوان جہانیت
پیدا است واز قیدان بہ تمام رہائے بحصول نہ پیوستہ تا وصول بمطلوب حقیقی پیدا آید چہ مطلوب
بموجب کریمۂ سابقہ ورائے انفس است وانچہ در انفس نمودار است از آیات دالہ است چنانچہ
قرآن مجید بآن بشعر است سنریہم ایاتنا فی الآفاق وفی انفسہم حتی یتبین لہم انہ الحق
وچون علم حضوری عین عالم است ناچار بزوال آن زوال نفس عارف خواہد شد واثری از وے
نخواہد ماند وزوال علم حضوری باین معنی است کہ علمی تعلق بذات عارف داشت از انجا کندہ
بواجب تعالی متعلق شود و حاضر دران ہوطن حق باشد سبحانہ ذات او بیانش آنست کہ ہر
کمالیکہ در ممکن نمودار است ہمہ مستفاد و مستعار از مرتبہ وجوب است تعالت از وجود و
حیوۃ و علم و قدرت وامثال آن وممکن این کمالات را از خود فہمیدہ خیانت در امانت نمودہ
است وچون عارف را بمحض فضل وکرم باین دید عاریتے بنواز ند مرۃ ثانیۃ تواند بود کہ بحکم
ان اللہ یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اہلہا امانات را درست بہ اہل امانات
بسپارد وچون علم حضوری او پرتوے است از حضور ذاتی مطلوب این حضور بآن حضور

گفتہ خدای تعالے من اقرب الیہ من حبل الورید بمعنی بندہ از رگ گردن ۱۲

اسرار تعالے شعار ایشان ۱۲

فانی ملحق خواہد شد در رنگ سائر کمالات کہ باصول خود ملحق می گردد درین ہنگام عارف خود را فانی محض خواہد یافت و بعدم صرف ملحق خواہد دید نہ ذکرے در خود احساس نماید و نہ توجہے و نہ یافتے بود و نہ حضوری بعد از لحوق باصل اگر یافتست از خود بخود است و اگر حضوریست ہم از خود بخود کہ اِنَّ الْحَادِثَ اِذَا اُلْحِقَ بِالْقَدِیْمِ لَحِقَ بِہٖ اگر درین موطن کہ موطن فنائے نفس است بروجہ کمال اطلاق کلمہ انا عارف زائل مے شود و عارف از خود بہ انا نے تواند تعبیر کرد زیرا کہ بعد از نفاد نفس کہ مورد کلمہ انا بود انا را امور دے نماند کہ بران اطلاق یابد نہ باین معنی کہ انا بر حق اطلاق شود و خود را حق بیند کہ خودی درمیان نماندہ است و انانیت بر کندہ **سوال** ہرگاہ علم حضوری عین عالم باشد و آن علم بعد از کمال باصل خود کہ علم حضوری واجب است ملحق می گردد و مقرر است کہ لحوق ہر کمال باصل خود کائن است نہ بامرے کہ مباین اصل آن باشد لازم می آید کہ حقیقت ہر شخص و مبداء تعین او علم بود و حال انکہ صفات دیگر نیز مبادی تعینات خلایق است چنانچہ بطور حضرت الیشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس تکوین مبداء تعین حضرت ادم است و کلام مبداء تعین حضرت موسیٰ و قدرت مبداء تعین حضرت عیسی علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات و جمعے کہ داخل ولایات این بزرگواران اند مبادی تعینات شان جزئیات این صفات اند و جزئیات جزئیات این صفات علی تفاوت الدرجات **جواب** حقیقت محمدی علے مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ چنانچہ مقرر این طائفہ است اجمال حضرت علم است و حقایق سائر خلایق بتفصیل این اجمال است پس نظر باین معنی تواں گفت کہ حقایق جمیع خلایق علم است چہ ہمہ خلایق ظہور و تفصیل آن حضرت است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام غایۃ ما فی الباب آں حقیقت جملی را در مرتبہ تفصیل حصص لا یحصی است باندازہ کمالات مفصلہ علم کہ در حضرت اجمال اندراج و اندماج داشتند پس حقیقت ہر شخصے از اشخاص سوائے آن سرور علیہ و علے آلہ الصلوٰۃ والسلام حصہ بود از حصص علم کہ تعلق علم در مرتبہ تفصیل بہ کمالے از کمالات مندرجہ اجمال حاصل گشتہ است مثلاً مبداء تعین حضرت ابو البشر علی نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام

حصہ است از علم کہ از تعلق آن بصفت تکوین کہ در اجمال مندمج بود بحصول پیوستہ است و علی ہذا القیاس سائر الحقایق لیکن چون تمیز میان حصص و حقایق بآن کمالات است حقیقت ہر شخص مسمی بکمالے ازان کمالات کہ بنسبت خاص بآن شخص دارد کہ سبب تمیز او شدہ است نمودہ آید پس علم اشرف صفات شد و برکات آن شامل جمیع موجودات آمد **جواب دیگر** انکہ اتحاد شئے بالشئے مستلزم آن نیست کہ شئ اول حقیقت شئ ثانی باشد چنانچہ خاصہ را با ماہیت بنسبت اتحاد است بانکہ از عوارض است اگر گویند برین تقدیر کہ علم ذات و حقیقت انسان نبود حقایق جمیع موجودات را بتفصیل حقیقت محمدی گفتن چگونہ راست آید چہ حقیقت محمدی علم است گوئیم در کار نیست کہ اجمال ذاتی تفصیل بود چہ انواع مندرجہ تحت حیوان را بتفصیل ماشئے توان گفت ہرچند ماشئے ذاتی آن نیست و لو سلم گوئیم کہ حقیقت محمدی را اجمال و کل ہمہ حقایق گفتن باعتبار اشتمال و جامعیت علم است مر آن حقایق را بآنکہ گوئیم تواند بود کہ حقیقت محمدی عبارت از جمیع کمالات ذاتیہ بود کہ متعلق علم است علی وجہ الاجمال نہ نفس علم من حیث ہو لیکن چون دران مرتبہ علم را ازان کمالات تمیزے نیست و غیر از حضور و انکشاف امرے دران موطن ہویدا و مفہوم نہ لہذا آن مرتبہ را وحدت گویند و قابلیت محض خوانند و نیز علم را با معلوم بطور بسیاری از محققان اتحاد کاین است ناچار بتعبیر ازان حقیقت بعلم نمودہ اند لہذا در مرتبہ تفصیل ہمان کمالات ممیزہ حقایق سائر اشخاص اند و برین تقدیر تقابل اجمال بالتفصیل بے تکلف می افتد و بغیر آن نہ چنان و مؤید این توجیہ است کہ نزد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس حقیقت محمدی اجمال تعین وجودی است با تعین جمیع کہ تعین علمی ازان بمراتب پایان است چنانچہ بتحقیق آن در جاے دیگر ثبت یافتہ است اگر گویند کہ کلام بعضے اکابر ناطق است با انکہ علم حقیقت انسان است چنانچہ مولوی قدس سرہ فرمود ؎

اے برادر تو ہمین اندیشۂ الخ

و از حضرت ایشان نیز در بعضے اوقات مثل آن مسموع گشتہ گوئیم تواند بود کہ این اکابر

برسبیل تجوز و مبالغہ فرمودہ باشند یعنی عمدہ در توہمین فکر و اندیشہ است باید کہ آن در
غیر مطلوب حقیقی مصروف نبود بلکہ تمام مصروف آنجناب مقدس گردد تحقیق درین مقام
آنست کہ حضرت الیشان ما افادہ نمودہ اند جائے کہ فرمودہ اند ازین بیان لازم آید کہ
در علم حضوری ہم صورت معلوم با وجود حضور نفس معلوم کاین است کہ حاضر نفس معلوم
خالص نیست اعتبارے در وی راہ یافتہ است کہ از نفس بصورت آوردہ است فہم ہر کس
باین وقت نرسد و تا بذات بحت واصل نشود بوصول بچونی این دقیقہ را در نیابد انتہے مختصر
ازین تقریر ظاہر شد کہ حقیقت محمدی در اصطلاح صوفیہ اجمال حضرت علم را گویند و از فنای
این مقام ہیچگونہ اساءت ادب لازم نیاید و ہمچنان بمعنی اتحاد ہم مذکور شد سلمنا کہ معنی اتحاد
فنا است چنانکہ اتحاد بذات مطلق را فنای گویند و میان اتحاد اعتبارے و حکمے و مغائرت
حقیقی و نفس الامر منافات نیست لیکن ہرگاہ تو نیز برخیز دالبتہ این معنی منافی و ساطت و
حیلولت خواہد بود و این اتحاد را عین توسط گفتن ہرگز بخیال نمی آید و ہرگاہ این واصل بجہت
غلبہ بے خودی و فنا در یافت این وساطت نمی تواند پس اگر او انکار وساطت نماید چہ
باک خواہد بود نظیرش برائے توضیح پیش میکنم نگریستنی است کہ در سکنجبین سرکہ و انگبین را باہم
بنوعے مخلوط می کنند کہ اشارہ حسیہ بسوی احدی ازین اجزا عین اشارہ بسوی دیگرے
می باشد مگر نمے توان گفت کہ سرکہ انگبین گردیدہ یا انگبین بقلب ماہیت لباس سرکہ پوشیدہ
انچہ ادعائے این معنی نمودہ شد کہ حقیقت محمدی را عارفان واسطہ می دانند مبنی است بر
عدم اطلاع بر اصطلاح صوفیہ کرام چنانکہ مذکور شد **قال** قولکم انجا کہ اتحاد است معاملہ
بشرکت است این نیز خالی از غرابتے نیست چہ شرکت دوئی را می طلبد و شریک درامرے
دو کس مے باشند و حقیقت اتحاد خود اصلا بشرکت جمع نمی شود و بمعنی فنا و غلبیت نیز کہ
اتحاد حکمی است فانی و غایب از میان رفت و بحکم عدم گرفتن شرکت از وے چہ صورت دارد توسط را گفتند کہ دوئی
می طلبد شریک و شرکت نیز ہمچنین است **اقول** ہرگاہ حضرت مجدد رح توجیہ کلام خود فرمودہ باشد پس ضرورت این معنی چیست

کہ آنرا التسلیم نساختہ بمعنی دیگر محمول کردہ قایل باستحالہ شوند اتحاد بمعنی فنا است و شرکتے
کہ ہست مثل شرکت خادم است با مخدوم ملاحظہ فرمودہ شود اگر بہ تبعیت مخدومی خادمی در بارگاہ
شاہنشاہی در آمد در شرکت منزل کلامی نخواہد بود مع فقدان التوسط زیرا کہ در یک محل جا گزیند
تحقیق مقام این است کہ مراد حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ صورت ثانی است مثلا کسے در سیر سلوک
خود را بحقیقت محمدی متحد یافت و ہر فیضے کہ می آید بیک حقیقت میرسد ظاہرا و اما در ضمن او
حقایق دیگر ہستند کہ بہمہ میرسد پس معاملہ بشرکت گفتن راست شد و ہمین لفظ معاملہ قرینہ
است چرا انصاف از دست داده شود ؎

کاش گردون از سرم بیرون برد سودای تو	یا مرا صبرے دہد چندانکہ استغنائے تو

قال تو لکم طریقہ جذبہ را چون کشش از جانب مطلوب است و عنایت الٰہی متکفل حال طالب
است ناچار قبول وسائط نمی کند و در طریق سلوک چونکہ انابت از جانب طالب است
از وجود وسایط چارہ نبود این عین مدعاست و سخن بے دلیل است طریقہ جذبہ و مرادی
و محبوبی چنانکہ سابق بیان رفت زیادہ بر آن نیست کہ لطف اللہ تعالے بندہ خود را پیش
از انکہ طلب کند و سلوک نماید جذب می کند و انجذب بہم اجمالی است کہ بدان سلوک آسان
می گردد و قرب و وصول و حصول مراتب و مقامات آن بعد از سلوک حاصل می گردد و این
منافات بوجود وسائط آرد بلکہ چون جذبہ تنہا کار نمی آید و سلوک بے وسایط نمی باشد
لازم آید وجود وسایط چنانکہ مقرر قوم است و خود ہم گفتہ اند کہ در نفس جذبہ ہر چند وسائط در کار
نیست اما تمامی آن منوط بہ سلوک است کہ اگر سلوک نباشد جذبہ ناتمام وا تبر است اقول
این کلام از اول تا آخر مخدوش است خدشہ اول ہر گاہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ درین
باب مناط کلام بر عوارف شیخ الشیوخ نہادہ و این تقریر ہمان است کہ از عوارف منقول شد
پس این را عین مدعا و سخن بے دلیل گفتن از داب مناظرہ بعید است برای ناقل کلام شیخ
الشیوخ دلیلے است کافی معہذا ہر کہ قدم در بادیۂ عشق نہادہ و او را اتفاق ملاحظہ ناز و نیاز

مکتوب دوم سلوک

معشوق افتادہ است نیک می داند کہ ہرگاہ جذب از جانب مطلوب است ضرورت وساطت نمی باشد مطلوب را جذب طالب بیک اشارہ چشم کافی است ۵

دوستی را کہ باشد بہم جان و ہوش	حکایت کنانند و لب ہا خموش

خدشہ دوم این کلام معترض رحمۃ اللہ علیہ مخالف آن است کہ پیش ازین بہ تعریف مجذوب سالک برنگاشتہ چہ در تعریف لفظ تخست تحریر فرمودہ کہ بمعنی بیواسطہ است فَتَذَکَّرْ مَا سَلَفَ، خدشہ سوم کشش مطلوب را ذریعہ آسانی سلوک تصور بدن ترقی معکوس است و نہ صرف منافی عقل است بلکہ نقل خلاف آنست کما مر کلام السہروردی رحمۃ اللہ علیہ فِی تَحْقِیقِ الْمُرَادِ وَالْمُرِیدِ خدشہ چہارم قرب و وصول و حصول مراتب و مقامات مرادین را منوط بر سلوک داشتن ہم غلط است کما مر خدشہ پنجم اینچہ نوشتہ شدہ کہ چون جذبہ تنہا بکار نمی آید و سلوک بی وسائط نمی باشد لازم آید وجود وسایط محمول است بر عدم فہم کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ درین مقام چہ از سلوک معنی مصطلح متصوفین مراد نیست بلکہ مراد از سلوک اتیان شریعت است از توبہ و زہد وغیرہما چنانکہ خود حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بالتصریح فرمودہ وَالْعَجَبُ خِفَائُہٗ عَلَی الْمُعْتَرِضِ مَعَ تِبْیَانِ مَعْنَاہُ اندرین صورت ادعای لزوم وسایط دعوی باطل است والعجب کل العجب کہ معترض در نقل عبارت تحریف فرمود عبارت اینست اگر سلوک کہ عبارت از اتیان شریعت است از توبہ و زہد وغیرہما با جذبہ منضم نگردد جذبہ ناتمام و ابتر است بسیاری از ہنود و ملاحدہ را دیدہ ایم کہ جذب دارند اما چونکہ بمتابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام متحلی نگشتہ اند خراب و ابتر اند و غیر از صورت جذب نصیبے ندارند انتہی اگر این عبارت سالم نقل می فرمود یا با معان نظر آن را مطالعہ می کرد بنائے اشکال منہدم می شد غرض اینست کہ متابعت شریعت صفوف علیہ مرادین است و این مستلزم وسائط نیست وَمَا ھُوَ مُسْتَلْزِمٌ لِلْوَسَائِطِ لَیْسَ بِمُرَادٍ ھُنَا فَاتَّضَحَ الْاِشْکَالُ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِحَقِیقَۃِ الْحَالِ اگر گویند کہ احتیاج و طریقہ جذبہ بسلوک و وسائط پیش از وصول است و بعد

از وصول برطرف می شود بخلاف طریقه سلوک که انجا بعد از وصول نیز واسطه می ماند چنانکه
گفته اند که در طریقه جذبه اگرچه بتوسط متابعت شریعت که عبارت از سلوک است وصول بمطلوب
میسر شود بیواسطه حلول امرے خواهد بود گوییم چه دلیل است برین دعوی مفهوم جذبه و حصول
طریقه وے خود مقتضی این نیست چنانکه معلوم شد و مدعاے دوم که در طریقه سلوک از وسایط
چاره نبود ما را که قایل بوجود توسطم مطلقا دخل در آن مناسب نیست ولیکن بطریقه بحث و
مناظره گفته آمد که چرا انجا هم بعد از وصول بوجود وسائط واسطه برطرف نشود بوجود جذب
بعد از سلوک بلکه همچنین باید بقول ایشان که خاصیت جذبه عدم وسایط است وسقوط
انهاست و در کلام شما نیز اشاره به آن واقع شده است انجا که گفته اند در طریق سلوک از شیوخ
هر که درمیان آمده است متوسط و حاجب شهود سالک است وای اگر در آخر حال جذبه تدارک
ننماید یعنی وسایط از میان برندارد حاصل انکه در طریقه جذبه و سلوک هر دو پیش از وصول
وسایط درکار است وانکه در طریقه جذبه بعد از وصول وسایط ساقط گردد و در طریق سلوک
میماند تحکم است چرا در هر دو جا باقی نماند و چرا در هر دو جا ساقط نگردد سخن در همین جا است واگر
گویند که این امر کشفی و وجدانی است بحث فایده ندارد آن چیز دیگر است اما شما مقید باستدلال
شده اید توجیه نموده اید که چون در طریقه جذبه کشش از جانب مطلوب است و عنایت الهی
متکفل حال طالب است ناچار قبول وسایط نمی کند و در طریق سلوک چون انابت از طالب
است از وجود وسایط چاره نبود و خود جذب و سلوک هر دو تقدیر فرق بتاخر و تقدم فایده
ندارد واگر گویند مدعا و دلیل هر دو کشفی است چنانکه یکباری از شما شل این سخن شنیده شده
است این گریزگاه خوب است و بعد ازان در اثبات عدم توسط و تقریر ان طرف دیگر بیان
کرده اند یکے وصول از راه معیت که حق را با بنده است ناچار بے توسط امری خواهد بود
مناسب معیت است واگر واسطه است در سلسله تربیت است که عبارت از سلوک است
اقول این قول سرتاپا مخدوش است و مبنی است بر عدم فهم معنی جذب و سلوک و توسط

خدشه اول ہرگاہ حضرت معترض در مفہوم جذبہ لفظ نخست تحریر ساختہ پس مفہوم جذبہ وحصول وے مقتضی عدم توسط است ۵

خوش آن مجلس کہ انجا تو بہ خود چون کنم ظاہر	مرا ساقی گریبان گیرد و نے در گلو ریزد

خدشہ دوم حصول کدامی امر بدون واسطہ محل استبعاد نیست اگر بکتب قوم رجوع نمودہ آید آشکارا میتوان شد کہ در بعض امور توسط را بار نیست وایجاب جزئی تناقض سلب کلی است امام شعرانی در مقدمہ طبقات می آرد وَكَانَ الشَّيْخُ أَبُو يَزِيدَ الْبِسْطَامِيُّ رَحِمَهُ اللهُ يَقُولُ لِعُلَمَاءِ عَصْرِهِ أَخَذْتُمْ عِلْمَكُمْ مَيِّتًا عَنْ مَيِّتٍ عَنْ عُلَمَاءِ الرَّسُومِ مَيِّتًا عَنْ مَيِّتٍ وَأَخَذْنَا عِلْمَنَا مِنَ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ در فتوحات مکیہ نیز این حکایت منقول است این کلام بسطامی رحمۃ اللہ علیہ ناطق است بر عدم توسط امام شعرانی در ہر واقعیت میفرمایند اگر قُلْتَ فَهَلْ يَكُونُ الْإِلْهَامُ بِلَا وَاسِطَةٍ فَالْجَوَابُ نَعَمْ قَدْ يُلْهِمُ الْعَبْدَ مِنَ الْوَجْهِ الْخَاصِّ الَّذِي بَيْنَ كُلِّ إِنْسَانٍ وَبَيْنَ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا يَعْلَمُ بِهِ مَلَكُ الْإِلْهَامِ لَكِنَّ هَذَا الْوَجْهَ يَنْسَارَعُ النَّاسُ إِلَى إِنْكَارِهِ وَفِيهِ إِنْكَارُ مُوسَى عَلَى الْخَضِرِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَاعْلَمْ أَنَّ الرَّسُولَ وَالنَّبِيَّ يُشَاهِدَانِ الْمَلَكَ بِرُؤْيَةِ بَصَرٍ غَيْرِ الرَّسُولِ بِحِسِّ مَا تُرَهُ وَلَا يَرَاهُ فَيُلْهِمُهُمُ اللهُ تَعَالَى بِوَاسِطَتِهِ مَا يَشَاءُ أَوْ يُعْطِيهِ مِنَ الْوَجْهِ الْخَاصِّ بِارْتِفَاعِ الْوَسَائِطِ وَهَذَا أَجَلُّ الْإِلْقَاءِ وَأَشْرَفُ وَيَجْتَمِعُ فِي هَذَا الرَّسُولُ وَالْوَلِيُّ

۵۱ شیخ بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ می گفت بہ علمای زمان خود کہ شما علم خود از علمای رسوم حاصل کردہ اید کہ یکے بعد دیگرے مردہ اند و من علم خود را از زندۂ حاصل کردہ ام کہ ہرگز نمیرد یعنی از اللہ تعالے حاصل کردہ ام ۱۲ ۵۲ اگر بگوئی کہ ایا الہام بدون واسطہ می باشد جواب آنست کہ بدون واسطہ می باشد گاہے الہام بندہ را ہے شود بوجہ خاص کہ در انسان و خداوند تعالے ہے باشد فرشتہ الہام را ہم بآن خبر نمی باشد مگر مردمان بانکارش متوجہ شوند و درین انکار موسی است بر خضر علیہ السلام پس دانستہ شد کہ رسول و نبی بچشم سر فرشتہ را می نگرند و غیر رسول نشانہاے فرشتہ می یابند و نے نگرند ۱۲

هرگاه الهام بلا واسطه شود و درین مخذوری عاید نگردد پس اگر در جذب هم واسطه نباشد چه باک بود شیخ عبدالکریم جیلی در کتاب مناظر الهیه می نویسد اَلْمُجَرَّدُ عَنِ الْاَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ یَکُوْنُ هُوَ فِیْ نَفْسِهٖ ذَاتًا سَاذَجًا فَلَا یَکُوْنُ بَیْنَهٗ وَبَیْنَ ذَاتِ اللّٰهِ تَعَالٰی وَاسِطَةُ اِسْمٍ وَّصِفَةٍ و در موضع دیگر ازین کتاب می نویسد وَهُوَ مَعَ الذَّاتِ وَکُلَّمَا تَجَلّٰی عَلَیْهِ صِفَةٌ رَجَعَ عَنْهَا اِلَی الذَّاتِ بِمَا هُوَ اَکْمَلُ مِنْهَا وَفِیْ هٰذَا الْمَشْهَدِ رَاَیْتُ الْاِمَامَ اَبَا الْحُسَیْنِ النُّوْرِیَّ وَمَعْرُوْفَ الْکَرْخِیَّ وَجَمَاعَةً مِّنَ الْمَشَائِخِ این عبارت بدیهٔ امعان نگر بستنی است که چه قدر حجاب و ساطت رامی در د قطب بن محی قدس سره در مکتوبات خود می نویسد که هر مقصود را باحق تعالے دو راه است در یک راه واسطه میان بنده و حق ثابت است و در راه دیگر هیچ واسطه درمیان نیست این بعینه ناظر بهمین تحقیق است که حضرت الیشان نوشته اند که واسطه در راه سلوک است نه در راه جذبه چون اقوال ائمه فن بسماعت در آمد پس بگوش شنیدنی است که مفهوم جذبه وحصول طریقه وے مقتضی علم توسط است همچنان مفهوم سلوک وحصول طریقه وی مقتضی توسط جذبه بمعنی کشیدن است چون مطلوب طالب را بر توجه خاص لسبوے خویش کشد احتیاج توسط چیست البته طالب را بوصول مطلب احتیاج ذرایع و توسط می افتد هرگاه سلوک موصل بمطلوب شود تا آنکه جذب نباشد بدون توسط چاره نبود هرگاه جذب پدیدار آمد پس رفع توسط از جذب خواهد بود نه از محض سلوک برای تصدیق قلب این مسئله را بالعالم ظاهر و دربار سلاطین چرا قیاس نکنند و چرا بر حالات سلوک نظر نه اندازند گاهے امیدوارے راشوق لقاے بادشاه برای انجاح حاجات و عرض و معروض در سرمے افتد اولاً لباسے که برای حصول ملازمت سلطانی مقرر است از جامه و پیمه و دستار و قبا و عبا تیار کنانیده برتن خود راست می کند و کمر را از کمر بند زرین محکم برمے بندد و نذر برای سلطان مهیا می دارد و ببارگاه وزیر رسائے حاصل می کند چون وزیر دران سامانے ولیاقتے که برای حضوری بپیش سلاطین درکار می باشد ملاحظه می فرماید موقع یافته بپیش

۵۱ تجرد انما یحاد صفات فی نفسه فلا یکون بینه و بین ذات الله تعالی واسطة اسم و صفة ۱۲

۵۲ آن با ذات است و هم گاه گاهی صفت بود تجلی بر دو زمان بسبوی ذات بجمیع عالم سرمدان از صفات سرمد باشد و درین مقام حسن نوری و صورت حق تعالی ۱۲

سلطان عرض می دارد سلطان او را طلب می سازد و با وزیر تا وقت دربار حاضر می باشد
باز او را باریابی حاصل نمی شود اگر حاصل میشود بهمین طور که همراه وزیر رفت و واپس آمد مگر
سلطان را بوے میلانے خاص نمی باشد و نه بطور خود او را اجازت حضوری می باشد گاہے
شخصے با طاعت وزیر طبیعت وزیر را چندان بخویش مائل مے کند که وزیر بدرگاه سلطانی
چنان عرض میدارد که این شخص لیاقت آن دارد که او در سلک خاص و محرمان و جلیسان
سلطانی منسلک کرده آید پس سلطان بوساطت وزیر یا بطور خود او را طلب داشته از خواص
و محرمان و جلیسان خویش میسازد پس درین هر دو صورتیچ مخدور شرعی یا عرفی نیست اگر
نیک ملاحظه رود اول نظیر سلوک است و ثانی طریق جذب این نظیر برای تفهیم شخصے که از کشف
بهره ندارد بسنده است اگر چشم بنیا داشته باشد این معنی او را از کشف و وجدانیات من قبیل
مرئیات خواهد بود چون حالت جذب و سلوک متفاوت است و هر دو متقابل بوده اند پس چگونه
حالت یکے ازان مثل دیگرے خواهد بود یعنی اگر واسطه باشد در هر دو جا واگر ساقط شود در هر دو
جا بلکه در سلوک واسطه خواهد بود نه در جذبه خدشه سیوم کشفے بودن اصلا گریزگاه نیست
چنانکه معقولات از اوهام مدرک نه شود و موهومات در دام خیالات در نه آید و تخیلات به
ضبط حواس نرسد امرے که بعین یقین معاینه کرده می شود دراکش اعلم الیقین از دائره امکان
خارج باشد حضرت معترض در رساله تحصیل التعرف از شیخ عبدالوهاب نقل فرموده مبنی العلم
علی البحث والتحقیق و مبنی الحال علی التسلیم والتصدیق و حضرت خواجه محمد پارسا در تحقیقات
می فرماید بعد ازان علوم خواطر و علوم مشاهدات و مکاشفات که علم اشارت عبارت ازان علوم
است پدید آید و این ان علوم است که طایفه متصوفه بدان مخصوص گشته اند بعد از جمع و حصول
سائر علوم مذکور و اما این علوم را بدان سبب علوم اشارت خوانند که از مشاهدات قلوب و مکاشفات
اسرار عبارت نتوان کرد چه در تقریر نگنجد بلکه معرفت این علوم بمنازلات و مواجید که در باطن
سالک طالب پدید آید توان یافت و حقیقت این علوم را جز آنکس که بمقام مشاهده و مکاشفه

۵۱ یعنی علم الیقین دراکش از دائره امکان خارج باشد

۱۲ یعنی حال این علم دراکش

رسیدہ بود واین معانی حال او شدہ نتواند شناخت وادراک نتوان کرد سعید بن مسیب روایت
کرد از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ قال[۵۱] قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان من العلم
کہیئۃ المکنون لا یعلمہا الا اہل المعرفۃ باللہ سبحانہ فاذا نطقوا بہ لم ینکرہ الا اہل الغرۃ باللہ سبحانہ
وعبد الواحد بن زید گفت از حسن بصری سوال کردم کہ علم باطن چیست حسن گفت از حذیفۃ
الیمان پرسیدم از علم باطن او گفت کہ از رسول صلی اللہ علیہ وسلم پرسیدم از علم باطن فقال[۵۲]
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سالت جبرئیل علیہ السلام عن علم
الباطن فقال جبریل علیہ السلام سالت اللہ جل ثناؤہ عن علم الباطن فقال ہو
سر من اسراری احملہ فی قلب عبدی لا یقف علیہ احد من خلقی **قال** وگفتہ اند کہ
راہ معیت یکے از طریق جذبہ است انتہی پوشیدہ نماند کہ ہرگاہ راہ معیت یکی از طرق جذبہ
باشد وقرار یافت کہ در طریق جذبہ از سلوک چارہ نیست پس در طریق معیت برای وصول
نیز سلوک درکار خواہد بود واز وسایط ناگزیر وکلام در وے ہم چنان خواہد بود کہ در طریق
جذبہ گذشت **اقول** این تقریر خارج از داب مناظرہ است تقریر معیت را حضرت مجدد
رحمۃ اللہ علیہ از حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ نقل میفرمایند وہر ناقل تصحیح است نہ نقض بر
تقدیر تسلیم گفتہ شود کہ دریں شک نیست کہ راہ معیت یکے از طرق جذبہ است و
در جذبہ از سلوک چارہ نیست پس در راہ معیت از سلوک یعنی تبعیت چارہ
نخواہد بود دیگر سلوک بر مطلع موقوف علیہ یا متوسط جذب نمی باشد و من[۵۳] ادعی فعلیہ
الاثبات **قال** دیگر مثال ظل با اصل نمودہ اند کہ ہم طریقے است اگر بعنایت الٰہی ظل را

---

۵۱ فرمود رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم کہ بعضے از علم مثل ہیئت پنہان داشتہ شدہ است کہ آنرا بجز اہل معرفت کسے
نہ داند ہرگاہ اہل معرفت بان کلام کنند از اکسے انکار نہ کند مگر شخصے کہ او را ناشنائی باشد بہ خداوند کریم ۱۲ ۵۲ گفت
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ از جبرئیل علیہ السلام پرسیدم کہ علم باطن چیست گفت من ازین از باری تعالی پرسیدم گفت
او راز یسے از رازہای ماکہ در قلب بندہ خود می اندازم بران کسے مطلع نمی شود ۱۲ ۵۳ و ہرکہ دعوی کند بر و اثبات است ۱۲

باصل میلے پیدا شود کششے بوے ہویدا گردد و آن ظل را باصل وصولی حاصل شود ہر آئینہ
بے حیلولت امری خواہد بود چون آن اصل اسمے از اسماء الٰہی است ناچار درمیان اسم
و مسمائے وی حایلی نخواہد بود و وصول ظل ازین راہ باصل الاصل کہ مسمائے آن اسم
است بے واسطہ امری خواہد بود انتہے پوشیدہ نماند کہ ظاہر آن است کہ این نیز از طریق
جذبہ خواہد بود چنانکہ در طریق معیت پس این نیز محتاج بہ سلوک خواہد بود چنانکہ طریق
جذبہ اینجا نیز ہمان کلام است کہ انجا است دیگر کشش ظل باصل مستلزم اتصال اسم با مسمی
نیز ہمچنین اما وصول ظل باصل الاصل کہ مسمائے ان اسم است چرا بواسطہ ان اسم نباشد
بَلْ لَّهُمْ كَذٰلِكَ **اقول** انچہ دعوے ظہور نمودہ شد در محل خطا است محتمل است کہ این غیر
طریق جذبہ باشد چہ در جذبہ کشش از اصل باشد و این کشش از ظل است بحال فَاِذَا جَآءَ
الْاِحْتِمَالُ بَطَلَ الْاِسْتِدْلَالُ و اگر تسلیم نمودہ شود کہ این از طریق جذبہ است پس چون نفس جذبہ
را توسط سلوک درکار نیست این را ہم درکار نخواہد بود بائے حال اینجا نیز ہمان کلام است
کہ انجا است بہ عقل ہیچ عاقل نمی رسد کہ اسم از اسمائے الٰہی را اصل چیزے قرار دہند و گویند
کہ در وصول آن چیز بمسمائے آن اسم این واسطہ است بر تقدیر تسلیم مراد از عدم حیلولت
آن است کہ پردہ شہود نہ شود ہمچنانکہ در توسط نبی صلے اللہ علیہ وسلم گفتہ شد نہ انکہ اصلا و
قطعا واسطہ نباشد **قال** قولکم ایضا ہر کہ واصل ذات است تعالی بہ وصول ہیچ توسط و
حیلولت امرے در حق او مفقود است و ہر گاہ در صورت وصول بحضرت ذات سبحانہ حیلولت
و حجابت صفات واجبی مرتفع گردد و حیلولت و حجاب غیر ذات چہ گنجایش دارد انتہی پوشیدہ
نماند کہ امرے مقرر است کہ صفات پردہ ذات است کہ ہرگز نمی افتد اگر یک پردہ برخاست
پردہ دیگر می نشیند ذات را جز در پردہ صفات نمی توان دید و شہود کرد و دریافت لیکن
صاحب شہود ذات را بجہت غلبہ انجذاب بے توجہ تمام بسوی او صفات ملحوظ و منظور نے
افتد و بر ہر تقدیر پردہ درمیان است دریابد یا در نیابد **اقول** کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ

صفات پردہ ذات است

بر اصول صوفیه است خصوصاً نقشبندیه که طالبان خود را بذات بحت بدون ملاحظه صفات
متوجه می گردانند و صفات را از ماسوے می انگارند چنانکه در حدیث اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُ بِكَ
منها بآنجا اشارت شده است البته فهم این معنی بر کسیکه مذاق صوفیه ندارد خیلے دشوار است
اکنون بگوش حقیقت نیوش شنیدنی است که این کلام منقوض است تسلیم نمی کنم که صفات پرده
ذات است که هرگز نمی افتد و اگر یک پرده برخاست دیگرے می نشیند و ذات را جز در پرده صفات
نمی توان دید ذات حق سبحانه تعالے کافیست از اعتبار صفات بلکه مستغنی است از نفس
صفات یعنی آنچه بر صفات مترتب می شود ذات مجرد از صفات در ترتیب آن کافیست مثلا
امورے که بصفت حیات و علم و قدرت و اراده وابسته است اگر این صفات اصلاً متحقق نشوند
ذات تنها کار آنها کند نه بآن معنی که صفات اصلا موجود نیستند یا در علم موجود ند نه در خارج چه
این مخالف قول اهل سنت است بلکه صفات باوجود استغنا ذاتی موجود اند در خارج
بوجود زاید بر ذات عز سلطانه کما هو مذهب اهل الحق این بمثالے واضح گردد گوئیم آب بالذات
از بلندی احتراز نمودن بپستی مایل است و این میل را میل طبعی مے گویند پس ذات آب
کار علم و حیوة و قدرت و اراده مے کند چه اگر علم می داشت هم بپستی می آمد و کار ارادت
که تخصیص احد المتساوین است نیز کرد و ازین حرکت ارادیه کار حیوة قدرت هم شد و همین
آب چون در مرتبه تنزل خبر و حیوان می گردد با وجود این میل طبعی بصفات زائده هم متصف
می شود این امور را با وجود صفات طبعیه زایده هم مے کند وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی ذات
غرشانه با وجود استغنا ذاتی و کفایت او از صفات در مرتبه الوهیت بصفات زائده موجوده
متصف می گردد و امورے که ذات در تحصیل آن کافی بود باین صفات از قوة بفعل مے
آرد پس چنانکه در آب مجرد از صفات نمیتوان گفت که صفات او عین ذات او ند بلکه انجا
ذات است و بس صفت اصلاً گنجایش ندارد همچنین در ذات واجب تعالے نمی توان گفت که
صفات عین ذات اند چه انجا صفت نیست تا بعینه حکم کرده شود و چون باعتبار صفت امد عینیه برطرف

شد اگرچه اعتبار علمی باشد پس واضح گشت که سخن متکلمین و اثبات صفات زایده موجوده در واجب تعالے درست تر است از سخن بعض صوفیه که بعینیته صفات قائلند صفات ایشان موجوده اثبات نمی کنند تنبیه حکم بعینیته صفات و نفی زیادتی آنها بر ذات عرشانه مبنی بر عدم وصول است بحقیقة الحقایق چه ذات تعالی هنوز در پرده این صفات مشهود این جماعت است و چون ذات را در آئینه صفات می بینند بحکم اختفاء مراة صفات از نظر ایشان مختفی می گردند حکم بعدم آنها می کنند و اگر شهود ایشان ازین پرده می برامد صفات از ذات جدا می دیدند و حکم بوجود آنها می کردند و همین سراست در حکم کردن ایشان بوحدة وجود زیرا که شهود ایشان از پرده نه برآمده است بلکه در پردهٔ ماسوی است لاجرم ماسوی از نظر شان تمام مختفی شده است این اختفا بحکم عدمیت آن رسانیده و چون در مراة شهود مراة مفقود است و علم است و علم آن موجود در ماسوے نیز باعتبار این دو حالت نفی وجود خارجی و ثبوت علمی کرده اند لهذا فناے ایشان اتم نمی شود به شعور ماسوی می ماند و شهود آن بر طرف می شود عدم شعور ماسوی وقتے متحقق شود که شهود ایشان از مراة ماسوی بتمام برآید و لَیْسَ فَلَیْسَ بقاء ایشان نیز اکمل نیست چه اکملیت آن باعتبار رتبت فنا است این جماعت بعد از بقا خود را حق می یابند و منشا این علم نیز مکر است اگر بکمال بقا مشرف میگشتند خود را چنانکه هستند میدیدند عبد مملوک لایقدر علی شیء و همین جماعت در جمادات نیز اثبات علم و قدرت و سایر صفات می کنند و ثبوت آنها باعتبار سریان فی ذاتی می دانند وَهُوَ سُبْحَانَهٗ لَا یَسْرِیْ فِیْ شَیْءٍ وَلَا حَاطَتْهُ بِالْاَشْیَاءِ اِحَاطَةٌ عِلْمِیَّةٌ والذات المنزه لا نسبة له مع العالم اصلا الا انه خالقهم ورازقهم ومولاهم وحقیقت این سخن بالا مذکور شد در مبحث ذات آب و میل طبعی آن و ایشان باندازه علوم خود برنگ دیگر حکم نموده اند وَاللّٰهُ یُحِقُّ الْحَقَّ وَهُوَ یَهْدِی السَّبِیْلَ منقول است در مجلس خواجه یوسف همدانی که پیر حضرت خواجه عبد الخالق غجدوانی است که سر حلقه سلسله حضرات خواجها است قدس الله تعالی اسرارهم روزے از احوال بعضے اعزه شخصے مذکور ساخت فرمودند تلک

خیالات تربی بہا اطفال الطریقۃ (این خیالات اند کہ اطفال طریقت پروردہ میشوند ۱۲) باجملہ احکام شرعیہ وعلوم ماخوذہ از مشکوۃ خاتمیہ علی صاحبہا الصلوۃ والتحیہ علی ظواہرہا المرادۃ ولصوصہا المستفادۃ بر مرکز عدالت واستقامت اند وخلاف انہا ولو کان بالتوجیہ والتاویل او بالکشف یستلزم اعوجاج وبے استقامتی است قال سبحانہ وان ہذا صراطی مستقیما فاتبعوہ ولا تتبعوا السبل الخ پس چنانچہ در مکاشفات غیبیہ مذکور است ہرگاہ صفات زاید بر ذات باشد پس پردہ ذات بود وذات بدون پردہ صفات مشاہد گردد وانچہ این معنی ورموزات قوم نگاشتہ شدہ مرجوح است درہمین رسالہ جائے دیگر می فرماید زیادتی شیون بر ذات تعالے شانہ بمجرد اعتبار است وزیادتی صفات بر ذات غیر سلطانہ بوجوہ خارجی است زیرا کہ صفات در خارج موجود اند بوجود زاید بر ذات کما ہو مذہب اہل الحق وفرق درمیان شیون وصفات بسیار دقیق است کل محمدیان را برین فرق اطلاع است وبسیاری ازین طائفہ بواسطہ عدم علم باین فرق شیون را عین صفات دانستہ منکر وجود صفات فی الخارج گشتہ اند وہو کما تری مخالف اہل السنۃ والجماعۃ رضوان اللہ تعالے علیہم اجمعین این حقیر فرق مذکور را بتفصیل وبعضے از مسودہائے خود نوشتہ است وبہ تنظیر وتمثیل روشن ساختہ المقصود شیون داخل دائرہ اصلند ہیچ ظلیتے باینہا راہ نیافتہ قابلیائے کہ در سخت این شیون اند وکالطفلان اند مر این شیون را حقایق محمدیان است علی حسب تفاوت درجاتہم ومراتبہم حقیقت محمدی اجمع جمیع اینہا است علیہ مظہرہا الصلوات والتحیات والتسلیمات والبرکات اوعلی طرالکمل نہایت عروج اقطاب ایشان تا نہایت مرتبہ قابلیتہ اولی است کہ حقیقت محمدی است صلوۃ اللہ تعالے وسلامہ علیہ ومقام این اقطاب گویا در نقطہ مرکز این قابلیۃ است ہر قطبے کہ باشد مدار ارشاد وچون فرود می آید از ہمانجا فرود می آید الیشان را ترقی از ان مقام تا مقام فوق نیست اگر واقع است بعضے را فی الجملہ واقع است وترقی از انمقام ووصول در دایرہ اصل مخصوص بافراد این است است رضوان اللہ تعالے وتقدس علیہم اجمعین وتا مقام فردیت نرسد ازین کمال بے حاصل است آرے بعضے کمل را بواسطہ

صحبت افراد و تاثیر آن در ایشان ازان کمال بہرہ میرسد بے انکہ بمقام فردیت برسند و بے انکہ داخل دائرہ اصل گردند چہ این دخول مخصوص بافراد است اما نصیبے از ان مقام دیگران ہم بواسطہ مناسبت بافراد حاصل است و در افراد نیز تفاوتہا بسیار است بعد از دخول در دائرہ اصل چہ شیون نیز داخل دایرہ اند اگرچہ عین ذات اند اما بالاعتبار المحض زیادتی در ایشان حاصل است ۵

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست	درون دیدہ اگر نیم مو است بسیار است

شہود ذات ہمہ را حاصل است خواہ در مرتبہ شیون است خواہ اصل ذات بَعْدَ اِلْکَانُوْا اَخْلَقُ فِیْ تِلْکَ اللّٰہَ اَئِمَّۃٌ لفظ شہود وغیرہ از تنگے عبارت است والا شہود را دران ہو طن مدخلے نیست و ایضاً صورت آن کیفیت خاص در عالم مثال بصورت شہود و نگرانی متمثل است و بآن اعتبار این الفاظ و امثال انہا اطلاق کردہ می شود نگرانی مذکور نیز بے دخول در دائرہ اصل متصور نیست طایفہ کہ غیر داخل اند و از مراتب ظلیت تمامہا گذشتہ اند شہود انہا دائرہ اصل است کہ جامع حضرت ذات تعالی شانہ و شیونات مشہودات فقط بے مشارکت شیون مخصوص بافراد است بایدد انست کہ وصلان ذات ازین بزرگواران کہ بافراد ملقب اند نیز اقل قلیل اند اکابر صحابہ و ائمہ اثنی عشر از اہل بیت رضوان اللہ تعالے علیہم اجمعین باین دولت فایز اند و از اکابر اولیاء اللہ غوث الثقلین قطب ربانی محی الدین شیخ عبد القادر جیلانی است قدس اللہ تعالے سرہ الاقدس باین دولت ممتاز اند و درین مقام شان خاص دارند کہ اولیاء دیگران خصوصیت قلیل النصیب اند و ہمین امتیاز فضل باعث شان ایشان شدہ است کہ فرمودہ اند قَدَمِیْ ھٰذِہٖ عَلٰی رَقَبَۃِ کُلِّ وَلِیِّ اگرچہ دیگران را ہم فضایل و کرامات بسیار است اما قرب ایشان بآن خصوصیت از ہمہ زیادہ تر است در عروج بان کیفیت کسے بایشان نمیرسد با صحاب و ائمہ اثنی عشر درین باب مشارکت ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ وَمِنْ بَعْدِ ھٰذَا مَا یَلِیْقُ صِفَاتُہٗ وَمَا کُتِبَ اَخَطَّ لَدَیْہِ وَاَجْمَلُ

انتہی قاضی[۵۱] ثناء اللہ پانی پتی در ارشاد الطالبین ہیفرماید ہرچند صفات حقیقیہ حق تعالے ہفت اند یا ہشت اند چنانچہ علماء کلام بدان تکلم کردہ اند اما جزئیات آن صفات وغیرہا نہایت ندارند حق تعالے می فرماید وَلَوْ اَنَّ مَا فِی الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَّالْبَحْرُ یَمُدُّهٗ مِنْ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمٰتُ اللّٰهِ یعنی اگر تمام اشجار زمین قلمہا شوند و دریا و ہفت دریاے دیگر این چنین سیاہی باشند کلمات الٰہی بپایان نرسد یعنی کلمات مدح کہ بر صفات و کمالات دلالت دارند تمام نہ شوند چنانچہ سعدی گفتہ ؎

نہ حسنش غائتے دارد نہ سعدی را سخن پایان	بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچنان باقی

چنانچہ صفات حق تعالے غیر متناہی اند ظلال صفات ہم غیر متناہی اند حق تعالے می فرماید آیہ مَا عِنْدَكُمْ یَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ یعنی ہرچہ نزد شما است فانی است و ہرچہ نزد خدا است باقی است پس اگر در ولایت صغری و مراتب ظلال کسے بہ تفصیل سیر کند ابد الاباد منقطع نشود و لیکن ہر کس در مراتب ظلال ہر قدر کہ در حق او مقدر است سیر می کند ظل را ظلے باشد و آن را ظلے دیگر در مرتبہ ثانیہ و ثالثہ و رابعہ الی ما لا یشاء اللہ می باشد صوفی در مرتبہ ترقی عروج کردہ باصل خود میرسد و در ان فانی میشود و از ان ترقی کردہ در اصل آن فانی میشود ہمچنین ہر ظل کہ میرسد خود را در ان فانی و مستہلک می بیند و بوجود آن باقی مے ماند ہمین

[۵۱] نقشبندی مجددی بود و از خلفاے کبار حضرت مرزا جان جانان رحمۃ اللہ علیہ منسب و بے بجلال الدین پانی پتی مے رسد قاضی در علوم عقلی و فصلی و کمالات ظاہری و باطنی از ممتازان وقت بود تفسیرے ظہری از عمدہ یادگار اوست این چنین تفسیرے در ہند نگاشتہ نشدہ مالا بد منہ ارشاد السالکین تذکرۃ الموتی و القبور از تصانیف اوست ارشاد السالکین و دیگر رسایل تصوف او در تحقیق معارف حضرت مجدد رحمہ اللہ بودہ است قاضی رسالہ بجواب ایراداتِ شیخ عبد الحق دہلوی نگاشتہ محتوی تحقیقات مگر در مطالعہ فقیر نہ در آمدہ شنیدہ شد کہ در رامپور پیش بعض اکابر موجود است شعر دادیم ترا گنج مقصود نشان کر مانز سیدیم تو شاید برسی ✤ قاضی در اوائل حال مرید شیخ الشیوخ محمد عابد نقشبندی مجددی شدہ بہ توجہات وی بہ فنائے قلبی رسیدہ باز حضرت ارشاد الیشان خدمت حضرت مرزا رحمہ اللہ حاضر آمدہ بہ نہایت مقامات طریقہ مجددیہ احمدیہ رسیدند و از

مولانا نور الحق پسر دوم مولانا سراج الحق سلک بان طریقہ دیرینہ توجہاتم رسانیدہ دیرینہ سال بود کہ فراغ از تحصیل علم ظاہر و خلافت طریقہ یافتہ باشاعت علم و فیض باطن پرداختہ و بخطاب علامہ از زبان حضرت

حضرت مرزا رحمہ اللہ بود و از ایشان اجازت حدیث و سند خلافت یافتہ بود و در ایام توقف در سہسوان بزیارت حضرت شیخ عبد القدوس گنگوہی رحمہ اللہ رفتہ بود و از ایشان نیز

است معانی بیت مولانا ے رومی کہ گفتہ ؎

ہفتصد ہفتاد قالب دیدہ ام	ہمچو سبزہ بارہا روئیدہ ام ؛

بعد ازان اگر عنایت شامل حال صوفی شود از انجا عروج واقع شود و بمتابعت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم دخول در دائرہ اسماء صفات می گردد کہ اصل این دو ایر ظلال است و سیر یکہ دران واقع شود سیر فی اللہ خواہد بود و شروع در ولایت کبری خواہد بود کہ ولایت انبیا علیہم السلام است دیگران را بہ تبعیت این دولت رسیدہ ہر کرا رسیدہ نہایت عروج لطایف پنجگانہ عالم امر نہایت این دایرہ است بعد ازان بمحض فضل الہی جل شانہ ازین مقام عروج واقع شود سیر دائرہ حصول اینہا خود بود و اگر گزشت آن دایرہ حصول و بعد از طے آن دایرہ فوقانی ظاہر میشود حضرت مجدد الف ثانی میفرمایند کہ چون غیر قوسی ظاہر نشد بہمان قوس اختصار کردہ اند درین سیری خواہد بود کہ بران اطلاع نبخشیدند و این اصول سہ گانہ اسماء صفات کہ مذکور شدند مجرد اعتبارات اند در حضرت ذات تعالے و تقدس حصول کمالات این اصول سہ گانہ مخصوص بنفس مطمئنہ است و حصول اطمینان نفس ہمدرین موطن میسر گردد و درہمین مقام شرح صدر حاصل میشود و سالک باسلام حقیقی مشرف میگردد و نفس مطمئنہ بر تخت صدور جلوس میفرماید و بمقام رضا ارتقا می نماید این موطن منتہاے ولایت کبری انبیا است حضرت مجدد میفرمایند کہ چون سیر تا اینجا رسانیدم متوہم شد کہ کار تمام شد ندا دادند کہ این ہمہ کہ بتفصیل اسم الظاہر شد کہ یکبازوے طیران است و اسم الباطن متعلق از مبادی تعینات ملاء اعلے است و شروع درین سیر نمودن قدم نہادن در ولایت علیا ولایت ملایکہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ فرماید کہ بعد از حصول دو جناح اسم الظاہر و اسم الباطن چون طیران واقع شد معلوم شد کہ ترقیات بالا صالت نصیب عنصر نار یست و عنصر ہوائی و عنصر آبی ملائکہ را ازین عنصر سہ گانہ نصیب است چنانچہ وارد شدہ کہ بعضے از ملائکہ از نار و ثلج مخلوق اند و تسبیح شان سُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَیْنَ النَّارِ وَ الثَّلْجِ است و فوق آن بفضل الہی چون سیر واقع شود

شروع در کمالات نبوت خواهد بود حصول این کمالات مخصوص انبیا است علیهم السلام و ناشی از مقام نبوت است کمال تابعان انبیا را نیز به تبعیت ازان کمالات نصیب است و در میان لطایف انسانی حظ وافر ازین کمالات بعنصر خاک است و سایر عناصر و لطایف عالم خلق و عالم امر تابع آن هستند و چون این عنصر مخصوص به بشر است خواص بشر از خواص ملائکه افضل گشتند کمالات جمیع ولایت صغری و کبری و علیا همه ظلال کمالات نبوت و شیح و مثال آنست و در دایره کمالات نبوت چون بمرکز رسد آن مرکز بصورت دایره ظاهر می شود و ان دائره کمالات رسالت است که بالاصالت با نبیاء مرسل مخصوص است دیگر هر کرا میسر شود بطفیل متبعیت میسر شود و چون بمرکز ان دایره ثانی رسیده میشود آن مرکز هم بصورت دایره ظاهر میشود که ان دایره کمالات اولوالعزم است، عالیت از مثالیت انبیاء اولوالعزم را چون این منصب دهند قیام اشیاء بوی باشد بعضے صاحب دولتان از اولیاء باشند که به تبعیت انبیا این منصب بوی عطا می شود حضرت مجدد رحمه الله میفرمایند که چون این سیر بانجام رسانیدم مشهود گشت که اگر بالفرض قدم دیگر در سیر افزاید در عدم محض خواهد افتاد اذ لیس وراءه الا العدم المحض ای فرزند ازین ماجرا در توهم نه افتی که عنقا در شکار آید فهو سبحانه بعد وراء الوراء ثم وراء الوراء الوراء یعنی حق تعالے هنوز وراء الوراء پس وراء الوراء است این همه نسبتها باعتبار حجب است چه حجب تمام مرتفع گشته بلکه باعتبار ثبوت عظمت و کبریاست که مانع ادراک است فهو سبحانه اقرب فی الوجود و ابعد فی الوجدان یعنی حق تعالے در وجود قریب تر است و در ادراک بعید تر بعضے کمل مراد ان باشند که درون سراوقات عظمت و کبریا به طفیل انبیا علیهم السلام ایشان را جای دهند و محرم بارگاه سازند فعوملی معهم فاعوملی این معامله مخصوص بهویت وجدانی انسانی است که از مجموعه عالم خلق و عالم امر نا شے گشته مع ذلک رئیس درین همه سیر عنصر خاک است کمالات این مقام مخصوص به هویت وجدانی است این چنین کس اند دون متناوله هزارها ساله پیدا می شود

سه او سبحانه قریب تر است در وجود و بعید تر است در ادراک ۱۲ سه پس معامله کرده شد با ایشان انچه کرده شد ۱۲

انتہی اگرچہ ہنوز در دل حکایت باقی است فا بخوف ملالت بر ہمین قدر اکتفا میرود [۵۱]

سعدی از داغ جگر ہیچ مکش	مگشا روزن آتش کدہ را

قال و قولکم تحقیق این مقام آن است کہ توسط سرور کائنات علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بدو معنی تواند بود یکے آنکہ او صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حائل و حاجب بود در میان سالک و میان مطلوب و معنی دوم آنست کہ سالک بطفیل وی و بتوسط و بتبعیت و متابعت وی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بمطلوب واصل گردد و در طریق سلوک و پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بہر دو معنی کاین است بلکہ می انگارم کہ در ہمین طریق از شیوخ ہر کہ در میان آمدہ است توسط و حاجب و مشہود سالک است و اے اگر در آخر حال جذبہ تدارک ننماید و معاملہ بہ بے پردگی نکشد زیرا کہ در طریق جذبہ و بعد از رسیدن بحقیقت الحقایق توسط بمعنی ثانی است کہ طفیل و تبعیت است نہ حیلولت حجاب کہ پردۂ مشہود گردد و مشایخ طریقت در توسط و عدم توسط آن ہمہ را خطا فرا دارند جمیع بتوسط رفتہ و گروہے بعدم توسط انتہی پوشیدہ نماند کہ در توسط و تبعیت و طفیل ہیچ کس را جای سخن نیست و متفق علیہ است و جمہور عرفا و محققین بر انند کہ توسط بمعنی حیلولت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم میان سالک و مشہود و مطلوب نیز ثابت است و ہیچ مشہودے بے توسط روحانیت آنحضرت صلعم حاصل نیست، و قول مخالف لایعبا بہ است و ناشی از کوتہ نظری است و ایشان می گویند کہ توسط روحانیت آنحضرت در جمیع مراتب وجودی و شہودی یعنی جمہور عرفا و عیانی و معاوفی بتمامہ عوالم جسمانی و روحانی ثابت است و این توسط داخل حجابی نیست کہ از ان پردہ بر روی مشہود نشیند بلکہ موجب انجلا

---

[۵۱] در کشف المحجوب مذکور است مرتعش گوید الصوفی لا یسعہ بمنزلۃ خلوۃ البتہ صوفی آن بود کہ اندک و بسیار دست برابر باشد یعنی جملہ حاضر بود دل انجا کہ تن و تن انجا کہ دل و قول انجا کہ قدم و قدم انجا کہ قول و این نشان حضوری بود و بے غیبت برخلاف آنکہ گویند از خود غایب است و بحق حاضر بلکہ بحق حاضر و بخود حاضر و این عبارت از جمع الجمع بود و از انچہ تا ویت خود بخود بود غیبت بنود از خود و چون از خود برخاست حضوری بے غیبت بود ۱۲

وانکشاف است در رنگ حیلولت عینک در ابصار عالم ظاهر مثلا وجود ادراک وشهود ذات
بے پردہ ممکن نیست ع در پردہ عیان باشم و بے پردہ نہان ؂ ومیگویند کہ حقیقت
الخلائق بودن آنحضرت واحاطہ بجمیع ماہیات مخصوص بجواہر ذات نیست بلکہ عام وشامل است
جمیع صفات ومعانی راکہ شہود محبوبان ومحبوبان ومرادان یکے از انجملہ است ومیگویند کہ در
وقت این شہود وحضور کہ در قرب و وصول حاصل است روح پرفتوح سید المرسلین ومحبوب
رب العالمین حاضر است وواسطہ است واز ذات حق مفارق نیست چہ محب ومحبوب از
یکدگر جدا نشود خصوصا این محبوب کہ محبوبیت وے بذات بحت بے ملاحظہ جمیع شیون و
اعتبارات بود از جہت بودن او مظہر جامع قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِیْنَ مَا اَرْسَلَ الرَّحْمٰنُ
اَوْ یُرْسِلُ مِنْ رَحْمَتِہٖ تَصْعُدُ اَوْ تَنْزِلُ فِی مَلَکُوْتِ اللّٰہِ وَمَلَکِہٖ مِنْ کُلِّ مَا یَخْتَصُّ
اَوْ یَشْمَلُ اِلَّا بِوَاسِطَۃِ الْمُصْطَفٰی عَبْدِہٖ وَنَبِیِّہٖ وَمُخْتَارِہٖ اَلْمُرْسَلُ وَاسِطَۃٌ فِیْہَا
وَاَصْلٌ لَہَا یَعْلَمُ ھٰذَا کُلُّ مَنْ یَّعْقِلُ وایں شامل جمیع مراتب وشہودات وقَالَ اِنَّ رُوْحَ النَّبِیِّ
مَا غَابَتْ مِنْ نُفُوْسٍ بِاللّٰہِ فِی اللّٰہِ طَابَتْ وَقَالَ فِیْ وَصْفِہٖ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَلْمُحَقَّقُ
الْمَحْکُوْمُ بِالْجَمْعِ عَلٰی کُلِّ مَنْ اَدَّعٰی مَعْرِفَۃَ اللّٰہِ مُجَرَّدَۃً فِیْ نَفْسِ الْاَمْرِ عَنْ نَفْسِہٖ الْمُحَمَّدِیَّۃِ

ومیگویند کہ این مشاہدہ مجذوب با سالک تواند کہ بجہت قصور معرفت وتمیز یا بجہت غلبہ
فنا وبیخودی از ادراک ودریافت آن قاصر وذاہل باشد اما در نفس الامر ثابت ودایم وقایم
است وآن ذہول در حقیقت از قبیل عدم علم بعلم است چنانکہ در مواضع دیگر گفتہ اند ازین ہمہ
گزشتیم ومسلم داشتیم کہ مشایخ طریقت در توسط وعدم توسط ان سر وراختلاف دارند اما ان
گروہ کہ قایل اند بعدم توسط ایا دعوی شرکت وہمسری وہم پرگی واجتبا وعدم مدخلیت آن
حضرت در حق ایشان وعدم توجہ ایشان بانجناب چنانکہ گفتہ می کنند ومشایخ دریں جا ہم
اختلاف دارند سخن دریں جا است حاشا وکلا ہمہ متفق اند در رعایت بندگی ونیازمندی و
سرافگندگی واحتیاج بآن جناب **اقول** آخر رفتہ رفتہ کار بجای رسید کہ حضرت شیخ رحمہ اللہ

چند عبارات حضرت مجدد علیہ الرحمہ چنان نقل فرمود کزان اصل مرام کالشمس فی رابعۃ النہار اشکارا گردید وخس وخاشاک شبہاتے کہ از اول تا اخر در صدد اثبات آن بودہ برہوا پرید فالحمد للہ علی ذلک ہمانا این چنین امور حضرت شیخ را بر رجوع مجبور کردہ باشد فماذا بعد الحق الا الضلال اکنون وقت انست کہ از انوار وبرکات روحانیت حضرت شیخ رحمۃ اللہ بعد حق گمراہی

الصاف جوئیم ودر راہ کشف حال وتوضیح مقال پوئیم ؎

سراپا ناز من از تربتم دامن کشان نگذر	مبادا غافل از حالم برارد آرزو دستے

ہرگاہ از عبارت منقولہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ ظاہر وباہر است کہ توسط روحانیت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب وجودی وشہودی ثابت است مراتب توسط وحجابی نیست کہ ازان پردہ بر روے شہود نشنند بلکہ موجب انجلاء وانکشاف است واین معنی را بہ حیلولت عینک تشبیہ دادہ پس این توسط را بمعنی حیلولت وحجاب قرار دادن نہایت بعید است ہمچنان ہرگاہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ حقیقۃ الحقایق بودن آنحضرت را چنان عام قرار دادہ اند کہ شامل است مر صفات ومعانی را کہ شہود مجذوبان ومحبوبان ومرادان یکے ازان جملہ است وروح پر فتوح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از ذات حق متفارق نمیدانند تا انکہ ہیچ شہود وحضور نخواہد بود کہ دران روح پر فتوح صلے اللہ علیہ وسلم متفارق باشد تا انکہ اگر کدامی مجذوب یا سالک مدعی این معنی شود کہ او معرفت ذات باری تعالے بوجہے نمودہ کہ نفس محمدی بوے متقارن نبود این را محمول بر قصور معرفت وی نمودہ پس اکنون کدام موقع خدشہ خواہد بود آیا این تقریر بہتر است یا اصرار واستبداد برین معنی کہ ذات پاک سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم واسطہ بمعنی حجاب است ؎

نہ گویم حال دل از حال من گو بے خبر باشد	بہ بے دردان بیان زرد دل درد دگر باشد

البتہ در مرتبہ سلوک کہ مرتبہ بندی است ذات سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بمعنی واسطہ وحجاب می باشد در مرتبہ جذبہ ومعیت وظل ہرگز واسطہ باین معنی نمے باشد بلکہ بوجہے میباشد کہ بر

توسط روحانیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب ثابت است

اطلاق واسطہ نمیتوان[1] شد چنانچہ مذکور شد این شعر و شغب از عدم فہم مراد حضرت مجدد علیہ الرحمہ است
والا ہیچکس بہتر و بیشتر در معارف ازین سخن نتوان گفت حضرت خواجہ احرار کہ مظہر کلام ربانی
و کاشف اسرار حقانی اند بریں معنی تصریح کردہ اند کہ حضرت رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم حجاب
و پردہ شہود سالک نیستند فقرہ حصول آنچہ مقصود است از خلقت انسانی جز بتجرید قلب
از شواغل نیست در دل چیزے ماندہ اند اگر بتصفیہ تجرید دل از ہر چہ است حاصل شود آنچیز ظاہر
شود و ہیچ چیز مقابل آن چیز نیست جز تجلی ذاتی و درین تجلی فنا کلی از خود و ہمہ حاصل شدہ
شعورش از کثرت خلقیہ بلکہ از کثرت صفاتیہ منقطع شدہ ملحق بہمین شود و اگر خواہند کہ او را
چنان سازند کہ از و دیگران بہرہ مند شوند او را رہائی از خود حاصل شود او را قوتے از نزد
خود حق سبحانہ بدہد بتعبیر ازین معنی بہ بقا بعد الفنا و وجود موہوبی حقانی کردہ اند و بعضے
قایل بآن شدہ اند کہ در وجود قلب احجار می باشد مثل حجر بہت و غیر آن بتعبیر ازین حجر بہ نکتہ
ذاتیہ فی القلب کردہ اند بسبب حجب غلیظ ظاہر نمی شود و گفتہ اند این نکتہ ذاتیہ مثل مردم
چشم است و مثل ساعتے است کہ در روز جمعہ پنہان است و گفتہ اند اگر بر دوام ذکر و تلاوت اعمال چنیں
دل صافی و زکی شود وَمَا لَهَا مَا يُقَابِلُ سِوَى الْحَضْرَةِ الْحَقِّ الذَّاتِيَّةِ فَيَنْشُرُ مِنْ ذَلِكَ الْحَجَرِ
نُورٌ مِنْ اَحَدِ التَّجَلِّي فَيَسِيرُ فِي زَوَايَا الْجِسْمِ فَيَهَبُ الْعَقْلَ وَغَيْرَهُ وَيَتِمُّ ذَلِكَ النُّورُ الْمُنْفَتِقُ مِنْ ذَلِكَ
الْحَجَرِ وَشَعْشَانِهِ وَلَا يَظْهَرُ لَهُمْ نَضِيرٌ وَلَا حَلَكٌ لَا ظَاهِرَةٌ وَلَا بَاطِنَةٌ وَلِهَذَا يُسَمَّى الْحَجَرَ الْبَهِتَ فَاذَا

[1] شیخ محی الدین بن عربی در تحقیق این مسئلہ در کتاب فتوحات در باب ہفتاد و سیوم تحریر مے فرماید کہ اصحاب ایمان در صفت
سیر دو قسم اند یکے گروہے اند کہ مربوط کردہ اند ہمت خود را بریں کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم نیست مگر منبہ و معلم بطریق وصلت
بجناب حق عزوجل و چون علم بدان حاصل آید واسطہ از راہ برخیزد و تخلیہ می شود میان آنہا و میان خدای تعالے پس آن گروہ
چون بسرعت و مسابقت کنند بسوی خیرات نمی بینند پیش خود ہا قدم احدے از مخلوقات و آنہا چون در آیند در مجالس حدث
خطاب می کند حق با آنہا بکلام الٰہی بغیر واسطہ زبان معین و دیگرے گروہے است کہ متمکن کردہ اند در نفوس خود ہا کہ نیست راہ بسوے
خدای تعالے مگر کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم واسطہ است و حاجب است پس آنہا مشاہدہ نمی کنند امرے را از خدای تعالے مگر کہ می بینند پیش
خود ہا قدم پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم و آنہا را خطاب نمی کند خدائے تعالے مگر بزبان رسول و لغت او

اَرَادَ اللّٰہُ اَنْ یُبْقِیَ لِھٰذَا الْعَبْدِ الْمُرْسَلِ عَلٰی قَلْبِہٖ سُبْحَانَہٗ تَکُوْنُ مَا تَحُوْلُ بَیْنَ النُّوْرِ الْمُنْفَرِقِ مِنْ تِلْکَ التُّکْتَۃِ وَبَیْنَ الْقَلْبِ فَیُنْشَرُ النُّوْرُ اِلَیْھَا مُنْعَکِسًا وَیَنْشَرِحُ الْاَرْوَاحُ وَ الْجَوَارِحُ وَذٰلِکَ ھُوَ التَّثْبِیْتُ فَبَقِیَ الْعَبْدُ شَاھِدًا مِنْ وَرَاءِ تِلْکَ السُّبْحَانِیَّۃِ لِبَقَاءِ الرَّسْمِ وَبَقِیَ التَّجَلِّیْ دَائِمًا کَمَا کَانَ وَلَمْ یَزَلْ اَبَدًا مِنْ ذٰلِکَ الْحَجَرِ وَلِھٰذَا یَقُوْلُ کَثِیْرًا اَنَّ الْحَقَّ مَا تَجَلّٰی لِشَیْءٍ قَطُّ ثُمَّ اِحْتَجَبَ عَنْہُ بَعْدَ ذٰلِکَ وَلٰکِنْ تَخْتَلِفُ الصِّفَاتُ

انتہی این عبارت بغور ملاحظہ فرمودہ شود کہ نفی تمام وسائط می نماید تا انکہ واسطہ راہم می افگند بدآن ارشدک اللہ تعالے کہ در کلام صوفیہ صافیہ ذکر مقاماتے وحالاتے کہ حجاب توسط را آبی است بیش از پیش واقع است استبعاد بسبب فقدان ذوق صحیح است در ہمچو مواقع لب انکار کشادن حریفان را در ورطہ تحیر انداختن است ؎

میان من و تو چہ جای میان است	میان من و تو میان در نہ گنجد

کتاب مستطاب تحقیقات حضرت خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمہ ازان مالا مال است چنانچہ امورے چند درین محل بمعرض بیان در آوردہ مے شود ؎

چہ خوش است از دو یک دل سر حرف باز کردن	سخن گذشتہ گفتن گلہ را دراز کردن

امر اول چون سالک محدثات وموجودات را در تحت اشعہ انوار قدم زایل شدہ ودر عین ذات احدیت مستہلک بیند ہمچنانچہ حق بود و با ہیچ چیز غیر و مغایر مع وجود نمود چنان مشاہدہ کند کہ حق موجود است وبس وحدہ لاشریک و سالک ومسلوک الیہ وسلوک وعشق وعاشق ومعشوق بلکہ ہر چیہ در عالم اسم غیریت بران اطلاق کنند ہمہ را عین ہویت الٰہیہ داند کہ در مراتب مختلفہ از جبروت وملکوت وملک در ہر صورتے ظہورے کردہ ودرین حالت حال سالک چنان باشد کہ ہر چہ بیند حق بیند وچنان داند کہ حق است کہ خود بخود ناظر است در صورت ناظری ومنظوری وہر چہ گوید وشنود چنان داند کہ حق است کہ گویا است بخود وشنوا است از خود در صورت قایل وسامع ودرین حال وجود بندہ فی نفس الامر متحقق است ولیکن بیندہ کہ عبد است مغلوب تجلی نور ظہور حق است

و جز وجود حق مشاہدہ نمی کند و بمرتبہ ارواح مہمہ رسیدہ است کہ در جمال اللہ متحیر ند امر دوم
حسین بن علی علیہ السلام را پرسیدند کہ عارف را کے مشاہدہ شود گفت کہ چون شاہد ظاہر
گردد و شواہد فانی گردند و حواس نماند و اخلاص مضمحل شود یعنی شاہد حق ظاہر
گردد و آن افعال و الطاف حق است کہ در ازل با تو کردہ است از انواع نیکوئیہا و کرامت ہا و
معرفت و توحید و ایمان بدو کہ ترا بخشیدہ است رویت این نعمتہا ے حق تعالے ترا در خود
فانی گرداند از دیدن افعال و نیکوئیہا و اطاعت ہا ے خود تا بسیاری از افعال و طاعت
ہا ے خود را در اندک آنچہ از ان حضرت بود مستغرق یابی و آنچہ از او بود اندک نباشد و آنچہ
از تو بود بسیار نبود اما شواہد است کہ رویت خلق از تو ساقط شود یعنی نہ ضرر از ایشان
بینی نہ نفع و نہ ذم و نہ مدح اما معنی ذہاب حواس است کہ حواس در نور حق فانی گردد تا تو
بنور حق بینی و بشنوی و بگوی چنانکہ رسول میفرماید[۵۱] حکایۃ عن ربہ فبی یسمع و بی یبصر و بی
ینطق **امر سیوم** چون بحق سبحانہ و تعالے نزدیک گردد و حق عز و علا از مقام عزت بہ بندہ
نزدیک شود گویا در یک منزل جمع شدہ اند این را مقام منازلہ گویند **امر چہارم** ابن عطا
گفت رحمہ اللہ تصوف است کہ حال خود را بحق تعالے فرو گذارد تا متصرف و در حال خبر او
تعالے بود **امر پنجم** جنید رحمۃ اللہ علیہ را پرسیدند کہ تصوف چیست گفت تصوف پیوستن
سر است بحق سبحانہ و تعالے و این معنی خبر بفناء نفس از اسباب و وسایط و قوت روح
و قیام بحق دست ندہد **امر ششم** ارباب احوال و اصحاب کمال اند کہ عقائد صافیہ ایشان
بنا بر اصول صحیحہ است از کتاب و سنت و اجماع امت و مویدات ایدلایل نقلیہ و شواہد عقلیہ و با این ہمہ اہل ذوق و وجدان و کشف و
عیان اند قولہ[۵۲] اقبل سبحانہ و تعالی علیہم بلطفہ و جذبہم عز و جل الیہ بعطفہ

[۵۱] بطور حکایت از پروردگار عالم از من مے شنود و از من مے نگرد از من مے گوید [۵۲] متوجہ شد اللہ تعالے
با ایشان بمہربانی خود و کشید ایشان را بسوی خود بعنایت خویش با ایشان مہربانی باری تعالی متوجہ گردید پس
قصد کردند ایشان بہ اللہ سبحانہ و سیر کردند بسوی وے روی گردانید حق ایشان از ماسوی اللہ سبحانہ انوار ایشان پاک کردہ

سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى فَهُمْ اَعَزُّ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَسَائِرُ
اِلَى اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَاَعْرَضُوْا عَمَّا سِوَى اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ خَرَقَ الْحُجُبَ اَنْوَارُهُمْ وَحَالَتْ حَوْلَ
الْعَرْشِ اَسْرَارُهُمْ اَمْ هِمَّتُهُمْ جَمْعِيَّتُ[۵۱] دل چنان باید کہ غیر حق نہ بیند و موجودات را بکلی در
تحت اشعۂ ظہور انوار قدم ناچیز و مستہلک یابد و ہر چہ بیند حق بیند و چنان داند کہ حق است کہ
خود بخود ناظر است در صورت ناظری و منظوری و ہر چہ گوید و شنود چنان داند کہ حق است گویا
بخود و شنوا است از خود در صورت قایل و سامع بندہ چنان مغلوب حق است در زیر سیطرت
کہ چیزے جز وجود حقایق مشاہدہ نمی کند و بمرتبہ ارواح مہمہ رسیدہ چہ ممکن است کہ حق سبحانہ و
تعالے سلطنت و محبت بر دل بندہ چنان مستولی گرداند و بغلبہ و افراط آن عقل و طبایع از حس
آن عاجز گردند و امروے از کسب وی ساقط شود کہ غیر را در مقام وی راہ نبود ہمہ حجابہا و کماہا
در حضوروے بستہ است و غیب از خود راہی است بحضوری با حق سبحانہ و التجلّی[۵۲] لہ لا یشعر
بنفسہ فضلاً عن غیرہ و اختفاء الاغیار عند ظہور الحق فی نظر التجلی لہ
کاختفاء الکواکب عند طلوع الشمس مع بقاء اعیانہا و اہل اللّٰہ سبحانہ قد
یجری علی السنتہم فی غلبات الاحوال انہم الحق ای انہم متحققون بالحق
فانون فیہ من قال انا الحق فہو باحد التاویلین اما ان یکون سکرانا بذلک
علی لسانہ فی معرض الحکایۃ عن اللّٰہ تعالی فی سکر و غلبات حال و اما ان یکون
مستغرقا بالحق سبحانہ حتی لا یکون فیہ متسع بغیرہ و اذ الغیر لیس فی القلب

---

[۵۱] حضرت خواجہ معین الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ اند کہ شیخ
عثمان ہارونی قدس سرہ فرمودند کہ حق سبحانہ را دوستانند کہ اگر یک ساعت در دنیا از محجوب ماند نابود گردند ۱۲ سفینۃ الاولیا

[۵۲] شخصیکہ بر وے تجلی گردد نفس خود را نہ داند دیگرے را کے داند و غیر در نظر وی چنان مستوری گردد چنانکہ ستارگان بوقت برآمدن
آفتاب حالانکہ ستارگان موجود باشند کاہی بزبان اہل اللہ در غلبہ احوال کلمہ انا الحق جاری شود یعنی ایشان موجودند بحق و فانی بوے اند
در آن انا الحق را دو تاویل است یکی انکہ در سکر و غلبہ حال بطور حکایت عن اللہ جاری شدہ دیگر انکہ قایل چنان مستغرق و فانی بحق

الاجلال الله وجماله حتى صار مستغرقا به يصير كانه هو لا انه هو تحقيقا
فيعبر عن هذه الحالة بالاتحاد على سبيل التجوز ويعنى به الاستغراق و
عليه ينبغي ان يحمل كلام ابي يزيد رحمه الله حيث قال انسلخت من نفسي كما تنسلخ
الحية من جلدها فنظرت فاذا انا هو ويكون معناه انسلخت من نفسي انه
من ينسلخ من شهوات نفسه وهواها وهمها فلا يبقى فيه متسع لغير الله
سبحانه ولا يكون له هم سوى الله سبحانه واذا لم يحل في القلب الا جلال
الله سبحانه وجماله حتى صار مستغرقا به يصير كانه هو لا انه هو تحقيقا فيعبر
اذا ما بالنور عن المنور مجازا وفرق بين قولنا كانه هو وبين قولنا هو هو ولكن
قد يعبر بقولنا هو هو عن قولنا كانه هو كما ان الشاعر تارة
يقول كاني من اهوى وتارة يقول انا من اهوى ومن اهوى انا وهذه منزلة الاقدام فان
من ليس له قدم راسخ في المعقولات ربما لم يتميز له احدهما عن الاخر فيظن الى الكمال
ذاته وقد يتزين بما تدارك فيه من حلية الحق سبحانه فيظن انه هو الحق سبحانه وقد
غالط غلط النصارى حيث رأوا ذلك في ذات عيسى عليه السلام فراوا اشراق نور
الله سبحانه قد تلالا فيه فخلطوا فيه كمن ترى كوكبا في مراة او في ماء فيظن ان
الكواكب في المراة او في الماء فيمد اليه اليد ليا خذه وهو مغرور والصبي اذا راى انسانا
في المراة ظن ان الانسان في المراة فكذلك القلب خال عن الصور في نفسه
وعن الهيات والماهية قبول معاني الهيات والصور والحقائق فيما يحل
القلب يكون كالمتحد به لا انه متحد به تحقيقا اعلم انه لا يجوز في طور الولاية
ان يظهر من العبد ما يقصر العقول باستحالته نعم يجوز ان يظهر في
طور الولاية ما يقصر العقل عنه بمعنى انه لا يدرك بمجرد العقل فانه
امر عياني راى المتجلى له في ذاته عند تجليه سبحانه بذاته فيفنى تارة ويبقى اخرى

یعنی چون در حق نیست شوند کمالات ذاتی که از حق و روے سرایت کرده بحق راجع میشود و باز چون
وجود حقانی او را ارزانی می کنند ان همه باز بوے عود می کند این بود مقام اهل خصوص ومن
لا یفرق بین ما یحیله العقل وبین ما لا ینالهُ العقلُ فهو اخسُ من ان یخاطب
بها فیترك وجهلهُ وکلمات الصوفیة بناء علی مشاهداتِ الفتح لهم فی طورِ الولایة ومجرد العقل
افتصر عن درك ذلك امر هشتم ابو یزید رحمة الله علیه گفت عالم کسے است که علم از خداوند خود
بگیرد هر وقت که خواهد بے حفظ رویت و درس کتاب وهذا هو العالم الربانی والی مثله
الاشارة واٰیتناهُ من لدنّا علما مع ان کلَّ علمٍ من لدُنه ولکن بعضها بواسطةِ تعلیمِ
الخلائق فلذا یسمّٰی ذلك علما لدنیا ۔ وعلم لدنی علمے بود که اهل قریب به تعلیم
الهی وتفهیم ربانی بے واسطه معلوم ومفهوم گردد وآن علم را بمعرفت ذات وصفات حضرت عزت
تعلق باشد آن علم را حق سبحانه تعالی در عالم غیب در دل ایشان اندازد وآن علم بشهادت
وجد وذوق بود نه بدلالت عقل ونقل واین در وقتے باشد که نور حقیقت ظهور کند ومباشر دل
گردد بے حجاب صفات بشریت ولوح دل از نقوش علوم روحانی وعقلی وسمعی وحسی بکلی صاف
شده باشد وبنده از وجود بشریت بیرون آمده واز لدن خویش بلدن حضرت حق سبحانه تعالی
رسیده ازین صفت در معرفت ذات وصفات او جل ذکره ادراک معانی وفهم کلمات نتواند
امر نهم قال حجة الاسلام نبوت ولایت یکی از درجات دل آدمیست وحاصل آن سه خاصیت است
یکے انکه عموما خلق را بخواب چیزها کشف افتد یعنی ظاهر نموده شود و وے را در بیداری کشف
افتد دوم انکه بنفس عموم خلق جز در تن ایشان اثر نکند بنفس خود بی اجابتیکه خارج تن وی است اثر
کند بر طریقے که صلاح خلق دران باشد و فسادی نه بود سوم عموم خلق را انچه از تعلیم حاصل
شود او را بے تعلیم از باطن خویش حاصل شود هر کس که این سه خاصیت را جامع شود وی از
پیغمبران بزرگ بود اگر یکے بود ازین هر سه یکدرجه او را از نبوت یا ولایت حاصل بود و در غیر نبی هر کس
را آن سه درجه حاصل بود از اولیاء بزرگ بود و در هر یکے ازین درجات تفاوت بسیار

ہر کسیکہ مقال [illegible] قاصر است از ادراک آن قاصر است ۱۲

است کسی باشد کہ وے را از ہر یکے اندکی بود و کسے بود کہ او را بسیار بود و کمال این درجہ
تمامی رسول را بودہ است صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و در ایشان ہر سہ بکمال بودہ طائفہ از اولیا
چنانند کہ ذات و ہستی خود را از خود نہ بینند بلکہ خودی خود را از خود نہ بینند این طائفہ را نہ ذات
بود و نہ صفت و نہ فعل و نہ حال و نہ مقام و نہ اثر در ہر دو عالم خبرے ندارند و این وصف کہ ہیچ
ندارند ہم ندارند صحو در صحو ایشان داشت یعنی افعال ایشان را فعال حق نیست شدہ و محق
فی الحق یعنی صفات ایشان در صفات حق نیست شدہ و طمس فی طمس یعنی ہستی ایشان در
ہستی حق نیست شدہ و ہمانا کہ اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ کہ خواجہ علیہ السلام فرمودہ اشارت بدین فقر
است و ازین فقر است کہ صوفیہ در آن ہیچ مقام ثبوت نکردہ اند و صاحب این فقر را در دو کون
ہیچکس نشناسد جز حق سبحانہ چہ خداوند سبحانہ غیور ست اولیا خود را از نظر اغیار مستور دارد
تا غایتے کہ از نظر خود شان نیز مستور دارد و ادلیای تحت قبای لا یعرفہم غیری بیان حال
ایشان است و لا یسع الشخص الہیا الا ان یکون جاہلا العلوم الا عن اللہ سبحانہ
من الفتوح و المکاشفۃ بالحق ✣ گفتہ اند کہ بناء این کار بر نفس می باید نہاد و نفس
عبارت است از دوام حال مشاہدہ و تواتر و تعاقب امداد ان کہ حیات قالب اہل محبت بدان
مربوط است بر مثال تواتر و تعاقب انفاس است کہ بقاء حیات قالب بدان مشروط است
چنانکہ اگر ساعتے مدد انفاس جدیدہ و اثر ترویح ان از صورت قلب منقطع شود از شدت حرارت
غریزی دل سوختہ گردد و در مرد ہلاک شود اگر لحظہ و لمحہ مدد شہود از حقیقت قلب بہ اشتیاق منقطع گردد
از شدت تعطش و حدت شوق بسوزد قالوا افضل الاعمال دوام الانفاس مع اللہ سبحانہ
حجاب ہا ہمہ از بندگان است و گرنہ حق تعالے منزہ ہست از حجاب و ہیچ چیز حجاب حق تعالی
نتواند شد آنچہ نورانی بود بروحانیت تعلق دارد و آنچہ ظلمانی بود بہ نفس تعلق دارد امر دیگر
اصل در محبت نادیدن و ناشنودن بود کہ محب غیر دوست نہ بیند و از غیر دوست نشنود و تہی

زہستی مردہ ام الحمد للہ	بجانان زندہ ام الحمد للہ

ز فضل و رحمت و توفیق یزدان	بدوره بر ده ام الحمد لله
ز جام مصطفی شرب الهی	مصفا خورده ام الحمد لله
تولا یم بمحبوب است و از خود	تبرا کرده ام الحمد لله
درخت وصل را در باغ وصلش	ببار آورده ام الحمد لله
ندارم پرده با معشوق و از خلق	اگر در پرده ام الحمد لله
ز قاسم پرده در پیش دل بود	فنا شد پرده ام الحمد لله

اگر همه اش مسلم داریم پس شنیدنی است که هرگاه باعتراف حضرت معترض مشایخ در توسط و عدم توسط اختلاف میدارند پس درین مسئله کلام حضرت مجدد محل اعتراض نماند ۵

آرزو دارم که پرسم از تو بعد از آشتی	بے سبب از خالص بیچاره رنجیدن چه بود

باقی ماند این معنی که اکنون صرف اعتراض بر دعوی شرکت و همسری وغیره است این مجهول است بر عدم اطلاع بر معانی این الفاظ کما قد فصلناها فارجع الیها حتی یاتیک الیقین

بنا کرد تفصیل و نگاشتم اینجا رجوع کن بسوی و بتا تا این الیقین ۱۲

سعدیا این همه فریاد تو بے چیزے نیست	آتشے هست که دود از سر آن مے آید

قال مخفی نماند که توسط آنحضرت در شهود وصل موجب عظمت و جلالت و سبق و تقدم است در درگاه عزت و عدم توسط بسبب تاخیر و سقوط و قصور حاصل حکایت عدم توسط بآن راجع می گردد که سالک همیشه خادمانه همراه آنحضرت بتبعیت و طفیلی میرفت و اقتباس انوار از وے میکرد چون بقرب درگاه رسید بیشتر رفت و درون درآمد و آن حضرت را پس انداخت و بیرون درگذشت و از میان ساقط گردانید و خود در مجلس درآمد و بر منصه قرب و وصال به نشست و کامران شد و می گوید که من و تو برابریم من هم بنده و تو هم بنده و ترا توسط در میان من و خدا نماند اگرچه در اصل بنده تابع تو و خادم تو بودیم و بواسطه تو رسیدیم الآن تو هیچ و توسط نداری **اقول** همین خیال حضرت شیخ رحمه الله را کشان کشان بر سر انکار آورده بنای این خیال تغلیط است. بیان معنی توسط بالا بیان شده است که توسط آن سرور کائنات علیه و علی

الہ الصلوۃ والسلام بدو معنی تواند بود معنی اول انست کہ او صلی اللہ تعالی علیہ وعلی الہ وسلم حائل و حاجب بود در میان سالک و در میان بمطلوب و معنی دوم انست کہ سالک بطفیل او بتوسط تبعیت و متابعت او علیہ وعلی الہ الصلوات والسلام بمطلوب اصل گردد و در طریق سلوک پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بہر دو معنی کاین است چون فرقے راکہ میان ہر دو توسط است از دست دادند صورت متخیلہ کہ مذکور شد پدید آمد مثال توسط بمعنی اولی انست کہ وزیرے شخصے را پیش بادشاہے حاضر آرد و بادشاہ بذریعہ وزیر از وکشف حال نماید داد ہر چہ گوید وزیر خدمت شاہ رساند مثال توسط بمعنی ثانی این است کہ بر حال یکے از مقربان وزیر سلطان اطلاع باشد پس باین وجہ کہ او مقرب وزیر است و سلطان ہر وزیر توجہے خاص است سلطان خود آن مقرب وزیر را پیش خود طلب دارد و بدو التفات فرماید و این صورت حاصل نہ شود مگر شخصے راکہ بہ اقصے درجہ متابع باشد اگرچہ این معنی خود ظاہر است مگر چون در چشم ظاہر بینان خفای داشت شبہ را بیان فرمودہ دفع ساخت چنانچہ میفرماید گفتہ نہ شود کہ این عدم توسط اگرچہ بیک معنی بود قصورے بجناب حضرت خاتمہ علیہ وعلی الہ الصلوۃ والتحیۃ لازم می آید گوئیم کہ این عدم توسط مستلزم کمال آنجناب است علی ہذا جہا الصلوۃ والسلام نہ مستلزم قصور در وجود توسط است زیرا کہ کمال متبوع آن است کہ تابع او بطفیل و تبعیت او بجمیع درجات کمال برسد و ہیچ دقیقہ فرو نگزارد و این معنی در عدم توسط کاین است نہ در وجود توسط کہ آنجا شہود بے پردہ است کہ اقصای درجات کمال است و اینجا در پردہ پس کمال در عدم توسط بود و قصور در توسط انتہے پیش نامردم این افادہ از قبیل بدیہیات است انزا تخیل محض و از قضایاے شعریہ قرار دادن تحکم محض است و واضح باد کہ پیش ازین بچند بار معنی توسط گذارش نمودہ ام پس بار بار عرضہ ورت باعادہ آن نبود ۵

یا بخت من طریق مروت فرو نداشت	یا او بشاہراہ طریقت گذر نہ کرد ؛
گفتم نگر بگریہ دلش مہربان کنم	در سنگ لاخ قطرۂ باران اثر نہ کرد ؛

معہذا این مسئلہ را بچیزے توضیح بر نگارم ملاحظہ فرمودہ شود وصول باین مقام عالی صورتے

دارد و حقیقتے صورتش اینست کہ سالک از جہت کثرت اشتغال بذکر مستغرق در ذکر شدہ ہستی او و غیر
او از شعور سالک پوشیدہ شود و این پوشیدہ شدن او در اصطلاح قوم عدم میگویند بسبب این عدمیت ہستی
مذکور ظہور می کند کہ سالک مشاہدہ و دست و ہمین ہستی مذکور را وجود عدم میگویند در اصطلاح قوم در ہمین ہستی
است کہ گفتہ اند وجود عدم احتمال دارد کہ بوجود بشریت عود کند چرا کہ وجود بشری
سالک از نظر دل سالک پوشیدہ شدہ بود از جہت استغراق او در ذکر و نہ زایل مثل معنی علیہ
و احتمال دارد کہ از سالک تقصیری واقع شود کہ از استغراقش باز ماند کہ ساتر وجود بشری
او بود و وجود بشری او ظاہر شود و وجود مذکور عود کند اَللّٰھُمَّ احْفَظْنَا مِنْ ھٰذَا وگفتہ
اند وجود فنا احتمال عود ندارد سرش اینست کہ فنا مربوط است بکشف حقایق اشیا کہ درین آیہ
کریمہ ھُوَ الَّذِیْ خَلَقَکُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَۃٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَۃٍ ثُمَّ یُخْرِجُکُمْ طِفْلًا الآیۃ
وَلَقَدْ خَلَقْنٰکُمْ مِّنْ قَبْلُ وَلَمْ تَکُ شَیْئًا و درین حدیث شریف اَللّٰھُمَّ اَرِنِیْ حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ
کَمَا ھِیَ و تَفَکُّرُ سَاعَۃٍ خَیْرٌ مِّنْ عِبَادَۃِ سَنَۃٍ اشارت است براین معنی بلکہ جمیع قرآن دلالت
بر نفی وجود می کند و این فنا کہ عبارت از کشف حقایق است موہبت محض است و گفتہ اند کہ
مرشد را ہیچ مدخل نیست و امر مرتبہ عدم بتعلیم مرشد حاصل میشود و صورت تخلی این معنی اینکہ
وجود عالم ظل حقیقت محمدی است اینست کہ سالک بذوق کشف میکند کہ این وجود او ظل
مضغہ است و مضغہ ظل علقہ است و علقہ ظل نطفہ است و نطفہ ظل طعام حتی بحقیقت محمدی سیر سالک
و جمیع عالم دران حقیقت مضمحل میشود و کشف و علم مخلوق تا اینجا است و ہمین حقیقت مثل نور
منبسط منکشف میشود کہ محیط ہمگی عالم است و نہایت مقام ولایت خاصہ است و علم باسد ایشان
علم حضوریست کہ در ولایت عامہ علم حصولی بود و این ہمہ مراتب جذوب است و ازین مقام نیز
ترقی واقع شود و معلوم میشود کہ این ہم وجود ظنیست نہ حقیقی سیرش بر مراتب وجوب می افتد کہ
تعبیر ازین مراتب بسبعہ مثانی کل است و مشتے نمونہ از انبار شود و اگر تقصیر در تقرر افتد عود تنزلی میکند و مرتبہ اول معلومات ربانی است
مقتضیات مراتب اسماء و صفات است و این ہا قوم اعیان ثابتہ و مرتبہ واحدیت مے گویند و این مراتب اصول مراتب حادث است و

منشا این اصول اسم العلیم است کہ حقیقت محمدی است در مراتب اسماء و مربی حقیقت مخلوقی او صلے اللہ علیہ وسلم و این مراتب بے حجاب در مرتبہ غیب الغیب است و مکشوف ہیچ احدے نمیشود چرا کہ این مندمج در اسم العلیم است و اسم العلیم مندمج در صفت علم است و صفت علم مندمج در ذات است و معلوم است کہ ذات مدرک کسے نیست لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ نص قاطع است سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ خبر صحیح و این ہمہ گفتگوے ذوق است شما اگر ہمین را کشف میگوئید شما دانید و سالک را اگرچہ وجود حدوثی او مضمحل شدہ است از ذوق او و لیکن اصل او در مراتب وجوب ہست کہ علم حق است و چیزے کہ اصل او در مرتبہ علم باشد ہیچ معدوم نمیشود و لیکن از صفتے بصفتے متبدل میگردد و فنا اتم حاصل نیست و اگرچہ این فنا اتم نصیب انبیا است و خصوصاً سید انبیا علیہم السلام و لیکن ہست را بالطفیل و تبعیت بہرہ ہست و از ینجا ہم ترقی واقع شود اندک این مرتبہ ہم ظل صفت علم است کہ در اصطلاح قوم علم حضوری و مرتبہ حدوث و حقیقت محمدی گفتہ اند گویا این نسبت نسبت ولایت انبیا علیہم السلام کہ ولایت خاص الخواص در ینجا علم باسرا ایشان بحضور علم است ہمچنانکہ در ولایت خاصہ بعلم حضوری بود و از ینجا ہم ترقی نماید داند کہ این مرتبہ نیز ظل است و داند کہ اصل ہمہ ذات است و جمیع مراتب بمراتب ظل این مرتبہ بودہ اند و مضمحل و مستہلک شدہ در ذات لا تبقی و لا تذر از آثار چیزے نماند و گویا لی مع اللہ وقت عبارت از ہمین مقام باشد ؎

چشم ہمہ اشک گشت و چشمم بگریست	در عشق تو بے چشم ہمے باید زیست
از من اثرے نماند این عشق از چیست	بس من ہمہ معشوق شدم عاشق کیست

و این است فنای اتم کہ امت را بالطفیل پیغمبران بہرہ وحظ وافر ہست ہر کدام را بقدر تبعیت او معلوم شد کہ در فنا زوال وجود بشری سالک است از علم سالک و بجای وجود بشری او وجود حقانی آمدہ است و مراد از وجود فنا ہمین وجود حقانیست و این وجود حقانی احتمال عود بوجود بشری ندارد چگونہ احتمال داشتہ باشد کہ حقیقت خود را دانست سالک کہ او ظل

میش نبوده است وحق را بحق دارد و فارغ شد از دعوی بمعنی واین فانی مثل مجنون است
واین است معنی ثنا وصلواتی که از بنده صادر میشود وحقیقت ثنا علم او تعالے بجمیع کمالات
او کما هو هو است وحقیقت صلوة تفصیل صفات اوست تعالی ذات او کما هو هو لا أُحْصِي
ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَىٰ نَفْسِكَ وَقِفْ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَبَّكَ يُصَلِّي اشارت باین
باشد وگویا این است نسبت مرتبه نبوت واز این معنی بجز حضور در حضور وحضور بحضور دیگر
تعبیر نمیتوان کردن واین است معنی کلام بزرگان که گفته اند از حقیقت محمدی عبور شده و یا
از مراتب وجوب گذرانیده و یا حقیقت محمدی حایل و پرده شهود نیست نه ان خیالات فاسده
که بواسطه تو رسیدم تو از میان رفتی وحالا من و تو برابر شدم ومیان من و تو فرق نیست
تو هم بنده و من هم بنده وغیره وغیره بلکه این همه مبنی است بر عدم خدمت علم تصوف و پیران
وخواجگان نقشبندیه علیهم الرضوان که این معنی از وظایف ایشان است ۵۲

باس بودے دست نمیدانستم	یا من بودے دست نمیدانستم	رفتم چو من از میان تن اندانستم	انا من بودے ترا نمی دانستم

قال قولکم واز اینجاست که آن سرور فرموده است عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ
این را بران نکته چه متفرع و مترتب ساخته اند از بیان سابق خود لازم ابد که فرمایند عُلَمَاءُ
أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ زیرا که شما ایشان را اقصے درجات کمال ثابت گردانید. بدو در تمامه کمالات شریک
آن گردانیدید این خود بالاتر از مرتبه انبیاء بنی اسرائیل است زیرا که هیچ یکے از ایشان شریک
آن حضرت صلے الله علیه وسلم در تمامه کمالات نیست وحق آنست که مرتبه علماء امت بمرتبه
انبیا نمی رسد وتشبیه باعتبار خلافت ونیابت در تبلیغ احکام وشرایع است چنانچه انبیاء بنی
اسرائیل تابع توریت بودند وبعد موسی علیه السلام تبلیغ احکام ان مے کردند نه در قدر و
مرتبه ونزدیک محدثین این حدیث بصحت نرسیده است وحدیث العلماء ورثة

۵۲ ضبط نمی کنم ثنای تو بر تو تو شنایان خود هستے کرثنای خود کردہ و بایست ای محمد خدائی تو نماز می گذارند ۱۲ ۵۳

۵۳ علمای امت من مثل انبیاء بنی اسرائیل بوده اند ۱۲

الانبیاء[۵۱] صحیح است عجب که اینجا بصرف از ظاهر و ارتکاب خلاف آن راضی شده اید

اقول این کلام از سر تا سر مخدوش است اما اولاً پس[۵۲] وجه تفریع نهایت ظاهر است چه ان شرکت دولت از تبعیت است و علماء است بتبعیت مثل انبیاء بنی اسرائیل باشند فرمود و از اینجاست که فرمود انما ثانیاً پس انتساب دعوی شرکت تمامی کمالات باسرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم افتراء محض است اما ثالثاً پس از کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ یافته نمی شود که تشبیه در قدر و مرتبه است اگر این چنین هم باشد مخدورے نیست چه تشبیه مقتضی مساوات در مابه التشبیه نیست در فتوحات مکیه در وصایا مذکور است علیک[۵۳] یا ابا هریرة بطریق اقوام اذا فزع الناس لم یفزعوا و اذا طلب الناس الامان من النار لم یخافوا قال ابو هریرة مرهم یا رسول الله حلهم و صفهم لی حتی اعرفهم قال قوم من امتی فی اخر الزمان یحشرون یوم القیمة محشر الانبیاء اذا نظر الیهم الناس ظنوا انهم انبیاء مما یرون من حالهم حتی اعرفهم انا فاقول امتی امتی فتعرف الخلائق انهم لیسوا الا بانبیاء فیمرون مثل البرق و الریح تغشی ابصار اهل الجمع من انوارهم فقلت یا رسول الله مرلی بمثل عملهم لعل الحق بهم فقال یا ابا هریرة رکب القوم طریقا صعبا الحقوا بدرجة الانبیاء الحدیث

اما رابعا پس ملا علی[۵۴] قاری در موضوعات کبیر میفرماید حدیث علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل قال الدمیری و العسقلانی لا اصل له و کذا قال الزرکشی و سکت عنه السیوطی

---

[۵۱] علماء وارث انبیاء بوده اند ۱۲ [۵۲] ای ابا هریره لازم گیر طریقه قومی را که بروز یکه فریاد خواهند قوم ایشان فریاد نخواهند و هرگاه مردمان امان خواهند از آتش ایشان نترسند گفت ابو هریره ایشان کیستند یا رسول الله وصف ایشان بیان کن تا بشناسم ایشان را فرمود ایشان قومی اند از امت من در آخر زمان که بروز قیامت در محشر انبیاء مبعوث شوند هرگاه مردم ایشان ما بین از حالت ایشان ایشان را انبیاء پندارند من ایشان را بشناسانم و امتی امتی بگویم پس خلایق بدانند که ایشان انبیاء نیستند ایشان مثل برق و بیج گذرند که از انوار ایشان چشمها می مردم خیره شود گفت ابو هریره یا رسول الله دل ایشان بمن فرما تا کو شش

این امر کم کرده ایشان اند که قوم گمشده را بعد از ایشان این قوم ایجاد نمودند و انبیاء را بنی اسرائیل دانستند و بدین سبب [۵۳] مجدد این بود و وجه تخصیص معلوم شد و هر کس مطلع در یکه یافت بعد وصول در گذشت و فات

[۵۴] حدیث علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل دمیری و عسقلانی گفته اند اصل نیست

زرکشی گفته سیوطی خموش گشته حدیث العلماء ورثة الانبیاء را از ابو الدرداء روایت کرده اند

واما حدیث العلماء ورثۃ الانبیاء فرواہ الاربعۃ عن ابی الدرداء وحافظ سخاوی مقاصد حسنہ
مے نگارد وقال شیخنا یعنی الحافظ ابن حجر والذہبی والزرکشی انہ لا اصل لہ زاد
بعضہم ولا یعرف فی کتاب معتبر وقد مضی فی اکرموا حملۃ القرآن کاد حملۃ
القرآن ان یکونوا الانبیاء الا انہم لا یوحی الیہم ولابی نعیم فی فضل العالم العفیف
بسند ضعیف عن ابن عباس رفعہ اقرب الناس من درجۃ النبوۃ اہل العلم والجہاد
ہرگاہ میان حفاظ وانبیاء اللہ علیہم السلام ہمین فرقے باشد کہ بر حفاظ وحی نازل نشود وانبیاء
مہبط انوار وحی باشند واہل علم از درجہ نبوت قریب تر باشند پس در صحت معنی این حدیث
ریبی نیست از ہمین جا است کہ صوفیہ کبار این را نقل کنند چنانچہ شیخ محی الدین بن عربی
قدس سرہ در باب چار دہم از فتوحات مکیہ می فرماید وقد ورد الخبر عن النبی صلی اللہ
علیہ وسلم علماء ہذہ الامۃ کانبیاء بنی اسرائیل یعنی فی المنزلۃ التی اشرنا الیہا
فان انبیاء بنی اسرائیل کانت تحفظ علیہم شرائع رسلہم وتقوم بہا دینہم
وکذلک علماء ہذہ الامۃ وائمتہا یحفظون علیہا احکام رسولہا صلی اللہ
علیہ وسلم کعلماء الصحابۃ ومن نزل عنہم من التابعین کالثوری وابن عیینۃ
وابن سیرین والحسن ومالک وابن ابی رباح وابی حنیفۃ ومن نزل عنہم

---

۱۲ المقاصد الحسنۃ فی کثیر من الاحادیث المشہورۃ علی الالسنۃ از شیخ ابی عبداللہ سخاوی المتوفی سنہ ۹۰۲ ۱۲ ۱۲ گفت شیخ
من حافظ بن حجر و ذہبی و زرکشی این را اصل نیست بعضے گفتہ اند کہ در کتاب معتبر نیست و گذشت در حدیث تعظیم کنید حفاظ
را کہ قریب درجہ نبوت اند مگر انکہ بر ایشان وحی نازل نمی شود ابی نعیم در فضل عالم پارسا از ابن عباس مرفوعا روایت کردہ
کہ قریب تر او میان بدرجہ نبوت اہل علم و جہاد بودہ اند ۱۲ ۱۲ از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروی است کہ علمای این امت
مثل انبیاء بنی اسرائیل اند یعنی در مرتبہ کہ بآن اشارہ کردم انبیاء بنی اسرائیل شرایع پیغمبران خود را محفوظ می داشتند و دین
بایشان قایم بود ہمین کیفیت علماء این امت است کہ احکام رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را حافظ بودند مثل علماء صحابہ و آنہا
بعد صحابہ اند از تابعین مثل ثوری و ابن عیینہ و ابن سیرین و حسن و مالک و ابن رباح و ابی حنیفہ و آنچہ بعد ایشان اند م

ع مثال شافعی
ابن حنبل
کسانیکہ بہ
طریق ایشان
رفتہ و در
حفظ احکام
پیغمبر جہد و بلیغ
۱۲

کالشافعی و ابن حنبل و من جری مجری هؤلاء الی هلم جرا فی حفظ الاحکام اما خاسا
پس از تقریر یا الاظاهر شد که در نیاز نیهار صرف در ظاهر و ارتکاب خلاف ظاهر نیست فعلے
المعترض الاثبات **قال** فرزندی شیخ نورالحق میگفت که یکبار کسے نزد ایشان قول مشهور الولایة افضل من النبوة مذکور
شد فرمودند هر چند توجیهات و تاویلات راست و درست دارد اما موهم خلاف حق است نباید گفت
این تناقض است و تناقض در کلام ایشان بسیار است و بالجمله در عقاید اهل سنت و جماعت مقرر شده است
بدرجه نبی نرسیده **اقول** در تسلیم این نقل ازین وجه تامل ها واقع است که در مقدمه انچه مسلک
حضرت مجدد رحمة الله علیه مذکور شده ازان ظاهر است که این کلام از سکریات است و فی نفسه
صحیح نیست اگر تسلیم کنم پس تناقض را تسلیم نمی کنم زیرا که بعض تاویلات که در مقدمه مذکور
شد ازان سخن راست و درست می نماید اگرچه موهم خلاف حق است این چه تناقض است در
کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه تناقض واقع نیست و اگر تناقض بلحاظ مقامات متبادر گردد ان
فی نفسه تناقض نخواهد بود **قال** و قولکم در حدیث آمده که بنده چون به نماز داخل میشود و
حجابیکه درمیان بنده و خدا است مرتفع می گرداند لهذا صلوة معراج مومن آمده و حظ وافر
ازان نصیب منتهی واصل گشت چه رفع حجاب مخصوص به واصل منتهی است پس ارتفاع حیلولت
و توسط ثابت گشت انتهی این خود صحیح است ولیکن این را نمی بینند که در تشهد که اخر وقت
ادای نماز است و وقت اکملیت و اهمیت شهود است می گوید اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ
و بعد از وصول بالتمام و اکمل مستغنی و فارغ نه نشینند از توسط به جمال و کمال انحضرت و نیاز و
تسلیم و توجه بدرگاه وے پس هنوز توسط و توسل مرتفع نگردیده است و این حجاب که در وقت
نماز مرتفع میشود حجابها است که بنده بدان از مقام قرب و حضور دور افتد نه حیلولت و توسط
حقیقت محمدی که وے با خدا است دائم **اقول** الحمد لله که حضرت معترض اعتراف این معنی
نمودند که در نماز حجاب مرتفع می گردد درین هیچ شبهه نیست که مصلی کامل در وقت ادای نماز
گویا از دنیا که از دولت قربت قلیل النصیب است اگر نصیبے دارد قرب ظلی دارد می براید و به اخرت

کہ موطن قرب اصلی است می پیوندد و دولتے کہ بآن نشاء مربوط است مناسبت آن فرامی گیرد
و متعطشان بوادی حیرت و فراق درین نشاء از سر چشمہ زلال نماز مانوس و سیراب اند و متولیان
بیدای کبریائی و جلال امروز در سرادقات محفل عروسی او مدہوش بوئے وصال رسول اللہ صلے اللہ علیہ
وسلم فرمودہ است اِذَا قَامَ الْعَبْدُ فِی الصَّلٰوۃِ فُتِحَتْ اَبْوَابُ الْجِنَانِ وَکُشِفَتِ
الْحُجُبُ بَیْنَہٗ وَبَیْنَ رَبِّہٖ وَاسْتَقْبَلَتِ الْحُوْرُ الْعِیْنُ فَلَمْ یَلْتَفِتْ پس حجب و استار کہ میان
عبد و معبود است مرتفع گردد و جلوۂ قریب پدیدار آید و تشہد حکایت معراجیہ است در صلوۃ کہ معراج
مومن است این را حجاب نباید گفت ظاہر است کہ اول بندہ بمقام قرب رسید و ثنا گفت لسبلطان حقیقی
بکلمہ التحیات للہ الی اخرہ والتفات بمقربان درگاہ کردہ گفت السلام علیک ایہا النبی این مقام گویا
مقام ثم و نافتدلی است بندہ ازین مقام ترقی کردہ بکلمہ السلام علینا الخ طلب اجازت عرض حال
کردہ میگوید اَشْہَدُ اَنْ لَّآ اِلٰہَ یعنی نیست موجود و فاعل و معبود الا اللہ یعنی بجز ذات تو و
اَشْہَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُہٗ وَرَسُوْلُہٗ یعنی محمد صلی اللہ علیہ وسلم کہ بندۂ تو و رسول و فرستادۂ تست
و وسیلۂ ماست کہ بندہ نوازی کردہ فرستادۂ از برائے ہدایت ماندگان بے راہ و دور از قرب
داد حق خدمت بجای آوردہ ماندگان دور ماندہ را بتو رسانید و او را با حق است و ادا حق گذاری
او ہم بر تست کہ چرا کہ بندہ مالک چیزی نیست گویا گفت اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ الی اخرہ و این مرتبہ گویا
مثل مقام قاب قوسین است و اگر این معنی بذوق معلوم نیست بالفاظ رجوع بکنید کہ بچہ معنی موضوع
اند و اسرار وضع چیست شیخ معترض در رسالہ تحصیل البرکات بعض اقوال منافی توسط نگاشتہ چنانچہ
می نگارد کہ چون ورود این کلمہ در اصل یعنی در شب معراج بصیغہ خطاب بود دیگر تغییرش ندادند
و بعد وفات سرور عالم صلعم صحابہ می گفتند السلام علی النبی نہ بہ لفظ خطاب انتہی و ظاہر است
کہ این تقریر منافی این مقام است انچہ گفتہ شد کہ توسط و توسل مرتفع نگشت این چہ اعتراض است
چرا گفتہ نشود کہ تشریع نماز بہ توسط سرور انبیا است علیہ الصلوۃ والسلام توسط را بمعنی توسل گفتہ این نتیجہ پدید آید
اگر صحیح نیست حیلولت حقیقت محمدی یا خدا دایم است چرا توسط را داخل حجاب نکنند چنانکہ عینک کہ این حجاب

۵۱ ہر گاہ استادہ مینشود و نشستہ گشادہ می شود بروی دروازہ ہاے بہشت و برخی از دلہا کہ درمیان اوند میان بردارد اوست ۱۲

نیست و متوسط است و چرا حقیقت محمدیہ را حقیقت الحقایق نہ گویند فافہم و تذکر **قال** انکہ نوشتہ اند کہ رویت اخروی بے توسط و حیلولت احدی خواہد بود بے موقع است زیرا کہ سخن در رویت و شہود دنیا و لیست و این بے پردہ نمی باشد لااقل پردۂ صفات درمیان است و بحقیقت رویت اخروی نیز بے پردہ صفات نخواہد بود و صفات حق منفک از ذات نیست و بنا بر عرف است در ادراک ذات را باصفات در عرف دیدن ذات میگویند کسیکہ زید را می بیند با چندین صفات از طول و عرض و لون و شکل و جز آن میگوید زید را دید و ہیچ کس نگفتہ است کہ در آخرت ذات بحت مجرد از صفات را خواہند دید پس اگر روح محمد صلے اللہ علیہ وسلم کہ با ذات حکم صفات وارد نیز باشد چہ مانع است **اقول** برین کلام نقض تفصیلی وارد می شود صفات امر معنوی است کہ قایم بذات است پس چگونہ حایل ذات باشد در رویت بصری آری در رویت قلبی جایز است چرا کہ بدون صفات ذات بمطلق در تعقل نمی آید ؎

فہم سخن تا نہ کند مستمع	قوت طبع از متکلم مجوے

و آثار صفات کہ ظہور او در خارج ذات است و خارج از مراتب صفات است می تواند کہ حایل رویت بصری شود و در آخرت این حایل نباشد تا مزیت لازم آید و فرق شود و آن جا عینے کہ بہ احاطہ ذاتی بے کیفی قایل اند گویا رویت بصری در پردہ را در دنیا قایل اند چنانکہ شیخ عبداللہ بلیانی قدس اللہ سرہ گفتہ ؎

تا حق بدو چشم سر نہ بینم ہر دم	از پاے طلب می نہ نشینم ہر دم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید	آن الیشانند من چنینم ہر دم

و بر تقدیر تسلیم می گویم کہ کلام در ضرورت و عدم ضرورت توسط است عام از نیکہ دنیا وی باشد یا اخروی و ہر گاہ دیدن ذات را باصفات در عرف دیدن ذات گویند و بر توسط صفات نظر نمی یافتند و صفات را توسط نمی گویند پس اگر رویت اخروی را کہ متجلی بصفات باشد بی توسط حیلولت گویند ایشان ہیچگونہ محذور لازم نیاید و در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این معنی مذکور نیست کہ

در آخرت ذات بحت مجرد از صفات را خواہند دید این معنی مبنی بر فہم معترض است اندرین صورت اگر روح محمد صلے اللہ علیہ وسلم کہ باذات حکم صفات دارد نیز باشد ہیچ مانع نیست بلکہ اگر عبارتیکہ پیش ازین حضرت معترض از حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ نقل فرمودہ اند بغور ملاحظہ فرمودہ شود ازان واضح شدہ است کہ عین مدعا است فرق این است کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ روح محمدی را حجاب نمیگویند و حضرت معترض بحجاب و پردہ تعبیر مینمایند پس آنچہ رعایت اداب در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ بودہ است بوی ازان از کلام معترض بمشام نمیرسد قال قولکم این معرفت از خواص معارف لدنیہ این فقیر است کہ حق سبحانہ و تعالے بمحض فضل و کرم آن را عطا نمودہ بحقیقت آن متحقق ساختہ است و این معرفت را شارت است بآنچہ گفتند کہ عدم توسط موجب کمال است و توسط موجب نقصان کہ آنجا شہود بے پردہ است و اینجا در پردہ و این کمال تابع است و گفتہ اند کہ کمال و شوکت و عظمت مخدوم متبوع است کہ تابع و خادم او بجای رسیدہ کہ او آنجا رسیدہ است و بتبعیت او شریک دولت او شدہ سبحان اللہ این چہ تمثیل و توہم است و سرور و ابتہاج است و در لوازم این سخن نمی نگرند کہ چہا است استقلال رسول خدا است ازمیان و دعوی مساوات باوی بترجیح اولیا بر انبیا علی نبینا و علیہم السلام چنانچہ تقریر آن گزشت حاجت بہ تکرار نیست اما ہمین یک سخن باز تکرار کردہ میشود کہ واسطہ کرا میگویند و کرا مے خواہند محمد رسول اللہ را مے خواہند کہ محبوب رب العالمین و مقصود دنیا و دین است و آنحضرت را پردہ میگویند و حجاب نام می نہند زہے سعادت آن عارف و کمال آن مشاہدہ کہ حق را در مرات محمدی مشاہدہ کند جانہا فدای عشق این پردہ باد سبحان اللہ این نقصان است کدام کمال بالاتر ازین باشد کہ جمال محمد صلے اللہ علیہ وسلم و کمال حق ہر دو مشہود شود و منظور گردد محمد صلے اللہ علیہ وسلم را حق برائے ان آفریدہ است کہ در آئینہ جمال و کمال وے قدس ذات را مشاہدہ کنند و در خلوت خانہ حقیقت وی در آمدہ باذات و صفات حق مواصلت نمایند کہ ہر چہ ہست در آنجا ہست قال بعض العارفین لا یتجلی اللہ سبحانہ لشیء بقلب الا من مرآۃ سرہ وھو النور المطلق و پردہ ہائے کہ دور باید کرد پردہ ہائے ظلمانی و روحانی و نفسی

ل بارگاہ حضرت مستغنی ناز این حجابہا بآنچہ پیش ما عجایز اند خصوصا پیش خاتم خلیل خصوصا حجاب خاتم الرسل و امام الانبیا و قبلہ گاہ اکابر اولیا و اصحاب چہ جائے پردہ نامی حجاب نام آنچہ حضرت عزت از اشارہ و رمز بعضی خصایص ایشان نقل فرمودہ چند اشعار ایشان حجاب بلکہ فضلیت جمیع حجب است ترقی فضایل و ترقی کمالات ایشان بے حجاب و پردہ متصور نیست و آخر تمثیل کہ حجاب را بمنزل و مقصد تشبیہ دادہ السفر وسیلۃ الی المقصود بادواد القدس جا السابع ط طور سینا نسبت بخلوتی چہ تاثیر پرکالہ ناقص الوصف لم یقبل پرتو کشف بجلیات فوق تجلی ۱۲ منہ ۵۳ بعض عارفین گویند کہ مشہد باری تعالے بر کمالی قابل تجلی نشود مگر از آئینہ کہ سراپا نور مطلق است ۱۲

وافاقی است کہ حجاب مقصود پردہ مشہود شوند نہ انکہ ذات محمد صلے اللہ علیہ وسلم را پردہ گویند واز میان ساقط گردانند وچیزہا گویند کہ نباید گفت این قضیہ انشاء اللہ تعالے در روز جزا مشخص گردد بلکہ در عالم برزخ نزد انحضرت مذکور شود اگر من پیش از شما از عالم رفتم اول شکایتیکہ از شما پیش انحضرت کنم این خواہد بود واگر شما رفتید نخست گرفت وگیر کہ بر شما شود این خواہد بود واللہ اعلم و اگر درین دنیا بوقایع ومعاملات ہم مطلع شوید نیز دور این است **اقول** این معرفت را انحضرت امرے داشتن مقصود است چرا تمامی تحقیقات را مرجع قرار نہ دہند چہ این ہمہ ہورا از افادات حضرت مجدد است علیہ الرحمہ کہ ہیچ یکے بآن پے نہ بردہ وانچہ در باب کمال وشوکت وعظمت مخدوم متبوع فرمودہ شد کہ تابع او در ہیچ مقامے از وے تخلف نہ کند وبہ تبعیت او شریک دولت ہمگنان او گردد از غبار مخدوم پاک وصاف است عام از ینکہ فی ذاتہ باشد یا بلوازمہ این را اسقاط رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم بادعوی مساوات اندیشیدن خیال غلط است ساعتے عینک انصاف بر دیدہ حق بین نہادہ ملاحظہ فرمائید کہ ہرگاہ تابع بہ تبعیت مخدوم متبوع بجاے رسیدہ است پس این اثبات مخدومیت ومتبوعیت انحطاط مرتبہ تابع را مقتضی است نہ اسقاط ومساوات را محو حیرتم کہ بار بار از ذکر الزامے کہ پادر ہوا دارد چہ سود ایا از عادۂ این چنین الزام بے سر وپا عام از ینکہ ہزار بار باشد غبارے بر دامن می نشیند حاشا وکلا بلکہ **قال** مردمان این را محمول بر نفسانیت می کنند چہ اگر خطا است یکبار دو بار نہ از اول تا آخر بر یک خطا این قدر استبداد واصرار ضرورت چیست کہ انحضرت را پردہ وحجاب نام نہند چرا موجب انجلاء وانکشاف نہ دانند وحقیقۃ الحقایق نہ گویند زہے سعادت ان عارف وکمال ان مشاہد کہ حق را در مرات محمدی مشاہدہ کنند نہ انکہ پردہ وحاجب انگارند ومیان این وان فرق زمین وآسمان است چہ در صورت اول جمال محمد وکمال حق ہر دو مشہود شود ومنظور گردد محمد صلے اللہ علیہ وسلم را حق برائے آن آفریدہ است کہ در آئینہ جمال وکمال وی قدس ذات را مشاہدہ کنند ودر خلوت خانہ حقیقت وی در آمدہ با ذات وصفات حق ہمواصلت نمایند کہ ہر چہ ہست در انجا

ہست قال بعض العارفین لا یتجلی اشعۃ اللہ بقلب التمن مراۃ سرہ وھو النور المطلق
در صورت ثانی واسطہ و پردہ حجاب است کہ در جذب و محبت بر افتد و معاملہ عیانا مشاہدا فتد و
درین صورت اول عجب بکنفے پیدا کند و اللہ علی کل شیء قدیر
پس ذات محمد را پردہ گفتن مستلزم استقاط است در ہمچو صور و ہر کہ چشم بینا دارد
این قصہ پیش وے از مرئیات تشخیص وے را بروز جزا محول ساختن طالبین تحقیق را
تا این بہت چشم بر راہ انتظار داشتن ست چون در تحقیق مراحل تصوف
راہ استدلال بر بستہ اند و بنائے وے بر ریاضت و مجاہدہ نہادہ اند
پس چرا در مجاہدہ کمر ہمت بر نہ بندند و نبگرند کہ در ہر دو صورت چہ فرق است الحمد للہ
کہ در عالم دنیا حضرت معترض مبشر شدند و غشاوۂ بشری از دل انوار منزل حضرت ایشان زایل
گردید اگر چنین اتفاق نمی افتاد در عالم برزخ ذات حقیقۃ الحقایق را صلے اللہ علیہ وسلم مظہر انوار
رحمانی ملاحظہ نمودہ اعتراف بقول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ می نمودند نوبت بہ شکایت نمی رسید
و انچہ امر حق را مستحق گرفت و گیر تصور یدہ ش بجوابش ہمین قدر کافی است ۵

بدم گفتی و خرسندم عفاک اللہ نکو گفتی	جواب تلخ مے زیبد لب لعل شکر خارا

معہذا بغایت ادب عرض پردازم کہ حضرت معترض در رسالہ تحصیل التعرف تحریر می فرماید
کہ انچہ بعض علماء کتب در رد اصحاب صوفیہ صافیہ تصنیف فرمودہ اند تا سالکان را از راہ غلط
و مواضع اتہام اگاہانند و ایشان در ورطہ بدعت و غفلت نہ افتند ازین کتب ہیچ یکے مستفید
نمی توان شد تا انکہ جامع سہ شرائط نہ باشد اول انکہ معترض عالم محقق متورع مجتہد باشد
تا در صورت خطا مثاب باشد دوم انکہ تاویل قول قایل بر خود لازم گیرد و بر محمل حمل
کند کہ اعتراض و انکار را بوے بار نباشد و یقول انما صدر ھذا القول او الفعل عن غلبۃ
حال او طفح سکر او المغلوب لا ضبط ولا اختیار لہ و یا گوید کہ در اینجا غلطی و خطا واقع شدہ
ولیس عجال او لیس بمعصوم یا گفتہ شود کہ قایل ازین مسئلہ واقف نبودہ است

ولیس العلم بالکل من شرط الولایۃ یا او رازلت قدم در علم و عمل حاصل شدہ بعدم العصمۃ وغلبط تقدیر اللہ سیوم آنکہ نظر را در خویش مقصور دارد و نقص خود را متہم سازد و از توبہ و استغفار سر باز و انتش پرداز و آنچ از ناواقفین فن تصوف بیان نہ نماید لانہ اذا سمع ما یشعر بعیوب الاکابر الخل عقدۃ اعتقادہ و یشوش علیہ اعتقادہ الذی ربما کان سبب نجاستہ حضرت معترض امرے دیگر بران افزودہ کہ آن امر چہارم است یعنی آن را ذریعہ فضل خویش نگرداند و برائے اظہار علم خویش آنرا در مجالس و مجمع مردمان بیان نکند و اگر احیاناً لسبب غرض صحیح ضرورت ذکر باشد پس صرف قول نقل کند و نام قایل درمیان نہ آرد تا منجر بسوئے تحقیر و توہین نگردد از دست زلل الائمۃ و الاکابر واجب فلا یھتک سترھم چون صیانت دین واجب است تخالف ازان نہ وزد لاکن بداند کہ رعایۃ الانصاف و عدم التجاوز عن طریق الحق لازم فلا یتعصب و لا یکابر و لا خیر فی دیانۃ یصحبھا ھوے فلا یتکلم بالنفسانیۃ انتھے بحصلہ پس اگر ادنے تامل بکار رود ازان واضح می توان شد کہ رسالہ شیخ فاقد شروط بودہ است زیرا کہ حضرت شیخ مجتہد نبودہ است و بالقصد مطالب اصلیہ را گذاشتہ بہ مطالبش کہ سیاق بلکہ تصریح حضرت مجدد رحمہ اللہ مخالف آن است محمول می سازد تا اعتراض بر وارد کردہ شود و بر غلبہ حال و سکر محمول نمی کند تا انکہ عذر حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ درین باب بہ قضایائے شعریہ لایق قبول ندارد پس کے او را محمول بر تقصیرات نفس توان کرد بلکہ این را کہ فضل باید تصور ید و تحقیر و توہین خود پیدا است پس لامحالہ محمول بر تعصب و مکابرہ و ہوائے نفس خواہد بود واللہ اعلم قال می بینیم کہ ہمہ زبان حال و قال بتوسل و گداگری و استمداد و استفادہ ازان جناب کشادہ خربندگی و نیاز و شکستگی و سگی و غلامی نمی نمایند بر روے ایشان نمیدانیم کہ کدام در معرفت کشادہ اند و روی حقیقت نمودہ کہ این چنین سخنان بوجود آمدہ و سر بر زدہ است حیرت است ظاہر است کہ شماد غا خوردہ اید نمیدانم کہ از دست کہ خوردہ اید واللہ اعلم والعاقبۃ بالخیر

ولایت کی دو قسمیں ہیں کوئی ضروری نہیں کہ ہر مسئلہ مطلع باشد ۱۲ ولی معصوم نباشد ۱۲ تقصیر باری تعالیٰ غالب باشد ۱۲ واقف سر گاہ بر عیوب اکابر مطلع گردد عقدہ اعتقاد او کشادہ بود برگشتہ گردد ۱۲ نیز اگر پوشیدن نقوش ائمہ و اکابر واجب است پس پردہ

ربما کان سبب نجاستہ ۱۲ از سر است پس ان ناقص کردن و زشت ساختن راہ حق و بکابرہ پس تعصب و ہوائے نفس خواہد بود ۱۲ نقصیر و ریائی نفس شاید حیرت از نفس است ۱۲

اقول معاف دارید حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ را می بینم کہ ہمہ زبان حال و قال بتوسل و گداگری و استمداد و استفادہ ازان جناب کشادہ کہ بندگی و نیازو شکستگی و سگی و غلامی مے نمایند بر روی معترض نمیدانم کہ کدام در معرفت کشادہ اند و روے حقیقت نمودہ کہ این چنین سخنان بوجود آمدہ سر زدہ است حیرت است ظاہر آنست کہ شما دغا خوردہ اید نمیدانم کہ از دست کہ خوردہ

وَاللّٰہُ اَعْلَمُ وَالْعَاقِبَۃُ بِالْخَیْرِ

در حضور غیر با من این ہمہ دشنام چیست	ای بقربان تو من این لطف بے ہنگام چیست

قال — شیخ مخدوم طریق صواب آنست کہ قطع نظر ازین تفصیلات و تحقیقات معارف کہ مذکور است نمودہ بے تردد و تفصیل بگویند کہ ہمہ فیوض و فتوح در اول و آخر ظاہر و باطن قبل الوصول و بعدہ مریدان را و مرادان را و محبان را و محبوبان را ہمہ بہ تبعیت و طفیل و توسل آنحضرت است دیگر سخن نیست زیادہ چہ گوید **اقول** جناب در الاکمتوبات شریف بغور ملاحظہ فرمودہ شود در مکتوبات شریف چند جا بتصریح باین معنی رفتہ است کہ ہمہ فیوض و فتوح در اول و آخر ظاہر و باطن قبل الوصول و بعدہ مریدان را و مرادان را و محبان را و محبوبان را ہمہ بہ تبعیت و طفیل و توسل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاصل است و اگر کدامی مطلب بہ تفصیل بیان کردہ شد ضایقہ ندارد **قال** عجب کہ این آیۃ کہ در شان کافران و مکذبان قرآن وارد شدہ بَلْ کَذَّبُوْا بِمَا لَمْ یُحِیْطُوْا بِعِلْمِہٖ وَلَمَّا یَاْتِہِمْ تَاْوِیْلُہٗ در شان این فقیران حمل کردہ اید و ایشان ہم اگر این آیۃ را بخوانند و اَضَلَّہُ اللّٰہُ عَلٰی عِلْمٍ چہ شود **قال** قول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ قیاس است کہ در کلام عرب از متقدمین و متاخرین شایع و ذایع است لطف این است کہ در این آیۃ صرف بیان واقع است و لفظے نیست کزان ہتک شان شان گردد و عجب کہ حضرت شیخ از طرف ایشان وَاَضَلَّہُ اللّٰہُ عَلٰی عِلْمٍ بر خواند این معنی از واب شیخ بغایت بعید است ۵

ہر دم آزردگی غیر سبب را چہ علاج	با گذشتیم ز لطف تو غضب را چہ علاج

حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ در تحقیقات در ذیل آیۃ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰـہَہٗ ھَوٰىہُ

وَاضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰی عِلْمٍ می فرماید وَمَادَامَ فِی السَّالِکِ اَدْنٰی تَطَلُّعٍ اِلَی الْغَیْرِ فَبِقَدْرِ ذٰلِکَ التَّطَلُّعِ الْیَسِیْرِ یَنْقَطِعُ عَنْ تَطَلُّعِهٖ اِلٰی مَحْبُوْبِهٖ وَیَنْقَطِعُ عَنْ وَصْلِهٖ وَقُرْبِهٖ فَاِنْ عَرَفَ بِالْیَقِیْنِ اَنَّ الَّذِیْ اتَّخَذَهُ اِلٰهًا هُوَ فَانٍ وَهَالِکٌ رَجَعَ مِنْ ضَلَالِهٖ اَلْتِفَاتًا اِلَیْهِ اِلٰی هُدَی الْاِعْرَاضِ عَنْهُ وَالْاِقْبَالِ بِکُلِّیَّةٍ عَلٰی مَنْ عَلِمَ اِلٰهًا حَقِیْقِیًّا وَمَحْبُوْبًا اَصْلِیًّا فَاِذَا عَرَفَ هٰذَا وَاَفْنٰی ذٰلِکَ الْقَدْرَ الْیَسِیْرَ مِنْ بَقَایَا کَثْرَةِ نَفْسِهٖ بِحَیْثُ یَظْهَرُ وَحْدَةُ قَلْبِهٖ وَیَتَجَلّٰی فِیْهِ حَضْرَةُ مَحْبُوْبِهٖ فِیْ وَحْدَةٍ تَوْحِیْدًا عَلٰی بَصِیْرَةٍ وَانْتَفٰی عَنْهُ اَثَرُ اِثْبَاتِ الْغَیْرِ وَفِیْ نَظْرَةِ شُهُوْدِ الْکَثْرَةِ فَیَظْهَرُ وَلٰکِنْ مَعَ ذٰلِکَ اِذَا رَجَعَ بِحُکْمِ ضَرُوْرَةِ النَّشَاءَةِ اِلٰی نَفْسِهٖ وَجِسْمِهٖ وَعَقْلِهٖ فَزَالَ عَنْهُ ظُهُوْرُ الْوَاحِدِ فَظَهَرَ لَهٗ شُهُوْدُ الْغَیْرِ بَحْثًا یَزْعَمُ وَیَدَّعِیْ اَنَّ هٰذَا الْغَیْرَ ثَابِتٌ فَلَمْ یَثْبُتِ السَّالِکُ فِیْ مَقَامِ التَّوْحِیْدِ مَا لَمْ یَمْحُ اِثْبَاتَ الْغَیْرِ وَدَعْوَاهُ اِیَّاهُ اگر حضرت معترض را اطلاع برین معنی مے بود درین محل تلاوت این آیہ را خلاف مقصود خود مے دانست ؎

با صد کرشمہ آن بت بدمست مے رود	خود مے کند خرام و خود از دست میرود

وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی قال ونوشتہ اند کہ بہ کشف صحیح و الہام صریح بہ یقین پیوستہ است کہ ہیچ دقیقہ از دقایق این راہ و ہیچ معرفتے از معارف این قوم بواسطہ و بے متابعت او صلے اللہ علیہ وسلم میسر نیست و منتہی را در رنگ مبتدی فیوض و برکات این راہ بے تبعیت و بی طفیلی حاصل نشود انتہی این امرے مجمع علیہ است در دین احتیاج بکشف و الہام چہ دارد چہ کمالات دین و صفات مسلمانی ہمہ موقوف برین است و گویا تخصیص بہ

؎ تا انکہ سالک را ادنی وقوفے بسوی غیر باشد بقدر ان از وقوف محبوب حقیقی باید باز وصل و قرب وی محروم ماند پس ہرگاہ بہ یقین دانست کہ امری را کہ او را قرار دادہ است نیست خواہد شد انگاہ ای التفات وی رجوع خواہد کرد بہ الٰہ حقیقی و محبوب اصلی متوجہ خواہد شد پس چون این معرفت حاصل گردید و آن قدر قلیل المقدار نیست گردید و بجز الٰہ حقیقی در دلش نماند پس توحید حقیقی ممکن گشت و اثبات غیر زائل گردید و شہود کثرت در نظر وے باشد لیکن ہرگاہ بسوی نفس و حس و عقل خود رجوع آورد پس ظہور واحد نماند و غیر مدخل یافت پس سالک در مقام توحید نمی ماند تا انکہ اثبات غیر و دعوی وے باقی ماند ۲

دقایق و معارف بجهت ان است که سخن در واست بلکه مقصود از بیان آن است که هر که این دقایق و معارف بیان میکند و مخصوص بشرح و بیان آن است به یقین باید دانست که بکمال متابعت موصوف است و زبان رد و اعتراض از وے قاصر است چنانکه در اول مکتوب افاده نموده اند بعد ازان زبان چندان بمدح و ثنائے رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و احتیاج کلی بتوسط و توسل وے صلی اللہ علیہ وسلم کشاده اند که جان را سیراب و دل را شاداب میگرداند و دفع تمام توہمات وسوء ظن میکند اما با وجود این رفع وسایط و استغناء آن از میان دقایق و معارف و کلمات دیگر ناظر در سوء ادب و گستاخی چیست **اقول** اگر کدامی امر مجمع علیه از کشف و الہام هم دریافته شود دران مضایقه نیست و این معنی که منتهی بر رنگ مبتدی است امریست محتاج بکشف و الہام واضح باد که مراتب علم باهم اختلافها دارد اگر سوره اَلْهٰكُمُ التَّكَاثُرُ و آخر اذا وقعت تلاوت نموده شود این معنی ظاهر خواهد شد در حدیث است لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ **نقل** است که روزے علامه تفتازانی از حضرت خواجه نقشبند پرسیدند که عقیده شما مردم چیست ایشان فرمودند که عقیدهٔ اهل السنة والجماعه علامه گفتند که اگر همچنین است خود را ممتاز ساختن چیست ایشان فرمودند که امور ظنی به یقین برسد اگر قائلی گوید که امور دینی همه بوحی است ظن چه احتمال دارد میگوییم که حضرت ابراهیم در جواب اَوَلَمْ تُؤْمِنْ گفتند بَلٰى وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ و حواریین گفتند در جواب حضرت عیسیٰ وَنَطْمَئِنَّ قُلُوْبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا بر ناظرین مکتوبات شریف مخفی نیست که مکتوبات شریف از ذکر احتیاج کلی به توسط و توسل وے صلے اللہ علیہ وسلم مالا مال است برین یک مقام حصر نیست ؎

من نہ باختیار خود میروم از قفاے او	آن دو کمند عنبرین مے بردم کشان کشان

از همین جا است که طریقه نقشبندیه مجدديه در اتباع سنت سنیه نبوی صلی اللہ علیه وسلم ممتاز است و میان اقران سرافراز متبعین شریعت گرفتار این سلسله اند و متولهین طریقت زلهٔ ربای این طریقه ؎

لیلے و موی مشک بو ہر کس کہ دیدش مو بمو	داند کہ زنجیر از چہ رو در گردن مجنون بود

الحمد للہ کہ حضرت معترض را ہم رفع تمامی توہمات و سوء ظن گردیدہ بسیار بی جان و شادابی دل رسانیدہ درین مقام ہمین قدر برائے شکریہ حضرت معترض کافی دانم ؎

ادای حق محبت عنایتے است زدوست	وگرنہ عاشق مسکین ہیچ خرسند است

جزاہ اللہ عنا وعن سائر المجددین خیر الجزاء بحرمۃ نبیہ سید الانبیاء

معہذا آنچہ شکایت رفع وسایط و استثناء آن از میان دقایق و معارف و کلمات دیگر کہ ناظر در سوء ادب و گستاخی است نمودہ شد محل تعجب است چہ این معنی خود متناقض است ؎

وے بتیغم می زد و می گفت پنہان زیر لب	این سزائے آنکہ اظہار محبت میکند

و پیش ازین مرۃ بعد اولے و کرۃ بعد اخرے کیفیتش معروض داشتہ ام و صد بار بعبارات مختلفہ برنگاشتہ ام اگر حضرت معترض بے بحقیقت کلام می بردند و متمسک بدامن تصوف زدہ از مقالات عقلی و توجیہات دور از کار سے گذشتند این توہم را گنجائشے نمے ماند ؎

دل اندر زلف لیلی بند کار از عقل مجنون کن	کہ عاشق را زبان دارد مقالات خردمندی

لاکن چون خیال میکنم کہ اخر الامر عشاوت بشری زائل شد ہیچگونہ شکایت را موقعی نمے یابم زیادہ ازین چہ عرض داشتہ شود

من ہیچم و کم ز ہیچ ہم بسیارے	وز ہیچ دکم از ہیچ نیاید کارے

قال مقرر است کہ ارباب صحو مفضل اند بر ارباب سکر و ارباب سکر محکوم وقت اند و حال حاکم است بر ایشان و ایشان را ابن الوقت گویند و از تنگنای نفس احوال بر نیامدہ و ایشان را با اصحاب صحو کہ ازین مضایق برامدہ و حاکم و غالب شدہ اند بر وقت و ایشان را ابو الوقت گویند چہ نسبت **قال** - اولا تعریف سکر و صحو در میزان عقل سنجیدنی است پس ازان اختلافیکہ درین مسلک واقع است شنیدنی شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ در عوارف المعارف می طراز د السکر استیلاء سلطان الحال

فصل صحو بر سکر گاہ ما قال نیست

والصحو العود الی ترتیب الافعال و تهذیب الاقوال برین تعریف تقریر مذکور راست می آید شیخ محی الدین بن عربی در فتوحات مے طراز دو هو علم الاحوال و اهل الا یکون الا لمن قام الطرب والا لتذاذ پس صاحب فتوحات برای سکر سه مرتبه قرار داده سکر طبعی و سکر عقلی و سکر الهی چنانچه میفرماید فالسکر الطبعی سکر المومنین و سکر الخفاء سکر العارفین و بقی سکر الکمال من رجال الله و هو السکر الالهی قال فیه رسول الله صلی الله علیه وسلم اللهم زدنی فیک تحیرا و السکران حیران فالسکر الالهی ابتهاج و سرور بالکمال و قد وقع فی التجلی فی الصورة سکر فذلک سکر حق کما قال بعضهم ؎ و اسکرا لقوم دور کاس + و کان سکرهن من المدیر ازین تقریر آشکارا شد که تفضیل ارباب صحو بر ارباب سکر عموما قابل تسلیم نیست و تمامی ارباب سکر محکوم وقت نه باشند و حال حاکم بر ایشان نباشد چه سکر الهی این چنین نباشد قال پس از انچه از بعضے اقطاب که قدوه ارباب صحو و تمکین اند مفاخرتے و مباهاتے و تفضیلے بر مشایخ دیگر واقع شده است به امر الهی است نه بغلبه سکر چنانکه حضرت غوث الثقلین امام الطریقین شیخ عبد القادر جیلانی فرموده اند قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله و بزرگے دیگر فرموده است من تحت خضراء السماء مثلے و امثال آن بامر الهی است که در باطن اولیاء الله میباشد نه صادر بغلبهٔ سکر و طفح حال و سکر حیرت و بے تمیزیست و اشارت هذا منافی آنست که در بعضے احوال و مقامات حضرت رسول الله صلے الله علیه وسلم قدم ایشان را

قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله

ز غیب

۵۱ سکر علم احوال است ازینجا است که سکر نے شود مگر کسے را که حرکت و شوق والتذاذ داشته باشد ۱۲ ۵۲ سکر طبعی سکر مومنین است و سکر عقلی سکر عارفین و سکر کمال سکر الهی است رسول الله صلے الله علیه وسلم فرموده که الهی در خویشم مرا تحیر عطا فرما سکران سرگشته می باشد سکر الهی خوشی است بکمال بر کسیکه تجلی باری تعالی پرتوے افگند سکر طاری مے شود این سکر بحق است بعضی گویند که قوم از دور شراب سکر آور دند و سکر من از ساقی است ۱۲

۵۳ کمبست زیر آسمان مثل من ۱۲

بر اقدام خود نہادہ فرمودہ اند کہ این قدم تو قدم من است پس گفت حضرت شیخ قَدَمِی هٰذِهٖ علی رقبۃ کل ولی اللہ پس آن حضرت امتثال امر الٰہی کہ بہ تحدیث نعمت واقع شدہ است

قول الحمد للہ کہ تحدیث بنعمت اللہ امتثال امر الٰہی قرار دادہ شد ۔ ۵

درین دیار ازان زندہ ام کہ گاہے		نسیم عاطفتے زان دیار مے آید	

اکنون شنیدنی است کہ آنچہ از حضرت غوث اعظم رضی اللہ عنہ قدمی هذه علی رقبۃ کل ولی اللہ منقول است دران سہ مسلک است مسلک اول در حالت صحو فرمودہ بامتثال امر الٰہی تحدیثا بنعمۃ اللہ مسلک دوم در حالت سکر فرمودہ ہمین است مسلک حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی علیہ الرحمہ چنانکہ بیاید انشاء اللہ تعالے مسلک سوم در حالت سکر بامتثال امر الٰہی فرمودہ این است بمسلک امام یافعی رحمۃ اللہ علیہ **قال** اگر گویند پس چہ تفاوت و اختلاف احوال مشایخ و اولیا از ارباب صحو و تمکین از صحابہ و غیرہم رضوان اللہ علیہم اجمعین کہ بعضے گفتہ و بعض نگفتہ اند گوئیم ایشان تکلم نمی کنند مگر باذن خدائے عزوجل و امروی جل و علی پس ہر کہ امر کردہ شد گفت و ہر کہ امر کردہ نشد نہ گفت چنانکہ آمدہ است کہ از مشایخ وقت پرسیدہ شد کہ آیا شیخ عبد القادر این کلمہ را بامر گفت گفتند نعم بامر گفت بی کیفیت و گفتند این لسان قطبیت است و از اقطاب در ہر زمانے کسے است کہ امر کردہ میشود بسکوت و گنجایش ندارد او را مگر سکوت و بعضے امر کردہ می شوند بقول پس گنجایش ندارد ایشان را جز قول و این اکمل است در مقام قطبیت زیرا کہ این لسان شفاعت است و شیخ صاحب عوارف رحمۃ اللہ علیہ بمقتضای قیاس عقل و مبلغ علم خود این سخن را و امثال این سخن را بر شطح سکر و غلبہ حال و استراق نفس حمل کردہ و حمل کلام شیخ بر قصد محدث این قول و عدم قصور ان چنانکہ شما برائے مصلحت وقت کہ درین مکتوب بر ترجیح و تفصیل سکر واقع شدہ است حمل کردہ اید بران ظاہر عبارت شیخ سیاقاً و سباقاً مخالف است فہم شیخ را نتوان گفت و قول وے درینباب مخالف اقوال اکابر مشایخ آنوقت نجیب سہروردی کہ پیر شیخ شہاب الدین سہروردی است واقع شدہ

است و دیگر مشایخ بخارا و ماوراء النهر و ایشان موجب اطناب است چنانکه در بهجة الاسرار که کتاب معتبر است و ذکر ان است و در کتب قوم در طبقات ذهبی[۵] که از مشاهیر علماء محدثین است و شیخ محمد جزری که قدوه علماء متاخرین است وغیر آن مذکور است مصنف آن بدو واسطه بحضرت غوث الثقلین میرسد و در کتب دیگر مثل روضة المناظر فی مناقب الشیخ عبد القادر که تالیف شیخ مجد الدین فیروزابادی صاحب قاموس است و در کتب امام عبد الله یافعی وغیره مذکور است **اقول** شیخ شهاب الدین سهروردی علیه الرحمه مسلک ثانی را اختیار فرموده و برین مسلک صرف حضرت شیخ نرفته بلکه دیگر اکابر نیز همین مسلک اختیار فرموده اند در عوارف المعارف سیفرماید[۵۲] فقل ان ینفلک مریدٌ فی مبادی ظهور سلطان الحال من العجب حتی لقد نقل عن جمع من الکبار کلماتٌ موذنةٌ بالاعجاب وکل ما نقل من ذلک القبیل من المشائخ لبقایا السُّکر عندهم وانحصارهم فی مضیق سکر الحال عدم الخروج الی فضاء الصحو فی ابتداء امرهم وذلک اذا حدق صاحبُ البصیرة نظره یعلم انه من استراق النفس السمع عند نزول الوارد علی القلب والنفس اذا استرقت السمع عند ظهور الوارد علی القلب ظهرت بصفتها علی وجهٍ لا یحفوا علی الوقت وصلافة الحال فیکون من ذلک کلمات موذنةٌ بالعجب کقول بعضهم من تحت حضراء السماء مثلی وقال بعضهم قدمی

---

[۵] ابو محمد اسد کمالی معروف به ذهبی از حفاظ محدثین بود در ۶۷۳ هجری متولد شد در دمشق روز دوشنبه سوم ذی قعده ۷۴۸ هجری انتقال کرد ۱۲ [۵۲] قال فی کشف الظنون قال الشیخ عمر بن عبد الوہاب القرضی الحلبی فی ظهر نسخة من نسخ البهجة ذکر ابن الوردی فی تاریخه ان فی البهجة امورا لا تقع وصبالغات فی شان الشیخ عبد القادر لا تلیق الا بالربوبیة انتهی ومثل هذه المقالة قیل عن الشهاب ابن حجر العسقلانی واقول بالمبالغات التی غریت الیه مما لا یجوز علی مثله وقد تتبعتها فلم اجد فیها نقلا الا وله متابعون وغالب ما اورده فیها نقله الیافعی فی المنتظم وفی نشر المحاسن وروض الریاحین وشمس الدین الزکی الحلبی الیمنی فی کتاب الاشراف واعظم شئ نقل عنه انه احیی الموتی کاحیائه الدجاجة ولعمری ان هذه القصة نقلها تاج الدین السبکی ونقل ایضا عن ابن الرفاعی وغیره وانی یعنی جاہل حاسد یضیع عمره فی فهم مافی السطور وقع بذلک عن تزکیة النفس واقبالها علی الله سبحانه وتعالی ان یفهم بالمعطی الله سبحانه و

اولیاء الله

علی رقبة جمیع الاولیاء وبهمین قول حضرت مجدد رح استناد کرده اگر گفته شود که در حواله واستناد عوارف که به نسبت خاص ارشاد جناب محبوب سبحانی رضی الله عنه کرده شده است برین جرم نمودن باطل است در عوارف نام نامی جناب محبوب سبحانی مذکور نیست و نه ذکر خاص قول حضرت و نه کلام عوارف بر اقوال و احوال حضرت عموماً یا خصوصاً منطبق بیتوان شد چه در عوارف ذکر مبتدیان اهل سکر و مغلوبین وقت می باشد پس ارشاد منتهیان اهل صحو و تمکین را که بام ربانی باشد دران داخل نمودن از عقل و دیانت دور است علاوه بران هرگاه شیخ الشیوخ حضرت شیخ نجیب الدین سهروردی این قول را تسلیم کردند و اطاعت فرمان نمودند و قایل این معنی شدند که این از امر ربانی است پس اگر احیاناً در عوارف این امر محمول بر سکر مے نمودند ہرگز قابل ترجیح و تسلیم نمی شد خواہم گفت که این قول از سر تا پا مخدوش است زیرا که در عوارف نام نامی قایل بسبب شہرت گذاشته شده علاوه بران این قول مختص است بحضرت محبوب سبحانی به نہجے که از حضرت غوث رحمة الله علیه منقول است از کسے دیگر مروی نیست در بہجة الاسرار مروی است از شیخ ابی المفاخر عدی بن شیخ ابی البرکات بن صخر قدس سره که خبر داد مرا پدر من که پرسیدم از عم خود شیخ عدی بن مسافر اموی قدس سره ایا دانستے ہیچ یکے از مشایخ متقدمین که گفته باشد قَدَمِي هٰذا عَلٰى رَقَبَةِ كُلِّ وَلِيِّ اللّٰهِ خبر شیخ محی الدین عبد القادر رضی الله عنه گفت نمیدانم انتہی و در عبارت عوارف اگرچه ذکر مبتدیان است مگر این ہم مذکور است وكل فانقل من ذلك القبيل من المشائخ لبقايا السكر درین کلیه تمامی منقولات مندرج است سوای این در عوارف مذکور است وَمَنْ اشْكَلَ عَلَيْهِ ذٰلِكَ وَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّهٗ مِنْ اسْتِرَاقِ النَّفْسِ السَّمْعَ فَلْيَزِنْ ذٰلِكَ بِمِيْزَانِ اَحْوَالِ اَصْحَابِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم وَتَوَاضُعِهِمْ وَاجْتِنَابِهِمْ اَمْثَالَ هٰذِهِ الْكَلِمَاتِ وَاسْتِبْعَادِهِمْ اَنْ يَجُوْزَ لِلْعَبْدِ التَّظَاهُرُ بِشَيْءٍ مِنْ ذٰلِكَ حضرت مجدد که استناد بقول عوارف نموده مقصودش همین است که این کلام از سکر سرزده آنچه بخیال عوام این

---

۵ آنچه ازین قبیل از مشائخ منقول شده از بقایای سکر است ۱۲

۵۱ شیخ شہاب الدین ابو حفص عمر بن محمد تیمی از امام ابو النجیب عم خود و خلیفه و وعظ موحد تصوف در مکه تعین کرده ہر گاه اشکالے پیش آمدی بجای تقاعد شانه رجوع آوردی در مجلس قدمی حاضر بود در ۶۳۲ انتقال فرمود ۱۲

۵۲ یعنی ہر کہ

معنی مستبعد می نماید آنرا دفع میکند و میفرماید که مرادش قصور این قول نیست کما توهم که
آن عین محمدت اوست بلکه بیان واقع نموده است یعنی صدور این قسم سخن که مبنی از مباهات
و افتخار است بی بقیه سکر کاین نیست که در صحو خالص به امثال این سخنان تکلم نمودن دشوار
است انتهی امام یافعی در نشر المحاسن می طراز د اِنَّ القوم وردوا بحرا لیس لہٗ ساحلٌ
وکل احد من المنکرین علیهم من ذلك المورد و ساحل بما فیه من جواهر المعارف
والاسرار والحکم جاهل وسقوا بکؤس الوصل راح المحبة التی لم یشم ریحها
من لم یقض من قتل نفسه نحبه فاخذ ینکر علیهم من لا یعرف تلك الجواهر التی
لا یعرفها الا من هو فی ذلك البحر ماهرٌ وصدرت عنهم الفاظ فی حال السُّکر
فاخذ ینکرها من لا یعرف القدر و ذلك بجهله بالاسرار التی فی تلك المعارف
والراح التی فی تلك المعارف وها انا وان کنت جاهلا بذلك او من به واسلك
فی الجواب المذکور سبعة مسالك المسلك الاول الاعتذار عنهم بالسکر ذلك
ان الشطحیات الصادرات عنهم منها ما وقع لما وقع منهم فی حال السکر الغیبة
بواردات الاحوال والسکر لسبب مباح لیسقط التکلف فی الشرع بالشرط
المعروف فی کتب الفقه المسلك الثانی الاعتذار عنهم بصدور ذلك منهم علی سبیل
الحکایة عن اللّٰه سبحانه المسلك الثالث الاعتذار عنهم بالامر اعنی انّ من الشطح
المذکور ما امر وا به فصدر عنهم امتثالا للامر ویکون ذلك الامر تنویها بفضلهم
وبیانا لعلوّ شانهم وتعریفا للجاهل بکبیر قدرهم وارشادا الی التعلق بهم والتوسل
برفیع جاههم وغیر ذلك من المصالح ومن ذلك ما روی فی کتاب مناقب الشیخ
عبد القادر رضی اللّٰه عنه من طرق کثیرة بروایات شهیرة عن جماعة من المشائخ الاکابر
والعلماء الافاضل والاخیار الثقات واشتهر واستفاض حتی فی الجهات البعیدات
فی مجلسه وهو علی الکرسی یتکلم علی الناس قدمی هذه علی رقبة کل ولی اللّٰه

امام یافعی ارادتی که بجناب بزرگان دین عموماً و حضرت غوث الثقلین امام رضی الله عنهم خصوصاً دارد از تصنیفاتش همچو خلاصة المفاخر فی انتخاب مناقب الشیخ عبد القادر رضی الله عنه و تاریخ مراة الجنان وغیره ظاهر است کلامش نگر لیستنی است که قول قدمی را بحالت سکر و به امتثال الهی مے گوید و حاشا که عبارتش منقصت بر دامان کلام قدسی نظامش نشیند چه هر امرے که اظهارش به امتثال امر الهی بوده باشد تا مردم علوی شانش دریابند و عظمت جاه وے شناسند و از و در مهام خویش توسل کنند براستراق نفس زینهار محمول نخواهد بود و بر مردم اتباع آن حکم لازم خواهد بود و منکران روے خسران و خذلان خواهند دید حضرت قدوه ارباب طریقت سید آدم بنوری رحمه الله در کتاب[۵۱] خلاصة المعارف و اسرار العقاید تحریر میفرماید که مرتبه کمال در ولایت اولیاء است که ولایت خاصه است بکمالات غوثیت است و اکملیت درین مرتبه غوثیت جن و انس است و این نصیب خاصه حضرت شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله تعالی عنه است که غوث الثقلین است و لهذا غوث الاعظم اکمل حقیقی است و خود اهل ولایت انبیا است که فوق این باشد و اهل این مرتبه را که اهلیت ولایت انبیا است مرتبه امام باشد اگرچه خفی باشد و داخل دوازده امام نباشد اما در همه اولیاء امت بآئین آن هر دوازده امام این امام باشد در هر عصرے که باشد سر قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله ازینجا توان جست بهر دو معنی یکے بمعنی کمال غوثیت و دیگر بر نظر ظاهر ولایت خاص اشخاص که در ایشان نسبت بهمه اولیاء

تکمیل ظاهری و باطنی کرده چون قابلیت خلافت و اجازت طریقت یافتند تعداد مریدان تا بصد هزار رسیده بود و شیخ آدم ولی مادرزاد بود اول به سپاهگری اشتغال داشت چون جاذبه حقیقی او را بخود کشید ترک کرده فقر اختیار نمود کرامات وی حد و پایان ندارد و بیشتری از تصنیفات دارد در تصوف به تاریخ سیزدهم شوال ۹۵۳ هجری بمدینه منوره وفات یافته

ارجعی الی ربک راضیة مرضیة حضرت عثمان رضی الله عنه مخاطب است چنانچه در حدیث صحیح وارد شده است

سه بیت از معدن الاسرار شیخ

بر مزار معدن الاسرار شیخ
ع انست ۱۲

[۵۱] کتابی است در تصوف محتوی بر فواید عجیبه و سید آدم بنوری از اعاظم خلفای شیخ احمد مجدد الف ثانی ست رحمة الله علیه در ابتدای طریق از حاجی خضر تعلیم طریقه فرمود و بعد ازان باجازت حاجی خضر بخدمت حضرت مجدد رحمة الله علیه مشرف شده بدرجات عالی رسید و در اوایل حال بهره از علوم ظاهری نداشت روزے در واقعه دید که از هاتف غیب ندا می شود که ای شیخ آدم قرآن چرا نمی خوانده عرض کرد که الهی تو قادری حالا هم تعلیم فرمائی فی الحال دست نورانی پدید آمد و بر سینه بی کینه وی مس کرد و قرآن حفظ نمود و علوم ظاهری را تعلیم گرفت و بکمال استقامت شریعت معروف بود در خالقاه وی زیاده از هزار کس طلباء روزمره جمع می بودند که نان دو وقته ایشان از لنگر شیخ آدم بود بنور موضعی است از توابع سرنهند مادر وے بنوری بود گویند که در عمر شیخ صد کس اولیاء کامل و مکمل

اولین و آخرین غیر از اصحاب کرام رضی اللہ عنہم غالب ظہور آمدہ بود و لفظ کل ولی اللہ بدین معنی فرمودہ باشد پس در اولیاء اہل ولایت خاصہ بنظر امامت کہ بوصول ولایت انبیا منوط است اگرچہ مخفی باشد قدم آنحضرت بر رقبہ ہر ولی اہل مرتبہ عامہ و خاصہ ولایت مطلق باشد یعنی توفیق ایشان بران ہمہ دیگران واقع باشد و اولیاء اہل کمال باطن مرتبہ اخص الخواص و خاص الخواص ولایت مطلق ازین زیر قدمی بیرون باشند و چون نادر است کہ در اولیاء امت فردے بولایت انبیا برسد کہ این مرتبہ خاص الخواص از ولایت مطلق است بلکہ بولایت ملأ اعلے ہم کہ این مرتبہ اخص از ولایت مطلق است پس حکم مر اکثر را است لاچار کل اولیا ہم توان گفت و رسیدن بعلم و کمالات ولایت انبیا آسان ندانند کہ برہانش آنچہ پیش ازین نوشتہ شدہ است در کتب و رسایل اکثر اولیائے امت نایاب است و دیگر اکابر قدس اسرارہم بنظر کل مطلق مخصوص بزمانہ ایشان گفتہ اند و معلوم این مسکین آن معانی گشتند کہ مذکور شد و یک روز پیش تر از روز تسوید این حقیقت قبل ازین بچند سال ہمین ہر دو وجہ کہ بالا مسطور گشت بخاطر می گزشتند کہ اندران وقت روح آن حضرت غوث الثقلین حاضر شد و باین فقیر این عبارت فرمود کہ فرزندا باین ہر دو وجہ خود ہیچ غلطی نیست بعد ازان معلوم شد کہ این کلمہ از آنحضرت بے لحظ و تفکر بطریق بے قصدی بالقاء ربانی از غیب ظاہر شدہ است و حضرت شیخ الشیوخ ہم در عوارف فرمودہ است قدس سرہ کہ این کلمہ از حضرت شیخ عبد القادر در سکر برآمدہ اے برادر نزد این فقیر بر تقدیر سکر این سکر ممدوح است نہ مذموم ازین جہت کہ ہیچ ترقی خالی از حالت سکر مطلق کمی شود مستی جلی باشد یا خفی و چون آنحضرت بدان مراتب خاصہ مخصوصہ خود مشرف شدہ اند بقدرت اللہ سبحانہ بی تکلف و بی قصد بالقاء غیر فرمودند قدمی ھذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ من حیث ان لتفوق ظاہر ولایت کہ بروجہ تامہ نصیب خود یافتند و روشن است کہ در کلام صوفیہ ظہور سکر عبارت ازان حالت است کہ صاحب آنحالت نتواند پوشیدن چیزے را آن چیز پیش ازان حالت لایق و لازم بودہ است پس واضح شد

که حضرات اصحاب کرام و حضرت مهدی و بعضے افراد دیگر هم من حیثیت کمال باطن مرتبه اخص و خاص
اخواص ولایت ازین زیر قدمی بیرون باشند و فوق بلکه افوق بوند اگرچه از هر همه اولیاء
اولین و آخرین غیر اصحاب کرام من حیث جمع آن هر دو وجه مذکوره که کمال ظاهر ولایت خاص
اخواص و کمال غوثیت باشد که منصب اکمل مستوجب بکمال مرتبه خاص اخواص و کمال غوثیت
باشد که منصب اکمل مستوجب بکمال مرتبه خاص ولایت تفوق آنحضرت غوث الثقلین واقع
باشد اما کسانے که من حیث کمال باطن ولایت خاص اخواص برابر ایشان باشند یا برایشان
تفوقے داشته باشند اهانت پیدا نمی کند و آن تفوق مستلزم افضلیت غوث الثقلین بر
اوشان نمی باشد فَافْهَمُوا اَسْرَارَ کَلَامِ الْاَوَّلِیَاءِ یَا اَخَوَانِی و اگر این وجوه مخصوصه را بگذاریم
و به حکم علی العموم آئیم عامه اولیاء آنوقت باشند از بدیدی تا انتهی ولایت مطلق چنانچه حضرت
حماد و باس رح هم که پیر صحبت ایشان بوده اند فرموده اند که این عجمی را قدمیست که در وقت وی
برگردن همه اولیاے آن وقت خواهد بود هر آئینه مامور شود تا آن که بگوید قدمی هذه علے
رقبة کل ولی الله همه اولیا گردن نهند و بدانند که لفظ مامور منظر اثبات سکر که حضرت شیخ
الشیوخ علیه الرحمه فرموده است مراد بامر مخفی باشد تقدیر اراده بامر جلی الهاما و انکه حضرت
حماد و باس رح گفت که این عجمی را قدمیست الخ دلیل بمرتبه مخصوص ظاهر میکند از مراتب ولایت مطلق
که قدمی گفت بقید حرف یا قدم تکلم کرد و معتبر ساخت یعنی چنانچه اشارت مرتبه بغوثیت تامه
که اکملیت مرتبه خاص است با وجود مرتبه خاص اخواص از ولایت مطلق و نیز از عبارت شیخ حماد
مذکور قید زمانه ایشان بعبارت وقت ایشان هویدا نیست و نیز نقل است که از حضرت شیخ فرید الدین
چشتی قدس الله تعالے سره شخصے پرسید که شیخ عبد القادر جیلی رحمة الله علیه قدمی هذه الخ فرموده
است شما چه میفرمائید فرمودند که اگر من در انوقت می بودم بر چشم خود میگرفتم پس تابعان
شیخ فرید الدین گفته اند قدس سره هم که این اشارت بتخصیص زمانه ایشانست بنظر کل مطلق
اولیاے آن زمانه و زمانه عبارت از مدت صد سال است و نیز چون مجدد آن زمانه خود ایشان

بودند و درانوقت دیگر هم قرین ایشان واقع نباشد لاچار قدم ایشان برگردن همه اولیاء
آنوقت بود یعنی دران زمانه تفوق ایشان برهمه آن اولیاء واقع باشد واین تفوق نه مثل
تفوق دیگر است بلکه سخت تفوق است دیگر باید دانست که لازم نیست که در هر مائة یکیس دیگر
افضل از مجددان مائه بنود چنانچه حضرت شیخ ماقدس سره که مجدد این الف ثانی است وهمدرین
الف حضرت مهدی افضل و اکمل از ایشان وهمه اولیای امت مبعوث شد نیست انشاء الله
تعالی انتهی درحیدرآباد دکن که ماوارد شدیم از سنه ۱۳۱۲ هجری تا این زمان که سنه ۱۳۱۵ هجری است
در قول قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله معرکه ارا درپیش است برخی از فضلای
سلسلهٔ قادریه می فرمایند که حضرت غوث انام رحمة الله علیه این جمله را در حالت صحو فرموده و
درین کلام توقیت نیست و بعضے حضرات از سلسلهٔ چشتیه قایل به توقیت بوده اند وسلسلهٔ
تحریر از طرفین بس دراز است بیم که آخر الامر کدام مسلک برکرسی اثبات می نشیند وکدام فریق
روی فتح و نصرت می بیند ازین خیال برهمین تقریر اکتفا ورزیدم اگر کسے را زیادهٔ تحقیق منظور
نظر بوده باشد رسایل علمای معاصرین ملاحظه فرماید **قال** و مریدان شمارا درین سخنان شما
سه قسم یافتم جمعے میگویند که ماچه دانیم که ایشان چه میگویند وما را کجا مجال فهم سخنان ایشان
است هرچه گفته اند اعتقاد می کنم که حق است وجماعة میگویند که اینها از سکر و بے خودی
است وفرقه میگویند که هرچه ایشان میگویند و میکنند همه بامر الهی است ومن هم برین
باشم اگر براهین قاطعه از کرامات وآیات که ازان بزرگان بنقول ومشهور است مشاهده
کنیم وبے انهم بحکم تحسین ظن مجوز ومتوقف الا این حرف که در وی نسبت بسرور کائنات
صلے الله علیه وسلم گستاخی وبے ادبی لازم می ایداین را بی شک منکر میدانم انّ الله لا
یأمر بالفحشاء والمنکر **اقول** آنچه درباب مریدان گفته شد کیفیتش این است که مریدانیکه
هنوز بپایهٔ تکمیل نرسیده بودند وفهم و درک مطلب مکتوبات شریف نمی داشتند بعضے
ازایشان گفته باشند که ماچه دانیم که ایشان چه میگویند وما را کجا مجال فهم سخنان ایشان است

ف مریدان سه قسم یافتم سه قسم

هر چه گفته اند اعتماد میکنم که حق است و برخی از ایشان ظاهر کرده باشند که از سکر بیخودی است و فرقه که میگوید که انچه ایشان میگویند و میکنند همه بامر الهی است این قول محقق و صواب است و برای تسلیم این دعوی انچه ضرورت براهین قاطعه از کرامات و آیات گفته شد اگر مراد از ان عنایت الهیه است که موجب استقامت بر احوال سنیه و اعمال صالحه باشد پس حضرت شیخ را خود بران اعتراف است و از زبان حضرت باقی بالله قدس سره نیز شنیده اند و اگر مراد از کرامت معنی متعارف است پس کیفیتش از مقدمه باید جست **قال** و بهر تقدیر چنانکه عادت این فقیر است توقف و تسلیم و تجویز در میان داشت که صدور آن ناشی از مقام صحو و تمکین باشد اما شما بزبان شریف خود اعتراف کردید و گفتید که هر که مثل این قسم سخنان گفته نشان آن سکر است و سکر را ترجیح بر صحو کرده اید و گفته اید که صحو صرف بی مزج سکر عین قصور است و صحو خالص نصیب عوام است این سخن اختراعی است و خلاف اصطلاح قوم و اجماع مشایخ است که صحو مرتبه ایست که صاحب آن بکمال تمیز و اطلاع بر مراتب و مقامات متصف شده در هیچ جا بسکر که بی تمیزی و بی اطلاعی است از تمامه اشیاء ممزوج نگردد و در حقیقت صحو و سکر ضدانند که جمع نمی شوند صحو خالص که آنرا نصیب عوام گفتند کدام است سخن در مقام عارفان و کاملان و اهل الله خصوص میرود و از کلام ایشان معلوم میشود که از بزرگان آنها که صحو ایشان بسکر ممزوج نیست و صحو صرف دارند و باین نوع کلمات تکلم نکرده اند داخل عوام اند این چه سخن است **اقول** انچه حضرت مجدد رحمة الله علیه فرموده اند عین صواب است اعراض ازان بسبب عدم مجاهده است یا عدم اطلاع است بر اقوال صوفیه کرام تا انکه ازین دو امور امری حاصل نشود در سعر که تصوف قدم نهادن خالی از خطر نیست ؎

بباغ می روی و هیچو بید می لرزم	که از شگفتن گلها تو هوا نرسد

درین مقام اولا حقیقت سکر و صحو مذکور می شود سکر در عرف صوفیان عبارت است از رفع تمیز میان احکام ظاهر و باطن بسبب اختلاف نور عقل در شعله نور ذات و بیان این سخن آن است

حقیقت صحو و سکر

ع یعنی زنی

که اهل وجد و طایفه اند محیان ذات و منشار وجد ایشان ذات بود و محبان صفات و منشار
وجد ایشان عالم صفات در وجد محبان صفات فترات و وقفات بسیار اتفاق افتد بخلاف وجد
محبان ذات بسبب عموم ذات و خصوص صفات و نیز وجدی که از عالم صفات بود آن قوت
ندارد که وجدی که از آثار انوار ذات دارد پس واجد ذات در بدایت وجد بجهت قوت
و غلبه که دارد مغلوب سلطنت حال گردد و عقلش که رابطه تمیز و بصر قلبی است در تواتر اشعه
انوار ذات و غلبه آن متخطف و متناهر شود و سر رشته از دست تصرف و اختیارش مسلوب
گردد چنانکه محل حکم ظاهر که تفرقه است از محل حکم باطن که جمع است باز نشناسد و به افشاء اسرار
ربوبیت که مکنون خزینه عزت اند مبالات ننماید و بمثل سبحانی و انا الحق زبان انبساط دراز
کنند و صوفیان این وجد را با عتبار تواتر و قوت غلبه حال خوانند و با عتبار رفع تمیز سکر و
اما صحو عبارت است از معاودت قوت تمیز و رجوع احکام جمع و تفرقه بانحل و مستقر خود و
بیانش آن است که چون وجود سالک در نهایت حال غلبه انوار ذات فانی و مستهلک شود
حق سبحانه در نشاة ثانیه او را وجودی باقی بخشد که از لمعان انوار ذات متلاشی و مضمحل نگردد
و هر وصفی که از وی فانی شده باشد اعادت کند پس عقل نیز که رابطه تمیز است معاودت
نماید مطهر از لوث حدوث و باقی به بقاء حق تعالی و برزخی گردد میان روح و نفس تا هیچ یک
در عروج از حد خود تجاوز ننماید و بر یکدیگر نفی نکنند و حکم جمع را با مستقر خود که عالم روح است
راجع گرداند و حکم تفرقه را با محل خود که عالم نفس است رد کند و ترتیب افعال و تهذیب اقوال
و حفظ اداب و کتم اسرار هر یک دیگر باره باز آمد و بر وجهی که از آفت زوال ایمن بود چون
معنی سکر و صحو منقش خاطر شریف شد بذکر خدشاتی که بر کلام حضرت معترض مستنبط میشود
متوجه میشوم **خدشه اول** هرگاه کلام صوفیه کرام گاهی از صحو و تمکین و گاهی از سر چشمه سکر سر
برمی زند پس عموماً حمل کلام این طایفه بر صحو و تمکین نشاید **خدشه دوم** صحو صرف بی
مزج سکر را عین قصور گفتن و صحو خالص را نصیب عوام دانستن سخن اختراعی نیست و نه

خلاف اصطلاح قوم و اجماع مشایخ بلکہ از ائمہ صوفیہ منقول است شیخ محی الدین بن عربی
رضی اللہ عنہ در فتوحات میفرماید وَلما کان الصحو انکشافا فالمراتب الامور قدمناہ فی الفضیلۃ
علی السکر ای صاحبہ مقبول الحکم لمعرفتہ بالمواطن وان کان السکران صاحب
حق الا تری الصحو فی السماء اذا صحت السماء ای زال غیمہا وانکشف لیعطی الشمس
مزجوارہا فلا یخرج من الارض من النبات وتسخین العالم ان لہا اثرا فی ذلک کما اعطی الغیم
ما فی قوتہ من الرطوبۃ فی الارض لاجل ذلک النبات فاذا وحال السکر وحال الصحو فی
الطبیعۃ فاذا لم یقم فائدۃ عند السکران فی الطریق ولا عند الصافی فما ہو من اہل
الطریق بل یکون کالصحو الذی معہ القحط عند العرب مسلما تشبیہ صحو مطرچشم عورنگریستنے
است گیاہ و اشجار کہ بر سطح زمین میروید و از زمین از بارش رطوبت کسب می کند پس ہرگاہ مطلع صاف میگردد و در زمین
حرارتی پیدا می شود مادہ روئیدگی در زمین حاصل مے گردد و گیاہ و اشجار میروید اگر بارش
دایما بارد عالم غرقاب گردد و اگر ہموارہ مطلع صاف باشد از قحط حیوانی و انسانی باقی نماند
صفائی مطلع مشابہ است بصحو و غیم بسکر و طبیعت مثل زمین است پس برائے حصول مادہ طبع
ضرور است کہ بقدر مناسب صحو و سکر باشد زیرا کہ سکر محض آفت است و صحو خالص
نصیب عوام است و اگر بجز صحو خالص ہیچ نباشد پس میان سایر مردم و ارباب صحو خالص
امتیازے نخواہد بود لہذا اگر امامی از بزرگان دین صحو خالص نداشتہ اند اگر این تصریح ابن
عربی خلاف اصطلاح صوفیہ صافیہ و خارق اجماع است فَلَا بُدَّ مِنْ اِثْبَاتِہٖ وَدُونَہٗ خَرْطُ
الْقَتَادِ خدشہ سیوم صحو را بر سکر بالاتفاق ائمہ تصوف ترجیح نیست در کشف المحجوب مذکور
است سکر و غلبہ عبارتیست کہ ارباب معنی کردہ اند از غلبہ محبت حق تعالیٰ و صحو عبارتے از
حصول مراد و اہل معانی را اندرین معانی سخن بسیار است گروہی این را بر آن فضل نہند
و گروہے آن را بر این مزیت دہند آنانکہ سکر را افضل نہند بر صحو آن ابو یزید است و
متابعان وے گویند صحو بر تمکین و اعتدال صفت آدمیت صورت گیرد و آن حجاب

اعظم بود از حق و سکر بزوال آفت و نقص صفات بشریت و ذهاب تدبیر و اختیار وے و
فنا و تصرفش اندر خود به بقاے معانی و قوای که اندروی موجود دارد بخلاف جنس وے
و آن ابلغ و اتم و اکمل آن حال بود چنانکه داؤد صلوة الله علیه اندر حال صحو بود فعلے ازوے
بوجود آمد خداوند تعالے فعل ویرا بدو اضافت کرد و گفت وقتل داؤد جالوت و پیغامبر
صلے الله علیه وسلم اندر حال سکر بود فعلے ازوی در وجود آمد که خداوند عزوجل اورا
بخود اضافت کرد و گفت وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى چون بنده بخود قایم بود چنان بود که چون
داود را علیه السلام بگنظر بجاے افتاد که می نبالیست یعنی برزن او ریا دید آنچه دید و چون بنده بحق
قایم بود چنان بود که پیغامبر را صلی الله علیه وسلم بگنظر افتاد هم ازان جنس زن زید بر زید حرام شد از آنچه آن نظر
در محل صحو بود و این نظر در محل سکر بود و باز آنانکه صحو را افضل نهند بر سکر و آن جنید است رحمة الله علیه و متابعان وے
گویند که سکر محل آفت است از آنچه تشویش حوال است و ذهاب صحت و گم کردن سر رشته خویش در لطایف اشرف مذکور
است حضرت قدوة الکبرا میفرمودند در طیفوریان و جنیدیان اختلاف است در تفضیل ارباب
صحو و اصحاب سکر طیفوریان برانند که اهل سکر فاضل اند بر اهل صحو چه سکر از مواهب
الهی و صحو از مکاسب بندهٔ درگاهی هر آئینه مواهب عالی باشد از مکاسب جنیدیان برانند
که صحو اعلی بود از سکر چه در سکر طریق ترقی بمدارج و سبیل تلقی بمعارج منقطع بخلاف صحو که

لہ انچه حضرت معترض در زبدهٔ اسرار اتفاق مشایخ برین معنی نگاشته که صحو ما اهل صحو برارباب سکر تفضیل دارند مبنی است بر
عدم اطلاع برین معنی که مشایخ را درین باب اختلاف است در مسئله مختلف فیه دعوی اتفاق نازیبا است و خیلے بعید علی هذا
انچه حضرت معترض دران رساله نگاشته که تفضیل خود بر غیر در مقام صحو واقع میشود زیرا که اهل سکر در مقام مشاهده احدیت
ذات میباشند کسار نفس خود غایت میباشند هرگاه ذات خود را مشاهده نکنند پس غیر را کے ملاحظه خواهند کرد قابل تسلیم نیست
زیرا که چون در سکر نشاط کثیر و ذوق وافر پیدا گردد انچه بر زبان ایشان برمی آید بخود نسبت و مستانه سر بر میزنند و در حالت صحو که
بشرایط علم متصف میباشند ظهور این چنین کلمات عقل تسلیم نکند و سبحانی ما اعظم شانی و لیس فی الدارین غیری و لیس فی جبتی
سوی الله و انا الحق هم از کلمات سکر یا بقایای سکر است صدور این کلمات را یا مثل این کلمات را بصحو خالص مخصوص

دروے حصول مراتب الٰہی و وصول بمناسب نا متناہی ہر لحظہ ممکن الوجود است پس مرتبہ
اول را بمنقبت اخر چہ نسبت در رسالہ قشیری آوردہ است سکر بر صحو فضل دارد چہ صاحب
سکر اہل انبساط و مواجید بود و از لطایف جمال در سکر کشف یابد و بندہ در سکر بشواہد
حال قایم باشد و در حالت صحو بشرایط علم در مقام سکر بے تکلف بود و در وقت صحو بی تصرف
و ہر کرا صحو سبق بود سکر ہم سبق در ترجمہ عوارف اوردہ است کہ سکر ارباب قلوب را باشد و
آن استیلاء حال است از مشایخ کبار و شیوخ نامدار بعضے وقت کلماتی متضمن عجایب اسرار
و غرایب آثار در وجود آید ان بواسطہ بقایاے سکر بود صاحب صحو را اینجا راہ نیست و نیز
سکر بر دو نوع است یکی سکر از محبت باشد و آن بے علت بود و تواردآن بر دو بت منعم باشد
یعنی بیننده خود ندیده باشد و این از لوازم مقتدیان است دوم سکر از شراب
مودت بود و آن معادل باشد از رویت نعمت کہ خود بیند و این را بر صحو فضل نتواند بود
و صحو نیز بر دو نوع است یکے بر اقامت محبت کشفے بود و دیگر صحو بغفلت است و این ہر دو صحو
بتدیان است این صحو بران سکر فضل نباید انتہی خدشہ چہارم ادعاے این معنی کہ صحو
و سکر ضد اند کہ جمع نمی شوند خلاف تصریح اکابر صوفیہ است در بحر المعانی می گوید سکر و
حیرت در طایفہ اہل سکر بر سہ وجہ است سکر محبت و سکر مہابت و سکر حمیت و ہر کلمہ کہ
ازین مقام از مستان برآید و در شریعت مقبول نباشد ان کلمہ بر ایشان مواخذہ و عتاب
نہ باشد سکر محبت مر خلیل ابراہیم علیہ السلام را بود دران روز کہ او را جانب آتش نمرودی
استحان حضرت صمدیت بود ہمچنین گوشت زہر آلودہ در شکم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ و
سلم ہیچ اثر نکرد زیرا کہ درونہ صلے اللہ علیہ وسلم در سکر محبت پر بود و ہمچنین ابو الطیب

---

۹ در کشف المحجوب است السکر بر دو گونہ باشد یکے بشراب مودت و دیگر بکاس محبت و سکر مودتی معلول باشد کہ تولد
آن از رویت نعمت بود و سکر محبتی بے علت بود کہ تولد آن از رویۃ منعم بود پس ہر کہ نعمت بیند بر خود بیند خود را دیدہ باشد و ہر کہ
منعم بیند چون بوی بیند خود را ندیدہ باشد اگرچہ اندر سکر بود سکر ش صحو باشد و صحو نیز بر دو گونہ باشد یکے صحو بر غفلت دیگر

حجام چون حضرت رسالت را صلے اللہ علیہ وسلم حجامت کرد ہمہ خون حضرت رسالت بیاشامید
سکر دوم مہابت است چنانکہ عمر رضی اللہ عنہ ردای مبارک حضرت رسالت علیہ السلام گرفتہ
بروی می کشید و مانع می شد و می گفت کہ یارسول اللہ بر جنازہ عبد اللہ ابی کہ او از منافقان
بود نماز نگذار و حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم بر عمر ہیچ مواخذہ نکرد سبب انکہ
درونہ او سکر مہابت بود سوم سکر حمیت چنانکہ موسیٰ علیہ السلام سر ہارون علیہ السلام
را گرفتہ می کشید علماء ظاہر کہ ایشان از عالم جبروت کہ عالم انبیا است محروم اند گویند کہ این
چنین سکر در انبیا جایز نیست پس سکر محبت بمنزلہ غفلت است و حیرت چنانکہ در مستی خمر و
در خوردن خمر مراد مستی نیست بلکہ مقصود شارب انس و نشاط و ذوق است پس انبیاء
علیہم السلام را علی التواتر و توالی وارد است و حاصل است از مستی معصوم اند کہ بیخبر
باشند اما ذوق و انس و نشاط از بیخبری نیست بلکہ کرامت من اللہ است پس سکر اولیاء
نیز ہمچنین طریق است کہ اولیا در مقام اقتداء و متابعت اند و انبیا علیہم السلام در مقام
سند مقتدا و امامت اند بدانکہ سکر شراب محبت بالنسبیات و ذوقیات بر انبیا علیہم السلام
نیز جایز است بی ہیچ قیل پس اگر این چنین سکر در اولیا قدس اللہ ارواحہم صادر شود انکار
نباید کرد خدشہ پنجم استعجاب ازین معنی کہ بزرگانے کہ صحو ایشان بسکر ممزوج ہست و
صحو صرف دارند و باین نوع کلمات تکلم نکردہ اند داخل عوام اند مبنی است بر عدم رجوع بہ
کلام ائمہ تصوف در عوارف المعارف مذکور است فالسالک المجرد لا یوھل للمشیخۃ
ولا یبلغھا لبقاء صفات نفسہ علیہ فیقف عند خطہ من رحمۃ اللہ
تعالے فی مقام المعاملۃ والریاضۃ

از حادثات بر در آن صوفیان گریز	کز بود ناخوش اندوز نابود شادمان
زانیشان شنو حقایق فقر از برای انکہ	تصنیف را مصنف نیکو کند بیان

قال و گفتہ آید کہ سکر بسطامی کہ بے تحاشی قول کونی ارفع من لواء محمد ازان بوجود

آمد ازین عبارت مدح سکر و اعلاء شان آن مفہوم است و دران مکتوب گفتہ آید کہ سبحانی بسطای بسبحانی من مساس ندارد کہ آن از دائرہ انفس و آفاق برآمدہ و این در ای انفس و آفاق است و آن از سرچشمہ جوش سر زدہ و این از عین صحو برآمدہ اینجا ترجیح صحو نمودہ مفاخرت و مباہات بدان کردہ اید و گفتہ اید کہ سکر ظاہر شدن حالی است بر دل کہ ولی نتواند کہ پوشیدہ دارد چہ نیز برا کہ پوشیدن آن واجب بود پیش از ظہور آن حال و این متحمل دو قسم است یکی انکہ آن چیز منکر و قبیح است و پوشیدن وی ازین جہت بود یا صحیح است لیکن در ستر و کتمان آن مصلحت دینی بود و لازم نیست کہ انچہ در کلام اہل اللہ واقع شود البتہ ازین قبیل باشد نہ از قسم اول از جہت عدم عصمت و خود ترک واجب کہ کتمان سر و رعایت مصلحت است بر ہر تقدیر لازم آمدہ است و صاحب سکر معذور است اگر بے اختیار محض گردد و اختیار و تکلف را مدخل نبود بعد ازان سکرہا را کہ در کلام اکابر واقع شدہ است عد کردہ تحسین نمودہ اید و مسلم داشتہ اید و دمی[۵۱] و پر بر میگفتند کہ این بیچارہا بے باصل نبردہ گرفتار ظل ماندہ اند اقول درین کلام حضرت شیخ رحمہ اللہ در صدد بیان معارضاتے و منافاتے بودہ است کہ در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ واقع است فاما ہر کسیکہ بر مصطلحات صوفیہ کرام اطلاعی و وقوفی دارد نیک میداند کہ ہیچ اختلاف بمیان نیست و انچہ ظاہر کردہ شد مبنی بر عدم اطلاع است بر کلام صوفیہ صافیہ قدس اللہ اسرارہم در پردہ مباد کہ صاحب فتوحات تعریف صحو باین عبارت فرمودہ الرجوع[۵۲] الی الاحساس بعد الغیبۃ بوارد قوی وارد قوی سکر است سکر و صحو ہر دو فی نفسہا قوی دارند چون سکر صاحب محل است اولا بر طبیعت مستولی گردد محل بلحاظ نسبت و استعداد خود گاہے صحو را خواہد پس صحو طاری گردد این تواردِ ضعف و قوت یکی بلحاظ دیگری نیست بلکہ بخیال نسبت و استعداد محل است ازین تقریر آشکارا شد کہ ہر صحو بعد سکر باشد اگر صحو قبل سکر باشد باصطلاح صوفیہ آن را صحو نخواہند گفت در فتوحات مکیہ می طراز د انہ لا یکون[۵۳] صحو فی ہذا الطریق الا بعد سکر و ما قبل السکر فلیس بصاحب سکر

۵۱ بجنین در چند نسخہ یافتہ شد در نسخہ مطبوعہ کہ بعض سکران در سنہ ۱۳۱۲ ہجری طبع کردہ اند واقع نیست واللہ اعلم از ان چہ مراد است و امنہ

۵۲ انچہ بسوی احساس رجوع کردہ بعد

۵۳ غیبت ازین معنی از دارد معنی درست دیگر

ولا هو صاحب صحو بلکہ ہمچنین صحو را صاحب حضور و بقا خواہند گفت در حالت سکر تمایزی در میان امورے
کہ لایق اذاعت و اشاعت است و یا اختفا و استار است باقی نماند و بسا باشد کہ امورے
برزبان امد چون بحالت صحو در ایند تمایز تام حاصل گردد و انچہ قابل اذاعت است برزبان
آرند انچہ لایق استتار است مخفی دارند ازین سبب قول صاحی مقبول است و قول سکران
مقبول نیست اگرچہ قول سکران ہم حق باشد لیکن این کلیہ نیست مشہور است کہ حضرت
شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمودند کہ ما و منصور حلاج[۵۱] از یک کاسہ نوشیدیم پس حلاج سکر آورد و
محبوس و قتل گردید چون بحلاج این خبر رسید گفت کہ اگر شبلیؒ نوشیدی انچہ نوشیدہ ام
حالتش ہمان شدے کہ من دارم یا ہمان گفتی کہ من گویم چون شبلی از ارباب صحو و تمکین
بود و حلاج از ارباب سکر قول شبلیؒ را بر قولش ترجیح دہم چون حالت صحو حالت امتیاز است
پس صاحب صحو استغفار کند از نیکہ بحالت سکر امر پوشیدنی را بر ملا گفتہ چون سکران مثل نایم
یا مجنون نمی باشد بلکہ او را فی الجملہ احساس باقی باشد لہذا استغفار کند و عرفا شطحیات
را تاویل کنند چون این امر متنقش خاطر شریف گردید پس دانستنی است کہ در کلام حضرت
مجدد رحمۃ اللہ علیہ تعارضی و تخالفی نیست چون در مکتوب شریف اندراج یافتہ بود کہ ارباب

---

۵۱ منصور حلاج با شیخ ابو القاسم جنید و غیرہ مشایخ صحبت داشت ابو حامد غزالی در مشکوۃ الانوار کلمات منصور
را مثل انا الحق و ما فی الجبۃ الا اللہ را محال حسنہ برآوردہ و گفتہ کہ این از فرط محبت و شدت وجد صادر شدہ روزی
در مجلس حامد بن عباس وزیر امام مقتدر بحضور قاضی ابی عمر کلامی از منصور سر زد قاضی و فقہا حاضر مجلس قلم بفتوای قتل
وے برداشتند منصور ایشان را منع کرد و گفت کہ من مسلمان ہستم و از اہل سنت از فتوای قتل اجتناب نمائید ایشان
ہیچ اصغا نکردند منصور بار بار ہمین کلام را اعادہ میکرد مگر ایشان فتوای قتل بزنگاشتند حلاج ہمان وقت متعید کردہ شدند
وزیر بمقتدر از تمامی کیفیت مجلس اطلاع داد مقتدر حکم داد تا ایشان را ہزار تازیانہ زنند اگر باعث ہلاکت شود فبہا والا باز
ہزار تازیانہ زنند بعد ازان گردنش زنند وزیر بجلادش داد و گفت کہ دو بار حسب حکم مقتدر او را تازیانہ زند پس دستش بریدہ
شود پس پایش پس دست دیگرش پس پاے دیگرش پس گردنش زدہ شود و جسمش سوختہ شود اگر ترا بفریبد کہ من فلانے

سکر اگر این قسم سخنان شطح امیز نویسند گنجایش دارد اما از ارباب صحو اظهار این سخنان بسیار مستبعد است بران شبهه می شد که از ارباب صحو چگونه کلمات شطحیه صادر شد بجوابش افاده فرمود که درین سخنان مزج سکر است و در سکر مراتب کثیر ند و با صحو سکر باشد و درین مقام شطحیات حضرت بسطامی و حضرت جنید علیهما الرحمه ذکر کرده و انچه در مکتوب هشتاد و هفتم فرمود که سبحانی بسبطامی بسبحانی من مساس ندارد وجهش مفصلاً سابقاً گزشت ۵

حبذا عارفے زخود رسته	بمقامات قرب پیوسته
شده از قید خویشتن مطلق	ذات او وصف او شده همه حق
هر که افتد بآب و گل نظرش	شود از خود بصور بسرش
چون شود کشف سر ربانی	سر زند ز و صدائی سبحانی

قال و از زبان حضرت خواجه شنیده شده است که میفرمودند که شیخ عبد الله انصاری فرموده اند که بر بایزید در وعظها بسته اند یکی ازان جمله انکه گفت خیمه بر پهلوی عرش زده ام و لوائی اکرم من لواء محمد ﷺ هم ازان جمله خواهد بود بلکه اشنع و اقبح است از اول و قول سبحانی را تاویل مشهور است که در عوارف مذکور است که آنرا حکایت عن الله گفته است و اقوال که از شیخ جنید بغدادی آورده اند که هو العارف و المعروف و لون الماء لون انائه و المحدث اذا قورن بالقدیم لم یبق له اثر بر تقدیر صحت صدور ان از ایشان از باب فنا فی التوحید است و این مذهب بی حال و مقام این قوم است اینجا سکر چیست شیخ ابن عربی که بیان وحدت وجود و اثبات آن میکند بران نهجی که معتقد اوست از سکر نیست مذهب و معتقد ایشان همین است و مذهب شیخ جنید اگر همین است خیر والا اشارت است باصالت و حقیقت وجود حق سبحانه و فرعیت و عاریت وجود خلق و فنا و اضمحلال این وجود در نظر شهود و در مقابله وجود حقیقی و غلبه و سطوت این بر آن و لون الماء لون انائه تمثیل و تصویر است برای ظهور صفات و افعال وی تعالی

در کنونات بحسب استعداد و قابلیت ایشان و ظهور ذات وی تعالی و تقدس در مرایا و مظاهر چنانکه اهل وحدت وجودی گویند اقول درین کلمات و دیگر کلمات که بطور شطح بسوی حضرات عارفین بسمار الیهم بالبنان منسوب اند مردم اختلاف ها دارند بعضے نسبت به بعض کلمات گویند که دروغ بر بسته شده و بر خے بسوی تاویل متوجه شوند مگر قول جمهور عرفا اینست که این چنین کلمات از سر چشمه سکر بر آمده اند اگر بالفرض نسبت بعض اطمینان حاصل گردید که دروغ است فانا نسبت بعض دیگر چه توان گفت بجز انکه گردن بتسلیم خم کرده آید و اگر نسبت بعض قایل بسکر شدند چار ناچار بتسلیم قول حضرت مجدد رحمة الله علیه لازم می آید تسلیم کردم که نزد بعض چنان است که در انتساب کلمات توحید بر حضرت بایزید بسطامی قدس سره دروغها بسته اند فانا درین شبه نیست که بعض عرفا می گویند که آن کلمات از سر چشمه سکر بر زده پس محتاج به تاویل خواهند بود چنانکه شطحیات را تاویل کنند قول حضرت جنید رحمة الله علیه هو العارف والمعروف ولون الماء لون انائه از قبیل فنا فی التوحید نیست والا در زیر متصوفین مذکور می شد و محتاج بتاویل نمی شدند پس از شطحیات باشد و درین مکتوب بحث از شطحیات شیخ محی الدین عربی نیست تا ضرورت ذکر مذهب وی می بود معهذا شیخ محی الدین بن عربی نسبت بدیگران لب به شطحیات بیشتر می کشاید و این مسئله را حضرت مجدد رحمة الله علیه در مکتوب دویست و هفتاد و یکم از جلد اول بشرح و بسط تحریر فرموده سطری چند ازان درین مقام نقل کرده میشود اول کسیکه تصریح بتوحید وجودی کرده است شیخ محی الدین رض بن العربی است عبارات مشایخ ما تقدم هر چند که از توحید و اتحاد خبر می دهد اما قابل حمل اند بر توحید شهودی چه هرگاه غیر حق را جل شانه بنید بعضے گویند لیس فی الجبة سوی الله و بعض ندائے سبحانی زنند و بعض لیس فی الدار غیره دیار اند ارد و مهند این همه گلها است که از شاخ به نیک بینی می شگفد هیچ کدام را دلالت بر وحدت وجود نیست فانکه مسئله وحدت وجود را مبسوط و مفصل ساخته اند و در رنگ صرف و نحو تدوین نموده شیخ محی الدین

رضی اللہ عنہ است و بعضے از معارف غامضہ این مبحث را مخصوص بخود گردانیدہ حتی کہ گفتہ
خاتم النبوت بعضے از علوم و معارف را از خاتم الولایت اخذ می کنند و خاتم الولایت محمدی
خود را می داند و شراح در توجیہ آن گفتہ اند کہ بادشاہ از خزینہ دار خود چیزے بگیرد چہ نقصان
دارد انتہی در مکتوب ہشتاد و نہم از جلد ثالث مذکور است چون نوبت بشیخ بزرگوار محی الدین بن
عربی قدس سرہ رسید او از کمال معرفت این مسئلہ دقیقہ را مشرح ساخت و
مبوب و مفصل گردانیدہ و در رنگ صرف و نحو در تدوین آورد مع ذلک جمعی ازین طایفہ
مراد او را نفہمیدہ تخطیہ او نمودند و مطعون و ملام ساختند و درین مسئلہ در اکثر تحقیقات شیخ
محق است و طاعنان او دور از صواب بزرگی و وفور علم شیخ را از تحقیق این مسئلہ باید
دریافت نہ ردو طعن او باید کرد انتہی تفصیل در مقدمہ گذشت **قال** و فرمودہ اید کہ اگر صحو
خالص بود کہ افشای اسرار آنجا کفر بود و خود را از دیگرے بہتر دانستن شرک بود انتہی سابقاً
معلوم شد کہ این کلیہ نیست کہ اگر بصحو باشد و بامر باشد کفر نیست اگر صحیح است در اظہار آن
فوت مصلحتے نیست و اگر نہ وقوع آن از اہل صحو ممنوع است و خود را از دیگرے بہتر دانستن
شرک چرا باشد ظاہرا سہو قلم است و صحیح کبیر است **اقول** سخت مشکل است کہ حضرت مجدد
رحمۃ اللہ علیہ سخن از معارف گوید و حضرت شیخ اعتراض حسب مذاق علماء ظاہر میفرماید اگر
حضرت شیخ بر اصطلاح صوفیہ توجہ فرمودی لب چنین اعتراض نکشادی ۵

انکس کہ پا نہاد بسوے تو سر نداشت	وانکس کہ سر نہاد بپاے تو بر نداشت

فی الواقع در صحو افشای اسرار کہ اخفای آن ضروری باشد نشاید چہ مقتضاے صحو آن
است کہ اسرار مخفی داشتہ شود انچہ در حالت سکر از اسراری کہ اخفای آن لازم بود بر
زبان رفتہ باستغفار تدارک نمودہ آید در فتوحات مکیہ میطراز د و معنی الصحو انہ یکشف لہ
حق اللہ فی الامور التی استفاد ھا فی حال سکرہ و رد علیہ فیعلم عند صحوہ ما ینبغی
ان یذاع منھا فی العموم و الخصوص و ما ینبغی ان یستر فان کان قد ذاع منھا

۵ صحو آن است کہ حق تعالے بر او امورے ظاہر فرماید کہ در حالت سکر او را دست داده بود پس بداند کہ از آن چیز قابل افشا بود و کدام لایق اخفا پس اگر در کلام او امرے را فاش گفتہ کہ اخفای او لازم در نفس الامر بود در صورت استغفار کند و عذر درین محل مقبول است برای استغفار و مقام ہم است

فی حال سکره شیئا فیعطیه الصحوان یستغفر الله من ذلك وعذره مقبول
وان الاستغفار عندنا فی طریق الله یکون فی مقامین المقام الاول ماذکرناه
وهو ان یبدو منه مایکون مستورا فیجب علیه الاستغفار من ذلك وقد یقبح
الاستغفار ممن لایبدو منه شئ یوجب الاستغفار فیستغفر من هذا مقامه
ای یطلب ان یستره الله فیکشف عنائته ان یبدو منه بحکم ذلك الحال وماینبغی
ان یستره وهذا هو المقام الثانی الذی لاهل الاستغفار فیندبون بطلب
الستر عن الله عز وجل عن حکم یوجب علیهم الاعتذار من وقوعه
وهذا هو استغفار الاکابر من الرجال المعصومین
وشرک درین مقام حسب اصطلاح متصوفین است نه متکلمین از عدم مزاولت
کلام صوفیه این چنین خدشات وارد کرده میشود نزد صوفیه رویت غیر را شرک گویند پس
خود را از غیر بهتر دانستن چرا شرک نباشد در کشف المحجوب مذکور است ابوبکر شبلی رح گوید التصوف
شرک لانه صیانة القلب عن رویة الغیر ولا غیر تصوف شرک است از انچه آن صیانت دل بود
از رویت غیر و وجود غیر نیست یعنی اندر اثبات توحید رویت غیر شرک بود و چون اندر
دل غیر را قیمت نبود صیانت کردن مر او را از ذکر غیر محال بود بنگرید انتهی مولانای روم فرماید

تا که باشد یاد غیری در حساب	ذکر مولی باشد از تو در حجاب
تا بود یک ذره از هستی بجای	کفر باشد گر نهی در عشق پای
گر همه عالم ثواب تو بود	چون تو باشی آن عذاب تو بود
گر شوی چون خاک در ره پایمال	تا ابد جان را بدست آری کمال
تا تو با خویشی عدد بینی همه	چون شوی فانی احد بینی همه

مولانا عبدالرحمن جامی در نفحات در ذکر ابوبکر شبلی می آرد عبدالرحمن خراسانی گوید که شخصی
بدر سرای شبلی آمد در بزد شبلی فرا در آمد سر برهنه و پای برهنه گفت کرامی خواهی گفت

شبلی علیہ الرحمہ را گفت نہ شنیدی کہ مات کافرا الا رحمہ اللہ شیخ الاسلام گفت کہ نفس خود را مے گفت خوش گفت ہر آنکہ گفت ؎

ہران کو غافل از حق یک زمان است	در آن دم کافر است اما نہان است

قال و نوشتہ اند کہ این فقیر کہ این ہمہ وفا تر در بیان علوم و اسرار این طایفہ علیہ نوشتہ است ظاہرا بخاطر شما قرار یافتہ است کہ از روی صحو خالص نوشتہ است بی مزج سکر حاشا و کلا کہ آن حرام و منکر است و گذاف و سخن باقی است انتہی سبحان اللہ تا اکنون گمان این بود و از کلمہائے شما نیز کنایت و مشافہۃ معلوم میشد کہ ایشان صاحب صحو و تمکین اند و از سکر و تلوین منزہ و مبرا اند درین وقت چنین معلوم میشود کہ صاحب سکر بودہ اند و مقرر است کہ مرتبہ اہل سکر سافل و نازل است پس تحقیقات و دقیقات کہ کردہ اید برائے اثبات سکر کردہ آید یا برائے تصحیح و تصدیق آنچہ واقع شدہ است باین سکر برائے اثبات سکر چہ معنی دارد و اگر آنچہ واقع شدہ است باین سکر صحیح و موسس بر قواعد طریقت و موافق قرار داد اہل حقیقت است چنانکہ از بیان کردن حقایق و معارف برائے اثبات او ظاہر میشود چہ غم دارند و چہ احتیاج باعتذار و انکسار است والا از اول می بایست گفت کہ معذور دارید چیزے از مستی و بیخودی واقع شدہ است و بعد از نشستن غبار مستی آن سخنان را از حیز اعتبار و صفحہ روزگار می تراشیدہ و محو نمودہ و توبہ کردہ و کلام السکارٰی بطوی و لا یروی عجب است ازین طور سکیکہ جمیع فضائل و کمالات محمدی علیہ افضل الصلوٰۃ و السلام و اکملہا حاصل کردہ و با قصی الغایات مراتب متابعت و کمال رسیدہ در قرب و وصول بجائی رسیدہ کہ ہمہ را پس انداختہ و حقیقت را بی پردہ دیدہ و دریافتہ گرفتار باشد بہ سکر دیگران خود چہ کار کنند کہ باصل نرسیدہ گرفتار ظل ماندہ اند و مجوبند از ایشان اگر بجہتہ بقائے حجاب سکری و بے تمیزی واقع شود عجب نباشد اقول این کلام از سر تا پا مخدوش است اما اولا پس اگر تا اکنون این گمان بود کہ حضرت مجدد رحمہ اللہ صاحب صحو و تمکن اند بدون مزج سکر پس این گمان فاسد بود صحو خالص نصیب عوام است و حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ

مبارک ۱۲۵ ۹۳

جای دعوی این امر نکرده اند که صحو خالص دارند وَمَنِ ادَّعٰی فَعَلَیْهِ الْبَیَانُ اما ثانیا
ہرگز مقرر قوم نیست که مرتبه اهل سکر نازل وسایل است بلکه این مسئله مختلف فیهاست چنانکه مذکور
شد اما ثالثا پس انچه حضرت مجدد رحمة الله علیه تحریر فرموده اند نه برای اثبات سکر است و نه
برای تصحیح و تصدیق این معنی که انچه واقع شده بسکر بلکه تحقیق این معنی است که بزرگان بسکر
کلام کرده اند و کلام سکر قابل ملامت نیست فَاَیْنَ هٰذَا مِنْ ذَاكَ درین کلام از حضرت
مجدد رحمة الله علیه اعتذار و انکسار دانستن غلط فهمی است از حضرت مجدد رحمة الله علیه هیچ جا کلامی
صادر نشده است تا گنجایش این قول باشد که معذور دارید چیزے از مستی و بیخودی واقع
شده است بدیده تامل بنگرند که جواب بعد از تسلیم بطور قضیه شرطیه است و کدامی شرطیه
مستلزم تحقق مقدم نیست میفرمایند مخدوما این قسم سخنان که مبنی از افشاے اسرار باشد و از
ظاهر مصروف در هر وقتے از مشائخ طریقت قدس الله تعالی اسرارهم بظهور آمده است و عادت
مستمره این بزرگواران گشته امری نیست که این فقیر آن را ابتدا کرده باشد و اختراع نموده
لَیْسَ هٰذَا اَوَّلَ قَارُورَةٍ كُسِرَتْ فِی الْاِسْلَامِ پس این همه شور و غوغا چیست اگر لفظے صادر
شده است که ظاهرش مطابقت بعلوم شرعیه ندارد آن را باندک توجیه از ظاهر مصروف
نموده مطابق باید ساخت و مسلمانی را متهم نباید کرد اشاعت فاحشه و تقبیح فاسق هرگاه در
شریعت حرام و منکر باشد تقبیح مسلمانی بمجرد اشتباه چه مناسبت بود الخ اما رابعا پس بر
تقدیر تسلیم میگوییم که حضرت مجدد رحمه الله در معارف لدنیه می فرماید باید دانست که در هر
مقامے از مقامات ولایت و شهادت و صدیقیت علوم و معارف جدا است که مناسبت
انمقام است در مرتبه ولایت علوم سکر آمیز بسیار است که سکر غالب است و صحو مغلوب و در مرتبه
شهادت که ثانی درجه است از درجات ولایت سکر مغلوبیت پیدا می کند و صحو غالب می آید
اما زوال سکر بالکلیه نیست و در درجه صدیقیت که ثالث مرتبه است از مراتب ولایت و منتهاے
درجات ولایت است و فوق آن درجه ولایت نیست بلکه مرتبه نبوت است علوم آن درجه

سلہ
ہرگز پہا
ان کنہ
زبان
لازم آید
ش
نیست
این اول
شیخ
کہ در علم
شکر
شدہ ۱۲

از سکر تمام برآمده اند و مطابق علوم شرعیه گشته صدیق همین علوم شرعیه را بطریق الهام اخذ می کند چنانکه نبی علیه الصلوٰة والسلام و آله بطریق وحی اخذ می نماید صدیق و نبی را تفاوت در طریق اخذ است نه در ماخذ که هر دو از حق سبحانه و تعالی اخذ می کنند اما صدیق به تبعیت نبی باین درجه نمیرسد نبی اصل است و صدیق فرع او و نیز علوم نبی قطعی است و علوم صدیق ظنی و نیز علوم نبی بر غیر حجت است و علوم صدیق بر غیر حجت نیست ؎

در قافله که اوست دانم نرسم	این بس که رسد دور بانگ جرسم

صلوات اللہ تعالی و تسلیماتہ علی نبینا و علی جمیع الانبیاء والمرسلین وعلی الملائکۃ المقربین وعلی اھل الطاعۃ اجمعین پس اگر درین رساله بعضے از علوم و معارف بطریق شافی و تبیین بایکدیگر واقع شده باشد حمل باید کرد تبیین علوم را به تباین درجات ولایت که هر عالم را علم جدا است حقیقت علوم توحید مناسب بدرجه ولایت دارند و از علوم درجه شهادت اگر خواهی معلوم کنی پس معرفتے را که درمیان کریمه لیس کمثله شئ مذکور شده است نیک دریاب علوم آن مقام از علوم مرتبه شهادت اند و چون در ان موطن خود را و صفات خود را میبیند لاجرم آن مقام را مقلب بقلب شهادة کرده اند و علوم صدیقیه خود بعینها علوم شرعیه است چنانکه بالاگذشت والعلوم الصحیحة والمعتبرة هی المطابقة بالعلوم الشرعیة یثبتنا اللہ سبحانہ علی الشریعة الغراء بحرمة صاحبها علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام انتهی پس کلامیکه از عالم ولایت سر برزده باشد و یا سکر ممزوج باشد دران منقصتے نیست ؎

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم	که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است

قال نوشته اند که سخن بافان بصحو خالص متصف اند بسیار اند چرا این قسم سخن نبافند دول های مردم از جانه بروند اگر مراد دلهای خواص است مثل این سخنان آن را از کجا از جامی بروند و محظوظ می سازند اگر دلهای عوام است دلربائی و فریفتن آنها چه مقصود است و چه اعتبار دارد و در اصل سخن اعتبار ندارد و مدار بران نیست بسا کس که سخنان کاملان گویند و کامل

نباشد و بسا کس که حرف زدن ندانند و کامل باشند الحمد لله انجا که ایشان اند هم کمال است و هم سخن سخنان خوب شما بسیار اند و دل ربا اند اما این سخن شنیع که نسبت بانحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بے ادبی و گستاخی کرده اید آنها را مے پوشد و بدنام مے سازد **اقول** مراد از مردم عام است خواص باشند یا عوام اگر حضرت معترض ازان مخطوظ نه شوند آن قصور سخن نیست ؎

سخن شناس نۂ دلبرا خطا اینجا است	چو لب شنوی سخن اهل دل مگو که خطا است

مگر هر گاه خود حضرت شیخ بیشتر سے از سخنان حضرت مجدد را خوب و دلربا تجویز کنند و بزعم خود صرف چند سخن را محمول بر بے ادبی و گستاخی نموده اند باعث بدنامی خیال کنند پس استفسار از مردم که خواص اند یا عوام لغو و باطل خواهد بود ؎

می نماید که سر عهد شکستن داری	خشم این بار تو چون رنجش هر بار تو است

و بے اعتباری اصل سخن موجب فراوان تعجب است کلام حضرت غوث صمدانی رضی الله عنه که جن و خضر و ارواح انبیاء الله برای استماع آن حاضرے شدند ؎ **مَا یَظْهَرُ مِنْ بَهْجَةِ الْاَسْرَارِ** دال است بر اصلیت سخن ؎

تا مرد سخن نه گفته باشد	عیب و هنرش نهفته باشد

منقول است که روزی حضرت غوث الاعظم رضی الله عنه بر سر منبر بیان علوم و معارف میفرمودند درین اثنا گذر حضرت خضر واقع شد حضرت فرمودند ای اسرائیلی بیا کلام محمدی بشنو بلکه اگر در کلام ملک العلام بدیده بصیرت نگریسته شود ازان ظاهر خواهد شد که کلام در اصلیت کلام هیچ اصلے ندارد حضرت مجدد رحمة الله علیه در رساله مکاشفات غیبیه می فرماید صفت کلام بلکه شان کلام که کلام مادر آنست برای آن محتاج الیه است که افاده بے آن متصور نیست پس جمیع کمالات ذاتیه و شیونات ذاتیه اولا در مرتبه آن صفت بلکه شان فائض مے شوند و از آنجا بعالم افاده می آیند مثلا شخصے که کمالات بسیار دارد می خواهد که آن کمالات را ظاهر سازد اولا آن را در مرتبه قوة کلامیه فرود می آرد و از انجا اظهار آن می نماید پس در واجب تعالی و تقدس در مرتبه

شیونات که زاید بر ذات نیستند الا باعتبار شان کلام باین معنی مخصوص گشت و هرچه از کمالات
در مرتبه ذات و شیونات متحقق بود تمام در شان کلام فایض گشت حاصل تمام حقیقت آن
شان همین قران است و بس همین عبارت عربی و ترتیب مهود مکتوب در مصاحف و هر
کتابیکه بر نبی صلے اللہ علیہ وسلم منزل شده است جزو لیست از اجزاء این قران که از بعض
عبارات او به بعض وجوه مستفاد است و تخلیق جمیع مکنونات من الاول الے الآخر مستفاد از
وَاِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَآ اَرَدْنَاهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَیَكُوْنُ مصداق این قول است و این قران باین عظم
شان داخل دایره اصل است هیچ ظلیتے باو راه نیافته و همانا که آنچه بعضے اکابر اولیاء اللہ رضی
اللہ عنہ میفرمودند که قران از مرتبه جمع است ناظر این معنی است و قابلیت اولی که معبر بحقیقت
محمدیه است علیه من الصلوة اتمها و من التحیات اکملها ظل این قران مجید است
پس این قابلیت نیز جامع جمیع کمالات ذاتیه و شیونات ذاتیه باشد لیکن بطریق ظلیته نه
بطریق اصالته و قران بطریق اصالت جامع است و همین مناسبت قران مجید بران سرور
منزل گشت و او را باین نعمت عظمی مخصوص گردانید و همانا که اشارت حضرت عایشه صدیقه
رضی اللہ تعالے عنہا که حضرت صلی اللہ تعالی علیه وعلی آله وسلم در شان او فرموده خُذُوْا شَطْرَ
دِیْنِكُمْ مِنْ هٰذِهِ الْحُمَیْرَاءِ در باب خلق آنسرور علیه الصلوة والسلام والتحیه فرموده کَانَ خُلُقُهُ
الْقُرْاٰنَ همین مناسبت است که اصالته او ظلیته است و بزرگی شریعت او را علیه الصلوة
والسلام از همین قیاس باید کرد که متابعت او را سرمایه جمیع سعادات می باید دانست
این کارد و لمست کنون تا کرا دهند ✤ این علمیست که مخصوص بعضے احاد افراد
است که به خلق قرانی او را متخلق گردانیده اند و بنور او دیدهٔ بصیرت او را مکتحل ساخته قطاب
را نظر تا باینجا می رسد و از مراتب ظلیت نفوذ نمی کند۔ دقایق علوم مقامات ظلیه مخصوص
به بعض افراد اقطاب است بلکه اقطاب ارشاد مدار را کار دیگر در پیش است و بخدمتے
خاص مخصوص اند فطوبی لمن جمع بین المرتبة القطبیة والفردیة کجنید البغدادی سید

رساله
باسم اسم رسمی
اراده کردم که
گفتم پس بود
۱۲ ۵۲ دو دیگر
دین خود از نایشه
علیه ۱۲ ۵۳
خلق او قرآن بود
۱۲ ۵۴ پس قریش
بادبرای تحصیل کمال
کردند میان ایشان
قطبیت و فردیت

حضرت سید
طایفه صوفیه
جنید بغدادی
رحمة اللہ علیه
۱۲

الطائفة رضی اللہ تعالیٰ عنہ واین نسبت فردیت اورا از شیخ محمد قصاب حاصل گشته و پیراو در تحصیل نسبت قطبیه شیخ سری سقطی[۵۱] است رضی اللہ تعالیٰ عنہم و سید الطایفه نسبت قطبیه را در جنب نسبت فردیه فراموش کرده میگوید مردم میدانند که من مرید سری ام من مرید محمد قصاب ام بر اصل آن سخن رویم وگوئیم که در قران الفاظ ماضی و استقبال برای آنست که جمیع از منه ازلیه وابدیه ازو بظهور آمده اند بعضے ازان بماضی تعلق دارند و بعضے دیگر بحال و بعضے اخر باستقبال او شامل کل است پس ماضی و استقبال نسبت بقران نباشد بلکه بنسبت بعضے از منه باشد که قران شامل است بران مثلاً شخصے از احوال گذشته خود تعبیر بماضی می کند پس ان ماضویه نسبت بزمان حال آن شخص است نه بنسبت آن شخص و آن شخص جامع جمیع از منه است[۵۲] واللہ سبحانہ اعلم بالصواب الملهم بطریق السداد واللہ یحق الحق وهو یهدی السبیل پس مصدق قران و طابع احکام برطبق آن مصدق جمیع کتب سماوی است و حاوی کمالات جمیع شرایع انبیاء صلوات اللہ تعالے وسلامه علیهم اجمعین ومکذب این کلام اللہ مکذب جمیع کتب منزله است وعدم ایمان بموجب این شریعت مستلزم حرمان عظیم است ۵

محمد عربی کابروی هر دو سراست	کسے که خاک درش نیست خاک برسراو

انتهی **قال** این کلمات بقصد استفسار و استکشاف حال و دفع تالم عارض بیان و تسکین حرقت صدر نوشته شد و قصد ان داشت که چیزی بنویسد و بالزام نفس خود و افحام را صنی باشد اصل غرض نصیحت و خیر خواهی و کشف حال است که الدین النصیحة این را در چند مجلس املا نموده و هر بار استخاره بجناب حق و استفاده از شر نفس و شیطان و تبری از حول و قوت بمبالغه اکید و الحاح تمام می نمود و مے نوشت امید که معذور باشد بلکه ماجور گردد **اقول** تحریرے که بقصد استفسار و استکشاف حال میباشد دران اطالت و دراز نفسی روا ندارند ازین رو از سر تا سر ظاهر است که انچه گفته شد بطور الزام است و نقض و ابرام ۵

مارا بغمزه کشت و قضارا بهانه ساخت	خود سوی ما ندید و حیارا بهانه ساخت

[۵۱] سری سقطی خال و دست پرورده معروف کرخی و شاگرد جنید و شیخ طریقت و حقیقت و از اکابر مشایخ بغداد و از اصحاب حضرت امام علی رضا رضی اللہ عنہ و ارضاہ و از اقران معروف کرخی و حارث محاسبی و ذوالنون مصری و بشر حافی و ابو حمزه خراسانی و ابو تراب نخشبی و احمد بن ابی الحواری و ابو سلیمان دارانی و فتح موصلی و احمد بن خضرویه و ابو یزید بسطامی و شقیق بلخی و ابو حفص حداد و ابو عبد اللہ قرشی و ابو عبد اللہ خفیف و ابو العباس قصاب و ابو عثمان حیری و ابو القاسم نصرآبادی و ابو بکر واسطی و ابو بکر طمستانی و ابو بکر کتانی و ابو بکر شبلی و ابو الحسین نوری و ابو الحسن بوشنجی و ابو الحسن سالباد و ابو الحسن سمنون و ابو الحسن مزین و ابو الحسن بن سالم و ابو الحسن بن مقاتل و ابو الحسن بن بنان و ابو الحسن بن مسروق و ابو الحسن بن جهضم و ابو الحسن بن صائغ و ابو الحسن بن مسلم و ابو الحسن بن مهران و ابو الحسن بن مقسم و ابو الحسن بن مرزوق و ابو الحسن بن مهدی و ابو الحسن بن مقاتل

دستے بدوش غیر نہاد از رہ کرم ؛ ؛ ؛ ؛	مارا چو دید لغزش پا ابہانہ ساخت

چون حضرت مجدد رحمة الله علیه حکم فرموده اند تا اوقات خود باجوبه همچو امور ضایع نکرده شود و نیز به خیال حضرت معترض زینهار دل متوجه تجرید نبوده الا نکشاف نمی شد مگر چون درین زمان بعضے اعیان ربطور مدعی سست گواه چست متمسک باین خدشات بوده ربطور صلح کل که آب و گلم را بان خمیر نموده اند قلم برداشتم و برسبیل تتمه گوشه نظران احملا متوجه نشده بدفع اصل خدشات سطرے چند بزنگاشتیم درین مقام اشعارے چند در ترغیب صلح کل از خوان ایغما گذارش میرود

مثنوی

وحشت[۵۲] دل چون غزالان ناخوش است	انست طبعی بعالم دلکش است
شعلهٔ الفت چراغ سینه ها است	صیقل زنگ رخ آئینه ها است
بست در جاے که رنگ استاد	جلوهٔ از گلشن معنی کشاد
نقش جمعیت تسلی مایه ایست	بال هر خط[۵۳] شش تجلی سایه ایست
پرده بیگانگی غفلت نواست	از بم و زیر مخالف پر صدا است
صلح کل آئینه عرفان بود	بلکه نور عارض ایمان بود
از بهارش رونق بستان ما	زو بود خندان بهار جان ما
کین خمیر[۵۴] آب و نار و باد و خاک	گر نه بگرفتے جلا زان نور پاک
کے شدے شوخی نما حسن وجود	کے شدے حیرت فزا نور شهود
یافت از موج نسیم امتزاج	نقش این ایجاد در رنگ مزاج
طبع وحشی آهوان را در خور است	خار این[۵۵] صحرا دماغ اخگر است
چون وجود[۵۶] خویش بینی در جهان	عشق تو پیدا به گردد از نهان
صلح کل زین جلوه الفت پرور است	در عرض ها شوخی این جوهر است
تا نگردد رفع وضع القلاب	کے به بینی روی او را بے نقاب

۵۲ خان جہاں مثنوی است از فخر خرم جاوید دیگر در نصوف ۱۲ ۵۳ وحشت دل تا نغزالان در رخ مدارید وحشت طبعی جوان را در خورست دانسان را راست طبعی طبع راست ۱۲ ۵۳ قولہ بال ہر خط الخ یعنی ہر خطوط آخر عبارت از شاخسانی ترجیح است نور افشان تجلی است خلاصہ انکہ ہر خط فرع از تجلی ایم ایزست

۵۴ قولہ کین خمیر الخ یعنی اگر در ترکیب خمیر آب و نار و باد و خاک عناصر اربعہ عناصر حسن و صلح کل خود مساعد نمی آمد ۱۲ ۵۵ قولہ خار این صحرا الخ یعنی خار ایں صحرا از وحشت است ۱۲ ۵۶ چون وجود الخ یعنی چون خویش خود را بسبب صلح کل در جہان بینی عشق تو پیدا به گردد از نهان ۱۲

۵ خویش ۵ بینند و چون در عوالم و ممکنات جلوه خود بنگرد شوق صلح کل از طبعش جوش انگیزد ۱۲

جان نگردد تا بدل وحدت خیال | تا نباشد در دوئی تغییر حال
کے بچشمانت تواند کرد گل | جلوهٔ طاوس خوبی صلح کل

حکایت

اندریں[۵۱] کاشانه کثرت اساس | بود از ارباب دل معنی شناس
از تقدس طبع او آئینه خیز | وز صفا قدوسیان را آب ریز
وحدت[۵۲] ایجادی ز هستی پرفشان | از صنم سوے حرم محمل کشان
مست جام ساقی آن بزم بود | تا نه اران جلوه در مستی نمود
نرد او شد بوالفضول خام کار | وحشت ایجاد طلسم اعتبار
از بهار معرفت رنگی نداشت | بلبل آسا شوق آهنگی نداشت
گفت کای فیض تو نور لنشا دل | نوریان از پاکی طبعت خجل ؛
یک نگاه لطف بر رویم بکن | دام چین[۵۳] و صید آهویم بکن ؛
کین دل از نیرنگ دنیا مایل است | از دم اعجاز کیشان غافل است
در جوابش گفت کاے محو هوس | مرغ بال افشان[۵۴] کے اید در قفس
کین قفس بستان اهل دل بود | کے از و طبع هوا مایل بود ؛
کے ز وحشت اهوان اید بدام | کے بود اهل هوس از بند رام
چون شنید این نکته شورش خیز شد | از تمنا اضطراب انگیز شد

۵۱ بوالهوسے نزد عارف آگاه در آمد و استدعای بیعت نمود عارف ابا کرد چون استبداد وش ملاحظه فرمود گفت که در فلان گلستن برود و درختانش بسوزد دیر و باغبان را بزند بوالهوس چون شنید سهل و است دمان گلشن رفته درختانش سوخت و باغبان را بسیار زدم کرد باغبان بر پاے او افتاد و گفت که گلشن را سوختی و مارا زدی تکاسل بحال تو هویدا است امروز بیادام تا دست و پایت بهالم و ضیافتش کنم ابا نمود و از غیظ رفت و از عارف این داستان بیان کرد عارف گفت رو چون حلم شل او داری بیعت تو قبول کنم ورنه بوالهوسی بگذر و سخت و راه خویش گرفت ۱۲ ۵۲ قوله وحدت ایجادے الخ وحدت ایجادی یعنی

گفت شیخا صید دامت گشته ام | بهر تسخیر تو رامت گشته ام
آتشے از الفتت افروختم | خرمن حرص و هوا را سوختم
هر چه فرمائے بجان آماده ام | شعله سان در پیش تو استاده ام
چون به پیش اهل دل این قصه راند | مرد دانا اندکے خاموش ماند
گفت چون باد اندرین گلشن خرام | مردکے باشد در انجا شاد کام
نور سان باغ او یکسر بسوز | در رگ هر گل چو برق آتش فروز
بعد ازان ان باغبان را چون بخوان | تا شود فریاد او شورش فگن
رفت ان مردک بشوق امتثال | چون خزان بر گلشنش بگشاد بال
سرو در حیرت شد از نیرنگ او | بلبلان در نالہ از آهنگ او
گل بجالش بهر خندی مے نمود | لالہ از جان نبض خونابے کشود
یاسمن جیب و گریبان چاک زد | صد طپش نبض خس و خاشاک زد
غنچه از زخم جگر جان خون نمود | سوسن از خاموشیش حیرت فزود
چون بباغش آتش افروزی نمود | نبض برق از هر رگ برگے کشود
جان بلبل غیرت فریاد شد | چون رگ گل ها طپش ایجاد شد
تا گلستان گشت نذر سوختن | آتش گل را گمشت افروختن
باغبان چون شعله را خاموش بود | گر هزاران برق در آغوش بود
تا بجال او جفا کردار شد | بر تن او زخم ها گل بار شد
چون بشد فارغ ز حال باغبان | رفت بیرون از فضای گلستان
باغبان چون دید در پایش فتاد | گفت کای والا نفس قدسی نهاد
عرض تکلیف تو جانم را بسوخت | گرچه جان گلستانم را بسوخت

---

۱۱ تو گر گفت الخ خلاصه این سه شعر این است که آن عارف بعد تامل فرمود که درین باغ شخصے خوش حال باشد تو در ان باغ برو

نوشتهٔ ان باغ را یکسر بسوزان گفتن کہ باغبان است چو سبب باز ان وجیده نوشتن بیجا ۱۲

۲ تو در رگ هر گل الخ اشارتے است در غایت فاخر ۱۲

۳ گل بجالش الخ یعنی بر حال او گل بهر خندی مے نمود ۱۲

۴ لالہ از جان الخ

۵ عرض تکلیف الخ

گر بفرمودے[۵۱] بجان من سوختم — شعله در دامان گل افروختم
چون کبودے در گلستان ترکتاز — اندکے سستی بحالت گشت باز
رونق باغ و بهارم بودهٔ — نور چشم انتظارم بودهٔ
اندکے آرام کن در خانه ام — غیرت فردوس کن کاشانه ام
دید چون آن وحش خو تسخیر او — میکند دام[۵۲] دمش تسخیر او
وضع او کردش بدل عبرت خیال — گفت کای جان تو شدند رو بال
جور من[۵۳] بروے و جان بازی مکن — بگذر از ما و فسون سازی مکن
نزد آن صاحب دل امد وقت شام — گفت آن افسانه حیرت پیام
گفتش آن قدسی نفس کاے دیوزاد — او مرید من بود فرخ[۵۴] نهاد ؛
گر شوی[۵۵] تسلیم فطرت[۵۶] همچو او — رنگ تحقیق از ریاض من بجو ؛
ورنه چون آهو ازین صحرا برم — دین هوا بر روے گل رویان بزم
چون شنید آن وحش خو این راز او — شد جنون خیزان چو آهو کو بکو
معنی بیگانگی شد آشکار — غفلت جان داشت انداز شکار
کو دل عرفان که محو راز شد — گوش کو تا از حقیقت باز شد

قال وظن فقیر بشیخ جمیل است این مقدار که مرا بشما نسبت محبت و اتحاد است کم کسے را خواهد بود صاحب کشف المحجوب در باب شیخ حسین بن منصور حلاج گفته است بجاء الله عزیز است وی بر دل من از ما طریقش بهیچ وجه مقبول نیست او کما قال و نزد این فقیر شما هم عزیزاید و هم طریقه شما اما این سخنان که نسبت بحضرت سید کائنات صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم میگوئید اینها را تاب ندارد آنچه نسبت

---

۵۱ قوله بفرمودی الخ یعنی باغبان میفرماید که اگر مراحکم سوختن باغ من میفرمود بجان و دل میسوختم واندکے درنگ میکردم و بدان که جان سوختن یعنی ازرده شدن هم آماده است لیکن درین مقام این معنی ملحوظ نیست چه رضای خود در پیش آن ظالم وا می نماید و رعایت شعله و گل ظاهر است ۱۲ ۵۲ قوله دمش یعنی دام بخنش ۱۲ ۵۳ قوله جور من الخ انظام میگوید که ما بر تو جور کرده ام در عاجزے و تواضع مرا خاکسار افسون نمی نماید پس تو ضع ترا نمی پسندم ۱۲ ۵۴

۵۵ قوله گر شوی الخ ۵۶ قوله تسلیم فطرت الخ

بحضرت مشایخ گفتند کہ ما وجہ آں را بر داشتیم اما بر داشت این کلمات از طاقت حال این فقیر بیرون است **اقول** چہ اطن جمیل و محبت نباشد و چہ احضرت مجدد و طریقہ الیشان عزیز نداشتہ کہ از زبان حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ اثبات حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ شنیدہ اند ازین جہت کہ مجددیان عموماً و فقیر خصوصاً بحضرت شیخ راسخ الاعتقاد می باشیم ہمانا شکے نیست کہ شیخ تراجم احادیث و سیر کہ بزبان فارسی نمودہ ازین کتب بچشم ہندیان نوری و در دل شان سروری پیدا شدہ اگرچہ بر شے از طائفہ علیہ مجددیہ مثل حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی و حضرت شاہ عبد الغنی رحمۃ اللہ علیہ دہلوی و قاضی ثناء اللہ پانی پتی در تنقید احادیث و وسعت علم و قوت تحریر و تقریر از حضرت شیخ تقدم بالشرف می داشتند باین حضرت شیخ را بر الیشان تقدم بالزمان مسلم است

کمر در خدمتت عمر بست می بندم چہ شد قدرم	بر ہمن می شدم گر این قدر زنار می بستم

اما انتساب سوء ادب مبنی است بر فہم کلام تصوف و اصطلاح متصوفین حضرت خواجہ محمد پارسا در تحقیقات می فرماید باز این طایفہ منصورہ را اصطلاحاتے است مشہورہ فی مابینہم کہ بان متعارف اند و عباراتے است و کلماتی است متداولہ بینہم در اثنار محاورات الیشان یا یکدیگر علی الخصوص مما یتضمن تلک العبارات والکلمات وکنہ حقائقہا لا یدخل تحت الاشارۃ فضلا عن الکشف بالعبارات فان مکاشفات القلوب ومشاہدات الاسرار لا یمکن العبارۃ عنہا علی التحقیق ولا یعرف الامن ازل تلک الاحوال وحل علوم تلک المقامات و علوم این طائفہ علوم الاحوال بود و احوال مواریث اعمال است و کسی از علوم احوال میراث برد کہ اعمال را درست کردہ باشد و بسبق آن قیام نمودہ **قال** و ہمیشہ دعای این فقیر در خلوت و جلوت بعد از صلوۃ و سایر اوقات این بود و ہست اللّٰھم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابہ اللّٰھم اجب و بعد ازان کہ اوازہ کمالات شما در میان است ان نیز میگویم خداوند این مرد از کمالات خود این چنین خبر می دہد اگر صادق است ما را دلیل صدق و حقانیت او الہام فرمایا او را تصرفے در ما پیدا آید کہ رفع شبہ و التباس کند و اگر چنین نیست او را بر سر

ف۱ علاوہ ازیں مصنف این عبارات و کلمات کہ حقائق اشارہ سے فوق آں است عبارت بگانہ کشف آں سے توان نمود و بکلمات کشف قلوب و مشاہدات اسرار کفایت کرد عبارت نتیجہ کردہ شود ہمین است مذہب محققین ازیں طائفہ علیہ و رسیدہ علوم ایں مقامات را حل کردہ

ف۲ ضد دلیل باطل باطل

ف۳ حقانیت اور نبی صادق ہونے کی دلیل ہے

ف۴ یہ دعا اس پر دلیل ہے کہ حق و باطل کے متعلق ان کا علم وحی سے ہے

انصاف آرد ازین روش باز دارا **اقول** مجیب الدعوات بہ فضل خود زمانے حضرت معترض علیہ الرحمہ را بدروہ اجابت مقرون داشتہ وغشاوت بشری از الیشان زائل شد در واقعہ رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم را دیدہ کہ میفرمایند ہر کہ اخلاص بما دارد با الیشان نیز داشتہ باشد و مشارت بحضرت مجدد علیہ الرحمۃ فرمود و کیفیت رجوع بہ تفصیل در مقدمہ مذکور شد ۵

نقصان ز قابل است وگرنہ علے الدوام	فیض سعادتش ہمہ کس را برابر است

قال یکبارے شنیدہ شد کہ نسبت بہ فقیر این آیہ مے خواندند وَاِنْ یَّكُ كَاذِبًا فَعَلَیْهِ كَذِبُهٗ وَاِنْ یَّكُ صَادِقًا یُّصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِیْ یَعِدُكُمْ **اقول** او لامردمان سخنان از کجا تا بکجا می رسانند کدامی خود غرض بامید اشتغال طبع حضرت معترض این خبر بخدمت وی رسانیدہ باشد پس لایق اعتماد نباشد ثانیاً ہر گاہ ہوا خواہان حضرت معترض بمجالس ہا بحضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ کیفیت شکایت معروض داشتہ باشند حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بطور اقتباس این آیت را تلاوت فرمودہ باشد پس غور فرمودنیست کہ ہدایت از کیست ہر گاہ ہدایت از حضرت معترض است پس محل رنجش نباشد ۵

چو تیر انداختی بر روے دشمن	حذر کن کاندر اما جبش نشستی

قال التماس النست کہ اگر این طریق کہ مردم دست او نیز انکار شما ساختہ اند ترک دہید و اعلام نمائید دوستان ہمہ در ربقہ طاعت و انقیاد بلکہ دشمنان نیز براہ محبت و اعتقاد آیند **اقول** ۵

اکنون کہ گفتہ نظرے ہست با منش	ای روزگار فرصتے اے مرگ مہلتے

ای برادر درین باب چہ گفتہ شود کہ انکار بزرگان دین از قدیم الایام جاری است امرے محدث نیست نمی بینی کہ علامہ ابو الفرج ابن جوزی کہ از کبراے محدثین و نقادان حدیث است و در تصانیف ید طولانی دارد و تراجم و طبقات محدثین از مدائح او مالا مال ہست چہ قدر منکر حضرت غوث الاعظم رضی اللہ عنہ بود چنانچہ خود حضرت معترض در رسالہ

انکار علامہ ابن جوزی بر حضرت غوث الاعظم

تحصیل التعرف فی معرفة الفقه والتصوف[۵۱] طرازد کان ابن الجوزی فی زمن سیدنا ومولانا القطب الربانی والغوث الصمدانی الشیخ محی الدین عبد القادر الجیلانی وکان یسلک معه رضی الله عنه طریقة الاجتناب والاستنکار محرو ما عن کاب محبته وحسن عقیدته بانکه ابن جوزی بپاداش انکار با وصف رفعت پایه تا مدت پنجسال مسجون شد مگر انکارش از تلبیس ابلیس توان سنجید نقشعر منه جلود الذین یخشون ربهم[۵۲] ابن جوزی اگرچه بظاهر عذر می آرد که انام نقصد[۵۳] ببیان غلط الغالط الا تنزیه الشریعة والغیرة علیها من الدخل وما علینا من القائل والفاعل وانما نودی بذلک ادائة العلم وما زال العلماء یبین کل منهم غلط صاحبه قصد البیان الحق واظهار عیب الغالط ولا اعتبار بقول جاهل یقول کیف نرد علی فلان الزاهد المتبرک به لازالة انقیاد انما یکون لمن جاءت به الشریعة لا الی الاشخاص مگر اگر بر جوش کلامش نظرے انداخته شود عیان خواهد شد که این مقتضاے جبلت وی بود چنانچه در رساله تحصیل التعرف مذکور است والظاهر من حال ان هذا تلبیس منه وهو قائم دائم علی الانکار وتظهیره[۵۴] کتبه بکلامهم انما هو لاستیفاء غرضه بأتمام نصا ینفذ به وجاے دران رساله مذکور است ورئیسهم[۵۵] ومقدمهم واشدهم فی الانکار ابو الفرج بن جوزی رجل من اعیان العلماء والمحدثین وقع فیهم وافتخ هذا القوم وانکر علیهم اشد انکار فی شدة وخشونة وصنف فی ذلک تصنیفا سماه تلبیس ابلیس وذکر فیه مداخل الشیطان فی الناس فی تخالف ظاهر السنة عموما وخصوصا وهذا القوم وذکر فاذکر عافانا الله تعالی من ذلک

[۵۱] ابن جوزی معاصر حضرت غوث پاک بود وباوی مخالفت داشت واز محبت وحسن عقیدت وی محروم بود ابن جوزی از کبار محدثین وواعظین بود در وعظ وی یک لک مردم جمع شده اند که دران سلاطین ووزراء وامرا بودند هزار جلد کتاب از دست خود نگاشته ولک مردان بر دست وی توبه کرد ند ولبست هزار مردم ایمان آوردند در ۵۹۵ھ هجری از قید خانه واسط خلاص یافت ودر بغداد بروز جمعه دوازدهم رمضان ۵۹۷ھ هجری قضا کرد ۱۲ [۵۲] راست می شود ازان موی کسانیکه از خداے خود مے ترسند ۱۲ [۵۳] یعنی انچه غلطی غلط کنندگان بیان کرده ام ازان صرف همین مقصود است که شریعت را پاک کنم وکسے

راگنجانیدن کلام بیجا ازانست علما وفضلا رعایت ادب علما را بسیکم دستور علماء بیان جاری است که برای اظهار غلطی مرزبان بیان مے کنند وبرے اگاشتن عیب غلطی کننده دین مبین را ازدجال بگویند که بر آن زیاده اعتماد نکنید وبرے اگاهی کردن قابل شریعت کرده مے شود ۱۲ [۵۴] اظهار حال تلبیس وی یا فته شود ۱۲ [۵۵] ابن جوزی با انکار محیی الدین بود چنانچه از رساله مذکور بیان نقل واز اجوبه اسئله مذکور ظاهر مے شود ۱۲ [۵۶] ابن جوزی از مشاهیر علماء بود خوش نویسی شان بعد بغوی ۱۲ [۵۷] تلبیس ابلیس ابن جوزی مشهور است ۱۲ [۵۸] ابن جوزی از عیان علماء ومحدثین بود که از ابن طاهر اجازه حدیث گرفته ودر بغداد بدرس حدیث مشغول بود ۱۲ [۵۹] قوم را بفتح کرده از شدت انکار کرده [۶۰] خشونت تلبیس ابلیس از انجاست که ذکر ادراست دین متین کتاب ذکر [۶۱] این معنی راست که در مرد م شیطان دخل یافته [۶۲] که خطا را صحت ودر طایفه [۶۳] خصوصا در طایفه صوفیه ذکر کرده [۶۴] از ان محفوظ دارد ۱۲

چون بعض ارباب علم بدام غشاوت بشری گرفتار آمده مضامین عبارت نافهمیده بقالب ناراست در آوردند پس قصور صوفی چیست ؎

هرچه هست از قامت ناسازی اندام ماست	ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

بحاشیهٔ خیال طایفه صوفیه نمیرسد که مردمان حلقهٔ طاعت و انقیاد بگوش نهند بلکه ایشان مهما امکن از ابادانی دور از مردمان تقوری باشند و انکار منکرین را اصلا بخیال نیارند ازین جا است که توفیق ایزدی بجوش آمده تکفل حال ایشان می باشد برنگرید که شور و شغب ابن جوزی ضرری در عظمت و جلال حضرت غوث الاعظم نرسانید و دامن پاکش به عیبے ملوث نگردانید بلکه خود ابن جوزی بمکافات آن روی سجن دید و مطعون و ملام گردید همچنین نسیم توفیق ایزدی غبارے که در دیدهٔ حضرت معترض بود در ادنی تحریک واهتزاز زدود سینه و چشم را صاف و پاک نموده عقیدت برعقیدت افزود تا انکه از احفاد حضرت معترض حضرت حافظ محمد حسن قدس سره داخل طریقه علیه نقشبندیه شده بعالمے از توجه خود فیض رسانیدند وجهانیان را بآب پاشی انوار و برکات سیراب گردانیدند منقول است که چون ایشان خدمت عروة الوثقی حضرت خواجه محمد معصوم رحمة الله برای حصول برکات طریقهٔ مجددیه حاضر شدند حضرت خواجه استفسار فرمودند که به اقرار آمدید یا انکار ایشان از غایت انفعال سر در پیش نهاده وزبان معذرت کشاده عرض داشتند بل برای استعذار حضرت شیخ محمد احسان ابن حافظ محمد محسن رحمة الله علیه در عنفوان شباب انخرافی از طریقه مجددیه داشتند اخر الامر بشرف شده بدست حضرت مرزا جانجانان قدس سره بشرف توبه وارادت فایز شده بدرجات علیا رسیدند

فَلْنَخْتِمْ هٰذَا التَّحْرِيْرَ بِذِكْرِ هٰذَا التَّحْرِيْرِ

عمر بگذشت و حدیث درد ما آخر نشد	شب بآخر شد کنون کوتاه کنم افسانه را

اَللّٰهُ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ

ضعف غالب شده از ناله فرو مانده دلم	دگر از حال من اورا که خبر خواهد کرد

مثنوی

ہزاران شکر بر توفیق باری — کہ کردم جستش از رنگین نگاری
بہ تحقیق مضامین نقش بستم — کزو رنگ تعصب را شکستم ؛
مرا از شیخ نائی نیست پرخاش — شدم از لجۂ تحقیق در پاش
ندارم ہمسری در پیشۂ او (عبد الحق دہلوی) — بہ بینم آفتاب از شیشۂ او
دلم شیدائی معشوق بیانش — دماغم محو افسون زبانش ؛
بہ تصنیفات خود قوال بدعیش — باستدلال میدارم دو بیش
کمی کوشم بہ تغلیط کلامش — نہ میجوشم برد و انقصامش
ولے باشد عجب کین شیخ وی شان — ز اسرار تصوف چشم پوشان ؛
گمر بر بست از کین بخانی ؛ — ببرد ید مجدد الف ثانی ؛
ندیدہ اصطلاحات تصوف — تصوف را نبود ازوی تعرف
دل او محو ایراد شکایت — تصوف را نباشد زین حکایت
بہ اول سعے او در رد ایراد — ولے آخر چو او را دیدہ بکشاد
عیان شد جوہر آئینہ او — طپیدہ برق راز سینہ او
بکرد از رد و ایراد ش رجوعے — نوشتہ نامہ از عجز بے خضوعے
کہ ما را شد نصیب از فکر عالے — بتحریرات او رنگین خیالے
نہ بینم در نکات شان خلافے — نفہم در کلام شان گزافے
کنون این سینہ ام بسیار صافست — مرا اصلا نہ باوے اختلافست
بنور الحق چسنان ہمود تحریر — بشود در آب آن تقریر دلگیر
کہ در رد کلام شیخ احمد — بمکتوبے شدہ از من مقید
چو او خود از کلام خویش برگرد — ز عاجز شد بجا گر رد او کرد ؛

(شیخ عبد الحق ۱۲)

مرا نیروے حجت میشود چست | دلیل من قوی برہان اوست
بایرادش مرا تردید زیبا ست | کہ جان برخانمانش محو شید است
دلِ من مستفید خواند اشش | خیالم مستفید دود مانش
بدینا گرچہ جانم پسر باشد | بہر او دلم سر مست باشد
اگر روز است جولانم بسویش | وگر شب ہست جانم محو رویش
بدل شوقست تا از مرشد انم | بہ بندم رنگ فیض از دستانم
نخستین پیر من اشرف علی ہست | کزان در خاطرم کشف جلی ہست
ز سعد اللہ دل او نکتہ آموز | بہر راز خفی شد فیض اندوز

سلہ قدوہ ارباب تفرید صاحب کشف خفی وجلی حضرت مولانا مولوی میر اشرف علی صاحب ابن حضرت مولوی میر سلطان علی صاحب جامع علوم ظاہر و باطن بودند۔ در فن ادب و تصوف و حدیث و اسماء الرجال و فقہ بد طولانی داشتند چون میر سلطان علی صاحب در بدو ام ملازم ٹیپو سلطان رئیس سرنانگ بودند حضرت میر اشرف علی صاحب در فن سپہ گری نظیر خود نداشتند آخر الامر دنیا را گذاشتہ سرمایہ دنیاوی مجدد پیر مرشد خود صرف فرمودند و بکمال توکل سرگرم افادت بودند و اصلا میل بدنیا نہ فرمودند بہ تحقیق پیوستہ کہ حضرت ایشان را در کدامی جمعہ را بدید پرنج بارا تفاق خورد و نوش نہ افتادہ مگر ہیچ کس را بآن خرچی نشد از کسب خود آنچہ حاصل میشد بلا تردد خوردی آوردند و ہموارہ بار شاد طالبان مصروف می بودند نواب افضل الدولہ بہادر کہ سخاوت و فقرا نوازی طینت و جبلت داشتند چند بار اشتیاق ملاقات ظاہر کردند مگر حضرت ایشان بر جادہ توکل مستقیم بودہ از ملاقات انکار نمودند مصارف خانقاہ و طلبا کہ روز افزون بود حق تعالے جل شانہ از خزانہ غیب خود کفالت آن می نمود۔ حضرت ایشان شہرت را زہر می پنداشتند و ہموارہ بکتمان اسرار میکوشیدند۔ روزی در ایام برکہ در شہر حیدرآباد از بس شایع بود و مردمان تلف می شدند فقیر بخدمت حضرت ایشان رسید ارشاد فرمودند کہ این وقت بر چہرہ ایشان پریشانی ہا می یابم۔ عرض کردم کہ ایچہ دیر آیام عارضہ و مای شایع است حضرت را معلوم است اندکی توجہ فرمودند تمامی پریشانی دل زائل گشت بعد ازان تبسم فرمودہ از پریشانی دل استفسار ساختند عرض کردم بحمد اللہ بجمیع وجوہ قلب بالشکین حاصل است ہیچ پریشانی نیست حضرت ایشان روزی از فقیر فرمودند کہ ہیچ کار بدون اجازت و اجازت حضرت شاہ سعید اللہ صاحب نمی کنم عالی بہ بیعت حضرت مشرف شدہ کامیاب شد بتاریخ ۱۹ ذیقعدہ روز جمعہ ۱۲۹۵ ہجری واصل بحق شدند در گنبد حضرت شاہ سعد اللہ صاحب بجانب غرب مدفون گردیدند تاریخ انتقال از مولوی غلام حسین صاحب خلف بی طبت حیا و طبت میتا این اقتباس است از جملہ کہ از زبان حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بعد رحلت سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم برآمدہ بود و این از عمدہ تواریخ است کہ عزیزان گفتہ اند فقیر حقیر گفتہ ؎ شیخنا شیخ الطریقہ سیدی اشرف علی ؛ کان فی الالطاف والاکرام والخلق العبیم ؛ موتہ خطب عظیم قلت فی تاریخہ ؛ حسن فی روح وریحان وجنات النعیم ؛ قطعہ تاریخ از مولوی عبد الکریم صاحب آلا ؎ نایب ممتاز سعد اللہ شاہ ہمچو شمشیر بود ہمچو قلم ؛ رفت زین دار فنا چون ہر گلشت جہان ؛ چند رقم سال وصالش کلک اتای حزین ؛ سید اشرف علی شد سوئے مولا از جہان ۱۲۹۵ حضرت شاہ سعد اللہ صاحب قدس سرہ ساکن بلی علاقہ کابل بعد تحصیل علوم ظاہری نامت مدید و عرصہ بعید بخدمت مرشد خود در خانقاہ وے حاضر بودہ بوتبہ قبول منصب خلافت حج و زیارت حرمین شریفین مشرف شدہ حسب الحکم حضرت ایشان بہ دکن مامور شدند و بہ حیدرآباد رونق افروز گردیدند و علما و فضلا و اتقیا و ابدال بر دست حق پرست حضرت ممدوح بہ بیعت شتافتند بہ وفادار بہ چشتیہ وغیرہ شرف حاصل کردند نواب صدر الدولہ بہادر رئیس آنجا

زعبداللہ دل او گشت رنگین	زمرزا[۱] مظہر او را موخت آئین
دلش پر نور از نور محمد[۲]	زمحسن[۳] بود او را اسرا احمد[۴]
زسیف[۵] الدین او را آب و تابے	کہ بود او معرفت را افتابے

[۱] حضرت مرزا مظہر جان جانان از سادات عظام علوی بودہ اند آباؤ اجداد حضرت ایشان از امرای نامدار بادشاہی بودہ اند قرابت بہ سلاطین تیموریہ داشتند حضرت ایشان میل بدینیات فرمودند و مشغول بحق گشتند و بنظم فارسی دارد و استادانہ بنظم فارسی دارد و مشہور است و در علوم ظاہری دستگاہی داشتند کہ علمای زمانہ مثل قاضی ثناء اللہ پانی پتی و غلام یحییٰ بہاری و مولوی محمد نعیم بحر العلوم و حضرت غلام علی شاہ صاحب ارادت بدامان حضرت ایشان زدند چون مولانای بحر العلوم لکھنوی بدہلی تشریف فرما شدند بجامع مسجد شاہ جہانی حضرت ایشان را دریافتہ از مقام محمود پرسیدند و بجواب حضرت مرزا لب بتبسم کشادند مولانا قمر الدین او رنگ آبادی کہ از مشاہیر وقت خود بودند برای درک صحبت حضرت مرزا سفر دہلی اختیار کردہ شرفیاب ملازمت شدند حضرت مرزا بسیار نازک مزاج و حسین بودند و طبع ظریف داشتند چنانچہ دیوان باب حکایات مشہور است چون در آن ایام در دہلی سلطنت اسلامی رو بزوال آوردہ بود و فرقہ شیعہ علوی تمام پیدا کردہ بود بعضے کسان ازین طایفہ بر قتل حضرت مرزا و مولانا فخر الدین چشتی و شاہ ولی اللہ صاحب محدث و میر درد کہ دران وقت ہمین چہار تن از مشاہیر علما و عرفا بودند کمر جہد بر بستند چون حضرت مرزا مرد فقیر بودند کہ قتل حضرت ایشان آسان تر بود این گروہ ناحق پژوہ بشب ہشتم محرم بخدمت حضرت ایشان رسیدہ قرابین سر کردند غلولہ بر سینہ رسیدہ ازین زخم کاری بہ نہم محرم روز جمعہ ۱۱۹۵ ہجری شربت شہادت چشیدند در عالم اضطراب این شعر خود بر زبانش بود **شعر** بناکردند خوش رسمے بخون و خاک غلطیدن ۞ خدا رحمت کند ایں عاشقان پاک طینت را ۞ شاہ عالم بادشاہ دہلی التجا کردہ نشانے از قاتل بدہند بکمال استقلال و ثابت قدمی پاسخش دادند کہ فقیر کشتہ راہ خدا است و قتل مرد در داخل قتل نیست اگر سراغ قاتل بدست آید از سزایش دست برداشتہ شود تاریخ انتقال حاسد حمید گمانات شہید آیہ در دروازہ حظیرہ مبارک کندہ است لاین شعر ہم حسب حال کندہ است **شعر** بلوح تربت من یافتند از غیب تحریری ۞ کہ این مقتول را جز بیگناہی نیست تقصیرے ۞ انچہ بعضے کسان در تذکرہ آب حیات مینویسند کہ کدامی سنی ازین وجہ شہید کردہ کہ اکثر اشعار حضرت مرزا در مدح جناب امیر علیہ السلام موزون میفرمودند از اغلاط عوام است از شعرای سنیان انچہ اشعار مناقب جناب امیر علیہ السلام مشہور است آن قدر از حضرت مرزا دریافتہ نمی شود در آب حیات صرف دو شعر در مدح جناب امیر علیہ السلام نگاشتہ شدہ پس بغیر چہ راکسے باور ندارد خصوصاً و قتیکہ مدح جناب امیر علیہ السلام در اغلب سنیان بود بارہا حضرت مرزا علنی باشند سخنہا بنسبت این حکایت بسیو حلیم قدرت اللہ نمودہ شد بر تقدیر تسلیم در سنیت حکیم مذکور محل کلام است رفیع سودا گوید **شعر** مرزا کا ہوا جو قاتل اک مرتد شوم ۞ اور انکی ہوئی خبر شہادت کی عموم ۞ تاریخ زروی در دیہہ سن کہی ۞ سودائے کہنہ ہای جہان جانان مظلوم ۞ و این الفقیر چند بار بزیارت مزار حضرت مرزا مشرف شدہ است ۱۲ [۲] سید محمد مبدأ فیاض عالم بودند بعلوم صرف و نحو و منطق و معانی و حدیث و تفسیر و علوم شریعت و طریقت و رموز حقیقت و معرفت خرقہ فقر و اجازت از شیخ سیف الدین بن محمد معصوم بن شیخ احمد مجدد پوشیدند و از حافظ محمد محسن و دیگر خلفای معصومی نیز بہرہ کامل حاصل کردند و بمدارج بلند رسیدند و استغراق کامل و جذب قوی داشتند و پانزدہ سال در حالت مستی و مدہوشی گذرانیدند و اتباع سنت کمالی داشتند کہ یکبار بخلاف سنت بجا نیاوردند و از ایشان تمام تا سہ روز انقباض حال دی بوقوع آمد و قوت چند روزہ بیک وقت بہ بست مبارک خود می انچشتند و نگاہ میداشتند و بوقت شدت جوع پارہ از آن نان خشک بکار می بردند و از کثرت مراقبہ پشت مبارک خم شدہ بود و از صحبت اہل دول اجتناب کلی میکردند و اگر گاہے کتابے از اہل دنیا بعاریت میگرفتند تا سہ روز بمطالعہ آن نمی پرداختند و میفرمودند کہ ظلمت دنیا داران بدین کتاب مانند غلاف پیچیدہ است و شیخ تصرفات قوی بر دلہا شتند و برای برآمدن حاجات مخلصان از دل میگماشتند و ہر چہ میفرمودند بوقوع می آمد تاریخ باز دہم ربیع بعد ۱۱۳۶ ہجری انتقال فرمودند ۱۲ [۳] حافظ محمد

رموز از خواجهٔ معصوم آموخت
هزاران گنج فیض قدس اندوخت

دلش بگرفت نور جاودانی
ز مشکوة مجدّد الف ثانی

دماغش مست خم عبد باقی
دل او باده نوش جام ساقی

دل از امکنگی او میداشت پرنور
زبان مشعل نمای شعلهٔ طور

ز درویش محمد اقتباسش
ز وحدت بود در دل اتباسش

محمد زاهدش میکرد تعلیم
بجانش از عبید الله تفهیم

دل از یعقوب چرخی فیض میداشت
ز اسرار تقدّس تخم میکاشت

علاؤ الدین به بخشش آب میداد
که باغ بیخزان شد نزهت ایجاد

بهاؤ الدین بجانش نقش می بست
دلش از خم وحدت بود سرمست

ز مشکوة دل سیّد امیرش
فروزان بود انوار ضمیرش

ز باد سمایی بوی نور
دلش از فیض عرفان بود مسرور

بنوران علی شمع عزیزان
دلش پروانه آسا شعله ریزان

درخشش رازهای خواجه محمود
بجانش صد هزار آئینه بنمود

ضمیر او ز نور خواجه عارف
عیان میداشت اسرار و معارف

ز عبد الخالق او آموخت اسرار
درخشانید از دل برق انوار

به یوسف جان ز لیخا وار میداشت
ز عشقش سینه آتش زار میداشت

فروغ بو علی جانش برافروخت
دلش از بو الحسن سرمایه اندوخت

ز مصباح ضمیر پیر بسطام
هزاران داشت اسرار شرر فام

چو نور جعفر صادق طپان شد
ز طبعش مرغ هستی پرفشان شد

ز اشراقات قاسم بن محمد
درخشید از دلش انوار احمد

به تنویرات سلمان داشت اشراق
بدل از اقتباس فیض اطلاق

ز خورشید دل صدّیق اکبر
دل او بود دائم نور پرور

محمد سرور اولاد آدم
منور شد ز فیضش چشم عالم

دلش تابید از نور الٰهی ؛ گزو تابانست از مه تا بماهے ؛
ازین پیران دلم را آب و تاب است غروغم مثل روی آفتاب است
خداوندا دلم پرنور گردان نظر محو چراغ طور گردان
گره بکشاز کار بستهٔ من ؛ شفاے ده بجان خستهٔ من
ز ضعف و کاهلی بے دست و پایم درین بے دست و پاے ده شفایم
به غفلت نگذران عمرم شب و روز بجانم شمع آگاهی بر افروز
ز خواب غفلتم بیدار ے ده ازین بد مستیم هشیار ی ده
سرے ده کاندرو باشد هوایت دلے ده کاندرو نبود سوایت
بده چشمے که گریان تو باشد بده آن دل که بریان تو باشد
بنه در سینه ام از عشق داغے ازین آتش بیفروزم چراغے
به آهِ عاجز خسته اثر ده نهال آرزویش را ثمر ده

تمت

الحمد لله علی احسانه و نواله که درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب
فیض انتساب افضل الفضلا اکمل الکملا عالم یلمعی نحریر لوذعی جناب مولانا مولوی
محمد وکیل احمد صاحب سکندرپوری نقشبندی مجددی سلمه الولی از اهتمام
احقر الانام محمد عبد الاحد عفا الله عنه بماشعبان المعظم سنه ۱۳۱۱ در مطبع مجتبائی دهلی طبع گردید

فہرست کتاب مستطاب ہدیہ مجددیہ از تصانیف جناب مولوی حکیم وکیل احمد صاحب سکندرپوری نقشبندی مجددی رفع اللہ تعالیٰ مقامہ

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
خطبۂ کتاب	۲	امر دہم در ذکر وجہ اعتراض شیخ عبدالحق دہلوی کیفیت رجوع نمودن ازان	۱۰۱
مقدمہ در بیان بعض امور ضروریہ	۷		
امر اول در تعریف و مسائل حقیقت	״	غمازی داستان سوالات شیخ عبدالحق رح و اجوبہ آن قال	۱۰۶
ملاقات امام شافعی رح با شیبان راعی رح	۹	کیفیت بہانات و تشابہات	״
امر دوم در بیان موانع علم تصوف و ذکر ترقیات و روج این علم	۱۰	ذکر لغویت تنقیص و تخطیہ بزرگان	۱۱۱
امر سوم کیفیت رواج تصنیفات تصوف و درج اشارات و رموزات خفیہ۔	۱۴	ذکر لغویت غوغائی مردم بہ تنقیص حضرت خواجہ باقی باللہ رح	۱۱۵
		ذکر لغویت انتساب نقصان نزول حضرۃ غوث الاعظم رح	۱۲۱
اشتباہ اگر علوم صوفیہ مقصودی بود ائمہ مجتہدین دریں باب توجہ می کردند مع جواب	۱۶	ذکر اجتماع کمال ابراہیمی و محمدی و لغویت آن	۱۳۱
		ذکر طینت	״
اشتباہ صوفیہ بظاہر کتاب و سنت چرا توجہ نشدند مع جواب	״	متابعت پرانچ مرتبہ است	۱۳۵
اشتباہ چرا قوم رمزہا گفتند	۱۷	ذکر لغویت انتساب اجتماع کمالات محمدیہ در ذوات مجددیہ رح	۱۳۸
امر چہارم پروی اظہار کرامت ضرر و نسبت	۱۸	ذکر لغویت انتساب گفتن بعضی یاران ایشان کہ من مقام خود را فوق مقام انبیاء می یابم و تصحیح نمودن حضرت مجددی رح	۱۴۱
امر پنجم تحدیث بنعمت اللہ علی تفاوت حالات گاہی تحسن باشد گاہے واجب	۲۵		
امر ششم در بیان شطح	۲۲	ذکر دورۂ الف ثانی با مجددی رح	״
امر ہفتم فضل کلی معارض فضل جزئی نمی تواند شد	۲۹	مکتوب ہشتاد و ہفتم از جلد ثالث	۱۴۶
امر ہشتم از زمان پاکستان پیچ یکی از انبیاء و اولیاء نگذشتہ کہ ایشان را از دست امداد ذہنی نرسیدہ۔	۴۲	تحقیق مرید و مراد حسب اصطلاح صوفیہ	۱۴۷
		تحقیق انتقال سلسلہ ارادت بی توسط باللہ تعالیٰ جل شانہ	۱۵۲
امر نہم در ذکر حالات حضرت مجدد الف ثانی بطور اختصار	۴۴	در طریقہ نقشبندیہ بیست و یک واسطہ درمیان است	۱۵۴
ذکر مجدد الف ثانی بودن حضرت ممدوح رح	۹۷	در طریقہ قادریہ بیست و پنج واسطہ	۱۶۱

مضمون	صفحہ
در طریقہ چشتیہ لبست و ہفت واسطہ	۱۶۲
معنی مریدبودن حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم	۱۶۹
ذکر معنی سبحانی	۱۷۳
ذکر خاکساریہائے حضرت مجدد رح	۱۷۶
حکایت شقیق بلخی	۱۷۸
ذکر فخر و مباہات بزرگان دین	۱۸۰
ذکر لغویت انتساب این امر کہ حضرت مجدد رح فرمودہ کہ در فرد وصول تا بمقامی رسیدہ ام کہ ہیچکس واسطہ نیست	۱۸۵
ذکر شرکت دولت	۱۹۹
تحقیق معنی ہمسری و شرکت	۲۰۰
ذکر اعتراض شیخ بر لفظ سلسلہ الطور طالب علمی و جواب آن	۲۰۹
مکتوب جلد دوبست و یکم از جلد ثالث	۲۱۲
سیر مرادی و سیر مریدی	۲۲۲
[illegible]	۲۳۲
[illegible] و ثابت	۲۳۵
حقیقت محمدی	۲۴۹
جذب و سلوک	۲۵۲
صفات پردہ ذات ست	۲۵۹

مضمون	صفحہ
توسط روحانیت سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب وجودی و شہودی ثابت ست	۲۶۹
تحقیق حدیث علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل	۲۸۱
اصل تشہد از کیفیت معراجیہ است	۲۸۴
تکرار خطا	۲۸۸
تفضیل صحو بر سکر عموماً قابل تسلیم نیست	۲۹۲
قدمی ہذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ	۲۹۵
مریدان حضرت مجدد رح ستہ قسم یافتہ شدند	۳۰۳
حقیقت صحو و سکر	۳۰۴
شرک	۳۱۴
کیفیت مزج سکر	۳۱۶
صلح کل	۳۲۲
انکار علامہ ابو الفرج ابن الجوزی بر حضرت غوث الانام رحمہ اللہ و محبوس شدن ابن الجوزی بپاداش وی۔	۳۲۷
خاتمہ کتاب بر مثنوی	۳۴۰
تمام شد	

اجتبی الیہ من یشاء ویھدی الیہ من

الحمد للہ والمنۃ کہ کتاب دافع ارتیاب از تصانیف فاضل اکمل متبع سنت سنیہ مہبط انوار اکابر نقشبندیہ مجددیہ

مولانا وکیل احمد سکندرپوری صانہ اللہ عن شر المعنوی والصوری اعنی

الکلام المبرم

در اثبات حیات النبی محمد

بتصحیح نام وسمی بالکلام المبرم از اہتمام احقر الانام خاکپائے اولیائے کرام محمد عبد الواحد

عفا عنہ الصمد بماہ رمضان المبارک ۱۳۱۲ھ ہجری نبوی صلی اللہ علیہ وسلم

در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع شد

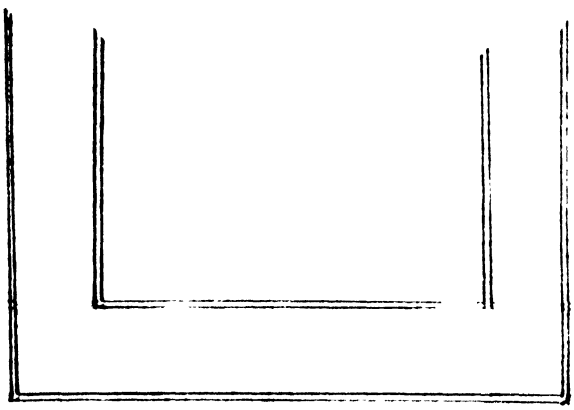

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی جعل التصوف السر المکتوم فلو بحثت فقط عن ہذا البلعوم فالمتصوفون اولیائہ ومخالفوہم اعدائہ من جاء علیہم بالمکابرۃ فاذلہم او اذلہم او اہانہم فقد بارزہ بالمحاربۃ افیظن الذی یبارزہ ان یعجزہ او یسبقہ او یفوتہ او یصادمہ کلا انہ ثائرہم فی الدنیا والآخرۃ ولہ الکبریاء والسلطنۃ القاہرۃ الظاہرۃ الباہرۃ والصلوۃ علی رسولہ محمد صاحب المقام المحمود والمورد المورود الذی ہو شافع مشفع مفضل مبجل لہ مع مولاہ وقت لا یسع فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل وعلی آلہ الاصفیاء الاتقیاء واصحابہ الذین ہم نجوم سماء الاہتداء اما بعد فیقول العبد المسکین المتمسک بحبلہ المتین وکیل احمد السکندر پوری النقشبندی المجددی عفا عنہ ربہ بلطفہ الازلی السرمدی انہ فی ہذا الزمان توجہ الناس الی قدح الرند وقدح الزند فی رد جہالات اہل سہرند للبرزنجی فکثر فیہ القیل والقال فالعقلاء یعرفون الرجال بالحق والحمقاء یعرفون الحق بالرجال فرقص جواسیس العیوب وطرب مطوی القلوب ولم یعرفوا انہ اوہن من بیت العنکبوت واسقط من ورق التوت والفرق بین النطق والسکوت کالضفدع والحوت لاکل سوداء نمرۃ ولاکل بیضاء شحمۃ لا ینحط بالتفکیر شان الاولیاء فانہ لا یزول من دعاء الخفاش سناء الذکاء الشمس یستصغر الابصار جثتہا ✤ فالذنب للعین لا للشمس فی الصغر ✤ فشمرت الذیل الی دفع الشین وتبیین الصبح لذی عینین حتی یرتفع الفساد ویندفع الایراد مع ان المومن لا یکون طعانا ولا لعانا وہو قائل بالتفکیر وذلک امر عسیر علی اکابر العلماء فکیف بی فزلۃ الرجل عظیم یجبر وزلۃ اللسان لا تبقی ولا تذر فکل یحصد ما زرع ویجزی ما صنع انہ لیس عند اولی الالباب من العجب ان من یزرع الشوک لم یحصد لہ العنب الا ترمی انہ لم یرد اللہ تعالی بالنمامۃ صلاحا

بالضم جمع العلم فی القاموس ۱۲ قاموس

ای خرج من الصف للمحاربۃ فی صحیح بحمد الانوار وہب اللہ لہ یوم بدر ای خرج من الصف ۱۲ سنہ

الفتح بالکسر السہم ۱۲

حین انبت لها جناحا واذا خرجت الحیة من جحر قتلت بالحجر وذلک تقدیر خالق القوی والقدر نعم ان الحدید بالحدید یفلح الکلام بالکلام یصلح لکن سلکت فیه طریق الاختصار فان للخطب الکثیر یکفیه قلیل من النثار فاذا طلع السهیل قطع السیل وسمیته **بالکلام المنجی بر ایرادات البرزنجی** ورتبته علی المقدمة والمقالات الخمسة والخاتمة داعیا من الله عز وجل التجنب عن الخاطئة

المقدمت اعلم ان الشیخ الاجل الامام العارف بحر الحقایق والاسرار والمعارف محی السنة النبویة ناصر شریعة البیضاء السنیة الذی لم یسبقه مثل ماسنه فی کتاب الزمان ولم یملأ بانفس من جواهره اصداف الآذان فلا اقسم برب المشارق والمغارب انه شمس طالعة فی سماء المناقب حتی اذا شمس الفضل بما یحیی النفوس فهل سمعت ببدر یستمد من انواره الشموس وقد کانت تتجاذب الاخیار شمائل فضائله وتهتز الاغصان اذا هبت نسمان شمائله طویل النجاد رفیع العماد قطب الاقطاب فی زمانه الغوث الاعظم فی اوانه شمس مبانی الطریقة تجدد معالم الحقیقة برهان العرفاء المحققین حجة الاولیاء المتقین شیخ الاسلام والمسلمین کهف الحق والملة والدین المجدد للالف الثانی البرهان الساطع علی اشرفیة النوع الانسانی السحاب الهاطل الذی روی العرب والعجم اسطاره النیر الاعظم الذی بلغ المشارق والمغارب انواره جامع العلوم الظاهرة والباطنة خازن الکنوز البارزة والکامنة الشیخ احمد بن عبد الاحد بن زین العابدین الفاروقی السهرندی ولد فی سنة ۹۷۱ وهو فی صغر سنه حفظ القرآن واتم بتبحر صوته سواجع البستان وفی الابتداء تلمذ علی ابیه الاوحد مولانا الشیخ عبد الاحد واستفاد منه جما من العلوم ثم ارتحل الی سیالکوت وقرء علی مولانا کمال الدین الکشمیری بعض کتب المعقولات فی نهایة التدقیق والتحقیق واخذ الحدیث عن مولانا یعقوب الکشمیری المحدث وکان من کبراء المحدثین بالحرمین الشریفین وتناول الحدیث المسلسل بالاولیة وهو الراحمون یرحمهم الرحمن ارحموا من فی الارض یرحمکم من فی السماء عن القاضی بهلول الابدخشانی عن الشیخ عبد الرحمن بن فهد الذی کان من کبراء المحدثین بالهند وتعالی عنه اجازة کتب التفسیر والصحاح الست وسائر مقروآته وفی عمر سبعة عشر سنة فرغ من تحصیل العلوم الدرسیة واشتغل بالتدریس والتصنیف فصنف فی تلک الایام رسالة فی اثبات النبوة واخری فی الرد علی الرافضة وغیر ذلک مما اثنی علیه العلماء والبسه ابوه خرقة الخلافة فلما توفی ابوه عام سبعة والف ارتحل الی دهلی فقاده توفیق من الله عز وجل الی الشیخ الاجل العارف سراج العارفین قطب الملة والدین خواجه محمد الباقی النقشبندی رضی الله عنه فاخذ عنه الطریق واشتغل به وتدرج فی ایام معدودات الی اوج القطبیة والفردیة ثم الی ما شاء الله تعالی حتی بشره الشیخ بحصول مرتبة التکمیل والترقی الی مدارج القرب والنهایة ثم اجازه بارشاد الطالبین والبسه خرقة خلافة ولم یزل یکرمه ویبجله ویفخر به ویثنی علیه بما لا یبلغ وصفه منها ما کتب فی اوائل ملازمته له الی بعض الاکابر بالفارسیة بما تعریبه هذا الشیخ احمد رجل من سهرند کثیر العلم

قوی العمل جالسه الفقیر عدة ایام وشاهد عجائب کثیرة فی اوقاته ویتراءی انه سیصیر شمسا تنور بها العوالم انتهی ولقد ابلغه الله تعالی من الولایة منزلة لایرام فوقها وهدی به بعبهه ثم باصحابه من بعده خلقا لایحصی عددهم فلاتری ناحیة من نواحی المسلمین من بلاد الهند وخراسان وماوراء النهر ومن بلاد الترک والتتر الی اقصی ثغر بالمشرق ثم ارض العراق والجزیرة وبلاد الحجاز والشام وقسطنطینیه وماوالاها الا وقد نمی فیها طریقته وحرس علی السنة الهها ذکره الیه غتیمون وبه یتبرکون بل قد دخلت طریقته الی اقصی المغرب مثل فاس وغیرها وفی هذا حجة واضحة علی جلیل شانه عند الله ورفیع مکانه فی اولیاء الله حیث اشاع طریقه فی مشارق ارضه ومغاربها وعمم هذه الامة برغائب فیوضه وغرائبها ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم فالبلاد والقری قد امتلأت من اصحابه النجباء صحة وارتفعت بسیوفهم اعلام السنة السنیة واندرست معالم البدعة القبیحة وتنورت الاکوان بعلومهم عجما وعربا واشرقت بنور رجالها شرقا وغربا فینبغی ان یقاس بحالهم علی حاله وبکمالهم علی کماله فان الامواج تخبر عن البحر اخبارا والافواج تشعر عن الامیر اشعارا قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم المرء علی دین خلیله رواه احمد والترمذی منهم الشیخ حمید البنگالی والشیخ عبد الحی والشیخ نور محمد الفتنی والشیخ مرل الغوبی والشیخ نور محمد المهاجر والشیخ حامد المهاجر ومولانا فرخ حسین والسید باقر السارنگ فوری والسید محب الله المانک فوری والسید حسین المانک فوری ومولانا الشیخ عبد الهادی البدایونی والشیخ ظاهر اللاهوری ومولانا امان الله اللاهوری والشیخ طاهر البدخشی والحاج خضر افغان ومولانا صادق الکابلی ومولانا محمد هاشم خادم والخواجه محمد هاشم البرهان فوری مرشد میرزمان بیگ والشیخ فضل الله البرهان فوری ومولانا حمید الدین الاحمد ابادی وحاجی حسین والشیخ داود السانکی ومولانا غازی نو الگجراتی ومیر محمد نعمان الاکبر آبادی والخواجه محمد صدیق الکشمی الدهلوی والشیخ بدیع الدین السهلان فوری والشیخ احمد الدیبنی والشیخ عبد القادر الابنالکی والشیخ محمد حرری والشیخ سلیم البنوری والشیخ آدم البنوری ومولانا بدر الدین البهرچی والشیخ خضر البهلول فوری ومولانا محمد یوسف السمرقندی ومولانا عبد الغفور السمرقندی ومولانا محمد صالح الکولابی والشیخ کریم الدین باباحسن ابدالی والحاج محمد فرکنی ومولانا یار محمد القدیم الطالقانی ومولانا یار محمد الجدید والصوفی قربان القدیم والصوفی قربان الجدید ارکنجی ومولانا قاسم علی والشیخ حسن البرکی والشیخ یوسف البرکی والشیخ عبد الرحیم البرکی ومولانا صغیر احمد الرومی الحنفی والشیخ عبد العزیز النحوی المغربی المالکی ام المسبلی والشیخ علی الحق المالکی المدنی والشیخ زین العابدین والشیخ علی الطبری الشافعی المکی والشیخ احمد الاستنبولی الحنفی والفقیه عثمان الیمنی الشافعی والسید مبارک شاه البخاری ومولانا حسن البخاری والقاضی تولک البخاری والشیخ المحدث عیسی المغربی والشیخ محمد المدنی وکان ثمرة فواده وروح کبده واولاده الشیخ محمد صادق والشیخ محمد سعید والشیخ محمد معصوم والشیخ محمد فرخ والشیخ محمد یحیی قدس الله اسرارهم صاحب مقامات علیا ونجوم سماء الهدی فهم کانوا محط الرکبان من الملوک

۱۲ دیوبند مضبع من مقامات سهسوان فرزند ۱۲ حسن ابدالی قربتین الکالی ۱۲ الاجمد ۱۲ نقشبندیه الحسینیه والجدیده کان معمور الذی در مضبع تشریف دارند من الشرک اسماعیل ۱۲

وكان بيح المحامد مبخر الاشراف تتحلى بذكرهم الافواه وتفوح نشر الطيب خالطة الافواه وتحلت بعذب مدائحهم افواه الرواة
من سائر الاوصاف واقوال الثقات من سائر الاطراف فهم اندى على الاكباد من قطر الندا والذي افواه الاجفان
من كحيل الكرى وبالجملة فان مادحهم كمن قال للاسد ما اشد شجاعتك وللبحر المحيط ما اوسع ساحتك وان اهل العلم
والعمل وارباب الطريقة والحقيقة في عصره ومن بعده اعترفوا بحمالته وجلالته وتلقوا بحسن القبول مقالته وتهنوا في خلوتهم
وجلوتهم على حاله وحرضوا الناس الى طريقته السنية وسلسلته العلية ودل هذا الاول دليل على كماله وجلى برهان على ارشاده
واكماله لو ذكرت عدد هولاء لطال الكلام وخفي المرام لكن لابد من ذكر بعض منهم منهم سيد العلماء وافضل الفضلاء مولانا
عبد الحكيم السيالكوتي بعثت كتب اليه كتبا واثبت فيها لمن التعظيم والتكريم اثباتا وخاطبته بمالك بمجدد الالف الثاني
خطابا وبالقطب الرباني حقا وصوابا وقد كتب بخطه الشريف في رد بعض شبهات المخالفين على كلامه قدس سره هذه العبارة
قدح كردن در سخن بزرگان بے مراد ایشان جہالت و نتیجہ نیک ندارد پس رد کلام مشیخت پناہ عرفان دستگاہ شیخ
احمد از جہل و نافہمیدگی است كتبه الفقير عبد الحكيم وكان ذلك التحرير زمانا كثيرا عند امام عصره الشيخ محمد نقشبند خلف
قدوة الاولياء الشيخ محمد معصوم قدس الله سره منهم الفاضل الكامل الشيخ جمال الطلوي وذكر صاحب المقامات انه رحمه الله
كان يزوره قدس سره بكمال التواضع والتذلل حتى انه اخذ نعليه ووضعها بين قدميه فقيل له في ذلك فقال انا في ذلك
معذور بل ماجور منهم الشيخ عبد الطيف الكجراتي يظهر ذلك عن شرحه على الحديقة منهم مولانا محمد تهتي الذي كان يقول
في حقه مولانا عبد الحكيم السيالكوتي لا ينبغي لاحد ان يظهر في حضرته من العلم والحكمة وقد اظهر عند خلفه الاكبر الشيخ محمد سعيد
قدس سره المجيد عقيدته واشار منه شوقا الى طريقته منهم العالم العامل مولانا حاجي محمد لاهوري حيث دخل في طريقته و
لازم صحبته واخذ من بركاته منهم الفاضل الشهير الشيخ محمود الجونفوري حيث جاء على مزاره الشريف غير مرة متبركا

ملا عبد الحكيم السيالكوتي رحمه الله تعالى هو عمدة العلماء الفضاحبة والبدر التم في الشهب الثاقبة والفضاحبة جمع الفضاحبي نسبة الى الفضاحب معرب بنجاب
بالباء الفارسية وهو ملك وسيع في الجانب الغربي من دهلي وعبارة عن صوبتين لاهور وملتان مولد الملا ومنشاه سيالكوت بكسر السين المهملة وبالتحتانية والالف وسكون
اللام وضم الكاف وسكون الواو وآخرا فوقانية بلدة من قرى لاهور شمر فيها في عنفوان سن التمييز على طلب العلم وتلمذ على الملا كمال الدين الكشميري نزيل سيالكوت الذي كان
استاذا للمجدد السهرندي وفي مدة قليلة ابدع بلاله ولمع انصباب له وكان في عهد السلطان جهانگير مشتغلا بافادة العلوم في مصره متحننا بادارة الجمهور من عصره والملك السلطان
شاه جهان بن جهانگير على اسيره وقصده ليروج العلم والعلماء ويجاور الملا مرارا الى هذا السلطنة العلياء وخصه السلطان بالاكرامات والانعامات الجلى وورد نه مرتين
في الميزان وسلم له اجارى في الوظائف وهو في كل مرة ستة لاف من الرباني والفيضا انعم عليه قريبا متعددة فبها كان يعيش في النعم الوافية ليعرف الاوقات في التدريس والتصانيف
العالية حتى توفي في الثامن عشر من شهر ربيع الاول سنة سبع وستين والف ودفن بسيالكوت ولا تصانيف غزيرة فائدة في الامم ولا يخفى ديار العرب والعجم هي حاشية تفسير البيضاوي
وحاشية مختصر المنار المسمى بالنور وحاشية المطول وحاشية شرح المواقف وحاشية شرح العقائد للتفتازاني وحاشية شرح العقائد الوافي وحاشية حاشية الخيالي وحاشية شرح الشمسية الخ حاشية على
عبد الغفور على الفوائد الضيائية وحاشية شرح المطالع والدرة الثمينة في اثبات الواجب تعالى والحواشي على هوامش شرح حكمة العين والحواشي على هوامش شرح هداية الحكمة للميبذي

واستفاضته وکان یلاقی اخلافه الکرام قدس اسرارهم مودته ومحبته منهم علامة عصره الشیخ عبد السلام الدیوکی حیث کان یزوره ویسمع معارفه ویستحسنها وقد صح انه قدس سره کان فی اللاهور فدخل علیه وذلک الشیخ وقال یا مولانا اما ان قلنا العلماء علی الحق فلا بد لنا ان نقول ان الصوفیة علی الباطل ولو قلنا ان الصوفیة علی الحق فلا جرم ان نعتقد ان العلماء علی الباطل وذکر وجوها فقال قدس سره کلاهما علی الحق ولیس بینهم نزاع الا صورة ثم کشف عن مراد الصوفیة ومرامهم وذکر اقوالهم واحوالهم حتی لم یبق بین الفریقین الا نزاع لفظی واندفعت شبهات المخالفین فسکت الشیخ وسلم تحقیقه واثنی علیه اثنی الله علیه ومن مصنفاته المشهورة بین اصحابه الاصغار الثلثة من مکاتیبه بحر من العلم والتحقیق وکنز من الرموز والدقایق وهی من اجلی کرامات تحکی من مقاماته لم یتکلم احد بهذا اللسان فهی عظیمة الشان ورسائل مفردة کالمبدء والمعاد والمعارف اللدنیة والمکاشفات الغیبیة وشرح رباعیات العارف بالله الخواجه محمد باقی بالله رح والرسالة المتهللیة ورد الرفض والرسالة فی اثبات النبوة ورسالة فی الحدیث وغیر ذلک وله رضی الله عنه فی بیان العقائد علی مذهب الماتریدیة وتهذیب طریقة الصوفیة النقشبندیة لسان اسی لسان ومن ایادیه علی رقاب کثیر من الناس انه اوضح الفرق بین وحدة الوجود وبین وحدة الشهود وبین ان وحدة الوجود شیء یعتری السالک فی اثناء سلوکه فمن ترقی مقاما اعلی من ذلک یتجلی له حقیقة وحدة الشهود فسد بذلک طریق الالحاد علی کثیر من کان یتیسر بزی الصوفیة ویتادی کلامه علی اهوائه الزائغة ومنها انه باحث الملاحدة الذین کانوا فی زمانه وجادلهم جدالا احسنا بقلمه ولسانه فکسر رد علی الروافض ونقض بدعاتهم ورد عن الضعفاء مکائدهم فمحی بذلک حمی الدین وحرست بیضة المسلمین ومنها انه حقق الفرق بین البدعة والسنة ومنها انه کان یامر بما یراه معروفا وینهی عن ضده ولا یخشی فی الله لومة لائم ولا یخاف من ذی سطوة فی سلطانه فکان ینکر علی الامراء ویرشدهم الی مراشدهم وینهم وینفرهم من صحبة الروافض ومن شاکلهم من اعداء الدین ویبذل لهم نصحه فنفع الله کثیرا منهم بذلک وصلحت بصلاحهم الرعیة فسد الله به ثلمة ظاهر الدین کما وقع به حرق باطنه وذلک لانه کان فقیها ماتریدیا ذکی النفس حریصا علی اتباع السنن مجتهدا فیه شدید النصح لابناء زمانه فجاء لذا لک والله اعلم طریقته وعلومه وشمائله محمودة عند المحققین واهل الانصاف ورغب فیها الناس توفی الشیخ احمد رحمه الله فی سنة ۱۰۳۴ ودفن بسهرند وقبته هناک معروفة یزار ویتبرک بها وقد تشرفت بزیارته فالحمد لله تعالی

یا ایها الانام لقد سافر الامام ۞ من کان ذیل رافته عروة القبول ۞ قطب الذی تفوض رب السمار له ۞ حال التی تحیر فی شانها العقول ۞ ما الموت کان بدر کمال قد انطلق ۞ من مشرق الظهور الی المغرب الافول ۞ لما اصاب ارث رسول بحقه ۞ اکتسب لعالم رحلته وارث الرسول ۞ واعلم انه ما کان کثیر فی عصر قط الا وکان له عدو من السفلة اذا لاشراف لم تزل تبلی بالاطراف فالکمل من الاولیاء تبلی بخمسة من الاشیاء شماتة الاعداء وملامة الاصدقاء وطعن الجهلاء وحسد العلماء والذمی من ایدی الملوک والامراء حتی انهم من غایة الجهل رموا اولیاء الله بالتکفیر وذلک عند الله تعالی

۱ وفی نسخة ۲ وفی نسخة ۳ وفی نسخة ۴ وفی نسخة ۵ وفی نسخة ۶ وفی نسخة ۷ وفی نسخة ۸ وفی نسخة ۹ وفی نسخة ۱۰ وفی نسخة ۱۱ وفی نسخة ۱۲ وفی نسخة ۱۳ وفی نسخة

امر عسیر غیر یسیر اما ترى انهم اخرجوا اسهل بن عبد الله التستری رح من التستر الی البصرة ونسبوه الی قبائح وکفروه مع امامته وجلالته فلم یزل بالبصرة الی ان مات بها ودرسوا باسعید الخراز رح بالعظائم وافتوا بکفره وشهدوا علی الجنید البغدادی رح مرارا حین کان یتکلم فی علم التوحید علی رؤس الاشهاد فصار یقرره فی قعر بیته الی ان مات وکان من اشد المنکرین علیه وعلی مشایخ عراق ابی دانیال کان یحط علیهم اشد الحط وکان اذا سمع احدا یذکرهم بغیط وتغیر لونه ودرسوا الشیخ ابا مدین رح بالزندقة واخرجوه من بجایة الی تلمسان فمات بها واخرجوا ابا الحسن الشاذلی رح من العرب الی مصر وشهدوا علیه بالزندقة ودرسوا الشیخ عز الدین بن عبد السلام رح والشیخ تاج الدین رح السبکی بالکفر وکفروا وشنعوا الشیخ محی الدین بن عربی رح فتا لبهم فی الایذاء من لا یمیز الغث من السمین ولا الشمال من الیمین ولا الصندل من الحطب ولا العناب من العنب محمد صالح الاورنقابادی ام الفجرانی وتابعه محمد عارف وعبد الله السورتی فعربوا بعض مکاتیب الشیخ وغیروها مسخرفین عن طریق الانصاف سالکین مسلک الاعتساف فحرفوا الکلم عن مواضعها والجمل عن مواقعها وارسلوها الی السید محمد البرزنجی بدراهم معدودة لیجیب علی حسب خیالاتهم غیر محمودة فحرر رسالة مشحونة بتبریدات مشتملة علی اعتراضات سخیفة ومموهة من تمویهات دقیقة وتغلیطات ضعیفة مع عدم ادراکه مسائل المتصوفین وعدم فهمه عن دقائق العارفین سلک فیها الی التکفیر والتفسیق الذی هو اردء الاقوال وهو الطریق الیسر تاح بها ارواح السائلین وهیج بها طبایع الطائفین فمارضوا جهابذة العلماء بمهذاره واعلام الکملاء بمکثاره فسال من حضار المدینة لیسطروا علیها علی حسب ما اقتضت قریحته من تسطیرات فردوها علی وجهه لان المنکرین کانوا الناقصین المارقین غیر الکاملین العارفین ولنعم ما قیل ؎ ومن عجب ان یکون شاعرا ۔ ولیس له فی الناس بیت یعرف ۔ ثم اتی الی مکة فالتجأ من الاعلام ان یعلقوا علیها حسب منشاه من تعلیقات فلما نظروا الیها تنفروا به نفرة شدیدة وشنعوا علیه شنعة مزیدة ونصحوا له نصیحة مفیدة بتقریرات عدیدة قال الله تعالی والذین یؤذون المومنین والمومنات بغیر ما اکتسبوا فقد احتملوا بهتانا واثما مبینا وقال الله تعالی واخفض جناحک للمومنین وقال تعالی الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون الذین امنوا وکانوا یتقون لهم البشری فی الحیات الدنیا وفی الآخرة قال الامام الهمام الحافظ محی السنة ابو محمد الحسین الفراء البغوی عن انس بن مالک رض عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم عن جبرئیل عن الله عز وجل قال یقول الله عز وجل من اهان لی ولیا فقد بارزنی بالمحاربة وانی لاغضب لاولیائی کما یغضب اللیث الجریء وما تقرب الی عبدی المومن بمثل اداء ما افترضت علیه ومایزال عبدی المومن یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت له سمعا وبصرا ولسانا ویدا ومویدا ان دعانی اجبته وان سالنی اعطیته الحدیث قال الحافظ السیوطی فی القول الجلی فی حدیث الولی هذا الحدیث اخرجه ابن ابی الدنیا فی کتاب الاولیاء

واخرجه ابونعیم فی الحلیة واخرج الطبرانی فی الاوسط مختصرا ثم ان لاصل الحدیث شواهد منها ما اخرج البخاری فی صحیحه
عن ابی هریرة رضی قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم قال الله عزوجل من عادی لی ولیا فقد اذنته بالحرب الحدیث
وتفرد باخراجه البخاری واورده الذهبی فی المیزان ومنها ما اخرجه الامام احمد فی مسنده عن عائشة رضی الله
عنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال الله تعالی من اذی لی ولیا فقد استحل محاربتی الحدیث
ومنها ما اخرجه الطبرانی فی الاوسط عن عائشة رضی الله تعالی عنها عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الله
تعالی یقول ما الهان لی ولیا فقد استحل محاربتی وما تقرب الی عبدی بمثل ادار فرائضی وانه عبدی
یتقرب الی بالنوافل حتی احببته کنت عینه الذی یبصر بها واذنه التی یسمع بها ویده التی یبطش بها ورجله التی
یمشی بها وان دعاه انی اجیبنه وان یسالنی اعطیته وما ترددت عن شیء انا فاعله ترددی عن موته وذلک انه
یکره الموت وانا اکره مساءته ومنها ما رواه ابویعلی فی مسنده عن میمونة ام المومنین رضی الله عنها ان رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم قال قال الله عزوجل من اذی لی ولیا فقد استحل محاربتی وما تقرب الی عبدی بمثل
ادار فرائضی وانه یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت جله التی یمشی بها ویده التی یبطش بها و
لسانه الذی ینطق به وقلبه الذی یعقل به ان سالنی اعطیته وان دعانی اجبته وما ترددت من شیء انا فاعله
کترددی عن موته وذلک انه یکره الموت وانا اکره مساءته ومنها ما رواه الطبرانی فی الکبیر عن ابی امامة رضی الله
عنه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان الله تعالی یقول من الهان لی ولیا فقد بارزنی بالعداوة الحدیث
ومنها ما اخرجه الطبرانی عن ابن عباس رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول الله تعالی
من عادی لی ولیا فقد ناصبنی بالمحاربة الحدیث انتهی ملخصا فما رواه الائمة البخاری وغیره من طرق کثیرة تزید علی
خمسة عشر طریقا عن جماعة من الصحابة رضوان الله علیهم اجمعین عن النبی صلی الله علیه وسلم انه قال ان الله تعالی
قال من عادی اوازل اوازی اوالهان روایات لی ولیا وفی روایة ولی المومنین فقد اذنته ای اعلمته بالحرب
وفی روایة فقد استحل محاربتی وفی اخری فقد بارزنی بالمحاربة وقوله لی ظرف لغو ویجوز ان یکون مستقرا لانه حال
قدمت علی صاحبها للتنکیر والمحاربة فیه من باب یخادعون الله وعاقبت اللص وحکمة ایثاره المخاطبة بما یفهم
اذ الحرب نیشار من العداوة الناشئة عن المخالفة وغایتها اللازمة لها الهلاک ای من کره من اجبته عادانی
وعاندنی ومن عاندنی فقد تعرض لاهلاکی ایاه اشد الهلاک واقطعه واطلق الحرب واریدلازمها واذ قد علمت
هذا علمت ان فیه من الوعید الشدید والزجر الاکید والمنع البلیغ ما یحمل من له ادنی مسکة من عقل فضلا عن
دین علی ان یتجنب الخوض فی شیء مما ینقص به احدا من ائمة الاسلام ومصابیح الظلام وان یبالغ فی البعد
عن ایذائهم من الوجوه فانه یؤذی الاموات مایؤذی الاحیاء قال ابن حجر المکی فی الزواجر عن اقتراف الکبائر

عد ہذا کبیرۃ وہو ما صرح بہ بعضہم وہو صریح ہذا الوعید الذی لا اشد منہ اذ محاربۃ اللہ تعالے للعبد لم تذکر الا فی آکل الربا ومعاداۃ الاولیاء ومن عاداہ اللہ لا یفلح ابدا بل لابد العیاذ باللہ تعالی من ان یموت علے الکفر عافانا اللہ من ذلک بمنہ وکرمہ ثم رایت الزرکشی فے الخادم اشار الی ذلک حیث قال بعد الحدیث وتامل ہذا الوعید وہو عینہ وآکل الربا بغی قرن فان لم تفعلوا فاذنوا بحرب من اللہ ورسولہ وفی فتاوی البدیعی من الحنفیۃ من استخف بالعالم ملقت امرتہ وکانہ جعلہ رقۃ انتہی فہذہ احادیث واثار فیہا مقنع لذوی الابصار وعن کلام الحکماء ونصوص العلماء قال ابو القاسم للبیدی فی کتاب الدلالۃ علی ان اللہ عزوجل لم تخل الارض من قایم یقوم لہ بالحجۃ فی دینہ رضیۃ بولایتہ واختارہ لمعاملتہ یبین بہ دلالتہ ویوضح بہ طرقہ ومن عدولہ مفتونین یضل الناس عن سبیلہ ویفتنہم فی دینہ وقال ابی اللہ تعالی ان یفتح قلب عبد بالحقیقۃ والمعرفۃ او لفہم کتابہ وہو یوذی باولیائہ کصاحب البدعۃ عن اصابۃ السنۃ ما دام متبعا لآرائہ واہوائہ وان اللہ تعالے منتقم لاولیائہ من اذاہم ویعاقب من لم ینصرہم فایاک وایاہم فانہم حمی اللہ تعالے فی ارضہ وخزی اللہ تعالی واقع بمن عاداہم وان اللہ تعالی لیغضب لغضبہم ویرضی لرضاہم وان اللہ تعالے اذا اراد لقوم خیرا وفقہم للسنۃ وحبب الیہم اولیائہ اذا اراد لقوم شرا اقر لہم فے طریق البدعۃ وحبب الیہم وقال ان اللہ تعالی ختم علے نفوس اولیائہ ان یعز ناصرہم فمن اذاہم اذاہم بثلاث عقوبات او واحدۃ منہن اما تفریق الہموم فے الدنیا بمحبۃ الفخر والتکاثر او عمی القلب عن التصدیق بمواہب اہل خاصۃ اللہ او موالاۃ اعداء اللہ وقال ان اللہ اکرم بنی اسرائیل فی کل زمان نبی یوحی الیہ وخص ہذہ الامۃ فی کل اوان بولی یوفقہ ویلہمہ اصابۃ المعنی فے الذہن والحقیقۃ فے الاحوال رشدا وتسدیدا من اللہ یوضح بہ طرقہ ویرحم بہ عبادہ ویزید ہدایۃ للمطیع فاذا رایتم الارض قد خلت منہم فاعلموا ان الداہیۃ قد عظمت وان الآفۃ قد اقتربت وہو علم من اشراط الساعۃ وقال تبقی فی آخر الزمان طائفۃ من اولیاء اللہ یدفع بہم البلاء ویصرف بہم المکاره فاذا عظمت فتنۃ اہل الارض وکثر الفساد وانبنی حجب اللہ البصار العامۃ من اولیائہ وغرف قلوبہم عن محبتہم فعند ذلک تحل بہم السخط قال الحافظ الامام ابن عساکر فی کتابہ تبیین کذب المفتری فیما نسب للامام ابی الحسن الاشعری ان لحوم العلماء مسمومۃ وہتک استار منتقصہم معلومۃ وقال لحوم العلماء سمّ من شمّہا مرض ومن ذاقہا مات ومن اطلق لسانہ فے العلماء بلاہ اللہ تعالے قبل موتہ بموت القلب فلیحذر الذین یخالفون عن امرہ ان تصیبہم فتنۃ او یصیبہم عذاب الیم وقال الامام المجمع علے جلالتہ وامامتہ ابو تراب النخشبی رضی اللہ عنہ اذا التقے القلب الاعراض عن اللہ تعالے صحبتہ الوقیعۃ فی اولیاء اللہ تعالے لان محبتہم دلیل علے محبۃ اللہ عزوجل ؎ بائی کتاب ام بائیۃ سنۃ ؎ ترسے حبہم عارا علی وتحسب ؎ کیف وان المجدد من الاولیاء الکاملین والعلماء العاملین صحت عنہ کمالات باہرۃ للعقول واحوال

۱۲ امداده

وكرامات لا ينكرها الا المعاند الجهول فهو من الاء لياء على الحقيقة والجامع بين الحقيقة والطريقة فمنتقصه ممن حقت عليه كلمة الطرد والمقت كيف وقد ادخل نفسه فيما لا طاقة له به من محاربة الله ورسوله ومن حارب الله هلك هلاكا ابديا نعوذ بالله من ذلك فلما كان ايذاء اولياء الله محمد وراثة تكفيرهم وسبتهم في الشرع محظورا فشمر الذيل الى جواب الايرادات الواهية الفاضل النبيل والنحرير الشاهم الجليل الشيخ نور الدين محمد بيگ الذي ما نطق به لسان قلمنا ما ادوعه من نور معاينة في كمام كلمة الاسري مسري الارواح في الاجساد وجري مجري الدم من الاكباد فطلعت شموس التحقيق من افق انواره وتفجرت ينابيعها من خلال آثاره ونعم ما قطع عنه صيدا نالم يصل اليه الكميت ونقى الفاظه ونهب معاينة فلم يقل فيه لو ولا ليت فوالله ثم والله وقعوا منه في ظلمات ليس فيها عين الحياة فجعل التحقيق لروض فضله سياحا دانا ربده في سماء الكمال سراجا وهاجا فسر به قلوب القبول وعيون العقول كما تتقاطر الطل الهتان على رؤس القضب ودوق الريحان فصحه عبد الله الافندي والشيخ الاحمد البشبشي والسيد الاسود المفتي المدني الحنفي والامام العلي الطبري الشافعي البابلي وعبد الرحمن بن محمد الصالح الامام المالكي ومحمد بن القاضي الحنفي والشيخ الحسن الحنفي ومرشد الدين ابن احمد المرشدي والشيخ الاعلم والحبر الفهم المعظم الشيخ المحترم السيد محمد الافندي وكفاك تحريره ما صورته فقد وقفت على السوال الذي صورة الشيخ صالح الاورنك آبادي ومحمد عارف وعبد الله السورتي من توابع شيخ صالح المذكور وذكروا اقوالا وزعموا انهم استخرجوها من مكتوبات الشيخ الاجل الهمام الكامل في طريق النقشبندية بل امام منبع العلوم والمعارف ومنشار الاسرار واللطائف العارف بالله تعالى الشيخ احمد الفاروقي الحنفي النقشبندي رحمه الله تعالى واعلى درجاته وحيث كان مكتوب الشيخ رح بالفارسية عربوها الى الالفاظ العربية لقدر معرفتهم ومقتضى مرادهم نعوذ بالله من اتباع النفس وهواها وارسلوها الى السيد محمد البرزنجي احد مجاوري المدينة المنورة ثم بعد وصول ذلك السوال اليه علق رسالة بتكفير الشيخ الاحمد المذكور بسبب الاقوال المكتوبة في السوال الملائمة خاطر المرسل اليه وتصدى باثبات كفره بها وسال من قاضي المدينة المنورة ومفتيها وعلمائها ان يكتبوا على ذلك السوال على وفق مراده فامتنعوا عن ذلك وردوا عليه كلاما واجوبة يليق بالعلماء العاملين ليعلمهم ثم بعد ذلك اتى الى مكة المشرفة فسئل الكتابة على السوال المذكور من قاضيها ومفتيها وعلمائها ايضا فما احد وافقه على ذلك فاجابوه بقولهم هذا الامر الذي ارتكبه عظيم فلما يوافقك في تكفير مسلم الا كل هالك ولا وافقه بالكتابة من العلماء على ذلك الا احاد من الناس ممن لا معرفة له بالطريقة وبعضهم وافقه لملائمة هواه وبعضهم لا علم له رأسا ولا حقيقة فحصل ما حصل من القيل والقال بسبب فعل هذا الضال وهو فعل ذلك لتبع هوى من ارسل اليه السوال اذ ما علموا قوله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم لا طاعة للمخلوق في معصية الخالق فما بالك بتحقيق العباد ولا سيما فيمن اراد تكفيره ولي وهو عالم العباد فما ويل من يجبري وان ربك لبالمرصاد فنهوجب ما افتروا على الشيخ احمد النقشبندي قدس سره ومكتوباته احتاج الى منتي

مكتوبات المرحوم الشيخ المذكور وتعريب الفاظه من الفارسية الى العربية حيث كان الامر كذلك وصرت انا الخ الاجل العالم الفاضل الشيخ محمد بيك همته العلية رسالة جميع مكتوبات الشيخ احمد رحمه الله وقابل الاقوال التي في ورقة السوال من مكتوبات المرحوم فوجدها غير موافق لها بسبب التحريف وترك بعض الالفاظ وزيادة اخرى الذي ارتكبها هذا الطريقة فكتب رسالة وبين فيها اصطلاحات السادة النقشبندية ومقاصد الشيخ احمد رح وارد بذلك اظهار الحق لكن ان تتبع الحق احق واجل الاشكال ير تفع القبيل والقال فاعرب الفاظ الفارسية الى العربية واحرز اهتم واتقن وارتفع من اهل الحق سور الظن بل رجع الكفر على من يجتري بتكفير المسلم وندم كثير ممن كتب على السوال المذكور ووافق على الندم رجاء ان يدخل تحت قوله عليه السلام التوبة الندم لناظر لهم ان مبنى الامر على الهوا والغرض والبهتان الذي فهم من الزيادة والنقصان والتحريف الذي لا يليق للمسلم فعله بل لا يقوله انسان قال النبي صلى الله عليه وسلم في الحديث الشريف من اذى مسلما فقد اذاني فكيف يكون حال من يجتري للتحريف وقال عليه الصلوة والسلام من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه وقال عليه الصلوة والسلام اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساويهم فظهر الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا فينبغي للحاكم ملك الديار ان يخرجوا من هو مثل هولاء المجترئين بل يجب ان يؤدبهم بحسب ما يقتضي احوالهم وافعالهم نسال الله العظيم رب العرش الكريم ان يعصمنا والمسلمين عن تعدي حدود الله باتباع هواء النفس والشيطان وعن ان يقع في عرض مسلم بظلم وعدوان انتهى ولله در شيخ الاسلام والمسلمين مفتي مكة المشرفة في مذهب الحنفيين الشيخ عبد الله افندي عفاني زاده قدس سره حيث افاده - اما بعد فقد اخبرني الحبر النحرير الثقات الثقات والبالغون حد التواتر مقبولوا الروايات بان اولاد الشيخ احمد الفاروقي السرهندي النقشبندي ومريديهم الموجودين الآن سالكون مناهج الشريعة المستقيمة ملازمون الطاعة الجماعة على الطريق الحنفية السهلة القويمة وانهم اخذوا الطريقة المذكورة عن الديهم المذكور وليس فيها ما يخالف الشريعة الغراء وما وقع في مخدوم زاده هذا امر غريب فيه ولا ريب لانه احاطت علما بآداب الطريقة النقشبندية واخذت منها عن جماعة زهاد اجلاء عظماء واذا تقرر هذا فليعلم ان الشيخ احمد كتوباته واقعة باللغات الفارسية مبنية على قواعد السادة الصوفية باصطلاحاتهم المرضية ابل له رضي الله تعالى عنه اصطلاحات خاصة رضية وله اشارة فيه اردت قصدي بعض مقتضى الطريقة النقشبندية والشيخ المذكور وعرب بعض مواضع من المكتوبات وحرف وغالب بما يوجب القيل والقال وصدره في السوال والجواب من الكتابة عليه قبل كل فاستعنت تدينا وقد فتح لي مرارا كثيرا اجابة بالحديث السابق وهو قوله صلى الله عليه وآله وسلم من جبر اسلام المرء تركه مالا يعنيه ثم زاد في اللحاح وقال نسئل من سبب ونقص وذكر كلاما لا يستطاع ذكره على ان مسلم عادته بكاية فيجيبنا اجابة شفاها باللسان ما يهوى

مقرر عند ادنی الطلبۃ وفی جمیع الکتب فی باب الردۃ وطلب الکتابۃ ایضاً من جماعۃ علماء واتقیاء حنفیۃ وشافعیۃ فلم یوفقوہ علی ذالک بل اجابوہ بالحق المخالف لھواہ وکتب علیہ شخص من الفضلاء اخذاً بظاہر الفاظ التقریب المحرف مع امکان التاویل ودافقہ جماعۃ ممن لا یعباء بھم وزاد بعض جھال فی الھند بہ وطعن وبعضھم نقش ما رسم لہ فی اکاہ کا لبغبغاء ولیتہ ان تب فھم ولم یفھم ونوظر بکتابۃ الموافق الجاہل المتعنت لاجری علی مقتضی لفظہ شرعاً ان لم ینکرہ لانہ عرض بالعلماء الاجلاء الذین لا یصلح ان یکون تلمیذاً لھم فعلیہ من اللہ ما یستحقہ وقد اعتذر عنھما بعض العلماء الاجلاء فی تعریضہ بقولہ ولو لا عنہ وجھل الاول وجھل الثانی لحکمنا بکفرھما ولکن لما کان لھما نوع عذر بانبار ان العوام لا یکلفون الا بمعرفۃ المسائل الخفیۃ التی یخفی علی مثلھا من العوام اعرضنا عن الحکم بذلک ولکن مثل ھذین الجاھلین ینبغی تادیبھما وزجرھما عن الخوض فیما لا یصول لاذانھما الیہ انتہی فما احسن ھذا الاعتذار الدال علی جھلھما وتعینن لحالھما وما الکاتب من الاعتذار فللہ درہ ودر ھذا القدر محوا ما کتبناہ وانکراہ بغاتہ الزلۃ والاستصغار وکیفیھما ذلک خزیا وتعزیرا فی سائر الاعصار قال علماءنا انکار الکفر توبۃ وقد ردد بعض الافاضل علی ھذا المعرب المستمع لھواہ المحرف الکلام الشیخ بالتعریب ومزجہ بالدسائس وزلیف کلامہ وکلام من بعدہ فاضلا وعسر کلام الشیخ المذکور بلفظ الفارسی وعربہ بالواقع فاطال وحسن التاویل والمقال وقد فرط علیہ جماعۃ علماء اجلاء والاحری ترک التعریب المحتاج الی التاویل لان بعض الالفاظ اذا وقعت فارسیۃ حکما واذا وقعت عربیۃ حکما اخر قالہ علماؤنا فی اماکن متعددۃ من کتب الفتاوی کما ذکر علامۃ المذہب قاضی خان فی فتاواہ المشہورۃ فی الشروط المفسدۃ للبیع رجل اشتری شیئا علی ان یحملہ البائع الی منزل المشتری ان قال فلک بالعربیۃ لا یجوز وان قالہ بالفارسیۃ جاز لان العربیۃ تفرق بین الحمل والایفاء والفارسیۃ لا تفرق ویکون الحمل بمنزلۃ الایفاء انتہی والحاصل ان الفاظ المکتوبات الصادرۃ من الشیخ باللغۃ الفارسیۃ باصطلاح القوم ولسانھم حیث کانت سالمۃ عما یوجب وصمۃ فالمھا شرعا ولا محذور فیھا ولو بوجہ ضعیف لا لیلتفت الی التعریب المخل المحتاج الی التاویل بل یترک کلام المتکلم بلفظ عربیا او فارسیا الخالی عن التعریب لموافقتہ الشرع الشریف کما اخبرنی من تقدم ولا تکلفت لتعریبھا وان لم تتغیر معناھا ومدلولھا فکیف مع التغیر الموقع فی محذور لو فرض ولا یقدح فی الشیخ تعریب ذلک المعنت مع براءتہ کما ذکر ولیت شعری ای حاجۃ داعیۃ الی التعریب لتکفیر بہ مسلما ماھذا الا جرءۃ وافتراء بلا مراء فان تکفیر المسلم امر عظیم قال فی البحر نقلا عن الفتاوی الصغری الکفر شئ عظیم فلا احب المومن کافرا حتی وجدت روایۃ انہ لا یکفر انتہی ثم قال فیہ قال فی الخلاصۃ اذا کان فی المسئلۃ وجوہ توجب الکفر ووجہ واحد یمنع التکفیر فعلی المفتی ان یمیل الی الوجہ الذی یمنع التکفیر تحسینا للظن بالمسلم انتہی ثم قال والذی یحرر ان لا یفتی بتکفیر مسلم امکن حمل کلامہ علی محمل حسن او کان فی کفرہ اختلاف ولو روایۃ ضعیفۃ وھذا الذی

۱۲ منہ ای البرزنجی المدنی عفا اللہ تعالی عنہ

اودین اللہ و اعتقدہ ثم ان الفقیر فی شغل شاغل من مثل ہذہ الخرافات والکتابۃ علیہا والتقریظ والموافقۃ
الواقعات الیومیۃ المتعین علی بیانہا بامر الدولۃ العلیۃ ادامہا اللہ تعالی وادام احسانہا علی سائر البریۃ
وانما اخبرنی من تقدم ذکرہ ان ما وقع من التعریب والتحریف والکتابۃ علیہ والموافقۃ لو ظہر واصغی الیہ سمع
اہل العناد لاقام الفتنۃ النائمۃ الداعیۃ الی الفساد وتخریب البلاد واضرار المسلمین والعارفین والعباد والعلماء
والزہاد والمشائخ الامجاد وطلب منی کتابۃ ما تیسر لدفع ہذہ المضار العدیدۃ بالفاظ وجیزۃ مفیدۃ فوجبت علی
وسطرت ما ذکر لحقن الدماء والانتصار للعلماء والصلحاء المشائخ الاتقیاء قال ذلک الفقیر الی اللہ تعالی
عبد اللہ عناقی زادہ الحنفی القاہری القائم بخدمۃ الفتوی بامّ القری مکۃ المشرفۃ عفی عنہما بمنہ وکرمہ وقد تصدی
لشرح کلمات الطیبات فی اثنا رسنۃ اثنا عشر ومائتہ والف صاحب القرب الانسی والمقام القدسی
الشیخ عبد الغنی النابلسی الحنفی الدمشقی نفعنا اللہ تعالی ببرکاتہ وامدنا بصالح دعواتہ فی رسالتہ
نتیجۃ العلوم ونصیحۃ علماء الرسوم فاجاد فی التحقیق وازال الاشتباہ عن الطریق کیف لا فان اللہ خص
ہذہ الامۃ بما لم یعط امۃ قبلہا وامطر علیہا من سحائب کرمہ وطل نعمہ وبلہا وجعل فیہا علی مری الایام طائفۃ
بخصوص ولایتہ فانہم صفوتہ من الخلق ومحل رعایتہ ہم خیر الامۃ والانوار التی تضیء الظلمۃ وبہم تفرج کل شدۃ
وتزاح کل ملمۃ ؎ نہاہم حبتہ لما سقاہم ❊ خیال الوصل عن حور الجنان ❊ الم یعبدوا من خوف
نار ❊ ولا شوقا لماء فی الجنان ❊ لہم شغل لمولاہم بذکر ❊ وسکر التہجد فی القران ❊ بحور العلم او
شمس السموات ❊ ملوک الارض اقمار الزمان ❊ ہم الکاشفون بلطائف المعارف والمطلعون
بنظر الف العوارف وردت بذکرہم الاخبار ورویت فی مآثرہم الآثار عن الاخیار وجارت الاحادیث
بانہم السابقون والاحبار دونک ما رواہ رواۃ الحدیث الصادقون لکل قرن من امتی سابقون بہم یغاث
الناس وبہم ینصرون وبہم یرزقون وبہم یمطرون وبہم یجارون وبہم یرفع عن اہل الارض ما بہ یضارون
بہم یحیی اللہ ویمیت ویسقی عبادہ ویقیت بہم ینزل الغیث وبہم یصلح العیث وبہم ینبت للخلیقۃ
نباتہا وبہم تخرج الارض برکتہا وبہم ینتصر علی الاعداء وتدفع انواع البلاء ویصرف العذاب والابتلاء
؎ بہم امنارت بقاع الارض وابتہجت ❊ فہم شموس سرت فیہا واقمار ❊ یحیی بہم کل ارض ینزلون بہا ❊
کانہم لبقاع الارض امطار ❊ ہم الخواص وقد خصوا بمنزلۃ ❊ جہلا وکم لہم فی اللہ اسرار ❊ لو اقسم احدہم
علی اللہ لابر قسمہ ولو سالہ یزیل جبلا عن مکانہ لہدمہ ولن تقوم الساعۃ حتی یقضوا کلہم ویفقد من
جمعہم امکنتہم ومحلہم ویعازم من کل الارض ظللہم وظلہم وظلہم قد قول اللہ تعالی نصرہم مدد علی اعدائہم اذا ہم وکرہم
وتوعد من اذاہم بحرب عظیم امرہم بل اتاک حدیث الغاشیۃ البرزخیۃ الراسیۃ المتلاشیۃ الذی

اصبحت تقیس اولیاء اللہ عائشۃ ولم تکن من عذاب اللہ خائشۃ انما مثلہا مثل الماشیۃ فمزق اللہ منہا
الاصل والحاشیۃ ولانشار منہا ماشیۃ اصل اتاک حدیث الفجرۃ واللیام السکرۃ والحمر المستنفرۃ والکذبۃ المزورۃ الذین
لایحشون من برہ ولا تنفع فیہم الذکری ہل اتاک بنبار الشاتم المکفر المتعسف الذی لیس لہ التعرف ولاحظ الا ان یعسف
ولانصیب لہ الا التنعیف وہو کالحباری فی صحاری التکلف المتخلف من ادراک التصوف وما ادراک ما التصوف
فانہ علم یعرف بہ کیفیۃ ترقی اہل الکمال من النوع الانسانی فی مدارج سعاداتہم والامور العارضۃ لہم فی درجاتہم
بقدر الطاقۃ البشریۃ واما التعبیر عن ہذہ الدرجات والمقامات کما ہو حقہ فغیر ممکن لان العبارات انما وضعت
للمعانی التی وصل الیہا فہم اہل اللغات واما المعانی التی لایصل الیہا الا غائب عن ذاتہ فضلا عن قوی بدنہ فلیس
بمکن ان یوضع لہا الفاظ فضلا عن ان یعبر عنہا بالالفاظ فکما ان المعقولات لاتدرک بالاوہام والموہومات
لاتدرک بالخیالات والتخیلات لاتدرک بالحواس کذلک ما من شانہ ان یعاین بعین الیقین لایمکن ان
یدرک بعلم الیقین فالواجب علی من یرید ذلک ان یجتہد فی الوصول الیہ بالعیان دون ان یطلبہ
بالبیان فانہ طور وراء طور العقل ۵ علم التصوف علم لیس یعرفہ ❊ الا اخو فطنۃ بالحق معروف
ولیس یعرفہ من لیس یشہدہ ❊ وکیف یشہد ضوء الشمس مکفوف ❊ قال ابوبکر الواسطی الراسخون فی العلم
الذی رسخوا بارداحہم فی غیب الغیب وفی سر السر فعرفہم اعرفہم واراد منہم من مقتضی الایات مالم یرد من
غیرہم وخاضوا بحر العلم لطلب الزیادات فانکشف لہم من خور الخزون تحت کل حرف وآیۃ من الفہم عجائب
النفس فاستخرجوا الدرۃ والجواہر وانطقوا بالحکمۃ وقد ورد فی الخبر عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیما رواہ سفیان
بن عیینۃ عن جریج عن عطاء عن ابی ہریرۃ انہ قال ان من العلم کہیئۃ المکنون لایعلمہ الا العلماء باللہ فاذا
نطقوا بہ لاینکرہ الا اہل الغرۃ باللہ اخبرنا ابوزرعہ اجازۃ قال اخبرنا ابوبکر بن خلف اجازۃ قال اخبرنا ابو
عبدالرحمن قال سمعت النصرابادی یقول سمعت ابن عائشۃ یقول سمعت القرشی یقول ہی اسرار اللہ تعالی
یبدیہا الی اولیائہ وسادات النبلاء من غیر سماع ولا دراسۃ وہی من الاسرار التی لم یطلع علیہا الا الخواص
وقال ابوسعید الخراز للعارفین خزائن اودعوہا علوما غریبۃ وابنارا عجیبۃ ویتکلمون فیہا بلسان الابدیۃ ویخبرون
عنہا بعبارۃ الازلیۃ وہو العلم المجہول فتقول بلسان الابدیۃ وعبارۃ الازلیۃ اشارۃ الی انہم باللہ ینطقون
وقد قال اللہ تعالی علی لسان بنیۃ نبی ینطق وہو العلم اللدنی الذی قال اللہ تعالی فی الخضر وعلمناہ
من لدنا علما **فان قلت** کیف یصح دعوی القول بان علم الباطن لاینال بالکسب وقد شوہد حصولہ بذلک
لاہل الظاہر **قلت** لانک ان علوم الانبیاء والرسل علیہم السلام انما کان حصولیا بالوحی غالبا وبالالہام بالفیض
الالہی الذی قذفہ اللہ فی بواطن قلوبہم وابرزہ لہم فی خالب الکشف عن الحقائق الربانیۃ ومعلوم ان ما

---

۱ نسخہ: فی تعریف التصوف وتحقیقہ ۲ نام مرشد پیر کہ از اقطاب کبار ہند بود و در ۹۳۵ کہ عصر ورق ہفتاد و نہم ہجری بود

ليس بسبب وهو واقع ايضا لمخالفاتهم من القوم حيث افصحوا عنه بعبارات الازل التي لقصر عنها نطاق نطق اهل الظاهر
في الابد قال الشيخ تاج الدين بن السبكي في الطبقات الكبرى ما لفظه وذكر ان الشيخ عز الدين بن عبد السلام كان يقرئ بين
يديه رسالة القشيري بحضرته مرة الشيخ ابو العباس المرسي لما قدم من الاسكندرية الى القاهرة فقال الشيخ عز الدين تكلم
على هذا الفصل فاخذ المرسي يتكلم والشيخ عز الدين يرحب في الحلقة ويقول اسمعوا هذا الكلام الذي حديث عهده بربه وقال
الشيخ تاج الدين بن عطاء الله في لطائف المنن اخبرني الشيخ يمن الدين الاسمر قال حضرت بالمنصورة في خندقها
قرأت الشيخ عز الدين بن عبد السلام والشيخ مجد الدين علي بن وهب القشيري والشيخ محي الدين بن سراقة والشيخ
مجد الدين الاخسي والشيخ ابا الحسن الشاذلي رسالة القشيري تقرأ عليهم وهم يتكلمون والشيخ ابو الحسن صامت الى ان
فرغ كلامهم فقالوا يا سيدي نريد ان نسمع منك فقال انتم ذات الوقت وكبراءه وقد تكلمتم فقالوا لا بد ان نسمع
منك فسكت الشيخ ساعة ثم تكلم بالاسرار العجيبة والعلوم الجليلة فقال الشيخ عز الدين وقد خرج من صدد الجماعة وفارق موضعه
اسمعوا هذا الكلام الغريب القريب العهد من الله قلت وفي رواية ساقها الحافظ ابن كثير كان الشيخ عز الدين يحضر مجلس
الاستاذ ابي الحسن الشاذلي فيسمع تقريره في علوم الحقايق ويشاهد حسن افصاحه عن العلم اللدني فعند ذلك يحصل له
وارد من جناب الحق ويرقص على قدميه طربا مع المريدين وهو يقول تاملوا هذا التقرير فانه قريب العهد من ربه فهذا
هو العلم الباطن الحاصل لهم من الفيض الالهي من غير اكتساب واما حصوله لاهل الظاهر بالتلقي عن الاستاذين
فصار ملحقا بالعلوم العادية الكسبية التي تؤخذ بالتقليد وليس هذا الآن من العلم النظري القريب العهد بربه لكونه
يخرج عن مقتضى العلم اللدني بسبب تلقيه عن الخلق دون الحق قال الشيخ عبد السلام المقدسي في كتابه حل الرموز
ومفاتيح الكنوز اعلم ان العلم علمان علم الظاهر وهو الشريعة وعلم الباطن وهو الحقيقة قال رسول الله صلى الله
صلى الله عليه وسلم العلم علمان علم باللسان وعلم بالقلب فاما علم اللسان وهو حجة الله على العباد واما علم
القلب وهو العلم الاعلى الذي لا يخشى الله العباد الا به فعلم القلب هو العلم اللدني الذي لم يسطر في السطور
ولم يحفظ بالدرس وانما هو تلقين من الله بغير واسطة ملك ولا سفارة رسول كما ان الخضر عليه السلام علم العلم
اللدني ما لم يعلمه موسى عليه السلام بالعلم الوحي فقتل تلك النفس الزكية بغير نفس بذلك على ظاهر الشرع عدوانا
محضا لكن ظهر تحقيق فعله بعلم آخر لدني لم ينقل من الكتب والاوراق وانما جاء حيّ من الملك الخلاق
فوجب على موسى عليه السلام انكار ذلك واستقباحه قياما بالحدود وعملا بالشريعة اذ هو متشرع
ومقتدى بها فلو سكت عن الانكار لما قام به غيره ولذلك تادب الخضر عليه السلام معه بقوله انك لن
تستطيع معي صبرا وهذا غاية الادب من الخضر عليه السلام لانه علم انه يرى منه ما لا يقره الشرع فقال
انك لن تستطيع معي صبرا على ما يخالف الشريعة ثم لما اعلمه الخضر عليه السلام بما له مدخل في علم الشريعة

له بحث منبعث ١٢ منه ٥ اي اني على المرسي الآن بالكشف ١٢

علم موسیٰ علیہ السلام ان الشریعۃ جسدہ والحقیقۃ روحہا وقال فی موضع آخر اعلم ان العلم مقدمۃ نتیجتہا العمل والعمل مقدمۃ نتیجتہا الحال فالعلم والعمل کسبی والحال وہبی قال اللہ تعالیٰ والذین جاہدوا فینا لنہدینہم سبلنا فالمجاہدۃ للعبد بالعلم والعمل والہدایۃ مواہب اللہ تعالیٰ فی الاحوال وہذا معنی قولہ صلے اللہ علیہ وسلم من عمل بما یعلم ورثہ اللہ علم مالم یکن یعلم فالذی ورثہ اللہ لعبدہ لم یکن من کسبہ بل بفضل اللہ وبرحمتہ بذلک من اللہ تعالیٰ علے نبیہ فقال وعلمک مالم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما وقال الہروی فی منازل السائرین الدرجۃ الثالثۃ علم لدنی اسنادہ وجودہ وادراکہ عیانہ ولغتہ حکمۃ لیس بینہ وبین الغیب حجاب قال شارحہ العالم باللہ اکمل الدین القاشانی ای علم لایکون الا من لدنہ رحمۃ وموہبۃ کقولہ تعالیٰ فی حق الخضر علیہ السلام آتیناہ رحمۃ من عندنا وعلمناہ من لدنا علما ولا یثبت بالاسناد وسائر العلوم المنقولۃ بل اسنادہ وجودہ وادراکہ عیانہ ای لایحصل بالادراک العقلی والفہم کسائر العلوم المنقولۃ بل ادراکہ شہودہ ولما کان العیان الذی ہو الادراک البصری اجلّ الادراکات اطلق علے کل ادراک یکون فی غایۃ الجلا فاطلق علے الشہود الحقانی ولغتہ حکمۃ ای لایمکن لغتہ لعبارۃ تفہم معناہ ولایمکن لغتہ ووصفہ لمن لیس لہ ذلک ولایمکن تعریفہ للغیر فلا یعرفہ الا ہو نفسہ لمن ظہر علیہ لیس بینہ وبین الغیب حجاب المراد بالغیب غیب الغیوب الذی ہو علم الحق ای لیس ہو الا علم الحق لعینہ وہو التجلی الذاتی والتفصیل فی الکواکب الزاہرۃ فی اجتماع الاولیاء یقظۃ سید الدنیا والآخرۃ للشیخ ابی الفضل عبد القادر بن حسین بن علی الشاذلی رحمۃ اللہ تعالیٰ فافضل العلماء ہم العلماء باللہ الذین کشف لہم الغطاء فشاہدوا الجمال الاسنی وسکروا الحبۃ المولی وعرفوہ باسمائہ الحسنی وصفاتہ العلے وتحلوا من صفاتہ بمحاسن العلا وشاہدوا اعجائب ملکوتہ وغرائب حکمتہ وعظائم آیاتہ الکبری وقربہم فی حضرۃ قدسہ واجلسہم علی بساط انسہ وتقلوبہم بصفات الجمال والجلال تجلی وجعلہا مطالع انوارہ وخزائن اسرارہ ومعادن المعارف والحکم ومصابیح الہدی ووفقہم لصالح الاعمال وحفظہم فی الافعال والاقوال وصفا لہم الاحوال وقلوبہم بذکرہ احیاء ومن الارجاس والاکدار طہر وجلا ونشر لہم اعلام ولایتہ واہتدی بہم القوم بحسن ہدایتہ وعرفہم فی المملکۃ وتولی وشوقہم الی النظر الی وجہہ الکریم فزہدوا فی الدنیا والاخری واحیا بہم الدین ونفع بہم المریدین وجلا بہم عین القلوب العمیاء واغاث بہم العباد واصلح البلاد وکشف بہم البلاء فہم الناطقون بالحق عن الحقیقۃ والمرشدون الی سلوک الطریقۃ نطقوا بالحکم من بحور تلاطمت امواجہا وثار عجاجہا فاستقرت درر التوحید فی ہو وجہا ولاحت الانوار علے ساحاتہا وانبسطت فی الاقطار وتشعشعت فی الامصار فاستخرج منہا اللالی الکبار اودعوا من العلوم اللدنیۃ جواہر الاسرار وخرقت لہم الحجب العلویۃ فان تقوا الی معادن الانوار واستقروا علے بساط الانس

وکشفوا عن سر الازلیۃ بالاخبار علت ھممھم الی المرآت العلویۃ والعلوم الالٰھیۃ والانفاس الروحانیۃ فانضح لھم العلم المصون وانکشف لھم السر المکنون شربت ارواحھم راح المحبۃ فی حضرت القدس فسکرت عند مشاھدۃ الجمال علی بساط الانس وجارت فی بحار معارف الاسرار وتنزھت فی ریاض مطالع الانوار فھم الاصفیاء المحبون والجلساء المقربون ولا یخفی ان العلماء انما یشرفون علی قدر شرف علومھم وشرف العلوم علی قدر شرف متعلقاتھا فعلوم المعارف المتعلقۃ باللہ واسمائہ وصفاتہ اشرف العلوم واصحابھا اشرف العلماء وھی علوم لا یتناول بالکسب وانما تنال بالوھب وھی افضل العلوم واصحابھا افضل العلماء والدلیل علیہ ان العلوم والمعارف اللدنیۃ یخص بھا الولی والصدیق والعلوم الظاھرۃ ینالھا الصالح والزندیق وان فضل العلم علی قدر ارتفاع صاحبہ ونفوذ الغیر ولا شک ان العارفین باللہ ھم الذین انتفعوا ونفعوا حقا وصدقا قال بعضھم العالم بہ یقتدی والعارف بہ یھتدی وعن ابی ھریرۃ قال حفظت من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعائین فاما احدھما فبثثتہ فیکم واما الاخر فلو بثثتہ لقطع ھذا البلعوم رواہ البخاری **قیل** المراد من الوعاء الذی لم یبثہ الاحادیث التی بین فیھا اسماء امراء الجور کقولہ اعوذ باللہ من رأس الستین وامارۃ الصبیان مشیرا الی امارۃ یزید بن معاویۃ **قلت** اطلاق الوعاء علی علم بجزئیات معدودۃ غیر مستحسن ولا یتصور جعلہ قسما ونظیر العلوم الشرعیۃ بل المراد بہ العلم اللدنی **فان قیل** فما معنی قولہ فلو بثثتہ لقطع ھذا البلعوم **قلت** معناہ انہ لو بثثتہ باللسان لقطع ھذا البلعوم لان تلک العلوم المعارف لا یمکن تعلیمھا ولا تعلمھا بلسان المقال بل انما تدرک بالانعکاس ولسان الحال کیف والتعلم باللسان یتوقف علی امور منھا کون المعلوم مما یدرک بالعلم الحصولی ومنھا کون اللفظ موضوعا بازائہ ومنھا کون الوضع معلوما للسامع ولیس شئ منھا متحققا فی المعارف اللدنیۃ فان ادراکھا تکون بالعلم الحضوری الذی لا یمکن زوالھا بل سبیل ذلک دار العلم الحصولی والحضوری وانی ھناک وضع الالفاظ وتھیات تھیات للسامعین العلم بوضعھا ومن اراد ان ینطق بتلک المعارف فلا بد لہ من ایراد مجازات واستعارات لا یھتدی الی مرامھا العوام فتضبط بہ عقولھم ویفھمون غیر مراد المتکلم فیفسقونہ ویکفرونہ کما تری العوام ینکرون علی اولیاء اللہ تعالی من غیر سبیل الی درک مرادھم وذلک یفضی الی قطع البلعوم **فان قیل** اذا کان ذلک العلم بحیث لا یمکن اخذہ ولا اعطاءہ بالبیان ویفضی الی تلک المفسدۃ فقطع البلعوم بالنطق باللسان فایۃ ضرورۃ فی التکلم بھا وما بال القوم یصنفون فیھا مجلدات کالفصوص والفتوحات وای فائدۃ فی تلک التصنیفات **قلت** لیس الغرض من تلک التصنیفات اعطاء تلک العلوم ولا تحصیل مطالعۃ تلک الکتاب شئ من القرب والولایۃ بل الغرض منھا تنبیہ العارفین المحصلین تلک العلوم بالجذب والسلوک علی بعض تفاصیلھا وتطبیق احوال المریدین ومواجیدھم علی احوال الاکابر ومواجیدھم کی یظھر صحتہ

لہ یعنی بحری علیہ

احوالهم وتظمن سرائرهم وكشيرا ما يتكلمون بتلك المعارف في غلبة الحال فالطريق السوي للعوام عند مطالعة كتبهم وسماع كلامهم عدم الانكار وحمله على ظاهر الشريعة مهما امكن بالتاويلات فان كلامهم موزون واشارات او تفويض علمه الى علام الغيوب كما هو شان المتشابهات فان في كلامهم مجازات واستعارات مصيرونة عن الظاهر وليس شئ منها مخالفا للشرع بل هي لب الكتاب وسنته رزقنا الله سبحانه بفضله ومنه فعلماء الباطن الذين اطلعهم الله على الحقائق والمعارف والحكم تارة يصنفون كتبا واضحة في هذا الشان لينتفع بها اهل الظاهر والباطن كبعض مصنفات الغزالي ومصنفات القشيري والشهاب السهروردي والشيخ تاج الدين عطاء الله الشاذلي وخواجه محمد پارسا وغيرهم من الائمة الاعلام وتارة يصنفون كتبا لا يفهمها الا اهل الباطن فقط وعلماء الظاهر لا يفهمونه لما في ظاهر عباراتها من الاشكالات والرموز المقفلة التي لا يفتحها الا العلماء بالله وذلك كمصنفات الشيخ محي الدين بن عربي وابن سبعين وابن الفارض وابن جلاء وابن دواسكين وعفيف التلمساني والايكي العجمي والاسود الاقطع وابي اسحق ومواضع من الاحياء للغزالي جلها في المهلكات منه والنفخ والسنوية والمصون به من غير اهله ومعراج السالكين والمنقذة ومواضع من قوت القلوب لابي طالب المكي وكتاب ابي نجيب السهروردي وتحقيقات خواجه محمد پارسا مجلدات مكاتيب الامام الرباني خاصة المجلد الثالث منها ورسالة المبدء والمعاد والمكاشفات الغيبية والمعارف اللدنية فهذه علوم لا يعلمها علماء السير والوقوف ولا يكتبها مكتب المنكر والمعروف ولا تدل عليها الحروف برزت من غيابة الغيب الذي لا يشعر به الغير ولا ينتهي اليه نهاية السير وانما هي اشارات وتلويح لا عبارات وتصريح فمن كان صديقا لله خابتا خبوة العبد الا واه فليدخل من باب جنابها ليحضر في خطائر حضراتها فيرى ما لا عين رات ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر ومن كان موردا في ورطات الاوضاع جامدا على عوائد الطباع مقيدا في القول والسماع ولا يطيل يدا في كشف القناع فليرد العلم لاهله وليتبرء من سوء ظنه فان التحقيق من وراء درهمه ومدارك العلوم اللدنية فوق فهمه فمن لم يعلم التصوف اقدامه على تكفير المتصوف بعيد جدا فان التكفير امر عظيم الخطر ومن كفر انسانا فكانه اخبر عن ذلك الانسان بانه في الآخرة في العقوبة الدائمة ابد الآبدين وانه في الدنيا مباح الدم والمال لا يمكن من نكاح مسلمة ولا تجري عليه في حياته ولا بعد مماته احكام المسلمين قال العلامة السيوطي في المعارض في نصرة ابن الفارض وافاد اليافعي في الارشاد واذاك الاوان الكلام قد يكون ظاهره في الشرع منكرا وصاحبه معذورا عن اعتقاده مورودا ومصدرا وانما صدر عنه مرادا به معنى خلاف الظاهر مؤولا بتاويل حسن باهر قال الغزالي رضي الله عنه وعنا به كلام القوم يشبه بما في القرآن والسنة من المتشابه وقد سال بعض علماء الكلام بعض كبار الصوفية عن هذا الذي تطلع عليهم

فشرحه له بما بين جواب وابان له صعب الصواب فقال له ما حملكم على ان اصطلحتم على هذه الالفاظ التي ظاهرها
يستشنع فقال غيره على طريقنا ان يدعى من لا يحسنه ويدخل فيه من ليس من اهله ويرفع فقره على الناس اضر
من مسلك لا يحسن التصرف فاولع ذنبه بان يشهر عنه علم التصوف يأتيه من تكمه العنين الذي ما نطق لعبد ولا اهل
ولا شي ولا قام ولا شرب ولا اكل فيسأله عن شي من هذه العبارات المشكلة فيخوض معه في شرحها وهو جاد ولا يحس
مدحها من قدحها فيخرج هذا فتحا استاقه رافعا احداقه كانما جعل قبضة الفلك او نزل عليه السجل لولاية الملك مالهذا الامن يدبر
عليه حجر الطاعون ويفر من مخالفة النفس فانها واحد من الطاعون ويأخذه بالجوع وترك الهجوع ويلزمه الذكر والصوم ويحرمه
لذيذ الطعام والنوم يذوب كبده وينقطر وسيل بهته وينفطر وان سأله عن شي من ذلك او رام الخوض في هذه المسالك
انكر عليه باللسان والقلب وقال انه مواجر او الكلب ثم زاد عليه وزجره واغلظ عليه وزجره وقال ولهذا اسلك طريقا
يكون لك ملاذا والزم حصنا يكون لك معاذا قد علم الله الذين يتسللون منكم لواذا لو فعل معه ذلك لكان عين النصح
في حقه وكان به البعد من عقه واقرب الى فك رقبه ما احسن قول ابي عبد الله القرشي احد ائمة التحقيق من طلب
النهايات في المنادي فقد اخطأ الطريق لعمرو بالله من سوء الظن ما احوجنا الى هذا الكلام الا بيان ان انصر من
تشبه باهل الفن انما كان تجازي بهذا الكلام من اهل الحضرة وشهود المقام فيتذاكرون ما هم عارفون ويتجاورون
في ما هم به متصفون وله وانعون كل قرن مع قرينه وكل ليث مع اهل عرينه رضي الله عن استاذنا الشيخ كمال الدين
بن الهمام وامطر على مضجعه اهل الغمام سأله رجل عن شي من كلام القوم بين الملا فقال حتى نصحح اسلامنا اولا انتهى
ثم ان تلك المسائل التي يحكم فيها بالتكفير في غاية الدقة والغموض بكثرة شعبها ودقة مداركها واختلاف احوالها وتفاوته
دواعي الهمها فيحتاج في معرفة الخطاء السائر صنوف وجوهه والى الاطلاع على حقائق التاويل وشرائطه في الامكان
ومعرفة الالفاظ المحتملة للتاويل وغير المحتملة وذلك يستدعي معرفة جميع طرق اهل اللسان من سائر قبائل العرب
في حقايقها ومجازاتها واستعاراتها ومعرفة دقائق الامور في علم التوحيد الى غير ذلك مما هو متعذر جدا
على غالب العلماء فضلا عن غيرهم مع ان تكفيرهم يحتاج الى امرين عزيزين احدهما ادراك المصطلح فيهم
وهو صعب من جهة عدم الاطلاع على اصطلاح اهل الصوفية الا من كان صوفيا ثانيهما ان الحكم بان ذلك كفر صعب
من جهة صعوبة فن التصوف فانه لا يحصل الا من يرتاض ويجلس في حلقتهم حتى يخرج عن البوادي ويتعجب
بالكلية مع امتلائه من العلوم الشرعية والاطلاع على اسرارها ومنازع الائمة المجتهدين فيها وهذا قل ان
يوجد الآن عند شخص قال العلامة تاج الدين السبكي في معيد النعم ومبيد النقم ان الواجب تسليم احوال القوم اليهم
وانا لا نواخذ احدا الا بجرمه ظاهرة ومتى امكننا تاويل كلامهم وحمله على محمل حسن لا عدل عن ذلك لا سيما
من عرفناه منهم بالخير ولزوم الطريقة ثم بدرت نفطة عن غلطة او سقطة فانها عند نا لا تهدم ما مضى وهذه

الطائفۃ من الفقہاء التی تنکر علی الصوفیۃ مثلہا مثل الطائفۃ من الترک التی تنکر علی الفقہاء وقد جربنا فلم نجد فقیہا ینکر علی الصوفیۃ الا ویہلکہ اللہ تعالی وتکون عاقبتہ وخیمۃ ولا وجدنا ترکیا یہزء بالفقہاء الا ویہلکہ اللہ تعالی وتکون عاقبتہ شدیدۃ فسبیل ہذہ الطائفۃ التوبۃ الی اللہ تعالی وحسن الظن بخلق اللہ تعالی لاسیما من القطع الی اللہ تعالی ورفض الدنیا وراء ظہرہ ہذا علاج ہذہ الطائفۃ ثم قال فہولاء القوم لا یعاملون بالظواہر ولا یفید معہم الا الباطن ومحض الصفا وہم اہل اللہ تعالی وخاصتہ نفعنا اللہ بہم واکثر من یقع فیہم لا یفلح انتہی اعلم ان حسن الظن وعدم الوقیعۃ ہو الذی دلت علیہ الاخبار والآثار ففی الحدیث لان یخطی الامام فی العفو خیر من ان یخطی فی العقوبۃ ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث ولا تحسسوا ولا تجسسوا ولا تباغضوا ولا تدابروا وکونوا عباد اللہ اخوانا وقال السید عمر لا تظن بکلمۃ خرجت من اخیک سوء وانت تجد لہا فی الخیر محملا وقال بعض العلماء لو عاش الانسان عمرہ کلہ لم یلعن ابلیس لم یسأ اللہ عن ذلک وقال الشیخ تقی الدین السبکی فی فتاوہ اعلم انما یستصعب القول بالتکفیر لانہ یحتاج الی تحریر المعتقد وہو صعب من جہۃ الاطلاع علی ما فی القلب ویکاد الشخص یصعب علیہ تحریر اعتقاد نفسہ فضلا عن غیرہ واعتراف الشخص بہ بہیبات ان تحصیل وقال الامام الیافعی فی نشر المحاسن ما نصہ وانما قلنا لا یتعجل بالتکفیر لان المبادرۃ الی دون ذلک غیر محمودۃ وصاحبہا راکب بمتن الخطر فکیف بالمبادرۃ الی تکفیر المسلمین مع عدم الاطلاع علی قلوب الخلق واحتمال ارادۃ التخصیص وغیرہ وعظم حرمۃ المومن الذی قتلہ بغیر حق اعظم عند اللہ من زوال الدنیا لا یخفی علیک انہ اذا صدر من المومن کفر صریح متعمدا وارتد عن الاسلام والعیاذ باللہ لابد ان یقتل بل یستتاب وجوبا او استحبابا علی خلاف فی ذلک فکیف بمن لم یعلم انہ تعد الکفر ولفظہ یحتمل ارادۃ التخصیص والسہو وسبق اللسان وغیر ذلک فینبغی التثبت والتانی فی التکفیر وسفک دماء المسلمین فلیس ذلک بہین وینبغی اذا نقل عن احد لفظ ظاہرہ الکفر ان یتامل ویمعن النظر فیہ فان احتمل ما یخرج اللفظ عن ظاہرہ من ارادۃ التخصیص او المجاز وغیر ذلک مما قد عرف فی القاعدۃ الاصولیۃ یسأل اللافظ عن مرادہ وان کان الاصل فی الکلام ہو الحقیقۃ والعموم وعدم الاضمار وغیر ذلک لان الضرورۃ ماسۃ الی الاحتیاط فی ہذا الامر واللفظ محتمل فان ذکر ما ینفی عنہ الکفر مما یحتملہ اللفظ ترک فالم یحتمل اللفظ خلاف ظاہرہ او ذکر غیر ما یحتمل اولم یذکر شیئا استتیب فان تاب قبلت توبتہ وان لم یتب واصر علی ذلک فان کان مدلول ذلک الظاہر کفرا مجمعا علیہ حکم بکفرہ وقتل مرتدا وتترتب علیہ احکام المرتدین وان کان فی محل الخلاف نظر فی الراجح من الادلۃ فان لم یکن فی النظر

اهلیۃ النظر فی الادلۃ نظر فی الراجح عند اکثر المحققین من اہل النظر فان کان الراجح عندہم عدم التکفیر ترک وان تعاول الخلاف اُخذ بالاحوط وہو عدم التکفیر وینبغی ان یستتاب ویہدّد وان لم تنب وان رجحوا التکفیر فالحکم ما حکم بہ الجسّۃ التکفیر اخرج البخاری عن ابی ذرانہ سمع النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لایرمی رجلٌ رجلًا بالفسوق ولا یرمیہ بالکفر الا ارتدت علیہ ان لم یکن صاحبہ کذلک قال النووی معناہ فقد یرجع تکفیرہ علیہ فلیس الراجع علیہ حقیقۃ الکفر بل التکفیر لکونہ جعل اخاہ المومن کافرا فکانہ کفر نفسہ اما لکونہ کفر من ہو شملہ واما لانہ کفر من لا یکفرہ الا کافر لعتقد بطلان دین الاسلام وقال الیافعی فی کتاب الارشاد ما نقل ونسب الی المشایخ رضی اللہ عنہم مما یخالف العلم الظاہر فلہ محامل **الاول** ان لا یسلم نسبتہ الیہم حتے یصح عنہم **الثانی** بعد الصحۃ یلتمس لہ تاویل افلعل لہ تاویلا عند اہل العلم الباطن العارفین باللہ تعالے **الثالث** صدور ذلک عنہم فی حال السکر ان سکرا مباحا غیر مواخذ لانہ غیر مکلف فی ذلک الحال فسوء الظن بہم بعد ہذہ المعارج من عدم التوفیق نعوذ باللہ من الخذلان وسوء القضاء ومن جمیع انواع البلاء وقال بعض العلماء ان دقائق علم التصوف لو عرضت معانیہا علے الفقہاء بالعبارات التی القوہا فی علومہم لاستحسنوہا کل الاستحسان وکانوا اول القائلین بہا وانما ینفرہم منہا ایرادہا بعبارۃ مستغربۃ لم یالفوہا قال الحافظ السیوطی فی تنبیہ النبیہ تنزیہ ابن عربی وذکر البرہان البقاعی فی معجمہ حکی لی الشیخ تقی الدین ابو بکر بن ابی الوفا المقدسی الشافعی قال وہو اجل المتصوفۃ فی زماننا قال کان بعض الاصدقاء یشیر علی بقراءۃ کتب ابن عربی ونحوہا من انظارہا وبعضہم یمنع من ذلک فاستشرت الشیخ یوسف الامام الصفدی فی ذلک فقال اعلم یا ولدی وفقک اللہ ان ہذا العلم المنسوب لابن عربی لیس بمخترع لہ وانما ہو کان ماہرا فیہ وقد ادعی اہل طریقہ انہ لا یمکن معرفتہ الا بالکشف فاذا صح مدعاہم فلا فائدۃ فی تقریر لا یمکن المقرر والمقرر لہ مطلعین فالتقریر تحصیل الحاصل وان کان المطلع احدہما فتقریرہ لا ینفع الآخر والا فہما یخبطان خبط عشواء فسبیل العارف عدم البحث عن ہذا العلم وعلیہ التعول والسلوک فیما یوصل الی الکشف عن الحقائق قال ثم استشرت الشیخ زین الدین الخافی بعد ان ذکرت لہ کلام الشیخ یوسف فقال کلام الشیخ یوسف حسن وازیدک ان العبد اذا تخلق ثم تحقق ثم جذب اضمحلت ذاتہ وذہبت صفاتہ وتخلقت من السوی فعند ذلک تلوح لہ بروق الحق بالحق فیطلع علی کل شیء فیری اللہ عند کل شیء فیغیب باللہ عن کل شیء ولا یری شیئا سواہ فینظر ان اللہ عین کل شیء وہذا اول المقام العاشر فاذا ترقی عن ہذا المقام واشرف علیہ من مقام ہو اعلی منہ وعضدہ التائید الالہی رای ان الاشیاء کلہا فیض وجودہ تعالی لا عین لہا وجود فالناطق حینئذ بما ظہر فی اول مقام امامحدوم ساقط واما ومن نائب ثابت

نوٹ بفتح نزدیکی ۱۲

۱۲ شب کوری

۱۲ الشیخ یوسف وہو ان کردی

وربک یفعل مایشاء ویختار انتہے ہہنا اشکالان قویان الاشکال الاول ان الجرح مقدم علے التعدیل فالتعدیل لاطائل تحتہ جوابہ علے ماقال العلامۃ ابن عابدین صاحب رد المحتار والتصانیف الکبار فی مثل السیف الہندی علے اعداء خالد النقشبندی ان ہذا فی غیر من اشتہرت عدالتہ وظہرت دیانتہ وفی غیر علم

ان ما تکلم فیہ ناش عن عداوۃ او جہالۃ او غباوۃ فقد قال الحافظ الباجی الصواب عندنا ان من ثبت امامتہ وعدالتہ وکثر مادحوہ ومزکوہ وندر جارحہ وکانت ہناک قرینۃ دالۃ علے سبب جرحہ من تعصب مذہبی او غیرہ فانا لا نلتفت الے الجرح فیہ ونعمل فیہ العدالۃ والا فلو فتحنا ہذا الباب واخذنا بتقدیم الجرح علے الاطلاق لما سلم لنا احد من الائمۃ اذ ما من امام الا وقد طعن فیہ طاعنون وہلک فیہ ہالکون وقد عقد الحافظ ابو عمر بن عبد البر فی کتاب العلم بابا فی حکم قول العلماء بعضہم فی بعض وروی بسندہ عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انہ قال استمعوا علم العلماء ولا تصدقوا بعضہم علے بعض فوالذی نفسی بیدہ لہم اشد تغایرا من التیوس فی زروبہا وعن مالک بن دینار یوخذ بقول العلماء والقراء فی کل شی الا قول بعضہم فی بعض وقال الامام المحقق الشیخ تاج الدین السبکی فی طبقاتہ الکبرے بعد نقلہ لکثیر من کلام الامام ابن عبد البر المتقدم کل المتقدمین لفہم من قاعدتہم ان الجرح مقدم علے التعدیل علے الاطلاق بل الصواب ان من ثبت امامتہ وعدالتہ وکثر مادحوہ ومزکوہ وندر جارحہ وکانت ہناک قرینۃ دالۃ علے سبب جرحہ من تعصب مذہبی او غیرہ لم یلتفت الی جرحہ ثم قال بعد کلام طویل قد عرفناک ان الجارح لا یقبل منہ الجرح وان فسرہ فی حق من غلبت طاعاتہ علے معصیتہ ومادحوہ علے ذامیہ ومزکوہ علے جارحہ اذا کانت ہناک قرینۃ یشہد العقل بان مثلہا حامل علے الوقیعۃ فیہ من تعصب مذہبی او منافسۃ دنیویۃ کما یکون بین النظراء وغیر ذلک فیح الا نلتفت الے کلام ابن ابی ذئب فی مالک وابن معین فی الشافعی والنسائی فی احمد بن صالح لان ہولاء ائمۃ مشہورون قال ولو اطلقنا تقدیم الجرح لما سلم لنا احد من الائمۃ اذ ما من امام الا وقد طعن فیہ طاعنون وہلک فیہ ہالکون قال ابن عبد البر ہذا باب غلط فیہ کثیرون وضلت فیہ فرقۃ جاہلیۃ لا تدری ما علیہا فی ذلک ثم قال الدلیل علے انہ لا یقبل فی حق من اتخذہ جمہور الناس اماما فی الدین قول احد من الطاعنین لان السلف قد سبق من بعضہم فی بعض کلام کثیر فی حال الغضب ومنہ ما حمل علے الحسد ومنہ ما حمل علے التاویل مما لا یلزم المقول فیہ شی منہ وذکر من کلام الصحابۃ والتابعین وتابعیہم من النظراء بعضہم فی بعض شیئا کثیرا لم یلتفت الیہ احد من العلماء ولا عولوا علیہ لانہم بشر یغضبون ویرضون والقول فی الرضی غیر القول فی الغضب فمن اراد ان یقبل قول العلماء بعضہم فی بعض فلیقبل قول من ذکرنا من الصحابۃ بعضہم فی بعض وقول ما ذکرنا فی التابعین وائمۃ المسلمین بعضہم فی بعض فان فعل ذلک فقد ضل ضلالا بعیدا وخسر خسرانا مبینا وان لم یفعل ولن یفعل ان ہداہ اللہ والہمہ رشدہ فلیقف عند ما شرطناہ فانہ الحق الذی لا یصح غیرہ ان شاء اللہ تعالے علے انہ مما ینبغی ان تیفقد عند الجرح حال العقائد واختلافہا بالنسبۃ الی الجارح والمجروح فربما خالف الجارح المجروح فی العقیدۃ فجرحہ لذلک والیہ اشار الرافعی بقولہ وینبغی ان یکون المزکون براء من العصبیۃ فی المذہب خوفا من ان یحملہم

ذلک علی جرح عدل وتزکیۃ فاسق وقد وقع ہذا الکثیر من الائمۃ جرحوا بناءً علی معتقدہم وہم المخطون والمجروح مصیب انتہی **الاشکال الثانی** ان الشیخ ولی الدین العراقی قد قال فی فتاواہ انہ قد بلغنی عن الشیخ الامام علاء الدین القونوی انہ قال فی مثل ذلک انما یؤول کلام المعصومین **جوابہ** من وجہین **الاول** علی ما قال الحافظ السیوطی فی تنبیہ الغبی بتبریۃ ابن عربی ان ہذا منقوض بامر بن **احدہما** ان القونوی قد فعل خلاف ذلک فی کتابہ شرح التعرف فنقل عن ابن عربی وغیرہ کلمات ظاہرہا المنافات للشرع ثم تاولہا وخرجہا علی احسن المحامل فہذا منہ اما دلیل علی بطلان ما نقل عنہ من عدم التاویل اور جوع عنہ **وثانیہما** ان کلام القونوی لو ثبت انہ قالہ ولم یقل خلافہ فی شرح التعرف معارض بقول من ہو اجل منہ وہو شیخ الاسلام ولی اللہ تعالی محی الدین النووی فانہ نص فی کتابہ بستان العارفین علی خلاف قول القونوی فقال بعد ان حکی عن ابی الخیر التیناقی حکایۃ ظاہرہا الانکار ما نصہ قلت قد تیوہم من تشبہ بالفقہاء ولا فقہ عندہ ان ینکر علی ابی الخیر ہذا وہذہ جہالۃ وغباوۃ ممن تیوہم ذلک وجسارۃ منہ علی ارسال الظنون فی اقفال اولیاء الرحمن فلیحذر العاقل من التعرض لشیء من ذلک بل اذا لم یفہم حکمہم المستفادۃ وبطائفہم المستجادۃ ان یتفہمہا ممن یعرفہا وکل شیء رأیتہ من ہذا النوع مما تیوہم من لا تحقیق عندہ انہ مخالف لیس مخالفا بل یحب تاویل اقوال اولیاء اللہ تعالی لے ہذا کلام النووی بحروفہ الی ہہنا **الثانی** علی ما قال العلامۃ عبد الغنی النابلسی فی رسالتہ نتیجۃ العلوم **اعلموا** یا اخوانی اولا ان کلام اہل ہذہ الطریقۃ الالہیۃ والسیرۃ المحمدیۃ المرضیۃ لا تاویل لہ عندہم اصلا ولا تحریف لہ عن معانی مفرداتہ ومرکباتہ بل کلامہم کلہ محمول علی مقتضی معانیہ فی اللغۃ التی تکلموا بہا ان کان کلامہم عربیا او عجمیا بل لا یجوز عندہم تاویل کلامہم الی غیر معانیہ اصلا فلا یحتاج الامر الی ان یقال فی کلامہم انہ مؤول او محمول علی المحامل الحسنۃ اذ لا یؤول کلام غیر المعصوم او غیر ذلک ومن قال ان کلامہم مبنی علی اصطلاحہم وارادان لہم اصطلاحا مثل اصطلاح غیرہم من علماء الرسوم فی الکلمات والالفاظ کاصطلاح النحاۃ فی الاسم والفعل والحرف مثلا یریدون بہ معانی غیر المعانی اللغویۃ لہذہ الالفاظ وکاصطلاح البیانیین فی المسند والمسندالیہ مثلا یریدون بذلک غیر المعنی اللغوی فہو مخطی فی معرفۃ کلامہم وانما کلامہم کلہ مبنی عندہم علی ادراک لہم مخصوص بہم فی معرفۃ الاشیاء المحسوسۃ والاشیاء المعقولۃ لا یشارکہم فی ذلک الادراک المخصوص بہم غیرہم من جمیع علماء الاسلام او غیر الاسلام من بقیۃ الادیان والمذاہب کلہا وہذا الادراک المخصوص بہم الذی کلہم یسمی عندہم الفتح الالہی فی الرحمۃ الالہیۃ الوجودیۃ الوجدانیۃ المشار الیہ بقولہ تعالی ما یفتح اللہ للناس من رحمۃ فلا ممسک لہا وما یمسک فلا مرسل لہ من بعدہ ولا یصلون الی ہذا الادراک المخصوص الا بالتقوی

لے ای لان غیر المعصومین قد اولوا کلامہم فاذا ارجع فی تخریجہ فانہم لیسوا معصومین ۱۲ منہ لے ای الذی یمکن ان یکون معصوما ہل یمکن خلافہ ام لا فافہم ۱۲ منہ

فی القلوب المتبعۃ للتقوے فی الظواہر وہذا امر ظاہر محسوس فان جمیع اہل الادیان من المسلمین وغیرہم لہم تقوی علے زعمہم فی ادیانہم المختلفۃ للخواص منہم لکن تلک التقوے لیست ہی تقوی القلوب المتبعۃ لتقوی الظواہر فلا تتبع ذلک الادراک المخصوص باہل ہذہ الطریقۃ اصلا اما غیر اہل الاسلام فانما فی قلوبہم الشرک والکفر فجمیع تقویہم الظاہرۃ علی زعمہم باطلۃ کالزہد والصبر والتوکل والصدقۃ ونحو ذلک واما اہل الاسلام فان الایمان فی قلوبہم لکن لم یکمل باستیفاء شعبہ وشغلہم حب الدنیا فاستولت الغفلۃ علیہم والغرور وجمیع اہل الایمان المذکورون کلہم مسلمون وغیرہم متفقون علے ادراک واحد للمحسوسات والمعقولات لا یختلفون فیہ اصلا غیر الادراک الذی عند اہل ہذہ الطریقۃ المذکورۃ فتری اہل الادیان کلہم یردون علے بعضہم بعضا ویکفرون بعضہم بعضا باعتبار اشتراکہم فی الادراک الواحد للمحسوسات والمعقولات بسبب اعتبارات مختلفۃ فی وجوہ تلک المحسوسات والمعقولات واہل ہذہ الطریقۃ المذکورۃ ینظرون الیہم ویعرفون ما ہم فیہ من الخطأ والوہم والغفلۃ عن معرفۃ الاستبصار المحسوسات والمعقولات ولا یردون فیہم الاستعداد لزوال ذلک الوہم وتلک الغفلۃ عنہم الا بمعونۃ اللہ تعالی والفتح المذکور ولا شک ان معرفۃ المحسوسات والمعقولات جمیعہا ہی الاصل فی معرفۃ اللہ تعالی المعرفۃ الصحیحۃ الواردۃ فی الشریعۃ المحمدیۃ فان اللہ تعالی انما یعرفہ العارفون بمعرفۃ مخلوقاتہ وہی جمیع المحسوسات والمعقولات فاذا لم تعرف مخلوقاتہ لا یعرف ہو اصلا ولہذا صدر علماء الکلام مباحثہم بمسائل الجسم والعرض وترکیب الجسم من الجزء الذی لا یتجزی وذکر الفلاسفۃ الہیولی والصورۃ ونحو ذلک وکل ہذا بعید من المقصود فی معرفۃ الاشیاء فانہ ورد فی الحدیث ان النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اقرن بنبوتہ اسرافیل اولا بعلمہ الکلمۃ والشی ثلاث سنین بعد بلوغہ اربعین سنۃ من عمرہ ثم نزل علیہ جبرئیل بالقرآن عشرین سنۃ عشر سنین بمکۃ وعشر سنین فی المدینۃ وتعلیم اسرافیل لہ الشی لم یکن تعلیما بانہ ینقسم الی جسم وعرض اوالی ہیولی وصورۃ ونحو ذلک من مباحث علم الکلام ولو کان لورد عنہ صلے اللہ علیہ وسلم ذکر ذلک وبیانہ ارشادا للامۃ **فاذا قلت** لی بین لنا ہذا الادراک المخصوص الذی اختص بہ اہل ہذہ الطریقۃ وکیف معرفتہم بمخلوقات اللہ تعالی المحسوسات والمعقولات التی عرفوا بہا ربہم سبحانہ تعالی **اقول** لک قد کلفتنی بما لا اقدر علیہ الا بالکلام لا بایصال ذلک الیک بحیث تری انت ذلک کما انی اراہ الا بمعونۃ اللہ تعالی لک فان اردت بیانہ بالعبارۃ فافہم مبنی ہذہ الاشارۃ وہی ان الجمیع معتقدون ان اللہ تعالی موجود وحدہ قبل وجود العوالم کلہا المحسوسات منہا والمعقولات ووجودہ ہو الحق القدیم الازلی الابدی المنزہ عن مشابہۃ کل محسوس وکل معقول ازلا وابدا ثم انہ تعالی موصوف بالصفات العلیۃ ویسمی بالاسماء الحسنی فاقتضت صفاتہ واسماؤہ فی الازل ان تظہر عنہ المخلوقات التی ہی مفصلۃ فی علمہ القدیم والمخلوقات کلہا المحسوسات والمعقولات مخترعات لہ

على غير مثال سابق ولا وجود لها في انفسها اصلا بل هي معلومات في علمه القديم مفصلة في العلم على حسب هذا الترتيب الظاهر وهو تعالى متوجه بها عليها وهو كلامه القديم الذي ليس بحرف ولا صوت تسمى ذاته بهذا الاعتبار وجها من قوله سبحانه كل شيء هالك الا وجهه اي الا ذاته كما قالوا وقوله سبحانه اينما تولوا فثم وجه الله اي ذاته وقوله سبحانه كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام وقوله صلى الله عليه وآله وسلم كان الله ولا شيء معه وهو الآن على ما عليه كان فجميع العوالم المحسوسات والمعقولات معلومات الله تعالى اولا في علمه القديم متوجه بها الاظهار بالكلامه القديم كما قال سبحانه انما امره اذا اردناه ان نقول له كن فيكون فقوله سبحانه هو القول الحق وامره هو الامر الحق والعوالم كلها المحسوسات والمعقولات في انفسها باطلة من قوله تعالى لنبيه صلى الله عليه وآله وسلم العارف به المدرك بهذا الادراك المخصوص بهذه الطائفة لانه امامهم ومتبوعهم عليه الصلوة السلام قل جاء الحق اي ظهر لي وتبين عندي وذهق الباطل اي انكشف لي لبطلان الباطل الذي هو كل محسوس وكل معقول ان الباطل المذكور كان زهوقا من قبل ان ينكشف لي انه زاهق وقال صلى الله عليه وآله وسلم فيما ورد عنه في الحديث الصحيح اصدق كلمة قالها الشاعر كلمة لبيد الا كل شيء ما خلا الله باطل ۞ اذا تقرر لك هذا الكلام وتيقنت بانه حق القي عليك بل تقدر ان تجده كما تقرر لك وتدركه على طبق ما ادركه نبيك صلى الله عليه وآله وسلم وادركته هذه الطائفة المذكورة ببركة متابعتهم له صلى الله عليه وسلم في تقوى القلوب المنتجة لتقوى الجوارح كما ذكرنا لا اظن انك تقدر على ادراك ذلك اصلا فكيف تحدثك نفسك انك تقدر ان تفهم كلام اهل هذه الادراك المخصوص بل كيف تحدثك نفسك انك تعرض عليهم نفسك في معاني كلامهم ما لم يريدوه من كلامهم على مقتضى ادراكك الوهمي وغفلتك التي هي حجابك عن ربك ما هذا الا اعتداء منك وافتراء وجراءة على خاصة عباد الله المكرمين كما خاطب صلى الله عليه وآله وسلم عامة الصحابة بقوله كما اخرجه السيوطي في الجامع الصغير لو تعلمون ما اعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا يعني على انفسكم في عدم ادراكم هذا الادراك المخصوص لجميع المحسوسات والمعقولات وليس ذلك الادراك المخصوص له صلى الله عليه وآله وسلم وحده بل للخواص من كبار الصحابة ايضا كابي بكر الصديق وعلي ابن ابي طالب وغيرهما وذلك باق الى يوم القيمة في اهل القرب من الاولياء والصديقين وقال تعالى في حق من لم يدرك هذا الادراك المخصوص مع التكذيب وتراهم ينظرون اليك وهم لا يبصرون وقال تعالى صم بكم عمي فهم لا يعقلون وقال تعالى لهم قلوب لا يعقلون بها ولهم اعين لا يبصرون بها ولهم اذان لا يسمعون بها مع انهم يدركون ادراك مثل ادراك غيرهم من الناس لكن المؤمن الغافل ليس كالكافر الغافل والحاصل اني اشرت لك في كلامي هذا الى الادراك المخصوص بل هذه الطريقة المذكورة الذي انفرد بها في جميع المحسوسات والمعقولات دون غيرهم

من جمیع اہل الدیان والمذاہب فان ادرکتہ وجدتہ وفقتہ فہمت معانی کلامہم المبنیۃ علیہ عندہم من غیر تاویل ولا تحریف والقیت بانہ حق لا شبہۃ فیہ وان لم تقدر علی ہذا الادراک فالذی انصحک بہ انک تترک کلامہم ولا مثالہم ولا تدخل فی تحریفہ ولا تبدیلہ کما قال القائل ؎ اذا لم تستطع شیئا فدعہ ۔ وجاوزہ الی ما تستطیع ۔ وایاک ان تعتمد علی ادراکک الوہمی وغفلتک المستولیۃ علیک ولیس فی وسعک الا انکار کلامی واعتمادک علی ما انت فیہ من الادراک فتعیش حیوانا وتموت حیوانا ولا حظ لک من النور المحمدی سوی القال والقیل واللہ علی ما نقول وکیل انتہی قال الامام الغزالی فی التفرقۃ بین الاسلام والزندقۃ ان حقیقۃ الکفر والایمان وحدہما والحق والضلال وسترہما لا یتجلی للقلوب المدنسۃ بطلب الجاہ والمال وحبہما بل انما ینکشف ذلک لقلوب طہرت عن اوضار الدنیا اولا ثم صقلت بالریاضۃ الکاملۃ ثانیا ثم نورت بالذکر الصافی ثالثا ثم غربت بالفکر الصائب رابعا ثم زینت بملازمۃ حدود الشرع خامسا حتی فاض علیہا النور من مشکوۃ النبوۃ وصارت کانہا مرآۃ مجلوۃ وصار مصباح الایمان فی زجاجۃ قلبہ مشرق الانوار یکاد زیتہا یضیئ ولو لم تمسسہ نار وانی تتجلی اسرار الملکوت لقوم الہہم ہواہم ومعبودہم سلاطینہم وقبلتہم دراہمہم ودنانیرہم وشریعتہم رعونتہم وآراؤہم جاہہم وعبادتہم خدمتہم اغنیاءہم وذکرہم وسواسہم وفکرہم استنباط الحیل لما یفضیہ حشمتہم فہو لاء من این تتمیز لہم ظلمۃ الکفر من ضیاء الایمان ابالہام الہی ولم یفرغوا القلوب عن کدورات الدنیا لقولہا ام بکمال علمی وانما بضاعتہم فی العلم ازالۃ النجاسۃ لبطلان الزعفران ومثالہا ہیہات ہذا المطلب نفیس واغرس ان یدرک بالمنی او ینال بالہوینا فاشتغل انت بشانک ولا تصغ فیہم بقیۃ زمانک فاعرض عن من تولی عن ذکرنا ولم یرد الا الحیوۃ الدنیا ذلک مبلغہم من العلم ان ربک ہو اعلم بمن ضل عن سبیلہ وہو اعلم بمن اہتدی انتہی والعجب کل العجب انہ قال السید البرزنجی ان السلطان العادل اورنگ زیب امر باستتابۃ اولاد الشیخ احمد رحمۃ اللہ علیہ مرید العقدین لہم وہو لا یعرف انہ البتہ خرقۃ الخلافۃ العروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم صاحب المکاتیب المشہورۃ فلما کان السلطان مرید ولد الشیخ المجدد رح فکیف زجر اولادہ او مریدیہ فان ہذا الابہتان صریح وافتراء قبیح لما عرفت ہذا فالآن نلقی فی روعک ان السید البرزنجی رتب فی رسالتہ اولا خمس مقدمات صحیحۃ فی نفسہا عند کافۃ المسلمین لا ریب فیہا وبنی علیہا خدشات وخدشات مع انہا خدشۃ من خدشات لا تبنی علی واحد منہا فی نفس الامر بل کلہا مبنیۃ علی زعمہ الفاسد وفہمہ الکاسد **فالمقدمۃ الاولی** منہا ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افضل الکائنات واشرف المخلوقات واکرم الخلق علی اللہ تعالی من الجن والانس والملائکۃ فضلا عن الجمادات وقد حکی الاجماع علی ذلک غیر واحد من الحفاظ **والمقدمۃ الثانیۃ** ان نبینا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باب اللہ الاعظم لا یصل الی اللہ تعالی احد الا بواسطتہ سواء کان تقدمہ فی العصر او تاخر عنہ **والمقدمۃ الثالثۃ**

ان النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لم یخرج من الدنیا الا قد استکمل واستوفی الکمال الممکن فی حق البشر وانہ لم یبق درجۃ من وجوہ الکمال الممکن حصولہ لہ الا وقد اتصف بہ فی حیاتہ صلے اللہ علیہ وسلم **والمقدمۃ الرابعۃ** ان الانبیاء کلہم لا تبلی اجسادہم ولا تفنی وانہم احیاء فی قبورہم وانہم یعبدون اللہ تعالے فی البرزخ ولا تنقطع اعمالہم ہذہ البرزخ وان صورتہم البشریۃ لا تخرم وان نبینا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم باق علی رسالتہ ومتصف بہا الی یوم القیامۃ قال اللہ تعالی فی حق الشہداء ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل اللہ امواتا بل احیاء عند ربہم یرزقون الآیۃ واذا کان الشہداء احیاء بنص القرآن فما بالک بالانبیاء الذین ہم فوق الشہداء بمراتب ومراحل **والمقدمۃ الخامسۃ** ان ہذہ الامۃ افضل الامم بنص قولہ تعالی کنتم خیر امۃ اخرجت للناس وان افضل ہذہ الامۃ الصحابۃ رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین اذا کشف الغطاء عن وجوہ الایرادات متمسکا باذیال عطیۃ الوہاب واقوال بعض اولی الالباب واللہ الموفق للصواب الیہ المرجع والمآب

المقالۃ الاولی فیما نباہ علی المقدمۃ الاولی

قال فنبی علی المقدمۃ الاولی بطلان قولہ بتفضیل الکعبۃ علی النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لانہا خلق من المخلوقات بل جزء من الارض وہی جزء من الدنیا التی خلقت لاجلہ صلے اللہ علیہ وسلم وقد مر انہ صلے اللہ علیہ وسلم افضل المخلوقات واکرمہا وقد دلت الاحادیث الصحیحۃ الصریحۃ الکثیرۃ علی بطلان ہذا القول بل نقول مطلقا ان المومن افضل من الکعبۃ والاحادیث دلت بنصوصہا علی اکرمیۃ المومن وافضلیتہ علی الکعبۃ فضلا عن سید المومنین فی الدنیا والآخرۃ وان موضع قبرہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم الذی ضم اعضاءہ الشریفۃ افضل بقاع الارض حتی من الکعبۃ والبقر انما تشرف بہ صلی اللہ علیہ وسلم فکیف تکون الکعبۃ افضل منہ **اقول** بناء ہذا الاعتراض لیس علی المقدمۃ الاولی ولا علی کلام المجدد رح بل علی فہم المعترض المعری عن فن التصوف ومذاق اہل الصلاح بل تہض البازی بغیر جناح وہو لا یعرف ان نصرۃ الحق شرف ونصرۃ الباطل سرف **فاعلم** ان المجدد رحمہ اللہ لا یفضل الکعبۃ علی النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بل لا علی احد من المومنین وہو بصدد بیان تفوق حقیقۃ الکعبۃ والحقیقۃ الاحمدیۃ علی الحقیقۃ المحمدیۃ حسب مذاق المتصوفین وقد بینہا فی مواضع عدیدۃ بتقریرات مفیدۃ قد خفت علی البرزنجی لعدم باعہ فی فن التصوف فاطال الکلام لفقدان التعرف **ع** قد اصبحت امم الخیار تدعی ؎ علی ذنبا کلہ لم اصنع ؎ فانا اقول فی المبدء والمعاد ان حقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ فوق الحقیقۃ المحمدیۃ علی مظہرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ وقد فصل ہذا الامر فی مکتوب تسع ومائتین من المجلد الاول فکان لہ الرجوع الی ہذا المکتوب فنلقی فی روعک انہ انما فشار ذلک التوہم من حمل لفظ الفوق علی معنی الافضلیۃ مع انہ لیس کذلک فان الافضلیۃ بمعنی کثرۃ الثواب وہو لا یتصور ہنا فی شرح المواقف ان الملائکۃ وان کانوا فوق البشر یعنی فی بعض الامور

لکن الافضلیۃ بمعنے کثرۃ الثواب للبشر وحمل لفظ الحقیقۃ علے ذات الشی وشخصہ لیس عند المتصوفین فان حقیقۃ الشی عندہم اسم الٰہی وہو مبدء تعین ذلک الشی ووجودہ وذلک الشی کالظل والعکس لذلک الاسم والاسم واسطۃ الفیوض بین الحضرۃ القدسیۃ وذلک الشی کما ان الشان الذاتیۃ واسطۃ بین ذلک الاسم المقدس وبین الذات المنزہ المعلی علے ماجرت علیہ العادۃ الالٰہیۃ من توسیط الوسائط ورعایۃ المناسبات بین المفیض والمستفیض قال الشیخ محی الدین بن عربی قدس سرہ فی رسالۃ القدس ان الاکوان ظلال اسماء الالٰہی و الاسماء ظلال الشیون الذاتیۃ وعند المجدد رحمۃ اللہ تعالی علیہ باعتبار الظہور للہ تعالی مراتب **الاول** مرتبۃ اللاتعین وہو مرتبۃ الذات البحت وعند الصوفیۃ یطلق علیہ ہذہ الاسماء الاحدیۃ الذاتیۃ والاحدیۃ المطلقۃ واحدیۃ المصرف والعالم اللاہوت وازل الازل وخفاء الخفاء وبطون البطون وغیب الہویۃ **والثانی** مرتبۃ التعین الوجودی والحسی **والثالث** مرتبۃ الہیمویۃ **والرابع** مرتبۃ العلم الجلی وہی مرتبۃ الوحدۃ والشان التفصیلی وہی الواحدیۃ والاعیان الثابتۃ وہی مرتبۃ الاسماء عند القوم وعالم الجبروت والحقیقۃ المحمدیۃ عندہ عبارۃ عن الاسم العلیم وعندہ مرتبۃ الاسماء ومرتبۃ الوحدۃ والعلم الجلی الیضا وہذہ المراتب کلہا قدیمۃ ازلیۃ تقدیم بعضہا علے بعض بالذات لا بالزمان وللعالم مراتب **الاول** مرتبۃ الارواح وہو عالم الامر والملکوت **والثانی** مرتبۃ عالم المثال **والثالث** مرتبۃ عالم الشہادۃ وہو عالم الخلق والناسوت ومحمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مرکب من عالم الامر والخلق واسمہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم احمد باعتبار عالم امرہ ومحمد باعتبار عالم خلقہ واسم اللہ تعالی الذی ہو مربی عالم امرہ وہو مظہرہ یقال لہ الحقیقۃ الاحمدیۃ وہی المعبرۃ بحقیقۃ الکعبۃ واسمہ تعالی الذی ہو مربی عالم خلقہ یقال لہ الحقیقۃ المحمدیۃ والمراد بالحقیقۃ المحمدیۃ التی فوقہا حقیقۃ الکعبۃ التعین الامکانی النوری بحقیقۃ الکعبۃ التعین الوجودی قد افاد فی المکتوب التاسع والمائتین من المجلد الاول بما تعریبہ ینبغی ان یعلم ان حقیقۃ الشخص عبارۃ عن التعین الوجودی الذی کان التعین الامکانی ظل ذلک التعین الوجودی وہو اسم من اسماء اللہ تعالی کالعلیم والقدیر دون حقیقۃ الشخص کما تکون التعین الوجودی کذلک تکون التعین الامکانی الذی ہو ظلہ انتہی ملخصا ولفظ الحقیقۃ لا تطلق علے اللہ تعالی بل علی اسم من اسماء اللہ تعالی الذی ہو مبدء تعین ذلک الشی وحقیقۃ الوجوبیۃ فلا یرد علیہ ان اسماء اللہ تعالی توقیفیۃ اذا عرفت مصطلحاتہ فاعرف ان لنبینا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الموارد والنورہ کمالات لا تحصے ومقامات لا تستقصے فلہ علیہ الصلوۃ والسلام باعتبار ہذا الوجود العنصری ولارشادہ لہذا العالم الظلمانی اسم مبارک ہو محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ناش من حقیقۃ واسم الٰہی یناسب مرتبۃ ہذا العالم السفلی وہو المسمی بالحقیقۃ المحمدیۃ ولہ علیہ الصلوۃ والسلام باعتبار وجود الروحانی المربی لعالم الملکوت النورانی اسم آخر وہو احمد ناش عن اسم وشان الٰہی ہو مبدء واصل للحقیقۃ المحمدیۃ یناسب

مرتبۃ ذلک العالم العلوی المسمی بالحقیقۃ الاحمدیۃ والمعبرۃ بحقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ ای مرئی الکعبۃ ومشبہا ولہ علیہ الصلوۃ والسلام وراء ہذین التعینین الذین ہما کالاحیاز الطبیعیۃ عروجات لاتعد واسرار لاتنفد والیہما یشیر قولہ علیہ الصلوۃ والسلام لی مع اللہ وقت لایسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل وہما یومی قولہ تعالی فکان قاب قوسین او ادنی وہو مورد سر الاصطفائی المحبوبیۃ الصرفۃ وہو مناط الفضل ومدار التفوق فثبت ان التفوق انما ہی لبعض کمالاتہ ومراتبہ علیہ الصلوۃ والسلام علی بعض وان حقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ بعض من حقائقہ العالیۃ وجزء من حقیقتہ الجامعۃ الشاملۃ فظہر انہ لیس ہنا ذکر تفضیل الکعبۃ علی نبینا صلی اللہ علیہ وسلم کما فہم البرزنجی بل ہہنا ذکر مسئلۃ کشفیۃ للمتصوف فالاعتراض سفسطۃ ومغلطۃ وینبغی ان یعلم ان فضل الحقیقۃ علی الحقیقۃ لایوجب فضل الصورۃ علی الصورۃ لجواز ان یحصل للصورۃ مع حقیقتہا التی ہی رتبہا قرب واتصال لم تیسر للصورۃ الاخری وہذا فیما نحن فیہ اظہر من ان یخفی لان کمال القرب انما ہو بالفناء والبقاء والعروج المخصوص بالبشر والانسان الکامل لہ مقام معلوم ثم اعلم ان لفظ الحقیقۃ المحمدیۃ فی عبارات المجد علیہ الرحمۃ یطلق علی معان مختلفۃ فمتی قوبلت بالحقیقۃ الاحمدیۃ والکعبۃ الربانیۃ یراد بہا ما ذکرناہ سابقا ومتی ذکرت مطلقا تقصد بہا الحقیقۃ الجامعۃ للحقیقۃ المحمدیۃ والاحمدیۃ والکعبۃ الربانیۃ وہی المعبرۃ بحقیقۃ الحقائق وہی الحقیقۃ التی لاواسطۃ بینہا وبین الذات المقدسۃ کما ذکرہ فی آخر مکتوب لہ قبل وصالہ بایام قلیلۃ ان الحقیقۃ المحمدیۃ فوق جمیع الحقائق انتہی قال عمدۃ الوثقی محمد معصوم رحمہ اللہ فی المجلد الثانی من مکاتیبہ بما تعریبہ ان حقیقۃ الکعبۃ باشیۃ من مقام المعبودیۃ والمسجودیۃ التی ہی ذات اللہ تعالی باعتبار شان من شیوناتہ واعتبار من الاعتبارات للذات المعراۃ من النسب والاعتبارات حاصلہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرکب من عالم الامر والخلق ولہ اسمان احمد ومحمد الاول یطلق علیہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باعتبار الاول والثانی باعتبار الثانی والحقیقۃ الشیونیۃ الاجمالیۃ ہی باصطلاح القوم التعین الاول والحقیقۃ التفصیلیۃ ہی التعین الثانی باصطلاحاتہم فظل التعین الاول اسماء اللہ تعالی وظلہا عالم امرہ علیہ الصلوۃ والسلام وظل التعین الثانی عالم امرہ مع خلقہ علیہ الصلوۃ والسلام والتحیۃ فعندہ رح فی التعین الاول مراتب الشیونات وفیہ شان الاحمدیۃ والکعبۃ وشان فوق شان واعلم ان عند المجدد رح الصفات الزائدۃ علی الذات موجودۃ بوجود زائد وہو مذہب جمہور المتکلمین فی شرح العقائد لمولانا جلال الدوانی ولکن ہم یخالفون فی کون الصفات عین ذاتہ او غیر ذاتہ اولا ہو ولا غیرہ فذہب المعتزلۃ والفلاسفۃ الی الاول وجمہور المتکلمین الی الثانی والاشعریۃ الی الثالث انتہی ومقامہا وراء الصور العلمیۃ التی ہی فی مراتب العلمی والتعین العلمی الجملی تعین اول صفۃ العلم الذہنی من الصفات الحقیقیۃ الزائدۃ والتعین الاول لذاتہ تعالی کما ہو عند القوم

لان الصفات عندہم عین الذات فالحقیقۃ المحمدیۃ ای التعین الامکانی فوقہا حقیقۃ الکعبۃ لاشک فیہا وہی الشان الوجوبی فی التعین الاول ویتوجہ الیہا فی الصلوۃ فصح قولہ فی المبدأ والمعاد بما تعربہ ان الحقیقۃ القرآنیۃ وحقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ فوق الحقیقۃ المحمدیۃ علی منظہرہا الصلوۃ والسلام انتہی ولیس فی المبدء والمعاد لفظ التفضیل ولا لفظ الافضل بل لفظ الفوق قال العلامۃ النابلسی الدمشقی فی نتیجۃ العلوم قولہ ان حقیقۃ الکعبۃ افضل من محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وہذا معلوم من حیث ہذا اللفظ المذکور عند اہل الادراک الخاص فان حقیقۃ الکعبۃ بیت اللہ الجامع لجمیع الاسماء والصفات ویشیر الیہ اخبارہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بان الحجر الاسود یمین اللہ فی الارض وبیت اللہ الجامع المذکور ہو الذات الالہیۃ وہو حقیقۃ محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فی غیب الغیب والمراد بالحقیقۃ الخالق البارئ المصور للکعبۃ ولمحمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ولاشک ان معنی حقیقۃ الشئ ما بہ الشئ ہو ہو علی المعنی الذی عند اہل الادراک الخاص المذکور لا عند غیرہم من اہل الرسوم الظاہرۃ والخالق البارئ المصور ہو الذی بکل شئ ہو ذلک الشئ فان الشئ لیس شیئا بنفسہ بل بخالقہ البارئ المصور لہ فما دام الخالق البارئ المصور قائما علی الشئ حنا لقالہ بارئا لہ مصورا لہ فذلک الشئ ہو ذلک الشئ فالحق تعالی ہو حقیقۃ الکعبۃ عند اہل الادراک المخصوص وحقیقۃ الحق تعالی لاشک انہا افضل من محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لانہ صلے اللہ علیہ وسلم مخلوق لا انہا افضل من حقیقۃ محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وہو لم یقل افضل من حقیقۃ محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وانما انت یا مسکین فلا تعرف الحق تعالی القیوم علی کل شئ الذی کل شئ ہالک فان الاوجہ الاذانہ الاحقیقۃ جل وعلا وتنزہ وتقدس عن مشابہۃ کل ما صدر عنہ من الاشیاء انتہی قال (البرزنجی) وقد علمت ان المسجودیۃ الیہا من حیث القبلیۃ لا تقتضی تفضلہا علی احاد المومن فضلا عن النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ولما وردوا علیہ فی قولہ کما ان صورۃ الکعبۃ مسجود الیہا للصورۃ المحمدیۃ کذلک حقیقۃ الکعبۃ مسجود الیہا للحقیقۃ المحمدیۃ انہ یلزم افضلیۃ صورۃ الکعبۃ علی صورۃ محمد صلے اللہ علیہ وسلم بعین ما زعمتم ان حقیقۃ الکعبۃ افضل من حقیقۃ محمد صلے اللہ علیہ وسلم والحال ان من المقرب المعلوم من الدین انہ المقصود من خلق العالمین ولولاہ لما خلق الافلاک قال فی الجواب ینبغی ان یعلم ان صورۃ الکعبۃ لیست عبارۃ عن الحجر والمدر اذ لو فرض عدمہما کانت الکعبۃ کعبۃ ومسجودۃ للخلایق انتہی فکانہ التزم افضلیۃ صورۃ الکعبۃ علی الصورۃ المحمدیۃ لکن ہرب من الحجر والمدر ان لا یکون افضلہما علی جسم محمد صلے اللہ علیہ وسلم وقال فی المکتوب المومی الیہ انہ الکعبۃ المسجود الیہا للخلق لیست ہی الحجر والطین ولا السقف والجدران لان بتلک لو زالت کانت الکعبۃ کعبۃ مکانہا وانما الکعبۃ لہا ظہور ولا صورۃ لہا وہذا من اعجب العجائب انتہی ولا یخفی ان ہذا انکار الضروری من الدین ویلزم ان ابراہیم واسمعیل لم یبنیا ہذا البیت وان الطواف لم یلزم بہ وانہ لا یکفر باہانتہ وتلطیخہ بالقاذورات ولا یندب ان یکسی الی غیر ذلک من المفاسد ثم ان ہذا لیس بجواب فان الکعبۃ

هی البیت الحرام بالنص والبیت هو المبنی من الحجر والطین المرکب من الجدران والسقف ولهذا اوجبوا الطواف خارجها وکفروا من استقبل بصخرتها خبر بنائها وکفروا من بولها بالقاذورات والعیاذ بالله الی غیر ذلک واما القبلة فلا تنحصر فی الکعبة بل البیت وما یساتهما من علو وسفل جهة الکعبة لمن یکون بعیدا عنها وبیت المقدس کان قبلة ولیس هی الکعبة فالقبلة اعم من الکعبة ولا یلزم من عدم الاخص عدم الاعم وانما وجود الاخص یستلزم وجود الاعم

اقول هذا التقریر لیس له اصل ولا فصل فان المجدد رحمه الله لا یبحث عنها وله بحقیقة الکعبة اصطلاح خاص کما ان للحقیقة المحمدیة والحقیقة الاحمدیة والحقیقة القرآنیة وحقیقة الکلمة وحقیقة الصلوة معان خاصة وقد ذکر معنی حقیقة الکعبة ولا یرد علیه انه کما انها صورة الکعبة مسجود الیها للصورة المحمدیة کذلک حقیقة الکعبة مسجود الیها للحقیقة المحمدیة لانه لیس المراد بالحقیقة معناها المتعارف الذی زعمه البرزنجی حتی تحمل الصورة علی الصورة کما حملت الحقیقة علی الحقیقة فما الحاجة الی دفع الاعتراض بل هذا مبنی علی سوء الفهم وما قیل ان صورة الکعبة لیست عبارة عن الحجر والمدر فعلی تقدیر التسلیم بیان للواقع فلا یرد البرزنجی انه التزم فضلیة صورة الکعبة علی الصورة المحمدیة لکن هو بشر من الحجر والمدر لا یکون فضلها علی جسم محمد صلی الله علیه وسلم فلا فاسد ومتابع کاسد ولیس هذا بانکار الضروری فان الکعبة لیست عبارة عن الاحجار ومبانی العمارة الموجودة فی العیان بل هی عبارة عن الفضاء من تحت الثری الی الفلک الاعلی وما یدل علی ان الکعبة غیر هذا البناء ما روی عن مجاهد ان الله تعالی خلق موضع البیت قبل ان یخلق شیئا من الارض بالفی عام وان قواعده فی الارض السابعة قال ابن کثیر فی تفسیره لم یرد عن معصوم ان البیت کان بنیانا قبل الخلیل وما روی الطبرانی فی الاوسط عن جابر بن عبد الله رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان الکعبة لها لسان وشفتان ولقد اشتکت فقالت یارب قل عوادی او قل زوّاری فاوحی الله الیه انی خالق البشر خشعا سجدا یحنون الیک کما یحن الحمامة الی بیضها وما روی الفاکهی عن علی رضی الله عنه قال خلق الله تعالی البیت قبل الارض والسموات بارابعین سنة وکان غثاء علی الماء وما روی الفاکهی ایضا عن ابی هریرة رض انه قال الکعبة خلقت قبل الارض بالفی عام فیل وکیف خلقت قبل الارض وهی من الارض قال لانه کان علیها ملکان لیسبحان الله تعالی باللیل والنهار الفی سنة فلما اراد الله ان یخلق الارض دحیها من تحت الکعبة فی وسط الارض هکذا فی الاعلام تاریخ بلد الله الحرام وما فی الخبر ان آدم لما قضی مناسکه لقیته الملائکة فقالوا ابر حجک یا آدم لقد حججنا هذا البیت قبلک بالفی عام وما اخرج الجندی عن الزهری قال اذا کان یوم القیامة رفع الله تعالی الکعبة الی بیت المقدس فتمر بقبر النبی علیه الصلوة والسلام فتقول السلام علیک یا رسول الله ورحمة الله وبرکاته فیقول النبی صلعم بالکعبة الله ما حال امتی فتقول یا محمد اما من وفد الی فانا القائم بشانها واما من لم یفد الی من امتک فانت قائم بشانه کذا فی تفسیر الدر المنثور وما روی عن جابر انه قال قال علیه الصلوة

والسلام زرت الکعبۃ الی قبری فتقول السلام علیک یا محمد رسول اللہ فنقول وعلیک السلام یا بیت اللہ ما صنع بک امتی بعدی فتقول من اتانی فانا اکفیہ والکون لہ شفیعا ومن لم یاتنی فانت تکفیہ وتکون لہ شفیعا وما قال وہب بن الورد وکنت فی الطواف انا وسفیان الثوری بالبیت فانقلب سفیان وبقیت فی الطواف فخلیت الحجر فصلیت تحت المیزاب فبینما انا ساجد اذ سمعت کلاما بین استار الکعبۃ والحجارۃ وہو یقول یا جبریل اشکو الی اللہ ثم الیک ما یصنع ہولاء الطائفون حولی من تکلمہم فی الحدیث ولغطہم وسہوہم قال وہب فعرفت ان البیت تشکا الی جبرئیل علیہ السلام وما قال علی بن موفق وخلیت فی الحجر سمعت البیت یقول لمن لم ینتہ الطائفون حولی عن معاصی اللہ لاصرخن صرخۃ ارجع الی المکان الذی جئت منہ وما قال الشیخ محی الدین بن عربی فی الفتوحات المکیۃ وکان بینی وبینہا فی زمان مجاورتی بہا مراسلات وتوسلات ومعاتبۃ دائمۃ وقد ذکرت بعض ما کان بینی وبینہا من المخاطبات فی جزء سمیناہ تاج الرسائل ومنہاج الوسائل یحتوی فیما اظن علی سبع رسائل او ثمان من اجل السبعۃ الاشواط لکل شوط رسالۃ تمنی الی الصفۃ الالہیۃ التی تجلت لی فی ذلک الشوط ولکن ما عملت تلک الرسائل ولا خاطبتہا بہا الا بسبب حادث وذلک انی کنت افضل علیہا نشاتی واجعل مکانتہا فی محلی الحقائق دون مکانتی واذکرہا من حیث ما ہی نشاۃ جمادیۃ فی اول درجۃ من المولدات واعرض عما خصہا اللہ تعالی بہ من علو الدرجات وذلک لارقی ہمتہا ولا تحجب لطواف الرسل والاکابر بذاتہا وتقبل حجرہا فانی علی بینۃ من ترقی العالم علوہ وسفلہ مع الانفاس لاستحالۃ ثبوت الاعیان علی حالۃ واحدۃ فان الاصل الذی یرجع الیہ جمیع الموجودات وہو اللہ وصف نفسہ انہ کل یوم ہو فی شان فمن المحال ان یبقی شئ من العالم علی حالۃ واحدۃ زمانین فتختلف الاحوال علیہ لاختلاف التجلیات بالشیون الالہیۃ وکان ذلک منی فی حقہا بغلبۃ حال غلب علی فلا شک ان الخلق یراوان ینہی علی ما انا فیہ من سکر الحال فاقامنی من مضجعی فی لیلۃ باردۃ مقمرۃ فیہا رشۃ مطر فتوضأت وخرجت الی الطواف بالمرجاع شدید ولیس فی الطواف احد سوی شخص واحد فیما اظن واللہ اعلم فقبلت الحجر وشرعت فی الطواف فلما کنت فی مقابلۃ المیزاب من دار الحجر نظرت الی الکعبۃ فرایتہا فیما تخیل لی قد شمرت اذیالہا وصعدت مرافقہا عن قواعدہا وفی کفہا نار وصلت بالطواف الی الرکن الشامی ان تدفنی بنفسہا وترمی بی عن الطواف بہا وہی تتوعدنی بالکلام اسمعہ باذنی فجزعت جزعا شدیدا واظہر اللہ سبحانہ لی منہا ہرجا وغیظا بحیث لم اقدر علی ان ابرح من موضعی ذلک وتسترت بالحجر لیقع الضرب منہا علیہ وجعلتہ کالجن الحائل بینی وبینہا واللہ العظیم وہی تقول لی تقدم حتی ترتقی ما صنع بک کم تضع من قدری وترفع من قدر بنی آدم وتفضل العارفین علی غرۃ من لہ العزۃ لا اترکنک تطوف وذہبت مع نفسی وعلمت

ان اللہ تعالی یرید تادیبی فشکرت اللہ علی ذلک وزال جزعی الذی کنت اجد وہی واللہ فیما تخیل لی قد ارتفعت عن الارض بقواعدہا مشمرۃ الاذیال کما یشمر الانسان اذا اراد ان ثیب من مکانہ یجمع علیہ ثیابہ ہکذا خیلت لی قد جمعت ستورہا لتثب علی وہی فی صورۃ جاریۃ لم ار صورۃ احسن منہا ولا تخیل احسن منہا فارتجلت ابیاتا فی الحال اخاطبہا بہا واعتذر لہا عن ذلک الجرح الذی عاینتہ منہا فمازلت اثنی علیہا فی تلک الابیات وہی تتسع وتنزل بقواعدہا علی مکانہا وتظہر السرور بما اسمعہا الی ان عادت الی حالہا کما کانت وامتنی بہ وشارت الی بالطواف فرمیت بنفسی علی المستجار ومافی مفصل الا وہو یضطرب من قوۃ الحال الی ان سری عنی وصالحتہا واودعتہا شہادۃ التوحید عند تقبیل الحجر فخرجت الشہادۃ عند تلفظی بہا وانا انظر الیہا بعینی فی صورۃ سلک وانفتح فی الحجر الاسود مثل الطاق حتی نظرت الی قعر طول الحجر ذراعین نحو ذراع فسالت عنہ بعد ذلک ممن راہا من المجاورین حین اخترق البیت فعمل بالقصۃ واصلح شانہ فقال لی راتیہ کما ذکرت فی طول ذراع الانسان ورایت الشہادۃ قد صارت مثل الکرۃ واستقرت فی قعر الحجر وانطبق الحجر علیہا واسد ذلک الطاق وانا انظر الیہ فقالت لی ہذہ امانۃ عندی ارفعہا لک الی یوم القیمۃ فشکرت الکعبۃ علی ذلک ومن ذلک وقع الصلح بینی وبینہا فخاطبتہا بتلک الرسائل السبع فزادت لی فرحا وابتہاجا حتی جائتنی بشری علی لسان رجل صالح قال لی رایت البارحۃ فی النوم الکعبۃ وہی تقول سبحان اللہ مافی ہذا الحرم من یطوف بی الافلان وسمتک لی باسمک وما ادری این انت من الناس ثم اقمت لی فی النوم وانت طائف بہا وحدک قال الراوی فقالت لی انظر الیہ ہل ترئی طائفا آخر فقلت لا واللہ ولا اراہ انا فشکرت اللہ علی ہذہ البشری من مثل ذلک الرجل فتذکرت قول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الرویا الصالحۃ انہ یراہ الرجل المسلم او ترای لہ انتہی فقد ظہر الآن ان الکعبۃ لیست عبارۃ عن الحجر والمدر والجدران والسقف فقط بل ہی غیرہا کما بینت فبطل القول بان الکعبۃ منحصرۃ فی الطین والحجر والمدر والجدران والسقف فلو کانت الکعبۃ السقف والجدران واللبن والاحجار والہیئۃ المخصوصۃ العارضۃ بالبناء بترکیب السقف والجدران فیلزم محذورات **اولہا** انہ علی ہذا التقدیر یلزم انہ لو انہدمت الکعبۃ والعیاذ بہ باللہ وارتفعت لا تجوز السجدۃ الی الفضاء ولیس کذلک **وثانیہا** لا تجوز البناء وتبدیل صورتہا بل یحرم لانہ بالتغییر تتغیر الکعبۃ مع انہا قد بنیت الکعبۃ کرات ومرات کما یثبت بدلالۃ التاریخ **وثالثہا** علی ہذا التقدیر لا یجوز الصلوۃ فی قعر البیر وعلی شاہق الجبال والاتلال المرتفعۃ بل علی سطح الکعبۃ لانہ لا یحاذی الکعبۃ علی ہذہ التقادیر **وما قیل** انہ یلزم ان ابراہیم واسمعیل لم یبنیا ہذا البیت وان الطواف لم یلزم بہ وانہ لا یکفر بانانۃ وتلطیخہ بالقاذورات ولا یندب ان تکنسی خطیۃ فاحش فانہ کیف یلزم من کون الکعبۃ الفضاء ہذہ المحذورات فعلیہ بیان

لہ قولہ الشہادۃ الخ کذا فی نسختہ وفی نسختی قال الراوی الخ منہ

وجہ اللزوم فانہ کما کان البیت فی خبر من ذلک الفضاء المعبر بالکعبۃ اجری علیہ الاحکام المذکورۃ فانہ لاریب ان البیت واقع فی ذلک الفضاء فیعظم ویجل ویجری علیہ حکم الکعبۃ بہذا الاعتبار والکان فی الحقیقۃ الکعبۃ مسجودا الیہا لما سبق والکعبۃ لیست ہی البیت بالنص بل اطلاق البیت علی الکعبۃ بالغلبۃ کالنجم علی الثریا والبیت الحرام المبنی من الحجر والطین المرکب من الجدران والسقف واقع فی الفضاء المعبر بالکعبۃ لہذا یجوز اطلاق احدہما علی الآخر ویجری احکام الکعبۃ علی البیت فلا یلزم منہ الاتحاد فی المفہوم ونظیرہ المصاحف الموجودۃ فی ایدینا فان القاءۃ فی القاذورات کفر مع ان کلام اللہ تعالی حقیقۃ وبالذات ہو الکلام النفسی القدیم والقبلۃ الجہۃ لغۃ وعرفا ما یصلی الی نحو ہا من الارض السابقۃ الی السماء السابعۃ مما یحاذی البیت فالقبلۃ لغۃ والکانت اعم من الکعبۃ لکن بحسب العرف کانت بینہما المساواۃ قال العینی فی شرح الہدایۃ وفی التنظیم الکعبۃ قبلۃ من فی المسجد الحرام والمسجد قبلۃ من بمکۃ ومکۃ قبلۃ الحرم والحرم قبلۃ العالم وبہ قال ملک قیل ہذا علی التقریب فاما علی التحقیق فالکعبۃ قبلۃ العالم والاتجہ بنیتہ بناء الکعبۃ ولا نیتہ الحجر الاسود لان القبلۃ العرصۃ الی عنان السماء لا البناء لان البناء لو وضع فی مکان آخر فصلی الیہ تجزیہ والی العرصۃ تجزیہ وکذا لو صلی علی ابی قبیس یجوز وان لم یقابل البناء فی نتیجۃ العلوم وقولہ وانہا ای الکعبۃ مع کونہا من عالم الخلق فلیست ہی الحجر والطین والسقف والجدران یعنی لیست ہی ذلک فقط کما ان الانسان لیس ہو الجسم الظاہر فقط بل حقیقۃ الانسان باطن ذلک ایضا ومراده باعتبار عالم الملکوت الاعلی والحضرۃ الروحانیۃ وقولہ بل لا صورۃ لہا ای الکعبۃ یعنی فی عالم الملکوت لانہا الروح الاعظم المخلوق الذی ہو من امر اللہ تعالی تطوف بہ الارواح کلہا الناشئۃ عنہا وقولہ وحقیقتہا ای الکعبۃ ہو المعنی الی المقصود الذی صار مبدء لشان الاسم العلیم والذی صار مبدء لشان للاسم العلیم ہو الذات الالہیۃ وانما اختصت الکعبۃ بالاشارۃ الیہا بان حقیقتہا ہی الذات العلیۃ مع ان حقیقۃ کل شی کذلک کما ذکرنا سابقا وفی الشرائع من الاہتمام بشانہا فی استقبالہا فی الصلوات والطواف بہا دون غیرہا من جمیع الاشیاء وان قال تعالی اینما تولوا فثم وجہ اللہ ان اللہ واسع علیم فللکعبۃ حینئذ ثلاث اعتبارات الاول من حیث کونہا ہی الحجر والطین والسقف والجدران وہذا محل نظر اہل الرسوم وحکمہا وجوب الاستقبال فی الصلوات وجوب الطواف بہا فی الحج والعمرۃ وہذا لحظ الاجسام الثانی کونہا امرا روحانیا شریفا قائما بامر اللہ تعالی لا صورۃ لہ وہذا محل نظر العارفین فی استنارۃ للانوار الالہیۃ والاستمداد الربانی وہذا لحظ الارواح الثالث حقیقتہا الاصلیۃ التی نشاء عنہا کلا المعنیین المذکورین وہی الحقیقۃ الالہیۃ والذات الربانیۃ من تجلی الاسم العلیم بکل شئ وہو المراد ہہنا فی الفضیلۃ المذکورۃ انتہی **قال** فان قلت قد صرح قدماء الحنفیۃ کما فی شرح الطحاوی والہدایۃ والبزازیۃ وغیرہا ان الکعبۃ ہی العرصۃ والہواء الی عنان السماء دون البناء لانہ یقبل وہذا خلاف ما ذکرتم قلت ہذا مع کونہ خلاف

ما ذکرہ ہذا الاجل من ان الکعبۃ لہا ظہور ولیس لہا صورۃ ومن ان صورۃ الکعبۃ یعجز العقل عن تشخیصہا کما یأتی قریبا لان کلا من العرصۃ والہواء تشخصہا العقل والعرصۃ لہا صورۃ فہو ایضا خلاف اللغۃ وخلاف اصطلاح الشرع فان اللہ تعالی یقول جعل اللہ الکعبۃ البیت الحرام فجعل البیت الحرام عطف بیان للکعبۃ والاحادیث مصرحۃ بان ابراہیم واسمعیل قالا امرنا ببناء ہذہ الکعبۃ وبجنب الکعبۃ ذو السویقتین من الحبشۃ ویرفع اللہ الکعبۃ البیت الحرام الی البیت المقدس وحتی نزف الکعبۃ الی غیر ذلک مما یطول ذکرہا ومن ثم اعترض صاحب الغایۃ بان الکعبۃ ہی البناء المرتفع ماخوذ من الارتفاع والنتو ومنہ الکاعب فکیف یقوم الکعبۃ ہی العرصۃ والصواب ان القبلۃ ہی العرصۃ کما ذکرہ صاحب المحیط انتہی من البحر الرائق وقد تبعہ لما قال صاحب المحیط المتاخرون کالزیلعی وصدر الشریعۃ وابن الہمام وغیرہم فعبروا بالقبلۃ دون الکعبۃ فتعبیر اولئک محمول علی انہم تجوزوا عن القبلۃ بالکعبۃ وہو لا ینافی ان الکعبۃ حقیقۃ ہی البناء اقول اما اولا فبانہ الشیء اذا خلا من مقصودہ لغا وفی ہذا المقام اعترف البرزنجی بعد القال والقیل بان مسلک قدماء الحنفیۃ ان الکعبۃ ہی العرصۃ والہواء فالآن اظہر الحق الواضح والتصدق اللائح فلم یبق مجال لمعاند قادح ومجادل غیر ناصح فاعتراض البرزنجی وتکفیرہ یرجع الی قدماء الحنفیۃ نعوذ باللہ منہ یا قاطع الجبل العالی لتکلمہ ۱۲ اشفق علی الراس لا تشفق علی الجبل ۱۲ قال فقہاء الحنفیۃ والمالکیۃ ان الکعبۃ والقبلۃ عندنا ہی البقعۃ المحدودۃ الی السماء دون البناء والبناء تبع وعلامۃ لمعرفۃ القبلۃ حتی لو وضع ہذا البناء فی موضع آخر لا یجوز تعظیمہ ولو انہدم البناء والعیاذ باللہ کانت الکعبۃ باقیۃ بدلیل ان الانبیاء والاولیاء استقبلوا وطافوا لہذہ البقعۃ بعد الطوفان مدۃ الفین ومائتین واربعین سنۃ ولم یکن ہناک بناء وعند الشافعیۃ کذلک الا فی حق من یصلی فی الکعبۃ او علی سطحہا فانہ فرض علیہ ان یستقبل الی البناء اقلہ قدر شلثی اذرع حتی لو صلی داخل الکعبۃ موجہا الی الباب المفتوح لا یجوز عندہم الا اذا کانت البنیۃ مرتفعۃ قدر شبر او زیادۃ بدلیل ان النبی علیہ الصلوۃ والسلام صلی داخل البیت موجہا الی الباب وامر برد ہ الیہ ولولا ان الکعبۃ بناء او شاخص لما امر برد الباب وقال بعضہم قبلۃ الداخل البناء وقبلۃ الخارج ایضا البناء فاذا لم یکن البناء ولا شاخص یصلی الی البقعۃ ضرورۃ والقبلۃ اسم للبقعۃ والعرصۃ قالوا ہو الصواب کما ہو فی البحر انتہی واما ثانیا فبانی قد ذکرت اصطلاح المجد رحمۃ اللہ علیہ فذکر الخلاف کرات ومرات لاطائل تحتہ ومن یتامل فی اصطلاحہ یعرف ان حقیقۃ الکعبۃ شیء یعجز العقل عن تشخیصہا واین حقیقۃ الکعبۃ والعرصۃ والہواء والبیت الحرام الموجود فی العیان الواقع فی فضاء الکعبۃ فقال عز من قائل جعل اللہ الکعبۃ البیت الحرام وان کان الکعبۃ ہی البیت الحرام حقیقۃ وذا تا متحدا فکیف یتعلق الجعل بینہما اذ الجعل یقتضی نسبۃ الامکان بین المجعول والمجعول الیہ والشیء لا ینفک عن ذاتہ فجعل الذات عین ذلک الشیء بالفہم الا تری ان النسبۃ بین الذات والذات ہی

ل نظر کنند در ہدایہ واصابہ فقہاء حنفیہ کہ ایشان چہ گفتہ اند در تعظیم آنچہ ما شما گفتہ اند در تکفیر ۱۲ منہ

الضرورۃ والوجوب فکیف یتجوز العقل کون احدہما مجعولا والآخر مجعولا الیہ فیجعل الکعبۃ ہو جعل البیت الحرام فان جعل الذات ہو جعل صنہا فان الجعل لا تختلف بین الشیٔ ونفسہ **واما ثالثا** فبان الامر بنباء الکعبۃ لا یدل علی انہا لیست الکعبۃ بفضاء فان الکعبۃ یطلق فی العرف علی البیت الواقع فی الفضاء ایضا کما انہا ہی العرصۃ والفضاء حقیقۃ **واما رابعا** فبان الکعبۃ لتربیعہا سمیت بہا وان سلم انہا سمیت للارتفاع وماخوذۃ منہ فلا یلزم منہ ان لا تکون ہی العرصۃ والا یلزم منہا انہ لو زال الارتفاع والعیاذ منہ بالبداۃ لا یکون الکعبۃ علی الارض ولا یصح الصلوٰۃ الی العرصۃ وہذا باطل مع ان ارتفاع الفضاء فی الخارج من تحت الثری الی العرش فہو اعظم من ارتفاع البیت **واما خامسا** فبان تعبیر الرملی وصدر الشریعۃ وابن الہمام وغیرہم بالقبلۃ لیس علی ما فہمہ البرزنجی بل لانہا لما کانت الکعبۃ جہۃ العبادۃ عبروا بالقبلۃ والکعبۃ قبلۃ بہذہ الجہۃ فاظہر الحق فی کمال الوضوح والعیان ودمر علی تلبیسات اہل العدوان وہو بیعیہ طویل الباع وکثیر الاطلاع **قال** ثم قال بل صورۃ الکعبۃ مع انہا من عالم الخلق ہی فی لون الحقائق الامریۃ واعجوبۃ یعجز الخلق عن تشخیصہا الی ان قال نعم ان لم تکن کذلک لم تکن مستحقۃ لان تکون مسجودا الیہا لافضل الموجودات انتہی ولا شک ان المسجود الیہا البیت ومالیا منتہا من الہواء او جہۃ او صوب المقصد کما مر والکل من عالم الخلق فما معنی کونہا فی لون الحقائق الامریۃ واعجوبۃ یعجز الخلق عن تشخیصہا فان اشار الی ما ذہب الیہ من انہا صورۃ التعین الاول فذلک یستلزم الغاء ہذہ الصورۃ البنائیۃ وہو ہدم للشرع وذہاب الی مذہب الباطنۃ والعیاذ باللہ ویستلزم ایضا کون الکعبۃ علی الصورۃ المستلزمۃ لجامعیتہا وقد اعترف بانہ لا جامعیۃ الا للانسان الکامل وہو الکلام الحق فلا یکون غیرہ مخلوقا علی الصورۃ فلا یکون شیئا من الکائنات غیر الانسان الکامل مظہر التعین الاول فلا تکون حقیقۃ الکعبۃ مسجودۃ للحقیقۃ المحمدیۃ من حیث الامداد والاستمداد وامامن حیث العبودیۃ وامر اللہ تعالی بذلک فلا یستلزم ذلک ایضا ولم یقع الامر الا بالسجود الی صورۃ البیت لا الی حقیقتہ وقد صلی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ستۃ عشر شہرا نحو بیت المقدس وصلی فی نافلۃ السفر الی حیث توجہت بہ راحلتہ والحال انہ لیس لبیت المقدس ولا لما توجہ الیہ من اجزاء الارض فضیلۃ علی الصورۃ المحمدیۃ قطعا وبالاتفاق فالسجودیۃ الیہا لو استلزمت الافضلیۃ لاستلزمت جامعیۃ المستلزمۃ لکون المتوجہ الیہا مستحقۃ للخلافۃ علی الصورۃ والملازم باطل فالملزوم مثلہ **اقول** ہذا الکلام کلہ من قبیل بناء الفاسد علی الفاسد فان بناہ علی عدم فہم معنی حقیقۃ الکعبۃ وقدم معنا ما المصطلح عند المجدد رحمہ اللہ فتذکر والعجب ان المجدد رح یتکلم فی حقیقۃ الکعبۃ المصطلحۃ للبرزنجی یعترض بالکعبۃ المعروفۃ واین ہذا من ذاک فالاعتراض یرد علی وجہہ کلامہ لا علی اصطلاح المجدد رح ولما کان کلامہ فی حقیقۃ الکعبۃ فکیف یلزم ہدم الشریعۃ والذہاب الی مذہب الباطنۃ ولا یرد علیہ اختصاص الجامعیۃ

بالانسان وہذا ظاہر جدا لما ذکرنا **قال** ثم نقول ما معنی مجدد الالف الثانی وہل بقی من مدۃ ہذہ الامۃ الف ثان حتی یکون مجددہ لیس قد اجمع العلماء وذکرہ الحافظ السیوطی فی رسالۃ الکشف ان ما بعد الالف لا یبلغ خمس مائۃ سنۃ وان القیمۃ تقوم فی اربع مائۃ وشیء وقد بینا ذلک فی کتابنا الاشاعۃ فی اشراط الساعۃ اتم بیان وقال بعض اتباعہ فی توجیہ ہذا القول ذکر الحسین بن معین الدین المیبذی ان الصوفیۃ یقولون کل زمان نوبۃ ظہور سلطنۃ اسم فاذا انقضت نوبۃ الہیۃ وقد وصل نوبۃ السلطنۃ الی اسم آخر وہو المشار الیہ بقولہ کل یوم ہو فی شان وان یوما عند ربک کالف سنۃ مما تعدون ولہذا بعث اکثر اولوا العزم علی راس الف سنۃ من مضی من قبلہ انتہی بحروفہ وکانہ اخذہ من قول شیخہ ان بعد کل الف تغییر الملل فنقول ہذا اثبات لما فہمناہ فان انقضاء نوبۃ سلطنۃ الاسم البطال لحکمۃ محمد صلعم حکمہ وشرعہ باق الی یوم القیمۃ فیدل علی عدم انقضاء حکم ہذا الاسم الذی ہو مظہرہ فاذا لم یبطل حکم لم یحتج الی مجدد آخر فان قلت لم لا یجوز ان یکون بطل حکمہ منفردا ولکن ظہر اسم آخر معہ ہو احمد ہذا فصار الحکم مشترکا کما قال فی بعض مکاتیبہ انہ شریک محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی دولتہ الخاصۃ یعنی ختم النبوۃ وانہ خلق من طینۃ قلنا قد ذکرتم ان الکل اسم الف سنۃ لا زائد ولا ناقص فلا یجوز المشارکۃ فی الالف بین الاسمین وایضا فان بعد مضی الالف من بعثتہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی زوال الدنیا لم یبق الا اربع مائۃ وشیء فلا یکون تمام حصۃ اسم فیجب ان یضم الیہ تمام الالف من البرزخ ویلزم ان تکون القیمۃ لا تقوم علی امۃ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ومن ضروریات الدین انہ صلی اللہ علیہ وسلم نبی الساعۃ وانہا علی امتہ لتقوم وانہ خاتم النبیین لا نبی بعدہ واذ قد حکمتم بمقتضی ما نقلتم عن المیبذی واثبتم التجدید بعد الالف فقد لزمکم الاعتراف بما فہمناہ اذ التجدید المتعلق بالالف بہذا المعنی ہو ابطال نبوۃ وشرع واحداث الاخری والا کان کفاہ ان یسمی نفسہ مجددا لمائۃ الحادی عشرۃ او تجدید المائۃ لا یستلزم ذلک فقد قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ تعالی یبعث فی ہذہ الامۃ علی راس کل مائۃ من یجدد لہا امر دینہا فاشار بقولہ ہذہ الامۃ وبقولہ یجدد لہا الی ان ہذا التجدید للمئی موید للدین ومقولہ بخلاف التجدید الالفی فانہ ابطال الدین ورفع لہ فانظر الفرق بین البعیرین فان قولکم مجدد الالف الثانی مع کونہ کذبا اولا الف ثان وکونہ مخالفا للشرع اذ لم یرد بہ الشرع فیہ ایہام لبطلان شرعہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وفی ضمن ذلک دعوی نہض الجبال عند العارف بالمعانی علی ان الالوف المذکورۃ لیست قمریۃ بل شمسیۃ ولا یلزم توافقہما بل لا یتوافقان ولو سلم فالنبی صلی اللہ علیہ وسلم لم یبعث فی راس الالف السابع بل بعث فی اواخر الالف السادس کما ہو مصرح بہ فی الاحادیث وان اول البعثۃ لیس اول الہجرۃ ولا وقت ارتحالہ وعلی ہذا فالنبی صلی اللہ علیہ وسلم اخذ من الالف قدرا یکون راس الالف الشمس عند خروج المہدی فانہ احق بوصف التجدید وقد ذکرنا فی رسالتنا اضاءۃ الانس ان شروط المجدد

المسمّٰی لیست موجودۃ فی ہذا الرجل ولا یصلح ان یکون مجددًا اصلًا وبالجملۃ فہذا الغوغا کان ینبغی ان یشتغل بجوابہ لکن اخرج الامر الی ذکرہ اقول ہہنا ابحاث البحث الاول ان علم الساعۃ من المغیبات التی لا یعرفہا الا ہو واللہ تعالی فالقول بانہا تقوم فی سنۃ کذا امر عسیر جدا فانہ لم ینقل من الشارع تصریح بانہا تقوم فی سنۃ کذا والمظنونات لا تفید الیقین وما قال السیوطی فی رسالۃ الکشف یکذبہ ما قالہ البرزنجی فی الاشاعۃ وانا بین بطلان قول البرزنجی ان شاء اللہ تعالی فاعلم انہ قال البرزنجی فی الاشاعۃ قال الامام الحافظ الحجۃ جلال الدین بن عبد الرحمن السیوطی فی رسالتہ المسماۃ بالکشف فی مجاوزۃ ہذہ الامۃ عن الالف الذی دلت علیہ الآثار ان مدۃ ہذہ الامۃ تزید علی الف سنۃ ولا تبلغ الزیادۃ علیہا خمس مائۃ ستۃ وذلک لانہ ورد من طرق ان مدۃ الدنیا ای من لدن آدم علیہ السلام الی قیام الساعۃ سبعۃ الاف سنۃ وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعث فی آخر الالف السادس قال وورد ان الدجال یخرج علی راس مائۃ سنۃ وینزل عیسی علیہ السلام فیقتلہ فیمکث فی الارض اربعین سنۃ وان الناس یمکثون بعد طلوع الشمس من مغربہا مائۃ وعشرین سنۃ وان بین النفختین اربعین سنۃ فہذہ مائۃ سنۃ لا بد منہا قال ولا یمکن ان تکون المدۃ التی خمس مائۃ سنۃ اصلا ثم ساق بسندہ الاحادیث الدالۃ علی ما ذکرہ مستوفیا لطرقہا اقول الذی فہم مما مر من الاحادیث التی ذکرناہا فی القسم الثالث ان المہدی یمکث فی الارض اربعین سنۃ وان عیسی یمکث بعد الدجال اربعین سنۃ کما رواہ الحاکم فی المستدرک عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ ان عیسی ینزل فیقتل الدجال فیتمتعون اربعین سنۃ لا یموت احد ولا یمرض احد ویقول الرجل لغنمہ ولدابتہ اذہبوا فارعوا وثم الماشیۃ بین الزرعین لا تاکل منہ سنبلۃ والحیات والعقارب لا تؤذی احدا والسبع علی ابواب الدور ویاخذ الرجل المد من القمح فیبذرہ بلا حرث فیجئ منہ سبع مائۃ مد الحدیث فانہ ظاہر فی ان الاربعین لبعد الدجال وان بعد عیسی یتولی امرہم القحطانی یتولی احدی وعشرین سنۃ ولنفرض لبقیتہم الی طلوع الشمس من المغرب عشرین سنۃ ایضا ان لم تکن اکثر فہذہ مائۃ وعشرون سنۃ ومر ان الدجال یمکث اربعین سنۃ فان لم یکن سنتین فلا اقل من مقدار سنتین لان ایامہ طوال وان بعد طلوع الشمس من مغربہا یمکث الناس مائۃ وعشرون سنۃ وفی روایۃ ان الشرار بعد الاخیار عشرون ومائۃ سنۃ ومر ایضا ان المومنین یتمتعون بعد طلوعہا اربعین سنۃ ثم یشرع فیہم الموت فہذہ ثلث مائۃ وعشرون سنۃ وقد مضی بعد الالف قریب من ثمانین فہذہ اربع مائۃ والی تمام ہذہ المائۃ تبلغ اربع مائۃ وثلثین وقد مر عن السیوطی انہ لا تبلغ خمس مائۃ بل اخذ بعضہم من قولہ تعالی فہل ینظرون الا ان تاتیہم الساعۃ بغتۃ وقولہ تعالی ولا تاتیہم الا بغتۃ وان الساعۃ تقوم سنۃ سبع بعد اربع مائۃ فان صدد حروف بغتۃ الف واربع مائۃ وسبع واللہ سبحانہ وتعالی عندہ یحتمل خروج المہدی علی راس ہذہ المائۃ احتمالا قویا بل قبل المائۃ

اذ الدجال یخرج فی خلافته وهو کما مر یخرج علی الراس المائة ویحتمل ان یتاخر للمائة الثانیة ولا یفوتها قطعا واذا تاخر فلابد ان یبعث الله علی راس هذه المائة من یحیی للامة امر دینها کما ورد فی حدیث مشهور قال الحافظ السیوطی فی منظومه ؎ والشرط فی ذلک ان یمضی المائة ۞ وهو علی جویه بین الفسحة ۞ یشار بالعلم الی مقامه ۞ ونیفر السنة فی کلامه ۞ وان یکون فی حدیث قد روی ۞ من اهل بیت المصطفی وهو قوی ۞ ویرجح الاحتمال الثانی ما اخرج نعیم بن حماد عن محمد بن الحنفیة رضی الله عنه قال ویقوم المهدی سنة مائتین واخرج عن جعفر الصادق قال یقوم المهدی سنة مائتین واخرج ایضا عن ابی قبیل رضی الله عنه قال اجتماع الناس علی المهدی سنة اربع ومائتین تنبیهه وجه الجمع بین الروایات ان کمال ظهوره وذلک انما یکون بعد فتح القسطنطنیة وذلک یکون سنة مائتین ویجمع علیه الناس اجمعون سنة اربع ومائتین وذلک بعد فتح الرومیة والقاطع وهذا لا ینافی خروج الدجال علی راس مائة لانه انما یعنی اول خروجه بالمشرق او ادعائه الخلافة اولان الاربع والخمس بل والعشر من اول المائة یعد من راس المائة عرفا وعلی هذا فیکون خروج المهدی سبع او تسع او ثلاثین او اربعین قبل المائة لا یخرجه عن کونه یخرجه علی راس المائة وکذلک تاخر اخر مدته عن راس المائة وهذه کلها مظنونات وردت باخبار الاحاد بعضها صحاح وبعضها حسان وبعضها ضعاف مع شواهد وبعضها بغیر شواهد وغایته ما ثبت بالاخبار الصحیحة الصریحة الکثیرة الشهیرة التی بلغت التواتر المعنوی وجود الآیات العظام التی منها بل اولها خروج المهدی وانه یاتی فی آخر الزمان من ولد فاطمة یملأ الارض عدلا کما ملئت ظلما وجورا وانه یقاتل الروم فی الملحمة ویفتح القسطنطنیة ویخرج الدجال فی زمنه وینزل عیسی ویصلی خلفه وما سوی ذلک کله امور مظنونة او مشکوکة انتهی فیظهر من هذه العبارت ان ما قال السیوطی فی الکشف ان قیام الساعة لا یتجاوز علی الف وخمسمائة سنة لا یستقیم لانه کان وفات السیوطی فی سنة ۹۱۱ وقد حاسب السیوطی من زمانه والآن ۱۳۰۸ من الهجرة النبویة علی صاحبها الصلوة والتحیة فقد شرع فی سنة اربع مائة بعد الالف وما ظهر علامة من علامات الساعة وانکان لقوم المهدی علیه السلام فی سنة مائتین فاین علیه السلام وقد شرع فی اربعمائة سنة مع انه قیل ان اجتماع الناس علی المهدی سنة اربع ومائتین فلما ظهر مهدی علیه السلام ما وقع الاجتماع وما قیل ان کمال ظهوره یکون بعد فتح قسطنطنیة یکون سنة مائتین فیجمع علیه الناس اجمعون سنة اربع ومائتین یکذبه الوجدان فنجد الله وقوته ان قسطنطنیة تحت حکومة الاسلام فی هذا الزمان والسلطان عبد الحمید خان نصره الله علی اعدائه صاحب الامواج القاهرة والسلطنة الزاهرة وعساکره البریة والبحریة سبع مائة الاف بل ازید منها وقوتها تقتضی ان لا تغلب علیها مدة مدیدة وان کان تزول قوته فظاهر الحال یقتضی ان یبقی قوته فی سنة اربعمائة بل مزیدة لانه ما یشاهد فیه ومن فعلی

تقدیر کل الاحوال تقوم الساعة بعد الف وسبع مائة والله اعلم بحقیقة فیکون قیام الساعة بعد مضی اکثر من مائتین الف
الثانی والاکثر حکم الکل واخذ حساب بغتة بحساب الجمل امر ذهنی لاشرعی یاباه احوال الزمان وامور الساعة التوقیفیة
لایذعن بالامور التخیلیة الذهنیة التی من شعار الشعراء البحث الثانی لما کانت الشریعة المحمدیة صلعم باقیة
الی یوم القیامة فاقتضت الحکمة الالهیة المجدد لیجدد امور الدین ومهماته والعجب انه تصور بمجدد الالف ابطال النبوة
فلما کان مجدد الالف مبطل النبوة فیکون مجدد المائة ایضا مبطل النبوة وکون المجدد للالف امرا کشفیا الهامیا
یتعلق لارباب هذه المعاملة وکل من کان عارفا بعلامات ومدرکا لآثاره یقبل آثار اهل الله تعالی دیدر وموارد الفیوض
والبرکات فی خدماتهم وکل من کان جاهلا لاحوالهم لایدرک اسرارهم ولایقبل اقوالهم ولایحصل فیضانهم وبرکتهم
قال المجدد رح فی المکتوب الرابع من الجلد الثانی بما تعریبه انه یکون علی راس کل مائة من مجددی شتان بین مجدد
المائة والالف فجما بین المائة والالف فرق فکذا بین المجددین والمجدد من یحصل الفیوض والبرکات منه الی الامة
وان کانوا الاقطاب والاوتاد انتهی فهذا امر کشفی لایخالف العرف والشرع اما العرف فبانه فرق بین المائة
والالف فیکون بین مجدد المائة والالف فرقا ویکون مجدد الالف اقوی واعلی رتبة لیصل فیوضه الی منتهی
الالف بخلاف مجدد المائة فانه یکفیه قوة یجدد امر الدین الی منتهی المائة اما الشرع فبان الکل قد یکون
مجموعیا وقد یکون افرادیا فان کان المراد من کل المائة کلا افرادیا یجوز وجود المجدد لکل المائة وان کان المراد
من الکل کلا مجموعیا یراد به الالف لجواز ان یکون مجموع المائة والعشر الفا واما القول بالالوف الشمسیة والقمریة
سخیف لاعبرة فیه ولما کانت الشریعة المحمدیة باعتبار حساب الشهور القمریة فالمعتبر هو الحساب القمری لا الشمسی
روی الواقدی کان بین آدم ونوح علیهما السلام عشر قرون والقرن مائة سنة وبین نوح وابراهیم علیهما السلام
عشر قرن وبین ابراهیم وموسی عشر قرن قال عبد الوهاب الشعرانی فی لطائف المنن والاخلاق فی بیان
وجوب التحدث بنعمة الله علی الاطلاق ان الدعاة الی طریق الله من الامة علی اقدام الرسل فکما کان
کل رسول یاتی بعد فترة ناسخا لشرع من قبله او موئدا له فکذلک طائفة الدعاة الی الله تعالی من الاولیاء
وعلی هذا القدم جماعة من اهل عصرنا بحمد الله تعالی احیوا الدین واقاموا معالمه وان لم یسمع لهم کالشیخ سلیمان الخضیری
وسیدی محمد البکری والشیخ نجم الدین الخیطی والشیخ شمس الدین الخطیب الشربینی والشیخ زین الجزیری والشیخ
نور الدین الطنتدائی والشیخ سراج الدین الحانوتی والشیخ بدر الدین الشهادی والشیخ شمس الدین البرمتوشی
فهولاء من اعظم الذابین عن الدین فی عصرنا هذا وفیهم الخیر والبرکة والعلم فالله تعالی ینفعنا ببرکاتهم فلو ان
الامة کلها اجتمعت علیهم واطاعوهم لهدوهم باذن الله تعالی الی الصراط المستقیم لکثرة ما اعطاهم الله تعالی من العلوم
والاسرار والسیاسات رضی الله تعالی عنهم وفسح فی اجلهم الاسلام والمسلمین والایضاح ما قلناه من الفترات المتصلة

بین کل واحد وواحد من الاولیاء انه لما مات الائمة المجتهدون حدث بعدهم اهواء وبدع وحجب علی القلوب حتی صار الناس کانهم فی فترة بالنسبة الی ما سلف فاتی الله تعالی بالمشائخ المذکورین فی رسالة القشیری فاحیوا معالم الطریق واظهروا ما اندرس فیها کالسری والجنید وابی سلیمان الدارانی واشباههم رضی الله تعالی عنهم من کمل العارفین والعلماء العاملین الذین کانوا فی عصرهم فلما ماتوا وقعت الفترة مدة حتی اتی الله تعالی بالطبقة الثانیة کالشیخ عبد القادر الجیلی والشیخ احمد بن الرفاعی والشیخ ابی مدین المغربی والشیخ ابی عبد الله القرشی وابی یعزی وابی النجاء واحزابهم رضی الله تعالی عنهم فلما ماتوا حصلت الفترة العظیمة حتی اتی الله تعالی بالسادة الشاذلیة والرفاعیة رضی الله تعالی عنهم اجمعین واول الطبقة ابو الحسن بن الصباغ وابو الحسن الاخضری وابو الفتح الواسطی وکانت سلسلة القوم وانقطعت من مصر حتی جاء سیدی یوسف العجمی رحمه الله تعالی فتسلسلت منه الطریق فی مصر وقراها الی عصرنا هذا فکانت الفترة الحاصلة بعد هولاء فی الدیار المصریة انما هی بعد موت سیدی علی المرصفی والشیخ محمد الشناوی والشیخ تاج الدین الذاکر والشیخ ابی السعود الجارحی واحزابهم رحمهم الله اجمعین فاتی الله تعالی بعدهم بالجماعة الذین قدمناهم فاحیوا الدین والطریقة بعد موت هولاء فالحمد لله الذی جعلنا منهم فیعلم ان الفترة موجودة برته من الزمان بعد کل داع الی الله تعالی حتی یظهره من یظهره الله بعده هذا مع استمرار وجود الاولیاء اصحاب الدوائر الکبری من القطب والاقطاب والاوتاد والابدال والاعین واولی الامر اذ لو خلا الوجود من هولاء لخرب الوجود کله دفعة واحدة حتی ان الوقت الذی تقوم فیه القیامة لا یکون فیه احد یقول الله الله ثم انه لما کانت الاصنام تعبد بین فترات الرسل علیهم الصلوة والسلام وترفض فیها الشرائع وترتکب فیها المحارم ویستحلون الدماء ویحکمون بالهوی ویتولاهم الشیطان ویزعمون مع ذلک انهم ما عبدوا الاصنام الا لیقربوهم الی الله زلفی فکذلک الحکم فی فترات الاولیاء فانها مقابلة لفترات الرسل علیهم الصلوة والسلام بل ربما وقع فی فترات الاولیاء ما هو اقبح من عبادة الاصنام فان عباد ها ما تعوا قط الا الله وانما قالوا ما نعبدهم الا لیقربونا الی الله زلفی علی زعمهم واهل فترات الاولیاء قد استحکم فی غالبهم الضلال والفساد واستوی علی خیالهم وهما بانهم المحال حتی عکسوا الاحوال فی الافعال والاقوال وحکموا علی المستحیل بالواجب وبالعکس والمحقوق الموجود بالمعدوم والحادث بالقدیم وبعضهم رای ان کل شیء فی الموجود هو الاله وان عین هذا الوجود الحادث هی عین الله من الجماد والنبات والعقارب والحیات والجان والانسان والملک والشیطان ویجعلون الخالق الذی هو عین المخلوق من جنس نفوسهم ومزاجهم ولعون وابلیس ومروس حتی الابالیس وهذا کلام لا یرضاه اهل المجنون ولا من کان فی جبهة مجنون وقد نقلت هذه الامور فی زمننا هذا عن جماعة بالصعید فیعتقدون هذه الامور فیما بینهم وبین اصحابهم

من الملاحدة وینکرون ذالک فی انظاہر خوف القتل بل الذی اقولہ ان ابلیس لقنہ لوظہر ونسب الیہ ہذا
المعتقد لتبرأ منہ واستحیی من اللہ تعالی وان کان ہو الذی یلقی الی نفوسہم ذلک وقد حکیت سیدی علی الخواص
بعض صفات ہولاء فقال ہولاء زنادقة وہم انجس الطوائف لانہم لا یرون حسابا ولا عقابا ولا جنة ولا نارا ولا حلالا
ولا حراما ولا آخرة ولا الہم دین یرجعون الیہ ولا معتقد یجتمعون علیہ وہم اخس من ان یذکروا لانہم خالفوا المعقولات
والمنقولات والمعانی وسائر الادیان التی جاءت بہا الرسل عن اللہ تعالی ولا نعلم احدا من طوائف الکفار
اعتقد اعتقاد ہولاء فان طائفة من النصاری قالت المسیح ابن اللہ وکفرہم القوم الآخرون وطائفة من الیہود
قالت العزیز ابن اللہ وکفرہم القوم الآخرون فلم یجعلوا الوجود عین اللہ تعالی وقد اشبع الشیخ الکامل الراسخ
الشیخ محی الدین العربی رضی اللہ تعالی عنہ الکلام فی الرد علی اہل الحلول والاتحاد ومن کلامہ رضی اللہ تعالی
ما قال بالاتحاد الا اہل الالحاد وما قال بالحلول الا من دینہ معلول وقد بسطنا لقولہ رضی اللہ تعالی عنہ
فی کتابنا المسمی بالیواقیت والجواہر فی بیان عقائد الاکابر وتقلت ذلک من النسخة المقابلة علی خطہ
ودون التی دس فیہا الاعداء والحسدة ما دسوا ولعل الشیطان انما دسوس لہولاء الاعداء بدس العقائد الزائغة
فی کتب الشیخ لیوقع فیہا من اراد اللہ اضلالہ من جہة المتصوفة فان الشیخ محی الدین کان من اکابر الاولیاء
الراسخین فربما قال لہم ابلیس ان ما فی کتبہ لیس مدسوسا علیہ وانما ذلک کان اعتقادہ ویکفیکم فی الدلیل
اتباع ہذا الرجل الجلیل فعظمہ فی اعینہم حتی لا یتوقفوا فی اعتقاد ما یجدونہ فی کتبہ من المدسوس ومن کلامہ
رضی اللہ تعالی عنہ فی الفتوحات المکیة من اراد ان لا یضل فلا یرمی میزان ظاہر الشریعة من یدہ طرفة
عین ولیعتمد ما علیہ الائمة المجتہدون ومقلدوہم ویرفض ما عداہ انتہی فانظر یا اخی فی ہذا الکلام المحشور بالنور یقلبک
السلیم تجد الشیخ بریئا من سور المعتقد الذی تشبث بہ ہولاء الجہلة وکان اخی الشیخ افضل الدین رحمة اللہ تعالی
یقول لو کنت حاکما لضربت عنق کل من قال لا موجود الا اللہ ونحو ذلک من الالفاظ لانہ لم یات بذلک شریعة
واعلم الناس بالحقائق ارباب الاذواق والمکاشفات والمعارف والمخاطبات وذوو البصائر والکرامات وخرق العادات
ولم ینقل لنا عن احد منہم انہ کان یعتقد قط خلاف ما جاءت بہ الرسل بل لو اعتقد احد منہم خلاف ما جاءت بہ الرسل
ما وقع لاحد منہم کرامة ولا خرق عادة وانما الکرامات لاہل السنة والجماعة والطال فی ذلک رحمہ اللہ تعالی فی رسالتہ
فاباک یا اخی ومخالطة اہل البدع الا لقصد ہدایتہم الی طریق الحق واللہ یرشدک والحمد للہ رب العالمین انتہی
ما تاملت فی ہذا الکلام فانہ ثبت المجدوبیة للالف ویدفع جمیع الخدشات الواردة فی ہذا المقام والشعرانی
امام نعطرت بفوائح مدائحہ اسفار الکبار والبقت علی اکرامہ وتبجیلہ وتفخیمہ وتعظیمہ کلمة الاخیار فابان الحق
للناقد البصیر واوضح الصدق للمتدرب الخبیر واستاصل بنیان کل تحریر وتقریر تہدم اساس کل صغیر وکبیر

واللہ علی ذلک قدیر و ما حکی انکار وجود شرط المجدد عن اذنائہ البرامس فہو من وساوس الخناس الذی یوسوس فی صدور الناس ۵ ولو ولدت قفیزۃ جرو کلب ❊ نسب بذلک الجرو الکلابا ❊ و ما رایت ضالۃ البرامس الی الآن و ظننت انہا علی دیدن تحریرات البرزنجی مشحونۃ بالسب والبہتان ۵ و من ذا الذی ینجو من الناس سالما ❊ و للناس فیما یظنون و قیل ❊ اعوذ باللہ من حقد الحقود و حسد الحسود من العنود ۵ حسدوا الفتی اذ لم ینالوا سعیہ ❊ فالقوم اعداء لہ و خصوم ❊ کیف و ان المجدد رح عابد زاہد بل مشکوۃ نور تعلق قلبہ بالمساجد فاضاء بہ مصباح الانوار و ذاتہ مشکوۃ العلوم والاسرار و کل عصر یشع یرد شمس الفضل بعد الافول و یشرق شمس العصر علی القصر والطلول فبالمجدد یزہی الدین و یقطع اعناق المبتدعین و شتان بین المجدد والنبی المشرع المعدد قال واما ما ذکرہ فی المکتوب التاسع والمائتین جوابا عن السوال المذکور فلا جواب فیہ ایضا لانہ قال ما یحصلہ ینبغی ان یعلم ان حقیقۃ کل شیء عبارۃ عن التعین الوجوبی لذلک الشیء وہو اسم من الاسماء الالہیۃ کالعلیم والقدیر والمرید والمتکلم و ذلک الاسم رب ذلک الشخص و مبدء الفیوض الوجودیۃ لہ و تواتبعہا الی ان قال فاذا تمہد ہذا فنقول ان محمدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرکب من عالم الخلق والامر والاسم الالہی الذی ہو ربہ شان العلیم والذی ہو فی عالم امرہ ہو المعنی الذی صار مبدء لذلک الشان و حقیقۃ الکعبۃ ایضا ذلک المعنی واذا کانت حقایق الاشیاء الاسماء الالہیۃ و حقیقۃ الکعبۃ فوق تلک الاسماء کانت متبوعۃ بحقایق الاشیاء فلزم ان تکون مسجودۃ للمحمدیۃ انتہی الغرض منہ و انما قلنا انہ لا جواب فیہ اذ لیس فیہ نفی افضلیۃ الکعبۃ علی الصورۃ المحمدیۃ بل فیہ اثبات متبوعیتہا للحقایق و ہو اثبات لافضیلتہا اقول ہذا احقر من قلاحۃ لان البرزنجی ما فہم عبارۃ المکتوب و قد غلط فی التعریب بالمکذوب فاعلم اسعدنی اللہ تعالی و ایاک للسلوک فی الصراط السوی والورود علی المنہل الروی انہ افاد المجدد رح فی رسالۃ المبدء والمعاد ان بعد مضی الف سنۃ و بضع سنین من رحلۃ سیدنا صلعم یجری زمان یعرج فیہ الحقیقۃ المحمدیۃ من مقامہا و تتحد بحقیقۃ الکعبۃ و یسمی حقیقۃ احمدیۃ و تصیر مظہرۃ ذات الاحد جل سلطانہ و تتحققان بسماہما و تخلو المقام السابق عن الحقیقۃ المحمدیۃ الی ان ینزل عیسی علیہ السلام و یعمل بالشریعۃ المحمدیۃ علیہم الصلوۃ والتسلیمات فتعرج الحقیقۃ المحمدیۃ عن مقامہا و تستقر بمقام الحقیقۃ المحمدیۃ کان خالیا فاعلم ان حقیقۃ الشخص عبارۃ عن التعین الوجوبی الذی التعین الامکانی لہ ظل ذلک التعین و ہو اسم من اسماء اللہ تعالی جل شانہ کالعلیم والقدیر و المرید و المتکلم و امثالہا و ہو ربہ و مبدء فیوضہ الوجودی و تواتبعہ الوجودی و لذلک الاسم بالنسبۃ الی ذاتہ تعالی مراتب شتی و ہو یطلق علیہ فی مرتبۃ شان الصفۃ و فی مرتبۃ الشان و شتان بین الصفۃ والشان علی ما فصلہ المجدد رح فی موضع آخر و الشان مجردا عتبار لہ مبدء و جودی اعتباری و فوقہ ہذا الاعتبار جار ایضا لکن القوۃ البشریۃ عاجزۃ عن ضبطہ والمجدد

قدر تبقی الیہ لکن فوقہ لیس الا الاستہلاک والاضمحلال وفوق کل ذی علم علیم ۵ ہنیئا لارباب النعیم نعیمہا ۞ وللعاشق المسکین ما یتجرع ۞ وتفاضل شتی بین اقدام اولیاء اللہ باعتبار طے ہذہ المراتب فہو علی تفاوت الاستعداد والقابلیات والواصلون الی الاسم قلیلون من الاولیاء فان اکثرہم واصلون الی ظل من ظلال ذلک الاسم بعد ان عرجوا من المراتب الامکانیۃ بأسرہا بطریق السلوک والسیر التفصیلی وقد تیسر لہم الوصول الی ذلک الاسم فی طریق الجذبۃ الصرفۃ ایضا لکنہ غیر معتبر ولا یعتد بہ والذین عرجوا من ذلک الاسم وقطعوا مراتبہ المتفاوتۃ قلت او کثرت فہو لاء اقل قلیل منہم محققۃ الشیء کما یطلق علی التعین الوجوبی کذلک یطلق علی التعین الامکانی اذا علمت ہذہ المقدمات فی رویک فاعلم ان محمدا صلی اللہ علیہ وسلم فی لون کافۃ الانام مرکب من عالم الخلق وعالم الامر ورب عالم خلقہ شان العلیم ورب عالم امرہ مبدئہ فالحقیقۃ المحمدیۃ عبارۃ عن شان العلیم والحقیقۃ الاحمدیۃ کنایۃ عن مبدئہ وہی حقیقۃ الکعبۃ فنبوتہ صلی اللہ علیہ وسلم قبل خلق آدم علیہ السلام باعتبار الحقیقۃ الاحمدیۃ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم کنت نبیا وآدم بین الماء والطین ونبوتہ بانشاء العنصری لیس باعتبار الحقیقۃ المحمدیۃ بل باعتبار الحقیقتین فربہا الشان ومبدئہ ولذا تم وکمل باعتبار السابق لان فی الاول دعوتہ مخصوص لعالم الامر وتربیتہ مقصور بالروحانیات وفی الثانی شامل للخلق والامر وتربیتہ مشتمل بالاجساد والارواح غایتہ ما فی الباب ان النشاء العنصری غالب فیہ علی النشاء الملکی لمناسبۃ الافادۃ والاستفادۃ قال اللہ تعالی قل انما انا بشر مثلکم یوحی الی فبعد ارتحالہ صلی اللہ علیہ وسلم غلب علیہ جانب الروحانیۃ وانتقص المناسبۃ البشریۃ فبعد مرور الف سنۃ غلبۃ الروحانیۃ لون جانب البشریۃ بلونہ وانصبغ عالم الخلق بعالم الامر فعرج الحقیقۃ المحمدیۃ والتحق بالحقیقۃ الاحمدیۃ والمراد منہا فی ہذا المقام التعین الامکانی للخلق والامر لہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا التعین الوجوبی الذی التعین الامکانی ظل لہ لان عروج التعین الوجوبی لا معنی لہ ولا یعقل اتحاد التعین الامکانی بالتعین الوجودی فیظہر من ہذا التحقیق ان حقیقۃ الکعبۃ بعینہا الحقیقۃ الاحمدیۃ والحقیقۃ المحمدیۃ ظل لہا فتکون مسجودۃ للحقیقۃ المحمدیۃ فاتضح ما افادہ فی رسالۃ المبدء والمعاد انتہی ملخصا فما قال البرزنجی انہ لیس فیہ نفی افضلیۃ الکعبۃ علی الصورۃ المحمدیۃ کلہ ہذیان او محمول علی عدم فہم المعنی المراد واللہ الہادی الی الطریق السداد **قال** لا یقال ان حاصل الجواب ان مبداء عالم امرہ متبوع لعالم خلقہ فلا تفضیل للکعبۃ لانا نقول صورۃ الکعبۃ ہی التی یطوف بہا الطائفون بمقتضی الامر وہی لیست صورۃ روح النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والمسجود نحوہا ہی الکعبۃ لا روح النبی صلی اللہ علیہ وسلم فکون مبداء روحہ متبوعا لمبداء جسدہ لا دخل لہ فی الجواب **اقول** کلہ ہذیان فانہ لا بحث فی تفضیل الکعبۃ بل البحث فی حقیقۃ الکعبۃ وصورۃ الکعبۃ التی تطوف بہا الطائفون بمقتضی الامر ان لم تکن

روح النبی صلے اللہ علیہ وسلم فلا باس بہا بل صورۃ الکعبۃ لیست صورۃ روح النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الحقیقۃ وایضا المسجود الیہا ان کانت الکعبۃ لا روح النبی صلے اللہ علیہ وسلم فلا حرج فیہا وما قال احمد بہذا القول وان کون مدبر روحہ متبوعا لمدبر جسدہ کما لا دخل لہ فی الجواب لا دخل لہ فی الدخل بل لا معنی لہ فانہ ما قال احمد ان مدبر روحہ متبوع لمدبر جسدہ فہذا التقریر مضحکۃ الثکلی **قال** ثم قال سوال ان قیل الکعبۃ تطوف باولیاء اللہ تعالی عن ہذہ الامۃ وتلتمس برکاتہم فاذا کانت حقیقتہا فوق الحقیقۃ المحمدیۃ فما وجہ جواز ہذا المعنی فاجاب بان الحقیقۃ المحمدیۃ نہایۃ مقامات نزول محمد من اوج التنزیہ والتقدیس وحقیقۃ الکعبۃ نہایۃ عروج الکعبۃ فالدرجۃ الاولی لعروج الحقیقۃ المحمدیۃ الی التنزیہ والتقدیس ہی حقیقۃ الکعبۃ ونہایۃ عروجاتہا لا یطلع علیہا غیر الحق سبحانہ تعالی ولما کان لکمل اولیاء امتہ نصیب تام من عروجاتہ لم یعبدان تلتمس الکعبۃ من برکات ہولاء الاکابر فاتضح الجواب عن العبارۃ الاخری فی الرسالۃ وہی کما ان صورۃ الکعبۃ مسجودۃ لصورۃ الاشیاء کذلک حقیقتہا مسجودۃ لحقائق الاشیاء لما علم من ان الحقیقۃ الکعبۃ متبوعۃ للحقائق انتہی الغرض منہ وہذا صریح من ان المراد بصورۃ الکعبۃ صورۃ البیت الحرام المبنی بالطین والحجر ولیس علی ان حقیقتہا لیست الحقیقۃ الاحمدیۃ بعینہا لان صورۃ الاحمدیۃ عبارۃ عن عالم الامر من محمد صلے اللہ علیہ وسلم عندہ والطواف بالبیت الحرام لا بروح النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وکذا روحہ لیس ہو الطائف بکمل الاولیاء لالتماس برکاتہم بل الاولیاء ملتمسون من برکاتہ صلے اللہ علیہ وسلم بل الانبیاء کلہم من رسول اللہ ملتمس غرفا من الیم فلم یحصل من ہذا الکلام الجواب عن السوال اذ لیس فیہ نفی تفضیل صورۃ الکعبۃ علی صورۃ محمد صلے اللہ علیہ وسلم ولا نفی تفضیل حقیقتہا علی حقیقتہا بل مقتضی کون حقیقتہا متبوعۃ للحقائق تفضیلہا صورۃ ومعنی ورفع ذلک ففی کلامہ التہافۃ والتناقض حیث لا یستقر کلامہ علی معنی واحد فی بیان المراد بالحقیقۃ ولا بالصورۃ فتارۃ یقول حقیقۃ الکعبۃ اسم اللہ وتارۃ یقول الحقیقۃ الاحمدیۃ وتارۃ یقول فوق الحقائق وتارۃ یقول اعلی عروجاتہا ادنی عروجات الحقیقۃ المحمدیۃ وتارۃ یقول ما یلزم منہ ان صورۃ الکعبۃ ہی ہذہ وتارۃ یقول شئ فی لون الحقائق الامریۃ واعجوبۃ یعجز العقل عن تشخیصہا وکل ہذا یدل علی انہ لیس علی بصیرۃ فی امرہ **اقول** کلہ لغو لا طائل تحتہ فان البرزنجی قد ترک العبارۃ التی افادہا المجدد التی تدفع الایرادات کما ترکوا وانتم سکاری وما قالوا لا تقربوا الصلوۃ فانہ افاد فی حل العبارۃ ان حقائق الاشیاء عبارۃ عن الاسماء الالہیۃ جل سلطانہ وہی مبادی فیوض وجودہم وتوابعہ وحقیقۃ الکعبۃ (ای المجدد ح ۱۲) فوقہا فتکون حقیقۃ الکعبۃ متبوعۃ لحقائق الاشیاء نعم ان سار کمل الاولیاء فوق حقیقۃ الکعبۃ فیلتمس الکعبۃ من برکاتہم انتہی فحل منہ الاشکال الذی قد فکر ولیس فیہ اشارۃ فضلا عن التصریح بان المراد من صورۃ الکعبۃ صورۃ البیت الحرام المبنی بالطین والحجر (فیما افاد البرزنجی ۱۲ المجدد ح ۱۲) ولیس فیہ دلیل علی ان حقیقتہا لیست الحقیقۃ المحمدیۃ فالدلیل الذی ذکر من

قبیل الہذیان فلا نلتفت باعادتہ وردہ وما ادعی فی النہایۃ بین مراد الحقیقۃ والصورۃ فجیب جدا فانہ ان قال احد ان زیدا انسان وعمرا انسان وبکرا انسان والانسان یکون کاتبا والانسان یکون ضاحکا فالقول بالنہایۃ یکون مضحکۃ البتہ فان حقیقۃ الکعبۃ ہی الحقیقۃ المحمدیۃ وہی الحقیقۃ الاحمدیۃ وہی ذات اللہ تعالی وہی فوق الحقائق وعروجاتہا لا تتناہی فانہا یعجز العقل عن تشخیصہا وما نقل ان اعلی عروجاتہا ادنی عروجات الحقیقۃ المحمدیۃ وان صورۃ الکعبۃ ہی ہذہ فہو افتراء علیہ ع زیادۃ القول تحکی القصص فی العمل ۔ قال ثم ان تصریحہ بان حقیقۃ الکعبۃ ہی المشتمل لعروجہا وان کمل الانبیاء والاولیاء یقع لہم العروج فوق حقائقہم دلیل علی ان الحقیقۃ المحمدیۃ افضل وعلی ان حقیقۃ الکعبۃ لیست ہی الاحمدیۃ بعینہا ولا صورۃ الکعبۃ صورتہا والا لصح عروجہا فوق حقیقتہا کما صح للانبیاء اقول ہذا الیفر مبنی علی فہمہ فانہ عروج حقیقۃ الکعبۃ والانبیاء والاولیاء لا یستلزم ان الحقیقۃ المحمدیۃ افضل ولا ان حقیقۃ الکعبۃ لیست ہی الحقیقۃ الاحمدیۃ بعینہا ولا صورۃ الکعبۃ صورتہا بل لا حصل لقولہ ولا صورۃ الکعبۃ لصورتہا وما قال والا لصح عروجہا فوق حقیقتہا لغو لا طائل تحتہ والتحقیق انہ قدم سابقا انہ تفاضل شتی بین اقدام اہل اللہ باعتبار طی المراتب فلا باس ان سار کمل الاولیاء فوق حقیقۃ الکعبۃ فیلتمس الکعبۃ من برکاتہم فتامل فان فوق حقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ الصفات الحقیقۃ وفوقہا الشیون الذاتیۃ وفوقہا الذات البحت فان وقع العروج علی حقیقۃ الکعبۃ فکیف یبعد التماس الکعبۃ من برکاتہم قال ثم رأینا فی الجزء الاول من مکتوبات ولدہ الاوسط قدس سرہ عن ابیہ انہ اثبت التعین الجہی فوق التعین الوجودی فی بعض مکاتیبہ ومنع الترقی عنہ ونقل عنہ انہ اراد بالتعین الجہی التعین الاول الذی لیس فوقہ الا اللاتعین وانہ لا قدم لاحد فی اللاتعین وعد من المحالات الترقی عنہ ثم نقل عنہ انہ قال بعد ما عرج بہ الی حیث قیل السلطان لیس فی الدار وانہ ظہر لہ ان ہذا المقام مقام حقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ عرج الی ما وراءہ حتی وصل الی مقام الصفات الحقیقیۃ الزائدۃ علی الذات وہو فوق مقام الصور العلمیۃ للصفات وراء صور الصفات الکائنۃ فی مرتبۃ التعین الوجودی والتعین الجہی ثم عرج الی اصول تلک الصفات التی ہی الشیون الذاتیۃ ثم منہا الی الذات البحت المجرد من النسب والاعتبارات انتہی فاثبت بعد مقام حقیقۃ الکعبۃ مقام الصفات الحقیقۃ ثم مقام اصولہا ثم الذات البحت وجعل التعین الجہی المراد بہ التعین الاول دون مقام حقیقۃ الکعبۃ مع انہ منع الترقی عنہ کما مر واجاب ولدہ المذکور عن ہذا التناقض بان الترقی الممنوع الوصول القدمی والمثبت الوصول النظری انتہی ولا یخفی انہ لا یحصل منہ جواب لانہ مصحح بان التعین الجہی لیس فوقہ اللاتعین فکیف یصح ان یکون فوقہا تعینات الصفات الحقیقۃ ثم تعینات اصولہا وکل تعین فہو دون اللاتعین وکیف یصح الوصول الشہودی ولا شہود الا لمتعین متحل ولا متعین

حيث لاتعين فلا وصول شهوديًا بهذا ان اراد بقوله النظر الشهودي وان اراد نظر العقل فهو بمعزل عن ذلك
وان تكن حقيقة الكعبة التي فوق التعين الحبي هي اللاتعين وفوق تعينات اصولها وفوقها الذات البحت لم
يصح ان تكون فوق التعين الحبي الذي هو التعين الاول اقول كله لغو لاطائل تحته فاحسن الكلام كلام صحيح
من لسان فصيح في وجه صبيح فاعلم ان المراد بالتعين الحبي الحقيقة المحمدية والعروج فوقها لايمكن الا ان يراد
بالحقيقة ظلها وهي عبارة عن اجمال حضرة العلم وحيٍ يشتبه الظل بالاصل ولما تخلص عن الظل قالت قي يكون محالًا
لان فوقه الوجوب كما هو مفصل في المكتوب المائة والثانية والعشرين من المجلد الثالث فظل التعين الحبي يكون
فوقه تعينات الصفات الحقيقة والتعين الحبي لنفسه ليس فوقه الا اللاتعين لايمكن العروج اليه الا بالوصول النظري
لا القدمي والمراد بالنظري الشهودي والتعين للقدمي لا للشهودي فارتفع المنافات وما قال بعده لغو لاطائل
تحته فانها ان تكن حقيقة الكعبة التي فوق التعين الحبي هي اللاتعين وفوق تعينات اصولها وفوقها الذات البحت
فلم لايصح ان يكون فوق التعين الذي هو التعين الاول قال عروة الوثقى رح فان قيل الحب فرع الوجود اذ الحب
بدون الوجود لايتصور فكيف يكون الحب اصلًا للوجود قلنا قد سبق ان الحق جل سلطانه موجود بنفسه وصفاته الثمانية
تعالت موجودة بذات الحق ولا مدخل للوجود ولا للوجوب ثمة بل الوجود والوجوب من الاعتبارات المتنزلة
عن تلك الحضرة فاول اعتبار ظهر لايجاد العالم الحب ثم الوجود الذي هو مقدمة الايجاد لان لتلك المرتبة
المقدسة بدون هذين الاعتبارين غنائًا ذاتيًا عن ايجاد العالم ان الله لغنيٌ عن العالمين وان شئت
تفصيل الكلام في هذا المقام وتحقيق المرام على التمام وان تعرف حقيقة مقام الخلة والحب والوجود فعليك
بكلام الامام غوث الانام شيخنا وقبلتنا جزاه الله سبحانه عنا خير الجزاء واعلم ان التعين العلمي الجلي المذكور
سابقًا هو الذي يسميه الشيخ واتباعه قدس اسرارهم بالوحدة والتعين الاول والحقيقة المحمدية ويقولون هو اوسع
التعينات وهو مشهود الكل وهو التجلي الذاتي وله مقام التوحيد الاعلى ومبدأه وهو ممتد الاعتبارات ومنبع النسب
والاضافات الظاهرة في الوجود والباطنة في حوصلة المتعقلات والاذهان والمقول فيه انه وجودٌ مطلقٌ
واحدٌ واجبٌ ويقولون اطلاق اسم الذات على الحق تعالى لا يصدق الا باعتبار هذا التعين وورائه
مرتبة اللاتعين والوجود المطلق فاقول ليت شعري كيف حكموا بكون صفة من صفاته تعينًا للذات المبراة
عن النسب والاضافات بل الاظهر ان يقال ان هذا التعين تعين صفة العلم وظهور ما في مرتبة الشاهد
والصفة في الحقيقة غير الموصوف ولا ينبغي ان يقال انه تعين الذات بهذه الصفة لان الذات لا تعين
بالصفة وارباب المعقول قالوا في علم الشيء بالوجه ان المعلوم هو الوجه فبالنسبة الى ذات الشيء تحقق الجهل
وقد تحقق بما تقرر ان هذا التعين حصة من مخصص الوجود التي تميز وتعين في تحصيل الوجود لكنه اجمع المخصص

وهو مسبوق بصفة الحیوة والحیوة مسبوق بمرتبتی الوجود الاجمالی والتفصیلی والوجود مسبوق بالخلة والخلة مسبوقة بالحب والحب تعین اول واعتبار سابق فالتعین العلمی الجملی متنزل عن التعین الاول بستة مراتب وعما فوقه بسبع مراتب ومما ینبغی ان یعلم ان لیس معنی التعین عندنا ان الحق عزوجل تنزل فصاراً حبا اووجوداً بل معنی التعین الصدور لانه الیق بالتنزیه والانسب بلسان الانبیاء علی جمیعهم عموماً وعلی خاتمهم خصوصاً الصلوة والتسلیمات والتحیات والبرکات **قال** ثم قال ولده یفهم من بعض عبارته ان حقیقة الکعبة فوق اعتبار الشیون والصفات ویفهم مما سبق من انه عرج من مقام حقیقة الکعبة الی الصفات الزائدة ثم الی اصولها ثم الی الذات خلاف ذلک فاجاب عن هذا التناقض بان المراد من الصفات والشیون التی تکون حقیقة الکعبة فوقها هی الصور العلمیة للصفات فی مرتبة التعین العلمی التی هی دون حقیقة الکعبة فلا ینافی ان یکون فوقها الصفات الحقیقة ثم قال لاج من هذا البیان السابق ان حقیقة الکعبة الربانیة فوق الحقیقة المحمدیة لان الحقیقة المحمدیة ثابتة من مراتب التعینات وحقیقة الکعبة فوق مراتب التعینات انتهی وهذا جواب تناقض آخر لانه اجاب عن التناقض الاول بان حقیقة الکعبة فوقها تعینات الصفات الحقیقة ودونها تعینات اصولها ودونها الصور العلمیة وههنا قال حقیقة الکعبة فوق مراتب التعینات ثم انه لا جواب فیه عن التناقض الاول بین قوله لیس فوق التعین الحبی الا اللاتعین وقوله ان حقیقة الکعبة فوق التعین الحبی **اقول** هذا مبنی علی عدم فهم المعنی المراد لان الصفات التی حقیقة الکعبة فوقها الصور العلمیة للصفات التی هی فی مرتبة التعین العلمی فان فی اصطلاح القوم مقام الصفات والشیون عبارة عن الصور العلمیة التفصیلیة کما انهم یقولون ان اجمال هذا المرتبة هی مرتبة الذات وتجلیتها تجلی الذات وایضاً المراد من الصفات تفصیل مرتبة التعین الوجودی والواجب تعالی موجود بذاته لا بالوجود وکذا الصفات الثمانیة موجودة بذاته لا بالوجود بل لیس للوجوب ایضاً فی هذا المقام دخل مالان للوجود والوجوب اعتبارات وذاته تعالی غنی عن الاعتبار فیکون الصفات فوق حقیقة الکعبة فلا تناقض وحقیقة الکعبة هی التعین الحبی کما مر فارتفع الاشتباه بحذافیره اذا القیت جلباب الحیاء فقل ما شئت **قال** ثم قال ولده فان قیل انه قال فی بعض مکاتیبه ان حقیقة الکعبة عبارة عن ذات الواجب الوجود الذی سلب عنه الکیف ولم یجد غبار الظلیة والظهور الیه سبیلا المستحق للمعبودیة والمعبودیة یلزم منه تفوق حقیقة الکعبة علی الصفات الحقیقة مطلقاً وهو خلاف ما سبق من ان تفوقها لیس الا علی الصورة العلمیة للصفات قلنا اولا من المقرر عند القوم ان مرتبة اطلاق الذات فوق مراتب التعینات فلهذا عبر عنها بالذات المسلوب عنها الکیف انتهی وانت تعلم ان هذا انما هو توجیه لاطلاق الذات المسلوب عنها الکیف علی حقیقة الکعبة لکونها فوق مراتب التعینات عنده واما التناقض بین کونها دون الصفات الحقیقة واصولها وبین کونها فوق

جمیع التعینات فهو باق علی ان المناسب انما هو توجیه اطلاق الکعبة علی الذات لا بالعکس لانه قال الکعبة عبارة عن ذات واجب الوجود ولم یقل الذات عبارة عن حقیقة الکعبة مع انه مناقض لقوله فیما مر ان حقائق الاشیاء اسماء الله تعالی لان الذات المطلق غیره باعتبار اسم من الاسماء **اقول** لا تناقض بین کونها دون الصفات الحقیقیة واصولها وبین کونها فوق جمیع التعینات لان الصفات الحقیقة موجودة بالذات البحت کما مر فتکون حقیقة الکعبة فوق جمیع التعینات ودون الصفات الحقیقة فان حقیقة الکعبة برزخ بین حقائق المخلوقات وحقیقة الواجب تعالی جل سلطانه وهی مرتبة احدیة الذات تعالی فان الکعبة مسجودة الیها للخلائق فلا بد ان تکون حقیقتها ممتازة عن سائر حقائق الخلائق لان المسجود ذاته تعالی فلا بد للکعبة ان تکون ناشیة عن المرتبة المقدسة فحقیقة الکعبة وان کانت ذات الله تعالی لاکن باعتبار المسجودیة التی من الصفات الاضافیة ملحوظة فیها فلا جرم ان تتنزل عن الذات البحت فتکون الصفات الحقیقة فوق حقیقة الکعبة واطلاق الذات علی الحقیقة وعلی العکس سیان لا عبار علیه وتقریر التناقض بان حقائق الاشیاء السحر لغة لا طائل تحته هذا اظهر من الشمس وابین من الامس **تقال** قال وثانیا یحتمل انه سمی تلک الحقیقة ذاتا بالکیف مجازا باعتبار ملابسته یکون بین البیت وصاحب البیت اذ هو المسجود بالحقیقة والبیت واسطة انتهی وفیه انه سمی الذات حقیقة الکعبة لا بالعکس وقد مر انفا مافیه ومع هذا ان صح هذا المجاز فانما هو توجیه للاطلاق ولا دفع للتناقض فیه علی انه لا قرینة علی هذا المجاز اوذات الواجب المسلوب عنه الکیف المنعوت بان غبار انطاعیته والظهور لم یجد الیه سبیلا لا ملابسته بینه وبین البیت فان الملابسة انما هو للمتعین المتجلی فی البیت بوجه لائق مجامع للتنزیه وما لا سبیل للظهور الیه لا ظهور له فی البیت واتی سامع من المومنین لفهم ذات الواجب المسلوب عنها الکیف الذی لا سبیل للظهور الیه من اطلاق لفظ حقیقة الکعبة او بالعکس اذ من المعلوم بالضرورة ان الکعبة اذا اطلقت لا یفهم منها المومنون الا البیت الحرام لا رب البیت الحرام ثم کیف یناسب هذا التاویل قوله للمارانه قیل له السلطان لیس فی الدار فاذا کانت حقیقة الکعبة نفس السلطان وذاته کیف یقال لیس السلطان فی البیت نسال الله تعالی العافیة **اقول** هذا باطل وان الباطل کان زهوقا **اما اولا** فبان اطلاق الذات وعلی العکس سیان **واما ثانیا** فبان الاعتراض المذکور فی المکتوب بناءه علی قوله ذات بیجون فتوجیه الجواب الثانی ان اطلاق حقیقة الکعبة علیه مجاز بالملابسة فبالحقیقة اطلاق الحقیقة علی الذات باعتبار المسجودیة فلا تکون فوق الصفات الحقیقة والحقیقة القرانیة **واما ثالثا** فبانه بین وجه الملابسة ان المسجود فی الحقیقة ذات الواحد والبیت واسطة وهو معتبر فی حقیقة الکعبة وهذا القدر من الملابسة یکفی **واما رابعا** فبان حقیقة الکعبة لیست نفس السلطان وذاته بل باعتبار المسجودیة فیتضح الجواب بان السلطان لیس فی الدار لان البیت واسطة کما مر فی نتیجة العلوم قوله لم یزل

دا عی الوصال ینادی فی سری احب السلطان فانہ یدعوک کنی بالسلطان عن الحضرۃ الالہیۃ العظیمۃ الشان
ومرادہ انہ ماسلک فی طریق اللہ تعالی الابعد حصول المطلب لہ من جہۃ اللہ تعالی باشارات کان یجدہا فی نفسہ
وہذا نظیر قول بعض العارفین من قصیدۃ لہ ؎ واللہ ما طلبوا الوقوف ببابہ ٭ حتی دعوا وتاہم المفتاح ٭
قولہ فطار طیر ہمتی الی باب القدس فوصلت الی سرادق عالی فقیل لی السلطان لیس فی البیت مرادہ
حکایۃ حالہ فی کیفیۃ سلوکہ فی طریق المعرفۃ الالہیۃ والسلطان یکنی بہ عن الحق تعالی من حیث ظہورہ بالجلال و
الہیبۃ کما ذکرنا وقولہ السلطان لیس فی البیت ای لیس ہو فی شی من الاکوان اصلا وجملۃ الاکوان خالیۃ
منہ فجملۃ الاکوان بیتہ وہی مملکتہ نافذ فیہا امرہ ونہیہ وقدورہ فی الکعبۃ انہا بیت اللہ فیجوز فی حقہ اطلاق البیت
فاعتبار ظہورہ فی الاکوان وہی خالیۃ عنہ قائمۃ بہ متعلقۃ بہ وہو لازم لہا بقیومیتہ وہی لیست لازمۃ لہ لاستغنائہ
عنہا انتہی **قال** قال وثالثا یحتمل ان یکون المراد بالذات بلا کیف الذات المقیدۃ باعتبار المعبودیۃ والمسجودیۃ
ونحو ذلک لان مطلق الذات المعراۃ عن النسب والاعتبارات انتہی وفیہ ان الذات بلا کیف بمعنی الذات المطلق ضد
الذات المقید شی من القیود فہو من باب ارادۃ الشی من ضدہ بل من نقیضہ وبفرض تمامہ انما یصح الاطلاق
ولا یدفع التناقض علی انہ صرح فی المبدأ والمعاد بان حقیقۃ الکعبۃ فوق جمیع مراتب التعینات ولیس فی ذلک
الموطن شیون واعتبارات فتاویل الذات التی ہی عبارۃ عنہا بما یقیدہا من القیود والاعتبارات مناقض
للوجہ المصحح للاطلاق وبعد ذلک کلہ فہذہ العبارات کلہا مخالفۃ لصراح الشرع القویم اذ لا معنی لجعل الکعبۃ صورۃ
ذات اللہ ولا لاطلاق الکعبۃ علی ذات اللہ وفرق بین المسجودین فان الذات مسجود لہ والکعبۃ مسجود الیہا وکل
ہذہ اباطیل **اقول** ہذا مبنی علی عدم فہم معنی الکلام فان للصفات الحقیقیۃ والشیونات التی ہی کاصولہا
تفوق علی سائر الاعتبارات والذات مع الصفات الحقیقۃ والشیونات کالمطلق والذات مع الاعتبار مقید
فیلحظ فیہ الاعتبار کما فی علم الشی لوجہہ فی علم للمعقول غالمعلوم ہنا ذلک الوجہ فافترقا ولا تناقض اصلا وامما
الاشتباہ بما افادہ فی رسالۃ المبدء والمعاد فاجبنا بان الشیون ان لوحظت کانہا اصول للصفات فلا
تمایز اصلا ویکون الذات مع الصفات الحقیقیۃ والشیون واحدۃ فوق حقیقۃ الکعبۃ وما قیل انہ مخالف للشرع
فہم والقول بانہ جعل الکعبۃ صورۃ الذات واطلق الکعبۃ علی الذات افتراء بلا امتراء والفرق بین المسجودین
خارج عن البحث لاطائل تحتہ فاظہر الحق فی کمل الوضوح والعیان ودمر علی تلمیعات اہل العدوان فانشط
بہ کل ماہر وکامل وقصم ظہر کل مکابر مجادل لعمری ان البرزنجی لم یستعد بمطالعۃ کتب التصوف والحدیث
والآثار فتفوہ بما تفوہ من المجحود والانکار فان کان ریحا فقد صادفت الاعصار واللہ العاصم من زلل
الاقدام وعثار الافکار ؎ لیس فی ہذا الکلام شی ٭ یقتضی التکذیب والبہتان ٭ ولا ما خالف العقل

سلسلہ عالیہ قادریہ رضویہ بکراچی

والنقل ❊ کما اوضحت لک بالعیان ❊ وعلی ما ادعاہ نتیجۃ البحث ❊ ویاتی الدلیل والبرہان ❊ بخلاف
الشناع عنہ ولکن ❊ لیس یخلو من حاسد انسان ❊ البرزنجی

المقالۃ الثانیۃ فیما بناہ علی المقدمۃ الثانیۃ

قال وتبنی علی المقدمۃ الثانیۃ بطلان دعواہ سقوط وساطۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقد قال
فی المکتوب الثامن والثمانین من المجلد الثالث من مکتوباتہ ان امتہ کل نبی انما یصلون الی اللہ
بوسیلۃ ووسائط وفیہ حائل بینہ وبین اللہ الا فرد من افراد ہذہ الامۃ یعنی نفسہ فان نصیبہ من اللہ تعالی
بالاصالۃ من الذات العلیۃ **اقول اما اولا** فبانہ لیس فی المکتوب المذکور الا فرد من افراد ہذہ الامۃ فان
ہذا الا افتراء عبارۃ المکتوب ہکذا مگر انکہ فردے ازا فراد امت را بالاصالت از حضرت تعالی نصیب بود تعریف ان
لفرد من افراد الامۃ نصیب بالاصالۃ من اللہ تعالی فما نقل من افراد ہذہ الامۃ افتراء بلا امتراء فتقییہ خلاف
فحواہ وبناء الاخص علیہ بناء الفاسد علی الفاسد **واما ثانیا** فبانہ افاد العلامۃ الدمشقی فی نتیجۃ العلوم ببیانہ ان ذلک
الفرد الواحد ہو مظہر الاسم الالہی الفرد وہو الحقیقۃ المحمدیۃ التی خلق اللہ تعالی منہا کل مخلوق کما ورد فی الحدیث
الطویل علی ما صرح بہ العلماء فان نصیبہ ای ذلک الفرد من اللہ تعالی بالاصالۃ لا بواسطۃ احد کما قال صلی اللہ
علیہ وسلم لی وقت مع اللہ لا یسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل ای لا یسعنی فی ذلک الوقت الذی ہو مع اللہ
تعالی جبریل ولا انا من حیث انی نبی مرسل کما اشار الی ہذا المعنی ابن کمال باشا فی رسالتہ فی الروح فہو
صلی اللہ علیہ وسلم من حیث انہ نبی مرسل لہ رتبۃ ومن حیث انہ فی مقام الفردیۃ من تجلی الاسم الفرد لہ
رتبۃ اخری اعلی من الرتبۃ الاولی ثم انہ صلی اللہ علیہ وسلم من حیث رتبۃ الفردیۃ المذکورۃ یظہر فی کل
وقت الی یوم القیمۃ فی الصور المختلفۃ التی ہی مخلوقۃ منہ صلی اللہ علیہ وسلم ای من نورہ الاصلی الذی
ہو اول ما خلقہ اللہ من غیر واسطۃ کما ورد اول ما خلق اللہ نور نبیک یا جابر ثم خلق اللہ کذا وکذا الی آخرہ
ولا یظہر صلی اللہ علیہ وسلم فی کل وقت من حیث انہ نبی مرسل اعنی من ہذہ الرتبۃ فاذا ظہر فی صورۃ
انسان وعرف الانسان نفسہ وانکشف لہ انہ مخلوق من ذلک النور المحمدی کان ہو ذلک الفرد المحمدی
کما ان تلک الصورۃ الانسانیۃ التی کان ظاہرا بہا صلی اللہ علیہ وسلم فی مکۃ وہاجر بہا الی المدینۃ ہی صورۃ
رتبۃ النبی المرسل لا یکون مثلہا صورۃ اخری یظہر بہا بعد ذلک الا انہا یقال لہا باعتبار فی مقام الفردیۃ
وہو الفرد المستمد من اللہ تعالی بلا واسطۃ ولا بد من ادراک معنی ہذا الکلام ولا اظن انک تجد معنی ذلک ابدا
ولا تقدر ان تدرکہ کشفا الا بموہبۃ اللہ تعالی فان جمیع المحسوسات والمعقولات مراتب علمیۃ لا غیر فی حضرۃ
الوجود الواحد الحق والوجود الواحد الحق ظاہر بہا کلہا علی السواء ولکن من ظہر بہا علی التمام فی مرتبۃ العلم
الالہی لیس کمن لم یظہر بہا کذلک قال اللہ تعالی قل ہل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون

انتقاد المقالۃ الثانیۃ
بطلان دعوی سقوط
وساطۃ النبی صلعم

انما یتذکر اولوالالباب والمنتسب الی السلطان مثل من حیث ما ہو علیہ فی نفسہ مثل المنتسب الی الکتان
او الورق فانہ لا تختلف الصورۃ ولا الہیئۃ ولکن من حیث ما فی نفس کل واحد منہا من قوۃ الحال باعتبار شرف
ما انتسب الیہ یسوا تر وکذلک من عرف ان نفسہ وصورتہ منتسبۃ الی الحقیقۃ المحمدیۃ الفردیۃ الناشی ہو عنہا
ولیس لہ استقلال ما ودونہا لیس مثل غیرہ الذی لا یعرف الا نفسہ وہو مستقل بنفسہ فی الظہور انما یتذکر اولوالالباب
ویشیر الی مقام الفردیۃ العام فی جمیع الامۃ الخاص بہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کما ذکرنا قولہ صلی اللہ علیہ وسلم
فی الحدیث الصحیح الذی رواہ مسلم وغیرہ عن عبداللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہما عنہ علیہ الصلوۃ
والسلام اذا سمعتم المؤذن فقولوا مثل ما یقول ثم صلوا علی فانہ من صلی علی صلاۃ صلی اللہ علیہ بہا عشرا
ثم سلوا اللہ لی الوسیلۃ فانہا منزلۃ فی الجنۃ لا ینبغی الا لعبد من عباد اللہ وارجو ان اکون انا ہو فمن سال
لی الوسیلۃ حلت لہ الشفاعۃ فان تلک المنزلۃ التی فی الجنۃ المسماۃ بالوسیلۃ ہی رتبۃ الفردیۃ التی اشار
الیہا العارف السندی رضی اللہ عنہ وقدس سرہ وہی حاصلۃ لرتبۃ النبی المرسل محمد صلی اللہ علیہ وسلم
فی حیاتہ وہو صلی اللہ علیہ وسلم یعلم انہا تنتقل بعد موتہ صلی اللہ علیہ وسلم الی افراد امتہ الذین ہم رتب
ظہوراتہ الی یوم القیمۃ فقال صلی اللہ علیہ وسلم وارجو ان اکون انا ہو ای یرجو صاحب رتبۃ النبوۃ والرسالۃ
وہو العبد النبی المرسل محمد صلی اللہ علیہ وسلم ان یکون ذلک العبد لعلمہ صلی اللہ علیہ وسلم انہا من مراتب
العباد الذین تغلب علیہم صفۃ العبودیۃ فی الکمال العرفانی والتحقیق الربانی دون غیرہم فمن غلبت علیہم
حیوانیتہم وضعف فیہم الانسانیۃ من الغافلین الجاہلین بانفسہم وبکیفیۃ خلق اللہ تعالی الاشیاء من جمیع الامۃ
ما عدا اہل ہذہ الطریقۃ واللہ اعلم بحقائق الاحوال وقولہ ان ذلک الفرد لیس تتبعہ ای ما ہو یتابع المرتبۃ النبی
المرسل الذی ہو محمد صلی اللہ علیہ وسلم من حیث رتبۃ نبوتہ ورسالتہ التی لا تسع فی ذلک الوقت الذی ارسلہ اللہ
تعالی کما ورد فی الحدیث السابق فان رتبۃ الفردیۃ لا یکون معہا شئ غیرہا اصلا بل ہی قائمۃ بمحض کرم اللہ تعالی
ولیس ذلک الفرد غیر الحقیقۃ المحمدیۃ الظاہرۃ فی تلک الصورۃ الکونیۃ المخلوقۃ منہا ولا بد لک من المعرفۃ الالہیۃ
حتی تعرف ہذہ الکلام وتکشف عن معناہ الذی عند اہلہ وذلک اذا تحول ادراکک الاول للمحسوسات والمعقولات
فلم تشہد بہا مغایرۃ للنور الاصلی الابجدی الربانیۃ الامکانیۃ واللہ علی کل شئ قدیر من جاہد فانما یجاہد لنفسہ
لمعرفۃ نفسہ وانتفاعہا ان اللہ لغنی عن العالمین فہو غنی عن کل رتبۃ ظہر بہا من کل من یسمی شیئا لان کل شئ
ہالک ای فان مضمحل الا وجہہ ای الاذاتہ کما مر انتہی واما ثالثا فبان السالک اذا فرغ من السیر الی اللہ
وشرع فی السیر فی اللہ بمتابعۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم وہو ساطتہ فاذا جذبہ اللہ تعالی الیہ بکمال فضلہ وکرمہ
ارتفع الوسائط کلہا بینہ تعالی وبین ہذا المجذوب السالک حتی سمعہ وبصرہ ورجلہ وجمیع القوی وہی وسائط

وآلاته ظاهرة ومع هذا يرفع الله تعالى منه هذه القوى الظاهرة فاذا وصل العارف الى هذه المعرفة يأخذ العلم من الله تعالى بلا واسطة وهو العلم اللدني كما كان للخضر ع ونصيب بعض العارف بالله قال تعالى وعلمناه من لدنا علما ويقال لهذه المرتبة في اصطلاحاتهم قرب النوافل ودل عليه ما اخرجه البخاري عن ابي هريرة رض قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الله تعالى ولا يزال عبدي المؤمن يتقرب الي بالنوافل حتى احببته فاذا احببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي يبطش بها ورجله التي يمشي بها الحديث وقوله عليه الصلوة والسلام لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل فمن وصل الى هذه المرتبة بجذبة تعالى اليه وبفضله يأخذ المعارف والاسرار بلا واسطة من الله تعالى ولا يلزم الكفر بقوله اخذت العلم من الله تعالى بلا واسطة فمن ينكر هذه المرتبة فهو ينكر الحديث الصحيح وقال مولانا عبد الرحمن الجامي قدس سره في خطبة شرح الفصوص اما بعد فاعلم ان الحكم الفائضة من الحق سبحانه على قلوب كمل عباده وخلص عبيده على انواع منها ما يفيض عليهم بواسطة الملائكة المقربين بالفاظ وعبارات محفوظة من التغيير والتبديل مرادة تلاوتها وهو القرآن المنزل على نبينا صلى الله عليه وسلم بواسطة الروح الامين ومنها ما يفيض عليهم بواسطة او غير واسطة معاني صرفة او معبرة بعبارات غير متلوة ومن هذا القبيل الاحاديث القدسية فهي اما مما افاضت عليهم معاني صرفة لكنه كساه اكسية عباراته الخاصة او بعبارات مخصوصة غير مراعى ضبطها وتلاوتها وهذا النوع ليس مخصوصا بالانبياء بل يعم الاولياء وصالحي المؤمنين ومنها ما يفيض من بعض الكمل على بعض انتهى ولقصوا من كلام الشيخ المجدد سر لفظ تبعية بعد قوله من الذات العلية فيصير الكلام معها هكذا فان نصيبه من الله تعالى بالاصالة من الذات العلية بالتبعية اي تبعية النبي صلعم انتهى فتح الاحد رفيه فافهم هذا الكلام فانه امر عزيز من الغيث واقطع من السيف

قال وقال ان المطلوب من الدعوة هو المحبوب يعني النبي صر والباقون مطلوبون تبعية وتطفلا الافرد من افراد امته فانه ليس تبعية بل بمحض كرم الله تعالى فهذا اقرار بخروجه عن متابعة النبي صر واصالة فيما له من الله تعالى وليس هو طفيليا له صر بخلاف غيره

اقول هذا النقل ايضا على ديدن المعترض لا يطابق المنقول بل هو افتراء فانه غير قول المجدد رح بالزيادة والنقصان فيه وهو في الاصل هكذا التبعية في فرد الامة باعتبار التشريع فان لم تتبع شريعة النبي صلى الله عليه وسلم لم يصل المطلوب وتبعية الانبياء للنبينا م باعتبار ان النبي المتبوع يعني محمدا م وصوله الى تلك الدرجة العالية اولا وبالذات ووصول الانبياء سواه اليها ثانيا وبالعرض لان المطلوب من الدعوة والضيافة المحبوب وطلب غيره لطفيله وتبعيته لكن كلهم جالسون على سفرة واحدة في مجلس واحد على تفاوت الدرجات ومستوفون التلذذات والتنعمات عليها وانهم يحملون الزلة التي تبقى بعد اكلهم على السفرة ولا يجلسون مع الانبياء على السفرة الا فرد من افراد امتهم وهو مخصوص بمجلس

مجلس الاکابر کما مر مع ذلک الامۃ امۃ والنبی نبی وان وصل ذلک الفرد العلو والغرو ہو الدولۃ التی یصیل راسہ برجل النبی وقال اللہ تبارک وتعالی ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین الایۃ انتہے وقولہ الافرد من افراد امتہم مستثنی من قولہ وامہم یحیلون الزلۃ لامن قولہ والباقون مطلوبون تبعیۃ وبطفیلہ کما فہم المعترضون لسبب تحریفہم عبارۃ الشیخ ولیست ہذہ العبارت فی مکتوبہ **قال** فان قلت جعلہ نفسہ من الامۃ اقرار بالتبعیۃ قلت کلا لجواز ان یرید امۃ الدعوۃ وبہذا المعنی جمیع الناس فی امتہ حتی الکفار فکونہ من الامۃ محتمل والاستثناء صریح فلا یکون من امۃ الاجابۃ بنص دعواہ واصرح من ذلک ماقالہ فی المکتوب السابع والثمانین من المجلد الثالث من ان اللہ تعالی لم یجعل فی حقی من اسباب التربیۃ غیر المعدات ولم یجعل العلۃ الفاعلیۃ فی تربیتی غیر فضلہ وکمال کرمہ واہتمامہ بی وغیرتہ علی لم یجوز فی حقی ان یکون لفعل الغیر مدخلا فی تربیتی لوان التوجہ فیہ الی غیرہ تعالی انی مرباہ جل شانہ ومحبتی کرمہ الذی لا منتہی لہ فہذا اوکد واصرح لفظ فی نفیہ الواسطۃ بینہ وبین اللہ تعالی وہو عین دعوی خروجہ عن اتباع النبی **اقول** ہذا ہذیان صریح وہہتان قبیح فان کان الکذب منجی فالصدق انجی

۵ کل العداوۃ قد ترجی ازاحتہا ✤ الا عداوۃ من عاداک من حسد ✤ نعوذ باللہ من ہذا البہتان ولنعم مایضرب من سل سیف العداوۃ عمدا فیہ راسہ الکان المجدوح من امۃ الدعوۃ فہل المعترض من امۃ الاجابۃ حاشا للہ **۵** الصبر یحمد فی المواطن کلہا ✤ الا علیک فانہ مذموم ✤ والمراد من الغیر غیر النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لانہ صرح بقولہ فان من لم یتبع شریعۃ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لم یصل الی المطلوب کما صرح فی المکتوب الاثنین والعشرین والمائۃ من المجلد الثالث مما تعریبہ ان وصول المطلوب بدون توسطہ علیہ الصلوۃ والسلام محال فہو نبی الانبیاء والمرسلین ورسالتہ رحمۃ للعالمین **قال** قال فی آخر المکتوب انی مرید اللہ ومرادہ وسلسلۃ ارادتی متصلۃ باللہ من غیر توسط احد ویدی نائب مناب ید اللہ ومرشد واشارۃ الی دعوی کونہ نبیا بعد الف سنۃ **اقول** ہذا مبنی علی عدم علم معنی المرید والمراد المصطلح عند المتصوفین قال صاحب بہجۃ الاسرار فی بیان الارادۃ والمرید والمراد انا الارادۃ فترک ما علیہ العادۃ وتحقیقہا نہوض القلب فی طلب الحق وترک ماسواہ فاذا ترک العبد العادۃ التی ہی حظوظ الدنیا والاخری فتجردت ہی ارادتہ فالارادۃ مقدمۃ کل امر یتعقبہا القصد ثم الفعل فہو بہ بطریق کل سالک واسم اول منزلۃ کل قاصد قال اللہ عزوجل لنبیہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا تطرد الذین یدعون ربہم بالغداۃ والعشی یریدون وجہہ فنہی نبیہ عن طردہم والبعد عنہم وقال فی آیۃ اخری واصبر نفسک مع الذین یدعون ربہم بالغداۃ والعشی یریدون وجہہ ولا تعد عیناک عنہم ترید زینۃ الحیاۃ الدنیا فامرہ بالصبر معہم ولزومہم وتصبیر النفس فی صحبتہم ووصفہم بانہم یریدون وجہہ عزوجل ثم قال ولا تعد عیناک عنہم ترید زینۃ الحیاۃ الدنیا فبان بذلک ان حقیقۃ الارادۃ وجہ اللہ عزوجل فحسب دون زینۃ الدنیا

وزنیتہ الاخری فاما المرید والمراد فالمرید ہو من کان فیہ ہذہ الجملۃ واتصف بہذہ الصفۃ فہو اذا اقبل علی اللہ عزوجل وطاعتہ مولی عن غیرہ واجابتہ لیسمع من ربہ عزوجل فیعمل بما فی الکتاب والسنۃ ویعتصم عما سوی ذلک ویبصر بنور اللہ سبحانہ فلا یری الا فعلہ فیہ وفی غیرہ من سائر الخلائق ویعمی عن غیرہ فلا یری لہ فاعلا علی الحقیقۃ غیرہ جل وعز بل یری آلتہ ومسببا محرکا مدبرا مراد امسخرا قال النبی صلعم حتی اکن الشی یعمی ویبصر ای یعمینی عن غیر محبوبک ویعصمک عنہ لاشتغالک بمحبوبک فما احب حتی اراد وما اراد حتی تجردت ارادتہ حتی قذفت فی قلبہ جمرۃ الخشیۃ فاحرقت کل ما ہناک قال اللہ عزوجل ان الملوک اذا دخلوا قریۃ افسدوہا وجعلوا اعزۃ اہلہا اذلۃ فنومہ لغلبۃ واکلہ فاقۃ وکلامہ ضرورۃ تصیح نفسہ فلا یحبہا ابدا الی محبوبہا ولذا تہا فینصح عباد اللہ ویانس بالخلوۃ مع اللہ ویصبر عن معاصی اللہ ویرضی بقضاء اللہ ویختار امر اللہ ویسخی من نظر اللہ ویبذل مجہودہ فی مجاب اللہ ویتعرض ابدا لکل سبب یوصلہ الی اللہ ویقنع بالمحمول والاختفاء ولا یختار احمد عباد اللہ ویحبب الی ربہ عزوجل بکثرۃ النوافل بخاصۃ اللہ عزوجل حتی یصل الی اللہ سبحانہ فیصل فی زمرۃ احباب اللہ ومرادیہ فحینئذ یسمی مراد اللہ فیحیط عنہ اثقال سالکی طریق اللہ سبحانہ ویغتبل بمبارحمۃ اللہ ورافتہ ولطفہ فیبنی لہ بیتا فی جوار اللہ فیخلع علیہ انواع الخلع وہی المعرفۃ باللہ والانس بہ والسکون والطمانیۃ الی اللہ فینطق بحکمۃ اللہ واسرار اللہ بعد الاذن الصریح بل الخبر عن اللہ عزوجل ویلقب بالقاب تمیز بین احباب اللہ فیدخل فی خواص اللہ ویسمی باسماء لا یعلمہا الا اللہ ویطلع علی اسرار محضۃ فلا یبوح بہا عنہ غیر اللہ فیسمع من اللہ ویبصر باللہ وینطق ویبطش بقوۃ اللہ ویسعی فی طاعۃ اللہ ویسکن الی اللہ وینام مع طاعۃ اللہ وذکر اللہ فی کلام اللہ وحرز اللہ فیکون من امناء اللہ وشہدائہ واوتادارضہ وسجن عبادہ وبلادہ واحبائہ واخلائہ قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم حاکیا عن اللہ عزوجل لا یزال عبدی المومن یتقرب الی بالنوافل حتی احببتہ فاذا احببتہ کنت سمعہ وبصرہ ولسانہ ویدہ ورجلہ وفوادہ فبی یسمع وبی یبصر وبی ینطق وبی یعقل وبی یبطش فہذا عبد حمل عقلہ العقل الاکبر وسکنت حرکاتہ الشہوانیۃ بقبضۃ الحق عزوجل فصار قلبہ خزانۃ اسرار اللہ عزوجل فہذا مراد اللہ عزوجل وان اردت ان تعرفہ یا عبد اللہ المرید المبتدی والمراد المنتہی المرید الذی نصب بعین التعبد والتقی فی مقاساۃ المشاق والمراد الذی کفی الامر من غیر مشقۃ المرید متعب والمراد مرفوق بہ من ربہ فالاغلب فی حق القاصدین المبتدئین فی سنۃ اللہ ما قدتم وجری من توفیق اللہ عزوجل للمجاہدات ثم ایصالہم الیہ وحط الاثقال عنہم والتخفیف عنہم فی کثیر من الفعل وترک الشہوات والاقتصار علی القیام بالفرائض والسنن فی جمیع العبادات وحفظ القلوب ومحافظۃ الحدود والمقام والانقطاع عما سوی الحق عزوجل بالقلوب فتکون ظواہرہم مع خلق اللہ وبواطنہم

ف۱ ہو ح بالفتح انکار کردن وانکار نمودن راز منتخب ف۲ ظاہر کردہ شدہ ف۳ حط الوضع ۱۲ قاموس

مع اللہ عزوجل والسنتہم لحکم اللہ وقلوبہم لعلم اللہ والسنتہم لنصح عباد اللہ واسرارہم لحفظ ودائع اللہ فعلیہم سلام اللہ وتحیاتہ وبرکاتہ ورحمتہ ما دامت ارضہ وسماوہ وقام العباد بطاعتہ وحفظ حقہ وحدودہ المرید تتولاہ سیاسۃ العلم والمراد تتولاہ رعایۃ الحق لان المرید یسیر والمراد یطیر فمتی یلحق السائر الطائر وینکشف لک ذلک بموسی ونبینا محمد صلوات اللہ علیہما کان موسی مریدا ونبینا مرادا انتہی سیر موسی الی جبل طور سینا وطار نبینا محمد الی العرش واللوح المسطور فالمرید طالب والمراد مطلوب وعبادۃ المرید مجاہدۃ وعبادۃ المراد موہبۃ المرید موجود والمراد فان المرید یعمل للعوض والمراد لا یری العمل بل یری التوفیق والمنن المرید یعید وفی سلوک السبیل والمراد قائم علی مجمع کل السبیل المرید ینظر بنور اللہ والمراد ینظر باللہ عزوجل المرید قائم بامر اللہ والمراد قائم بفعل اللہ المرید یخالف ہواہ والمراد تیبر من ارادتہ ومناہ المرید یتقرب والمراد یتقرب بہ المرید یحیی والمراد یدلل ویتیم ویغذی ویہیی المرید یحفظ والمراد یحفظ بہ المرید فی الترقی والمراد قد وصل وبلغ الی الرب الذی ہو المرقی ونال عندہ کل طریف انتہی لما کان ہو فی المرید والمراد ہذا فالاشتباہ ماذا فان المرادیۃ تقتضی عدم الوساطۃ قال العلامۃ الدمشقی فی نتیجۃ العلوم قال سبحانہ الرحمن علم القرآن خلق الانسان علمہ البیان وقال تعالی اقرا باسم ربک الذی خلق خلق الانسان من علق اقرا وربک الاکرم الذی علم بالقلم علم الانسان مالم یعلم وہذا فی مطلق الانسان وقال تعالی فی حق النبی صلی اللہ علیہ وسلم وعلمک مالم تکن تعلم فاشترک تعالی بینہ وبین غیرہ فی التعلیم فالتعلیم کلہ من اللہ تعالی وحدہ والاخذ کلہ عن اللہ تعالی وحدہ عند من یعرف ومن لا یعرف والعبد الشاکر ہو الذی یری التعلیم منہ تعالی وحدہ وکافر النعمۃ ہو الغافل عن ذلک قال ابو یزید البسطامی قدس اللہ سرہ اخذنا علمکم میت عن میت واخذنا علمنا عن الحی الذی لا یموت انتہی **قال** ان طریقی سبحانی فان طریقی التنزیہ منہ دخلت علی الذات الاقدس لم التفت باسم وصفۃ لکن قول سبحانی منی لیس کقولہ من ابی یزید البسطامی فانہ لا مساس لقولہ بقولنا فان قولہ خرج من دائرۃ الانفس وقولنا وراء الآفاق والانفس وقولہ تشبیہ کسی لباس التنزیہ وقولنا تنزیہ لم یمسہ غبار التشبیہ وقولہ صدر عن سکر وقولنا صدر من عین الصحو فانظر ایہا الضال المضل کیف تفوق علی اکابر الامۃ بدعواہ وکیف خرج عن اتباع محمد صلعم بصریح قولہ وفحواہ وکیف سجل علی نفسہ اتباع الشیطان وہواہ **اقول** ان المخاطب اخلط الجاہل والنابل فہو احیر من لقۃ فی حقہ ۵ شلت یمینک ان قتلت لمسلم ۵ وجبت علیک عقوبۃ المتعمد ۱۲ مافی نسخۃ **اعلم** ان قول الشیخ رح ان طریقی سبحانی ای منسوب الی السبحان ای تنزیہ اللہ تعالی والیاء فیہ للنسبۃ لا یاء المتکلم فانہ قد صرح بنسبۃ التقابل والتباین بین لفظ سبحانی الذی صدر من ابی یزید البسطامی رح وبین لفظ سبحانی الذی فی مکتوبہ ففی الاول یاء النسبۃ (ای الذی فی المکتوب ۱۲) وفی الثانی یاء المتکلم وہذا من قبیل تجنیس التلفیف ویظہر من ادنی تامل ان عبارتہ تدل علی یاء النسبۃ حیث فانہ قال (فی نسخۃ ۱۲)

سلسلتی سلسلة الرحمانیة وانا عبد الرحمن منزلی ارحم الراحمین وطریقی الطریق السبحانی وذہبت من سبیل التنزیہ وما اردت من الاسم والصفة الا الذات الاقدس تعالی ہذا سبحانی لیس سبحانی الذی قال ابو یزید البسطامی لانہ لاساس لہ ہذا السبحانی لانہ خرج من دائرة الانفس وہذا ما وراء الانفس والافاق وسبحانی ابی یزید تشبیہ بلبس لباس التنزیہ وہذا سبحانی تنزیہ محض ما وصلہ غبار التشبیہ وذلک سبحانی تفور من منبع السکر وہذا السبحانی منبع من عین الصحو قال فی المکتوب الموفی مائة من المجلد الثالث وان کان محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس لہ شریک فی دولة الخاصة ولکن ینبغی ان یعلم انہ بعد تخلیقہ وتکمیلہ ابقیت من طینة بقیة جعلت خمیرة لطینتی فجعلونی بتبعیتہ ووراثتہ شریک دولة الخاصة وہذا ایضا دعوی النبوة وان نبوتہ فی مرتبة نبوة صلی اللہ علیہ وسلم ودولتی فی قوة دولتہ وہذا الحش فی افساد الدین وامرح فی الحادہ وزندقتہ اقول کلة مبنی علی سوء الفہم فلا یخلو عن الخلل فمثلہ کمثل النعامة لا طیر ولا جمل اما تعرف انہ ما وقع جعلونی بیا التکلم فی مکتوبہ وہی محرفة بل فی مکتوبہ ہذہ العبارة وان لم یکن احد یشرکہ فی ہذہ الدولة الخاصة المحمدیة لکن ہذا القدر یدرک ان من دولتہ الخاصة لہ صلے اللہ علیہ وسلم بعد تخلیقہ وتکمیلہ بقیت بقیة لان من لوازم اہل الکرم ان یبقے بقیة فی سفرتہم بعد اکلہم وہو نصیب الخدم وتلک البقیة اعطیت لاحد اصحاب الدولة من امتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وجعلہا خمیرة طینتہ فجعل شریک دولة الخاصة علیہ وعلے آلہ وصحبہ الصلوة والتسلیمات انتہے والمراد بالطینة اما الدولة الخاصة اعنی مرتبة الفناء التام وہو مختص بالنبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عند الصوفیة ویکون لبعض امتہ بتبعیتہ ووراثتہ فیکون متخلقا باخلاقہ فلما تم ہذہ المرتبة یعطی لہ الوجود الموہبی ویکون مع النبی صلے اللہ علیہ وسلم فی الجنة بموجب قولہ تعالے ومن یطع اللہ والرسول فاولئک مع الذین انعم اللہ علیہم من النبیین والصدیقین والشہداء والصالحین وحسن اولئک رفیقا ذلک الفضل من اللہ الآیة وحدیث المرء مع من احب او الاخلاق الحمیدة الاصلیة الحقیقة للنبی صلے اللہ علیہ وسلم او المعنی الاصلی قالہ المجدد رحمہ اللہ باعتبار جدہ لان سیدنا عمر رضی اللہ عنہ کان جسدة من بقیة طینة النبی علیہ الصلوة والسلام والشیخ من اولادہ ولا یستلزم السادات اخرج البخاری فی تاریخہ وغیرہ اکرموا عمتکم النخلة فانہا خلقت من طینة آدم فکما ان خلقة النخلة التی لا تساوی بنی آدم فی الفضل والکرامة من طینة سیدنا آدم علا یلزم النقص فی سیدنا آدم ع فکذا فی النبی ص وکیف لا تشرف فرد من بنی آدم بہذہ الفضیلة وہو اشرف من النخلة قال الشیخ محی الدین بن عربی فی الباب الثامن من الفتوحات المکیة ان اللہ تعالی لما خلق آدم علیہ السلام الذی ہو اول جسم انسانی تکون وجعلہ اصلا لجمیع الاجسام الانسانیة فضلت من خمیرہ طینة فضلة خلق منہا النخلة فہی اخت لآدم علیہ السلام وہی عمتہ لنا وقد سمانا الشرع لنا عمتہ وشبہہا

بلغ

بالمومن ولها اسرار عجیبۃ دون سائر البنات وفضل من الطینۃ بعد خلق النخلۃ قدر السمسمۃ فی الخفاء فحد اللہ
من تلک الفضلۃ ارضا وسبعۃ الفضاء اذا جعل العرش وماحواہ والکرسی والسموات والارضون وما تحت الثری
والجنات کلہا والنار فی ہذہ الارض کان الجمیع فیہا کحلقۃ ملقاۃ فی فلاۃ من الارض وفیہا من العجائب
والغرائب مالا یقدر قدرہ ویبہر العقول امرہ وفی کل نفس یخلق اللہ فیہا عوالم یسجون اللیل والنہار لا یفترون
وفی ہذہ الارض ظہرت عظمۃ اللہ وعظمت عند المشاہد لہا قدرتہ وکثیر من المحالات العقلیۃ التی قام الدلیل الصحیح
العقلی علی احالتہا موجود فی ہذہ الارض وہی مسرح عیون العارفین العلماء باللہ وفیہا یجولون وخلق اللہ
من جملۃ عوالمہا عالما علی صورنا اذا بصر بہم العارف یشاہد نفسہ فیہم وقد اشار الی مثل ذلک ابن عباس
فیما یروی فی ہذہ حدیث الکعبۃ بیت واحد من اربعۃ عشر بیتا وان فی کل ارض من سبع الارضین خلقا مثلنا
حتی ان فیہم ابن عباس مثلی وصدقت ہذہ الروایۃ عند اہل الکشف قال العلامۃ المدقق فی نفحۃ العلوم وقول
ہذہ الدولۃ المحمدیۃ الخ صلی اللہ علیہ وسلم دال علی ان من لہ استعداد [illegible] بصورتہ ای بصورتہ
بالصورۃ الانسانیۃ فی [illegible] وتکمیلہ بالاخلاق الفاضلۃ الکریمۃ لقب بقیۃ [illegible] وہی [illegible] صلی اللہ
علیہ وسلم فاطمۃ الزہراء فاعطیت تلک البقیۃ لواحد من امتہ وذلک الواحد ہو ولد فاطمۃ الحسن بن علی رضی اللہ
عنہما انتقلت الیہ تلک البقیۃ وہی لقب الطینۃ المحمدیۃ فکان الامام الحسن رضی اللہ عنہ اشبہ الناس برسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم کما ورد فی الاحادیث وجبلوہا ای تلک البقیۃ خمیرۃ طینۃ اسے طینۃ ذلک الواحد من امتہ والضمیر
فی جبلوہا للملائکۃ الموکلین بالارحام فالطینۃ من علی رضی اللہ عنہ وہی نطفتہ وخمیرتہا من فاطمۃ الزہراء رضی اللہ
عنہا وہی نطفتہا فعملت الخمیرۃ من البقیۃ النطف من اولادہ واولاد اخیہ الحسین رضی اللہ عنہ الی یوم القیمۃ وسرت
تلک الخمیرۃ فی اولاد الصلب اولاد العہد بمس الیدین فی عقد بیعۃ المشائخ النقشبندیۃ وغیرہم من اصحاب العہود
فی صدق الوفاء بتمکین الحب والصفاء بالمس المذکور من قولہ تعالی من قبل ان تمسوہن وقولہ مخلقۃ وغیر مخلقۃ
وذلک فی المریدین الآخذین عن المشائخ وجعلہ ای ذلک الواحد شریک دولۃ الخاصۃ بہ صلی اللہ علیہ وسلم
وسبب ذلک ظہورہ رتبۃ فردانیۃ من تجلی الاسم الفرد فی مظاہر ورثتہ مقام الذی ہو مقام الفردیۃ فیظہر من الفرد
فی کل زمان ما کان منہ صلی اللہ علیہ وسلم من حیث باطن ولایۃ الخاصۃ لا من حیث رتبۃ نبوتہ ورسالتہ فان
تلک الرتبۃ اختتمت بموت صلی اللہ علیہ وسلم وذلک قولہ علیہ السلام العلماء ورثۃ الانبیاء یحبہم اہل السماء ویستغفر
لہم الحیتان فی البحر اذا ماتوا الی یوم القیمۃ وقولہ علیہ السلام العلماء مصابیح الارض وخلفاء الانبیاء وورثتی
وورثۃ الانبیاء وقولہ علیہ السلام العلم میراثی وسیرات الانبیاء قبلی الاحادیث الثلاث اخرجہا السیوطی فی
جامعہ الصغیر فالعلماء ہنا ہم ورثۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم وورثۃ بقیۃ الانبیاء علیہم السلام فی مقام فردیۃ

صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وہی العلم الباطن فالمشارکۃ انما تضر لو کانت فی زمان واحد واما اذا کانت بطریق تجدید الدولۃ فی صورۃ اختارہا اللہ تعالی لذلک المقام تخلعہا من ذلک النور لذلک النور فلا ضرر ولا ضرار انما یتذکر اولوا الالباب ثم ان الشیخ احمد السرہندی العارف الکامل قدس اللہ سرہ اعاد الکلام لیخبر عن نفسہ بحصول ذلک المقام فقال وان کان محمد صلے اللہ علیہ وسلم لیس لہ شریک فی الدولۃ الخاصۃ بہ لکن ینبغی ان یعلم انہ بعد تخلیقہ وتسلیمہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بقیت من طینۃ بقیۃ جعلت خمیرۃ طینتی ای وصلت تلک البقیۃ التی ذکرناہا الی طینۃ ای نطفۃ من ابیہ او امہ قبل الولادۃ او کان لہ نسب فی قریش او بعد الولادۃ بمصافحۃ ذی النسب او صدق العہد من المشایخ وہو المس مخلقۃ وغیر مخلقۃ کما ذکرناہ فان المصافحۃ تلقیح فی اہل الاستعداد فترے الخمیرۃ فی عجین الطینۃ فتحیل العجین کلہ خمیرا انتہی **قال** فی المکتوب الثالث والسبعین ومائۃ من المجلد الاول ان کلما یصح ان یرے او یعلم نفی ذلک بکلمۃ لا ضروریۃ فالمطلوب المثبت ماورا ذلک ویلزم منہ ان کل ما ہو مشہود محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مسحقا للنفی فان محمدا مع علو شانہ کان بشرا والبشر متسم بسمت الحدوث والامکان ماذا عسی ان یدرک البشر من خالق البشر والممکن من الواجب والحادث من القدیم جلت عظمتہ وکیف یحیط بہ لا یحیطون بہ علما نصا قاطعا انتہی فانظر الی عبارتہ لم یجوز للنبی صلے اللہ علیہ وسلم ان یکون مشہودہ الا ما ینفی من الممکنات **اقول** ان ہذا القول فی الاصل یوافق قول سیدنا ومولانا الشیخ بہاء الدین رضی اللہ عنہ والفاظہ الفارسیۃ ہر چہ دیدہ شد وشنیدہ شد ہمہ غیر حق است بکلمۃ لا نفی باید کرد انتہی وفی المکتوب فی بیان کلمۃ لا الہ الا اللہ ان کل ما یجیئ فی العلم والبصر نفیہ بکلمۃ لا ضروری لان المطلوب المثبت ماورا البصر والعلم فیلزم منہ ان مشہود محمد صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ایضا لا یقبل للنفی والمطلوب المثبت ورا ذلک متحقق یا اخی محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مع ذلک الشان العلو بشر وبعلاقۃ الحدوث والامکان متسم والبشر من خالق البشر ای شی یدرک والممکن من الواجب ما یدرک والحادث لا یحیط اللہ بکنہ ذاتہ لا یحیطون بہ علما نصا قاطعا فی حق جمیع الخلائق نبیا کان او غیرہ انتہی فالمعنی ان کل ما یصح ان یری فی بصیرۃ احد من البشر او یسمع او یعلم من المکاشفات والمشاہدات نفی ذلک بکلمۃ لا ضروری فالمطلوب المثبت وہو ذاتہ تعالی وراء الوراء الذی خطر فی بال البشر لا تعرف احد کنہ ذاتہ تعالی الا ہو لان ذات اللہ تعالی وکمالاتہ غیر متناہیۃ والسیر فی اللہ لا نہایۃ لہ ولہذا قیل سبحانک ما عرفناک حق معرفتک والمعنی الثانی ان کل ما یری فی بصیرۃ السالک او یعلم من الحوادث الکونیۃ نفی الوجود الاصلی والحقیقی منہ بکلمۃ لا الہ ضروری ویثبت ہذا الوجود الاصلی الحقیقی لما وراء ذلک الکون وہو اللہ تعالی بالا اللہ وکذا وقع فی فصل الخطاب لخواجہ محمد پارسا قدس سرہ الکلمتین من اولہ فی بیان ذکر لا الہ الا اللہ انہ مرکب من النفی والاثبات فالذاکر فی طرف النفی یری وجود

فی کلمۃ لا

جمیع المحدثات الاصلیۃ وفی طرف الاثبات یثبت وجود القدیم جل وعلا انتہی بل ہذا الامر منصوص علیہ فی الاخبار الالہیۃ والنبویۃ قال اللہ تعالی فاعلم انہ لا الہ الا اللہ ای لا موجود بحق الا اللہ قال اللہ تعالی کل شیء ہالک الا وجہہ ای الا ذاتہ قال اللہ تعالی اینما تولوا فثم وجہ اللہ تعالی ای ذاتہ تفسیرہ قولہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اصدق کلمۃ قالہا الشاعر کلمۃ لبید الا کل شیء ما خلا اللہ باطل ۞ والباطل خلاف الحق وقولہ علیہ السلام کان اللہ ولا شیء معہ وہو الآن علے ما علیہ کان فالباطل معناہ ولا شیء مع الحق اذ الاشیاء کلہا بالحق تعالے لا مع الحق تعالی فان الشیء من المشیۃ فلو المشیۃ الالہیۃ لما کان شیء اصلا واصل الشیء المشیو فہو شیء بیائین فعیل بمعنی مفعول کقتیل بمعنی مقتول وجریح بمعنی مجروح فالاشیاء کلہا منفیۃ فی الشہود المحمدی بدلیل کان اللہ ولا شیء معہ وہذا امر لا یعرفہ الا اہلہ من اصحاب الادراک الخاص کما افاد العارف الدمشقی فی نتیجۃ العلوم فما ثبت بالآیات والاحادیث فانکارہ جسارۃ علے جسارۃ فان ہذا اصفی من عین الصبی قال فی المکتوب التاسع والاربعین من المجلد الثالث لا یخفی انہ لما حصلت لی النسبۃ الحضوریۃ بذات الواجب جل سلطانہ لزم ان ینکشف لی کنہ ذاتہ جل سلطانہ وان یعلم بکنہ ذاتہ کما ہو وہذا وان کان مخالفا لما ہو مقرر عند العلماء لکنہ علم حضوری متعلق بذات الواجب تعالی فہو کالرویۃ بالنسبۃ الی ذاتہ تعالی فالانکشاف موجود والدرک مفقود انتہی فانظر الی جسارتہ اجاز لنفسہ انکشاف حقیقۃ کنہ الذات وہذا ہو اثبات للفوقیۃ علے النبی علیہ افضل الصلوۃ واکمل التحیات المبارکات الطیبات بل وادعے ذالک لولدیہ ایضا اقول بذا افترار بلا امتراء تامر فی الاستقامۃ وانت تتعوجین انظر ذالک المکتوب وقل این ہذہ العبارۃ فیہ فایاک ایاک الکذوب فانہا ۞ الی الشر دعاء وللشر جالبہ ۞ بل ہسلک المجدد رح ان معرفۃ ذاتہ وصفاتہ بالکنہ والوجہ ممتنع افاد المجدد رحمۃ اللہ فی المعارف اللدنیۃ ما تعریبہ ان معرفۃ اللہ تعالے واجبۃ باتفاق الصوفیۃ واکثر المتکلمین شکر اللہ تعالی سعیہم لکنہم مختلفون فیما بینہم فی الطریق الموصل الی المعرفۃ فالصوفیۃ قائلون ان المعرفۃ بالریاضۃ وتصفیۃ الباطن والمتکلمون من الاشاعرۃ والمعتزلۃ یقولون انہا بالنظر والاستدلال ولعل النزاع بینہم نزاع لفظی مبنی علے تفسیر لفظ المعرفۃ فالصوفیۃ یقولون ان المعرفۃ ہو علم بسیط وجدانی ومشاہدۃ للصورۃ التصدیقیۃ الایمانیۃ والمتکلمون قائلون بانہا صورۃ تصدیقیۃ ایمانیۃ ولا شک ان طریق تحصیل المعرفۃ بالمعنی الاول ہی الریاضۃ وتصفیۃ الباطن وبالمعنی الثانی ہو النظر والاستدلال وما یقولون ان اول ما یجب علی المکلف معرفۃ اللہ تعالی المراد ہنا المعرفۃ بالمعنی الثانی لا الاول لان حصول المعرفۃ فی المعنی الاول یکون فی حق الیقین وہو نہایۃ مراتب کمال اہل اللہ والفرق بین المعرفتین بتقریر آخر ان المعرفۃ عند الصوفیۃ عبارۃ عن علم حضوری بالحق تعالی یکون بعد الفناء والبقاء یصیر دان بہ شناختن ویافتن

لہ رسالہ نفیسہ من المجدد رح ۱۲ لہ ای المعرفۃ ۱۲ لہ ای الحضوری ۱۲ لہ ای الوجودی ۱۲

وعند المتکلمین عبارۃ عن علم حصولی سبحانہ تعالیٰ الذی ہو نتیجۃ النظر والاستدلال بیانہ ان العلم الحصولی حصول الصورۃ او الصورۃ الحاصلۃ فی المدرکۃ فہو تحصیل من الخارج والعلم الحضوری ما یتعلق بذات العالم فیکون خلافہ فالعارف بعد فنار الذات والصفات یبقی ببقاء اللہ تعالیٰ فعلیہ علم حضوری ولا یکون ہذا من قبیل الحلول والاتحاد نعوذ باللہ منہما فطور الولایۃ وراء طور العقل وطریقہا الکشف الصحیح لیس ہنا مدخل للنظر والاستدلال وما قال الحکماء والغزالی منا ان معرفۃ ذات اللہ تعالیٰ ممنوع فالمراد بہا الصورۃ التصدیقیۃ الایمانیۃ کما یشہد بہ الادلۃ حیث قالوا ان معرفۃ ذات اللہ تعالیٰ اما بالبداہۃ او بالنظر وکل منہما باطل علی ما ہو مذکور فی الکلامیۃ وایضا امتنعوا معرفۃ کنۃ اللہ تعالیٰ لان المعرفۃ بوجہ ما حاصل لکل احد فانہم یعرفون الذات بالوصف الخالقیۃ ام للرازقیۃ وفرق بین معرفۃ الشی بالوجہ وبوجہ وفیما نحن فیہ یکون الثانی لا الاول فان قلت ہذا مسلم فی الخلق والرزق لان وصف الخلق معلوم ہنا لا الذات بوصف الخلق لکن لا نسلم فی الخالقیۃ لان المراد منہا ذات لہ الخلق فیعرف الذات بہذا الوصف قلت ان المراد من الذات اما مفہومہ او مصداقہ الامکان الاول فالمعلوم الوجہ والامکان الثانی فہو مستلزم علم کنہ الذات لان کنہ الشی عبارۃ عن نفسہ والذات لیس بمتجزلانہ بسیط حقیقی فبفرض تعلق العلم بہ یکون العلم بالکنہ وفی علم المخلوقات العلم بالوجہ لا یستلزم العلم الکنہی لان الحقیقۃ متجزء فکلما کانت الحقیقۃ متجزیۃ فالعلم بالوجہ لا یستلزم العلم بالکنہ والکانت بسیطۃ حقیقۃ لاقتضی التجزی یکون علمہ بالکنہ کما فی الواجب تعالیٰ فمعرفۃ کنہہ تکون محالا فمعرفۃ تعالیٰ بالمعنی المذکور مطلقا مم بالکنہ کان او بالوجہ بل صفاتہ تعالیٰ ایضا ہکذا فانہا غیر معلومۃ بوجہ مثلا علمہ تعالیٰ لیس کمثل علم المخلوقات لانہ لیس لہ فی انکشاف المعلوم مدخل واللہ تعالیٰ یعطی الانکشاف عقیبہ جریا للعادۃ ولو سلم ان لہ تاثیرا فی الانکشاف ولو فی الجملۃ کما عند بعض المتکلمین فنقول ان التاثیر خلق فیہ ولیس ہو بمؤثر حقیقۃ بل لا دخل للمؤثریۃ فیہ فلیس بین علم الخالق والمخلوق مناسبۃ فالاشتراک والاطلاق اسمی وہکذا حال القدرۃ والارادۃ بینہما فان قدرتہ وارادتہ تعالیٰ مبدء صدور الافعال ومنشاء وجود المخلوقات بخلاف قدرۃ العبد وارادتہ فانہما لیس کذلک فان اللہ سبحانہ وتعالیٰ یخلق الاشیاء بطور جری العادۃ عقیبہما ولیس لقدرۃ العبد فی الایجاد مدخل ما وہکذا سائر الصفات فکل معلوم لا یناسب العالم لا یعلمہ فانہ لا یدرک الشی بمایضادہ وبغایرہ فلا یدرک صفاتہ تعالیٰ کما لا یدرک ذاتہ تعالیٰ وتقدس منہا بسکال قوی وہوانہ لما کان الذات والصفات ممتنعا المعلومیۃ فمعرفتہا تکون محالا فما معنی وجوب المعرفۃ قلنا معرفۃ الذات ہنا مثلا انہ لیس کجسم ولا جوہر ولا عرض ومعرفۃ الصفات انہ لیس بجاہل او عاجز او اصم او ابکم غایۃ ما فی الباب یعرف بہذا ذاتہ وصفاتہ قال بعض المتکلمین المعرفۃ

عبارۃ عن التمیز بین المحدث والقدیم ومن ہنا قال ابو حنیفۃ رضی اللہ عنہ سبحانک ما عبدناک حق عبادتک ولکن عرفناک حق معرفتک فسبحان من لم یجعل للخلق الیہ سبیلا الا بالعجز عن معرفتہ والمعرفۃ الخاصۃ بأہل اللہ تکون حسب استعداد الطالب قال العارف بہاء الدین النقشبند قدس سرہ ان اہل اللہ بعد الفناء والبقاء ما ینظرون فی ذاتہ وما یعرفون فی ذاتہ حیرتہم فی ذاتہم وفی انفسہم افلا یبصرون وہذہ المعرفۃ نفس الحیرۃ قال ذو النون المصری رح المعرفۃ فی ذات اللہ حیرۃ قال بعض العرفاء اعرفہم باللہ اشدہم تحیرا فیہ قال المجدد رح وان کان اکثر المشائخ صرحوا بہذا فی معرفۃ الذات اما عندنا معرفۃ الصفات ایضا عبارۃ عن الحیرۃ انتہی **قال** قال فی کنز الہدایۃ التاسعۃ عشر مخاطبا لولدیہ لم یزل داعی الوصال ینادی فی سری اجب السلطان فانہ یدعوک فطار طیر ہمتی الی باب القدس فوصلت الی سرادق عال فقیل لی السلطان لیس فی البیت فعلمت ان ذلک مقام حقیقۃ الکعبۃ الربانیۃ فاسرعت الی ما وراء ذلک وعرجت الی مقامات الصفات الحقیقۃ الموجودۃ بوجود زائد وہذا وراء الصور العلمیۃ الصفات فی مرتبۃ التعین العلمی ووراء ذلک صور الصفات التی فی مرتبۃ التعین الوجودی والتعین الحسی فعرجت عنہ ایضا الی اصول تلک الصفات وہی الشیون الذاتیۃ والاعتبارات المختصۃ فی ذاتہ تعالی ثم الی الذات البحت المجرد عن النسب والاعتبارات وانتما ایہا الاخوان یعنی ولدیہ کنتما معی فی کل مقام من تلک المقامات فانظر الی ہذہ الخرافات والدعاوی الباطلۃ والاکاذیب المختصۃ بنجیب منہ اقول عند العدال یظہر فضل الرجال اما تعرف ان کنز الہدایۃ لیس من مصنفات المجدد رح وعلی تقدیر التسلیم لا یلزم من ہذا القول علی قائلہ شئ اذ کثیرا ما یظہر للسالک فی السیر الی اللہ الشاہدات والمکاشفات وہی وراء طور العقل فیعجز الناس من فہمہا وہو یذکرہا لمریدیہ وہجینیہ بموجب امانتہ ربک فحدث او لغلبۃ السکر وکثیر من الاولیاء ذکروہا فلا محذور فیہ کما قال الغوث الصمدانی شیخ عبد القادر جیلانی رض فی بعض قصائدہ ؎

وامری بامر اللہ ان قلت کن یکن	وکل بامر اللہ حکمی وقدرتی	فاصبحت بالواد المقدس جالسا	علی طور سینا رافعا صوتی بخلوتی
وطافت بی الاکوان من کل جانب	فصرت لہا الا بتحقیق نسبتی	ولی علم فی ذرۃ المجد قائم	رفیع البنا رتادی لکل الرتبۃ
فلا علم الا من بحار وردتہا	والا فقل الا من صحیح روایتی	علی الدرۃ البیضاء کان اجتماعنا	وفی قاب قوسین اجتماع الاحبۃ
وعاینت سہرا فی اللوح والرضا	وشاہدت انوار الجلال بنظرتی	وشاہدت ما فوق السموات کلہا	کذا العرش والکرسی فی طی قبضتی
وکل بلاد اللہ ملکی حقیقۃ	واقطابہا من تحت حکمی وطاعتی	فلا حت لی الاسرار من کل جانب	ودانت لی الانوار من کل وجہۃ
وشاہدت معنی لو بدا کشف ستر	لعصم الجبال الراسیات لدکت	ومطلع شمس الافق ثم منیرہا	وقطع ارض اللہ فی حال خطوتی
انا قطب الاقطاب الوجود حقیقۃ	علی سائر الاقطاب قولی محرمتی	**قال** فی المکتوب الخامس والتسعین من المجلد الثانی	

ولایتی وان کانت مرباۃ للولایۃ المحمدیۃ والموسویۃ ومتطفلۃ علی ولایتہما لکنہا جامعۃ لہما مرکبۃ من نسبۃ المحبوبیۃ

تحقیق قول احب السلطان فانہ یدعوک

تحقیق قولہ ولایتی وان کانت مرباۃ للولایۃ المحمدیۃ والموسویۃ

والمحبیۃ فان محمدا رئیس المحبوبین وموسی عراس المحبین لکن فی ولایتی امر آخر ومعاملتی علی حدتہا بذلک الامر مربوطۃ حیث ان اصلہا من الولایۃ المحمدیۃ الناشئۃ بالاصالۃ عن المحبوبیۃ الصرفۃ وانضمت الیہا ولایۃ موسی الناشئۃ عن المحبیۃ الصرفۃ وانصبغت بلونہا ایضا صارت وجودا آخر وحقیقۃ اخری واثمرت ثمرۃ اخری وانتجت نتیجۃ اخری فیقال لہذا الفصال المفصل المغرور المکسور ما معنی کون ولایۃ محمد من المحبوبیۃ الصرفۃ ولایۃ موسی من المحبیۃ الصرفۃ ان کان المراد ان محمدا صلی اللہ علیہ وسلم ما کان یحب اللہ وموسی ما کان اللہ یحبہ والعیاذ باللہ فقد ضللت ضلالا مبینا وہلکت ہلاک الابد بل محمد صلی اللہ علیہ وسلم کما انہ رئیس المحبوبین فہو راس المحبین وموسی کما انہ راس المحبین بل راس المحبوبین ایضا بل لا تکون محبۃ العبد ربہ ما لم تتقدمہا محبۃ اللہ عبدہ قال اللہ تعالی یحبہم ویحبونہ وقال اللہ تعالی رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ ثم ان فی کون ولایتہ حقیقۃ اخری وثمرۃ ثمرۃ اخری اعترافا بانہ لیس علی شریعۃ احد الرسولین لان شرع کل نبی لا یثمر الا ولایۃ ذلک النبی وشرع محمد صلی اللہ علیہ وسلم لما کان جامعا لجمیع الشرائع حیث امر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بالاقتداء بارباب تلک الشرائع کلہم ثمر ولایتہ جمیع تلک الانبیاء فلا یخرج ولایتہ عن ولایتہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا وجدت ولایۃ غیر ولایتہ صلی اللہ علیہ وسلم واثمرت ثمرۃ غیر ثمرتہا کانت تلک الولایۃ ولایۃ ابلیس نعوذ باللہ من مکر اللہ **اقول** ہذا کذب طریف وبہتان سخیف لو تاملت فی عبارۃ المکتوب فلم تکن تجتری علی ہذا المکذوب ولکن التعصب الفاحش وحب الباطل الداحش غطی علی سرہ ریبک وغشی ضعیف بصیرتک الا تری انہ لیس فی قولہ لفظ اجمع اسم التفضیل لیلزم منہ لان ولایۃ اجمع من دائرۃ ولایۃ محمد وموسی علیہما الصلوۃ والسلام بل فیہ ان ولایتی مربوطۃ ولایۃ محمد صلعم وولایۃ موسی علیہ السلام وبطفیلہا ولایتی مرکبۃ من نسبتی المحبی والمحبوبی ورئیس المحبوبین سیدنا ومولانا محمد صلعم وراس المحبین سیدنا موسی علیہ السلام وانا بوسیلۃ متابعۃ خاتم الرسل علیہ الصلوۃ والسلام مع ولایتی امر آخر ومعاملتہ علاحدۃ بہا مربوطۃ وان کان اصل ہذہ الولایۃ ولایۃ نبیہ صلعم وہو الولایۃ المحمدیۃ ونشارہا بالاصالۃ نسبۃ محبوبیۃ صرفۃ لکن نشاء ولایۃ موسی ناش من المحبیۃ الصرفۃ وہی متضمنۃ مع ہذہ الولایۃ ومنصبغۃ بلونہا ایضا وصارت وجودا آخر بل حقیقۃ اخری وثمرۃ اخری یعنی بولایتہ مناسبۃ بہما وخرج بوجہ بہما ونشارت منہما وبہما اصلہا وہی فرعہما ولا محذور فیہ قال العلامۃ الدمشقی رح فی نتیجۃ العلوم قولہ ولایتی وان کانت مربوطۃ للولایۃ المحمدیۃ ای ربتہا الولایۃ المحمدیۃ ونقلتنی فی اطوارہا من السیر من نفسی الی حضرۃ ربی ومن حضرۃ ربی الی حضرۃ ربی ثانیا ومن حضرۃ ربی الی نفسی بمعارج التحقیق فی العرفان وہو معنی التبعیۃ فی الظاہر والباطن علی وجہ الکمال والموسویۃ ای مربوطۃ ایضا للولایۃ الموسویۃ بالسیر الباطنی فی مشربہا المخصوص علی مقتضی قلب موسی علیہ السلام فی العرفان الالہی ومتطفلۃ یعنی ولایتی

تلك على ولايتهما اى ثابتة بولايتهما بطريق التطفل في المقام لان ولاية النبي اصل وولاية الولي فرع لان حصولها بسبب الارث فالورثة لما استعدوا بالمتابعة للمورثين في الاعمال والاحوال كان لهم مناسبة بهم وقرب معنوي فورثوهم عند موتهم والانبياء عليه السلام لا يورثون الا العلم لا غير وهي الولاية لكنها اى ولايتي جامعة لهما اى هي من المشربين المشرب المحمدي والمشرب الموسوي فلو لايتي مقام الرونية المحمدية البصرية في التجلي بالصور بعد فناء الصور على حد ما يعرفه اهل المعرفة من الادراك الخاص بل هذه الطريقة كما قدمناه ولها ايضا مقام المناجاة والمكالمة الموسوية السمعية بعد فناء الحرف والصوت على حد معرفة اهل الادراك الخاص المذكور ولا اظن انك تقدر ان تفهم شيئا من ذلك بعقلك فضلا عن التحقيق به وعن ذوقه ووجدانه الا بعونة الله تعالى لك والله على كل شئ قدير فصارت اى ولايتي المذكورة وجودا آخر وان كان الوجود واحدا لا يتعدد اصلا لكن خصوص الرتبة المعنوية التي تظهر عنه تقتضي مغائرته كما اقتضت تعدده حقيقة اخرى يعني باعتبار تلك الرتبة المذكورة واثمرت ثمرة اخرى باعتبار ما يناسب المكان والزمان كما قال تعالى لكل جعلنا منكم شرعة ومنهاجا وان كان الشرع والمنهاج واحدا لكن اختلاف الاشخاص بحسب الاحوال والازمان يقتضي اختلاف الاحكام وانتجت نتيجة اخرى كما ان ثمرة الشجرة تكون حلوة او حامضة والشجرة نفسها الحاملة لتلك الثمرة تكون مرة وقد تخالفها في طبعها ومزاجها وهي منها متفرعة عنها والشجرة افضل التام على الثمرة ولا يصل الامداد للثمرة الا من الشجرة قال تعالى وتلك الامثال نضربها للناس وما يعقلها الا العالمون وهم اصحاب الادراك الخاص الذي قدمناه وفيها اى في ولايتي المذكورة امر آخر ومعلوم ان ذلك الامر الآخر انما استفيد من الاصل فان الفرع لا يأتيه الامداد الا من اصله ومعاملتي يعني التي بيني وبين الله تعالى وبيني وبين غيري على حدتها اى منفردة الآن عن المتابعة وذلك لظهور النور المحمدي نفسه في صورتي المخلوقة منه له بذلك الامر المذكور المستقل لانه امر جديد لم يظهر بعد في الاكوان بعد مكرر التجلي وهو خصوص النشأة التي مربوطة اى دائرة معاملتي كلها على حكم ذلك الامر الخاص بي الذي ظهر بظهوري لذلك النور المحمدي الذي انا متحقق به في نفسي على حسب ذلك الادراك الخاص الذي قدمناه انتهى اذا عرفت هذا فاعلم ان ولاية الاولياء ظلال ولايات الانبياء عليهم الصلوة والسلام فلفظ المزني في هذا المقام ينادي بأعلى ندا على اثبات هذا المرام والمرء لا يكون غير ما يربي به الا ترى انك لو اخذت جرعة من ماء وماء من بحرين في كوز فتركب ذلك الماء المحصل كيفيته بالامتزاج لكنه يكون فرع ماء البحرين ولا يكون حقيقة ماء الكوز على حدته واحيل ان محمدا صلى الله عليه وسلم ما كان يحب الله وموسى ما كان الله يحبه فمبناه على فهم المعترض لان المجدد اخاف في المكتوب السادس والتسعين من المجلد الثالث ان لا سم محمد واحمد من اسماء النبي صلى الله عليه وسلم

ولاية تين خاصتين العلاية المحمدية وان كانت ناشئة من المقام المحبوبية لكن ليست فيها المحبوبية الصرفة بل ممتزجة من نشأة المحبية ونشأة الاحمدية ناشئة عن المحبوبية الصرفة ليس فيها شائبة المحبوبية وهذا مقام النبي صلى الله عليه وسلم فكما انه لا يقال انه لما كان موسى كليم الله لا يكون محمد صلى الله عليه وسلم غير كليم الله فكذا هنا لا يقال انه لما كان محمد رسول الله محبوب الله لا يكون موسى عليه السلام محبوب الله وهذا بين جدا وما قيل ان شريعة المجدد رح غير شرايع رسولنا وموسى عليهما الصلوة والسلام خيال فاسد ومتاع كاسد فان المجدد رح ليس لصيد وبيان الشريعة بل هو يذكر الاحوال والمواجيد والمقامات واين هذا من ذاك فالسب والشتم كله يرجع الى فهمه الباطل **قال** واصرح من ذلك ما قاله في المكتوب الثالث والتسعين بعد ما ذكر نحوا من ذلك ان مركز دائرة المحبوبية الصرفة يتصور بصورة دائرة مركزها المحبوبية الصرفة ومحيطها المحبوبية الممتزجة بالمحبية وهي نصيب فرد من افراد الامة يعني بنفسه **اقول** ان فيه هذه العبارة والمحبوبية الممتزجة بالمحبية نصيب فرد من افراد امته متبعيته له صلعم ومتبعيته لموسى ايضا انتهى فلا نبيح فيه وترك المعترض لفظ متبعيته له صلى الله عليه وسلم فشل المعترض مثل البرغوث دماغه دمه **قال** واعلم ان المحيط هذه الدائرة تقدم كثيرا على الدائرتين وهو اقرب الى من الله الاقرب ثم اورد سوالا فقال **ان قلت** كل كمال تيسر للجزء فهو ايضا تيسر للكل لان الكل عبارة عن ذلك الجزء مع بقية الاجزاء فما وجه سبق الجزء الكل **الجواب** الكمال الذي يظهر في الجزء بطريق الاصالة فهو في الكل بتبعية الجزء وبواسطته لا بطريق الاصالة ولا شك ان الاصالة سابقة على التبعية وللاصل قرب ليس في الفرع فعلى هذا اذا تقدم مركز الدائرة في الكمالات المخصوصة به فهو واسع ممكن **والتحقيق في الجواب** ان كمال الجزء انما يسري في الكل اذا كان ذلك الكمال ناشيا من ماهية الاصلية ولا يلزم سريانه في الكل مثلا اذا انقلب جزء من الفضة بعمل الاكسير ذهبا لا يمكن ان يقال ان كمالات هذا الجزء المنتقل ذهبا تسري في الكل لانه بعد الانقلاب خرج عن الجزئية انتهى هذا يعني قوله المار ان ولايتي صارت حقيقة اخرى فانظر الى هذا كيف انقلب على العقب بانقلابه الى حقيقة الذهب وخرج عن اتباع سيد العرب من ينقلب على عقبيه فلن يضر الله شيئا وو بينه قد ذهب بهذه الدعوى حيث جعل نفسه اصلا في الكمال والنبي تابعا له فيه وان الكمال تسري منه اليه ثم نفى السرية ايضا فجعل نفسه مستقلا وشتمه نفسه بالذهب والنبي صلى الله عليه وسلم بالفضة فقد ادعى التقدم على موسى ومحمد عليهما الصلوة والسلام ثم ترقى وادعى التفوق على جميع الانبياء **اقول** هذا التقرير مبني على عدم فهم المعنى المراد من المكتوب الثالث والتسعين من المجلد الثالث فاعلم **اولا** ان العبارة المنقولة ليست في المكتوب بالكلية بل فيه ان بمركزية الدائرة الثالثة المحمدية وهي اقرب الى الله من كل اقرب بالدائرة المركزية الثالث الولاية المحمدية صلى الله عليه وسلم فالدائرة الاولى دائرة العلم والثانية دائرة المحبة والثالثة دائرة المحبوبية وهي اقرب الى ذاته والمحذور فيه

وثانیاً۔ ان محصل المکتوب ان التعین الاول الوجودی رب خلیل الرحمن علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام ومبدء تعینہ وتعین خلتہ ومرکز تعینہ رب حضرۃ حبیب اللہ ومبدء تعینہ وتعین محبتہ علیہ الصلوٰۃ والسلام فما وجہ التوفیق بینہ وبین قولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام اول ما خلق اللہ نوری فاجاب بان المرکز اسبق اجزاء الدائرۃ والجزء مقدم علی الکل فیکون مبدء تعین حبیب اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اسبق منہا الکمال الحاصل للجزء یسری فی الکل لان الکل عبارۃ من ذلک الجزء وجزء اخری فما وجہ حصول السبق والقرب فی الجزء لا الکل فاجاب عن ہذا الایراد بجوابین الاول تسلیم التسری والفرق بینہما بالاصالۃ والتبعیۃ فان الکمال فی الجزء بالاصالۃ وفی الکل بتبعیۃ الثانی بعدم تسلیم التسری بان کمال الجزء فی وقت یسری فی الکل ان کان الکمال ناشیا من ذلک الجزء وان کان الکمال فی الجزء ناشیا بعد انقلاب ماہیۃ الجزء فلا یلزم ان یسری فیہ لان الجزء بعد انقلاب ماہیتہ لا یکون جزءا للکل مثلاً الفضۃ التی تصیر طلاءً بعمل الاکسیر فلا یقال فیہا ان کمالات ذہبیۃ ذلک الجزء یسری فی الفضۃ التی ہی الکل لان ذلک الجزء علی ہذا التقدیر لیس جزءہ فی الحقیقۃ انتہی فالاعتراض بان المجدد رح انقلب علی العقب بانقلابہ الی حقیقۃ الذہب وخرج عن اتباع سید العرب وغیرہ علی ما ذکر کلہ ہذیان فان الکلام فی مبدء تعین خلیل الرحمن وحبیب اللہ صلوات اللہ علیہم اجمعین وانتہی مبدء تعین حبیب اللہ الذی ہو المرکز علی مبدء تعین خلیل الرحمن علیہ الصلوٰۃ والسلام الذی ہو الکل فافہم ولا تکن من الغافلین لیس من العدل سرعۃ النقل وادعاء التفوق علی الانبیاء علیہم السلام ابتداءً لانہ لیس فی المکتوب ما یشیر الی ذلک اصلاً (لا تحرکون ۱۲ ہیبودہ کوشی ۱۲) قال فی المکتوب التاسع عشر من المجلد الثالث کانت الانبیاء والمرسلون یفرون من البلاء وانا فی عین البلاء فی عافیۃ فیقال لہ یا ایہا المغرور ای بنی فر من البلاء وای بلاء اروت ان اروت انہم فروا من البلاء الدنیوی فہو مع کونہ کذبا صریحا کفر ایضا وان اروت البلاء فی الدین فالفرار بالدین عین الکمال اقول ان فی المکتوب المذکور ہکذا واجتنبوا عن البلاء ما استطعتم فان الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین علیہم الصلوٰۃ والسلام ونحن فی عین البلاء مع العافیۃ فللہ سبحانہ الحمد انتہی قیل یعنی ان البلاء الذی لا یطاق الفرار منہ سنۃ اما المصبر فی البلاء المطاق فالصابر فیہ الیوم شاب والصابر فی البلاء الذی لا یقدر ان یفر منہ شاب ومن کان فی مقام الرضاء البلاء عندہ راحۃ ونعمۃ قال اللہ تعالی ولیبتلی المومنین منہ بلاءً حسنا فمثل ہذہ الاعتراضات لا یورد الا من لہ ادنی درایۃ ودیانۃ قال ثم ترقی الی تنقیص القرآن فقد نقل الشیخ العارف باللہ المحدث الشیخ عبد الحق الدہلوی ان بعضہم کتب الیہ انکم مع جلالۃ ما تدعونہ من المراتب لم لا یظہر منکم کرامۃ قال انا لا کرامۃ اجل مما ابنیتہ من الحقائق والمعارف التی تعجز

الکرامۃ الاصلی بیان الخوارق والعادات

تحقیق الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین

تعجز الناس عن بیانها وهل کان معجزة الرسول صلعم الا کلاما فانظر الی هذا الجاهل المکابر المغرور کیف سوی کلامه بالقرآن العظیم وکیف اثبت المثل للقرآن المجید وکیف رقی نفسه الی مرتبة خاصة بالله وهیهات کون کلامه معجزا

اقول لیس فیما التسویة ولا التنقیص بل فیه ازالة وهم الواهم فانه کیف ینکر عظمة الکلام وکونه کرامة والقرآن من اعظم معجزاته صلی الله علیه وسلم قال العارف العلامة النابلسی فی نتیجة العلوم قوله انه لا کرامة اجل مما اثبته من الحقائق والمعارف فان البیان دلیل الکشف عن ذلک والمتحقق به فان من لا کشف له ولا تحقق فی نفسه ربما لا بیان له عن شیء من الحقائق اصلا الا بطریق الحکایة عن الغیر من قبیل نقل العبارة والنهمة حاصلة من المحجوبین دائما للعارفین فی ان ما یاتون به من العلوم والاسرار ان ذلک کله باطلة او انه محفوظ لهم من کلام غیرهم نظیره ما جحده الکافرون علی الانبیاء الماضین من العلوم الالهیة والشرائع النبویة حتی نسبوهم الی الجنون والکذب وغیر ذلک وقالوا اساطیر الاولین اکتتبها فهی تملی علیه بکرة واصیلا الآیه وقالوا معلم مجنون وقالوا مجنون وازدجروا وقالوا اساحر کذاب وقالوا غیر ذلک والله یعلم المفسد من المصلح وحاصله ان الذی جاءت به الانبیاء علیهم السلام حق وصدق وهو من عند الله تعالی بطریق الوحی من جبریل علیه السلام وغیره من الملائکة والذی جاءت به الاولیاء ایضا من العلوم التوحیدیة والمعارف الالهیة والحقائق العرفانیة کله حق وصدق ایضا وهو من عند الله تعالی بطریق الالهام والفیض علی قلوبهم بطریق الالهام من ملائکة الالهام وبعضهم یعطی العبارة عن ذلک ویقدره الله تعالی علی بیانه نظیر النبی الذی اوحی الیه بشرع وامر بالبلاغه للامة وبعضهم لا یعطی العباره عن ذلک ولا یقدر علی بیانه نظیر النبی الذی اوحی الیه بشرع ولم یومر بالبلاغه فلو بلغه خالف الامر فلا یقبل منه کما ان الولی الذی لم یعط العبارة لم یوذن له فی البیان فلو تبین ذلک لا یقبل منه وربما اوذی علی بیانه وطردوا بعده وبغض وربما قتل ومن اعطی العبارة قبل منه البیان واستحسن کلامه وانتفع به غیره فاذا سکت فی محل الکلام اثم وعوقب من طرف الله تعالی او من طرف الخلق والله خیر حافظا وهو ارحم الراحمین وقوله انه لا کرامة اجل من ذلک البیان فهو امر معلوم عند اهله فان الکرامات التی تعتبرها العوام لا فائدة بها للولی وان اقتضت حسن اعتقاد العوام بالولی فالنفع فیها للعوام لا للولی وذلک اذا اعتنی الله تعالی بالعوام فاظهر لهم علی ید الولی لینتفع بها العوام واما بیان العلوم الالهیة والحقائق الربانیة النافعة للسالکین والخواص المومنین یرتقون بها فی معارج التحقیق ویتبینون بفهمها عقبات الطریق وانما یتضرر بها المتعدی علی الاولیاء بالانکار بعدم توفیقه وقلة اذعانه للتکثیر فی نفسه وارادته ان یکون له ارتفاع مرتبة علی ابناء جنسه قوله وهل کرامة محمد صلی الله علیه وسلم الا کلام معجز یعنی القرآن العظیم الذی هو کلام الله تعالی الذی عجز الفصحاء البلغاء ان یاتوا بمثله وهو متضمن للمعانی التوحیدیة والمعارف الربانیة والحقائق العرفانیة ویزید علی کلام الاولیاء الذی یاتون به بالاحکام الشرعیة

والشرائع النبویۃ والکل من عند اللہ تعالیٰ لان کلام الاولیاء الذی یاتون بہ ہو معانی الکلام القدیم الذی جاء بہ النبی صلے اللہ علیہ وسلم وانما جاء ہولی بالفہم الجدید فی الکلام القدیم فکلام الاولیاء کرامتہم اکرمہم بہا اللہ تعالیٰ وکلام اللہ تعالیٰ الذی جاء بہ النبی صلے اللہ علیہ وسلم معجزۃ لہ اکرمہ اللہ تعالیٰ بہا واللہ یہدی من یشاء الی صراط مستقیم انتہی قال شیخ الاسلام الہروی فی منازل السائرین والذی ثبت عندی بالتجربۃ ان فراسۃ اہل المعرفۃ انما ہی فی تمییزہم من یصلح لحضرۃ عزوجل فمن لا یصلح ویعرفون اہل الاستعداد الذی اشتغلوا باللہ سبحانہ ووصلوا الی حضرۃ الجمع فہذہ فراسۃ اہل المعرفۃ واما فراسۃ اہل الریاضۃ والجوع والخلوۃ وتصفیۃ الباطن من غیر وصلۃ الی جناب الحق سبحانہ فہم فراسۃ کشف القبور والاخبار بالمغیبات المختصۃ بالحق تعالیٰ فانہم لا یخبرون الا عن الخلق لانہم محجوبون عن الحق سبحانہ اما اہل المعرفۃ فلا شتغالہم لما یرد علیہم من معارف الحق سبحانہ فاخبارہم انما یکون عن اللہ تعالیٰ ولما کان العالم اکثرہم اہل انقطاع عن اللہ سبحانہ واشتغال بالدنیا مالت قلوبہم الی کشف القبور والاخبار عما غاب عن احوال المخلوقات فعظموہم واعتقدوا انہم اہل اللہ خاصتہ واعرضوا عن کشف اہل الحقیقۃ والتمسوہم فیما یخبرون عن اللہ سبحانہ وقالوا لو کان ہولاء اہل الحق کما یزعمون لاخبرونا عن احوال المخلوقات فکیف یقدرون علے کشف امور اعلے من ہذہ وکذبوہم بہذا القیاس الفاسد وعمیت علیہم الا بناء الصحیحۃ ولم یعلموا ان اللہ تعالیٰ قد حمی ہولاء عن ملاحظۃ الخلق وحصنہم وشغلہم بما سواہ حمایۃ لہم وغیرۃ علیہم ولو کانوا یتعرضون الی احوال الخلق بما صلحوا للحق سبحانہ فاہل الحق لا یصلحون للخلق کما ان اہل الخلق لا یصلحون للحق تعالیٰ وقد رأینا اہل الحق اذا التفتوا ادنے التفات الی کشف القبور او کوامنہا ما لا یقدر غیرہم علے ادراکہ بالفراسۃ فسمہا المعرفۃ وہی الفراسۃ فیما یتخلق بالحق سبحانہ والقرب منہ واما فراسۃ اہل الصفا الخارجین المتعلقین بالخلق فلا یتعلق بجناب الحق سبحانہ ولا بالقرب منہ ویشترک المسلمون والنصاری والیہود وسائر الطوائف فیہا لانہا لیست شریفۃ عند اللہ سبحانہ فیختص بہا اہلہا انتہے **قال** قال فی المکتوب الثانی من المجلد الثانی ان الصفات السبعۃ او الثمانیۃ موجودۃ فی الحق متمیزۃ فی الخارج عن الذات غیر ان الاشکال فی زیادۃ الصفات قوی وہو ان الصفات اما ممکنۃ او واجبۃ لا سبیل الی الاول لاستلزام حدوثہا وعدم اتصاف الحق تعالیٰ بہا ازلا ولا الی الثانی لان الواجب الوجود بذاتہ واحد ثم قال وحل ہذا الاشکال ما اظہرہ لہذا الفقیر ہو انہ تعالیٰ موجود بذاتہ لا بالوجود لا علے ان الوجود عینہ ولا علے انہ زائد وصفات الواجب تعالیٰ موجودۃ بذاتہ لا بالوجود اذ لا مجال للوجود فی ذلک الموطن قال الشیخ علاء الدولہ فوق عالم الوجود عالم الملک الودود فلا یتصور نسبۃ الامکان والوجوب ایضا فی ذلک الموطن لان الامکان والوجوب نسبتہ بین للماہیۃ والوجود فحیث لا وجود لا امکان ولا وجوب

الصفات السبعۃ او الثمانیۃ موجودۃ فی الخارج

وہذہ المعرفۃ ورا ء طور النظر والفکر انتہے وانت تعلم ان مالیس عین الوجود ولا قائما بہ الوجود فہو المعدوم لیس الا ولا شئ من المعدوم بموجود فلا معنے لکونہ موجودا بذاتہ لا بالوجود الا انہ تعالیٰ عین الوجود القائم بذاتہ المتعین بذاتہ فنفی کون الوجود عین الذات مع القول بانہ تعالیٰ موجود بذاتہ دلیل علے انہ لیس علے بصیرۃ فی معنی الوجود ولا فی معنی کونہ تعالیٰ موجودا بذاتہ واما قول علماء الدولۃ نفع اللہ بہ ان ارادبہ ان مرتبۃ الامکان فوقہ مرتبۃ الوجوب فہو صحیح ولا شاہد فیہ لان الوجود الذی ہو عین الذات ہو الوجود المطلق المعری عن کل قید زائد علے ذاتہ القائم بذاتہ المتعین بذاتہ لا وجود الممکنات المتعین بمقتضی استعداد الماہیات فانہ مقید متعین زائد علے ذاتہ مفتقر الی ذلک التعین الذی ہو مقتضی الماہیۃ فلا یکون متعینا لذاتہ فلا یکون واجبا لذاتہ وان ارادانہ تعالیٰ لیس عین الوجود المطلق فہو مبنی علے ما فہمہ من کلام الشیخ محی الدین نفع اللہ بہ ان المطلق معناہ الکلی الذی لا یوجد الا فی ضمن افرادہ وہو فہم فاسد لان مراد الشیخ نفع اللہ بہ بینہ فی الباب الثانی من الفتوحات انہ تعالیٰ موجود بذاتہ غیر مقید بغیرہ لغناہ عن العالمین والمبنی علے الفاسد فاسد ثم قولہ ان صفات الواجب تعالیٰ موجودۃ بذاتہ لا بالوجود ان اراد انہا موجودۃ بعین وجود الذات لا بوجود یغایرہ ناقض قولہ انہا موجودۃ فی الخارج متمیزۃ عن الذات وان اراد ان وجودہا متوقف علے ذات الحق تعالے لکونہا قائمۃ بہ فلا یاتی منہ نفی وجودہا ونفے الامکان عن وجودہا ثم الوجود اذا لم یکن عین الذات ولا قائما بہ فمعنی اطلاق الواجب علیہ تعالیٰ فی قولہ وصفات الواجب تعالیٰ الخ مع القطع بان العلماء یریدون بہذا الاطلاق انہ تعالیٰ واجب الوجود لذاتہ ثم کون الامکان والوجوب نسبۃ بین الماہیۃ والوجود من المسائل المقررۃ فی المکتب العقلیۃ کشرح الاشارات وشرح التجرید فقولہ ان ہذہ المعرفۃ ورا ء طور النظر والفکر تلبیس ودلیل علے انہ غیر ناصح فی دین اللہ ثم ان ذاتہ تعالیٰ اذا لم یکن عین الوجود ولا متصفا بالوجود کان معدوما محضا لاستحالۃ ارتفاع النقیضین عن شئ واحد فی حالۃ واحدۃ وہذا عین نفی الواجب القدیم الواحد الاحد فقولہ موجود بذاتہ مع کونہ مناقضا لنفسہ دفع للسیف عن رقبتہ ولا یدفع عنہ التکفیر ولا یجدیہ بنفع جلیل او حقیر اقول ہذا الکلام مبنی علی عدم فہم المراد علے وجہ ان المعترض اما اولا فبانہ قال المجدد رح فی ذلک المکتوب ان الصفات السبعۃ او الثمانیۃ للواجب تعالیٰ التی علے اختلاف الآثار من الصفات الحقیقیۃ موجودۃ فی الخارج وغیر اہل الحق من الفرق المخالفۃ لیسوا بقائلین بوجود صفاتہ تعالیٰ علے ان المتاخرین من الصوفیۃ ایضا ینکرون وجود الصفات وینسبون زیادۃ الصفات الے العلم ویقولون ؎ از روے تعقل ہمہ غیر ند صفات ٭ باذات تو از روے تحقق ہمہ عین ٭ یعنے ان الصفات فی التعقل متغایرۃ وفی الخارج عین ذاتہ تعالیٰ والحق ان قول اہل الحق ہو الحق ومقتبس من مشکوۃ النبوۃ بنور الکشف والفراسۃ فغایتہ ما فی الباب ان الاکثار

الذی یردہ المخالفون فی وجود الصفات فانہم یقولون ان کانت الصفات موجودۃ اما ممکنۃ او واجبۃ
الاول مستلزم الحدوث لان کل ممکن حادث عندہم علی انہ یستلزم جواز انفکاک الصفات عن الذات
والثانی ینافی التوحید وحل الاشکال علی ماظہر لی ان الواجب تعالی موجود بذاتہ لا بوجود عینہ او زائد علیہ و
صفاتہ تعالی ایضا موجود بذاتہ لا بوجود لانہ لیس للوجود فی ذلک الموطن مدخل قال علاء الدولۃ فوق عالم الوجود عالم الملک
الودود فلا یتصور نسبۃ الامکان والوجوب فی ذلک الموطن لان الامکان والوجوب نسبۃ بین الماہیۃ والوجود
فحیث لا وجود لا امکان ولا وجوب ہذہ المعرفۃ وراء طور النظر والفکر والمحبوسون عقیلۃ العقل لا یعرفون ہذا
المرام ولیس لہم الا الانکار انتہی فما نقلہ المعترض رح فیہ تحریفات اعلاہا انہا زاد متمیزۃ فی الخارج مع انہا
لیست فی المکتوب واما ثانیا فبان الوجود قد یراد بہ الماہیۃ المتعینۃ والذات المشخصۃ فی الخارج وہو بہذا
المعنی عین الماہیۃ والذات وہو المراد بقولنا اللہ تعالی موجود بذاتہ لا بالوجود فالمقصود من ہذا القول تنزیہ
ذات اللہ تعالی فی احتیاجہا الی شیء بان یقال انہا محتاجۃ الی الوجود والامکان عینا وقد یراد بوجود الشیء
کونہ فی الخارج وثبوتہ فیہ وہو بہذا المعنی زائد علیہ وعرض عام وقد یراد الصفۃ الموجودۃ الزائدۃ علی الذات
کالحیات مثلا فما قامت بہ صفۃ الوجود یکون موجودا ویکون محتاجا فی موجودیتہ الی صفۃ الوجود کما قامت
بہ صفۃ الحیوۃ یکون حیا واللہ تعالی موجود بذاتہ لا بہذا الوجود فلا یکون ذاتہ محتاجا الی الوجود فیکون ذاتہ
العلی کافیا فی تحققہ غیر محتاج الی الوجود ولا یکون للوجود ثمہ مدخل عینا کان او زائدا قال عروۃ الوثقی
فی مکتوب خمس وثمانین من المجلد الاول وتحقیق مذہبنا ان طالب الیقین وصاحب الفطرۃ السلیمۃ اذا رجع
الی وجدانہ بفکر صائب وتامل صادق وانصف من نفسہ ادرک ان الذات اللہ المقدس لا ینبغی ان
یحتاج فی وجودہ الی غیرہ ویکون فی نفسہ خالیا عن الوجود واحتاج فی ثبوتہ الی الوجود وادرک ایضا
ان ماہیۃ وحقیقۃ سبحانہ لا ینبغی ان تکون ہو الوجود لان الوجود مع کونہ فی نفسہ من المصادر والاحداث
لا ضرورۃ لنا بالقول بکونہ حقیقۃ للواجب الموجود فی الخارج بوجود اصیل وان نصطلح علیہ بسطۃ عدم
احتیاجہ الی الغیر ومع ذلک لم یرد الشرع بہ فالحق ان لہ سبحانہ ماہیۃ وحقیقۃ وراء الوجود ثابتۃ بنفسہا
مستغنیۃ عن عروض الوجود لہا وما یترتب علی الوجود یترتب علی تلک الماہیۃ بذاتہا فہی موجودۃ بذاتہا
المقدسۃ لا بالوجود عینا کان او زائدا وقولنا موجود بنفسہ مجرد یعبر بقولنا ہست لا ان الوجود امر زائد
ثابت قائم بہ تعالی او عینہ فلا مدخل للوجود فی تلک الحضرۃ العلیۃ المتعالیۃ عن جمیع النسب والاعتبارات
کما لا مجال للعدم ثمہ فہو سبحانہ لغایۃ تقدسہ الاصیل الذی نسبۃ لکونہ خالقا لکلہا فکلا النقیضین ممتنع ان عن
تلک المرتبۃ المقدسۃ غیر متصورین ثمہ حتی یتصور ارتفاع النقیضین فلا تناقضۃ لشیء شیء فی مرتبۃ الذات

المعراعن جمیع الاعتبارات حتی یستحیل ارتفاع النقیضین اذا الارتفاع والثبوت من الاعتبارات والنسب
المنفیۃ عن تلک الحضرۃ الایری الی ما افادہ بعض المحققین من ان الجسم فی مرتبۃ وجودہ السابق علی البیاض
لا ابیض ولا لا ابیض ولیس فی لک ارتفاع النقیضین المستحیل لان المستحیل ارتفاعہما بحسب نفس الامر مطلقاً لا بحسب مرتبۃ من المراتب
فان الامور التی لیس بینہا علاقۃ التقدم والتاخر والمعیۃ لیس لبعضہا فی مرتبۃ الآخر وجود ولا عدم انتہی فلما ساغ
امثال ہذہ الامور فی الممکنات فما ظنک فی شان خالق الممکنات تعالی ولہ المثل الاعلی فعلی ہذا لا یحتاج
فی نفی احتیاج الذات المقدس الی الغیر الی اطلاق لفظ علیہ یکون مفہومہ اللغوی من المعقولات الثانیۃ
والمعانی القائمۃ بالغیر ولو کان کذلک لکان صاحب الشرع احق بالتعبیر عن ذاتہ المنزہ بالوجود والاخبار
کما اخبر بہ عن سائر اسمائہ وصفاتہ وکمالاتہ ولیس فلیس فاللہ عزوجل بذاتہ العلی مستغن عن عروض الوجود لہ
فما یتفرع علی الوجود یتفرع علیہ سبحانہ وکذا الحال فی سائر الصفات فکلما یتفرع علیہا فذاتہ العلی کاف فیہ
ومع ذلک لہ سبحانہ صفات ازلیۃ موجودۃ قائمۃ بذاتہ لورود الشرع بہا ولما جری عادتہ سبحانہ بان کلما
ثبت فی عالم الحقیقۃ ان یحصل لہ انموذجا فی عالم المجاز لیستدل بہ علیہ حصل الوجود انموذجا بوجودہ بنفسہ لا بالوجود
فان الوجود لو وجد کان موجودا بنفسہ دون الوجود المجاز فنطرۃ الحقیقۃ فنحن نوافق جمہور المتکلمین فی زیادۃ الوجود
علی الذات الغنی العلی وعدم کون الوجود عینا لہ ولکنا لا نقول باحتیاج الذات المقدس الی الوجود واستکمالہ بالغیر
مع کمال بنفسہ ونرجو ان یکون مراد السلف من زیادۃ الوجود ہو ہذا المعنی ان کان منہم روایۃ فی ہذا الباب لکن
الظاہر ان لیس من السلف فی ہذا نقل انما ہو قول المتاخرین من اصحابنا رحمہم اللہ سبحانہ بخلاف زیادۃ الصفات
فان النصوص معاضدۃ لہا فالحاصل ان الحق عزوجل موجود بذاتہ وصفاتہ السبعۃ بل الثمانیۃ موجودۃ بذات الحق
دون الوجود فالوجود کما ہو متنزل عن مرتبۃ الذات المقدس کذلک متنزل عن صفاتہ الحقیقیۃ فلما لم یتحلل فی
حضرۃ الذات المقدس والصفات العلیۃ وجود لم یتحلل وجوب ولا امکان اذا الامکان والوجوب نسبۃ بین الماہیۃ
والوجود فحیث لا وجود لا وجوب ولا امکان فمن ہذا التحقیق اندفع اشکال صعب یورد علی الصفات الحقیقیۃ بانہا
اما ممکنۃ لذواتہا او واجبۃ فعلی الاول یلزم حدوثہا لان کل ممکن حادث عندہم وایضا یلزم جواز الفکاکہا عن الذات
فیلزم جواز الجہل والعجز تعالی عن ذلک وعلی الثانی یلزم تعدد الواجب لذات المنافی للتوحید قال شیخنا والمنا
الامام الربانی والمجدد للالف الثانی قدس اللہ تعالی وصفاتہ سبحانہ فوق ہذہ الثلثۃ المنحصرۃ غایۃ ما فی الباب اذا
تصور ذاتہ تعالی وتعلقت صفاتہ سبحانہ بالوجوہ والاعتبارات او لا سبیل الی الکنہ عرض لذاتہ سبحانہ فی الوجود التصوری
المطلق الوجوب لما ہو المناسب واللائق بشانہ تعالی وعرض لصفاتہ سبحانہ بالوجود الذہنی الامکان لما ہو الممکن
لاحتیاجہا الی الذات فذاتہ تعالی وصفاتہ سبحانہ فی حد انفسہا فوق مرتبۃ الوجوب والامکان بل فوق

مرتبۃ الوجود ایضاً وباعتبار الوجود التصوری الظلی الوجوب یناسب الذات تعالی والامکان یناسب الصفات تعالت وتقدست فالصفات تعالت من حیث الوجود الخارجی لا واجبۃ ولا ممکنۃ بل ہی فوق الوجوب والامکان وباعتبار الوجود الذہنی ممکنۃ ولا یلزم من ہذا الامکان الحدوث لما انہ لیس لذواتہا کما للممکنات بل الوجود انہا الظلیۃ ویناسب ہذہ المعرفۃ ما قالہ ارباب المعقول من ان الکلیۃ والجزئیۃ تعرضان للماہیۃ باعتبار خصوصیۃ الوجود الذہنی فلا یوصف بہما الماہیۃ حال الوجود الخارجی فزید الموجود فی الخارج مثلاً قبل التعقل لیس بجزئی کما انہ لیس بکلی بل عرض لہ الجزئیۃ بعد الوجود الذہنی الظلی بل نقول جمیع النسب والاضافات والاحکام والاعتبارات التی تحمل علیہ تعالی کالالوہیۃ والربوبیۃ والاولیۃ والازلیۃ غیر الصفات الثمانیۃ الموجودۃ انما یصدق علیہ سبحانہ باعتبار التصور والتعقل والا فالذات من حیث ہو غیر متصف بصفۃ ولا مسمی باسم ولا محکوم بحکم فصاحب الشرع تعالی انما اطلق علی ذواتہ اسماءً واحکاماً باعتبار التناسب والتشابہ لتکون قریبۃ الی افہام المخلوقات ویکون الکلام معہم علی قدر عقولہم کما یقال لزید ان الموجود فی الخارج بدون ملاحظۃ وجودہ الذہنی انہ جزئی علی سبیل التشبیہ والتنظیر ویکون حکمہم بالجزئیۃ النسب واشبہ من حکمہم بانہ کلی فکذلک الحکم بالوجوب والوجود علی الذات الغنی العلی اولی وانسب من الحکم بالامکان والامتناع والا فلا سبیل الی جناب قدسہ تعالی وجوب ولا وجود کما لا یلیق بجناب تنزیہہ تعالی الامکان والامتناع فافہم ہذہ المعرفۃ الشریفۃ القدسیۃ فانہا اساس الدین وخلاصۃ علم الذات والصفات تعالت وتقدست وما تکلم بہا احد من العظماء ولا واحد من الکبراء استاثر اللہ سبحانہ بہذا العلم۔ ہذہ المعرفۃ والسلام علی من اتبع الہدی ومما افادہ شیخی وامامی قدس سرہ السامی ان الصفات الحقیقۃ موجودۃ فی مرتبۃ الذات ولم یحصل من اثباتہا تعین وتنزل فی تلک الحضرۃ العلیۃ ومع کون الصفات تفاصیل للکمالات المندرجۃ فی حضرۃ الذات لم یحصل منہا مرتبۃ اخری فحکمہا ممتازۃ عن احکام سائر الاجمالات والتفصیلات لان مرتبۃ احدیتہا ممتازۃ عن مرتبۃ الاخری فمرتبۃ التفصیل دون مرتبۃ الاجمال وہذا المعنی مفقود فی تلک الحضرۃ المقدسۃ والتفصیل ثابت فی مرتبۃ الاجمال وثبوت ہذہ المرتبۃ دراری العلم والخارج وتقسیم الوجود الذہنی والخارجی انما ہو فی مرتبۃ الامکان فلا مجال فی تلک الحضرۃ للخارج ولا للعلم لانہ لما لم یکن للوجود مدخل ثمۃ فالوجود الخارجی والعلمی فرعہ وہذہ المعرفۃ کشفیۃ بل جمیع ما یجری وما ذکرنا فی تحقیق الوجود وغیرہ واثبات الصفات مع کون الذات المقدس کافیا فیما یترتب علی الصفات العلیۃ امور ذوقیۃ کشفیۃ وما یورد فی اثباتہا من قبیل التنبیہات علی البدیہیات التی لا مساغ للبحث فیہا والعلم الوجہی المتعلق بتلک الصفات فی تلک المرتبۃ المقدس شبیہ بالعلم الحضوری کعلمہ سبحانہ بذاتہ اعلی وکمالا المندرجۃ فی الذات وتلک الصفات مع زیادتہا کانہا نفس العالم وحضورہا کحضور نفس العالم فمن ہہنا ذہب

ثم غفیر من الصوفیۃ العلیۃ الی عینیتہا مع ذات الواجب تعالی ونفی غیریتہا والکلام الموافق لمذاق علوم الانبیاء علیہم السلام عموما وعلی افضلہم خصوصا الصلوات والبرکات والتحیات والمطابق لآراء اہل السنۃ والجماعۃ شکر اللہ تعالی سعیہم ان یسلب عینیتہا مع القول بنفی غیریتہا ویقال لاہو ولاغیرہ ولذا قلنا ان علمہا شبیہ بالعلم الحضوری بعدم عینیتہا ولما لم ینتزع منہ صورۃ وحضور لنفسہا کان من قبیل العلم الحضوری ولا یتوہمن من ہذا ارتفاع النقیضین لان اتحاد الزمان والمکان شرط فی حصول التناقض ولیس فی تلک الحضرۃ زمان ولا مکان فلا یتصور التناقض وما ینصرف فی لفظ الغیر ویراد بالغیر الغیر المصطلح فالنظر الکشفی ینفی ہذا التخصیص وینفی الغیریۃ بای معنی کان فان ارباب الکشف یجدون بالذوق والفراسۃ الصحیحۃ المقتبسۃ من مشکوۃ النبوۃ ان الصفات کما انہا لیست عین الذات لزیادتہا لیست غیرہا وان کانت زائدۃ بینہما نسبۃ الاثنینیۃ ففی تلک الحضرۃ انتقض قاعدۃ ارباب العقول ان الاثنان متغایران اذا عرفت ہذا فاعلم ان لہذہ المرتبۃ المقدسۃ التی ہی مرتبۃ الذات مع الصفات الحقیقیۃ تعالت وتقدست ظہورا فی المرتبۃ الثانیۃ بلا تغیر وتبدل وذلک المرتبۃ مرتبۃ الوجود الذی ہو خیر محض وکمال صرف ولیس لشیئ غیر الوجود قابلیۃ مظہریۃ جمیع الکمالات بطریق الظلیۃ ولہذا ان تعلق علم بتلک المرتبۃ المقدسۃ وانتزع کمالاتہ لکان اول شیئ ینتزع منہا حضرۃ الوجود والکمالات الاخر تابعۃ لہ ولہذا ذہب جماعۃ من الصوفیۃ العلیۃ وغیرہم الی عینیۃ الوجود للذات المقدسۃ وتصورہ مع کونہ تعینا باللاتعین وثبوت ہذا التعین الوجودی وراء العلم والخارج لان الوجود الخارجی والعلمی من اقسام المطلق الوجود ومرتبۃ المقسم فوق مرتبۃ الاقسام فحضرۃ الوجود من حیث ہو سابق علی کل الوجودین ولا یتصور ثمۃ وجود خارجی ولا ذہنی علی ما مر وحضرۃ الوجود جامع بطریق الظلیۃ لجمیع الکمالات الذاتیۃ والصفاتیۃ اجمالا وتفصیلا فالاجمال تعین اول والتفصیل کانہ تعین ثان ففی مرتبۃ اجمال الوجود لا تمیز کمال ولا صفۃ عن صفۃ وفی مرتبۃ تفصیل الوجود امتیاز الکمالات وظہرت الصفات فاول شیئ ثبت فی تفصیل الوجود الحیوۃ التی ہی ام جمیع الصفات وہذہ الصفۃ کانہا ظل لصفۃ الحیوۃ التی لہا ثبوت فی مرتبۃ حضرۃ الذات المنزہ ویصدق فی حقہا لاہو ولا غیرہ وہذا الظل لما کان ثبوتہ فی مرتبۃ ہی دون مرتبۃ الذات تعالی یصدق فی حقہا لاہو ولا یصدق لا غیرہ بل کان مغائر الذات الحق عز وجل وکذا حال سائر الصفات تعالت وبعد صفۃ الحیوۃ ظہر صفۃ العلم ثم الصفات الاخر من الارادۃ والقدرۃ وغیرہا والعلم مع کونہ جزء من التعین الوجودی وحصۃ من حصصہ جامع لجمیع الصفات والصفات الاخر مع استقلالہا کانہا اجزاء لصفۃ العلم لان لہذہ الصفۃ نوع اتحاد مع موصوفہا لیس لغیرہا ہذا الاتحاد اذا العلم قد یتحد مع العالم والمعلوم والقدرۃ لا تتحد مع القادر والمقدور وکذا الارادۃ والسمع وغیرہما لا یتحد مع الموصوف وصفۃ العلم لجامعیتہا اجمالا لا یظہر فیہ الصفات متمیزۃ وتفصیل یظہر فیہ الکمالات متمیزۃ کما

للوجود و لاجمالہ حکم مرکز الدائرۃ و لتفصیلہ حکم محیطہا فمن ھھنا اندفع ما قد یورد ان تمیز الحیوۃ عن سائر الصفات انما ہو فی تفصیل العلم الذی لیسمونہ بالواحدیۃ و اما فی مرتبۃ الاجمال فلا تمیز ہناک لصفۃ من الصفات لاخری فکیف یحکم بتقدم الحیوۃ علی العلم المجمل علی ما وقع فی عبارات شیخنا و اما ما قدس سرہ العجب من ہذا المعترض کیف یورد اصطلاح طائفۃ غیر مسلم عند الخصم حجۃ علیہ و امثال ہذا من عدم الاطلاع علی حقیقۃ مذہب الخصم و اصطلاحہ فیعد جہلہ اعتراضا و قد عرفت ان التمیز الحاصل لصفۃ الحیوۃ فی تفصیل الوجود بعد اندماجہ فی حضرۃ اجمالہ سابق علی العلم المجملی و التفصیلی فالحاصل ان ہناک تفصیلان تفصیلی للکمالات المندرجۃ فی اجمال الوجود و الحیوۃ ہناک مقدم علی العلم بنوعیہ و تفصیل فی حضرۃ العلم بما اندرج فی اجمالہ و الحیوۃ ہنا مؤخر عن العلم فالعلم المحاط مسبوق بالحیوۃ و المحیط سابق علیہ و انت بصیر بان صفۃ الحیوۃ المسبوقۃ بالعلم لیس فی الحقیقۃ صفۃ الحیوۃ بل صورۃ علمیۃ لتلک الصفۃ فصفۃ الحیوۃ سابقۃ علی العلم البتۃ و صورتہا العلمیۃ مسبوقۃ بالعلم و مع قطع النظر عن جمیع ما ذکرنا فتقدم شان الحیوۃ علی شان العلم مما لا یحتاج الی دلیل و تنبیہ عند ذوی فطرۃ سلیمۃ انتہی **و اما ثالثا** فبان کلام علاء الدولہ لا یبنی ان مرتبۃ الامکان فوق مرتبۃ الوجود و ہو لیس بصدد ہذا البیان و کلامہ ظاہر جدا علی ما ذکر فمحل الکلام من تلقاء نفسہ علی غیر محلہ خلاف ما یسوقہ القائل و القول بصحتہ من قبیل الہذیان و علی ہذا ما اریدان تعالی لیس عین الوجود المطلق سفسطۃ لا ریب فیہا **و اما رابعا** فبان توجیہ التناقض فی وجود الصفات مبنی علی فہمہ علی ما ذکر لانہ لیس فی المکتوب متمیزۃ عن الذات بل ہذہ العبارۃ من زیادات المعترض و علی ہذا ما اریدان وجودہا متوقف علی ذات الحق تعالی لکونہا قائمۃ لانہ لیس لہا سبیل اذا الحق عز و جل موجود بذاتہ و صفاتہ السبعۃ بل الثمانیۃ موجود بذات الحق دون الوجود علی ما مر و للمجدد رح فی ہذا الشان تحقیق عمیق تہتز بہ الاذہان فانہ افاد فی المکاشفات الغیبیۃ بما تعریبہ انہ ذاتہ تعالی کاف عن اعتبار الصفات بل مستغن عن نفس الصفات فما یترتب علی الصفات الذات المجرد عن الصفات کاف بہ مثلا ان فرض نفی صفۃ الحیوۃ و العلم و القدرۃ و الارادۃ عنہ فعلی الذات المجرد یترتب الآثار کما یترتب علیہا لا یقال ان الصفات لیست بموجودۃ او انہا موجودۃ فی العلم لا فی الخارج لانہ مخالف لمسلک اہل السنۃ و الجماعۃ بل یقال ان الصفات مع الاستغنار الذاتی موجودۃ فی الخارج بوجود زائد علی الذات عز سلطانہ کما ہو مذہب اہل الحق و تتضح ہذہ المسئلۃ بمثال واضح و ہو ان الماء یمیل بالطبع من الاعلی الی الاسفل یصدر من حد ذات الماء فعل العلم و الحیوۃ و القدرۃ و الارادۃ فان کان لہ علم یمیل الی الاسفل الیضر و صدر عنہ فعل الارادۃ و ہو تخصیص احد المتساویین و من ہذہ الحرکۃ الارادیۃ صدر عنہ فعل الحیوۃ و القدرۃ و لما بصیر الماء جزء الحیوان فمع المیل الطبعی یتصف بصفات زائدۃ ایضا مع وجود صفات طبیعیۃ و لہ المثل الاعلی فذاتہ تعالی مع الاستغنار الذاتی و غناہ عن الصفات فی المرتبۃ الالوہیۃ یتصف بصفات زائدۃ وجودیۃ و یصدر منہا افعال لا یکفی الذات

بجودہ فکما لا یقال فی الماہیۃ المجردۃ عن الصفات انہا عین ذاتہ لانہ ہنا ذات صرف بلا صفات فکذا لا یقال فی ذاتہ تعالی جل شانہ ان صفاتہ عین ذاتہ لانہ مجرد عن الصفات فی ہذہ المرتبۃ ولو اعتبرت الصفۃ وان کان الاعتبار علمیا محا العینیۃ انتہے قال العارف الدمشقی عبد الغنی النابلسی فی نتیجۃ العلوم قولہ ان اللہ تعالی موجود بذاتہ لا علی ان الموجود عینہ ولا علی انہ زائد ومرادہ ان اللہ تعالی لا یدرک عند مخلوقاتہ اصلا من حیث ذاتہ العلیۃ ولما الموجود فانہ یدرک بالعقل والحس والعقل والحس حاکمان قطعا بان اللہ موجود فلو قال ان الوجود عینہ لزم ان یکون تعالی مدرکا ولو من حیث الوجود وقد قال سبحانہ لا تدرکہ الابصار ولان الوجود الذی یدرکہ العقل والحس انما ہو ظہور الوجود الحق علی الاشیاء لا انہ ہو الوجود الحق علی ما ہو علیہ فلیس الوجود الظاہر عینہ ولا الوجود ایضا زائد علیہ تعالی بمعنی ان لہ ماہیۃ غیر الوجود فیکون تعالی مرکبا من عام وہو الوجود وخاص وہو الماہیۃ الزائدۃ علی الوجود فیشابہ سبحانہ الاشیاء فان کل شی مرکب من عام وہو الوجود وخاص وہو الماہیۃ المخصوصۃ ویکون تعالی مفتقرا الی الوجود کما ان الاشیاء مفتقرۃ الی الوجود وہذا کلہ محال علیہ تعالی لانہ تعالی لا یشابہ شیا ولا یشابہہ شی لیس کمثلہ شی وہو السمیع البصیر وانما یقال انہ تعالی ہو الوجود بالمعنی المدرک للعقل والحس فانہ ظاہر بہ الحق وہو معنی قولہ رضی اللہ عنہ انہ موجود بذاتہ ای لا انہ موجود باعتبار ما یشہدہ العقل والحس انہ موجود اما موجود بوجود ہو عینہ او موجود بوجود زائد علیہ وکلاہما ممتنع علیہ تعالی لانہ تعالی لیس مما یدرک بالعقل والحس وانما یطلق علیہ تعالی بانہ موجود باعتبار تنزلہ لظہورہ للعقل والحس فان وجودہ تعالی مطلق باطلاق الحقیقی حتی انہ مطلق عن قید الاطلاق فان الاطلاق قید واللہ تعالی منزہ عن کل قید فہو الغیب المطلق والیہ الاشارۃ بقولہ سبحانہ الذین یومنون بالغیب قال بعض المفسرین الغیب الذی یومنون بہ ہو اللہ تعالی وقد استوفینا الکلام علی ہذا المقام فی کتابنا الوجود الحق والخطاب الصدق بما لا مزید علیہ انتہے واما خامسا فبانہ بالتحقیق الحق ظہر ان ہذہ المعرفۃ وراء طور النظر والفکر وبین مسلک المجذوب ومسلک المتکلمین یون ولیس مرجع کونہ تعالی موجودا بنفسہ وکون الوجود نفس ذاتہ کما ہو مذہب الصوفیۃ العلیۃ واحد لان معنی کونہ سبحانہ موجودا بنفسہ ان حقیقتہ سبحانہ فی نفسہ وراء الوجود کاف فی ترتب آثار الوجود علیہ والوجود متنزل عن تلک المرتبۃ العلیا علی ما یحق حقیقتہ انشاء اللہ تعالی فی تمہیدین مذہب شیخنا واما منا رضی اللہ تعالی عنہ ومعنی کون الوجود نفس ذاتہ ان حقیقتہ سبحانہ ہو الوجود لیس الا علی ما یستفاد من تحقیقاتہم فاطلاق الوجود علی ذلک المرتبۃ المقدسۃ حقیقۃ عندہم ولو ارید بہ العینیۃ الوجود ان ما یترتب علی الوجود ویترتب علیہ لکان اطلاق الوجود علیہ سبحانہ بطریق المجاز والتشبیہ والتنظیر والمجاز ینافی فیصح نفی الوجود عنہ ویکون الذات تعالی فی نفسہ غیر الوجود والصوفیۃ القائلون

بعینیۃ الوجود لایجوز ونہ کما لایخفی علی المتتبع فی کلامہم الواقف علی اطوارہم لیقولون ان حقیقۃ الحق سبحانہ وجودٌ بحتٌ لیس الا وسلب الشی عن نفسہ محالٌ ولولا اطلاق الوجود علیہ تعالی عندہم بطریق الحقیقۃ لما کان للاختلاف بین القائلین بعینیۃ الوجود فی کونہ سبحانہ وجودًا مطلقًا او فردًا معنی محصلًا وکیف یسوغ اطلاق الوجود علی تلک المرتبۃ العلیا بطریق المجاز عندہم علی ما افاد العروۃ الوثقی رح فادعاء التلبیس لغو **قال** ورائت فی بعض مکاتیبہ انہ سئل عن ہذا المعنی ای عن عدم ظہور الخوارق منہ فاجاب بان ظہور الخوارق من عدم الکمال وان عبد القادر قدس اللہ سرہ کان الی مرتبۃ الروح فقط وانہ نقص فی الارشاد واذ کلما کان النزول اتم کان الارشاد اکمل **اقول** ان ہذا کذب الصدق بنجی والکذب یہلک فان رایتہ فی بعض مکاتیبہ فقل فی اسے مکتوب رایتہ **قال** ولعمری لو وقع لہ شی من الکرامات لطاروا بہ فی اقطار الارض ان ہی الا دعاوی باطلۃ **اقول** قد عد کرامتہ الی سبع مایۃ علی ما ہی فی الزبر والاسفار مسطورۃ وعلی السنۃ العلماء والزہاد مذکورۃ وان کانت ہذہ باطلۃ فلعلہ ینکر کرامات سائر الاولیاء ویکذب جمًا غفیرًا من العلماء فاصدق المقال ما لطقت بہ الحال **قال** ونقل عنہ حفیدہ فرخ فی رسالتہ انہ قال کنت یومًا جالسا فی الاصحاب وکنت ناظرًا الی سوء اعمالی وغلب علی ذلک النظر بحیث رایت نفسی غیر مناسب لقرب اللہ وفی ہذہ الاثناء یحکم من تواضع للہ رفعہ اللہ نودی فی سری غفرت لک ولمن توسل بک بواسطۃ او غیر واسطۃ الی یوم القیامۃ ویکرر ہذا النداء مرتین لم یبق فیہ ریب عندہ فانظر کیف امن مکر اللہ حیث القی شبہ ہو ہو مما قد یکون المنادی ہو ابلیس **اقول** قد استہزی البرزنجی باسم مولانا فرخ وہذا بعید جدًا منہ ۵ فلو کنت نبیًا عرفت قرابتی ولکن زنجی عظیم الشافرۃ فاعلم ان مثل ہذہ المکاشفات بل اعلی منہا منقولۃ عن اکابر الاولیاء فی الاخبار الاخیار قال الشیخ عبد القادر الجیلانی قدس سرہ قدوعدنی اللہ عزوجل بفضلہ انہ یدخل الجنۃ اصحابی واہل مذہبی وتابعی طریقی ومن یحبنی وقال ایضًا انہ سبحانہ وتعالی اعطانی سجلًا فیہ اسماء اصحابی ومن تابعنی الی یوم القیامۃ وقال عزوجل قد غفرت لہم بک واستغفرت من مالک خازن النار اعندک من اصحابی اجاب لا بعزۃ اللہ تدیدی علی حمایۃ من تابعنی مثل السماء علی الارض ان لم یکن جیدًا فاجیدًا بعزۃ اللہ لاذہب من عندہ حتی ندخل الجنۃ اصحابی فالجحد والانکار والسخریۃ علی مثل ہذہ المکاشفات لایناسب من اہل الحق والثبات والانصاف احسن الاوصاف **قال** فی المکتوب الرابعۃ والتسعین من المجلد الثالث ومایقال من الانبیاء لایحتاجون الی الاستمداد وان الکمالات حاصلۃ لہم بالفعل صریح الکابرۃ انتہی فیجوز ان لایحصل للانبیاء الکمالات بالفعل **اقول** لیس ہذا محل الاستبعاد عقلًا ولا نقلًا فاجہل الناس من قل صوابہ وکثر اعجابہ **قال** المجدد رح فی المکتوب المذکور بما تعریبہ ان النبی یحصل لہ بعض الکمالات بتوسط فرد من امتہ وتوسلہ یصیل الی البعض

بعض المقامات لکن لا یلزم منہ نقص النبی ولا مزیتہ علیہ لانہ حصل ذلک الکمال بمتابعتہ فیکون ذلک الکمال من النبی فی الحقیقۃ وہو کالخادم الذی یصرف من خزائن مخدومہ لہ ویترتب لباسا لازدیاد حسنہ والامداد من الخدام لیس نقصا للمخدوم بل ہو کمال وموجب لازدیاد الجلال فان السلاطین یدخلون الملک والحصن بامداد عساکرہم ویکون ہذا من عظمتہم وشرف خدامہم وما یقال ان الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام لا یحتاجون الی الامداد وجمیع مراتب الکمال حاصل لہم بالفعل فہو مکابرۃ صریحۃ لانہم من عباد اللہ تعالی ویرجون فیوضہ وبرکاتہ ویستدعون الترقی قال النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم من استوی یوماہ فہو مغبون وقال صلے اللہ علیہ وسلم سلوا لی الوسیلۃ وفی حدیث الصحاح کان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یستفتح بصعالیک المہاجرین فہذہ اعانۃ ومن لم یجوز امداد الانبیاء فنظرہ الی عظمۃ مدارج الانبیاء مع عدم توجہہ الی عبودیتہم واحتیاجہم الی رب الارباب واستبعادہ اعانۃ الخدام والغلمان والا فلم یقل بہ انتہی تحقیق المقام وتوضیح المرام علی ما افاد العلامۃ ابن حجر المکی الہیتمی فی الفتاوی الحدیثیۃ الکتاب والسنۃ والاجماع علی ان طلب الزیادۃ لہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم امر مطلوب محمود قال تعالی وقل رب زدنی علما وروی مسلم انہ صلے اللہ علیہ وسلم کان یقول فی دعائہ واجعل الحیوۃ زیادۃ لی فی کل خیر وطلب کون الفاتحۃ او غیرہا زیادۃ فی شرفہ طلب لزیادۃ علمہ وترقیہ فی مدارج کمالاتہ العلیۃ وان کان کمالہ من اصلہ قد وصل الغایۃ التی لم یصل الیہا کمال مخلوق فعلم ان کلا من الآیۃ الشریفۃ والحدیث الصحیح دال علی ان مقامہ صلے اللہ علیہ وسلم وکمالہ یقبل الزیادۃ فی العلم والثواب وسائر المراتب والدرجات وعلی ان غایات کمالہ لا حد لہا ولا انتہاء بل ہو دائم الترقی فی تلک المقامات العلیۃ والدرجات السنیۃ بما لا یطلع علیہ ویعلم کنہہ الا اللہ تعالی وعلی ان کمالہ صلے اللہ علیہ وسلم مع جلالتہ لاحتیاجہ الی مزید ترق واستمداد من فیض فضل اللہ وجودہ کرمہ الذاتی الذی لا غایۃ لہ ولا انتہاء وعلی ان طلب الزیادۃ لا شعر بان ثم نقصا اذ لا شک ان علمہ صلے اللہ علیہ وسلم اکمل العلوم ومع ذلک فقد امرہ اللہ بطلب زیادتہ فلنکن نحن مامورون بطلب زیادۃ ذلک لہ صلے اللہ علیہ وسلم وقد ورد ایضا امرنا بذلک فیما یندب من الدعاء عند رویۃ الکعبۃ المعظمۃ اذ فیہ ورد من شرفہ وعظمہ وحجہ واعتمرہ تشریفا الی آخرہ وہو صلے اللہ علیہ وسلم کسائر الانبیاء الذین حجوا البیت وہم کل الانبیاء الا فرقۃ قلیلۃ منہم علی الخلاف فی ذلک داخل فیمن شرفہ وعظمہ وحجہ واعتمرہ واذا علم دخولہم فی ذلک العموم من دلالۃ العام للمتناول قطعیۃ علی الخلاف فیہ علم انا مامورون بطلب الدعاء لہ صلے اللہ علیہ وسلم ولغیرہ من الانبیاء المذکورین بزیادۃ التشریف والتکریم وان الدعاء بزیادۃ ذلک لہ صلے اللہ علیہ وسلم امر مندوب مستحسن ویؤیدہ ما رواہ الطبرانی عن علی رضی اللہ عنہ لکن نظر فی سندہ ابن کثیر انہ کان یعلم الناس کیفیۃ الصلوۃ علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم

وفیہا مایصرح بطلب الزیادۃ لہ صلے اللہ علیہ وسلم فی مضاعفات الخیر وجزیل العطاء وبہذا الذی ذکرتہ وان لم ارمن سبقنی بالاستدلال فی ہذہ المسئلۃ بشیٔ منہ لیظہر الرد علے شیخ الاسلام صالح البلقینی فی قولہ لاینبغی التقدم علے ذلک الابدلیل فیقال لہ واے دلیل اعلی من الکتاب والسنۃ وقد بان بما ذکرتہ دلالتہما علے طلب الدعاء لہ صلے اللہ علیہ وسلم بالزیادۃ فی شرفہ اذ الشرف العلو کما قال اہل اللغۃ والمراد بہ ہنا علو المرتبۃ والمکانۃ وعلوہا بالزیادۃ فی العلم والخیر وسائر الدرجات والمراتب وکل من العلم والخیر قد امرنا بطلب الزیادۃ لہ صلے اللہ علیہ وسلم فیہ بالطریق الذی قدمناہ فلنکن مامورین بطلب زیادۃ الشرف لہ وعلے شیخ الاسلام الحافظ ابن حجر فی قولہ ہذا الدعاء مخترع من اہل العصر ولو استحضر ما قالہ النووی لم یقل ذلک بل سبق النووی الی نحو ذلک الامام المجتہد ابو عبد اللہ الحلیمی من اکابر اصحابنا وقدمائہم وصاحبہ الامام البیہقی وقولہ ولا اصل لہ فی السنۃ فیقال لہ بل لہ اصل فی الکتاب والسنۃ معا کما تقرر علے ان الظاہر انہ انما قال ہذا قبل اطلاعہ علی ما یاتی عنہ ثم اعلم ان ہذین الامامین لم ینازعا فی جواز ذلک وانما نزاعہما فی ہل ورد دلیل یدل علے طلبہ فیفعل اولا فینبغی فعلہ وقد علمت انہ ورد ما یدل علے طلبہ ومن ثم لما کان النووی رحمہ اللہ وشکر سعیہ متحلیا من السنۃ بما لم یلحقہ فیہ احد ممن جاء بعدہ کما صرح بہ بعض الحفاظ دعی بطلب الزیادۃ لہ صلے اللہ علیہ وسلم فی شرفہ فی خطبتی کتابیہ الذین علیہما معول المذہب وہما الروضۃ والمنہاج فقال فی خطبۃ کل منہما صلے اللہ علیہ وسلم وزادہ فضلا وشرفا لدیہ وہذہ العبارۃ متداولۃ فی ایدی العلماء منذ نحو ثلثمائۃ سنۃ لاعلم احدا ممن تکلم علے الروضۃ والمنہاج اعترضہا بوجہ من الوجوہ ولعل ہذین غفلا عنہما بدلیل قول الثانی ہذا الدعاء مخترع من اہل العصر اذ لو استحضر ما قالہ النووی لم یقل ذلک بل سبق النووی الی نحو ذلک الامام المجتہد ابو عبد اللہ الحلیمی من اکابر اصحابنا وقدمائہم وصاحبہ الامام البیہقی وقد ذکرت عبارتہما فی اثناء البسط من ہذا ومما صرح بہ الاول ان اجزال اجرہ صلے اللہ علیہ وسلم ومثوبتہ وابداء فضلہ للاولین والآخرین بالمقام المحمود وتفضیلہ علے کافۃ المقربین وان کان تعالی قد اجب ہذہ الامور لہ صلے اللہ علیہ وسلم فان کل شیٔ منہا ذو درجات ومراتب فقد یجوز اذا صلے علیہ واحد من امتہ فاستجیب دعاءہ ان یزاد النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بذلک الدعاء فی کل شیٔ مما سمیناہ رتبۃ ودرجۃ انتہی المقصود منہ وہذا تصریح منہ بان طلب الزیادۃ فی شرفہ صلے اللہ علیہ وسلم داخل فی الصلوۃ علیہ وقد امرنا بہا فلنکن مامورین بما تضمنتہ کما صرح بہ ہذا الامام ونابہ بہ ومما صرح بہ الثانی فی معنی السلام علیک ایہا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ سلمک اللہ من المذام والنقائص فاذا قلت اللہم سلم علے محمد انما ترید اللہم اکتب لہ فی دعوتہ ہذہ السلامۃ من کل نقص وزد دعوتہ علے ممر الایام علوا وامتہ تکاثرا وذکرہ ارتفاعا انتہی المقصود منہ فتامل قولہ من المذام والنقائص وقولہ من کل نقص وان ذلک ہو مفہوم السلام الذی امرنا

تجده صریحا فی امرنا بطلب زیادة الشرف علیه وان فرض علی انه یدل علی ما توهمه هذا المنکر الجاهل اذ غایته طلب الزیادة انه یدل علی عدم الکمال المطلق ونحن نلتزمه اذا الکمال المطلق لیس الا لله وحده ونبینا صلی الله علیه وسلم وان کان اکمل المخلوقات الاان کماله لیس مطلقا فتقبل الزیادة ومراتب تلک الزیادة قد یسمی کل منها عدم کمال بالنسبة لما فوقه من کمال آخر اعلی منه وکذا نقل الحافظ السخاوی عن شیخه ابن حجر اجعل الحدیث عن ابی رضی الله عنه وفی آخره قلت اجعل لک صلاتی کلها ای دعائی کله کما فی روایة قال اذا تکفی همک ویغفر ذنبک اصلا عظیما لمن یدعو عقب قراءته فیقول اجعل ثواب ذلک لسیدنا رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان قصد بهذا الرد علی شیخه شیخ الاسلام السراج البلقینی فی قوله لاینبغی ذلک الا بدلیل وهذا هو الذی اخذ عنه ولده علم الدین نامر عنه وقد علمت ردهما ثم ذکر السخاوی عن شیخه ابن حجر ایضا ما حاصله ان من یقول مثل ثواب ذلک زیادة فی شرفه مع العلم بکماله فی الشرف لعله لحظ ان معنی طلب الزیادة ان یتقبل الله قراءته فیثیبه علیها واذا اثیب احد من الامة علی طاعة کان للمعلم الاول اجر وهو الشارع صلی الله علیه وسلم نظیر جمیع ذلک فهذا معنی الزیادة فی شرفه وان کان شرفه مستقرا حاصلا حینئذ اجعل مثل ثواب ذلک لتقبله یحصل مثل ثوابه للنبی صلی الله علیه وسلم وحاصله ان طلب الزیادة له صلی الله علیه وسلم یکون بنحو طلب تکثیر اتباعه سیما العلماء ای ورفع درجاته ومراتبه العلیة کما مر عن الحلیمی وقد رد شیخ الاسلام ابو عبد الله القایاتی نامر عن العلم وابیه فقال فی الروضة ان القاری اذا قرأ وجعل ما حصل من الاجر للمیت کان دعاء بحصول ذلک الاجر للمیت فینفعه وفی الاذکار المختار ان یدعو بالجعل فیقول اللهم اجعل ثوابها او اصلا لفلان وعلم ان القدرة الالهیة مهما تعلق بشیء یکون لامحالة وقد قرر فی علم الکلام ان قدرته سبحانه وتعالی لاتتناهی فخیر الله لاینفد والکامل المترقی فی درجات الکمال هو ابدا کامل انتهی ووافقه صاحبه شیخ الاسلام الشرف المناوی فافتی باستحسان هذا الدعاء ووافقهما ایضا صاحبهما امام الحنفیة الکمال بن الهمام بل زاد علیهما بالبالغة فی رفعة شان هذا الدعاء حیث جعل کل ما صح من الکیفیات الواردة فی الصلوة علیه صلی الله علیه وسلم موجودا فی کیفیة واحدة ومن جملتها الدعاء بزیادة الشرف وهی اللهم صل ابدا افضل صلواتک علی سیدنا محمد عبدک ونبیک ورسولک محمد واله وسلم علیه تسلیما فرده تشریفا وتکریما وانزله المنزل المقرب عندک یوم القیمة انتهی فجعل طلب زیادة الشرف له صلی الله علیه وسلم من جملة الاسباب المقتضیة لفضل هذه الکیفیة ولاشتمالها علی معنی ما فی الکیفیات الواردة عنه صلی الله علیه واله وسلم ووافقهم صاحبهم شیخنا شیخ الاسلام خاتمة المحققین الیحیی زکریا الانصاری فانه سئل عن واعظ قال الایجوز اجباعا لقاری القرآن والحدیث ان یهدی مثل ثواب ذلک فی صحائف سیدنا رسول الله صلی الله علیه وسلم

وبہ افتی المتقدمون والمتاخرون فاجاب بان ما ادعاہ ہذا الواعظ الجلیل المعرفۃ ینحق بکذبہ علی الاجماع التقریری البالغ وزعمہ ان ذلک لایجوز الحق خلافہ بل یجوز والعجب لہ کیف ساغ لہ دعوی اجماع المسلمین وانما المتقدمون والمتاخرین علی عدم الجواز وہل ہذا الا مجازفۃ فی دین اللہ فان جوازہ کما ترے مثل الشمس فی الاعصار والامصار فان قلت الدعاء بالزیادۃ فی شرفہ صلے اللہ علیہ وسلم ممتنع لانہ یقتضی انہ متصف بضدہا حتی تطلب الزیادۃ وہو محال فی حقہ قلت اعلم ان نبینا صلے اللہ علیہ وسلم ہو اشرف المخلوقات واکملہم فہو فی کمال وزیادۃ ابدا یترقی من کمال الی کمال الی مالا یعلم کنہہ الا اللہ تعالی فلا محال فی تزاید کمالہ وترقیہ بالنسبۃ الی نفسہ بعد کونہ اکمل المخلوقات ونحن نطلب لہ الزیادۃ فی الکمال الی تلک الدرجۃ التی لا یعلم کنہہا الا اللہ تعالی وفائدۃ طلبنا لہ ذلک مع انہ حاصل لہ لامحالۃ بوعد اللہ تعالی امور منہا اظہار شرفہ صلے اللہ علیہ وسلم وکمال منزلتہ وعظم قدرہ ورفع ذکرہ وتوقیرہ ومنہا مجازاتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم علی احسانہ الینا ومنہا حصول الثواب لنا وبیدا اطلاعا علی ما ذکرناہ فی الحدیث الصحیح کان صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اجود الناس الحدیث فانظر ذلک وتاملہ فانہ تخصیص بعد تخصیص علی سبیل الترقی فی فضل اولا اجود علی الناس کلہم وثانیا اجودہ فی رمضان علی جودہ فی سائر اوقاتہ وثالثا اجودہ عند لقاء جبریل علی جودہ فی رمضان مطلقا ففیہ تزاید وتفاضل باعتبار نفسہ علی سبیل الترقی فاعتبر ما نحن فیہ بہذا وانظر ما نحن فیہ من طلب الزیادۃ اللہم زد ہذا البیت تشریفا فی حق بیت اللہ تعالی الحرام فان الدعاء بزیادۃ الشرف مامور بہ ولم یقل احد ان ذلک ممتنع انتہی فتامل ذلک وما قبلہ تجد ہذا المنکر قد ارتکب فی انکارہ ہنا متن عمیاء وخبط خبط عشواء ولیت وہنہ سلم لہ کلا ان انکارہ المباح بل الحسن والترقی عن ذلک الی جعلہ کفرا خطاء عظیما اثمہ کبیر جرمہ فعلیہ عقوبتہ ذلک فی الدنیا والآخرۃ انتہی قال العلامۃ الدمشقی رح فی نتیجۃ العلوم ما یقال من ان الانبیاء علیہم السلام لایحتاجون الی الاستمداد وان الکمالات حاصلۃ لہم بالفعل صریح المکابرۃ اقول ان کمالات الانبیاء علیہم السلام لاتتناہی کما یشیر الیہ قولہ علیہ السلام انہ لیغان علی قلبی وانی لاستغفر اللہ فی الیوم واللیلۃ اکثر من مائۃ مرۃ وہو صلے اللہ علیہ وسلم دائم الترقی فکلما وصل الی مقام ہو اعلی وجد المقام الذی کان فیہ ادنی فیستغفر اللہ منہ ولہذا قال ابن البوصیری فی ہمزیتہ المدیح ؎ یتباہی بک العصور وتسمو ۔ بک علیا بعد علیا ۔ یعنی انہ کلما اتی صلے اللہ علیہ وسلم کلما اتی عصر تباہی بہ علی العصر الذی مضی بوجودہ صلے اللہ علیہ وسلم فی العصر المستقبل بکمال لم یکن علیہ فی العصر الماضی وکذلک تفتخر بہ مرتبۃ علیا بعد مرتبۃ علیا فہو صلے اللہ علیہ وسلم وکذلک سائر الانبیاء علیہم السلام فی الدنیا وفی البرزخ وفی الاخرۃ دائموا الترقی فی الکمال ابدا

وکما لا تتناهی فی الدنیا والبرزخ والآخرة ومعلوم ان مالا یتناهی لا یدخل فی الوجود کلہ دفعۃ واحدۃ فصدق قول عارف السرہندی قدس سرہ ومایقال من ان الانبیاء علیہم السلام لا یحتاجون الی الاستمداد یعنی استمداد الکمال من ذی الجلال وان الکمالات حاصلۃ لہم بالفعل فان ذلک مکابرۃ صریحۃ بلاشبہۃ لا تقتضی ذلک نقصان مقامات الانبیاء علیہم السلام لاقتضائہ الحصار کما لا تہم والقطاع امدادہم من الحق تعالی وانتفاء قولہ تعالی فی العموم کلا نمد ہؤلاء وہؤلاء من عطاء ربک وما کان عطاء ربک محظورا ای ممنوعا عن احد ابدا وما ذلک الا جہل محض عند المنصف المدقق **قال** فان قلت قد یکون ذلک فی السکر قلت قد صرح بانہ انما یتکلم بالحقائق فی الصحو لا کما فی یزید وامثالہ فانہم قالوا ہا فی السکر وان السکر نقص وان الکمال فی الصحو وانہ مقام الانبیاء فلا یجوز حمل اقوالہ علی انہ قالہا فی السکر **اقول** الجواب مثل السوال انشی وکلہ افتراء علیہ فقل این صرح وانما احتاج ہذا العارف الی ذکر ہذہ الابحاث التی یعسر فہمہا علی الکثیر من علماء الرسوم لان المخاطبین بذلک عندہ ہم جماعۃ من اصحابہ الذین یعرف منہم الانتفاع بہ فی سلوکہم فی طریق اللہ تعالی وانہم اصحاب الادراک الخاص الذی قدمنا بیانہ لا ان المخاطب بذلک منہ غیرہم من علماء الرسوم الذین یمکنوا فی ادراکہم الخاص بہم من جمود الافہام والتباس الاوہام مما یشارکون فیہ جمیع العوام من اہل الاسلام وغیر اہل الاسلام ولکنہم یدخلون فیما لا یعنیہم وکان لہم مندوحۃ عن الذم والاحتقار بامکان ذلک الی علم الواحد القہار والرفع من شانہم عند العوام بالتصریح بینہم ان لہم ارفع مقام ولا یعرف الکلام الا اہلہ ولا یظہر فضیلۃ الفرع الا اصلہ **قال** ولما اوردوا علیہ راغ روغان الثعلب وہرب الی غیر مرہب مہرب فقال فی المکتوب الواحد والعشرین بعد المائۃ من المجلد الثالث ان السکر الخالص للعوام وان مرادنا بالصحو الصحو الممتزج بالسکر وان صحو الخواص لا ینفک عنہ غایتہ ما فی الباب ان للسکر مراتب کثیرۃ وکلما کثر السکر غلب الشطح فیقال لہ اذا قررت ان مثل ہذہ الکلمات صدرت منک عن سکر فلم لم تمحہا ولم اثبتہا فی مکاتیب تقرء فی المحافل وتدعوا الناس الی اعتقاد ما فیہا وقد کان الاوائل اذا صحوا عن سکرہم استغفروا وتابوا عن مقالاتہم التی قالوہا فی السکر ومحوہا عن دفاترہم وکل من اثبت من تلک الکلمات شیئا فانما ہی التی قالوہا فی الصحو عن اذن الہی **اقول** ہذا مبنی علی عدم الامتیاز بین الصحو والسکر والصحو الممتزج بہ مع ان المعترض یدعی فن التصوف فلہ انف فی السماء واست فی الماء طول المقال یمل وطول الکلام ینزل اما تعرف انہ مانسب انہ قال ان مثل ہذہ الکلمات صدرت عن سکر افتراء محض نعم تجویز افشاء الاسرار والمباہات والافتخار واظہار الرتبۃ علی غیرہ یکون من بقایا السکر ولذا اصاحب العوارف حمل الکلام المشہور قدمی ہذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ علی السکر ولما لم یصدر منہ کلام فی السکر فلیس فیہا کلام قابل الجحود وما اعترض علیہا المعترض مبنی علی سو

فنبهه علی ما بینت وسنبین ان شاء اللہ تعالی لک فتظہر الصدق الحری بالایمان والاذعان فنرفع دار الریب والزیغ الجالب للہوان ونہدم بیت الکفر الناشی من الطغیان فنحکم کل منکر خاسر والقلم الجری فی کل جاہد قاصر

ع الصبر یحمد فی المواطن کلہا ✤ الا علیک فانہ مذموم ✤ المقالۃ الثالثۃ فبنباہ علی المقدمۃ الثالثۃ

قال وبنی علی المقدمۃ الثالثۃ بطلان دعواہ ان الولایۃ المحمدیۃ والابراہیمیۃ لم تحصلا لہ صلے اللہ علیہ وسلم الا بعد الف سنۃ بوساطۃ فانہ قال فی المکتوب الثامن والثمانین من المجلد الثالث وجود العالم ونظامہ کلاہما مربوط بالخلۃ وہی ابرک الاشیاء وبرکتہا شاملۃ للموجود والمعدوم وہی بالاصالۃ مخصوصۃ بابراہیم صلے اللہ علیہ وسلم وولایتہا ولایۃ ابراہیمیۃ ولہذا کان یذکرہ النبی صلعم بالابوۃ بخلاف سائر الانبیاء کان یذکرہم بالاخوۃ وما ذکر فی الصلوۃ کما صلیت علی ابراہیم لعلہ سببہ ان الوصول الی حضرۃ الذات تعالی وتقدس بدون توسط التعین الاول الوجودی وبدون التوسل بجمیع الکمالات الابراہیمیۃ غیر تیسر لان اول قباب مرتبۃ الحضرۃ المقدسۃ ہی لانہا مرات غیب الغیب ولیس لاحد یدّ عن توسطہ فلذا امر خاتم الانبیاء بمتابعۃ لیصل بتبعیتہ الی ولایۃ نفسہ ومنہا بجرہ الی حضرۃ الذات الاقدس انتہی وقال فی المکتوب الرابع والتسعین حاصلہ ان التعین الاول ہو التعین الوجودی منشاء الولایۃ الابراہیمیۃ وفوق ذلک مرتبۃ الذات الاقدس لا یسع فی شئی من التعینات لکن سترہا اودع فی مرکز دائرۃ التعین الاول ہو منشاء الولایۃ المحمدیۃ وجمال محیط الدائرۃ یشبہ الصباحۃ وجمال المرکز یشبہ الملاحۃ وہی فوق الصباحۃ فالوصول الی الملاحۃ انما یتصور بعد طی مراتب الصباحۃ وعالم یتیسر الوصول الی جمیع المقامات الابراہیمیۃ لا یمکن وصول الی الذروۃ العلیا التی ہی الولایۃ المحمدیۃ ولا یتیسر ومن ہنا امر النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بمتابعۃ ملۃ ابراہیم لیصل الی ولایۃ التی عبرنا عنہا بالملاحۃ یتوسل الوصول الی الولایۃ الابراہیمیۃ ولما لم یکن للنبی صلے اللہ علیہ وسلم مناسبۃ بالولایۃ الابراہیمیۃ لامکانہ الطبعی نقطۃ مرکز دائرۃ الولایۃ الخلیلیۃ وسیرہ مقصور علی راس مرکز تلک الدائرۃ فبالضرورۃ وصولہ الی محیط الدائرۃ واکتساب کمالات ذلک المحیط تعسرت علیہ لانہ خلاف مقتضی طبیعتہ فلابد من متوسط من افراد امتہ یکون لہ تبعیتہ فی عین المرکز ولہ من طریق آخر مناسبۃ بمحیط الدائرۃ لیکتسب ذلک الفرد کمالات تلک المرتبۃ الخلیلیۃ ویتحقق بحقیقتہ ثم بتوسطہ یحصل للنبی صلے اللہ علیہ وسلم تلک الکمالات ویتحقق بہا فیتحققا بعد ذلک بکمالات مرتبۃ نفسہ صلی اللہ علیہ وسلم بمقتضی قولہ من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا واجر من عمل بہا وبمعنی کلامہ انہ لم یوجد ہذا الفرد فی الصحابۃ ولا فی التابعین ولا فیمن بعدہم وانما وجد بعد الف سنۃ قال فجاء ہذا الفرد یعنی نفسہ ونائب محیط الدائرۃ وحصل الکمالات الابراہیمیۃ وذکر فی سر ذلک ان نقطۃ مرکز دائرۃ ولایۃ الخلۃ التی امتازت عن سائر نقطہا بالمحبیۃ وان کانت بسیطۃ

لکنہا التقتہا اعتباری المحبیۃ والمحبوبیۃ تصورت بصورۃ دائرۃ محیطہا اعتبار المحبیۃ ومرکزہا اعتبار المحبوبیۃ
وبعد الف سنۃ تسع نقطۃ مرکز ہذہ الدائرۃ الثانیۃ وتتصور بصورۃ دائرۃ مرکزہا المحبوبیۃ الصرفۃ ومحیطہا
المحبوبیۃ المتمحضۃ بالمحبیۃ ومرکز الدائرۃ منشاء الولایۃ الاحمدیۃ انتہی قال واذا حصلت لہذہ المرتبۃ الثانیۃ
من الولایۃ المحمدیۃ حصل ہذا الفرد الولایۃ العظمی الجامعۃ لکمالات المرکز والمحیط وحصلت للنبی صلی اللہ علیہ
وسلم بتوسط ہذا الفرد کمالات محیط الدائرۃ وقیست لہ ولایۃ الخلۃ ثم حصلت لہ ولایۃ المحبیۃ وہو ولایۃ صلی اللہ
علیہ وسلم وقبل وعاودہ صلی اللہ علیہ وسلم لقولہ اللہم صل علی محمد وعلی آل محمد کما صلیت علی ابراہیم
بعد الف سنۃ انتہی حاصلہ ہذا کما ترق فیہ فما نشرح من وجوہ احدہا ما فی الفقہ للاحادیث المار
ان الخلۃ حصلت لہ فی حیاتہ بل ان الخلۃ الابراہیمیۃ حصلت لہ لیلۃ مولدہ والتی حصلت لہ
لیلۃ المعراج وبعدہا خلۃ اخری فوق تلک الخلۃ والیہا الاشارۃ فی حدیث الشفاعۃ العظمی ان ابراہیم
علیہ الصلوۃ والسلام یقول انما کنت خلیلا من وراء وراء وثانیہا ان صلی اللہ علیہ وسلم ما کان
حصل الکمال فی حیاتہ لان کمالہ متوقف بزعمہم علی حصول الکمال الابراہیمی وہو متوقف علی توسط
رجل من امتہ ولم یات ہذا الفرد الا بعد الف سنۃ اذا کان لم تحصل لہ الولایۃ فکیف حصلت لہ النبوۃ
وہی متاخرۃ عن حصول الولایۃ واللہ تعالی ..... یقول الیوم اکملت لکم دینکم واکملت الدین
الاکمال نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم وثالثہا الطعن علی جمیع الصحابۃ رضی اللہ تعالی عنہم حیث لم یوجب
فیہم من یصلح لذلک التوسط الا ابا بکر وامن بعدہ وجمیع الصحابۃ من حیث الجمیع الیہا سیاتی قریبا
فی الفصل بعدہ ان بعد مضی الف سنۃ لا یبقی لجدہ الشریف فی زعم ہذا الجہل لاعین ولا اثر
فمن الذی یتصف بتلک الکمالات الحاصلۃ لہ والمعدوم لا یتصف بالکمالات علی انہ قد اثبت
ہذہ المناسبۃ التی تامل والتحق ہو بہا لتحصیل الکمالات الابراہیمیۃ اعنی مناسبۃ بمحیط الدائرۃ
للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ایضا اقول کلہ مبنی علی عدم فہم کلام المجدد رح فان المعترض عرب بعض
عبارات المکتوب وقد ترک منہا ما تزیل الاوہام فانہ افاد فی المکتوب الثمانیۃ والمائتین ان بین الخلۃ
والمحبۃ عموم وخصوص الخلۃ عام والمحبۃ فرد کامل لہا لان افراط الانس والالفۃ محبۃ وہی تقتضی التعلق
وعدم القرار والسکون والخلۃ باسرہا انس والفۃ والمحبۃ بذلک الاقتضاء امتازت من سائر افراد الخلۃ
فان فیہا حزنا وفی الخلۃ فرح وفرح وانس ولذا اعطی اللہ تعالی لخلیلہ اجر العمل فی الدنیا
والآخرۃ وقال فی حقہ وآتیناہ اجرہ فی الدنیا وانہ فی الاخرۃ لمن الصالحین ولما کان الحزن
فی المحبۃ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متواصل الحزن وقال علیہ الصلوۃ والسلام ما اوذی

نبی مثل ما اوذیت لانہ کان فردا کاملا فی حصول المحبۃ تقتضی المحبۃ صار المحبوب ایضا محبا لہ وفی المدارج القدسی الاطال شوق الابرار الی لقائی وانا الیہم اشد شوقا انتہی فلما کان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم محبوبا کان خلیلا لان الخاص لا یوجد بدون تحقق العام فالاعتراض الاول مبنی علی عدم فہم معنی المحبۃ والخلۃ واما الاعتراض الثانی فجوابہ ان المدارج انما ذکر فی المکتوب الرابع والستین مبالغۃ فی بیان ان الملاحۃ فوق الصباحۃ فالوصول الی الملاحۃ بعد طے مراتب الصباحۃ غیر لازم للوصول الی حقیقۃ الولایۃ التی ہی الدرجۃ العلیا من الولایۃ المحمدیۃ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام بعد الوصول الی جمیع مقامات الولایۃ الابراہیمیۃ التی ہی جمیع المقامات التی دونہا حصول الولایۃ المحمدیۃ مرادہ بالملاحۃ الولایۃ المحمدیۃ بالصباحۃ الولایۃ الابراہیمیۃ علیہ الصلوٰۃ والسلام وبحقیقۃ ہذہ الولایۃ کنہہا ما یمکن کنہہا جمیع درجاتہا الولایۃ المحمدیۃ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اصل جمیع الولایات ومنتہاہا ومرکزہا فوقہا کل الولایات لجمیع الانبیاء والرسل علیہم الصلوٰۃ والسلام مندرجۃ فیہا ونشأت منہا ودلالتہم اجزاء ولایۃ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کل بقدر منہا تلک الولایۃ وکانت حاصلۃ لنبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام بعضہا تفصیلا وبعضہا اجمالا وکانت جمیع مقامات الولایۃ الابراہیمیۃ حاصلۃ لہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تفصیلا الا بعض شیء منہا وکان حاصلا لہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم مجملا ونسبۃ ذلک البعض الی الولایۃ المحمدیۃ کنسبۃ الورقۃ الی الشجرۃ والشعرۃ الی الانسان والقطرۃ الی البحر بل اقل قلیلا فاذا لم یکن تلک الورقۃ والشعرۃ والقطرۃ فی الشجر والانسان والبحر مع انہا اجزاء منہا لم یکونوا ناقصین لانہ فی الشجر والانسان والبحر اکمل فان معظم منافع الشجرۃ والانسان لہا بواسطۃ شیء لا یتصور انہ کلہا وکانت ناقصۃ وکذا لا یقال غیر المؤمن لیس لہ ایمان الحجر والمدر من الطریق مع ان فی الحدیث الصحیح الایمان بضع وسبعون شعبۃ اعلاہا قول لا الہ الا اللہ وادناہا اماطۃ الاذی عن الطریق والحاصل ان لکل شیء اجزاء متقومۃ لہ واجزاء غیر متقومۃ لہ کالشعر للانسان والورقۃ للشجرۃ وتمامیۃ دائرۃ النقطۃ بحصول الاجزاء الغیر المتقوم لا بحصول الاجزاء المتقوم وفی بعض المکاتیب من المجلد الثالث صرح بان الحقیقۃ المحمدیۃ حقیقۃ الحقائق وغیرہا اجزاء لہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم انتہی والعاقل تکفیہ الاشارۃ ولہذا امر الرسل بمتابعۃ ملۃ ابراہیم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم لیصل صلے اللہ تعالیٰ علیہ بوسیلۃ ہذہ المتابعۃ حقیقۃ ولایتہ بمقدار فضلہ واستعدادہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم عند اللہ تعالیٰ منہا الی حقیقۃ ولایتہ التی عبرت بالملاحۃ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم المراد بحقیقتہا کنہہا مع کنہ جمیع فروعہا وشیونہا کما مر وکان لنبینا صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم مناسبۃ ذاتیۃ بمرکز دائرہ ولایۃ الحلۃ الذی ہو اقرب الی حضرۃ احمال الذات ومحیطہا الذی ہو تفصیل کمال الذات تعالیٰ اقل المراد بالمرکز الاصل والمرجع والمتقوم والمقر الخیر المطمئن

کما مر وولایۃ کل نبی وولی جزء ولایتہ نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام ولکل نبی وولی وسعت الولایۃ منہا وہو صلے اللہ تعالے
علیہ وآلہ وسلم الکل وہی لکل ولی بالطریق الظلیۃ واستہلاک الاظل فی الاصل لا یکون لہ کمالہ واشار بالمرکز
الی الواحدۃ والبساطۃ والقرب الی الاحدیۃ فما لم یحقق بکمالات تلک الدائرۃ متفضلا بقدر فضلہ عند اللہ سبحانہ
بحصول ذلک الشان المجمل کما مر مع ان جمیع المقامات والتعینات کانت حاصلۃ لہ صلے اللہ تعالے
علیہ وآلہ وسلم تفصیلا بمقدار فضلہ الا ذلک الشان الواحد المجمل لا تتم ولایۃ الخلۃ تفصیلا بمقدار فضلہ واستعدادہ
عند اللہ تعالی ولفظ لا تتم یدل علی ان ولایۃ الخلۃ کانت حاصلۃ لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم مجملا
ولہذا جاء فی الصلوٰۃ المأثورۃ کما صلیت علے ابراہیم الے جاء فیہا کما صلیت الی آخرہا ومعناہا اللہم
صل علے محمد بمقدار فضلہ واستعدادہ عندک کما صلیت علے ابراہیم بمقدار فضلہ واستعدادہ عندک الے
اللہم اعط مرتبۃ خلیلک محمدا بمقدار فضلہ واستعدادہ عندک کما اعطیتہا ابراہیم بمقدار فضلہ واستعدادہ عندک
حتی تیسر کمالات الولایۃ الابراہیمیۃ بتمامہا لہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم متفضلا بمقدار فضلہ واستعدادہ عند اللہ
واللفظ بتمامہا یدل علے حصولہا لہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم مجملا کما کانت حاصلۃ لصاحبہا بمقدار فضلہ
واستعدادہ عند اللہ تعالے ولما کان المکان الطبعی للولایۃ المحمدیۃ مرکز دائرۃ ولایۃ الخلیلیۃ وسیرہ صلی اللہ
تعالی علیہ وآلہ وسلم منہ ودخولہ فیہا والکتاب کما لا یخفی لے الکتاب تفصیلہا وخروجہ ایضا مقصور
علے السیر المرکزی فتلک الدائرۃ لیسہ خروجہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم منہ ودخولہ فیہا والکتاب
کما لا یخفی لے الکتاب تفصیلہا وہذہ العبارۃ تدل علے حصول الولایۃ المحمدیۃ للنبی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ
وسلم وحصول الولایۃ المحمدیۃ تدل علے حصول الولایۃ الابراہیمیۃ للنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم
لان تلک الولایۃ الابراہیمیۃ موقوف علیہا حصول الولایۃ المحمدیۃ وحصول الموقوف یدل علی حصول الموقوف
علیہ وجودہ وخروجہ منہ خلاف مقتضے الطبیعۃ لانہ الخیر الطبعی لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم فلابد ان
یکون فرد من امتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم متوسطا کائنا تبعیۃ لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم
فی عین ذلک المرکز ومن طریق آخر لہ مناسبۃ بمحیط تلک الدائرۃ اشار بقولہ من طریق آخر الی آخرہ
الی قول الصوفیۃ بان کل ولی من امتہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم علے قلب نبی من الانبیاء
صلوات اللہ تعالے وسلامہ علے نبینا وعلیہم وفی بحر المعانی قال النبی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ
وسلم ان للہ تعالی قلوب ثلثمائۃ قلوبہم علے قلب آدم علیہ السلام ولہ اربعون قلوبہم علے قلب موسے
علیہ السلام ولہ سبعۃ قلوبہم علے قلب ابراہیم علیہ السلام ولہ خمسۃ قلوبہم علے قلب جبرئیل علیہ السلام
ولہ ثلثۃ قلوبہم علے قلب میکائیل علیہ السلام ولہ واحد قلبہ علے قلب اسرافیل علیہ السلام وہم رفع اللہ تعالے

البلاد من ہذہ الامۃ حتی یکتسب کمالات تلک المرتبۃ التی ہی ذلک الشان الجمل غیر المقوم وغیر الموقوف علیہ الذی نسبتہ الی الولایۃ المحمدیۃ کنسبۃ القطرۃ الی البحر وہذا الفرد بمنزلۃ الآلۃ کالسیف للمجاہدۃ فالقاطع ہو المجاہد وسند القطع الی السیف مجازا وتحقق بہا والنبی المتبوع بحکم من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا واجر من عمل بہا بتوسط وصولہ وخدمتہ تبعیۃ نبیہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم الیہا تحقق بتلک الکمالات وہی تفصیل الخلۃ بمقدار فضلہ وشرفہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم عند اللہ تعالی ایضا وتم مراتب الولایۃ الخلیلیۃ ومع ذلک الشان الجمل الغیر المقوم الذی کانت جمیع مقامات الولایۃ حاصلۃ لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم سواہ والاعمال الصالحۃ للنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم قسمان قسم المباشرۃ بہا وقسم غیر المباشرۃ بہا وہو الاعمال الصالحۃ بمباشرۃ امتہ بہا بموجب من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا واجر من عمل بہا وللنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم تیسر کمالات محیط تلک الدائرۃ بمقدار فضلہ واستعدادہ عند اللہ تعالے بحصول ذلک الشان المجمل وان کانت حاصلۃ لہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم مفصلۃ غیر ذلک الشان وتمت الولایۃ الخلیلیۃ ایضا لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم بالحاق ذلک الشان المجمل الغیر المقوم الذی یدل علیہ لفظ تمت ونسبتہ الی الولایۃ المحمدیۃ کنسبۃ القطرۃ الی البحر ودعاء اللہم صل علے محمد وعلے آل محمد کما صلیت علے ابراہیم قرن بالاجابۃ بمقدار فضلہ واستعدادہ بعد الف سنۃ بدعاء الامۃ لحصول ذلک الشان المجمل الغیر المقوم لانہ من الکمالات لانہا کانت حاصلۃ لہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مفصلا والکمالات حاصلۃ لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم فی السیر فی اللہ الآن ایضا یوما فیوما لان السیر فی اللہ غیر متناہ وکمالاتہ وفیوضہ تعالی لا تحصی ولا تعد وبدعاء امتہ لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم افاض اللہ علیہ التحیات الغیر المتناہیۃ وللنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم بعد تمام ولایۃ الخلۃ سیر وسلوک ونشارۃ الذی اودع فی المرکز الذی عبر بالملاحۃ وفوض النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم حراستہ امتہ ومحافظتہا الیہ لارشادہم الی صراط المستقیم فی زمانہ واستغرق فی مشاہدۃ جمال غیب الغیب واشتغل بالمحبوب واللہ تعالی اعلم حاصلہ ان للنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم عروجا ونزولا فعروجہ فی حین حیوتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم من عالم الشہادۃ الی عالم المثال ومنہ الی عالم الملکوت والارواح ومنہ الی مرتبۃ الواحدیۃ ومنہا الی الوحدۃ وہی المساۃ بالحقیقۃ المحمدیۃ وعالم الشیونات وہی مرکزہ وحقیقتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم واجمال ذاتہ تعالی وہذہ المرتبۃ خاصۃ النبیا صلے اللہ تعالے علیہ وعلے آلہ وسلم وبعض افراد امتہ صلے اللہ علیہ وسلم نصیب منہا بطفیلہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم وہذہ العروج من عالم الکثرۃ الی الوحدۃ التی اقرب الی

ذاته تعالی ونزوله من الوحدة الی الکثرة والتفصیل الی عالم الشہادة لہدایة امتہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم وکان ہذان السیران للنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم دائما فی حین حیوتہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم وجمیع الکمالات الممکنة للبشر فی الدنیا حاصلة لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم لبعضہا بواسطة جبرئیل وغیرہ من الملائکة قال اللہ تعالی علمہ شدید القوی ذومرة قال النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ان روح القدس نفث فی روعی وبعضہا بلا واسطة مع انہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم افضل من جبرئیل علیہ السلام وبعد انتقالہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم الی عالم القدس والرفیق الاعلے لہ عروج فقط ومقرہ فی مرکز دائرة الخلة الذی ہو الوحدة وکانت حرکتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم فی حین حیوتہ الے عالم الشہادة قسریة لا طبیعیة والی عالم القدس طبیعیة فیفوض حراستہ امتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم الی فرد من امتہ ولہ ہذہ المرتبة لطفیلہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم کما صرح الشیخ رحمتہ اللہ تعالے علیہ فی المکتوب الواحد والعشرین من المائة من الجلد الثالث لا یظن احد ان السالک لا یحتاج الے النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم لانہ کشف والحاد والدقیقة من الدقائق والمعرفة من المعارف التی لہولاء القوم لا تحصل لہم الا بتوسطہ ومتابعتہ وحیلولتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم سواء کانت مبتدیا او متوسطا او منتہیا ؎ محال ست سعدی کہ راہ صفا ✤ تواں رفت جز پیش مصطفیٰ ✤ معنے البیت یا سعدی ہذا امر مستحیل ان یصیل احد الی الطریق المستقیم بلا متابعة النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم وحاصل ذلک الفرد من الکمالات فہو لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم وہو بمنزلة الآلة والخادم وفی المواہب فی بیان خصائصہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم قال الشافعی رح ما من خیر یعلمہ احد من امتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم الا والنبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم اصل فیہ قال فی تحقیق النصرة فجمیع حسنات المسلمین واعمالہم الصالحة فی صحائف نبینا صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم زیادة علی مالہ من الاجر مع مضاعفتہ لا یحصیہا الا اللہ تعالی لان کل مہتد وعامل الی یوم القیمة یحصل لہ اجرہ الے ان قال وبہذا یجاب عن اشکال دعاء القاری لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم بزیادة الشرف مع العلم بکمالہ علیہ الصلوة والسلام فی سائر انواع الشرف انتہی وافہم الشیخ المجدد رحمتہ اللہ تعالی علیہ ذلک الفرد من امتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم وما قال انا ذلک الفرد فیمکن ان یکون ذلک الفرد الخضر والالیاس علیہما السلام او غیرہما وفی المواہب فی بیان خصائص امتہ صلے اللہ تعالے علیہ وعلے آلہ وسلم نعم ہو ای عیسے علیہ السلام واحد من ہذہ الامة لما ذکر من وجوب اتباعہ لنبینا صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم والحکم بشریعتہ باق الی ان قال وکذلک من یقول من العلماء بنبوة الخضر وصحبہ فی الاصالة انہ

نبی وانہ باق الی الیوم فانہ تابع لاحکام ہذہ الامۃ وکذلک للیاس علی اصحہ الوعبد اللہ القرطبی انہ حی ایضاً
ولیس فی الرسل من مبعثہ رسول الانبینا صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم وکفے بہذا شرفا لہذہ الامۃ
المحمدیۃ زادہا اللہ شرفا انتہے وما وقع فی الشفاء والفتاوی من ان تنقیص النبی صلے اللہ تعالے علیہ و
آلہ وسلم کفر فہو بالنسبۃ الی ما ہو غیر کمالات اللہ تعالی وصفاتہ ولعلیم النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم
من جبرئیل علیہ السلام الذی یدل علیہ قولہ تعالی علمہ شدید القوی ذومرہ مع ان جبرئیل علیہ السلام
مفضول والنبی علیہ الصلوۃ والسلام افضل منہ وکذا س الشیطان جمیع اولاد نبی آدم وقت تولدہم
الا عیسے علیہ السلام وکذا قولہ صلے اللہ علیہ وسلم انا اول من یرفع راسہ بعد النفخۃ فاذا انا بموسے
اخذ بقائمۃ من قوائم العرش فلا ادری افاق قبلی ام جوزی بصعقۃ الطور رواہ البخاری وفی الیدور
السافرۃ للسیوطی رحمۃ اللہ تعالی علیہ فی بیان الصعقۃ وہذہ الغشیۃ للانبیاء الاموسے فانہ حصل فیہ
تردد فان لم یحصل لہ فیکون قد حوسب بصعقۃ یوم الطور وہذہ فضیلۃ عظیمۃ فی حقہ ولکن لا یوجب
افضلیتہ علے نبینا علیہ الصلوۃ والسلام لان الشی الجزئی لا یوجب امرا کلیا انتہی وغیرہا من الامثلۃ التی
یدل التفضیل المفضول علے الفاضل لیست کلہا من قبیل التنقیص المذموم وترقی الدرجات التی للنبی
علیہ الصلوۃ والسلام یوما فیوما فی البرزخ لا یدل علے تنقیصہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم مع ان
کل درجۃ من الدرجات التی حصل لہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم الیوم اعلے مما قبلہ الی غیر النہایۃ
فکیف یقال لمن یقول کل الدرجات التی حصلت لہ صلے اللہ علیہ وسلم الیوم اعلے مما قبلہ وہو متصف
بجمیع صفات الکمال انہ نقیصہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم واللہ اعلم ولیس فی کلام الشیخ المجدد
رحمہ اللہ تعالی ما یدل علے النقیص وفی آخر مکتوب الرابع والتسعین من المجلد الثالث فی جواب من توہم
من ہذا الکلام فی بیان الملاحۃ والخلۃ ان ذلک الفرد کمل النبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم صرح بان ذلک
الفرد خادم وتابع للنبی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم کلما حصل لہ فہو من خزانتہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم
فان جاء العبد والخادم ہدیۃ الی المخدوم ویقبلہا منہ لا یلزم بہ نقصہ وذکر لدفع ہذا الوہم کلاما کثیرا یدفعہ فمن
اراد الوقوف علیہ فلیرجع الی مکتوبہ ولدفع ہذا الوہم تمثل بہذہ المسئلۃ المعقولۃ والمکشوفۃ بالمحسوسۃ زمان
متصور بستانا عظیما حولہ سور وہو بمنزلۃ دائرۃ النخلۃ وقصر امر تفعا فی نہایۃ الارتفاع فی وسط ہذا البستان
وہو بمنزلۃ المرکز وقد دخل فیہ النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم وراے کلما فیہ تفصیلا الاشیاء قلیلا
ثم ارتقے علے ذلک القصر النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم واستغرق فی مشاہدۃ جمال ذاتہ تعالے
فیہ لا یتوجہ ولا یلتفت الی البستان والسور الذی ہو اسفل من مکانہ العالی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم

امر کلیا وغیرہا من

وذلك الفرد من الخمار والعبيد يبلغ حقيقة هذا البستان والسوالية صلى الله تعالى عليه وآله وسلم باعتبار بعض الوجوه الذي هو مجمل كملائكة السماوات في الارض يبلغونه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم سلام امته وصلواتهم ويزيده الله تعالى شرفه ورفعة درجته بواسطة دعائهم وصلواتهم يوما فيوما فليس فيه لقصه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم مع انه يعلم صلوة كل فرد من افراد الامة ويحصل ثوابها له صلى الله تعالى عليه وآله وسلم بواسطة الملائكة والامة فافهم وروى احمد والنسائي والحاكم حديث تبليغ الملائكة صلوة الامة اليه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم وترقي الدرجات للنبي عليه الصلوة والسلام في البرزخ يوما فيوما بسبب اعمالهم نفسه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم لان الاعمال الصالحة لامته فهي في الحقيقة اعماله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم بمقتضى حديث من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها كما مر بيانه وان فرضنا ان هذا البحث يخرج الى الفضل الخرجي فلا يلزم المحذور ايضا لانه جائز عند العلماء وان لم يفهمه الناس ويدل على الفضل الخرجي احاديث كثيرة منها ما في رواية الترمذي قال النبي عليه الصلوة والسلام يقول الله تعالى المتحابون في جلالي لهم منابر من نور يغبطهم النبيون والشهداء وروى ابو داود عن عمر رضي الله تعالى عنه قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم ان من عباد الله لاناسا ما هم بانبياء ولا شهداء يغبطهم الانبياء والشهداء يوم القيمة بمكانتهم من الله تعالى قالوا يا رسول الله تخبرنا من هم قال قوم تحابوا بروح الله من غير ارحام بينهم ولا اموال يتعاطونها الحديث وصدر من المشائخ رح ايضا اقوال تدل على الفضل الخرجي وحصول مرتبة الخلة للنبي صلى الله تعالى عليه وآله وسلم بدعاء امته منها قول الشيخ محي الدين بن العربي في الفتوحات المكية في الباب التاسع والخمسين وخمسمائة لاينال الخلة محمد صلى الله تعالى عليه وآله وسلم صاحب الوسيلة في حقنا وما نالها الا بدعاء امته واين امته منه في الفضيلة ومع هذا بدعائهم كانت لمحمد الوسيلة والمدعو له ارفع من الداعي وفي موضع آخر في هذا الباب نال محمد صلى الله تعالى عليه وآله وسلم الوسيلة والخلة بدعاء امته ولذلك امرهم بالصلوة عليه كما هو صلى الله تعالى عليه وآله وسلم امرهم ان يسألوا له الوسيلة انتهى وقال مولانا جلال الدواني في رسالته في بيان تشبيه كما صليت على ابراهيم ان تفضيل المفضول على الفاضل باعتبار بعض الوجوه اذ في الحديث لله تعالى عباد ليسوا بانبياء يغبطهم الانبياء انتهى ملخصا وفي البيضاوي في تفسير قوله تعالى قال له موسى هل اتبعك على ان تعلمن مما علمت رشدا ولا ينافي نبوته وكونه صاحب شريعة ان تعلم من غيره ما لم يكن شرطا في ابواب الدين فان الرسول ينبغي ان يكون اعلم ممن ارسل اليه فيما بعث به من اصول الدين وفروعه لاطلاقا انتهى والخضر نبي في قول وليس بنبي في قول وعليه اكثر العلماء كذا في تفسير الجلالين وفيه ايضا روى البخاري حديث ان موسى اوحى الله اليه ان لي عبدا بمجمع البحرين هو اعلم منك انتهى وفي المواهب

روی احمد والدارانی والطبرانی عن ابی عبیدۃ یارسول اللہ احد خیر منا اسلمنا معک وجاہدنا معک قال نعم قوم یکونون من بعدکم یؤمنون بی ولم یرونی واسنادہ حسن وصححہ الحاکم انتہے وفی المشکوۃ عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ قال قال رسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم ای الخلق اعجب الیکم ایمانا قالوا الملائکۃ قال وما لہم لا یؤمنون وہم عند ربہم قالوا فالنبیون قال ومالہم لا یؤمنون والوحی ینزل علیہم قالوا فنحن قال ومالکم لا تؤمنون وانا بین اظہرکم قال فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان اعجب الخلق الی ایمانا لقوم یکونون من بعدکم یجدون صحفا فیہا کتاب یؤمنون بما فیہا عن بریدۃ قال اصبح رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم فدعا بلالا فقال بما سبقتنی الی الجنۃ ما دخلت الجنۃ الا سمعت خشخشتک امامی الحدیث وفی شرح العقائد العضدی لجلال الدوانی فان افضل موضوعۃ للزیادۃ فی معنی المصدر لوجہ ما اعم من ان یکون بجمیع الوجوہ او بجمیع صفات الفضائل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیہ ہہنا ہو الرجحان بہذا الوجہ لا معنی من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوہ الآخر فلا ینافی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضائل الاخر ولا فی مجموع الفضائل من حیث المجموع وتمام التفصیلہ فی الحواشی الجدیدلنا علی الشرح الجدید للتجرید انتہے واعلم ان حاصل کلام المجدد رح فی بیان النخلۃ ومرادہ منہ ان مرتبۃ النخلۃ کلی ولہ حصص ولکل نبی علیہ الصلوۃ والسلام حصۃ منہا علی قدر استعدادہ وشرفہ لانہ اراد بہا التفصیل کمالات ذات اللہ تعالے ولکل نبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم حاصل تفصیل کمالات ذاتہ تعالی بقدر استعدادہ وشرفہ فخص ابراہیم علیہ السلام بالنخلۃ لشہرتہ بہا ولنبینا صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم نخلۃ علی قدر استعدادہ وشرفہ وہی اشرف واعلی درجۃ من النخلۃ التی لغیرہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم من الانبیاء والمراد بالصلوۃ فی قولہ اللہم صل علی محمد کما صلیت علی ابراہیم النخلۃ والرحمۃ معناہ اللہم اعط النخلۃ والرحمۃ محمدا علیہ الصلوۃ والسلام لقدر استعدادہ وشرفہ عندک کما اعطیتہا ابراہیم علیہ السلام لقدر استعدادہ وشرفہ عندک ولنبینا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حصلت حصۃ النخلۃ فی عین حیوتہ وہی اشرف واعلی من الحصۃ التی لابراہیم علیہ السلام باعمال نفسہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم وبکذا یترقی درجۃ النخلۃ والرحمۃ لنبینا علیہ الصلوۃ والسلام یوما فیوما فی البرزخ ایضا لانہا غیر متناہیۃ باعمالہ بنفسہ لا بغیرہ وہی الاعمال الصالحۃ لامتہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم بموجب حدیث من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا واجر من عمل بہا والاعمال الصالحۃ لامتہ کلہا سنۃ حسنۃ سنہا النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم والآلۃ کذے الآلۃ لحصول تلک الاعمال الصالحۃ للنبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کالسکین للقاطع فاسناد کسب کمالات حصۃ النخلۃ الی ذہن امتہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم اسناد مجازی کاسناد القطع الی السکین ومقام النبی علیہ الصلوۃ والسلام فوق مرتبۃ النخلۃ وہی الولایۃ المحمدیۃ والمرتبۃ المحبوبیۃ

وہی اشرف واعلی من النحلۃ ودعاء ذلک الفرد والامۃ بقول اللھم صل علی محمد کما صلیت علی ابراہیم لاتمام مرتبۃ النحلۃ للنبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم بقدر استعدادہ وشرفہ عند اللہ تعالی قرن بالاستجابۃ وتم ودعاءہم لہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم لازدیاد شرفہ والرحمۃ والقرب فی مرتبۃ المحبوبیۃ ودرجۃ عند اللہ تعالی بقول اللھم صل علی محمد الخ باق الی یوم القیمۃ وہذہ المعانی التی ذکرتہا یدل علیہا کلام المجدد رحمہ اللہ تعالی علی بعضہا بدلالۃ لفظیۃ وعبارتہ وعلی بعضہا بالاشارۃ واقتضائہ ولایخفی فہم ہذہ المعانی من کلامہ علی سلیم الطبع المنصف الذی استحضر من علم اصول الفقہ والمعانی والبیان واما الاعتراض الثالث فہو ایضا لغو البتۃ لانہ لیس فی عبارۃ المجدد رح طعن وکیف یطعن وہو اول العلماء فی الہند من رد علی الشیعۃ ورفع الطعن عن الصحابۃ اما تری ان السلطان محمود فتح بلاد الہند فہل یکون طعنا علی الصحابۃ و

الولایۃ المحمدیۃ ناشئۃ من مقام المحبوبیۃ

اما الاعتراض الرابع فیظہر انہ مبنی علی جہلہ قال فی المکتوب الثامن والتسعین من المجلد الثالث ان الولایۃ المحمدیۃ وان کانت ناشئۃ من مقام المحبوبیۃ الا انہ لیس ہناک محبوبیۃ صرفۃ بل فیہ نشأۃ من المحبیۃ ایضا وہذا المزج وان لم یکن لہ بالاصالۃ لکنہ یمنع من المحبوبیۃ الصرفۃ وان الولایۃ الاحمدیۃ ناشئۃ من صرف المحبوبیۃ ولیس فیہا شائبۃ المحبیۃ اصلا وہذہ الولایۃ اسبق من الاولی واقدم بمراحلہ انتہی فیقال لہ لم لایجوز ان یکون النبی باعتبار احمدیتہ فی مرکز الدائرۃ التی محیطہا الولایۃ الابراہیمیۃ وباعتبار محمدیتہ تکون لہ مناسبۃ بمحیط الدائرۃ فیکتسب بتلک المناسبۃ الکمالات الابراہیمیۃ وتحقق بحقیقتہا ثم تحقق بحقیقۃ کمالات نفسہ ولایحتاج الی توسط ہذا الفرد الجائی بعد الف سنۃ ولایمکنہ ان یقول نہ تقتضی خلاف طبیعۃ لان ذلک انما یتاتی فی الاحمدیۃ واما المحمدیۃ فمقتضی طبعہ الامتزاج والمناسبۃ باعترافہ کما مر آنفا واللہ اعلم اقول - اما اولا فبانہ لیس ہذہ العبارۃ فی المکتوب الثامن والتسعین بل فی الستۃ والتسعین واما ثانیا فبان المرکز والمحیط منوط علی الملاحۃ والصباحۃ علی ما ہو مشرح فی المکتوب الرابع والتسعین وما معنی الاحتمال الذی ذکرہ فکلہ لغو لاطائل تحتہ قال ثم انہ قد نفی متبعیتہ فی حصول تلک الکمالات للنبی وانکر وساطتہ لہ حقیقۃ وحکما وانما حصلت لہ بمحض فضل اللہ وان غیرۃ اللہ ابت ان یکون احد وسطۃ بینہ وبین اللہ تعالی حتی یتم قولہ بحکم من سن سنۃ حسنۃ فما اجاب بہ فی آخر ہذا المکتوب فی تنبیہ من ان حصول بعض الکمالات للنبی صلی اللہ علیہ وسلم بتوسط فرد من افراد امتہ لایلزم منہ نقص النبی ولایلزم مزیتہ لذلک الفرد لان ما حصل لذلک الفرد انما ہو بمتبعیتہ النبی فہو بمنزلۃ الخادم الذی یترتب الکسا الفاخرۃ لمخدومہ یصرف من خزانتہ مردود من وجوہ احدہا انہ قد انکر ان یکون حصل لہ ہذہ المرتبۃ بمتبعیتہ ووساطتہ کما مر وثانیہا انہ ما سن ہذہ السنۃ الحسنۃ حتی یکون ہذا الرجل تابعا لہ فیہا وانما سنہا ہذا الرجل فی عصرہ

النبی تابع له فیها فله اجر اتباع النبی صلے زعمه الباطل وما ذکره من کونه بمنزلة الخازن یقال له ان کان ذلک من خزانة الله فقد اثبت التقدم علیه حیث انک تسبب بوصول الخلعة الیه وان کان من خزانة النبی صلے الله علیه فقد منعت ان تکون تلک الخلعة فی خزانة حیث حکمت بقدح حصول الولایتین له وانهما انما حصلتا له بتوسطک فاین المقر کلا او وزرا الی الحق المستقر وثالثها انه صلے الله علیه وسلم حین وجود هذا الرجل لم یبق من جسده الا عین ولا اثر فی زعمه الفاسد کما مر ورابعها کیف تاخر اتصافه بهذا الکمال الی الف سنة وخامسها بلا توسط ابوبکر فی ذلک او غیره من الصحابة او جمیعهم المشهود لهم بالخیریة فی نص القرآن کنتم خیر امة اخرجت للناس وفی نص الحدیث ان الله اختار اصحابی علے جمیع العالمین غیر الانبیاء والمرسلین الحدیث اقول کله مبنی علی عدم فهم کلام المجدد رحمه الله اما اولا فبانه لما افاد فی المکتوب الرابع والتسعین من المجلد الثالث ان کل کمال تیسر لامة فهو حاصل بنبی تلک الامة بحکم من سن سنة حسنة انتهے والظاهر ان کلمة من هنا تشمل النبی وغیره اما ثانیا فبان المجدد رحمه الله ما انکر التبعیة والوساطة وان هذا الا افتراء واما ثانیا فبانه صلے الله علیه وسلم سن هذه السنة واما ثالثا فبانه وان کان کل الاشیاء من خزانة الله حقیقة لکن یقال فی هذه المقام باعتبار الظاهر انه من خزانة النبی بحکم ذلک الحدیث واما رابعا فالقول بانتفاء الجسد مبنی علے فهم المتعرض واما خامسا فبانه لا باس بتاخر الکمال الی الف سنة اما تری قال النبی صلے الله علیه وسلم اعطیت مفاتیح کنوز الارض وقال وضعت مفاتیح کنوز الارض فی یدی وفی الصحیحین زویت لی الارض مشارقها ومغاربها وسیبلغ ملک امتی ما زوی لی منها وفی روایة اخری ان الله زوی لی الارض مشارقها ومغاربها واعطے مفاتیح کنوز الارض وجاء فی غیر احادیث الصحاح جاءنی جبرئیل بمفاتیح کنوز الارض علے فرس ابلق وظاهر ان الهند دخل فی بلاد الاسلام لسبعی مشکور من سلطان محمود الغزنوی ولے الآن بلاد چین وخطا خارجة عن احاطة الاسلام وستفتح فی عهد المهدی وعیسے علیهما السلام وفی جامع الصغیر خیر امتی عصابتان عصابة تغزو الهند وعصابة تکون مع عیسے ابن مریم قال الشیخ محی الدین عربی فی باب خمسمائة وتاسع وخمسین من الفتوحات ومن ذلک ایضاح السبیل فی الحاق محمد بالخلیل اللهم صل علے محمد کما صلیت علے ابراهیم فی العالمین فمن هذه الحالة من الابرار ومن المقربین این هذه العلامة من قوله انا سید الناس یوم القیمة وانه یفتح باب الشفاعة دون الجماعة للجماعة ومن الجماعة الخلیل بذلک المقام الجلیل کان لآدم السجود ولمحمد المقام المحمود بمحض الشهود وبالیت شعری هل تقوم الخلة بکون رسالة محمد تعم کل ملة وبما ادی من جوامع منا هیج الادلة ولا ینال الخلة الا من سد من الانام الخلة محمد صاحب الوسیلة فی جنته وما نالها الا بدعاء امته این امته سنه فی الفضیلة ومع هذا بدعائهم کانت لمحمد الوسیلة المدعوله ارفع من الداعی لما اورد به من الصلوة

علی محمد کالصلوٰۃ علی ابراہیم الحافظ الوعی فنحن المومنون العالمون بسیادتہ وخصوصیتہ عبادتہ وان المقام
المحمود من مقام السجود ومسجد المقربین والابرار لبناء قائم من التراب والاحجار فالمجد والطریف والتلید فمن اختص
بالمقام الحمیدۃ واما ساداتنا فبانہ قد ظہر مما قلنا انفا ان الکمالات کلہا ما حصلت فی عہد الخلفاء الراشدین
بل منہا ما حصل بعدہ وبعضہا متوقع الی عہد عیسٰی علیہ السلام ولا باس بہ قال الشیخ الاکبر صاحب الفتوحات
فی فضل المزدلفۃ قولوا اللہم صل علی محمد وعلی آل محمد والمومنون آلہ کما صلیت علی ابراہیم وما اختص آل النخلۃ
فکما دعونا بہا لرسول اللہ اجاب اللہ دعاءنا فیہ لنتخذہ عندہ یدا بذلک فصلی اللہ عنہ علینا بذلک عشرا فقام تعم عن
نبیہ ۱۲ بالمکافاۃ عنایۃ منہ بہ ۱۲ وتشریفا لنا حیث لم تکمل المکافاۃ فی ذلک لملک ولغیرہ فقال النبی ﷺ عند ذلک
لما حصلت الاجابۃ من اللہ فیما دعونا فیہ لنبیہ ۱۲ لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا وفی روایۃ البخاری
لو کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکن صاحبکم یعنی نفسہ خلیل اللہ ولو صحت لہ ہذہ النخلۃ من قبل دعاء
امتہ لہ بذلک لکان غیر مفید صلوتنا علیہ ای دعاءنا لہ بذلک فان تحیل قد حصلت النخلۃ بدعاء الصحابۃ اولا فائدۃ
دعائنا ونحن مامورون فی ہذا الوقت بالصلوٰۃ علیہ مع حصول النخلۃ فہکذا حکم الاول فربما نال النخلۃ قبل دعاء
اصحابہ وتکون نسبۃ دعائہم بہا لہ کدعائنا الیوم قلنا اما اولا فبان حکم النخلۃ ماظہر ہہنا وانما یظہر ذلک فی الآخرۃ
والحکم للمعنی لا یکون الا بحصول المعنی فمتی قام المعنی بمحل وجب حکمہ لذلک المحل ففی الآخرۃ تنال النخلۃ بظہور
حکمہا ہناک واما الذی یظہر ہہنا منہا لوامع ہذا ہو الصحیح واما ثانیا فبان لکل نفس منا حظا من محمد وہو الصورۃ التی فی باطنہ
اعنی فی باطن کل انسان من امتہ صلی اللہ علیہ وسلم فہو فی کل نفس بصورۃ یعتقد فیہ کل شخص فیدعوہ بالصلوٰۃ
علیہ المذکورۃ فتنال تلک الصورۃ المحمدیۃ التی عندہ تلک الحال المدعو بہا بدعائہ والصلوٰۃ علیہ فما حصلت لہ
النخلۃ من ہذا الوجہ الا بعد دعاء کل نفس وہکذا بجدہ اہل اللہ فی کشفہم فاعلم ذلک ۱۲ قال ثم انہ قال فی ہذا المکتوب
ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اختفی فی خلوۃ غیب الغیب ورد ہذا الفرد المتوسط من امتہ بحراسۃ الامۃ
ومحافظتہا فیقال لہذا الضال ای حراسۃ حرست بہا وای تجدید جددت ولیت شعری من لم یحرس لحیتہ
حیث یدہا تنتف فی مجلس سلطان جہانگیر کیف یحرس الامۃ اقول ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال
علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل ووجہ التشبیہ فیہ ان العلماء العاملین یرشدون امتہ صلعم الی الطریق المستقیم
ویہدونہم الی سبیل معرفۃ اللہ تعالی العظیم کالانبیاء فصح حراستہم للامۃ وہذا الفرد منہم ومشہدہ عند الصوفیۃ
ان قطب الوقت وہو الغوث یحرس امتہ وکذلک الاوتاد والابدال والنجباء والنقباء والنبی کان دائما مستغرقا
فی مشاہدۃ جمال ذاتہ تعالی فی مقام قاب قوسین او ادنی فی خصوصا بعد انتقالہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم
الی الملاء الاعلی وما توجہ الی العالم السفلی بموجب مازاغ البصر وما طغی ویزید شرفہ وقربہ عند اللہ تعالی یوما فیوما

مولف بعض الاکابر

فان فوض حراسته امته الی فرد من امته فلا قبح فیه وکم من نبی اوذی من قومه فهذه سنة الله ولن تجد لسنة الله تبدیلا ۵ لاخیل عندک تهدیناد لامالٌ ؛ فلیسعد النطق ان لم یسعد الحال ✤ قال العلامة الدمشقی فی نتیجة العلوم قوله ان النبی صلے الله علیه وسلم قد احتفی فی خلوة غیب الغیب وهو رجوعه صلے الله علیه وآله وسلم الی حقیقته الاصلیة التی هی النور المخلوق ای المقدر من نور الحق تعالی فهو صلے الله تعالے علیه وآله وسلم روح الارواح للان الارواح غیب الاجسام وهو صلے الله علیه وسلم غیب الارواح فهو فی غیب الغیب لان نوره صلے الله علیه وسلم اول مخلوق خلقه الله تعالی ولا یلزم من کونه صلے الله علیه وسلم فی غیب الغیب ان لا یکون حیًا فی قبره فان حیاته وقبره کل ذلک تعینات فی حقیقته الاصلیة التی خلق منها کل شئ وقوله وردنا الفرد متوسط ای الذی هو بین الحقیقة المحمدیة التی هی فی غیب الارواح وبین البشریة الظاهرة بالجسم فی عالم الاجسام وهذا الفرد هو الوارث المحمدی الذی یکون فی کل عصر علے قدم محمد صلے الله علیه وآله وسلم قال الشیخ الاکبر رضی الله عنه الاولیاء علی عدد الانبیاء فلابد ان یکون فی کل عصر مائة الف ولی واربعة وعشرون الفا لا یزیدون ولا ینقصون لکل نبی ولی انتهی فالفرد منهم هو الوارث المحمدی قوله لحراسة الامة ای هو ظاهر لذلک بالحال والقال ومحافظتها ای المحافظة علیها والمحامات عنها قد یکون ظاهرًا وقد یکون مخفیًا قال الشیخ الاکبر رضی الله عنه یشیر الی ذلک من جملة ابیاته المعشرات ۵ ولله در رجال مالهم دول ✤ وهم یقیمون ما فی الدهر من دول ✤ لهم عنت اوجه الاملاک ساجدة ✤ وما لهم ارب فی علة العلل ✤ قال ومن العجائب قوله فی المکتوب الحادی عشر من المجلد الاول بعد ان ذکر مقامًا وقال مرعلیه الخلفاء قال والیه طریقان احدهما ردیة انقص حتی انه یری کل من فی العالم حتی الکافر الاصلی والملحد الزندیق افضل من نفسه ویری نفسه اسوء منهم فیقال له کیف یری الکافر افضل من المومن فان المومن له راس الاعمال واساسها وهو الایمان والکافر اعماله کسراب بقیعة وان شک فی ایمان نفسه فقد کفر وانکان باعتبار الموافقات وصل الکافر یرزق الایمان وهو یسلبه فهذا هو لا یظن بالله ویایس من رحمة الله بالنظر الی نفسه وهما ان لم یکونا کفرا فلا شک انهما کبیرتان فکما یجوز ان یسلم الکافر والملحد الزندیق فکذلک یجوز ان یبقی اسلامه بل هو اولی لان الاصل بقائه وبقاء کفر الکافر وغایة التجویز تعطل السادات لا الافضلیة ولیست الولایة التی تکون الکفر والالحاد والزندقة خیر امنها اقول ایاکم وایاهم فان الظن اکذب الحدیث ولا تجسسوا ولا تحاسدوا ولا تباغضوا ولا تدابروا وکونوا عباد الله اخوانا فاعلم ان المکتوب المذکور ارسله المجدد رح الی شیخه مولانا باقی بالله رحمه الله فکتب فیه حاله کما هو شان المریدین الاطلاع علے وارداتهم وحالاتهم فحرر فیه ما عند الطائفة النقشبندیة المجددیة امر مسلم والاعتراض علیه مبنی علے عدم الاطلاع علے اصطلاحاتهم فمن المقررات عندهم ان حقائق الممکنات مرکبة عن اعدام اضافیة وظلال صفات حقیقته یعنی ان الاعدام لما یتقابل

ف ۱۲ منه

منه الکافر فی اصطلاح المتصوفین

الاسماء والصفات حصل لها مرتبة الثبوت فی علم الٰہی فصار واما یا انوار الاسماء والصفات وسایری تعینات العالم وموجود البوجود ظلی فتر کبہا من الوجود والعدم صار وا مصدر آثار الخیر والشر فبالعدم الذاتی یکسبون الشر وبالوجود الظلی یکسبون الخیر ومن الظاہر ان فی عالم الحس لما ینظر المرء علی مرآۃ مصفاۃ مثل من انوار الشمس یلاحظ انوار الشمس والمرآۃ تختفی بخلاف غیر ہذہ الحالۃ فعند فقدان محاذاۃ الشمس یتیسر ای المرآۃ کما ہی فالصوفی اذا ینظر الاشیاء الشریفۃ والخسیسۃ یقع نظرہ علی وجود ومظاہر یتیسر ای منہا واذا ینظر نفسہ یقع نظرہ علی العدم الذاتی الذی ہو منشاء الشر ویجدہا خالیۃ عن الخیر والکمال المستعارین اکتسبہما من الوجود فلا بدان یراہا خسیستہ من الکافر وسائر الاشیاء الخسیستہ فالصوفی الکامل لا ینسب الخیر والشر الی نفسہ ویخیلہ مستعارا وہذا معنی الفناء التام وحاصل الشہود وان نظر الی الوجود والانوار دون العدم فیدعی بدعوے انا الحق کما ادعی حسین ابن منصور رحمہ اللہ تعالی علی رؤس الاشہاد فہو فی حالۃ السکر نظر الی جانب الوجود ومانیۃ العدم وقع مثلہ عن بعض اکابر الاولیاء الامن عصمہ اللہ تعالی ببرکۃ حبیبہ صلے اللہ علیہ وسلم قال المجدد رح فی مکتوب المائتین واثنین وعشرین ان فی الکافر نورانیۃ بواسطۃ عالم الامتزاج عالم الامر والخلق وزال ہذا الامتزاج فی العارف الکامل انتہی ولنعم ما قیل ان صدور الاحرار کنوز الاسرار فالقول بالاخسیۃ من الکافر مبنی علی ہذا الاصطلاح ولیس المراد ان الخسیۃ العارف من الکافر یکفر الکافر وایمان العارف العیاذ منہ باللہ تعالی فہذا الاصطلاح فتح باب الحق الظاہر علی وجہ کل معاند مکابر کالشمس فلم یبق لاحد من ارباب الانصاف مجال للطعن وللطاعن فلم یکن للتکفیر وسمۃ وان کان القرب فی عین امہا حسنۃ ؎ یا جبلی نعمان باللہ خلیا ✤ نسیم الصبا یخلص الی نسیمہا ✤ فعلیک الانصاف والتجنب عن الاعتساف فعلل الافہام اشد من علل الاجسام وطعن اللسان اشد من طعن السنان ؎ ہذا دوا للہموم مجرب ✤ فاسمع مقالۃ ناصح لک قد نصح

المقالۃ الرابعۃ فیما نباہ علی المقدمۃ الرابعۃ

قال وبنی علی المقدمۃ الرابعۃ بطلان دعواہ فنار جسدہ صلے اللہ علیہ وسلم بعد الف سنۃ وانقطاع عبادۃ ابدانہم فتعذر الافادۃ والاستفادۃ بینہم وبین امہم فقد قال فی المکتوب السادس والتسعین من المجلد الثالث ان لمحمد صلے اللہ علیہ وسلم طوقی عبودیۃ یعنی حلقتی المیم وہما اشارتان الی تعینہ احدہما تعینہ الجسدی وہو بشریتہ والثانی تعینہ الروحی وہو ملکیتہ ولما فتر تعینہ الجسدی بالموت قوی تعینہ الروحی لکن کان لتعینہ الجسدی بقیۃ فلما مضی الف سنۃ زالت تلک البقیۃ ولم یبق لتعینہ الجسدی اثر فانقطع طوق عبودیۃ جسدہ وطرء علیہ الزوال والفناء فقام الف الالوہیۃ مقامہ فصار محمدا احمدا وانتقلت الولایۃ المحمدیۃ الی الولایۃ الاحمدیۃ انتہی الغرض منہ وفی ہذا الکلام وجوہ من الکفر والضلالۃ احدہا فی تصریحہ بفناء جسدہ الشریف صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وقد دلت الاحادیث ببقاء اجساد الانبیاء ثانیہا تصریحہ بانقطاع

للمقالۃ الرابعۃ فی فنار الجسد

عبادته الجسدیة وان الانبیاء احیاء فی قبورهم یصلون وان عبادتهم لا تنقطع فی البرزخ ثالثها قوله قام الف الالوهیة مقامه ان کان المراد ان العبد صار الها وانقلبت العبودیة الوهیة فهذا هو الکفر الصراح وان کان المراد ان العبد فنی وبقی الاله فالعبد هو مجموع الروح والجسد لا الجسد وحده حتی یلزم بفناء الجسد فناء العبودیة وان کان المراد انه یترکب من الالوهیة والعبودیة فهذا اعجب واعجب فان هذا الرجل لا یقول بوحدة الوجود حتی یقول بشهود وجه الله فی جمیع الکائنات **اقول** هذا ابرد من مارهمدان فاعلم ان مبنی الاعتراضات علی حمل الفناء بمعناه المتعارف المشهور وهو فی اصطلاح المتصوفین عدم الاحساس بعالم الملک والملکوت بالاستغراق فی عظمة الباری ومشاهدة الحق والیه اشار المشائخ بقولهم الفقر سواد الوجه فی الدارین یعنی الفناء فی العالمین والظاهر ان ارباب العلوم یطلقون حسب اصطلاحهم فاتسباب الکفر بناء الفاسد علی الفاسد واذا استبد الانسان برائه عمیت علیه المراشد **اما ازاحة الاعتراض الاول** فبانه ما قال المجدد رح بفناء الجسد فان هذا الافتراء بلا امتراء فمتی حمل الفناء علی المعنی المصطلح عند المتصوفین یکون المعنی عدم احساسه بعالم الملک والملکوت واستغراقه فی عظمة الباری ومشاهدة الحق واللاهوت وهذه منقبة لا منقصة والاحادیث لا تبطلها اما ترے انه قال فی آخر المکتوب المذکور بما تعریبه ان الفناء والبقاء اللذین الولایة بهما مرتبطة فناء وبقاء شهودیان فان کان الفناء والزوال فهو باعتبار النظر وان کان البقاء والثبات فهو ایضا بهذا الاعتبار فالصفات البشریة مستترة ومنخلعة عن الجسد ومنضمة بالروح وفی ذلک البقاء العبد لا یکون محبوبا الا انه یتقرب به قربانا ما ویبعد عن الاحکام البشریة فهذا العروج یوصله الی الذروة العلیا حتی لا یکون الغیریة فیه فیحیط النور الذی یقع علی الامة بواسطة البشریة ویقبل التوجه الذی کان مبذولا علیها لانه مصروف بالمحبوب ومن هنا یستولی الکفر والبدعة بعد الالف ویضمحل نور الاسلام والسنة انتهی **واما ازاحة الاعتراض الثانی** فبانه اخرج من حمالة الحطب لان المجدد رح ما قاله بروے اسنده انفسه اذا تبین المراد من تلقاء نفسه اذا تبین القائل مراده فان المجدد رح قال وانقلبت الولایة المحمدیة الی الولایة الاحمدیة فلیس المراد ان العبد فنی وبقی الاله ولا انه مرکب من الالوهیة والعبودیة لیحتاج الی القول بوحدة الوجود بل ههنا بیان صیرورة الحقیقة المحمدیة حقیقة احمدیة علی ما سیاتی تفصیله قال العلامة الدمشقی فی تتمة العلوم قوله فقام الف الالوهیة مقامه ومراده بالف الالوهیة الالف التی هی اصل جمیع الحروف فانها لا تسمی حرفا بعدم انحرافها لانها مستقیمة فاذا انحرفت فهی جمیع الحروف وجمیع الحروف انحرافات حقیقتها الالف وهذه الانحرافات کلها فی آن واحد ووقت واحد ولهذا سمیت الفاتالیف الحروف کلها منها وسمیت حروفا لانحرافها الی جهات مختلفة وهو قوله تعالی اینما تولوا فثم وجه الله وقوله کل شیء هالک الا وجهه ولا اظن انک تفهم شیئا من هذه المعانی

فضلا عن وجدانه وذوقه فاياك ان تكون ممن قال تعالى لهم وتجعلون رزقكم انكم تكذبون **قال** وقال في المكتوب التاسع والمائتين ان نبوته صلى الله تعالى عليه وآله وسلم لا تعلق بنشأته العنصرية باعتبار الحقيقة المحمدية بل باعتبار الحقيقتين الاحمدية والمحمدية لكن غلبت نشأته العنصرية المحمدية على الملكية الاحمدية لتحصيل المناسبة بينه وبين الامة والافادة والاستفادة ولهذا امر بقول انما البشر مثلكم فالكد البشرية بمماثلتهم وبعد استحالة عن النشأة العنصرية غلب جانب الروحانية ونقص جانب البشرية ونقص نورانية الدعوة وغلبت الظلمة وقد مضى من رحلته الف سنة غلب جانب الروحانية وعدمت البشرية وانصبغت بصبغ عالم الامر فبالضرورة رجع عالم خلقه الى عالم الامر واتحدت المحمدية بالاحمدية انتهى فكانه يقول لما فنى الجسد الشريف في زعمه الباطل عدمت البشرية التي هي شرط في دعوة الامة وانتفت المناسبة بين الرسول والامة وتعذرت بينهما الافادة والاستفادة فاحتاج الامر الى فرد يكون في الصورة البشرية حتى يدعو الناس الى الله ويمكنه الارشاد والتربية ويتاتى الافادة والاستفادة فكان هو ذلك الفرد ولا يمكن ان يكون ذلك المهدي لانه لم يولد ح ولا عيسى لانه اذ ذاك روحانية غالبة على البشرية وهذا معنى قوله المار في الفصل الاول ان المراد بحقيقة الكعبة الاحمدية التي هي تعينه الامكاني الاصلي وبالحقيقة المحمدية تعينه الامكاني الخلقي فبعد مضي الف سنة تغلب الروحانية التي للاحمدية على البشرية التي كانت للمحمدية فينصبغ عالم خلقه بصبغ عالم امره فمن رجع من خلقه الى المحمدية يعرج حتى يلتحق بالاحمدية ويتحد ان وقال في موضع آخر ان المحمدية تبقى ثمانمائة حتى ياتي عيسى فيعرج اليها فيسر لها فكانه يقول انه تغلب بشريته فيوجد المناسبة بينه وبين الامة وتتاتى الافادة والاستفادة واما قبل ذلك فلا يصح للارشاد بغلبة روحانية فوجب ان يكون ذلك الفرد هو بزعمه فيقال له يا جاهل ان كان الموت هو السبب في فناء البشرية فقد وجد السبب فوجب ان يوجد المسبب عقيبه بلا فصيل وان كان البلى كما في زعمك الباطل ان الانبياء تبلى اجسامهم والعياذ بالله وجوزت تطرق الفناء والبلى الى جسده صلى الله تعالى عليه وآله وسلم فالبلى لا يتاخر الى الف سنة ولا الى مائة سنة ولا سيما في ارض المدينة الشريفة كما هو مشاهد فكيف تاخر الى الف سنة ولعله تحصل النوبة اليه من بين جميع الامة ثم ان جميع ذلك خلاف الاحاديث الكثيرة الشهيرة الدالة على انه صلى الله عليه وسلم حي وان البشرية باقية وان رسالته مستمرة وان امداده لامته متواصل وان اهتمامه بامر الامة من الاستغفار لهم متكامل وتكذيب ذلك كفر **اقول** ان كلام المجدد رح صاف عن غبار الاعتراضات الواهية الواردة عليه فلنذكرها اصطلاحا ليقطع الامر وينقمع الشبهة فحاصله ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم مركب من عالم الخلق وهو القبل الخرق

والتجزی والالتیام ومن عالم الامر وھو مالا یقبل الخرق والتجزی والالتیام ورب عالم خلقہ صلے اللہ علیہ وسلم العلیم ورب عالم امرہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شان العلیم ومنشائہ الحقیقۃ المحمدیۃ عبارۃ ہنا عن الحقیقۃ الامکانیۃ العنصریۃ والحقیقۃ الاحمدیۃ کنایۃ عن ملک الامکانیۃ النورانیۃ والنبی صلے اللہ علیہ وسلم باعتبار عالم امرہ مربی عالم ملکوت السموات والارض وباعتبار عالم خلقہ یرشد العالم العنصری لمناسبۃ عالم خلقہ بالبشریۃ بالعالم العنصری وبعد انتقالہ صلے اللہ علیہ وسلم عن العالم العنصری الی العالم الروحانی انتقص ہذہ المناسبۃ بسبب انتقاص آثار النشاۃ العنصریۃ کالاکل والشرب والنوم والمرض وغیر ذلک من الصفات الجسمیۃ العنصریۃ وبقی فیہ من الصفات البشریۃ التوجہ الی العالم السفلی لارشاد امتہ وبعد مضی الزمان المدید زال ذلک التوجہ والالتفات الی العالم العنصری ایضا وھو المراد عندہ بفنار جسمہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لا الھیکل المخصوص الجسدی واستغرق فی بحر مشاہدۃ جمال ذاتہ تعالے والمراد بالفناء ما اراد القاضی عیاض رح فی الشفاء فی القسم الثالث فیما یجب للنبی صلے اللہ علیہ وسلم ومایستحیل او یجوز علیہ فظاہرہم واجسادہم وبنیتہم متصفۃ باوصاف البشر طارء علیہ ما یطرء علی البشر من الاعراض والاسقام والموت والفناء ولغوت الانسانیۃ وارواحہم وبواطنہم متصفۃ بما علی من اوصاف البشر متعلقۃ بالملأ الاعلی انتہے والاولیاء لا یتوجہون الی نعمۃ الجنۃ من الاکل والشرب ومرادہم فی الجنۃ رضاء اللہ تعالی ولقائہ تعالی فکیف یلتفتون الی النعمۃ الدنیویۃ الخسیسۃ وغلب روحانیتہ صلے اللہ علیہ وسلم علی جسمانیتہ وقرب الجسمانیۃ الی الروحانیۃ وہذا معنی عروج الحقیقۃ المحمدیۃ والحاقہا بالحقیقۃ الاحمدیۃ وخلو مکانہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم مع انہ جسدہ الشریف باق علی حالہ لا یبلی منہ شیء والمراد بعروج سیدنا عیسی علیہ السلام بعد نزولہ الی المقام المحمدیۃ اقامۃ مقامہ صلے اللہ علیہ وسلم لارشاد امتہ وترویج شریعتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم تبعیۃ لہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کما کان النبی صلعم قبل عروج حقیقتہ یہدی الخلائق ویرشدہم وبعد ارتحالہ صلعم الی العالم القدس والرفیق الاعلی انتقص نورانیتہ ہدایتہ وارشادہ وظہرت الظلمۃ ولہذا قال بعض اصحابہ ما فرغت من دفنہ صلعم الا وقد وجدت قلبی متغاوتا کما ورد فی الحدیث فی روایۃ الترمذی عن انس ما نفضنا ایدینا عن التراب وانا لفی دفنہ حتی انکرنا قلوبنا ویدل علی ہذا المراد من زوال الجسد قولہ فی المکتوب التاسع والمائتین من المجلد الاول منتے مضی الف سنۃ غلب جانب روحانیتہ ص علی البشریۃ یعنی صفات جسدہ علی نہج لون تمام جانب بشریۃ بلون نفس الروح وانصبغ عالم خلقہ بصبغ عالم الامر انتہے والمراد بقولہ وواحد من طوقی العبودیۃ انقطع الحقیقۃ الاحمدیۃ مظہر اسم اللہ المستجمع لجمیع صفات الکمال ومرتبۃ ہذا القرب من اللہ تعالی افضل من التوجہ الی العالم السفلی ولا یصح قول المعترض فینزلہا فکانہ یقول انہ ح تغلب بشریتہ فتوجد المناسبۃ بینہ وبین الامۃ

الی آخرہ لانہ ما قال ہذا ولم یفہم من کلامہ فمن این یفتریہ بل قال فی المکتوب المذکور بما تعریبہ لما ینزل عیسی علیہ السلام من مقامہ یعرج الی مقام الحقیقۃ المحمدیۃ ویصیر الیہ تبعیۃ للنبی ص ویقوی دینہ انتہی والمراد بزوال اثر التعین الجسدی بعد مضی الف سنۃ انکسار احد طوقی العبودیۃ وہو عبارۃ عن المیم الاول من اسم محمد واقامۃ الف الالوہیۃ مقامہ والانخلاع من الجسد الی الروح زوال ہذا التوجہ الی العالم السفلی للارشاد والتفاتہ صلے اللہ علیہ وسلم الیہ لا ابلاء الجسد کما مر بیانہ فلا نقص غایۃ الامر ان ہذا المسئلۃ کشفیۃ ما ورد الروایۃ فیہا قال العلامۃ الدمشقی فی نفحۃ العلوم قولہ ان نبوتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم تتعلق بنشأتہ العنصریۃ لتحصیل المناسبۃ بینہ وبین الامۃ کما قال تعالی قل انما انا بشر مثلکم یوحی الی وتتأتی الافادۃ والاستفادۃ کما قال تعالی وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ لیبین لہم وتقدیر الکلام وامامقام ولایۃ الخاصۃ بہ صلے اللہ علیہ وسلم وہی مقام فردانیتہ فہی تتعلق روحہ الشریفۃ التی ہی روح الارواح کلہا قولہ ومن ہنا ای ومناسب ما ذکرناہ ہنا انہم نقلوا عن الشرائع المتقدمۃ ان بعد کل الف سنۃ من رحلۃ کل واحد من اولی العزم من الرسل العظام یبعث رسول آخر ومرادہ ان ہذا الامر کان فی الامم الماضیۃ وفی ہذہ الامۃ صارت الافراد المجددون لہذا الدین قائمین مقام الانبیاء لانہم ورثۃ الانبیاء وعنی اللہ تعالی بہذہ الامۃ فصار فی کل مائۃ سنۃ یکون ذلک التجدید کما ورد فی الحدیث السابق انتہی فقول البرزنجی بالکفر مبنی علی زعمہ الباطل فالآن اوضح الحق الصائب وقد رجم کل معاند خائب بالشہاب الثاقب ۵ قلی اللوم عاذل والعتاب ۵ وقولی ان اصبت لقد اصابن ۵ **المقالۃ الخامسۃ فی ما بناہ علی المقدمۃ الخامسۃ**

قال ومبنی علی المقدمۃ الخامسۃ دعواہ التفوق علی الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ وعلی بقیۃ الصحابۃ رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین فقد قال فی المکتوب الحادی عشر من المجلد الاول المقام الذی کنت رایت نفسی فیہ لما لاحظتہ رایت الخلفاء الثلثۃ قد عبروا علیہ الی انہ قال فی اثناء ملاحظتہ ذلک المقام مرۃ ثانیۃ رایت مقامات اخر بعضہا فوق بعض ولما وصلت الی مقام فوق المقام السابق علمت انہ مقام ذی النورین رضی اللہ عنہ وقدم علیہ بقیۃ الخلفاء وہذا المقام ایضا مقام التکمیل والارشاد وہذان مقامان فوق ذلک سند کرہما وظہر لی فوق ہذا المقام مقام آخر فلما وصلت الیہ علمت انہ مقام الفاروق رضی اللہ عنہ وقدم علیہ بقیۃ الخلفاء وفوقہ مقام آخر ہو مقام الصدیق الاکبر رضی اللہ تعالی عنہ وقدم علیہ بقیۃ الخلفاء وفوقہ لا یعرف مقام الا مقام الرسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وظہر لی فی محاذاۃ مقام الصدیق مقام آخر اعظم منہ والنور لم یقع نظری علیہ مثلہ قط وکان ارفع من مقام الصدیق ارتفاع الصفۃ عن وجہ الارض وعلمت ان ذلک مقام المحبوبین وذلک المقام ملون منقش ورایت نفسی منقشا ملونا من انعکاس ذلک المقام

قال العلامۃ الدمشقی فی نفحۃ العلوم بحیث لو اراد احسان علام علیہ لا یراہ عالم یکشف لہ عنہ فی عالم حضرۃ القدوۃ الاصلیۃ علی صورۃ دنیویۃ التی کان ان علیہ علیہ فی حجرۃ البرزخیۃ وہنا سر لا یدرکہ الا العارفون الکاملون ۱۲

الفائدۃ الخامسۃ فی دعوی التفوق علی الصدیق رضی اللہ عنہ

فی ووجدت نفسی لطیفا فی لون الهواء وقطعة غیم منتشر فی الآفاق ورأیت حضرت الشیخ الکبیر فی مقام الصدیق ورأیت لنفسی فی ذلک المقام المحاذی له المذکور استتبعنی فهذا دعوی منه بان مقامه ارفع من مقام الصدیق وقدمر فی المقدمة الرابعة انه لیس احد بعد الانبیاء والمرسلین افضل منه ولا احد بینه وبین رسول الله صلی الله علیه وسلم وقد ذکر الشیخ الکبیر الشهاب السهروردی نقلا عن الجنید ان مقام حق الیقین مقام ابی بکر الصدیق رضی الله تعالی عنه اقول قال السید[۱] ازاد البلجرامی فی سبحة المرجان فی آثار هند وستان واستدل العلماء بهذا القول علی ان الشیخ المجدد یدعی ان مقامه فوق مقام الصدیق الاکبر رضی الله عنه فشدوا النطاق علی خصامه واحضروه عند السلطان جهانگیر والی الهند وقال السلطان للشیخ المجدد سمعت انکم کتبتم ان مرتبتکم فوق مرتبة الصدیق الاکبر رضی الله عنه فاجاب الشیخ المجدد انکم تطلبون الادنی من خدامکم عندکم لاجل خدمته فتعطفون علیه وتسرون حدیثا الیه فلا بد ان یصیل الیکم ذلک الادنی

---

[۱] قال السید الاجل علی بن السید [illegible] الحسینی الواسطی البلجرامی مولدا ومنشأ المکی الشافعی الخلوتی ثم القادری ثم النقشبندی ثم الچشتی ثم السهروردی ثم الکبروی ثم الرفاعی ثم الشاذلی ثم المدنی ثم الحیدری ثم الزینب

بعد طے مقامات الامرار ثم یرجع الی محلہ یقف بہ ولا یلزم من ہذا ان تکون مرتبۃ ہذا الادنی فوق مرتبۃ الامرار
فسکت السلطان بہذا الجواب وطوی کشحہ عن العتاب وفی ہذہ الاثناء عرض رجل من الخضار علی السلطان
ارایتم تکبر ہذا الشیخ ما سجد لکم مع انکم ظل اللہ وخلیفتہ بل عمل تواضعا معمولا بین الناس فغضب علیہ السلطان
وحبسہ فی گوالیار بضم الکاف الفارسیۃ والواو والالف وکسر اللام والتحتانیۃ والالف والراء الساکنۃ وہی قلعۃ
حصینۃ شہیرۃ فی الہند والیہ اشرت فی قولی متغزلا ؎ تقدبرع الاقران فی الہند سابح ❊ وحبذا فن العشق
باللمغرد ❊ فلا عجب ان صادہ متقنص ❊ الم تر فی الاسلاف قید المجدد ❊ وکان السلطان شاہ جہان بن السلطان
جہانگیر مخلصا لجناب الشیخ وقبل ان یحضر الشیخ عند السلطان ارسل شاہ جہان رسولین افضلخان والخواجہ
عبد الرحمان للمفتی مع بعض کتب الفقہ الی الشیخ وقال جوز العلماء سجدۃ التحیۃ للسلاطین فانتم ان تسجدوا السلطان
عند الملاقات فانا ضامن ان لا یصیل الیکم ضرر من السلطان فلم یقبل الشیخ وقال ہذہ رخصۃ والعزیمۃ ان لا یسجد
لغیر اللہ سبحانہ وقد اجیب عما یرد علی کلامہ الذی مضی بأجوبۃ منہا انہ قال الشیخ فی کلامہ وجدت نفسی ملونۃ
منقشۃ بالعکاس ذلک المقام وما قال وصلت وبین الوجدان والوصول بون بعید رب فقیر یجد نفسہ فی
فی حالۃ السکر سلطانا وہو ماشم رائحۃ من السلطنۃ ومنہا انہ قال وجدت نفسی ملونۃ بانعکاس ذلک المقام
لانذلک المقام کما ان الشمس مقامہا الفلک الرابع وضوءہا یقع علی الارض وبہذا لا یصل الی مقام الشمس
ومنہا انہ قال الشیخ المجدد قدس سرہ فی بعض مکتوباتہ ومن اغلاط الصوفیۃ ان السالک فی مقامات
العروج ربما یجد نفسہ فوق من ہو افضل منہ بالاجماع بل ربما یقع ہذا الاشتباہ بالنسبۃ الی الانبیاء
الذین ہم افضل الخلائق قطعا علیہم الصلوات والتسلیمات فنشاء غلط البعض ان کلا من الانبیاء
والاولیاء عروجہم اولا الی الاسماء التی ہی مبادی تعینات وجودہم ویتحقق بہذا العروج اسم الولایۃ
لہم وعروجہم ثانیا فی تلک الاسماء ومنہا الی ما شاء اللہ سبحانہ ومع ہذا العروج ما وصی کل منہم ذلک الاسم
الذی ہو مبدء التعین الوجودی لہ ومن ثم من یطلبہم فی مقامات العروج یجدہم فی تلک الاسماء علی
الاکثر لان الامکنۃ الطبعیۃ لہم فی مراتب العروج من تلک الاسماء والعروج والہبوط من تلک الاسماء
بعروض العوارض فالسالک الخالی الفطرۃ اذا یقع سیرہ فوق تلک الاسماء فلا جرم یصعد فوق اسم
من ہو افضل منہ ویحدث لہ توہم افضلیۃ نفسہ منہ العیاذ باللہ سبحانہ من ان یزیل ذلک التوہم الیقین
السابق ویحدث الاشتباہ فی افضلیۃ الانبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات واولویۃ اولیاء الذین ہم
افضل الناس بالاجماع وہذا المقام من مزال الاقدام ولا یعلم ذلک السالک ان ہولاء الاکابر عرجوا
الی معارج لانہایۃ لہا ووصلوا الی فوق الفوق وایضا لا یعلم ان تلک الاسماء امکنۃ طبعیۃ لہم ولہ

ایضاً ثم مکان طبیعی ہو اودون من تلک الاسمار وانزل منہا لان افضلیۃ کل شخص باعتبار اقدمیۃ اسمہ الذی ہو مبدء تعینہ ومن ہذا القبیل ماقالہ الشیخ ان العارف فی مقامات العروج رکالایجد البرزخیۃ الکبریٰ حائلۃ ویترقی بلاواسطتہا وکان مرشدنا الخواجہ عبدالباقی یقول رابعۃ البصریۃ من تلک الجماعۃ وہولاء الجماعۃ دقت عروجہم اذا یمرون فوق الاسم الذی ہو مبدء تعین البرزخیۃ الکبریٰ یتوہمون ان البرزخیۃ الکبریٰ لیست بحائلۃ والا دابالبرزخیۃ الکبریٰ حضرۃ الرسالۃ الخاتمیۃ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات وحقیقۃ المعاملۃ ماذکرت قبیل ونشاء غلط البعض ان سیر السالک یقع فی اسم ہو مبدء تعینہ وذلک الاسم جامع لجمیع الاسماء علیٰ سبیل الاجمال وجامعیتہ لجامعیۃ ذلک الاسم فلابد ان یقع فی سیر اسماء ہی تعینات للمشائخ الاخر علیٰ سبیل الاجمال ویمر علیٰ کل منہا الی ان یصل الی منتہی اسمہ وحینئذ یتوہم فوقیۃ نفسہ علیہم ولایعلم ان ماراٰی من مقامات ہولاء ومر علیہا انموذج من مقاماتہم لاحقیقتہا وہو یجد نفسہ فی ہذا المقام جامعاً لجمیع الآخرین اجزاء لنفسہ لاجرم یتوہم اولویۃ نفسہ وفی ہذا المقام یقول الشیخ البسطامی لوای ارفع من لواء محمد ولایعلم من غلبۃ السکران لوائہ لیس بارفع من نفس لواء محمد بل من انموذجہ الذی صار مشہوداً فی ضمن حقیقۃ اسمہ ومن ہذا القبیل ماقال ہو فی سعۃ قلبہ ان وضع العرش وما فیہ فی زاویۃ قلب العارف لم یکن شیئ منہ محسوساً وہہنا ایضاً اشتباہ الانموذج بالحقیقۃ والا فالعرش الذی وصفہ اللہ تعالیٰ بالعظیم لااعتبار ولامقدار لقلب العارف فی جنبہ والظہور الذی فی العرش لیس عشر عشرہ فی القلب وان کان من العارف الاتری ان الرویۃ الاخرویۃ تتحقق بظہور العرش ونحن نوضح ہذا المقال بمثال الانسان الجامع للعناصر والافلاک اذا ینظر الی جامعیۃ نفسہ یلاحظہ العناصر والافلاک اجزاء لنفسہ واذا غلبت ہذہ الملاحظۃ علیہ فلیس ببعید ان یقول انا اعظم من الارض والسموات وفی ہذا الوقت یفہم العقلاء ان عظمتہ بالنسبۃ الی اجزاء نفسہ والارض والسموات لیست من اجزائہ فی الحقیقۃ بل جعلت انموذجاتہا اجزائہ بعظمتہ بالانموذجات التی ہی اجزاء لا بحقیقۃ الکرۃ الارضیۃ والسماویۃ ولاشتباہ انموذج الشیئ بحقیقۃ الشیئ قال صاحب الفتوحات المکیۃ الجمع المحمدی اجمع من الجمیع الالہی لان الجمع المحمدی مشتمل علیٰ الحقایق الکونیۃ والالہیۃ فیکون اجمع ولایعلم ان ہذا الاشتمال ہو اشتمال علیٰ ظل من ظلال مرتبۃ الالوہیۃ وعلیٰ انموذج من انموذجاتہا لاعلیٰ حقیقۃ المرتبۃ المقدسۃ بل لامقدار للجمع المحمدی بالنسبۃ الی المرتبۃ المقدسۃ التی من لوازمہا العظمۃ والکبریاء ما للتراب ورب الارباب وفی ہذا المقام اذا یقع سیر السالک فی اسم ہو ربما یحسب ان بعض الاکابر الذین ہم افضل منہ بالیقین وصلوا بتوسطہ الی بعض درجات الفوق وترقوا بتوسلہ وہذا ایضاً من مزال اقدام السالکین العیاذ باللہ سبحانہ من ان یحسب نفسہ افضل بہذا التوہم ویتصل بالخسارۃ الابدیۃ وای عجب وای فضلیۃ ان ورد

ملک عظیم الشان من مملکتہ ناحیتہ لہا رئیس وتیوسطہ الیصل الی بعض المقامات ویفتحہا غایتہ ما فی الباب
ان ہہنا فضلا جزئیا وہو خارج عن المبحث لان کل قرین وحانک تکون لہ مزیتہ من بعض الوجوہ المخصوصتہ
علی عالم ذی فنون وحکیم ابی قلمون وہذہ الافضلیتہ خارجتہ عن الاعتبار انما الاعتبار للفضل الکلی الذی
ہو ثابت للعالم والحکیم ومنہا ما افادہ الشیخ المجدد قدس سرہ ایضاً فی دفع ہذہ الشکوک والشبہتہ وقال
قال ارباب المعقول الدخان مرکب من الاجزاء الارضیتہ والاجزاء الناریتہ ویعرج بقسر القاسر قالوا ان کان الدخان
قویاً یتحقق عروجہ الی الکرۃ الناریتہ وفی ہذا العروج تفصل الاجزاء الارضیتہ الی مقامات الاجزاء المائیتہ
والاجزاء الہوائیتہ التی لہا تفوق بالطبع ویعرج منہا الی الفوق وفی ہذا الصورۃ لا یحکم بان مرتبتہ الاجزاء
الارضیتہ فوق مرتبتہ الاجزاء المائیتہ والاجزاء الہوائیتہ لان تفوق تلک باعتبار القاسر لا باعتبار الذات والاجزاء الارضیتہ بعد
وصولہا الی الکرۃ الناریتہ تہبط وتصل الی مرکزہا الطبیعی فیکون مقامہا دون من مقام الماء والہواء ففی ہاہنا نحن
فیہ عروج السالک الی المقامات باعتبار القسر والقاسر ہہنا افراط حرارۃ المحبتہ وقوۃ جذب العشق وباعتبار
الذات مقامہ تحت المقامات ثم الجواب الذی قلنا مناسب بحال المنتہی اما اذا حدث ہذا التوہم للسالک
فالابتداء ویجد نفسہ فی مقامات الاکابر فوجہہ ان لکل مقام فی الابتداء والوسط ظلا ومثالا والمبتدی
والمتوسط حین یصلان الی الظلال تخیلا ان انہما شارکا الاکابر فی المقامات ولیس کذلک بل ثم اشتباہ
ظل الشیٔ بنفس الشیٔ اللہم ارنا حقائق الاشیاء کما ہی وجنبنا عن الاشتغال بالملاہی بحرمتہ
سید الاولین والآخرین علیہ وعلی آلہ وصحبہ من الصلوات والتسلیمات اتمہا واکملہا ومنہا ما افادہ
الشیخ المجدد قدس سرہ ایضاً وقال لیس ہذا اول قارورۃ کسرت فی الاسلام بل الکلمات المتشابہات
واقعتہ من القدیم ولقد جاء فی کلام اللہ لفظتہ الید والساق والاستوی وہذہ الالفاظ اماتت طائفتہ من الناس
عن الطریق وجعلتہم مجسمتہ وجاء فی الحدیث ان اللہ خلق آدم علی صورتہ ورأیت ربی علی صورۃ امرد
شاب فی سکک المدینتہ وقال الشیخ ابو یزید لوائی ارفع من لواء محمد کما مر تفصیلہ وقال الشیخ محی الدین
ابن العربی خاتم النبوۃ لبنتہ الفضتہ وخاتم الولایتہ لبنتہ الذہب وقال ایضاً خاتم النبوۃ یاخذ المعارف والعلوم
من خاتم الولایتہ وقال الخواجہ بہاء الدین نقشبند سرت فی مقامات الشیخ الحلاج والشیخ ابی یزید البسطامی والشیخ
جنید البغدادی ووصلت الی حیث وصلوا حتی وصلت الی مقام لم یکن مقام ارفع منہ والہمت انہ
المقام المحمدی علیہ الصلوۃ والسلام فما اجتریت وما فعلت ما فعل ابو یزید وقال الخواجہ بہاء الدین ایضاً
قال ابو یزید کنت اسیر فی صفات الانبیاء فوصلت الی المقام المحمدی علیہ الصلوۃ والسلام واردت ان اسیر
فی صفتہ علیہ الصلوۃ والسلام فمسحوا یداہ علی جبہتی ووصلت بالعنایتہ الالہیتہ فی سیر المقامات الی ہذا المقام

فما اجتریت ووضعت راسی علی عتبۃ العلیۃ علیہ الصلوٰۃ والسلام فخطف علی واد خلنی ہذا المقام انتہی ما نقلہ الخواجہ بہاء الدین عن البسطامی وظاہران من وصل الی المقام المحمدی علیہ الصلوٰۃ والسلام فابدان یصیل فوق مقامات سائر الانبیاء والخلفاء فالتاویل الذی یصرف ہہنا یصرف ثم قال الشیخ فرید الدین العطار کما ان للانبیاء وخلفائہم اماکن خاصۃ فی عالم الشہادۃ ویاتیہا المسافرون والزوار ویزورون ویستفیدون منہا کذلک لہم مقامات فی عالم الغیب یاتیہا سلاک الطریقۃ لتحصیل الفتوحات وطلب النعم ویتضرعون فی جنابہم ویسئلونہم فتح الباب وکثیرا مالم یروا فتح الباب فیاتون العتبۃ العلیۃ النبویۃ علیہ الصلوٰۃ والسلام و یاخذون منہا الفیض انتہی **قال** علی انہ قد ذکر فی مقامات الخلفاء الثلثۃ انہا قد وقع علیہا عبور بقیۃ الخلفاء ولم یقل فی مقامہ انہ مر علیہ احد **اقول** لاحصل لہ فانہما فی المفہوم متواحدان وقد خان تبرک العبارۃ فانہ قال المجدد رح لاتفاوت الا فی العبور والمقام والمرور والثبات فبہذا یظہر ان التفاوۃ بینہما غطیۃ فان فی العبور والعبور والمقام والمقام والمرور والمرور والثبات والثبات او عدم الثبات فروق لاتنا ہی **قال** وذکر ان الشیخ النقشبند کان معہ الی مقام الصدیق ولم یقل فی مقام نفسہ انہ معہ **اقول** لعل المراد منہ انہ سوء ادب کما فان الاطفال اذا یسیروان یکون اکابرہم معہم لیحفظوہم وینظروہم فیقولون الاطفال انی ذہبت الی مقام فلان وکان ابی ام جدی معی ولا یتفوہون بانی کنت مع الاب او الجد فکذا ہذا **قال** انہ لا یری فوق مقام الصدیق الا مقام النبوۃ فمعنی کلامہ انہ دخل مقام النبوۃ ولذا لم یقع علیہ عبور الخلفاء **اقول** ہذا غلط فاحش فانہ لیس فی عبارۃ المجدد رح ما یکون معناہ انہ دخل مقام النبوۃ فانہ افاد وفوق مقام الصدیق لایکون مفہوم الا مقام النبوۃ فثنان بین المفہوم والدخول والتعلیل عجیب جدا فان دخولہ فی مقام لایقتضی عدم عبور الخلفاء وان سلم ہذا فکیف وقع عبور المجدد والخلفاء فی مقام ذکر **قال** ثم انہ اسقط علیا عن الذکر لکونہ نزلہ عن مرتبہم بکثیر **اقول** ہذہ من العجائب لان ذکر العروج لایقتضی ان یتبین ما وقع العروج علیہ لاان یبین سائر مقامات العروج اعم من ان وقع العروج علیہ ام لا فلم وقع العروج علی مقام الخلفاء الثلثۃ ذکرہ فالتعلیل الذی ذکرہ من سوء الظن وان بعض الظن اثم **قال** فی الفصل الثالث من المجلد الاول ان نہایۃ کمال ولایۃ اولیاء الامۃ المحمدیۃ الغوثیۃ و نہایۃ الکمال ولایۃ اہل ولایۃ الانبیاء فی اولیاء الامۃ الامامۃ ونہایۃ کمال کمالات النبوۃ فی غیر النبی الخلافۃ وقد ظہر لی سر ہذا المعنی وفی الحقیقۃ خلافۃ الشیخین استقامت وکانت فی غایۃ القوۃ والعدل لان جانب کمالات النبوۃ التی کانت فیہا کان غالبا وخلافۃ ذی النورین کان برزخا بین الولایۃ والنبوۃ فلہذا وقع النزاع والشر فی خلافتہ وخلافۃ علی رضی اللہ تعالی عنہ کان جانب الولایۃ غالبا فیہ فلہذا دخلہ الخلل التام لکن لما کان صاحب مرتبۃ واحدۃ وہی الامامۃ الحقیقیۃ لم یکن مقبولا فی باب الخلافۃ ولما کان خلافۃ عثمان برزخا

بین حقیقۃ الامامۃ والخلافۃ قیل وفی نظری ان ولایۃ علی اصل الشرع فی الامامۃ المجرد انتہی وقد قال فی المکتوب المائتین والستین لیعلم ان منصب النبوۃ ختم بخاتم الرسل لکن من کمالات ذلک المنصب بطریق التبعیۃ لاتباعہ نصیب کامل وکانت ہذہ الکمالات فی طبقۃ الصحابۃ اکثر وفی التابعین قلیلا ثم امتزجت وخلطت وولایۃ الکمالات انظلیۃ لکن احیانا بعد مضی الف سنۃ تتجدد وتلک الدولۃ وتظہر الکمالات الاصلیۃ وتستتر انظلیۃ انتہی فانظر انہ جوز لنفسہ الکمالات النبویۃ بل وادعاہا ولم یجوزہا لعلی رضی اللہ عنہ وقد قال علی رضی اللہ عنہ انا الصدیق الاکبر لایقولہا بعدی الا کذاب ولو کان قتل عثمان لما ذکرنا لما قتل عمر والاختلال فی خلافۃ ابی بکر رضی اللہ عنہ کان اکثر والکبر حیث ارتد الناس فی خلافتہ وسعوا الزکوۃ وادعی جماعۃ النبوۃ لکن ضرب بالسیف حتی استقام وانظر الی ولایۃ عبد الملک بن مروان واتباعہ الاربعۃ کیف استقام مع انہ ورد فی ذمہم من الاحادیث وانظر الی خلافۃ الحسن کیف لم یستقم وہو افضل الناس اباوامّا اقول علی الناقل تصحیح النقل والظاہر انہ غلط فاحش فانہ من طالع المکاتیب الشریفۃ یعرف ان المجلد الاول منہ لیس ہو ولا مفصلا مع انہ قیل انہ فی الفصل الثالث من المجلد الاول فلما لم یکن فیہ الفصل الاول ولا الثانی فکیف یکون الثالث وقد تدلس المعترض فی نقل عبارۃ مکتوب المائتین والستین لانہ قال بعد العبارۃ المنقولۃ والمہدی علیہ الرضوان بالظاہر والباطن مروج ہذہ النسبۃ العلیۃ ومن مسلمات القوم ان بعد ومن کثیر وشیوع البدع والاہواء تتجدد الکمالات الاصلیۃ بظہور مہدی علیہ السلام فلا غبار علیہ فالان ازال اللہ الہواجس وازاح الوساوس واثبت الحق بالتحقیق بالاتباع والاقتفار المبتغی حقائق النفائس بلا امتراء واوحض الباطل المطروح وزوزع ارکان الانکار والجحود ولا اقعد الجبن عن ہیجاء ولو توالت زمر الاعداء فالحمد للہ علی ما اجبت جوابا شافیا ولافحام المعترضین کافیا مع انی نغض عن الہفوات ونقابل السیات بالحسنات واللہ المستعان وعلیہ التکلان اللہم صل وسلم علی النور الاول والسر الانزہ الاکمل عین الرحمۃ الربانیۃ وبہجۃ الاختراعات الکونیۃ نور کل شیء وبداہ وسر کل سر وسناہ من فتحت بہ خزائن الحکمۃ والہیبوت ومنحت بظہورہ انوار الملک والملکوت قطب دائرۃ الجمال ویاقوت تاج محاس الجلال مدد الامداد ووجود الجود واحد الاحاد وسر الوجود واسطۃ عقد السلوک وشرف الاملاک والملوک بدر المعارف فی سموات الدقائق وشمس العوارف فی عروش الحقائق مفتاح الغیب الازلی وختام السر الکلی حائز الصفات القدسیۃ وجلیس الحضرۃ العبدیۃ نہایۃ التحقیقۃ ودلالۃ الطریقۃ بابک الاعظم وصراطک الاقوم برتک اللامع ونورک الساطع سرک المنزہ الساری فی جزئیات العالم وکلیاتہ علویہ وسفلیاتہ من جوہر وعرض ودسایط ومرکبات ولبائط غیب اسرار الذات وشرف انوار الصفات مظہر التجلیات من السرادقات المصلی فی محراب جمع الجمع باحمد والقاری بفرقان الفرق

اشران کو اضافہ شدن چیزے ا

بمجد القائم فی الملک بشرعه وجلاله والراحم فی الملکوت برحمته وجماله عین عینک الکاملة وخلیفتک
علی الاطلاق فی مملکتک الشاملة مفیض المعارف علی القلوب من حضرات الملکوت والغیوب
فلا شئی الا وبه منوط اذ لولا الواسطة لذهب الموسوط صل اللهم علی مرآة الذات ومظهر انوار الصفات الجمال
المطلق والغر المحقق السر الاجلا والمورد الاحلا الباطن الانقا والقلب الاتقی والجلال الظاهر والمختص
الاطاهر الرحمة الشاملة والنعمة الکاملة مبتدی الامر والختام وواسطة عقد النظام مفتاح الملک والملکوت
ومستودع خزائن الرحموت فاتح خزائن المعارف ومفیض الاسرار واللطائف نور الانوار وسر الاسرار
مقر التنزلات ومجلی التجلیات بالمعنی الروحی والذکر السبوحی روح الارواح ولطیفة الالطاف خطیب
خطبة الوصال بخطاب الاتصال بذی الجمال والجلال من اهل الکمال اللهم صل وسلم علیه صلوة بها
اعرفه بالتحقیق فی کل موطن وطریق فارمی فی دورات الزمان سرسریان سره فی الاکوان ویعرفنا بها
اسرار معارف الحقیقة المحمدیة وانوار لطائف الحقیقة الاحمدیة وحقیقة الکعبة الربانیة والحقیقة القرانیة اللهم حققنا
بحقائق علومه وبیانه فی حضرات عیانه وانزل علینا من برکات تنزلاته مالفوز به من لحظاته فی جمیع حضراته
اللهم اجعل قلوبنا معمورة بمعارفه العلیة وارواحنا منورة بانواره السنیة وعقولنا ثاقبة لما موراته ونفوسنا
مجتنبة عن منهیاته وابداننا منقادة لذلک الهدی ما حییتنا ابدا اللهم اجعل حیاتنا علی سنته وموتنا
علی ملته واجعله المجیب عنا فی البرزخ عن السوال والشفیع لنا عندک یوم القیمة من النکال وعظیم الاهوال
اللهم اجعله لنا جارا فی دار ثوابک ومجیرا من عذابک اللهم اجعلنا عنده من اهل العنایة فی البدایة والنهایة
وصل علی آله واصحابه کذلک والحمد لله علی ذلک

خاتمة الطبع

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله العزیز الحکیم الذی خلق الانسان فی احسن تقویم - والصلوة علی رسوله ونبیه الکریم الذی انزل علیه سبع من المثانی
والقرآن العظیم - وعلی آله واصحابه الذین هم هداة صراطه المستقیم ونجوم سماء الدین القویم - اما بعد فهذه الفوائد العجیبه واللطائف الغریبه
والنکات اللطیفه والمعانی الطریفه - اعنی الکتاب المستطاب والنسخة المطبوعة لطبائع اولی الالباب الموسوم بالکلام المنجی بر
ایرادات البرزنجی من نتائج افکار الابکار عمدة العلماء زبدة الفضلاء البحر الزاخر والبحر المتبحر جامع کمالات المعنوی والصوری
الموی وکیل احمد سکندر فوری قد طبع بکمال الصحة وحسن الکتابة فی شهر رمضان المبارک الف وثلث مائة وثنی عشرة
من بجرة النبوة علیه الف الف تحیة باهتمام راجی ربه الصمد محمد عبد الاحد فی المطبع المجتبائی الواقع فی دهلی -

والحمد لله اولا وآخرا وباطنا وظاهرا

فہرس الکلام المبنی بر دایرادات البرزنجی

صفحہ	مضمون
۲	خطبۃ الکتاب
۳	المقدمہ
۳	ترجمۃ المجدد رحمہ اللہ
۶	ایذاء السفہہ الکاملین
۷	سبب تحریر البرزنجی
۱۰	تعقیب السید محمد الافندی علی البرزنجی۔
۱۱	تعقیب الشیخ محمد بیگ علی البرزنجی۔
〃	تعقیب الشیخ عبد اللہ الافندی علی البرزنجی
۱۳	تحریر الشیخ عبد الغنی النابلسی الدمشقی۔
۱۴	تعریف التصوف وتحقیقہ
۱۸	تکفیر المتصوفین امر عظیم الخطر۔
۲۷	خمس مقدمات للبرزنجی۔
۲۶	المقالۃ الاولی فی حقیقۃ الکعبۃ
۳۸	معنی مجدد الالف الثانی۔
۵۲	المقالۃ الثانیۃ فی بطلان دعوے سقوط وساطۃ النبی صلے اللہ علیہ وسلم۔
۵۵	تحقیق المرید والمراد۔
۵۷	سبحانی۔
۵۸	تحقیق الطینۃ۔
۶۰	نفی کلمۃ لا
۶۱	تحقیق عدم ادراک کنہ ذات تعالی
۶۲	تحقیق قولہ اجب السلطان فانہ یدعوک۔
۶۳	تحقیق قولہ ولایتی وان کانت مرباۃ للولایۃ المحمدیۃ والموسویۃ۔
۶۷	تحقیق الفرار مما لایطاق من سنن المرسلین
〃	الکرامۃ الاصلیۃ بیان الحقائق والمعارف۔
۶۹	الصفات السبعۃ او الثمانیۃ موجودۃ فی الخارج
۷۷	تحقیق ظہور الخوارق۔
〃	تحقیق تحصیل بعض الکمالات بتوسط فرد من الامۃ الکفر والصحو۔
۸۲	المقالۃ الثالثۃ فی الولایۃ المحمدیۃ والابراہیمیۃ
۸۳	الولایۃ المحمدیۃ ناشئۃ من مقام المحبوبیۃ
۹۲	معنی الکافر فی اصطلاح المتصوفین
۹۵	المقالۃ الرابعۃ فی فناء الجسد
۹۶	المقالۃ الخامسۃ فی دعوے التفوق علے الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ
۱۰۰	العبور علے مقامات الخلفاء
۱۰۰	تمام شد

در کنون ترجمہ انوار العیون مولفہ
حضرت شیخ عبدالقدوس صاحب
گنگوہی رحمۃ اللہ و حالات ملفوظات
شاہ عبدالرزاق صاحب رحمۃ اللہ علیہ
طبوعہ مجتبائی مع شمہ احوال مصنف

دفتر ہشتم مثنوی مولانا روم فارسی
جسکو مولانا حضرت ابوالحمود مولوی
شیخ محمد صاحب محدث تھانوی قدس
سرہ العزیز نے ۱۳۱۸ ہجری میں
باہتمام آپنی تصنیف انیاے جسکے
ساتھ اردو مترجم بھی ہے

دقائق الانوار فی ذکر الجنۃ والنار
مع ترجمہ فارسی مجتبائی زیر طبع
روضۃ الریاحین عربی - لاہوری
یق الارواح ترجمہ اردو
مونس الارواح -
راحۃ القلوب فارسی ملفوظات حضرت
شیخ المشائخ بابا فرید شکر گنج رحمۃ اللہ
مولفہ حضرت نظام الدین اولیا
روضۃ الاقطاب حالات حضرت
خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رح
وبعض دیگر بزرگان بزبان فارسی
روضۃ الاقطاب اردو
رسالہ مسئلہ ضروریہ تصوف
کے بیان میں -
رسالہ حق نما فارسی از دارا شکوہ

رسائل توحید مصنفہ حضرت
نظام الدین اولیا رح حضرت
شیخ شرف الدین یحیی منیری فارسی
رشحات از ماہ حسین واعظ کاشفی
رموز العارفین بنظم
رسالہ دہ نمناک
باجیات سرمد فارسی
سلک السلوک علم سلوک مصنفہ
حضرت مولانا فضیاء الدین نسفی
رح زیر طبع مجتبائی
سبع سنابل یہ کتاب مسائل
فقہ دو حصہ غریب غریب ہے
فارسی -
سیر الاولیا فارسی مرتبہ حضرت
امیر خورد رحمۃ اللہ تعالی
سیر الاقطاب فارسی کشوری
ایضا اردو کشوری
سفینۃ الاولیا فارسی احوال
اولیاے کرام مصنفہ شہزادہ
دارا شکوہ رحمۃ اللہ
سراج السالکین ترجمہ اردو
منہاج الہدا صحیح مجتبائی
سلطان الاذکار فی مناقب
غوث الابرار اردو -
سبحۃ الابرار فارسی منظوم
لوائح جامی فارسی مجتبائی
شرف المناقب سوانح عمری حضرت

بوعلی شاہ قلندر رح بزبان اردو
شجرہ معرفت ترجمہ اردو لب رح
مثنوی مولانا روم کشوری
شرح مثنوی مولانا روم رح بعلوم
شفاء العلیل ترجمہ انوار سہیل
صدیقہ لقمان کشوری
صراط مستقیم تالیف مولوی محمد
اسمعیل صاحب در بیان اذکار
واشغال وغیرہ
طی الفراسخ الی منازل البرازخ
علم الکتاب از حضرت خواجہ میر درد
علم التصوف اور حقائق کا ایک
دریا ہے -
غذائی روح منظوم اردو از حاجی
امداد اللہ صاحب مجتبائی
فوائد السالکین ملفوظات حضرت
خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رح
مرتبہ حضرت بابا فرید شکر گنج رح
فارسی -
فوائد الفواد ملفوظات حضرت
نظام الدین اولیا رح مرتبہ حضرت
حسن دہلوی رح فارسی -
فوائد سعدیہ فارسی کشوری
فتوح الغیب حضرت غوث الاعظم
مع شرح فارسی شیخ عبدالحق
محدث دہلوی رح مجتبائی
فتوح الغیب مترجم اردو با محامد

صحیح خوشخط مجتبائی
ایضا ترجمہ تحت اللفظ لاہور
قرۃ العینین فی مناقب غوث
الثقلین اردو -
کلمات طیبات فارسی مجتبائی
کشکول شرابیہ بحثی در اذکار و
اشغال فارسی بتبائی از شاہ
کلیم اللہ جہانآبادی -
ایضا مع ترجمہ اردو مجتبائی
لب الاسرار ترجمہ اردو مثنوی
بوعلی شاہ قلندر رحمۃ اللہ
کلمۃ الحق مع رسالہ بوعلی شاہ قلندر
کیمیائی سعادت از امام غزالی رح
بزبان فارسی کشوری
کلمۃ الحق در بیان وحدت وجود
مع دلائل رفع شکوک فارسی
کمالات عزیزی اردو مع مجربات
عزیزی - مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب
رحمۃ اللہ علیہ
گلشن اسرار فارسی رموز تصوف
گلزار ابراہیم نبی قصہ ابراہیم ادہم
گلدستہ کرامات ذکر کرامات حضرت
غوث الاعظم رح اردو
لب لباب فارسی بمبی مجلد
لطائف قدوسی مشتمل بر حالات حضرت
شیخ عبدالقدوس صاحب گنگوہی مجتبائی
منتخب مکتوبات قدوسیہ

اعلان

حضرات طریقہ نقشبندیہ مجددیہ

افاض اللہ علینا افاداتہ الابدیہ امروز

باد کردین ایام میمنت فرجام کتاب مستطاب انفع الاذکار

احمدیہ و ہدیہ مجددیہ و کلام المنجی برانوار البرزخی مصنفہ افضل الفضلاء

جناب لالا وکیل محمد صاحب سکندری نقشبندی مجددی عفا عنہ ربہ لطیفہ

اشتہری شتمبر دفع عسر فرمایا تیکہ بکلام امام حضرۃ مجدد الف ثانی رح واقع شوند

بتصحیح تمام بتقطیع مالا کلام بخط خوب و تقطیع خوش اسلوب مطبع مجتبائی

دہلی حسن انطباع یافتہ است لہذا کتابیست عجیب و نسخہ ایست غریب کہ الآن

کتابی ضخیم بدان سرایین قطعہ و حجم سا طبعہ بنظر نیامدہ کہ تمگی اعتراضات را

از نسخ وین برانداختہ اہل ذوق بحصول این نسخہ جلد سعی نمایند و از

مطبع مجتبائی دہلی طلب دارند قیمت فقدی نسخہ

عدد و نیز بذریعہ ویلیو پی ایبل ہم

بخدمت عالیات میتوان رسید

المشتہر منیجر مطبع مجتبائی دہلی

فارسی از حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی رح

مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح

مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح

نکات سلوک مجتبائی مقامات امام ربانی مجدد الف ثانی رح

المعروف لطائف غرر فارسی سماع

مظہر جانجانان بہ شیخ کے مکتوبات مکتوبات مجتبائی

بین مشکوۃ حضرت شاہ غلام علی دہلوی رح

تاج الاولیا یعنی مناقب حضرت شاہ غلام علی دہلوی رح

عبد القدوس گنگوہی رح

شیخ ضیاء الدین صاحب رومی رح

شرف الدین یحیی منیری رح

شیخ شرف الدین یحیی منیری رح

شرف الدین یحیی منیری رح

دہلوی فارسی مجتبائی مکتوبات

مطالب رشیدی فارسی از حضرت مجدد الف ثانی رح

مسلک متقی فارسی از حضرت شاہ کلیم اللہ جہان

مجتبائی مکتوبات کلیمی از حضرت

شاہ کلیم اللہ جہان

آبادی

فارسی

فارسی

شاہ کلیم اللہ جہان آبادی

مثنوی

مولانا روم فارسی مطلع الانوار از حضرت شاہ نظام الدین اورنگ آبادی

مولانا روم فارسی مطلع الانوار از حضرت شاہ نظام الدین اورنگ آبادی

مولانا روم فارسی مطلع الانوار از حضرت شاہ نظام الدین اورنگ آبادی

مثنوی

مثنوی

مثنو

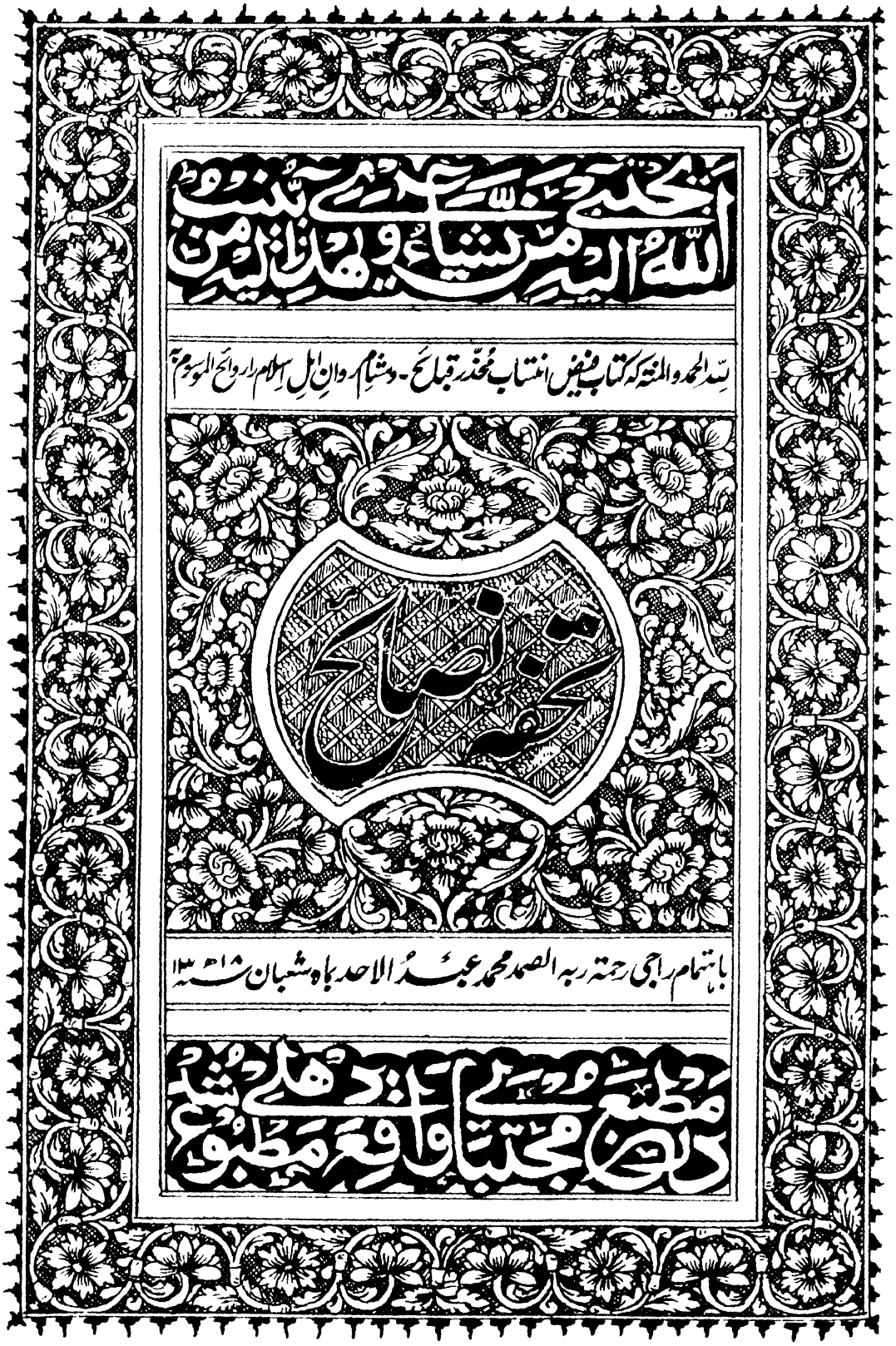
اللہ الیہ من یشاء و یھدی الیہ من ینیب
للہ الحمد والمنۃ کہ کتاب فیض انتساب مخدر قبلہ و مشام روان اہل اسلام را روائح الموسوم بہ
مجمع انصاری
باہتمام راجی رحمۃ ربہ الصمد محمد عبد الاحد باہ شعبان سنہ ۱۳۱۸
در مطبع مجتبائی واقع دہلی شد مطبوع

بسم اللہ الرحمن الرحیم

در تحمید باری تعالیٰ عزّ اسمہٗ

حمدے بگویم بعید مر خالقِ جن و بشر
کردہ معلق آسمان ہم اختران شمس و قمر

عظمے بدادہ عرش را پرّد ز پایش طائری
چون برق سالے چار صد انگہ رسد پایہ دگر

ہم آفریدہ جنتے کش عرض و طولست آنچنان
ہفت اطبق ارض و سما پیشش چو قبہ بر سپر

دنیا و جملہ آسمان ہمچون مدوّر بیضۂ
بر پاست بے تکیہ ستون دائم بدارد و نظر

دریا و لبہا جو ہا کردہ روان روی زمین
اشجار پر از میوہ ہا روید زمین شہد و شکر

مردہ اراضی جملگی زندہ کند از قطرہا
از خشک میدان یکزمان ہم لعل مینی ہم خضر

سیارگان چون شمعہا کردہ ضیا از مہر خود
روشن مزین شد سما از بہر خلقے راہبر

تسبیح گویان عالمے نامی بود خواہی جماد
شایان این نعمت ہمہ از لطف ربّ بحر و بر

چیزیکہ باشد در جہان آنچیز گوید ذکر حق
تسبیح گوید ہر یکے نامی بود خواہی حجر

لیکن نمی فہمد کسے تسبیح ہر یک در جہان
مگر آنکہ رب العالمین دارد باین ہر یک خبر

در نعت حضرت رسول کریم صلے اللہ علیہ وسلم

۱ در تفسیر معالم التنزیل وغیرہ سے فرمایا کہ ستارہا مانند قنادیل اند کہ بر سقف آسمان دنیا آویختہ اند و نیز محل آن نجوم ہا پست و نزدیک بہ زمین است و اعداد آن فرشتگان اند کہ بر ستارگان موکل اند و ستارگان مانند عرصہا السموات والارض بیان کردہ و طول شش را خدائے تعالیٰ فقط بعلم خود گذاشتہ

۲ در تفسیر آیۃ کریمہ

۳ در تفسیر آیۃ کریمہ انّ السّماء الدّنیا بمصابیح وحفظا آسمان اول را بستارگان آراستہ و نگاہ داشتہ

گویم درود و دُر فشان بر روح خاصِ ہر سلان — آن نور عرش و آسمان سلطان جملہ بحر و بر
شاہِ جہان آن مصطفےٰ سلطان جملہ انبیا — بہر شفاعت ہمگنان روز جزا بندد کمر
لولاک چتر بر سرش چون چاوشان پیشش رسل — تا او نیاید در جہان جملہ رسل باشد بدر
شاہی ندیدم در جہان از قاف تا ہم قیروان — نے در زمین نے در سما چون مصطفےٰ باشد دگر
جملہ رسل اندر زمین کردند پیدا معجزہ — دو نیم شد مہ در سما بروی چو کرد او یک نظر
رایات او ماحی شدہ جملہ رسوم کفر را — آیات او دیدند چون جملہ عرب گشتہ مقر

در مدح حضرت شیخ نصیر الدین محمود چراغ اولیاء دہلوی قدس سرہ

شیخ معظم پیر ما محمود آن صاحب قران — چون او نباشد ہیچکس ہم محتشم ہم شہ نشہ
عالم بعلمے ہمچو او ہرگز ندیدم مردمے — اندر کرامت مثل او خیزد کجا دور و قمر
او بود شیخ مقتدا او را جہانے مقتدے — گشتند اعمی سالکان چون رفت آن صاحب نظر
دارد تمنا عالمے خاک درش سرمہ کند — خوشوقت آن صاحبدلان گشتند او را پے سپر
اے شیخ مخدوم جہان ما را بخواہی از خدا — تا رستہ گردم از عنا یابم بجنت کشک زر

بیان حال خود و دعاے فرزند و سخنے چند در نصیحت۔

گوید ہمی یوسف گدا دعظ سخنے چند را — از بہر خلفِ خوش لقا ابو الفتح آن نور البصر
آن رکن دین کز علم خود معمور دارد رکنہا — یارب بگردان ہمچنین بپذیر از من اینقدر
از تو نخواہم بہر او علم و عمل تقوے و ورع — سالک بگردان آنچنان چون او نباشد کس دگر
از صدق دل خواہم ز تو یارب بگردان پیش من — در سی بگوید بشنوم بینم جہانے پیش در
پندے بگویم بعد ازین بشنو بہر بابے ز من — دُرّیست آخر بے بہا در گوش کن جان پدر
تحفہ نصائح نام این کردم ز حق دارم رجا — کاندر نظر پاکان شود مقبول چون شیر و شکر
رنجے کشیدم مدتے ہم درد ہا چون در دزہ — تا من بزادم این چنین تحفہ ستور نامور
یارب بفضل و لطف خود گردان چنان این تحفہ را — جملہ جہان عاشق شود خوانند ہم شام و سحر

باب اول در بیان توحید خدائے تعالےٰ عزوجل گوید

گرد و چو بالغ کو د کے فرض ست شناس حق برو — داند یکے بیشک خدا جز او نداند کس دگر

بیشک بدان حضرت خدا مثلے ندارد شبہ ہم — ہرگز نزادہ کس ازو نے مادر او نے پدر

او را طعام و آب و زن وقتے نباشد حاجتے — خوابی نہ او را و غفلتے نے شہوتے برو ی گذر

پشتے نخواہد از کسے و نے مشورت با کس کند — جملہ جہان محتاج او از کس نخواہد او نصر

جوہر مرکب جسم ہم عرض و تناہی ہم مگو — نامش مخوان جز آنکہ آن صاحب شرع کردہ خبر

نے کل بگوئی بعض ہم رنگے نہ گوئی نے مزہ — بوئی نگوئی شکل ہم نے قد و قامت نے صور

او را نگوئی در مکان نے عرش گوئی جاے او — نے پیش و پس نے راست و چپ نے زیر گوئی نے زبر

زندہ بدان حضرت خدا شنواست او بینا ست ہم — اشیا شدہ از خواست او ہم نور و ظلمت خیر و شر

موجود کردہ عالمے مختار در ایجاد ہم — عاجز نبودہ ہیچگہ وقتے نگشتہ مضطر

حادث بدان جملہ جہان جز حق مدان کس را قدم — جملہ صفاتش ہمچنان نے شک بدان جان پدر

اے چنانکہ ذاتش قدیم ست صفاتش ہم قدیم است

گویا بدان حضرت خدا انزل بریک سخن — آمر بدان ناہی بدان صیغہ یکے جملہ خبر

حرفے ندارد صوت ہم اعراب در وے نے ہجا — دانی کلامش بیشکے از جنس خاطر ہم فکر

دیدہ شود حضرت خدا از بعد جنت آخرت — بینند جملہ مؤمنان ہر یک بدیدہ چشم سر

بکند فراموش ہر یکے زحمت جہان نعمت جنان — مدہوش جملہ مؤمنان از یک تجلی در نظر

رویت نباشد در مکان نے در جہت نے متصل — کیفے ندارد دین سخن نے در درک نے مثل دگر

دین خدا در خواب ہم باشد روا اندر شرع — محکمی ست از جملہ سلف صد لک دین دارد اثر

باب دوم در بیان تصدیق آوردن بدل و اقرار کردن بزبان

گر انبیا ہم نامدی نے شرع بودی در جہان — واجب شدی بر مومنان ایمان بخالق مقتدر

تصدیق دل ایمان بدان این رکن اصلی بیشکے — اقرار شد اندر زبان از بہر احکام اے پسر

---

۱ شبہ ہم الخ قال اللہ تعالیٰ لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ یعنی نیست مانند او چیزے و او شنواست و بیناست ۱۲

۲ قولہ ہرگز الخ قال اللہ تعالیٰ لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ یعنے کسے را نزاد و بار تعالیٰ نزادہ شد او از کسے ۱۲ ۳ قولہ پشتے الخ

۴ قولہ نامش الخ قال اللہ تعالیٰ لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ یعنی نیست مانند او چیزے و او شنواست و بیناست ۱۲

۵ قولہ جملہ الخ

۶ قولہ حادث الخ

۷ قولہ تصدیق دل الخ صفحہ ایمان مجمل اینست اٰمَنْتُ بِاللّٰہِ کَمَا ھُوَ بِاَسْمَائِہٖ وَقَبِلْتُ جَمِیْعَ اَحْکَامِہٖ اَقْرَارٌ

تصدیق گرداری بدل اقرار ناری بر زبان | باشی تو مؤمن نزد حق کافر بہ نزد یک بشر
گر مردی اندر جہل خود نشنود علمے از کسے | آنجا بمیرد ہمچنان یابد عذابے در سقر
ایمان بیارد چون کسے علمے بخواند معرفت | عاصی بود آن مؤمنے ایمان مقلد معتبر
ہرگز نیاید مؤمنے بیرون ز ایمان ہیچگہ | گرچہ گناہان میکند از صد کبائر بیشتر
چون کافرے گر میکند صد چند حسنہ ساعتے | از کفر نائد او برون گرچہ کند عدد بقطر
شکے نیاری شبہ ہم ایمان خود جانان من | برحق بگو من مؤمنم ورنہ تو باشی از کفر
دوزخ نماند مؤمنے جاوید لیکن چند گہ | قدر گنہ رنجے کشد آید برون پس زانقدر
چون تو گناہان میکنی نیکی بکن ہم متصل | عفوت کند حضرت خدا جملہ گناہ گردد ہدر

باب سوم در بیان سوال منکر و نکیر و احوال قیامت

در گور پرسش حق بدان بر کودکان ہم بالغان | منکر نکیری پرسدش ار وے چو غائب شد بشر
مؤمن کہ باشد پاسخ بدہد جوانے زود شان | گویند او را خسپ تو ہمچون عروسے شاد در
عصاۃ بعضے مؤمنان گوید جواب از فضل حق | کفاردان بستہ زبان یابند سزائے بدتر
غرقہ بآبی گر شود شیرے کشد یا سوختہ | اور اسوالے دان یقین در گور نے این منحصر
در گور ضغطہ حق بدان ابرار را آسان شود | اشرار را باشد چنان چون در جوازان نیشکر
اطفال جملہ کافران اندر سوال و از بہشت | کردہ توقف بیشکے آن شمع امت نامور
در گور عاصی مؤمنے بیند عذابے چند گہ | کفار را در گوردان دائم عذابے بیشتر
انعام و راحت حق بدان احسان کرم در گورہا | مؤمن کہ باشد صالحے بیند ہمی شام و سحر
در گور باشد زندگی چون زندگی امروہم | کنجشک شیند بر قبر مردہ بداند او ہ نر
راحت عذابے ہر چہ ہست از نیک و بد در گورہا | دانند خلقے ہمگنان الا ہمین جن و بشر
صورے چو اول در دمد میرند جملہ زندگان | در صور دومے بیشکے خیزند ہر یک از قبر

---

۵ لے یعنی کافر اگر صد در صد حسنہ و طاعت کند ما دام کہ خدا یرا و احد و پیغمبران و ملائکہ و کتب منزلہ و دیگر مسائل ایمان را برحق نداند از کفر بیرون نیاید و جزا ہمہ در مال یا اولاد یا بطور دیگر و ازین جاست کہ کفار ما کثرت در اسباب دنیا دی میباشد کما الدنیا سجن المؤمن

اجسام عالم جملگی مجنون و عاقل کودکان — جن و شیاطین وحش هم طیر و بهائم درحشر

آیند حاضر جملگی هر یک حسابے میدهند — عدلے شود بر همگنان ظلمے نه بر کس نے جبه

صورے گرفته در دهن داده خصمے مر پشت را — یک پاے پیش و پس دگر باشد همے او منتظر

میزان بحق دان بیشکے از بهر مؤمن کافران — اعمال را وزنی شود آن خیر باشد خواه شر

نیکی گران آید اگر مصلح بدان او را ولے — مفسد شقی باشد یقین شرّے گران آید اگر

پس نامها پران شود یا بند جمله مردمان — در راست دست مؤمنان در دست چپ جمله کفر

بر پشت دوزخ پل بدان خلقے رود بالاے آن — از تیغ باشد تیز تر بار یک دان از موے سر

بعضے چو برقی بگذرند بعضے چو باد و را کبے — بعضے چو اجل میرود بعضے چو مورے هم بتر

روشن شود هم روے تا بعضے چو ماه چارده — بعضے سیه باشد چنان تاریک شب زو خوبتر

آید جوارح در سخن به دهد گواهی دست و پا — جمله جهان حیران شود مردم ز هولش بیخبر

هم حوض کوثر حق بدان اندر بهشت آن چار جوے — از آب و شیر و شهد هم جوے چهارم از خمر

مخلوق دان امروز تو جنت جهنم هر دورا — این هر دو را با اهل خود فانی بدان ای خوشه چین

امروز مالک میکند تهیزم بدوزخ دمبدم — هر لحظه رضوان کوشکے سازد همی از مشک تر

مؤمن بجنت جاودان نے مرگ بیند نے خلل — کافر بسوزد همچنین دایم بآتش در سقر

مؤمن بقدر ذنب خود بیند عذاب و بعد آن — آید برون جنت رود صد کشک یابد از گهر

مؤمن بدوزخ چون رود آتش نگردد او گزند — نقصان نه اورا در سقر الا همین خوف و خطر

دوزخ بسوزد جن پری کافر چو باشد بالیقین — در نیل جنت جنّیان و ان اختلافے مشتهر

تو میدبودن از خدا هم ایمنے زو کفر دان — تصدیق کاهن کفر شد از غیب چون گوید خبر

هرگز نباشد اولیا ر چون انبیا در مرتبه — نے از فرشته هیچکس باشد چو ایشان ای پسر

زهاد جمله اولیا باشند افضل از ملک — جز از خواص چار کس هر چار ایشان نامور

جز انبیاؤ اولیا زہاد و صالح مردمان — فضلے ندارد بر ملک دیگر عوامے از بشر
ہرگز نباشد ہیچکس پس انبیا بوبکر چون — از بعد او حضرت عمرؓ ہم بعد او عثمانؓ شمر
از بعد او حیدرؓ بدان کو بود شاہے در جہان — مسلم شوی سنّی ہمی از فضل گردی پاک تر
افضل خدیجہ از زنان پس عائشہ افضل بدان — افضل زجملہ دختران ہم فاطمہؓ زہرہ شمر
سخنے گمو در حق کس از صحب احمد مصطفے — سیّار دانی ہر یکے نے ہمچو شان کس رہبر
گواہی بدہ کین دہ نفر از اہل جنت بیشکے — بوبکرؓ و عثمانؓ علیؓ دانی چہارم شہ عمرؓ
سعد و سعید و طلحہ دان ہم بو عبیدہ ہمچنین — دانی زبیر او شد نہم ہم عبد رحمان نامور
میثاق را بر حق بدان زآدم ذراری جملگی — منکر مشو تو زین سخن تا رستہ گردی در حشر
لیکن بدان کین ہم شود از خواستا یزد لم یزل — فحش و خطا و عیب ہم آنہا مدان از کس دگر
تو نار و جنت عرش را کرسی و ہم لوح و قلم — موجود آن مخلوق ہم فانی مدان و منکسر
در لوح مرقوم آنچہ شد زان خشک و فارغ شد قلم — جز آن نیاید ہیچگہ ہرگز نہ گردد خامہ تر
بر پادشاہان ہیچگہ بیرون سیاستیغے مکش — بکنند ظلمے گرچہ شان صد گونہ یا جور و جبر
غزوی بکن یا باغیان زیر علم سلطان خود — باغی چو بینی شد کسے اورا بکش تعجیل تر
رخصت بدان اندر سفر افطار افضل صوم دان — جائز نگویم در سفر اندر نماز الا قصر
ہر چار گانہ فرض را باید کہ دو گانہ کنے — در و ترسنت ہیچگہ ہرگز مکن قصرے بسپر
باید گزاری جمعہ را پس ہر کہ باشد نیک و بد — مسجے بکن بر موزہا باشی بخانہ یا سفر
میدان شفاعت برحق ست ابرار مر اشرار را — خواہند از حضرت خدا آرند بیرون از سقر
از بہر مردہ زندگان بدہند صدقہ یا دعا — گردد غذائے دور شان یابند راحت بیشتر
مشکل چو کارے مر ترا آید گہے سیکن دعا — مغز عبادت دان دعا دارد دعا جانان اثر
دانی قیامت را نشان دجّال دیگر دابہ ہم — عیسےٰ فرود آید کشد دجال را از لشت خر

حاشیہ: ۱ حدیث ان اللہ اصطفی قریشا من ولد اسمٰعیل و اصطفی من قریش بنی ہاشم و اصطفانی من بنی ہاشم فلیس من الناس احد یقاس بآل محمد ولا یسوی بہم من جمیع خلق اللہ فآل محمد ہم الذین حرمت علیہم الصدقۃ و الزکوٰۃ و ہم الذین فرض اللہ علیہم الصلوٰۃ علیہم و ہم الذین امر اللہ بمودتہم و ہم الذین قال اللہ عز و جل قل لا اسئلکم علیہ اجرا الا المودۃ فی القربیٰ و ہم الذین قرنہم اللہ بنفسہ و برسولہ فقال فللہ و للرسول و لذی القربیٰ و ہم الذین قال اللہ عز و جل انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت و یطہرکم تطہیرا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و قفوہم انہم مسئولون عن ولایتہم و ہم الذین قال اللہ عز و جل و انہم لمسئولون ما لکم لا تناصرون بل ہم الیوم مستسلمون و ہم الذین قال اللہ عز و جل و لو قفوہم انہم مسئولون عن ولایۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و قفوہم انہم مسئولون عن حب علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان لہ لذکر لک و لقومک و ہم الذین قال اللہ عز و جل و سوف تسئلون و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ما جعلناہم جسدا لا یاکلون الطعام و ما کانوا خالدین و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ما ارسلنا من قبلک من المرسلین الا انہم لیاکلون الطعام و یمشون فی الاسواق و ہم الذین قال اللہ عز و جل و جعلنا منہم ائمۃ یہدون بامرنا لما صبروا و کانوا بآیاتنا یوقنون و ہم الذین قال اللہ عز و جل و جعلہا کلمۃ باقیۃ فی عقبہ لعلہم یرجعون و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لابراہیم و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لنوحا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لداؤد و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لموسیٰ و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لہارون و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لیحییٰ و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لعیسیٰ و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لمحمدا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لعلیا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لقائما و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لمہدیا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لعبادنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لجندنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاولیائنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاصفیائنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاحبائنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل ولایتنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل مودتنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل طاعتنا و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل ولایۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل محبۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل طاعۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل موالاۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل مودۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل نصرۃ علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل اتباع علی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل اقتداء بعلی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل اہتداء بعلی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل اقتفاء بعلی بن ابی طالب و ہم الذین قال اللہ عز و جل و ان من شیعتہ لاہل اقتباس

یاجوج باماجوج هم پیدا شود اندر جهان
سرهای بعضے آسمان باشند و بعضے یک شبر

ازسوے مغرب شمس را باشد طلوع ناگهے
بسته شود مر توبه را آنرا که باشد بے خبر

عاصی که باشد زود تر توبه کند کرده گناه
لیکن ندامت آنزمان هرگز نیاید کارگر

کثرت زنان اندر جهان دانی قیامت رانشان
بر اسپ چون بینی زنان آید قیامت زود تر

دیگر نشانے علمها خوانند خلقے بے عمل
ساجد به بینی اندکے مسجد بیابی بیشتر

مشغول بینی دربنا خلقے شده از جان و دل
مرگے بخواهی آنزمان مردن همین بهتر شمر

محمود احمد تاج دین مزدور بینی هر طرف
شادی قبولازیر کا مقطع شده هم مشتهر

اهل بلوادی روستا کوبان شبان هم خچران
کفشے نه گاهے پاے شان پگے نبوده شان بسر

دانی قیامت رانشان ایشان چو بینی شهرها
مشغول گشته دربنا هر یک بقصر مفتخر

غسل و وضوے کارشان نے ذکر حق اندر زبان
نے در نماز و نے دعاے پاک تن اے شه بسیر

باب چهارم در بیان علم و تعلیم و فضل آن میگوید

برسنگ خارا نقش دان علمیکه خوانی در صغر
برآب دان آن نقش را علمیکه خوانی در کبر

قرآن بخوان تفسیر هم آموز خط صرف و لغت
نحو و معانی بلبیان توحید هم فقه و خبر

علمے بخوان کان مرترا نافع بود منجی شود
جنت بیابی حور هم باشد خلاصی از سقر

علمے که خوانی بهر حق بیشک ترا منجی بود
نے بهر فتوی نے قضا نے بهر نان چیزے دگر

علمیکه خوانی بهر حق دان سود خود آنعلم را
علمے که نبود بهر حق زان علم بینی صد ضرر

گر علم خوانی بهر آن تا صدر نشینی مرتفع
آن علم دان چون کسبهاے بل کسب زنان بهتر شمر

حیله نیاموزی گهے منکر نگردی از جهل
از شرع بیرون پا کخود هرگز نیاری اے پسر

چون دوست داری علم را یا عالمے را متعلمے
پاکیزه گردی از گنه گنهے که کردی در عمر

وقتیکه بینی طالبے مر علم را یاری بکن
جنت بیابی از خدا کلکے دهی گر سنکسر

گر علم خواند مردمی بکند عبادت اندکے
باشد ز خاصان نزد حق در عابدان نزدیکتر

فضلیکہ وارد عالمے بر عابدان ہم زاہدان
چون فضل احمد مصطفے بر کم کمینہ از بشر

با عالمان نسبت مکن عابد کہ تنہا خویش را
خواہد خلاصی از خدا عالم خلاصی صد نفر

شو خاکپاے عالمان تا جاے یابی در جنان
شود در تر از جاہلان تا نسوزی در سقر

مقصود از علمت عمل درس و قضا مقصود نے
علمے کہ باشد بے عمل دانی کمانے بے وتر

علمے چو حاصل شد ترا ترس از خدا اتقوی بکن
ورنہ تو باشی در دین ہم راہزن ہم حیلہ گر

باب پنجم در احکام قضاے حاجت و وضو و تیمم و غسل گوید

چون تو قضا حاجت روی زور کی بکن بر پاے چپ
ہم سوے قبلہ رو مکن ہم پشت ناراے نامور

چون بول و غائط مر ترا زحمت دہد در حال کن
گر تو بداری ساعتے صد رنج بینی صد ضرر

چون در قدم جا میروی اول بنہ ہم پاے چپ
گر تو باشد کاغذے آن دور کن با خود ببر

دائم تو باشی باوضو جامہ نداری ریم گین
چون نتوشوی ہم بیوضو در حال کن تعجیل تر

و قبلہ کہ گردی بیوضو نظرے مکن بر مصحفے
نظرے مکن در آسمان سیارہ نے شمس و قمر

نے سوے کعبہ کن نظر نے سوی روی عالمان
نے ذکر گوئی نے سبق نے روی مادر نے پدر

نے رو سلامے ہم کنی نے اندر آئی مسجدے
نے خواب بکنی نے خوری تجہیز میت ہم سفر

این جملگی آداب دان اجرے بیابی از خدا
بکنی تیمم یا وضو آنگہ عبادت اے پسر

مصحف نگیری بے وضو مسجد بنائی ہم جنب
بزہ کار گردی مبتلا ہم فاقہ بینی ہم فقر

آب منی ظاہر چو شد با دفق و شہوت جان من
یا حشفہ غائب چون شود اندر فروجے یا دبر

انزال باشد خواہ نے فرضے بدانی غسل را
وطی بہائم مردہ ہم انزال آنجا معتبر

چون از نفاس و حیض ہم پاکی ببیند عورتے
پاکیزہ بکند غسل او این غسل را فرضے شمر

سنت بدان غسل جمعہ در عید ہر دو عزہ ہم
بر مردہ ہم ملحب شدہ غسلے بدہ پاکیزہ تر

---

۱ ایجاد ہمہ ابیات مراد مصنف رح بیان فضیلت علم ست چنانچہ احق فضیلت علم بسیار ست از گفتن و شنفتن و در ہمین باب پیغمبر علیہ الصلوۃ والسلام گفتہ اطلبوا العلم ولو کان بالصین ترجمہ یعنی طلب کنید شما علم را اگرچہ باشد در چین و یکجا بحاشیہ انواع نوشتہ است کہ اگر در دیہے از خانہ خود بطلب علم حقانی بیرون آید از جناب باریتعالی ملائکہ را

۲ اے در وقتیکہ چشمہ غالب شود بہر دو راصل و راجب شمردہ اند از اصل شنیدہ

چون پیش آید حاجتے از جان و دل غسلے بکن
مسلم چو گردد کافرے وان غسل آن هم دوسه

هر عضو را میشو بگو کلمه شهادت باو ها
بیشک شوی پاک از گنه جنت درائی در حبا

اے وقت شستن ہر عضوے کلمہ شہادت بگو ۱۲
مسواک را در هر وضو دائم بکن در صوم هم
خوشبو بکن تو جامه هم گردی معطر سر بسر

در ریش و سبلت شانه کن یا بی امان از وام و غم
در سینه گردان شانه را ابرو بکن هم فرق هم

یکسان تیمم هر دو را محدث بود خواهی جنب
چون تو نیابی آب را یا سرد باشد یا خطا

از جنس ارضی هر چه هست از خاک و ریگ و سرمه و گچ
سازی تیمم در تقع گر خاک باشد خوبته

در غسل کردن هم وضو سخنے مگو با هیچکس
فارغ شوی چون از وضو میخوان همی سوره قدر

پیش از سخن بگزار چون از حق بخواهی حاجتے
گردد روا آن حاجت نے الحال یابی زود تر

باب ششم در بیان نماز و احکام او میگوید

دارمی بیا اوقات را در ترک آن ملعون مشو
تارک نه کافر بدان هم جایے او دوزخ شمر

چون تو کنی دو وقت را یکجا جمع در روز و شب
محبوس مانی یک حقب اندر جهنم هم سقر

چون تو گزاری فجر را سخنے مگو با هیچکس
تا در طلوع میخوان دعا گردی تو تخفیف معتبر

گردی بدوزخ سوخته آنجا بمانی سالها
چون تو کنی ترک جمعه خمس جماعت اے پسر

چون اشنوی بانگ اذان ساکت شوی سخنے مگو
مشغول هر کارے مشو هیچکس اجابت نامور

ترک اجابت چون کنی یا خود سخنگوی در ان
آید بلاها پیش تو در هر زمان تعجیل تر

بر پای داری چاشت را اشراق هم ناغه مکن
گردی تونگر بیشکے یابی بسے از مال و زر

وقت تهجد نیمشب بگزار تو از صدق دل
حق را به بینی بیشکے ایمن شوی از شور و شر

نعمت بیابی بیکران گر تو بخیزی آن زمان
آنوقت وقت خاصگان هرگز نیابی جز سحر

چون تو گذاری وتر را سخنے مگو با هیچکس
فارغ چو گردی از عشا بستر بیاری پشت سر

چون تو بخواهی دوستی با حق کنی باید که تو
مشغول باشی صبحدم سازی وضو وقت سحر

از فرض چون فارغ شوی غفران نخواهی بعد ازان — تا چون نماز مصطفے گردد نمازت نامور
چون از نماز آئی برون فی الحال تو کرسی نخوان — مشتاق تو گردد جنان هم عریابی هم قصر
حاضر شوی چون تشنوی مرده کسے از اهل دین — حاضر شدن یابی جزا در ترک بینی صد ضرر
بر پای داری جمعه را ترکش نداری هیچگه — باشد اسیری ظالمے باغی بود یا دادگر
میگو اذان اوقات را ضائع مکن ای جان من — یابی جزا ایجاد دعا (از شرائط جمعه است) اینجا نگیری مزد اگر
مزدے مگیر امروز تو فردا جزا ضائع مکن — باشد امامت یا اذان (سے در اذان تعلیم یا چیزے نگر)

باب هفتم در بیان زکوٰة و صدقات و مثل آن

چون مال یابی از خدا خواهی که ماند سالها — ربعی بده از عشر او آنرا که بینی مفلست
دو صد درم شرعی چو شد سالی بماند دست تو — فاضل بود از حاجت دائن نباشد پیش در (قرضخواه)
مثقال هشتیرین از ذهب بنهے بده مثقال را — پنجے ازان دو صد درم یابی خلاصی از سقر
پیرایه باشد چون ترا زان هم زکوٰتش درخور ان — تا بر تو ماند سالها یا بد ز تو نبت و پسر (گیرند بوار خشت تو)
اسپے خرے سودا کنی در هر سرے دیناردہ — از گاو چون سے سر شود اغنام جمله چهل سر
از گاو ده یکساله را وز چل غنم ده یک سرے — پنجے چو یابی از شتر یک گوسفند از ماده نر
از غله ها عشری بده چونتو زراعت میکنی — ورنه شوی بزه کار هم برکت نیابی در دهه
مال مزکی بیشکے هم با تو ماند هم ولد — آتش نگردد گرد او غرقه نگردد در بحر (نگار)
چون زکوٰة را مانع شوی صلوات را آری بجا — قصرے نیابی در جنان افتاده باشی پیش در (اے از آتش وسوق شدن و ماندن آن تلف نگردد)
صدقه بده از مال خود وز خاص مال خویشتن — مستان تو صدقه از کسے باشد زکوٰة و یا نذر
ناواجبه بدهے صدقه را داری ازان طمع جزا — آثم شوی دوزخ روی از خمر خوردن آن بتر
درویش گوید چون دعا داند یقین ناواجبه را — آثم شود ازین دعا ملعون شود هم خاک سر (حرام)
گر تو برانی بر زبان ناواجبه خوردن تسمیه — کافر شوی دوزخ روی انجکم درخانی نگر (نام آنجا)

(ربعی بده از گوسفند و از شتر یک گوسفند از ماده نر)

گر خفیه بدهی صدقه را امین شوی از ختم حق — چون نوح گردد عمر تو ده چند با بی مال و زر
صدقه بده از بهر حق نے بهر نام و نے ریا — چون نور یا صدقه دهی ذره نیابی در حشر
صدقه دهی درویش را ایذا مکن منت منه — در زیر نه تو دست خود تا دست او گردد زبر
گندم بده تو نیم صاع خرما بده اضعاف آن — در فطر این واجب شده اضحی بکش شاة و بقر
گاو و شتر از هفت کس شاتی بکش از بهر نفر — بر پل چو فردا بگذری چون برق لامع میگذر
چون پیش آید حاجتے یا زحمتے صدقه بده — صحت شود حاجت روا زحمت رود بیرون ز در
چون صدقه خواهی تا دهی اول بده ارحام را — درویش را هر گزمده ایشان جو بینی مفتقر
صدقه بگرداند بلا ختم خدا شاه ذوالعطا — هرگز نیاید نزد تو آفت بلا خوف و خطر

باب هشتم در بیان روزه ماه رمضان

روزه بکن نیت ز دل رمضان چو بینی ماه را — غیبت مکن فحشی مگو از لاغ و باری کن حذر
با آب کن افطار تو چون گرم بینی از هوا — افطار با خرما بکن بینی هوا چون سرد تر
افطار چون خواهی کنی از حق نخواهی آن تمام — از هر مهمے کان ترا دشوار باشد ای پسر
روزه بداری بهر حق نے بهر نام و نے ریا — تا نیسکه میخوردی بشب افطار کن هم زانقدر
گهه گهه بداری نفل را مضطر نباشی دائما — هم بیض را داری بپا باشی نجانه یا سفر
تا نیسکه میخوردی بچاشت آنرا مخور درویش ده — گر تو نگهداری ازان چندان نیابی از ابر
روزه بداری در رجب اول میانه آخرش — تردیه داری روزه هم عرفه بداری ای پسر
روزه خمیس و هم جمعه شش روز از شوال هم — صائم شوی در هر دو ماه از بهر حق روز قمر
سیریکه باشد لشکرے دائم بگردد روز و شب — از نفل دارد روزه گر افطار باشد خوبتر
صائم چو برگ شب خورد زان رنگ ماند در دهن — مکروه باشد اینچنین بل خوف باشد هم خطر
دائم بخور طعمے سحر ترکے نگیری هیچگه — هرگز نه پرسد حق ترا از طعم فطر و هم سحر
روزه بدان اسرار حق با کس مگو آن راز را — روزه چنان پنهان بکن نے زن بداند نے پسر

فردا چو حق اعمال را بدہد بخصمان ہر یکے — طاعت کہ باشد جملگی دشمن برد روزہ مگر

وقتے درآئی مسجدے باید درائی معتکف — رمضان چون آخر عشر شد شو معتکف یابی قدر

یکدم مشو بیرون ازان جز حاجت غسل و وضو — بیعے مکن ہم تو مخر کالا نیاری در نظر

میخور طعام و آب ہم در اعتکاف و خسپ ہم — خامش مشو از ذکر حق قرآن بخوان شام و سحر

باب نہم در بیان حج و سفر و شرائط آن گوید

از خانہ بیرون تو مرو جز از جماعت یا جمعہ — بیرون بدان آفت بلا وقتے مکن نیت سفر

گر تو سفر خواہی کنی باری سفر کعبہ بکن — تا تو کنی طوف حرم بالب ببوسی آن حجر

در حج رفتن فرض دان گر زاد داری راحلہ — یکسالہ نان دہ اہل را راہی چو بینی بیخطر

چون تو بیاری حج بجا در تو نماند یک گناہ — شادان روی اندر جنان ماجور شینی در قصر

باید مدینہ ہم روی بکنی زیارت مصطفےٰ — تا پاک گردی از گناہ با او نشینی در لحد

آنکس کہ او حجے کند نرود زیارت مصطفےٰ — گفتہ حفانی آن نبی تحقیق دانی اے پسر

گر تو مسافر میشوی تنہا مرو یاران طلب — ہمسایہ حاصل کن نکو آنگہ برو خانہ بخر

گر تو سفر خواہی کنی روز قمر کن مشتری — راحت بیابی زان سفر ہم گنج یابی ہم گہر

روز زحل میکن سفر آئی سلامت جان و تن — در حال بینی روی شان دیرے نمانی در سفر

عقرب چو بینی ماہ را از خانہ در بیرون مرو — در برج ثالث ہم مرو مانی تو آنجا دیر تر

شنبہ دوشنبہ وقف کن در شرق رفتن جان و تن — ور تو نمانی سیروی از درد بینی صد خطر

روز جمعہ روز احد در غرب تو ہرگز مرو — زحمت بہ بینی در بدن صحت نیابی ای پسر

روز سہ شنبہ اربعا سمت شمالی ہم مرو — در مشتری بیرون مرو سوے جنوبی در سفر

چون گم کنی تو راہ را راہی نیابی تا روی — گوئی اذان در حال تو راہے بیابی در سفر

قولہ رمضان چو آخر عشر شد یعنی اعتکاف در دہ اخیرہ از رمضان مستحب ست و بسنت ثابت گفتہ اند از حدیث عائشہ صدیقہ ان رسول اللہ کان یعتکف فی العشر الاخیر من رمضان حین قدم المدینۃ الی ان توفاہ اللہ تعالیٰ یعنی مدرست کہ رسول خدا صلعم اعتکاف نمودند در دہ اخیر از ماہ رمضان از روزیکہ در مدینہ منورہ تشریف آوردند تا آنکہ وفات یافتند پس معلوم میشود کہ در حضرت

جنگے بکن باشرکان فرضے بدان آن جنگ را
وقتیکہ بینی مشرکان کردند غوغا عام تر

از حرب نگریزی گہے بزہ کار گردی دوزخے
اکبر کبائر این گنہ زین کار کن کلی حذر

گر مومنان باشند دہ دان بست و یک اہل حرب
آندم اگر تا بند رو دانی مباح این اے پسر

تو آن چون خوانی بان من از جان و دل او را بخوان
دریاب معنی ہر سخن دہ روز ختمے کن زسر

مدغم بدان معنی در و اندیشہ کن در خواندنش
ذوقے بیابی وجد ہم نورے بگردی سر بسر

در وقت خواندن آن چنان گوئی کہ میشنوی ز حق
با او بگوئی راز خود از وے شوی تو مست تر

سلطان بدان حضرت قرآن اندر حجاب صد تنق
بنیز ار شوا ز غیر حق انگہ بیابی زود خبر

خواندن حروف ہم بجا ہرگز مدان این خواندنش
اندر دبیرستان چنین خوانند ہر شام و سحر

خواہی شوی اسرار دان سلطان بہ بینی چشم خود
در صحن دل جارو ب دہ زانجا برون کن مال و زر

یٰسین و نوح ہم را ہم واقعہ با ملک خوان
پس فجر و ظہر و عصر ہم مغرب عشا ای نامور

در شب حمد طٰہٰ بخوان یا بی جزائے بے عدد حد
پیش از جمعہ خوانی کہف این شوی از شور و شر

از بہر نوبت روز شب تو سورۂ یوسف بخوان
سورۃ تغابن را بخوان میتر سی از طاعون اگر

در بین خوان اخلاص ہم الحمد را با بسم اللہ
میخوان چہل یکبار تو ہر تپ کہ باشد در بسر

او قات خمسہ ذکر گو ہم قوت خود را ذکر کن
چند ان بگو تو ذکر حق تا ذکر گوید موے سر

ہر گہ کہ گوئی ذکر حق ذکر گوید مر ترا
گردی یکے از اولیا گر ذکر گوئی ہر سحر

در خفیہ گو ذکر و دعا تا پاک گردی از ریا
روزے ترا گردد لقا بینی خدا را سر بسر

مغز عبادت دان دعا بر دار دست و کن دعا
الحاح کن خواندن دعا آید اجابت زود تر

یا بی اجابت انگہے یا نہ کہ تو طیب خوری
از کذب و غیبت فحش ہم بکنی زبان حبس و حصر

دانی اجابت طائری دارد دو پر از صدق و حل
طیران نگردد ممکنش چون بشکند این ہر دو پر

چون تو دعا خواہی کنی صلوات در اول بگو
در ختم ہم صلوات گو حاجت بیابی زود تر

---

۱۵ خواندن حروف الخ در مشکوٰۃ آوردہ عن عثمان رضہ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم

۱۶ یا رسول اللہ چگونہ درود فرستم بر ذات مبارک

۱۷ اللہم صل علی محمد وعلی آل ابراہیم وعلی آل ابراہیم انک حمید مجید ترجمہ

ساعت اجابت را دعا وقت ندا روز جمعه
درجمعه ساعت آخرین خواندن دعا غنمت شمر

اتمام اذان دیدی چو شد از حق بخواهی حاجتے
وسط اقامت هم اذان در جوف شب وقت سحر

از ظهر تا در عصر هم در اربعا بخوان دعا
درشب جمعه عیدین هم وقتیکه میبارد مطر

وقتیکه گردی نرم دل افطار بکنی روزه را
چونتوکنی ختم قرآن اے وقت حاضر جماعت صد نفر

درشب برات وهم شب اول که باشد از رجب
وقتیکه جمله غازیان حمله کنند بر صف کفر

چونتوکنی فرضی ادا میکن زجان و دل دعا
وقتیکه کعبه مرترا اے جانمن آید نظر

مرد مسافر زحمتے دارند عرضے از دعا
دانی اجابت بیشکے دیگر دعا مادر پدر

باب یازدهم در بیان مکاسب و قناعت و سوال

شرمے نداری ننگ هم از کسب کردن جانمن
آموز کسب و علم را شو ذو فنون صاحب هنر

آموز علم و هم هنر ورنه نه گردی تا بسے
آنکس که باشد بے هنر نانی بخواهد در بدر

از کسب خود نانی بخور و رنج و ست خویشتن
پیزے نخواهی از کسے تا شهد گردی هم شکر

کارے بکن و حال تو دان کاهلی چون کافریست
کاهل که باشد آدمی او را بدان چون گاو خر

سنگے چو آری هیزمی بر پشت خود از کوه و دشت
او را فروشی نان خوری بهتر ز صد نان پدر

کنجاره بخوری شیرنی آبی خوری شور و نمک
بهتر ز سلطان چون زنی شهتوت خوردنی تگرگ

چون سگ نباشی منتظر نان کسے تا کے خورد
مرد سے چو نبی انگبین او را بدان از سنگ بتر

چونتو ستانی از کسے خلقے ترا گوید گدا
گر تو کسے را میدهی گویند شاه معتبر

پندے بگویم خوبتر در گوش کن نیکو شنو
احوال خود با کس مگو سنجے بکش نانی بخور

هم خواستن محظور شد اندر شریعت بیشکے
یکروزه نانی چون بود آن خشک باشد خواه تر

چونتو بخواهی مال و زر از بهر عز و منفخرت
میدان یقین آن مال را سوزند آتش چون شرر

گر می بکارے کشت را مقدور باشد گر ترا
در زرع کار خود بکن بر وا میبوده جیشتر

ف قوله شعر مادمعنف رحمانیست که از بیلان پیزه جمع کرده آورده ان ۱۰ از قیمتش گزران کردن بهتر است

کسی بکن نانے بخور صبر و قناعت پیشه کن
چو نتو نخواهی از کسے در صدن یابی کشک زر

کسے که باشد در جهان باشد شمرده نفع آن
در کشت نفع حاصلے سودش نباشد منحصر

تیر و کمان از دست خود مهمل نداری هیچگه
آموزگردن آشنا آسپان دوانی هم شتر

باب دوازدهم در بیان نکاح کردن

تا مر ترا قوت بود تزویج کردن وقف کن
آفت بلا اندوه و غم اندر نکاح ای نامور

چو نتو نمانی زن کنی کن خوبصورت پارسا
فرمان برد خدمت کند مونس بود شام و سحر

اندوه نار و پیش تو اندوه غم جمله برو
گردی ندارد این صفت گوئی طلاقش زود تر

در چار چیز از خود فرو تر تزویج چون خواهی کنی
در سن و طول و هم حسب چارم بکثرت مال و زر

زن را چو خواهی خواستن هرگز نخواهی جز چنین
در خُلق و خوبی هم ادب خوف خدا از خود زبر

کوتاه و فربه زن مکن دیگر دراز و لاغرک
هرگز نخواهی حامله فرزند آرد آن بتر

هرگز مکن حنّانه را و آن زن که دارد ساق سوے
منّانه را هم دفع کن مکاره بدخو زشت تر

آن زن که او ایذا کند باریک دارد ساق و پا
بر رو بگوید بد ترا او اَلم به بینی بسته سر

چو نتو بخواهی خلوتے بیمار سازد خویش را
در هر سخن عذرے کند مکاره باشد حیله گر

آهسته چون گوئی سخن پاسخ دهد نعره زند
نے اذن او بیرون رود تنها بگردد در بدر

مردم چو آید پیش او از تو گله بروے کند
گوید قوی ناخوش منم او گرچه باشد خوبتر

سر را نه پوشد هیچگه نے روے پوشد دست و پا
نے چشمها سرمه کند نے شانه اندر فرق سر

پنهان کند او صد سخن مهمان بدارد دشمنے
اول ز تو طعمے خورد وز مرد بخورد بیشتر

آنکس که دارد زن چنین او را بدان بی شک و کین
تو چون زنے یابی چنین فی الحال او را کن بدر

راحت بخواهی در جهان فی الحال رو سر به بخر
با او بساز و خوش بزی ورنه برو دیگر بخر

شهوت ببین در روے زن بیگانه باشد چون ترا
در سوی امرو هم ببین وز نزد او شو دور تر

چون تو لواطت هم زنا تقبیل بکنی مس هم | خیرات جمله عمر تو ناچیز گردد هم هدر

باب سیزدهم در بیان آوردن عروس و آداب مجامعت

چون تو زنے آری بمنزل پای او در حال شو | باید بریزی آب را هر چار گوشهٔ بام و در
خلوت[1] کنی چون با زنے نام خدا گفتن دران | از دیو شیطان جملگی خوانی تعوذ نامور
میکن ضیافت صبحدم کش گوسفند و گاو را | طعمی بکن خلقی بخوان آمد چنین اندر خبر
در وقت[2] خلوت اهل خود شهوت ازنے بیگانه را | در دل چو آری بیشکے دختر بزاید نے پسر
زیر درخت بار ور هرگز مرو نزدیک زن | فرزند بد دیدم چون خدا ظالم بود هم نے هنر
گر بیوضو خلوت کنی نخلے به بینی در ولد | در زیر مه ستاره هم فرزند فاسق رشت تر
سخنے مگو تو آن زمان گنگے ولد باشد ازان | نظرے مکن در شرمگه فرزند آید نے بصر
خلوت مکن با اهل خود چون سیر خوردی طعم را | بیمار گردی بیشکے صدر نج بینی صد ضرر
اول شب قربان مکن چندان نیابی راحتے | قربان چو آخر شب کنی باشد ستوده خوب تر
اول میانه ماه[3] چون باشد نگردی گرد زن | چون تو بگردی بیشکے بینی زیان و صد ضرر
فارغ چون از قربان شوی از زن جدا شو زود تر | خود را بآب گرم شو تا تب نه بینی در دسر
خلوت بکن با زن جوان حدرے بکن از پیر زن | نزدیک رفتن پیر زن باشد همین خوردن زهر
تعجیل در خلوت مرو باشد نه یابی مر ترا | دانی نکی از مغز سر هم روشنی اندر نظر
وقتیکه گشتی محتلم غسلے بکن پاکیزه شو | ورنه شیاطین بیشکے انبار گردد بی پسر
کامل چو بینی ماه شد صحبت بکن با اهل خود | ناقص چو بینی ماه را منکوحه در خلوت مبر
زن را طلب کن آنچنان هرگز نداند مردمی | آواز نے[4] کس بشنود تاریک باشد آن حجر
آنجا نباشد گو و کی نے گربه باشد نے سگے | بگزین محلے آنچنان کانجا نباشد جانور
نزدیک اهل خود مشین بینی چو شسته بیوه | بوسه مده فرزند خود چون شسته بینی نے پدر

[1] قوله خلوت کنی الخ یعنی خلوت زن است کرکسے را نام نه ولی نباشد و آن خلوت چون زن یعنی چون زن را گرفتند یعنی عقد کردند و خواستند که با او صحبت و خلوت کنند باید اول بسم الله جماع بود اول بسم الله نگویند شیطان با ایشان صحبت کند و فرزند بد آید و اگر نزدیک نباشد و جماع کند و فرزند آید نظیف و زیرک باشد و اگر [illegible] [illegible] [illegible]

[2] قوله در وقت الخ یعنی وقتیکه زن بیگانه را خلوت کنی باید غسل کنی و اگر نکنی زن بیگانه فرزند بد آرد و فرزند بد دیدم چون خدا ظالم بود هم نے هنر یعنی فرزند بد آید و خدا ظالم نیست و فرزند بد نیافریند و اگر [illegible] [illegible] [illegible]

ترس از خرابی حال شان ناگاه آہی از درون — بزنند گردد سوختہ جملہ جہان کوہ و شجر
حائض چو گردد عورتے حرمت بدان قربان او — چون تو وطی نسیان کنی صدقہ بدہ دینار و زر
او را مکن از خود جدا ہمچون جہودان ہشرکان — دو قے بگیر از جملہ تن جز موضع خون منفجر
فرزند چون بدہد خدا او را نکو نامی بنہ — نامیکہ باشد بہ ترش حمدی و عبدی خوبتر
از روز زادن ہفتمی ہم دو دکن موی سرش — گر دختر ست شاتی تکبش شاتین چون زاید پسر
ہمچون رسوم جاہلان موے مدار بر سر ش — جعدے مدار بر سر ش کان ہست شیطانرا مقر

باب چہاردہم در آداب طعام خوردن

طعمے چو خواہی تا خوری در روز و شب یکبار خور — آن طعم باشد سود تو باقی مرض دان درد سر
در جوع چون طعمی خوری آن طعم دان ماکول خود — طعمیکہ در سیری خوری آن طعم بخورد دل جگر
از پیش خود طعمی بخور در پیش کس منہ از دست — بردار لقمہ خورد تر میخائی آنرا بیشتر
چون طعم خواہی تا خوری اول بشو آنرا بخور — چون طعم خوردی ہم بشو آمد چنین اندر خبر
تعظیم خور تو طعم را گو تسمیہ ہر لقمہ را — پہلو زدہ بالاے کعبہ افتادہ تکیہ ہم مخور
کثرت ایادی بر کنست تنہا مخور مثل دوان — طعمیکہ تنہا میخوری ہمراہ خود شیطان نگر
چون ریزہ افتد بر زمین بردار آنرا خود بخور — خستم و بدایت ملح کن بر دو ز بر لقمہ نظر
در آب و طعم دخوان تو ناگہ بیفتد چون مگس — غوطہ بدہ آنرا بکش از من بیاموز این ہنر
گفتست ختم انبیا ہم اینچنین جانان من — بر پر یکے دان زحمتی و آن دیگرے دارد شمر
عیبے مکن در طعم کس چیزیکہ یابی خوش بخور — نے ترش گوئی بیمزہ نے مثل آن چیزے دگر
خواہی شوی بیشک غنی مالے بیابی بیکران — تخلیل کن دندان خود چون طعم خوردی ای پسر
چون مر ترا مہمان رسد اکرام کن بیحد و عد — نے الحال کش در پیش او طعمیکہ باشد حاضر
در تو گہے مہمان شوی ہر جا کہ جایابی نشین — از میزبان آب و نمک خواہش مکن چیزے دگر

شخصیکه خواند مرترا وقتیکه سازد دعوتے
عذری بکن هم معذرت آنجا که بینی شور و شر

در طعم دانی شبهتے یا طعم بهر مرده
آنجا سرود و دف دهل فحشی و غیبت یا نمم

یا ساخته[1] اند آن طعم را بهر ریائی بهر حق
خوانند آنجا اغنیا بکنند بر فقرا ز جبر

گر اینچنین طعمی بود دعوت قبول آنجا مکن
فارغ نشین در خانه و از اینچنین شو پر حذر

باب پانزدهم در بیان آداب آب خوردن گوید

گر آب خواهی تا خوری باید خوری زان اندکے
ساکن بخور اندر سه دم تعجیل در یکدم مخور

استاده باشی آنزمان آبے مخور جز چار جاے
باقی وضو و وقف جا هم آب زمزم هم سپور

آبے نباید تا خوری در چار جا اے جانمن
نا پا و پس خلوت مخور پس خواب هم حاجت بشر

چون لوگنه داری بسے آبے بده مر خلق را
تا چیز گردد آن گناه از حوض کوثر آبخور

آبے مخور یکساعتے یا بی امان از دردها
هر گه که خوردی طعم را از گرم و شیرین چرب و تر

آبے خورانی خلق را یابی ثواب بے حد
یک قدح بدهی تشنه را حوضے بجنت صد بهر

باب شانزدهم در بیان آداب جامه پوشیدن

جامه[2] بپوشی آنچنان کان دیر ماند مر ترا
هرگز نه پوشی تنبتی پوش آنچنان باشد ستر

از نیمه پوشی جامه را در این بیابی راحتے
دستار باشد پیرهن شلوار کن زان سخت تر

کمخواب و خز دیباج را باید نپوشی هیچگه
ابریشمے چون رشته شد زان هم بکن کلی حذر

مختار شد از جامه ها اسفید جامه جان من
تو دور کن از خویشتن هم زرد و لعل و معصفر

کم پوش چرم و پشم را سجده مکن بالای آن
برنیمه سجده افضلست نزدیک علما معتبر

دستار بندی هفت گز شمله گذاری پشت پس
نے شمله باشد بند شے آن بند شیطان شمر

شمله که باشد با علم آن شمله را روشن بدان
نے علم شمله دان چنان چون خانهٔ تاریک تر

دیرے بماند پاک هم کونه چو پوشی جامهٔ
این ئیس شکل صالحان هم مردمان نیکو سیر

چون کفش پوشی موزه هم باید پوشی زرد و لعل
چون کفش موزه شد سیه اندوه بینی بیشتر

سوزه که پوشی کفش هم اول بپوشی راست پا — چون تو کشی این سر دو را باید کشی بر عکس تر
هر گاه که پوشی جامه نو یک کف پر از آبی بکن — ده بار سورة قدر خوان زان آب کن آن جامه تر
انگشتری زاهن مپوش ار مس و ار زیز هم — تو دور کن از خویشتن خاتم که باشد عین زر
ترک تختم افضلست امرے نباشدن چون ترا — از نقره کن انگشتری حاکم چو گشتی نامور

باب هفدهم در آداب خفتن میگوید

در ذکر گفتن خواب رو بیدار گردی ذکر گو — باید که خپسی باوضو بسیار یابی تا ثمر
کوچه نگردی نیمشب (یعنی ذر ثانی شب) از خانه بیرون در مرو — خفتن چو خواهی شمع کش آوند پوش و بند در (بزها)
تنها نخپسی خانه کانجا نباشد آدمی — آسیب یابی از پری باشد ترا از جان خطر
چون تو عشا کردی ادا فی الحال رو خوابی بکن — عاصی شوی دوزخ روی شبها بگوئی چون سحر
قیلوله را دان نعمتے هرگز نگیری ترک آن — راحت بیابی در بدن آسوده گردد مغز سر
مقدور باشد چون ترا هرگز نخپسی بر زمین — طاعون و باهم از زمین آید برون جان پدر
خوانے که بینی جانمن تعبیر پرس از عالمان — نے کودکان نے دشمنان نے از زنان اهل کفر (یعنی از کودکان و دشمنان و زنان و دیوانگان)
تعبیر بکند چون کسے آن خواب افتد هم بران — بد را بگوید خوب چون آن زشت گردد خوبتر
گر بد بگوید خواب را آن خواب بیشک بد بدان — خواندم چنین اندر کتب دیدم بسے اندر خبر
منکر مشو از خوابها مردیست از پیغمبر آن — در خواب بینی مصطفے تحقیق دان هم معتبر
شیطان بصورت مصطفے قدرت ندارد تا شود — نے هیچو کعبه نے سمائی هیچو شمس و نے قمر
جانان نخپسی شب جمعه عاشوره عرفه عید هم — رمضان چو آخر عشر شد شو معتکف یابی قدر

باب هژدهم در آداب بیع و شرا گوید

میکن تجارت جانمن این از مکاسب خوب دان — در تو برکت بیشتر اسپان بهائم هم بخر
غله مخر نیت گران برده فروشی هم مکن — پرهیز کن این هر دو را ملعون نگردی معتکر
در سود غله برده هم هرگز نباشد برکتے — محرومانی از کفن آن مال بخورد کس دگر

سه یعنی در سود خریدن برده و غله برکت نیست ۱۲

در هر چه بینی ضرِ مکس هیزم بود یا کاه و گچ
این احتکارست پیشکے مخصوص نے قوت بشر

گر غله آری از زرع یکنی ازان انبارها
هرگز نگردی محتکر نزدیک علماء معتبر

چون نوخریدی برده مفروش اورا هیچگه
دانی برادر پیشکے او گرچه باشد بدبتر

گر تو فروشی یا خری سوگند ناری درمیان
سوگند چون صادق خوری روزیت گردد تنگتر

کیلی[1] و وزنی چون خری آری بخانه از دکان
ناکرده کیلی وزن هم مفروش جانان هم مخر

مالک کنیزے چون شوی پاکی رحم از فرض دان
مستی مکن تقبیل هم فے الحال در خلوت مبر

کامل چو بینی حیض را اندر کنارش زود کن
بیعے کنی چون جاریه پاکی رحم دان دوستر

پرہیز کن خوردن ربا باشد ربا خوردن چنان
کردن زنا با مادران هفتاد بار اے شه بسپر

باب نوزدهم در بیان منع از صحبت سلطان و اغنیاء

درویش شود رنج شین طمعے مکن از هیچکس
قانع شدن ملکے بدان خانه بدان پر از گهر

نزدیک سلطان خود مرو دربار سلطان مر ان بلا
چون تو هوس سلطان کنی باشد ترا از جان خطر

احسان مروت هیچگه هرگز مجوئی از شهان
چون تو ستانی ده زمین افتاده باشی پیش در

تقلید شغل شه مکن آفت بلا مدغم در آن
راحت به بینی اندکے زحمت عذابے بیشتر

اشغال شه بیشک مدان هیچون برائی جامه
پو شد برائے چون کسے او را ندانی معتبر

چون تو غنی بینی بدر بگریز تو فے الحال زو
درویش آمد چون نظر آور به پیشش ماحضر

پرہیز از مهر و ملک دان زهر قاتل قهر شان
چون تو نشینی با ملک هر لحظه بینی صد ضرر

تعظیم کن درویش را چیزے بده از بهر حق
بر رد و زن تو ثلثان دین عظم تو انگر بهر زر

الطاف سلطان چون کند هرگز مشو مغرور آن
شکر که سلطان مے دهد آن زهر دانی نے شکر

زایشان نیابی راحتے مهرے نیارند بر کسے
رافت ملک آفت بدان احسان شان خشم و قهر

---

[1] قوله کیلے وزنے الخ بدانکه کیل بفتح بمعنے پیمودن و پیمانه هر دو آمده و وزن نے مراد از وزن ترازو ست و بمعنین بیع و شرا عند الشریعت رواست عن عبادة بن الصامت قال قال رسول الله صلے الله علیه وسلم الذهب بالذهب والفضة بالفضة والبر بالبر والشعیر بالشعیر والتمر بالتمر والملح بالملح مثلا بمثل سواء بسواء یدا بید فاذا

چو نشتو روی مجلس شهان باید نگهداری زبان
سخنے نگوئی پیش شان آئی برون باشی چو کر

پرسند چون از تو سخن خدمت بکن پاسخ بده
سخنیکه گوئی پیش شان نرم و خرین آهسته تر

ناخوانده بر شاهان مرو خوانند چون در حال رو
طاعت بکن فرمان شان این نوع از فرضی شمر

عدلیکه بکند پادشاه بهتر ز سالے شصت دان
بکند کسے طاعت دران یا خود عبادت بیشتر

حدے اقامت چون شود اندر زمین از بهر حق
از چهل صبحے دان نکو بارد که متواتر مطر

باب بیستم در خلق نکو و نرمی کردن و حقوق همسایه

تو پیشه کن خُلقے حسن تا اجر یابی بے عدد
با خلق چندان خلق کن تا تو بگردی مشتهر

نادان چو گوید بد ترا خلقے بکن پاسخ بده
خلقے کند یاری ترا گردند هر یک داوگر

عقل و معیشت حلم هم با مردمان ورزش بکن
تا شهد گردی در جهان یابی بعقبے بس ثمر

نرمی بکن با جمله کس خُلق و مدارا پیشه کن
تا دوست گردی خلق را چون روح در قالب بشر

کن مشورت در کارها کارے مکن بے مشورت
مامور شد شاه رسل در مشورت ای نامور

چون تو بهمی برده خری او را بدان همزاد خود
طعمش خوران چون طعم خود جامه بپوشان خوبتر

چون او کند عصیان گنه بگذار ازوی صبر کن
آوند گر او بشکند یا ده مگو دیگر بخر

کارے مفرما آنچنان رنجه شود زان کار او
خاصه چو بینی صائمش فرمای کاری ماندر

رنجه مکن همسایه را بسیار احسان کن براو
ورنه بدوزخ مر ترا باشد عذابے بیشتر

رنجه کی همسایه را حضرت خدا او را وهد
خانه زمین و ملک تو آمد چنین اندر خبر

جمله بزرگان اولیا ایذا تحمل بیشکے
آنکس که او خدمت کند مخدوم گردد تاج سر

اسپ و بهائم چون خرے گاه و دلیده شان بده
آبے نما هم بارها بخورند اندک بیشتر

دانی دهان بسته است او گفتن ندارد حال خود
دائم نماند بسته لب شعنت کنی تو بیخبر

باب بیست و یکم در حقوق والدین برفرزندان

باوالدین احسان بکن تا اجر یابی بیعدد
خدمت توشان فرضی بدان در نص وهم اندر خبر

هر چونکه خواهند آنکنی جنت درآئی بیشکے
مر مصطفےٰ را گفت خالق یاد کن ای نامور

خدمت بکن مر جمله را مخدوم گردی بیشکے
آنکس که او خدمت کند مخدوم گردد تاج سر

آنکس که عزت میدهد ابوین را بشنو نکو
دارین عزت مرورا مقبول در جمله بشر

حکایت علقمه از اصحاب حضرت علیه الصلوٰة والسّلام

نشنیدهٔ پر علقمه جانان چو شد وقت نزع
زحمت گران بند زبان تلخی چو بردی بیشتر

زن آدبیامد بر نبی گفتا که اے شه مرسلان
برشو بهرم نزع گران گشتست عاجز مضطر

فرموده احمد مصطفےٰ مر مرتضی وهم بلال
سومی بسلمان فارسی عمّار را چارم راشمر

رفتند شان بر علقمه کردند تلقین مرورا
هرگز نجنبیدش زبان کردند بر احمد خبر

پرسید سید پاک دین ابوین او زنده اند
گفتند اصحابش چنین مرده بقین او را پدر

زنده است مادر علقمه گشته ضعیف وناتوان
فرمود سید مرسلان روای بلالش زودتر

بر مادرش از من سلامے گو چنین ای پیر زن
گر قدرتت داری بیا خواندتر اخیر البشر

گر اوندارد قدرتے اورا بگو تو ای بلال
درخانه خود تو شسته شو آید بتو شافع حشر

رفته مؤذن مصطفےٰ بگذار وچون پیغام این
برخاست شادان شد ضعیفه از شنیدن این خبر

او گفت سازم جان فدا بر خاکپای مصطفےٰ
کرده عصا در دست خود آمد بحضرت نامور

کرده سلامش مصطفےٰ هم خواند احمد پیش خود
افعال جمله علقمه کرده بیان او سر بسر

گفته که بود این علقمه صاحب صلوٰة وصوم هم
هم عابد وهم زاهد و بوده سخی ومعتبر

لیکن زخدمت من مقصر بود اے ختم رسل
زن خویش را عزت بداد کرده مارا بی وقر

گفت من هرگز نکردی گفت زن کردی قبول
راضی نیم زین سبب آسنا فع روز حشر

فرمود سید زود تر هیزم بکن جمع اے بلال
سوزیم تا مر علقمه کن آتشے تعجیل تر

۱۲ — این حکایت صحیح نیست چنانچه در الفوائد المجموعه مذکور است

عجزے بگرد آن پیر زن گفتا که اے شه مرسلان — بهر چه سوزی علقمه دلبند دارم این پسر
فرموده سید گر شوی خوشنود بر فرزند خود — هرگز نسوزانم ورا یابد نجات اندر حشر
گفتا گواه شو یا نبی راضی شدم بر علقمه — خوشنود گشتم این زمان گو جور کردی یا ببر
پس گفت ختم الانبیا روز وداعی صاحب اذان — دریاب حال علقمه بروے بکن نیکو نظر
چون آن بلالے متقی آمد بسوے علقمه — بشنید کلمه زو هنوز او بود بیروے زدر
گفتی چنین آن علقمه هستی تو واحد لاشریک — هست آن محمد بنده ات هم او رسول داهر
چون مادرش خوشنود شد بر علقمه اے جانمن — انگه کشاده شد زبان آسان شده تلخی سکر
آسان شده کندن برو پس جان بحق تسلیم کرد — پس مات بذا الشاب چون آمد رسول معتبر
فرمود سید تا ورا غسل و کفن دادند زود — خواندش جنازه پس ورا کردند زوے در قبر
شنوید ای یاران من گفته چنین آن مصطفے — کارے نیاید طاعتے جز از رضا مادر پدر
اے پادشاه باکرم مارا چنین توفیق ده — بکنیم طاعت بے ریا هم خدمت مادر پدر

باب بیست و دوم در آداب وام کردن و گرفتن و دادن آن میگوید

در وام نافتی جانمن تا زنده باشی در جهان — از وام شکند دست و پا از وام برود جان و سر
هرگز ندارد کس روا دامی کشیدن جز سه جا — در مخمصه بهر کفن تزویج دختر یا پسر
چون تو دهی وامی بکس باید دهی قرض حسن — خواهش مکن مهلت بده یا ده مگو دیوان مبر
وامی مکن بهر هوا زان وام افتی در بلا — دنیا کشی اندوه و غم عقبی شوی بس بے وقر
چون تو بکس وامی دهی نیت بکن ناخواستن — چون او دهد بستان خوشی ورنه بکن کلی حذر
ازدین گر یکدانگ را بدهی بدان خوشتن — نزدیک حق باشد نکو از صدقه بینا روزنر
صدقه اگر مقبول شد یابی ازان اجر و جزا — یک حبه گیر از حق کسے یابی کشاکش در حشر
از وام دار خویشتن مستان گهے چیزے نفع — کشتی ستانی چون گرو غله مخور بر خصم بر
جمله گرو نا حکم این جانان من نیکو شنو — گاوے ستانی چون گرو هم شیر او هرگز مخور

باب بیست و سوم در سکوت نمودن و منع غیبت

چو نتوانی در مجلسے ساکت نشین خاموش هم
لکنتی تو هرگز زبان پرسند چون دُرّ و گهر

باشی تو ساکت روز و شب سخنی مگو جز ذکر حق
سخنیکه باشد گفتنش نزدیک حق باشد اجر

سخنے که نبود اندران غرضے ترا اسلام و دین
غرضے معاشے نے درو آنرا تو لا سے یعنے شمر

غیبت حرام ست بیشکے در گفتنش دوزخ روے
عیبیکه در غیبت کنی آن هست غیبت اے پسر

آنکس که او غیبت کند اعمالها بروے رود
مهتاب گوئی میخورد مردار لحمے از بشر

غیبت مکن در هیچگه بگریز از غیبت کنان
از جملگی عصیان گنه غیبت بدانی زشت تر

نمام را دان دوزخی بوے نیابد از جنان
هر چند طاعت میکند دان طاعتش جمله هدر

دانی هوکل بر زبان جمله بلا آفات را
جرم زبان گر اندکست دان جرم او بیشتر

دان کفر از دو هم شرک از دو هم قذف هستان زور از دو
هرگز ندیدم در جهان از خامشان کس خوبتر

کذبے نه گوئی هیچگه لعنت خدا بر کاذبان
کاذب نباشد سرخرو او را نیارد کس نظر

قذفے مگو مملوک را مقذوف چون باشد بری
حدّی خوری روز جزا گر دی سیه رو در حشر

چون قذف گفتن مر ترا بر بندگان عادت بود
مردود گردی از شهادة در سراجی کن نظر

سوگند هم غیر خدا هرگز میاور بر زبان
بر هر کار گردی دوزخی آن شرک دانی خفیه تر

هرگز مخور سوگند تو گرچه خوری از صدق دل
حلّاف در دوزخ بدان در خشم حق او شمر

اول به بینی چون کسے او را سلامی کن روان
یا بی جزا بے حد و عد هرگز نیاید در حصر

چون تو سلامی رد کنی گر مسلم ست رد کن نکو
آنرا که بینی کافرست گو مثل آن نے بیشتر

سلطان سلامی بر حشم هولے کند بر بندهٔ
بی بی کنیز خویش را هم اغنیا بر مفتقر

تنها که باشد مردمی خدمت کند مر جمع را
راکب کند بر راحلے بینا کند بر نے بصر

چون حلقه بزند مسلمے تحمید گوئی متصل
گو یرحمک در حال تو فرض کفایه بر بشر

سبقت کنی گر تو براد تحمید گوئی پیش ازان
در گوش دو دندان هم شکم دو بے نه بینی اے پسر

باب بیست و چهارم در بیان حسد و تکبر و عجب و غیبت و ستیزه گوید

حاسد نیابد نیکوئی هرگز نیاساید گهے — بخورد حسد طاعات را چون هیزمے تنور در
بگذار کبر و عجب هم شو خاکپاے همگنان — ماند بدوزخ مدتے خود بین که باشد کینه ور
چون تو بگوئی عیب کس صد عیب آید پیش تو — مکرے و غدرے هم مکن تا تو نیفتی در سقر
هرگز مکن استیزه را گرچه بود حق سوے تو — باحوری شینی مدان کو شک بیابی در صدر
کبرے مکن با هیچکس دان جمله را بهتر ز خود — هم — چون کبر بکنی بر کسے باشی ز گبران بدتر
کبرست کار ابلیس را باید تواضع پیشه کن — تا حق ببردارد ترا اندر میان بحر و بر
چون پیر و کودک در نظر آید ترا تعظیم کن — کودک بدانی بیگنه در پیر طاعت بیشتر
مومن ندارد کینه اندر درون جان خود — شب را چو خسپد جا من کینه بشوید از جگر
هر جا شجر بینند کسے گشته نگون سوے زمین — خدمت کند هم پشت خم چون بگذرد تحت الشجر
عیسے شده بر آسمان کرده تواضع خلق را — قارون شده زیر زمین چون کرد بخل و کبر سر
چونتو شجر بینی نگون راکع شده سوے زمین — آری همون گردد نگون شاخے که باشد میوه ور

باب بیست و پنجم در بیان اخلاص و ریا در اعمال

صوم و صلوة و صدقه هم بهر خدا خالص کنی — نے بهر جنت حور نے بهر خلاصی از سقر
از بهر دنیا یا عمل بهر جزا عقبی کنی — مزدور باشی بیشکے کامل نیابی این اجر
حق را بیابی آنگهے کارے کنی از بهر حق — مخلص چو گشتی جا من بینی خدا از چشم سر
اخلاص دارد کارها در کارها اخلاص کن — کفرے بدان سمعه ریانی از مرائی کس بتر
چون ذکر گوید پاسبان از بهر راندن دزد را — بزهکار گردد ذکر گو باشد منافق بے خبر
دنیا چو خواهی از خدا از بهر آن طاعت کنی — دنیا بیابی بیشکے مانی ز جنت دور تر
چیپ راست بیند بنده چون اندر نماز خویشتن — گوید خدا می بنگری از من مگر ادب تر

دل راچو بندی باخدا اور کارہای راہ حق
مقدر کارہ سے آنچنان تا اجر یابی پر گہر

در تو نجواہی از خدا حور و قصور اندر جنان
صد حور یابی در جنان حق را نیابی ای پسر

باب بیست و ششم در توکل و رضا و خوف و رجا

چو نتوکنی بر حق توکل ہم رضا در کارہا
بیشک ولی گردی یقین در سلک خاصان معتبر

جملہ سپردم کارہا در حضرتت اے بادشاہ
گو این سخن در روز و شب ترس از خدائی کس دگر

خوفش بباید آنچنان جز من کسے نے دوزخی
امید باید این چنین باشم بجنت در صدر

مسلم بباید در میان خوف و رجا در ہر طرف
خوفش بباید اندکے امید باید بیشتر

ابلیس شش لک سال گو میکرد طاعت راندہ شد
بو بکر بد در پیش بت میکرد بروے صد نظر

دل راندارے ملتفت تا زندہ از بہر زمان
روزی رساند ذو المنن دار و خزائن گنج زر

بخشش ندانی از کسے جز از خدائے خویشتن
چون مر ترا بخشد کسے جن و ملائک یا بشر

خالق ہمیگوید ترا اندر بلا ہا دہ رضا
ورنہ بروز یر سما خالق طلب جز من دگر

تکیہ مکن بر کار خود عجبے بطاعت ہم مکن
بلعام و برصیصا ہم گشتند ملعون خاک سر

باب بیست و ہفتم در بیان فضیلت صبر و شکر گوید

فرحت چو خواہی دائما ہمدم بسازی صبر را
ہرگز ندیدم در جہان از صبر چیزے خوبتر

صبرے بکن در کارہا کز صبر یابی صد فرج
ظالم چو بینی خصم را صبرے بکن یابی ظفر

ظالم چو ظلمے میکند صبرے بکن باکش مگو
از کس نخواہی داد چون داوت دہد آن داد گر

دان نصف ایمان صبر را ہم شکر را نصفے دگر
محکم بکن این ہر دو را مومن بگردی بیخطر

امید کس بردل مکن امید کن بر خالقے
کو رزق بدہد وحش را ہم طیر را در بحر و بر

موجود داری نعمتے قیدش بکن در شکر حق
زائد بر آن خواہی اگر شکرے بکن ای نامور

گرچہ مراتب بیحد و دارد غنی شاکر ولے
او کے رسد با صابرے کو صبر زند در فقر

شاکر سلیمان گرچہ بود اندر غنا و سلطنت
او کے رسد با مصطفے کرده بدرویشی صبر

باب بیست و ہشتم در توبہ کردن و زہد اختیار نمودن

توبہ بکن امروز تو ہرگز نکو فردا کنم — شاید بمیری صبحدم فردا نیابی ای پسر
توبہ کنی از صدق دل فیما مضی آری ندم — چون یاد داری آن گنہ گردد خراب و منکسر
زہدے بکن دستی مزن در مال و دنیا جا مکن — ہر فردہ را با تو بود فردا حساب و ہم حصر
گر بازمانی از گنہ آن گرچہ باشد ذرہ — نزدیک حق باشد نکو از طاعت جن و بشر
گر بندہ از صدق دل توبہ کند از معصیت — بروے نماند ذرہ زان کردہا باقی اثر
در بند دنیا چون شوی طلبش کنی از ہر کسے — محروم مانی از خدا منضوب گردی بیخبر
عصیان بدانی دوستی کردن گناہ و ہم خطا — دشمن خدا دان بیشکے ہولع کہ باشد مال و زر
فارغ شدی از بیم و زر رستی ز دیو و شر او — زاہد ز شیطان ایمنست وسواس نے بروے گذر
اموال دنیا چون کسے یکبند جمع دانی سگے — کو ہم شکم پر میکند آن زر بدان سنگ و مدر
درویش خواہد مال در او را بدان درویش تو — ہست او مقلد در دین دیو بدان صورت بشر
چون ہست دنیا بیوفا در بند او بودن خطا — در جمع او دان صد عنا در دین نہ سودے بل ضرر

باب بیست و نہم در بخل و سخاوت و صدقہ و ایثار و مثال آن

گر دور داری خویشتن از بخل و امساک ہم — رستہ شوی یابی جنان شینی چو شاہان در صدر
ایثار را ہم پیشہ کن چیزے نخواہی از کسے — محظور دانی خواستن دادن لطیف و خوبتر
صد چند کس از صوفیان بودند عمری در سفر — گشتند تشنہ ہر یکے ابریق بدر بر یک نفر
او داد او را او بدو مردند جملہ تشنگان — آن آب خوردہ یک نفر آنجا نماندہ کس دگر
ہم صدر نشیند منزلت محراب و محفل جایگہ — ایثار کن بر دیگران گردی تو شخص معتبر
دشمن خدا شخصے بدان کو پیشہ سازد بخل را — محبوب حق باشد کسے ایثار یکبند سیم و زر
ہر گز سنہ مالی فرو از بہر رعد نیستی — آن رعد آید چون ترا آن مال گردد مشتہر

از بہر دختر با پسر مالے مکن زیر زمین
حاجت چو افتد شان گہے ہرگز نگوید کس خبر

ہم بر خدا بسپار شان میری نمیر داد گہے
از کار ہا بیغم شوی اندیشہ را از دل ببر

این مال باشد مار تو آن ماردان زنار تو
زنار فرد انار تو این نار بر زنار بر

باب سی ام در تواضع و معیشت و نفع رسانیدن خلق را

با خلق در ریش کن نکو تا دست گردی جملہ را
با نغز مردان خلق کن با زشت خویان بیشتر

آنکس تواضع میکند با او بکن صد چند آن
در کس تکبر میکند صد قہ بدان با او کبر

چو تو نخواہی با کسے بودن بیک جا مدتے
گر روز را گوید شبست بنمائی پروین ہم قمر

گر مردمے منکر شود با تو ستیزد ہر دمے
گوید حماری اسپ را گر تازیست گوئی حمر

رنجہ مشو اندوہ مکن خلقے چو گو بد بد ترا
مخلوق بد ہا بر خدا گفتہ کہ ناید در حصر

از مدح کس خوش دل مشو اندوہ و دشنامی مکن
از مدح نے باشد نفع و زہجو کے باشد ضرر

سخنے کہ گوئی با کسے بر قدر عقل او بگو
عالم چو بینی سامع ست با او بگو چون در گہر

چو تو بدانی جاہل ست فہمی ندارد از سخن
سخنے بگوئی آنچنان در وے کند قدرے اثر

لطف و نرمی کن بسے قصد خریدن چون کنی
باید فروشی ہمچنین تا سود بینی زان تجر

نفعے رسان مر خلق را در بند نفع خود مشو
میکن چنین تا زندہ بیشک شوی خیر البشر

ہرگز نخواندم در کتب نشنیدہ ام از عالمان
ہمچون جزا ہی نافعان باشد جزا ہی کس دگر

نانے بدہ درویش را رستہ شوی در دو جہان
نظرے کنی چون بر گدا بر تو کند حق صد نظر

رنجے بکن در دے بکش رحمت رسان مر خلق را
این کار دارد کار ہا زین نیست کاری خوبتر

شو سنگ زیر آسیا رنجے بکش راحت رسان
ورنہ چو خیرہ مسخرہ نانے طلب از در بدر

خوشوقت آن مرغیکہ او افتد بدام مردمے
او را فروشد نان خرد بدہد بزن دختر بسر

سائل چو افتد پیش در او را تو بخواہد نانکے
منعے کنی چون نان از و یا خود کنی او را ہجر

سلام قولہ خلق عیال اللہ الخ عن عبد اللہ بن جعفر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الخلق کلہم عیال اللہ فاحب الخلق الی اللہ من احسن الی عیالہ رواہ ابو یعلی و البیہقی فی شعب الایمان و عن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من دخل السوق فاشتری تحفۃ فحملہا الی عیالہ کان کحامل صدقۃ الی قوم محاویج رواہ الطبرانی فی الاوسط و البیہقی فی شعب الایمان و عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل الناس من نفع الناس رواہ الطبرانی فی الکبیر و الاوسط و البیہقی فی شعب الایمان و عن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر الناس انفعہم للناس رواہ الطبرانی فی الکبیر و البیہقی فی شعب الایمان و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مشی فی حاجۃ اخیہ المسلم کان خیرا لہ من اعتکاف عشر سنین رواہ الطبرانی فی الاوسط و البیہقی فی شعب الایمان و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مشی فی حاجۃ اخیہ المسلم قضیت او لم تقض غفر اللہ لہ مغفرۃ یوم ولدتہ امہ رواہ البیہقی فی شعب الایمان و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مشی فی حاجۃ اخیہ المسلم قضیت او لم تقض غفر اللہ لہ مغفرۃ یوم ولدتہ امہ رواہ البیہقی فی شعب الایمان و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مشی فی حاجۃ اخیہ المسلم قضیت او لم تقض غفر اللہ لہ مغفرۃ یوم ولدتہ امہ رواہ البیہقی فی شعب الایمان

گوید خدا نان خواستم مارا ندادی لقمۂ — یابی عذابے زین گنہ سال ہزار اندر سقر
چون پیشہ بکنی نان دہی جنت بیابی حور ہم — خلعت بپوشی از خدا تاجے نہی بر فرق سر
سائل بدانی ہدیۂ از حق تعالے بر درت — صد چند کن تعظیم او ہم بخش او را ما قدر
ایتام را پرورد بسے نانے بدہ ہم جامۂ — ہر لحظہ شفقت کن چنان تا یاد نایدشان پدر
خدمت کند چون مردمے باشد چو خادم پیش تو — باید نوازی ہر زمان او را بدان نور البصر
گر یکدو نان پیش آورند تو لقمہ بخش کن — یابی فضیلت بیشتر آن ہر دو را تنہا مخور
این حکمہا بر اغنیا نے بر فقیر و گرسنہ — او خود بود محتاج آن نانے کجا بدہد دگر

باب سی و یکم در خوبی حلم و زشتی غصہ کردن گوید

حلمے بکن با جملہ کس محبوب گردی پیشکے — ہرگز نباشد نزد حق از حلم چیزے خوبتر
جاہل چو گوید بد ترا حلمے بکن چیزے مگو — خلقے ترا ناصر شود بکنند یاری یکدگر
مردم چو خواند حلم را عالم شود اندر جہان — حلمے نباشد چون درو شجرے بدانی بے ثمر
خشمے مکن بر ہیچکس غاضب بدان مغضوب حق — چون بر تو بکند کس غضب سخنے مگو میکن صبر
عفوے بکن از مردمان خشمی کہ داری خود فرو — تا ہیچکس نزدیک حق از تو نباشد دوستر
خشمے بیاید چون ترا کوہے نماید نزد تو — آن خشم چون بخوری فرو یابی مزہ شیر و شکر
وان اہل جنت آن کسے کو را بہ بینی این صفت — ناگہ کند خشمے بکس ہم باز آید زود تر
چون علم کس ہ داد حق با او عمل شد منتظم — چون او نباشد ہیچے اندر جہان مردے دگر
خشمے چو آید مر ترا استادہ باشی می نشین — در شستہ باشی خسپ تو آلا بہ آبے سرد تر
جائیکہ خصمے بد بود کشتن ہمی خواہد ترا — حلمی بکن گرد و زبون میگو جوابش سخت تر
خشمے کہ بکنی روز را تا شب نباشی ہمچنان — خوشنود کن مغضوب را یابی جزاے بیشتر

باب سی و دویم در امر معروف و نہی منکر و مانند آن

فرض شد معروف امر و نہی منکر دان چنین — بر جملہ مومن فرض دان پیر و جوان ہم بندہ حر

تذکیر را چون بشنوی از گوش دل نیکو شنو | زشتی بگوید یا حسن خذ ما صفا ودع ما کدر
پندے چو گوید عالمے آنرا بصد عزت شنو | در فسق او نظرے مکن در علم او میکن نظر
از امر کردن یا منع چونکس عداوت میکند | بگذار امر و منع هم از وے بکن کلی حذر
پندے چو خواهی تا دهی اول بده مر خویش را | پس پند ده مر اهل را منکوحه و دختر پسر
سرگین گلا به منع کن کهگل بکن دیوارها | سرگین گلا به چون کنی گردد ملائک منتفر
پاچک مپز تو دیگ و نان گرچه بود خاکستر ے | گوید نجس آن خاک را یوسف امام معتبر
از شهر بعضے مردمان بکنند عصیان هم گنه | مانع نگردد دیگران گردد بلا شان عامتر
ترکے کنی معروف را نهی از منکر کنی | افتی تو هم اندر بلا خود را یکے زیشان شمر

باب سی و سوم در بیان رقص و مزامیر و سرود و سماع گوید

وان نعمت صوت حسن هم بخشش حضرت خدا | تو زینوا اتاکم میخوان حدیث مشتهر
آواز خوش جان بشنود تو تنش رسد عاشق شود | خواهد نخستین جاے خود قصدی کند سوی زبر
زور ے کند کاید برون قالب بگیرد دامنش | این نوع را تو رقص خوان زان کے ترا باشد خبر
ستر خدا دانی سماع محروم زین نعمت بسے | مر وان بدانند قیمتش نامرد کے داند قدر
اور اسماع باشد روا آنکس کہ میرد نفس او | جانے بود زنده درو ورنه ترا باشد حذر
چون بشنوی صوت حسن تحمید کن بر حال خود | مجذوب چون گردی ازان پیدا شود حال دگر
دانی سرود آن آتشی مر جان عاشق صادقان | کین راز را خاصگان دانند ایشان نے دگر
صوت حسن قوت روان روح ترا پرواز زان | شد از ازل قسمت چنان گویم چنین بشنو پسر
تا مر ترا قوت بود در قصه کمتن اے جانمن | منکر مشو این حال را دان قیل و قال بیشتر
مطلق بدان حرمت غنا مشنو ملاهی هیچگه | طنبور و بربط چنگ و نے جمله حرامست و خبر
دف طبل هم حرمت بدان الا که طبل غازیان | دف هم مزن در هیچ جا جز در عروسی ای پسر
دانی غنا افسون زنا از سر هوا چون بشنوی | بیشک بیفتی در بلا بر بند زین کلی نظر

قوله صلعم حسن
مسئله سرود و حرمت آن از کتاب الحاوی
ادله بازداشتن از شنیدن سماع
تشریح حدیث حسن بخش
بیان آنکه نفس مطلوب
مثال اول در بیان آنکه نفس
دلیل دوم بر بیان آنکه
دلیل سوم بر بیان آنکه
جواب شبهت نیاز مندان
فایده شنیدن آواز مباح از
ذکر آنکه بود بگمان این جنس
علت الهی بیان کند تا بتوان کرد
فایده حالیشان بیاد آوردن
نشنیدن نفس سرود را
استدلال کردن ابن سریج
مسئله ۴ ۴ ۴ ۴ ۴

اندر سماع چون بشنوی کس نعره یا آهے زند | هر گز مشو مغرور زان شاید که باشد از مکر

باب سی و چهارم در لاغ و بازی و شطرنج گوید

بازی حرامست جملگی جز لاغ و بازی اهل خود | آنکس که بازی میکند او را بدان چون گاو خر
در نرد یا شطرنج چون بیند کسے نظر کند | در شرمگاه مادران گوئی کند آنکس نظر
حضرت خدا بر سلے سیصد نظر روزی کند | شطرنج بازان زین نظر محروم تو بیشک شمر
در نرد یا شطرنج کس نظری کند بازی کند | در لحم خوک و خون او گوئی کند او دست تر
شطرنج بازی شافعی لا باس گوید آنزمان | گر روی بنا شد درمیان فحشی نگوید یکدگر
چون کس سلامش میکند گوید جواب او را روان | نے فوت وقتی زود شود باشد نه زین او مفتخر
تعلیم غزو کافران باشد همین اصلی غرض | وز بهر دنیا ناخوشی یکساعتے اے نامور
گر روی چو باشد درمیان محظور مطلق آنزمان | در لهو بازی مردمان بینی بکن شان تو زجر
اسپے دوانی یا شتر تیرے فرستی یا دوی | دانی روا این چیزها گر روی دین جائز شمر
بازی کبوتر هم مکن مردود گردی در شرع | چونتو پرانی آنزنان ملعون شوی هم خاک سر
شرط گرد هر دو طرف بیشک حرامست جان من | دانی حلال از یک طرف آید میان ثالث نفر
هر گه کبوتر پائے سر یا بی خروس تاج سر | از خود مکن هر دو جدا تا دیو ناید خانه در
شکره پرانی دائما از بهر صیدے هر زمان | این وجه وجهی پاک دان مسکین شکاری ای پسر
باسگ مکن بازی گهے ناقص شود اعمال تو | جز سگ که باشد پاسبان یا صید گیر و از قهر
خالق نگهبان بس ترا از سگ نگهبانی مجوی | میکن توکل بر خدا در نه توئی از سگ بتر
در سوے صیدے تیر را چونتو فرستی یا سگے | شکره پرانی سوے او کو تسمیه تعجیل تر
باشد سگے آموخته از صید چیزے کم خورد | هم شکره باید آنچنان خوانی دوان آید ببر
گیرند ایشان صید را باجمع میرد صید چون | ذبحے نه حاجت اندران مذبوح دان طیب شمر
گر زنده یابی ذبح کن در میرد و بنال رو | باید نشینی از طلب گر مرده یابی خوش بخور

لا قوله الخ نقل فتوی از بیان خلاف و خون فتوی

لا قوله نرد شیخ فال الله تعالی یا ایها الذین آمنوا انما الخمر والمیسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشیطن الخ

اشاره بوسوسان جزایرین

نیست بازی خوردن بسیار است زیرا که در بعضے از طرق و قزاقان زود شطرنج را غصب کرده اند و دزدان بسیار بطریق دزدی میکنند و گرفتاران را بقتل میرسانند

از گز چو بزنی صید را جرحی نشد مردار دان
گر آتشی سوزد در امر دار دان زو کن حذر

در آب افتد بام هم آن صید را هرگز مخور
روشن بکردم پیش تو این مسئله چون شمس و قمر

باب سی و پنجم در تکبیر گفتن ذبح و خوردن آن مذبوح گوید

بسمل چو خواهی تا کنی گو تسمیه بسمل بکن
ذابح چو باشد مسلمی مردی بود خواهی زنی

گر ترک گیری عامداً مردار شد زو کن حذر
یا کودکی عاقل بود گر ذبح میداند بخور

در ذبح ببری چار رگ حلقوم دو شه رگ مری
زین جمله گر ببری سه رگ حلقوم باشد یاد گر

مذبوح شد بشنیک روا اورا بخور از جان و دل
گر دی فراموش تسمیه پاکش بدان فی الحال خور

اهل کتاب و صابیان و زاهل قبله هر که هست
مذبوح شان باشد روا طیب بدان جائز شمر

بسمل کنی از بهر بت یا در عمارت چاه و جوی
وقتیکه آید نو عروسی یا کسی خود از سفر

یا زحمتی نیکو شود یا بهر زرع و باغ و زر
آباد بکنی دیه چون یا میر آید در شهر

مکروه باشد این ذبح کس را نشاید تا خورد
جز اهل سجن و بندیان آنکس که باشد مفتقر

غیر ایشها هیچکس نرسد که نخورد گوشت آن
مردار دان مذبوح را ذابح چو کافر می شمر

چنگل که دارد طائرے اشکے بهائم هم مخور
دان اشک و چنگل هر دو را باشد سلاح ای نامور

هم کرگ و هم طاؤس خور کردست رخصت مصطفے
آهو بخور خرگوش هم گاوان دشتی گور خر

هم حمار و بغل هم مشکوک دان اندر شرع
هم فرس مخطور شد نزد یک نعمان نامور

مکروه دان جلال را جسے بکن علفے بده
سه روز حبس ماکیان یک هفته میش و ده بقر

چون خام یابی گوشتے آنرا مخور بریان مکن
آتش برائے طبخ او شرط ست اے جان پدر

باغه مخور خرچنگ هم از جنس اینها کن حذر
طائی مخور همچینکه مخور هر چونکه باشد مسخ خور

ماهی ملخ این هر دو را ذبحی مکن تعجیل خور
آمد بسنت مصطفے خوردن سپرزه هم جگر

غدد و مراره بولدان فرج و ذکر هم خایه را
مکروه این هر شش بدان مخطور خون منفجر

لیکن شکنبه جملگی بارو دگان ای جان من
هیچ از نبی مرسلان عامل نبوده اے پسر

چون نرم یابی استخوان میخائی آنرا تو بسے | باریک کوب و پس بخور وقتیکہ بینی سخت تر

باب سی و ششم در بیان ماهها و روزهاے سعد و نحس

ششه بار میخوان فاتحه با تسمیه ناخه کمن | هر گه که آید ماه نو اے جان من اندر نظر
اِنّا فتحنا غره خوان ناخه کمن در خواندنش | ناید بلاها نزد تو یابی بهمے فتح و ظفر
ماه محرم زر بهین اندر صفر بین آئنه | اول ربیع آب روان آخر غم اے شه نگر
اول جمادی نقره بین پیرے ببین در آخرین | ماه رجب مصحف ببین شعبان گیاهے سبز تر
شمشیر در رمضان نگر شوال جامه سبز بین | ذیقعد بینی کودکے ذوالحجه دختر خوبتر
از سال اول روزرا روزه بداری جانمن | در روز آخر سال هم نیت بکن یابی اجر
اول خمیسی از رجب نیت بکن مر روزه را | میکن نمازی تا عشا افطار آنگه اے پسر
چونتو گزاری اینچنین رسته شوی در دو جهان | رضوان کند خدمت ترا قصر بیابی از گهر
نصف رجب طعمی بکن امساک هم میخوان دعا | الحاح کن در خواندنش یابی اجابت زود تر
غسلے بکن اول رجب هم درمیان و آخرش | تا پاک گردی از گنه اکنون شوی زاده ز سر
رمضان بخوان قرآن بسے شعبان بگو صلوة را | اندر رجب غفران طلب شب روز اے جان پدر
چون شب برات آید بکن ده چیز را از جان و دل | غسلے بکن سرمه بهم بیدار باشی تا سحر
یٰسین نخست ایمان خود دوے برای توسعه | سومے مزید عمر خود میخوان بمانی دیر تر
در رخت خانه دست زن آوند ها جنبان بسے | میکن زیارت مردگان و غسلے شنو اے نامور
میکن نماز از بهر حق میخوان دعا از صدق دل | غفران بخواهی بهر خود و زبهر مادر هم پدر
عیدین را غسلے بکن خوشبوے کن هم جامه تن | در فطر این واجب شده توشیر با خرما بخور
عرفه چو آید جانمن هم حج خوانی انبیاً | یابی ثواب عمره حج هم رمی و سعی و هم نحر
وجهے نباشد چون ترا قرآن کنی کوثر بخوان | در عشره ذوالحج بخوان شب روز سورة والفجر
صوم و صلوة و کن دعا هم سرمه صلح و توسعه | غسلے بکن اصلاح هم بر جملگان چیزے دهر

اے در روز رسیدن ماه رجب صلی الله علیه وسلم

سورة یٰسین سه بار بخوان اول برائے نورانیت ایمان

سورة تبارک و سورة انبیاء

سورة واقعه هر شب بخوان

سورة دخان هر شب بخوان

سورة الم سجده هر شب بخوان

سورة ملک هر شب بخوان

سورة یٰسین هر شب بخوان

چیزے بدہ ایتام را ارحام پرس از زحمتے — در روز عاشورہ بکن ہر دہ کہ گفتم ای پسر
اندر صفر بیرون مرو جنگے بکن با ہیچکس — کاین ماہ دارد میشود مدغم در وصد ہا خطر
در چار شنبہ آخرین غسلے بکن جامہ بشوی — در خانہ شین راحت بکن با اہل خود نعمت بخور
روز زحل ماہی بزن وز بہر صیدے رو برون — آہو بیابی گرگ ہم افتد شکارے بیشتر
میکن عمارت دار احد باشد مبارک بیشکے — باغ و زراعت زود کن چاہی وجوئے کن حفر
عزم سفر داری اگر خواہی رسی بر دوستان — مختار شد از روز ہا روز قمر حسبان بدہ
فصد و حجامت چو کنی روز سہ شنبہ کن بسے — مریخ را خونریزدان ساعات او میمون شمر
چو نتو بخواہی داروی بخوری برائے زحمتے — از بہر این مختار شد روز عطارد رائے پسر
چون مر ترا کارے بود سلطان بہ بینی یا بہر — تا حاجتت گردد روا پس مشتری دارد اثر
روز جمعہ تزویج کن ہم با زنان خلوت بکن — یابی جزا از حد برون حضرت خدا بخشد پسر
روز زحل مریخ ہم گر تو بپوشی جامہ نو — یا فصد بکنی ہمدرین آید مصیبت پیش در
وز غرہ ثالث پنج ہم با بست و پنجم شانزدہ — کارے مکن جاے مرو خالی مباشد از خطر
در سال دانی بیشکے اثنا عشر ایام کس — غافل مشو زان روز ہا از جملہ کارے کن حذر
ماہ محرم یازدہ ہم از صفر نو دہ بدان — از شہر اول چار می ہم از دہ آخر شمر
اول جمادی بست و ہفت ہم بست و دو از آخرش — نیز از رجب دان بست و دو ہم بست شعبان نگر
رمضان چہار دہ شد شوال را ہفتم بگو — ہم بست و ہفتم ذوالقعدہ ذی الحجہ ہشتم ای پسر
در سوم ہشتم سیزدہ دان ہژدہ ہم با بست و سہ — در بست و ہشتم جا نمن کارے مکن خاصہ سفر

باب سی و ہفتم در بیان پیری و جوانی گوید

چون در چہل عمرت رسد کاہل نشینی یکدمی — بگذار عصیان ہم کنہ طاعت عبادت بیشتر
گر تو نباشی اینچنین بر عکس بکنی کارہا — طاعت کم و عصیان بسے شو ساختہ بہر سقر
غالب حیات آدمی بازشصت تا ہفتاد دان — کردی بیابی ثلث گم ثلثے ز ہستی بیخبر

ثلثے کہ ماند آخرین در روی بدان آفت بلا
گہ باد گیرد دست و پا صد بار روئے زرد سر

صحت نیابی یکدمے در دو بلا در ہر زمان
شبہا نیاید خواب خوش فریاد بکنی تا سحر

تپ در بدن لازم شود سرماؤ لرزہ دائما
گوارش نیاید نا نکے در چشم گردد گم بصر

بہر مصالح پیش او ہرگز نیاید مردمی
رسوا شود بر اہل خود عزت ندارد ہم وقر

فہمے نماند آنچنان سخنے نیاید یاد او
دشمن ندارد باک از و ہر روز عیشش منکدر

گر بنگرد سوے بتے در حال زو نفرت کند
خوبان و ہم شکر لبان شیئند از وے دور تر

اسپید مویت چون شود گردند خوبان بنہزم
پیری مگر شد نیستی ورنہ چرا از وی حذر

گر شاہ باشد کامران جملہ جہان در ضبط او
ذوقی نہ او را راحتے چون پیر باشد منکسر

بر پیر کس را نے نظر نے کس برو رحمت کند
باشد قفاوہ استخوان اسفید شد مویت زسر

سخنے چو شنوی از کسے چیزے نہ بینی در نظر
زورے ندارد دست و پا بشکست مہرہ در کمر

مشکست ہمہ کافور شد وان ارغوانی زعفران
شد تیر قامت چون کمان ہم گشت تن ہمچون وتر

سویت نہ بیند ہیچکس وقتے نپرسد دوستے
چاکر نگیرد کس ترا واجب نیابی آن اجر

برمن بیا تا من ترا بہتر ازان می پرورم
صد حور بد ہم در جنان بیحد قصرے پر گہر

چون پیر گردد مردمے بکند ندا حضرت خدا
رانند او را امر دمان جز خالق جن و بشر

بر پیر دارم رحمتے کانرا نباشد حد و عد
اسپید مویت نور من چون نور سوزم در سقر

پس حال چون باشد چنین نا ید ز پیران کار ما
کارے بکن در حال تو نعمت جوانی را شمر

قدر جوانی پیر را گر تو بپرسی ایجوان
آن پیر گوید پیش تو چندانکہ ناید در حصر

چون تو بہ بینی پیر را خدمت بکن از جان و دل
تا تو شوی پیر نکو شیخے بگردی ذو القدر

باب سی و ہشتم در فوائد رنج و مصیبت و زحمت گوید

رنج و بلا دان نعمتے بر دوستان نازل شدہ
دشمن بیابد این نعم چون مومن نیکو سیر

چون مر ترا رنجے رسد صد قدبدہ از جان و دل
سلطان نہ زہرے میدہد چنانچہ در عیال ۱۲ جز مومنان معتبر

هر تن که باشد نے خلل آن تن یقین بی برکت ست — حق دوست دارد آن تنی شب روزه دردسر

ملکے ست رحمت جانمن هر کس کجا شایان او — ایوب داند قدر این جرجیس یونس نامور

صد گونه نعمت دشمنان دارند بس اندر جهان — از بهر نانے دوستان باشند حیران منتظر

دانند خاصان قدر این محروم شد عامه ازین — ماهی چه داند عشق را پروانه دارد این خبر

گر مومن اندر چهل روزے خود نیابد زین یکے — کامل ندانی مومنے ایمان او اندر خطر

در تن نه بیند علتے قلت بمال خویشتن — نے ظالمے اورا کشد خوار و خجل هم نے وقر

چون حق بخواهد بنده را سازد یکے از دوستان — سقمے به تن حزنے بدل مالے نه بیند در نظر

بر تخت شاهی چار صد سالے بده فرعون سگ — بیمارگاهے او نشد نے دید وقتے درد سر

سخت[1] چو یابی شکر گو زحمت چو بینی صبر کن — با کس مگو من زحمتے تا بگذرد مدت سفر

دارو طلب هم بعد ازان تکیه مکن بر دارو ے — تقصیر در دارو مکن جز حق مدان شافی دگر

از صبر یابی گنجها پوشی مصائب درد و غم — اظهار چون بکنی تو آن چندان نیابی از اجر

بیمار[2] را چون بشنوی فی الحال رو پرسیدنش — گرچه مسافت درمیان باشد گروهے بیشتر

چونتو نه پرسی زحمتے گوید خدا نے واسطه — من زحمتے گشتم زمان وقتے نپرسیدی خبر

بیمار چون پرسی اگر چیزے بدست او بده — ازوے طلب جانان دعا بهر همے سخت تر

زحمت بدان رحمت خدا اوقات[3] را داری بپا — ورنه غضب آفت بلا فوتی کنی فرضی اگر

بیمار چون گردی گهے فوتی مکن یکوقت را — غلطیده شسته کن ادا تا تو نیفتی در سقر

چونتو به بینی زحمتے فی الحال ده صدقات را — دارو مکن بیمار را جز صدقه دادن ای پسر

صدقه بده بر نام حق جز نام او دیگر مده — کارے مهم آید ترا صدقه بده تو مال وزر

صدقه بگرداند بلا آمد حدیث مصطفے[4] — بدهد درازی عمر را هم اجر یابی اے پسر

باب سی و نهم در مصائب صبر و آنچه بدو متعلق ست میگوید

صبرے بکن چون مر ترا آید مصائب جانمن — یابی ثواب انبیا از حد برون هم از حصر

[1] قوله صنف اغر الشکر علی الصعاب والصبر اعظم الجهاد علی النفس اشارة الی ما ورد فی الحدیث رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر

[2] قوله عیادت بیمار سنن طریقت است عیادت بیمار بسیار ثواب دارد اگر ظاهر بیمار را خوش نیاید و دلش بیاساید

[3] اوقات نماز

[4] الصدقة تدفع البلاء

گر مرترا وقتے رسد رنج و مصیبت یاد کن — جملہ مصائب رنجہا پیغمبر خیر البشر
گر جزع و فزعی میکنی اندر مصیبت رنج خود — سودے ندارد مر ترا محروم مانی از اجر
از آہ و لطمہ نعرہ شق ازتن خراشی خد ہم — از نتف مو بر ریش ہم باید کنی کلے حذر
سوگے مکن چون جاہلان خفتن زمین را ترک سخن — ماندن گر سنہ روز و شب تنہا نشستن در حجر
تاریک کردن خانہ را نے شمع را افروختن — نے صحن رفتن ہیچگہ ترک گلابہ بام و در
بیکار بے از کارہا ترک تجارت زرع و زر — باجامہ بودن ریگمین کردن کبودی یا خضر
اندر مصائب جملہ را از مرد باشد خواہ زن — محظور آمد در شرع کردن برہنہ فرق سر
الا کہ باشد عالمے کز مردنش ظاہر شود — اسلام اندر رخنہ و جزا و نہ ببندد کس وگر
بر اندہے کاندر جہان آید بہ پیش جان من — شمعے بمیرد یا شود چرمے ز نعلین منکسر
دیگر شوی چون گر سنہ یا طالمے ایذا کند — دانی مصائب جملہ را راضی شوی بکنی فکر
رد تعزیت چون بشنوی موت کسے از عالمان — دانی سنن این نوع را ترکش نگیری ای پسر
چون تو عیادت یا عزا آکنی مر اہل ذمہ را — باشد روا اندر شرع بکشا ہدایہ کن نظر
حاضر جنازہ چون شود در پس جنازہ شود روان — نعرہ مزن فریاد ہم قرآن بخوان صوت جہر
بانگے مزن بازار را مردہ فلان حاضر شود — گلہا مریزی بر سرش با دام دخرما یا شکر
گور مربع چون کنی مکروہ باشد پشتہ کن — جامہ مپوشان قبر را تنبول ہم شربت مبر
بالاے تربت میوہ را مانند برگے یا شکر — قرآن مخوان پایان او بنشین بخوان نزدیک سر
گورے نبوسی ہیچگہ چون گمرہان اے جان من — بر بکار گردی بیشکے جز گور مادر یا پدر
آنجا بر صندوق را چیزے مخور آشام ہم — خندہ مزن ہرزے مگو گرد دولت ہمچون حجر
گنبد مکن بر گور ہم نے صفحہ کن نے چہر سے — بادی وزد باران رسد گردد گنہ بیشک بدر
نقش و نگاری چون کنی بر گورہا یا گچ زنے — مکروہ باشد در کتب صدقات باشد خوب تر
صدقات بہر روح او گر سیدہی بروے رسد — در شب جمعہ آن ہفتہ را بروے دہند آن دہ قدر

---

۱ قولہ لطمہ الخ شرح کرد
۲ قولہ شق باخ الخ شرح کرد
۳ قولہ خراشی خد الخ شرح کرد
۴ قولہ ترک تجارت الخ شرح کرد
۵ قولہ عیادت الخ شرح کرد
۶ قولہ بانگے مزن الخ شرح کرد
۷ قولہ گور مربع الخ شرح کرد
۸ قولہ بالاے تربت الخ شرح کرد
۹ قولہ گنبد مکن الخ شرح کرد
۱۰ قولہ نقش و نگاری الخ شرح کرد

آیند هر یک مردگان رخصت گرفته از خدا — گویند راز خویش را احزن و فرح راحت خطر
بینند حال مال و زن خود را ز خویش و اقربا — گویند بازاری دعا یابد دعا هائے خطر
هر گونه بهر حق دهد صدقه بروح مردگان — یابد جزا روحش ازان او هم شود زان بهره ور
احوال و راز خویشتن گویند با حسرت بسے — مادر پدر هم اخوتان هر کو بود دختر پسر
از مال یاران خویش صدقه دهند از بهر حق — یابم ثوابش گرچه من توزان بیابی صد قدر
میدان[1] زیارت سنت ست یکبن زیارت روز و شب — معهود سوم و هفتمی دان بدعتے میکن حذر
از بهر اهل مرده را طعمے بکن از جان و دل — پس هر دم یابی جزا جانان من دینار زر
از بهر مرده طعم چون در سوم[2] هفتم یا چهل — سازی دهی درویش را ورنه نباشد معتبر
گور منقش[3] چون کنی یا گل کنی یا گچ برو — هرگز نباشد فائده نزدیک روحان خوبتر
روحان چو بینند جاے خود گور منقش خویش را — شب روز از دلهاے شان باشد نوشی هم بیشتر

باب چهلم در احکام شهادت و امثال آن مے گوید

چون کشته گردد مسلمے در راه حق از کافران — یا ظالمے عمدا کشد خواهی به تیغ و یا تبر
زنده نماند ساعتے فے الحال میرد در زمان — نے طعم نخورد آبکے سخنے نه اندک بیشتر
حد شهید اندر شرع جز این نباشد جانمن — دیگر شهیدان مصطفے[2] گفته ست بشنو اے پسر
غرقه[1] بابی گر شود دیگر به آتش سوخته — مبطون[3] و مطعون[4] آنکه او میرد کسے اندر سفر
شخصیکه میرد در جمعه خواهی بروز و یا شبے — عاشق که باشد پارسا[5] آن عشق دارد در ستر
وانکس که میرد در سماع شنود سماع از بهر حق — وآنزن که میرد در حمل[6] میرد کسے زیر جدر
پامال[7] گردد اسپ را یا برق[8] بزند صاعقه — اندر چهے افتد کسے شیرے کشد خوک و دبر
آنکس که سخنے[9] بهر حق گوید شود کشته دران — دیگر بدان مرتبه راسد شانزده جمله نفر
آنکس که بهر مال و زر جنگے کند با کافران — یا بهر نامی[10] نسبتے چندان[11] نیابد او اجر
آنکس که بخورد زخمکی بر رو مقابل دشمنان — با او چه نسبت آن کسے زخمی خورد پشت و کمر

[1] میدان زیارت سنت ست یکبن زیارت روز و شب
[2] از بهر مرده طعم چون در سوم هفتم یا چهل
[3] گور منقش چون کنی یا گل کنی یا گچ برو
[4] شخصیکه میرد در جمعه خواهی بروز و یا شبے
[5] عاشق که باشد پارسا آن عشق دارد در ستر
[6] وآنزن که میرد در حمل میرد کسے زیر جدر
[7] پامال گردد اسپ را یا برق بزند صاعقه
[8] اندر چهے افتد کسے شیرے کشد خوک و دبر
[9] آنکس که سخنے بهر حق گوید شود کشته دران
[10] یا بهر نامی نسبتے
[11] چندان نیابد او اجر

مقبل رود اندر جنان شادی کنان خنده زنان
از سالها نیکم پا تصد از مدبر شهیدے بیشتر

هرگز کسے را در جنان دنیا نباشد آرزو
الا شهید راه حق گرچه بیاید کشک زر

چون مسلے از صدق دل خواهد شهادت از خدا
یابد چو شهدا در جتے میرد به تپ یا در دسر

شهدا گوا زمردگان در دل مبند از این سخن
اندر جنان چون زندگان بخورند شربت هم ثمر

باب چهل و یکم در اسباب فقر و تنگدستی گوید

اسباب فقر و مدبری چل چیز را میدان یقین
مسطور بین اندر کتب راویست جعفر معتبر

طعمی مخور باشی جنب آبے مخور از نا یزه
هم دور کن از خویشتن آوند هاے منکسر

بولی مکن هم برهنه جاروب در شب هامزن
مگذار تو آوند را جانان مکن بکشاده سر

نے زن بگیر و نام شوئی شوی خواند نام زن
نے نام مادر نے پدر آرد زبان دختر پسر

طعمے مخور هم نے ادب نے بد دعا فرزند را
پرکاله باشد نانها آنرا ز در ویشان مخر

قائم مپوشی جان من شلوار را در هیچگه
شسته مبند دستار هم گوشه بگیری از بشر

در خشک موشانه مکن استاده باشی هم مکن
شانه شکسته چون شود از وے بکن کلی حذر

مقراض موی شرمگه مستان گهے ای جان من
هم موے را در شرمگه از جو نداری بیشتر

در پیش پیران هم مرو هم آستانه در مشین
تخلیل دندان هم مکن چونے که باشد از شجر

وقتے نسوزی پوستے از سیر باشد یا بصل
چون عنکبوتے بنگری از خانه بکنی دور تر

زنده پیش مفگن بروں نے در نمازے کاهلی
در کذب عادت هم مکن نے در فروجے کن نظر

وقتیکه شوئی دست و رو خشکش مکن با ذیل خود
پوشیده دوزی جامه چون بدتر شوی جان پدر

چون تو گذاری فجر را زودے میان مسجد برون
گردے بفاقه مبتلا آید به پیشت صد فقر

خوابے مکن در صبحدم ادبار آید پیش تو
سوگند نخوری راست چون روزیت گردد تنگتر

تخم سگافی خز بزه صدقات آید پیش تو
با کاردے ناخن مبر نے هم بدندان ای پسر

در نفقه تنگی هم مکن فرزند و اهل خویشتن
دستی نشوئی و خوری برود ز تو اموال و زر

کاسه و صحنک زود شو چو نتو خوری طعمی درو
شیطان بلیسد چون ورا باشد بدان بر تو قهر

جنگ و خصومت هم جدل با خانه کردن روز و شب
تو گریزد در زق تو هرگز نیاید پیش در

هر چل که گفتم مر ترا بنویس اندر جان و دل
محتاج گردی نے گهے هر روز یابی صد گهر

باب چهل و دوم در بیان تونگری و اهل سخاوت و غنا

اسباب دولت مال و زر نیست چیزدانی بیشکے
گر تو کنی آن چیزها گنجے بیابی بیشتر

دائم گذاری چاشت را ترکش نگیری هیچگه
روزه بداری بیض را باشی بخانه یا سفر

پیوسته چیزے صبحدم هرگز نخسپی آزمان
تسبیح گوئی روز و شب غفران بخواهی هر سحر

شکر خدا گو بیشتر مصحف بجز از مال خود
میخوان تو قرآن بهر حق خدمت کنی ملدر پدر

سوره جمعه شبها بخوان سوره مزمل روز و شب
دائم بخوانی واقعه از بعد مغرب خوتر

ناخن چو خواهی تا بری در روز پنجشنبه بری
موزه که پوشی کفش هم باید که پوشی زرد تر

چو نتو بپوشی خاتمے پوش از عقیق ای جانمن
محبوب خواهد دست چون دستے بده مقصد بر

عهد یکه بکنی با کسے نقضے مکن در عهد خود
چاروب چون مسجد زنی مالے بیابی بیشتر

حجے بکن از بهر حق میکن زیارت مصطفے
اندر تجارت صدق را کن پیشوا هم راهبر

در خانه داری سرکه را خانه مکن خالی ازان
برکت چو خواهی مال هم رد گو سپندان زود خر

غسل جمعه دائم بکن خاصه که غسل اربعا
در روز عاشورا بپز اضعاف ایام دگر

آمیز چو گندم بهم آنگه ازان نانے بپز
غله که داری کیل کن از وزن کن کلی حذر

دستے بشوطعمے بخور گردی تونگر بیشکے
تنها چو باشی زن کنی بسیار یابی مال و زر

هر سی که گفتم پیش تو هشدار جمله کن عمل
تخلیل دندان هم بکن بنویس اندر دل جگر

باب چهل و سوم در بیان اسباب بهشت مے گوید

جنت مقام صالحان آنگه تو یابی جانمن
بکنی عمل ازبهر آن هر روز کار خوبتر

اعمال جنت دان بسے حدے ندارد هم عدد
زانجمله گویم پیش تو آن هفت و سی دان ای پسر

اول بگوئی کلمہ را از صدق دل ہم خالصاً — باشی بران ثابت شدہ مدت حیاتے از عمر

شادی رسان مرہومنان طعمی بدہ از بہر حق — پوشی لباس مغفرت آئی بجنت ہشت در

اضیاف را اکرام کن غزدی بکن با مشرکان — ستری بگوید چون کسے آن ستر تو بکشا ر لشہ

زحمت چو آید پیش تو ہرگز نیاری بر زبان — جملہ مصائب ہمچنین دار ے رندستی ہر نہان

صالح چو بکنی کارہا با خوشینی در جہان — احسان کنی با آن کسے کو با تو بردہ بد

اندر سرائے جان و دل درویش مسکین جا بدہ — فرمای کاری نفس را از کارہای سخت تر

داری نگہ فرج از زنان فحشے نگوئی از زبان — محظور شبہہ طعمہا یابی ازان میکن حذر

ہمسایہ پرسی دائما باشد بشادی یا بہ غم — بیمار چون پرسی بسے جنت بیابی کشک زد

خشمے فرو خور جا من عفوے بکن بر مردمان — با صالحان دائم نشین ذکرے بگو شام و سحر

از ظالمان مظلوم را دادی بدہ انصاف ہم — کلمہ شہادت در وضو میگو ہمی جان پدر

دائم بکن سنت ادا چو نتو گذاری عصر را — چیزے نخواہی از کسے تحمید میگو ہر سحر

از بعد ہر فرضے بخوان کرسی بصدق جان و دل — طیلے زنان جنت برو آمد چنین اندر خبر

باب چہل و چہارم در اسباب دوزخ و در وزخیان

دوزخ سرای کافران ہم منکران ہم ملحدان — باشند ساکن اندران عورت ز مردان بیشتر

از مرد نہ صد نہ نود از ہر ہزارے در جہان — نہصد نود نہ از زنان از ہر ہزاری در سقر

ہر دم کہ در دوزخ روند سوزند آنجا سالہا — موجب بگویم پیش تو تا بشنوی مخلص مختصر

اسباب دوزخ جملگی ہفتے بدان با چار خم — اندیشہ کن در ہر یکے از ہر یکے میکن حذر

شرکے چو آرد کس بدو دائم بسوزد آنکسے — حقہ بسوزد اندران از فوت وقتے اے پسر

بخلے کند با ہر کسے باشد متابع شہوتے — عجب و تکبر کردن و نفس خود را نیکو دیدن و ہنر شمردن و غیر را حقیر دانستن ۱۲

امر خدا نارد بجا باشد مصاحب فاسقان — عجبے کند با مردمان خود را بداند خوبتر

ترک جماعت جمعہ ہم عمدا بگیرد جا من — تحقیر بکند بزرگان بر سائلے بکند نہیب

نے رد سلامی او کند تمام باشد بے خبر

یعنی زنان اکثر مردان منافق باشند و از مردان زنان باشند۔

دامی ستاند از کسے هرگز نخواهد تا دهد | بکند تنابُر در لقب کس را چو بیند از بشر
اندر مناهی جلگی بکند دلیری ها بسے | دشمن بداند میهمان آید همی چون پیش در
نوحه کند بر مردگان سینه خراشد خدّ و خط | پاره کند هم جامه را یا خود تراشد موے سر
بخور دِ با او دائما در پس بدی گوید ترا | بکند حسد بر جلگی از کبر نارد کس نظر
اسباب دوزخ بیحد ست گفتن شمردن کے توان | گردد هزاران از ورق وقتیکه گویم مختصر
موجز بگویم یک سخن تا تو در آئی در جنان | امر خدا آری بجا کلّے ز شهوت کن حذر
میباش خاموش روز و شب سخنے مگو بیفائده | نرمی بکن با مردمان خدمت بکن با مادر پدر

باب چهل و پنجم در بیان ده سنت ابراهیم خلیل الله علیه السلام

ده چیز دانی از سنن سنت خلیل پیشوا | واجب شده اتباع او بر مومنان جمله بشر
دان فرق کردن موی سر از ناصیه تا در قفا | مردم مخیّر شد برین فرقے کند یا حلق سر
کعبه رسیدی حلق کن باشی مخیّر بعد ازان | در غیر کعبه حلق نے الا بدرد اے پسر
سبلت ببر چون ابروان یا پست کن اے جانمن | حلقے در و جایز بدان نزدیک علما معتبر
مسواک کن در هر وضو میچین همی موی بغل | گر حلق بکنی هم روا چندان بود زان خوب تر
ختنه بکن فرزند را چون هفت ساله او شود | یابی ثوابے از خدا هرگز نیاید در حصر
حلقے بکن در شرمگه باید نداری تا چهل | فارغ چون از حاجت شوی سنگے بگردان یا مدر
آبے بکن اندر دهان هم آب بینی در وضو | هر ده که گفتم پیش تو یادش بکن اے نامور
قصد لواطت چون کند کس با کنیزک یا حرم | باشد روا او را کشد دفعے کند از خود شرر
باشد روا منکوحه را هم شوی کشتن در شرع | در حیض چون قصدے کند خوفے ندارد این قدر
هم اینچنین باشد روا اگر قصد کشتن او کند | او را کشد او پیش ازان واجب نه چیزی بل هد
پنجے بدان از موذیان باید کشی در حل حرم | هر پنج را موذی بدان موذی بکش حکم خبر
زاغ و حداة و کلب هم مردم گزد هر ساعتے | گر دم چهارم موش هم اندر مشارق کن نظر

سہر جا کہ باشد موذیے مردم بود یا جانور — در حال کش در سہر زمان ہر گہ بروبابی ظفر
گر بہ کبود تر چون کشد قیمت نصابش وہ درم — یا خود زیانے او کند اکثر چو آید در حجر
جائز بدان ہم کشتنش میران بحلقش کاردے — اما اگر کس بگذرد یابد ثوابے بیشتر
اسقاط کردن حمل را جانے نباشد اندرو — کردند بعضے رخصتے گر تو بداری خوبتر
در حرّہ خواہی تا دہی از فرج بیرون آب را — رخصت طلب در جاریہ اذنش زمولے معتبر
میخوان نجومے آنقدر تا تو شناسی وقت را — قاضی چو باشد یا ملک از ہدیہ ہا میکن حذر
سلطان فتوحی چون دہد فی الحال بستان خرج کن — نادیدہ بینی رد کنی این نوع باشد خوبتر
ردّ فتوحی چون کنی در خواست گردی مبتلا — رد فتوحی کردہ اند بعضے مشایخ نامور
چون تو بیائی از سفر یکسر بخانہ در مرو — اول خبر کن سوے شان آنگہ بیائی حسن در
مصحف بہر در لشکرے عورت کہ باشد جز ہم — لشکر چو دارد قوتے این ہر دو را آنجا ببر
کہنہ چون بینی مصحفے سودہ شدہ ہم ریختہ — در جامہ پیچ و دفن کن چون مردگان اندر قبر
آبے خورانی نیمشب فرزند تشنہ یا زنے — جملہ گناہان عمر تو مغفور گردد ہم ہدر
رنجیکہ بینی ساعتے بہر عیال و نفس خود — ہم صدقہ باشد نزد حق یابی جزاے بیشتر
ظالم ستاند یکدرم از تو تعدی یا ستم — یابی ثوابے از خدا مقدارہ دینار زر
از خمر دنیا چون خوری دیبا چو پوشی یا حریر — جامہ نیابی در جنان آنجا نیاشامی خمر
پرکالہ یابی جامہ ہا افتادہ اندر کوچہ ہا — چینی بسے یکجا کنی یاختہ باشد از ثمر
اندر زرع چین خوشہ ہا بعد از درودن خصم او — پوست انار و خربزہ جمعے کنے از دربدر
چیپندہ گیرد نفع زان باشد مباح و ہم ردا — برداشت چون شد ملک او در ملتقط میکن نظر
اندر زمینے چون کسے گاوان نشاند یا غنم — سرگین شود بیحد جمع پاچک ہم آنجا ہم بعر
خمسش نخواہد جمع آن بخلے کند بر مردمان — جائز نباشد غیر را اندک بود با بیشتر
بادام و خرما گر کسے بدہد کسے را بہر آن — یکمند نثاری بر شبے یا بر عروسے مہ چہر

قولہ چون مرد را صعود نگاہ آید بہ بیت الخلا نگاہ نزدیک اول باید بیرون نہی بالفرض ستر نگاہ او اطلاع بر زنان نہ کردن رسانیدہ باشد قولہ بخدمت رفتن در نگرید قولہ یعنی آن رنجیکہ بہ قلیل سود و سواس اہل و عیال و نفس خود بکشاید بہتر از نفقہ ای کہ در جہ صدقہ دارد کہ بر او حق تعالیٰ داده شود قولہ بر کالہ اتاع نفع خلق عمل بعضی پاچہ و حصیر ران خم قولہ بعر گوسفند و بعضی شتر و گاو و ہمہ پاک و طاہر و نجس شمردہ اند و بہ نجاست غلیظہ مراح و طالعت

خوردن نباشد داشتن چیزی ازان اورا روا — چیدن نباشد هم رها با دام باشد یا شکر

مالے سپارد چونکسے بر مردمان از بهر آن — تا او دهد صدقه بسے هر جاکه بیند مفتقر

او را حرام ست پیشکے زانمال خوردن یکدم — درویش باشد گرچه او اینحکم در خانی نگر

خلقے بچینند هم خورد انگور جوزد خلغزه — باشد حلال و هم روا لبشنو ز من اے شه پسر

خواهد معلّم اجر چون یا خود مؤذن بر اذان — جائز نباشد در شرع مشروط چون باشد اجر

برداشتن از مانده زله حرام ست پیشکے — گر خصم گوید ارفعوا اکبر دارد خوش خرم ببر

چون تو شوی مهمان کسی در طعم او بخشش مکن — جز استخوان سگ رامده جانان من چیزی مگر

مردار باشد پوستے پیش از دباغت بیع او — جائز نباشد در شرع هم بیع اشعار اے پسر

چون تو ببینی مردمی گل میخورد منعش مکن — فرعون و هامان یکدگر خوردند گلها بیشتر

برده خری چون گل خورد باریک بینی موی او — یا خود نشان چوب ولت اندام آید در نظر

دیگر کنیزک طعم را از دیگران بیحد خورد — ردّی مکن آنرا مخر اندر خلاصه کن نظر

مسجد ببینی تنگ چون باشد زمین چیپ راست او — بستان ز خصمان زود کن قیمت بده هم سیم و زر

اصحاب احمد مصطفے از بهر کعبه همچنین — دادند قیمت خصم را کردند قدرے هم جبر

ناقص قبائی چون کنی از بهر مومن مسلمے — تنها شوی مغفور تو خواندم چنین اندر خبر

کامل قبای چون کنی از جان و دل ایمن من — پوشی لباس مغفرت هم خویش هم مادر پدر

تا میتوانی جان من بر مومنان تعظیم کن — فاسق چو بینی مبتدع میکن اهانت بیشتر

چون مدح فاسق کس کند عرش خدا لرزد چنان — گوئی که افتد بر زمین گردد جهان زیر و زبر

بینی چو فاسق مبتدع از جان و دل دشمن بدان — یابی جزا نزدیک حق ایمان تو گردد معتبر

توفیق گر باشد ترا کارے بکن تعجیل تر — این وقت را دان نعمتے هر ساعتے دارد ثمر

امروز گر طاعت کنی فردا ترا باشد جزا — چون تو کنی عصیان گنه یابی سزا اندر سقر

گر طالبے از صدق دل خواهد که یابد راه حق — چون صبر بکنی پیشکے باشد چو شکے سیم و زر

گر راه خواهی بهر حق از صدق پیوندے درو | باید درون خویش را خالی کنی از کس دگر

باب چهل و پنجم در ختم کتاب و مناجات بجناب باری تعالے

یارب مرا گردان چنان از راه لطف و مرحمت | چون سگ شمارم اغنیا شاهان نیارم در نظر
باشم تو انگر دل چنان از کس نخواهم حاجتے | فارغ نشینم شاد و خوش بیرون نیایم پیش در
راضی بفقر و فاقه هم باشم بکنجے اندرون | ممنون نعمت سفلگان مارا مگردان تا حشر
از بهر روزے رزق هم وقتے پریشان دل مکن | یارب بده صبرم چنان جز تو نخواهم کس دگر
یارب بحق مصطفے هم انبیا هم اولیا | گردان چنان این تحفه را مقبول گردد بحر و بر
عاشق برو جمله جهان از اندرون جان خود | بکنند پاکان جان درود دارند بالا چشم و سر
الفت چنان ده خلق را جز این نخواهد هیچکس | هر جا که بیند مردمے تعویذ او این مختصر
رنجے کشیدم مدتے هم دردها چون دردزه | تا من بزادم این چنین بکر معانی نادره
نظمے چو بکنی اندرو بینی سلوک و پندها | هر جنس دروے حکمتے فقه و کلام و هم خبر
تالیف بکند چون کسے یا خود نویسد داستان | جز مثنوی ناید نکو تحفه نوشتم یک شعر
اصحاب علم و معرفت هر گه که بیند سوی او | عیبم نگیرد بهر حق هم راست بکنند زود تر
خود عیب دارم جملگی جز عیب در من هیچ نے | صد عیب یابی هر سخن هرگز نیابی یک هنر
کردم هوس چون زاغها رفتار کبکان تا کنم | از یاد شد رفتار من گشتم خجل هم منکسر
گر یک سخن زین جملگی یابد قبولی نزد حق | نازم چنان اندر جهان گردم چو سحبان معتبر
دارم امیدے از خدا خواند اگر صاحبدلے | بکند ز دل مارا دعا یابم نجاتے در قبر
ابیات گفتم جملگے بفصد بران هشتاد و شش | ابواب او شد چهل و پنج اندر حساب و هم حصر
هفصد نود پنج دگر هجرت محمد مصطفے | عاشر ربیع الآخرین وقت ضحے روز قمر

ابیات در بیان ردّ شرک از حاجی نظام الدین فوراہی کشمیری کہ مرقد شریفش در نواح کشمیر در موضع فوراہ ست

همه موقوف اذن یزدان ست — زن و نام و درم و حیران ست — من کیستم چه کارکنم
با قضا چند کارزار کنم — کار در دست کارساز بود — کردهٔ بندگان مجاز بود
حال گردان همو ست در همه حال — یا دکن یا محوّل الاحوال — او تواند که حال گرداند
خصم را پائمال گرداند — وار- روئے نیاز بر درِ او — دفعتہً دفع میکند شر او
تو که ایاک نستعین خوانی — پس گرا غیر او معین دانی — فهم کن از کریم نکتهٔ حصر
مطلب جز خدا اعانت و نصر — چون ز مولاست استعانت تو — میکند از کرم اعانت تو
روے دل سوے کارساز بکن — دیده از ماسوا فراز بکن — سینگر روز نار سوئے خلیلؑ
که اعانت نخواست از جبریل — ایزد پاک از کرم نارش — در زمان ساخت برد و گلزارش
یار غار تو در گه و بے گاه — نیست جز لا الٰه الا الله — باش تا کاش گوئی آخر کار
که فلان را نمیگرفتم یار — پیر تو گرچه خاص درگاه ست — دعوتش مستجاب هر گاه ست
نه همیشه که اختیارش هست — جز رضاے خداے کارش هست — گر دعا جمله مستجاب شدے
هر دمے عالمے خراب شدے — بنده را گر بود هزار کمال — وقت خود عاجز ست در همه حال
گر کند صد هزار جانبازی — بخدائیش نشاید انبازی — سالکانے که رسم ره دانند
وحده لا شریک له خوانند — مثلاً حضرت امیر کبیر — شرکتش نیست با خداے قدیر
گر گرفتند شهنشه همه دان — چون رهاند ترا شه همدان — رب قادر گرت برید حیات
عبد قادر چه میکند هیهات — چون اجل بنده را کند معدوم — چه کند شیخ حمزهٔ محدوم
آرے آرے شفاعتش باقی ست — گر ست — آنهم اندر حمتش بهانه بود
ورنه افسون او فسانه بود — بشفاعت گری کرا یارا — گر از آن آید از جهان آرا
نکنم این سخن ز بے دینی — چشم دل باز کن که می بینی — گر ترا زین سخن بجنبد قهر

رو تفحص بکن ز فاضل دهر | علم تو از علوم زائد نیست | خبرت هیچ از عقائد نیست
چند مانی چو جاهلان غافل | توبه کن از عقیدهٔ باطل | داری از پیر اعتقاد تباه
چون نصاری بشان روح اللّٰه | گر تو خواهی سلوک راه هدا | بنده را بنده دان خدا است خدا
بنده مولی بود خدا مالک | اوست باقی و ماسوا هالک | بنده عاجز بود خدا قادر
قدرت بندگان بود نادر | زد دم عاجزی پیمبر ما | ذات پاکش شمرد همسر ما
که بقرآن در حقیقت گفت | بشر مثلکم باست گفت | در مقامیکه انبیا لرزند
خود بگو اولیا چه می ارزند | گرچه در کارگاه شیر انند | همه در بارگاه حیر انند

فهرست ابواب تحفه و نصائح

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
۲	در تحمید باریتعالی۔	۱۲	در بیان روزه ماه رمضان		صلے اللہ علیہ وسلم
″	در نعت حضرت رسول کریم صلے اللہ علیہ وسلم	۱۳	در بیان حج و سفر و شرائط آن۔	۲۴	در بیان دام دادن و دام گرفتن۔
۳	در مدح نصیر الدین محمود چراغ اودیا دہلی	۱۵	در بیان مکاسب و قناعت	۲۵	در بیان مسواک نمودن
″	بیان حال خود و دعای	۱۶	در بیان نکاح کردن	۲۶	در بیان حسد و تکبر و عجب
	فرزند و سخنے چند در پند	۱۷	در بیان آمدن عروس بخانہ		و عیب و ستیزہ
۴	در توحید حضرت باریتعالیٰ	۱۸	در بیان طعام خوردن	″	در بیان اخلاص و ریا
″	در بیان تصدیق آوردن	۱۹	در بیان آب خوردن	۲۷	در بیان توکل و رضا
۵	در بیان سوال منکر نکیر	″	در بیان آداب جامہ پوشیدن	″	در بیان فضیلت صبر و شکر
۸	در بیان علم و تعلم و فضل آن۔	۲۰	در بیان آداب خفتن	۲۹	در بیان توبہ کردن
		″	در بیان آداب بیع و شرا	″	در بیان بخل و سخاوت و صدقہ
۹	در بیان قضاے حاجت و وضو	۲۱	در بیان [illegible]	۴۱	در بیان [illegible] دنیا
۱۰	در بیان صلوٰۃ و احکام آن	۲۲	[illegible]	۴۳	در بیان دہ سنت حضرت [illegible]
۱۱	در بیان زکوٰۃ و صدقہ	″	در بیان حقوق والدین	″	در امر معروف و نہی منکر
		۲۳	حکایت علقمہ صحابی حضرت	۳۱	در بیان رقص و سرود
				۴۶	[illegible] سماع
				″	ابیات در رد شرک۔ فقط